Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin
Şiirlerinde

DİN ve TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Yazarın Özgeçmişi

Osmaniye ilinin Düziçi ilçesinde dünyaya geldi. 2000-2001 öğretim yılında D.E.Ü. İlâhiyat Fakültesini kazandı. 2003 yılında fakülteden mezun oldu. Aynı yıl Yüksek lisansı kazandı. 2006 yılında "Türk Ninnilerinde İslâmi Motifler" isimli Yüksek lisans tez çalışmasıyla lisansüstü eğitimini başarıyla tamamladı. 2006 yılında müracaat ettiği doktora programına kayıt hakkı kazandı. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim dalı, Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalında devam ettiği doktora programını "Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin Şiirlerinde Dinî Ve Tasavvufî Unsurlar" isimli tez çalışmasıyla 01.02.2010 tarihinde başarıyla tamamladı.

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin
Şiirlerinde

DİN ve TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Dr. Ayşe FARSAKOĞLU EROĞLU

Işık akademi
YAYINLARI

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin Şiirlerinde
DİN ve TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-605-5557-11-9

Yayın Numarası
99

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Kasım 2010

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1
34696 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm

Üçüncü Bölüm

ÖNSÖZ

Hâce Muhammed Lutfî Efendi, saygın, sözleriyle fiilleri tutarlı mürşid mutasavvıf, âlim ve bilge bir şahsiyettir. 1868-1956 yılları arasını kapsayan hayatı süresince dinine vatanına ve milletine hizmete kendisini adamış, davranışlarında Allah'ın rızâsını kazanmayı hedefleyip, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s) sünnetini ölçü almayı kendisine düstur edinmiştir. Maddî ve manevî sahadaki yoksulluklara çare olmaya çalışarak, bir taraftan insanların karnını doyururken, irşad faaliyetleriyle de gönül ve rûhlara mânevî tatmin sağlamayı hayat felsefesi olarak kabul etmiştir. Bu ruh ve gönül doyurma işlerini ise, günlük hayatındaki örnek davranışları yanında, kimi zaman vaaz ve sohbetlerle, kimi zaman dinî ve tasavvufî muhtevalı şiirleriyle ve kimi zaman da mektuplarıyla yapmıştır.

Lutfî Efendi'nin bu çalışmaya konu olan eseri de bu amaçla söylenmiş şiirlerden oluşmaktadır. "Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî" isimli bu eser geniş muhtevalı bir divançedir. Lutfî Efendi bu eserinin muhtevasıyla öncelikle gönülleri uyandırmayı hedeflerken, aynı zamanda uyanık gönüllere de cennet rayihası taşıyan şiir demetleri sunmuş ve sunmaktadır. O dinî gayretini mesaj dolu şiirleriyle bu güne taşımış ve bunlar vasıtasıyla mânevî yolun rehberliğini yapmaya devam etmektedir. Onun şiir bahçesinden içeri girenler, her bir mısrada ayrı bir ahenk her bir beyitte ayrı bir mânevî koku ve renkle tanışmaktadırlar.

Bu çalışmamızda, Lutfî Efendi tarafından hem halk edebiyatı hem de divan edebiyatı sahalarında kullanılan vezinlerle yazılmış ve bu iki edebî sahada kullanılan nazım şekilleri ve edebi türlere dair örneklerin yer aldığı

eserinin muhtevasındaki şiirler çeşitli açılardan incelenmiştir. Bu incelemenin ağırlık noktasını, çalışmanın isminden de anlaşılacağı gibi din ve tasavvuf kültürü boyutları oluşturmaktadır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ifade ettiği din ve tasavvuf anlayışını, bunları ifade ederken kullandığı kavramları, kamil insan modelini günümüz insanına aktarma ve onları Lutfî Efendi'yle tanıştırma isteği böyle bir çalışmanın hazırlanmasına vesile oldu. Onun şiirlerinde bu günkü konuşma ve yazı dilinde pek kullanılmayan kelimelerin, yer yer Arapça ve Farsça tamlamaların ve edebiyatta sık kullanılan mazmunların olması, örnek verilen beyitlerin birkaç cümleyle açıklanmasını gerektirmiştir. Her konuyla ilgili verilen örnekler kolay anlaşılacak şekilde izah edilmeye çalışılmış, bu iş yapılırken de hem onların ihtiva ettiği mesajın hem de mısraların ihtiva ettiği ruhun korunmasına özen gösterilmiştir.

Bu kapsamda dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Lutfî Efendi'nin şiirleriyle ilgili teknik bilgiler verilmiş, incelediğimiz baskı hazırlanırken dikkatten kaçtığı düşünülen teknik konulara dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde şiirlerde geçen dini unsurlar belirlenmiş ve incelenmiştir. Eserde geçen tasavvufî kavramları, mutasavvıf şahsiyetleri, tarikatleri ve aşk-ı hakîkî ve bu kapsamda da sevgiliyle ilgili mazmunları ihtiva eden üçüncü bölüm ise, çalışmanın temelini teşkil etmesi dolayısıyla en kapsamlı bölümdür. Dördüncü ve son bölümde de eserin zengin şahıs kadrosu tanıtılmaya çalışılmıştır. Ancak bu bölümde, gereksiz tekrarlardan kaçınmak için, eserin şahıs kadrosundan çalışmanın diğer bölümlerinde ele alınmayanlarına yer verilmiştir.

Çalışmamız, tesbit edebildiğimiz kadarıyla Lutfî Efendi'nin şiirleri hakkında doktora düzeyinde yapılan ilk çalışma olacaktır. Hızla mekanikleşen dünya şartlarında, değişen, bencilleşen, mananın huzur veren iklimini bırakıp maddenin doyumsuz ve karamsar atmosferinde tatmin arayan, fakat muhtaç olduğu iç huzura bir türlü kavuşamayan insana, Lutfî Efendi'nin ruhları mest eden şiir bahçesinde bir süre soluklanma, dünyaya geliş gayesini hatırlama ve iç huzuru yakalamanın yollarını keşfetme konusunda bir nebze de olsa yardımcı olabilme arzusu bu çalışmayı hazırlama safhasında bizi cesaretlendiren ve bize güç veren manevî dinamiklerimiz

oldu. Çalışmamız esnasında, onun şiirlerinin büyülü atmosferine girdiğimizde "inne mine'l-beyânı le sihran" hadisinde de ifade edilen sözün gücü ve büyüleyiciliği karşısında yaşadığımız tarifsiz hazzı insanlık ailesiyle paylaşma isteği ise bu süreçte bizi besleyen bir başka kaynak oldu. Danışman hocamın fedâkarlığı, maddî mânevî desteği ise bu süreçte zorluklar karşısında dik durmamı, güçlü ve cesaretli olmamı temin etti.

Bu çalışmanın konusunu teklif eden ve çalışmamızın bütün safhalarında her türlü desteği veren kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Turgut KARABEY Beyefendiye samimi teşekkürlerimi ve minnet duygularımı sunuyorum. Ayrıca çalışmamızın ortaya çıkmasında emeği ve desteği olan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU ve Öğrt. Gör. Nafize YAZICI'ya, çalışmamızın özellikle tasavvufla ilgili bölümünde desteğini esirgemeyen Doç. Dr. İsa ÇELİK hocama da müteşekkirim. Çalışma sürecimizde desteklerini esirgemeyen, yaptıkları sözlü ve yazılı neşriyat ve anlattıkları hatıralarla Lutfî Efendi'yi birinci el kaynaktan okuma ve dinleme güzelliğini bize yaşatan, Muhammed Lutfî Efendi'nin oğlu Seyfeddin Efendi'nin damadı Hüseyin KUTLU Beyefendi'ye, torunu Hasan MAZLUMOĞLU Beyefendi'ye ve yeğeni Ahmet Kevser TOPÇU Beyefendi'ye içten teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamızın her safhasında maddi manevi desteğiyle yanımızda olan kıymetli ağabeyim Beşir GÖZÜBENLİ'ye de son derece müteşekkirim.

Erzurum-2010

Dr. Ayşe Farsakoğlu Eroğlu

KISALTMALAR

(c.c.): Celle Celâlühu
(as) : Aleyhisselam
Hz. : Hazreti
DİA: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Çev: Çeviren
md. : Maddesi
c. : Cilt
s. : Sayfa
(s): sallallahu aleyhi vesellem
ş. : Şiir
b. : Beyit
Fak.: Fakültesi
k. : Kıta
Ktp.: Kütüphanesi
M.E.B: Milli Eğitim Bakanlığı
age. : Adı Geçen eser
agm. : Adı Geçen Makale
m. : Mâni
Bkz. : Bakınız
TDK: Türk Dil Kurumu
ty.: Tarih yok
Üni.: Üniversitesi
YKY: Yapı Kredi Yayınları
Yay.: Yayınları
yy.: Yer yok

GİRİŞ

1. KONUNUN TAKDİMİ VE METODOLOJİK BİLGİLER

Osmanlı toplumunda XIX. asrın ikinci yarısı, Tanzimat ve ıslahat hareketlerinin ilmiye, askeriye, adliye, maliye vb. alanlardaki etkisinin bütün sıcaklığıyla yaşandığı bir dönemdir. İlmiye teşkilatında Batı hayranlığının etkisiyle dini değerlerimizin yeniden gözden geçirilmesine kadar uzanan akımların olduğunu görüyoruz.

Bu akımların hukuktaki yansıması 1851 yılından başlayarak Batı kanunlarının tercüme suretiyle iktibası sürecini başlatmıştır. 1860'lı yıllara gelindiğinde ise, İslâm toplumlarında on üç asırdır devam eden Arap harflerinin kaldırılarak Latin alfabesinin alınması gerektiği anlayışı Osmanlı'nın gündemine resmen girmiştir[1]. Bu süreçten, eğitim-öğretim sistemimizin şekil ve muhteva yönüyle sorgulanması da fazlasıyla nasibini almıştır. İslâm toplumlarında çok fonksiyonlu ulvi kurumlar olarak görülen vakıflar, medreseler, tekke ve zaviyeler, ülkenin her tarafında mantar gibi çoğalan azınlık ve yabancı okullarıyla çeşitli açılardan karşılaştırılarak, bu kurumların varlığına dair sorgulamalar aleniyet kazanmıştır.

Osmanlı aydınlarının gündemindeki bu konular edebiyata da yansımış ve bu dönemde çeşitli edebî akımlar ortaya çıkmıştır. Batı hayranlığına karşı millî mânevî değerleri savunan ilim çevresi de mevcut kurumların gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmeye başlamışlardır. Özellikle Kırım'ın

---

1 Daha geniş bilgi için bkz. Bernard Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara-2000, s.420-431.

kaybedilmesiyle başlayan süreçte arka arkaya gelen askerî hezimetlerin sebebinin Batının teknolojik üstünlüğüne bağlanması, Batı hayranlarının ellerini güçlendirmiştir. Özellikle askerî alandaki hezimetler, millî değerleri savunanların da büyük ölçüde geri kalmışlık psikolojisine girmelerine sebep olmuştur. Bu olumsuzlukların, maddî sefaletle de birleşince toplumda tahminlerin ötesinde mânevî çöküntülere sebebiyet verdiği de bilinmektedir. İşte böyle bir ortamda teknolojideki geri kalmışlığımızın dinî değerlerimizden kaynaklanmadığı, ancak eğitim sistemimizle doğrudan bağlantılı olduğu, millî mânevî değerleri savunan kesimde de genel kabul görmeye başlamıştır. Bu geri kalmışlık ve çöküntüden kurtuluş reçetesi olarak, öncelikle hem örgün hem de yaygın öğretimde millî-mânevî değerlerle mücehhez insan yetiştirilmesi için farklı kesimlerce stratejiler geliştirilmeye başlanmıştır.

İşte Osmanlı toplumunda bu dönemde doğan Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık cereyanlarının edebiyat alanındaki etkileri edebî akımlar şeklinde tezahür etmiştir. Edebiyatçılarımızdan bazıları, bu akımların dünya görüşünü bütünüyle benimsediklerinden, ilgili akımın saflarında tereddütsüz yer alırken, bazıları kendilerine yer bulmakta tereddütler yaşamışlardır. Söz gelimi, aydınlarımızdan bazıları batı hayranı olmakla birlikte, kendilerini İslamcılık ve de Türkçülüğü savunanların dünya görüşlerinden bütünüyle tecrit edemiyorlardı. Aynı şekilde İslamcı veya Türkçülerin safında yer alan bazı aydınlarımız da, batılı değerleri ve eğitim sistemini bütünüyle reddedemiyorlardı. Bundan dolayı bu akımların dışında ara kademe diye vasıflandırabileceğimiz anlayış ve bu anlayışlara göre verilmiş edebî eserler de mevcuttu.

İnsanların bu edebî akımlardan etkilendiğini fark eden Osmanlı toplumunun mânevî mimarları da, her kademedeki insanı etkilemek ve millî-manevî değerlerdeki aşınmanın önüne geçmek için, farklı tür ve üslupta edebi eserler verip, farklı yöntemlerle bu değerlerin halka mal edilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlı insanını etkilemek için farklı edebî akımların mensuplarınca yazılıp yayınlanan, kitap, gazete, dergi ve broşürlerden çocuk dergileri ve hikaye kitaplarına kadar, matbuat aleminde gözlenen müthiş zenginlik dikkate alındığında, toplumdaki manevî mimarların bu çabalarının önemi daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İslâm dünyasının çoğu yerinde olduğu gibi, Osmanlı coğrafyasında da örgün eğitim kurumlarının yanında tasavvuf ağırlıklı bir yöntemle verilen

yaygın eğitim, millî-manevî değerlerimizin geniş halk kitlelerine öğretilip benimsetilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Bazı eğitim merkezlerindeki medrese örgün eğitiminin, ağırlıklı olarak tasavvuf kültürüyle de desteklendiğini biliyoruz. İşte Osmanlı coğrafyasında Bitlis, Siirt ve Erzurum, Anadolu'daki tasavvuf kültürüyle destekli medrese eğitimi yönüyle öne çıkan önemli ilim merkezleri arasındadır. Bu kapsamda Ahmet Hamdi Tanpınar Beş Şehir isimli eserinin Erzurum ile ilgili bölümünde 1913 yılında şehirde otuzsekiz medrese ve ellidört cami olduğunu belirtmektedir[2].

1.1 Konunun Önemi ve Araştırmanın Gayesi

Bu dönemde yaşamış manevî mimarlarımızdan birisi olan ve Alvar imamı olarak da tanınan Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin eseri "*Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*", *dinî ve tasavvufî muhtevalı bir eserdir. Eser klasik Türk edebiyatı ve halk edebiyatında kullanılan edebî türlerden oluşmuş pek çok şiirin yanı sıra bir mirâciye ve bir mevlid de ihtiva etmektedir. Eserdeki şiirler kaleme alınırken aruz ve hece vezninin bir çok kalıbı kullanılmıştır.*

Eser, yazarının bir tarîkat büyüğü olması dolayısıyla da ayrıca önem taşımaktadır. Eser, muhtevası ve yazarının özel konumu itibariyle halk arasında halen yoğun bir şekilde okunmaktadır.Efe Hazretleri şiirleriyle, dinî ve ahlâkî değerleri yerleştirmek, bireylerdeki bencillik, cimrilik, hased, kin, gibi mânevî hastalıkları tedavi etmek istemiştir.Dolayısıyla daha huzurlu ve mutlu bireyler ve yaşanabilir bir toplum oluşturmayı arzu etmiştir. Tasavvuf öncelikle yetişkin eğitimi olarak ele alınacak olursa, eserdeki şiirler çoğunlukla, yetişkin bireyleri bir sûfî olarak eğitmeye yöneliktir. Şiirlerin birçoğu, her seviyeden okurun rahatlıkla anlayabileceği şekilde kaleme alınmıştır. Bundan dolayı da şiirlerden birçoğu ilâhi formunda halen yaygın bir şekilde icra edilmektedir. Efe Hazretleri, sağlığında doğrudan doğruya yaptığı irşad vazifesine ebedî âleme irtihâlinden sonra da eseri vasıtasıyla devam etmektedir. Biz de bireysel ve toplumsal açıdan büyük önem taşıyan bu eser üzerinde bir çalışma yapmayı arzu ettik. Çalışmamızda eserle ilgili teknik bazı incelemelerin yanı sıra Efe

---

2 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir, Dergâh Yay.*, *İstanbul -1999, s.159.*

Hazretlerinin, kendisiyle barışık, dinî ve ahlâkî değerleri içselleştirip davranış haline getiren, bireyselliği aşmış, kainatı bir bütün olarak görebilen, mütevaziliği aşıp mahviyete ulaşmış sûfîler yetiştirmek için işaret ettiği yöntemler ve giderilmesi gereken mânevî hastalıklar ve bunların tedavisi konusundaki teşhis ve tedavilerle ilgili tesbitlerine de yer verilecektir. Dolayısıyla biz bu çalışmanın hem eserin muhtevasına farklı bir bakış getireceği hem de eserdeki tasavvuf terimleri ve sûfî tipini tanıtma açısından önemli olacağı kanaatindeyiz. Zira eserdeki şiirlerin günümüz insanına vereceği önemli mesajlar olduğu kanaatindeyiz. Takdir edilir ki insanlar sadece maddî refahla tatmin olup huzura kavuşamamakta, buna ilaveten mânevî tatmin de aramaktadırlar. Bu istek ise insanın dünyaya bakan bedenin yanında metafizik âleme bakan rûha da sahip olması ve bu iki unsurun daima bütünlük arzusu içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple insanoğlu yaratılışından bu yana, kendisinden güçlü olduğunu ve kendisine yardım edebileceğini düşündüğü somut veya soyut bir unsura inanma ve güvenme ihtiyacı hissetmiştir. Allah (cc) ise kullarının bu ihtiyacını bilmesi dolayısıyla onların doğru kaynaktan beslenmeleri için ilk insandan bu yana onlara peygamberler, suhuflar ve kutsal kitaplar göndermiş ve bunlar vasıtasıyla onların maddî ve manevî huzura kavuşup âhiret hayatlarını da garanti altına almalarını sağlamıştır. Gönderilen son peygamber ise, Hz. Muhammed (as)'dir. Allah (cc) son peygamberden sonra da kullarını sıkıntılı zamanlarında çaresiz bırakmamakta onları peygamberlerin varisleri sayılan velîlerle desteklemektedir. Hâce Muhammed Lutfî Efendi'yi de bunlardan biri olarak görmek yanlış olmayacaktır. O, Türk milletinin sıkıntılar içerisinde kıvrandığı bir dönemde onlara her konuda yardımcı olmaya çalışan, zenginle fakir arasında köprü rolü üstlenen, insanlara maddi hastalık ve sıkıntılardan kurtulmanın bir yolunun da manevi hassasiyet olduğunu ısrarla ifade eden muhterem bir zattır. O, toplumsal huzurun yolunun bireysel huzurdan geçtiğini, insanların empati konusunda karşılıklı özen göstererek, birbirlerinin haklarına saygılı olarak güven ve mutluluk içerisinde yaşayabilmelerinin mümkün olacağını belirtmiştir. Lutfî Efendi, bu düşüncelerini ifade ederken de sözlü anlatım gibi diğer yöntemleri de kullanmakla birlikte ağırlıklı olarak şiiri kullanmıştır. Bu tercihin nedeni olarak daha önce de ifade edildiği gibi, şiirin ritmik yapısından dolayı zihne yerleştirilmesinin kolay olmasını göstermiştir. Efe

Hazretleri'nin meclislerinde bu şiirlerin ilâhi vb. formlarda icra edildiği bilindiğinde bu tercihin sebebi daha da anlam kazanacaktır. Dinleyenler bu ahenge kapılarak şiirlerde ifade edilen anlama yoğunlaşıp hislenmekte ve bu eserleri icra edenlerin seslerindeki iniş çıkışlar ton farkları ve vurgular eşliğinde kendilerini son derece etkileyici bir kompozisyonun içerisinde bulmaktadırlar. Lutfî Efendi tecrübelerinden de yola çıkarak bu durumun bilincindedir ve bu etkileyici yöntemi özenle kullanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Klasik Türk Edebiyatı bünyesinde yirminci yüzyılın ilk yarısında Hâce Muhammed Lutfî Efendi tarafından kaleme alınan tasavvufî içerikli "Hulâsatü'l-hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî" isimli eserdeki şiirlerin türlerine göre sınıflandırılıp çeşitli açılardan incelenmesidir. Lutfî Efendi'nin şiirlerindeki mesajların günümüz insanının kolay anlayabileceği şekilde açıklanıp, onlara ulaştırılmasında bir vasıta ve köprü rolü oynaması da bu çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Metodolojisi

Çalışmamız, edebiyat alanını ilgilendirdiği gibi din ilimlerinin de birçok alanını yakından ilgilendirmektedir. Klasik Türk Edebiyatı başta olmak üzere, İslâmî Türk Edebiyatı, Tasavvuf tarihi ve felsefesi, İslâm tarihi, İslâm ahlâkı, din eğitimi, din psikolojisi, din sosyolojisi sahalarında yazılmış, konumuzla bağlantılı temel eserler, ayrıca, inceleyeceğimiz eserde referans gösterilen âyet ve hadisler temel materyalimizdir. Bundan dolayı Kur'an ve hadis kitapları da temel başvuru kaynaklarımızdır. Öncelikle Hâce Muhammed Lutfî Efendi ve yaşadığı dönem hakkında kısaca bilgi verilecektir. Akabinde, eserdeki şiirler nazım şekilleri (mesnevi, gazel, müseddes vb.) ve edebi türler çerçevesinde (münâcât, na't, mevlid, maktel vb.) sınıflandırılıp sistematik olarak düzenlenecek, şiirlerde geçen dinî, tasavvufî, tarihî, unsurlar bireysel veya toplumsal davranış modelleri, ahlâki değerleri ihtiva eden kelime veya cümleler sınıflandırılıp, eserin yazıldığı dönemin şartları, eserde dikkat çekilen konuların tarihî ve kültürel arka planı da dikkate alınarak bunlarla ilgili kısa değerlendirmeler yapılacaktır,

Çalışma giriş ve sonuç bölümünün dışında dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; incelenen konunun önemi ve araştırmanın gayesi,

kapsamı ile, son olarak da, metodoloji ve kaynak tanıtımı yer almaktadır. Giriş kısmında ayrıca, Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin yaşadığı dönemin siyâsi, sosyal ve edebî yapısı ile ilgili bilgi verilmiş ve onun hayatı, tahsili, edebî şahsiyeti ve eserleri ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünün girişinde Lutfî Efendi'nin şiir anlayışıyla ilgili bilgi verilmekte ve bu bölüm eserin ihtiva ettiği şiirlerin şekil ve muhtevâ özelliklerinin incelendiği iki temel başlıktan oluşmaktadır. Şiirlerin şekil açısından incelendiği kısımda, şiirlerin nazım şekilleri, vezin ve kafiye ile ilgili özellikleri ele alınmıştır. Çalışma hazırlanırken dikkate alınan baskıda, şiirlerin vezinleri tespit edilmiş olmasına rağmen eserdeki bütün şiirlerin vezinleri yeniden incelenmiş ve vezinleri hatalı tespit edilmiş olan şiirler olduğu görülmüştür. Bunların vezinleri doğru olarak tespit edilerek tek tek belirtilmiştir. Ayrıca vezinlerin kullanım oranları, hangi şiirin hangi vezinle yazıldığı tablo yapılarak gösterilmiştir. Bu bölümün diğer başlığında ise, şiirlerin konusu, üslûbu, dil ve ifâde özellikleri, şiirlerde kullanılan atasözleri ve deyimler, kullanılan edebî sanatlar ve bu çerçevede şiirlerde kullanılan ayet ve hadis iktibasları, ele alınıp her konu örneklerle detaylandırılmış ve kolay anlaşılması sağlanmak istenmiştir. Edebî sanatlar başlığı altında şiirlerdeki telmihler de ele alınmış âyet, hadis, İslam tarihi gibi konulara yapılan telmihlerin yanında, çeşitli şahıslara ve eserlerine yapılan telmihlere de yer verilmiştir. Konular anlatılırken örnek olarak alınan beyitlerde işaret edildiği düşünülen ayet ve hadislerden fark edilebilenler, ihtiyaca göre, bazen hem orijinal metni ve mealiyle bazen ise sadece mealiyle verilmiştir.

İkinci bölüm, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde geçen dinî unsurları kapsamaktadır. Bu bölümün kapsamında, Allah, peygamberler, melekler, cennet varlıkları, diğer ruhânî varlıklar, kutsal sayılan gün ve geceler ve dört halife, ehl-i beyt gibi dini özellik taşıyan şahıslar bulunmaktadır. Bu konuların bulunduğu mısralardan bir kısmı örnek olarak verilmiş ve bu örneklerde işaret edilen ayet ve hadisler dipnotta gösterilmiştir. Şahıslarla ilgili kısımda onların hayatları hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise, şiirlerdeki tasavvufî unsurları ihtiva etmekte ve çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışma bu bölüm üzerine bina edilmiştir. Bu bölümde Lutfî Efendi'nin şiirlerinde geçen tasavvufî

kavramlar hakkında bilgi verilmekte, eserde ismi geçen mutasavvıfların hayatları hakkında kısaca bilgi verilerek, onlarla ilgili mısralarda ifade edilen özellikleri belirtilmektedir. Bunlara ilaveten şiirlerde ismi geçen tarîkatler de ayrı başlıklar altında ele alınmış ve her biriyle ilgili kısa açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde ayrıca klasik türk edebiyatında kullanılan sevgili ile ilgili mazmunlar, tasavvuf edebiyatında ifade ettikleri anlamla ele alınmış ve çok sayıda ve çeşitli örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde onun tasavvuf anlayışını, hayata, olaylara, dine, insanlara ve diğer canlılara bakışını görmek, dünyanın, olayların ve yaşamın sûfî penceresinden görünüşüne ve değerlendirilmesine şahid olmak mümkündür. Lutfî Efendi kâl ve hâl ilmine sahip bir mutasavvıf olması dolayısıyla şiirlerinde tasavvufla ilgili teknik terimleri de ustalıkla kullanmıştır. Konuyla ilgili olarak bu bölümde kullanılan örnekler incelendiğinde onun her konudaki hassasiyetini kolayca görmek mümkündür.

Dördüncü ve son bölüm ise şiirlerdeki zengin şahıs kadrosunun diğer bölümlerde bahsedilmeyenlerini içine almaktadır. Bu şahıslar öne çıkan özelliklerine göre, edebî, tarihî, mitolojik şahsiyetler gibi ayrı başlıklar altında gruplandırılmışlardır. Bunların her biriyle ilgili bilgi verilmiş ve örneklerde belirtilen özellikleri zaman zaman mitolojik veya tarihi bilgilerle açıklanarak bunlara vurgu yapılmıştır.

Eserin muhtevasında bulunan Farsça ve Arapça şiirler bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışmanın bütününde örnek olarak verilen mısra, beyit, kıta, mani ve bendlerin eserdeki yerleri, dipnotlarla gösterilmiş, ayrıca sayfa numaraları “s”,şiir “ş”, beyit “b”, kıta “k” , mani “m” harfiyle gösterilmiş, bend ise beyitle karışma durumu dolayısıyla bend olarak yazılmıştır. Mevlid, mirâciye gibi şiir numarası olmayan şiirler ise isimleri yazılarak gösterilmiştir. Ayrıca bazı örnekler birden fazla konuyu veya şahsı ihtiva etmesi dolayısıyla birden fazla başlıkta örnek olarak kullanılmıştır.

1.3. Kaynak Tanıtımı

Çalışmamız Lutfî Efendi’nin şiirlerinin dinî ve tasavvufî açıdan incelenmesi olduğu için temel başvuru kaynaklarımız ayet ve hadisler ile din

ve tasavvuf konusunda yazılmış kaynak eserlerdir. Ayrıca şiirlerin teknik özellikleri açısından da incelenmesi dolayısıyla edebiyatın teknik konularına dair eserler de öncelikli başvuru kaynaklarımız arasında yer almıştır. Tasavvufî kavramların incelenmesi esnasında bu kavramları ihtiva eden tasavvuf sözlükleri sık kullanılan temel başvuru kaynaklarındandır. Lutfî Efendi'nin şiirleri edebiyat dışındaki diğer ilim dallarının kapsamına giren konular açısından da son derece zengin olması dolayısıyla, bu çalışma sırasında sosyoloji, psikoloji, mitoloji, genel tarih ve İslam tarihi ile ilgili kaynak özelliği taşıyan eserlere de sıklıkla müracaat edilmiştir.

Bu kapsamda, Abdürrezzak Kâşânî tarafından, hazırlanan "Tasavvuf Sözlüğü" (İstanbul- 2004) isimli sözlük çalışmamız da sıkça kullandığımız kaynaklar arasındadır. Buna ilaveten Süleyman Uludağ'ın "Tasavvuf Terimleri Sözlüğü" (İstanbul- 1996) ve Ethem Cebecioğlu'nun "Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü" (Ankara-1997) tasavvufî kavramlarla ilgili bölümü hazırlarken sıkça kullandığımız temel başvuru kaynaklarımızdandır.

Dinî ve tasavvufî kavramları açıklarken faydalındığımız bir diğer kaynak ise Abdulkerim Kuşeyrî tarafından kaleme alınan "Kuşeyrî Risâlesi" (İstanbul- 2003) isimli eserdir. Tasavvuf ile ilgili kavramlar kısmını hazırlarken yararlandığımız bir başka eser ise, tasavvuf psikolojisi ile ilgili olarak Robert Frager tarafından kaleme alınan "Kalb Nefs ve Ruh" (İstanbul 2004) isimli eserdir.

Çalışmamızın Lutfî Efendi'nin şiirlerinin şekil özelliklerini de içine alması dolayısıyla bu konuda da başvuru kaynaklarına ihtiyacımız oldu. Necla Pekolcay'ın da içerisinde bulunduğu bir komisyon tarafından hazırlanan "İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'îlere Giriş" (İstanbul-1994) isimli eser şiirlerle ilgili teknik kısımları yazarken önemli başvuru kaynaklarımızdan biri oldu.

Çalışmamızın teknik kısımlarını yazarken kullandığımız bir diğer kaynak ise, Tâhir-ül Mevlevî'nin "Edebiyat Lügatı" (İstanbul-1994) isimli eseridir.

Lutfî Efendi'nin şiirleri arasında Kerbelâ hadisesiyle ilgili olarak yazılan pek çok şiir bulunmaktadır. edebî türler arasında Muharremiye veya Hz. Hüseyin mersiyesi olarak isimlendirilen bu şiirlerin Lutfî Efendi'nin eserinde sıkça yer almasının bir nedeni olarak onun anne cihetinden seyyid

olması gösterilebilir. Bu durumun bir başka nedeni olarak Fuzûlî'nin onun üzerindeki etkisi gösterilebilir. Bu kapsamda Fuzûlî'nin "Hadîkatü's-Süedâ" (İstanbul-2003) isimli eseri de temel başvuru kaynaklarımız arasında yer almıştır. Bu eser detaylı olarak incelendiğinde Lutfî Efendi'nin Muharremiyeleri üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir.

Çalışmamızın dini unsurları ihtiva eden kısmında peygamberlerle ilgili başlık yazılırken Asım Köksal'ın "Peygamberler Tarihi" isimli eserinden faydalandık. Peygamberlerin hayatıyla ilgili bilgiler ve örnek beyitlerde onların öne çıkan özellikleri yazılıp açıklanılırken bu eserden alıntılara da yer verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde eserdeki şiirlerde geçen mitolojik şahsiyetlere de yer verilmiştir. Bunlarla ilgili başvuru kaynaklarımızdan biri Dursun Ali Tökel'in "Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar" isimli eseridir. Bu konudaki bir başka başvuru kaynağımız ise, Ahmet Talât Onay'ın "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve izahı" (Ankara-2000) isimli eseridir.

Lutfî Efendi'nin hayatı ve çevresindeki şahıslar ile ilgili bilgiler için ise, Hüseyin Kutlu'nun hazırladığı "Hâce Muhammed Lutfî Hayâtı Şahsiyeti ve Eserleri" (İstanbul-2006) isimli çalışmadan faydalanılmıştır. Ayrıca bu konuda Ahmed Ersöz'ün hazırladığı "Alvarlı Efe Hazretleri"(İzmir-1991) isimli çalışma da bir diğer başvuru kaynağımız olmuştur.

Bu çalışma esnasında, özellikle konularla ilgili verilen örnekleri açıklarken sözlükler temel başvuru kaynaklarımız olmuştur. Bunlar arasında Ferit Devellioğlu'nun "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat"ı (Ankara-2004), Şemseddin Sami'nin "Kâmûs-ı Türkî" (İstanbul 2007) isimli sözlüğü, İlhan Ayverdi'nin de bulunduğu bir komisyon tarafından hazırlanan üç ciltlik "Kubbealtı Lügatı" (İstanbul-2006) isimli sözlük sıkça kullandığımız başvuru kaynaklarımızdandır.

Çalışmamızın neredeyse hemen her madde başlığını kaleme alırken başvurduğumuz temel kaynaklardan biri de Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'dir.

İslam tarihi, tefsir ve hadis konularında "karyağdı.html" bünyesinde bulunan eserlerden de faydalandık.

Ayrıca eserle ilgili bu zamana kadar yapılan çalışmaları araştırdık, bir çok eserin içerisinde küçük başlıklar halinde eser ve şahısla ilgili bilgi bulunmakla

birlikte, yerli ve yabancı araştırmacılarca yapılan herhangi bir doktora tezine rastlamadık. Ancak doktora konumuzla ilgili bundan önce iki yüksek lisans tezi yapıldığını ve üç tane de makale yayınlandığını tespit ettik.

Konuyla ilgili yapılan yüksek lisans çalışmalarından birincisi, "Alvarlı Muhammed Lutfi'nin Şiirlerinin Umumi Tahlili" ismini taşımaktadır ve Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 1996 yılında M. Lütfi Karaca tarafından yapılmıştır. Bu yüksek lisans tezi kaynakça hariç, IX+74 sahifeden oluşmakta ve isminin geniş kapsam ifade etmesine rağmen, muhteva bakımından oldukça dar kapsamlı ve de yüzeysel bir çalışmadır.

Birol Yıldırım'ın 2003 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapmış olduğu "Alvarlı Muhammed Lutfî Hayatı ve Hulâsatü'l-Hakâyık Adlı Eserindeki Ahlâkî Unsurlar" isimli yüksek lisans tez çalışması ise, kaynakça hariç, 104 sahifedir. Bu çalışma da yüksek lisans düzeyinde bir çalışma olması dolayısıyla dar kapsamlıdır.

Konuyla ilgili makalelerden birincisi, Prof. Dr. Hüseyin Elmalı tarafından, 2000 yılında kaleme alınmış "Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi ve Erzurum Destânı" isimli makaledir. Bu çalışma, toplam beş sahifeden oluşmaktadır ve Yeni Ümit Dergisi'nde (İstanbul-2000) yayınlanmıştır.

Bu konudaki bir diğer makale ise, "Alvarlı Efe Hazretleri" ismindedir ve Doç. Dr. Veysel Güllüce tarafından Yeni Ümit Dergisi'nde beş sahife olarak kaleme alınmıştır.

Konuyla ilgili diğer iki çalışma ise, Prof. Dr. Selahattin Kıyıcı'nın hazırladığı "Alvar İmamı Muhammed Lutfî" ismini taşıyan konferans metni ve DİA'da bulunan "Alvar İmamı Muhammed Lutfî" isimli maddedir.

Eserle ilgili yapılan, fakat bütün çabalarımıza rağmen ulaşamadığımız bir çalışma ise Talip Aktepe'nin 1969 yılında Atatürk Üniversitesi bünyesinde yaptığı lisans tezidir.

2. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

2.1. Yaşadığı dönemin siyâsî yapısı

Hâce Muhammed Lutfî Efendi 1868-1956 yılları arasında yaşamıştır.

Onun yaşadığı dönem, tarihî açıdan incelendiğinde hemen her alanda meydana gelen değişiklikler açısından ne kadar önemli bir zaman dilimi olduğu açıkça görülecektir. Hace Muhammed Lutfî Efendi, monarşi ve cumhuriyet olmak üzere iki ayrı devlet rejimine tanıklık etmiştir. Osmanlı'ya tanıklık ettiği dönemde beş padişah, Cumhuriyete tanıklık ettiği dönemde ise, üç cumhurbaşkanı görmüştür. O, Osmanlı devletinin küllerinden Türkiye cumhuriyetinin doğup ayağa kalkışını müşahede etmiştir. Fakat bunlardan da önemlisi onun şahid olduğu ve bizzat içerisinde yer aldığı, Türk halkının istiklâl mücadelesidir.

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan askerî siyâsî ve sosyal durumlar ve olaylar karşısında yönetim yeni düzenlemeler yapma zorunluluğu hissetmiştir. Bu konularda hissedilen zorunluluk Tanzimat ve ıslahat fermanı ve meşrutiyet olarak ortaya çıkmıştır. Fermanların ilanı kısa sürede olsa da onların alt yapısının oluşmasının uzun bir süreç olduğu söylenebilir. Fakat bu fermanlar ne ülkenin savaşa sürüklenmesine ne de devlet rejiminin yıkılmasına engel olmuştur. Osmanlı topraklarının her açıdan zenginliği karşısında iştahları kabaran bazı devletler onun çok milletli yapısından faydalanıp bu milletlere çeşitli vaadlerde bulunarak onları bağımsızlık isteğiyle devlete isyana kışkırtmışlar ve bu teşviklerinde başarılı da olmuşlardır. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde patlak veren isyanlar karşısında siyasi otoriteler çaresiz kalmışlar ve imparatorluktan kopuşlar hızlanmış, Osmanlı devleti dallarının sırayla kesilmesi karşısında çaresizlik içerisinde kıvranan devasa bir ağaca benzemiştir. Bu kopuşların sonucunda ise savaş gelmiştir. Savaş her ne kadar Türk milletinin canını ortaya koymasıyla kazanılmışsa da onun açtığı maddi ve manevi yaraları sarmak uzun yıllar almıştır. Bu savaş sonrasında saltanat kaldırılarak Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyetle birlikte çeşitli sahalarda yenilikler yapılmıştır. Bunların arasında Lutfî Efendi'yi en çok etkileyenleri ise tekke ve zaviyelerin kapatılması ve hac gibi bazı konulardaki yasaklamalardır. Takdir edilir ki tekke ve zâviyeler asırlardan bu yana toplumu eğitme adına büyük rol oynamış kurumlardır. Son dönemlerde buralarda ehliyetsiz kişilerin bir yerlere geldiği ile ilgili tartışmalar olsa da, yine de bu kurumlar eğitim açısından toplumda önemli yere sahipti. Lutfî Efendi'nin bizzat bu kurumların

içerisinde yer aldığı, Küfrevî Dergâhı'yla, Nakşibendiyye ve Kadiriyye tarikatleriyle bağlantısı dikkate alındığında, bu kurumlarla ilgili yasaklar konusundaki üzüntüsü daha iyi anlaşılacaktır. Sonuç itibariyle, Lutfî Efendinin yaşadığı dönem siyâsî karışıklıklarla dolu bir dönemdir ve siyâsî alandaki karışıklıklar yaşamın her alanına yansımıştır. Denilebilir ki, Lutfî Efendi rejimleri birbirinden farklı olsa da, biri diğerinin devamı olan her iki devletin de en kritik dönemlerinde yaşamıştır.

2.2. Yaşadığı dönemin sosyal yapısı

Muhammed Lutfî Efendi'nin yaşadığı dönem sosyal, siyâsî ve edebî yapı arasındaki etkileşimin açıkça görülebileceği örneklerle doludur. Bu dönemde toplumda meydana gelen değişikler siyâsî ve edebî yapıyı etkilemiş, onlarda meydana gelen değişiklikler de sosyal yapıyı etkilemiştir. Dolayısıyla iç içe bir etkileme ve etkilenme sözkonusudur. Osmanlı'nın son döneminde, toplumun bazı kesimlerinde batı hayranlığı büyük boyutlara ulaşmış, bunun etkileri ise, öncelikle, sosyal yapının temeli olan aile kurumunda ve insanlar arası diğer ilişkilerde görülmüştür. "*Aile, Tanzimat'la beraber sosyal hayatın en çok değişikliğe uğrayan kurumlarından biridir. Edebiyatın saraydan çıkıp sokağa yayılması gibi, aile de eski mahremiyetinin dışına taşmış, ailenin esasen mevcut problemleri, sosyolog ve hukukçulardan önce edebiyatçıların teşrih masasına yatırılmıştır.*" [3]

Medreselerdeki eğitim kalitesinin düşmesi ve bir bakıma bunlara alternatif olarak açılan yabancı okullar eğitimde ikiliğe sebebiyet vermiş ve bu durum doğrudan topluma yansımıştır. Devletin bazı kurumlarındaki hizmet kalitesinin düşmesi, rüşvet ve adam kayırma gibi dinî ve ahlâkî geçerliliği olmayan tutum ve davranışların ortaya çıkması sosyal yapıda huzursuzluk yaratmış ve olumsuzluklara olumsuzlukla karşılık verme sonucunu doğurarak toplumda dinî ve ahlâkî anlamda çöküntüye sebep olmuştur.

Bu dönemde ve sonrasında sosyal yapıda meydana gelen değişimlerin kaynaklarından biri de yapılan savaşlarda meydana gelen toprak kaybı ve bu kayıpların sonucunda oralarda yaşayan halkın imparatorluğun daralan

---

[3] Orhan Okay, "Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Feza Yay., İstanbul-1999, c. 1, s. 91.*

topraklarına doğru göç etmesidir. Bu göçler neticesinde yerli halkla yeni gelenler arasında meydana gelen kültür etkileşiminin sonucunda sosyal yapıda çeşitli değişimler meydana gelmiştir. Zira gelenler sahip oldukları inanç, gelenek, görenek ve kültürleriyle birlikte gelmişler ve bunların gereğini yaparken ister istemez çevrelerini etkilemiş ve onlardan da etkilenmişlerdir.

Ülkenin savaşa girmesiyle ise, bütün dengeler alt üst olmuş toplumda şaşkınlık, çaresizlik ve karmaşa hakim olmuştur. Savaş insanları maddî ve mânevî anlamda bitirmiş, alışkanlıklar ve hayata bakış değişmiş, insanlar hayatın acı gerçekleriyle yüz yüze gelmişlerdir. Türk halkı Atatürk'ün önderliğinde şahlanıp ülkeyi düşmanlardan temizlemiş ve Osmanlı devletinin yerinden Türkiye cumhuriyeti yeşermiştir. Fakat savaşın toplumdaki izlerini silmek kolay olmamıştır. Savaşta çok sayıda insanın ölmesi, sakat kalması yetmezmiş gibi savaş sonrasında da halk açlık, salgın hastalıklar gibi olumsuzluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bütün bu olumsuzluklar ise sosyal yapıda derin yaralar açmıştır. Bunların ötesinde toplumu son derece etkileyen bir başka konu ise konulan yasaklar ve yapılan yeni düzenlemelerdir. Medreseler, tekke ve zaviyeler ve kıyafetle ilgili düzenlemeler, savaşın maddî mânevî kayıplarını mânevî dinamiklerle telafi etmeye çalışan toplumu derinden sarsmış daha fazla çaresizliğe sürüklemiştir. Sadece üst tabakanın değil halkın eğitiminde de vazgeçilmez bir yere sahip olan tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla onların hizmet verdiği eğitim sahasında boşluk oluşmuş ve bu boşluğu telafi edecek alternatif bulunamamıştır.

"İslâm dünyasında ahlak ve zihniyet dünyası, yaşama tarzı hatta gündelik dil büyük ölçüde tasavvuf ve tarîkatlar etrafında ete kemiğe büründüğü için değişim talepleri aynı zamanda ahlak ve tasavvuf tenkitleri şekline dönüşmüş, bu süreç neticeleri itibariyle ahlak kavramlarının hiyerarşisinin bozulmasını, kavramların kimi dönemin icbarları doğrultusunda azmanlaştırılarak, kiminin içi boşaltılarak yeniden tanımlanmasını getirmiştir."[4] Sonuç olarak, Osmanlı'nın son dönemi de Cumhuriyet'in ilk dönemi de Türk halkı için kritik dönemlerdir. Tanzimat fermanı öncesinde gayri resmi başlayıp, fermânın ilanıyla resmiyet kazanan değişim sosyal yapıda ikilik

---

[4] İsmail Kara, "İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İletişim Yay. İstanbul-2003, c.1, s. 260.*

ortaya çıkarmıştır. "Büyük şehirlerdeki yeni hayat şartlarının bütün içtimâî müesseselerde az çok istihaleye sebep olacağı muhakkaktı. Meselâ eski türk ailesinin garplılaşma hareketi karşısında alâkasız kalması ve sarsılmaz bir mukavemet göstermesi imkansızdı. Eski aile eğer bu harekete mukavemet ettiyse, garplılaşmayı zarûrî gören yeni nesil bunu alkışlamayacaktı. Bu suretle eski aile moralini müdafaa etmek isteyen bir nevi mürteci zihniyete karşı aileyi garplılaştırmak temayülünde olan hürriyetçi ve ileri bir zihniyet kendiliğinden meydana çıktı. Sarayın, konağın, evin garplılaşması, garp kıyafeti, muaşereti ve hayat tarzının eski adetlerimiz arasına yavaş yavaş nüfuza başlaması tanzimatı takip eden devirdeki düalizmin bu sahada da hakim olduğunu gösterir."[5] Tanzimat sonrasında en büyük değişikliğin ailede olması, onun kendi dışındaki bütün yapılardan etkilenmesi ve toplumun temel çekirdeği olmasıyla izah edilebilir. Toplumun her kurumundaki değişmenin ilk ve son etkisi aile üzerinde görülmektedir.

2.3.Yaşadığı dönemin edebî yapısı

"1826'da yenileşme sürecinin önündeki önemli engellerden biri olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla hem yeni bir ordu kurulmasına yol açılmış hem de köklü değişimlere uygun zemin oluşturulmuştur. Harbiye nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın gayretleriyle 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla yenileşme hareketi devletin resmi programı hâline gelerek devlet ile halk arasındaki ilişkilerde artık yeni bir dönem başlamıştır. 1876'daki Meşrutiyet'in ilânıyla da özellikle hukuk ve rejim açısından köklü değişiklikler meydana gelmiştir. XIX. Asır Osmanlı siyasetçisi ve edibinin, edebiyat ve olaylara bakışı ile bir önceki dönemdekilerin bakışları arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Bir önceki asırda Osmanlı'nın hastalığını keşfeden ve onu kendi dairesi içinde tedavi etmeye çalışan devlet adamları ve yazarlar, medeniyet değiştirmeyi hiç düşünmeksizin, topluma ait eski dinamikleri yeniden canlandırıp kazandırma gayreti içerisine girmişlerdi. Hatta Damad İbrahim Paşa gibi devlet adamları ve onların etrafında toplanan âlim, şair ve edibler kendi kültür ve medeniyetlerini

---

5 Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimat'tan sonra fikir hareketleri", *Tanzimat I, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul-1940, s. 758-759.*

daha iyi öğretme ve tanıtma amacıyla din tarih ve biyografi türlerinde bazı eserler kaleme almışlardı. Bu devir siyasetnamelerinde çöküntünün sebebi olarak daima devlet ve toplum yapısındaki ahlâkî gerilemeye dikkat çekilmiştir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski dinamiklere dönmenin yanında, batıdaki askerî, ilmî ve teknik gelişmelerden yararlanılmasının gerekliliği inancı da yaygınlaşmaya başlamıştır.

O dönemin eğitim ve edebi yapı açısından bir başka problemi ise, Batılıların Osmanlı topraklarında misyonerlik amacıyla açtıkları okullardan yetişerek siyasi ve edebi hayata katılan şahıslardır. Bunlardan biri olan Ahmet Vefik Paşa, Robert Kolej'in arazisini satmıştır. Cizvitlerin açtığı okulda eğitimini almasına rağmen Hristiyanlık yerine pozitivizmi tercih eden Beşir Fuad da bu felsefeyi Türk halkına tanıtmaya ve benimsetmeye çalışmıştır. Yüzyılın önemli şair ve ediblerinden Tevfik Fikret'in oğlu rahip, Ahmed Cevdet'in torunu Zübeyde İsmet ise rahibe olmuştur."[6] Bütün bunlar Osmanlı'da her sahada meydana gelen büyük değişiklikleri açıkça göstermektedir. Fakat, takdir edilir ki, bir topluma yön veren ve onu yansıtan o toplumun edebiyatıdır. Dolayısıyla bu kritik döneme tanıklık eden ve aynı zamanda bu dönemi yönlendiren edebiyat, bu etkileme ve etkilenme sürecinde pasif kalmamıştır. O da batı etkisinde yeni bir döneme girmiş ve eskiye tepki olarak yeni olduklarını iddia eden edebî topluluklar oluşmuştur.

"Her yenilik hareketinde olduğu gibi, Tanzimat edebiyatı da bir önceki edebiyat anlayışına, yani divan edebiyatına tepki karakteri taşır. Tanzimat devrinde münakaşaların çoğu da şiirin muhafazakarları ve yenilikçileri arasında olur. Tanzimat edebiyatçılarının divan şiirine itirazları, daha sonraki edebi devrelerde de gündemde kalmış, hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'ya ilan edilen husumetin önemli motiflerinden biri olmuştur. Edebiyat tarihlerinde Tanzimat edebiyatı, kalın hatlarıyla 1859 da başlatılıp, Servet-i Fünun topluluğunun kurulacağı 1896'ya kadar sürdürülür. Bu devre de kendi içinde iki grubta ele alınır. Önceleri "Şinâsi Mekteb-i Edebi", daha sonraları "Şinâsi-Ziyâ Paşa-Namık Kemal" grubu olarak adlandırılan, diğer bir isimle Tanzimat edebiyatının birinci devresinin de II. Abdülhamid'in tahta

---

[6] Ahmet Atilla Şentürk- Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul-2004, s. 461-463.

çıkışı (Ağustos 1876), Meşrutiyet'in ilanı (Aralık 1876), Meclis-i Mebusan'ın açılışı (Mart 1877), yahut Meclis'in feshedilmesi (Şubat 1878) gibi tarihlerde sona erdiği kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi bu tarihler tamamen siyasî olayları işaret etmektedir. Sinâsi-Ziyâ-Kemal edebî mektebinin en önemli özelliği siyâsî-sosyal bir karaktere sahip olmasıdır. Üçü için söyleyebileceğimiz ortak özellikler, bazı yeni edebî türlerin denenmesi, ağırlığı sosyal ve siyasî olmak üzere Avrupaî fikirlerin edebî eserler yoluyla tebliği, halkın kullandığı veya kolaylıkla anladığı dille yazmaktır.

Yine klasik tasnifte, Tanzimat'ın ikinci edebî devresi olarak Ekrem-Hâmid-Sezâi üçlüsünün teşkil ettiği grup bahis konusu edilmiştir. Önceki devrenin sona erdiği farzedilen 1876-1878 yıllarından, Servet-i Fünun'un başlangıcı olan 1896'ya kadar devam ettiği belirtilir. Bu üç yazarı birbirine bağlayan şahsi mizaçları ve siyasi devrin özellikleri sebebiyle toplum meselelerinden ve politikadan uzak bir edebiyat anlayışına sahip olmalarıdır. Böylece edebi tür, form ve temalarda büyük bir zenginlik ortaya çıkar. Buna paralel olarak hissî ağırlıklı fakat sade dile rağbet etmeyen bir akım görünüşü kazanır.

Servet-i Fünuncular, genel karakterleri itibariyle topluma küskün şahsiyetlerdir. Bu sebeple, zengin bir sanat dünyasına sığınmışlardır. Böylece gerek nesir gerekse şiirde derinliği olmayan, sathî fakat estetik açıdan itinalı bir edebiyat devrini başlatmışlardır. Edebiyat-ı Cedîde de denilen Servet-i Fünun, 1896-1901 arasında, beş-altı yıl gibi kısa fakat edebî bakımdan yoğun bir devrenin adı olmuştur. Derginin 1901'de kapatılmasından sonra Servet-i Fünun edebî topluluğu da dağılır. Bu tarihten Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen 7-8 yıl içinde yalnız edebî ve fikrî alanda değil, genel olarak yayın hayatında da hissedilir bir düşüş vardır. Bunda sansürün rolü kadar yazarların, üzerlerinde hissettikleri psikolojik baskının da tesiri olmalıdır. Meşrutiyet'le beraber, tarihinin en hür devresini yaşayan Türk toplumunda da, basında da alabildiğine serbest bir devre açıldı. Tanzimat'ın ilk devresinden sonra edebiyat, ikinci defa ve daha güçlü bir politik-sosyal konular hücumuna uğradı. Edebiyat, hemen bütünüyle bir sanat olmaktan çıkıp aktüel politikanın arenası haline geldi. Bu krizden sanat namına endişe duyan bir kısım genç yazarlar, 1909 başlarında bir araya gelerek Servet-i

Fünun dergisinde çıkan bir beyanname ile topluluğun adını açıkladılar: Fecr-i Âtî. Yeni ve biraz daha Batı'ya yakın, bununla beraber milli gelişmeye hizmet edecek Fecr-i Âtî'nin en önemli prensibi "sanatın şahsî ve muhterem olması"dır. Bu vasfıyla Servet-i Fünuncular'dan pek de uzaklaşamayan topluluk, Meşrutiyet'in karmaşık atmosferinde dikkatleri bir süre sanat alanına çektikten sonra, mensuplarının birbirinden çok farklı istikametlere dağılmaları sebebiyle, fazla bir iz bırakmadan eridi.

İkinci Meşrutiyet'ten itibaren günümüze kadar adından bahsedilen fakat belli bir beyannamesi olmadığından sınırları ve mensupları münakaşa konusu olmuş bir akım da Millî Edebiyat olmuştur. Millî Edebiyat, bilhassa 1910-1923 arası fikrî ve edebî faaliyetlerin önemli odak noktalarından biridir. Aynı yıllarda ortaya çıkan Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık, hatta çok aykırı görünen Nev-Yunanîlik gibi akımların veya mensuplarının, tarihî ve siyasî şartların zorlamasıyla geldikleri bir muhassala (bileşke) çizgisidir.

Bütün bu akımlar 1908-1923 arasında vuku bulan ve devleti inkıraza götüren, yeni bir rejimi zaruri kılan Balkan, Dünya ve İstiklal savaşlarıyla birbirine yaklaştı. Enver Paşa'nın Orta Asya macerasının hüsranla sonuçlanması Türkçüler'i; Dünya Savaşı yıllarında bazı Arap kabilelerinin Osmanlı düşmanı olan Avrupalılara yaklaşmaları İslâmcıları; medeniyet ve insaniyet örneği zannedilen Batılılar'ın emperyalist siyasetleri Batıcıları ve Nev-Yunanîler'i daha gerçekçi düşünmeye sevketti. Millî Edebiyat, Meşrutiyet'ten sonra benimsenen İstanbul Türkçesiyle, yerli konu ve tiplerin işlenmesini, özellikle estetik değerlerin de ihmal edilmemesini esas alan bir edebiyat akımı olmuştur. Her ne kadar Batı tesirlerine açık olduğu muhakkak ise de, bütün bu edebiyat gruplarının sistematik olarak Batı edebiyatı ekollerinden birine tam manasıyla bağlanması doğru değildir."[7]

2.4. Hâce Muhammed Lutfî Efendi

2.4.1. Hayatı

Alvar imamı, Alvarlı Efe veya Efe Hazretleri lakabıyla da tanınan Hâce Muhammed Lutfî Efendi 1285/1868 yılında Erzurum'un Pasinler

[7] Okay, agm., s. *69-76.*

(Hasankale) ilçesine bağlı Kındığı (Altınbaşak) Köyü'nde dünyaya geldi. Babası Hüseyin Gedâi diye de maruf olan, Hâce Hüseyin Efendi, annesi ise Seyyide Hatice Hanım'dır. Muhammed Lutfî Efendi İslamî ilimler sahasında temayüz etmiş bir aileye mensuptur. Nitekim babası Hâce Hüseyin Efendi zâhiri ve bâtını ilimlerde icâzet vermeye yetkili bir âlim idi. Dedesi(büyük baba) Hâce Muhammed Efendi de aynı şekilde âlim bir zâttı. Muhammed Lutfi Efendi anne cihetiyle seyyidtir.

Efe Hazretleri soyadı kanunu çıktığında ilk olarak "yardımcı" soyadını almış sonraları bunu "budak" şeklinde değiştirmiştir. Vefatından sonra ise oğlu Hacı Seyfeddin efendi, babaannesi Seyyide Hatice Hanım'ın ailesine ait "Mazlumoğlu" lakabını benimseyerek "Budak" soyadını "Mazlumoğlu" na çevirmiştir.

Tahsil hayatının ilk merhalesinde babası Hâce Hüseyin Efendi'den icâzet alarak yetişen Efe Hazretleri 1307/1889-1890 yılında Hasankale'nin Sivaslı Câmii'ne imam olarak ta'yin edildi. Hem sağlam karakteri ve sevilen kişiliğiyle hem zâhir-bâtın ilimlerinde iyi yetişmiş olması hem de sevilen bir aileye mensup bulunması dolayısıyla bu göreve tayin edilmesi her kademedeki insan tarafından takdir ve tebrikle karşılandı. Bir süre sonra 1890 yılında babası Hüseyin Efendi'yle birlikte ilim tahsiline devam etmek özellikle de tasavvuf kültürünü(batınî ilimleri) geliştirmek üzere Bitlis'te bulunan Muhammed Küfrevî Hazretleri'nin ziyaretine gitmişlerdir. Hazret-i Pîr Muhammed Küfrevî, Hâce Hüseyin Efendi'ye Nakşibendi tarikatında halîfelik icâzeti vermiş ve "Muhammed Efendi'yi de sana yardımcı ta'yin ettim." buyurmuştur. Efe Hazretleri bundan beş yıl sonra 1894-1895 tarihinde Hazret-i Pîr Küfrevi'den Nakşibendi tarikatında halifelik icâzeti almıştır.

Muhammed Lutfî Efendi Nakşibendi tarikatının Halidî kolunda yetkili mürşidden halifelik icazeti almakla birlikte Nakşîlikle yetinmeyip bâtın ilimlerinde Kadirilikle de beslenmek istemiş ve Muhammed Küfrevî Hazretleri'nin izni ve işaretiyle Tillo'da ikamet eden Şeyh Nûr Hamza'yı ziyarete gitmiştir. Tillo'da ne kadar kaldığını bilemiyoruz. Ancak bu ziyareti sonunda Kâdirî tarîkatı icâzetini almıştır.

Bir süre Hasankale'de çalıştıktan sonra 1891 yılında Erzurum merkeze bağlı Dinarkom Köyü'ne tayinini yaptırmıştır. Efe Hazretleri Rus

istilâsı sırasında 16 Şubat 1916'da, yirmibeş sene kaldığı, Dinarkom'dan Erzurum'a taşınmıştır. Erzurum'un Ruslar tarafından istila edilmesiyle de babası Hâce Hüseyin Efendi'yi Erzurum'da Hacı Recep Efendi isimli zâtın evinde bırakarak, kırksekiz yaşında, imam olarak Tercan'ın Yavi Nâhiyesi'ne gider ve orada Rus istilâsı süresince yaklaşık iki yıl imamlık yapmıştır. Rusların Erzurum ve çevresini işgaline başından beri büyük tepki gösteren Muhammed Lutfî Efendi, Yavi'de ve yakın köylerde Ermenilerin başlattığı isyan ve katliam üzerine harekete geçmiştir. O hafta Cuma namazı için çevre köylerden de gelen cemaate vatan ve millete sahip çıkılması gerektiği konusunda etkili bir vaaz yapmıştır. Hutbenin konusu da Ermeni zulmüne karşı mücadele etmek gerektiği hususundadır. Ve en son olarak da kendisinin namazdan sonra yola çıkacağını söylemiştir.[8] Bunun üzerine halk cesaretlenir ve kendisine sonuna kadar destek olacakları sözünü verip ellerinde silah olarak kullanılabilecek ne varsa onları alıp Efe Hazretleri'yle birlikte düşmana karşı çıkarlar. Altmış kişi kadar olan bu milis kuvvetin ilk hedefi; Oyuklu Köyü(şimdiki Çat ilçesi)'ne varmak ve orada Ermeniler'in elinde bulunan Rus cephaneliğini ele geçirmektir. Oyuklu'ya gelen Efe ve milisleri bir gece yarısı baskınıyla cephaneliği ele geçirirler. 9-11 Mart 1918'de o sırada Haydarî Boğazı yakınlarındaki Zergide Köyü'nde bulunan Türk ordusuna katıldılar. 12 Mart 1918'de Türk ordusuyla beraber Erzurum'a giren Efe Hazretleri, pederlerini kana bulanmış ağır yaralı halde bulur ve aynı gün pederlerini ebedi aleme uğurlar. Hâce Hüseyin Efendi Kavak Kapısı kabristanına defnedildi. 1950 Yılında ise kabristanın yerine bir okul yapılması sebebiyle, bizzat Efe Hazretleri tarafından oradan çıkarılarak Hasankale'nin Alvar Köyü kabristanına yeniden defnedildi. Lutfî Efendi'nin annesi seyyide Hatice Hanım'ın vefat tarihiyle ilgili ise herhangi bir bilgiye sahip değiliz ancak türbesi Kındığı Köyündedir.

Efe Hazretleri, Doğu'nun Ermeni mezaliminden kurtarılmasından sonra vazifesini Hasankale'ye nakletti. Kendisine teklif edilen Hasankale müftülüğünü kabul etmedi. Daha sonra Alvar Köyü halkının ısrarlı istekleri

---

8 M. Lutfî Efendi'nin millî mücadeleye katkılarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Halit Dursunoğlu, "*Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin Millî Mücadeleye Katılımı ve Katkıları*", *Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele, 1. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri, Erzurum-2005, s.246-249.*

sonucunda 12 Mart 1918 tarihinde elli yaşlarında iken Alvar Köyü'ne yerleşti ve yirmibir yıl Alvar'da görev yaptı. Bundan sonra bölge halkı arasında "Alvar İmamı veya Efe Hazretleri olarak meşhur oldu. Alvar Köyü halkından izin alarak, 1939 yılında yetmişbir yaşında iken rahatsızlığı dolayısıyla tedavi için Alvar'dan Erzurum'a taşındı. Efe Hazretlerine üç defa hacca gitmek nasip oldu. Bunlardan ilki hacca ilk defa izin verilen 1947 yılında gerçekleşmiştir. Efe Hazretleri 1949 yılında seksenbir yaşında iken ikinci defa, 1950 yılında ise üçüncü defa hacca gitmiştir. Ebedi aleme irtihâline kadar Erzurum'da Mehdî Efendi mahallesindeki mütevâzi bir evde kira ile oturdu ve 12 Mart 1956(28 Recep 1376) tarihinde dâr-ı bekâya irtihal etti. Efe Hazretleri'nin mübarek naaşı Alvar Köyü'ne defnedilmiştir. Efe Hazretleri, hanımlarının peş peşe vefatı dolayısıyla beş evlilik yapmıştır. Bu evliliklerinden ikinci eşi olan Esmâ Hanım'dan üç oğlu ve bir kız evlâdı olmuş, fakat Hakkı, Sa'di ve Mukîme adındaki çocukları küçük yaşta vefât etmişlerdir. Geriye biricik evladı, halîfesi ve kendisinden sonra irşâd makamına geçen Hacı Seyfeddîn Efendi kalmıştır[9].

2.4.2. Tahsili

Muhammed Lutfi Efendi'nin ilmi altyapısını anlayabilmek için öncelikle, onun temel İslâmi ilimleri tahsil ettiği babası Hâce Hüseyin Efendi'nin feyz aldığı âlimleri tanımak gerekmektedir. Hüseyin Efendi Erzurum'da çeşitli hocalardan aldığı dersler ve icâzetlerle yetinmeyerek, İstanbul'a doğru ilmî terakkî için çıktığı yolculuktan, Of'un Şinek Köyü'nde Abbas Efendi isimli âlimin yanında ilim tahsili için bir yıl kaldıktan sonra, onun yönlendirmesiyle Hasankale'ye geri dönmüştür. Daha sonra Erzurum'un Uncular köyünde bulunan, Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî'nin halifesi Hacı Feyzullah Efendi'ye intisab etmiştir. Hacı Feyzullah Efendi'nin ebedî âleme irtihalinden sonra Hüseyin Efendi, Amasya'da Seyyid Mîr Hamza Nigârî nâmıyla tanınan zatın ziyaretine gitti. Bu zat, Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh İsmail Sirâceddîn-i Şirvânî'nin halifesidir. Hüseyin Efendi Mîr Hamza Nigârî'nin huzurunda

---

9 Daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Kutlu, *Hâce Muhammed Lutfî Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri, Damla Yay., İstanbul-2006.*

iki erbaîn çıkarmıştır. Efe Hazretleri'nin, bu feyz arama ve mânevî tekamül yolculuklarında babasına katılması, Mîr Nigârî Hazretleri'nin ebedî âleme göçmesinden sonra babasının Bitlis'e Seyyid Taha'nın halifesi Muhammed Küfrevî Hazretleri'ne gitmeye karar vermesiyle olmuştur. Hüseyin Efendi, Pîr Muhammed Küfrevî'nin huzuruna giderken oğlu Muhammed Lutfî Efendi'yi de birlikte götürmüştür.

Böylece Efe Hazretleri 1890 yılında babası Hüseyin Efendi'yle birlikte, ilim tahsiline devam etmek özellikle de tasavvuf kültürünü (bâtıni ilimleri) geliştirmek üzere Bitlis'te bulunan Muhammed Küfrevî Hazretleri'nin ziyaretine gitmişlerdir. Hazret-i Pîr Muhammed Küfrevî, Hâce Hüseyin Efendi'ye Nakşibendi tarikatında halîfelik icâzeti vermiş ve "Muhammed Efendi'yi de sana yardımcı ta'yin ettim" buyurmuştur. Efe Hazretleri bundan beş yıl sonra 1894-1895 tarihinde Hazret-i Pîr Küfrevi'den Nakşibendi tarikatında halifelik icâzeti aldı.

Muhammed Lutfî Efendi Nakşibendi tarikatının Hâlidî kolunda yetkili mürşidden halifelik icazeti almakla birlikte Nakşilikle yetinmeyip bâtın ilimlerinde Kadirilikle de beslenmek istedi ve Muhammed Küfrevî Hazretlerinin izni ve işaretiyle Tillo'da ikamet eden Şeyh Nûr Hamza'yı ziyarete gitti. Tillo'da ne kadar kaldığını bilemiyoruz. Ancak bu ziyareti sonunda Kâdirî tarîkatı icâzetini aldı. Hâce Muhammed Lutfî Efendi olduğu noktada yerinde saymayan sürekli ilerlemeye gayret gösteren bir şahsiyetti. Bir tarafdan zâhirî ve bâtınî ilimlerle beslenirken bir taraftan da bu ilimleri, şifa kaynağı polenlerle dolu, göz alıcı renkli bir çiçeğin kendisini arıların faydalanmasına açması gibi ilim taliplerine sunuyordu.

2.4.3. Edebi Şahsiyeti

Hâce Muhammed Lutfî Efendi eğitim-öğretimini geleneksel usullerle tamamlamıştır. Dolayısıyla sadece teorik derslerle kalmayıp teorisini okudukları pek çok dersi pratik tecrübelerle de taçlandırmışlardır. Eğitimlerinde genelde bireysel çalışma akabinde ise tartışma yöntemi kullanılmıştır. Bu eğitimler esnasında somut olarak orada bulunan muhterem zatların kendilerinden orada bulunmayanların da eserlerinden faydalanılmıştır. Bu durumu Efe Hazretlerinin şiirlerinden görmek mümkündür. Onun şiirlerinde feyz

aldığı şairlerin şiirlerindeki gibi emin adımlarla ilerleme vardır. Efe Hazretleri, Çehâr-yâr ve Hassân'ın yanısıra Mevlânâ'dan, Fuzûli'den, Enverî'den, Sa'dî'den, Tûsî'den etkilendiğini şiirlerinde ifade etmektedir. Şiirlerinde kulaktan dolma bilgiler yerine sağlam bir dini ve tasavvufî bilgi görülmektedir. Şiirlerinde divan edebiyatı mazmunlarının yanında halk kültürü ve yöresel ifadeler de bulunmaktadır. Dinleyici kitlesi dikkate alındığında yöresel söyleyişlerin olmasının ne kadar hayati olduğu fark edilir. Şiirlerde genel olarak sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır, bu sadelik bazı na'tlarda ve mersiyelerde biraz daha ağır ve şaşaalı ifadelere dönüşmektedir. Şiirler edebî sanatlar açısından değerlendirildiğinde öncelikle mübalağa ve teşbih olmak üzere birçok edebî sanatın ustalıkla kullanıldığı görülmektedir.

2.4.4. Eserleri

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin yegâne eseri tezimize konu teşkil eden "*Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*" *isimli divançesidir. Eser dinî ve tasavvufî şiirler ihtiva eden manzum bir eserdir. Eserde Türkçe şiirlerin yanı sıra Arapça ve Farsça şiirler de bulunmaktadır. Ayrıca, eser, bir mevlid, bir mi'raciye mesnevîler, destanlar, mâniler, ferdler ve kıt'alar da ihtiva etmektedir. Bunlara ilaveten eserin çatısını teşkil eden divançe kısmında çeşitli nazım şekillerinde yazılmış 726 şiir bulunmaktadır. Eseri, mevcut yazma nüshaları karşılaştırarak ilk defa neşreden Efe Hazretlerinin oğlu ve halifesi Seyfeddîn Mazlumoğlu Efendi'dir. Hulâsatü'l-Hakâyık, ilk defa 1974'te yeni harflerle, 1980'de eski harflerle, 1996 ve 2006 yıllarında ise yeniden gözden geçirilerek, yeni harflerle, toplam dört baskısı yapılmıştır.*

Bizim tezimizde kullanacağımız nüsha, eserin 2006 da yapılan baskısıdır. Çalışmamızda kullandığımız bu son baskıda, 726 şiir ihtiva eden divançe kısmı ayrılmış, mevlid ve mirâciye ile tarîkat silsilelerinden biri ve ilticâ-nâme ismi verilen tevhid-münâcaat karışımı şiir divançenin öncesinde verilmiştir. Divançe kısmından sonra ise, mesnevî, destân, mâni gibi bazı nazım şekilleriyle ilgili ayrı bölümler oluşturulmuştur. Son kısımda ise eserin muhtevasında geçen kelime ve şahıslarla ilgili kapsamlı sayılabilecek bir sözlük bulunmaktadır.

Birinci Bölüm

HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ŞİİR ANLAYIŞI

1. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ŞİİR ANLAYIŞI

Hâce Muhammed Lutfî Efendi için şiir bir amaçtan çok bir araçtır. O meramını anlatma aracı olarak şiiri tercih etmiştir. Bunun için de, günümüz pedagoglarınca yapılan araştırmalarda da kanıtlanan, geçerli bir sebebi bulunmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, şiir, vezinli ahenkli ifadeler olması dolayısıyla kolay ezberlenebilir ve hafızada uzun süre tutulabilir özelliğe sahiptir. Özellikle de bu Efe Hazretleri'nin şiirleri gibi hayatın içinden, anlamlı ve bilinen konuları işliyorsa zihne yerleşmesindeki kolaylık ve zihinde kalıcılığı daha da artmaktadır. Aşağıdaki beyitte de Efe Hazretleri tevhîd sırlarının şiir vasıtasıyla hem somut anlamda dilden dile hem de soyut anlamıyla gönülden gönüle yayılacağını söyleyerek şiirin nesre göre daha kolay hafızaya alınması dolayısıyla tercih sebebi olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Nazm ile esrâr-ı tevhîd neşr olur dilden dile[10]
Kesbi pek sür'at bulur evzâne eyle rağbeti[11]

Efe Hazretleri şiir anlayışını, şiirin kendisi için ne ifade ettiğini müstakil şiirlerle anlatmıştır. Onun için şiir dinî-ahlâkî konuları anlatmada etkili

---

10 Metodoloji ile ilgili kısımda da belirtildiği gibi; çalışma konumuz olan "*Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektubât-ı Hâce Muhammed Lutfî" isimli eserden alınan beyitlerde, "s" sayfa, "ş" şiir, "b" beyit, "k" kıta, "m" mâni olarak kullanılmış, divançe kısmının dışındaki şiirlerin ise numaraları olmadığı için onların isimleri verilmiştir.*

11 s. 535, ş. 637, b. 2.

bir vasıtadır. Bu konuda örnek aldığı şahıslar da bulunmaktadır. Bunları şu beyitlerinde ifade etmektedir:

Verd-i vahdet zarf-ı hikmet ehl-i dil eş'ârıdır
Nâsır idi Hazret-i Hassân'a bunda Cebrâîl[12]
Hayder-i Kerrâr ile Sıddîk-ı Ekber şi'ri var
Sünnet olduğuna eş'âr şüphe yok elde delîl[13]

Hz. Hassân, Hz. Peygamber döneminin şairidir. Efe Hazretleri onun şiirine işaretle; gönül ehlinin şiirlerinin içi hikmetlerle dolu bir zarf ve Allah'ın birliğini gösteren bir gül olduğunu, ayrıca Hz. Hassân şiirlerini yazarken Hz. Cebrâil'in ona yardım ettiğini, dolayısıyla bu şiirlerde ilâhî bir nefes olduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber döneminde Hz. Ali'nin ve Hz. Ebû Bekir'in de şiirleri olduğunu belirtmekte, konuyla ilgili aşağıda vereceğimiz beyitlerde bu şiirlerin hangi amaçla kullanıldığı ve nerede bulunduğuyla ilgili de bilgiler bulunmaktadır.

Konuyla ilgili birinci beyitte şiirin âşıkların gönlünü hoş ettiği onları sevindirdiği söylenirken aynı zamanda Hz. Ebû Bekir'in şiirle insanları uyarıp onlara doğru yolu gösterdiğine de vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla bu beyitte şiirin işlevi Efe Hazretleri'nin de düşündüğü ve kullandığı yönüyle belirtilmektedir.

Şi'r ise âşıkları dâimâ dilşâd eylemiş
Şi'r ile Sıddîk-ı Ekber halkı irşâd eylemiş[14]

Diğer beyitte ise Hz. Ebû Bekir'e ait olduğu bildirilen münâcâtın bir mısra'ı iktibas edilmiş ve bu mısrada Hz. Ebû Bekir'in, insanoğlunun dolayısıyla da kendinin acizliğini vezinli bir şekilde anlattığı ifade edilmiştir. Ayrıca şiirlerden birinin türü belirtilmiş ve mısralarından biri iktibas yapılmıştır.

"Cüd bi-lutfik yâ İlâhî men lehû zâdün kalîl"

[12] s. 337, ş. 348, b. 3.
[13] s. 337, ş. 348, b. 4.
[14] s. 296, ş. 287,b. 1.

Bu münâcâtında mevzûn aczin ızhâr eylemiş[15]

Sonraki beyitte ise Hz. Peygamberden rivayetlerin yanı sıra çâr-yârin sözlerinin de toplandığı "Münebbihât"[16] isimli eserden söz edilmiş, ayrıca na't türünün şiirleri süsleyen, onlara inci saçan tür olduğu, yani şiirlerin bu türle değer kazandığı söylenmiştir.

Kıl nazar Münebbihât'da Çâr-i yâ'rin şi'ri var
Na't-i Peygamber ise eş'ârı dür-bâr eylemiş[17]

Efe Hazretleri'nin şiirle ilgili görüşlerinin yer aldığı gazellerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Hz. Hassân'ın yanı sıra nazım şekillerinin her birinde isim yapmış bazı şairlerin isimleri de geçmektedir ki, biz onun bunların eserlerini okuduğunu, şiirlerin tekniklerine ve konularına hakim olduğunu, bunlara ek olarak da onlardan etkilendiğini düşünüyoruz. Bu şiirlerde aşağıda verilen beyitlerde de görüleceği gibi Enverî, Firdevsî, Sâ'dî, Hâfız-ı Şîrâzî, Fuzûlî, Tûsî ve Mollâ-yı Rûm (Mevlânâ)'un isimleri geçmektedir. "*Abdurrahman-ı Câmî'nin bir rubâîsinde şiirin üç peygamberinden biri olarak kabul ettiği Enverî kasîde, Firdevsî tavsif, Sa'dî gazel türlerinde temâyüz etmişlerdir.*"[18]

Enverî Firdevsî Sa'dî nice bin emsâlleri
Kevser-i cennât-ı âcil sözleri vird-i cemîl[19]
Hâfız-ı Şîrâzî'den almış Fuzûlî feyzini
Bu muhabbet nehri ile dilleri şâd eylemiş[20]
Nice bin Hassân-ı sânî Tûsî Firdevsî gibi
Şi'r ile meclîs-i irfân içre aldı kıymeti[21]
Mey-i ma'nâ-yı hidâyet câmıdır Mollâ-yı Rûm

---

15 s. 297, ş. 288, b. 2.
16 İbn-ü Hacer-i Askalânî, *Altın Öğütler(Münebbihat Tercümesi)*, *Çev. Mehmet Can*, *Osmanlı Yay.*, *İstanbul-ty.*
17 s. 297, ş. 288, b. 3.
18 Abdülkadir Karahan, "*Enverî*", *DİA*, *c. XI*, *s. 268.*
19 s. 337, ş. 348, b. 5.
20 s. 297, ş. 287, b. 5.
21 s. 577, ş. 690, b. 2.

Kâ'betullâh-i hakîkat vâcib oldu hurmeti[22]

Efe Hazretleri şiirin vezninin bulunuşuyla ilgili orijinal fikrini hüsn-i ta'lil san'atı eşliğinde vermektedir. Âriflerin yanında akıcı şiirin kıymetli olduğunu söyledikten sonra gönül ehlinin aşk anında vezni bulduğunu ifade etmektedir.

Mu'teberdir ârifân indinde eş'âr-ı selîs
Aşk deminde ehl-i diller vezni îcâd eylemiş[23]

Fakat şiirlerin etkili bir dille yazılması tamamen yeterli olmamakta onları okuyacak kişilerin de bazı konularda donanımlı olmaları gerekmektedir. Efe Hazretleri şiirlerine ârifâne nazar kılınmasını, yani gören bir göz duyan bir kulak ve hisseden bir gönülle şiirlerinin okunmasını böyle yapıldığı takdirde şiirlerdeki mesajın yakalanabileceğini ve hayret makamına erişileceğini söylemektedir. Ayrıca, şiirlerinin zevkini alan Nil nehrinin bile hayrette kaldığını ifade etmektedir.

Ârifâne nazar kıl eş'ârıma ey nûr-i dil
Zevk-ı eş'ârım alup hayretde kaldı nehr-i Nîl[24]

"Sühanim" redifli gazeli ise, her ne kadar nazım şekilleri farklı ise de Nef'î'nin "sözüm" redifli kasidesine bir nazîre gibidir. Efe Hazretleri bu gazelde kendi şiirini akan su misali Hudâ'nın feyz kaynağı ve bir nûr nehri olarak uyanık gönüllere hidâyet yolunu gösteren ifadeler olarak sunmaktadır.

Nehr-i nûr feyz-i Hudâ âb-ı revân-veş dökülür
Dil-i âgâhîlere râh-i hüdâdır sühanim[25]

Diğer bir beyitte ise, cân kulağı, bütün işitme yetilerini onun şiirlerine odaklasa onların muhtevasındaki ifadeler manevî hastalıklara bir şifa kaynağı ve bir tiryaktır denilmektedir.

---

22 s. 535, ş. 637, b. 5.
23 s. 297, ş. 287, b. 3.
24 s. 337, ş. 348, b. 1.
25 s. 338, ş. 351, b. 3.

Gûş-i cân kuvve-i sem'iyyesini verse eğer
Maraz-ı ma'nevîye lübb-i devâdır sühanim[26]

Lutfî Efendi, şiirin mahlas beyti de olan son beyitte, ebedî hayatın bâdesini içmekten bahsederken ayrıca, sözünün, şairler ordusuna tuğgeneral olduğunu, yani öz olarak şairler ordusunun komutanının kendisi olduğunu söylemektedir.

Lutfiyâ bâkî hayat bâdesini nûş edegör
Şuarâ leşkerine mîr-i livâdır sühanim[27]

1.1. ŞEKİL BAKIMINDAN ŞİİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Muhammed Lutfî Efendi şiirlerinde, aruz ve hece vezninin bir çok kalıbını kullanmanın yanı sıra, mesnevî, kasîde, gazel, destan, mâni, ferd gibi çok sayıda nazım şekline de yer vermiştir. Eserin çalışmamıza konu teşkil eden baskısında bazı nazım şekilleri ve edebî türler için ayrı başlıklar açılmıştır. Eserin divançe kısmından sonra mesnevîler, destanlar, mâniler, kıt'alar ve ferdler olarak nazım şekilleriyle ilgili başlıklar açılmıştır. Bu başlıklar eserdeki tüm nazım şekillerini kapsamamaktadır. Bu sebepten eserde kullanılan diğer nazım şekillerinden tesbit edilebilenler konuyla ilgili başlıkta verilecektir.

1.1.1. Nazım şekilleri

Eserde bir çok nazım şekli kullanılmıştır. Bunlar arasında ; mesnevî, kasîde, gazel, Müstezad, murabbâ, muhammes, murabba-ı mütekerrir, müseddes-i mütekerrir, mâni, ferd, kıt'a, destan nazım şekilleri vardır. Tesbit edilebildiği kadarıyla, hangi şiirin hangi nazım şekliyle yazıldığı daha rahat görülebilmesi için tablo yapılarak aşağıda gösterilmiştir.

---

26 s. 339, ş. 351, b. 4.
27 s. 339, ş. 351, b. 7.

Şiirlerin Nazım Şekli	Şiirlerin Numarası	Şiirlerin Sayfa Numarası 1
Mesnevî		(43-84), (607-633),
Kâsîde	308, , 382, 383, 524, 722,	(662-664)
Gazel	1, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 75, 79, 80, 81, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 97, 98, 99, 100, 103, 108, 109, 110, 111, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 57, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 183, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248249, 250, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 263, 264, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 329, 330, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 375, 377, 378, 379, 380, 384, 385, 387, 389, 390, 391, 392, 395, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 427, 428, 429, 430, 432, 433, 434, 435, 437, 439, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 453, 454, 456, 457, 458, 462, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 474, 475, 476, 481, 482, 484, 486, 487, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 499, 500, 505, 506, 507, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 516, 517, 520, 521, 522, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 541, 543, 544, 546, 547, 548, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 577, 578, 583, 584, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 601, 602, 604, 606, 607, 608, 609, 610, 612, 616, 618, 623, 628, 630, 632, 633, 635, 636, 637, 638, 639, 643, 644, 646, 647, 649, 651, 655, 656, 657, 658, 663, 665, 666, 667, 669, 670, 672, 675, 676, 680, 681, 682, 683, 684, 687, 688, 690, 691, 692, 694, 695, 696, 697, 700, 701, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 711, 714, 716, 718, 719, 720, 721, 723, 76, 85, 181, 193, 254, 268,	(661-662) (664)

Müstezad	381, 404, 459, 473, 504,	
Murabba-ı Müzdevic	24, 31, 52, 54, 57, 69, 74, 84, 92, 95, 101, 104, 105, 106, 107, 112, 114, 115, 122, 123, 129, 133, 143, 144, 155, 156, 159, 167, 168, 177, 182, 187, 194, 201, 223, 231, 237, 246, 247, 251, 252, 260, 261, 262, 265, 279, 280, 289, 295, 304, 310, 319, 327, 328, 333, 344, 357, 359, 362, 373, 374, 386, 393, 394, 396, 405, 426, 431, 436, 438, 440, 451, 452, 455, 465, 472, 477, 478, 479, 480, 483, 485, 488, 489, 496, 497, 498, 503, 508, 512, 525, 542, 557, 575, 576, 579, 585, 599, 603, 605, 611, 613, 614, 615, 617, 619, 624, 626, 627, 629, 640, 641, 642, 645, 652, 654, 659, 660, 662, 664, 668, 677, 686, 689, 693, 698, 699, 703, 713, 715, 717, 724, 725, 726,	(637-655)
Muhammes-i Mütekerrir	447, 671,	
Murabba-ı Mütekerrir	2, 4, 5, 16, 45, 71, 77, 78, 93, 96, 102, 128, 161, 180, 186, 210, 224, 235, 266, 274, 281, 285, 298, 317, 321, 332, 367, 376, 388, 397, 412, 460, 461, 501, 502, 518, 519, 523, 540, 545, 550, 564, 580, 581, 582, 620, 631, 634, 648, 650, 653, 661, 673, 674, 678, 679, 685,	(84), (655-658) (665)
Mâni		(675-677)
Ferd		(678-679)
Kıt'a		(678)
Destan		(637-658)
Müseddes	38, 216, 621,	
Muhammes-i Mütekerrir	44,	(668-671)
Müseddes-i Mütekerrir	82, 94, 215, 600, 710, 712,	(666-667)
Müsebbâ-i Mütekerrir	208, 702,	

1.1.2.Vezin

Hâce Muhammed Lutfî Efendi şiirlerinde hem aruz vezninin farklı bahirlerinden farklı kalıpları, hem de hece vezninin bir çok kalıbını kullanmıştır. Efe Hazretleri, karakalem bir kır tablosuna benzeyen vezin kalıplarını güzel ifadelerle taçlandırıp çayırına, çiçeğine renk ve koku bahşetmiştir ki, bu kırda gezintiye çıkan gönül ehli insanlar, her adımda iç ferahlatan müstesna renkler ve kokularla güzelliklerine güzellik katarlar, kâmil insan olma yolundaki basamakları birer birer katedip olgunlaşırlar. Eserdeki

şiirlerde Aruz vezninin yirmi ayrı kalıbı kullanılmıştır. Hece vezninin ise yedi ayrı kalıbıyla şiirler yazılmıştır.

Efe Hazretleri şiirlerinde önceliği konuya vermiş, anlatmak istediği konuyu en anlaşılır ve en etkileyici tarzda nasıl anlatabilecekse onun üzerinde durmuştur. Dolayısıyla vezin olarak ilk bakışta sağlam görünen şiirlerinde bile bazı vezin hatalarına rastlanabilmektedir. Bu hataların sebebi olarak bir çok tahminde bulunulabilir. İlk olarak onun amacı şiirlerinde şeklin kusursuzluğunu göstermek değil, nasıl daha fazla kişiyi irşad edip kalplerindeki pası silmelerine yardımcı olabilirim kaygısıydı denilebilir. Bunu arzu etmiş olsa bile şiirlerini bizzat kaleme almadığı için onları detaylı olarak kontrol etme imkanı bulamamış olabilir. Vezin düzeltilmeye çalışıldığında anlamın etkileyiciliği azalıyor veya kayboluyor olabilir. Bu hataların sebeplerinden kesin olarak tesbit edilen ve eserin bütününde açık olarak görülebileni ise; eser tasavvufi muhtevalı olduğu için bolca Arapça ve Farsça kelime ve terkip içermektedir, bunların yerine hem çoğunluğun anlayabileceği hem de veznin kusursuz olacağı alternatiflerini bulup kullanmak bazen zor bazen de imkansız olduğu için eserde vezin hataları mevcuttur. Bizim burada asıl vurgulamak istediğimiz konu, eserdeki şiirlerin vezni olarak gösterilen vezinlerindeki hatalardır, yani bazı şiirlerin vezinleri yanlış olarak tesbit edilmiştir. Bu hatalar "vezin hataları" ismiyle açtığımız başlıkta verilip bu şiirlerin tesbit ettiğimiz vezinleri de orada detaylı olarak belirtilecektir. Bu bölümde hece vezni ve aruz vezni ismiyle açılan başlıklarda verilen tablolar vezinlerin divançede belirlenen şekliyledir, vezin hataları düzeltilmeden verilmiştir.

Ayrıca, eserin tezimizi hazırlarken esas aldığımız baskısında, dîvançe kısmının haricinde de bölümler mevcuttur. Biz bu bölümlerdeki şiirlerin de vezinlerini yeniden gözden geçirdik ve bunları, tablo olarak verdiğimizde doğabilecek karışıklığı önlemek için, yazıyla açıklayarak vermenin uygun olacağı kanaatine vardık. Bu açıklamaları yaparken de şiirlerin çalıştığımız nüshadaki sıralarını esas aldık.

Eserdeki sıralamada Türkçe şiirlerdeki öncelik Hz. Peygamber'den Efe Hazretleri'nin oğlu Seyfeddîn Efendi'ye kadar uzanan tarîkat silsilesinin anlatıldığı "Silsile-i Şerif"e verilmiştir. Altmışdört beyitten oluşan şiir,

Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlun vezniyle kaleme alınmıştır. İkinci olarak ise, Feilâtün/Feilâtün/Feilün vezniyle yazılmış "İlticâ-nâme" ismi verilen yetmişaltı beyitlik bir münâcât bulunmaktadır. Bundan sonra "Mirâcü'n-Nebî" başlıklı bir mi'râciye bulunmaktadır. Mi'râciyede üç vezin kullanılmıştır. Yüzdört beyitlik ilk kısım Feilâtün/Feilâtün/Feilün vezniyle; "bahr-i diğer" olarak ayrılıp, yüzbeşinci beyitten yüzaltmışdokuzuncu beyte kadar devam eden kısım, Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle; yine "bahr-i diğer" olarak ayrılıp yüzaltmışdokuzdan yüzseksendokuzuncu beyte kadar devam eden kısım Mefâ'îlün/Mefâîlün/Fe'ûlün vezniyle; "evsâf-ı diğer" olarak ayrılan son kısım ise yine Mefâ'îlün/Mefâîlün/Fe'ûlün vezniyle kaleme alınmıştır ve yüzseksendokuzuncu beyitten başlayıp mirâciyenin son beyti olan yüzdoksansekizinci beyti kapsamaktadır. Mirâciyeden sonra, "Mevlidü'n-Nebî" başlığıyla mevlid gelmektedir. Mevlid de dört ayrı vezinle kaleme alınmıştır. Başlangıcından "mahall-i kıyâm" olarak isimlendirilen başlığa kadar olan yüzelliiki beyitlik kısım ve "mahall-i kıyâm"dan "merhabâlar"a kadar olan onyedi beyitlik kısım Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle; merhabâların ilki olan onüç beyitlik şiir, Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle; ikincisi olan sekiz beyitlik şiir, Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün vezniyle; mevlide övgü içeren ve dörtlükler şeklinde, oniki dörtlük olarak yazılan son şiir ise 8'li hece vezniyle kaleme alınmıştır. Dîvançe kısmına geçmeden önceki Türkçe şiirler ve vezinleri bu şekildedir.

Dîvançe'den sonraki kısım "mesneviler" kısmıdır ve "İlâhînâme" başlıklı bir münâcâtla başlamaktadır. Münâcât Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezninde ve otuzbeş beyittir. Münâcâtı, iki adet "na't" takip etmektedir. İlki Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezninde ve yirmi beyit, ikincisi, Feilâtün/Feilâtün/Feilâtün/Feilün vezninde sekiz beyittir. Akabinde "muhabbet-nâme" isimli şiir bulunmaktadır. Muhabbetin yaratılışda, özellikle Hz. Peygamberin yaratılışı ve Hz. Adem'in affedilmesindeki boyutuyla ele alındığı şiir Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yirmisekiz beyit olarak kaleme alınmıştır. Sonraki mesnevi "sabâ-nâme" ismindedir, Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezninde ve yirmidokuz beyittir. "Hidâyet-nâme" ismi verilen mesnevi, Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezninde otuzaltı beyit olarak yazılmıştır. Eserde, klasik edebiyatın vazgeçilmez unsurlarından olan gül

ile bülbül de unutulmamış, diğer şiirlerde sıkça kullanılmasına rağmen, bir sonraki mesnevî bütün olarak bu konuya ayrılmıştır. Bu mesnevînin ismi "gülün bülbül ile şîvesi"dir. Mesnevî, Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezninde ve yirmiüç beyittir.

Efe Hazretleri'nin hayatında Bitlis ili çok önemli bir yere sahiptir. Oraya ilk yolculuğunu babasıyla yapmıştır ve mânevî eğitiminin önemli bir kısmını orada tamamlamış, Nakşibendi Tarîkatındaki icâzetini yine oradan almıştır. Dolayısıyla bu belde, onun, manevî anlamda beslendiği ocağı barındırması dolayısıyla hayatının olmazsa olmazlarından biri belki de birincisidir. "Bitlis ziyâreti" isimli mesnevîsi de bu durumun açık bir göstergesidir. Bu eser içerisinde iki tane şiir bulunmaktadır. Şiirlerden ilki, elliyedi beyit, diğeri yedi beyittir ve her ikisi de Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yazılmıştır. Diğer mesnevînin başlığı "Efrâd-ı ümmet-i Muhammed'e" dir. Bu mesnevînin içerisinde de beş ayrı şiir bulunmaktadır. Şiirlerden ilk üçü Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yazılmıştır. Birincisi, yirmidört, ikincisi oniki, üçüncüsü ise ondokuz beyittir. Diğer iki şiirden ilki, dokuz beyit olarak Müstef'ilün/Müstef'ilün/Müstef'ilün/Müstef'ilün vezniyle, ikincisi ise onbeyit olarak Müstef'ilün/Fâilün/Müstef'ilün/Fâilün vezniyle kaleme alınmıştır.

Bir sonraki bölüm destanlar bölümüdür. Bu bölüm dört tane destan ihtiva etmektedir. Bunlardan birincisi olan "Tevhîd destânı" yirmiüç kıtadır, 11'li hece vezniyle yazılmıştır. Sonraki destan olan "Kıyâmet Destânı" içlerinden en uzun olanıdır. Bu şiir doksanbeş kıtadır ve 11'li hece vezniyle yazılmıştır. Üçüncü destan "Dâsitân-ı zemân" isminde yirmiyedi kıt'adır ve 11'li hece vezniyle yazılmıştır. Dördüncü destanda, Efe Hazretleri'nin hayatını geçirdiği Erzurum şehrinin özellikleri anlatılmakta ve şehir Allah'a emânet edilmektedir. Destânın ismi "Erzurum Destânı"dır, 11'li hece vezniyle yirmiiki kıt'a olarak kaleme alınmıştır.

Destânlardan sonraki bölüm "mersiyeler" dir. Birinci mersiye, Şeyh Abdü'l-Bâkî Efendi'nin vefatı dolayısıyla yazılmıştır. İki kısımdır birinci şiir Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün vezninde ve üç beyittir, ikinci şiir ise dokuz beyittir fakat vezni yazılmamıştır. Diğer mersiye Efe Hazretlerinin kardeşi Vehbi Efendi için kaleme alınmıştır, otuziki beyittir ve

Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yazılmıştır. Sonraki mersiye Hz. Peygamberin sevgili torunu Hz. Hüseyin içindir. Yedi beyittir ve Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün vezniyle yazılmıştır. Bu bölümdeki son mersiye Maksûd Efendi'nin vefatı dolayısıyladır. 8'li hece vezniyledir ve oniki kıt'adır. Bu bölüm içerisinde ayrıca bir "Na't-ı Habîbi Rahmân" başlıklı na't bir de "Duâ-i Huccâc" isimli bir münâcât bulunmaktadır. Bu şiirlerden ilki Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yedi kıt'a olarak yazılmış bir mütekerrir müseddes na'ttır. Hacılara dua mahiyetinde olan diğer şiir ise 11'li hece vezniyle yirmialtı kıt'a olarak kaleme alınmıştır.

Eserin son bölümü "Mâniler-Kıt'alar-Ferdler" ismini taşımaktadır. Başlangıçtaki otuzyedi mâni ve akabindeki altı mâni 7'li hece vezniyle yazılmıştır. Mânilerden sonra kategorisi belirtilmeyen fakat kıt'a olduğu kanaatine vardığımız, Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yazılmış bir dörtlük daha bulunmaktadır. Bu bölümde ayrıca üç kıt'a vardır bunlardan ikisi Mefâîlün/Mefâîlün vezniyle üçüncüsü ise Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle kaleme alınmıştır. Kıt'alardan sonra ise ferdler yer almaktadır. Toplam dokuz adet ferdden beş tanesi Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle, bir tanesi Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle, bir diğeri 11'li hece vezniyle, diğer iki şiir ise Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün ve Mefûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün vezinleriyle yazılmıştır.

1.1.2.1.Hece vezni

Eserdeki şiirlerde kullanılan hece vezni kalıplarının dağılımı aşağıda verilen tabloda gösterilmektedir. Hangi veznin kaç defa hangi şiirlerde kullanıldığı tespit edilip belirtilmiştir. Bu tablo eserdeki şiirler tek tek ve detaylarıyla gözden geçirilerek hazırlanmıştır. Bu inceleme esnasında aslında aruz vezniyle yazılmış olan şiirlerden bazılarının vezinlerinin hece olarak tespit edildiği belirlenmiş, fakat, bunlar ayrı başlıkta ele alınacağı için, tabloya yansıtılmamıştır. Tabloya göre eserdeki hece vezniyle yazılmış şiirlerde en çok kullanılan kalıp 11'li hece kalıbıdır.Bunu 8'li ve 7'li kalıplar takip etmektedir. 10'lu ve 14'lü kalıpların kullanım sayısı ise eşittir.Bunları 5'li kalıp izlemekte, 16'lı kalıp ise bir defa kullanılarak eserde en az kullanılan kalıp olmuştur.

HECE VEZNİYLE YAZILAN ŞİİRLER

Vezin İsmi	Veznin Kullanıldığı Şiirlerin Numaraları	Veznin Toplam Kullanım Sayısı
16'lı hece vezni	283,	(1)
14'lü hece vezni	160, 232, 335, 588, 643, 644, 694,	(7)
11'li hece vezni	54, 57, 69, 74, 78, 84, 92, 93, 94, 95, 98, 101, 104, 105, 106, 107, 112, 114, 122, 128, 129, 132, 133, 155, 159, 161, 167, 168, 177, 182, 187, 194, 227, 231, 235, 247, 251, 252, 260, 261, 262, 265, 273, 274, 279, 281, 285, 289, 295, 304, 310, 319, 321, 327, 362, 367, 373, 374, 376, 386, 388, 393, 394, 397, 405, 426, 431, 436, 438, 440, 451, 452, 455, 460, 461, 472, 477, 478, 479, 480, 488, 495, 503, 519, 523, 525, 576, 585, 599, 603, 605, 611, 613, 614, 615, 617, 619, 624, 626, 629, 640, 641, 642, 645, 653, 654, 659, 660, 661, 662, 664, 677, 678, 679, 685, 689, 698, 702, 703, 715, 724, 725, 726,	(123)
10'lu hece vezni	38, 359, 485, 512, 542, 600, 627,	(7)
8'li hece vezni	4, 5, 16, 31, 44, 45, 82, 96, 115, 123, 156, 186, 201, 224, 237, 266, 332, 465, 483, 496, 518, 564, 580, 581, 582, 625, 634, 648, 650, 652, 668, 712,	(32)
7'li hece vezni	71, 102, 143, 280, 357, 501, 502, 557, 686, 710,	(10)
5'li hece vezni	210, 333, 545,	(3)

1.1.2.2.Aruz vezni

Eserde aruz vezninin yirmi ayrı kalıbı kullanılmıştır. Aruz vezniyle yazılan şiirlerde, yukarıda da ifade edildiği gibi, vezin hatalarına sıkça rastlanmaktadır ki bunun nedeni konusundaki tahminler daha önce sıralanmıştı. Fakat bu hatalara rağmen Lutfî Efendi'nin bu vezinleri şiirlerinde kullanma performansı takdire layıktır. Zira o, hem kullandığı vezin çeşitliliği hem de bu vezinleri kullanmadaki mahareti ile dikkat çekmektedir. Burada aruz vezni ile yazılan şiirlerin numaraları ve hangi vezin olduğu tablolarla verilmiştir. Burada vezin hataları göz önünde bulundurulmamış ve şiirlerin vezni eserde tesbit edildiği şekliyle verilmiştir. Bunlardan hatalı olanlar vezin hataları için açılan başlıkta verilmiştir.

ESERİN DÎVANÇE KISMINDA KULLANILAN VEZİNLER VE KULLANIM ORANLARI

VEZİN İSMİ	VEZNİN KULLANILDIĞI ŞİİRLERİN NUMARALARI	VEZNİN TOPLAM KULLANIM SAYISI
Müstef'ilün/Feûlun/ Müstef'ilün/Feûlun	10, 162, 197, 282, 407, 534, 570, 630, 687,	(9)
Müstef'ilün/Müstef'ilün/ Müstef'ilün/Müstef'ilün	13, 21, 61, 85, 110, 111, 151, 157, 181, 193, 213, 219, 222, 228, 243, 245, 253, 254, 267294, 337, 345, 475, 490, 551, 610, 612, 635, 716, 720, 723,	(31)
Müstef'ilün/Müstef'ilün	2, 24, 77, 540, 550, 579, 631, 673, 713,	(9)
Müstef'ilün/Fâilün/ Müstef'ilün/Fâilün	125, 353,	(2)
Mef'ûlü/Mefâîlü/ Mefâîlü/Feûlün	9, 17, 19, 25, 26, 27, 33, 34, 36, 37, 42, 46, 47, 49, 53, 59, 63, 66, 67, 72, 73, 75, 80, 81, 90, 91, 100, 113, 131, 134, 137, 142, 144, 150, 153164, 166, 171, 175, 176, 179, 183, 184, 205, 207, 212, 215, 216, 220, 229, 230, 242, 255, 258, 269, 276, 277, 301, 302, 309, 311, 312, 315, 340, 349, 350, 352, 360, 363, 364, 368, 375, 379, 398, 411, 416, 418, 419, 446, 457, 474, 482, 487, 491, 494, 500, 516, 520, 522, 524, 526 535, 537, 546, 547, 552, 554, 555556, 558, 565, 567, 572, 601, 607, 669, 704, 707,	(108)
Mefâîlün/Mefâîlün/ Mefâîlün/Mefâîlün	3, 12, 14, 20, 28, 39, 41, 50, 51, 68, 70, 76, 79, 87, 88, 108, 119, 120, 130, 135, 138, 139, 147, 148, 154, 163, 170, 173, 178, 185, 189, 190, 191, 192, 196, 202, 203, 206, 218, 238, 239, 256, 263, 264, 268, 270, 291, 293, 296, 297299, 303, 313, 318, 329, 377, 382, 383, 395, 399, 400, 401, 402, 403, 406, 408, 410, 413, 415, 421, 422, 427, 429, 432, 434, 435, 437, 439, 442, 445, 449, 450, 453, 454, 468, 484, 514, 515, 536, 538, 541, 548, 553, 561, 563, 577, 583, 584, 618, 628, 636, 638, 656 657, 658, 667, 671, 672, 675, 683, 691, 694, 695, 696, 697, 701, 706, 708, 714, 721, 722,	(121)
Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün	48, 52, 62, 65, 145, 180, 188, 208, 246, 317, 396, 412, 447, 509, 560, 575, 620, 674, 693,	(19)
Mefûlü/Mefâîlün/ Mefûlü/Mefâîlün	55, 56, 58, 64, 116, 124, 126, 127, 152, 378, 409, 414, 420, 433, 456458, 499, 511, 531, 532, 549, 559 566, 568, 597, 616,	(26)
Mefûlü/Mefâîlün	497,	(1)

Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/ FeûlünMefûlü/Feûlün	381, 404, 459, 473, 504,	(5)
Mefâîlün/Mefâîlün	717,	(1)
Fâilâtün/Fâilâtün/ Fâilâtün/Fâilün	1, 6, 7, 8, 11, 18, 22, 23, 29, 30, 32, 35, 40, 43, 60, 83, 86, 89, 97, 99, 103, 109, 117, 118, 121, 136, 140, 141, 146, 149, 158, 169, 172, 174, 195, 198, 199, 204, 209, 211214, 217, 221, 225, 226, 233, 234236, 240, 241, 248, 250, 257, 259 271, 272, 275, 278, 284, 286, 287288, 290, 292, 298, 300, 305, 306 307, 308, 314, 316, 322, 323, 324 325, 326, 330, 331, 336, 338, 339 341, 342, 343, 346, 347, 348, 351354, 355, 356, 358, 361, 365, 366369, 370, 371, 372, 380, 384, 385387, 389, 390, 391, 392, 417, 423424, 425, 428, 430, 441, 443, 444448, 462, 463, 464, 466, 467, 470471, 476, 481, 486, 492, 493, 505506, 507, 510, 513, 516, 521, 527528, 530, 539, 543, 562, 569, 571573, 574, 578, 586, 587, 589, 590592, 593, 594, 595, 596, 598, 602604, 606, 608, 609, 621, 622, 623632, 633, 637, 639, 646, 647, 649651, 655, 663, 665, 670, 676, 680681, 682, 684, 688, 690, 700, 705709, 711, 718, 719,	(191)
Fâilâtün/Fâilâtün/ Fâilâtün/Fâilâtün	249,	(1)
Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün	200, 223, 244, 328, 344, 469, 489	(7)
Müfteilün/Fâilün/ Müfteilün/Fâilün	15, 320, 334, 533, 544, 591, 666,	(7)
Müfteilün/Müfteilün/Fâilün	165,	(1)
Müfteilün/Fâilün	699,	(1)
Müstef'ilâtün/üstef'ilâtün/ Müstef'ilâtün/Müstef'ilâtün	529,	(1)
Müstef'ilâtün/Müstef'ilâtün	498, 508,	(2)

1.1.2.3. Vezin hataları

Dîvançe kısmındaki şiirleri incelerken bazı şiirlerin vezinlerinin dikkatten kaçtığını ve şiirin asıl vezni yerine farklı bir vezin isminin yazıldığını gördük. Buna Efe Hazretlerinin hayatı ve eserleriyle ilgili araştırmalarımız sırasında, bir ansiklopedi maddesinde[28] ve o maddenin incelenmeden

[28] Selahaddin Kıyıcı , "Alvarlı Efe", *DİA, c. II, s. 552 . (…Bu divanda çeşitli nazım şekilleriyle söylenen 700'ü aşkın şiir mevcuttur. Hece vezni ve oldukça sade bir Türkçe'nin kullanıldığı*

aynen alındığı bir kitapta gördüğümüz yanlış bilgiler[29] de eklenince, tezimizde, eserde bulunan şiirlerin vezin hatalarıyla ilgili de bir başlık açmanın zaruri olduğu kanaatine vardık. Burada öncelikle vezni hatalı tespit edilen şiirin numarası ve önceden tespit edilmiş vezni verilecek akabine ise yeni tespit edilen vezin verilecektir. Daha rahat görülebilmesi için öncelikle bunlar tablo halinde verilecek, bu işlem yapılırken aynı hatadan birden fazla olanlar hariç, şiirlerin eserdeki sırası takip edilecek, daha sonra ise tabloda verilenler örneklerle açıklanacaktır.

ŞİİR NUMARASI	MATBU NÜSHADAKİ VEZİN	YENİ TESPİT EDİLEN VEZİN
24	Müstef'ilün/Müstef'ilün	8'li hece vezni
143-357	7'li hece vezni	Mef'ûlü/Mefâîlün
150-153-363	Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün	Mef'ûlü/Mefâîlün/Mef'ûlü/Mefâîlün
220	Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün	Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün
232	Vezni yazılmamış	14'lü hece vezni
333	Vezni yazılmamış	5'li hece vezni
508	Müstef'ilâtün/ Müstef'ilâtün	10'lu hece vezni
566	Mef'ûlü/Mefâîlün/Mef'ûlü/Mefâîlün	Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün
600	10'lu hece vezni	Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün
2. Mersiye (Şeyh Abdü'l-Bâkî Hazretlerine) s.661	Vezni yazılmamış	Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün

Vezni hatalı tespit edilen ilk şiir, 24. şiirdir. Şiirin vezni Müstef'ilün/Müstef'ilün olduğu takdirde ikinci kıtanın üçüncü mısraı olan "Burc-i dilden şafak söke" ifadesindeki "dil" kelimesini açma imkanımız bulunmamaktadır. Aynı şiirdeki "Bay gedâ ber-siyâk ola" ve "Mest makbûl-i dergâh olur" mısralarında da vezinde sıkıntılar oluşmaktadır. Fakat incelemeler esnasında genelde bu son örneklerdeki hatalar, eserde çok sayıda bulunmasından dolayı dikkate alınmamıştır.

bu şiirlerden bazıları bestelenmiştir.)

29 Mehmed Demirci, *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar, Mavi Yayıncılık, İstanbul-2005, s. 146.*

Yüzkırküç ve üçyüzelliyedinci şiirlerin vezni ise 7'li hece vezni olarak verilmiştir. Oysa, yüzkırküçüncü şiirde vezni bozduğu düşünülen şiirin üçüncü dörtlüğünün üçüncü mısrası "Hasret-i dil şeydâdan" değil "Hasret dil-i şeydâdan" olmalıdır. Bu şekilde okunduğunda vezin Mef'ûlü/Mefâîlün olarak düzelmektedir. Bunun haricinde bu şiirde üç ayrı yerde de, Arapça kelime kullanılmasından kaynaklanan, zihaf vardır. Üçyüzelliyedinci şiirinde vezni 7'li hece olarak belirtilmiştir, ancak bu şiirde de vezni bazı imâleler ve bir yerde yapılacak zihafla, Mef'ûlü/Mefâîlün olarak yeniden belirledik.

150-153-363. şiirlerin vezni Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün olarak belirtilmiştir, ancak incelendiğinde bunların vezninin aslında Mef'ûlü/Mefâîlün/Mef'ûlü/Mefâîlün vezni olduğu görülmektedir.

232-333. şiirlerin ise vezni belirtilmemiştir. Bu şiirlerden 232. si incelendiğinde yedinci beytin ikinci mısrasının ve son beytin ikinci mısrasının hecelerinin 13'er olduğu görülmektedir. Oysa 13 hece sayılan ilk mısradaki "pây-mâl" ifadesi halk arasında daha çok "pây-i mâl" olarak kullanılır, ikinci mısrada ise "dehr" kelimesi vardır bu kelimede daha kolay söylenebilmesi için "dehir" olarak da kullanılır. Dolayısıyla mısralarda bu değişiklikler yapıldığında şiirin vezninin 14'lü hece vezni olduğu görülmektedir. 333. şiirin ise vezni 5'li hece veznidir.

508. şiirin vezni Müstef'ilâtün/ Müstef'ilâtün olarak tespit edilmiştir, oysa şiir incelendiğinde açık heceye denk gelmesi gereken ibarenin açılamayacak şekilde kapalı heceye denk geldiği görülmektedir. Misal olarak, ilk dörtlüğün üçüncü mısrasındaki "Zî-rûhât bütün" ifadesi, 5. dörtlüğün üçüncü mısrası "Mihri-veş tâbân şân u şevketi", 6. dörtlüğün ikinci mısrasındaki "eylemiş" ifadesi, gösterilebilir.

566. şiirin vezni olarak Mef'ûlü/Mefâîlün/Mef'ûlü/Mefâîlün vezni tespit edilmiştir ancak dikkatli incelendiğinde şiirin asıl vezninin, Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün vezni olduğu görülecektir.

600. şiin vezni ise 10'lu hece vezni olarak tespit edilmiştir. Fakat şiir detaylı olarak incelendiğinde şiirin vezninin, Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün vezni olduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca şiirin 28. mısraının girişinde bulunan "biri işi" olarak yanlış yazılan ifade, "bir işi" şeklinde düzeltildiğinde hece sayısında problem kalmamaktadır. 661. sayfadaki mersiyenin

ikincisinin vezni belirtilmemiştir. Birinci beytinde vezin hataları olmakla birlikte şiirin vezni, Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün veznidir.

Ayrıca bazı şiirlerde, halk arasında konuşma dilinde kullanılan ifadeler konuşulduğu gibi düşünülerek vezin ayarlanmış, daha sonra bunlar yazı diline aktarılınca vezinde sıkıntılar oluşmuştur. Bu duruma örnek olarak 106 numaralı şiir verilebilir. Şiir 11'li hece vezniyle yazılmıştır, fakat bazı mısraların hece sayısı 10'dur. İkinci dörtlüğün son mısraında bulunan "müşg-bâr" kelimesi "müşg-i bâr" veya "bû-anber" kelimesi "bûy-i anber" olarak düşünüldüğünde vezin hatası düzelmektedir.Yine şiirin son mısraındaki "dest-gîr" ifadesi "dest-i gîr" olarak kullanıldığında vezin düzelmektedir. Şair de büyük olasılıkla bu şekilde söylemiştir.

162 numaralı şiirde de belirgin vezin hataları bulunmaktadır. Şiirin vezni Müstef'ilün/Feûlun/Müstef'ilün/Feûlun olarak verilmiştir. İkinci beytin ikinci mısrası olan "Dergâhe ser-nihâde her dem iftihârı var" mısrasında "iftihârı" kelimesinde "if" hecesinin açık olması gerekmektedir oysa bu heceyi açmak mümkün değildir. 185. şiirin vezni Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün olarak belirlenmiştir. Fakat ilk beytin ilk kelimeleri olan "Züvvâr" ve "Huccâc" kelimeleri vezne uymamaktadır. Ayrıca aynı şiirde yedinci beytin ikinci mısrâında da aynı problem vardır. Bu mısrâın başına bir "Ne" getirildiğinde hem hece sayısı tamamlanmakta hem de vezin düzelmektedir. 197. şiirin dördüncü beytinde de hatalar bulunmaktadır. şiirin Müstef'ilün/Feûlun/Müstef'ilün/Feûlun olarak belirlenen vezni "Bu bâde-i hayâtı içen görmez memâtı/ Afvolur seyyiâtı dâreyni cinân eyler" beytinde "görmez" ve "afvolur" kelimelerinde açık olması gereken heceler kapalıdır. Okuma veya yazım hatasından kaynaklanan bir problemde 212. şiirin son mısrâındadır. Buradaki "Cân gözleriyle âleme hünkârımı bir gör" mısrâındaki "Cân gözleriyle" ifadesi "Cân gözler ile" şeklinde değiştirildiğinde vezindeki problem ortadan kalkmaktadır. 222. şiirde birinci beytin ikinci mısrâı "Kimseye renc etme cânâ dürr ü mercânın incinir" ve ikinci beytin ikinci mısrâı " İncidirsen halkı hemân femde zebânın incinir" ek olarak son beyit "Terk edersen şerî'âtı reddedersen tarîkati/ Bulamazsın hakîkati Lutfî îmânın incinir" örnekleri şiirin vezni olarak verilen, Müstef'ilün/Müstef'ilün/Müstef'ilün/Müstef'ilün veznine tam olarak uymamaktadır. 294. şiirde aynı vezinle

yazılmıştır ve benzeri hatalar vardır. Şiirin, dördüncü "Zâhidler olalar irşâd mest-i müdâm rindâne-veş", onuncu "Sâkî kıl bu derde devâ şefîk ol şifâ-hâne-veş", onikinci "Ravza-i cân çırâğıdır câne cândır cânâne-veş" ve ondördüncü "Târibler olur müşg-bâr zülf-i dilberde şâne-veş" mısrâlarında, görüleceği üzere bariz vezin hataları bulunmaktadır. 320. gazelin giriş beytinde yazımdan kaynaklanan bir hata olmuştur. "Muhabbeti-i Hak" terkibi "Muhabbet-i Hak" şeklinde olmalıdır. Vezni Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün olan 364. gazelin ise, son mısrâı olan "Lutfî bu şerâfet oldu bu hâne efendim" mısrâı vezne uymamaktadır. Oysa bir başka metinde[30] aynı şiirin son mısrâı "Lutfî bu şeref oldu bu hâkâne efendim" olarak yazılmıştır ki vezin hatalarından tamamen ârî bir mısrâdır.

550. şiirin vezni, Müstef'ilün/Müstef'ilün olarak belirlenmiştir. Fakat son dörtlüğün ilk üç mısrâı, "Lutfî diler mey-i vahdet/ İçe dola dile hikmet/ Açıla ebvâb-ı rahmet" vezin hatası olan kelimelerin yerini veya kendisini değiştirmeden düzeltilemeyecek hatalar içermektedir.

630. Gazelin vezni Müstef'ilün/Feûlun/Müstef'ilün/Feûlun'dur. Fakat şiirin sekizinci mısrâında "Enzârı ber-kadem kıl yakın eyle ırâkı" vezin, okuma veya yazım hatasından kaynaklanan bir sebeple hata vermektedir. Hata, şiirdeki "eyle" ifadesinin yerine "ile" ifadesi getirildiğinde düzelmektedir. Bunlara ilaveten bir örneği 676. şiirin sekizinci mısrâında bulunan "mağbeçe" kelimesinin "muğbeçe" olarak değiştirilmesi gerekmektedir. Mersiyeler kısmında bulunan na'tın başlığı da "NA'T-I HABÎB-İ RAHMÂN" olarak terkipli yazılmalıdır.

Bu başlık altında eserde bulunan vezin ve okuma hatalarından bazıları örnek olarak gösterildi ve düzeltilmeye çalışıldı. Daha önce de vurgulandığı gibi eser san'at kaygısıyla hazırlanmış değildir. İnsanları irşad ve gönüllerini ihyâ için söylenen şiirlerden oluşmaktadır ve şairi tarafından kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla bu şekilde hataların olması doğal görülebilir. Bu başlığın açılmasındaki gaye eserin hataları olduğunu öne çıkarmak değil,

---

30 *Divan-ı Lutfî [Muhammed, Alvar İmamı], Atatürk Üni. Seyfettin Özege Ktp., Satınalma tarihi olarak 18.7.1972. kaydedilmiştir. Demirbaş numarası ise: 29036'dır. Yazmada, türü ne olursa olsun bütün şiirler gazeliyyat başlığı altında yazılmıştır. 135-191. Sayfalar arası boştur. Eserin son kısmında ise(193-198) içerisinde bulunan şiirlerin fihristi bulunmaktadır.*

hazırlanması aşamasında gözden kaçan veya yanlış anlaşılan konularda bir fikir vermektir.

1.1.3. Kâfiye

"*Kâfiye, en az iki dize sonunda, anlamca ayrı, sesçe birbirine uyan iki sözcük arasındaki ses benzerliğidir.*"[31] *Şiirde ahengi sağlayan unsurlardandır. Lutfî Efendi şiirlerinde kâfiyenin hemen her çeşidini kullanmıştır. Bunların her biri, kendi başlıkları altında örneklerle açıklanacaktır.*

1.1.3.1. Yarım kâfiye

Kâfiyeli kelimeler içerisinde birer sessiz harfin benzerliğidir. Efe Hazretleri şiirlerinde yarım kafiyeyi çok tercih etmemiştir. Nadiren, görülmekte ve genelde bir sonraki beyitte kâfiye tam kâfiyeye dönmektedir.

Hudâvendâ be-hakk-ı İsm-i A'zam
Be-nûr-i seyyid-i evlâd-ı Âdem[32]
O Şemseddîn Habîbullâh-i mazhar
Güneş gibi yüzünde nûri ezher[33]

1.1.3.2. Tam kâfiye

Kâfiyeli harfler içerisindeki birer sesli harfle birer sessiz harfin benzerliğidir. Şiirlerde, tam kafiye de yarım kafiye kadar nadir olmamakla beraber zengin kâfiye kadar da sık değildir.

Aşk u muhabbet-i Hak âşıka verir sebak
İctihâd-ı müctehid fetvâsıdır müttefak[34]
Ümmü'l-'ulûm ilhâm-ı Hazret-i Allah'dır
Hâl diliyle tevhîdi takrîr eder her varak[35]

---

[31] Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yay. Ankara-1992, s. 59.*
[32] s. 43, ş. Silsile-i şerif, b. 1.
[33] s. 45, ş. Silsile-i şerif, b. 40.
[34] s. 320, ş. 320, b. 1.
[35] s. 320, ş. 320, b. 2.

1.1.3.3. Zengin kâfiye

Kâfiyeli olan kelimeler içerisinde sesli ve sessizlerden birden fazlasının benzerliğidir. Efe Hazretleri şiirlerinde ya zengin kâfiye ya da redif tercih etmiştir. Zengin kâfiyeyi ustalıkla kullandığı dolayısıyla aynı ahengi sağlayan kelime bulmakta zorlanmadığı görülmektedir.

Bülbülü feryâda saldı gonce-i handâneler
Şû'le-i şem'inde yandı dilberin pervâneler[36]
Bülbül-i şeydâyı nâr-ı aşka dûçâr eyleyen
Gülşen-i bağ-ı İrem'de dizilen kâşâneler[37]

1.1.3.4. Cinaslı kâfiye

Mânaları ayrı olmakla birlikte, yazılışları aynı olan kelimelerle yapılan kâfiyeye denir. Eserde genel olarak mânilerde kullanılmıştır.

Âşık der kara gözler Âşık der ala gözler
Kan döker kara gözler Güzeldir ala gözler
Deryâlara gark olan Bir kanlı sevdiğim var
Elbette kara gözler[38] *Canımı ala gözler*[39]

1.1.3.5. Redif

Mısrâ sonlarında aynısıyla tekrarlanan eklere,kelimelere veya kelime topluluklarına verilen isimdir. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde sıkça tercih ettiği bir kâfiye şeklidir. Redifli yazılmış mânilerin yanı sıra, redif, diğer nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerin de bir çoğunda kullanılmıştır. Bilindiği gibi klasik edebiyatta redifleriyle anılan, onlarla meşhur olmuş şiirler bulunmaktadır. Bu rediflerin kullanıldığı şiirlere şairler tarafından neredeyse her asırda nazireler ve benzer şiirler kaleme alınmıştır. Klasik edebiyatta, bu nazireler ve benzre şiirler adeta bir gelenek halini almış, şairlerin

36 s. 197, ş. 146, b. 1.
37 s. 197, ş. 146, b. 2.
38 s. 676, m. 31.
39 s. 675, m. 2.

olmazsa olmazı haline gelmiştir. Lutfî Efendi'nin şiirleri arasında da bu rediflerle yazılmış şiirler bulunmaktadır.

Derdli olanın derdine dermân ne güzeldir
Mü'min olanın afvine fermân ne güzeldir[40]
Dergâh-ı der-i dildârına âşık-ı serbâz
Mecnûn olana Leyla'ya kurbân ne güzeldir[41]

"Gönül" redifli şiirlerin hemen her şairin şiirleri arasında en az bir tane bulunduğunu söylemek mübalağa olmasa gerektir. Efe Hazretleri'nin şiirleri arasında da hem "gönül" redifli hem de gönül anlamına gelen "dil" redifli çok sayıda şiir bulunmaktadır. Bu durum hem eserin tasavvufî muhtevalı olmasından, hem de yukarıda sözü edilen bu gelenekten kaynaklanmaktadır. Ayrıca, takdir edilir ki tasavvufta gönül, âyinedir, tecellî mahallidir, tecellînin tam ve kusursuz olması için gönlün her zaman temiz ve parlak olması gerekmektedir.

Kubbe-i Arş'da bulunmaz incû mercândır gönül
Kürre-i ferşde bulunmaz şâh-ı devrândır gönül[42]
Böyle bir hurşîd-i şeffâf var mıdır Cibrîl'leri
Sidre'sinden indirir Yûsuf-i Ken'an'dır gönül[43]

1.2. MUHTEVÂ BAKIMINDAN ŞİİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ

1.2.1. Şiirlerinin konusu

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin eseri dinî ve tasavvufî içerikli bir eserdir. Onun toplumdaki konumu açısından düşünüldüğünde bu durumun kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Zira o toplumda dînî ve tasavvufî bir önderdir. Çevresi, kendisini her anlamda örnek almaya çalışan, nasihatlerini can kulağıyla dinleyen, her söylenenden kendisine bir pay çıkarıp

---

[40] s. 208, ş. 164, b. 1.
[41] s. 208, ş. 164, b. 2.
[42] s. 331, ş. 339, b. 1.
[43] s. 331, ş. 339, b. 2.

davranışlarına çekidüzen vermeye çalışan insanlarla sarılmıştır. O da bu insanların taleplerine kuru ifadelerle değil, kendisine yaraşır şekilde, öncelikle örnek bir hayat yaşayarak, ayrıca, samimi nasihatlerine ek olarak dini ve tasavvufi neşveyle söylediği, ruh ve canlılık dolu şiirlerle cevap vermiştir. Bu şiirler konu bakımından oldukça zengindir. Bu konu zenginliği insanların duyguları, ilgileri, istekleri, ihtiyaçları ve karmaşık yapılarıyla doğru orantılıdır. Şiirlerin teması, insanları öncelikle iyi bir insan sonra iyi bir Müslüman en son noktada ise insan-ı kâmil olarak eğitmeye yönelik olduğu için bu noktalara ulaşmaya yönelik neredeyse bütün unsurları içerisinde barındırmaktadır. İçerikte bulunan konulara; imânın ve islâmın şartlarına uymak, kalp kırmamak, dünyânın geçici, insanların da dünyâda misafir olduğunu bilip davranışlarını bu düşünce ve hassasiyetle düzenlemek, dertden özge dermân olmadığını bilmek ve dertlerden şikâyet etmemek, cömert olup cimrilikten sakınmak, gıybet etmemek, insanlarla ilişkilerinde "sana yapılmasını istemediğin davranışı sen de başkalarına yapma" düsturuyla hareket etmek, yalan kibir hased kin iftira gibi Allah'ın hoşlanmadığı davranışlardan uzak durmak, örnek olarak verilebilir.

1.2.2. Şiirlerinin Üslûbu

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin şiirleri okunduğunda veya dinlenildiğinde insana hemen anlaşılıyor duygusu vermektedir. Fakat tekrar okunup üzerinde düşünüldüğünde bu şiirlerin, ilk intibanın aksine çok çeşitli hazinelerle dolu birer ma'den olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Efe Hazretleri şiirlerinde şekilden çok anlam derinliği üzerinde durmuş, vermek istediği mesajı öne almış, şekli ikinci planda düşünmüştür. Ayrıca şiirlerini oldukça samimi bir üslupla yazmış, anlatmak istediği konunun kolay anlaşılabilmesi için konuyla ilgili olabildiğince somut örneklere yer vermiştir. Şiirlerinde teşbihler, telmihler, iktibaslar önemli yer tutmaktadır. Tasavvufî içerikli şiirlerinde klasik edebiyatta bu tür şiirlerde kullanılan mazmunlar kullanılmıştır.

1.2.2.1. Dil ve İfâde

Efe Hazretleri şiirlerinde genel olarak sade, samimi ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Özellikle dinî içerikli şiirlerini her konumdaki insanın

anlayabileceği şekilde kaleme almıştır. Halkın arasından geldiğini ve mürşid konumunda bulunduğunu hiçbir zaman unutmamıştır. Tasavvufî derinliği fazla olan şiirleriyle bazı na'tlarında dilin biraz ağırlaştığı görülmektedir. Efe Hazretleri bu şiirlerinde sanki bunları ehli anlar demek istemektedir. Dinî-tasavvufî bir eser olması dolayısıyla, eserde Arapça ve Farsça kelimeler ve terkipler önemli yer tutmaktadır. Fakat eser kaleme alındığı dönem göz önüne alınarak değerlendirildiğinde şairin meramını oldukça anlaşılır bir dille ifâde ettiği söylenebilir.

1.2.3. Atasözleri, Deyimler ve Kelâm-ı Kibarlar

Efe Hazretleri toplumun her kesimine hitap ettiği, kendisi de bu toplumun içinden gelen, onlara yabancılaşmamış muhterem bir zat olduğu için şiirlerinde günlük hayatta kullanılan bir çok atasözü ve deyim görmek mümkündür. Bunlardan bir kısmı tasavvufî semboller olarak kullanılmış, bir kısmı ise konuları, olayları, şahısları örneklendirirken kullanılmıştır. Bunlardan bir kısmı da yöresel kullanımlardır. Lutfî Efendi'nin şiirleri çok miktarda nasihat ihtiva ettiği, dinî ve tasavvufî açıdan didaktik şiirler olduğu için, zaman zaman onları açıklamak için hayatın içerisinden örnekler vermiştir. Dolayısıyla eserin muhtevasında bu başlık altında verilebilecek çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu başlık da atasözü deyim ve kelâm-ı kibar muhtevalı olduğu için bunların her üçünden de örnekler ihtiva etmektedir. Bu örnekler deyim ve atasözü ağırlıklıdır. Örnek sayısı fazla olduğu için bu başlık altındaki örnekler detaylı şerh edilmeyecek, sadece anlamları verilmekle yetinilecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte, "aklını başından uçurmak" deyimi kullanılmıştır.

Mey-i vahdetten içirdin
İki âlemden geçirdin
Aklım başımdan uçurdun
N'etdinse sen etdin gönül[44]

İkinci örnekte "defterini dürmek" deyimi kullanılmıştır.

[44] s. 327, ş. 332, k. 3.

Ey mîr-i zemân âlem-i hayret demidir bu
Takdîr-i Hudâ defteri dürmüş haberin yok[45]

Üçüncü örnek ise içerisinde üç tane deyim bulundurmaktadır. Bunlar "sürmeli ceylanı taştan bırakmak", "kurudan yaştan alacağını almak" ve "kedilere mağlûb şîrân"dır.

Sırr-ı selâmeti kaldırdı baştan
Sürmeli ceylanı bıraktı taştan
Aldı alacağın kurudan yaştan
Kedilere mağlûb şîrâne bir bak[46]

Sıradaki örnekte, "oda yakmak" ve "adı dillere destan olmak" olarak iki deyim kullanılmıştır.

Kara gözler zülf-i anberler seni
Devre saldı çarh-ı çenberler seni
Oda yakmış seyr-i dilberler seni
Dillere destân olup adın senin[47]

Sonraki örnek ise, dört deyim ihtiva etmektedir. Bunlar, "gözeleri bulanmak", "dükkanları talanmak", "barutları sulanmak" ve "kemal bulmak"tır.

Ehl-i îmân gözeleri bulanmış
Seâdetin dükkanları talanmış
Diyânetin barutları sulanmış
Kemâl bulmuş bugün deryâ-yı küfrân[48]

Aşağıdaki beyitte ise dikkat çeken deyim, oku yayda, atmak için hazır anlamına gelen "tîr-i kemânda" dır.

Bir merd-i münevver erişe dâd ede Allah
Hem zât-ı gayûr kalb-i metîn tîr-i kemânda[49]

---

45 s. 316, ş. 315, b. 6.
46 s. 313, ş. 310, k. 13.
47 s. 432, ş. 489, k. 3.
48 s. 653, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 15.
49 s. 106, ş. 25, b. 5.

Sonraki örnekte ise, bir işin detaylı, dikkatli yapıldığını anlatmak için "kılı kıldan yarmak" deyimi kullanılmıştır.

Tevhîd u tasdîkde sebât ararlar
Hisâb görür kılı kıldan yararlar[50]

Aşağıda peşpeşe verilen dört örnekte ise, dört deyim kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla, "yüreğinin yağı erimek", "gözüne kara su inmek", âr u vârını târ u mâr eylemek" ve "başa kül olsun" dur.

Erler yüreğinde yağlar eridi[51]
Kara su indi meğer dîde-i irfânımıza[52]
Târ u mâr eyledi âr u vârımı[53]
Kül ola ol başa ki[54]

Sıradaki örnekler ise atasözü olarak nitelendirilebilir. Bunlardan ilkinde iki zıd bir arada olur mu, herkese kendi akranı yaraşır denilmektedir. Zıt unsurların uyumlu şekilde bir arada bulunamayacağı, her şeyin dengiyle bulunması gerektiği anlatılmaktadır.

İki ezdâd bir arada olur mu
Herkese lâyıkdır kendi akrânı[55]

Diğer örnekte, deli kuş gibi başını tuzağa vurma cânın gider denilmektedir.

Deli kuş gibi başın urma tuzağa cân gider
Halkı ver Hâlık'a ancak eyle vüs'atde durak[56]

Diğer örnekte, ehil olmadan bir işi yapmaya çalışma anlamında "ipliği yok bez dokutur" denilmektedir.

---

50 s. 642, ş. Kıyâmet Destânı, k. 28.
51 s. 517, ş. 611, k. 2.
52 s. 489, ş. 571, b. 1.
53 s. 540, ş. 645, k. 1.
54 s. 676, m. 23.
55 s. 647, Kıyâmet Destânı, k. 57.
56 s. 316, ş. 314, b. 4.

İpliği yok bez dokudur[57]

Servilerin yerinde dikenin bitmesi ise, güzelliklerin gidip yerine kötü durumların veya unsurların gelmesidir.

Serviler yerinde muğaylân bitdi[58]

Üstüne gülmek, yöresel bir kullanımdır. Genelde Erzurum yöresinde kullanılır ve birinin gülünç olduğu düşünülen durumuna biraz da alaylı bir ifadeyle gülmeyi anlatır.

Olurdu üstüne dahî gülenler[59]

Diğer örnekte ise, "hayvan olanlar bal yemez" ve "yarasa güneşi göremez" denilerek, inkar edenlerin yaptıkları davranışları da aynen bu şekilde çok görmemek gereklidir denilmekte ve onlardan olumsuz davranışların sadır olmasının normal olduğu belirtilmektedir.

Münkirlere çok görülmez
Hayvan olanlar bal yemez
Yarasa güneşi görmez
Basîrler pervâne döner[60]

Sıradaki üç örneğin ikinci mısralarının son kısımlarında bulunan sözler, atasözü olarak adlandırılabilir. Bunlardan birincisinde, "siyah merkeb çevik at olmaz" denilmektedir.

Denâet derûnu dolmuş rezâletde kemâl bulmuş
Hamâkat hâmili olmuş siyah merkeb semend olmaz[61]

İkinci örnekte, "zeher parçası kand olmaz" denilmekte ve bir şeyin aslı neyse onun değişmeyeceği anlatılmak istenmektedir.

---

57 s. 563, ş. 673, k. 9.
58 s. 517, ş. 611, k. 2.
59 s. 663, ş. mersiye, b. 17.
60 s. 261, ş. 237, k. 12.
61 s. 281, ş. 263, b. 4.

Hayâ edeb diyânetsiz nâmûsu yok hidâyetsiz
Mürüvvet merhamet bilmez zeher parçası kand olmaz[62]

Üçüncü örnekte ise, "öğüdünü yuvadan almış kurnaz şeytanla baş edilmez" denilmekte ve ailede öğrenilen bilgilerin ve alışkanlıkların değiştirilmesinin ve izlerinin silinmesinin çok zor olduğu anlatılmaktadır.

Zemân eşrârını irşâd ederim deyü zannetme
Öğüdün yuvada almış eke şeytâna fend olmaz[63]

Bir sonraki örnekte ise, her bir mısra ayrı bir atasözü ihtiva etmektedir. Bunlardan ilk üçü soru şeklinde sonuncu mısra ise düz cümle şeklindedir. Dörtlükte, çiftçi olan yola tohum ekmez, kurumuş ağaçta bülbül ötmez, Hak yaptığı binayı sökmez ve gönül kıran insan nasipli olmaz denilmekte ve her bir mısraında ayrı bir düstur verilmektedir.

Zürra' olan yola tohum eker mi
Kurumuş ağaçda bülbül öter mi
Hak yaptığı bir binâyı söker mi
Gönül kıran âdem behredâr olmaz[64]

Sıradaki iki örnekte ise beytin mısraları birbirinden bağımsız değil anlam olarak yekdiğerini tamamlamaktadır. İlk beyitte, efendisine naz etmek ona yalvarana layıktır, zira keremin kıymetini kerem sahibi olmayan bilmez denilmektedir.

Niyâz-dârâne mahsûsdur efendisine nâz etmek
Keremin kıymetin zât-ı kerem-şân olmayan bilmez[65]

Perişân olanı daha önce perişan olmayan bilmez, zira mücevher kıymetini de mücevher satmayan bilmez .

Perîşânı bugün cânâ perîşân olmayan bilmez
Cevâhir kadrini cevher-fürûşân olmayan bilmez[66]

[62] s. 281, ş. 263, b. 5.
[63] s. 281, ş. 263, b. 7.
[64] s. 279, ş. 261, k. 4.
[65] s. 276, ş. 256, b. 5.
[66] s. 276, ş. 256, b. 1.

Bir sonraki örnekte, eşeğin baldan lezzet almaması gibi ölü gönüllerin de muhabbet feyzinden lezzet almayacağı anlatılmış ve gözleri kör olan güneşi görmez denilmiştir.

Mürde diller har gibi baldan alır mı lezzeti
Lutfî o görmez güneşi gözleri olmuş alîl[67]

Bir başka örnekte ise, er olan akbaba gibi pisliğe rağbet etmez, o ay yüzlü güzel, anka gibi bir saadet dalına konar denilmektedir.

Rağbet etmez er olan kerkes gibi bil cî'feye
Ankâ-veş konar o meh-rû bir seâdet dâline[68]

Sonraki örneklerde ise, ilk mısrada el elden üstündür atasözü, ikinci örnek mısrada ise, hâk ile yeksân olmak deyimi kullanılmıştır.

El elden belki üstündür ne lâzım uyma şeytâna[69]

Olurlar hâk ile yeksân alurlar zevk ma'nâde[70]

Aşağıdaki örnekte, güneş yanında yıldız görünmez, güneş bir perde ile bürünmez denilmektedir.

Güneş yanında encüm görünür mü
Güneş bir perde ile bürünür mü[71]

Dikkat edilirse Lutfî Efendi, deyim, atasözü ve kelâm-ı kibar örneklerini dikkat çekici olması açısından, genelde soru şeklinde veya farklı şekilde vurgulu biçimde vermektedir. Aşağıdaki örnekte de soru tarzı kullanılmıştır. Mısrada inci mercan gibi mücevherleri olan köpeğin gerdanına asar mı denilerek böyle bir şeyin yapılmayacağı belirtilmiştir.

Gerden-i kelbe asar mı incû mercânı olan[72]

67 s. 331, ş. 338, b. 7.
68 s. 461, ş. 527, b. 11.
69 s. 510, ş. 600, bend 6.
70 s. 468, ş. 538, b. 4.
71 s. 624, ş. Bitlis Ziyâreti, b. 41.
72 s. 503, ş. 592, b. 3.

Sonraki örnekte, bazı şeylerin mümkün olmadığını anlatmak için, eşeğin kurbana layık olmadığı ifade edilmiştir.

Merkeb ma'lûm lâyık olmaz kurbâne[73]

Virânelerde gizli hazinelerin bulunduğu da meşhur olmuş bir sözdür. Aşağıdaki örnekte bu ifade edilmektedir.

Vîrânelerde kenz-i pinhân gizlidir[74]

Bir diğer örnekte ise, kuş benzetmesi yapılmıştır. Kuşun etraftan toplayıp yavrularını beslediği etrafını görmediği belirtilip, aslolanın çevresindekileri de düşünmek olduğu belirtilmiştir. İnsaf sahiplerinin hâl ehlinin fiillerine bakması gerektiği ifade edilmiştir.

Kuş gibi derüp deşürüp kendi yavrun besleme
İnsâfın var ise bir bak ehl-i hâl ef'âline[75]

Bir başka örnek ise, "ol mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler" mısraının farklı bir versiyonu gibi görünmektedir. Örnekte, muhabbet deryâsına düşenler bilir ki bu deryâya düşünce deryâ görünmez denilmektedir.

Lutfî bu deryâya düşenler bilir
Deryâdadır ammâ deryâ görünmez[76]

Sadece söz ile kalan cahil sırları ne bilsin, o siyah tilki mezbelelik yerde yazı ne bilsin.

Kâl ile kalan cehl-i celî râzı ne bilsün
Ol zâğ-ı siyeh mezbelede yâzı ne bilsün[77]

Bir başka örnekte, tavuk gibi daneyi isteyen su kuşunun deniz ile cilveleşmesini ona ettiği nazı ne bilsin denilmiştir.

---

73 s. 508, ş. 599, k. 7.
74 s. 418, ş. 470, b. 4.
75 s. 461, ş. 527, b. 10.
76 s. 287, ş. 273, b. 9.
77 s. 384, ş. 418, b. 1.

Decâce gibi tâlib-i dâne olan ancak
Mürg-âb ile bahr eylediği nâzı ne bilsün[78]

Göl yerinde muhakkak su bulunur atasözü ise bir başka örnekte kullanılmıştır.

Göl yerinde elbet sular bulunur[79]

Bir başka örnekte ise, hızlı giden sefer atı menziline çabuk ulaşır, zafere kavuşur denilmektedir.

Eşkin giden esb-i sefer râhına bulur tiz zafer[80]

Her insanın ve her toplumun kendine ait gördüğü özellikleri beğenmesiyle ilgili görüşün belirtildiği dörtlükte her milletin kendi dinini Hak din olarak gördüğü, her insanın kendi sözünü doğru söz olarak kabul ettiği ve herkesin kendi kendinin basiret sahibi olduğunu iddia ettiği anlatılmaktadır.

Her bir millet der ki hak-din bizimdir
Her bir âdem der ki hak-söz sözümdür
Herkes der ışıklı benim gözümdür
Hak gösterir kendin sarf eyle enzâr[81]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde hayvanların bazı özellikleriyle ilgili benzetmelere sıkça yer verilmekte ve anlatılmak istenen konu bu şekilde daha anlaşılır kılınmaya çalışılmaktadır. Bu başlığın son örneğinde de bunun örneği vardır. Gözünü gaflet bürümüş insanlar kör fareye benzetilmiş, onların gafletten kurtulma konusundaki gayretsizliği ise kör farenin, topladıklarını yemeyip, körlüğünden dolayı gelecek kaygısıyla biriktirmesiyle eşdeğer görülmüştür.

Bu gaflet perdesin gözünden atmaz
'Âmâ fâre gibi eyler iddihâr[82]

---

78 s. 385, ş. 418, b. 4.
79 s. 655, ş. Erzurum Destânı, k. 3.
80 s. 433, ş. 490, b. 6.
81 s. 637, ş. Tevhîd Destânı, k. 7.
82 s. 639, ş. Tevhîd Destânı, k. 22.

Kelâm-ı kibar olarak örneği olarak alınan ifadenin ise Hz. Ebu Bekr'e ait olunduğu ifade edilmektedir.

"Cüd bi-lutfik yâ İlâhî men lehû zâdün kalîl"
Bu münâcâtında mevzûn aczin ızhâr eylemiş[83]

1.2.4. Bazı şiirlere nazîreler

"*Nazîre, bir şairin manzum bir eserine başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede yazılan şiir olarak tanımlanmaktadır. Fakat, bazı retorikçilerle edebiyat tarihçilerine göre bir şiirin nazîre sayılabilmesi için esas alınan şiirle aynı vezin ve kafiyede olması yeterliyken bazılarına göre aralarında ifade ve konu birliği de aranır. Ancak, nazîrelerin toplandığı nazîre mecmualarında vezni, redifi veya kafiyesi, tanzir edilen şiirden farklı olan örneklere rastlanılması bu tariflerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır."*[84] *Nazîre konusundaki tanımlardan ve uygulamalardan yola çıkarak, Lutfî Efendi'nin çeşitli şairlerin şiirlerine nazîrelerinin olduğu söylenebilir. Bunlardan bir kısmı, şekil ve muhteva açısından nazîrenin tanımına tam olarak uymakta, bir kısmı ise, tanıma sadece bazı açılardan uygunluk arz etmektedir. Bu başlık altında her iki şekle de örnek verilecektir. Sadece bazı açılardan uygunluk arzedenler burada, benzer şiirler olarak isimlendirilecektir.*

Konuyla ilgili ilk örnek, Lutfî Efendi'nin Yunus Emre'nin "yatur" redifli şiirine yazılmış bir nazire olarak değerlendirilebilir. Her iki şiir de ölüm temalıdır ve dünyanın fâniliğini anlatmaktadır. İlk dörtlük Lutfî Efendi'nin şiirinden alınmış sonraki ise Yunus Emre'nin şiirinden alınmıştır. Her iki dörtlükte dikkatle incelendiğinde aralarındaki benzerlik açıkça görülmektedir.

Süleyman İskender hani
Dillerde kaldı bir şânı
İki cihânın sultânı
Ol Habîb-i Rahmân yatır[85]

---

83 s. 297, ş. 288, b. 2.
84 M. Fatih Köksal, "*Nazîre*", *DİA, c. 32, s. 456.*
85 s. 177, ş. 115, k. 4.

Hor bakma bu toprağa
Toprakta neler yatur
Kanı bunca evliya
Yüz bin peygamber yatur[86]

İkinci örnek ise, Efe Hazretleri'nin "dimesünler" redifli benzer iki şiirinden oluşmaktadır ki, bu şiirler, Abdî ve Nâbî'nin "dimesünler" redifli müşterek gazeliyle her ne kadar nazım şekli farklı olsa da redif ve vezin açısından aynıdır. Aşağıda önce Lutfî Efendi'nin şiirinden benzerlik gösteren ve şiirde tekrar olarak kullanılan kısma yer verilecek, daha sonra ise Nâbî ve Abdî'nin müşterek gazelinden alınan iki beyte yer verilecektir. İki şiir arasındaki benzerliğin kıyaslanması ise okuyucuların takdirine bırakılacaktır.

Bir sohbeti gûş et ki safâsız demesünler
Bir şerbeti nûş et ki şifâsız demesünler[87]

Bir dil-bere dil vir ki belâdur dimesünler
Bir bâdeyi nûş it ki hatâdur dimesünler

Bir derde esîr ol ki etibbâ-yı zemâne
Vâ-beste-i tedbîr-i devâdur dimesünler[88]

Lutfî Efendi'nin Bağdatlı Rûhî'nin meşhur na'tıyla benzerlik arzeden şiirleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde sabâ yerine gönül konulmuştur.

Yolun uğrar ise ey dil ser-i kûy-i dilârâye
Gider elden gönül cânâ ola kurbân o bedr-âye[89]

Diğer benzer şiirde ise sabâ Bağdatlı Rûhî'nin na'tındaki gibi haberci olarak görülmektedir.

Ey sabâ söyle selâmım yâre Allah aşkına
Arz-ı hâlim takdîm eyle yâre Allah aşkına[90]

---

86 N. Ziya Bakırcıoğlu, *Yunus Emre Dîvânı, Ötüken Yay., İstanbul-2006, s. 311.*
87 s. 245, ş. 215, bend 1.
88 Cem Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel", *Türk Dili, c. LII, sayı: 415-416-417, 1986, s. 100.*
89 s. 466, ş. 536, b. 1.
90 s. 491, ş. 573, b. 1.

Eserdeki muhteva olarak Bağdatlı Rûhî'nin na'tıyla çok benzer bir başka na'tın ilk kıtası ise aşağıda verilmiştir.

Bâd-ı sabâ var cânân iline
Çâr-perlerin sar ravza gülüne
Ahmed Muhammed Mustafâ'dır bu
Şefî'u'l-müznib zü'l-vefâdır bu
Sabâ dut dâmen Müctebâ'dır bu
Cibrîl muntazır her fermânına[91]

Bağdatlı Rûhî'nin na'tından alınan ve yukarıdaki beyitlerle benzerlik arzeden mısralar aşağıda verilmiştir.

Bağdada yolun düşse ger ey bâd-ı seher-hîz
Âdâbile var hidmet-i yârân-ı safâya[92]

Muhteva olarak benzerlik gösteren bir başka şiir ise, "sühanim" redifli fahriye'dir. Bu şiir her ne kadar ifadeler söyleniş olarak farklı olsa da Nef'î'nin "sözüm" redifli şiiriyle benzeşmektedir.

Verd-i veş bülbül-i dil şevk-ı fezâdır sühanim
Bâde-veş mest-i müdâmâne cezâdır sühanim[93]

Aşağıda Nef'î'nin şiirinden alınan örnek, yukarıda Lutfî Efendi'nin şiirinden alınan beyitle karşılaştırılıp aradaki benzerlik görülebilir.

Bir gülistândır hayâlim dil şüküfte bülbülü
Ol gülistânın latîf âb-ı revânıdır sözüm[94]

1.2.5. Edebi sanatlar

"Edebi san'atlar edebi eserlerin mâna bedenine giydirilen süslü elbiselerdir ki onlara etkileyici bir güzellik, canlılık ve cazibe katarlar. Dil mecazlarla zenginlik kazanır. Ortaya konulan eserlerde edebi san'atlar sayesinde

---

91 s. 113, ş. 38, bend 1.
92 Coşkun Ak, *Bağdatlı Rûhî Divanı, Uludağ Üniv. Yay., Bursa-2001, c. 1, s.195.*
93 s. 338, ş. 351, b. 1.
94 *Nef'î Divanı, Haz. Metin Akkuş, Akçağ Yay., Ankara-1993, s. 45.*

ifade genişliği, tesirlilik, güzellik, orijinallik gibi vasıflar ortaya çıkar."[95] *"Edebî san'atlar, kusursuz, yani fasîh ve yerinde, yâni beliğ olan sözün süsleridir ki "sanâyi'-i Bedîa" da derler. "Bedî'" denilen ilmin mevzûunu bunlar teşkil eder. Edebî san'atlar mânâya ve lafza ait olmak üzere iki kısımdır."*[96] *"Her bir sözü bir san'atla süslemek kadar bu sanatı keşfetmek, anlamak da önemlidir. Zaman zaman bir beyitte birkaç sanatla karşılaşan okuyucu, aynı zamanda bu edebiyatın ihtişamını da fark eder. Sanat yapmak için dilin ağır, ağdalı ve zor anlaşılır olması şart değildir. Şâir, kabiliyet ve yeteneği nisbetinde, edebi sanatları, günlük konuşma dilinin sadeliği ile verebilir."*[97] *Lutfî Efendi'nin eserinde edeb-i sanatların bir çoğunun örneğini bulmak mümkündür. Eserde, tenasüp, tezat, teşbih, hüsn-i talil, tecâhül-i ârif gibi bazı edebi sanatlar ise diğerlerine göre daha sık kullanılmıştır. Bu başlık altında eserde kullanılan edebi sanatların bazılarından örnekler verilip bunlar kısaca açıklanacaktır. Telmih ve iktibas san'atları ayrı başlıklar altında incelendiği için burada tekrar ele alınmayacaktır.*

1.2.5.1. İktibaslar

Kültür, bir toplumun zaman içerisinde, inanç, yaşantı, bilgi vb. birikimleriyle oluşturduğu bir yaşam tarzıdır. Bunun üzerinde iklimden coğrafyaya her şey etkilidir. Toplumlar kültürleriyle bir bütündür, parçalanmamalıdır. Zira kültüründen ayrı düşen toplumlar dejenere olup benliklerini kaybederler ve bir süre sonra da kim olduklarını tamamen unuturlar. Kültüründen kopan onu unutan toplumlarda, kimlik karmaşası yaşayan, mensubiyet duygusunu nereye yönelteceğini şaşırmış, tutarsızlığı rehber edinmiş, sadece topluma değil kendine de yabancılaşmış yeni nesiller ortaya çıkar. Günümüzde, bilinçli toplumlar veya acı tecrübeler sonucunda bilinçlenmeye başlayan toplumlar, gençlerinin içerisinde bulunduğu olumsuz durumu düzeltmek için çözüm yolları aramaktadırlar. Bu durumda kullanılabilecek birinci yöntem olarak da insanları bir araya toplayabilecek güç olarak gördükleri, inanç ve kültür kalıntılarını

---

95 İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar, M.E.B. Yay., İstanbul, 1992, s. 5.*

96 Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı, Neşre Haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul-1994, s. 40.*

97 H. İbrahim Şener ; Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı, Rağbet Yay., İstanbul- 2003, s. 319.*

canlandırıp kendilerine bir tarih ve onun içinde boy gösteren kahramanlar oluşturmayı kullanmaktadırlar.

Kültür aktarımında neredeyse en önemli araç, sözlü özellikle de yazılı edebiyattır. Edebî metinler, toplumun içerisinde olduğu dönemin aynası olduğu kadar onun asırlardan beri harmanlayarak getirdiği kültürel mirasın da bir göstergesidir. İktibaslar ise tarihİ ve kültürü kuvvetli toplumların edebî metinlerinde kullandıkları önemli bir malzemedir. Allah'la kulu, peygamberle ümmeti, dedeyle torunu, mesafeler ne kadar uzak ve ulaşılmaz görünse de asırların ötesinden (Allah için ötede kalmak yoktur) el ele tutuşturan birbirlerine saygı ve sevgiyle gülümseten, uzakları yakın eden de iktibaslardır.

Efe Hazretleri de bu bağlamda eserinde çok sayıda ve değişik şekilde iktibaslar kullanmıştır.

"*İktibas tanım olarak, söze, anlamı pekiştirmek amacıyla âyet, hadis ya da bunlardan parçalar almaktır. Tam ve kısmî veya mânevî ve lafzî iktibas şeklinde kullanımları bulunmaktadır.*"[98]

1.2.5.1.1. Sûreler ve ayetler

Edebi metinler asırlardır dini metinlerden ilham alarak şekillenmektedir. Hangi toplumun sözlü veya yazılı verimlerine bakılırsa bakılsın onlara göre kutsal olan ne ise ona atıf olmayan eser yok denecek kadar azdır. İnsanoğlunda bir şeylere inanma ihtiyacı inkar etmekten hep birkaç adım önde olmuştur. Pek tabiidir ki bu durum da, insanın ve toplumların aynası olan edebiyatta kendisini göstermiş ve göstermektedir. İncelenen bu eser de toplumda dini ve tasavvufi bir önder konumunda olan ve insanlara dünya, özellikle de ahiret için faydalı bir şeyler öğretme sorumluluğu taşıyan bir şahsa ait olması hasebiyle dini metinleri kaynak olarak almaktadır. İslâm dininde temel dini metin ise Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân-ı Kerîm'de ayetlerin bir araya gelmesiyle oluşan ve her birinin özel ismi bulunan metinlere sûre ismi verilir. Ayet ise sûreleri oluşturan ve durak adı verilen işaretlerin arasında kalan kısımdır. Efe Hazretleri'nin eseri dini ve tasavvufi bir eser olması hasebiyle çok sayıda sûre ismi ve ayet iktibasları ihtiva etmektedir.

98 Şener-Yıldız, age, s. 314.

Bu iktibasların bir kısmı ma'nevî bir kısmı ise tam iktibaslardır. Bu başlık altında eserde kullanılan iktibaslarda olan sûre isimleri ve ayetlerden dikkat çekenler belirlendi ve toplu olarak burada verilmeye çalışıldı. Konuyla ilgili örnekler genel olarak incelendiğinde, iktibaslarda ayetlerin bütününün değil bir kısmının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca dikkat çeken bir başka nokta ise, sûre isimlerinin verilip, sûrede dikkat çekilmek istenen ayetin anlamının açıklanmasıdır.

Bu kısımda her bir ayetin metni ve meali dipnot olarak verilecek onunla ilgili genel açıklama ise örnek beyitten önce yapılacaktır. Yapılan iktibasların bir diğer özelliği de ağırlıklı olarak Hz. Peygamber'le ilgili olmasıdır.

Konuyla ilgili ilk iki örnekte, aynı ayet kısmî iktibasa örnek olacak şekilde verilmiştir. İkisi arasındaki fark, ikincisine ayette geçen bir kelimenin daha ilave edilmiş olmasıdır. İktibas yapılan ayet, anlam olarak Hz. Muhammed (as)'i desteklemekte ve Hz. Peygamber'in miracda gördüklerinin tamamen gerçek olduğunu belirtmektedir. Bunu ifade ederken de gözlerine şaşmama sürmesinin çekildiği söylenmektedir. İkinci örnekte ise, Hz. Muhammed (as)'in gözünün nûrunun süsü ona Allah tarafından bahşedilen "şaşırmama" sürmesidir. İkinci mısrada ise Hz. Peygamber'in ayağının toprağının parlak inci olduğu ifade edilirken, ilk mısra ile bağlantı kurularak aynı zamanda onun ayağının toprağının da sürme olduğuna işaret edilmek istenmiştir. Zira edebî gelenekte sevgilinin ayağının toprağı, tozu, âşığın gözüne kuvvet veren sürmedir.

Kühl-i "mâ-zâğal" çekildi gözüme[99]
İlm-i hikmet nâzil oldu sözüme[100]

"Kühl-i mâ zâğa'l- basar" zîver-i nûr-i dîdesi
Hâk-i pây-i lü'lü'-i lâlâ Muhammed Mustafâ[101]

---

99 {سُورَةُ النَّجْم} مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى (Peygamberin) gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı. 53/17.
100 s.´62, Mirâcü'n-Nebî, b. 110.
101 s. 92, ş. 7, b. 13.

Sıradaki örnekte ise, Hz. Muhammed (as)'in miracda Allah (cc) ile görüşmesi ve yakınlığı anlatılmaktadır. Bu anlatımda Necm sûresinin dokuzuncu ayeti kısmen iktibas yapılmış, sekizinci ayetinde kullanılan bir fiil ise emir sıgasıyla kullanılmıştır. Üdnü minnî ifadesi bana yaklaş anlamında ve denâ (yaklaştı) kelimesinin emri olarak kullanılmıştır.

"Kâbe kavseyni ev ednâ"dan nişân [102][103]
"Üdnü minnî" emr ederdi âlî-şân[104]

Sonraki örnekte ise, Hz. Peygamber bütün insanlığın rehberi ve hesap gününde şefâ'at mercii olarak tanımlanmakta onun miracda Allah (cc) ile görüşme anını anlatan ayetlerden kısmi iktibaslar yapılmaya devam edilmektedir.

Ey rehber-i kül rûz-i cezâ kân-i şefâ'at
Gülzâr-ı "denâ" bülbül-i bezm-i "fetedellâ"[105]

Bir sonraki örnekte de dokuzuncu ayet aynı şekilde iktibas yapılmış ve Hz. Peygamber'in Allah ile âşinâ olup, vuslat meclisinin mahremi olduğu ifade edilerek miracda vuku bulan bu görüşme konusundaki görüş ortaya konmuştur.

"Kâbe kavseyni ev ednâ" sadrına sultan olan
Bezm-i vuslat mahremi Hak-âşinâ derler sana[106]

Sıradaki örnekte ise tam iktibasa bir örnek vardır. İhlas sûresinin, her şeyin Allah'a muhtaç olduğu fakat O'nun hiçbirşeye muhtaç olmadığının anlatıldığı ikinci ayeti iktibas edilmiştir.Beytin bütününde ise, esmâdan bazıları sayılarak Allah'ın birliğine ve her şeye gücünün yetmesine vurgu yapılmıştır.

---

102 Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı 53/9, فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى{سُورَةُ النَّجْمِ}
103 ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى{سُورَةُ النَّجْمِ} : Sonra yaklaştı ve sarktı 53/8
104 s. 63, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 118.
105 s. 93, ş. 9, b. 3.
106 s. 110, ş. 32, b. 6.

Kâdir u Kayyûm olan Ferd ü Ehad[107]
Zâtı ile kâim Allâhu's-Samed[108]

Sıradaki üç örnekte de Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini ifade eden ayetten kısmî iktibas yapılmıştır. İlk örnek, Allah (cc)'ın ifadesiyle verilmiş ve Hz. Peygamber'i âlemlere rahmet kıldığı ve onu kendisine habîb olmaya layık bulduğu belirtilmiştir.

"Rahmeten li'l-âlemîn" kıldım seni[109]
Habîbiyyete lâyık buldum seni[110]

İkinci örnekte diğer iktibasa ilaveten İsrâ sûresinin yetmişdokuzuncu ayetinden de kısmi iktibas yapılmıştır. Hz. Peygamber'in makamı olan makam-ı Mahmûd'dan bahsedilmiş ve onun Hz. Muhammed (as)'e ait bir makam olduğu belirtilmiştir. Devamında ise önceki beyitte de kullanılan iktibas vardır.

Sâhib-i makâm-ı Mahmûd Muhammed[111]
"Rahmeten li'l-âlemîn"dir efendim[112]

Üçüncü örnekte de yukarıdaki iki örnekte kullanılan Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olduğuyla ilgili ayet iktibas yapılmış ve onun bu özelliğinin yanında nebilerin ve velilerin aynası ve örneği olduğu belirtilmiştir.

"Rahmeten li'l-âlemîn" ki zâtıdır
Enbiyâ evliyânın mir'âtıdır[113]

Sıradaki örnekte, Kur'ân-ı Kerim'de birçok kez geçen "kün" emri iktibas

---

107 Allah eksiksiz, sameddir (Bütün varlıklar O'na muhtaç, fakat O, hiçbir şeye muhtaç değildir اللهُ الصَّمَدُ {سُورَةُ الإِخْلاَصِ} 112/2

108 s. 62, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 111.

109 وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ {سُورَةُ الأَنْبِيَاءِ} : (Ey Muhammed!) biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik 21/107.

110 s. 66, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 165.

111 وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا {سُورَةُ الإِسْرَاءِ} Gecenin bir kısmında da sadece sana mahsus: bir nafile olmak üzere uykudan kalk, Kur'ân ile teheccüd namazı kıl, Rabbinin seni bir makam-ı mahmuda (şefaat makamına) göndermesi kesindir17/79.

112 s. 348, ş. 367, k. 1.

113 s. 49, ş. İlticânâme, b. 21.

yapılmıştır. Bu ifadenin bulunduğu sekiz ayet anlamlarıyla birlikte dipnotta verilmiştir. Ayetlerde genel olarak, Allah (cc) bir şeyin olmasını irade etti mi ona sadece ol dediği onun hemen oluverdiği ifade edilmektedir.

Kudret ü irâdetin ki etdi cûd[114]
"Emr-i kün"den buldu mahlûkât vücûd[115]

Sonraki iktibas da kısmî iktibasa örnektir. Ayetin bir bölümü birinci mısrada geri kalanın bir kısmı da ikinci mısrada verilmiştir. Allah (cc) ayette, inananlara yardım ve fetih müjdesi verilmesini istemektedir.

Zevk ile "nasrun minallah" okudu[116]
Şevk ile "fethun karîbün" dür dedi[117]

---

114 بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ {سُورَةُ البَقَرَةِ} : O, göklerin ve yerin yoktan var edicisidir ve O,bir işin olmasını murad edince, ona yalnızca «ol!» der, o da hemen oluverir 2/117.
قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكِ اللهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ {سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ} : (Meryem): «Ey Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?» dedi. Allah: «Öyle ama, Allah dilediğini yaratır, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece 'ol!' der, o da hemen oluverir.» dedi 3/47.
إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ {سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ} : Doğrusu Allah katında İsa'nın (yaratılışındaki) durumu, Âdem'in durumu gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona «ol!» dedi, o da oluverdi3/59.
وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ {سُورَةُ الأَنْعَام} : Gökleri ve yeri, yerli yerince yaratan O'dur. Bir şeye «ol» dediği gün hemen oluverir. O'nun sözü haktır. «Sûr»a üfürüldüğü gün de mülk ancak O'nundur. O, gizliyi ve açığı bilendir. O, hikmet sahibi, her şeyden haberdardır 6/73.
إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ {سُورَةُ النَّحْلِ} : Biz bir şeyi dilediğimiz zaman, ona sözümüz sadece «ol» dememizdir. O da hemen oluverir 16/40.
مَا كَانَ لِلهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ {سُورَةُ مَرْيَمَ} : Çocuk edinmek asla Allah'ın şanına yakışmaz. O bundan münezzehtir. O, bir şeyin olmasını dilerse, ona sadece «ol» der, o da oluverir19/35.
إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ {سُورَةُ يس} : O'nun emri, bir şeyi dileyince ona sadece «Ol!» demektir. O da hemen oluverir36/82.
هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ {سُورَةُ غَافِرٍ} : O, hem yaşatır, hem öldürür. O, bir şey yapmak isteyince ona sadece «ol!» der, o şey de hemen oluverir 40/68.

115 s. 69, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 3.

116 Seveceğiniz bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih.. Müminleri müjdele 61/13.
وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ {سُورَةُ الصَّفِّ} :

117 s. 81, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 154.

Sıradaki örnek beyitte Meryem sûresinden kısmî iktibas yapılmıştır. Hz. İdris (as)'e Allah (cc)'ın şan ve şeref vermesinin, onu yüce bir makama yükseltmesinin Hz. Peygamber'in yüzü suyu hürmetine olduğu, ifade edilmiştir.

İdris'e verüp Hazret-i Hak şân u şerâfet[118]
Yüzün suyu hürmetine "Mekânen aliyyâ" [119]

Sonraki örnekte ise, Bakara suresinin otuzbirinci ayetinden kısmi iktibas yapılmıştır. Ayet meydana gelen güzelliğin Hz. Peygamber'e bağlanması bakımından bir önceki örnekle paralellik arzetmektedir. Beyitte, Hz. Peygamber'in şerefinin, Hz. Âdem'e büyüklük ve şan verdiği, onun başındaki saâdet tâcının Allah (cc)'ın ona eşyânın isimlerini öğretmesi olduğu belirtilmiştir.

Verdi şerefin Âdem'e bu şevket ü şânı[120]
Seâdet-i tâc-ı serini "alleme'l- esmâ" [121]

Sıradaki örnekte iki ayrı sûreden iktibas bulunmaktadır. İlk iktibas olan "Hâ- mim" ifadesi yedi ayrı sûrenin başında bulunan bir ifadedir. Başka sûrelerin başında da farklı şelillerde de bulunan bu ifadeler "mukattaa harfleri" diye isimlendirilir. İkinci iktibas olan "müzzemmil" ifadesi ise hem sûre ismi hem de sûrenin ilk ayetinin bir kısmıdır. Her iki surenin de gönüllere hayat bahşedip insanların dalaletten hidâyete ulaşmalarında önemli rol oynadığı anlatılmaktadır.Zira Müzzemmil suresinin ilk ayetinde Hz. Peygamber'e örtüsüne bürünmemesi, kalkıp insanları Allah'ın yoluna davet etmesi emredilmektedir.

---

118 {سُورَةُ مَرْيَمَ} وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا : Kitapta İdris'i de an; çünkü o, çok sadık(özü, sözü pek doğru) bir peygamberdi56/19. Biz onu yüce bir yere yükselttik19/57.

119 s. 94, ş. 9, b. 11.

120 {سُورَةُ البَقَرَةِ} وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلاَئِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلاَءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ : Ve Âdem'e isimlerin hepsini öğretti, sonra onları meleklere gösterip: «Haydi davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin.» dedi٣١/٢.

121 s. 94, ş. 9, b. 10.

Câm-ı mey-i "Hâ-mim" ile Kevser-i "Müzzemmil"[122]
Verdi hayâtı dillere eyledi müzekkâ[123]

Duhâ sûresiyle ilgili örnekte de, sûre ismi olarak yapılan iktibas aynı zamanda sûrenin ilk ayetinin bir kısmıdır, birinci mısra ise anlam olarak iktibas edilmiştir. Duhâ sûresi muhteva olarak Hz. Muhammed (as)'i destekleyen bir suredir.

Seni râzî eylerem emr eyledim[124]
Sûre-i Duhâ'da evvel söyledim[125]

Bir önceki beytin ilk mısraında anlam olarak verilen ayet aşağıdaki beyitte kısmî iktibas yapılmıştır. Allah'ın va'dini içeren ayet büyük bir müjde olarak vasıflandırılmıştır.

Leyle-i keremde Kerîm'in va'd-i kerîmi
Tebşîr-i azîmdir sana "Rabbüke feterdâ"[126]

Bir önceki örnekte Sûre-i Duhâ olarak yapılan iktibas bu örnekte ayetin tam iktibası olan "ve'd-duhâ" olarak yapılmıştır. Sûre-i Tâhâ olarak yapılan iktibas ise, hem sûrenin ismi hem de ilk ayetidir. Mısrada kullanılan üçüncü kelime olan "inşirah" da bir başka sûrenin ismidir. Her üç sûrede de Hz. Peygamber desteklenmekte ve vurgular genellikle istifham san'atı kullanılarak soru ile yapılmaktadır. Birinci mısradaki "le umrük" ifadesi ise Hicr sûresinin yetmiş ikinci ayetinin girişidir ki Hz. Peygamber'in ömrüne and verildiği söylenmektedir. "*Le umrük sözündeki hitap, ihtilaflı olmakla beraber Hz. Muhammed'edir. Yüce Tanrı onun ömrüne yemin etmektedir. Ayrıca, bu ifadeyi Hz. Hût'adır; Hz. Muhammed'in ümmeti üzerindeki hakkınadır, ya da ebedi güzel hatırasınadır diye yorumlayanlar da vardır.*"[127]

---

[122] {سُورَةُ الْمُزَّمِّلِ} يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ Ey örtünen! (Peygamber) 73/1. : {44 /1: سُورَةُ الدُّخَانِ} حم
[123] s. 94, ş. 9, b. 8.
[124] {سُورَةُ الضُّحَى} وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى : Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın93/5. [سُورَةُ الضُّحَى وَالضُّحَى} Andolsun kuşluk vaktine 93/1
[125] s. 66, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 164.
[126] s. 93, ş. 9, b. 2.
[127] Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler,Enderun Kitabevi*, İst.-1992, s. 109.

Gönderdi sana hil'at-i levlâke "le umrük[128]"
"İnşirâh " ile "Ve'd-duha" hem "sûre-i Tâhâ"[129]

Aşağıdaki iki beyitte de kısmi iktibasa ve anlam olarak iktibasa örnek vardır. Beyitlerde elest meclisinde ruhların Allah'la konuşmaları ve ahitleşmeleri anlatılmaktadır. Bu anlatılırken ruhların Allah'a cevabı olan evet anlamındaki "belâ" ifadesi iktibas edilmiştir.

Rahmân-ı Rahîm'den aldık hitâbı[130]
Elest bezminde verdik cevâbı
Rabbü'l-âlemîn'e cevab sevâbı
Belâ yâ Rabbenâ ikrârı temâm[131]

Aşağıda verilen dörtlükte de, hem sûre ismi hem de sûrelerin ilk ayeti olan ifadeler iktibas olarak kullanılmıştır. Dörtlükte anlam olarak önceki örneklerin çoğuyla paralel bir şekilde Hz. Peygamber'den bahsedilmekte, onun özelliklerine atıf yapılmaktadır.

Seni vasf edince "Yâsîn"[132]
Cemâlin şems-i mehâsin
Sırr-ı Sûre-i "Tâhâ"sın
Beyân-ı "Furkân" değil mi[133]

Sıradaki örnekte üç sûrenin ismi aynı zamanda da ilk ayetlerinin birinin tam diğer ikisinin kısmî iktibası yer almaktadır. Yapılan iktibaslar içerik olarak ise, Hz. Peygamber ile ilgilidir.

---

128 لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ {سُورَةُ الْحِجْرِ} : Resulüm! Ömrüne yemin olsun ki15/72 gerçekten onlar, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı. أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ {طه} {سُورَةُ طَهَ : ١/٢٠} Biz senin için göğsünü açmadık mı? 94/1

129 s. 94, ş. 9,b. 9.

130 و إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ {سُورَةُ الأَعْرَافِ Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?» dediği vakit, «pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz» dediler. (Bunu) kıyamet günü «Bizim bundan haberimiz yoktu.» demeyesiniz diye (yapmıştık) 7/172.

131 s. 353, ş. 373, k. 7.

132 يس {سُورَةُ يس : /٣٦/١}

133 s. 546, ş. 652, k. 5.

Vasfın ne güzel vâsıfıdır sûre-i "Ve'n-necm[134]"
Yâsîn senâ eyler sana hem "Sûre-i A'lâ"[135]

Aşağıdaki örnekte ise, Leyl ve Necm sûrelerinden kısmî iktibaslar yapılmıştır. İlk mısrada Leyl sûresindeki yemin ifadesine vurgu yapılmış, ikinci mısrada ise Hz. Peygamber'in miracda yüce Allah ile görüşmesine işaret edilmiştir.

"Ve'l-Leyli" kasem-gû şeref ü şöhret ü şânın[136]
Arş'a erişir hâzin-i esrâr-ı "mâ-evhâ"[137]

Aşağıdaki örnekte, Şems sûresinden ve Necm sûresinden kısmi iktibaslar bulunmaktadır. Lutfî Efendi güneşe ve aydınlığına kasem edilen ilk mısrada, güneşi Hz. Peygamber'in şerefli yüzünün aynası olarak vasıflandırmış, onun menzili ise, miracda Allah ile arasındaki mesafeyi anlatan ayete işaret edilerek belirlenmiştir.

"Ve'ş-Şemsi" şehâ mir'ât-ı dîdâr-ı şerîfin[138]
Menzil-gehiniz şeb-i şerâfetde "ev ednâ"[139]

Hz. Peygamber'in anlatıldığı bir başka beyitte de hem sûrenin ismi hemde sûrenin ilk ayetinin bir kısmı olan "Müddessir" ifadesi iktibas edilmiştir. Bu sûrenin girişinde Hz. Peygamber'e örtüsüne bürünmemesi kalkıp insanları Allah'ın yoluna çağırması emredilmektedir.

Ey şân-ı kerem la'l-i lebin nehr-i "Müddessir[140]"
Sultân-ı rusül bâr-gehin bâb-ı temennâ[141]

---

134 وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى {سُورَةُ النَّجْم : {مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى {سُورَةُ النَّجْم : {وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى {سُورَةُ النَّجْم} : Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtıla inanmadı; o, arzusuna göre de konuşmaz ٥٣/١-٣. {سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى {سُورَةُ الأَعْلَى : Rabbinin yüce adını tesbih et 87/1.

135 s. 93, ş. 9, b. 4.

136 وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى {سُورَةُ اللَّيْلِ} : Kararıp ortalığı bürüdüğü zaman geceye and olsun92/1.
فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى {سُورَةُ النَّجْم} : (Allah), kuluna verdiği vahyi verdi53/10.

137 s. 94, ş. 9, b. 5.

138 وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا {سُورَةُ الشَّمْس} : Andolsun güneşe ve aydınlığına 91/1.
فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى {سُورَةُ النَّجْم} : Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar, yahut daha az kaldı53/9.

139 s. 94, ş. 9, b. 6.

140 يَاأَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {سُورَةُ الْمُدَّثِّر} : Ey örtüsüne bürünen (Peygamber)! 74/1.

141 s. 94, ş. 9, b. 7.

Hz. Peygamber'in medhedildiği bir diğer beyitte Cebrâil (as) "fetehnâ" sancağının taşıyıcısı olduktan sonra Hz. Süleymân (as)'ın tahtının ismi söylenmez oldu denilmiştir. Beyitte kullanılan "fetehnâ" ifadesiyle Fetih sûresinin ilk ayetinden kısmî iktibas yapılmıştır.

Serîr-i Süleymân'e esâme mi bıraktı[142]
Cebrâil ola hâmil-i livâ-yı "fetehnâ" [143]

Saf sûresinden kısmî iktibas yapılan beyitte de, Hz. İsâ'nın Hz. Peygamber'i müjdelemesi anlatılmış ve onun gelecek olan peygamberin isminin Ahmed olduğunu kavmine bildirmesi anlatılırken ayette geçen "Ahmed" ibaresi iktibas yapılmıştır.

Âyât-ı beyyinâtda ism-i şerîfin Ahmed[144]
Bütün âleme rahmet gönderdi Zât-ı Mevlâ[145]

İsrâ sûresinin ilk ayetinin kısmen iktibas edildiği mısra da Sübhânellezî'nin miracın sırrı olduğu ifade edilmiştir. İktibas yapılan ayetin bütününe bakıldığında mirac hadisesinin başlangıcının ve nedeninin anlatıldığı görülür. İkinci mısrada ise Ra'd sûresinde, Hz. Peygamber'in peygamberliğine Allah'ın şahitliğinin yeterli olduğunun ifade edildiği ayetten kısmî iktibas yapılmıştır.

Sübhânellezîdir sırr-ı mi'racı[146]
Kul kefâdan olmuş başının tâcı[147]

---

142 Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsân ettik48/1.{سُورَةُ الفَتْحِ} إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا :

143 s. 94, ş. 9, b. 16.

144 وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَيْكُم مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ {سُورَةُ الصَّفِّ} : Meryem oğlu İsa da: «Ey İsrailoğulları! ben size Allah'ın elçisiyim. benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak (geldim).» demişti. Fakat onlara apaçık delillerle gelince «Bu, apaçık bir büyüdür.» dediler 61/6.

145 s. 96, ş. 10, b. 4.

146 سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّه هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ} {سُورَةُ الإِسْرَاءِ : Kulu Muhammed'i geceleyin, Mescid-i Haram'dan kendisine bazı âyetlerimizi göstermek için, etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Şüphesiz ki her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla gören O'dur 17/1.

147 وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلاً قُلْ كَفَى بِاللهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ {سُورَةُ الرَّعْدِ} : O kâfirler: «Sen Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber değilsin» diyorlar. De ki: «Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter, bir de yanında kitap ilmi bulunan (yeter) 13/43.»

Mihr-i izzet bezm-i vahdet sirâcı
Muhammed'dir kerem kâni Muhammed[148]

Diğer bir ayet ise tevekkül ile ilgilidir.Allah (cc) kullarının kendisine güvenmesini istemiş ve bu güvende sınır tanımamıştır. Zira yegane kurtarıcı O'dur.

Men-yetevekkel alâllah sırrına serdâr olup[149]
Bul kanaat kenzini yapış sehâvet dâline[150]

1.2.5.1.2. Hadisler

Hazret-i Muhammed (as) gönderilen son peygamberdir.İnsanlar için onun davranışları örnek, sözleri ise yol gösterici, iyiliğe ve doğruluğa sevk edicidir. Ayetlerde de, Hz. Peygamber'de, insanlar için örnek olacak güzel bir ahlâk bulunduğu belirtilerek, Allah ve meleklerin ona salât ettiği söylenmekte mü'minlerden de Hz. Muhammed (as)'e salât etmeleri istenmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber dinen çok önemli bir konumda bulunmaktadır. O insanlar arasında kemâlde en üst noktada olandır. O alemlere rahmet insanlığa yol gösterici bir çerağ olarak yaratılmış ve bütün yaşantısını yaratılış amacına hizmetle geçirmiş bir şâhid-i kudsîdir. O bütün mahlukatı, insanıyla hayvanıyla, canlısıyla cansızıyla kucaklayan her varlığa aynı hassasiyetle yaklaşan, hayatı detaylarıyla yaşayan bir göz aydınlığıdır.

Onun davranışlarına sünnet, bir durum karşısında söylediği, hayata yön veren sözlerine ise hadis denmektedir. Hadisler asırlar sonrasına sened zincirleriyle ulaşmış, yazılı hale getirilmiştir. Efe Hazretleri de şiirlerinde birçok hadis-i şerîfe yer vermiştir. Bu başlık altında muhtevasında tam, kısmî ve manevî iktibas olan beyitlerden örnekler verilecek ve bunlarda kullanılan hadislerin Arapça metinleri ve anlamları da dipnotta verilecektir.

Konuyla ilgili ilk örnek cömertlik temalıdır. Beytin ilk mısraında manevî iktibas yapılarak hadisin Arapça metninin Türkçe anlamı tam

---

[148] s. 139, ş. 78, b. 4.

[149] O zaman münafıklar ve kalplerinde şüphe bulunanlar diyorlardı ki: «Bu müslümanları dinleri aldatmış, Halbuki kim Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter. Şüphe yok ki Allah azîzdir, hakîmdir (mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir) 8/49.

[150] s. 460, ş. 527, b. 2.

olarak verilmiştir. Cömertlik Allah'ın vasıflarından biridir ve Allah (cc) cömert olanları, Allah'ın kendilerine ihsân ettiklerini diğer insanlarla paylaşanları sever. Paylaşma davranışı Ramazan gibi manevî yoğunluğu yüksek zaman dilimlerinde ise daha bir özel öneme sahiptir.

Allah sahîdir sahîyi hem sever Allah[151]
Kalmaya fakîr aç yetîm uryân Ramazan'da[152]

Efe Hazretleri, aşağıda verilen beytin ilk mısraında muhataplarına, akıl sahibi olanların şerî'atın söylediklerine kulak vereceklerini söylemiş, ikinci mısrada ise cömertliğin övüldüğü bir hadisten kısmî iktibas yapmıştır.

Gûş-dâr ol hûş-mendim şerî'at akvâline[153]
"Es-sahiyyü habîbullah" bak hadis meâline[154]

Sıradaki örnekte, namazın önemini anlatan hadisten manevî iktibas yapılmıştır. İktibasın bulunduğu ilk mısrayı takip eden mısralarda da namazın dindeki yeri ve önemi anlatılmaktadır.

Namaz dînin direğidir nûrudur[155]
Sefîne-i dîni namaz yürüdür

---

151 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : (إن الله جواد يحب الجواد ، ويحب معالي الاخلاق ويكره سفسافها "Allah cömerttir ve cömerti sever…" İbn Ebi Şeybe, Müsned, VI, 254.
Cömertlikle ilgili başka bir hadis ise şöyledir:
قال رسول الله ﷺ: السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللهِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، قَرِيبٌ مِنَ الجَنَّةِ بَعِيدٌ من النَّارِ؛ وَالبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللهِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ الجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ؛ وَلَجَاهِلٌ سَخِيٌّ أَحَبُّ إلى اللهِ تعالى مِنْ عَابِدٍ بَخِيلٍ]. أخرجه الترمذي «Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Sehâvet sahibi Allah'a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzaktır, insanlardan uzaktır, cennetten uzaktır, cehenneme yakındır. Câhil sehâvet sahibini Allah, cimri ibadet düşkününden daha çok sever.» Tirmizî, Birr: 40, (1962); İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları :8/5.

152 s. 458, ş. 524, b. 13.

153 قال رسول الله ﷺ: السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللهِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، قَرِيبٌ مِنَ الجَنَّةِ بَعِيدٌ من النَّارِ؛ وَالبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللهِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ الجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ؛ وَلَجَاهِلٌ سَخِيٌّ أَحَبُّ إلى اللهِ تَعالى مِنْ عَابِدٍ بَخِيلٍ]. أخرجه الترمذي .
«Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Sehâvet sahibi Allah'a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzaktır, insanlardan uzaktır, cennetten uzaktır, cehenneme yakındır. Câhil sehâvet sahibini Allah, cimri ibadet düşkününden daha çok sever.» Tirmizî, Birr: 40, (1962); Canan, age, 8/5.

154 s. 460, ş. 527, b. 1.

155 (قوله عليه السلام : " الصلاةُ عمادُ الدين ، والزكاةُ قنطرةُ الإسلام (Namaz dinin direğidir, zekat İslâm'ın köprüsüdür.) Zeynüddîn el-Münâvî, el-Fethu's-Semâvî, Riyad-ty, c. 1, s. 132.

Cümle ibâdetin namaz pîridir
Namazsız niyâzsız İslâm olur mu[156]

Konuyla ilgili olarak manevi iktibas yapılan hadislerden biri de namaz ibadetinin inananlar için mirac değerinde olduğunun belirtildiği hadistir.

Namazda mü'minin mi'râcı vardır
Râki' u sâcidin minhâcı vardır[157]

İslâm dini ilmi son derece önemseyen, cehâlete savaş açmış bir dindir. İnsanların ilim öğrenerek doğruyu yanlıştan ayırıp yanlışlarından vazgeçebileceği kanaatindedir. İnsanların ilim öğrenmeleri ve öğrendikleri ilmi hayatlarında davranış haline getirmelerinin gerekliliği ayet ve hadislerde her fırsatta vurgulanmıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de ilim öğrenmenin ve öğretmenin önemi, hakîki ilim sahiplerinin kıymeti sıkça vurgulanan konular arasındadır. Aşağıda verilen örnekte, ilim sahiplerinin önemini anlatan bir hadisin tam iktibası verilmiştir. Hadis-i şerifte, âlimin ölümü âlemin yok olmasına denk görülerek bu konunun ne kadar önemsendiği vurgulanmıştır.

"Mevtü'l-âlim mevtü'l-âlem" buyurdu[158]
Fahr-i âlem ümmetine duyurdu[159]

---

156 s. 538, ş. 642, k. 4.

157 s. 67, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 174.

158 عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عُرْوَةُ فَكَانَ فِيمَا ذَكَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْتَزِعُ الْعِلْمَ مِنْ النَّاسِ انْتِزَاعًا وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعُلَمَاءَ فَيَرْفَعُ لْعِلْمَ مَعَهُمْ وَيُبْقِي فِي النَّاسِ رُءُوسًا جُهَّالًا يُفْتُونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَيَضِلُّونَ وَيُضِلُّونَ Allah insanlardan ilmi söküp almaz, ancak alimlerin (ruhunun) kabzedilmesiyle onlarla birlikte ilim de ortadan kalkar. Böylece insanlar içinde bir takım cahil kafalar (başkan edinilen cahil insanlar) bırakır da onlar ilimsiz fetva vererek hem kendileri dalalete düşer hem de (diğer insanları) dalalete düşürürler. Müslim, Refu'l-ilm, c. 8, s. 60.
Alimin ölümünün ne ölçüde bir kayıp olduğu hakkında başka bir rivayet ise şöyledir: قَالَ : كَانُوا يَقُولُونَ مَوْتُ الْعَالِمِ ثُلْمَةٌ فِى الإِسْلاَمِ لاَ يَسُدُّهَا شَىْءٌ مَا اخْتَلَفَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ (Veda haccında) Rasûlullah(S)'tan işittim, şöyle buyuruyordu: "Allah, ilmi kullarından çekip çıkarmak (yânî silmek) suretiyle değil, âlimleri kabz etmek suretiyle kabz edecektir. Nihayet hiç bir âlim kalmayınca, halk bir takım câhil kimseleri kendilerine başkanlar edinirler. Bunlara bir takım suâller sorulur, onlar da ilimleri olmadığı hâlde fetva verirler de hem kendileri dalâlete düşerler, hem halkı dalâlete düşürürler. Dârimî, Sünen, Fadlu'l-ilm, c.1, 106; Beyhâkî, Şu'bu'l-îmân, Fadlu'l-ilm, c.2, 268.

159 s. 538, ş. 641, k. 4.

Aşağıda verilen üç örnek de Hz. Peygamber'in "fakr" sıfatıyla iftihar etmesine işaret etmekte ve onun hadislerinden manevi iktibaslar yapılmaktadır. Hz. Peygamber konuyla ilgili hadislerinde dünya sevgisinin gönülden çıkarılmasına vurgu yapmakta ve asıl varlığın Allah yoluna verilenler olduğunu ifade etmektedir.

Fakr içinde bul gınâ müstağnî ol ey merd-i şîr[160]
Âb-ı rûyin katresin verme cihânın mâline[161]

Pek müreccahdır yanında evliyânın Lutfiyâ
Fakr ile eyler tefahhur bakmaz ednâ yâline[162]

Bâb-ı abdi dak eden sâil olur dâim fakîr
Her dü-âlemde fakîrdir bak Resûlün kâline[163]

Hadis başlığı altında işlenecek bir diğer konu ise "*hadis-i kudsî*" *olarak da isimlendirilen "Lafzen Hz. Peygambere ait olan fakat anlam olarak vahye dayanan hadislerdir."*[164] *Bu kısımda incelenecek hadislere hadis kaynaklarından ziyade tefsirlerde rastlanmaktadır. Bazı kaynaklarda ise bu hadisler sahih kabul edilmemektedirler. Fakat, burada hadislerin sahihliği sorgulanmayacak, onlar kullanıldıkları beyitlerin anlam bütünlüğü içerisinde değerlendirilecektir. Konuyla ilgili ilk örnek Hz. Muhammed (as) için söylendiği bildirilen " seni yaratmasaydım âlemleri yaratmazdım"*

---

160 Zühd Ve Fakr Bölümü; Zühd Ve Fakrın Medhi Ve Bunlara Teşvik; Resulullah (sav) şöyle dua etmişti: "Allah'ım, beni miskin olarak yaşat, miskin olarak ruhumu kabzet, kıyamet günü de miskinler zümresiyle birlikte haşret." Hz. Aişe (ra) atılarak sordu: "Niçin ey Allah'ın Resulü?" "Çünkü," dedi, "onlar cennete, zenginlerden kırk bahar önce girecekler. Ey Aişe! Fakirleri sev ve onları (rivayet meclisine) yaklaştır, ta ki Kıyamet günü Allah da sana yaklaşsın." [Diğer bir hadiste: "Beşyüz yıl" tabiri vardır, iki hadis şöyle cem'edilir: "Kırktan maksad hırs sahibi fakirin, hırs sahibi zenginden öne geçeceği müddettir. Beşyüzden maksad, zahid fakirin hırslı zenginden önce gireceği müddettir. Böylece hırs sahibi fakir, zahid fakirin yirmibeş derece üstünlüğüne nazaran iki derecelik bir üstünlüğe sahiptir. Bu kırkın beşyüze nisbetidir. Bu ve benzeri takdirler Resulullah'ın lisanında mücazefe veya tesadüfi olarak cereyan etmez. Bilakis idrak ettiği bir sır veya ilminin ihata ettiği bir nisbet sebebiyle söylenmiştir. Zira o hevadan konuşmaz] Tirmizi, Zühd, (2353).

161 s. 460, ş. 527, b. 3.

162 s. 461, ş. 527, b. 13.

163 s. 460, ş. 527, b. 5.

164 Hayati Yılmaz, "*Kudsî Hadis*" , *DİA, c. 26, s. 318.*

mealindeki kudsî hadistir. Örnek beyitte, Hz. Peygamber'e levlâk hil'atinin verildiği ve onun yüce huzura layık görüldüğü ifade edilmektedir. O âlemlere rahmet olarak gönderilmiş, kainat onun gelişiyle şereflenmiştir.

Hil'at-i levlâki sana vermişem[165]
Huzûr-i hâssıma lâyık görmüşem[166]

Konuyla ilgili ilk beyitte hil'at kelimesiyle eşleştirilen levlâk ifadesi ikinci beyitte tâc kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Hz. Peygamber (as) levlâk tâcını giyip, rahmet tahtında oturan yol gösterici bir çerağ olarak vasıflandırılmış ve o bütün peygamberlerin mîri olarak anlatılmıştır.

Tâc-ı levlâk lâbisi mîr-i rusül
Taht-ı rahmet câlisi şem-'i sübül[167]

Bu kısımda incelenen diğer kudsî hadis ise "bilinmeyen bir hazineydim, bilinmeyi istedim, kainatı yarattım ve kendimi onlara tanıttım" mealindedir. Bundan yola çıkılarak âlemlerin yaratılma sebebinin Allah (cc)'ı tanımak olduğu söylenebilir. Zira yaratılmışlar ancak Yaradanlarını tanıyarak gerçek mutluluğu yakalayabilirler.

"Küntü kenz"in sırrını fâş eyleyen âlemlere[168]
Nûr-i Hak envâr-ı irfândır şerâb-ı eynemâ[169]

1.2.5.2. Telmihler

"*Telmih, söz arasında meşhûr bir vak'a, yâhud mârûf bir fikraya ve yâhud mûtâd bir usûle işâret etmekdir. Telmîh edilecek şey herkesce değilse bile, erbâbınca mâlûm olmalıdır."*[170] *Telmihler daha ziyade tarihi olaylar ve yaygın olarak bilinen durumlar için kullanılmaktadır. Lutfî Efendi'nin*

---

165 لولاك لولاك ما خلقت الأفلاك (Seni yaratmasaydım âlemleri yaratmazdım.) Nizamüddîn el-hasan en-Nisâbûrî, Garâibu'l-Kur'ân,Beyrut-1996, c.2, s.6 ; Ebû Bekr ed-Dımyâtî, İânetü't-Talibîn,Beyrut-ty., c. 1, s. 6.
166 s. 63, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 125.
167 s. 54, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 8.
168 كنت كنزاً لا أعرف فأحببت أن أعرف فخلقت خلقاً فعرفتهم بى فعرفون Ebu Abdirrahman İsamu'd-Din es-Sabıti, Camiu'l-Ahadisi'l-Kudsiyye, I,66.
169 s. 101, ş. 18, b. 4.
170 Tahir'ül-Mevlevi, *age, s. 159.*

şiirlerinde, birçok tarihî hâdiseye, şahsa telmih yapılmakla birlikte ayet ve hadislere de telmihler yapılmıştır. Ayet ve hadislerle ilgili olanlardan bazıları aşağıdaki başlık altında verilecek ve bunlarla ilgili kısa açıklamalar yapılacaktır. İşaret edilen ayet ve hadis ise, dipnotta verilecektir.

1.2.5.2.1. Ayet ve hadislere telmihler

Lutfî Efendi'nin şiirleri neredeyse baştan başa ayet ve hadislerin açıklamaları gibidir. Bu sebepten eserde telmihte bulunulan ayet ve hadisleri ve bunlara işaret edilen beyitlerin tamamını vermek mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı konuyla ilgili bazı örnekler vermek yeterli görülecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte bir ayete telmih bulunmaktadır. Beyitte Allah'ın kainatı ve insanları boş yere yaratmadığı, bu yaratmanın bir gayeye yönelik olduğu belirtilmiş ve dipnotta verilen ayete telmihte bulunulmuştur.

Bu mahlûkât-ı âlemi abes halk etmedi Allah[171]
Bize ta'rif ü ta'lîmden nedir maksad nedir hikmet[172]

Konuyla ilgili ikinci örnekte ise, Allah (cc)'ın merhamet denizinin sınırsız olduğu ve buraya müracaat eden ihtiyaç sahiplerinin boş dönmeyeceği belirtilmekte ve duaların kabulüyle ve Allah'ın merhametinin büyüklüğüyle ilgili ayetlere telmihte bulunulmaktadır.

Merhamet deryâsına var mı kenar[173]
Bu kapıdan fukarâ boş mu döner[174]

Sıradaki beyitte, yerin, göğün bütün kâinâtın Allah'ın kudretinin birer eseri ve göstergesi olduğu anlatılmış ve konuyla ilgili ayetlere telmih yapılmıştır.

---

171 Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım51/56. Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık44/38. Biz onları hak ve hikmetle yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler44/39.

172 s. 137, ş. 76, b. 6.

173 Kim bir kötülük işler, yahut nefsine zulmeder, sonra da Allah'tan bağışlanmasını dilerse, Allah'ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur4/110. Şayet kullarım, sana benden sordularsa, gerçekten ben çok yakınımdır. Bana dua edince, duacının duasını kabul ederim. O halde onlar da benim davetime koşsunlar ve bana hakkıyla iman etsinler ki, doğru yola gidebilsinler2/186.

174 s. 51, ş. İlticâ-Nâme, b. 42.

Kudretin âsârıdır bu Arş u ferş[175]
Rahmetin bahrinde hubâb olmuş Arş[176]

Aşağıdaki örnekte, Hz. Âdem'in yaradılışına işaret edilerek, Allah'ın onu yoktan yarattığı ve ona eşyânın isimlerini öğrettiği anlatılmakta ve konuyla ilgili ayetlere telmihte bulunulmaktadır. İkinci mısrada, Hz. Âdem'e eşyânın isimlerinin öğretilmesiyle ilgili ayet daha önce iktibaslar kısmında verildiği için burada tekrarlanmamıştır.

Âdem'i ademden îcâd eyledi[177]
İlm-i esmâ sırr-ı vahdet söyledi[178]

Aşağıdaki beyitte "recâ" kelimesi ümit anlamında alındığında, Lutfî Efendi'nin Allah'a hitaben, senin afvından merhametinden ümitli olmamız sana hoş gelmiyor mu, oysa sen Kur'ân'da bize "recâ"yı yani ümitli olmayı emrediyorsun dediği söylenebilir.

Recâmız sana hoş değil midir[179]
Emr eder recâ kitâbın bize[180]

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde dünya hayatının aldatıcı ve fani olduğu, asıl hayatın ahiret hayatı olduğu ile ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte bu konu ile ilgili telmihte bulunulan ayetlerden bir kısmı dipnotta verilmiştir.

---

175 Allah O'dur ki, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yaratmış, sonra Arş üzerine istivâ buyurmuştur (hakim olmuştur). Sizin için O'ndan başka ne bir dost vardır, ne de bir şefaatçi! Artık düşünmeyecek misiniz? 32/4. O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra arş üzerine istivâ etti (hükümran oldu). Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, ona çıkanı bilir. Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir57/4.

176 s. 65, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 149.

177 Rabbin meleklere: «Ben, balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın» demişti15/28-9. İnsanı yarattı55/3.

178 s. 72, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 38.

179 De ki: «Ey haddi aşarak nefislerine karşı israf etmiş olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir39/53.» «Ey oğullarım, gidin, Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; zira kâfir kavimden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez12/87.» Düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. O'na, korkarak ve rahmetini umarak dua edin. Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, iyilik edenlere yakındır7/56.

180 s. 448, ş. 512, k. 1.

Bu dünyâ câdû mekkâre gönül aldanma aldanma[181]
Seni salar bin efkâre gönül aldanma aldanma[182]

Yukarıdaki beytin alındığı şiirin bir başka beytinde de, dünyânın şarabını şifa sanma o serap gibi gerçekliği olmayan bir şeydir denilerek, dünyaya gönül verenlerin aldanacağı ifade edilmekte ve konuyla ilgili ayetlere telmihte bulunulmaktadır.

Şifâ sanma şerâbını serâb-ender-serâbdır ol[183]
Nazar kılma bed-kâre gönül aldanma aldanma[184]

Şiirin devamında ise, Allah'ın dünya malını sevenleri sevmediği belirtilmiş, yok olacak bir mekan olan dünyada en kârlı işin Allah'ın rızâsını kazanmak olduğuna işaret edilerek, maddî unsurlara aldanılmaması gerektiği vurgulanmış ve konuyla ilgili ayetlere işaret edilmiştir.

Muhıbb-i mâl-i dünyâyı Hudâ sevmez Hudâ sevmez[185]
Yıkılacak bu diyâre gönül aldanma aldanma[186]

---

181 İnsanlara kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden aşırı sevgiyle bağlanılan şeyler çok süslü gösterilmiştir. Halbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedî hayatın) bütün güzellikleri Allah katındadır3/14. Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı zevkten başka birşey değildir3/185.

182 s. 478, ş. 553, b. 1.

183 Dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise, Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız? 6/32

184 s. 479, ş. 553, b. 7.

185 Sakın onların malları da çocukları da seni imrendirmesin! Allah yalnızca dünya hayatında onlara bunlarla azap etmeyi ve canlarının kafir olarak çıkmasını istiyor9/55. Kim, dünya hayatını ve onun süsünü isterse; onlara amellerinin karşılığını burada tamamen öderiz. Onlar bu hususta hiç bir zarara da uğratılmazlar11/15. Allah, dilediği kimseye rızkı genişletir, daraltır da. Onlar ise dünya hayatı ile ferahlanmaktadırlar. Oysa dünya hayatı, ahiret hayatının yanında bir yol azığından ibarettir! 13/26 Ey Muhammed! Sen onlara dünya hayatının misalini ver. Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkileri (her renk ve çiçekten) birbirine karışmış, nihayet bir çöp kırıntısı olmuştur. Rüzgarlar onu savurur gider. Allah her şeye muktedirdir18/45. Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte asıl hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı 29/64. Ey insanlar! Rabbinizden sakının ve bir günden korkun ki, baba çocuğuna hiçbir fayda veremez. Çocuk da babasına hiçbir şeyle fayda sağlayacak değildir. Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. O halde dünya hayatı sizi aldatmasın, sakın o çok aldatıcı şeytan sizi Allah'ın affına güvendirerek aldatmasın31/33. Her kim ahiret kazancını isterse, biz onun kazancını artırırız, her kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz, ama onun ahirette hiçbir nasibi yoktur42/20.

186 s. 479, ş. 553, b. 9.

Sonraki örnekte ise, insanların dedikodusunu yapmanın faydasızlığından bahsedilmekte ve bu gibi gereksiz ve zararlı davranışların yerine, âlemi ibretle seyretmek gibi, birey ve toplum açısından faydalı ve yapıcı sonuçlar doğuracak davranışlar tavsiye ve teşvik edilmektedir. Beyitte hem gıybetin fenalığı ile ilgili ayete hem de kainata ibret nazarıyla bakılmasının tavsiye edildiği ayetlere telmih yapılmıştır.

Sana bir fâide yoktur bilirsin halkı gıybetten[187]
Gözün aç âlemi bir bir geçir sen çeşm-i ibretden[188]

Allah (cc)'ın niyâz ehlinin kendisine dua ve yakarışlarını gözlediğinin ifade edildiği beyitte ayrıca niyâzın şartının da samimi bir kalp ile Allah'a yönelmek olduğu vurgulanmış ve bu konudaki ayetlere işaret edilmiştir.

Dergâh-ı Hudâ gözlemede ehl-i niyâzı[189]
Lutfî niyâzın şartı budur kalb ola tâhir[190]

1.2.5.2.2. İslam tarihine telmihler

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde İslâm tarihine, olaylar ve şahıslar çerçevesinde, pek çok telmih bulunmaktadır ki bunların eserde en çok işleneni Kerbelâ vak'asıdır. Fakat kerbelâ vak'ası çalışmanın bütününde bir çok kez ele alındığı ve alınacağı için bu konudaki telmihler burada tekrarlanmayacaktır. Yine eserdeki şiirlerde geçen şahıslarla ilgili de ayrı başlık açıldığından onlarla

[187] Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir49/12. Hayvanlarda da sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakilerden size içiririz. Onlarda sizin için birtakım faydalar daha vardır; ayrıca etlerini yersiniz23/21. Allah'ın gökten bir su indirip, onu yerdeki kaynaklara yerleştiren, sonra onunla çeşitli renklerde ekinler yetiştiren olduğunu görmez misin? Sonra onları kurutur ki sen de onları sapsarı görürsün, sonra da çer çöpe çevirir. Şüphesiz bunlarda, akıl sahipleri için öğüt vardır39/21.

[188] s. 510, ş. 600, bend 9.

[189] Halbuki Rabbiniz: «Bana yalvarın, dua edin ki size karşılık vereyim. Çünkü bana ibadet etmekten kibirlenip yüz çevirenler yarın horlanmış olarak cehenneme gireceklerdir.» buyurdu40/60. O daima diridir; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O halde dinde ihlâslı ve samimi kişiler olarak O'na dua edin. Her türlü övgü âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur40/65.

[190] s. 223, ş. 184, b. 5.

ilgili telmihler de sözkonusu başlıklar altında verilecektir. Bu başlıkta Uhud ve Bedir harpleriyle ilgili olduğunu düşündüğümüz bir örneğe yer verilecektir. Telmihi ihtiva eden dörtlükteki ifadelere hazırlık şeklinde olduğu için ondan bir önceki dörtlüğe de yer verilmiştir. Hazırlık şeklinde olan dörtlük, zaman ve diğer unsurlar olarak genel anlam ihtiva etmekte ve dünyâ bir uçtan diğer uca kâfirle dolsa Allah'ın askerlerinin O'na hakkıyla itaat ettikleri sürece yine de mağlup olmayacaklarını anlatmaktadır.

Kâmil îmân eğer sudûrda olsa
Şerî'at-i garrâ yerini bulsa
Başdan başa dünyâ kâfirle dolsa
Hiç mağlûb olur mu cündullah bir an[191]

Devamında ise, Uhud ve Bedir savaşlarına işaret edilerek hem olaylara hem de konuyla ilgili ayetlere telmihte bulunulmuştur. Zira ashâb Uhud savaşında Hz. Peygamber'in emirlerini aksatmışlar mevzilerini erken terk etmişler ve sıkıntıya düşmüşlerdir. Bedir savaşında ise inananlar meleklerle desteklenmiş ve müşriklere galip gelmişlerdir. Allah (cc) hikmetiyle inananlara cilve yapmış onların hem hatalarına bir karşılık vermek hem de kalbinde nifak alameti bulunanları diğerlerinden ayırmak istemiştir. Sonunda ise onlara yardımcılarının kendisi olduğunu temin ederek bunun sözde kalmadığını da bizzat göstermiştir. Bu çerçevede her iki olayla ilgili ayetlerden bazıları, konuyla ilgili değerlendirmenin kolay yapılabilmesi için, dipnotta verilmiştir.

Bâzı kez bozuldu asker-i ashâb[192]
Tez elden eyledi Hudâ şifâyab

---

191 s. 655, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 24.

192 O zaman içinizden iki takım bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki Allah onların yardımcısı idi. İnananlar, yalnız Allah'a dayanıp güvensinler3/122. Eğer size (Uhud savaşında) bir yara değmişse, (Bedir harbinde) o topluma da benzeri bir yara dokunmuştu. O günler ki, biz onları insanlar arasında döndürür dururuz. (Bu da) Allah'ın sizden iman edenleri ayırt etmesi ve sizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez3/140. Bir de bu, Allah'ın iman edenleri tertemiz seçip, kâfirleri yok etmesi içindir3/141. Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah size Bedir'de yardım etmişti. Allah'tan sakının ki, O'na şükretmiş olasınız3/123. İşte o anda Rabbin meleklere şöyle vahyediyordu: Ben sizinle beraberim, müminlere sebat verin. Kâfirlerin yüreğine korku salacağım, hemen boyunlarının üstüne vurun, parmaklarına, parmaklarına vurun»8/12.

Hikmet cilve eder ahbâba ahbâb
Nâsır benem dedi size ol Mennân[193]

1.2.5.2.3. Bazı şahıslara ve eserlere telmihler

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde çeşitli eserlere telmihler bulunmaktadır. Bunlar genellikle onun etkilendiği şahısların eserleridir. Bunlardan eser incelenirken dikkat çekenler, Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Fuzûlî'nin Hadîka'sı, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifet-nâme'si, Münebbihât ve Şehnâme'dir. Konuyla ilgili örneklerde eserler çeşitli özelliklerine vurgu yapılarak anlatılmıştır. Bu konu başlığında verilen ilgili ilk örnekte "Münebbihât" isimli eser ele alınıp bu eserde dört halifenin şiirlerinin olduğu ifade edilerek eserin içeriğiyle ilgili bilgi verilmiştir. Hülâsatü'l-Hakâyık'ın sözlük kısmında münebbihât kelimesine bakıldığında bu eserin İbn Hacer el-Askalânî'ye ait olduğu ifadesi görülmektedir. Fakat, başka bir kaynakta bu eserin ona ait olmayıp sadece İbn Hacer'e nisbet edildiği ifade edilmiştir. "*Bu eserin İbn Hacer'le ilgisi bulunmamakla beraber "Münebbihâtü İbn Hacer" adıyla çeşitli baskıları bulunmaktadır. Katib Çelebi bu eseri Zeynülkudat Ahmed b. Muhammed el Hicci'ye nisbet etmiş olup eser muhtemelen Şehâbeddin İbn Hiccî tarafından kaleme alınmıştır. Yanlışlığın ise İbn Hiccî kelimesinin İbn Hacer şeklinde okunmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Eser bazı yazmalarında İbn Hacer el-Mekkî'ye izafe edilmektedir.*"[194]

Konuyla ilgili örneklere dikkat edildiğinde beyitlerin bir mısraında eserin ismi ve özelliğiyle ilgili, diğer mısraında şiirle ilgili genel bir kanaat olduğu görülmektedir. İncelenen ilk örnek de bu şekildedir. Münebbihât'tan bahsedildikten sonra, Hz. Peygamber'in na'tlarının şiirlere ayrı bir kıymet kazandırdığı ve onları sıradan sözler olmaktan kurtarıp birer kıymetli inci tanesi haline getirdiği anlatılmıştır.

Kıl nazar Münebbihât'da Çâr-i Yâr'in şi'ri var
Na't-i Peygamber ise eş'ârı dür-bâr eylemiş[195]

---

[193] s. 655, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 25.
[194] M. Yaşar Kandemir, "*İbn Hacer el-Askalânî*", *DİA, c. 19, s. 529.*
[195] s. 297, ş. 288, b. 3.

Lutfî Efendi'nin feyz aldığı zatlardan biri Mevlânâ, eserlerden biri de onun meşhur eseri Mesnevî'dir. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde Mesnevî ismi birkaç defa geçmektedir. Konuyla ilgili aşağıya alınan örnekte, şiir ile hikmet güllerinin sürekli açıldığı ifade edilerek Mesnevî'nin âriflere, en güzel olan Allah'ın tecelli nurlarını gösteren ayna olduğu belirtilmiştir.

Şi'r ile her dem açılır ilm-i hikmet gülleri
Mesnevî'dir ârifâna mir'ât-ı nûr-i Cemîl[196]

Lutfî Efendi, Fuzûlî'den de önemli ölçüde etkilenmiştir. Onun şiirlerini çok iyi okuduğu ve hazmederek kendi tarzını oluşturduğu söylenebilir. Fuzûlî'nin divanındaki şiirlerinden etkilenmesinin yanında, özellikle Kerbelâ olayını anlatan "Hadîkatü's- Süedâ" isimli eserinden de etkilendiği şiirlerinde açıkça görülmektedir. Lutfî Efendi peygamber soyundan gelmesinin de verdiği hassasiyetten dolayı ehl-i beyte karşı son derece sevgi dolu ve onların yaşadıkları durumlar konusunda büyük bir duyarlılığa sahiptir. Bunu eserinde geniş yer tutan maktel-i Hüseyin'lerden anlamak mümkündür. Konuyla ilgili örnek olarak aşağıya alınan beyitlerde de Fuzûlî'nin Kerbelâ mersiyesinin, binlercesinin arasından etkileyiciliği, samimiyeti ve sözlerin kullanım hassasiyeti dolayısıyla seçilebileceğini ifade etmektedir. Konuyla ilgili örnekte, Kerbelâ macerasından bahseden binlerce eser var, fakat Fuzûlî eserinde içinde yanan ateşi dışına taşırmış ve görünür kılmıştır denilmektedir.

Mâcerâ-yı Kerbelâ'dan bahseden binlerce var
Böyle âteş-bâr derûn etmiş Fuzûlî âşikâr[197]

Örneğin devamında ise, Fuzûlî'nin meşhur bir mersiye söyleyicisi olduğu, bunun ise Hadîka'sında görülen misk saçan sözlerinden anlaşıldığı ifade edilmektedir. Bu etkilenmenin bir yansımasını da eserdeki maktellerde kullanılan şahısların ve onlarla ilgili ifadelerin Hadîka'dakilerle karşılaştırıldığında görmek mümkündür ki şahıslarla ilgili kısımda buna değinilmiştir.

---

[196] s. 331, ş. 338, b. 3.
[197] s. 260, ş. 236, b. 1.

Öyle bir şöhret-şiâr âteş-feşân mersiye-gû
Hadîka'sında nümâyân her sözü bir müşg-bâr[198]

Sonraki örnek ise, Lutfî Efendi'nin etkilendiği bir diğer zat olan Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri ve onun eseri Ma'rifet-nâme ile ilgilidir. Lutfî Efendi İbrahim Hakkı Hazretleri'nin yaşadığı coğrafyada ve onun eserleriyle ve çalışmalarıyla şekil ve ruh verdiği bir toplumda hayata gözlerini açmıştır. Dolayısıyla ondan etkilenmesi neredeyse kaçınılmaz bir durumdur. Bu etkiyi şiirlerinden birinden aşağıya alınan örnekte açıkça ifade ettiği görülmektedir. Bu beyitlerden ilkinde, güneş gibi mücevherler döken irfân ağzını gör, hikmet denizi olan eserlere nazar kıl denilmektedir.

Gör dehân-ı irfânı dökmüş güneş-veş gevheri
Bahr-i hikmetdir eserler bak efendim kıl nazar[199]

Söz konusu eserlerin detaylandırılması ise ikinci beyitte yapılmakta ve velilerin te'lif ettiği eserler ma'na kevserinin kâsesidir, bunlardan biri olan "Ma'rifet-nâme" ise elde yeterli öğüttür denilmektedir. Özet olarak evliyâların eserlerinin inananları manevî yönden besleyen gıda gibi olduğu bunlarda yazılanları dikkate alanların kendilerini manevî olarak geliştirecekleri vurgulanmaktadır.

Te'lifât-ı evliyâ kevser-i ma'nâ kâsesi
Ma'rifet-nâme ki elde kâfî pendim kıl nazar[200]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde telmihte bulunulan bir diğer eser ise, Firdevsî'nin İran'ın millî destanı olan "Şâhnâme" isimli meşhur eseridir. "*Eser Gazneli hükümdârı Sultân Mahmûd'a takdim edilmiştir.*"[201] *Efe Hazretleri'nin aşağıdaki beytinde Şâhnâme'nin âşıkların sırlarını söylemek istediğinde söyleyebileceğinden bahsedilirken onun muhtevasına dikkat çekilmek istenmiş ve onun Hüsrev ile Şirîn'in aşkı gibi tarihe malolmuş aşkları sayfaları arasında sakladığına ve okuyanlara bunları aşikar edeceğine işaret edilmiştir.*

---

198 s. 260, ş. 236, b. 2.
199 s. 150, ş. 86, b. 4.
200 s. 150, ş. 86, b. 5.
201 Mehmet Kanar, *"Firdevsî"*, *DİA, c. 13, s. 126. ; Şentürk- Kartal, age, s. 50.*

Âşıkân esrârını Şâh-nâme söyler söylese
Bezm-i meyde bâde-i gül-fâme söyler söylese[202]

Bir başka beyitte ise, sevgilinin güzelliği medhedilirken onun saçının her telinin ayrı bir Şahnâme yazacak güzellikte ve kudrette olduğu ifade edilmiştir.

Her teli bir Şâh-name yazmış İskender'lere
Gerdeninde halları âlemde bir şân eylemiş[203]

1.2.5.3. Tekrir-Tezat

"*Tekrir, sözün etkisini artırmak amacıyla bazı kelime ya da kelime gruplarını tekrarlama san'atıdır. Tezad ise, iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir.Bir şeyin birbirine karşıt görünen özelliklerini bulup çıkarmak da tezad san'atına girer."*[204] *Lutfî Efendi şiirlerinde bir çok edebî san'atı güzel bir şekilde kullanmıştır. Bunlardan ilk başlıkta inceleneni tekrir ve tezattır. Konuyla ilgili ilk örnekte de bu iki san'at bir arada kullanılmıştır. Bir gün olur ifadesi tekrir san'atına örnektir, her iki mısranın tekrir san'atlarının yapıldığı kısımların sonrasında ise anlam olarak tezat san'atı yapılmıştır. Zira sevgili âşığını bir gün darbetmekte bir başka gün ise bu davranışın aksine bûseden usandırmaktadır.*

Bir gün olur darb ile uryân eder
Bir gün olur bûseden usandırır[205]

Peşpeşe kullanılan iki beyitte, "niceler" ifadesiyle tekrir san'atı yapılmakta, devlet ve zillet kelimeleriyle de tezat san'atı örneklendirilmektedir.

Bugün bu devr-i âlemde nice canlar bulup devlet
Niceler Kahr-ı Kahhâr'ı kazandı buldular zillet[206]

---

[202] s. 444, ş. 506, b. 1.
[203] s. 299, ş. 290, b. 2.
[204] Şener-Yıldız, age, s. 323-324.
[205] s. 235, ş. 200, b. 5.
[206] s. 132, ş. 68, b. 1.

Niceler sırr-ı tevhîdi derûnunda edüp ibkâ
Muhabbetle derûnunda ibâdetle edüp ülfet[207]

Aşağıdaki örnekte ise tekrir san'atının farklı bir örneği vardır. Örneğin alındığı şiirin her bir beytinin ikinci mısraının sonunda ayrı bir ifade iki kere tekrarlanmıştır. Buraya alınan örnekte Hz. Peygamber devâların özü ve en etkilisi anlamında "lübb-i devâ" olarak vasıflandırılmış ve onun bu vasfına vurgu yapılmıştır.

Sen hidâyet tâcısın enbiyânın müftehari
Ey velâyet kameri lübb-i devâ lübb-i devâ[208]

Tezat san'atının bir başka örneğini ise aşağıda verilen dörtlükte görmek mümkündür. Üçüncü mısrada gece anlamına gelen leyl ve gündüz anlamına gelen nehâr kelimeleri birlikte kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır.

Ey Kerîm ü Perverdigâr
Keremin günden âşikâr
Lutfî söyler leyl ü nehâr
Merhamet kıl yâ Rabbenâ[209]

Sonraki örnekte ise, yâr ve ağyâr, dost ve düşman kelimeleri bir arada kullanılarak bir beyitte iki benzer tezat sanatı örneği verilmiştir.

Yâri kim ağyâri kim fark etmez ise bir gönül
Gafletinden zan eder ki dostu düşmandır bana[210]

1.2.5.4. İâde

"Şiirde bir önceki beytin son kelimesi ile bir sonraki beyti başlatma san'atıdır."[211] *Lutfî Efendi aşağıda verilen örnekte iâde san'atının bir örneğini vermiştir. Örnek beyitte, devlet, iffet,kıymet ve izzet kelimeleriyle iâde san'atı yapılırken, iki âlemde devletin iffeti korumakla olacağı ve insana iki*

[207] s. 132, ş. 68, b. 2.
[208] s. 108, ş. 29, b. 7.
[209] s. 89, ş. 4, k. 11.
[210] s. 97, ş. 11, b. 7.
[211] Kocakaplan, age, s. 46.

âlemde devlet olarak ise iffetin kâfi olduğu ifade edilmektedir. Devlet ve izzetin istikamet üzere bulunulup, Kur'ân'ın emirlerine uyarak elde edileceği ise ikinci beyitte belirtilmektedir.

Dâreyinde devlet istersen sana iffet yeter
İffet ise her dü-âlem âdeme devlet yeter[212]

Devlet ise izzet-i nefsin kitâb ile gözet
İzzet ise istikâmetde bulun kıymet yeter[213]

1.2.5.5. Cinas

"*Cinas, mânâları ayrı iki veyâ daha ziyâde lafız arasındaki telaffuz veyâ yazılış benzerliğidir."*[214] *Lutfî Efendi'nin hemen bütün şiirlerinde cinas kullanılmakla beraber, manilerinde bu edebi san'atı fark etmek daha kolaydır. Konuyla ilgili verilen ilk iki örnek de onun mânilerinden alınmıştır. İlk örnekte, cinas yapılan ifade olan "kara gözler" ,ilk iki mısrada göz rengi olarak, son mısrada ise toprak parçası anlamında ve gözlemek fiiliyle birlikte, denizde olup kara gözlemek anlamında kullanılmıştır.*

Âşık der kara gözler
Kan döker kara gözler
Deryâlara gark olan
Elbette kara gözler[215]

İkinci örnekte ise "yarasızlar" kelimesiyle cinas yapılmış ve yaranın sızlamasıyla, yarasız olma, acıyı bilmeme anlamı arasında edebî san'at yapılmıştır.

Âşık der yârasızlar
Yara var yârasızlar
Yârasızlar ne bilsün
Yâra var yârasızlar[216]

---

[212] s. 194, ş. 141, b. 1.
[213] s. 194, ş. 141, b. 2.
[214] M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Sevinç Matbaası, Ankara-1980, s. 309.*
[215] s. 676, ş. Mâni, k. 31.
[216] s. 676, Mâni, k. 17.

Sonraki örnekte ise, "âl" kelimesiyle cinas yapılmıştır. Kelime önce güzelin hilesi anlamında, sonra almak fiili olarak, daha sonra ise yanağın rengi için kullanılmıştır.

Bir göreydi gözlerim ebrû-kemânın tâkını
Âl ile elden alaydı vârımı âlın senin[217]

1.2.5.6. Tecâhül-i ârif

"*Bilinen bir gerçeği, bir nükteye dayanarak bilmiyormuş gibi söyleme, bilmezden gelme sanatıdır.*"[218] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde çok kullandığı sanatlardan biri de tecâhül-i ârif sanatıdır. Lutfî Efendi özellikle, vurgulamak istediği konularda bu sanatı tercih etmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte o, muhatab olarak aldığı gönle öyle olmadığını bildiği halde, seni Hak ateş için mi yarattı yoksa sen dünyaya ağlayıp inlemek için mi geldin demektedir.*

Ol kadar yandın yakıldın yâr içün
Ya seni halk etdi mi Hak nâr için
Yoksa geldin âleme zâr içün
Mülk-i cânından güzâr etdin gönül[219]

Sonraki örnekte ayete de işaret edilerek, Allah'ın yaratma kudretine olan güven vurgulanmakta, Allah bir avuç toprağı âdem edemez mi diye sorulurken aslında onun mahşer gününde insanları eski halleriyle diriltip kudretini göstereceği belirtilmektedir.

Bir avuç toprağı âdem edemez mi Allah
Rûz-i mahşerde bize kudretini ede ayân[220]

Sıradaki örnekte, çeşitli belâlar sadece bize mi âşıktır denilirken, o belâların başkalarına da geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bilinen bir durum bilinmemezlikten gelinmektedir.

---

[217] s. 417, ş. 467, b. 6.
[218] Şener-Yıldız, age, s. 322.
[219] s. 335, 344, b. 5.
[220] s. 384, ş. 417, b. 9.

Envâ-ı belâ cânâ bir bize mi âşıkdır
Ya kurtuluş olmaz mı cânım olalı kurbân[221]

Şair aşağıdaki örnekte de, söz konusu dergâha varanların boş dönmediğini bilmekte ve o dergâhı bulanın başka kapıya iltifat etmediğini görmektedir.

Bu dergâhe varanlar boş döner mi
Bu dergâhı bulan gayre konar mı[222]

Aşağıda verilen bentde ise, Allah'a, O'ndan başka rızık verici, cömert, yaratıcı ve Rab var mı denilmekte ve bu arada sorunun birinin başında haşâ denilerek yok cevabı verilmektedir.

Senden özge Rezzâk mı var
Ya Kerîm ü Hallâk mı var
Haşâ gayrı bir Hak mı var
Nân-ı azîzi bol eyle
Kabûl et bizi kul eyle[223]

Sıradaki beyitte ise şâir üzüntüsünün fazlalığından, kıyâmet mi kopmuş yoksa Kerbelâ olayının olduğu Muharrem ayı mı gelmiş anlayamadığını, âlemin âhından titrediğini ifade ederken üzüntü ve âhla Muharrem'in geldiğini belirtmektedir.

Lutfî bu âhından titredi âlem
Kıyâmet mi kopdu yoksa Muharrem[224]

Konuyla ilgili son iki örnek, Lutfî Efendi'nin ilahi olarak da okunan meşhur şiirinden alınmıştır. Şiirin ilk ve son beyti olan bu örneklerde, sevmez mi ve olmaz mı sorularını kullanan şair Mevlâ'nın sevdiğini, râzı olacağını bilmektedir ve duânın kabul olacağından adı gibi emindir denilse, mübalağa yapılmış olmaz.

---

221 s. 379, ş. 409, b. 4.
222 s. 632, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 19.
223 s. 497, ş. 581, bend 12.
224 s. 528, ş. 626, k. 3.

Sen Mevlâ'yı sevende Mevlâ seni sevmez mi
Rızâsına ivende senden râzı olmaz mı[225]

Lutfiyâ yâri gözle cân u gönülden sızla
Dergâha dönder yüzün duân kabûl olmaz mı[226]

1.2.5.7. Teşhis-intak

"Teşhis, cansız hassasiyetten mahrûm veya mücerret, tamamiyle zihnî bir varlığı maddî ve gerçek hüviyete kavuşturarak ona hassasiyet, hayatiyet verme ve toplayıcı tâbirle onu insana has vasıflarla mümtaz kılma san'atıdır. İntak ise, konuşmaya sâlih olmayan varlıklarla keyfiyetlere dil izafe etmektir."[227] *Teşhis ve intak san'atları da Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sık kullandığı edebi sanatlardandır. O, bazı unsurlara normalde sahip olmadıkları kudretleri yükleyerek, anlatmak istediği konunun etkililiğini artırmak istemiştir. Konuyla ilgili ilk örneğe bakıldığında, mektubun kanlı gözyaşları dökmediği ve yürüme özelliğine sahip olmadığı halde ona bu özellikler yüklenerek görüntünün daha dramatik hale getirildiği görülmektedir.*

Kan yaş dökerek nâme yürü yanına yârin
Ol sâkin-i gârın[228]

İkinci örnekte ise, teşhis, intak ve nidâ sanatları bir arada kullanılmıştır. Ey varak hitabıyla nidâ sanatı, selâmı almasıyla intak sanatı, cânan iline yürüyüp edep erkan ile takdim etmesi ile de teşhis sanatı örneklendirilmiştir.

Ey varak al selâmım var yürü cânân iline
Edeb erkân ile var takdîm ederek eline[229]

Sabâ rüzgârı âşık ile mâşuk arasındaki habercidir. Âşık ona yalvarmakta ve ondan yâre selâmını söyleyip hâlinin sevgilinin aşkından dolayı nice olduğunu erkânıyla yâre anlatmasını istemektedir.

---

225 s. 540, ş. 644, b. 1.
226 s. 540, ş. 644, b. 9.
227 Bilgegil, age, *s. 209-211.*
228 s. 420, ş. 473, b. 1.
229 s. 504, ş. 593, b. 1.

Ey sabâ söyle selâmım yâre Allah aşkına
Arz-ı hâlim takdîm eyle yâre Allah aşkına[230]

Sabâ insanların çoğunun uykuda olduğu bir zamanda, gözü gönlü uyanık, sevgilinin eşiğine yüz sürmekte ve yüzünü sevgilinin dergâhına düz sürmekte, yâni Allah'a secde etmektedir. Dolayısıyla o insan gibi tahayyül edilerek teşhis sanatı yapılmıştır.

Sabâ gibi döşen yerlere yüz sür
Yüzün dergâh-ı dilârâya düz sür[231]

Teşhis sanatının bir başka örneğinde ise, goncalar şahıslaştırılmış ve onların seher vaktinde bâde içtikleri söylenmiştir.

Seherde gonceler bâde içince[232]

Sıradaki örnekte ise, soyut olan bir duygu teşhis sanatıyla somutlaştırılmıştır. Gam, üzüntü keder gibi duyguları ifade eden soyut anlamlı bir kelimedir. Efe Hazretleri, gam askerleri diyerek bu duyguyu somutlaştırmış ve onları bölük bölük yürüterek kederinin fazlalığını anlatırken teşhis sanatından faydalanmıştır.

Gam leşkeri bölük bölük yürüdü[233]

Eserde, sabâ rüzgârının edebi gelenekteki kullanımıyla paralel olarak, onunla ilgili yerlerde sıkça teşhis ve intak sanatına rastlamak mümkündür. Aşağıya alınan örnekler bu çerçevededir. İlkinde sabâ rüzgârı hac veya umre yapan bir insan gibi düşünülmüş ve teşhis sanatı yapılarak onun Beytullâh'ı tavaf ettiği kurgulanmıştır.

Tavâf eyler sabâ beyt-i Hudâ'yı[234]

İkincisinde ise, sabâ rüzgârı Hakk'ın rızâsını talep eden bir şahıs olarak hayal edilmiş ve teşhis sanatı yapılmıştır.

---

230 s. 491, ş. 573, b. 1.
231 s. 616, ş. Sabâ-nâme, b. 23.
232 s. 600, ş. 724, k. 2.
233 s. 513, ş. 605, k. 4.
234 s. 615, ş. Sabâ-nâme, b. 19.

Sabâ tâlibidir rızâ-yı Hakk'ın[235]

Üçüncü mısrada intak sanatı yapılmakta ve sabâ Allah'a hamd ü senâ eden bir insan olarak düşünülmektedir.

Sabâ hamd ü senâ eyler Hudâ'ya[236]

Son örnekte de teşhis ve intak sanatı birlikte yapılmakta ve rüzgârın Mevlânın Hû ismini zikrettiği, muhtemelen onun eserken çıkardığı sesten dolayı düşünülmekte ve onun Allah'ın nimetine şükrettiği ifade edilmektedir.

Hû ismiyle olur Mevlâ'yı zâkir
Olur ni'met-i îmânına şâkir[237]

1.2.5.8. Teşbih

"*Aralarında çeşitli yönlerden benzerlik bulunan iki varlıktan zayıfını kuvvetlisine benzetmek sanatına teşbih denir.*"[238] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sıkça kullandığı edebi sanatlardan biri ve belki de en çok kullanılanı teşbihtir. Bu sanat kullanılarak anlatılan konunun daha rahat anlaşılması sağlanmak istenmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, sevgilinin dergâhının eşiğine yüzünü koyup yalvar ve her seher vaktinde göklere doğru uzanan servi gibi başını eğ ve salkım söğüt gibi ol denilmektedir. Zira salkım söğüt tevâzu âbidesi gibidir, boyu çok yüce olmasına rağmen, o yüce dallar kendilerini yere indirmişler ve tatlı esen sabâ rüzgarıyla sallanarak dergâhın eşiğine yüz sürmektedir.*

Âsitân-ı dergeh-i dildâre yüz koy kıl niyâz
Her seher serv-i bülend-veş ser-fürû ol bîd gibi[239]

İkinci örnekte ise, sevgilinin keman kaşları, şekil yönünden ayın hilal haline benzetilmiştir.

---

235 s. 615, ş. Sabâ-nâme, b. 20.
236 s. 615, ş. Sabâ-nâme, b. 9.
237 s. 615, ş. Sabâ-nâme, b. 10.
238 Kocakaplan, age, s. 161.
239 s. 575, ş. 688, b. 4.

Hilâl-i nev gibi ebrû-kemânlar[240]

Hz. Peygamber'in medhedildiği bir şiirde ise, onun boyu, saadet dağına benzetilmiştir. Benzetme hem görüntü, heybet açısından hem de oraya ulaşanın hidayetle şereflenip dünya ve âhiret saadetine nail olması açısından yapılmıştır.

Kâmetin kâf-ı seâdet[241]

Sonraki örnekte, gönül topundan âh güllesinin çıktığı anlatılırken, gönül topa, âh ise topla atılan gülleye benzetilmiştir ki âhın şiddetini ve verebileceği zararı anlatma açısından çok manidar bir benzetme olduğu söylenebilir.

Top-ı dilden çıktı gülle-i âhım[242]

Konuyla ilgili verilen son örnekte de teşbih sanatı, teşhis ve intak sanatlarıyla birlikte kullanılmıştır. Semâverin kaynaması onun niyaz etmesi ve kalb huzuru ile münâcât söylemesi olarak düşünülerek teşhis ve intak sanatı yapılmış ve çay bardakları âşıklara benzetilerek hem teşhis hem de teşbih sanatı yapılmıştır. Semâver mürşittir, bardaklar ise âşıklardır ki, mürşid içinde kaynayan ilahi aşkı dervişlerinin gönlü gibi görülen çay camlarına boşaltır ve onlardan her biri genişliğine göre bu feyzden nasiplenir.

Sızlar derûnundan bin niyaz eyler
Huzûr-i kalb ile münâcât söyler
Bahr-i muhabbeti semâver boylar
Âşıkâne benzer çayın camları[243]

1.2.5.9. Hüsn-i talil

"*Bu sanatın esasını bir olayın gerçek sebebini inkar ederek bu gerçek sebep yerine hayâli ve şâirâne bir sebebi geçirmek teşkil eder. Yâni sanatkâr bir mevcudun gerçek sebebini inkâr edip, heyecânıyla uygun şâirâne bir sebep*

[240] s. 623, ş. Bitlis Ziyareti, b. 26.
[241] s. 546, ş. 652, k. 6.
[242] s. 528, ş. 626, k. 1.
[243] s. 556, ş. 664, k. 4.

gösterirse hüsn-i talil sanatı yapmış olur."[244] *Hüsn-i talil sanatıyla ilgili verilen ilk örnek incelendiğinde bu sanat daha kolay anlaşılacaktır. Aşağıdaki beyitte şair akar suyun seyredilmesini tavsiye etmekte ve suyun yerden akmasını yüzünü yere koyma olarak yorumlamakta , akma sebebi olarak da yârine ulaşmaya çalışmasını göstermekte ve suyla ilgili hüsn-i talil sanatı yapmaktadır.*

Ey nûr-i basar seyr edegör âb-ı revânı
Yüz yere koyup yâr yoluna oldu revânî[245]

Suyun yatağının etrafındaki ve içindeki taşlara çarparak akması ise, onun başını taştan taşa çalarak yüce dîvânı araması olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla suyun akıp gitmesi güzel bir sebebe bağlanmış ve hüsn-i talil yapılmıştır.

Çağlar gidiyor başını taşdan taşa çalar
Elbette bulur git giderek âlî dîvânı[246]

1.2.5.10. Tenâsüb

"Mânâca biribirine münâsib kelimeleri bir arada zikretmektir."[247] *Edebî gelenekte bir arada kullanılmasına alışılmış ve biri kullanıldığında diğerini çağrıştıran kelimeler veya kelime grupları vardır. Bunlar bir arada kullanıldığında tenâsüp sanatı olmaktadır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sıkça kullanılan edebî sanatlardan biridir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Gülşen, aşk, bülbül kelimeleri genelde bir arada kullanılan kelimelerdir. Dörtlüğe bakıldığında bülbülün aşk sırrını inceden ince söylemesi ve gülşenin hikmetini bilip anlaması ifade edilirken birbirini çağrıştıran kelimeler kullanılarak tenâsüb sanatı yapılmıştır.*

Sırr-ı aşkı söyler inceden ince
Seyreyle bülbülü zevka gelince
Hikmet-i gülşeni bülbül bilince
Fark eder meâlin ne olur olsun[248]

---

[244] Kocakaplan, age, s. 41.
[245] s. 589, ş. 707, b. 1.
[246] s. 589, ş. 707, b. 2.
[247] Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı, Enderun Kitabevi, İstanbul-1994, s. 162.*
[248] s. 390, ş. 426, k. 6.

1.2.5.11. Nidâ

"Şâirin çok duygulanması ve heyecanlanması sonucunu doğuran olayları ve varlıkları göz önüne getirip "ey, hey" gibi ünlemlerle seslenmesidir. Bundan dolayı nidâ, tekrir ve teşhis sanatlarıyla birlikte kullanılır."[249] *Nidâ sanatıyla ilgili ilk örnekte, "ey bâd-ı sabâ" denilerek ünlem kullanılmakta sabâ rüzgârına nidâ edilmektedir.*

Ey bâd-ı sabâ tîz-rev ol o yârime söyle
Ahvâlimi gör nâz ile dildârime söyle[250]

İkinci örnekte ise, "ey aşk" denilerek nidâ sanatıyla aşka seslenilmekte ve onunla konuşulmaktadır.

Ey aşk beni derd ile gavgâlara saldın
Aklımı alıp son ucu sevdâlara saldın[251]

1.2.5.12. Mübâlâğa

"Bir sözün etkisini güçlendirmek maksadıyla, o şeyi olağanüstü bir tarzda anlatma sanatıdır. Bu sanatta, söz konusu edilen şey abartılı bir şekilde anlatılır."[252] *Konuyla ilgili verilen örnekte de Lutfî Efendi derdinin büyüklüğünü mübâlağa san'atıyla anlatmaktadır. Derdinin denizleri dalgalandırıp, belâ girdaplarını ateşe verdiğini bu durumu gören güneş, ay ve yıldızların hayret içerisinde kaldıklarını söyleyerek güzel bir mübalağa örneği vermektedir.*

Derdim deryâları emvâce saldı
Belâ-yı girdâbı âteşler aldı
Şems ü kamer encüm hayretde kaldı
İskender Rüstem'ler kâl oldu gitdi[253]

---

249 Şener-Yıldız, age, s. 322.
250 s. 450, ş. 516, b. 1.
251 s. 435, ş. 494, b. 1.
252 Şener-Yıldız, age, s. 321.
253 s. 518, ş. 613, k. 2.

İkinci Bölüm

HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ŞİİRLERİNDE GEÇEN DİNİ UNSURLAR

2. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ŞİİRLERİNDE GEÇEN DİNİ UNSURLAR

2.1. ALLAH

"İslâm bilginleri bu kelimenin tarifini, aynı anlama gelen bazı kelime farklılıklarıyla şu şekilde yapmışlardır: "Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık bulunan zâtın adıdır". Tarifteki " varlığı zorunlu olan" kaydı, Allah'ın yokluğunun düşünülemeyeceğini, var olmak için başka bir varlığın desteğine muhtaç olmadığını ve dolaylı olarak O'nun kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu; " bütün övgülere lâyık bulunan" kaydı ise yetkinlik ve aşkınlık ifade eden isim ve sıfatlarla nitelendiğini anlatmaktadır. Allah kelimesi İslâmî naslarda bu tarifin özetlediği bir kavram haline gelmiş, gerçek mabûdun ve tek yaratıcının özel ismi olmuştur. Bu sebeple O'ndan başka herhangi bir varlığa ad olarak verilmemiş gerek Arap dilinde gerekse bu lafzı kullanan diğer Müslüman milletlerin dillerinde herhangi bir çoğul şekli de oluşmamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm O'nun âlemin yaratıcısı ve devam ettiricisi olduğunu ifade ederken (evvel ve âhir) bir bakıma apaçık bir bakıma gizli (zahir ve bâtın) olduğunu da söylemiştir. O varlığını birliğini olgun niteliklere sahip bulunduğunu tabiatın birçok nesne ve olayının göstermesi bakımından apaçık, fakat zâtının duyu organlarımızla idrak edilememesi bakımından gizlidir."[254]

"*Yüce yaratıcıya isim olan Allah lafzı, O'nun belki de en çok bilinen*

[254] Bekir Topaloğlu, *"Allah", DİA, c. 2, s. 471-474.*

ve kullanılan ismidir. Allah (cc)'ın isimlerine " esmâ-i hüsnâ denilmektedir. Esmâ-i hüsnânın sayısı konusunda başvurulacak kaynak şüphesiz ki Kur'ân ve hadistir. Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli kelime kalıplarıyla zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmiş olarak yer alan kavramların sayısını 313'e ulaştıranlar vardır. Allah'ın doksan dokuz isminin bulunduğunu ve bunları benimseyenlerin cennete gireceğini ifade eden hadisi Buhârî ve Müslim gibi otoriteler rivâyet etmiş, Tirmizî'nin rivâyetinde ise, bu isimler tek tek zikredilmiştir. Bu isimlerden doksan üçü Kur'ân-ı Kerîm'de yer almış, diğer altı ismin ifade ettiği mânalar ise başka kelimelerle yine O'na izafe edilmiştir."[255]

"İnsanoğlunun varlığının gayesi ayette de belitildiği gibi yaratıcısını tanımak ve ona kulluk etmektir."[256] *Hayat O'nu bilmekle, O'na inanmakla anlam kazanmaktadır. Hayatın karmaşıklığı ve yaşamın gizemi içerisine yerleştirilmiş sırlar ve sürprizler onun varlığından haberdâr olmakla, O'nun kullarına şefkatinin göstergesi olarak gönderdiği peygamberini ve kitabını bilmekle çözülmektedir. Özet olarak denilebilir ki; dünya ve ahiret saadetinin anahtarı Allah'ı bilmek O'na inanmak ve O'nun istediği şekilde kulluk etmekle elde edilebilir. Lutfî Efendi, bu durumun fazlasıyla farkındadır. Bu farkındalık ise onun çalışmamıza kaynaklık eden eserinin bütününe yansımıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Allah (cc)'ın esmâsına, O'ndan bahseden ayetlerden iktibaslara ve bazılarına telmihlere yer verilmekte ve bu çerçevede O'nun özellikleri anlatılmaktadır. Bu başlık altında Lutfî Efendi'nin şiirlerinde geçen Allah (cc) ile ilgili mısralardan örnekler verilecek ve bunlarla ilgili kısa açıklamalar yapılacaktır.*

Konuyla ilgili ilk örnekte, Allah'ın Celâl sahibi, şahlârın şâhı, bütün mahlûkâtın padişâhı, ikram ve ihsan sahibi olması üzerinde durulmuş, O'nun cömertliği kullarına bayramlık vermesi ifadesiyle vurgulanmıştır. İlk iki mısrada özellikle, O'nun hükümranlığının dünyâyı ve âhireti kuşatması üzerinde durulmuştur.

Zü'l-Celâl bir Allah şâhlar şâhıdır
Cümle mahlûkâtın pâdişâhıdır

---

[255] Topaloğlu, *agmd, DİA, c. 2, s. 483.*

[256] {سُورَةُ الذَّارِيَاتِ} وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالإِنْسَ إِلاَّ لِيَعْبُدُونِ : Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım51/56.

İkrâm ihsân ise anın râhıdır
Kullarına sultân bayramlık verir[257]

Allah, kerem sahibi ve çok cömertdir. O, Rahmân ve Rahîm'dir, âlemlerin yaratıcısıdır. Rızıklandırılmış olanların rızkını veren ve fiillerinde bilerek hükmeden O'dur.

Cenâb-ı zü'l-Kerem cevâdü'n-Kerîm
Hâlık-ı âlemdir Rahmân u Rahîm
Rezzâku'l-merzûkîn fi'linde Hakîm
Kullarına sultân bayramlık verir [258]

Allah, bütün kâinâtı "kün" emriyle yoktan var eylemiş olan Mevlâ'dır. O, sevgili peygamberi Hz. Muhammed (as)'e aşkını yâr eyleyerek, ona bu aşkla sıkıntılara dayanma gücü vermiş ve dinini insanlara ulaştırarak onların dünyada huzurunu âhirette ise kurtuluşunu temin etmiştir.

Bu cümle kâinâtı kün deyüp var eyleyen Mevlâ
Habîbi Mustafâ'ya aşkını yâr eyleyen Mevlâ[259]

Kâinâtın Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren bir ayna, bunları anlatan bir kitap olduğunun anlatıldığı şiirlerden biri de bütünüyle buraya alınmıştır. Efe Hazretleri bu şiirin ilk beytinde muhatabına, gönül nurum, cân gözüyle bu kâinâta nazar et ve mümkin olan varlıkların hikmet ilminin kitabının metni olduğunu müşahede et diyerek bu mümkin varlıkları yaratan bir vâcibu'l vücûdun bulunduğunu işaret etmektedir.

Ey nûr-i dil eyle nazar cân göz ile bu kâinât
Kitâb-ı ilm-i hikmetin metni düşüpdür mümkinat[260]

İkinci beyitte, Allah'ın âlemin yaratıcısı olduğuna şüphe olmadığına, yer ve gök, mülk ve melek, güneş ve ay delildir, zira onların her biri Hakk'ın varlığını ve birliğini gösteren aynasıdır denilmektedir.

---

[257] s. 156, ş. 93, k. 5.
[258] s. 156, ş. 93, k. 6.
[259] s. 102, ş. 20, b. 1.
[260] s. 128, ş. 61, b. 1.

Arz u semâ mülk ü melek şems ü kamer mir'ât-ı Hak
Hâlık-ı âlem varlığı olduğuna yok şübühât[261]

Sonraki beyitte ise, güneşin ve ayın dönmesine, yıldızların gezinmesine ibret gözü ile bak ki, onlar arasında hem hareket edeni hem de bir yerde sabit olanı vardır denilerek, gökyüzünün gizemine, günlerin mevsimlerin oluşmasında bazı gök cisimlerinin hareketlerinin oynadığı role işaret edilmiştir.

Şems ü kamer devrânına encümlerin seyrânına
Dîde-i ibret ile bak seyyâr var hem sâbitât[262]

Önceki beytin devamı olarak, anlam bu beyitle tamamlanmıştır. Allah'ın her şeye kâdir olması, ezelî olması üzerine vurgu yapılarak, onun mülkün sahibi olduğu ifade edilmiş ve kendilerinin bir mucidi olduğuna bizzat eşyânın şahid olduğu söylenmiştir. Zira her bir eşyâ kendisini meydana getirecek bir mucide muhtaçtır ki hakiki mucid Allah (cc)'tır.

Bir Kâdir u Kayyûm ki var mâlik-i mülk ancak odur
Mucidinin varlığına mevcûd-i eşyâ şâhidât[263]

Allah'ın eşi ve benzeri yoktur, evveli ve âhiri yoktur, O mutlak yaratıcı Celâl sahibidir ve O Hay ism-i şerifiyle zatında ebedi hayat sahibidir. Dolayısıyla O, bütün eksikliklerden uzak olan, hiçbir şeye muhtaç olmayan fakat her şeyin kendisine muhtaç olduğu yüce yaratıcıdır.

Şerîki hem nazîri yok evveli yok âhiri yok
Sâni-'i Mutlak zü'l-Celâl zâtındadır bâkî hayat[264]

Yaratılmışlar Hakk'ın sırlarını öğrenip anlatmaya başlarlar, bu ise onların yaratıcılarını bilip O'nu tesbih etmeleridir. Ayette de ifade edildiği gibi, kâinâtta olan bütün varlıklar kendi lisanlarıyla Allah'ı tesbih ederler[265].

---

261 s. 128, ş. 61, b. 2.
262 s. 128, ş. 61, b. 3.
263 s. 129, ş. 61, b. 4.
264 s. 129, ş. 61, b. 5.
265 {تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لاَ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا} سُورَةُ الإِسْرَاءِ Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, Allah'ı tesbih ederler. O'nu hamd ile

Lutfî bu eşyâ ne ki var Hâlık'ını tesbîh eder
Eder ise bu mahlûkat esrâr-ı Hakk'ı ta'limât[266]

Allah, her şeye gücü yeten, cömert, rızıkları taksim eden, merhametli ve bağışlayıcıdır. Kâinattaki bütün varlıklar O'nun yüceliğinin ayrı bir boyutunu yansıtırlar ve bu yüce kudretten nasibini almayan hiçbir varlık yoktur.

Kâdir u Kayyûm olan Perverdigâr
Erhamü'r-râhim olan Âmürzigâr[267]

Allah, Ganî'dir, mülk adına ne varsa O'nundur, aynı zamanda cömerttir, kerem sahibidir, kullarına maddî manevî ikram eder ve onları hesapsız rızıklandırır.

Sen Ganiyyü'l-âlemîn'sin yâ Ganî
Keremin mesrûr eder ancak beni[268]

Allah, Kerîm'dir, cömertlerin en cömertidir ve O'nun dergâhının kapısına varan kulların hiçbiri reddedilmez ve eli boş yollanmaz. Bu durum ayette de belirtilmekte, "dua edenin duasını kabul ederim " buyurulmaktadır[269].

Kerîm'in dergâhına varsa gedâ
Red eder mi tehî-dest anı Hudâ[270]

---

tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz, onların tesbihlerini iyi anlamazsınız. Şüphesiz O, halimdir çok bağışlayandır17/44.
أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاَتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ}[سُورَةُ النُّورِ} : Görmez misin ki, göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kanat çırpıp uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini? Her biri kendi tesbihini ve duâsını bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilir24/41.

266 s. 129, ş. 61, b. 6.

267 s. 65, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 148.

268 s. 65, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 154.

269 وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ {سُورَةُ البَقَرَةِ} : Şayet kullarım, sana benden sordularsa, gerçekten ben çok yakınımdır. Bana dua edince, duacının duasını kabul ederim. O halde onlar da benim davetime koşsunlar ve bana hakkıyla iman etsinler ki, doğru yola gidebilsinler2/186.

270 s. 66, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 161.

Allah, Evvel ve Âhir'dir, kendinden önce hiçbir varlığın olmadığı, kendisinden sonraya da hiçbir varlığın kalmayacağı yüce Zât'tır ki, O, kudreti varlıklarda müşahede edilebilmesi dolayısıyla açıktır, dünyaya ait uzuvlarla doğrudan görülememesi dolayısıyla da gizlidir.

Hüve'l-Evvel hüve'l-Âhir ki zâtım[271]
Hüve'z-Zâhir hüve'l-Bâtın sıfâtım[272]

Allah, yokları var eyleyen, her şeye Kâdir olandır. O, yarattıklarına karşı onların durumlarına göre son derece merhametli veya kahredicidir. O, yarattıklarının sadece söylediklerini değil, kalplerinden zihinlerinden geçirdiklerini de bilmektedir.

Yokları var eyleyen Kâdir odur
Mahlûkuna Râhim ü Kâhir odur[273]

Allah, her açıdan birdir. O, eşsiz bir cömertliğe, eşsiz bir merhamete ve eşsiz bir adalete sahiptir, her kalb-i selim insan O'nun birliğini tasdik eder ve "Lâilahe illallah" der.

Bir Kerîm'dir bir Rahîm'dir bir Hakîm
Birliğin tasdîk eder kalb-i selîm[274]

Allah, her şeye gücü yeten, ezelî olan ve yarattıklarını hesapsız rızıklandırandır. O, gizli bir hazine idi denilirken konuyla ilgili kudsi hadise işaret edilmiştir[275]. Yüce Allah bilinmek istemiş ve âlemleri yaratmıştır.

Kâdir u Kayyûm olan Perverdigâr
Kenz-i mahfî idi Zât-ı Girdigâr[276]

---

271 هُوَ الأَوَّلُ وَالآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {سُورَةُ الْحَدِيدِ} : O her şeyden öncedir; kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı son'dur; varlığı aşikardır; gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O her şeyi bilir57/3.

272 s. 68, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 183.

273 s. 69, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 5.

274 s. 69, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 9.

275 Söz konusu mısraın muhtevası kudsî hadisler başlığı altında ele alındığı için burada tekrar değinilmeyecektir.

276 s. 71, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 26.

Allah, Settâr ve Gaffâr'dır, ayıpları örten ve kullarının kusurlarını affedendir. Lutfî Efendi muhatabına, Settâr'a sığınmasını ve günahları bağışlayan Gaffâr'ın lütfuna dayanmasını öğütlemekte, ayrıca nefis, şeytan ve şeytanlaşmış insanlar gibi hilecilerin hilesine inanmaması konusunda da onu uyarmaktadır.

Sığın perde-i Settâr'e dayan eltâf-ı Gaffâr'e
İnanma mekr-i mekkâre vücûdun târ u mâr eyler[277]

Allah, ayıpları örten, kullarını utandırmayan yüceler yücesidir. Efe Hazretleri, Allah'ın ayıpları örtmesi ve kerem sahibi olması gibi özelliklerine vurgu yaparak O'na dua etmektedir.

Settâru'l-uyûb aybımızı setrederek sen
Kerîm seni bildik sana yâ Rabbi dayandık[278]

Allah, cömerttir, merhametlidir, yegâne hüküm ve adalet sahibidir. Allah (cc) kendisine esmâsıyla dua edilmesini istemektedir. Zira kulun her durumuna karşılık gelen, dua edebileceği, bağışlanma dileyebileceği, bir şeyler isteyebileceği isimler mevcuttur. Kul durumuna uygun olanı seçip onunla Allah'a yakarırsa bu yakarışların kabule daha şâyân olacağı söylense yanlış olmaz. Efe Hazretleri aşağıda verilen örnekte esmâ ile dua etmeyi güzel bir şekilde örneklendirmiştir.

Sen Kerîm'sin sen Rahîmsin İlâhî[279]
Sen hakîm'sin sen Halîm'sin İlâhî
Yüzü yerde Lutfî gözler dergâhi
Amân Allah amân amân ver bize[280]

Allah, cömert, her şeye gücü yeten, ezeli olan, âlemleri yaratan ve terbiye edendir ki onun cömertliği ezelden ebede kadar yarattıklarının yüzünü güldürmüş, onlara mutluluk ve huzur bahşetmiştir.

277 s. 194, ş.139, b. 7.
278 s. 314, ş. 311, b. 4.
279 وَلِلَّهِ الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {سُورَةُ الأَعْرَافِ} : En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır 7/180.
280 s. 457, ş. 523, k. 11.

Sen Kerîm bir Kâdir u Kayyûm u Rabbü'l-âlemîn
Ez-ezel tâ bâ-ebed keremin olmuş mihribân[281]

Aşağıda verilen örnekte bütün mevcûdâtın kendi dilleriyle Allah'ı tesbih ettikleri ifade edilerek, Allah (cc)'ın doğmamış ve doğurulmamış, eşinin ve benzerinin olmadığına dikkat çekilerek konuyla ilgili ayetler açıklanmıştır. [282]

Yerlerde göklerde her ne ki vârın
Seni zikr ü tesbîh eder İlâhî
Ne kimseden doğdun ne de doğurdun
Şerîksiz nazîrsiz birsin İlâhî[283]

Bir diğer dörtlükte ise, Allah'ın başlangıç ve sondan, benzer ve ortaktan münezzeh olduğu, her şeye kadir heryerde hâzır ve nâzır olduğu bütün kainâtın onun hükmü altında olduğu ifade edilmiştir. Allah (cc)'ın özelliklerinden bazıları sayılarak ayetlerin bazılarından iktibas bazılarına ise telmih yapılmıştır.

Ne evvelin vardır ne de âhirin
Bir şeye benzemez yoktur nazîrin
Elde delîl "küllü şey'in kadîr" in
Hâzır nâzır hem Hakîm'sin İlâhî[284]

Aşağıdaki örnekte de hidâyetin Allah'tan olduğu ve Allah'ın cömertliğinin sınırsız olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca O'nun cinlerin atası olan "cân"ı ateşten yarattığı belirtilmiştir. Dörtlükte ayrıca birçok kimsenin Rahmân'ın yolunu bilmedikleri, oysa Allah'ın Rahmân ve Rahîm olduğu vurgulanmıştır.

Hidâyet sendedir keremler kâni
Zira sen halkettin âteşle cânı

---

281 s. 404, ş. 448, b. 4.

282 O doğurmamış ve doğmamıştır112/3. Hiçbir şey O'na denk değildir112/4. (Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin okunmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu tesbih ederler24/36.

283 s. 603, ş. 726, k. 1.

284 s. 603, ş. 726, k. 2.

Nice millet bilmez râh-i Rahmân'ı
Rahîm sensin Rahmân sensin İlâhî[285]

Sıradaki örnekte de konuyla ilgili birçok ayete işaret edilmiştir. Allah (cc)'ın zaman ve mekâna muhtâc olmadığı, dermânı olmayan dertlere şifa verdiği, namazı inananlar için mirac hediyesi ve onların miracı olarak gönderdiği sırayla sayılmış, son olarak ise onun kullarına kendi kendilerinden bile yakın olduğu ifade edilerek dörtlük tamamlanmıştır.

Zemâna mekâna değilsin muhtâc
Dermânsız dertlere eylersin ilâc
Namazı mü'mine eyledin mi'rac
Bizden bize sensin yakîn İlâhî[286]

2.2. PEYGAMBERLER[287]

Peygamber kelimesi, sözlük anlamı olarak haber getiren anlamına gelen, Farsça çoğul birleşik bir isimdir. Peygamber, Allah'tan haber getiren kişi olarak anlaşılmaktadır. İnsanların dini ve ahlâki değerler noktasında sıkıntıya düşüp çöküntüye uğradıkları, her türlü ahlâksızlığın ve adaletsizliğin artık dayanılamayacak sınırlara geldiği her dönemde ve her toplumda Allah insanları uyarıp irşâd etmeleri, doğru yola yönlendirmeleri için peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler metafizik varlıklar değil, bilakis irşad için gönderildikleri toplumun içinden, onlar gibi yaşayan insanlardır. Bu durum özü itibariyle düşünüldüğünde insanların bahanelerini ortadan kaldırmak adına çok önemlidir. İnsanların, kendilerine zor gelen ilahi emirlerde, o elbette yapabilir o olağanüstü bir varlık, deme gibi bir ihtimalleri kalmıyordu. Biz bu emri anlamadık bahanesi de, gelen emirleri öncelikle peygamberin uygulamasıyla, ortadan kalkıyordu. Allah insanlara emir,yasak ve tavsiyelerini peygamberler aracılığı ile duyuruyor, onların müşkillerini çözüyor, peygamberi gönderdiği toplumun önüne onu bir

[285] s. 603, ş. 726, k. 3.
[286] s. 603, ş. 726, k. 4.
[287] Bu başlık altında eserde verilen bilgilerin doğruluğu veya yanlışlığı dayandırıldığı yerlerin sahihliği sorgulanmayacaktır.

örnek olarak koyuyor ve benim istediğim insan modeli işte bu ve böyle olmak sizin için imkansız değil , o yapabildiğine göre siz de yapabilirsiniz, çünkü o sizin içinizden ve sizin gibi biri mesajını yolluyordu. Efe Hazretleri, eserinde bu noktayı, aşağıdaki beyitle vurgulamaktadır.

Evelce her asırda bir nebî gelmiş idi ihsân
Anın çün Nûh neciyyullah Mûsâ-yı zü'l-âsâ geldi[288]

Ayrıca peygamberlere, emir ve yasakları, iyi ve kötü karşılıkları, geçmişteki toplumların durumlarını, toplum içerisinde yaşayan her insanın uyması gereken dini ve ahlâki kuralları, özet olarak, insanları, uyguladıkları takdirde hem dünya hem de ahiret mutluluğuna götürecek emir ve tavsiyeleri içeren sahifeler veya kitaplar gönderiyordu. Peygamberler de onlarda yazılı olanları yaşantılarıyla şerh ediyor insanların görüp, model alma yoluyla öğrenebilecekleri şekilde, ilâhi kitaba canlılık kazandırıyorlardı. Efe Hazretleri de Allah'ın onları yaratması ve insanlara peygamber olarak göndermesinin sebebini şu beyitlerde anlatmaktadır.

Lutfiyâ nûr-i mahzından Hudâ halk eylemek üzre
Ne geldiyse cihâna cümlesi ayn-i şifâ geldi[289]

Dolayısıyla onlar, insanlara manevi şifalar dağıtıp ruhlarına huzur bahşediyorlardı. Eserdeki şiirlerde peygamber kelimesi ve peygamberlik makamı mutlak anlamıyla çok fazla kullanılmamış, genelde her peygamber kendilerine ait belirli özellikleriyle ayrı ayrı kullanılmıştır. Peygamberlerin toplu olarak ifade edilği bir yer de Hz. Muhammed(as.)'ın diğer peygamberlerin içerisindeki yerinin belirtildiği beyitlerdir. Bunlara örnek olarak aşağıdaki beyitler verilebilir.

Bu gelen şem-'i hüdâ pervânesi
Deryâ-yı risâletin dürdânesi[290]

---

[288] s. 598, ş. 721, b. 2.
[289] s. 598, ş. 721, b. 7.
[290] s. 76, Mevlidü'n-Nebî, b. 92.

Gülistân-ı risâletde gül-i ter
Nübüvvet bahçesinde verd-i ahmer[291]

Hz. Peygamber, yukarıdaki ilk beyitte hidâyet mumunun pervânesi ve peygamberlik denizinin inci tanesi olarak vasıflandırılmaktadır. Diğer beyitte ise, risalet gül bahçesinde, yani peygamberler arasında taze bir güle benzetilerek onun son peygamber olmasına ve kıyamete kadar onun getirdiği dinin geçerli olacağına işaret edilmiştir. Ayrıca o, nebîlik bahçesinde kırmızı bir gül'e benzetilmekle onun onlar arasındaki kıymeti anlatılmaktadır.

Aşağıda verilen örneklerde de yukarıdakilerle benzer olarak Hz. Peygamber bütün nebîlerin baş tacı olarak anlatılırken diğer peygamberlerden toplu olarak bahsedilmiştir.

Hudâ'nın nûr-i pâkinden cihâna muktedâ geldi
Cemî-'i enbiyânın serveridir Müctebâ geldi[292]

Nice böyle nebi gelmesini Hak kılsa da evvel
Hele sâhib-seâdet cümleden fevkâ'l-ulâ geldi[293]

2.2.1. Hz. Muhammed[294]

Hz. Muhammed (as.) Allah tarafından insanlığa rahmet olarak gönderilen peygamberlerin sonuncusudur, O, son peygamberdir ve ondan

291 s. 667, ş. Na't-ı Habîb-i Rahman, bend 4.

292 s. 598, ş. 721, b. 1.

293 s. 598, ş. 721, b. 5.

294 Hz. Muhammed (as) 632 yılında Mekke'de doğmuştur. Babası Kureyş kabîlesinden Abdulmuttâlib'in oğlu Abdullah, annesi ise Âmine'dir.Babasını doğmadan önce annesini ise altı yaşında iken kaybetmiştir. Onun vesâyetini önce dedesi Abdulmuttâlib, onun vefâtından sonra ise amcası Ebû Talib üstlenmiştir. Hz. Peygamber Mekke'nin ileri gelenlerinden olan Hatîce binti Huveylid'le evlenmiştir. Hz. Peygamber ve Hz. Hatîce'nin dört kız iki erkek olmak üzere altı çocuğu dünyaya gelmiş, erkek çocukları küçükken vefât etmiştir. Hz. Peygamber'e kırk yaşında peygamberlik verilmiştir. İnsanların akın akın İslâm dinine girdiğini gören Kureyşlilerin bu durumu kabullenmeyerek yaptıkları baskı ve işkenceler dolayısıyla 622'de önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret edilmiş ve Müslümanların yeni yurdu Medine olmuştur. Hz. Peygamber 632'de ebedi aleme irtihal etmiştir.

sonra tekrar peygamber gönderilmeyecektir. Kıyâmete kadar da onun peygamberliği ve son kutsal kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'in hükümleri bâkîdir.

Hz. Peygamber bir çok özelliğiyle edebî metinlere konu olmuş, onunla ilgili olarak nazım ve nesir vadilerinde edebî türler oluşturulmuştur. Bunlar arasında Mevlid, mi'râciye ve na't'ı sayabiliriz. Efe Hazretleri de eserinde saydığımız edebî türlere yer vermiştir. Eserde bir mevlid bir mi'râciye ve çok sayıda na't bulunmaktadır. Bu başlık altında bu şiirlerden alınan örneklerle, eserde Hz. Peygamber'in hangi yönleriyle anlatıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Öncelikle vurgulanan husus O'nun ruhunun yaratılan ilk ruh olduğudur. Allah(cc.)'ın kendi nurunu kabz edip, o nurdan Hz. Peygamberi yarattığı anlatılmaktadır.

Kendi nûrun kabzedüp Hallâk-ı âlemden ezel
Ol Habîb'im yâ Muhammed emr-i vâlâsındasın[295]

Kendi nûrumdan seni halk eyledim
"Üdnü minnî" izzetimle söyledim[296]

Yaratılışla ilgili bir başka beyitte ise bir kudsî hadise[297] telmih vardır. Bu hadise göre alemlerin yaratılmasının sebebi Hz. Peygamber'in yaratılmasıdır.

Sen Hakîm-i Mutlak'ın müntehabi
Nûr-i Hak hilkat-i eşyâ sebebi[298]

Hz. Âdem'in Allah ve melekler indinde makbul ve kıymetli olmasının sebebinin Hz. Peygamberin nûrunu taşıyor olması olduğu, hatasından dolayı cennetten çıkarıldıktan sonra affedilme vesilesinin de onun Hz. Peygamberin ismiyle Allah'a yakarıp ondan bu vesileyle bağışlanma dilemesi olduğu belirtilmektedir.

---

[295] s. 419, ş. 471, b. 2.
[296] s. 66, ş. Mi'râcü'n-Nebî, b. 159.
[297] Konu hadislerle ilgili kısımda geniş bir şekilde ele alınmıştır.
[298] s. 50, ş. İlticâ-nâme, b. 25.

Nûr-i Ahmed Âdem'i gör neyledi
Mele-i a'lâda sultân eyledi[299]

Muhammed'le bula derdine dermân
Muhammed'le ala afvine fermân[300]

Yâd ederek Hazret-i Muhammed'i
Dutdular şefi' Cenâb-ı Ahmed'i[301]

Hak kabûl etti Muhammed hurmeti
Buldular ind-i Hudâ'da kıymeti[302]

Hz. Peygamberin doğumu esnasında vuku bulan olağanüstü hadiseler de bir kısmı annesinin ağzından olmak üzere anlatılmaktadır. Hz. Âmine Hz. Peygamberin dünyaya geleceği gece gözlerinden perdenin kalktığını ve onun annesi olması şerefiyle bir çok acaib haller gördüğünü anlatmaktadır. O, söz konusu beyitlerde odasına bir güneş doğduğunu ve cân kulağına, doğacak olan çocuğunun âleme bir hidayet nûru olduğunu, O'nun nebîlerin serveri ve son peygamber olduğunu müjdeleyen bir ses geldiğini anlatır.

Ol Rebîu'l-evvel ayında hemân
On ikinci gice idi ol zemân[303]

Gözlerimden dedi ref' oldu hicâb
Doğdu sandım haneme bir âfitâb[304]

Gûş-i câne gelir idi bu sadâ
Bu gelendir âleme nûr-i hüdâ[305]

Bu gelendir enbiyâlar serveri
Nûr-i Hak âhir zemân peygamberi[306]

---

299 s. 72, Mevlidü'n-Nebî, b. 43.
300 s. 613, ş. Muhabbet-nâme, b. 17.
301 s. 74, Mevlidü'n-Nebî, b. 69.
302 s. 74, Mevlidü'n-Nebî, b. 70.
303 s. 76, Mevlidü'n-Nebî, b. 96.
304 s. 76, Mevlidü'n-Nebî, b. 99.
305 s. 76, Mevlidü'n-Nebî, b. 100.
306 s. 77, Mevlidü'n-Nebî, b. 103.

Hz. Âmine gördüğü bu acaib hallerin hamileliğinden kaynaklandığını bilmekte fakat gördükleri ve duydukları karşısında da hayrette kalmaktan kendisini alamamaktadır.

Âlem-i hayrette kalmaktan kasıt, sûfîlerin makamlarından biri olan hayret makamına ulaşan sûfînin Allah'ın hikmetleri ve vahdetin cilveleri karşısında nutkunun tutulması şaşkın vaziyette kalması, gibi Hz. Âmine'nin de kendisine gösterilen manevî cilveler karşısında kendisinden geçmesi, bakakalmasıdır.

Âlem-i hayretde kaldım bir zemân
Cilve-i hamlim bana vermez emân[307]

O, tam da bu hal içerisindeyken gayb kapısından dört tane nûrânî güzelin göründüğünü ve bunların, Hz. Havvâ, Hz. Meryem, Hz. Âsiye ve bir de hûri ismi verilen cennet varlığı olduğunu söyler.

Bâb-ı gâibden zuhûr etdi hemân
Dört aded nûr-i mücessem ol zemân[308]

Biri Havvâ biri Meryem biri Hûr
Âsiye'dir birisi de zarf-ı nûr[309]

Hz. Âmine cephesinde bunlar olurken, ona görünen, fakat başka yerlerde olan hadiseler de vardır. Bunlardan biri Kâbe'nin içerisinde bulunan putların yüz üstü yere düşmeleridir.

Âlet-i küfr-i kebâir putları
Hep yere düşdü küfür âletleri[310]

Hz. Âmine, Hz. Peygamberin doğacağı zaman geldiğinde, seâdet kuşu diye isimlendirdiği bir varlığın geldiğini, kanadıyla sırtını sığadığını ve o zaman Hz. Peygamberin dünyaya geldiğini söylemektedir. O doğduğu anda da yeryüzü ve gök yüzünün bir nûr denizine dönüştüğü anlatılmaktadır.

---

307 s. 77, Mevlidü'n-Nebî, b. 110.
308 s. 78, Mevlidü'n-Nebî, b. 115.
309 s. 78, Mevlidü'n-Nebî, b. 118.
310 s. 79, Mevlidü'n-Nebî, b. 130.

Geldi bir mürg-i seâdet nâ-gehân
Şehperiyle sığadı zahrim hemân[311]
Doğdu ol sâʿat Habîb-i Kibriyâ
Arş u ferş oldu o dem bahr-i zıyâ[312]

Şiirlerde Hz. Peygamberin çocukluk dönemiyle ilgili olarak ise, göğsünün yarılması, bazı kötülüklerden temizlendikten ve bazı durumlara karşı güçlendirildikten sonra tekrar kapatılması hadisesi ele alınmaktadır. Konuyla ilgili hadise de telmih yapılmaktadır[313].

Dilerse bir kula hikmet bildirir
Şerh eder sadrını rahmet doldurur

---

311 s. 81, Mevlidü'n-Nebî, b. 153.

312 s. 81, Mevlidü'n-Nebî, b. 161.

313 عن أنس رَضِيَ اللهُ عَنه عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعةَ رَضِيَ اللهُ عَنه:]أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ حَدَّثَهُمْ عَنْ لَيْلَةِ أُسْرِيَ بِهِ. قَالَ: بَيْنَا أَنَا في الْحَطِيمِ، وَرُبَّمَا قَالَ في الْحِجْرِ مُضْطَجِعاً، زَادَ في رِوَايَةٍ: بَيْنَ النَّائِمِ وَالْيَقْظَانِ إذْ أَتَاني آتٍ فَشَقَّ مَا بَيْنَ هذِهِ. يَعْنِى ثُغْرَةَ نَحْرِهِ الى شِعْرَتِهِ؛ قَالَ: فَاسْتَخْرَجَ قَلْبِي، ثُمَّ أُتِيتُ بِطِسْتَ مِنْ ذَهَبٍ مَمْلُوءٍ إيمَاناً. فَغُسِلَ قَلْبِي، ثُمَّ حُشِيَ، ثُمَّ أُعِيدَ، ثُمَّ أُتِيتُ بِدَابَّةٍ دُونَ الْبَغْلِ وَفَوْقَ الْحِمَارِ أَبْيَضَ، هُوَ الْبُرَاقُ. يَضَعُ خَطْوَهُ عِنْدَ أَقْصى طَرْفِهِ، فَحُمِلْتُ عَلَيْهِ. فَانْطَلَقَ بِى جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّمُ حَتّى أَتى السَّمَاءَ الدُّنْيَا فَاسْتَفْتَحَ - Hz. Enes (radıyallahu anh) Malik İbnu Sa'saa (radıyallahu anh)'dan naklen anlatıyor: «Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) onlara, Mirac'a götürüldüğü geceden anlatarak demiştir ki,
«Ben Ka'be'nin avlusundan Hatim kısmında -belki de Hıcr'da demişti- yatıyordum, -bir rivayette şu ziyade var: Uyku ile uyanıklık arasında idim- Derken bana biri geldi, şuradan şuraya kadar (göğsümü) yardı. -Bu sözüyle boğaz çukurundan kıl biten yere kadar olan kısmı kasdetti.- Kalbimi çıkardı. Sonra bana, içerisi imanla [ve hikmetle] dolu, altından bir kap getirildi. Kalbim [çıkarılıp su ve zemzem ile] yıkandı. Sonra içerisi (imanla) doldurulup tekrar yerine kondu. Sonra merkepten büyük katırdan küçük beyaz bir hayvan getirildi. Bu Burak'tı. Ön ayağını gözünün gittiği en son noktaya koyarak yol alıyordu. Ben onun üzerine bindirilmiştim. Böylece Cibril aleyhisselam beni götürdü. Dünya semasına kadar geldik. Kapının açılmasını istedi. Buharî, Bed'ü'l-Halk: 6, Enbiya: 22, 43, Menakıbu'l-Ensar: 42; Müslim, İman: 264 (164); Tirmizî, Tefsir İnşirah: (3343); Nesâî, Salat: 1, (1, 217-218); Canan, age, 15/401-406.
Hadiste Resûlullah'ın göğsünün yarılması mevzubahistir. Bu hâdise muhtelif rivayetlerde te'yid edilmiştir. Ancak hemen belirtelim ki, çocuklukta, sütannesi Halime'nin yanında iken vukûa gelen göğüs yarılması ile bu yarılma aynı hâdise değildir. Şu halde şakk-u sadr hâdisesi Aleyhissalâtu vesselâm'ın hayatında birkaç sefer vukua gelmiştir. Çocukluktaki şakk'da bir kan pıhtısının çıkarıldığı ve «bu şeytanın sendeki nasibi» dendiği rivayette gelmiştir. Bu ameliyatın bereketine «Resulullah'ın «şeytandan korunmuş olarak en mükemmel ahval üzere çocukluğunu geçirdiği» söylenmiştir. Keza bir göğüs ameliyatını da peygamberliğin geldiği sıralarda geçirerek vahyi, tathir ve temizlik halinin en mükemmeline sahip kavi bir kalple karşılaması sağlandığı belirtilmiştir. Üçüncü şakk-u sadr ise Mirac'tan önceki şakk u sadrdır. Böylece, Mirac sırasında yapacağı münâcaat ve İlahî mulakata hazırlık sağlanmıştır. Canan, age,: 15/407-415.

Gösterir guyûbât perde kaldırır
Gözlerine verir kudret iktidâr[314]

Hz. Peygamber, kendisine peygamberlik verilmeden önce de Mekke'de örnek ahlâkıyla dikkat çekiyor, sûret ve sîretinin güzelliğiyle kalabalıklar arasında bir nûr gibi parlıyordu. Şehir dışına çıkacak olanlar yanlarında götüremeyecekleri değerli eşyalarını ona emanet ediyorlardı çünkü O Muhammedü'l-Emîn olarak tanınıyordu. Ona emanet edilen eşyalar hiçbir zarar görmeden seyahatten dönen sahiplerine iade ediliyordu. O toplum içerisinde, her açıdan sevilen ve saygı gösterilen bir insandı. Hz. Peygamber daha o zamandan ilerde kendisine verilecek misyonu yüklenmeye namzet bir gençti.

Bir zât-ı kerîm hulk-i azîm me'haz-i hikmet
Mir'ât-ı hüda vech-i muzayyâ-yı Muhammed[315]

Gönderip Cebrâil'i Rabb-i mu'în
Resûlullah ola Muhammed Emîn[316]

Zemân-ı âhire peygamber ola
Ehl-i îmân olana rehber ola[317]

O insanların ve cinlerin peygamberi, Mekke ve Medine'nin imamıydı. O indirilmiş ilâhi kitaplarda adı son peygamber olarak geçen, methedilen, Kur'ân-ı Kerîm'le desteklenen âhirzaman peygamberiydi.

Ol zemân oldu Resûlü's-sekaleyn
Ola hem dahî İmâmü'l-harameyn[318]

Kütüb-i münzelenin memdûhi Muhtâr-ı Hakîm
Vâsıf-ı vasfi ola çâr kütübde O Kadîm[319]

---

314 s. 639, ş. Tevhid Destânı, k. 17.
315 s. 140, ş. 80, b. 5.
316 s. 48, ş. İlticâ-nâme, b. 8.
317 s. 48, ş. İlticâ-nâme, b. 9.
318 s. 48, ş. İlticâ-nâme, b.11.
319 s. 611, ş. Na't-ı Resûlullah, b. 6.

Muhammed meddâhı yüz dört kitâbdır
Kur'ân ancak Muhammed'e hitâbdır

Bahr-i Muhammed'de Arş bir hubâbdır
Yâ Rab Muhammed'e bağışla bizi [320]

Allah (cc) Cebrâil (as) elçi göndererek habîbini kendi katına davet etmiştir. Bu çok özel hadise mi'rac olarak adlandırılır. Hz. Peygamber bu davete icabet ederek, Cebrâil ile birlikte önce Mescîd-i Aksa'ya gitmiş, orada toplanmış bulunan peygamberlere imam olarak iki rek'at namaz kıldırmış, oradan da nice sırlara mahrem olacağı göklere yükselmiştir[321].

Cibrîl'e emr eder Allah o gece
Da'vet et Habîb'imi var bu gece[322]

Enbiyâ ervâhı hâzırlar imiş
Mescid-i Aksâ'da nâzırlar imiş[323]

Muktedâ-yı ezelîsin dediler
İmâmetini kabûl eylediler[324]

Enbiyâlar imâmı nûr-i hüdâ
İki rek'at namazı etdi eda[325]

Hz. Peygamber bu yolculuğunda bir noktaya kadar Burak ismi verilen rûhâni bir binekle gitmiştir. Burak, taşıdığı kutlu misafirden dolayı öylesine değerli olmuştur ki, yedi gezegen onun na'li olsa yaraşır. O misafir, mirâc gecesi davete icabetiyle Arş'a şeref vermiştir ve vahdet meclisinde yüceler yücesiyle buluşup görüşmüştür. Bu vesileyle o zamana kadar kimseye bahşedilmeyen bir şerefe nail olmuştur.

---

320 s. 569, ş. 680, k. 5.

321 Yezid İbnu Ebi Malik rivayetinde "...Sonra Beytu'l-Makdis'e girdim. Bana peygamberlerin hepsi toplandı. Cibril beni öne geçirdi, ben onlara imamlık yaptım (namaz kıldırdım)" ziyadesi var. Canan, age, : 15/407-415.

322 s. 55, ş. Mirâcü'n- Nebî, b.16.

323 s. 58, ş. Mirâcü'n- Nebî, b. 50.

324 s. 58, ş. Mirâcü'n-Nebî,b. 61.

325 s. 59, ş. Mirâcü'n- Nebî, b. 63.

Na'l-i Burâk'ın olsa sezâ seb'a-i seyyâr
Verdi kademin Arş'a şeref Leyle-i Esrâ[326]

Habîb-i Kibriyâ Muhtâr-ı Mevlâ Ahmed ü Mahmûd
Şeb-i Esrâ'da bezm-i vahdete şâyân olan dilber[327]

Künûz-i sırr-ı Sübhânî odur merhamet ummânı
Cemâl-i zü'l-Celâl'ini eden seyrân Muhammed'dir[328]

Hz. Peygamberin ümmetine düşkünlüğü her vesileyle bir çok yerde anlatılmaktadır. Bu yerlerden biri de kıyâmet tasvirlerinin yapıldığı metinlerdir. Efe Hazretleri'nin şiirlerinin arasında da bu tasvirlerin yapıldığı şiirler bulunmaktadır ve ayrıca O'nun Kıyâmet Destânı isimli şiiri bütünüyle kıyâmet ahvâlini anlatmaktadır. Hz. Peygamber ümmetini evladlarından önce ve fazla düşünmüştür. Evlatlarından önce Allah'tan ümmetlerini dilemiş, onları evlatlarından ayırmamıştır. Ümmetlerinin kurtuluşu için sürekli Allah'a yakarmış, onları kendisine bağışlamasını istemiştir.

İlticâm budur hemân yâ Rabbenâ
Ümmetimi dilerem yâ Rabbenâ[329]

Cebrâil'den evvel ümmetin sorar
Evlâdından evvel ümmetin arar
Haber almayınca eylemez karar
Gösterir yâ Cebrâil ümmetim hani[330]

Ağlar Habîbullah ciğerler yanar
Cebrâil başında pervâne döner
Gözleri yaşından cehennem söner
Yâ Rabbî ver ümmetime cinânı[331]

---

[326] s. 95, ş. 9, b. 21.
[327] s. 239, ş. 206, b. 4.
[328] s. 215, ş. 173, b. 3.
[329] s. 65, ş. Mi'racü'n-Nebî, b. 144.
[330] s. 640, ş. Kıyâmet Destânı, k. 8.
[331] s. 645, ş. Kıyâmet Destânı, k. 45.

Kıyâmet günü, gittikleri bütün kapılardan çaresizlik içerisinde dönen çaresizlerin çaresi, O'nun şefâat ummânı olacak, bunalanların sığınağı O'nun Livâü'l hamd sancağının altı olacaktır. Hz. Peygamber, ümmetini eline almış ve onların ellerinden tutmuştur, onun elinden tuttuğuna cehennem ateşi ne yapabilir. Sırat köprüsü cehennemin üzerinde bir gemidir ve o geminin kaptanı Hz. Peygamberdir. Bundan daha güvenli bir gemi olabilir mi, burada önemli olan nokta O'nun şefaatine layık olup, o geminin içinde olunup olunamayacağı olsa gerektir.

Muhammed ümmetin almış destine
Nâr ne eder Muhammed'in dostuna
Sırât sefînedir nârın üstüne,
Muhammed'dir sefînenin kaptanı[332]

Şah-ı evreng-i şefâ'atsin Habîb-i Kibriyâ
Rûz-i mahşerde azîm Sâhib-Livâ derler sana[333]

Bu şefaatı kazanmanın yolu ise Allah'ın rahmetini kazanmaktan ve Hz. Peygambere çok salevât getirmekten geçmektedir.

Rahmet-i Rahmân dilersen ey kirâm
Ver Muhammed Mustafâ'ya çok selâm[334]

Arş u ferş ravzadan alur envârı
Âlem-i melekût eyler ezkârı
Muhammed'e salevâtın esrârı
Yâ Rab Muhammed'e bağışla bizi[335]

Tevhid taşıyan, yani, bir olan Allah'a inanan herkes kıyâmet günü, şefaat ma'deni olan Hz. Peygamberi gözleyecektir.

---

332 s. 648, ş. Kıyâmet Destânı, k.71.
333 s. 110, ş. 32, b. 5.
334 s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 81.
335 s. 569, ş. 679, k. 4.

Hâmil-i tevhîd olan gözler seni yevmü'l-kıyâm
Ey şefâat ma'deni mansûr-i Hak Hayru'l-enâm[336]

Onu gözleyenlerin umudu boşa çıkmayacak, onlar O Habîbullah'ın şefaatine mazhar olduktan sonra O'nunla birlikte ebedi seadet yurdu olan cennete gireceklerdir. Hz. Peygamberin cennetteki makamı, Adn cennetinde makâm-ı Mahmûd'dur.

Ümmetini görür Habîb-i Rahmân
Mağfiret eylemiş Cenâb-ı Sübhân
Şâd u handân olur ol zemân sultân
Cem' eder başına ümmet olanı[337]

Cennet-i Adin'de makâm-ı Mahmûd
Ziyârete gelür enbiyâ mevcûd
Güneş-veş meydânda Muhammed meşhûd
Neşr-i züvvâr eder rîh-ı Rahmânî[338]

Hz. Peygamber o kadar özeldi ki, Azrâil bile onun rûhunu kabzetmeden önce gelip ondan izin aldı. Hak indinde kavuşmaya duyulan arzu son noktasına ulaşmasaydı, Azrâil Resulullâh'ın ayağına gelip izin istemezdi.

Hâk-i pây-i Hazret'e etmezdi Azrâil nüzûl
İnd-i Hak'da gâyet-i hubb-i visâlin yâ Resûl[339]

Hz. Peygamber'in hayatı zorluklarla mücadeleyle geçmiş, her türlü kötülüğün zirve noktasının yaşandığı bir dönemde, adeta canavarlaşmış, insanlıklarını unutmuş bir topluma uyarıcı olarak gönderilmiştir. O Allah'ın yardımıyla bütün engelleri aşmış, O'nun çabalarıyla ve Allah'ın lutfuyla insanlıktan nasibinin olmadığı sanılan insanlar birer insan-ı kâmile dönüşmüşlerdir. O asırların ötesinden bu güne uzanıp günümüz insanının da ellerinden tutarak rehberlik yapmaya devam etmektedir. Şairler de asırlardır şiirlerinde ona yer vererek eserlerini manevi olarak tezyin etmekte,

---

336 s. 83, ş. Mevlidü'n-Nebî/Merhabâlar, b. 9.
337 s. 648, ş. Kıyâmet Destânı, k. 65.
338 s. 651, ş. Kıyâmet Destânı, k. 90.
339 s. 333, ş. 341, b. 5.

bu vesileyle onun feyzinden faydalanmak istemekte, ve ona şefaat dileklerini dile getirmektedirler.

Efe Hazretleri de Eserinde, Hz. Peygamber'i yukarıdaki beyitlerin haricinde de çeşitli ifadelerle tavsif etmiştir. Bu vasıflandırmalardan bazıları, Müctebâ, Hulk-ı azîm, Zât-ı Kerîm, Fahr-i cihân,Kâsib-i sâdık,Nâil-i fevz ü necâ,Şâh-ı rusül, Şem-'i sübül, Hurşîd-i kevneyn,Ravza gülü,Me'haz-i küll-i kerâmâtsın sen, Habîb-i Rahmân, Merkez-i ihsân, Hurşîd-i vahdet,Kamer-i envâr-i hüdâ,Nûr-i hüdâ, Kubbe-i vahdet güneşi, Enbiyâ serveri, Pâdişeh-i her dü-serâ, Ser-defter-i uşşâk, Vech-i muzayyâ-yı Muhammed,Rûy-i mücellâ-yı Muhammed,Kâmet-i bâlâ-yı Muhammed,Şem'a-i cemâlin pervânesi,Mihr-i şefâ'at,Muhtâr-ı Mevlâ,İns ü cinin peygamberi,Bahr-i kerem,Hurşîd-i merhamet,Tâc-ı levlâk lâbisi mîr-i rusül, Taht-ı rahmet câlisi şem-'i sübül, Kubbe-i Arş-ı risâlet kameri, Âleme mihr-i seâdet kemeri, Şefî'u'l-müznib, Zü'l-vefâ,dır[340].

2.2.2. Hz. Âdem

Hz. Âdem ilk yaratılan insan olması dolayısıyla insanoğlunun atasıdır. Allah'ın yeryüzündeki ilk halîfesi, peygamberlerin alnında devrederek Hz. Peygamber'e ulaşan nûrun ilk emanetçisidir. Hz. Âdem'e meleklerin secde etmeleri Hz. Muhammed (as)'ın nûrunu alnında taşıması dolayısıyladır.

Nûr-i Ahmed ki erişdi Âdem'e
Hep melekler secde etdi Âdem'e[341]

Yüce yaratıcı O'nu rahat ve sürûr mekânı olan cennete göndermiş ve sayısız nimetlere gark etmiştir. Fakat bir süre sonra Hz. Âdem, belki de kaderin bir cilvesiyle yalnızlıktan sıkılmış ve kendisi için, kendi yaradılışına uygun bir can dostu, bir arkadaş aramaya başlamıştır.

---

340 Bu kısımdaki vasıflandırmaların her birinin geçtiği sayfa numaraları birinciden başlayarak sırayla burada verilecektir.(113,89,89,112,112,112,112,112,112,113,53,114,114,114,115,115,115,115, 115,120,140,140,140,139,191,191,282,283,292,54,54,55, 55,113,113)

341 s. 72, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 42.

Âdem'i Hak gönderip cennetlere
Nâil etdi nice bin ni'metlere[342]

Cennet-i a'lâyı seyrân eyledi
Kim bene yoldaş ola yâ Rab dedi[343]

Allah (cc) bu istek üzerine O'na yaradılışına uygun, bir göz nûru ve gönül sürûru olarak Hz. Havvâ'yı yarattı. Havvâ hidayet nûrunun kandili gibiydi. Hz. Havvâ cennetlere yaraşan zerafet ve güzelliğiyle cennet varlıklarını kendisine hayran bırakırken, Hz. Âdem de ona bütün kalbiyle bağlandı.

Ol zemân Havvâ'yı halk etdi Hudâ
Havvâ ise kandîl-i nûr-i hüdâ [344]

Hûrî gılmân düşdü Havvâ seyrine
Kimse bakmaz oldu Havvâ gayrine[345]

Havvâ'yı görünce Âdem nâ-gehân
Âşık oldu cân u dilden der-zemân[346]

Hz. Âdem ile Hz. Havvâ cennette huzur içinde yaşarlarken, Allah (cc) 'ın kendilerine yasakladığı tek şey olan yasak ağacın meyvesinden yemeyi dilediler ve yasağı ihlâl ettiler. Bu yasağı çiğnemek onlara cennetten kovulmaya ve uzun zaman büyük acılar yaşamaya mâl oldu.

Emr kıldı Âdem'e Rabb-i mu'în
Şecere-i hıntaya olman yakîn[347]

Şecere-i hıntayı ki gördüler
Husn ü elvânına hayrân durdular[348]

---

342 s. 72, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 45.
343 s. 72, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 46.
344 s. 72, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 48.
345 s. 73, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 55.
346 s. 73, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 49.
347 s. 73, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 59.
348 s.73, ş. Mevlidü'n-Nebî, b.61.

Ne güzeldir bu şecere dediler
Emrden gaflet ederek yediler[349]

Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın içerisine düştükleri bu gaflet Allah'ın gazabını celbetti, cennetten kovularak dünyaya indirilmelerine sebep oldu.

Emr-i Mevlâ Âdem'e oldu şedîd
Cennet-i a'lâdan olun siz baîd[350]

Hikmet-i sırr-ı kader gör neyledi
Anları dünyâya irsâl eyledi[351]

"*Hz. Âdem ve Hz. Havvâ dünyâda farklı yerlere indirildiler. Rivayetlere göre Hz. Âdem, Serendib Dağı'na, bir rivayete göre de Hindistan tarafina.*"[352] *Hz. Havvâ ise Cidde yakınlarına indirilmiştir. Yaptıkları hatadan dolayı uzun zaman, Allah'a tevbe istiğfar edip affedilmeyi ve kavuşmayı dilediler. Allah (cc) onları, ismiyle kendisine yakardıkları Hz. Peygamber hürmetine affetti ve tekrar bir araya getirdi.*

Serendib Dağı'na indirdi anı
Gözünden sel edip âb-ı revânı[353]

Dünyâya indirdi Cibrîl anları
Dâim istiğfâr ederdi dilleri[354]

Nice yıllar âh u feryâd ettiler
Tarîk-ı tevbeye doğru gittiler[355]

Yâd ederek Hazret-i Muhammed'i
Dutdular şefî' Cenâb-ı Ahmed'i[356]

---

[349] s. 74, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 62.
[350] s. 74, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 65.
[351] s. 74, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 66.
[352] Mehmed K. Pilavoğlu, *Müslüman Çocuğun Peygamberler Tarihi, Çile Yay. İstanbul-1976, s. 7.*
[353] s. 612, ş. Muhabbet-Nâme, b. 9.
[354] s. 74, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 67.
[355] s. 74, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 68.
[356] s. 74, ş. Mevlidü'n-Nebî, b.69.

Havvâ ile Cidde'de cem' oldular
Merhamet-i Kerîm ile doldular[357]

Bir başka beyitte ise Hz. Âdem'in cânevine Hz. Peygambere karşı muhabbet ateşi düştüğü ve bu muhabbetin onun gözünün ışığı olduğu belirtilmektedir. Hz. Âdem her yerde muhabbetiyle yandığı Hz. Peygamberi aramakta, her gördüğü eşyâdan onu sormaktadır.

Düşüp cân-gâhına nâr-ı muhabbet
Girüp dîdesine nûr-i muhabbet[358]

Habîbullah Muhammed'i arardı
Kamu gördüğü eşyâdan sorardı[359]

Oysa Hz. Âdem kendisinde muhabbetiyle yandığı güzeller güzelinden bir parça taşımaktaydı. Onun gül cemâlini ışıklandıracak Hakk'ın nûrunun ilk taşıyıcısı kendisiydi ve Hz. Peygamberin rûhunun Allah'ın nûrundan bir parça olduğunu bilmekteydi.

Cemâlinde idi nûr-i Muhammed
Bilürdi nûr-i Hak'dır rûh-i Ahmed[360]

Efe Hazretleri kıtlık yıllarında, kıtlığı kaldırıp bolluk ve bereket lutfetmesi için Allah'a yakarırken peygamberlerden ve velîlerden bir çoğunun ismiyle Allah'a yakarmıştır. Bunlardan biri de ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'dir.

Âdem peygamber hürmeti
İbrâhim Halîl himmeti
Sen kıl bize merhameti
Nân-ı azîzi bol eyle
Kabûl et bizi kul eyle[361]

357 s. 74, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 71.
358 s. 613, ş. Muhabbet-nâme, b. 12.
359 s. 613, ş. Muhabbet-nâme, b. 14.
360 s. 613, ş. Muhabbet-nâme, b. 16.
361 s. 496, ş. 581, bend 5.

Hz. Peygamberin miraca çıkışı esnasında Mescid-i Aksa'da enbiyâların ruhlarına kıldırdığı namaz kastedilerek, bu namazı kıldırmak için, kendisini, tertemiz atası Hz. Âdem'in mihraba geçirdiği anlatılmaktadır. Zira biri insanların ve peygamberlerin ilki, diğeri ise peygamberlerin sonuncusu hâtemü'l-enbiyâdır.

Cedd-i pâki hazret-i Âdem anı
Sadr-ı mihrâba geçirdi o cânı[362]

Kıyamet günü tasvirlerinin yapıldığı şiirde de, insanların kendilerine şefaatçi olup kurtulmalarına vesile olacak birini aradıkları sırada, yardım ricasıyla sırasıyla peygamberlere gitmelerinin anlatıldığı kısımda Hz. Âdem'e de gittikleri anlatılır.

Giderler Âdem'e Nûh'a iltica
Ederler Mûsâ'ya Halîl'e recâ[363]

Âdem ismi, eserde, Hz. Âdem'i kasteden anlamının dışında farklı anlamda da kullanılmıştır. Bunlardan biri toplu olarak insanların kastedildiği anlamıdır. Ayrıca zaman zaman yokluk anlamına gelen adem kelimesiyle karşılaştırılarak varlık anlamında kullanılmıştır.

Muhammed'dir mihr-i hüdâ âleme
Muhammed'dir feyz-i Hudâ âdeme
Muhammed'dir nûr-i Mevlâ dîdeme
Bahr-i rahmet nehr-i isyân iledir [364]

2.2.3. Hz. Şit

Hz. Şit, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın oğludur. Hz. Havvâ Şit'e hamile olduğunda Hz. Âdemin alnındaki nûr Hz. Havvâ'nın alnına geçmiş, Hz. Şit doğduğunda ise O'nun alnına geçmiş ve Hz. Peygamberin nûru O'nun vasıtasıyla sonrakilere aktarılmıştır.

---

362 s. 58, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 54.
363 s. 643, ş. Kıyâmet Destânı, k. 33.
364 s. 144, ş. 84, k. 7.

Havvâ ana Şît'e oldu hâmile
Nûr-i Muhammed ile de kâmile[365]

Şît vücûda geldi nûr-i Ahmed'i
Gösterirdi cemâl-i Muhammed'i[366]

Ayrıca, bazı kaynaklarda Şit (as)'la ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bunlarda onun Allah tarafından,Hz. Âdem'in Kabil tarafından öldürülen oğlu, Habil'in yerine verildiği, dini ve ahlâki özellikler bakımından kardeşlerinin en üstünü olduğu, isminin de Şis olduğu belirtilmektedir. Âdem (as) vefatından önce, yerine Şit (as)'ın geçmesini vasiyet etmiştir[367].

"*Cebrail Aleyhisselâm, Hz. Havva'ya: "Allah, bunu (Şis'i), sana, Hâbil'in yerine verdi" dedi.*"[368] "*(Hibetullâh)a: Arapçada Şes, Süryancada Şas, İbranice'de Şis denir.*"[369] *Şis Aleyhisselâm, doğunca, Âdem Aleyhisselâm da:*

"Bu, Hibetullâh'dır (Allah'ın Hibesidir) demiş ve Hâbil'den dolayı yemin etmiştir."[370]

"Şis Aleyhisselâm; Âdem Aleyhisselâmın oğullarının en ulusu, en üstünü, Âdem Aleyhisselâma, en sevgilisi ve ona, en çok benzeyeni idi."[371]

"Âdem Aleyhisselâm; vefatından on bir gün önce[372], *Şis Aleyhisselâma:*

"Ey oğulcuğum! Sen, benden sonra, Halîfem'sin!" diyerek vazifesini takva üzere yürütmesini tavsiye etti."[373]

"Onu, bir Vasiyetname ile yerine Vekil bıraktı."[374]

---

365 s. 74, ş. Mevlidü'n- nebî, b. 72.
366 s. 74, ş. Mevlidü'n- nebî, b. 73.
367 Şit (as) ile ilgili bilgiler "KARYAĞDI.HTML"den alınmış eserlerin baskı yerleri ve tarihleri bulunup eklenmiştir.
368 İbn.Sa'd-*Tabakat c.1,s.37, Taberî-Tarih c.1,s.76, Sâlebî-Arâis s.47 İbn.Asâkir-Tarih c.6,s.354*
369 İbn.Sa'd-*Tabakat c.1,s.37, Taberi-Tarih c.1,s.76, İbn.Asâkir-Tarih c.6,s,354*
370 Belâzürî-*Ensabüleşraf c.1,s.3*
371 ibn.Kuteybe-*Maarif s.10, Yâkubî-Tarih c.1,s.7, Mir Hâvend-Ravzat Terceme s.115*
372 Taberî-*Tarih c.1,s.79, Salebî-Arâis s.47, ibn.Esîr-Kâmil c.1,s.49*
373 İbn.Asâkir-*Tarih c.6,s.359*
374 Taberî-*Tarih c.1,5.79, Mesûdî-Murucuzzeheb c.1,s.49*

Şit (as) suhuf gönderilen nebîlerdendir. Babasının vefatından sonra da ona ve kendisine gönderilen bu sayfaların muhtevalarıyla amel etmiş ve insanları da bu emirlere göre yaşamaya davet etmiştir. Kabe'nin onarımını ilk defa yapan da odur.

"Yüce Allah; Âdem Aleyhisselâma, yirmi bir[375]*, Şis Aleyhisselâma da, yirmi dokuz sahife indirip*[376] *Şis Aleyhisselâmı, bu elliyi bulan sahifelere göre*[377] *hareket ve amel etmekle mükellef kıldı."*[378]

"Âdem Aleyhisselâm'dan sonra, oğullarından, Kabe'nin onarımını ilk defa, taşla ve çamurla yapan da, Şis Aleyhisselâm idi."[379]

"Şis Aleyhisselâm; vefat edinceye kadar, Mekke'de kalmaktan Hacc ve Umre yapmaktan geri durmadı."[380]

Mestlerin ulusundan gönül zevkine dair haber sorulduğu, onun ise bu zevki anlayabilmek için, Şit (as) gibi gönlü hasret ateşine yakmak gerektiğini tavsiye ettiği söylenir bir başka mısrada.

Server-i mestâne sordum zevk-ı dilden bir haber
Dedi hasret âteşinde yak dili sen Şît gibi[381]

Nakarat kısımlarında birbiriyle ilişkili unsurların bir arada verildiği maktellerden birinde ise, aralarındaki anne- baba-çocuk ilişkisi dikkate alınarak Hz. Âdem, Hz. Havvâ ve Şit (as) birlikte verilmiştir. Muharrem ayında meydana gelen Kerbelâ faciasından dolayı Muharrem hilali

---

375 On sahife indirildiği rivayeti de, vardır. (Taberî-*Tarih c. 1 ,s. 161, Ebû Nuaym-Hilyetülevliya c. 1 ,s. 167, Zemahşerî-Keşşaf c.4,s.245, Sâlebî-Arâis s.100, Fahrurrazî-Tefsir c.31,s.15O, İbn.Asakir Tarih c.6,s.357, Ebüssuud-Tefsir c.9,s.143-Aliyyülmüttakî-Kenzür Ummal c.16,s.132)*
Taberî-Tarih c.1,s.75, Mes'ûdî-Murucuzzeheb c.1,s.40, İbn.Esîr-Kâmil c.1,s.47

376 Mes'ûdî-*Murucuzzeheb c.1,s.4O, Ahbaruzzeman s.86. ibn Nedîm-Fihrist s.39*

377 İbn.Kuteybe-*Maarif s.10, Taberî-Tarih c.1,s.76, ibn.Esîr-Kâmil c.1,s.47, Ebülfida-Elbidaye vennihaye c.1,s.99*

378 Taberî-*Tarih c.l,s.81, İbn.Esîr-Kâmil c.1,s.54*

379 lbn.Kuteybe-*Maarifs.10, Taberî-Tarihc.1,s.81, İbn.Esîr-Kamilc.1,s.54, Mir Hâvend-Ravzatussafatercemes.115*

380 Taberî-*Tarih c.1,s.81, İbn.Esîr-Kâmil c.1,s.54*; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları: 1/68-69.*

381 s. 575, ş. 688, b. 3.

göründüğünde, Hz. Âdem, Hz. Havvâ ve Şit (as)'ın ağladıkları söylenerek bu feci olay daha etkili şekilde dramatize edilmiştir.

Göründü hilâl-i mâh-ı Muharrem
Âdem ağlar Havvâ ağlar Şît ağlar[382]

2.2.4. Hz. İdris

Hz. İdris ilk peygamberlerdendir. Allah (cc) ona şerefli bir şân vermiş ve Onu Hz. Peygamberin yüzü suyu hürmetine yüce bir makama yükseltmiştir. Rivayetlere göre İdris (as)'da Hz. İsa gibi göğe yükseltilmiştir. Konuyla ilgili ayetten iktibas yapılmıştır. Miracla ilgili hadiste Hz. Peygamber İdris (as)'la dördüncü kat semada görüştüğünü söyler.

İdris'e verüp Hazret-i Hak şân u şerâfet
Yüzün suyu hürmetine "Mekânen aliyyâ"[383]

Kerbelâ sahrasında yaşanan yürekler parçalayan drama diğer bütün peygamberler gibi İdris (as)'da ağlamıştır.

N'oldu Kerbelâ'da zât-ı mükerrem
İdrîs ağlar Sâlih ağlar Nûh ağlar[384]

2.2.5. Hz. Nûh

İnsanoğlunun tarihinde, birinci atası Hz. Âdem, ikinci atası ise Hz. Nûh, olarak kabul edilmektedir. *Hz. Nûh döneminde meydana gelen tûfan hadisesinde Nûh (as) ve az sayıda inanan helak olmaktan kurtulmuştur. Dünya sular altında kalmış, inanmayanlar helak edildikten sonra sular çekilerek hayat yeniden normale dönmüştür.*

Efe Hazretleri de Nûh (as)'ın geçtiği şiirlerinde özellikle tufanın anlatıldığı ayetlere telmih yapmış ve tufan hadisesini , tenasüp san'atı çerçevesinde sefine, çarh, kaptan, deryâ, emvâc kelimelerini bir arada kullanarak, olayı daha anlaşılır hale getirmiştir.

---

[382] s. 159, ş. 95, k. 1.
[383] s. 94, ş. 9, b. 11. Ayetten iktibas: Biz onu yüce bir yere yükselttik19/57.
[384] s. 159, ş. 95, k. 1.

Hz. Peygamberin nûrunu taşıma nöbeti Nûh (as)'a geldiğinde eğer Yûsuf (as) onun güzelliğini görmüş olsaydı, ruhunu ona feda etmek isterdi.

Nevbet ile Nûh'a geldi nûr-i pâk
Görse Yûsuf der idi rûhî fedâk[385]

Nûh (as)'ın kurtuluşa ermesi senin yüzü suyun hürmetine olmuştur ey ahir zaman peygamberi. O senin nûrunu taşımaktaydı bu sebeple denizin dalgaları Hz. Nûh'un emirlerini yerine getirmekte tereddüt göstermediler. Nûh (as)'un dünyayı saran tufandan Allah'ın izniyle kurtuluşu dolayısıyla Ona "Allah'ın kurtardığı kişi" anlamında "neciyyullah" veya "necî" denilmiştir.

Hurmetin ile Nûh-i Necî buldu necâtı
Fermân-ber olup emr-i Nûh'a emvâc-ı deryâ[386]

Ey gönül nûru, Nûh Necî'nin kaptanı olduğu kurtuluş gemisine bin ki kurtuluşa eresin.

Var selâmet sefînesi râkib ol ey nûr-i dil
Kabdânı Nûh Necî'dir çarhını yağlar gider[387]

Kıyamet günü tasvirlerinde de Nûh (as)'ın ismi Hz. Âdem'le birlikte geçmektedir. İnsanların bir kurtuluş ümidiyle peygamberleri dolaşması ve onlardan yardım dilemesi kelimelerle canlandırılır.

Giderler Âdem'e Nûh'a ilticâ
Ederler Mûsâ'ya Halîl'e recâ[388]

Aşağıda verilen örnekte ise, çeşitli kaynaklarda geçen, Hz. Nûh döneminde olan tûfan hadisesinde O'nun gemisinin Cûdi dağı olarak bilinen dağa oturduğu bilgisine işaret edilmiştir.

---

[385] s. 74, ş. Mevlidü'n-Nebî, b.74.
[386] s. 94, ş. 9, b. 12.
[387] s. 232, ş. 195, b. 5.
[388] s. 643, ş. Kıyâmet destânı, k. 33.

Ummân ağlar tûfân ağlar cûd ağlar[389]

Allah (cc)'nun kullarına merhametinden dolayı her asırda onları uyarmak için bir peygamber gelmekteydi. Nûh (as) ve Hz. Mûsâ (as)'da bu görevle gönderilmiş elçilerdendi.

Evelce her asırda bir nebî gelmiş idi ihsân
Anın çün Nûh neciyyullah Mûsâ-yı zü'l-âsâ geldi[390]

2.2.6. Hz. İbrahim

Hz. İbrâhim Nemrud'un adamlarından Âzer isminde put yapıcısı bir kişinin oğludur[391]. Hz. İbrâhim putlara tapmayıp halkı da bu konuda uyardığı için ülkenin hükümdarı Nemrud tarafından ateşe attırılmış fakat Allah (cc) içine atıldığı ateşi onun için serin ve selamet[392] kılmıştır. Onun bir diğer büyük imtihanı da oğlu Hz. İsmâil'i kurban etmesi istendiğinde olmuştur. Fakat O bu imtihanın aslında masivaya ait her şeyi gönlünden çıkarması gerektiğine bir işaret olduğunu anlamış ve masivâdan geçtiğini göstererek hem imtihanı hem de sevgili oğlunu kazanmıştır.

Hz. Peygamberin nûru İbrâhîm (as)'a ulaşınca kainata sevinç ve huzur güneşi doğdu.

Tâ ki İbrâhîm'e erişdi bu nûr
Kâinâta doğdu bir şems-i sürûr[393]

Ey Allah'ın habîbi, senin nûrun,İbrahim (as)'i yakmak için yakılan devasa ateşi serin bir ışık seli kılacak kadar rahmet kaynağıydı. Allah senin nûrunun parladığı her varlığı rahmetiyle kuşatmaktaydı. Bu nûrun yüzü suyu hürmetine sen yanmaktan, sevgili oğlun İsmâil (as)'de kurbân olmaktan kurtuldu.

389 s. 161, ş. 95, k. 17.
390 s. 598, ş. 721, b. 2.
391 İbrahim, babası Âzer'e demişti ki: «sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum»6/74.
392 Biz: «Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve zararsız ol» dedik21/69.
393 s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 75.

İbrâhim'e nûr oldu nârı hâmil-i nûrun
Olduğu için İsmâil'i eyledi ihyâ[394]

Hz. Hüseyin'in şehadetiyle ilgili kaleme alınan maktelin son mısraında, Resulullah'ın gözümün nûru dediği sevgili torununun gül yüzünün, gül rengi kanıyla kırmızıya boyandığını gören Halîl İbrâhim (as)'in, onu yakmak için içerisine attıkları ateşin ve ateşin Allah'ın izniyle dönüştüğü gülbahçesinin birlikte, bu dramatik sahne karşısında ağladıkları anlatılmıştır.

Habîb-i Kibriyâ kurret-i ayni
Nice gülgûn etdin o gül-cebîni
Nasıl elvân etdin vech-i Huseyn'i
Halîl ağlar gülzâr ağlar nâr ağlar[395]

Nefse hitaben yazılan şiirde ise onun zaafları, yaptığı kötülükler sayılarak bazı konularda dikkati çekilmek istenmiştir. Bu kötülükleri yapmasının nelerle eşdeğer olduğu örneklerle açıklanmıştır. Onun farza sünnete ehemmiyet vermediği, bâtıl yollara gittiği söylenmekte ve böyle yaparak Hz. İbrahim'i ateşe attıran Nemrud'un davranışına benzer bir davranış içerisinde bulunduğu konusunda nefis uyarılmaktadır.

Farzı sünneti lâ-şey sayarsın
Râh-i bâtıla gider uyarsın
İbrâhim'leri nâre koyarsın
Nemrûd mu olmak murâdın senin[396]

Halîl İbrâhim (as), cömertliğiyle de meşhur bir peygamberdir. Onun sofrasının herkese açık olduğu anlatılır. Bu özelliklerinden dolayı, kıtlık yıllarında Onun adıyla, yapılan dua çok manidardır.

Âdem peygamber hurmeti
İbrâhim Halîl himmeti,
Sen kıl bize merhameti
Nân-ı azîzi bol eyle

394 s. 94, ş. 9, b. 14.
395 s. 159, ş. 95, k. 2.
396 s. 429, ş. 485, k. 4.

Kabûl et bizi kul eyle[397]

Eserdeki bir münacâtta ise, şair kendisini Hz. Muhammed (as)'ın ümmetinden, Halîl İbrâhim (as)'ın da milletinden kıldığı için Allah'a teşekkürlerini sunmaktadır.

Bizi kıldın Muhammed ümmetinden
Bulunduk ya Halîl'in milletinden[398]

2.2.7. Hz. İsmâil

Hz. İsmâil, Hz. İbrâhim'in, Hz. Hâcer'den doğan oğludur. Kâbe'yi babasıyla birlikte yeniden inşa etmiştir. Zemzem suyu, O susuzluk içerisinde kıvrandığı, annesi de yavrusuna bir çare umuduyla Safa ve Merve tepeleri arasında koşup durduğu bir sırada, emanet edildikleri, yüce Allah tarafından onlara bahşedilmiş mübarek bir sudur.

Hz. Hâcer, Hz. İsmâil'e hamile olduğu zaman, Hz. İbrâhim'in alnında parlayan nûr Onun alnında parlamaya başlamıştır. Hz. İsmâil'in alnında parlayan nûr yüce bir nûrdu. İsmâîl (as) Allah'ın habîbinin nûrunun yansıdığı bir mekân görevi yapmaktaydı. Nasıl ki Allah (cc) Hz. Mûsâ'nın kendisini görme isteği üzerine, Tûr dağına tecelli etmişti, onun gibi Hz. Peygamberin nûrunun yansıdığı Tûr'da Hz. İsmâil (as)'di.

İsmâîl düşünce rahm-i mâdere
Nûr nüzûl etdi o demde Hâcer'e[399]

İsmâîl Arş-ı berîn bir nûr idi
Nûr-i Muhtâr-ı Hudâ'ya tûr idi[400]

Allah (cc) hem Hz. İbrahim'in hem de Hz.İsmâil'in kendisine olan teslimiyetlerini ölçmek için, Hz. İbrahim (as)'a gözbebeği İsmâil (as)'ı kendisine kurbân etmesini istedi. İbrâhim (as) uzun düşüncelerden sonra,

---

397 s. 496, ş. 581, b. 4.
398 s. 607, ş. İlâhînâme, b. 6.
399 s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 76.
400 s.75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 77.

İsmâîl (as)'in da cesaretlendirmesiyle Onu kurbân etmeye karar verdi. Halbuki bu istek sadece onları imtihan etmek içindi, bıçak Hz. İsmâil (as)'i kesmedi ve Allah onların sadâkatlerini ödüllendirmek için onlara kesmeleri için bir koç gönderdi[401]. Her yıl kutlanan kurbân bayramı, bu hadiseyi hatırlatmak için, nefsin isteklerinden, dünyalık olan her şeyden geçmenin sembolü olarak kutlanır.

Şair bu olaya telmih yaparak, ey Lutfî, sevgilimiz cânımızı istemektedir, onun yoluna kendimizi kurbân etmek cânımıza bayramdır demektedir.

Lutfiyâ cânânımız cânımıza kasd kılup
Yoluna kurbân olup ıyd edelim cânımıza[402]

Ayrıca şair, Ey Allah'ın Resulü Hz. İsmâil senin nûrunun taşıyıcısı olduğu için, Allah (cc) onu susuzluktan ölmekten, kesilmekten, kurtardı ve ona hayat verdi, diyerek Hz. İsmâil'in hayatta olmasını, hüsn-i talil san'atıyla güzel bir sebebe bağlamaktadır.

İbrâhim'e nûr oldu nârı hâmil-i nûrun
Olduğu için İsmâil'i eyledi ihyâ[403]

2.2.8. Hz. İshâk

İshâk (as), Hz. İbrâhim'in Hz. Sâre'den doğan oğludur. Anne babası çok yaşlı olduğu halde onunla müjdelenmişlerdir. Ayetlerde konu detaylarıyla anlatılmaktadır[404]. İshâk (as)'ın ismi eserde, Hz. Hüseyin'in

---

401 فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ} سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللهُ مِنَ الصَّابِرِينَ {سُورَةُ الصَّافَّاتِ:{فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ}: دَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ}: ق دْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا {كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ}:{إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ}: {وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ : Oğlu, yanında koşacak çağa gelince: «Ey oğlum! Ben seni rüyamda boğazladığımı görüyorum. Artık bak, ne düşünürsün?» dedi. Çocuk da: «Babacığım sana ne emrediliyorsa yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın» dedi37/102. Ne zaman ki ikisi de bu şekilde Allah'a teslim oldular, İbrahim oğlunu şakağı üzerine yatırdı37/103. Biz de ona şöyle seslendik: «Ey İbrahim!» 37/104 «Rüyana gerçekten sadakat gösterdin, şüphesiz ki, biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız37/105.» «Şüphesiz ki bu apaçık bir imtihandı.» (dedik) 37/106 Ve ona büyük bir kurbanlık fidye verdik37/107.

402 s. 505, ş. 595, b. 7.

403 s. 94, ş. 9, b. 14.

404 İbrahim'in karısı ayakta duruyordu bunun üzerine yüzü güldü. Ona İshak'ı ve İshak'ın

şehâdetinin anlatıldığı şiirde Ya'kub ve Îsâ (as)'nın isimleriyle birlikte geçmektedir.

Deryâ-yı melâhat dürdânesini
Şem'a-i Muhammed pervânesini
Zümre-i velâyet merdânesini
İshâk ağlar Ya 'kûb ağlar Îys ağlar[405]

2.2.9. Hz. Ya'kub

Hz. İshak (as)'ın oğlu, Hz. Yûsuf (as)'un babasıdır. Evlatlarından kendisine en sevgili olandan ayrılıkla, diğerlerinin ise ihanetiyle imtihan olunmuştur. Üstün tevekkülü ile imtihanı kazanmıştır. Şiirlerde de sabrı, ağlaması, Yûsuf'a kavuşması ile geçmiştir.

Yûsuf'u bulan Ya'kub-veş ber-murâd oldu
Nâib olalı dergehine Zât-ı Mesîhâ [406]

O ay yüzlü güzel, âşıkına kendisine yakın bir yerde bir hüzün evi, bir çilehâne versin ve kavuşma isteğiyle kan dökücü olan, katil olmaya kalkışan gözü, çile çektirerek olgunlaştırıp irşâd etsin. Örnek beyitte hûnrîz olan göz ifadesi kinâyeli kullanılmış, katlederek kan dökme anlamının yanında, ağlayarak, kanlı gözyaşları dökerek irşâd olma anlamı da kasdedilmiştir. Zira âşık kanlı gözyaşları dökerek masivânın kalıntılarından arınıp fenâfillâha ulaşabilir.

Hz. Yâ'kub Hz. Yûsuf'u kaybettikten sonra o kadar çok üzülmüş ve ağlamıştır ki onun evine "gülbe-i ahzân" hüzünler evi denilmiştir. Ve Hz. Yûsuf'la tekrar buluşması, ağlamaktan gözlerine ak düştükten sonra, dünyâya açılan pencereler olan gözlerini kaybettikten sonra olmuştur.

---

arkasından da Ya'kub'u müjdeledik11/71. «Vay başıma gelene!» dedi, «Ben bir kocakarıyım, kocam da yaşlı bir adam. Bu gerçekten çok tuhaf bir şey!»11/72 Dediler: «Sen Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve berekâtı üzerinizdedir. Ey ev halkı! Muhakkak ki O, hamiddir (övülmeye lâyıktır), meciddir (cömertliği boldur).» 11/73

405 s. 159, ş. 95, k. 3.

406 s. 94, ş. 9, b. 17.

Vere kurb-i civârında o meh-rû gülbe-i ahzân
Sebeb-i vuslata hûn-rîz olan gözü eder irşâd[407]

Yûsuf u ya'kûb
Sâbır-ı Eyyûb
Kurdular uslûb
Âlem-i aşka[408]

Sular gibi şikâyetsiz, sabırla ve gayretle çağlasan, Hz. Ya'kub gibi derdini kimselere açmadan, gözyaşlarınla süsleyerek, bütün gönlünle, yalnızca, Allah'a arz etsen, Allah elbette senin halini sorar ve derdine en uygun dermânı verir. Nitekim Hz. Ya'kub'u da imtihan etmiş, imtihana güzel bir sabırla ve tevekkülle cevap alınca, karşılığında güzel mükafatlarla ödüllendirmiştir. Beyitte, tecâhül-i ârif san'atıyla okuyucunun düşünmesi sağlanmış, "sormaz mı" ifadesinin altında gizli olan "elbette sorar" cevabı okuyucuya buldurulmak istenmiştir.

Sular gibi çağlasan Ya'kûb gibi ağlasan
Ciğer-gâhın dağlasan ahvâlini sormaz mı[409]

2.2.10. Hz. Yusuf

Hz. Yûsuf, Hz.Ya'kub (as)'un oğludur. Oğulları içerisinde Hz. Ya'kub (as)'a en sevgili olanı O idi. Hz. Yûsuf, yüz güzelliğiyle meşhurdur. Kainattaki güzelliğin yarısının onda toplandığı söylenir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yûsuf'la ilgili kısım "ahsenü'l- kasas", kıssaların en güzeli olarak adlandırılmakta, uzunluğu ve detaylarıyla dikkat çekmekte, ayrıca içerisinde insana ve hayata dair ders çıkarılabilecek pek çok incelik bulundurmaktadır. Hz. Yûsuf masumiyet ve iffet abidesidir, iffetsizliğe düşmekten kendisini koruması için Allah'a dua etmiş böyle çirkin bir günahı işlemektense zindana atılmayı tercih etmiştir.

Hz. Yûsuf şiirde, babası Ya'kub (as)'la, Züleyha ile, kendisini kuyuya

---

407 s. 140, ş. 79, b. 6.
408 s. 473, ş. 545, k. 2.
409 s. 540, ş. 644, b. 6.

atan kardeşleri ile, sabır kahramanı Hz. Eyyûb (as)'le, mekan olarak da Kenan ili ve Mısır'la birlikte kullanılmıştır. Ayrıca, gördüğü rüya, kardeşlerinin kıskançlık sonucu onu kuyuya atmaları, kuyudan çıkaran kervancıların onu Mısır'da satmaları, sembolik bir fiyata Mısır azizine satılması, azizin eşinin Yûsuf (as)'a ilgi duyması ve iftirası, uzun süre zindanda kalması, kralın rüyası ve Hz. Yûsuf'un rüyayı tabir etmesi, zindandan kurtulup ülkenin maliye bakanı olması, ülkede yaşanan kıtlık ve bu dönemde kardeşleriyle arasında geçen hadiseler ve babasına kavuşması da şiirlerde hayal gücüyle daha da zenginleştirilerek işlenen konular arasındadır.

Hz. Peygamberin nûru devrederek Nuh (as)'a gelmiştir ve o kadar güzeldir ki, güzellik adına ne varsa yarısının kendisine verildiği Yûsuf (as) bile o nûru görse, ruhum sana feda olsun der.

Nevbet ile Nûh'a geldi nûr-i pâk
Görse Yûsuf der idi rûhî fedâk[410]

Yûsuf'u bulan Ya'kub-veş ber-murâd oldu
Nâib olalı dergehine Zât-ı Mesîhâ[411]

Hz. İsâ, senin dergâhına naib olalı, yıllarca evladının ayrılık acısıyla yanıp tutuşan ağlamaktan gözlerine ak düşen Hz. Ya'kub'un Yûsuf (as)'a kavuşmasındaki sevinci gibi sevinç ve sürûr içinde bulunmaktadır.

Hz. Yûsuf'un Mısır'da zindana atılmasına telmihte bulunulmuştur. Gönül, ma'nâ Mısır'ındaki cân Yûsuf'una âşık olmuştur ve Yûsuf olmadığı takdirde bütün dünya benim için zindandır, nereye gitsem ne yapsam gönlümün rahatlaması ve eğlenmesinin imkanı yoktur.

Mısr-ı ma'nâda Yûsuf-i cân'e âşıkdır gönül
Yûsuf olmazsa bu âlem ayn-i zindândır bana[412]

Ey yasemin zülüflü sevgili, âhımın kıvılcımlarından sakın, Yûsuf'ları zindana atanın Züleyhâ'nın âhı olduğunu unutma. Şair tarafından, Hz. Yûsuf'un zindana atılması Züleyha'nın isteğini yerine getirmediği için

410 s.74, ş. Mevlidü'n- nebi, b.74.
411 s. 94, ş. 9, b. 17.
412 s. 97, ş. 11, b. 6.

onun ettiği âha bağlanmıştır. Bu fikrin Kur'ân ve sünnette bir dayanağı yoktur, dolayısıyla bu beyitte âh almanın ne gibi sonuçlar meydana getirebileceğini vurgulamak için böyle bir yöntem kullanılmıştır denilebilir. Alternatif bir düşünce olarak ise, "âh" kelimesi "al" okunarak, Hz. Yûsuf'un zindana girmesine sebep Züleyhâ'nın hilesidir denilebilir ki, konuyla ilgili ayetler ve olayın konuyla ilgili kaynaklardaki anlatımı dikkate alındığında bu yorum daha uygun görülmektedir. Bu nedenle anlam gereği bu beyitte "al" kelimesini kullanmayı tercih ettik.

Ey zülf-i semensâ sakın âh-ı şererimden
Yûsuf'ları zindâne atan âl-ı Züleyhâ[413]

Şair kendisini Hz. Yûsuf'a benzetmekte onun gibi sevgilinin kapısında satılık bir köle olduğunu söylemekte, sevgilinin ise kudretli ve lütuf sahibi olması dolayısıyla yardıma muhtaçlara yardım etmesi isteği dile getirilmektedir.

Yûsuf gibi âşüfte perâkendeye rahm et
Lutfî gibi dermândelere zâd u nevâl et[414]

Sıradaki örnekte ise, Hz. Yûsuf kıssasına telmih yapılarak, Onun önce kuyuya atıldığı fakat gösterdiği iffetli davranışlar ve güzel sabır sonucunda, Mısır şahlığına getirildiği anlatılmaktadır. Efe Hazretleri de bazen imtihanın çetinleştiğini bazen ise lütuf deryâsına gark edildiğini söyleyerek insanların dünya denen imtihan sahrasındaki haline işaret etmektedir. Aynı zamanda eserin tasavvufi muhtevalı olması ve eseri yazanın durumu dikkate alınarak, bahsedilen durumların manevi âlemde cereyan eden cilvelerden olduğu da dikkate alınması gereken bir husustur.

Bir gün olur çâhe atar Lutfî'yi
Sonra Mısır şahlığına aldırır[415]

Muhabbet ile gönül arasındaki ilişkinin somut örneklerle açıklandığı şiirin ilk beytine ait mısrada muhabbet Mısr-ı Kenân'a, sevginin mahalli

---

413 s. 102, ş. 19, b. 3.
414 s. 131, ş. 66, b. 5.(neşirde "âh-ı Züleyha" olan ifade "al-ı Züleyha" olarak değiştirildi.
415 s. 235, ş. 200, b. 9.

olan gönül ise, güzeller güzeli genç bir delikanlı olan Yûsuf (as)'a teşbih edilmiştir.

Muhabbet Mısr-ı Ken'an'dır gönül Yûsuf civân olmuş[416]
Böyle bir hurşîd-i şeffâf var mıdır Cibrîl'leri
Sidre'sinden indirir Yûsuf-i Ken'an'dır gönül[417]

Allah (cc) bir şeyin olmasını diledi mi dilenen şeyin olmasına hiçbir şey engel olamaz. O dilerse ölülere hayat verir, sıhhatli bir beden bahşeder. Yûsuf (as)'u kuyudan ve zindandan kurtarıp, Mısır sultânlığına getirmek O'nun için nasıl zor değilse diğer şeyleri de yapmak O'na âsandır.

Dilerse Kâdir u Kayyûm eder mürdeleri ihyâ
Verir âfiyet-i ebdân eder Yûsuf gibi sultân [418]

Sadece Hz. Yûsuf değil onun gibi nice hûri yüzlüler şân ve şöhretlerini terk ederek bu dünyâdan göçüp gitmişlerdir.

Nice bin Yûsuflar cemâl-i havrâ
Terk etdi gitdiler şân u şöhretin[419]

Yûsuf (as), Ya'kub (as) ve Eyyûb (as)'un ortak yanı sabır konusunda imtihana tabi tutulmalarıdır. Ya'kub (as) sevgili oğlu gözbebeği Yûsuf'undan ayrılmış, Yûsuf (as) henüz dünyadan habersiz denilebileceği bir dönemde sevgili babasından koparılmış ve hayattaki hile ve acılarla yüzleşmek zorunda kalmış, Hz. Eyyûb (as) ise insanoğlunun kendisine ait olduğunu zannettiği her şeyden hatta vücudundan bile ayrılmak zorunda bırakılarak imtihan edilmiş ve onlar aslında her şeyin Allah'a ait olduğunu görmüşler ve kendilerinden sonra gelenlere göstermişlerdir. Bu sabır kahramanları aşk âlemine yeni bir tarz getirmişler, onda yaptıkları üslup denemesini başarıyla sonuçlandırıp aşk âleminde, hayatta en değerli görülen ve en çok sevilen unsurlarla olunan imtihanın hangi yöntemle nasıl bir üslupla kazanılacağını öğreten yepyeni bir

---

416 s. 304, ş. 299, b. 1.
417 s. 331, ş. 339, b. 2.
418 s. 405, ş. 450, b. 3.
419 s. 425, ş. 479, k. 4.

üslup kurmuşlardır. Bu üslubun muhtevası ise, sabır, gayret ve tevekküldür.

Yûsuf u ya'kûb
Sâbır-ı Eyyûb
Kurdular uslûb
Âlem-i aşka[420]

Ey zamanın Yûsuf'u içerisinde bulunduğun duruma sabret ve bil ki gülbe-i ahzândan gülbe-i darü'l-emâna, gülbe-i sürûra, hüzünler evinden kurtuluş ve sürûr evine güzel bir sabırla ulaşılır.

Hâline sabreyle sen Yûsuf-i devr-i zemân
Muhsin sabırda olur gülbe-i dârü'l-emân[421]

Güzelliğinle gönül kuşunu tuzağa av ettin, nasıl ki Hz. Yûsuf güzelliğiyle gönülleri aşk tuzağına düşürdü, ikinci Yûsuf denilen sen de mânevî güzelliğinle inananların gönüllerini öyle avladın.

Mehâsinle şikâr ettin gönüller mürgini dâme
Mezâhirle merâsimle çü sensin Yûsuf-i sânî[422]

2.2.11. Hz. Lût

Hz. İbrâhim (as)'in yeğenidir. Sodom ve Gomore şehirlerinde insanları Allah'ın yoluna çağırdı. Fakat, bu çağrıya uymayıp, Allah'ın peygamberine eziyet eden, azgın kavmi helak edildi.

Efe Hazretleri'nin eserinde Lût (as)'un ismi, Hz. Hüseyin için yazılan maktelde, peygamberlik gül bahçesinin kırmızı gülü, gönlü irfân hazinesi, kazâya rıza gösteren teslimiyeti, sevgi ve sabrıyla şehidler serdârı olan Hz. Hüseyin için diğer peygamberlerle birlikte onun da ağladığı belirtilirken geçmektedir.

---

420 s. 473, ş. 545, k. 2.
421 s. 633, ş. Efrâd-ı ümmet-i Muhammed'e, b. 2.
422 s. 594, ş. 714, b. 4.

Gülzâr-ı nübüvvet gül-i hamrâsı
Kenz-i meârifdir sadr-ı sahrâsı,
Kazâya rızadır sabr u sevdâsı
Yûsuf ağlar Yûnus ağlar Lût ağlar[423]

2.2.12. Hz. Sâlih

Sâlih (as) Semud kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Semud kavmi dağda kayalardan oydukları evlerde bolluk içerisinde yaşamalarına rağmen yoldan çıkmış bir kavimdir. Sâlih (as)'den inanmak için mucize istediler, fakat, mucize olarak gönderilen ve sütünden faydalandıkları dişi deveyi öldürdüler. Bunun üzerine Allah'ın gazabına uğrayarak helak edildiler. Kur'ân-ı Kerîm'de Semud Kavminin başına gelenler anlatılmaktadır.

Eserde Sâlih (as)'in ismi bir yerde geçmektedir. Hz. Hüseyin için yazılan maktelde diğer bütün peygamberler gibi Salih (as)'in da Kerbelâ şehidi için ağladığı söylenmektedir.

N'oldu Kerbelâ'da zât-ı mükerrem
İdris ağlar Sâlih ağlar Nûh ağlar[424]

2.2.13. Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden biridir ve Tûr'da Allah'ın hitabına mazhar olmuştur. Allah ona mucize olarak âsâ ve "yed-i beyzâ" ihsan etmiş ayrıca Onu dört büyük kitaptan biri olan Tevrât'la şereflendirmiştir. Hz. Mûsâ, döneminin Firavun'unu îmâna davet etmiş fakat o bu daveti kabul etmeyerek sonunda İsrailoğullarını takip ederken geçmeye çalıştığı denizin sularında helâk olmuştur.

Efe Hazretleri, Allah'dan, kendilerine bir er göndermesini isterken bu erin özelliklerini de sıralamıştır. Öncelikle kendini bilen ve insanları nefislerini tanıma konusunda bilinçlendirmeye gayret eden, Hz. Mûsâ'nın Tûr'da gördüğü ışığa ve Allah'ın tûr'a tecelli edişine telmih yapılarak,

---

[423] s. 159, ş. 95, k. 4.
[424] s. 159, ş. 95, k. 1.

görüldüğünde, Mûsâ (as)'nın Tûr'a çıktığındaki hayranlığı gibi, nûruna hayrân olunan bir er istemektedir.

Bahs-i arefden dem ura
Hayrân ola gören nûra
Sanki Mûsâ çıkmış Tûr'a
Âleme mâ'mûr bahş ede[425]

Hz. Mûsâ'ya verilen mucizelerden biri Allah'ın izni ile ejderha şeklinde görünüp, sihirbazların sihirle gösterdikleri yılanları yutan, deniz'e işaret ettiğinde onun ikiye yarılıp arasından selametli bir yol açılmasına vesile olan âsâsı ve beyaz elidir. Beyitte Mûsâ (as) âsâ sahibi olarak isimlendirilmektedir.

Anın çün Nûh neciyyullah Mûsâ-yı zü'l-âsâ geldi[426]

Aşağıdaki beyitte ise, ey Allah'ın Resulü, Mûsâ (as) senin himmetinle, beyaz eliyle âsâsını Nîl denizine vurmuş, Nîl denizi açılarak ona yol vermiş, Firavun'a ise mezar olmuştur denilmiştir. Burada geçen yem-i Nil ifadesi Lutfî Efendi'nin tasarrufudur. Ayette bu konu anlatılırken "yem" ve "bahr" kelimeleri kullanılmış fakat ayrıca özel isme yer verilmemiştir[427].

Yol verdi hemân Hazret-i Mûsâ'ya yem-i Nîl
Urdu asâyı himmetin ile yed-i beyzâ[428]

Hz. Mûsâ İlâhî aşk şarabından içerek mest olmuş, aynı şekilde âsâsı da basit bir dal parçasıyken bu mestlikle ejdere dönüşmüştür.

---

425 s. 495, ş. 579, k. 3.

426 s. 598, ş. 721, b. 2.

427 Bu sebeple onlardan öç aldık, ayetlerimizi yalan sayıp umursamadıkları için onları denizde boğduk7/136.
Bunun üzerine Biz Musa'ya: «Değneğinle denize vur» diye vahyettik. Hemen deniz ikiye ayrıldı, her parçası yüce bir dağ gibiydi26/63.
And olsun ki Musa'ya: «Kullarımı geceleyin yürüt, denizde onlara kuru bir yol aç, batmaktan ve düşmanların yetişmesinden korkma, endişe etme» diye vahyettik20/77.
İsrailoğullarını denizden geçirdik, Firavun ve askerleri haksızlık ve düşmanlıkla ardlarına düştüler. Firavun boğulacağı anda: «İsrailoğullarının inandığından başka tanrı olmadığına inandım, artık ben O'na teslim olanlardanım» dedi10/90.

428 s. 94, ş. 9, b. 15.

Ejder eden asâları mest eyleyen Mûsâ'ları
Ref'eylemiş Îsâ'ları Lutfî bu şerâb-hâneler[429]

Muhammed (as)'ın mumunun nuruna güzel olan her şeyin pervâne döndüğü anlatılırken, bu nûra Hz. Mûsâ'nın da elindeki âsânın da pervâne olduğu söylenmektedir.

Allah Allah Mûsâ döner
Elindeki âsâ döner[430]

Hz. Mûsâ (as) ile Hızır (as) kıssasına işaret edilerek, onların aşk âlemine âsâ urdukları, zor olan aşk yoluna, Allah'a tevekkül ederek, asasını vurduğu denize girer gibi girdiklerine dikkat çekilmektedir.

Hızr ile mûsâ
Meryem ü Îsâ
Urdular asâ
Âlem-i aşka[431]

2.2.14. Hz. Hârûn

Hz. Hârûn Hz. Mûsâ (as)'ın kardeşi ve yardımcısıdır. Firavun'la birlikte mücadele etmişler, Hz. Mûsâ Tûr dağında inzivâya çekileceği zaman da kavmini Hz. Hârûn'a emanet etmiştir. Beyitte üç unsurun birlikte kullanılması aralarındaki bu ilgi sebebiyledir. Hz. Hüseyin'in şehadetine Mûsâ (as), Hârûn (as) ve Tûr dağı birlikte ağlamaktadırlar.

Mûsâ ağlar Hârûn ağlar Tûr ağlar[432]

2.2.15. Hz. Yunus

Hz. Peygamberin büyüklüğünün şânı için Allah (cc), bir balık tarafından yutulduğu için "zünnûn" "balık sahibi" lakabıyla anılan Yûnus peygambere balığın karnını Mescid-i Aksâ kılmıştır. Hz. Yûnus kavminin

[429] s. 149, ş. 85, b. 7.
[430] s. 261, b. 237, k. 8.
[431] s. 473, ş. 545, k. 1.
[432] s. 159, ş. 95, k. 5.

azgınlıklarından bıkmış ve onları bırakmıştı, Allah (cc) onun bu davranışından hoşnut olmadı ve yaptığı davranışa karşılık olarak bir balık Yûnus (as)'u yuttu. Hz. Yûnus o zaman yaptığı hatayı anladı ve Allah'a dua ederek bağışlanma diledi. Allah Teâlâ'da bu samimi istiğfarları sonucunda onu affetti.

Şân u şeref ü şevketine Bârî Teâlâ
Zünnûn'e edip batn-ı hûti Mescid-i Aksâ[433]

Yûnus (as) balığın karnında yaptığı tövbe istiğfardan dolayı bilmecelere de konu olmuştur. Bir bilmecede:

Abdesti kandan,
seccâdesi gönden,
kıblesi her yönden,

kimdir bu[434] diye sorulmuştur. Bu bilmecede balığın karnında su bulamadığı için abdestini kanla aldığı, seccâdesinin balığın derisi kastedilerek gön(deri)den olduğu, balık sürekli hareket halinde olduğu ve yönü belli olmadığı için de kıblesinin her yönden olduğu ifade edilmiştir.

2.2.16. Hz. Eyyûb

Hz. Eyyûb çok varlıklı bir zattı. Sonra Allah (cc) onu imtihan için bütün varlığını hatta sağlığını bile aldı. Eyyûb (as) bu imtihana "sabr-ı cemîl" güzel bir sabırla karşılık verdi. Allah Teâlâ onun bu davranışından hoşnut olup, ona eskiden sahip olduğu her şeyi tekrar verdi.

Eyyûb (as) çok cömert bir kuldu. İnsanlara ihsanda bulunmaktan hoşlanır, açları doyurur, giyime ihtiyacı olanları giydirirdi. Sofrası yoksullara sürekli açıktı. Şiirde onun cömertliğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, derd, inanmış gönüllere gönüllerinde zevk ve büyük bir sevinç bahşeder, bu lütufları ise "kün" "ol" emri verir, zirâ yaratıcı kullarından daha cömerttir ve onlara bu zevki çok görmez.

---

433 s. 94, ş. 9, b. 13.

434 Kaynak kişi: Osmaniye ili Düziçi ilçesinden 25. 03. 1929 doğumlu Hatice Farsakoğlu, derleyen Dr. Ayşe Farsakoğlu (kızı).

Derd bahşeder zevk-ı derûn meserreti olur füzûn
Vermiş bu zevki kâf u nûn Eyyûb gibi ihsân sever[435]

Daha önce de açıkladığımız gibi, Hz. Yûsuf, Hz. Ya 'kub ve Hz. Eyyûb, sevdikleri varlıklar konusunda sınanmışlar ve sabırlarıyla kazanmışlardır. Bu mısralarda da zikredilen peygamberlerin aşk âleminde sâbır üslûbunu kurduklarını ve bu özellikleriyle de yüksek mevkiler kazandıkları anlatılmaktadır.

Yûsuf u ya'kûb
Sâbır-ı Eyyûb
Kurdular uslûb
Âlem-i aşka[436]

2.2.17. Dâvûd

Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân (as)'ın babasıdır. Bütün gönlüyle Allah'a bağlı, ibadetlerini hûşû içerisinde yerine getiren Salih bir zattı. Beyitte Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân ve karıncanın birlikte zikredilmesi aralarındaki bu bağdan dolayıdır.

Dâvûd ağlar Sultân[437] *ağlar mûr ağlar*[438]

2.2.18. Hz. Süleymân

Hz. Süleymân Hz. Dâvud'un oğludur.Süleymân (as) pek çok özelliğiyle şiirlere ilham kaynağı olmuş, zengin yaşantısıyla sıkça örnek gösterilmiş, teşbih ve telmihler'e konu olmuştur. Özellikle saltanatının ihtişamı, tahtı, mührü ile şiirlerde konu ve örnek teşkil etmiştir. Ayrıca, şiirlerde Süleymân peygamberle karınca kıssasına da telmihler bulunmaktadır. Süleymân (as)'ın tahtı, şiirlerde hem onun tahtına işaretle somut anlamıyla, hem de tahtın temsil ettiği saltanata işaretle soyut anlamıyla olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır.

---

435 s. 231, ş. 193, b. 6.
436 s. 473, ş. 575, k. 2.
437 Hz. Süleymân'a işarettir.
438 s. 159, ş. 95, k. 6.

Hz. Süleymân'ın tahtının, uçma özelliğine, onun mülkünün küçük bir nümunesi olması dolayısıyla dikkat çekilmiş, bunca ihtişama rağmen bu dünyânın kurtuluş yeri olmadığını fark eden Süleymân (as)'ın ahireti dünyaya tercih ettiği anlatılmıştır.

Semâya uçardı taht-ı Süleymân
Yüzlerce yaşadı hazret-i Lokmân
Bakdılar ki değil bu dârü'l-emân
Bırakdılar saltanat u şevketin[439]

Yine dünyânın vefasızlığına, faniliğine, hiç kimseye yâr olmamasına vurgu yapılarak, vefâsı olsaydı dünyâda her şey emrine tahsis edilmiş olan Hz. Süleymân'a vefâlı olurdu, fakat bugün Süleymân (as)'ın saltanatının yerinde yeller esmektedir, denilmektedir. Buradaki beyitlerde taht-ı Süleymân ifadesi, kinâyeli olarak hem oturulan taht hem de onun saltanatı anlamlarında kullanılmıştır. Bu bağlamda, aşağıdaki beyitler; çarh dönmüştür, nice tahtları yerle yeksân etmiştir ki bunlardan biri de Hz. Süleymân'ınkidir, bugün ne tahtı vardır ne de saltanatı, anlamıyla anlaşılabilir.

Vefâsı var mıdır gör kim sana bu çarh-ı devrânın
Eser yeller yerinde hani ya taht-ı Süleymân'ın[440]

Nice bir saltanat servetleri mahv eyledi yıkdı
Nice taht-ı Süleymân'ı vîrân görmüştür insânlar[441]

Serîr-i Süleymân'dan kasıt, Hz. Süleymân'ın tahtıdır ki aslında bu taht Seba Melikesi Belkıs'a aittir[442]. Hz. Süleymân'ın isteği üzerine müşavirlerin-

---

439 s. 425, ş. 479, k. 5.

440 s. 510, ş. 600, bend 8.

441 s. 228, ş. 189, b. 3.

442 «Gerçekten, onlara (Sebelilere) hükümdarlık eden, kendisine her türlü imkan verilmiş ve büyük bir tahta sahip olan bir kadınla karşılaştım27/23.»
(Sonra Süleyman müşavirlerine) dedi ki: «Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o Melike'nin tahtını bana getirebilir? 27/38»
Cinlerden bir ifrit, «Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm ve güvenim var.» dedi27/39.
Kitaptan ilmi olan kimse ise, «Gözünü açıp kapamadan, ben onu sana getiririm» dedi. (Süleyman) onu (Melike'nin tahtını) yanıbaşına yerleşivermiş görünce, «Bu, dedi, şükür mü

den biri tarafından, Seba melikesi Belkıs'ın tahtının, göz açıp kapayıncaya kadar şeklinde tarif edilecek süre içerisinde, getirilip huzuruna konulması olağanüstü bir hadisedir. Fakat Hz. Peygamber'in gittiği savaşlarda sancağı Cebrâil (as)'ın taşıması ve Peygamber (as)'ın zaferle müjdelenmesi bundan çok daha muhteşem bir hadisedir ve serir-i Süleymân'ın esamesini okunmaz etmiştir. Aynı zamanda konuyla ilgili ayete[443] telmih vardır.

Serîr-i Süleymân'e esâme mi bıraktı
Cebrâil ola hâmil-i livâ-yı "fetahnâ" [444]

Şair kendine hitapla gemisinin batmasını istemiyorsa onu derin denizlere göndermemesini salık vermektedir. Fakat aynı zamanda da cânânın yakınında olmak onun için o kadar kıymetlidir ki sevgilinin yakınında olan şey belâ bile olsa Süleymân (as)'ın tahtına tercih eder.

Lutfî derin deryâlara salma sefînen gark olur
Taht-ı Süleymân'ı değer cânân civârında belâ[445]

Gönül, Hz. Süleymân (as)'ın rüzgâr[446] vasıtasıyla hareket eden tahtına, muhabbet ise onun üzerinde oturan Hz. Süleymân'a benzetilmiştir. Soyut kavramlar somut benzetmelerle açıklanmıştır. Tahtın işlevi üzerine oturana rahat bir oturma mekanı sağlamaktır, buna ilaveten Hz. Süleymân'ın tahtı hareket edebilme özelliğine de sahiptir ve Hz. Süleymân bir yere gitmek istediğinde tahtına oturup rüzgara emretmesi yeterli gelmektedir. Gönül içinde bir şeyler barındırması yönüyle tahta, hareket edebilen bir varlık olan insanoğlunda bulunması dolyısıyla da Hz. Süleymân'ın tahtına benzetilmiştir. Muhabbet ise, gönül tahtına kurulup, insanı kendi istediği yöne sevkedebilmesi yönüyle, tahtına binip istediği yere giden Süleymân (as)'a teşbih edilmiştir.

---

edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbim müstağnidir, çok kerem sahibidir27/40.»

443 Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsân ettik48/1.

444 s. 94, ş. 9, b. 16.

445 s. 98, ş. 13, b. 7.

446 Bunun üzerine biz rüzgarı onun emrine verdik. Onun emriyle istediği yere yumuşacık akardı38/36.

Muhabbet bir Süleymân'dır gönül taht-ı revân olmuş
Muhabbet Mısr-ı Kenân'dır gönül Yûsuf civân olmuş[447]

Hakk'ı bilmek isteyenin öncelikle kendi nefsini bilmesi gerektiği, hadise telmih yapılarak belirtilmiştir. Kendi nefsini bilen, neyden ve neden yaratıldığını, hangi aşamalardan geçerek içerisinde bulunduğu duruma geldiğini, bundan sonra hangi merhalelerden geçerek nereye gideceğini ve oraya gitmemek için hiçbir çaresi olmadığını, isteyip iyi yönde gayret ettiğinde meleklerden yüce, tersine kötülüğe gayret ettiğinde ise hayvanlardan daha aşağıda olacağını, amaçsız yaratılmadığını, bir yaratıcısının olduğunu bilir ve davranışlarını ona göre düzenler. Kendi acizliğinin farkına varırken aslında yaratıcısının kudretinin farkına varır ve kendini tanırken Hakk'ı bilir. İşte asıl sultânlık da budur, geçici sultanlıklarla oyalanmak yerine gönül tahtında sultan olmak, şaire göre asıl Süleymân'lık budur.

Ârif-i nefs olmak ister Hakk'ı bilmek isteyen[448]
Taht-ı dilde Lutfî sultân ol Süleymân'lık budur[449]

Hz. Süleymân'ın olağanüstü özelliklerinin kaynağı olarak onun yüzüğü gösterilmektedir. Fakat Süleymân (as)'ın kıssasının anlatıldığı ayetlerde, söz konusu yüzükle ilgili hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Bu yüzüğün üzerinde İsm-i Âzam'ın yazılı olduğu, Hz. Âdem'in onu cennetten getirdiği, Süleymân (as) bu yüzüğü parmağına taktığında dünyadaki herşeyin onun emrine mûtî olduğu ise daha çok mitoloji içeren eserlerde kaydedilmektedir. Şiirde yüzük Hz. Süleymân'la birlikte güç kaynağı olarak kullanılmakta, hatta "mühür kimdeyse Süleymân odur" şeklinde deyimleşerek Türk dilinin ifade gücüne katkı sağlamaktadır.

Efe Hazretleri'nin bu mısralarda vurgulamak istediği konu ise, İskender gibi büyük bir hükümdar olsan da, Hz. Süleymân gibi olağanüstü güçlere sahip olsan da bu işin sonu kabirde bitiyor, ölümden hiçbir şekilde kaçış, kurtuluş yok sözlerinin ifade ettiği gerçektir. Hz.Süleymân'la

---

447 s. 304, ş. 299, b. 1.

448 Nefsini bilen Rabbini bilir. Ahmed b. Ali er-Rıfâî el- Hüseynî, *El- Burhânü'l- Müeyyed, Beyrut-1408; Tahir Muhammed el-Isfarayînî, Et-Tabsîr Fi'd-dîn, Tahir Muhammed el-Isfarayînî, Beyrut-1983; Ebûs'suud, İrşâdu Aklıs'selim, c. 7, ty., s. 32.*

449 s. 241, ş. 209, b. 7.

İskender'in birlikte verilmesinin sebebi olarak ise, ikisinin de güçlü hükümdarlar olması ve fetihleriyle de adlarını duyurmaları gösterilebilir.

İster İskender ol serîr üstünde
Âhiri ölümdür ne hayâldesin
İster Süleymân ol mühür destinde
Âhiri ölümdür ne hayâldesin[450]

Nice selâtînler tahtın üstünde
Nice Süleyman'lar mühür destinde
Nice evliyâlar irşâd postunda
Bir kapıdan gelir birinden gider[451]

Süleymân (as) ile İskender'den bugüne ulaşan sadece isimleri ve şanlarıdır. Kendilerine biçilen ömür süresince yaşamışlar, sonra ebedi âleme göçmüşlerdir. Bu dünya âlemler arasında geçerken bir süreliğine konaklanan bir mekan olduğuna göre gönlün buraya bağlanmasının bir anlamı yoktur. Sonuç itibariyle ister olağanüstü bir hükümdar olsun ister sıradan bir insan olsun herkesin gideceği yer kara toprağın altıdır.

Süleymân İskender hani
Dillerde kaldı bir şânı
İki cihânın sultânı
Ol habîb-i Rahmân yatır[452]

Bu dünyâ fânidir fâni
Gönül aldanma aldanma
İskender Süleymân hani
Gönül aldanma aldanma[453]

---

[450] s. 412, ş. 461, k. 1.
[451] s. 186, ş. 128, k. 2.
[452] s. 177, ş. 115, k. 4.
[453] s. 468, ş. 564, k. 1.

Aşağıda verilen beyitte ise,cânânın cemâli Süleymân (as) mülkine teşbih edilmiştir. Sevgili, âşığının karşısında bir an dahi cemâlini göstermeyi lutfetse, âşık Süleymân (as)'ın mülki gibi olan bu güzelliğe, bakışlarıyla bile zarar vermek istemediğini söylemekte, sevgilisinin cemâlini gözünden sakınmaktadır. Bu beyit bir başka bakış açısıyla ise, cânânım o kadar güzel ki onun güzelliğinin yanında Süleymân mülkünün sözü bile edilmez. Sevgili bana cemâlini bir anlık bile lutfetse süleymân'ın mülkünü önüme getirseler dönüm bakarsam benden kötüsü yok anlamında anlaşılabilir.

Cemâlinden eğer cânân atarsa perdesin bir ân
Nazar-bâzlık edersem kemterim mülk-i Süleymân'e[454]

Hz. Süleymân ile karınca kıssası ayetlerde de geçmektedir. Görünen âlemde horlansan da küçükte görülsen önemli değil, aslolan ma'nâ âlemidir, sen orada sultân olmaya bak denilmektedir mısrada. Bunun ölçüsü olarak da karıncanın bile halini gözetecek kadar hassas ve mütevazi olan Süleymân (as)'ın davranışı gösterilmektedir.

Hakîr ol âlem-i zâhirde sen ma'nâda sultân ol
Karıncanın[455] *dahi halin gözet dehre Süleymân ol*

---

454 s. 450, ş. 515, b. 2.

455 Nihayet karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca: «Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!» dedi27/18.
Süleyman Aleyhisselâm; ordusu ile, Karınca vadisine geldikleri zaman, bir karınca:
"Ey karıncalar! Yuvalarınıza, giriniz! Sakın, Süleyman ve ordusu, sizi -bilmeyerek- kırmasın!" demişti. Süleyman Aleyhisselâm, onun bu sözünden, gülercesine gülümsedi de, "Ey Rabb'im! Bana ve ana ve babama lütfettiğin nimetine şükretmemi ve (geri kalan ömrüm içinde) Senin razı olacağın iyi (işler) yapmamı, bana ilham et! Rahmetinle beni de, (Cennette) Salih kullarının arasına idhal et!" dedi. Neml: 18-19.
Rivayete göre: Süleyman Aleyhisselâm, karıncanın söylediğini, işittince, üzerine, indi ve: "Onu, bana getiriniz!" dedi. Getirdiler.
Süleyman Aleyhisselâm, ona:
"Sen, ne için karıncaları, sakındırdın? Benim, zâlim olduğumu mu işittiniz? Yoksa, benim, adaletli bir Peygamber olduğumu mu bilemediniz? Ne için onlara: "Sizi, Süleyman ve ordusu kırmasın! dedin?" diye sordu.
Karınca:
"Ey Allah'ın Peygamberi! Sen, benim sözümdeki (Onlar, bilmeden) kaydını işitmedin mi? Bununla beraber, benim, can kırma sözümden maksadım, ancak, kalblerin kırılması idi. Senin bir şey vermeni temenni edip fitneye düşmekten, sana bakmakla meşgul olup Allah'ı

Aşkın gücünün anlatıldığı beyitte, İskender, Hüsrev ve Dârâ'nın aşk dergâhında köle oldukları bir uçtan diğer uca kadar gidip Süleymân'ın mülkünü alanın da aşk olduğu vurgulanmaktadır. Aşk öyle bir iksirdir ki onu içen hükümdarlar maşuklarının kapısında gönüllü köle olurlar, sınırsız bir teslimiyetleri vardır, sevgiliden gelen her ne olursa olsun sorgulanmadan kabul edilir.

Sikender Husrev ü Dârâ gulâmdır dergeh-i aşkda
Gidüb kâfdan kâfa mülk-i Süleymân'ı alan aşkdır[456]

2.2.19. Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ

Hz. Peygamberin gönlü Allah'ın tecelli ettiği ayna, kendisi hidayet nûru ve ziyasıyla kainata feyz kaynağı olan güneştir. Hz. Peygamberden sonra Hz. Zekeriyyâ ve oğlu Hz. Yahyâ belirgin özelliklerinden biriyle ele alınmıştır. Baba oğul olan bu iki peygamberde Allah yolunda büyük hizmetlerde bulunmuş, iyiliği emredip kötülükten nehyeden vaazlarıyla

---

Teşbih etmekten geri kalmaktan korktum!" dedi.
Süleyman Aleyhisselâm:
"Bana, öğüt ver!" dedi.
Karınca:
"Babana, Dâvûd isminin ne için konulduğunu, biliyor musun?" diye sordu.
Süleyman Aleyhisselâm:
"Hayır! Bilmiyorum!" dedi.
Karınca:
"O, kalb yarasını, tedavi etsin diye verildi!" dedi.
"Sana, Süleyman isminin ne için konulduğunu, biliyor musun?" diye sordu.
Karınca:
"Göğsüne selâmet verilinceye kadar dayanasın ve Baban Davud'a erişmeye müstehak olasın diye verilmiştir!" dedi.
Sonra da:
"Yüce Allah'ın, sana, rüzgârı, ne için uysal kıldığını, biliyor musun?" diye sordu.
Süleyman Aleyhisselâm:
"Hayır! Bilmiyorum!" dedi.
Karınca:
"Dünyanın tümünün, esen, gelip geçen bir Yel'den ibaret bulunduğunu sana haber vermek için!" dedi.
Süleyman Aleyhisselâm, karıncanın sözlerine hayrette kalarak gülercesine gülümsedi ve Neml sûresinin on dokuzuncu âyetinde açıklanan duasını tekrarladı. *Sâlebî,age, s. 297.*

456 s. 262, ş. 238, b. 3.

İsrâiloğullarının ileri gelenlerinin çıkarlarına dokundukları için çirkin iftiralara uğramışlar ve feci şekilde şehid edilmişlerdir. Başlarına geleceği bildikleri halde son nefeslerinde bile doğruluktan ve hakkı söylemekten vazgeçmemişler ve cânânın cemâlini görmek için cânlarını cânân yoluna kurbân etmişlerdir.

Mir'ât-ı Hudâ nûr-i hüdâ neyyir-i a'zam
Cân verdi cemâl görmeğe Yahyâ Zekeriyyâ[457]

Hz. Hüseyin'le Hz. Yahyâ arasında ikisinin de haksız yere öldürülerek şehid edilmesi dolayısıyla bir bağlantı kurulmuştur. Her ikiside düşmanlardan kaçmak veya dediklerini kabul etmek yerine onlarla mücadele etmeyi seçmiş ve sonunda şehid olmuşlardır.

Ol Hüseyn'in zât-ı pâki şeb-i Muhtâr-ı Hudâ
Hazret-i Yahyâ edüp anı bu cilve rif'ati[458]

2.2.20. Hz. Îsa

Hz. Îsâ, Hz. Zekeriyyâ'nın yeğeni olan Hz. Meryem'in oğludur. Hz. Îsâ, İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Allah (cc) diğer peygamberlere verdiği gibi Hz. Îsâ'ya da mucizeler vermiştir. O beşikteyken konuşmuş, Allah'ın izniyle, ölüleri diriltmiş ve çeşitli hastalıklara şifa dağıtmıştır.

Onun şifa dağıtan elinden körlük ve alacalık illetleri şifa bulmuş ve o hayâ sahibi, Allah'ın izniyle ölüleri dirilterek bu mucizelerle inanmayanları Allah'a inanmaya davet etmiştir.

Şifâ buldu elinden hasta kör alacalık illet[459]
Dahî ölüleri dirilten o sahib-hayâ geldi[460]

---

457 s. 95, ş. 9, b. 18.

458 s. 570, ş. 680, b. 5.

459 Allah onu İsrailoğullarına (şöyle diyecek) bir peygamber olarak gönderir: «Şüphesiz ki ben size Rabbinizden bir âyet (mucize, belge) getirdim: Size, kuş biçiminde çamurdan birşey yaparım da içine üflerim, Allah'ın izniyle o, kuş olur; anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyor ve neleri biriktiriyorsanız size haber veririm»3/49.

460 s. 598, ş. 721, b. 3.

O Meryem oğlu Îsâ'dır ki bizzat Hak Teâlâ onun büyüklüğünden bahsetmiş onu övmüştür. O daha beşikte iken Allah (cc)'ın hitabına mazhar olarak annesini zor durumdan kurtarmış ve daha sonra Ona dört büyük kitaptan biri olan İncîl gönderilmiştir.

Îsâ bin-i Meryem anı Hak eyledi tebcîl[461]
Zuhûr etdi ana İncîl beşikde[462] *Hak sadâ geldi*[463]

Hz. Hüseyin için yazılan maktelde, bu acı olay karşısında, Hz. Îsâ'nın, Hz. Meryem'in ve mukaddes şehir Kudüs'ün ağladığı ifade edilmektedir.

Îsâ ağlar Meryem ağlar Kuds ağlar[464]

Hayat suyu ölülere cân vermeye sebep olmuş, onları diriltmiştir. Ölünün dirilmekten kasdettiği anlam Îsâ nefesi almaktır.

Âb-ı hayvân mürdeye cân vermeğe olmuş sebeb
Dem-i Îsa almak ister mürde ihyâdan garaz[465]

Dervîşlerin anlatıldığı şiirde, onların kendilerini kaplayan manevî zevkle bir anlamda, Hz. Îsâ (as)'nın dirilten nefesine sahip olduklarını ve bu nefesle ölü gönüllere cân bahşederek onları dirilttikleri anlatılmaktadır. Allah'ı gönül tahtlarından indirip geri plana atan kimselerin gönülleri ölmeye başlamış demektir. Dervîşân ise gönüllerini Allah'ın zikriyle sürekli diri ve uyanık tutarlar ve bu zikrin feyiz ve bereketiyle, cân çekişen gönülleri ihyâ ederler.

Zevk-ı derûn ile Mesîhâ demdir
Bahşederler mürde dillere cânı[466]

Hz. Îsâ düşmanları tarafından öldürülmek istenmiş, fakat Îsâ (as)

---

461 Melekler şöyle demişti: «Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir kelimeyi müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'dir; dünyada da ahirette de itibarlı, aynı zamanda Allah'a çok yakınlardandır3/45.

462 Beşikte de, yetişkin çağında da insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır3/46.

463 s. 598, ş. 721, b. 4.

464 s. 160, ş. 95, k. 7.

465 s. 308, ş. 306, b. 2.

466 s. 575, ş. 689, k. 4.

zannederek başka birini çarmıha gererek öldürmüşler, Allah (cc) peygamberini koruyup katına yükseltmiştir[467]. Hz. Îsâ düşmanlarından kaçıp gizlenmiştir.

İster Îsâ gibi düşmândan sakın
Ahiri ölümdür ne hayaldesin[468]

Hz. Îsâ ve melekler, Hz. Peygamberin nûruna pervane olmuşlardır. Bu beyitte , Hz. Îsâ'nın meleklerle birlikte göğe ağması tasvir edilirken, hüsn-i talil yapılarak onun meleklerle birlikte nûrun etrafında döndüğü tasvir edilmektedir. Yukarıda anlatıldığı üzre Hz. Îsâ öldürülmemiş Allah'a yükseltilmiştir.

Âsumânda Îsâ döner
Melekler pervâne döner[469]

2.3. MELEKLER

"*Melekler metafizik varlıklar olmaları dolayısıyla insanlar tarafından hakiki mahiyetleriyle doğrudan görülüp algılanamazlar. Melekler cinsiyetleri olmayan*[470]*, Allah tarafından çeşitli vazifelerle görevlendirilmiş ve onun emirlerine kayıtsız şartsız uyan*[471]*, Yeme, içme*[472]*, uyuma vb. gibi nefsi istekleri bulunmayan, kendilerine özgü bir âlemde ken-*

---

467 Bir de «Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük» demeleridir. Oysa onu ne öldürdüler, ne de astılar. Fakat öldürdükleri kimse, onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesinlikle öldürmediler4/157.

468 s. 413, ş. 461, k. 2.

469 s. 261, ş. 237, k. 8.

470 Yoksa biz melekleri dişi yaratmışız da onlar şahit mi bulunuyorlarmış? 37/150

471 Meleklerin de arşın etrafını kuşatarak, Rablerine hamd ile tesbih ettiklerini görürsün. Artık halk arasında hak ile hüküm icra edilip «âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun» denilmektedir39/75.

472 Andolsun ki, İbrahim'e de elçilerimiz (melekler) müjde ile geldiler ve «selâm» dediler, o da «selâm» dedi ve hemen gidip onlara kızartılmış bir buzağı getirdi11/69. Fakat onların o buzağıya el sürmediklerini görünce, tuhafına gitti ve içinde onlara karşı bir korku uyandı. Onlar da «Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik.» dediler11/70.

dilerine özgü şartları olan varlıklardır."[473] *Meleklere inanmak, imanın şartlarından biridir.*[474]

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde melek kavramı çeşitli vesilerle bir çok kez geçmektedir. Melek kavramı mutlak anlamda geçmenin yanı sıra belirli isimlerle muttasıf ve belirli görevlere tahsis edilmiş meleklerde özellikleri vurgulanarak anlatılmaktadır. Eserde melek kavramı kullanıldığı yerler ve vurgulanmak istenen anlam dikkate alınarak sırasıyla mekan, durum ve davranış, çeşit, duygu, sayı gibi özellikleri açısından değerlendirilecektir.

Melekler bulundukları mekana vurgu yapılarak kullanılmıştır. Onların gökyüzünde oldukları Hz. Âmine'nin dilinden anlatılmaktadır.

Öyle gördüm ber-hevâdır çok melek
Kâse-i Kevser gibi çarh-ı felek[475]

Kıyâmet tasviri yapılan bir dörtlükte de meleklerin o gün gökyüzünden yeryüzüne indirileceği ve bu sıkıntılı günde mü'minlerin kurtuluşa ereceği ifade edilmektedir.

Âsumândan melekleri indirir
Binbir ayak bir ayağa bindirir
İslâm olan çırağını yandırır
Mü'minin destini dutar îmânı[476]

Meleklerin göklerde bulunduğu, diğer bazı varlıkların bulunduğu farklı yerler de belirtilerek, karşılaştırmalı olarak vurgulanmıştır.

Göklerde melekler suda semekler
Yerde karıncalar diler dilekler[477]

---

473 Ali Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı, İlâhiyat, Ankara- 2000, s. 27.*

474 Her kim Allah'a, Allah'ın meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ile Mîkâil'e düşman olursa, iyi bilsin ki, Allah da o kâfirlerin düşmanıdır2/98. Peygamber, Rabbi'nden kendisine ne indirildiyse ona iman etti. Müminlerin de hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler. «Biz Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yapmayız, duyduk ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, bağışlamanı dileriz, dönüş ancak sanadır.» dediler2/285.

475 s. 80, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 148.

476 s. 640, ş. Kıyâmet Destânı, k. 4.

477 s. 572, ş. 685, k. 4.

Allah'ı zikretmenin öneminin anlatıldığı bir şiirde zikreden kişi Allah'ın ismini andıkça meleklerin arşdan baktığı, dolayısıyla onlardan bir kısmının arşda bulunduğu ifade edilmiştir.

Melekler Arş'dan bakar
Derviş Allah dedikçe[478]

Meleklerden ayrıca feleklerin ashabı olarak da bahsedilmiştir. Feleklerde onların bulunduğu belirtilen mekanlardan biridir.

Kaldılar hayretde ashâb-ı eflâk
Muhammed'dir kerem kâni Muhammed [479]

Şiirlerde ayet ve hadisleri referans alarak, zaman zaman da çeşitli rivayetlere dayanılarak meleklerin içerisinde bulundukları bazı durumlar ve sergiledikleri davranışlara da yer verilmektedir.

İlk örneklerde Hz. Peygamberin doğumu sırasında meleklerin çeşitli durum ve davranışları anlatılmaktadır. Bu kutlu anda yeryüzü ve gökyüzü arasında müjdenin geliş gidişi, meleklerin sevinç içerisinde tekbir getirerek Allah'ın yüceliğini ifadeleri anlatılmakta, Hz. Peygamberin dünyayı şereflendirmeleriyle yeryüzü ve gökyüzünün selamet ve teslimiyet yurdu olduğu ve meleklerin ona salat ü selam getirerek karşıladıkları şaşaalı bir şekilde tasvir edilmiştir.

Arş u ferşe ferş ü Arş'a tebşîrât
Âlem-i melekût aldı tekbîrât[480]

Teşrîfinle yâ Muhammed Arş u ferş dârü's-selâm
Mele-i melekût okur es-salâtü ve's-selâm[481]

Bir başka beyitte ise Efe Hazretleri, meleklerin Allah'ı zikrettiklerinin belirtildiği ayetlere telmih yaparak meleklerin orada yaptıkları zikirler vesilesiyle Allah'tan bağışlanma dilemektedir.

---

478 s. 481, ş. 557, k. 2.
479 s. 139, ş. 78, k. 2.
480 s. 82, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 166.
481 s. 82, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 1.

Lutfî keremin muntazırı dâim ü bâkî
Mele-i a'lâda olan ezkâre bağışla[482]

Ayrıca, meleklerin, inananlar, oruç tutanlar, Kur'ân öğrenen ve öğretenler için dua ve istiğfar ettikleri, Allah'ın birliğine inanıp onu tevhid edenleri tavaf ettikleri belirtilmektedir.

Hâcesine duâ eder melekler[483]
Âlem-i melekût istiğfâr eyler[484]
Rabbü'l-âlemîn'den merhamet diler
Kur'ân okuyanı afveyle derler[485]
İstiğfâr eder sâime cân ile melekler[486]
Muvahhidi tavâf eder melekler[487]

Melekler özelliklerine, derecelerine, görevlerine göre farklılıklar arz ederler. Efe Hazretleri de bir dörtlüğünde, meleklerin bulunduğu âlemdeki tüm sınıfların Hz. Peygamberin gül yüzüne hayran olduklarını tecâhül-i arif sanatıyla dile getirmektedir.

Kemâhî vasfında vassaf
Hazret-i Kur'ân nûr-i sâf
Melekûtde olan asnâf
Cemâlan hayrân değil mi[488]

Meleklerin nüzûlü,inmeleri, bir yerde hazır olup bulunmaları, saf saf selam durmaları onların çeşitli durumlarını açıklayıcı ifadelerdir.

---

482 s. 106, ş. 26, b. 6.
483 s. 572, ş. 685, k .4.
484 Nerde ise gökler O'nun azametinden tâ üstlerinden çatlayacak gibi titreşiyorlar. Melekler Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yeryüzünde bulunan kimseler için mağfiret diliyorlar. İyi bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir42/5.
485 s. 573, ş. 685, k. 5.
486 s. 486, ş. 565, b. 3.
487 s. 567, ş. 677, k. 3.
488 s. 546, ş. 652, k. 2.

Melekler nâzil olur[489]
Melekler hâzır ola[490]
Melekler de saf saf selâm dururlar[491]
Âlem-i melekût duâ ederler[492]
Emr-i Hak üç livâ geldi nâ-gehân
Âlem-i melekût oldu bu cihân[493]

Şiirlerde meleklerin zaman zaman içerisinde bulundukları bazı duygusal özelliklerine de değinilmiştir. Onların ağlaması, üzülmesi, sevinmesi, canlarını feda ettirecek boyuttaki fedâkarlıkları, bazı durumlar karşısında hayret içerisinde kalmaları değinilen durumları arasında sayılabilir.

Hz. Hüseyin'in şehadetini anlatan maktellerden birinde bütün varlıkla birlikte meleklerin de ağladığı söylenmektedir.

Felek ağlar melek ağlar gerek ins ile cân olsun[494]

Birinci dünya savaşınında düşman askerlerinin Müslümanlara yaptığı zulüm anlatılırken de bu zulmün şiddetini gören meleklerin Müslümanların derdiyle dertlenip onlar için üzüldükleri söylenerek olayın vehametine dikkat çekilmek istenmiştir.

Felekde hep melekler bu derdimize yandı[495]

Melekler üzülüp ağlamanın yanı sıra sevinme halleriyle de mısralarda yer almışlardır. Aşağıdaki mısrada Allah(cc) merhametiyle tecelli ettiğinde meleklerin şâd ü handân oldukları ifade edilmektedir.

Sana rahm eyleye Mevlâ melekler şadümân olsun[496]

---

489 s. 440, ş. 501, k. 10.
490 s. 441, ş. 502, k. 5.
491 s. 650, ş. Kıyâmet Destânı, k. 82.
492 s. 670, ş. Duâ-i Huccac, k. 18.
493 s. 79, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 138.
494 s. 397, ş. 439, b. 5.
495 s. 574, ş. 687, b. 2.
496 s. 393, ş. 432, b. 1.

Feleklerdeki melekler ve yaratılmış olan eşya, şefkat ma'deni olan Hz. Hüseyin'in, hem zalim Yezid'in hem de vefâsız dünyanın elinden çektiği zulmün şiddetine hayret nazarıyla bakmışlar, deyim yerindeyse şaşkınlıktan dilleri tutulmuştur.

Feleklerde melekler âlem-i eşyâ edüp hayret
Neler gördü bu gaddârın elinden ma'den-i şefkât[497]

Melekler der cânlar fedâ[498]

Bazı beyitlerde melekler sayısal olarak da belirtilmiştir. Melekût âleminden günde yetmiş bin melek indiği söylenerek konuyla ilgili hadise telmih yapılmıştır[499].

Melekûttan inen her günde yetmiş bin melâikdir
Rîh-i Rahmân'ı bahşeyler gül ü reyhân Muhammed'dir[500]

2.3.1. Cebrâil

Cebrâil (as) dört büyük melekten biridir. Vahiy meleği olarak da bilinir. Hz. Peygambere vahiy getiren, miracdan önce Allah'ın davetini bildiren ve mirâca çıkarken ona eşlik eden, bazen insan şeklinde gelip, ashabın önünde Resulullah'a iman ve ibadet konularında sorular sorup, onların dinini öğrenmesine katkıda bulunan Cebrâil (as)'dir[501].

---

497 s. 664, ş. Mersiye, b. 6.

498 s. 498, ş. 582, k. 7.

499 Resulullah (sav) buyurdular ki: "Kim bir hastayı akşam vakti ziyaret ederse onunla mutlaka yetmişbin melek çıkar ve sabaha kadar onun için istiğfarda bulunur, Ona cennette bir bahçe hazırlanır. Kim de hastaya sabahleyin giderse, onunla birlikte yetmişbin melek çıkar, akşam oluncaya kadar ona istiğfarda bulunur, Ona cennette bir bahçe hazırlanır." Ebu Davud, Cenaiz 7, (3098); Tirmizi, Cenaiz 2, (969); İbnu Mace, Cenaiz 2, (1442)

500 s. 233, ş. 196, b. 3.

501 Bir gün Resûlu`llâh salla`llâhu aleyhi ve sellem açıkta oturuyordu. (yanına) biri gelip: "Îmân nedir?" diye sordu. "Îmân; Allâha, Meleklerine, Allâh`a mülâkî olmağa (yâni Rü`yetu`llâh`a), Peygamberlerine inanmak, kezâlik (öldükten sonra) dirilmeğe inanmaktır." cevâbını verdi. "Ya İslâm nedir?" dedi. "İslâm; Allâh`a ibâdet edip (hiçbir şeyi) O`na şerîk ittihâz etmemek, namazı ikâme ve farz edilmiş zekâtı edâ etmek, Ramazanda da oruç tutmaktır." buyurdu. (Ondan sonra) "Ya ihsân nedir?" diye sordu. "Allâh`a sanki görüyormuş gibi ibâdet etmendir. Eğer sen, Allâh`ı görmüyorsan şüphesiz O, seni görür." buyurdu. "Kıyâmet ne zaman?"

Şiirlerde Cebrâil (as)'in isim, şekil, işlev, görev, duygu gibi özelliklerine işaret edilmiştir. Burada bu özellikler sırasıyla ele alınacaktır.

Cebrâil (as), Cibrîl, rûhu'l-emîn, nâmûs-i ekber, Cibrîl-i emîn vb. isimlerle de anılmaktadır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de bu kullanımların örneklerini görmek mümkündür. Eserdeki na't-ı şeriflerden birinde Cibrîl ismi onun Hz. Peygamberin cemâline âşkını anlatırken kullanılır, fakat Efe Hazretleri aşkı uğruna kurban olmayı göze alarak Cibrîl'e aşkın yeni bir tarifini yaptırmak niyetinde görünmektedir.

Cemâlin cîminin müştâkı Cibrîl
Muhammed Lutfî'dir kurbânın ey Dost[502]

Hz. Peygamberin miraca çıkışına işaretle, konağının "kâbe kavseyn" olduğu, Ruhu'l-emîn olan Cebrâil'in de onun kapısındaki hizmetlisi olduğu söylenerek, Hz. Peygamberin üstünlüğüne vurgu yapılmıştır.

Konağın "kâbe kavseyni ev ednâ"
Olup Rûhu'l-emîn der-bânın ey Dost[503]

Dua mahiyetindeki bir şiirde Cebrâil (as)'in hürmetine kurtuluş talep edilirken onun "nâmûs-i ekber" ismine yer verilmiştir.

Bi hurmet-i yâ Rab nâmûs-i ekber
Amân Allah amân amân ver bize[504]

Aşağıdaki beyitte, Cebrâil (as)'ın hem vahiy meleği oluşu hem de

dedi. (Bunun üzerine) buyurdu ki: "Bu mes`elede sorulan, sorandan daha âlim değildir. (Şu kadar var ki Kıyâmet`den evvel zuhûr edecek) alâmetlerini sana haber vereyim: Ne zaman (satılmış) câriye, sâhibini (yâni efendisini) doğurur, kim idikleri belirsiz deve çobanları (yüksek) binâ kurmakta birbiriyle yarışa çıkarlarsa (Kıyâmet`den evvelki alâmetler görünmüş olur. Kıyâmet` in vakti) Allâh`dan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir." Ondan sonra Nebiyy-i Muhterem salla`llâhu aleyhi ve sellem ... Âyet-i Kerîme`sini tilâvet buyurdu. Sonra (gelen adam) arkasını döndü (gitti). Resûlu`llâh salla`llâhu aleyhi ve sellem "Onu çevirin." diye emrettiyse de izini bulamadılar. Bunun üzerine buyurdu ki işte bu, Cibrîl (aleyhi` s-selâm) dir. Halka dinlerini öğretmek için geldi. Tecrid-i Sarih Muhtasar Sahih-i Buhâri- Kitâbü'l-îmân, 47.

502 s. 121, ş. 48, b. 14.
503 s. 120, ş. 48, b. 12.
504 s. 456, ş. 523, k. 3.

Cibrîl-i emîn diye anılması bir arada yer almaktadır. O güvenilir elçi, Allah'ın emriyle, Ramazân ayında Kur'ân-ı Kerîm'i Resûlullah'a indirmiştir.

Cibril-i emîn emr-i Hudâ ile getirdi
Ahmed'e nüzûl eyledi Furkân Ramazân'da[505]

Beyitlerde onun bazı şekil özelliklerinden de bahsedilmiştir. Hz. Peygamber'in miraca çıkışının anlatıldığı beyitlerde, Cebrâil (as)'in Onu kanatlarının üzerine almak istediği, Onun da bu isteği kabul edip Cibrîl'in kanadı üzerine binip yedi feleği uçarak geçtiği anlatılmaktadır. Ayetlerde meleklerin kanatlı oldukları belirtilmektedir[506].

Dedi Cibrîl kerem et kân-ı kerem
Perim üzerine almak dilerem[507]

Râkib oldu per-i Cibrîl'e hemân
Cebrâîl aldı anı oldu revân[508]

Yedi eflâki uçûben giderek
Mîkâîl İsrâfîl hizmet ederek[509]

Ayrıca bu kanatların ait olduğu vücuda da işaret edilmiştir. Cibrîl'in, kıyamet gününde Hz. Peygamber'in ümmeti için üzüntüsünü gördüğü, Onun üzüntüsünü hafifletmek için, "ey Allah'ın seçtiği güzel, ben vücûdumu sırâtın üzerine koyayım, inananlar kanatlarıma basarak sırâttan selamet içerisinde geçsinler, o güzellere üzüntü veren bir durum olmasın", dediği anlatılmaktadır.

Dilerim ki olıcak yevm-i kıyâm
Vücûdumu sırât üstüne koyam[510]

---

505 s. 458, ş. 524, b. 6.

506 Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur. O, yaratmada dilediği kadar artırır. Gerçekten Allah her şeye kâdirdir35/1.

507 s. 59, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 68.

508 s. 59, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 69.

509 s. 59, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 70.

510 s. 61, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 90.

Ehl-i îmân basalar perlerime
Bir keder olmaya dilberlerime[511]

Cebrâil (as), öncelikle Allah'ın elçisidir. Hz. Peygamber'e peygamberliğini bildiren ve vahiy getiren, Hz. Meryem'i Hz. Îsâ ile müjdeleyen Cibrîl'dir. Efe Hazretleri şiirlerinde onun nebîlere rehberlik ettiğini de söylemektedir.

Cebrâil enbiyâya rehber olan[512]

Mirac anlatılırken Hz. Cebrâil Allah'ın davetlisine haber vermek için Sidre'den inen bir müjde gevheri olarak tavsif edilmektedir. Cibrîl bu haliyle, güzel davetliye yollanmış kutsal bir mücevher gibidir.

Sidre'den indi beşâret güheri
Vere med'uvv-i Hudâ'ya haberi[513]

Emin elçi, görevini yerine getirirken davranışları nezaket ölçülerinin en üst seviyesindeydi. Resulullah'dan izin isteyerek "yüceler yücesi Allah beni davetçi bir elçi olarak yolladı, seni katında misafir etmek istiyor" mesajını iletmiştir.

İstîzân eyledi Cibrîl-i Emîn
Beni gönderdi sana Rabb-i mu'în[514]

Cebrâil edeb ile verdi selâm
Hurmet ü ta'zîm ile etdi kelâm[515]

Cebrâil (as) elçilik görevinden başka, dergâhın kapıcısı, Hz. Peygamber'in cennetteki hizmetlisi ve müftîlik görevleriyle birlikte zikredilmektedir. Allah (cc) kainatın yaratıcısıdır, Cebrâil (as) ise dergâhın kapıcısıdır.

Hâlık-ı âlemdir Hazret-i Allah
Cibrîl-i Emîn'dir bevvâb-ı dergâh567,

---

511 s. 61, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 91.
512 s. 55, ş.Mirâcü'n-Nebî, b. 19.
513 s. 55, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 20.
514 s. 56, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 27.
515 s. 56, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 28.

Hz. Peygamber cennetteki makamına vardıktan sonra, onu önce Cibrîl büyük bir hürmetle ziyaret eder ve "ey Allah'ın resûlü buradaki hizmetliniz benim bir isteğiniz olduğunda işaret etmeniz yeterli" der.

Evvel gelir Cibrîl eyler ziyâret
Ta'zîm-i azîmle verir beşâret
Her ne emreylersen eyle işâret
Hâdimin Cibrîl'dir buyur fermânı[516]

Böylece Cibrîl Hz. Peygamberin kapısında hem kapıcı hem hizmetli olmuştur.

Der-i dergehinde Cibrîl
Der-bân olmuş ey nûr-i dil[517]

Hz. Cebrâil'in görevlerinden biri de Allah'ın yardım etmesini istediği kişilere yardım etmesidir. Efe Hazretleri, konuyla ilgili hadise telmih yaparak Cebrâil (as)'in şiir söyleme konusunda şair Hassân'a yardım ettiğini ifade etmektedir.

Ederdi nusreti Hassân'e nazm ü şi'ride Cibrîl
O gün müftî idi Cibrîl verir idi bu fetvâyı[518]

Meleklerle ilgili genel kullanımların verildiği kısımda meleklerin duygusal durumlarıyla ilgili eserde geçen örneklere yer verilmişti. Eserde özel olarak Cebrâil'le ilgili de duygusal bazı tasvirler yapılmıştır. Bu beyitlerde Cibrîl'le ilgili ağladığı, hayran olduğu, çok sevindiği ve âşık olduğu vb. durumlar söylenmektedir. Örnekler incelendiğinde onun hangi durumda nasıl bir duygusal hale girdiği ve nasıl bir tepki geliştirdiği açıkça görülecektir.

Cebrâil (as) gözlerine ayrılık gözyaşları dolmuş halde Allah Resûlunün yüzüne baktı.

---

516 s. 650, ş. Kıyâmet Destânı, k. 88.
517 s. 546, ş. 652, k. 7.
518 s. 536, ş. 638, b. 5.

Cebrâil bakdı Habîb'in yüzüne
Âb-ı firkat dolup iki gözüne[519]

Medine şehri hidayet kaynağı Hz. Peygamberi barındırması dolayısıyla hidayet denizidir. Cibrîller ise o hidayet denizinin mübarek ağızlarından Kevser balı misali dökülen ve gönüllere hidayet bahşeden sözler karşısında hayret makamında, hayrân bir şekilde kalmışlardır.

Medine şehri hidayet bahri
Cibrîller hayrân Kevser balına[520]

Gönül öyle bir seyir yeridir ki Cebrâil'i hayrân eder. Gönül içerisinde öyle gizli hazineler barındırır, öyle ilâhî cilvelere gebedir ki seyrine doyum olmaz ve her bir bakış hayranlığı artırarak tazeler.

Bir temâşâ-gâhdır bu Cebrâîl hayrân olur
Lutfiyâ her dü-cihanda câne cânândır gönül[521]

Cebrâil (as) âşık olarak da nitelendirilmektedir. Âşık olduğu şey ise, maddi kaygılardan uzak ve çıkarsız, bir meleğin özelliklerine yakışır biçimdedir. O, seher vaktinde insanlar uykularının en tatlı yerinde iken gönlü dertli, ilâhî aşkla yanan, "ey Alemlerin Rabbi kainat uykuda olabilir fakat ben gönlümle ve gözümle uyanığım ve senin huzurundayım beni kabul et" diyen uyanık âşıkların bu yakarışlarına âşıktır.

Cibrîl âşıkdır vakt-i seherde
Dertli derûnun ilticâsına[522]

Cebrâil (as)'in büyük bir sevinç içerisinde olacağı durum belirtilerek onun sevinme ve mutlu olma özelliğine de dikkat çekilmiştir. İlâhi aşka tutulmuş âşıkların terennümlerinin zevki gönüldedir, bu melodiler öylesine zevk vericidir ki bu hali görmüş olsa Rıdvân raksa başlar, Cebrâil ise mutluluktan ve zevkten kendinden geçer.

---

[519] s. 60, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 82.
[520] s. 114, ş. 38, bend 4.
[521] s. 332, ş. 339, b. 5.
[522] s. 445, ş. 508, k. 1.

Lutfiyâ sâzendeler var dildedir zevk-i tarâb
Görse Rıdvân rakseder Cebrâil olur şâdümân[523]

2.3.2. Azrâil

Dört büyük melekten cân almakla görevlendirilmiş olanıdır. Azrâil ismi Kur'ân ve hadislerde geçmemekte, bunun yerine melekü'l- mevt veya peyk-i ecel(ölüm meleği) ifadesi kullanılmaktadır. Cân alan meleklerden bahsedilen ayetlerde çoğul ifadelerin de kullanıldığı dikkate alındığında Azrâil'in cânı alan tek melek olmayıp belki onların aralarında en yetkilisi olduğu düşünülebilir.

Hz. Peygamber'in vefatı için Azrâil'in gelişi anlatılırken, Hak katında sana kavuşma arzusu son haddine gelmeseydi, Azrâil seni ötelere götürmek için gelmezdi denmektedir, Hz. Peygamberin ölümü güzel bir sebebe bağlanarak hüsn-i talil san'atı yapılmıştır.

Hâk-i pây-i Hazret'e etmezdi Azrâil nüzûl[524]
İnd-i Hak'da gâyet-i hubb-i visâlin yâ Resûl[525]

Bir başka şiirde de yaşı ilerlemiş kimselerin şahsında bütün insanlara hitapla, ecel meleğinin emanet verilen rûhu teslim almak için kapıya geldiği, artık dünyanın kendisiyle bağını kopardığı, kendisininde ondan kopması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, muhataplar, dünyada davranışlarını kontrol ederek, kendilerini ahirete hazırlama konusunda uyarılmaktadırlar.

Pîr oldun ey dede merhamet buyur
Peyk-i ecel geldi kapuyu basdı[526]
Ne lazımdır bize nefsine duyur
Bugün dünyâ bizden peyvendi kesdi[527]

---

[523] s. 391, ş. 428, b. 5.

[524] Takva sahipleri o kimselerdir ki, melekler, canlarını hoş ve rahat halde alırlar. «Selam size, yapmış olduğunuz güzel işlerin mükafatı olarak girin cennet'e...» derler16/32.

[525] s. 333, ş. 341, b. 5.

[526] De ki: «Size vekil kılınmış olan ölüm meleği canınızı alacak, sonra döndürülüp Rabbinize götürüleceksiniz.» 32/ 11 Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve sırtlarına vura vura ve «Tadın bakalım cehennem azabını!» diye diye canlarını alırken hallerini bir görmeliydin8/50.

[527] s. 521, ş. 617, k. 1.

2.3.3. Mikâil

Mikâil (as) de bazı İslâmi kaynaklarda dört büyük melekten biri olarak sınıflandırılır. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen meleklerdendir. Ayet ve hadislerde vazifesiyle ilgili net bir bilgi bulunmasa da tabiat olaylarıyla görevli olmasıyla tanınmıştır. Efe Hazretleri de, Mikâil (as)'den mirac hadisesini anlatırken bahsetmiş, Hz. Peygamber Cibrîl'in kanadı üzerinde yedi feleği uçarak geçerken Mikâil (as)'in da ona hizmet ettiğini söylemiştir.

Yedi eflâki uçûben giderek
Mîkâîl İsrâfîl hizmet ederek[528]

2.3.4. İsrâfil

İslâmi kaynaklardaki tasnife göre dört büyük melekten biri de İsrâfil (as)'dir. Kur'ân ve hadislerde bir çok kez geçmektedir. Kıyametin kopmasının ve insanların yeniden dirilmesinin işareti olan sûra üfürme işini yapmakla görevli melek İsrâfil'dir. Kur'ân'da ismi doğrudan geçmemekle birlikte görevine işaretle, sûr sahibi veya münâdi olarak isimlendirilmektedir.

Miraca çıkış esnasında Hz. Peygamber'e Mikâil (as) ile birlikte hizmet ettiklerine işaret edilmektedir.

Yedi eflâki uçûben giderek
Mîkâîl İsrâfîl hizmet ederek[529]

Başka bir şiirinde de Efe Hazretleri, diriliş gününe işaret etmektedir. Zaman tamam olup Allah izin verince İsrâfil sûru üfleyince ölenlerin hepsi kalkar, Allah toprakta yok olmuş olan kabir ehlini yeniden dirilterek vücud sahibi yapar.

Müddet hitâmında İsrâfil sûru
Urunca kaldırır emvâtı geru
İhyâ eder Allah ehl-i kubûru
Mevcûd olur olan türâbda fânî[530]

---

528 s. 59, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 70.
529 s. 59, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 70.
530 s. 640, ş. Kıyâmet Destânı, k. 3.

2.3.5. Kirâmen Kâtibin

İnsanların sağ ve sol tarafında bulunup onların sevaplarını ve hatalarını yazan meleklere verilen isimdir. Kur'ân'da da bu melekler açıkça zikredilmekte, insanlar, yaptıklarının kaydedildiği ve hesap gününde biri bile eksilmeden onlardan sorguya çekilecekleri konusunda uyarılmaktadırlar. Efe Hazretleri de şiirlerinde, onların görevlerine vurgu yapmıştır.

Kâtiplerin sağ ve solda bulunduğu, mahiyeti insanlarca bilinmeyen, fakat anlaşılır olması bakımından defter veya kitap olarak zikredilen, unsurlara kayıt yaptıkları ifade edilerek, gönlünü îmân nûruyla boyamış, diliyle ve kalbiyle Allah'ın zikriyle meşgul olan kişilere korku olmayacağı belirtilerek, ne mutlu onlara denilmek istenmiştir.

Kirâmen-kâtibi sağ u solunda
Mevlâ'nın kitâbı vardır elinde
Ne devletdir ki zikrullah dilinde
Derûnun münevver nûr-i îmândan[531]

Meleklerin insanların davranışlarını kaydederken fazla yazmadıkları gibi eksik de yazmadıklarını, insanlar kıyamet günü anlayacaklardır. Zirâ kıyamet gününün hâkimi olan Allah (cc)'ın emriyle herkese defteri verilecek, insanlar kitaplarını okurken, dünya hayatında neler yaptıklarını görüp hatırlayacaklar ve hiçbir eksiklik olmadığını müşahede edeceklerdir.

Hâkim-i kıyâmet zü'l-Celâl Allah
Emr eder defterler verilir vallah
Herkes kitâbını okurlar billah
Melekler yazmamış fazla noksânı[532]

Allah (cc) Ramazan ayını mü'minler için mübarek kılmış onda yapılması farz olan oruç ibadetine de özel önem vermiştir. Oruç tutmanın sadece aç kalmak olmadığı düşünüldüğünde bu hassasiyet daha iyi anlaşılacaktır. Bu ay aynı zamanda dini ve ahlâki konularda hassasiyetleri geliştirme, kâmil insan olma yolunda basamakları daha hızlı çıkabilmek için verilmiş

531 s. 397, ş. 438, k. 3.
532 s. 641, ş. Kıyâmet Destânı, k. 16.

bir fırsattır[533]. İnsanlar yılda bir ay yenilenir, güçlenir, yılın diğer aylarında nefis ve şeytanla mücadelede güç kazanırlar.

Allah (cc) hakiki anlamda oruç tutanlar için mükafatı kendisinin takdir edeceğini buyurmuştur. Şiirde de bu duruma işaretle Kirâmen-kâtibin'in bile Allah'ın onlara takdir ettiği mükafatı bilmediği, ancak kıyâmet günü oruçlular defterine bakıldığında anlaşılacağı ifade edilmiştir.

Kirâmen-kâtibîn bilmez ne yazdı Hazret-i Allah[534]
Sâimler defterine bak kıyâmetde beyân olsun[535]

2.3.6. Sual melekleri

Sual melekleri bazı hadislerde Münker-Nekir olarak da isimlendirilmişitir. İnsanlar ölüp kabre konduktan sonra, ona gelip inanç esasları vb. konularla ilgili sorular sorup onlara aldıkları cevaplara göre muamelede bulundukları rivayet edilmektedir[536]. Efe Hazretleri de, sual meleklerinin

533 قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّورِ وَالْعَمَلَ بِهِ، فَلَيْسَ لِلهِ تَعَالَى حَاجَةٌ فِي أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ. أخرجه البخاري وأبو داود والترمذي «Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Kim yalanı ve onunla ameli terketmezse (bilsin ki) onun yiyip içmesini bırakmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur.» Buhari, c.2, s.272 ; Ebu Davud, Sünen, el-Gıybetü li's-sâim, c.1, s.720.

534 Rasûlullah (S) şöyle buyurdu: "Oruç bir kalkandır. Oruçlu kimse kötü söz söylemesin ve cahillik yapmasın (yânî Câhiliyet fiillerinden birşey yapmasın). Eğer herhangibir kimse kendisiyle döğüşmeye yâhud söğüşmeye girişirse, ona iki defa 'Ben oruçluyum' desin. Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, oruçlu ağızın kokusu, Yüce Allah katında misk kokusundan daha temizdir. Yüce Allah: Oruçlu kimse benim için yemesini, içmesini, cinsî arzusunu terk eder. Oruç, doğrudan doğruya bana edilen (riya karışmayan) bir ibâdettir. Onun ecrini de doğrudan doğruya ben veririm. Hâlbuki diğer güzel amellerin hepsi on misli ile ödenir". Buhari, Kitâbu's-Savm, Oruç Tutmanın Fazileti Babı, 4.

535 s. 386, ş. 421, b. 6.

536 قَالَ رَسُولُ اللهِ # إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَولّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ، وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ إِذَا انْصَرَفُوا، أَتَاهُ مَلَكَانِ فَيُقْعِدَانِهِ، فَيَقُولَنِ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هذا الرَّجُلِ مُحَمّدٍ #؟ فأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُاللهِ وَرَسُولُهُ. فَيُقَالُ لَهُ: انْظُرْ الى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ أَبْدَلَكَ اللهُ بِهِ مَقْعَداً مِنَ الْجَنَّةِ. فَيَرَاهُمَا جَمِيعاً، وَيَفْتَحُ اللهُ لَهُ مِنْ قَبْرِهِ إِلَيْهِ؛ وَأَمَّا الْكَافِرُ وَالْمُنَافِقُ فَيَقُولُ: أَدْرِى، كُنْتُ أَقُولُ كَمَا تَقُولُ النَّاسُ. فَيُقَالُ: دَرَيْتَ وَ تَلَيْتَ، ثُمَّ يُضْرَبُ بِمِطْرَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً بَيْنَ أُذُنَيْهِ! فَيَصِيحُ صَيْحَةً فَيَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ إَّ الثَّقَلَيْنِ[. أخرجه الخمسة إ الترمذي. قوله: »و تليت« أي و اتبعت الناس فقلت مثل ما قالوه؛ وقيل صوابه: ائتليت افتعلت، من قولك: آلو إذا لم يستطعه، والمحدّثون يروونه إ تليت «Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Kul kabrine konulup, yakınları da ondan ayrılınca -ki o, geri dönenlerin ayak seslerini işitir- kendisine iki melek gelir. Onu oturtup: «Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm) denen kimse hakkında ne diyordun?» diye sorarlar. Mü'min kimse bu soruya: «Şehadet ederim ki, O, Allah'ın kulu ve elçisidir!» diye cevap verir. Ona: «Cehennemdeki yerine bak! Allah orayı cennette bir mekâna tebdil etti» denilir.

sorgulayacakları kişileri gözlediğini, onlara yaşantısını nerede geçirdiğini, malını kazanırken haram- helâl konularına hassasiyet gösterip göstermediğini sorduklarını belirterek, sorulara gerekli olan cevaplar verilmediği takdirde sorgulananların hata yaptıkları konularda azaba düçâr olduklarını ifade etmektedir.

Kara yerler seni yerler
Kişi niyetine derler
Süâl melekleri gözler
Rızâ-yı Bârî'yi gözle[537]

Sorarlar hasb-i hâlinden
Haram helâl bu mâlinden
Azâb olur vebâlinden[538]

Ayrıca bu sorgunun kolay olmadığı, her bireyin yaşantısının en ince ayrıntılarına kadar sorgulanıp, sadece insanlara değil hayvanlara yapılan davranışların da hesabının verileceği ise başka mısralarda anlatılmaktadır.

Eğer hayvân eğer insân
Alurlar hakkını yeksân
Değildir bu hisâb âsân[539]

2.3.7. Ecel melekleri

Ecel meleklerine "Azrâil" başlığı altında da değinilmekle birlikte çoğul ifade kullanılan örnekler bu başlık altında verilecektir. Bu örnekte

(Adam bakar) her ikisini de görür. Allah da ona, kabrinden cennete bakan bir pencere açar. Eğer ölen kâfir ve münafık ise (meleklerin sorusuna): «(Sorduğunuz zatı) bilmiyorum. Ben de herkesin söylediğini söylüyordum!» diye cevap verir. Kendisine: «Anlamadın ve uymadın!» denilir. Sonra kulaklarının arasına demirden bir sopa ile vurulur. (Sopanın acısıyla) öyle bir çığlık atar ki, onu (insan ve cinlerden ibaret olan) iki ağırlık dışında ona yakın olan bütün (kulak sahileri) işitir.» [Buhârî, Cenaiz 68, 87; Müslim, Cennet 70, (2870); Ebu Davud, Cenaiz 78, (3231); Nesâî, Cenaiz 110, (4, 97, 98); Tirmizî, Cenaiz 70,

537 s. 452, ş. 518, k. 2.

538 s. 452, ş. 518, k. 3.

539 s. 452, ş. 518, k. 4.

ecel melekleri çoğul olarak kullanılmıştır, ayetlerle de paralellik arz etmesi dolayısıyla, Azrâil'in rûhları kabz ederken yalnız olmadığı sonucu çıkarılmaktadır.

Örnek beyitte, ecel meleklerinin emaneti almak için geldikleri ve onlardan kaçış olmadığı belirtilerek, ecel şerbetini içmek, rûhu teslim etmek zorunluluğu olduğu belirtilmektedir.

Ecel melekleri kapuyu basdı[540]
Ecel şerbetini içmek gerekdir[541]

2.3.8. Hamele-i Arş(kerrubiyân)

Kerrûbiyân kelimesi sözlüklerde Allah'a en yakın melekler olarak açıklanmış, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri de eserinde "*hamele-i arş meleklerine kerrûbiyân da derler" şeklinde bir cümleyle konuya açıklık getirmiştir."*[542] *Bu melekler dört tane olup arş-ı âlâyı taşırlar*[543]*. Eserde ayrıca İsrafil (as)'da bu meleklerden biri olduğu ifade edilmektedir. Efe Hazretleri de eserinde dua mahiyetindeki bir beyitte, Allah'ın lütfu cümlemizi kuşatsın, ona en yakın olan arşı taşıyan meleklerin meclisinde bulunasınız diyerek, muhataplarına güzel bir dua yapmaktadır.*

Cümlemizi eltâf-ı Hudâ eyleye mazrûf
Mevcûd olasız cem'iyyet-i kerrûbiyânda[544]

2.3.9. Rıdvan

"Hadislerde anlatıldığına göre cennetin bekçisi olan meleklerin başkanı Rıdvan'dır."[545] *Efe Hazretleri şiirlerinde Rıdvân'ı, cennet,diğer meleklerlerin isimleri, ravza, vahdet meyinin meclisi vb. ifadelerle sıklıkla*

---

540 s. 521, ş. 617, k. 3.
541 s. 521, ş. 617, k. 4.
542 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme, Sadeleştiren: Turgut Ulusoy, ty, s. 13.*
543 Melekler de onun etrafındadır, O gün Rabbinin Arşını bunların da üstünde sekiz melek yüklenir69/17.
544 s. 106, ş. 25, b. 4.
545 M.Sait Özervarlı, "*Melek", DİA, c. 29, s. 40.; A. Salim Kılavuz, "Hazene-i Cennet ve Cehennem", İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c. 2, s. 224.*

kullanmıştır. "Rıdvan kelimesi rıza anlamına da gelmektedir."[546] *Ayetlerde daha çok Allah'ın rızası anlamıyla kullanılmış, bu anlam eserdeki mısralarada yansımıştır. Kelimenin kullanıldığı mısralar anlam bütünlüğü dikkate alınarak incelendiğinde, bazı mısralarda kinaye san'atıyla, bazı mısralarda ise, rıza anlamıyla, bir kısmında ise cennet meleği olan Rıdvan kastedilerek kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca ravza-i Rıdvân şeklinde terkip yapılarak cennet anlamında kullanılmıştır.*

Cennetin bekçisi anlamında, beyitlerde çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Ramazan ayında Müslümanlar için mânâ aleminde yapılan hazırlıklara dikkat çekilerek, Rıdvân'ın cennetleri süsleyerek firdevs-i a'lâda oruç tutanları gözlediği, konuyla ilgili hadislere telmih yapılarak547, hoş bir üslupla anlatılmaktadır.

Cennetleri bezetmiş Rıdvân bizi gözetmiş
Firdevs-i a'lâ içre mâh-i Ramazân'dır bu[548]

Dua mahiyetinde bir şiirde, Allah (cc) bütün inananları toplayıp cennette Rıdvân'a komşu eylesin denilmektedir.

Cümleten ehl-i îmânı cem' ede Bârî Hudâ
Cennet-i a'lâ içinde câr-ı Rıdvân eylesin[549]

Bitlis ziyaretinin anlatıldığı şiirde, Bitlis'in âriflerin ocağı ve irfân merkezi olması dolayısıyla, cennette Rıdvân orayı kıskansa garipsenmez denilerek Rıdvân'ın cennette sorumlu düzeyde bir melek olduğuna işaret edilmektedir.

Makarr-ı ârifân merkez-i irfân
Sezâdır reşk ede cennetde Rıdvân[550]

---

546 Halil İbrahim Bulut, "*Rızâ*", *DİA, c. 35, s. 55.*

547 Resulullah (sav) buyurdular ki: "Cennette Reyyan denilen bir kapı vardır. Oradan sadece oruçlular girer. Oruçlular girdiler mi artık kapanır, kimse oradan giremez." (Tirmizi'nin rivayetinde şu ziyade var: "Oraya kim girerse ebediyyen susamaz.") Buhari, Savm 4, Bed'ü'l-Halk 9; Müslim, Sıyam 166, (1152); Nesai, Sıyam 43, (4,168); Tirmizi, Savm 55, (765)

548 s. 438, ş. 499, b. 9.

549 s. 401, ş. 444, b. 5.

550 s. 621, ş. Bitlis Ziyareti, b. 6.

Rıdvân aşağıdaki mısrâdada Cebrâil ile birlikte kullanılarak, konum olarak onlardan çok aşağıda olmadığı belirtilmiş, bahsedilen durumu görmüş olsa sevincinden raksa başlayacağı ifade edilerek onun duygusal özelliklerine de dikkat çekilmiştir.

Görse Rıdvân rakseder Cebrâil olur şâdümân[551]

Maksûd Efendi için yazılmış bir mersiyede, onun Allah'ın rahmetini kazandığı ve cennete dahil olduğu bildirilirken, cennet, "Rıdvân'ın bahçesi anlamına gelen ravza-i Rıdvân terkibiyle ifade edilmiştir.

Rahmet-i Rahmân'a nâil
Maksûd Efendi Hâcemiz
Ravza-i Rıdvân'a dâhil
Maksûd Efendi Hâcemiz[552]

Efe Hazretleri, gönlünün nûru sevgilisini, Allah'a emânet ettiğini, ona karşılık olarak kendisine cennetten bir gül bahçesi de verilecek olsa, cânânını kesinlikle vermeyeceğini söylerken, yine Ravza-i Rıdvan terkibini cennet anlamında kullanmıştır.

Âlemi var eyleyen Allah'a teslîm etmişem
Ravza-i Rıdvân'daki gülzâre vermem ben seni[553]

2.3.10. Cehennem melekleri(Zebâni)

Cehennemde görevli meleklere zebâni ismi verilmektedir. Ayet ve hadislerde, cehennem tasvirleri yapılırken onların da bahsi geçer[554]. Efe Hazretleri mısralarında konuyla ilgili ayetlere telmih yaparak, ayetlerin şerhini nazım şeklinde ifade etmiş demek abartı olmasa gerektir.

Zebaniler kâfirleri cehenneme sürerken [555], aynı zamanda da, size, sizi uyarıp doğru yolu gösterecek bir peygamber gelmedi mi diye sorarlar,

---

551 s. 391, ş. 428, b. 5.
552 s. 665, ş. Mersiye, k. 1.
553 s. 590, ş.709, b. 2.
554 O zaman o taraftarlarını yardıma çağırsın 96/17. Biz de Zebanileri çağıracağız96/18.
555 (Allah iki meleğe buyurur ki:) «Haydi ikiniz, atın cehenneme her inatçı nankörü! 50/24

kâfirler bu soruya bize resûl olarak gönderilenleri biz yalanladık diye cevap verirler[556].

Kâfirleri bölük bölük bölerler
Zebânîler cehenneme sürerler
Size resûl gelmedi mi sorarlar
Derler tekzîb ettik resûl olanı[557]

2.4. CENNET VARLIKLARI

Cennet, Allah'ın, rızasını kazanan kulları için hazırladığı, ebedi kalınacak, zevk ve dinlenme yeridir. Allah (cc), orada kullarından maddi manevi her türlü kederi giderecek, orası sadece sürûr yeri olacaktır. Bu sürûr yerinde kulları için güzel ve temiz eşler, sadık arkadaşlar ve efendilerine bağlı hizmetliler de var etmiştir. Efe Hazretleri cennet tasviri yaptığı mısralarından birinde, cennetle ilgili ayet ve hadislere telmih yaparak, onlarda cennetliklere verilecek nimetler arasında sayılan unsurları ustaca bir araya toplamıştır. Bu unsurlar aşağıda ayrı başlıklarda incelenecek olan, hûri, gılmân, vildân ve huddâm-ı cennet'tir.

Hz. Peygamberin ve ümmetinin cennete geldiğini gören, hûri, gılmân, vildân, huddâm-ı cennet için bu kutlu gün büyük bayram olur, muhabbet güneşi gönülden gönüle doğar, Rabbânî feyzin kevserinden içerler.

Hûri gılmân vildân huddâm-ı cennet
Iyd-i ekber olur cânlara minnet
Doğar dilden dile mihr-i muhabbet
İçerler Kevser-i feyz-i Rabbânî[558]

---

556 İnkâr edenler bölük bölük cehenneme sevkedilmektedir. Nihayet oraya vardıklarında kapıları açılır ve bekçileri onlara: «İçinizden size Rabbinizin âyetlerini okuyan, bu gününüzle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?» derler. Onlar da: «Evet geldi» derler. Fakat kâfirler üzerine azab kelimesi hak oldu39/71. Az daha öfkeden çatlayacak. Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: «Size korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi?» diye sorarlar67/8.

557 s. 647, ş. Kıyâmet Destânı, k. 63.

558 s. 650, ş. Kıyâmet Destânı, k. 85.

2.4.1. Hûri

"Hûri, cennet hanımlarını ve onların güzelliğini ifade etmek için kullanılan bir kelimedir."[559] *Kur'ân-ı Kerîm'de cennetin anlatıldığı bazı ayetlerde huri ifadesi geçmektedir*[560]. *Hûrilerle ilgi ayetlerde vurgulanan en bariz özellik göz güzellikleri ve güzel gözlerini sadece eşlerine çevirmiş olmalarıdır.*

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde ise huri kelimesi, cennet tasviri yapılan mısralarda, ayette geçen anlamıyla kullanmış, sevgilinin güzelliğinin resmedildiği mısralarda ise teşbih san'atı kullanılarak, sevgilinin bir hûri kadar güzel olduğu hatta zaman zaman hûrileri bile hayrette bırakacak, kıskandıracak bir güzelliğe sahip olduğu anlatılmak için kullanılmıştır.

Cennet ve hûri kelimelerinin birlikte kullanıldığı örneklerden birinde Efe Hazretleri, Müslümanların kabirlerinin cennet bahçelerinin bir nümunesi olacağını anlatan hadise telmih yapmıştır.[561] Ey kabirlerde yatanları ziyarete gelen kişi, kabrimin yanına doğru gel, gönlünde perdeler hareketlenip gönül zevki ortaya çıkınca ozaman cennetin ve hûrinin nasıl olduğunu göreceksin.

Ey zâir-i ehl-i kubûr gel kabrime kıl bir huzûr
Zevk-ı dil edince zuhûr gör nicedir cennât u hûr[562]

Ey Allah'ın Resûlü eğer senin güzelliğinin kitâbı halk içerisinde okunsa, ne cennet-i me'vâ'nın anlatılması ne de oradaki güzel gözlü hûriler vb.

---

559 Bekir Topaloğlu, "*Hûri*", *DİA, c. 18, s. 387-388.*

560 İşte böyle, biz onları ayrıca iri siyah gözlü hurilerle evlendiririz44/54. Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanırlar. Ayrıca biz onları ceylan gözlü hûrilerle evlendirdik52/20. Çadırlar içerisinde gözlerini yalnız kocalarına çevirmiş hûriler vardı55/72. İri gözlü hûriler56/22, Saklı inciler gibi56/23,

561 وعن ابن عمر رَضِيَ اللهُ عَنهما قالَ:]قَالَ رَسُولُ اللهِ #: إذَا مَاتَ أحَدُكُمْ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيّ، إنْ كَانَ مِنْ أهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنْ أهْلِ الْجَنَّةِ، وَإنْ كَانَ مِنْ أهْلِ النَّارِ فَمِنْ أهْلِ النَّارِ. فَيُقَالُ: هذَا مَقْعَدُكَ حَتّى يَبْعَثَكَ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ[. أخرجه الستة إ أَبا داود.
İbnu Ömer (radıyallahu anhümâ) anlatıyor: «Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Sizden biri ölünce, kendisine akşam ve sabah (cennet veya cehennemdeki) yeri arzedilir. Cennet ehlinden ise, (yeri) cennet ehlinin (yeridir), ateş ehlinden ise (yeri) ateş ehlinin (yeridir). Kendisine: «Allah seni kıyamet günü diriltinceye kadar senin yerin işte budur!» denilir.» [Buhârî, Cenaiz 90, Bed'ül-Halk 8, Rikak 42, Müslim, Cennet 65, (2866).; Muvatta, Cenaiz 47, (1, 239); Tirmizî, Cenaiz 70, (1072); Nesâî, Cenaiz 116, (4, 107).

562 s. 204, ş. 157, b. 1.

güzelliklerin söylenmesi artık onları etkilemez, senin güzelliğinin yanında bütün diğer tasvir ve sunumlar sönük kalır.

Eğer husnin kitâbı bir okunsa halk-ı âlemde
Ne zikr-i cennet-i Me'vâ ne hûrî-îyn ü havrâye[563]

Aşağıda verilecek örneklerde ise hûri kelimesi cennet varlığı anlamının yanı sıra, güzellik sembolü olarak sevgiliyle bazen kıyaslanmış, bazen de teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Ey sevgili, senin ağzından inci gibi dökülen kelimelerin yarattığı melodiyle hûriler dansa başlar, ve öylesine kendilerinden geçerler ki gözlerindeki sürmeyi çalmak istesen çalabilirsin. Şâhlar da, senin gönül coşturan konuşmanı duyunca, hûriler gibi kendilerinden geçerler ve onların hem makamlarının alameti, hem de kendilerine temas eden en değerli eşyaları olan tâclarını çalsan ruhları duymaz.

Hûrîleri raksa salar
Gözlerinden sürme talar
Şâhların tâcını çalar
Dür döken dillerin senin[564]

Zamanın güzelleri cennetteki hûriye benzetilmiş, onlarla mesafenin iyi ayarlanması gerektiği yoksa kendini kaybetmenin işten bile olmadığı anlatılmak istenmiştir. Fakat görüntüdeki bütün bu uyarılara rağmen aslında şairin asıl söylemek istediğinin, "o güzellere bak, onların gönülleri uyanık tutan feyizlerinden faydalan, seherlerde onların aşkını terennüm et", olduğu anlaşılmaktadır. Görünüşte söylediği ise, "servi boylu, hûri görünüşlü, bakışı cân yakan güzellere bakma gönlünü kaptırırsın" dır.

Serv-i kad hûrî kıyâfet âfet-i devrân güzel
Bakışı cân-cûlere bakma gönül elden gider[565]

Aşağıdaki örnekte ise sevgili, tavır özellikleri dolayısıyla hûriye benzetilmiştir. Onun hûri gibi güldüğü, bir hûri endamıyla salındığı, dolayısıyla

[563] s. 467, ş. 536, b. 6.
[564] s. 415, ş. 465, k. 2.
[565] s. 243, ş. 211, b. 3.

insana cennette olduğu hissini verdiği ve onun yanında her şeyin sönük kaldığı vurgulanmaktadır.

Hûrî gülüşü sallanışı zevk-ı cinândır
Bir mihr-i zemândır[566]

2.4.2. Gılman

"*Cennet ehlinin hizmetiyle görevlendirilmiş ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler*[567] *anlamında kullanılan Kur'ân terimidir."*[568] *Eserdeki şiirlerde gılman, hûri kelimesiyle birlikte, tenasüp san'atına uygun bir şekilde, birbirini çağrıştıran kelimeler bir arada kullanılmıştır. Anlam olarak ise, sevgilinin güzelliğinin anlatıldığı beyitlerde, onun güzelliğini gören, güzellik ve zarafet timsali hûri ve gılmanların, bu güzellik karşısında mest ü hayrân oldukları, aşk ateşine yandıkları ifade edilmektedir.*

Servi boyu omuzdan aşağı dökülen saçlarla süslenmiş, bu kıyamet gibi güzel kendisini görenleri mahvetmektedir, hûri ve gılman ise bu güzellik karşısında, Allah'ın güzelliğini yansıtan bu hikmet aynasına hayrân olurlar.

Geysûlar bezetmiş serv-i kâmeti
Kim görse mahvolur bu kıyâmeti
Hûr u gılmân görse bu kıyâfeti
Mir'ât-ı hikmete olurlar hayrân [569]

Allah'ın hikmetinin cilvesiyle yarattığı güzeli, hûri ve gılman görse hayrette kalırlar, zamanın güzeli onu görse, ikinci plana düşmenin telaşıyla dehşete düşer, gökyüzünde parlayan güneş bile onun bir benzerini görmemiştir.

---

566 s. 358, ş. 381, bend 4.

567 وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ {سُورَةُ الطُّورِ} : Kendilerine ait bir takım hizmetçiler de onların etrafında dönerler. Bu gençler sanki sedefleri içine gizlenmiş inci gibidirler52/24.

568 Yusuf Şevki Yavuz, "*Gılman*", *DİA, c. 14, s. 50.*

569 s. 376, ş. 405, k. 5.

Hayret eder görse hûr ile gılmân
Dehşet alır bilse âfet-i devrân
Mislini görmemiş mihr-i dırahşân
Hikmetullah böyle mukadder etmiş[570]

Efe Hazretleri başka bir beyitte de, insanların ve cinlerin, hûri ve gılmanların, cennetlerin ve Rıdvân'ın, mahbûbubu için cân attıklarını, ona kavuşma arzusuyla tutuşup yandıklarını söylemektedir.

Müştâk sana ins ile cin cân hûrî gılmân
cennât ile Rıdvân[571]

2.4.3. Vildan

"*Kur'ân-ı Kerîm'de gılmanla aynı anlamda, cennettekilere tahsis edilen genç hizmetliler*[572] *olarak, kullanılmıştır."*[573] *Vildan kelimesi, eserde ise Hacı Fâruk Efendi için yazılan bir mersiyede, hûri kelimesinin çoğulu olan havrâ kelimesiyle birlikte kullanılmış ve bunların cennetteki nimetlerin bir parçası olduğuna işaret edilmiştir.*

Hacı Fâruk Efendi, ilim bahçesinin ışığıydı, fakat vefat etti. O vefat edince cennet onun için süslendi ve ona hûriler ve gılmanlar tahsis edildi.

O zât bu ravza-i ilmin çırâğı idi ki söndü
Bezendi cennet-i a'lâ anınçün vildân u havrâ[574]

2.5. DİĞER RUHÂNÎ VARLIKLAR

Bu başlık altında buraya kadar ele alınmamış olan ruhânî varlıklara yer verilip, onların geçtiği örneklerden dikkat çekici olanlar açıklanacaktır.

---

570 s. 302, ş.295, k.3.
571 s. 411, ş. 459, bend 8.
572 يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ {سُورَةُ الوَاقِعَةِ} : Çevrelerinde, ölümsüzlüğe ulaşmış gençler dolaşırlar 56/17.
573 Yavuz, *agmd, DİA, c. 14, s.50.*
574 s. 115, ş. 39, b. 2.

2.5.1. Burak

Burak, Hz. Peygamber mirâca çıkarken onu yolculuğun belli bir noktasına kadar götüren bineğe verilen isimdir. Allah (cc) Hz. Peygamberi katına davet ettiğinde davetçi olarak giden Cebrâil (as) Hz. Peygamber'e Burak'ı tanıtırken onun çeşitli özelliklerini vurgulamıştır.

Bunlardan biri, Burak'ın Resûlullah'a âşık olması ve ayrılık ateşiyle yüreğini dağlamış olmasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber'in mirâca çıkacağını bilmekte ve bu yolculukta ona hizmet etmeyi cân u gönülden arzu etmektedir.

Hâmil-i aşkın idi iş bu Burâk
Ciğerin yakmış idi nâr-ı firâk[575]

Gözler idi bu zemânı yâ Resûl
Hizmetinde edesin anı kabûl[576]

Cibrîl (as) onun maddi özelliklerini tanıtırken de, Hz. Peygamberin bineğine layık bir şekilde, Burak'ın eğerinin en kıymetli madenlerden ve değerli taşlardan oluştuğunu belirtmiştir. Resûlullah'da Burak'a binmiş ve cânânının katına ulaşıp, Ona kavuşmak için yola revân olmuştur.

İncû mercân sîm ü zerdir eğeri
Sana hizmet edecek var değeri[577]

Şehsüvâr oldu Burâk'ına Resûl
Dergeh-i cânânına ede vüsûl[578]

Burak'la ilgili vurgulanan bir başka özellik de onun çok hızlı bir binit olmasıdır. O öyle hızlıdır ki, Hz. Peygamberi, bir an olarak ifade edilen bir zaman diliminde Mekke'den Kudüs'e götürmüştür.

---

[575] s. 57, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 43.
[576] s. 57, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 44.
[577] s. 57, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 45.
[578] s. 57, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 46.

Ân-ı vâhidede Kuds-i Şerîf'e
İndi evvelce o arz-ı zarîfe[579]

Eserdeki na'tlardan birinde de, mirac hadisesi anlatılırken, bir mısrada bu olayın ihtişâmı Burak'ın üzerinden açıklanırken, yedi gezegenin Burak'ın na'li olduğu söylenmiştir.

Burâkı na'lidir seb'a-i seyyâr[580]

Bir başka şiirde ise haşr günü Allah'ın Cebrâil (as)'e, "habîbimi incitmeden, saygıyla kaldır, tâc, hulle ve Burak'ı götür, zira bugün mahşer yerinin sultanı O'dur", diye buyurduğu anlatılır.

Cibrîl'e emr olur ol Ahmed'imi
Hurmet ile kaldır Muhammed'imi
Tâc u hulle Burak götür sermedi
Devlet ü izzetin oldur hakânı[581]

2.5.2. Levh ve Kalem

"Levh, mahiyeti bilinmeyen ve ilâhi ilmi ihtiva eden bir kitap[582], *kalem ise yaradılışın başlangıcından sonsuza kadar vuku bulacak nesne ve olayları ilâhi ilme göre kaydeden madde ötesi bir unsur olarak tanımlanmıştır."*[583] *Ayet ve hadislerde her iki unsura da çeşitli vesilelerle değinilmektedir.*[584]

Eserde de levh ve kalem kelimeleri, aralarındaki anlam ilgisi ve işlevsel yakınlık dolayısıyla birlikte kullanılmıştır. Mısralarda kastedilen anlam ayet ve hadislerdeki anlamla doğru orantılıdır.

Şerâb-ı eynemâ ile vahdet şerâbı kastedilmekte, bu şerâbı içenlerin Allah'ın her an farkında olmaları dolayısıyla bu zevk ve heyecanla

---

579 s. 57, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 47.
580 s. 667, ş. Na't-ı Habîb-i Rahmân, bend 5.
581 s. 640, ş. Kıyâmet Destânı, k. 5.
582 Yusuf Şevki Yavuz, *"Levh-i mahfûz", DİA, c. 27, s. 151.*
583 Yusuf Şevki Yavuz, "*Kalem*", *DİA, c. 24, s. 244.*
584 بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ {سُورَةُ البُرُوجِ} : Hayır o şerefli bir Kur'ân'dır 85/21.
فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ {سُورَةُ البُرُوجِ} : Levh-i Mahfuz'dadır 85/22.
ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ {سُورَةُ القَلَمِ : Nûn, Kaleme ve yazdıklarına andolsun 68/1.

yerlerinde duramadıkları anlatılmakta, maddi manevi bütün unsurların görevlerini kusursuz yerine getirmeleri vahdet şarabını içmiş olmalarına bağlanmaktadır. Vahdet şarâbının kadehleri devrettikçe, kalemde levh üzerinde yazarak devr etmektedir.

Bu şerâbın neş'esiyle Arş u ferş levh u kalem
Devrederler âlî sultândır şerâb-ı eynemâ[585]

Aşağıdaki örnekte de Kerbelâ vakasına telmih yapılarak, bu akıl almaz zulüm karşısında, levha, kalem ve Arş, teşhis san'atıyla, ağlar bir şekilde resmedilerek olay çok daha etkileyici bir şekilde anlatılmıştır.

O demde erişti emr-i İlâhî
Bir Allah'dan gayri yoktur penahı
Atından ki düşdü velâyet şahı
Levha ağlar kalem ağlar Arş ağlar[586]

Na't-ı şeriflerden birinde ise, Allah (cc)'ın Hz. Peygamber'i medhi karşısında, levh ve kalem, medhedilenin ve medhedenin yüceliğini düşünüp, bu övgüyü diriliş gününe kadar yazamayacaklarını fark edince, hayret makamında donup kalmışlardır.

Hak seni medh eyledi levh u kalem hayretdedir
Haşre dek yazmak ne mümkin hasb-i hâlin yâ Resûl[587]

Levh ve kalemin zikirle birlikte kullanıldığı bir beyitte ise, kul Allah'ı zikrettikçe bu güzellikleri yazan kalem de , bunların üzerine yazıldığı levha da daha bir süslü hale gelir. Zikir, zikredeni de onun davranışlarının yazıldığı yeri de güzelleştirir.

Levh u kalem allanır
Zâkir Allah dedikçe[588]

Konuyla ilgili verilecek son örnekte ise, kalem tek başına kullanılmış,

585 s. 102, ş. 18, b. 8.
586 s. 162, ş. 95, k. 25.
587 s. 332, ş. 341, b. 4.
588 s. 481, ş. 557, k. 1.

kalemin Allah yapısı olmasıyla, güzelin kaşı arasında ilgi kurulmuş, kaşın ideal güzellik ölçülerine uygunluğu dolayısıyla, onun ilâhi kalemle mükemmel şekilde çizildiği ve görenleri hayran bırakacak nitelikte olduğu anlatılmıştır.

Kaşları kudret kalemi ruhleri zînet alemi
Lutfiyâ Hakk'ın keremi cennet-i a'lâları var[589]

2.5.3. Arş

"Kur'ân ve hadislerde ilâhi hükümranlık ve taht anlamında kullanılan bir terimdir."[590] *Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, Arş kelimesini ayetlerle paralel olarak göğün en yüksek tabakası, Allah'ın katı anlamlarının yanında, Arş u ferş şeklinde, yer gök anlamında da kullanılmıştır. Bu beyitlerden birinde Allah'ı zikreden kulun Allah Allah zikriyle, yüce Arşın sallandığı ifade edilmektedir.*

Arş-ı a'zam sallanır
Zâkir Allah dedikçe[591]

Arş ifadesinin, Arş u ferş olarak, ikileme şeklinde geçtiği bir başka beyitte ise, kinâye san'atı yapılarak, hem yer ve gök, hem de kelimenin manevi anlamı kastedilmektedir. Ey Allah'ın Resûlü, güneş ay ve yıldızlar senin mumunun ışığıdır, yüce Mevlâ senin nûrunla yeri göğü Arşı nûra gark etmiştir.

Senin şem'in zıyâsıdır bu mihr ü mâh ü encümler
Senin nûrunla Arş u ferşi pür-nûr eyleyen Mevlâ[592]

Aşağıdaki örnekte de, önceki örnekteki gibi Arş u ferş olarak kullanılmış, yer gök anlamı kastedilerek, ey âlemlerin Rabbı, yer ve gök,

---

589 s. 274, ş. 253, b. 7.

590 Yusuf Şevki Yavuz, "*Arş*", DİA, c. 3, s. 406-407.
فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيم {سُورَةُ التَّوْبَةِ} : *Eğer aldırmazlarsa onlara de ki: Bana Allah yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben O'na dayanmaktayım ve O, o büyük Arş'ın Rabbidir9/129.*

591 s. 481, ş. 557, k. 1.

592 s. 103, ş. 20, b. 6.

güneş ve ay, senin kudretinin nelere muktedir olduğunun göstergeleridir denilmiştir.

Bu Arş u ferş âsumân İlâhî
Numûne kudretinden şems ü mâhı [593]

Konuyla ilgili bir başka örnekte ise, mazlumun âhının Allah'a ulaşmasını temsilen âhın Arş'a dayanması ifadesi kullanılmıştır.

O şâhın derdine yandı bu âlem kana boyandı
Bugün âh Arş'a dayandı bugün eyyâm-ı mâtemdir[594]

2.5.4. Refref[595]

"*Bazı rivayetlere göre, miracda Hz. Peygamber'i Sidretü'l-müntehâdan alıp daha ileriye ulaştıran yeşil halı veya elbise nevinden bir araçtır.*"[596] "*Ayrıca tasavvufta Cebrâil aklın, refref ilâhi aşkın sembolü olarak kullanılmıştır. Cebrâil Sidre'den ileriye geçemezken Hz. Peygamber refrefle Allah'a yükselmiştir.*"[597]

Efe Hazretleri de şiirlerinde refrefi, miracda Hz. Peygamber'i Sidre'den Allah'ın katına götüren bir araç anlamıyla kullanmıştır. Miraciyesinde klasik gelenekteki gibi, Cebrâil Sidre'ye geldiğinde ilerisi için kendisine müsaade olmadığı, oradan ileriye bir adım bile atamayacağını söylemiştir, Allah (cc), Hazret-i Peygamberi katına yükseltmesi için refrefi göndermiş, Resûlullah ona binerek, Refref'e, Mevlâ'nın yardımıyla beni bir an önce O'na uçur demiştir.

Dedi Cebrâil eyâ kân-ı kerem
Bir kadem ileri bassam yanaram[598]

---

593 s. 318, ş. 317, k. 9.

594 s. 172, ş. 108, b. 3.

595 Yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar 55/76.
مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ {سُورَةُ الرَّحْمَنِ} :

596 İsmail Taşpınar ; Ömer Zülfe, "*Refref*", *DİA, c. 34, s. 534.*

597 Ömer Zülfe, " *Refref*", *DİA, c. 34, s. 535.*

598 s. 60, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 80.

Ol zemân Refref'i gönderdi Hudâ
Refref'e râkib ola nûr-i hüdâ[599]

Emr eder Refref'e pervâz edegör
Avn-i Mevlâ ile dâim gidegör[600]

Refref Peygamber (as)'i alıp yârine, sevgilinin dergâhına doğru gider.

Aldı Refref Resûl-ü yâre gider
Azm edüp dergeh-i dildâre gider[601]

2.5.5. Kürsî

"İlâhi hükümranlığı, yücelik ve büyüklüğü tasvir eden bir kavram olup maddi bir varlığa tekabül etmez."[602] *Kürsî, örnek beyitlerde, genelde manevi bir makamı temsilen kullanılmıştır. Örnek dörtlükte, Hz. Peygamber'in yaradılışı ile ilgili olan kudsî hadise işaret edilerek, Levlâk Kürsî'sinin onun için kurulduğu,yaradılmışların sultânının da bu makama geçtiği anlatılmakta, onu bu makamda gören feleklerin sakinlerinin, gördükleri ihtişamdan hayretler içerisinde kaldıkları söylenmektedir.*

Zâtına kuruldu Kürsî-i Levlâk
Kuruldu kürsîde sultân-ı emlâk
Kaldılar hayrette ashâb-ı eflâk
Muhammed'dir kerem kâni Muhammed[603]

Diğer örnekte ise, ilkinin benzeri bir kullanım mevcuttur. Hz. Peygamberin fakrı tercih etmesi, konuyla ilgili hadise telmih yapılarak vurgulanmış, kürsî kelimesi bir makâmın sembolü olan taht anlamında kullanılmıştır. Kanaat tahtında oturan sultân, Arş ferş, levh kalem senin vasıflarının yazıldığı bir defterdir.

---

599 s. 60, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 85.
600 s. 61, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 95.
601 s. 61, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 96.
602 Yusuf Şevki Yavuz, "*Kürsî*", *DİA, c. 26, s. 573.*
603 s. 139, ş. 78, k. 2.

Arş u ferş levh u kalem bir defteridir vasfının
Câlis-i kürsî-i istiğnâ Muhammed Mustafâ[604]

2.5.6. Cin

"Terim olarak, duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, ilâhi emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mü'min ile kâfir gruplarından oluşan varlık türü, olarak tanımlanır."[605] *Efe Hazretleri'nin şiirlerinde cin kelimesi, ins ile cin şeklinde ikileme olarak kullanılmıştır. Anlam yönünden incelendiğinde de insan ve cinin statü olarak eşit görüldüğü anlaşılmaktadır.*

Sevgili o kadar güzeldir ki insanlar ve cinler onun güzelliğine hayrandır. Kıyamet alameti olarak vasıflandırılan güzel,ihtişam açısından güneşe benzetilmiş, ayrıca, bu benzetmeyle kıyamet alametlerinin anlatıldığı ayet ve hadislere telmih yapılmış, güneşin batıdan doğması, yere yaklaştırılıp sıcaklığının artırılması gibi ifadelere tecahül-i arif san'atıyla vurgu yapılmıştır.

Cemâline hayrân ins ile cinler
Güneş midir alâmet-i kıyâmet[606]

Efe Hazretleri şiirlerinde sık sık kişinin nefsini ve Rabb'ını bilmesiyle ilgili olan hadise telmih yapmaktadır. Bu örnekte de bu hadisin, gayb ilminin bir dersi olması yönüyle, irfan sahipleri tarafından bilindiği ifade edildikten sonra, Kur'ân'ın insan ve cinlere tevhid yolunu göstererek onları ihyâ ettiğinin söylendiği mısrada yine insan ve cin kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

Men aref dersinde ilm-i ledünnî
Ârif-i billahlar bilür metnini
Ma'mûr etdi Kur'ân ins ile cinni
Tarîk-ı tevhîdde nişân gösterir[607]

---

604 s. 92, ş. 7, b. 11.
605 M. Süreyya Şahin, "*Cin*", *DİA, c. 8, s. 5.*
606 s. 126, ş. 57, k. 4.
607 s. 190, ş. 133, k. 3.

Diğer dörtlükte ise, fakirlere merhametli davranılması öğütlenirken, mal düşkünlüğü olan bir çok kişinin şimdi hayatta olmadıkları belirtilerek, insan ve cinlerin sorumluluk açısından olduğu gibi ölüm açısından da eşit olduğuna dikkat çekilmiştir.

Lutfî maldâr oldu çoklar
Anlar hani şimdi yoklar
İns ü cinni ölüm oklar
Merhamet et fakirlere[608]

Aşağıda verilen dörtlüğe göre, insanlar ve cinler, mesuliyetler açısından benzer olmaları dolayısıyla, kabirlerinden kalkışta da mahşer gününde de benzer şekilde olacaklardır. Çıplak olarak kabirlerinden kalkacaklar, güneş başlarının üzerine indirilmiş ve ciğerler kebap gibi olmuşken, gözlerinden kanlı pişmanlık gözyaşları dökecekler ve aralarından Allah'a düşmanlık yapanların vücudları isyan kirinden siyahlaşmış olacaktır.

İns ü cin kabrinden kalkarlar uryân
Dökerler kanlı yaş gözleri giryân
Başlarında güneş ciğerler biryân
Siyah vücûd olur Hakk'ın düşmanı[609]

2.5.7. Münâdî

Münadi kelimesi ayetlerde davetçi ve çağıran anlamlarında kullanılmıştır[610]. Efe Hazretleri de münâdî kelimesini, Hz. Peygamber'in doğumunu anlattığı kısımda mânâ boyutunda bir haberciye işaret ederek Resûlullah'ın dünyaya teşrifini müjdeleyen, haber veren ruhani bir varlık anlamında kullanmıştır.

---

608 s. 496, ş. 580, k. 8.

609 s. 641, ş. Kıyâmet Destânı, k. 11.

610 رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الأَبْرَارِ {سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ} : «Rabbimiz! Biz, 'Rabbinize iman edin' diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, bizleri sana ermiş kullarınla beraber yanına al»3/193.

Bir münâdî emrederdi ol zemân
Bu gece gelse gerek dâru'l-emân[611]

2.5.8. Rûh

"Rûhun tarifi, alimler tarafından, ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insanın bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat olarak yapılmaktadır."[612] *Ayet ve hadislerde ise yukarıda verilen anlamın dışında başka anlamlarda da kullanılmıştır. Bunlardan en bilineni Hz. Cebrâil için kullanılan "ruh, ruhu'l- emin, ruhu'l Kudüs" ifadeleridir. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de ruh kelimesi her iki anlamla da kullanılmıştır. Ruh, aynı zamanda insanın manevi yanını ifade eder. Aşağıdaki örnekte de kelimenin bu anlamı öne çıkarılmıştır. İnsanların, Allah'ın birliğini anlayıp iman etmelerine işaret edilerek, bu durumda insan gönlünde ruhun egemen olacağı ve davranışlarına da inanmışlığın hakim olduğunun gözlenebileceği vurgulanmıştır.*

Eğer tecelli arşından birlik güneşi doğarsa, gönül tahtında ruh sultân olur ve emirlerini açıkça söyleyerek insanı aslına dönme konusunda açıkça yönlendirir.

Eğer Arş-ı tecellîden doğarsa hurşîd-i vahdet
Gönül tahtında rûh sultân olur emrin ayân söyler[613]

Diğer örnekte, Kerbela hadisesine değinildikten sonra, bu acı karşısında, Cebrâil'in, Sidre'nin ve Rûh'un ağladığı söylenerek, aralarındaki anlam ilgisinden dolayı, Cebrâil ve Sidre ile birlikte tenasüp san'atı yapılarak manevi bir töz anlamında kullanılmıştır.

Hasen-i müctebâ nûr-i hüdâdır
Hüseyn-i Kerbelâ dürr-i vefâdır
Hakk'ı seven dâim Hakk'a fedâdır,
Cibrîl ağlar Sidre ağlar Rûh ağlar[614]

611 s. 79, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 134.
612 Yusuf Şevki Yavuz, *"Ruh", DİA, c. 35, s. 187.*
613 s. 151, ş. 88, b. 2.
614 s. 160, ş. 95, k. 8.

2.5.9. Mürg-i seâdet

Mevlidlerde Hz. Peygamberin doğumunun anlatıldığı kısımlarda maddi boyuttan çok manevi boyutun anlatıldığı gözlenmektedir. Efe Hazretleri'nin mevlidinde de bu gelenek bozulmamıştır. Mürg-i seâdet ifadesi de Hz. Peygamber'in doğumunda, manevi boyutta yaşanan hadiselerin tasvir edildiği yerde geçmektedir. Doğumun kolay olmasını sağlayan manevi boyutlu bir unsur olarak kullanılmıştır. Hz. Âmine, doğum anını anlatırken, ansızın bir seâdet kuşunun geldiğini ve kanadını kendisinin sırtında gezindirdiğini anlatmaktadır. Devam eden mısralarda da Habîb-i Kibriyâ'nın o saatte doğduğu anlatılmaktadır.

Geldi bir mürg-i seâdet nâ-gehân
Şehperiyle sığadı zahrim hemân[615]

2.5.10. Şeytân

"*Kur'ân-ı Kerîm'den anlaşıldığına göre, İblis, azmış ve Rabbi'nin buyruğuna isyân ederek sapıklığa düşmüş cinlerdendir.*"[616] *İblis şeytanların atası olarak tanımlanmaktadır. Şeytan ve İblis ifadeleri, Efe Hazretleri'nin şiirlerinde bir çok kez ve çeşitli şekillerde geçmektedir. Şiirlerde onun karakter ve davranış özelliklerine işaret edilerek, kötü karakterli, olumsuz davranışlar sergileyen ve başkalarını da sürekli olumsuzluğa teşvik eden bir özelliğe sahip olduğu, ayetlerle de parelel şekilde vurgulanmıştır*[617]*. Şeytan ifadesinin geçtiği mısralarda, onun neredeyse bütün olumsuzluklarını yansıtan bir portre çizilmiştir.*

Efe Hazretleri, insanların gidişatından duyduğu memnuniyetsizliği anlattığı bir şiirinde, Şeytân'ın insanları kandırmak için yaptığı tempolu

---

615 s. 81, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 153.

616 A. Salim Kılavuz, "*Şeytan*", *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c. 4, s. 195.*

617 {وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُوا لآدَمَ فَسَجَدُوا إِلاَّ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلاً} {سُورَةُ الْكَهْفِ} : Yine o vakti hatırla ki biz, meleklere: «Âdem'e secde edin!» demiştik. İblis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi, Rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz beni bırakıp da İblis'i ve soyunu dostlar mı ediniyorsunuz? Halbuki onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne kötü bir değişmedir18/50.

çalışmaya işaret ederek, Şeytan yüksek sesle Müslümanları çağırır ve Allah'a isyana teşvik eder, onun çağrısına uyan binlerce isyânkâra bak, diyerek bu konudaki üzüntüsünü dile getirmektedir.

Bülend-âvâz ile şeytân bağırır
Bölük bölük İslâm'ları çağırır
Gayret eder şekâvete kığırır
Binlerce bin ehl-i tuğyâne bir bak[618]

Aynı konunun işlendiği ikinci örnekte ise, İblis kelimesi kullanılmıştır. Hidâyet güneşi battı ve îmân sahrasının nehirleri kurudu, İblis bu milletin şân ve şerefini giderecek şekilde bir fitne düzeni oluşturdu.

Hurşîd-i hidâyet zevâle erdi
Sahrâ-yı îmânın enhârı durdu
İblîs bu fitnenin çarhını kurdu
Gitdi bu milletden şân u şerâfet[619]

Ayette insan şeytanları olarak bahsedilen kişilerin anlatıldığı bir diğer örnekte, bu insan tipi için, Hakk'a ibadet etmeyen, ibadet edenlere gülüp, onları alaya alan, kötülüğü emreden nefse ve Şeytân'a kul olmuş ve İblisten daha fazla fesad yayan sıfatları sayılmaktadır. Bu dörtlükte hem İblis hem de Şeytân kelimesi kullanılmış ve ikisinin de kötülüğü emretmeleri bakımından ortak paydalarına dikkat çekilerek Şeytan ve nefs birlikte kullanılmıştır.

Hakk'a ibadet aslâ yok sende
Âbid olana eylersin hande
Nefs ü şeytâna olmuşsun bende
İblîs'den eşed fesâdın senin[620]

Bir diğer dörtlükte, teşbih yapılarak, Şeytan, "müşebbehünbih(kendisine benzetilen)" unsur olarak kullanılmıştır. Şiirin diğer kısımları incelendiğinde, dünya sevgisi temalı olduğu görülmektedir. Dörtlükte,

---

618 s. 313, ş. 310, k. 15.
619 s. 133, ş. 69, k. 4.
620 s. 429, ş. 485, k. 3.

Şeytan ile dünya arasında, ikisinin de hileyle önce güzel görünüp insanı maddeye bağlayıp sonra dinden uzaklaştırması yönüyle aralarında ilgi kurulmuş ve benzetme yapılarak kullanılmışlardır.

Seni bir sevdâya salar
Îmân ile dinin talar
Şeytân gibi yüzün yalar
Gönül aldanma aldanma[621]

Ayetlere telmih yapılarak hazırlanan Kıyâmet sahnesinin tasvirinde ise Şeytân'la kafirler arasındaki diyalog çok manidar bir şekilde verilmiştir[622]. Kafirler cehenneme gidip de merhametden ümid kesince, zebânîler onları cehennem ateşine doğru sürünce, Şeytanın yakasını tutarlar.

Feryâd eder küffar nâre gidince
Merhametden kat-'ı ümid edince
Zebânîler cehenneme yedince
Ahz ederler girîbân-ı şeytânı[623]

Kafirler, Şeytan'a, bizi niçin heveslerimizin peşinde gezdirdin, kötü şeylere teşvik ederek bizi yoldan çıkarıp, gözümüzden iyiyi kötüden ayırt etme nûrunu alarak sonunda bizi kâfirler defterine yazdırdın diyeceklerdir.

Niçün bizi hevâlarda gezdirdin
Bâtıl iğvâ ile bizi azdırdın
Küffâr defterine âhir yazdırdın
Gözümüzden aldın nûr-i irfânı[624]

---

621 s. 486, ş. 564, k. 7.

622 وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الأَمْرُ إِنَّ اللهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلاَّ أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ} لِي فَلاَ تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ {سُورَةُ إِبْرَاهِيمَ : İş bitince şeytan onlara şöyle diyecek: «Şüphesiz ki Allah size gerçek olanı vaad etti, ben de size vaad ettim, ama sonra caydım! Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ancak ben sizi (küfür ve isyana) çağırdım, siz de geldiniz. O halde beni kınamayın, kendi kendinizi kınayın! Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Ben, önceden beni Allah'a ortak koşmanızı da kabul etmemiştim.» Doğrusu zalimler için acı bir azab vardır! 14/22

623 s. 647, ş. Kıyâmet Destânı, k. 58.

624 s. 647, ş. Kıyâmet Destânı, k. 59.

Şeytân ise bu suçlamalara karşı savunmaya geçecek ve kafirlere, size Hak'tan yüzdört kitap ve sizleri uyarıp hidâyete çağıran nebîler geldi, gözlerinizle Hakk'ın varlığının delillerini gördünüz, diyecektir.

Kâfirlere verir şeytân cevâbı
Size geldi Hakk'ın yüz dört kitâbı[625]
Enbiyâ ulemâ etdi hitâbı
Gözler gördü günden ayân bürhânı[626]

Şeytan savunmasına devam ederek, Hak her yere sizi kendisine götürecek işaret taşları koymuş, peygamberler sizi kurtuluşa ikna için mucizeler göstermişti, fakat siz bütün bunları bilmenize rağmen bile bile Rahmân'ın dosdoğru yoluna gitmediniz, diyecektir.

Güneş gibi zâhir idi Hak size
Göstermişdi Hak kendini her göze
Resûller gösterdi mu'cizât size
Bilerek terk etdiz râh-ı Rahmân'ı[627]

Zebaniler de Şeytan'ın sözlerini onaylayarak kafirlere, Hakk açıkça göründüğü halde O'na îmân etmediklerini, dolayısıyla iş bu noktadayken, şeytanı suçlayıp ayıplamanın anlamsızlığını söylerler. Bu beyitte dikkat çeken husus, Âdem'e secde etmemesi dolayısıyla Allah'ın huzurundan kovulmasına vurgu yapılarak, Şeytan'ın lanetlenmiş anlamına gelen "mel'ûn", sıfatıyla kullanılmasıdır[628].

Hak zâhir göründü etmediz îmân
Hiç ta'yîb etmeyin mel'ûn şeytânı[629]

Eserde Şeytan etrafında oluşan deyim ve terkiplere de yer verilmiştir.

---

625 {سُورَةُ يس} أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لاَ تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ : «Ey Âdem oğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır» demedim mi? 36/60

626 s. 647, ş. Kıyâmet Destânı, k. 60.

627 s. 647, ş. Kıyâmet Destânı, k. 61.

628 { سُورَةُ البَقَرَةِ} وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُوا لآدَمَ فَسَجَدُوا إِلاَّ إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ : Ve o zaman meleklere:«Âdem'e secde edin!» dedik, hemen secde ettiler. Yalnız İblis dayattı, kibrine yediremedi, inkârcılardan oldu2/34.

629 s. 647, ş. Kıyâmet Destânı, k. 62.

Hileleriyle, Şeytanı bile hayrette bırakmak anlamında, Şeytân'a parmak dişletmek, lanetlenmişlerin arasında bulunmak anlamında, mel'ûnlarda merkebini kışlatmak ve şeytanın yolu anlamında, tarîk-ı şeytân ifadeleri kullanılmıştır. Zamanede yapılan davranışlar Şeytanı bile şaşırtmış, Şeytan dediğini yaptırıp, lanetlenecek durumlar sergilenen yerlerde bulunup, her bulduğu fırsatta insanların îmânını talan etmiştir.

Bu zemân şeytâna parmak dişletdi
Şeytân ise dediğini işletdi
Mel'ûnlar da merkebini kışlatdı
Buldu meydân etdi îmânı talan[630]

Heveslerin peşinden koşmak, içimize yerleşti alışkanlık haline geldi, dışarısını da şeytanlar kendi yollarıyla donattılar, insanlar helâl haram ayırt etmez olup, karınlarına kan irin doldurdular.

İttibâ-ı hevâ aldı derûnu
Tarîk-ı şeyâtîn dutdu berûnu
Doldurdu karnına kanı irini
Fark-ı helâl harâm çekildi gitti[631]

Bir başka şiirde ise hac ibadetinin bir parçası olan şeytan taşlamaya işaret edilerek Allah'ın emriyle şeytanlar taşlandıkça hacıların bundan mutluluk duydukları, şeytanların ise büyük acı yaşadıkları vurgulanmaktadır. Burada şeytan taşlama kinayeli kullanılmış, haccın rüknüne işaret edilirken, diğer taraftan da şeytanın hoşlandığı davranışlardan kaçınılmasının gerekliliği belirtilmiştir.

Bi-emrillah şeyâtînler taşlanır
Huccâc olan bin zevk ile hoşlanır
Şeyâtînin yürekleri haşlanır[632]

Konuyla ilgili verilecek son örnekte ise, iki zıt varlık peşpeşe kullanılarak tezad san'atıyla etkinin artırılması ve konunun daha rahat anlaşılması

630 s. 654, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 21.
631 s. 522, ş. 619, k. 6.
632 s. 670, ş. Duâ-i Huccac, k. 15.

sağlanmak istenmiştir. Beyitte, Rahmân'la birlikte olan kederlenmez, Şeytân'la birlikte olan ise hiç kurtuluşa eremez denilerek durum açıklanmış ve tarafların duracağı yeri belirlemelerine yardımcı olunmak istenilmiştir.

Mea'r-Rahmân olan mükedder olmaz
Mea'ş-şeytân olan hiç necât bulmaz[633]

2.6. KUTSAL SAYILAN ZAMAN DİLİMLERİNDEN BAZILARI

Bütün dinlerde ve inanç sistemlerinde özel kabul edilen gün ve geceler bulunmaktadır. Bu zaman dilimlerinde insanlar bazı ritüeller yaparak saygılarını göstermekte ve kutsal kabul edilen zamanı kutlamaktadırlar. İslâm dininde de kutsal sayılan gün ve geceler bulunmakta bu zamanlar çeşitli ibadet ve kutlamalarla geçirilmektedir. Efe Hazretleri de şiirlerinde bunlardan bazılarına işaret etmiş, bu zamanlarda yapılacak ibadetler ve onların faziletleri hakkında bilgi vermiştir.

2.6.1. Kadir gecesi

Kadir gecesi Ramazân ayının içerisinde bulunan mübarek bir gecedir. Kur'ân-ı Kerim bu gecede indirilmiştir. Ayet ve hadislerde Kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı olduğu, bu gecenin Müslümanlar için Allah'ın rızasını kazanma vesilesi olduğuna işaret edilmekte ve onun Ramazan ayının son on gününde aranması tavsiye edilmektedir. Bu mübarek gece Ramazân ayı içinde olduğu için, Efe Hazretleri de genellikle Ramazâniye'lerinde ondan bahsetmektedir.

Şiirlerinde bu geceyle ilgili yaptığı en belirgin vurgu, tecelli kapısının bu gece açıldığı, tecelli güneşinin bu gece doğduğu, tecelli kapısından girebilmek, tecelli güneşinden kana kana istifade edebilmek için, tecelli mahalli olan gönlün bütün kirlerden arındırılmış olarak bu geceye varılmasının çok önemli olduğudur.

---

[633] s. 655, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 26.

Tecelli kapısı Kadir gecesinde açılır, gönül cennetinin köşkünün Rıdvân'ı ise Ramazân'dır.

Leyle-i Kadir'de açılur bâb-ı tecellâ
Dil cennetinin kasrına Rıdvân Ramazân'dır[634]

Tecelli kapısı Kadir gecesinde açılır, cânân, cân gözlerine Ramazân'da görünür. O mübarek vakitte, gönlünü gaflet uykusundan uyandırmış cânını sevgiliye adamış, onun kapısında küçücükte olsa bir cilve bekleyenler muradlarına erdirilecek ve tecelli kapısından gönül gözlerine nûrlar saçılacaktır.

Leyle-i Kadir'de açılur bâb-ı tecellâ
Cân gözlerine görüne cânân Ramazân'da[635]

Kadir gecesinde tecelli güneşi görünür, Hudâ'nın mumunun nûru Ramazân'da daha bir kuvvetle parlar.

Leyle-i Kadir'de görünür mihr-i tecellâ
Şem'a-i Hudâ nûr-i fürûzân Ramazân'da[636]

Kadir gecesinde tecelli nûruyla yüce Arş nûra gark olur, Allah (cc) keramet hazinesi olan Ramazân-ı şerifte hak eden insanlara tecelli nûrundan taksim eder.

Leyle-i Kadir'de nûr-i tecellâ
Gark olur envâre Arş-ı muallâ
Taksîm eder bize nûr-i Teâlâ
Ramazân-ı şerîf kenz-i kerâmet[637]

Aşağıdaki örnekte ise, bütününde Kadir gecesinin anlatıldığı Kadr suresine[638] **telmih yapılarak bu gecenin Ramazân ayında olması dola-**

---

[634] s. 188, ş. 131, b. 7.
[635] s. 458, ş. 524, b. 8.
[636] s. 478, ş. 552, b. 11.
[637] s. 125, ş. 54, k. 6.
[638] إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ}:{وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ}: {لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ}: {تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ} {مِنْ كُلِّ أَمْرٍ} سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ}: Biz o (Kur'ân)nu Kadir gecesinde indirdik97/1. Kadir gecesinin ne olduğunu sen nereden bileceksin? 97/2 Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır97/3.

yısıyla, Ramazân ayının velilerin gülbahçesi ve himmet ayı olduğu vurgulanmaktadır.

Sendedir Leyle-i Kadr'in kadri Kur'ân'da ki var
Evliyâlar gülşenisin mâh-i himmet elvedâ[639]

Allah (cc) Kadir gecesinin büyük kıymetini ve kadrini, mü'minleri affedip keremine kandırıp onlara yardım ederek gösterir. Ayet ve hadislere göre o gece, sabaha kadar süren rahmet ve mağfiret yağmurlarının yağdığı, maddi ve manevi gözleri uyanık olanların bunlardan nasiplendiği ve kurtuluşa erdiği bir gecedir.

Görünür Leyle-i Kadr'in mu'allâ kıymet ü kadri
Eder mü'minleri mansûr kereminden kerem kâni[640]

Son örnekte de Kadir gecesinin faziletine, Kadr suresine işaret edilerek vurgu yapılmıştır. Kadir gecesi önemlidir çünkü Kur'ân-ı Kerim onu anlatmıştır, Ramazân'da oruç tutan kullarının göğsü açılsın ve iyilik, güzellik ve faziletle doldurularak tekrar kapatılsın, tıpkı Hz. Peygamberin manevi bünyesinin güçlendirildiği gibi samimi mü'minlerin manevi bünyeleri de kuvvet bulsun, Kadir gecesindeki tecelliye hazır hale gelsin.

Bilirsin Leyle-i Kadr'in ne kadri
Beyân etdi Kitâb-ı Hak o bedri
Gerekdir sâimin açıla sadrı
Sana binlerce hamd olsun İlâhî[641]

2.6.2. Mi'rac gecesi

Mi'rac gecesi, Hz. Peygamberin, Allah'ın davetiyle önce Mescid-i Aksa'ya gidip oradan da Allah'ın katına yükseldiği gecedir[642]. Hz.

Melekler ve Ruh (Cebrail veya Ruh adındaki melek) o gece Rablerinin izniyle, her iş için inerler97/4. O gece, tanyeri ağarıncaya kadar süren bir selâmettir97/5.

639 s. 310, ş. 308, b. 8.

640 s. 582, ş. 697, b. 6.

641 s. 565, ş. 674, k. 15.

642 سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ وَ السَّمِيعُ لْبَصِيرُ}{ سُورَةُ الإِسْرَاءِ Kulu Muhammed'i geceleyin, Mescid-i Haram'dan kendisine bazı âyetlerimizi

Peygamber orada aklın alamayacağı olağanüstü durumlar müşahede etmiştir. Efe Hazretleri bu hadiseyi miraciyesinde detaylarıyla anlatmış, ayrıca diğer şiirlerinde de iktibaslar ve telmihlerle bu olağanüstü olaya dikkat çekmiştir.

Zamanların şereflisi olan şanlı gece, Nebi'nin feyz saçtığı mirac gecesidir. Hz. Peygamber o mübarek gecede birçok sırlara mahrem olmuştur. Allah (cc) o gece sadece Hz. Peygambere değil onun ümmetine de büyük bir cömertlikle ihsanda bulunmuştur. O gece yüce Allah kullarının kendisine en yakın olduğu secde anını içerisinde barındıran namaz ibadetini onlara hediye etmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber "namaz mü'minin miracıdır" buyurmuştur[643].

Eşref-i ezmân olan leyle-i şân
Şeb-i Mi'râc-ı nebî feyz-feşân[644]

O gece Allah (cc)'ın kerem nehrini akıttığı, af ve mağfireti bol, seadetli bir zamandır.

Ne seâdetli zemândır o gice
Keremin nehri revândır o gice[645]

İsrâ sûresinin girişinden iktibas yapılarak, miracı anlatan ayetin miracın sırrı olduğu ifade edilmiş, ayrıca Hz. Peygamber'in başının tacı olarak da "kul kefâ" ifadesi gösterilmiştir.

Sübhânellezîdir sırr-ı Mi'râc'ı
"Kul kefâdan olmuş başının tâcı[646]

Gel ey Muhammed (as) sen Allah'ın seçtiği güzide elçisisin, sen mirac gecesinde birlik meclisine ulaşan güzeller güzelisin. O mecliste yüceler yücesiyle görüşen, söyleşen büyük sırra mahrem olan şeçilmiş elçisin.[647]

---

göstermek için, etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Şüphesiz ki her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla gören O'dur17/1.

643 Daha önce hadislerle ilgili kısımda verilmiştir.

644 s. 54, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 1.

645 s. 54, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 2.

646 s. 139, ş. 78, k. 4.

647 Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar, yahut daha az kaldı53/9. Allah o anda kuluna

Gel ey Ahmed Muhammed Mustafâ Muhtâr-ı Mevlâ'sın
Şeb-i Esrâ'da bezm-i vahdete şâyân olan dilber[648]

Yukarıdaki örnekle benzer olarak burada da Hz. Peygamber'in vuslat meclisine nail olduğu, cân ile cânânın görüştüğüne işaret edilmektedir.

Habîb-i Kibriyâ Muhtâr-ı Mevlâ Ahmed ü Mahmûd
Şeb-i esrâda bezm-i vuslata şâyân olan canân[649]

Bu örnek beyitte de Hz. Peygamber'in miraca giderken ilk durağı olan Mescid-i Aksa'da, toplanan nebilerin ruhlarına imam olup onlara iki rekat namaz kıldırmasına telmih vardır[650]. mirac gecesinde nebilere imam

vahyedeceğini etti53/10. Onun gördüğünü kalb(i) yalanlamadı53/11. (Peygamberin) gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı53/17.

648 s. 191, ş. 135, b. 4.

649 s. 407, ş. 453, b. 4.

650 Nebî salla`llahu aleyhi ve sellem İsrâ ve seyâhat ettirildiği gece (nin esrârın) dan Ashâbına haber verip buyurmuştur ki: Bir kere ben Hatîm`de yatmış (uyurla uyanık arası) bulunuyordum. -Birçok rivâyet tariklerinde râvî Katâde Hatîm yerinde Hicir rivâyet etmiştir-. Bu sırada bana gelen Cibrîl geldi de (göğsümü) yardı. -Râvî Katâde Enes İbn-i Mâlik`in: "Şuradan şuraya kadar yardı" dediğini işittim, demiştir ki, râvî bu işâret olunan mahallin boğaz çukurundan kıl bittiği yere kadar yâni ön mahalli olduğunu bildirmiştir- ve kalbimi çıkardı. Sonra içi îmân (ve hikmet) dolu bir tas getirildi. Kalbim de (Zemzem suyu ile) yıkandıktan sonra için îmân (ve hikmet) dolduruldu. Sonra eski hâline iâde olundu. Daha sonra katırdan küçük ve merkepten büyük beyaz bir binit getirildi. -Râvî (Enes İbn-i Mâlik): "Bunun adı Burak`tır ki o, adımını gözünün irişebildiği yerin müntehâsına atardı" demişti:- Ben bunu üzerine bindirildim. Cibrîl de benimle yollandı, bana refâkat etti. (Sonra ben Cibrîl ile berâber Beyt-i Makdis`e vardım. Namaz kıldım. Bütün peygamberler de benimle kıldılar. Sonra âlî makamlara çıkılacak bir Mi`rac, bir merdiven kuruldu Buna Cibrîl ile bindirildim ve onunla berâber yükseldim) Nihâyet dünyâ semâsına vardı. Cibrîl gök kapısını çaldı. (Hâzin, bekçi melek tarafından): - Kim o? denildi. Cibrîl: - Cibrîl`im! dedi. (Hâzin tarafından): - Yanındaki kimdir? diye soruldu. Cibrîl: - Muhammed! diye cevap verdi. (Hâzin tarafından): - Yâ (göğe çıkmak için) ona (vahiy ve Mi`râc da`veti) gönderildi mi? diye soruldu. Cibrîl: - Evet gönderildi! diye tasdîk etti. (Hâzin tarafından): - Merhabâ gelen zâta! Bu gelen kişi ne güzel yolcu? denildi. Ve hemen gök kapısı açıldı. Ben birinci semâya varınca orada Âdem (peygamber)le karşılaştım. Cibrîl bana: - Bu senin baban Âdem`dir; ona selâm ver! dedi. Ben de selâm verdim. Âdem selâmıma mukabele etti. Sonra: - Merhabâ hayırlı, iyi oğlum, sâlih peygamber! dedi. Sonra Cibrîl benimle yukarı yükseldi. Tâ ikinci semâya geldi. Bunun da kapısını çaldı: - Kim o? denildi. Cibrîl: - Cibrîl`im! dedi. - Yanındaki kimdir? denildi. Cibrîl: - Muhammed! diye cevap verdi. - Ya! Ona vahiy ve Mi`râc gönderildi mi? denildi. Cibrîl: - Evet gönderildi! dedi. - Merhabâ gelen zâta! Bu gelen kişi ne güzel yolcu, denildi. Ve hemen gök kapısı açıldı. Ben ikinci semâya varınca orada Yahyâ ve Îsâ (peygamberler) ile karşılaştım. Yahyâ ile Îsâ teyze oğullarıdır. Cibrîl bana: - Bu gördüklerin Yahyâ ve Îsâ`dır; bunlara selâm ver! dedi. Ben de

oldu ve o büyük ve büyüklerin topluluğunda meydan alan hüner gösteren Muhammed (as)'dır.

İmâm-ı enbiyâ oldu o dem Leyle-i Esrâ'da
O mecmûa-i kübrâda alan meydân Muhammed'dir[651]

2.6.3. Ramazan ayı

Ramazan ayı, Müslümanlara farz kılınan Ramazân orucunun tutulduğu aydır[652]. Yılda bir ay Müslümanlar için manevi bir geçiş dönemi, bir yenilenmedir. İnsanların kötü alışkanlıklarını bırakıp yeni bir hayata başlayabilmeleri için onlara verilmiş bir fırsattır. Yanlış davranışları bırakıp, doğru davranışları alışkanlık haline getirmek için yeterli uzunlukta bir süredir. Müslümanlar bu ayda sadece midelerini aç bırakmazlar,

onlara selâm verdim. Onlar da selâmıma mukabele ettiler. Sonra: - Merhabâ hayırlı kardeş, sâlih peygamber! dediler. Sonra Cibrîl benimle üçüncü semâya yükseldi. Bunun da kapısın çaldı. - Kim o! denildi. Cibrîl: - Cibrîl`im! dedi. - Yanındaki kimdir? denildi. Cibrîl: - Muhammed! dedi. - Ya ona vahiy ve Mi`râc gönderildi mi? denildi. Cibrîl: - Evet gönderildi! dedi. Hâzin tarafından: - Merhabâ gelen zâta! Bu gelen kişi ne güzel yolcu, denildi. Ve hemen gök kapısı açıldı. Ben üçüncü semâya vardığımda Yûsuf (peygamber) ile karşılaştım. Cibrîl: - Bu gördüğün Yûsuf`tur; ona selâm ver! dedi. Ben de Yûsuf`a selâm verdim. O da mukabele etti. Sonra: Merhabâ hayırlı kardeş, sâlih peygamber! dedi. Sonra Cibrîl benimle yükseldi. Tâ dördüncü semâya vardı. Bunun da kapısını çaldı. İsrâ` ve Mi`râc Hakkında Mâlik İbn-i Sa`saa Hadîsi Hadis no:1551

651 s. 233, ş. 196, b. 7.

652 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {سُورَةُ البَقَرَةِ : {أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ} مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ {سُورَةُ البَقَرَةِ : {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ {سُورَةُ البَقَرَةِ : Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz2/183. (Size farz kılınan oruç), sayılı günlerdedir. İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan ise, diğer günlerde, tutamadığı günler sayısınca tutar. Ona dayanıp kalacaklar üzerine de bir yoksulu doyuracak kadar fidye gerekir. Her kim de hayrına fidyeyi artırırsa, hakkında daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır2/184.

O Ramazan ayı ki, insanları irşad için, hak ile batılı ayıracak olan, hidayet rehberi ve deliller halinde bulunan Kur'ân onda indirildi. Onun için sizden her kim bu aya şahit olursa onda oruç tutsun. Kim de hasta, yahut yolculukta ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza etsin. Allah size kolaylık diler zorluk dilemez. Sayıyı tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir etmenizi ister. Umulur ki şükredersiniz2/185.

bunun yanı sıra dedi kodu yapıp din kardeşlerinin etini yemekten, yalan söylemekten, haksız ve adaletsiz davranmaktan, kul hakkına girecek her türlü davranıştan da sakınırlar. Böylece Allah'ın kendilerine verdiği mesajı tam anlamıyla anlamaya, başka boyutlarla iletişim kurmaya hazır ve antenleri açık hale gelirler. Yine bu ayda onlar mukabeleler okuyarak Hz. Peygamber'in sünnetini ihya edip Allah'la söyleşirler.

Efe Hazretleri de şiirlerinde Ramazân ayında sadece aç kalmak değil aynı zamanda af dilemek, Kur'ân okumak, öksüz, yetim ve muhtaçlara yardımcı olmak vb. konulara da dikkat edilmesini öğütlemiştir.

Müslüman olanlara oruç ayı Kevser kâsesidir ki, ruhları Allah'ın feyzi ile kanmıştır, Nasıl ki insan susadığı zaman su içerek susuzluğunu giderirse, Müslümanlarda manevi susuzluklarını, ruhlarının yangınını oruç tutarak, Allah'ın feyzi ile ruhlarını kandırarak giderirler. Bu mübarek ayda feyz ve rahmet sel olur akar, nasibi olanlar ondan istifade ederler.

İslâm olana şehr-i sıyâm kâse-i Kevser
Feyzullâh ile rûhları reyyân Ramazân'da[653]

Allah'a kul Peygamber'e ümmet olanlar Ramazân ayında oruçlarına dikkat edip büyük bir hassasiyetle bu mübarek zaman dilimini ihya ederler.

Allâh'ına kul Hazret-i peygamber'e ümmet
Olanlar eder savmına dikkat Ramazân'da[654]

Ramazan ayına hürmet edenler dünya ve ahiret saadetine nail olur, Me'vâ cennetinin yüce köşklerini görürler[655]. Daha önceki örneklerde de geçtiği gibi Allah (cc) oruçlunun mükafatının kendisine ait olduğunu belirtmektedir.

---

[653] s. 478, ş. 552, b. 9.

[654] s. 486, ş. 565, b. 4.

[655] قَالَ رَسُولُ اللهِ: إنَّ فِي الجَنَّةَ بَاباً يُقَالُ لهُ الرَّيَّانُ يدخُلُهُ إَّ الصَّائِمُونَ ، فَإِذَا دَخَلُوا أُغْلِقَ فَ يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ [أخرجه الخمسة إ أبا داود. وزاد الترمذي: «وَمنْ دَخَلَهُ يَظْمَأُ أبَداً». «Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Cennette Reyyân denilen bir kapı vardır. Oradan sadece oruçlular girer. Oruçlular girdiler mi artık kapanır, kimse oradan giremez.» Tirmizî'nin rivayetinde şu ziyâde var: «Oraya kim girerse ebediyyen susamaz.» Buhari, Savm 4, Bed'ü'l-Halk 9; Müslim, Sıyam 166, (1152); Nesai, Sıyam 43, (4,168); Tirmizi, Savm 55, (765)

Ramazân'a eden hurmet iki cihân bulur devlet
Görür cennet-i Me'vâ'nın yücedir köşk ü eyvânı[656]

Ramazân Rahmân'ın merhametinin ve cömertliğinin coştuğu, isyanların affedilip günahların yıkandığı bir zamandır.

Ummân-ı kerem rahmet-i Rahmân Ramazân'dır
Isyânımızın afvine fermân Ramazân'dır[657]

Bu mübarek ay Kur'ân'da övülmüştür ve Müslümanlara ihsan edilmiş cömertlik hazinesini içinde taşımaktadır[658]. Allah (cc) bu ayda şeytanların hareket sahalarını kısıtlayarak insanların hidayeti bulmalarına, iyilikleri alışkanlık haline getirmelerine yardımcı olur[659]. Bu ayda alıştıkları güzellikleri sürdürmek insanların iradelerini güçlendirmelerine ve iyiliklerde ısrarcı olmalarına bağlıdır. Allah bütün şartları hazırlamıştır, insanların bunu fark edip kendilerine çeki düzen vermelerini bekler.

Bu rahmet ayı hazret-i Kur'ân ile memduh
Bu kenz-i kerem İslâm'a ihsân Ramazân'da[660]

Başka bir örnekte de Kur'ân-ı Kerim'in Ramazân ayında indirilmesine işaret edilerek, Cebrâil (as) Allah'ın emri ile Ramazân'da Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e indirdi denmektedir.

Cibril-i emîn emr-i Hudâ ile getirdi
Ahmed'e nüzûl eyledi Furkân Ramazân'da[661]

Örnek beyitte, ayet ve hadislere telmih yapılarak, meleklerin bu ayda

---

656 s. 581, ş. 697, b. 4.

657 s. 188, ş. 131, b. 1.

658 سُئِلَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أيُّ الصَّوْم أَفْضَلُ بَعْدَ رَمَضَانَ ؟ قَالَ: شَعْبَانَ لِتَعبَانَ رَمَضَانَ، وَأَىُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ فِي رَمَضَانَ]. أخرجه الترمذي «Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): «Ramazandan sonra hangi oruç efdaldir?» diye sorulmuştu, şu cevabı verdi: «Ramazanı ta'zim için şa'bân!» Tekrar soruldu: «Hangi sadaka efdaldir?» «Ramazanda verilen!» cevabını verdi.» Tirmizi, Zekat 28, (663)

659 قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ الجَنَّةِ، وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ، وَسُلْسِلَتِ الشَّيَاطِينُ]. أخرجه الستة إ أبا داود «Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Ramazan ayı girdiği zaman cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapanır ve şeytanlar da zincire vurulur.» Buhari, Savm 5, Bed'ü'l-Halk 11; Müslim, Sıyam 2, (1079); Nesai, Sıyam 5, (4, 129)

660 s. 457, ş. 524,b. 2.

661 s. 458, ş. 524, b. 6.

inananlar için istiğfar ettiği ve irfânın kalplere güneş gibi doğduğu vurgulanmıştır. Ramazân ayının birey ve toplum üzerindeki etkisi, psikoloji ve sosyoloji açısından değerlendirilmeye değecek niteliktedir. Bu kutlu ay, bireysel ve toplu yapılan ibadetler içermesi dolayısıyla insanların hem kendilerine hakim olabileceklerini göstermesi, ayrıca toplum olarak da birlikte neler yapılacağını göstermesi açısından çok özel ve güzel örnekler ihtiva etmektedir. İnsanlar gündüzleri mukabele okurken bir araya gelmekte, akşamları ise iftar sofralarında ve teravih namazında birlikte olma imkanı bulmakta, aynı amacı paylaşarak oruç tutmakta, komşusunun kapısını çalıp hiç olmazsa bir tas çorba ile onu hatırladığını hissettirmekte ve hayır işlerinde yarışmaktadırlar. İnsanları Allah'ın rızasını kazanma ortak amacının etrafında toplayabilen manevi yoğunluğu bol olan, onbir ayın sultânı olarak da adlandırılan Ramazân ayıdır.

İstiğfâr eder mü'mine bu mâhda melekler
Gün gibi doğar kalblere irfân Ramazânda[662]

Bu ay üzerine yapılan bir başka vurgu da cömertlikle ilgilidir. Bu ay açların doyurulup çıplakların giydirildiği, Allah'ın imtihan için ve emanet olarak verdiği maldan yine onun yoluna harcandığı, Allah'ın sevdiği cömert kullardan olunmaya çalışıldığı bir zamandır. Bu ayda muhtaçlar, özellikle de öksüz ve yetimlerin gözetilip sevindirilmesi tavsiye edilmektedir. Örnek beyittede, Allah cömerttir, cömertleri sever,Ramazân'da aç, fakir, yetim, çıplak kalmasın, denilerek bu inceliklere vurgu yapılmaktadır.

Allah sahîdir sahîyi hem sever Allah
Kalmaya fakîr aç yetîm uryân Ramazân'da[663]

Sonraki beyitte ise yukarıdaki örneğin devamı olarak, Allah bu malı sana, özellikle Ramazân'da Hudâ'nın yoluna veresin ve manevi âlemde şân kazanasın diye verdi denilerek, Allah'ın kuluna zenginlik vermesi hüsn-i ta'lil san'atıyla güzel bir sebebe bağlanmaktadır.[664]

---

662 s. 458, ş. 524, b. 3.

663 s. 458, ş. 524, b. 13.

664 Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, bir tanenin durumu gibidir ki, yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz tane var. Allah, dilediğine daha da katlar. Allah'ın rahmeti geniştir.

Bu malı sana verdi Hudâ emri budur ki
Ver yine Hudâ yoluna bul şân Ramazân'da[665]

Ey cân, Allah'ın cömertliğini dilersen yetimlerin başına inci mercan dök, onlara ihsanda bulun, cömertlerin içerisine heyecân ve tatlı bir sevinç düşer. Cömert kul Allah'a kendisine mal verdiği ve onu da kendisinin yoluna harcamayı nasip ettiği için hamd eder, Efe Hazretleri de hamd eden kul manzarası gibi bir güzelliği kendisine gösterdiği için Allah'a hamd eder.

Kerem-i Kerîm'i dilersin ey cân
Yetîmler başına dök dürr ü mercân
Sahîler cânına düşer heyecân
Sana binlerce hamd olsun İlâhî[666]

Ramazân ayı inananların tevhid aynasının cilasıdır, Allah'ın birliğine ve Peygamberlere inananlar cennete kavuşurlar. O ayda gönül aynalarından günah kirlerini temizleyip, bu arınmayla birlikte Allah'a kendilerini daha yakın hissederler.

Ramazân mü'minin mir'ât-ı tevhîd-i cilâsıdır
Olanlar hâmil-i tevhîd bulurlar dâr-ı cinânı[667]

2.6.3.1. İftâr vakti

İftâr vakti, oruç tutanların oruçlarını açtıkları, o günkü oruçlarının sona erdiği vakittir. Bu vakitte genelde oruç tutan kişi sofranın başına oturup iftar saatini bekler ve akşam ezanının okunmasıyla birlikte oruç sona ermiş iftar vakti girmiş olur. O saatte her şey hazırdır ama oruç nasıl bir kuvvettir ki işareti almadan oruçlu hiçbir şeye el uzatmaz ve dua ederek ezanı bekler, Efe Hazretleri'nin şiirlerinde ağırlıklı olarak vurgulanan nokta da budur. Zira Allah oruçlunun bu halinden büyük bir hoşnutluk duyar ve onun mükafatını kendisinin vereceğini, ayrıca onun, iftar saatinde

O, her şeyi bilir2/261.

665 s. 458, ş. 524, b. 14.

666 s. 565, ş. 674, k. 13.

667 s. 580, ş. 694, b. 5.

edeceği dualara icabet edeceğini bildirir[668]. Efe Hazretleri iftar saatinden genelde, Ramazan ayının özellikleri ile ilgili kaleme alınan bir edebi tür olan, Ramazâniyelerinde bahsetmiştir, bunun sebebi büyük olasılıkla, Ramazân'ın kesintisiz oruç tutulan ve her yıl tekrarlanan en uzun zaman dilimi olmasından kaynaklanmaktadır.

Ey Lutfî, Rahmân'ın ziyâfeti Ramazân'dadır. Oruçlu iftar sofrasında madden ve manen uyanıktır, Allah'ın acıyıp bağışlaması büyük bir makamdır. Allah için oruç tutana hiç pişmanlık olur mu denilerek tecahül-i arif san'atı yapılmış ve elbette olmaz cevabı okuyucuya verdirilmek istenmiştir.

Zıyâfet-i Rahmân Lutfî bu mâh'dır
İftâr sofrasında sâim âgâhdır
Mağfiret merhamet ne âlî-câhdır
Sâim-i lillâhe nedâmet mi var[669]

Allah (cc)'ın iftar vaktinde Ramazân orucunu sadece kendi rızası için tuttuğunu görüp, seni sevmesi ne büyük bir devlettir, O da senin günahlarını affederek sana açık bir lütufta bulunur.

Ne devlet seni Allah seve iftâr-ı Ramazân'da
Kamu isyânı afv eyler inâyâtı ayân olsun[670]

İftar saatinde tecelli nûru oruçluyu aydınlatırken, diğer taraftan da üzerine ihsan yağmurları sağanak şeklinde yağar.

---

668 قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : كُلُّ عَمَلِ ابْنُ آدَمَ يُضَاعَفُ، الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمائَةِ ضِعْفٍ. قَالَ اللهُ تَعَالَى: إِاَّ الصَّوْمَ فَإِنَّهُ لِى وَأَنَا أَجْزِى بِهِ يَدَعُ شَهْوَتَهُ وَطَعَامَهُ مِنْ أَجْلِي: لِلصَّائم فَرْحَتَانِ، فَرْحَةٌ عِنْدَ فِطْرِهِ، وَفَرْحةٌ عِنْدَ لِقَاءِ رَبِّهِ، وَلَخُلُوفَ فَم الصَّائم أَطْيَبُ عِنْدَ اللهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ]. «Resûlullah'ı (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Ademoğlunun her ameli katlanır. (Zira Cenab-ı Hakk'ın bu husustaki uygulaması şudur:) Hayır ameller en az on misliyle yazılır, bu yediyüz misline kadar çıkar. Allah Teâla Hazretleri (bir hadis-kudsîde) şöyle buyurmuştur: «Oruç bu kaideden hariçtir. Çünkü o sırf benim içindir, ben de onu (dilediğim gibi) mükâfaatlandıracağım. Kulum benim için şehvetini, yiyeceğini terketti.»
«Oruçlu için iki sevinç vardır: Biri, orucu açtığı zamanki sevincidir, diğeri de Rabbine kavuştuğu zamanki sevincidir. Oruçlunun ağzından çıkan koku (halûf), Allah indinde misk kokusundan daha hoştur.» Canan, age, c. 9, s. 57.

669 s. 203, ş. 155, k. 5.

670 s. 386, ş. 421, b. 5.

Sâat-i iftarda nûr-i tecellâ[671]
Dem-be-dem dökülür emtâr-ı ihsân[672]

Bir başka beyitte ise Allah'ın iftar saatinde oruç tutanları seyrettiği ifade edilir.

Bir bak ki Hudâ neyler sâimleri seyreyler
İftâr sâatında Hak mâh-i Ramazân'dır bu[673]

Allah (cc) iftar saatında oruçlulara hürmet eder ve merhamet nazarıyla bakarak onları rahmetine gark eder, denilerek iftar saatinin faziletine işaret edilmektedir.

Hak sâat-i iftârda eder sâime hürmet
Rahmet nazarıyla baka Rahmân Ramazân'da[674]

2.6.4. Muharrem ayı

Muharrem ayı, içerisinde acı tatlı bir çok olayı barındıran bir aydır[675]. Muharrem denildiğinde öncelikle aşure günü ve Kerbelâ hadisesi hatırlanır. Kerbela olayı, hile ve yalanlarla Fırat'ın kıyısında bekletilen Hz. Hüseyin ve yakınlarının susuz şehid edilmeleridir. Efe Hazretleri de Muharrem ayını şiirlerinde bu şehadet dolayısıyla işlemiştir.Ayrıca onun seyyid olması, Hz. Peygamber'in nesl-i pâkinden gelmesinin de muharremiyelerinin etkileyicilik düzeyini artırmış olduğu söylenebilir. Muharrem ayı, Hz. Peygamber'in sevgili torunlarına kıyıldığı günü içerisinde bulundurması dolayısıyla matem zamanıdır.

---

671 قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : منْ فَطَّرَ صَائِماً كان لهُ مثْلَ أجْرهِ غَيْرَ أنَّهُ َ يَنْقُصُ منْ أجْرِ الصَّائِم شَيْئاً [. أخرجه الترمذي .
«Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Kim bir oruçluya iftar ettirirse, kendisine onun sevabı kadar sevap yazılır. Üstelik bu sebeple oruçlunun sevabından hiçbir eksiltme olmaz.» Tirmizi, Savm 82, (807); İbnu Mace, Sıyam 45, (1746)

672 s. 408, ş. 455, k. 2.

673 s. 438, ş. 499, b. 4.

674 s. 458, ş. 524, b. 9.

675 Rivayetlere göre, Hz. Nûh ve yanındakilerin Cûdî Dağı'ndan inmelerinin tarihi Muharrem ayının onuncu günüdür. Ayrıca ay takvimine göre Muharrem, yılın ilk ayıdır, 1 Muharrem ise yılbaşıdır.(Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası, YKY, İstanbul-2007, s.113, 25.)*

Konuyla ilgili ilk örnekte de bugün Muharrem'dir gönüller kan ağlasın, aziz şehide gönülden bağlılığı dolayısıyla yüce bir şân olsun. Muharrem kelimesi burada Hz. Hüseyin'in şehid edildiği zaman olmasıyla gündemdedir, yine bir muharrem ayı gelmiştir ve bu acı olay hatırlanmış, gönüllere yangın düşmüştür.

Muharrem'dir bugün cânâ gönüller hûn-feşân olsun
Mükerremdir o cân-dâde bu yolda âlî-şân olsun[676]

Efe Hazretleri, Hz. Peygamber'in ehl-i beytini hanedan olarak isimlendirmiş ve Hz. Hüseyin'i de onların reisi olarak görmüştür. Bu kutlu soyun yaşayanlarının ulusu nur zarfı olan Hz. Hüseyin'dir ki bu ayda şehid edildi, bu ay matem ayı olan Muharrem'dir, aşıkların gözü bundan dolayı kan ağlamaktadır.

Hânedânın serveri Zât-ı Huseyn'dir zarf-ı nûr
Mâh-ı mâtemdir gözü âşıkların hûn-bâr olur[677]

Bugün Muharrem ayıdır, hanedanı sevenler ağlar, bugün matem günüdür, akan sular bile bu acı karşısında dayanamayarak ağlar. Akar sular hem bu hazin manzara hem de Hz. Peygamber'in sevgili torununun nehrin kıyısında susuz şehid edilmesi karşısında üzüntü ve utançlarından ağlamaktadırlar.

Bugün mâh-ı Muharrem'dir muhıbb-i hânedân ağlar
Bugün eyyâm-ı matemdir bugün âb-ı revân ağlar[678]

Ey gönül ağla, cân alıp kanlar döken ay yine geldi, inananların kalbine ateş bırakıp yakan Muharrem yine geldi. Kerbela'da olanlar salim bir zihinle değerlendirildiğinde olayın vehameti daha açık görülecek, yüreklerin yangını da o oranda artacaktır. Zira orada dökülen kan âlemlere rahmet olarak gönderilen peygamberin, göz aydınlığım dediği torunlarından birinin kanıdır. Âlemlere rahmet olan Hz. Peygamber'in torununun başına gelenler âlemlere matem olmuştur.

---

676 s. 397, ş. 439, b. 1.
677 s. 165, ş. 99, b. 3.
678 s. 180, ş. 119, b. 1.

Ağla ey dil cân söken kanlar döken geldi yine
Ehl-i îmân kalbine âteş eken geldi yine[679]

Muharrem ayı savaşmanın kan dökmenin haram olduğu aylardan biridir. Bundan dolayı Muharremü'l-haram olarak isimlendirilmiştir[680]. Efe Hazretleri de buna işaret ederek Müslümânların bellerini kırıp iki büklüm eden Kerbelâ macerasının yaşandığı haram ay Muharrem yine geldi diyerek acısının yenilendiğini belirtmektedir.

Bu Muharremü'l-haramde mâcerâ-yı Kerbelâ
Zahr-i İslâm'ı kırup beller büken geldi yine[681]

2.6.5. Zilhicce ayı

Zilhicce ayı da haram aylardandır. Haccın yapıldığı,dolayısıyla kurban bayramının da içerisinde bulunduğu ay Zilhicce ayıdır. Hz. Peygamber bu zaman dilimlerine büyük önem vermiş ve olabildiğince yoğun geçirmeye çalışmıştır[682]. Efe Hazretleri de şiirlerinde, birer Müslüman olarak Hz. Peygamberi örnek almamızın gerekliliğine vurgu yaparak, sevgili peygamberimiz bu günleri nasıl değerlendirdi ise bizler de bu açıdan da ona benzemeye gayret etmeliyiz demektedir.

Müslüman kardeşlerim Allah'ın selâmı üzerinize olsun, Zilhicce ayının on günü zamanların sultanıdır. Bu günlerde namaz kılmak ve oruç tutmak faziletlidir. Rahmân'ın rahmet hazinelerinin kapıları bu günlerde açılır ve Müslümanların üzerine rahmet yağdırırlar.

---

679 s. 455, ş. 521, b. 1.

680 Doğrusu, Allah katında ayların sayısı oniki aydır. Gökleri ve yeri yarattığı günkü Allah yazısında (böyle yazılmıştır). Bunlardan dördü haram aylardır. Bu da doğru olan dinin hükmüdür. Bu sebeple bunlar hakkında nefislerinize haksızlık yapmayınız. Müşrikler size karşı topyekün savaştıkları gibi siz de onlara karşı topyekün savaş açın. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir9/36.

681 s. 455, ş. 521, b. 2.

682 Resulullah (sav)'ın zevcelerinden birinden anlatılıyor: "Resulullah (sav) Zilhicceden dokuz günle Aşure günü oruç tutardı. Bir de her aydan üç gün, ayın ilk pazartesi ile perşembe günü oruç tutardı." Ebu Davud, Savm 61, (2437); Nesai, Savm 83, (4, 220)

Selâmün aleyküm ihvân-ı îmân
Aşr-i Zi'l-hicce'dir sultân-ı ezmân
Bu günlerde efdaldir sıyâm u kıyâm
Açılur ebvâb-ı rahmet-i Rahmân[683]

Allah'ın merhameti bu günlerdedir, yine Allah'ın inâyeti de bu ayda paylaştırılır, bu günlerde Allah'ın cömertliği okyanuslar gibi sarf edilir ve inananların Allah'ın hidayetine ulaşması kolaylaştırılır.

Bu eyyâmda olur merhametullah
Taksîm olur bu mâh inâyetullah
Erişe mü'mine hidâyetullah
Sarf olur bu eyyâm ummân-ı ihsân[684]

2.6.6. Arafatta vakfe zamanı

Hac esnasında Arafat'ta durup dua etmeyi ifade eder ki haccın şartlarındandır[685]. *Hz. Peygamber, "hac Arafat'tır"*[686] *buyurarak bu gerekliliği ifade etmiştir. Efe Hazretleri Arafat vakfesinden Zilhicce'nin faziletiyle yazdığı şiirinde bahsetmektedir. Arafat'ta yapılan tevbe ve istiğfarın kabul edileceğini şüpheye mahal vermeyecek şekilde belirtmektedir.*

Aşağıda verilen örnek beyitte, Müslüman hacılar Arafat'ta Mevlâ'nın dergâhında şerefli bir konumdadırlar, zarif bir şekilde nazlı niyazlar etmektedirler, onların bütün bu güzel durumları göz önünde bulundurularak onlar için bağışlanıp affedildiklerine dair fermanlar yazılır denilmektedir.

Huccâc-ı müslimîn Arafât'dadır
Dergâh-ı Mevlâ'da şerâfetdedir

---

683 s. 405, ş. 451, k. 1.

684 s. 405, ş. 451, k. 2.

685 Rabbinizin lütfunu istemenizde size bir günah yoktur. Arafat'tan indiğiniz zaman Meş'ar-i Haram yanında (Müzdelife'de) Allah'ı zikredin. O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin. Doğrusu siz, bundan önce gerçekten sapmışlardandınız2/198. Sonra insanların akıp geldiği yerden siz de akıp gelin. Allah'tan bağışlanmanızı isteyin. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir2/199.

686 Salim Öğüt, "*Vakfe*", *İslâm'da inanç ibadet ve günlük yaşayış ansiklopedisi, c. 4, s. 429.*

Nazlı niyâz ile zarâfetdedir
Afv ü mağfirete yazılur fermân [687]

2.6.7. Mevlid kandili

Mevlid kandili, Hz. Peygamber'in doğduğu geceye işaret eder. Hz. Peygamber Rebiu'l-evvel ayının onikinci gecesi dünyayı şereflendirmiştir. Hz. Peygamber'in doğduğu gece Müslümanlar arasında coşkuyla kutlanır. Çeşitli ibadet ve hayır işleriyle ihya edilerek Allah'ın rızasını kazanmaya vesile kılınır. Hz. Peygamber, doğduğu günde olduğu gibi asırlar sonrasına da insanlar için rahmet kaynağı olarak uzanır, ümmeti ümmeti diyerek, düşmüşleri kaldırır, yardım isteyenlere yardım elini uzatır. Efe Hazretleri de mevlidinde bu duruma işaret ederek Hz. Peygamber'in doğduğu tarihi, yani mevlid kandilinin tarihini verir.

Ol Rebîu'l-evvel ayında hemân
On ikinci gice idi ol zemân[688]

2.7. DÖRT HALİFE (ÇEHÂR-İ YÂR-İ GÜZÎN)

Hz. Peygamber'den sonra, İslâm devletinin yönetimine geçen dört halifeye seçkin dört dost anlamında "Çehâr-i yâr-i güzîn" denilmektedir. Efe Hazretleri şiirlerinde onlardan toplu halde bahsettiğinde çâr-i yâr veya çihâr-i yâr ifadelerini kullanmıştır.

Dört müstesna dost şiirlerde çeşitli ortak özellikleriyle kullanılmışlardır. Bunlardan biri Hz. Peygamberle olan yakınlıklarıdır, konuyla ilgili verilecek ilk örnekte de bu işlenmektedir. Allah'ın sevgili peygamberine yardımcı bu dört cândan dosttur ki onları kim severse bahtiyârdır, mutludur.

Habîbullâh'e yâver Çâr-i yâr'dır
Bu dördü kim severse bahtiyârdır[689]

---

[687] s. 406, ş. 451, k. 4.
[688] s. 76, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 96.
[689] s. 631, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 9.

Diğer örnekte ise, Allah (cc)'ın çâr-i yâri aşk âlemine dahil ettiği belirtilmektedir. Allah (cc) onları aşk âlemine dahil etmiştir, çünkü, onlar en riskli anlarda bile Allah ve Resûlünün yoluna mallarını, canlarını feda etmekten kaçınmamışlar, bu fedakarlık konusunda düşünme ihtiyacı bile duymamışlardır ki, bu davranış ancak büyük bir bağlılık ve aşk sonucunda gösterilebilir.

Çâr-i yâr-i Hak
Eyledi mülhak
Oldular ilhak
Âlem-i aşka[690]

Allah Resûlünün nûrlu yüzüne salât ve selâm olsun ve Mevlâ bizi o nûr yüzlü habîbinin dört dostuna bağışlasın.

Salâtullah selâmullah anın nûr-i dîdârına
Bizi bahş eyleye Mevlâ Habîb'in Çâr-i yâr'ına[691]

Efe Hazretleri diğer bir şiirinde de Hz. Peygamberin ehl-i beytine ve dört halifeye nefret duyguları besleyenlere Allah ezelden lanet etmiştir demektedir.

Lutfiyâ Âl-i abâ Çihâr-ı Yâr'e buğz eden
Vallah anlara ezeldendir Hudâ'nın la'neti[692]

Bir mısrada ise Hz. Peygamber'in en yakınında denilebilecek bu zatların "münebbihât" isimli eserde, şiirlerinin olduğuna dikkat çekilerek edebi yönlerine vurgu yapılmakta ve şiir yazma konusunda örnek alındıkları ifade edilmektedir.

Kıl nazar Münebbihât'da Çâr-i yâr'in şi'ri var[693]

---

690 s. 473, ş. 545, k. 3.
691 s. 83, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 3.
692 s. 570, ş. 680, b. 7.
693 s. 297, ş. 288, b. 3.

2.7.1. Hz. Ebû Bekir[694]

Ebû Bekri's-Sıddîk, Hulefâ-i Râşidîn'in ilkidir. Hz. Ebû Bekir, Efe Hazretleri'nin şiirlerinde bir çok özelliğiyle pek çok kez geçmiştir. O Hz. Peygamber'in en sadık dostu, kayın pederi, hicret esnasında müşriklerden gizlendikleri mağarada fedakar arkadaşı[695], mirac'dan sonra, onun, şüphe etmeyi aklının ucundan bile geçirmeyen tasdikçisi, malıyla canıyla Onun sadık bağlısı, bütün bu vasıfların ötesinde Allah'ın Kur'ân'da övdüğü muhterem zattır. Efe Hazretleri onun bütün bu özelliklerini şiirlerinde ifade etmiştir.

Konuyla ilgili ilk örnekte Hz. Ebû Bekir'in, Resûlullah'ın mağara arkadaşı ve tasdikçisi olmasına işaret edilerek o nasıl Hz. Peygamberi

---

694 Ebû Bekri's-Sıddîk: Hulefâ-i Râşidîn'in ilkidir. Ümmü'l-Hayr lâkabıyla tanınmıştır.Aşere-i Mübeşşere(cennetle müjdelenen on sahâbî)'nin ilkidir. Peygember Efendimizin kayın pederi, Hazret-i Âişe vâlidemizin babasıdır. M. 573 yılında dünyâya gelmiştir. 38 yaşında Müslüman olmuştur.Hz. Peygamberin vefat ettiği gün halîfe seçilmiş ve hilâfeti iki yıl üç ay on gün sürmüştür. 63 yaşında iken hicretin 13. senesi M. 634'te vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in bulunduğu Hücre-i Se'âdet'e defnedilmiştir.

– "Kim Allah yolunda (yânî Allah rızâsı için) şeylerden herhangi birşeyden çift sadaka verirse, kapılardan, yânî cennet kapılarından: Ey Allah'ın kulu! Bu kapı hayırlıdır! diye çağırılır. Her kim de devamlı namaz kılanlardan olursa, o da (cennetin) namaz kapısından çağırılır. Cihâd ehlinden olan ise cihâd kapısından çağırılır. Sadaka verenlerden olan kimse ise sadaka kapısından çağırılır. Oruç tutanlardan ise oruç kapısından ve Reyyân kapısından çağırılır".

Ebû Bekr:

– Bu kapıların hepsinden çağırılan kimse üzerine bir zarar var mıdır? dedi.

Yine Ebû Bekr:

– Yâ Rasûlallah, bir kimse bu kapıların hepsinden çağırılır mı? diye sordu.

Rasûlullah:

– "Evet, hepsinden da'vet olunur ve ben senin onlardan olacağını ümîd ediyorum yâ Ebâ Bekr!" dedi. Buhârî, Menakıb: 27; Müslim, Zekat: 17.

695 Rasûlullah (s.a.s) Hz. Ebu Bekir'le birlikte Sevr Dağı'na doğru yol alıp Hira mağarasına gizlendiler. Bu dağ Medine tarafında değil, Cidde tarafında Mekke'nin kuzey batısında yer alıyordu. Müşrikleri şaşırtmak için böyle bir yola başvurulmuştu.Müşrikler Hz. Ali'yi ve Hz. Ebû Bekir'in kızı Esma'yı sıkıştırmış fakat bir şey öğrenememişlerdir. İz sürenleri yanlarına alıp, dağ, tepe demeden her tarafı aradılar. Bir ara mağaranın ağzına kadar geldiler, mağaranın önüne bir güvercinin hemen Rasûlullah'ın oraya girmesinden sonra yuva yaptığını, örümceğin ağ örttüğünü görünce Allah Rasülünün mağarada gizlenmesinin mümkün olabileceğini düşünemediler. Elleri boş olarak geri döndüler.Hz. Peygamber (s.a.s) ile Hz. Ebu Bekir bu mağarada üç gün kaldılar. Hz. Ebu Bekir'in oğlu Abdullah ve kızı Esma onlara yemek taşıdılar. (D:\karyagdi\KARYAGDI.HTML)

tasdik ettiyse[696], Allah (cc)'da onun doğruluğunu tasdik etmiştir denilmekte ve konuyla ilgili ayete telmih yapılmaktadır[697].

Yâr-ı gâr'ın Ebû Bekri's-Sıddîk
Sıdkını Mevlâ edüpdür tasdîk[698]

Efe Hazretleri, ey cân benden Hz. Ebû Bekir'i soruyorsun, o, doğruluk ülkesinde zamanın padişahı, velilik makamında kâmil bir insan, Muhammed ümmetinin de îmân kapısıdır demektedir. Devamında ise, Kur'ân'ın bir kulu övmesi onun için ne büyük bir devlettir, cihânda dört velî gerçek velîdir denilerek dört halifenin isimleri sayılmaktadır. Bu bentde Hz. Ebû Bekir'i özel kılan bazı noktalara temas edilmiş, ayrıca, ayet hadis ve İslam tarihinden olaylara telmihler yapılmıştır.

Ebû Bekr'i sorarsın benden ey cân
Sadâkat kişverinde şâh-ı devrân
Velâyet rütbesinde kâmil insân
Muhammed ümmetinde bâb-ı îmân
Ne devlettir kulu medhede kur'ân
Cihânda dört velî hakkâ velîdir
Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir[699]

Hz. Ebû Bekir'in şiiri tebliğ vasıtası olarak kullanmasına işaret edilmekte, sevgi muhabbet çağlayan bir nehir olan şiirle gönülleri şâd ettiği vurgulanmaktadır.

---

696 Mirac olayı müşriklerin inatlarını ve düşmanlıklarını artırarak onlar için bir fitne nedeni oldu. Bu olay karşısındaki tutumu nedeniyle Hz. Ebu Bekr, Hz. Peygamber (s.a.s)'ce "Sıddîk" lakabiyla onurlandırıldı. Hz. Ebu Bekir olayı kendisine anlatarak hala inanmaya devam edip etmeyeceğini soran müşriklere "O söylüyorsa şüphesiz doğrudur" cevabını vermişti.(D:\karyagdi\KARYAGDI.HTML)

697 {إِلاَّ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} سُورَةُ التَّوْبَةِ : Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder. Hani o kâfirler, onu Mekke'den çıkardıkları vakit sadece iki kişiden biri iken, ikisi de mağarada bulundukları sırada arkadaşına «Üzülme, çünkü Allah bizimledir.» diyordu. Allah onun kalbine sükûnet ve kuvvet indirmişti ve onu görmediğiniz bir orduyla desteklemişti. Kâfirlerin sözünü alçaltmıştı. Yüce olan Allah'ın kelimesidir. Ve Allah güçlüdür, hikmet sahibidir9/40.

698 s. 52, ş. İlticâ-Nâme, b. 57.

699 s. 240, ş. 208, bend 1.

Şi'r ile Sıddîk-ı Ekber halkı irşâd eylemiş[700]
Bu muhabbet nehri ile dilleri şâd eylemiş[701]

Bu örnekte, Sıddîk-ı Ekber'in doğruluğu vesile yapılarak Allah'a ilticâ edilmiş ve onun hürmetine kurtuluş istenmiştir. Zira o Allah Resûlünün sadık dostu, çok sevdiği değer verdiği cândan arkadaşıdır[702].

Bi-hurmeti sıdk-ı Sıddîk-ı Ekber
Severdi Sıddîk'ı Zât-ı Peygamber
Amân Allah amân amân ver bize[703]

Hz. Ebû Bekir'in dikkat çeken bir başka özelliği de onun velilerin serveri, önderleri olmasıdır, o hem Allah'ın hem de Peygamberin sevdiği ve övdüğü bir velîdir.

Velîler serveri Sıddîk-ı Ekber
Severdi Sıddîk'ı Allah ü peygamber[704]

Hz. Peygamber'in hadislerinden birine telmih yapılarak Hz. Ebû Bekir'in bu ümmetin îmân kapısı olduğu ifade edilerek, inanma anlamında bu ümmete örnek olmaya namzet olduğu vurgulanmıştır.

Emr eder Muhammed Sıddîk-ı Ekber
Bu ümmetin oldur bâb-ı îmânı[705]

Hz. Ebû Bekir Kur'ân-ı Kerîm'de övülmüş, onun sadâkati ise kendisine sıfat olup tarihe geçmiştir. Kişi sevdiğiyle beraberdir hükmünce velîleri sevenler velayet yoluna gönüllerindeki sevgiyle ilk adımı atmış olurlar, velîler serveri Hz. Ebû Bekir'i sevenler de aynı şekilde velâyet yoluna girmiş ve cehennemle arayı açmaya başlamışlar demektir.

---

700 s. 296, ş. 287, b. 1.
701 s. 297, ş. 287, b. 5.
702 Peygamber (as): "Ümmetimden birini sevgisi samîmi ve silinmesi kaabil olmayan bir dost edinecek olsaydım, hiç şüphesiz Ebû Bekr'i edinirdim. Fakat o benim dîn kardeşim ve (hazarda, seferde) sahibim, arkadaşımdır" buyurmuştur. Buhari, Fezailu'l-Ashab 3.
703 s. 456, ş. 523, k. 3.
704 s. 584, ş. 702, bend 1.
705 s. 649, ş. Kıyâmet Destânı, k. 75.

Sıddîk'ı medhetdi Hazret-i Kur'ân
Hazret-i Sıddîk'dır fâtih-i îmân[706]

Sevenler Sıddîk'ı Hakkâ velîdir
Cehennem nârından ol zât emîndir[707]

Efe Hazretleri, Hz. Peygamber'e ve onun dostunun sadâkatine işaret ederek, bize Hz. Muhammed'i peygamber, Hz. Ebû Bekir'i inanma sancağının sancaktarı kıldın demektedir.

Bize Muhammed'i kıldın peyamber
Livâdâr-ı îmân Sıddîk-ı Ekber[708]

Efe Hazretleri, örnek dörtlükte, Sevgili Peygamber'in sevgili dostu, ne kadar malı varsa Peygamber'inin yolunda harcayan[709], onun nûr yüzünü dünyada da seyretme şerefine nail olan Hz. Sıddîk'ın hürmetine bağışlanma dilemektedir.

Sevgili Habîb'in sevgili yâri[710]
Yolunda sarf etdi o kadar vârı[711]

---

706 s. 585, ş. 702, bend 3.

707 s. 585, ş. 702, bend 2.

708 s. 631, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 6.

709 Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bize sadaka vermemizi emretti. O anda malım vardı. Ebû Bekir'i geçersem ancak bugün geçerim, dedim. Malımın yarısını alıp getirdim.
Bana, "Ailen için geride ne bıraktın?" diye sordu.
"Diğer yarısını bıraktım," dedim.
Sonra Ebû Bekir malının tümünü getirdi.
Ona dedi ki: "Ey Ebû Bekir! Çoluk çocuğuna ne bıraktın?"
"Onlara Allah ve Resûlünü bıraktım," demez mi, hayret ettim ve içimden dedim ki: "Hiçbir şeyde ben onu asla geçemem." Ebû Dâvûd, Zekat: 27; Dârimî, Zekat: 27; Dârimî, Zekat: 17.

710 Hz. Ebu Bekr (ra); Urve'den rivayet edildiğine göre; Abdullah İbnu Ömer'e, "müşriklerin Resulullah (sav)'a yaptıkları kötülüklerin en fenası hangisi idi?" diye sordum. Şunu anlattı: "Resulullah (sav) namaz kılarken Ukbe İbnu Ebi Mu'ayt'ın kendisine gelerek ridasını boynuna geçirip şiddetli şekilde boğduğunu gördüm. O sırada Ebu Bekr (ra) gelerek onu itti ve: "Sen, Rabbim Allah'dır dediği için mi bir adamı öldürmek istiyorsun? O size Rabbinizden açık hükümler getirdi!" dedi." Buhari, Fezailu'l-Ashab 5, Menakibu'l-Ensar 29.

711 Resulullah (sav) buyurdular ki: "Nezdimizde bir eli (ihsanı) bulunan hiç kimse yoktur ki, o ihsan sebebiyle biz ona (misliyle veya daha fazlasıyla) karşılıkta bulunmayalım. Ancak Ebu Bekr bundan hariç. Çünkü onun nezdimizde yardımı varsa da, onun karşılığını Kıyamet günü ona Allah verecektir. Bana Ebu Bekr'in malı kadar kimsenin malı faydalı olmadı. Ben müslüman

Dünyâda seyr etdi o nûr dîdârı
Sıddîk-ı Ekber'e bağışla bizi[712]

2.7.2. Hz. Ömer

Ömerü'l-Fâruk, hicretten 40 sene önce Mekke'de dünyâya gelmiştir. Hz. Peygamber'in ikinci halifesidir. Aşere-i Mübeşşere'dendir. Peygamberimizin duâsı üzerine Müslüman olmakla şereflenmiştir. Adâleti ile meşhûr olan Hazret-i Ömer, Peygamberimiz zamanında kadılık yapmış, Hz. Ebû Bekir zamanında da Beytü'l-Mal emîni, yani maliye vekili olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in vefâtından sonra, yerine halife olan Hazret-i Ömer "Emîrü'l-Mü'minîn" ismini almıştır. 10 yıl 6 ay 7 gün dünyâda görülmemiş bir adâletle halifelik yapmış ve 63 yaşında iken hicretin 23. yılı M.645'in son ayında Yahûdi bir köle tarafından şehîd edilmiştir. Hücre-i Se'âdet'e defnedilmiştir. [713]

Ömerü'l-Fâruk, Hz. Peygamber'in ikinci halifesidir. Hz. Ömer adaletiyle ve otoriter oluşuyla tanınmıştır. O İslam dinine girdiğinde Müslümanlar büyük bir güç kazanmışlardır. Gözü kara denilebilecek bir cesarete sahip olmasına verilebilecek çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu celalliliğin yanında öksüz, yetim ve muhtaçlara karşı merhametle dolu bir kalbe sahipti. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de onun bu yönleri üzerinde durulmuştur.

İlk örnekte, Hz. Ömer adalet feleğinin güneşi olarak nitelendirilerek, onun adil olma konusundaki hassasiyetine dikkat çekilmekte, İslâm'ın ortaya çıkmasına öncülük ettiği söylenerek de Hz. Ömer Müslüman

---

olmasını teklif ettiğim herkesten bir zorluk gördüm, Ebu Bekr hariç. Zira o teklifim karşısında hiç tereddüd etmeden kabul etti. Eğer kendime bir dost (halil) ittihaz etseydim, mutlaka Ebu Bekr'i dost edinirdim. Haberiniz olsun, arkadaşınız Allah Teala'nın dostu (halilullah'tır)." Tirmizi, Menakıb, (3662)

712 s. 550, ş. 659, k. 2.

713 Daha geniş bilgi için bkz.Mustafa Fayda, "*Ömer*", *DİA, c.34, s.44-51. Peygamber (S) bir defasında Ebû Bekr, Ömer ve Osmân ile birlikte Uhud Dağı'-na çıkmıştı. Orada bulundukları sırada dağ onları salladı. Bunun üzerine Peygamber: "Ey Uhud, sabit ol! Bil ki senin üstünde bir peygamber, bir sıddîk (çok doğru seciyeli bir zât), iki de şehîd bulunuyor". Buhari, Hz. Ebu Bekr'in Fazileti, 1492.*

olduktan sonra Müslümanların dinin emirlerini açıktan uygulamaya başlayıp toplum içinde kendilerini saklamaktan vazgeçtikleri, gönüllerinin büyük bir cesaretle dolduğu ifade edilmek istenmektedir.

Ömer'dir şems-i eflâk-i adâlet
İden izhâr-ı İslâm'a delâlet[714]

Hz. Ömer'i anlatan diğer bir örnekte ise onun birçok özelliği toplu halde verilmiştir. Burada Hz. Ömer, dinin ay gibi nûrâni çehrelisi, adalet denizinin incisi, hidâyet mumunun kelebeği, şeriat şehrinin mert yiğidi, cesarette ise zamanının en ilerisi idi. Hz. Ömer dini yaşama konusunda tavizsizdi, adaleti sağlama konusunda ise son derece hassastı. Hidâyet mumunun daimi bağlısı, pervânenin ışığa aşkı gibi ölüm pahasına da olsa Allah yolunun yolcusuydu, dinin bütün hassasiyetiyle yaşandığı şeriat şehrindeki yiğidin ismi Ömer'di. O hicret için yola çıkmadan önce Mekkeli müşriklere gidip, "annesini ağlatmak, hanımını dul bırakmak isteyen varsa bizi takip etsin" deyip meydan okuyarak emsalleri arasında cesaret konusunda da zamanında bir tane olduğunu göstermişti[715].

Ömer dînin meh-i nûrânesidir[716]
Adâlet bahrinin dürdânesidir
Hidâyet şem'inin pervânesidir
Şerî'at şehrinin merdânesidir
Şecâat dehrinin yek-dânesidir
Cihânda dört velî hakkâ velîdir
Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir[717]

---

714 s. 43, ş. Silsile-i Şerif, b. 5.

715 Hz. Ömer hicret için önce silahını kuşandı, Kâbe'yi tavaf etti. Çevrede bulunan müşriklere de hicret etmekte olduğunu bildirdi. "Anasını ağlatmak karısını dul bırakmak isteyen varsa beni izlesin" diyerek büyük bir grup sahabe ile birlikte hicret etti."(D:\karyagdi\KARYAGDI.HTML)

716 Resulullah (sav) buyurdular ki: "Allah Teala Hazretleri, hakkı, Hz. Ömer'in diline ve kalbine koydu." İbnu Ömer der ki: "Halkın başına ne zaman bir iş gelse, (o hususta) Ömer bir şey demiş, halk da başka bir şey demiş ise mutlaka Ömer (ra)'in dediği üzere Kur'an'dan bir vahiy gelmiştir." Tirmizi, Menakıb (3683); Ebu Davud, Harac 18, (2962).

717 s. 240, ş. 208, bend 2.

Adalet konusundaki duyarlılığına vurgu yapılan bir başka örnekte, Somut bir nesne olan maden ile soyut bir kavram olan adalet, kıyafeti sabitleme işlevinin yanında aynı zamanda bir sembol ve mevki işareti olan kemer nesnesinde birleştirilmiş ve Hz. Ömer'in hakkaniyet konusundaki dikkatine işaret eden güzel bir ifade ortaya çıkarılmıştır.

Yâ Rabbî, Hz. Ömer hürmetine senden bağışlanma diliyoruz, adalet ma'deni belinde kemer olan adaletli hükümdar vesilesiyle senden merhamet umuyoruz bizleri bağışla, bizlere kurtuluş yolunu göster, diyerek dua edilmektedir.

Bi-hürmeti yâ Rab hazret-i Ömer
Ma'den-i adâlet belinde kemer
Ehl-i îmân olan merhamet umar
Amân Allah amân amân ver bize[718]

Aşağıdaki örnekte ise İslâm tarihinde, Hz. Ömer'in halifeliği dönemindeki bir olaya telmih yapılmaktadır. İslâm tarihlerinde, Hz. Ömer'le ilgili olarak, tebaasının ihtiyaçları sıkıntıları var mı diye çoğu zaman geceleri bile sokak aralarında dolaşıp, ağlayan şikayet eden varsa derhal sebebini öğrenip gerekenin yapılmasına çalıştığı anlatılmaktadır. Dolayısıyla, beyitte Müslümanlar için model davranış olarak sunulduğu gibi, o gece tatlı uykusunu terk ederek, fakirlerin muhtaçların halini sormaya çıkar, öksüz ve yetimleri kollayıp, onların ihtiyaçlarını gidermek için gerektiğinde yetimlerin evlerine gıda maddelerini kendi sırtında taşırdı[719].

Zevk-ı nefsin terk ederek sor fakîrler hâlini
Hayder ü Faruk gibi bak eytâmın ahvâline[720]

Bir başka şiirde ise, Hz. Ömer'in şehadetine işaret edilerek onun, canını Allah yoluna feda ettiği ifade edilmiş, ayrıca o doğru bildiği konuda ısrar etmekten kaçınmamış, onun bazı konulardaki ısrarları sonucunda ayet nazil olduğu bile olmuştur[721]. O hak kavramı konusunda son derece

718 s. 456, ş. 523, k. 4.
719 Bkz. Fayda, agmd, s. 47.
720 s. 461, ş. 527, b. 8.
721 Hz. Ömer (ra); Ömer; Üç şeyde Rabime muvafakat ettim: (Resulullah (sa): "Ey Allah'ın

hassas ve adil olması sebebiyle, adalet denizine dalıp tamamen o renge boyanan adalet timsali benzetmesiyle vasıflandırılmıştır.

Hak yolunda cânın fedâ eyleyen
Hakk'ı hak bilerek hakkı söyleyen
Bahr-i adâlete dalup boylayan
Hazret-i Ömer'e bağışla bizi[722]

Çul-pûş kavramı Efe Hazretleri tarafından eserde birkaç yerde kullanılmaktadır. Bu örneğin alındığı şiir ise bütün olarak bu kavramın tanıtımına ayrılmıştır. Konuyla ilgili olduğu için şiirden buraya alınan örnekte, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin çul-pûş olduğu ifade edilerek onların Resûlullah gibi fakr içerisinde ve dervişâne yaşadıklarına işaret edilmiş ve çul-pûş kavramı bir hayat felsefesi bir yaşam tarzı olarak sunulmuştur.

Hazret-i Ömer ile Osman Alî çul-pûş idi[723]

Bu konuda verilecek son örnekte ise, Hz. Ömer'in İslâm'ı kabul etmesiyle ümmetin güçlenmesi belirtilerek onun dine yardımcı olduğu ve bu sayede ümmet feleğinde ay gibi parladığı söylenmiştir.

Dîn-i İslâm'a yâver oldu Ömer
Ümmetin eflâkine oldu kamer[724]

Resulü! Makam-ı İbrahim'de bir namaz yeri edinsen!" dedim, arkadan: "İbrahim'in makamını namazgah edinin" (Bakara 125) ayeti nazil oldu. "(Bir gün) "Ey Allah'ın Resulü! Huzurunuza iyiler de facirler de giriyor. Emretseniz de ümmühatu'l-mü'minin örtünseler!" dedim. Bunun üzerine hicab (örtünme) ayeti nazil oldu. Resulullah (sav)'ın hanımları kıskançlıkta birleştiler. Ben de: O sizi boşarsa Allah O'na sizden hayırlısını verir" demiştim, bunun üzerine şu ayet indi (Mealen): "Rabbi O'na sizden daha hayırlı olan, Allah'a teslim olmuş, iman etmiş, ibadet ve itaatte sebat eden, günahlarından tevbe eden, Allah'a kullukta bulunan, orucunu tutan hanımlar nasib eder ki, onlardan dul olanı da bakire olanı da bulunur" (Tahrim 5). Buhari, Talak 32, Tefsir, Bakara 9, Ahzab 8, Tahrim 1; Müslim, Fezailu's-Sahabe 24 (2399)

722 s. 551, ş. 659, k. 3.

723 s. 418, ş. 470, b. 5.

724 s. 52, ş. İlticâ-Nâme, b. 58.

2.7.3. Hz. Osman[725]

Osmân-ı Zinnûreyn, Peygamberimizin damadı ve üçüncü halifesidir. O, peygamber'in kızı olan eşi vefat edince, diğer kızıyla evlendiği için iki nûr sahibi anlamına gelen "zinnûreyn" sıfatıyla olmuştur. Bunun haricinde Hz. Osman'ı özel kılan pek çok özelliği bulunmaktadır. O Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, Kur'ân-ı Kerîm'i ilk defa çoğalttırıp dağıtan, yumuşak huylu ve iffet abidesi bir zat olması özellikleriyle konu edilmiştir.

O iki nûr sahibi, Hakk'ın yâri Osman'dır, onun yüzünde Rahmân'ın nûru parlar. Hz. Osman'ın nûr yüzünün parlaklığı, Hz. Peygamber'in kızlarıyla evlenmesine ve Onun neslinden bir parçayla yaşamasına bağlanarak hüsn-i ta'lil san'atı yapılmıştır.

O Zinnûreyn olan Hak yâri Osman
Güneş gibi yüzünde nûr-i Rahmân[726]

Aşağıda örnek olarak verilen bentde, Hz. Osman'ın da diğer halifeler gibi velilerden olduğu söylenerek, evliliklerine ve dini hassasiyetine vurgu yapılıp, Onun yüzünde Mevlâ'nın nûrundan olduğu anlatılmaktadır. Onu Hz. Peygamber medhetmekte ve o Allah korkusuyla günah işlemekten çekinenler arasında, takva konusundaki dikkati dolayısıyla, bir güneş gibi parlamaktadır. Hz. Osman, yumuşak huyluluk ve utanma duygusu konusunda teorik bilgiye ve pratik konusunda da tam yeterliliğe sahipti.

Nedir Osman derûn-i evliyâda
Yüzünde nûr-i Mevlâ'sı ziyâde

---

[725] Osmân-ı Zinnûreyn: M. 577 tarihinde Mekke'de dünyâya gelmiştir. Peygamberimizin damadı ve üçüncü halifesidir. İlk Müslüman olanlardan beşincisidir ve aşere-i mübeşşeredendir. Müslüman olduktan sonra peygamberimizin kızı Rukiyye validemizle onun vefatından sonra da Peygamberimizin diğer kızı Ümmü Gülsüm validemiz ile evlenmiş bundan dolayı da kendisine iki nur sahibi anlamına gelen "Zinnûreyn" denilmiştir. Hz. Ömer'in şehid edilmesinden sonra M. 644 tarihinde Muharrem ayının birinci günü, oniki sene kalacağı hilafet makamına geçmiştir. Hz. Peygamber (S): "Kim Rûme Kuyusu'nu kazdırırsa ona cennet vardır" buyurdu da, o kıryuyu Osmân kazdırdı (ve vakfetti).
Ve yine Peygamber: "Her kim zorluk ordusunu teçhiz ederse, onun için cennet vardır" buyurdu da akabinde o orduyu Osmân techîz etti .

[726] s. 43, ş. Silsile-i Şerif, b. 6.

Anın medhi Habîb-i Kibriyâ'da[727]
Güneş gibi gürûh-i etkıyâda
Yed'i tûlâsı var hilm ü hayâda
Cihânda dört velî hakkâ velîdir
Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir[728]

Aşağıdaki iki örnekte de Hz. Osman'ın Kur'ân-ı Kerîm'i çoğalttırmasına işaret edilmekte, bu davranışla dine ne büyük bir hizmet yaptığı anlatılmaktadır. Hz. Osmân'ın bu davranışıyla, Allah onun eliyle Kur'ân-ı Kerîm'i kaybolmaktan kurtarmış, onu dinin devamına yardımcı yapmıştır. Örnekler okunduğunda bunlara ilaveten onun Kur'ân'ı çok okuduğu ve onun nûruyla aydınlandığı da anlaşılmaktadır. İlk örnekte, Efe Hazretleri, Onu vesile yaparak, Yâ Rab, yüzünde Kur'ân nûru bir şimşek gibi ışıklar saçan, Kur'ân'dan aldığı feyz her halinde görünen Hz. Osman hürmetine bizlere kurtuluş yolunu göster, bizleri rızana erdir, demektedir.

Bi-hurmet-i Yâ Rab Hazret-i Osman
Yüzünde berk urur envâr-ı Kur'ân
Feyz-i Kur'ân ile olmuş nümâyân
Amân Allah amân amân ver bize[729]

Hz. Osmân İslâm dinine yardımcı ve Kur'ân katipliğini hakkıyla yapan odur, Hz. Ebû Bekir zamanında titiz bir çalışmayla bir araya toplanan Kur'ân-ı Kerîm, onun vesile olmasıyla çoğaltılıp çeşitli merkezlere gönderilmiştir.

Bu dîn-i İslâm'a Osman mu'îndir[730]
Osman'dır hakkıyla kâtib-i Kur'ân[731]

---

[727] Peygamber (S): "Kim Rûme Kuyusu'nu kazdırırsa ona cennet vardır" buyurdu da, o kuyuyu Osmân kazdırdı (ve vakfetti)
Ve yine Peygamber: "Her kim zorluk ordusunu teçhiz ederse, onun için cennet vardır" buyurdu da akabinde o orduyu Osmân techîz etti. Buharî, sahabelerin faziletleri, 1171.

[728] s. 240, ş. 208, bend 240.

[729] s. 456, ş.523, k.5.

[730] s. 585, ş. 702, bend 2.

[731] s. 585, ş. 702, bend 3.

Sözünde Kur'ân'ın tatlılığı, yüzünde ise Rahmân'ın nûru var, gözlerinde Allah'ın birliğine inanmanın sevinciyle Hz. Osmân şerefli bir şâna sahiptir.

Halâvet-i Kur'ân zâhir sözünde
Nûr-i Rahmân nümâyândır yüzünde
Sırr-ı tevhîd sürûru var gözünde
Bu şerâfet şân-ı Osman iledir[732]

2.7.4. Hz. Ali[733]

Aliyyü'l-Murtezâ, Hz. Peygamberin dâmadı ve dördüncü halîfesidir. Hazret-i Peygamberin amcası Ebû Talib'in oğludur. Hz. Ali Efe Hazretleri'nin şiirlerine Hz. Fatımâ'nın eşi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babası, Allah'ın Arslanı, velilerin şahı, cesarette benzeri olmayan, Hayber'in fatihi, Zülfikâr'ın ve Düldül'ün sahibi, ilmin kapısı, Kevser sâkîsi ve Livâü'l- hamd sancağının sancaktarı olması gibi bir çok özelliğiyle konu teşkil etmiştir.

Aşağıda verilen örnekte, Aralarındaki baba-oğul münasebeti dolayısıyla Hz. Hüseyin ve Hz. Ali aynı beyitte kullanılmıştır. İlk mısrada Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da kanlı yaşlar dökerek masivadan arınıp, sabrın ferahlığına sığındığı ve belki son nefeslerinde ahiretteki makamını görüp, babasını Kevser havuzunun başında kendisine Kevser sunarken, Rıdvân'ı ise cennetin kapısında kendisini davet eder halde gördüğü ifade edilmektedir.

Hz. Hüseyin'in döktüğü kanlı gözyaşları onu dünyevi unsurlardan temizlerken, sevgili babası Kevser havuzunun sâkîsi Hz. Ali'de gözbebeği oğlunun Fırat'ın kıyısında susuz bir halde cennete yürüdüğünü görüp, ona sâkîsi olduğu havuzdan bir kase Kevser suyu uzatarak bir baba şefkatiyle onun susuzluğuna çare olmak istemiştir. Efe Hazretleri bu örnekte, Hz.

---

[732] s. 144, ş. 84, k. 10.

[733] Aliyyü'l-Murtezâ: Hz. Peygamberin dâmadı ve dördüncü halîfesidir. Hazret-i Peygamberin amcası Ebû Talib'in oğludur. Hz. Ali, hicretten 23 sene önce M. 579'da Mekke'de dünyaya gelmiştir. Beş yaşından itibaren Hazret-i Peygamber ile yaşamış, onun talim ve terbiyesinde yetişmiştir. Hz. Ali cennetle müjdelenen on sahabîden dördüncüsü ve Ehl-i Beyt'in ilki olup, M. 660 senesinde şehîd edilmiştir. Kabrinin nerede olduğu kesin olarak belli değildir.

Ali'nin Kevser sâkîsi olması, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesi, Sabrın fazileti ve Rıdvân'ın cennet bekçisi olması gibi birbirinden boyut olarak da farklı olayları büyük bir ustalıkla cennet mazmunu etrafında bir beyitte kompoze etmiştir.

Huseyn ağlar döker kan yaş dedi sabır seâdetdir
Alî'dir sâkî-i Kevser bizi gözler bugün Rıdvân[734]

Hz. Ali için kullanılan sıfatlardan biri de döne döne hamle eden aslan anlamına gelen, Hayder-i Kerrâr'dır. Zira Hz. Ali cesarette ve yiğitlikde arslana teşbih edilmiş ve onun için Allah'ın Arslanı denmiştir. O, Sahabelerin büyüğüdür, Allah ona arslanım demiştir, veliler önderi, hayır sahiplerinin başıdır ve Allah'ın yardımı, Allah'ın arslanı iledir.

Server-i ashâbdır Hayder-i Kerrâr
Arslanım demiştir Hazret-i Gaffâr
Şâh-ı velâyetdir emîr-i ebrâr
Nusretullah şîr-i Yezdân iledir[735]

Hz. Ali görüntüsüyle cisimleşmiş bir nûru andırmaktadır. O ilim denizinde büyük bir balık gibidir ve Onun cesarette ortağının benzerinin olmadığı herkesçe kabul edilmiş bir gerçektir. O, Hz. Peygamber'in hane halkı arasında çok kıymetli, cömertlik denizinde ise hatırı sayılır bir zattır.

Alî zâtında bir nûr-i mücessem
İlim bahrinde bir hût-i muazzam
Şecâatde Şerîki yok müsellem

Âl-i abâ gürûhunda mukaddem
Kerem nehrinde bir zât-ı mükerrem
Cihânda dört velî hakkâ velîdir
Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir[736]

---

[734] s. 359, ş. 382, b. 9.
[735] s. 144, ş. 84, k. 11.
[736] s. 240, ş. 208, bend 4.

Hz. Ali'nin bir başka sıfatı da, "Zülfikâr sahibi"dir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hediye ettiği Zülfikâr ismi verilen iki uçlu kılıçtan ve onunla gösterdiği büyük başarılardan dolayı ona bu sıfat verilmiştir. Efe Hazretleri de aşağıda verilen beyitte, Hz. Hüseyin'den bahsetmenin kendisi için bir ayrıcalık bir lütuf olduğunu söyledikten sonra, yeniden diriltilme gününde Zülfikâr sahibi olan Hz. Ali'nin şefâ'atini umduğunu ifade etmektedir.

Lutfî'ye lutf ü keremdir bahs-i şâh-ı Kerbelâ
Rûz-i haşr ede şefâ'at bize sâhib-Zülfikâr[737]

Sahip-Zülfikâr sıfatıyla ilgili diğer örnekte ise, hidâyet meydanının komutanı Hz. Ali, Zülfikârını bırakıp da kâfirlerle dostluk mu eder diye sorularak istifham san'atı yapılmış ve elbette etmez cevabı okuyucuya bırakılmıştır. Bu beyitte maddi ve manevi unsurlar iç içe verilerek Hz. Ali'yle ilgi kurulmuş ve meydan, komutan, Hayder, Zülfikâr, küffâr kelimeleri aralarındaki anlam ilgisi dolayısıyla bir arada kullanılmış ve tenasüp san'atı yapılmıştır.

Mîr-i meydân-ı hüdâ Hayder-i Kerrâr velî
Zülfikâr'ı bırakıp küffâre ülfet mi eder[738]

Aşağıdaki örnekte ise, Hz. Ali'nin özellikleri verilerek, Hz. Peygamberin hadisine telmih yapılmıştır[739]. Efe Hazretleri, insanlara hitaben hidâyet incisinin her insanın kendi kalp hazinesinde olduğunu,

---

737 s. 261, ş. 236, b. 7.

738 s. 214, ş. 172, b. 4.

739 Rasûlüllah Sallallâhü Aleyhi Vesellem bir gazveden dönerken رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ Yani, "Biz küçük cihâddan büyük cihâda döndük." buyurmuşlardı.
Asıl olan insanın yaşadığı müddetçe yapma mecburiyetinde kaldığı cihâddır ki, bu cihad, cihad-ı ekber olup devamlı ve süreklidir. Cihâd-ı asgar ise zamana ve şartlara göre gerçekleşen cihaddır. Bir kimsenin haramları terk edip farzları işlemek sûretiyle nefsini terbiye etmeye çalışmasına, İslâm'ın çirkin gördüğü büyük-küçük her türlü kötülüğü terk edip sünnet-i seniyyeye uygun hareket etmekle hâl ve hareketlerini düzeltmeye uğraşmasına, duyup öğrendiği hak ve hakîkatleri gerek âile efradına gerekse çevresindekilere duyurmak için çırpınmasına, tanıdıklarının ileri geri konuşmalarına ve gıybetlerine kulak asmadan, doğru ve hak olarak bildiği yoldan sarsılmadan sebat etmesine cihâd-ı ekber denir.Daha geniş bilgi için Bkz.Vehbi Yıldız, İlhâm Kaynakları, İstanbul-2001.

onlar eğer Hz. Alinin yiğitliğiyle nefislerini katlederlerse hem mert birer komutan olduklarını gösterip hem de hidayet incisini ele geçireceklerini söylemiştir.

Sendedir dürr-i hidâyet kenz-i kalbde bul anı
Hayderâne nefsi katlet mîr-i merdânlık budur[740]

Hz. Ali'nin katırının ismi Düldül olarak meşhur olmuştur. Bu katırı ona Hz. Peygamber hediye etmiştir[741]. Efe Hazretleri, Hz. Ali'nin klasik edebiyatta kullanılan özelliklerinin neredeyse tümünü şiirlerinde kullanmıştır. Buradaki iki örnektede meramını anlatma aracı Hz.Ali'nin atı Düldül'dür. İlk örnekte, sıkıntı çeken insanlara hitaben, sana eziyet edenleri görevlendiren Hakk'tır, eziyet çeken Ali'nin Düldül'ünden dersin al ey gönül diyerek gönlü teselli etmektedir.

Sana cevr ü cefâ edenleri me'mûr eden Hak'dır
O mihnet-keş Alî'nin düldülünden dersin al ey dil[742]

İkinci örnekte ise, Ey Lutfî birlik güneşinden muhabbet mumunu yak ki Düldül'ün Hz. Ali'ye güç verdiği gibi bu muhabbet mumunun aydınlığı da zamanın gönül Hayder'lerine güç versin, denilmektedir. Hz. Ali Hz. Peygamber'in hediye ettiği Zülfikâr'ın ve Düldül'ün hakkını savaş meydanlarındaki cesaret ve yiğitliğiyle en iyi şekilde veriyor, Müslümanların zaferden zafere koşmasında büyük mesafe katettiriyordu, bineği sürati ve çevik hareketleriyle kılıcı da keskinliğiyle kendisini utandırmıyor, ona yardımcı oluyorlardı. Örnekte Efe Hazretleri, konuyu kendi zamanına taşımış ve nefsiyle savaşanlara birer tane, Allah'ın birliğinin güneşinin aydınlığından tutuşturduğu, muhabbet mumu vermiştir ki geceleri de Allah aşkıyla uyanık olarak sabaha erişsinler ve Düldül nasıl Hz. Ali'yi fetihlere taşıdıysa zamanın fedaileri de yollarını aydınlatan bu mumlar sayesinde nefislerine karşı büyük zaferler kazansınlar.

---

740 s. 241, ş. 209, b. 5.

741 Bu binek Hz. Peyamber'e Mısır hükümdarı Mukavkıs tarafından hediye edilmiştir.Hızlı yürüyüşü ve çevikliğinden dolayı "kirpi" anlamına gelen "düldül" adı verilmiştir. Ali Yardım, "*Düldül*", *DİA, c. 10, s. 20.*

742 s. 326, ş. 329, b. 4.

Lutfiyâ yak mihr-i vahdetden muhabbet şem'ini
Bu muhabbet fer verir Hayder'lere düldül gibi[743]

Bu açık cilveden kaçmaya çalışma, Hz. Ali'nin takipçisi Kanber gibi sabırlı ve kararlı ol, ondan ders al ey gönül. Hz. Ali'yle birlikte zikredilen unsurlardan biri de Kanber isimli sadık kölesidir. Bu beytten Kanber'in Hz. Ali'ye karşı ne büyük bir sadakatle bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu cilve-i celîden çekme gerden sâbir ü sâbit
Olup pey-rev-i Hayder Kanber'inden dersin al ey dil[744]

Hz. Ali ve Kanber'in birlikte kullanıldığı diğer beyitte ise, birlikte olduklarında birbirlerine anlam kattıkları ifade edilerek, Hayber kalesinin fatihini isterim fakat yanında sadık hizmetlisi Kanber de olmalı denilmektedir.

Dilber-i gül-ber isterem ruhleri ahmer olmalı
Fâtih-i Hayber isterem yanında Kanber olmalı[745]

Himmet okyanusu şaraptadır, muhabbetin bereketi ise neydedir, bakî hayat mutlak hayat sahibi olan Allah'tadır, O istediğinde Kanberleri Hayder eder, yani cansızları hayat sahibi köleleri de efendi eder.

Ummân-ı himmet meydedir feyz-i muhabbet neydedir
Hayât-ı bâkî Hay'dedir Hayder eder Kanber'leri[746]

Hz. Ali aynı zamanda Hayber kalesinin fatihidir. Hayber, Medine-Suriye-Irak ticaret yolu üzerinde bulunan kalelerden oluşmuş bir yerleşim birimidir. Burada ikamet eden Yahudilerin sözlerinde durmayarak Müslümanlara zarar vermeleri üzerine onlara savaş açılmıştır[747]. Hz. Ali

---

[743] s. 571, ş. 682, b. 6.
[744] s. 326, ş. 329, b. 6.
[745] s. 517, ş. 612, b. 1.
[746] s. 516, ş. 610, b. 6.
[747] Hz. Peygamber Hayber Yahûdilerinin Medine'ye karşı müşriklerle ittifak halinde olmaları ve pek çok Yahûdi kabilesi'nin burada toplanmasından dolayı Hudeybiye musalahasından sonra Hayber'i fethetmek üzere hazırlıklara başladı (Vakidî, *Kitabü'l Megazî, II, 441-442, Ibn Hisâm, es-Siretü'n-Nebeviyye, III, 201)Daha geniş bilgi için Bkz.Muhammed Hamidullah, "Hayber", DİA, c. 17, s. 20-22.*

bu fetihte Müslümanların sancaktarıdır, Ona bu görevi Hz. Peygamber vermiş ve fethi müjdelemiştir. Efe Hazretleri, ölümden kurtuluş olmadığını ve üzüntünün insana neler yapabileceğini belirttiği şiirinde, bir dörtlükte Hz. Ali'yi örnek olarak kullanmıştır. Hayber'i fetheden yiğitler serdârı Ali hani nerede diyerek, onun, oğullarının şehadetini bildiği için bu üzüntü derdiyle beli büküldü kayboldu gitti denilmektedir. Bu dörtlükte Fuzûlî'nin "Hadîkatü's-süedâ"sının Efe Hazretleri üzerindeki etkisi açık şekilde görülmektedir[748].

Yıkılsın feleğin çarhı çenberi
Al kana buladı nice şehperi
Hani feth eyleyen bâb-ı Hayber'i[749]
Bu derdin elinden dâl oldu gitdi[750]

Başka bir mısrada yine Hayber'in fethine dikkat çekilerek, gönülle Hz. Ali arasında fatih olmaları dolayısıyla ilgi kurulmuş ve gönül, Hz. Ali'ye teşbih yapılarak Hayber fatihi olarak görülmüştür.

Hayder-veş fâtih-i Hayber gönüldür[751]

Hz. Ali'nin şiirlerde ele alınan bir başka özelliği de Hz. Peygamber'in

---

748 Fuzûlî, *Hadîkatü's-süedâ, Sadeleştiren:Gürtunca, M. Faruk, s. 195-196, Huzur yay. 2003-İstanbul. (Ben feleğin musibetinden çok cefâ çektim. Fakat hepsinden zoru üç musibetti. Biri Hazret-i Resûl'ün ölümüydü.İkinci musibet Zehra'nın ölümüydü. Üçüncü musibet de ciğerköşem evlatlarımın şehâdet şerbetini içecekleri haberiydi ki, bunu Resûlullâh'tan öğrenmiştim.)*

749 Alî, Hayber'de gözünde rahatsızlık olduğu için Peygamber'den geride kalmış idi. Alî kendi kendine: Ben göz rahatsızlığı sebebiyle Rasûlullah'tan geriye kalır mıyım? diyerek dışarı çıktı ve Peygamber'e yetişti. Allah'ın, sabahında fetih ihsan ettiği gecenin akşamı olunca, Rasûlullah (S):
— "Yemîn olsun, İslâm bayrağını yarın muhakkak bir kimseye vereceğim ki (yâhud yarın bayrağı bir adam alacak ki), Allah ve Rasûlü onu sever yâhud o kimse Allah'ı ve Rasûlü'nü sever. Allah ona fetih ihsan edecektir" buyurdu.
Ertesi gün Alî ile karşılaştık. Hâlbuki biz, göz rahatsızlığından dolayı onun gelmesini ummuyorduk. Sahâbîler:
— İşte Alî geldi, dediler.
Rasûlullah bayrağı ona verdi. Allah Hayber'in fethini ona müyesser kıldı. Müslim, Fezailu'l-Ashab 32, (2404); Tirmizî, Menakıb, (3726).

750 s. 518, ş. 613, k. 3.

751 s. 362, ş. 386, k. 2.

damadı olmasıdır. Aşağıdaki beyitte onun dört özelliği ince bir ustalıkla bir araya toplanmıştır. O, Hz. Peygamber'in damadı, Allah'ın arslanı, Hayber kalesinin fatihi ve Zülfikârın sahibidir.

Dâmâd-ı peygamber Hayder-i Kerrâr
Fâtih-i Hayber'dir sâhib-Zülfikâr[752]

Hz. Ali aynı zamanda veliler şahı olarak isimlendirilir. O dönerek savaşan bir arslan, velîlerin şahı, Allah'ın arslanı ve cesaret güneşidir.

Hayder-i Kerrâr ki şâh-ı velâyet
Allah'ın arslanı mihr-i şecâat[753]

Hz. Ali aynı zamanda hesap gününde Hz. Peygamber'in Livâü'l-hamd sancağının sancaktarı olarak kurtuluşa erenlerin önünden gider. Livâü'l-hamd, zorluklarla dolu hesap gününde Hz. Peygamber'e hakikaten ümmet olanların, altında sıkıntılardan korunduğu bir sancak olarak bilinir.

Mukaddem Livâü'l-hamd ile Hayder
Ehl-i seâdete pîş-rev gider[754]

Eserdeki şiirlerden biri, Hz. Ali için yazılmış, tamamen onu anlatan bir şiirdir. Bu şiirde onun birçok özelliği bir arada verilmiştir. Aşağıda örnek olarak bu şiirin iki kıt'ası görülmektedir. İlk kıt'ada, Hz. Ali, Allah'ın, girdiği mücadeleleri kazanan, arslanı, daima Allah'ın rızasını isteyen kul, dünya sevgisinden tevbe edip Allah'a sığınan ve yiğitlerin önderi arslan Ali'dir denilmektedir.

Esedullâh-ı gâlib'dir
Rızâullâh-ı tâlibdir
Hubb-i sivâdan tâibdir
Şâh-ı merdân Hayder Ali[755]

Diğer kıt'ada ise, onun ismine dikkat çekilerek, Hz. Ali'nin isminin

752 s. 546, ş. 653, k. 3.
753 s. 425, ş. 479, k. 6.
754 s. 649, ş. Kıyâmet Destânı, k. 75.
755 s. 543, ş. 648, k. 2.

konulmasıyla ilgili rivayetlere telmih yapılmıştır[756]. Aynı zamanda Ali isminin ayın harfiyle başlamasına da işaret edilmiştir. O Hasan ve Hüseyin'in mahfazasıdır, cânânın yüzü ise onun kıvrılmış ve cemal kelimesinin başındaki cim harfine benzemiş zülfüdür.

Aliyyü'l a'lâ harfidir
Hasen Hüseyin zarfidır
Cemâl-i cânân zülfüdür
Şâh-ı merdân Hayder Ali[757]

2.8. EHL-İ BEYT-ÂL-İ ÂBA

"*Ehl-i beytin kapsamı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmakla birlikte İslâm bilginlerince genel kabul gören görüş, ehl-i beyt kavramı, Hz. Peygamber'in eşleri, çocukları, torunları, özellikle Resûlullah'ın soyunu devam ettiren Fâtıma, Hasan ve Hüseyin ile,Hz. Peygamber'in damadı ve amcazadesi Ali, ayrıca Hz. Peygamber'in amcaları ve bunların çocukları, hatta bütün akrabalarını kapsar."*[758] *Efe Hazretleri'nin şiirlerinde ehl-i beyt veya âl-i âba kavramının kapsamına bakıldığında, yukarıdaki tanıma uygun bir kullanım görülmektedir. Fakat bu çalışmada, eserin muhtevasındaki özellikle muharremiye türünde kaleme alınmış şiirlerdeki, kullanım yoğunluğu dikkate alınarak Ehl-i beyt başlığı altında Hz. Peygamber'in eşleri, çocukları ve torunları ele alınacaktır.*

Konuyla ilgili verilen ilk örnekte, Kerbelâ vak'ası tasvir edilerek,Kerbelâ çölünün kandan bir gül bahçesi gibi olduğu, Peygamberlik bağının, bostanının bozulup, Ehl-i beytin ilkbahar bahçesinin solduğu bu durumu gören Hz. Peygamber'in ve Hızr'ın ağladığı söylenmektedir. Üzerinde biraz düşünüldüğünde yapılan tasvirin etkileyiciliği kolayca müşahede edilebilmektedir. Çölün ortasında kırmızı güllerden bir bahçe, fakat bozulmuş

---

756 Doğum haberini duyan Hz. Muhammed sevinerek Ebû Talib'in evine geldi. Benim fikrime göre adı Ali, himmeti âlî olsun dedi. Fuzûlî, age, s. 192.

757 s. 543, ş. 648, k. 5.

758 Yusuf Şevki Yavuz, "*Ehl-i Beyt*", *İslâm'da inanç ibadet ve günlük yaşayış ansiklopedisi, c. 1, s. 450.*

güller kırılmış çiçek ve çemenler susuzluktan solmuş, acımasızca çiğnenmiş, bakmaya kıyamadığı bahçesinin târ u mâr edildiğini gören bahçe sahibi Hz. Peygamber ve bastığı yerlerde çemenlerin bittiği ve yardıma muhtaçların yardımına koştuğu anlatılan Hızr, İlâhi takdir karşısında çaresizlik içerisinde ağlamaktadırlar. Zira Ehl-i beyt'in cesur yiğitleri kanlar içerisinde yerlerde yatmakta, fedâkâr ve cefâkâr hanımları ise bülbülvâri figân etmektedirler, şefkât ve merhamet abidesi Hz. Resûl'ün bu yürek parçalayan manzara karşısında gözyaşlarına hakim olabilmesi ne mümkün.

-Sahrâ-yı Kerbelâ kan gülistânı
Bozuldu risâlet bâğ u bostânı
Ehl-i beytin soldu bahâristânı
Ahmed ağlar Mahmûd ağlar Hızr ağlar[759]

Bir sonraki örnekte de Hz. Peygamber'in neslinin Kerbelâ sahrasına tarlaya ekilmiş tohumlar gibi düşüp çöl kumlarını mübarek kanlarıyla suladıkları, bu görüntüleriyle de yere dökülmüş hakiki incilere benzedikleri anlatılmaktadır.

Kerbelâ'ya Âl-i abâ ekilmiş
Kudret incûları yere dökülmüş[760]

Muharrem ayı kastedilerek bu ayda Hz. Peygamber'in ciğerpârelerinin gerdenlerinin kana boyandığı, şehid edildikleri söylenmekte, özellikle de gerdeni kana boyanma ifadesiyle Hz. Hüseyinin su içmeye giderken ağzından oklanmasıyla akan kanlar ve şehid edildikten sonra kafası kesildiğinde akan kanlarla gerdanının kana bulanması resmedilmektedir. Görüldüğü üzere Âl-i âba ve ehl-i beyt kavramları daha ziyade Kerbelâ vak'asıyla birlikte kullanılmaktadır. Zira onların toplu olarak bulundukları ve kıyıma uğradıkları yer ve olay Kerbelâ'dır.

Muharrem'de bütün ehl-i îmân feryâda gelmiştir
Bu mâhda Âl-i abâ gerdeni kana boyanmıştır[761]

[759] s. 160, ş. 95, k. 9.
[760] s. 160, ş. 95, k. 11.
[761] s. 664, ş. Mersiye, b. 3.

Gül bahçemizin Resûlullah kokan gülleri onun nesli olan Âl-i âba'dır[762]. Onlar kokularını, renklerini, tavır ve davranışlarında örnek aldıkları Hz. Peygamber'den alırlar.

Gül-i gülzârımız Âl-i abâ'dır[763]

Hayır sahiplerinin önderleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir, bununla birlikte bütün Âl-i âba gönüllerde sevgilidir.

Hasan Huseyn'dir emîr-i ebrâr
Kamu Âl-i abâ dillerde dildâr[764]

Efe Hazretleri, şiirlerinde, ettiği duaların kabul vesilesi olarak Ehl-i beyt'i de kullanmıştır. O, dualarında, özellikle bu temiz nesil hürmetine dualarımızı kabul edip bizi iyilerle beraber eyle demiştir.

Bâ-husus Âl-i abâ'nın hürmeti[765]

2.8.1. Hz. Hadîcetü'l-Kübrâ

Hz. Hatîce, Hz. Peygamber'in sevgili eşi, evlatlarının annesi, Hz. Peygamber'in en zor günlerinde cân dostu ve yardımcısı, hayatın Hz. Peygamber'e gülen yüzü ve mü'minlerin annesidir. Efe Hazretleri şiirlerinde ondan ismen bir yerde bahsetmiştir. Hatîcetü'l-Kübrâ, Hz. Peygamber'in eşi olması hasebiyle mü'minlerin annesidir. Ayrıca o İslâm'ı kabul edip müslümanlık şerefine sahip olan ilk hanım olmuş ve canı pahasına koruyup kollayan gelişmesi için elinden geleni yapan, muhterem bir hanımdır[766]. Hz.

762 Ben Resulullah (sav)'ın evinin kapısında iken şu ayet nazil oldu: "...Ey peygamber ailesi! Allah günahlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak istiyor..." (Ahzab 33). Evde Resulullah (sav), Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin vardı. Onlara bir örtü bürüdü ve: "Allahım, işte bunlar benim ehl-i beytimdir, bunlardan günahı gider ve bunları kirlerden tertemiz kıl" buyurdu. Ben atılıp: "Ey Allah'ın Resulü! Ben ehl-i beytten değil miyim?" dedim. Bana: "Sen (yerinde dur, sen zaten) hayırdasın, sen Resulullah'ın zevcesisin" diye cevap verdi. Tirmizi, Menakıb, (3870)

763 s. 403, ş. 447, bend 4.

764 s. 631, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 8.

765 s. 619, ş. Hidâyet-Nâme, b. 32.

766 Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu: "Dünya kadınlarının en üstünleri şu kadınlardır: İmran'ın kızı Meryem, Huveylid'in kızı Hatîce, Muhammed'in kızı Fatıma, Firavun'un karısı Asiye." Tirmizî. Menâkıb, (3887); Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 20, Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 69, (2430).

Hatîce bu yolda hiçbir fedâkârlıktan çekinmemiş neredeyse hiç kimsenin Hz. Peygamber'e inanmadığı bir zamanda o bütün kalbiyle ona inanmış ve onun tebliğ ettiği yepyeni din için maddî manevî bütün varlığını ortaya koymaktan çekinmemiştir. Müslümanlara Mekkeli müşrikler tarafından ambargo uygulandığı dönemde ise bütün mal varlığını inananların kullanımına, ruhunu ise ilâhî davete icabet ederek Allah'a sunmuş ve bu dünyadan ebedî kalınacak iklime kanatlanmıştır. Hz. Peygamber'in iki kuvvetli desteği olan amcası Ebu Talib ve sevgili eşi Hz. Hatîce aynı yıl vefat etmişlerdir. Bundan dolayı onların vefat ettikleri yıla hüzün yılı ismi verilmiştir.

Hz. Peygamber Hz. Hatîce'yi hiçbir zaman unutmamış bu durum zaman zaman diğer eşlerinin kıskançlıklarına bile sebep olmuştur. Bu durum Hz. Hatîce'nin Hz. Peygamber'in hayatındaki yerini ve etkisini ve Hz. Peygamber'in vefâsını göstermesi bakımından son derece mânidardır. Ayrıca Hz. Muhammed (as) Hz. Hatîce'nin vefatından sonra da onun yakınlarına da son derece yakın ilgi göstermiş, onları el üstünde tutmuştur ki bu durum da onun Hz. Hatîce'ye verdiği değerin bir başka göstergesidir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Hz. Hatîce'nin ismi bir yerde geçmekte ve bu beyitte onun mü'minlerin annesi olmasına ve İslâm'ı ve onu tebliğ edeni koruyup kollayıcı bir rol üstlenmesine işaret edilmektedir.

Hadîcetü'l-Kübrâ ümmü'l-mü'minîn
Evvel oldur olan İslâm'a mu'în[767]

2.8.2. Hz. Âişe

Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in cân dostu Hz. Ebû Bekir'in kızı ve Hz. Peygamber'in sevgili eşlerindendir. Hz. Peygamber'in ebedi aleme irtihâlinden sonra da ondan gördüklerini öğrendiklerini insanlara anlatarak, onların yolunu aydınlatmaya devam etmiştir. Hz.Âişe kıvrak zekâsı ve ilmî dehâsıyla tanınır[768]. Aynı zamanda kendisine atılan iftiradan dolayı çok zor günler geçirmiş, fakat Allah (cc) ona oynanan çirkin oyunu, vahiy

767 s. 144, ş. 84, k. 12.

768 Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin sahabilerinin rivâyet ettikleri herhangi bir hadîste bir zorluk görürsek, Aişeye sorardık, mutlaka onda onun bir açıklamasını bulurduk. Ebû Mûsa radıyallahu anh. Tirmizî, Menâkıb, (3877).

yoluyla bozmuş, ayet indirerek onu temize çıkarmış, iftirayı atanlar ise cezalarını çekmişlerdir. Bir insan için ayet inmesi muhteşem bir hadise olmakla birlikte, Hz. Âişe iffeti, güzel sabrı ve sadece Allah'a yönelip Ondan istemesiyle bu ilgiyi hak etmiştir. Efe Hazretleri, Hz. Âişe'den de eserinde bir yerde ismen bahsetmiştir. Burada Hz. Âişe'nin mü'minlerin annesi olduğu belirtilerek, onun örtünmesinin de şânına yakışır şekilde olduğuna işaret etmektedir. Örtünme ve Hz. Âişe birlikte söz konusu olduğunda ilk akla gelen onun iffet konusundaki hassasiyetidir[769]. Efe Hazretleri, Ümmü Mektûm olayına da telmih yapmış olabilir. Bir başka ihtimal de Efe Hazretleri'nin Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadise telmih yapmış olmasıdır ki, Hz. Peygamber, bu hadisinde Hz. Âişe'den başka hanımlarının yanında kendisine vahiy gelmediğini söylemektedir. [770] Örnek beyitte kastedilen örtü hadisde ifade edilen örtü olabilir. Hz. Peygamber'in eşlerinin hepsi faziletlidir, ancak hadislerden de anlaşılacağı gibi Hz. Hatice istisna edildiğinde Hz.Âişe onların en üstünüdür[771].

---

769 Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. Reşit Haylamaz, *Mü'minlerin En Mümtaz Annesi Hazreti Âişe(ra), Işık Yay. İzmir-2009, s. 161-165.*

770 İnsanlar Peygamber'e takdim edecekleri hediyelerini Âişe'nin nevbeti gününde vermeyi kasdederlerdi. Âişe şöyle dedi: Kadın arkadaşlarım (bundan gayrete gelerek) Ümmü Seleme'nin yanında toplandılar da:

– Ey Ümmü Seleme, şübhesiz biliyorsun ki, insanlar hediyelerini Âişe'nin nevbeti gününde getirmeye çalışıyorlar. Hâlbuki bizler de Âişe'nin hayır istemekte olduğu gibi hayır istemekteyiz. Binâenaleyh sen Rasûlullah'a söyle de, O, insanlara hediyelerini kadınlarından kimin yanında bulunur ve kimlerin nevbet günlerini dolaşırsa, orada vermelerini emretsin! dediler.

Âişe dedi ki: Ümmü Seleme diğer kadınların kendisine söylediklerini nevbetinde Peygamber'e zikretti. Ümmü Seleme dedi ki:

– Ben bunu Peygamber'e zikrettim, O benden yüz çevirdi. Sonra benim nevbetimde bana geldiğinde kendisine bunu yine zikrettim, benden yine yüz çevirdi.Üçüncü nevbetim de geldiği zaman bunu kendisine yine söyledim. Bu defa bana: "Yâ Ümme Seleme, Âişe hakkında bana eziyet etme. Çünkü şu bir hakikattir ki, vallahi Âişe'den başka sizden hiçbir kadının örtüsü altında bulunduğum hâlde bana vahiy inmedi" buyurdu. Buharî, Hîbe 7 (2442).

771 Âişe(R)'den: Kendisi, kızkardeşi Esmâ'dan ariyet bir gerdanlık almıştı. Sonra bu gerdanlık bir seferde kayboldu. Rasûlullah (S), sahâbîlerinden bâzı kimseleri -ki Useyd ibn Hudayr da bunlar arasında idi- onu aramağa gönderdi. Onlara bu sırada namaz vakti erişti. Su bulamadıkları için abdestsiz olarak namaz kıldılar. Peygamber'e geldikleri zaman bunu kendisine arzettiler. İşte bu vak'a üzerine Teyemmüm Âyeti (ei-Mâide: 6) inmiştir. Bunun üzerine Useyd ibn Hudayr, Âişe'ye:

– Allah seni hayır ile mükâfatlandırsın. Vallâhî senin başına (hoşlanmadığın) hiçbir iş gelmez ki, Allah onda senin için de, müslümânlar için de bir hayır bulundurmasın, dedi. Buhârî,

Hazret-i Âişe ümmü'l-mü'minîn
Terdiyeleri şân şâyân iledir[772]

2.8.3. Hz. Fâtımâtü'z-Zehrâ

Hz. Fâtımâ Hz. Peygamber'in en küçük kızı, Hz. Ali'nin eşi, Hz. Hasan'ın ve Hz. Hüseyin'in annesidir. Hz. Fâtımâ Hz. Peygamber'in evlatları arasında hayatıyla ilgili en çok ma'lumat olanıdır. Hz. Peygamber'in evlat sevgisine ve evlatlarıyla ne kadar yakından ilgilendiğine Hz. Fâtımâ'nın hayatıyla şahid olunur, Müslüman anne babalar evlatlarının hukukuna riayet etmeyi, evlatlar da baba sevgisini ve hukukunu bu hayatta müşahede ederler. Hz. Fâtımâ'nın diğer kardeşlerinden daha çok tanınmasını sağlayan diğer unsurlar da onun İslâm tarihinde öne çıkmış bir şahıs olan Hz. Ali'nin eşi, Kerbelâ vak'asıyla ciğerleri dağlayan Hz.Hüseyin ve sakin duruşuyla dikkat çeken Hz. Hasan'ın muhterem anneleri olmasıdır.

Efe Hazretleri'de Hz. Fâtımâ'yı daha çok muharremiyelerinde zikretmektedir. Efe Hazretleri, Hz. Hüseyin ve diğer şehidlerin durumuna Hz. Fâtımâ'nın gözünden bakmaya ve onun gibi hissetmeye çalışmış ve hissettiklerine kelimeler giydirmiştir. Hz. Fâtımâ, bir annedir, kendisi küçük yaşta öksüz kaldıktan sonra ,babası tarafından büyük bir özen, ilgi ve sevgiyle büyütülmüş, hassas kırılgan bir anne. Olaylara bakışı onlardan etkilenişi de hassasiyetiyle paraleldir. Her ne kadar, Kerbelâ vak'asında Hz. Fâtımâ hayatta değilse de Efe Hazretleri, onun manevi büyüklüğünü dikkate alarak, ruhen bu olaydan etkilendiğini anlatmak istemiştir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, Hz. Fâtımâ'nın kadınların hayırlısı olduğu, Hz. Hasan ve Hz.Hüseyin'in anneleri ve hidayet zarfı olduğu ifade edilmektedir. Sonraki mısrada ise Hz. Fâtımâ'nın Hz. Peygamberin evlâdı olduğu ve her zaman Hakk'a fedâ olmaya hazır bulunduğu ayrıca yine evlâdı peygamber olan evlatlarının ise zaten Hakk yoluna kurbân

Teyemmüm, 1; İmam Ahmed b. Hanbel, El-Müsned, el-Fethu'r-Rabbani Tertibi, Ensar Yayıncılık: 3/249-250.

[772] s. 144, ş. 84, k. 12.

olduklarına da vurgu yapılarak kinaye san'atı yapılmıştır. Dörtlüğün son mısrâında Hz. Fâtımâ'ya işaret edilerek evlâtları için gözü ve gönlüyle kan ağladığı ifade edilmiştir.

Fâtımetü'z- Zehrâ Hayru'n-nisâdır
Ümmü'l-Haseneyn hem zarf-ı hüdâdır
Evlâd-ı Peygamber Hakk'a fedâdır
Ağlar gönlü gözü al kân iledir[773]

Şiirlerde genelde Hz. Fâtımâ'nın hanımların hayırlısı olmasına vurgu yapılmaktadır[774]. Aşağıda verilen üç ayrı örnekte de bu durum açıkça görülmektedir. İlk örnekte Hz. Hüseyin'e işaretle, hanımların hayırlısının gözünün nûru olduğu söylenmekte, ikinci örnekte ise, olay Hz. Hüseyin'in ağzından dramatize edilmekte ve annem Zehrâ hanımların hayırlısıdır ki hanımların hayırlısı olan sevgili annem muharrem günü bana yapılanları görmekte ve ağlamaktadır, denilmektedir. Üçüncü örnekte ise, âlemin yas ifadesi olan siyahlar giyindiği, yer ve göğün bu manzara karşısında dayanamayarak ağladığı, bu matem gününde en derin acıyı ise hanımların hayırlısı olan Hz. Fâtımâ'nın yaşadığı anlatılarak, Kerbelâ vak'asının acılığı yanında Hz. Fâtımâ'nın hanımların hayırlısı olmasına da vurgu yapılmıştır.

Ol hayru'n-nisânın nûr-i dîdesi[775]

Zehrâ anam hayru'n-nisâ
Bugün mâh-ı Muharrem'dir[776]

Bugün hayru'n-nisâ ağlar[777]

---

773 s. 144, ş. 84, k. 13.

774 Ve Peygamber (S): "Fâtıma cennet ehli kadınlarının seyyidesidir' buyurmuştur. Tirmizî 61, (3873).
Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu: "Fatıma, cennet kadınlarının hanımefendisidir. Hasan ve Hüseyin de, cennet gençlerinin efendileridir." Tirmizî 31, (3768).
İbnu Ebî Muleyke'den: O dael-Mısver ibn Mahrame(R)'den: Rasûlullah (S): "Fâtıma benden bir parçadır. Her kim onu öfkelendirirse, şübhesiz beni öfkelendirmiş olur" buyurmuştur. Buhârî, Menakîb: 27; Müslim, Fedail: 17; Tirmizî 61,(3869).

775 s. 159, ş. 95, k. 5.

776 s. 163, ş. 96, k. 5.

777 s. 163, ş. 96, k. 10.

Semâvât ü zemîn ağlar bugün âlem karalar bağlar
Bugün hayru'n-nisâ ağlar bugün eyyâm-ı mâtemdir[778]

Başka bir örnekte ise Hz. Fâtımâ'nın Zehra ismine ve akrabalık bağlarına dikkat çekilmekte ve Allah'ın arslanı Ali elbette kanlı yaşlar döker, zira sevgili eşi Zehrâ kan ağlamakta, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber de ağlamaktadır denilmektedir.

Bugün hûn-bâr olur elbet gözü Hayder-i Kerrâr'ın
Görür Zehrâ'yı hûn-efşân Resûl-i âlî-şân ağlar [779]

Hz. Fâtımâ kıyâmet tasviri yapılan bir dörtlükte de ismi ve sıfatıyla birlikte Fâtımatü'z-Zehrâ olarak kullanılmıştır. Hz. Fâtımâ kıyâmet gününde ümmet-i Muhammed'in durumunu görüp, üzüntüsünden yüreği kan ağlar. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dedeleriyle kavuşurlar ve yâ Rabbî bizleri fed'â kıl fakat ümmet-i Muhammed kurtulsun diye dua ederler.

Fâtımatü'z-Zehrâ ciğer-hûn olur
Hasen'le Hüseyin ceddini bulur
Bizleri fedâ kıl yâ Rabbi n'olur
Ümmet-i ceddimiz bulsun emânı[780]

Eserde Hz. Fâtımâ'nın evlatları ve yakınlarının kastedildiği bazı mısralarda da âl-i Zehrâ terkibi kullanılmaktadır. Aşağıda verilecek iki örnekte de Kerbelâ hadisesinde Hz. Zehrâ'nın evlatlarının durumlarına işaret edilmektedir. ilk beyitte, Hz. Fâtımâ'nın neslinin Kerbelâ'da çadırlarını kurmasında Allah'ın hikmeti olduğu ve bu olayın onlara ahirette yüce bir makam kazandırdığı ifade edilmekte, diğer beyitte ise, yaşanan zamanın sıkıntılarından dem vurularak bunların Kerbelâ'daki girdâpla eşdeğer olduğu dolayısıyla o zaman âl-i Zehrâ'nın yaptığı gibi sabrı rehber edinmek gerektiği anlatılmaktadır.

Kerbelâ'da bâr-gâh-ı âl-i Zehrâ hikmeti
Kurdular ki buldular Arş'dan yüce bir devleti[781]

---

778 s. 172, ş. 108, b. 2.
779 s. 180, ş. 119, b. 5.
780 s. 645, ş. Kıyâmet Destânı, k. 42.
781 s. 569, ş. 680, b. 1.

Kerbelâ girdâbına mânend olur bu ibtilâ
Âl-i Zehrâ bu bâzârda sabrı rehber eylemiş[782]

2.8.4. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin genelde birlikte kullanılmaktadır, bundan dolayı çalışmamızda onları tek başlık altında ele almanın uygun olacağını düşündük ve iki kardeşle ilgili beyitleri tek başlık altında inceledik. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'in torunları, Hz.Ali'nin ve Hz. Fâtımâ'nın oğullarıdır. Hz. Peygamber onlara büyük bir muhabbet ve şefkâtle bağlıydı. Hz. Peygamber'in çocuk sevgisi ve çocuk eğitimiyle ilgili tutumunu gözlemenin en kolay yolu onun torunlarıyla olan iletişimine bakmaktır. Hz. Peygamber'in onlar için reyhanlarım dediği rivayet edilmektedir[783]. Ayrıca Hz. Peygamber'in her iki torununun da kendisine çok benzediği rivayetler arasındadır[784]. Hz. Peygamber her fırsatta onlarla birlikte olmuş, onlara dualar etmiştir[785].

---

[782] s. 305, ş. 300, b. 4.

[783] İbn Umer'e (Iraklı) bir kimse -Şu'be: Ben onun "Sinek öldüren" dediğini sanıyorum, demiştir- ihrâmlı bir kişinin hâlinden sormuştu. İbn Umer:
– Irak ahâlîsi sinekten (yânî sinek öldürmenin cinayet olup olmadığından) soruyorlar. Hâlbuki onlar (vaktiyle) Rasûlullah'ın kızı Fâtıma'nın oğlunu öldürmüşlerdi. Peygamber (S) ise, o iki torunu hakkında: "Onlar benim dünyâdan (öpüp kokladığım) iki reyhânımdır" buyurmuştur. Buharî, Menakıb 27.

[784] Enes ibn Mâlik(R)'ten (o, şöyle demiştir): Hüseyin ibn Alî aleyhi's-selâm Kerbelâ'da şehîd edildikten sonra, başı Kûfe'ye getirildi. Ve o sırada Yezîd ibn Muâviye'nin Küfe Vâlîsi bulunan Abdullah ibn Ziyâd'ın karşısında bir taş .içine konuldu. Bu İbn Ziyâd, elindeki süngüsüyle mübarek başın burnuna, gözlerine vurmağa başladı...
Enes rivayetine devamla dedi ki: Ziyâd bu Hüseyin'in güzelliği hakkında bir söz söyledi. Bunun üzerine Enes: Hüseyin, Ehli Beyt içinde Rasûlullah'a en çok benzeyeni idi, demiştir. O sırada Hüseyin'in başı vesme bitkisi ile boyalı idi .
Ukbe ibnu'I-Hâris (r) şöyle demiştir: Ben Ebû Bekr(R)'i şu hâlde gördüm: Kendisi Alî'nin oğlu Hasen'i yüklenmiş de:
– Peygamber'e benzeyen, Alî'ye benzemeyen (yavru), babam sana feda olsun! diyordu.
Bu sırada Alî de yanında gülüyordu. Buhârî, Fezâilu'l-Ashab 22, Menakîb: 27; Müslim, Fedail: 17;Tirmizî 31,(3776;3777).

[785] Adiyy (ibn Sabit el-Ensârî) haber verip şöyle demiştir:
Ben el-Berâ ibn Âzib(R)'den işittim, şöyle dedi: Ben Peygamber(S)'i gördüm ki, O, Hasen ibn Alî'yi omuzu üzerine almış da: "Yâ Allah! Ben bunu seviyorum, bunu sen de sev!" Buyuruyordu. Buharî, Menakıb 27; Müslim, Fezail: 17; Tirmizî 31, (3782).

Efe Hazretleri de ehl-i beytin fazileti ve Hz. Hüseyin'e yapılan zulüm gibi unsurları dikkate alarak eserinde onlara önemli oranda yer ayırmıştır. Ayrıca Efe Hazretleri'nin seyyid olması ve ceddinin acısını derinden hissedebilmesinin de bu konuda etkili olduğu söylenebilir.

Şiirlerinde Hz. Hasan'dan ve Hz. Hüseyin'den bahsederken hadislere telmihte bulunmuştur. İlk örnekte Haseneyn denilerek Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin kastedilmiş ve torunlarının Hz. Peygamber'in gözünün nûru oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca kerâmâtın tûru oldukları söylenerek, üzerlerinde kerâmetler görüldüğü anlatılmak istenmiş ve Hz.Mûsa'nın kıssasına telmih yapılmıştır[786].

Haseneyn ise gözün nûrudur
Cümlesi kerâmâtın tûrudur[787]

Hz. Peygamber'in sevgili torunlarından Hz.Hasan daha ziyade yumuşak başlılığı ve idare etme kabiliyetiyle, Hz. Hüseyin ise Kerbelâ vak'ası ile tanınırlar. Aşağıdaki beyitte de onların bu özelliklerine dikkat çekilerek, Hz. Hasan seçkin bir zât ve huzur ve mutluluk incisi, Kerbelâ'nın Hüseyin'i ise şehidlik şâhıdır, denilmektedir.

Hasen-i Müctebâ dürr-i seâdet
Huseyn-i Kerbelâ şah-ı şehâdet[788]

Onlar Hz. Âli'nin gözlerinin nûru, Zehrâ ananın ise cânının parçalarıdır, anne ve babaları onları gözbebekleri gibi korurken, Müslüman olduklarını iddia eden birileri gelip anne babanın gözlerinin ferini almış cânlarının yarısını zorla koparıp götürmüştür.

Kurret-i ayn-i Alî cân-pâre-i Zehrâ Huseyn[789]

Kerbelâ'da şehid edilenler Resûlullah'ın gülbahçesinin gülleri, orada tar u mâr edilen onun gülşenidir, onun kan kırmızı güllerinden akan kızıl kanlarla Kerbelâ sahrâsı bir gül bahçesi olmuştur.

786 Daha önce anlatıldığı için burada tekrar edilmeyecektir.
787 s. 52, ş. İlticâ-Nâme, b.61.
788 s. 145, ş. 84, k. 14.
789 s. 165, ş. 99, b. 4.

Gül-gülistân-ı Habîb-i Kibriyâ'nın gülleri
Kerbelâ sahraları kanlar akar gülzâr olur[790]

Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in yaşadığı akıl almaz hadise, Efe Hazretleri'ni derinden etkilemiş bunun sonucu olarak da bir çok muharremiye kaleme almıştır. Efe Hazretleri Fuzûli'nin Hadikâsını çok beğendiğini belirtmektedir[791], fakat kendisinin söylediği muharremiyeler de son derece etkileyicidir, öyle ki içtenlikle okunduğunda okuyucuların kendilerini Kerbelâ'da hâdisenin içerisinde zannetmeleri işten bile değildir.

Aşağıdaki örnekler yukarıdaki ifadeleri doğrular şekilde olayı dramatize eden beyitlerden sadece bir kısmıdır. Zehrâ evlatları hidayet nûru ve cömertlik ma'denidir, Kerbelâ meydânına kanat açıp gitmişlerdir.

Evlâd-ı Zehrâ nûr-i hüdâ ma'den-i kerem
Meydân-ı Kerbelâ'ya açup gitti bâl u per[792]

"*Hz. Hüseyin ve yakınları Fırat'ın kıyısında oldukları halde, suya ulaşmaları engellendiği için susuz kalmışlar, Hz. Hüseyin su içmeye giderken ağzından oklanmıştır.*"[793] *Efe Hazretleri, bu durumu tasvir ederken, Hz. Hüseyin'in bu durumunu gören peygamber torunlarının feryada başladıklarını ve Hz. Hüseyin'e bir miktar su yetişmezse cân cevherinin gideceğini anlatmaktadır. Fakat gözü dönmüş câniler ondan son nefesinde bir damla suyu dahi esirgemişler ve peygamber'in gözbebeği zahiren susuz şehid olmuştur.*

Evlâd-ı Âl-i abâ feryâd eder Huseyn'e
Bir su yetişmez ise gider candaki güher[794]

Güzellik gül bahçesinin gülü, birlik dolunayı ve temiz insan Hz. Hüseyin'in, ayağındaki toz tanesi bile ona âşıktır ve ben o toz tanelerinden biriyim demek istiyor Efe Hazretleri.

---

790 s. 165, ş. 99, b. 5.
791 Bu konu birinci bölümde eser isimleriyle ilgili başlıkta incelendiği için tekrar ele alınmadı.
792 s. 257, ş. 232, b. 5.
793 Hüseyin Algül, *Kerbelâ, Ensar yay., İstanbul- 2009, s. 149.*
794 s. 258, ş. 232, b. 9.

Gül- gülistân-ı mehâsin bedr-i vahdet zât-i pâk
Hazret-i Huseyn'e âşık kademinde bir gubâr[795]

Yezid böylesine muhterem bir zâtı şehid etti, bundan dolayı da Mevlâ'nın kahrı ona ulaşsın ve daima cehennemde kalsın.

Böyle bir zât-ı muazzam'ı şehîd etti Yezîd
Kahr-ı Mevlâ'ya müyesser nârda olsun pây-dâr[796]

Yezid muharremde Hz. Ali'nin evlatlarını ve Hz.Peygamberin torunlarını gonca güller gibi yeryüzüne dökmüş, gökyüzü bu acıya dayanamayarak ağlamıştır.

Bugün evlâd-ı Hayder hem dahî ahfâd-ı Peygamber
Döküldü gül gibi yerler yüzüne âsumân ağlar[797]

Hz. Hasan Hz. Peygamber'in nûruyla nûrlanmış ve seâdet tahtına kurulmuştur[798], Hz. Hüseyin ise, peygamberlik bereketiyle temizlenmiş ve şehâdet şânıyla zafer kazanmıştır. Her ikisi de kokularını peygamberlik gülbahçesinden almışlardır, kendilerine bakanlar Hz.Peygamber'i hatırlamışlardır. Efe Hazretleri konuyla ilgili hadislere telmih yapmaktadır[799].

Hasen nûr-i nübüvvetdir münevver
Huseyn feyz-i risâletden mutahher
Hasen taht-ı seâdetde mukarrer
Huseyn şân-ı şehâdetle muzaffer
Gülistân-ı risâletde muattar[800]

---

795 s. 260, ş. 236, b. 3.

796 s. 260, ş. 236, b. 5.

797 s. 180, ş. 119, b. 6.

798 Ben Pey-gamber(S)'den işittim. O, minber üzerinde torunu Hasen de yanıbaşında olduğu hâlde, bir kerre insanlara (yânî cemâate), bir kerre de Hasen'e bakıyor ve onlara:

> — "Bu benim oğlumdur, şeref sahibi bir efendidir. Allah'ın bu oğlum sebebiyle müslümânlardan iki fırkanın arasını iyileştirmesi umulur" buyuruyordu . Buharî, Sahabelerin Fazileti 62; Canan, age, c.12, s.318.

799 Enes ibn Mâlik (R): Hiçbir kimse Peygamber(S)'e, Hasen ibn Alî kadar çok benzer değildi, demiştir. Buhârî, Menakîb: 27.

800 s. 240, ş. 208, bend 5.

Diğer bir dörtlükte ise ölümden kaçmanın imkansızlığını anlatmak için Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin örnek olarak kullanılmıştır. Hz.Hasan peygamber evlâdı Hz.Hüseyin ise çelebiler sultanıdır, fakat onlar da ölümden kurtulamamışlardır, Ey Lutfî Şâm'ı Haleb'i gezsen de sonunda ölümden kurtuluş yoktur.

İster Hasen gibi evlâd-ı Nebî
İster Huseyn gibi Sultân çelebî
Lutfiyâ hiç gezme Şâm u Haleb'i
Âhiri ölümdür ne hayaldesin[801]

Daha önce diğer konularda verilen örneklerde de zaman zaman geçtiği gibi, Efe Hazretleri dua mahiyetindeki şiir ve mısraların bir kısmında Allah'ın hoşnut olduğu kullarının isimlerini zikrederek duânın makbûliyetini ziyâdeleştirmeyi arzu etmiştir. Bu mahiyetteki şiirlerden birinde Hz. Hasan'a ve Hz. Hüseyin'e birer dörtlük ayırmıştır.

Hz. Hasan'la ilgili kısmın girişine Ey Allah'ım Hz.Hasan hürmeti diyerek başlanmış, sonra onun yumuşak huyluluk ve sabr etme konularında Allah katında beğenilen bir kul olduğu, ayrıca hidayet nûru olarak insanların gönüllerini aydınlattığı, dolayısıyla Allah katında makbûl çok kıymetli bir kul olduğu tekrar vurgulanarak, Allah'tan kendilerine, her ne kadar doğrudan ifade edilmese de, bu vesileyle kurtuluş vermesi istenmiştir.

Bi-hurmet-i Yâ Rab Hazret-i Hasen
Hilm ü sabrı indallahda muhassen
Nûr-i hüdâ kadri âli müstahsen
Amân Allah amân amân ver bize[802]

Hz. Hüseyin'le ilgili dörtlükte ise, yâ Rab, şehidlerin önderi ve göz nûru olan dünya ve âhiret sultanı Hz.Peygamber'in sevdiği Hz. Hüseyin hürmetine, bizlere kurtuluş ver denilmektedir.

Bi-hurmet-i Yâ Rab Hazret-i Huseyn
Serdâr-ı şühedâ ol kurret-i ayn

801 s. 413, ş. 461, k. 9.
802 s. 457, ş. 523, k. 7.

Severdi Huseyn'i sultân-ı kevneyn[803]
Amân Allah amân amân ver bize[804]

Başka bir örnekte yine Kerbelâ vak'ası dolayısıyla Hz.Hüseyin ve yakınlarının son anları anlatılmaktadır. Bu olay gönülleri dağlayan bir ateştir, Hz.Hüseyin'in çocukları Fırat'ın kıyısında susuzluktan su diye feryâd ederken, onlara cefâ, eziyet eden kavim bu duruma gülmektedir, bu manzara öyle hazindir ki gül, bülbül ve sünbül gördükleri karşısında gözyaşlarına boğulurlar.

Aman bir âteş-i dil-sûzdur bu
O etfâl-i Huseyn feryâd eder su
Güler bunlara o kavm-i cefâ-cû
Gül ağlar bülbül ağlar sünbül ağlar[805]

Hz.Hüseyin'in nûrdan bir gülbahçesine benzeyen cemâli, kudret dolunayıdır, parlaklığını Hz.Peygamber'in bakışlarından alan ona ait bir aynadır ki onu kırmaya cesaret edenler dağılıp perişân olsunlar.

Huseyn'in nûr gülistânı cemâl-i bedr-i kudrettir
O mir'ât-ı Muhammed'i kıranlar târ u mâr olsun[806]

İlahi davetçinin öpmeleriyle donattığı gerdana hançer çeken kötü talihli, lanetlenmiş kimse iki dünyada da mahcûp, yüzü yerde olsun.

O bûse-gâh-ı Muhtâr-ı İlâhî gerdene hançer
Çeken mel'ûn-i bed-ahter dü-âlem şerm- sâr olsun[807]

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ sahrasında yatan mübarek bedeni, kan tufanının içinde, şehâdetinin alameti kanlı gömleğiyle kaptanlık yapar şekilde tasvir edilmiş ve hanımların hayırlısının, sevgili evladını, kanından gül rengine boyanmış gömleğiyle gördüğü ifade edilmiştir.

---

803 Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Fatımaya şöyle derdi: "Haydi, çağır şu oğullarımı bana!" Sonra o ikisini göğsüne basar, koklardı. Tirmizî, Menakıb, (3774).

804 s. 457, ş. 523, k. 8.

805 s. 220, ş. 180, k. 9.

806 s. 360, ş. 383, b. 5.

807 s. 360, ş. 383, b. 9.

Bugün Hayrü'n-nisâ bir câme-i gülgûn ile görsün
Huseyn-i gül beden tûfân-ı kanda keştibân olsun[808]

Hz.Hasan ve Hüseyin'le ilgili mısralar genel olarak değerlendirildiğinde, Hz.Hasan'ın daha çok karakter özellikleri açısından, Hz.Hüseyin'in ise şehid edildiği Kerbelâ vak'ası dolayısıyla ele alındığı söylenebilir. Şiirlerde, Hz.Hasan yumuşak huylu, hassas, aklını ön plana çıkaran, Hz.Hüseyin ise biraz daha celalli ve daha hissi karakteriyle tasvir edilmektedir.

2.8.5. Zeynelabidin[809]

Hz. Hüseyin'in oğludur. Çok güzel hasletlere sahip mübarek bir zât, ilim ve ibadet bakımından yüksek mertebelere sahip olduğu rivâyet edilmektedir[810]. Efe Hazretleri şiirlerinde ondan çeşitli vesilelerle bahsetmiştir. İlk örnekte, amcası ve babasıyla birlikte zikredilmiş ve peygamberliğin feyz kaynağı olarak tarif edilmiştir. Onun hayatı incelendiğinde bu tesbitin ne kadar yerinde olduğu görülmektedir, zira o ailenin temsilcisi gibi kalmış

---

808 s. 397, ş. 439, b. 4.

809 Zeyne'l-Âbidin, m. 666 tarihinde Medine'de dünyaya geldi.Tâbiînin büyüklerinden ve on iki imamın 4.südür.İsmi Ali b.Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib'dir.Lakabı Zeyne'l-Âbidin'dir.Hadis ve fıkıh ilminde büyük bir alimdir. M. 713 senesi Muharrem ayının 18'inde Medine'de şehîd edilmiştir. Bâkî kabristanına amcası Hz.Hasan'ın yanına defnedilmiştir.

810 Ati İbnu'l-Hüseyn gençliğini ve ilmini tamamlar tamamlamaz Medîne, Haşim oğullarının ibadet ve takvada en derîn, fazîlet ve ahlâkta en büyük, iyilik ve ihsanda en cömert, ilim ve marifette en geniş gençlerinden birini elde etmiş oldu...
İbadet ve takvada öyle bir dereceye ulaşmış ki, abdestle namaz arasında, duyduğu histen dolayı bütün vücudunu bir titreme alırdı.
Bu konuda kendisiyle konuşulduğu zaman:
«Yazıklar olsun size!
Sanki siz kimin için kalkıp namaz kıldığımı bilmiyorsunuz.
Kime yakarmak istediğimi bilmiyorsunuz...»
Haşim oğullarına mensup genci, ibadet ve takvadaki üstünlüğü sebebiyle halk «Zeynulâbidin-Âbidlerin süsü» diye çağırmaya başladı. Öyle ki hakiki ismini unuttular veya unutacak dereceye geldiler ve lâkabını gerçek ismine tercih ettiler.
Secdelerini uzatıp kendini ona verdiği için, Medine halkı ona «Seccad demiştir.
İçinin ve kalbinin temizliği sebebiyle onu «Zekî» diye nitelemişlerdir.
Zeynullâbidîn, ibadetin özünün dua olduğuna inanırdı...
Onun en çok hoşuna giden dua Ka'be'nin örtüsüne sarılarak yapılan- duaydı. (Dr. Abdurrahman Re'fet el-Bâşâ, *Tabiin hayatından tablolar, Uysal Kitabevi.*

ve Resûlullah'ın kendisinden sonraya uzanan eli olmuştur. Büyük dedesinin şerefine yakışan davranışlar sergilemiş, tavırlarıyla manevi ağırlığıyla insanları mest etmiştir. Efe Hazretleri'nin dediği gibi dedesinin feyzini yaymaya vasıta olmuştur.

Hasen-i müctebâ dürr-i seâdet
Hüseyn-i Kerbelâ şâh-ı şehâdet
Zeyne'l-Âbidîn'dir feyz-i nübüvvet
Şerefleri cedd-i zî-şân iledir[811]

Diğer bir örnekte ise, ondan ermişlik incisi olarak söz edilir. İnci bir mücevher aynı zamanda hazinenin kıymetli ve doğal bir parçasıdır. Sonraki örnek beyitle birlikte düşünüldüğünde O mübarek zât, hazinenin hem bir parçası hem de velâyetinden dolayı sahip olduğu sırlar hazinesinin muhafızı ve sorumlusudur. Velâyet mertebesine eren insanlar bir çok manevi sırra mahrem olurlar. Zeyne'l-Âbidin de gayretleriyle bu yüce makama eren zâtlardan biridir.

Zeyne'l-Âbidîn'dir dürr-i velâyet[812]
Zeyne'l-Âbidîn'dir hâzini esrâr[813]

---

811 s..145, ş. 84, k. 14.

812 s. 457, ş. 523, k. 9.

813 s. 547, ş. 654, k. 3. (Zeyne'l- Âbidin, gizli sadakayı ne kadar çok severdi,..)
Karanlık olunca un çuvallarını zayıf sırtına alır, insanlar uyurken, gece karanlığında o çuvallarla birlikte çıkardı.
Onları, dilencilik yapmayan, ihtiyaç sahiplerine bağışlamak için Medine mahallelerinde dolaştırırdı...
Medine halkından birçok kimse bol bol yedikleri erzaklarının nereden geldiğini bilmeden yaşıyorlardı.
Ali İbnu'l-Hüseyn ölünce, bunların kendilerine gelen erzağı kesildi. Böylece bunun kaynağını öğrenmiş oldular.
Zeynulabidîn teneşire konulunca, yıkayacak olanlar baktılar. Sırtında bazı morluklar gördüler.
«Bunlar ne?» dediler.
Onlara şöyle cevap verildi: «Bunlar, Medine'de yüz eve götür-düğü un çuvalları yüzündendir. Onlar Zeynulabidîn'in ölümüyle kendilerine hayır yapan kimseyi kaybetmişlerdir».
O, gizlide ve açıkta Allah'tan korkan kimseye ait eşsiz bir tabloydu...
Allah'ın cezasından korktuğu ve sevabını arzu ettiği için hastalanan bir zattı. Abdurrahman Re'fet el-Bâşâ, age.

Zeyne'l-Âbidin'le ilgili son örnekte de o amcası ve babasıyla birlikte anılmakta ve şifâ evi olarak vasıflandırılmaktadır. Maddi manevi derdi tasası olanlar onun kapısında şifa bulmakta, o, hayır sahibi olma konusunda kendinden öncekileri örnek alıp, onlarla yarışmaktadır.

Hasen-i müctebâ nûr-i hüdâdır
Hüseyn-i Kerbelâ şâh-ı hecâdır
Zeyne'l-Âbidîn'se dârü'ş-şifâdır
Sultân-ı ebrâre bağışla bizi[814]

2.8.6. Ali Ekber[815]

Hz. Hüseyin'in büyük oğludur. Kerbelâ şehidlerinin ilkidir. Kahramanca savaştıktan sonra susuzluktan bitkin düşmüş ve arkadan vurulmuştur. Efe Hazretleri, bir dörtlükte, Ali Ekber'den bahsederken, Hz. Peygamberin, torunları için söylediği reyhanlarım ifadesine telmih yaparak, Ali Ekber, Hz. Peygamber evlatlarının hoş kokulu reyhanıdır diye onu tarif etmiştir.O Hz. Peygamber neslinden oluşan denizin incisi ve mercânı ve güzelliğin parlak ayıdır. Nûrdan bir gülbahçesi olan Ali Ekber için saçın bölümleri olan kâkül, geysû ve tel ağlar. Efe Hazretleri onu medhederken dört farklı unsur kullanmıştır. Bunlardan ilki yeryüzü ile ilgili reyhan ve gülbahçesi, diğeri suyla alakalı deniz, inci ve mercân, bir diğeri ise gökyüzüyle ilgili ay, son olarak ise kainatın küçük bir nümûnesi olan insandan bazı parçaları kullanarak, konuyu Kerbelâya ve onun şehadetine bağlamıştır.

Alî Ekber Âl-i abâ reyhânı
Bahr-i ehl-i beytin dürr ü mercânı
Kamer-i melâhat nûr gülistânı
Kâkül ağlar geysû ağlar tel ağlar[816]

---

814 s. 551, ş. 659, k. 6.

815 Ali Ekber, kaynaklara göre Kerbelâ'da Tâliboğulları arasında savaş alanına ilk çıkan ve Hz. Hüseyin'in ailesinden ilk şehid edilen kişidir. Hz. Hüseyin'in diğer oğlu Zeynelâbidin'in de asıl adı Ali olduğundan İslâm kültür tarihinde bu iki kardeşin büyüğü Ali el-Ekber, küçüğü de Ali el-Asgar diye şöhret bulmuştur.Mübarek naaşı Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesinin ana kubbesi altında defnedilmiştir. (Ethem Ruhi Fığlalı, "*Ali el-Ekber*", *DİA, c. 2, s. 390.*

816 s. 161, ş. 95, k. 16.

2.8.7. Kâsım[817]

Hz. Hasan'ın oğludur. Rivayetlere göre Hz. Hasan zehirlendiğini anlayınca Kâsım'ı Hz. Hüseyin'e emânet etmiştir. Kâsım amcasıyla birlikte Kerbelâ'ya gitmiş ve kahramanca savaşmış, ancak susuzluktan güçsüz düşen bedeni daha fazla dayanamamış ve zalim düşman tarafından şehid edilmiştir. Efe Hazretleri'nin Kâsım'la ilgili ifadeleri, Fuzûlî'nin Hadîka'sında Kasım'la ilgili bölümdeki ifadeleriyle anlam olarak benzerlik arz etmektedir[818].

Efe Hazretleri, Kâsım'dan, Hz.Hasen evlâdından, zamanın parlayan güneşi gibi olan, güzeller güzeli genç Kâsım, onun yüzündeki ayva tüyleri ve beni inci ve mercân gibi Allah yapısıdır, O şehid edilip rûhu cennetteki mekânına kanat açınca, inci ve mercân ağlamıştır diyerek bahsetmiştir. Kâsım'la ilgili Hadîka'da anlatılan bir başka konu da, babası Hz.Hasan'ın ölüm döşeğindeki vasiyeti üzerine, amcasının onu kızıyla nikahlamasıdır ki, bu nikah Kerbelâ sahrâsında kıyılmış ve genç çiftler kavuşamadan Kâsım şehid olmuştur. Fuzûlî bu durumu, felek bir ipe iki inci dizmiş, fakat inciler kavuşamadan ayrılık kılıcı ipi kesmiş ve inciler birbirinden ayrı düşmüşlerdir, diyerek anlatmıştır[819]. Ayrıca onun için eserde, seyyitlik güneşi ifadesi de kullanılmıştır[820]. Yukarıda da bahsedildiği gibi Efe Hazretleri'nin şiirinden alınan örnekte de inci ve güneş benzetmeleri bulunmaktadır.

Evlâd-ı Hasen'den Kâsım nev-civân
Âfitâb-i zemân mihr-i dırahşân
Hatt u hâli kudret dür ile mercân
İncû ağlar mercân ağlar dür ağlar[821]

---

[817] Kasım, Kerbelâ faciasında şehid olmuştur.

[818] Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süedâ, Sadeleştiren: Gürtunca, M. Faruk, Huzur yay., İstanbul-2003, s. 414-422.*

[819] Felek her rişteye çekdi iki dür
Kesip ol rişteyi tiğ-i tagayyur
Bırakdı birbirinden dürleri dûr(Fuzûlî, age, s. 416.)

[820] "Ey seyyitlik divanının güneşi" dedi. (Fuzûlî, age, s. 414.)

[821] s. 161, ş. 95, k. 18.

2.8.8. Abbas[822]

Hz. Ali'nin oğlu, Hz.Hüseyin'in kardeşidir. Efe Hazretleri, onun cesaretinin ve yiğitliğinin tıpkı babasına benzediğini, Abbas'ı görenlerin Hz. Ali'yi hatırladıklarını söyler. Abbas kardeşi Hz. Hüseyin'in kurtuluşunu istemiş ve bunu sağlamak için elinden geleni yapmış, fakat o da zalimler gürûhu tarafından şehid edilmiştir. Ehl-i beytin su diye ağlayan çocuklarına su getirmek için, Fırat'la aralarında etten duvar olan askerleri yarıp Fırat'a girmiş fakat suyu ağlaşan yavrulara ulaştıramadan şehid edilmiştir. Bu şehâdetin gönül yakan acısı karşısında, ummân, tufân ve cûd ağlamaktadırlar. Son mısrada, okyanus, tûfân ve Cudi dağı kelimeleri kullanılarak, Nuh tufânına telmih yapılmış, ayrıca kelimelerin arasındaki anlam ilgisinden dolayı tenâsüp san'atı, ağlama özelliği olmayan varlıklara bu özellik yüklendiği için de teşhis san'atı yapılmıştır.

Evlâd-ı Ali'den o şîr-gîr Abbâs
Tarz-ı Hayder tahsîn eder gören nâs
Huseyn'in halâsın eyler iltimas
Ummân ağlar tufân ağlar cûd ağlar[823]

2.9. SAHABÎLER

Sahabe, Hz. Peygamber'i görmüş onun sohbetinde bulunup ondan feyz almış Müslümânlara verilen isimdir. Onlar Allah'ın Resûlüyle cahiliye karanlığından islâmın aydınlığına çıkmışlar, Allah'a ve peygamberine îmânla yaşamlarına bir amaç ve anlam getirmişler, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunarak büyük bir şerefe nail olmuşlardır. Hz. Peygamber hadislerinde onları övmüştür[824]. Efe Hazretleri

---

[822] Hz.Ali'nin oğlu ve İslâm ordusunun sancaktarıdır. Kardeşi Hüseyin'le Kerbelâ vak'asına katılmış ve çok acı bir şekilde şehîd edilmiştir. (Fuzûlî, age, s. 434.)

[823] s. 161, ş. 95, k. 17.

[824] Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu: "Sahabilerim hakkında Allahtan korkun! Benden sonra onları hedef edinmeyin! Kim onları severse, beni sevdiği için sevmiş olur. Kim onlardan nefret ederse benden nefret ettiği için nefret etmiş olur. Kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Kim bana eziyet ederse Allaha eziyet etmiş olur. Kim de Allaha eziyet ederse, artık onu cezalandırması yakın olur." Tirmizî, Menâkıb, 58; Müsned, 5/57.

de sahabîlerle ilgili mısralarında genelde hadislere telmih yaparak onları anlatmıştır.

Örnek beyitlerden ilkinde, Hz. Peygamber'in ehl-i beytine ve sohbet arkadaşlarına salât ve selâm getirilerek, onlara ulaşması temenni edilmiştir.

Salâtullah selâmullah âline
Erişe evlâdına ashâbına[825]

Diğer örnekte ise dört halifenin cennetle müjdelenenlerden olduğuna işaret edilerek, sahabîlerin gönül ve zihin aynalarının temizliğine vurgu yapılmaktadır. Efe Hazretleri ayrıca gerçek sevginin hazine değerinde olduğunu ifade ederek, kendisinin bütün gönlüyle Hz. Peygamber'i ve çevresindekileri sevdiğini söylemiştir. Sahabîlerin temizliğine vurgu yapılan diğer mısrada ise sahabîler için kalıplaşmış bir ifade olan ashâb-ı mutahhere terkibine yer verilmiş, onların hürmetine dua edilmiştir.

Çihâr-yârler mübeşşerdir sahâbe hep mutahherdir
Muhabbet bir mücevherdir muhıbb-i hânedânım men[826]

Ashâb-i mütahherenin hürmeti[827]

Sahabîler seçkinlikleriyle birer seâdet yıldızıdır, her birisi ayrı özelliği ve güzelliğiyle insanları hidâyete götüren nûrdur. Efe Hazretleri sahabeye sevgi besleyenlerin dünya ve ahirette pişmanlık duymayacaklarını ve imân sahiplerinin imanlarının bu şekilde tamam olacağını ifade etmektedir.

Sahâbe-i güzîn necm-i seâdet[828]
Her biri ferden-ferd nûr-i hidâyet
Lutfî sahâbeye eden muhabbet
Dâreyinde elbet etmez nedâmet

İtikâd-ı ehl-i îmân temâmet[829]

825 s. 53, ş. İlticâ-Nâme, b. 73.
826 s. 369, ş. 395, b. 6.
827 s. 619, ş. Hidâyet-Nâme, b. 33.
828 Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu: "Sahabilerim yıldızlar gibidir. Hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz." İbnu Abdi'l-Berr, Câmi'u'l-İlm, 2, 91.
829 s. 585, ş. 702, bend 5.

Sahâbe-i kirâm da sahabîler için kullanılan tabirlerden biridir. Bu beyitte bu tabire dikkat çekilerek, Hz.Peygamber'in şerefli sohbet arkadaşlarına cânın fedâ olduğu söylenerek, sahâbe ve tâbi'înin örnek alınan ve kendilerine uyulan kimseler olduğu ifade edilmektedir.

Sahâbe-i kirâma cân fedâdır
Sahâbe tâbi'în hem muktedâdır[830]

Bu konudaki son örnekte ise, Hz. Peygamber'in ehl-i beytine salât ve selâm getirilmekte, sahabenin güzel ahlakına bağışlanmak ve onların yüce ahlâkına ulaşmak için Allah'a duâ edilmektedir.

Salâtullah selâmullah anın evlâd ü âline
Bizi bahş eyleye Mevlâ sahâbenin hisâline[831]

2.9.1. Hz. Hamza[832]

Hz. Hamza, Hz. Peygamber'in amcası ve süt kardeşidir. Kahramanlığı dillere destândır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de bu yönüyle geçmektedir. Verilen örnekte öncelikle sahabîlerin faziletine vurgu yapılarak onların saygıdeğer insanlar olduğu, onlara Hz. Peygamber'in ikrâm edildiği ve onunla şeref buldukları ifade edilmiş, sonrasında ise Hz. Hamza'nın şehâdetine işaret edilerek, onun Allah katında büyük nimetlere nail olduğu, gazilerin ve şehidlerin pîri olma şeref ve şânının sahibinin Hz. Hamza olduğu belirtilmiştir. Efe Hazretleri,örnekte, Hz. Hamza, Uhud harbinde şehid edildikten sonra ciğeri sökülmüş, yüzünün bazı organları kesilmiş olsa da bunların maddi olan cesedle ilgili unsurlar olduğuna, bunlara karşılık ona Allah indinde büyük bir şeref ve akıl almayacak nimetler bahşedildiğine vurgu yapmaktadır.

Zevi'l-ihtirâmdır ashâb-ı kirâm
Zât-ı Muhammed'dir anlara ikrâm

---

830 s. 631, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 10.

831 s. 83, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 5.

832 569 veya 570 yılında Mekke'de doğdu. Hz. Peygamber'in hem amcası hem de süt kardeşidir. Cesareti ve kahramanlığıyla meşhur olan Hz. Hamza Uhud savaşında şehîd edilmiştir. Hz. Peygamber onun vefatından derin bir üzüntü duymuştur.(Hüseyin Algül, "*Hamza*", *DİA, c. 15, s. 500-501.)*

Min'indillâh oldu a'zam-ı in'âm
Şeref ü şân Hamza arslan iledir[833]

Hz. Hamza ile ilgili diğer beyitte ise, ölümün kaçınılmazlığına işaretle, Hz. Hamza gibi başkomutan da olsan sonunda ölüm var boş hayallere kapılma denilerek öğüt verilmektedir.

İster Hamza gibi şehsüvâr olsan
Ahiri ölümdür ne hayaldesin[834]

2.9.2. Hâlid b. Velid[835]

Halid b. Velid, kuvveti kahramanlığı ve askeri yönetim becerisiyle tanınmaktadır. Halid b. Velid eserde, ismen, bir yerde geçmektedir. İsminin geçtiği mısrada, Halid b. Velid'in maddi manevi kuvvetine ve güvenilirliğine işaret edilmektedir. Halid gibi üstüvâr olmak denirken onun hem askeri sahadaki başarısına ve Hz.Peygamber'in katibi olması dolayısıyla da güvenilirliğine işaret edilmektedir. Hz. Peygamber ona hem ordusunu hem de yazışmalarını güvenmiştir. Efe Hazretleri, Halid gibi yüce değerlere sahip olsan da ölümden kurtuluş yoktur demektedir.

İster Hâlid gibi üstüvâr olsan
Ahiri ölümdür ne hayaldesin[836]

---

833 s. 145, ş. 84, k. 15.

834 s. 413, ş. 461, k. 8.

835 Halid b. Velid, 583 veya 587 yılında Mekke'de doğdu. Saygın bir aileye mensuptu. Önceleri müşriklerin ordu kumandanıyken Müslüman olduktan sonra geçmişte yaptıklarına çok pişman olmuş ve birçok savaşta Müslümanların ordusuna kumanda etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberin katiplerinden olduğu da rivayet edilir.Halid b. Velid, 642 yılında vefât etmiştir.(Mustafa Fayda, "*Halid b. Velid*", *DİA, c. 15, s. 289-292. Resulullah (sav) ile birlikte bir yere indik. Halk geçmeye başladı. Resulullah (sav): "Ey Ebu Hüreyre bu kim?" diye soruyordu. Ben de: "Falanca!" diyordum. "Bu, Allah'ın ne iyi kulu!" diyordu. Sonra tekrar soruyordu: "Peki şu kim?" "Falanca" diyordum. "Bu Allah'ın ne kötü kulu!" diyordu. Bu hal, Halid İbnu'l-Velid (ra) geçinceye kadar devam etti. O zaman: "Bu kim?" diye yine sordu. Ben: "Halid İbnul-Velid!" dedim. "Bu Allah'ın ne iyi kulu! Bu Allah'ın kılınçlarından bir kılınç!" buyurdu. Tirmizi, Menakıb, (3845)*

836 s. 413, ş. 461, k. 8.

2.9.3. Mikdâd b. Amr[837]

Mekke'de İslâm'ı ilk kabul edenlerdendir. Cesareti ve savaşlardaki üstün yeteneği ile meşhurdur. Efe Hazretleri'de ondan bahsederken onun genç bir yiğit oluşuna vurgu yapmıştır. Mikdâd gibi yeni yetişmiş, gencecik bir yiğit olsan da sonunda ölüm vardır, diyerek Mikdâd örneğiyle ölümün kaçınılmazlığını vurgulamıştır.

İster Mıkdâd gibi nev-civân olsan
Ahiri ölümdür ne hayaldesin[838]

2.9.4. Selmân-ı Fârisî[839]

Selmân-ı Fârisî, Hakk'ı bulmak için bıkmadan diyar diyar dolaşan sonunda Hz. Peygamber'i bulup Müslüman olan mübarek bir zattır. Hz. Peygamber onu ehl-i beytinden kabul etmiştir. Efe Hazretleri, şiirlerinde Selmân-ı Fârisî'nin geçtiği mısralarında hadislere telmih yapmıştır. İlk örnekte, Hz. Peygamber'in, Selmân ehl-i beytimdendir, hadisine telmih yapılarak, meclislerin nûru olan Hz. Peygamber'in, Selmân benimdir dediği ifade edilir.

Resûlullah dedi Selmân-ı Fâris[840]
Benimdir emreder nûru'l-mecâlis

---

[837] (ö.33/653)Mekke'de İslâm'ı ilk kabul edenlerden olan Mikdâd ikinci Habeşistan hicretine katıldı. Hz. Peygamberin amcası Zübeyr'in kızı ile evlidir. Mikdâd Resûlullah'ın okçularındandı. Hz. Peygamber döneminde ve sonraki dönemlerde bir çok savaşa katılmış cesaretiyle ünlü bir cengâverdir. Hz. Peygamberden kırk hadis rivâyet etmiştir. (Mikdâd b. Amr md., DİA, c. 30.) Onun Peygamber sevgisi, kalbini ve zihnini Peygamberin selâmette olması sorumluluğuyla doldurmuştur. Medine'de bir korku hissedilir hissedilmez, El-Mikdâd, âdeta, göz açıp kapayacak kadar zaman içinde, kısrağının sırtına binerek ve kılıcını çekerek Rasûlül-lah'ın (s.a.v.) kapısında durur olmuştur. Dr. Abdurrahman Re'fet el-Bâşâ, *Sahabe Hayatından Tablolar, Uysal Kitabevi.*

[838] s. 413, ş. 461, k. 8.

[839] (ö.655)Selmân-ı Fârisî, aslen İran'lıdır ve Mecûsi bir aileye mensuptur. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Medine Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber onun için «Selmân bizden, yani Ehl-i Beyttendir». diye buyurmuş onu aile efradından saymıştır. Abdurrahman Re'fet el-Bâşâ,age.

[840] s. 43, ş. Silsile-i Şerif, b. 7.

İkinci örnekte ise, Selmân-ı Fârisî'nin cömert ve makbûl bir zât olduğu vurgulanarak Hz. Peygamber'in onunla ilgili takdir ifadelerine telmih yapılmıştır[841].

Selmân-i Fâris'dir makbûl mükerrem[842]

2.10. AŞERE-İ MÜBEŞŞERE

"*Hz. Peygamber tarafından, cennete girecekleri daha hayatta iken kendilerine müjdelenen on sahabî.'*[843] *Bu sahabiler büyük özverileri ve hassas davranışlarıyla Allah'ın rızasını kazanmış ve daha hayattayken cennetle müjdelenmişlerdir. Fakat bu müjde onları ne şımartmış ne de rehâvete düşürmüştür. Efe Hazretleri, Allah'a dua ve niyaz ederken onların ismini kullanmıştır. Onların hürmetine bağışlanma dilemiştir.*

Âşere-mübeşşerenin hürmeti[844]

2.11. TÂBİ'ÎN

Sahabeden sonra gelen onların sohbetinde bulunanlara tâbi'în denir. Onların faziletlerine dair Hz. Peygamber'in hadisleri vardır845. Efe

[841] Peygamber (Sallallahü A leyhi ve Sellem) 'in:
«Selman bizdendir. Ehl-i Beyt'tendir.» buyurduğunu hatırlatmakta iktifa edeceğiz. Hz. A1i'nin de : «Selmân, Lokman gibidir.» dediği rivayet olunur. Abdurrahman Re'fet el-Bâşâ,age.

[842] s. 145, ş. 84, k. 16.

[843] Bu on sahâbî: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkas, Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Saîd b. Zeyd'dir. Bazı rivâyetlerde bu on kişiden Ebû Ubeyde b. Cerrâh yerine Abdullah b. Mes'ûd zikredilmiştir. Aşere-i Mübeşşerenin tamamı ilk Müslümanlardandır, Kureyş kabîlesine mensup olup nesepleri Hz. Peygamberin nesebiyle birleşmektedir. Bedir savaşına ve Bey'atürrıdvân'a katılmışlardır. Hadislerde bu sahabîlerin cennetlik olduğu topluca haber verilmiştir. (Abdullah Aydınlı - İsmail L. Çakan, *"Aşere-i Mübeşşere", DİA, c. 3, s. 547.)*

[844] s. 619, ş. Hidâyet-Nâme, b. 33.

[845] Resûlüllah [Sallallahu Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurdular :
«İnsanlar üzerine zaman gelecek; kendilerinden bir ordu gönderilecek de:
– Bakın aranızda Peygamber (S.a.v.) 'in ashabından bir kimse bulabilecek misiniz? denilecek. Böyle bir zât bulunacak ve kendilerine onun sebebiyle fetih müyesser olacak. Sonra ikinci bir ordu gönderilecek yine :

Hazretleri'nin şiirlerinde de bu faziletleri zikredilir. Tâbi'în'e salât ve selâm edilmekte, onlar ümmetin rahmete erişmişleri olarak vasıflandırılmaktadırlar. Şair, son söz olarak onları salât ve selâmla övüp yüceltmektedir.

Tâbi'îne ola salât ü selâm
Ümmet-i merhûmeye hatm-i kelâm[846]

Sahâbîlere cân fedâdır, sahâbe ve tâbi'în kendilerine uyulan, muhterem zâtlardır. Onlar yol gösteren köşe taşları gibidirler, Müslümanlar onların her halini örnek alarak sırât-ı müstakîm üzere yol alırlar.

Sahâbe-i kirâma cân fedâdır
Sahâbe tâbi'în hem muktedâdır[847]

Ümmetin rahmete erişenleri olarak tanınan tâbi'în, geçmiş ümmetlerin şereflileridir. Onlar sahabelerden duyduklarını ve gördüklerini sonraki nesillere iletmişler ve belki de normal şartlarda günümüze ulaşma ihtimali zayıf bir çok konu onların hassasiyeti dolayısıyla günümüze ulaşmıştır. Efe Hazretleri de onların bu gayretlerine karşı onlara duyduğu vefâ borcunu mısralarında onları hayırla yadederek göstermiştir.

Bu ümmet ümmet-i merhûme nâmı
Ümem-i sâlifenin hem kirâmı[848]

2.12. KIYÂMET, ÂHİRET VE İLGİLİ MEFHUMLAR

Kıyamet ve âhiret ile ilgili mefhumlar İslâm dinininde, insanların fani olan bu dünyadan baki olan farklı bir boyuta geçişini ifade eder. Bu

---

– Acaba bunların arasında Peygamber (S.a.v.) 'in ashabını gören var mı? diyecekler ve onun sebebiyle kendilerine fetih müyesser olacak. Sonra üçüncü ordu gönderilecek ve :

– Bakın aralarında Peygamber (S.a.v.)'in ashabını görenleri gören bulabilecek misin? denilecek. Sonra dördüncü ordu gönderilecek ve yine :

– Bakın içlerinde Peygamber (S.a.v.)'in ashabını gören, birini gören, birini gören, biri var mı? denilecek. Böyle bir zat da bulunacak ve kendilerine onun sayesinde fetih müyesser olacak.» Buhârî, Kitâbu Fadâili Ashâbi'n-Nebî, 62.

846 s. 53, ş. İlticâ-Nâme, b. 74.

847 s. 631, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 10.

848 s. 631, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 11.

boyutun mahiyeti tam olarak bilinmemekte, ancak ayet ve hadislerde anlatıldığı kadarıyla bilinmektedir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinin konusunun dini ve tasavvufi olması dolayısıyla, eserin neredeyse bütünü dînî ve tasavvufî kavramlarla doludur. Üçüncü bölüme kadar olan kısımda eserde kullanılan dini kavramlardan dikkat çekenler başlıklar halinde örnekleriyle birlikte verilecektir.

2.12.1. Âhirzaman

"Âhirzaman, dünyanın son günleri veya sonu anlamında kullanılan bir terimdir. Âhirzaman terimi kıyamete yaklaşan son devreyi, zamanın ve âlemin son zamanlarını ifade eder. İslâm inancına göre âlemin başı olduğu gibi sonu da vardır. Ancak bu sonu bilmek beşer gücünün dışındadır. İnsanın eceli gibi âlemin de ecelini belirlemek ve belirlediği şekilde gerçekleştirmek Allah'a aittir. Ayrıca, son peygamber olması dolayısıyla Muhammed (as)'a İslam literatüründe "âhir zaman peygamberi" de denilmiştir. Zira ondan sonra artık peygamber gelmeyecektir."[849] *Konuyla ilgili örnekte Lutfî Efendi, döneminden şikayet etmekte ve zamanında meydana gelen olayları endişelenmek için yeterli görmektedir. Bunları âhir zaman fitneleri olarak görmekte ve endişelerinin yerinde olduğunu ifade etmektedir.*

Hâdise-i devr-i zemân
Besdir gönül endîşesi
Fitneleri âhir zemân
Besdir gönül endîşesi[850]

2.12.2. Mehdî

"Mehdî kelimesi, Arapçada doğru yolu bulmak, yol göstermek masdarından ismi mef'uldür. Istılah manasına ve bir inanç ifade etmesine göre ise Mehdî; kendisinden önce zulüm ve haksızlıkların alıp yürüdüğü yeryüzünü, adaletle dolduracak kimsedir.

Ehl-i Sünnet'te Mehdîlikle ilgili ahad neviden olan hadislerde dahi

---

[849] Günay Tümer, *"Âhir zaman", DİA, c. 1, s. 542-543.*
[850] s. 563, ş. 673, k. 1.

"Mehdî" nin kimliğini tesbit etmek, açık bir tasvirini yapmak mümkün değildir. Hiçbir zaman Mehdîlik bir inanç esası olarak kabul edilmemiştir. Bununla beraber Sünni akaid kitaplarına hicri sekizinci asırdan sonra bu bahsin idhal edilmiş olmasına rağmen hicri beşinci asırdan itibaren bilhassa sağlam ve köklü dini kültürden mahrum Sünni topluluklar arasında da kabul gördü. Bilhassa mutasavvıflar kanalıyla halk arasında yayıldı."[851] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinden alınan örnekte de, Mehdî inancının izleri görülmektedir. Konuyla ilgili örnekte, çarhın çenberini düzeltmenin yüce resul Mehdî'ye mahsus olduğu ifade edilmektedir. Dörtlükte, Müslüman olup yolu gözetmenin ve Allah'ın kitabıyla dini süslemenin de Mehdî'ye mahsus olduğu söylenmektedir.*

Hakkâ İslâm olup râhı gözetmek
Kitabullah ile dini bezetmek
Lutfiyâ çenber-i çarhı düzeltmek
Mehdî âl-i Resûl sultâne mahsus[852]

2.12.3. Kıyâmet-Mahşer-Haşr

"Kıyamet kelimesi lugatte, kalkmak, dikilmek, ayaklanmak, doğrulmak ve dirilmek manalarına gelir. Istılahta ise, kıyametin iki manası vardır. İlki kainatın düzeninin bozulması ve her şeyin alt üst edilerek yok olmasıdır. İkincisi yok olan ve ölen şeylerin yeniden diriltilerek ayağa kalkması, kıyamet gününde doğrularak ayaklanması ve mahşere doğru yönelmesidir. Bu durumda kıyamet genel bir yok oluşu ve genel bir dirilişi kapsamaktadır. Kıyametin kopması aklın imkansız görmeyeceği bir hadisedir. Kıyametin ne zaman kopacağını ise ancak Allah bilmektedir.Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek mümkün değilse de, Hz. Peygamber bazı hadisleriyle, onun yaklaştığını gösteren alametlerden insanları haberdar etmiştir. Alimler de kıyamet alametlerini küçük ve büyük alametler olmak üzere ikiye ayırmışlardır."[853]

---

851 Avni İlhan, *Mehdilik, Beyan Yay., İstanbul-1993, s. 14-15, 178.*
852 s. 307, ş. 304, k. 4.
853 A. Saim Kılavuz, *İslâm Akaidi ve Kelama Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul-1993. s. 204-207.*

"Haşr kelimesi ise, lugatta toplanmak bir araya gelmek demektir. Istılahda ise, Allah Teâlâ'nın insanları hesaba çekmek üzere, ikinci dirilişten sonra bir araya toplaması demektir. İnsanların toplandıkları yere mahşer veya arasât denilir. Kur'ân-ı Kerîm'de haşr hakkında pek çok ayet vardır."[854]

Konuyla ilgili olarak alınan örneklerden ilki, kıyamet alametleriyle ilgilidir. Lutfî Efendi, örnekte, kıyamet alametlerinin ortaya çıkmaya başladığını ifade ederek, bunlardan birinin gönüllerdeki hidâyet nûrunun mahv olması olarak belirtmiştir.

Tevhidde yoldaşım dinde kardaşım
Zuhûr etdi alâmet-i kıyâmet
Sohbet-i vahdetde mahrem sırdaşım
Mahv oldu dillerden nûr-i hidâyet[855]

İkinci örnekte ise, kıyamet gününden bahsedilmektedir. Hz. Ali'nin kıyamet gününde Hz. Peygamber'in sancağını taşıyacağıyla ilgili rivayetlere atıf yapılarak, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in iki cihanda da yâri ve kıyamet gününde de sancaktarı olduğu ifade edilmiştir.

Ali ise dü-serâ yârindir
Yevm-i kıyâmda alemdârındır[856]

Bir diğer örnekte ise, kıyamet günü yerine rûz-i cezâ ifadesi kullanılmıştır. Lutfî Efendi, inananlara, özellikle Ramazân'da kıyamet gününü tefekkür ederek aflarına ferman almalarını tavsiye etmiştir.

Bir kere tefekkür edegör rûz-i cezâyı
Al ihsan ile afvine fermân Ramazân'da[857]

Hz. Peygamber'in medhedildiği beyitte, haşr kelimesi uzak bir zaman diliminden kinaye kullanılmıştır. Beyitte, Hakk'ın Hz. Peygamber'i medhettiği bu medhden dolayı levh ve kalemin hayrette olduğu ifade edilmiş,

---

[854] Kılavuz, age, s. 216.
[855] s. 133, ş. 69, k. 1.
[856] s. 52, ş. İlticâ-Nâme, b. 60.
[857] s. 458, ş. 524, b. 12.

Hz. Peygamber'in hasb-i hâlini yazmanın haşre kadar bile çalışılsa mümkün olmayacağı vurgulanmıştır.

Hak seni medheyledi levh u kalem hayrettedir
Haşre dek yazmak ne mümkin hasb-i hâlin yâ Resûl[858]

2.12.4. Âhiret

" Âhiret sözü, Arapça'da son ve sonra olan, son gün anlamında bir kelime olup, bu dünyanın sonuna, bu dünyadan başka ölümle başlayan yeni ve sonsuz hayata denir. Istılahta ise, ahiret günü, İsrâfil (as)'ın Allah'ın emriyle, kıyametin kopması için sûr adı verilen bir boruya ilk defa üflemesine ve ondan sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmesine kadar geçecek olan zamana denir. Bu tarife göre ahiret günü, kıyâmet, sûra üfürülme, insanların yeniden diriltilmeleri, herkese dünyada işlediklerinin yazılı olduğu amel defterlerinin verilmesi, amellerin tartılması, bu dünyadaki işlerinden dolayı herkesin hesaba çekilmesi, şefaat, sırat, cennet ve cehennem gibi hususları ihtiva etmektedir. Ahiret gününe iman, İslâmın îmân esaslarından olup, genellikle Kur'an'da Allah'a imanla yan yana zikredilmiştir. Ayrıca ahirete inanmak ilâhî adaletin bir neticesidir. Bu dünyada herkes, işlediği suçun cezasını çekmemekte, bir takım haksızlıklar meydana gelmektedir. Fakat ahirette durum böyle olmayacaktır. Açık ve gizli her şey orada anlaşılacağından, Allah kötüleri azab ile cezalandıracak, iyilere de mükafat olarak cenneti verecektir. Böylece adaleti gerçekleştirmiş olacaktır."[859]

2.12.5. Amel defteri

İnsanlar hesaplarının görülmesi için toplandıktan sonra kendilerine dünyada iken yaptıkları işlerin yazılı bulunduğu amel defterleri dağıtılır. Bu defterlerin mahiyeti insanlarca bilinmemektedir. Onlar dünyadaki defterlere benzemez. Kur'ân-ı Kerîm, Kirâmen Kâtibin adı verilen melekler

---

858 s. 332, ş. 341, b. 4.
859 Kılavuz, age, s. 197-199.

tarafından doldurulan bu defterlerle ilgili bilgiler verir[860]. "*Amel defterleri cennetliklere sağdan, cehennemliklere soldan ve arkadan verilir.*"[861] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinden konuyla ilgili alınan örnekte, Allah'ın Celal sıfatına işaret edilerek, Celâl sahibi Allah kıyamet gününde ölüleri diriltip, toplar ve o gün defterler bazısına sağdan bazısına soldan verilir ve bu işin yapıldığı yer sayfaların alınıp satıldığı bir pazar yerine veya kapalı çarşıya benzer denilmektedir.*

Yarın rûz-i cezâda zü'l-Celâl haşreyler emvâtı
Verilir gâhî sağ soldan olur evrak bezistânı[862]

2.12.6. Cennet

"*Lugatte bahçe, bitki ve ağaçlarla örtülü yer anlamına gelen cennet, mü'minlerin içinde ebedi olarak kalacakları, çeşitli nimetlerle bezenmiş olan ahiret yurdudur. Cennetteki hayat sonsuzdur. Kur'ân-ı Kerîm'de cennet için çeşitli isimler kullanılmıştır: cennetü'l-Me'vâ(şehidlerin ve mü'minlerin barınağı ve konağı olan cennet), Cennetü Adn(ikamet ve ebedilik cenneti), el-Firdevs(her şeyi ihtiva eden cennet bahçesi).*"[863] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde cennet kelimesi çeşitli vesilelerle pek çok kez geçmektedir. Bunlar şiirlerde genelde tek başına cennet olarak değil çeşitli cennetlerin isimleri olarak geçmektedir. Örneklerden ilkinde cennetin bekçisi olarak bilinen Rıdvân isimli melekten bahsedilmiştir. Hz. Peygamber'e ahiret âleminde cennete gidilirken refakat edilmesi anlatılmakta ve Rıdvân'ın Hz. Peygamber'in yanıbaşında yürüdüğü anlatılmaktadır.*

Rikâbında yürür cennet Rıdvân'ı[864]

Diğer örnekte ise, Hz. Peygamber'in makamı olan makâm-ı Mahmûd'un Cennet-i Adn'de bulunduğu anlatılmaktadır.

---

[860] Her insanın amel defterini boynuna doladık, kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı önüne çıkarırız17/13. «Kitabını oku! Bugün hesap görücü olarak sana nefsin yeter!» deriz17/14.

[861] Kılavuz, age, s. 218.

[862] s. 599, ş. 722, b. 11.

[863] Kılavuz, age, s. 228.

[864] s. 650, ş. Kıyâmet Destânı, k. 82.

Cennet-i Adin'de makâm-ı Mahmûd[865]

Şiirin gelişinden mürşidin güzelliğinin sembollerle tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Örnekte, onun için, gelişimini Firdevs cennetinden almış denilmektedir.

Firdevs-i a'lâ'dan almış nemâyı
Cemâli kaldırmış cihân-nümâyı
Mâh-i tâbân görse böyle hümâyı
Sahn-ı âsumânda ser-keşân olmaz[866]

Hz. Peygamber için yazılmış na'tta, cennet-i Me'vâ tamlaması kullanılmıştır. Beyitte, eğer senin güzelliğinin kitabı âlem halkına okunsa, onlar artık ne Me'vâ cennetini ne de cennet nimetlerini görürler denilmektedir.

Eğer husnin kitabı bir okunsa halk-ı âlemde
Ne zikr-i cennet-i Me'vâ ne hûrî-îyn ü havrâye[867]

2.12.7. Cehennem

"Cehennem, âhirette kâfir, müşrik ve münâfıkların sürekli kalacakları azap yeridir. Günahkâr mü'minler de günahları ölçüsünde orada cezalandırılırlar."[868] *Cehennem, kıyâmet ve âhiretle ilgili kavramların en detaylı ve en çok anlatıldığı yer "Kıyâmet Destânı" isimli destandır. Bu başlıkla ilgili örneklerin üçü bu destandan, biri ise başka bir şiirden alınmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Kâfirlerin, Allah'ın merhametinden ümit kesip cehenneme girince feryâd edecekleri, zebânîler onları cehenneme sürünce hesap sormak için şeytanın yakasına yapışacakları anlatılmaktadır.*

Feryâd eder küffâr nâre gidince
Merhametden kat-'ı ümîd edince
Zebâniler cehenneme yedince
Ahz ederler girîbân-ı şeytan [869]

---

[865] s. 651, ş. 90, k. 90.
[866] s. 279, ş. 260, k. 4.
[867] s. 467, ş. 536, b. 6.
[868] Kılavuz, age, s. 226.
[869] s. 647, ş. Kıyâmet Destânı, k. 58.

Nefse hitab edilen diğer örnekte ise, tevhid yolunda bir hizmetin yok, ölü gönüllere ateş afetisin, herkese zulüm etmek senin elinde bundan dolayı sen cehennemde feryâd edeceksin denilmiştir.

Bir hizmetin yok tevhid yolunda
Âfet-i âteş mürde dilinde
Herkese zulüm etmek elinde
Cehennemdedir feryâdın senin[870]

Bu örnekte ise cehennemin sönmesi gibi farklı bir duruma işaret edilmektedir. Dörtlükte, Hz. Peygamber'in mahşer yerinde ümmetinin durumunu görüp ağladığı, Cebrâil'in onun başında çaresizlik içerisinde pervâne döndüğü, Hz. Peygamber'in gözyaşlarından cehennemin söndüğü ifade edilerek, onun Allah'a, ümmetime cenneti ver diye yakardığı anlatılmıştır. Gözyaşı hem maddi hem de manevi boyutu olan bir unsurdur. Bundan dolayı kendisi gibi çift boyutlu olan cehennem ateşini söndürdüğü ifade edilmiştir, ayrıca bu gözyaşlarını sıradan birinin dökmediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Ağlar Habîbullah ciğerler yanar
Cebrâil başında pervâne döner
Gözleri yaşından cehennem söner
Yâ Rabbî ver ümmetime cinânı[871]

Konuyla ilgili son örnekte ise, hesap gününde kafirlerle Müslümanların ayrılacağı, kafirlerin cehenneme dolup mü'minlerin birbirini bulacağı Hz. Peygamber'in de gelip onları bulacağı anlatılmıştır.

Kâfirler İslâm'dan tefrik olunca
Küffâr gidüp cehenneme dolunca
Mü'min olan birbirini bulunca
Gelir bulur iki cihan sultanı[872]

---

[870] s. 430, ş. 485, k. 8.
[871] s. 645, ş. Kıyâmet Destânı, k. 45.
[872] s. 647, ş. Kıyâmet Destânı, k. 64.

2.12.8. Sırat

"Sırat, cehennemin üzerine uzatılmış bir yoldur. Herkes buradan geçecektir. Mü'minler yaptıkları amellerine göre, kimi süratli, kimi daha yavaş olarak bu köprüyü(yolu) geçecek, kâfirler ve günahkarlar ise, ayağı sürçerek cehenneme düşeceklerdir."[873] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinden ikisinden sırat kavramıyla ilgili örnek alınmıştır. Bunlardan birincisinde, Hz. Peygamber'in hesap gününde sıratın başına vardığında ümmetinin halini görüp ağladığı ve nebiler ve velilerin de inananların kurtuluşa ermesi için Allah'a yakardıkları anlatılmaktadır.*

Sırâtın başına varınca Ahmed
Ümmetini görür ağlar Muhammed
Enbiyâ evliyâ derler yâ Samed
Sen selâmet eyle ehl-i îmânı[874]

İkinci örnekte ise, semaver teşhis sanatı yapılarak, kişileştirilmiş ve tasavvufî sembol olarak kullanılmıştır. Örnekte, onun muhabbet meclisinden kurtuluş delilini alıp, kelime-i tevhid ile sıratı geçtiği, zira onda aşkın var olduğu belirtilerek, çayın camlarının da âriflere benzediği anlatılmıştır.

Bezm-i muhabbetden almış berâtı
Nefy ü isbât etmiş geçmiş Sırât'ı
Semâverde vardır aşk vâridâtı
Ârifâne benzer çayın camları[875]

2.12.9. Mizân

"*Lûgatte, terazi anlamına gelen mîzân âhirette hesaptan sonra herkesin amellerini tartmaya mahsus ilahi adalet ölçüsüdür. Mahiyeti ve içyüzü insanlar tarafından bilinmemektedir. Dünyadaki ölçü aletlerinin hiçbirine benzemez. Tartıda iyilikleri kötülüklerinden ağır gelenler kurtuluşa ere-*

---

[873] Kılavuz, age, s. 223.
[874] s. 648, ş. Kıyâmet Destânı, k. 69.
[875] s. 556, ş. 664, k. 7.

cek, hafif gelenler ise cehenneme gideceklerdir."[876] *Konuyla ilgili verilen örnekte, peygamberlerin makam makam geldikleri, evliyaların grup grup oldukları ve hepsinin Livâü'l-hamd sancağını bulup onun altından sırat ve mizanı seyrettikleri anlatılmaktadır.*

Makam makam enbiyâlar gelirler
Evliyâlar zümre zümre olurlar
Cümlesi Livâü'l-hamd'i bulurlar
Seyr eder görürler Sırât Mîzânı[877]

2.12.10. Livâü'l-hamd

"*Sözlükte övmek anlamına gelen hamd ile sancak, bayrak manasındaki liva kelimesinden oluşan livâü'l-hamd İslam literatüründe, kıyamet gününde hesabın başlamasından önce herkesin sıkıntıda bulunduğu bir sırada Hz. Muhammed'in mü'minlerin altında toplanacağı sancağını ifade eder. O, Hz. Peygamber'in kıyamet gününde sahip olup mü'minleri himayesi altına alacağı mânevi nitelikli sancaktır."*[878] *Livâü'l-hamd, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de yukarıda verilen anlamıyla kullanılmıştır. Konuyla ilgili aşağıda verilen ilk örnekte, hesap günü tasvir edilirken, Livâü'l-hamd'i getirirler, kurarlar ve Müslümanlar onun etrafını sararlar, kafirler ise pişmanlık içerisinde ağlayarak merhamet sahibi olan Allah bizim için ne emreder diye sorarlar denilmektedir.*

Getürüp Livâü'l-hamd'i kurarlar
Ehl-i İslâm etrafını sararlar
Kâfirlerde ağlayarak sorarlar
Bize ne emreder merhamet kâni[879]

İkinci örnekte ise, kıymetli olan şeylerin bir bedeli olduğu anlatılmaktadır. Örnekte, muhataba Livâü'l-hamd'i, Hz. Muhammed (as)'i ve bitimsiz devleti istiyorsun o zaman fakirlere merhamet et denilmektedir.

876 Kılavuz, age, s. 221.
877 s. 648, ş. Kıyâmet Destânı, k. 68.
878 Salih Sabri Yavuz, "*Livâü'l-Hamd*", *DİA, c. 27, s. 200.*
879 s. 648, ş. Kıyâmet Destânı, k. 67.

İstersin Livâü'l-hamd'i
Nûr-civâr-ı Muhammed'i
Devlet dilersin sermedî
Merhamet et fakirlere[880]

2.13. İNANÇLA İLGİLİ KAVRAMLAR

2.13.1. Îmân- Tasdîk

"Îman lugatta bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, şüpheye yer vermeyecek şekilde kesin olarak, içten ve yürekten inanmak anlamına gelir. Istılahda ise, Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde onu tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir."[881] *Îman genelde, iki aşamalı olarak düşünülmüştür. Bunlardan birinci aşamada dil ile söylemek, ikinci aşamada ise dilin söylediğini kalb ile tasdik etmek bulunmaktadır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde İslâm inancının temeli olan iman ve tasdik kavramları sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca, eserde imanın ve islamın şartlarını ihtiva eden müstakil şiirler de bulunmaktadır. İman ve tasdik kavramlarıyla ilgili alınan örneklerden ilkinde, Allah'ın birliğinin onaylanmasının gönülde olduğu söylenirken aynı zamanda dilde olduğu da belirtilmiş, iman ve İslâmın elde hidâyet nûrunun ise tasdik eden gönülde olduğu söylenerek, Allah'tan merhamet dilenmiştir.*

Tevhîdin tasdîkı dilde
Îmân ile İslâm elde
Nûr-i hidâyet gönülde
Merhamet kıl yâ Rabbenâ[882]

Diğer örneklerde ise, Müslümanlara verilen iman nimeti ifade

[880] s. 496, ş. 580, k. 6.
[881] Kılavuz, age, s. 17.
[882] s. 89, ş. 4. k. 7.

edilmektedir. İlk beyitte, Kerîm olan Allah bize ne keremler kıldı ve iman nimetini lutfetti denilmektedir.

Ne keremler bize kıldı o Kerîm
Ni'met-i îmânı kıldı takdîm[883]

Devamında ise, tevhid nûru ile nurlandırıp, tasdik suyu ile temizledi denilmekte ve imanın iki aşaması olan tevhid ve tasdike işaret edilmektedir.

Nûr-i tevhîd ile münevver edüp
Âb-ı tasdîk ile mutahher edüp[884]

2.13.2. Tevhîd

"*Tevhid sözlükte birleşmek, bir kılmak gibi anlamlarla karşılanmaktadır. Cürcânî, tevhidi, Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihnî olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak, diye tarif etmiştir.*"[885] *Tevhid, Allah'ın birliğini, her açıdan en yüce ve tek oluşunu ifade etmektedir. Konuyla ilgili örnekte de, eşyânın Hakk'ın ayetleri olduğu ve kesret içerisinde vahdetin görülmesini kolaylaştırdığı ifade edilerek bu duruma şahid olan irfan sahiplerinin tasdik edecekleri söylenmiştir.*

Bütün âyât-ı Hak'dır tevhîdi tekmîl ider eşyâ
Olur şahid eder tasdik kimin var nûr-i irfanı[886]

2.14. İBADETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

İbadet, Allah'ın emirlerini yerine getirme olarak tanımlanmaktadır. Allah'a imânın ameli boyutuna ibadet denir. İnanan insanların Allah'a karşı sorumlulukları ibadettir ki, insanlar bunları yerine getirerek bir anlamda

---

883 s. 48, ş. İlticâ-Nâme, b. 2.

884 s. 48, ş. İlticâ-Nâme,b. 4.

885 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yayınları, 1997-Ankara, s. 718.*

886 s. 599, ş. 722, b. 15.

imanlarındaki samimiyeti de göstermiş olurlar. Bunlar hem birey hayatını hem de toplum hayatını düzenleyen, insanın hem kendi içerisindeki barışı sağlamayı, hem de toplumda insanlar arası huzur ve barışı sağlamayı hedef alan uygulamalardır. Bunlar ayetlerle emredilmiş, Hz. Peygamber tarafından da, uygulamalı olarak insanlara gösterilmiştir. Ayetlerdeki ifadeler ibadetlerin teorik yönünü, Hz. Peygamber'in uygulamaları ise pratik yönünü göstermektedir. İbadetlerden şiirlerde geçenlerden dikkat çekenler bu kısımda başlıklar halinde verilmiştir. Fakat ayetlerde olduğu gibi Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de zaman zaman birkaç ibadet birlikte verilmiştir.

2.14.1. Namaz

Namaz, Müslümanların günün belirli vakitlerinde beş defa yaptıkları ve farz olan bir ibadettir. Farz hükmünde olduğu için dinin olmazsa olmazı olduğu söylenebilir. Namazın farziyeti ve önemi birçok ayet ve hadiste geçmektedir. Lutfî Efendi de şiirlerinde namazla ilgili ayet ve hadislere yer vermiş ve ayet ve hadisler paralelinde kendi ifadeleriyle bu ibadetin önemini anlatmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte de namaza verilen önem açıkça görülmektedir. Beyitte, namaz, imanın ruhu, islamın nurudur ve o Allah'tan kullarına ne büyük bağış ve ikramdır denilmekte, onun dinin temellerinden biri olduğu, inananların onunla günde beş defa ilahi huzura durma şerefi kazandığı belirtilmektedir.

Rûh-i îmân nûr-i İslâm'dır namaz
Ne büyük ihsân u ikrâmdır namaz[887]

İkinci örnekte ise, namazını vaktinde kılanların benim Rabb'im Hudâ diyebilecekleri söylenerek, namazı kılmanın yanında onun vaktini tam olarak gözetmenin ve geciktirmemenin de son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Namazı vaktinde eyleyen edâ
Ol zeman diyebilür Rabb'im Hudâ[888]

[887] s. 617, ş. Hidâyet-Nâme, b. 12.
[888] s. 617, ş. Hidâyet-Nâme, b. 13.

Bir diğer örnekte ise, namazın îmânın nuru olduğu orucun ise ruha hayat verdiği ifade edilirken namaz ve oruç ibadeti birlikte zikredilmiştir. Namazın îmânla birlikte anılması onun dini açıdan hayati önem arzettiğini göstermektedir.

Namaz nûr-i îmân olmuş savum rûha hayat vermiş[889]

Namazla ilgili dikkat çekilen bir başka husus da onun nasıl kılınacağıdır. Namaz, ta'dîl-i erkân olarak ifade edilen kurallara dikkat edilerek kılınır, her bir aşamasında ibadeti yapanın dikkat etmesi gereken belirli süreler bulunmaktadır ki bunlara ve diğer rükünlerine dikkat edilerek kılınan namaz ta'dîl-i erkân üzere kılınmış bir namazdır. Örnekte de, Müslümanların namazlarını ta'dîl-i erkân üzere kıldıkları, kalb huzuru ile niyaz eyledikleri, muhabbet kanadıyla uçtukları söylenmiş ve tevhid ehli olanlara cân kurban denilmiştir.

Ta'dîl-i erkânla kılar namazı
Huzûr-i kalb ile eyler niyazı
Per-i muhabbetle eder pervâzı
Ehl-i tevhîd olan câne cân kurban[890]

2.14.2. Zekat

Zekat, sahip olunan mal ile yapılan farz bir ibadettir. Sahip olunan malın çeşitli özelliklerine göre, ondan, farklı miktarlarda, ihtiyaç sahiplerine vermektir. Bu vesileyle toplumda yardımlaşma duygusu ve empati hissi geliştirilmiş olup zenginle fakir arasında oluşması muhtemel kıskançlık, hased, hor görme, bencillik gibi olumsuz duygular önlenmiş olmaktadır. Lutfî Efendi de zekat ibadetine dikkat çekmiş mısralarında onun önemine vurgu yapmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, zekâtın kur'ân'da emredilen büyük farzlardan olduğu, namazın zekatsız kabul edilmeyeceği ve Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar Allah'ın bu emrinin bulunduğu söylenerek, namazsız, zekatsız İslam olur mu diye sorulmuştur.

---

[889] s. 580, ş. 694, b. 10.
[890] s. 370, ş. 397, k. 3.

Zekât farz-ı a'zam emr eder Kur'ân
Kabûl olmaz namaz zekâtsız bir an
Âdemden Hâtem'e emr eder Rahmân
Salatsız zekatsız İslâm olur mu[891]

Devamındaki örnekte ise, âlemleri yaradan malı verdi ve vacibi farzı sıradan emretti denilerek bir çok malda genel zekat oranı olan kırkda bir oranına dikkat çekilerek, namaz niyaz olmadan Müslümanlık olur mu diye sorulmaktadır.

Malı verdi âlemleri yaradan
Emretdi vâcibi farzı sıradan
Kırkda birdir zekât çıkmaz aradan
Namazsız niyazsız İslam olur mu[892]

Sonrasında, Allah'ın emrine razı olunarak, dünyada kırkda bir kuruşun fakirlere verilmesiyle âhirette büyük mülke nail olunacağı söylenmiştir. Zira bu dünya açısından da düşünüldüğü takdirde, aslında mal ve mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu anlamak hiçte zor olmasa gerektir. Zira bu dünyadan ayrılanlar yanlarında buraya ait bir şey götürmemektedirler. Dolayısıyla insanlar zekat ibadetiyle kendilerine ait olmayan bir varlıktan varlığın sahibinin yoluna harcama yapmaktadırlar.

Kırkda bir kuruşu verin fakîre
Nâil olun yarın mülk-i kebîre
Râzı olun bugün emr-i Kadîr'e
Salatsız zekatsız İslâm olur mu[893]

Bir diğer örnekte ise, zekat, âhirette pişmanlık kapısıyla zekat verenlerin arasına engel olur denilmektedir.

Zekâtdır sed eden yarın bize ebvâb-ı nîrânı[894]

---

[891] s. 538, ş. 642, k. 5.
[892] s. 538, ş. 642, k. 6.
[893] s. 539, ş. 642, k. 7.
[894] s. 580, ş. 694, b. 10.

Konuyla ilgili buraya alınan son örnekte ise, zekat vermeyenlere karşı şiddetli tepki gösterilmekte ve onların cennetteki Kevser havzından içemeyecekleri belirtilmektedir.

Zekât nâmını vermedin ey münkîr-i menhûs
Zannetme ki cennetdeki Kevser'den içersin[895]

2.14.3. Oruç

Oruç, Müslümanlara yılda bir ay olmak üzere farz kılınmış bir ibadettir. Sabah namazından önce, imsak vaktinden başlayıp akşam namazı vaktiyle sona erer ve bu arada hiçbir şey yenilip içilmemesi ve bazı konularda dikkati kapsar. Fakat sadece bununla sınırlı değildir. Aynı zamanda bireysel durumu düzeltme, Allah'ın yasakladığı şeylerden uzaklaşma, çevreye insan ve doğa anlamında zarar vermeme vb. tutum ve davranışları da içine alır. İnsanlar oruç tutarak aç ve muhtaç insanların halini anlayıp onlara yardım ellerini daha samimi şekilde uzatabilirler. Lutfî Efendi, orucun farziyetine ve önemini, hem edebi bir tür olan ramazannâmelerinde hem de diğer şiirlerinden bazılarında, ifade etmiş ve bu konuya vurgu yapmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, inananların Ramazân ayında Hudâ'nın emrine boyun eğerek, edeb ve hayâ ile oruçlarını tutup, gönüllerinde irfânı gördükleri anlatılmıştır.

Ramazân'da hayâ eyler Hudâ'nın emrine münkâd
Edeb ile dutar savmı görür gönlünde irfânı[896]

Diğer örnekte ise, inanan insanların, kendilerine farz olan oruçlarını Ramazân ayında tutacakları ifade edilmektedir.

Şehr-i Ramazân'da dutar savmını
Cenâb-ı Allah'dan diler kavmini
Tevhîd ile terk eylemiş nevmini
Ehl-i tevhid olan câne can kurban[897]

---

[895] s. 431, ş. 487, b. 5.
[896] s. 549, ş. 657, b. 7.
[897] s. 370, ş. 397, k. 5.

2.14.4. Hac

Hac, varlıklı Müslümanlara farz olan bir ibadettir ve islamın şartlarındandır. Yeterli zenginliğe sahip Müslümanların ömürlerinde bir defa beytullahı ziyaret edip hac ibadetini yerine getirmeleri farzdır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde hac ibadeti çeşitli vesilelerle geçmekle birlikte asıl dikkat çeken onun hacılar için yaptığı duadır. Duâ-i huccac ismiyle verilen bu şiir, eserde mersiyelerin olduğu bölümde verilmiştir. Nakaratları dua şeklinde olan şiirin, diğer kısımları ise hac ibadetinin safhalarını anlatmaktadır. Aşağıda hem bu şiirden hem de diğer şiirlerden hac temasını işleyen örnekler alınmıştır. Bunlardan birincisinde, islamın şartlarının tamamı sayılmakta ve oruç, namaz, hac, zekat ve şehadet kelimesi sıralanarak şartlarıyla emre itaat eyle denilmektedir.

Savm ile salât hacc ü zekât şâhid-i tevhid
Şürûtu ile eyle tamam emre itaat[898]

Mevlâ'nın beytini ziyaret edenlere Hudâ'dan merhabalar var ve hacılara Rahmân'ın rüzgarını veren sabâ rüzgarları var.

Züvvâr-ı beyt-i Mevlâ'ya Hudâ'dan merhabâlar var
Huccâca rîh-i Rahmân'ı veren bâd-ı sabâlar var[899]

Bir diğer örnekte ise, hacıların bulundukları yerler ve mekanlar sayılarak oralarda yapılan rükünler anlatılmaktadır. Hacıların Minâ'dan Mekke'ye farz ibadeti yerine getirmek için gittikleri söylenmektedir.

Minâ'dan Mekke'ye huccâc giderler
O dem farzullâhı edâ ederler[900]

Sonra ise, şeytan taşlama için taş toplanan Müzdelife'ye varılması, burada mağfiret güneşinin hacıların başına bütün parlaklığıyla doğması anlatılmaktadır. Nakarat kısımlarında ise, hacılar için af talebinde bulunulmaktadır.

---

[898] s. 130, ş. 63, b. 5.
[899] s. 224, ş. 185, b. 1.
[900] s. 670, ş. Duâ-i Huccâc, k. 18.

Müzdelife'ye ki inince huccâc
Mağfiret güneşi huccâca minhâc
Doğar başlarına bu şems-i vehhâc
Ey keremler kâni huccâcı afv et
Rahmet-i Rahmân'a muhtacı afv et[901]

Müzdelife'de taşlar toplandıktan sonra Allah'ın emriyle şeytanlar taşlanır, hacılar bin zevk içinde kalırlar ve şeytanların yürekleri haşlanır.

Bi-emrillah şeyâtînler taşlanır
Huccâc olan bin zevk ile hoşlanır
Şeyâtînin yürekleri haşlanır[902]

Sonra ise, haccın rükünlerinden olan kurban kesmeye geçilir. Kurbanlar kesilip kanları akıtılıp onların bedenlerinde canları çıkınca cennet evlerinin kapıları bu kurbanların sahiplerine açılır.

Kesilir kurbânlar akar al kanlar
Kurbânlar teninden çıkınca canlar
Açılur ebvâb-ı dâr-ı cinânlar[903]

2.14.5. Cenaze namazı

Cenaze namazı, vefat eden Müslümanlar için yerine getirilen bir sorumluluktur. Cenaze namazının kılınması farz-ı kifâyedir. Dolayısıyla müslümanlardan bir grubun yerine getirmesiyle diğerleri bu sorumluluktan kurtulur. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ölüm teması sıkça işlenmektedir. Bunlardan birinde ölüme işaret edilerek, insan vefat ettiğinde "kişi niyetine" denilerek onun için cenaze namazı kılınacağı ve konduğu kabirde kara toprağın insanı yiyeceği ifade edilmektedir. Sadece kişi niyetine denilmesi ise cenâzenin cinsiyetine göre, bu ifadenin başına er veya hatun ifadesinin eklenmesinden dolayıdır.

---

901 s. 669, ş. Duâ-i Huccâc, bend 13.
902 s. 670, ş. Duâ-i Huccâc, bend 15.
903 s. 670, ş. Duâ-i Huccâc, bend 16.

Kara yerler seni yerler
Kişi niyetine derler[904]

2.15. MUCİZELER

"Mucize, peygamber olduğunu ileri sürülen kimsenin elinde, onun doğruluğunu kanıtlamak için Allah tarafından yaratılan hârikulâde olaydır. Alimlerin çoğuna göre Resûl-i Ekrem'e de hissî mucizeler verilmiştir. Ayın yarılması, Bedir savaşında meleklerin müslümanlara yardım etmesi, peygamberin attığı bir avuç kumun düşmanların gözüne isabet etmesi hadiseleri Kur'ân'da zikredilen hissi mucizelerdendir. Resûlullah'ın az yemekle birçok insanı doyurması, az suyu çoğaltması, elindeki taşların Allah'ı zikretmesi, bazı hayvanların onunla konuşması, çağırdığı ağacın yanına gelmesi olayları da hadis ve siyer kaynaklarında nakledilen hissi mucizelerdendir."[905] *Lutfî Efendi, şiirlerinde mûcize kelimesini hem genel anlamda hem de bazı mucizelere işaret ederek daha özel anlamda kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte Hz. Peygamber için yazılmış bir na'tta onun mûcizelerinin sayısının fazlalığı belirtilerek onlara aded yok denilmektedir.*

Mu'cizâtına yok aded
Mâdâm ki Muhtâru's-Samed
Lutfî diler senden meded
Ahmed Muhammed Mustafâ[906]

Diğer örnekte ise, önce Hz. Peygamber'in yaradılışının Hudâ'nın nûrundan olduğu belirtilmiş, akabinde ise onun mucizelerinin Hudâ'nın fazlından ve lutfettiği bol bağıştan olduğu ifade edilmiştir.

Asl-ı zâtın ne diyem nûr-i Hudâ nûr-i Hudâ
Mu'cizâtın ne diyem fadl-ı Hudâ feyz-i atâ[907]

---

[904] s. 452, ş. 518, k. 2.
[905] Halil İbrahim Bulut, *"Mûcize", DİA, c. 30, s. 350-352.*
[906] s. 90, ş. 5, k. 15.
[907] s. 108, ş. 29, b. 1.

Aşağıda verilen beyitte ise, Mekke'den Medine'ye hicret esnasında Hz. Peygamber'in yolunu kesip işkence etmek niyetiyle yol üstünde bekleyen müşriklerin gözüne saçıp, Allah'ın izniyle onların kendilerini görmelerine engel olunan bir avuç toprağa ve söz konusu mucizeye işaret edilmektedir.

Seni tasdîk eder Lutfî iki âlemde bir sensin
Seni sevmeyenin gözüne hâki eyleyen Mevlâ[908]

Hz. Peygamber'in mucizelerinin manzum olarak anlatıldığı bir kaynakta ise bu mucize şu beyitlerle anlatılmaktadır:

Allah'ın Resûlünü öldürmek istediler
Tutup mel'un iblis'i güldürmek istediler

Lâkin bir avuç toprak kör etti gözlerini
Müşriklerin bu işten büsbütün arttı kini[909]

2.16. DİN İSİMLERİ

Eserde doğrudan din ismi olarak, islam ve musevîlik geçmektedir. Hristiyanlık ve mecûsîlikle ilgili çeşitli unsurlar geçse de bunlara doğrudan din ismi olarak rastlanmamıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte İslâm kelimesi kullanılmıştır ki eserin bütününe dağılmış halde, bu ve benzeri şekillerde pek çok kullanım görülmektedir. Lutfî Efendi, döneminden şikayet içeren bir şiirinden alınan örnekte, İslâm kelimesinin kolay kolay ağza alınmadığını belirtmekte, Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'ân'ın emirlerinin dinlenmediğini ifade etmektedir.

Kolay kolay İslâm nâmı söylenmez
Emr-i Kur'ân nedir aslâ dinlenmez

---

908 s. 103, ş. 20, b. 9.

909 Mustafa Necati Bursalı, *Allah Resûlünün Mucizeleri*, *İsmail Akgün Matbaası*, *İstanbul-1968*, *s. 61.*

Bu gaflet kıratı gider eylenmez
Kitabdan bî-taraf infirâd eyler[910]

Mûsevîlik kelimesinin geçtiği örnekte ise, hakkında şiirin yazıldığı şahsın bazen Muhammed meşreb yani, Müslüman, bazen de Mûsevî olduğu ifade edilerek onun farklı özelliklerine dikkat çekilmek istenmiştir denilebilir.

Muhammed meşrebi ekser olurdu Mûsevî bazen[911]

Hristiyanlıkla ilgili şiirlerde kullanılan unsurlardan biri ve buraya örnek olarak alınanı Hz. İsâ'nın çarmıha gerilmesinin sembolü olan haç'tır. Lutfî Efendi'nin savaş yıllarını anlattığı şiirinde Hristiyan düşman askerlerinin yaptığı zulmün bir parçasının da Müslümanların ibadethanelerine haç asmak olduğunu ifade etmiştir.

Câmi'lere haçları kâfirler o gün asdı[912]

Şiirlerde Mecûsîlikle ilgili kullanılan unsurlardan biri de mecûsîlerin mabedi anlamına gelen âteş-gede kelimesidir. Aşağıya alınan örnekte bu doğrudan ibadethane olarak kullanılmamış sembol olarak kullanılmıştır.

Çarpar dil-i dîvânesini âteş-gedeler
Dest-gîri ola âşıkına kâmet-i bâlâ[913]

2.17. KUTSAL KİTAPLAR

Allah Teâlâ'nın, peygamberleri vasıtasıyla insanlara gönderdiği ve onların takınması gereken maddi ve manevi tavırları ihtiva eden kurallar bütünüdür. Bir çok peygambere suhuflar gönderilmiş olmakla birlikte, dört peygambere verilmiş dört büyük kitap vardır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde bunlar, Kur'ân-ı Kerim hariç özel olarak verilmemiş fakat dört kitap veya peygamberlere gönderilen suhuflar da kastedilerek yüzdört

910 s. 155, ş. 92, k. 7.
911 s. 599, ş. 722, b. 9.
912 s. 574, ş. 687, b. 9.
913 s. 101, ş. 17, b. 3.

kitap olarak zikredilmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte de Hz. Peygamber medhedilirken, indirilmiş kitaplar anlamında kütüb-i münzele ifadesi kullanılmıştır, devamında ise dört kitap anlamına gelen çâr kütüb ifadesi kullanılmıştır. Beyitte, indirilmiş kitapların övdüğü Hakîm'in Muhtârı'nın vasıflarının, dört kitapta Allah övücüsü olmuştur denilerek kutsal kitaplarda son peygamberle ilgili övgülere işaret edilmiştir.

Kütüb-i münzelenin memdûhi Muhtâr-ı Hakîm
Vâsıf-ı vasfi ola çâr kütübde O Kadîm[914]

Sonraki örnekte ise, yine Hz. Peygamber'den bahsedilmekte ve ona yüzdört kitabın toplamının lutfedildiği ifade edilerek aynı zamanda Kur'ân'ın kendisinden önce gönderilen kitapları kapsamasına da dikkat çekilmektedir.

Seni yüz dört kitâbın cem'ine câmi' kıldı Hak
Enbiyâlar serveri şâfî şifâ şâfî şifâ[915]

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, Hz. Muhammed'i yüzdört kitabın medhettiği, fakat bunların içerisinde Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e gönderildiği anlatılmıştır.

Muhammed meddâhı yüz dört kitâbdır
Kur'ân ancak Muhammed'e hitâbdır[916]

2.17.1. Kur'ân-ı Kerîm

"Kur'ân-ı Kerîm, son peygamber Hz. Muhammed (as)'e vahiy yoluyla Allah tarafından gönderilen, muhtevasında Allah'ın Müslümanlara emirlerini barındıran bir kitaptır. Konu hakkındaki rivayetlerden ve Kur'ân'ın ilgili ayetlerinden çıkarılan sonuca göre Kur'an Hz. Peygamber'e kırk yaşında iken 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesinde inmeye başlamıştır. Bir grubun rivayetine göre Kur'an, Kadir gecesinde toplu olarak levh-i mahfûzdan dünya semasına inmiş, daha sonra yirmi veya yirmi üç

914 s. 611, ş. Na't-ı Resûlullâh, b. 6.
915 s. 108, ş. 29, b. 6.
916 s. 569, ş. 679, k. 5.

yıl içinde parça parça Hz. Peygamber'e vahyedilmiştir."[917] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Kur'an-ı Kerîm'den sıkça bahsedilmektedir. Bu kullanımlardan bir kısım örnekler aşağıda verilecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Kayyûm olan Allah, aldığı emirleri yerine getiren kuluna fermanını verdi ki bu ferman gönderilen kitapların sultânı olan Hz. Kur'ân'dır denilmekte ve Kur'ân'ın önemine ve kapsayıcılığına işaret edilmektedir.*

Fermân-berine fermânını verdi O Kayyûm
Sultân-ı kütüb Hazret-i Kur'ân nûr-i vâlâ[918]

Diğer örnekte ise, Kur'ân'ın Ramazan'da Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e indirilmesi anlatılmakta ve Kur'ân için kullanılan bir diğer isim olan "furkan" ismine dikkat çekilmektedir. Beyitte, Cebrâil (as) Furkân'ı Hudâ'nın emri ile getirdi ve Ramazan'da Ahmed'e indirdi denilmektedir.

Cibrîl-i Emîn emr-i Hûdâ ile getirdi
Ahmed'e nüzûl eyledi Furkân Ramazân'da[919]

Bir diğer örnekte ise, Hz. Peygamber medhedilirken Kur'an'dan ve onun muhtevasında bulunan iki sûreden bahsedilmiştir. Dörtlükte, Yâsîn sûresinin onu vasfettiği, onun cemâlinin güzellik güneşi olduğu anlatılmakta ve onun Tâhâ suresinin sırrı olduğunu Furkân'ın beyan ettiği ifade edilmektedir. Bu sûreler sadece Lutfî Efendi de değil diğer bir çok şairde de Hz. Peygamber'in medhinde kullanılmaktadır[920]. Muhtevâlarına bakıldığında ise Hz. Peygamberin desteklendiği görülmektedir.

Seni vasfedince "Yâsîn"
Cemâlin şems-i mehâsîn
Sırr-ı Sûre-i "Tâhâ"sın
Beyân-ı "Furkân" değil mi[921]

---

[917] Abdülhamit Birışık, *"Kur'an", DİA, c. 26, s. 384.*
[918] s. 111, ş. 34, b. 3.
[919] s. 458, ş. 524, b. 6.
[920] Konuyla ilgili bkz. *Fuzûli Divanı, Şeyh Galib Divanı.*
[921] s. 546, ş. 652, k. 5.

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, Kur'ân'ın muhtevasına ve işlevine dikkat çekilmiştir. Beyitte, ey ârif seni yaratan Allah'ın kitabına bir bak ve sana ne emrettiğini gör denilmektedir.

Bugün ey mü'min-i ârif seni halk eyleyen Allah
Kitâbullah'ına bir bak nedir gör emr ü fermânı[922]

[922] s. 599, ş. 722, b. 12.

Üçüncü Bölüm

HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ŞİİRLERİNDE GEÇEN TASAVVUFÎ UNSURLAR

3. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ŞİİRLERİNDE GEÇEN TASAVVUFÎ UNSURLAR

Bu bölümde öncelikle Lutfî Efendi'nin tasavvuf anlayışı ile ilgili bilgi verilecek, akabinde eserinde geçen tasavvufi kavramlar ve bunlarla ilgili örnekler değerlendirilecektir. Sonrasında eserde ismi geçen mutasavvıf şahsiyetlerin hayatlarıyla ilgili kısaca bilgi verilip, isimlerinin geçtiği beyitlerden alınan örnekler incelenecektir. Son olarak ise eserde geçen tarikatlerle ilgili bilgi verilip, eserde tasavvufî sembol olarak sıkça kullanılan güzellik unsurları sıralanıp örneklerle açıklanacaktır.

3.1. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Hâce Muhammed Lutfî Efendi, Bitlis'teki Küfrevi dergâhına bağlı mutasavvıf bir zattır. O tasavvufla sadece teorik olarak ilgilenmemiş, bilakis onu hayatını kuşatan bir çerçeve olarak görmüş ve hayatını bu ölçüye göre düzenlemiştir. Lutfî Efendi, tasavvufu öncelikle hâl ilmi olarak görmüştür. Ona göre, bir yaşam felsefesinin, gözleri ve gönülleri doyuran bir gıdanın adıdır tasavvuf. Onun tasavvuf anlayışında ilim ve amel yan yana ve bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Lutfî Efendi, tasavvufun ilk şartı

olarak dinî ve ahlâkî gereklilikleri eksiksiz yerine getirmeyi görmüş, bunlar yerine getirildikten sonra ise ayrıntılara inip hassasiyetleri geliştirerek takvada derinleşmeyi hedef göstermiştir. Onun tasavvuf anlayışının iki kelimeyle ifade edilmesi istense, Kur'ân ve sünnet denilebilir.

Lutfî Efendi'nin bir özelliği de, tasavvufun tanımını manzum olarak yapan sayılı mutasavvıflardan biri olmasıdır. O tasavvuf anlayışını oniki beyitlik bir şiirle anlatmıştır. Bu şiirin başlangıç beytinde, tasavvuf, maddi ve manevi kirlerden arındırılmış, ilâhi tecelliye uygun bir mahal haline getirilmiş tertemiz bir gönülle Allah'a yönelmektir denilmekte, akabine ise onun tasavvuf ıstılahında kullanılan kelimelerle övünmek olmadığı, bu kelimeleri bütün benliğinde yaşayarak hissedip, ilahi cilvelerin, gönlünde bulunan kapılarını aralayıp kainatı hikmet penceresinden seyretmek olduğu ifade edilmektedir.

Tasavvuf sâf-ı dilden Hazret-i Allah'a dönmektir
Tasavvuf ıstılâhâtı ile sanma öğünmektir[923]

Tasavvuf, tertemiz bir gönülle samimiyetle Allah'a yöneldikten sonra, her an Allah'ın emirleriyle olmak, maddi manevi davranışlara çeki düzen verirken ölçü olarak onun emirlerini almaktır. Onda kullanılan lafız ve ibareleri sadece beğenmek değil onların canlı bir göstergesi haline gelmek, bu ibare ve lafızları, öğrenmek, yaşamak ve hissetmektir.

Tasavvuf emr-i billah ile dâim olmak elbettir
Yalınız sanma elfâz u ibârât beğenmektir[924]

Tasavvuf yolunun inceliklerinden biri de ilahi cilveleri ve mahrem olunan sırları gönül gözü kapalı olan düşmanlardan saklamaktır. Onlara, zihinlerinde cahil izlenimi bırakacak şekilde görünmektir. Zira tarihte defalarca müşahede edildiği üzere, böyle insanlara ilahi sırlar açıldığında bu konuda bir inançları olmadığı ve ayrıca gönül ve zihin kapları dar olduğundan bu özel durumları anlayamadıkları için alay etme yoluna giderek hem kendileri günaha girmişler hem de toplumun bazı kesimlerinde zihin

[923] s. 150, ş. 87, b. 1.
[924] s. 150, ş. 87, b. 2.

bulanıklıklarına sebep olmuşlardır. Lutfî Efendi de bu durumun farkında olduğu için bu konuda hassas olunmasını tasavvufun şartları arasında saymıştır.

Bu yolda ketm-i esrâr eylemek ağyârdan farzdır
Cehâlet perdesine zâhiren vallah bürünmektir[925]

Her Müslüman önce kendinden sonra da en yakınından uzağa doğru çevresindekilerden sorumludur. Âlimler ve mutasavvıflar ise daha geniş kitlelerden sorumludurlar. Onlar toplumun içerisinde hidayet yolunu gösteren birer çerağ gibidirler. İnsanları Allah'ın yoluna çağırıp dini tebliğ ederler. Bu sorumluluk dolayısıyla onların gerekli olgunluğa eriştikten sonra halktan uzak bir köşeye çekilip bireysel yaşamaları hoş görülmemiştir. Onlardan toplumun önünde ve örnek olmaları beklenmiş, bu konuda mürşidlerinin uygun gördüğü yere gidip Allah'ın adını duyurmayı en asil vazife kabul etmişlerdir. Fakat takdir edilir ki tasavvuf neşrine me'mûr olmak için bazı yetenekler ve Allah'ın nasib etmesi de gereklidir. Mürşid, halden anlayan, insanlarla diyalog ve anlaşmanın usûlünü bilen, onları kırıp gücendirmeden mesajını verebilen, ifadesi anlaşılır ve etkili, gönüllere tesir edebilen özelliklere sahib olmalıdır ki vazifesini hakkıyla yerine getirebilsin. Lutfî Efendi, aşağıdaki beyitte tasavvuf yolunun bu özelliklerini anlatmaktadır. Bu beyitte, Âşık yüzbinlerce makamı geçip yükselse bile bazen mürşid olamayabilir, bu öncelikle Allah'ın istemesi, sonra mürşidin işareti son olarak da dervişin maddi manevi yeterliliğine bağlıdır denilmektedir.

Nice yüz bin makâmâtı terakkî eylese âşık
Tasavvuf neşrine me'mûr olur mu bunu bilmektir[926]

Lutfî Efendi, dinin şartlarının büyüğünün, merhametli olmak ve karşılaşılan her durumu önce kendi nefsiyle kıyaslayıp sonrasında o konuda bir karara varmak olduğunu ifade etmektedir. Bu mısrada, nefse kıyas kavramının günümüzde sık kullanılan karşılığı olan empati, kendisini

925 s. 150, ş. 87, b. 5.
926 s. 151, ş. 87, b. 10.

karşısındakinin yerindeymiş gibi düşünüp onun yaşadığı durum karşısında hissettiklerini anlamaya çalışma ve bu duygularla onunla konuşma, kavramı ortaya çıkmaktadır. Lutfî Efendi, toplumda, karşılıklı anlayış, sevgi, saygı, huzur ve barışın tesisi için, nefse kıyasın hayati önem taşıdığının farkındadır ve bu sebepten de onu dinin büyük şartı olarak saymaktadır. İkinci mısrada ise din ve tasavvuf terminolojisinde önemli yeri olan iki kavrama değinmiştir. Bunlardan biri, "samt" diğeri ise "sabr"dır. Samt, konuşmamak sessiz kalmak anlamına gelmekte, tasavvufta ise, boş ve zararlı konuşmaktan sakınmayı ifade etmektedir. Sabr ise, herhangi bir durum karşısında hoş görebilme ve tahammül edebilme gücüdür. Her iki kavramın anlamı düşünüldüğünde aralarında sıkı bir bağ olduğu görülmektedir, şöyle ki, samt, dili tutabilme, sabır isteyen bir iştir, sabrın bir boyutu ise sessiz kalıp diline sahip olabilmektir. Her iki kavram da vakıaya dönüştüklerinde uygulanması zor olan düsturlardır. Fakat, Efe Hazretleri, tasavvuf yolunun, manevi terakki yolu olduğunun, manevi terakkinin ise basit bir süreç olmadığının bizzat yaşayarak farkındadır. Dolayısıyla samt ve sabr bu yolda sadece iki önemli basamaktır ve kula düşen vazife, bu basamakları aşıp, İlahi dergâhın kapısında sabit olup tasavvuf yolunda devam etmektir. Lutfî Efendi, samt ve sabr ile ilgili ayet ve hadislere de telmihte bulunmuştur[927].

Bu dinin a'zam-ı şartı kıyâs-ı nefs ü insaftır
Yerinde sâmit u sâbir bu babda râhı almaktır[928]

Lutfî Efendi, tasavvufun tanımını yaptığı şiirinin mahlas beytinde ise, mutasavvıfda bulunması gerekli olan birkaç özelliğe işaret etmiştir. Mutasavvıf, kibir, gurur ve büyüklenme gibi dinen uygun görülmeyen duygu ve davranışlardan kaçınıp, Allah'ın huzurunda tevazu ile yüzünü

[927] Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım isteyin. Şüphe yok ki Allah, sabredenlerle beraberdir2/153. Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir2/45. Evet sizler sabreder ve itaatsizlikten sakınırsanız onlar da hemen üzerinize saldırırlarsa, Rabbiniz size beş bin nişanlı melekle yardım edecek3/125. Onlar, boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler ve «Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri istemeyiz» derler28/55.

[928] s. 151, ş. 87, b. 11.

yere koyar ve O'na en yakın olunan secde anının feyzinden nasiplenir. O, Mevlâ'ya dayanır ve îmânından dolayı sevinç duyar. İnanıp dayandığının yüceler yücesi olduğunun ve kendisinin îmân sahibi olmasının onun lütfu olduğunun farkındadır.

Tevâzu, tasavvufta önemle vurgulanan duygu ve davranış modellerinden biridir. Dervişin ilk eğitiminin önemli bir parçasıdır. Tevâzuyu yapmacıklıktan çıkarıp hakikat olarak yaşamaya başlayan derviş, gurur ve kibir illetini yenme noktasında önemli mesafe katetmiş demektir. Mütevâzi olan insan kainattaki birliğe inanmış, yaradılmışları eşit görüp ona göre davranışlar sergilemeyi kendisine ilke edinmiştir. Lutfî Efendi, bütün insanlar için gerekli olan bu ilkenin bir mutasavvıf için vazgeçilmez bir gereklilik olduğunun fazlasıyla farkındadır. Bu farkındalığından dolayı da bu konuyu tasavvufun tanımını yaptığı şiirinde belirtme ihtiyacı hissetmiştir.

Mutasavvıf mütevâzî olur kor yerlere yüzler
Dayanıp Lutfî Mevlâ'ya îmân ile sevinmektir[929]

Bu bölümde buraya kadar Lutfî Efendi'nin tasavvufun tanımını verdiği, şiirinden bazı beyitler alınarak onun tasavvuf anlayışı hakkında bir fikir verilmek istendi. Buraya kadar verilen örneklerde genel olarak, bir yapılması istenen durum, bir de yapılmaması istenen durum bulunmaktaydı. Aşağıdaki örneklerde ise, Lutfî Efendi, tasavvuf okutan kişilerden veya mutasavvıf olarak tanıtılıp sunulan şahısların halinden ve davranışlarından duyduğu rahatsızlığı, sebebiyle birlikte ifade etmektedir. Bu örnekler, daha ziyade O'nun zamanından şikayet ettiği, dönemindeki çarpık gördüğü durumları ifade ettiği şiirlerinde bulunmaktadır. Her iki şiir de, bir bütün olarak değerlendirildiğinde toplumdaki dini ve ahlâki çöküntü, dolayısıyla bunun beraberinde getirdiği kurumlardaki aynı sahalardaki çöküntü, büyük bir üzüntüyle anlatılmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan olumsuzluklardan bazıları, medreselerdeki eğitim kalitesinin düşmesi, ehliyetsiz müderrislerin artması, bunun yanı sıra cahil, hatta sahte şeyhlerin ortaya çıkarak tekkelerin güvenilirliğine ve saygınlığına zarar gelmesi olarak sayı-

[929] s. 151, ş. 87, b. 12.

labilir[930]. İlk dörtlükte, medrese ve tekke gibi saygın kurumlardaki çözülme ele alınmaktadır. Lutfî Efendi, burada tasavvuf eğitimi verenin Hakk'ı kabulden uzak olduğunu ve cehaletinden ya da kasden şeriate aykırı işleri uygunmuş gibi gösterip, yaptırdığını asırlardır onuruyla yaşamış bu topluma eksiklik olarak bunun yeteceğini ifade etmiştir. Zira o bu kurumların asırlardır toplumun temeli olduğunu, Anadolu'nun yurt edinilmesinde öncülük yapan Alperenlerin ocağının bu kurumlar olduğunu[931], insanların gönlüne sevgiyi, kardeşliği, hoşgörüyü ve ahlakî hassasiyeti yerleştirme noktasında üstlendikleri olağanüstü rolü çok iyi bilmekte ve bunların yozlaşmasına çok üzülmekteydi. Efe Hazretleri, bir toplumun madden ve manen çökmesinin en büyük nedenlerinden birinin onun dini ve ahlâkî dinamiklerinin yozlaşması ve kaybolması olduğunun canlı şahidlerinden biriydi ve bu durumu büyük bir noksan olarak görüyor ve çözülmenin kendisinin tahammülünü zorladığını ifade ediyordu.

Hakk'ı kabulden taşradır
İlm-i tasavvuf başladır
Şer'in hilâfın işledir
Yetmez mi bu noksan bize[932]

Diğer örnekte ise öncekiyle benzer olarak, tasavvuf ilmini okutanların cehalet sahibi oldukları anlatılmış, hatta bunların cehaletlerinin büyüklüğü, cahilliklerinin baki olmasıyla ifade edilmiştir. Sonrasında ise, işin yapılabilmesi için gerekli olan temel unsur olmadan bir işi yapmaya çalışma anlamına gelen, "ipliği yok bez dokudur" atasözü kullanılarak, bunlar ipliği olmadan bez dokutmaya çalışan kişilere teşbih edilmiştir ki, iplik olmadan bez dokumanın imkansızlığı malumdur. O, bütün bu olumsuzluklar karşısında ise gönlün endişe duymasının normal ve yerinde bir davranış olacağını söylemiştir. Takdir edilir ki, Lutfî Efendi, zor bir dönemde yaşamıştır.

---

930 Daha geniş bilgi için bkz. Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Yay., İstanbul-1996, s. 94-95.*

931 Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara-1997, s. 99-151. ; Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., ty., s. 244-247.*

932 s. 470, ş. 540, k. 14.

Asırlardır dünyaya meydan okuyan bir devletin aciz duruma düşmesine ve hatta yıkılmasına tanıklık etmiş, milleti ve memleketi için bizzat savaşmış, ve yıkılan devletin küllerinden yepyeni bir devletin doğuşunu müşahede etmiştir. Bu arada da elbette, neden sonucu savaşa kadar sürüklenen olumsuz durumların ortaya çıktığını sorgulamış ve bunun bir tek değil bir çok nedeninin olduğuna karar vermiş, yıkılmanın bir bütün olduğunu fark edip bu düşüncelerini ve farkındalıklarını şiirlerinde ifade etmiştir.

Kendinde cehli bâkîdir
İlm-i tasavvuf okudur
İpliği yok bez dokudur
Besdir gönül endişesi[933]

3.2. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

Lutfî Efendi'nin eseri, tasavvufî muhtevalı bir eser olması dolayısıyla içerisinde çok sayıda tasavvufî kavram bulunmaktadır. Çeşitli manevi durumların sûfîler arasında kendilerinin anlayacağı tabir ve terimlerle ifade edilmesinin gerekçesi olarak, kendilerine has ruhî ve sırrî mânaları birbirlerine anlatmak ve açıklamak, kendi yollarına yabancı olanlardan bu mânaları gizlemek ve saklı tutmak gösterilmiştir[934]. Çalışmamızın bu bölümünde, Lutfî Efendi'nin eserinde geçen tasavvufî kavramlar başlıklar halinde verilecek, kavramın geçtiği bazı örnekler verilip, örneklerde nasıl kullanıldığıyla ilgili kısa değerlendirmeler yapılacaktır.

3.2.1. Aşk

Aşk kavramı mutasavvıflar için vazgeçilmez bir kavram özelliği taşımaktadır. Tasavvufta varlığın temeli aşk olarak görülmektedir. Varlığın hareket halinde olması da aşka bağlanır, zira aşkta heyecan, hareket ve kıpırtı vardır. Aşk yolda olmaktır, bundan dolayı bütün yaratılmış olanlar

---

933 s. 563, ş. 673, k. 9.

934 Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi, Haz.Süleymen Uludağ, Dergah Yay, İstanbul- 2003, s. 147.*

bir yerlere doğru aşklarının peşinden sürüklenir dururlar. Dünya aşkla döner, güneş aşkla geceden nöbeti devralıp kainatı aydınlıklara gark eder, yağmur aşkla toprağa ve nebata koşar, nebat aşkla güneşe doğru boynunu uzatır ve insan aşkta yok olarak varlığının farkına varır. İnsan aşkla varlığı ve kendisini anlar, Hızır'ın peşine takılmış Mûsâ misali, ilâhî sırları keşfe çıkıp, gönlünün derinliklerindeki dehlizlerde dolaşır, uğranmamış limanlarında konaklar, gönül ülkesinin sır denizindeki en parlak ve pürüzsüz inciyi bulup çıkarır.

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de en çok geçen kavramlardan biri aşktır. Aşk kavramı, eserde bir çok yerde çeşitli vesilelerle geçmesinin yanında, eserde aşkın tanımını yapan yedi beyitlik bir şiir de bulunmaktadır. İlk örnekte, gökyüzünün çarhını çevirmek ifadesiyle, gezegenlerin devri ve gece ve gündüzün, gün,ay,yıl ve mevsimlerin yer değiştirmesine işaret edilerek bunların hareketlerinin yapılarında bulunan potansiyel sevdâ gücüyle mümkün olabildiği söylenmiştir. Mevlevî dervişlerinin sembolik dönüşlerinde de görüldüğü gibi yaradılmış olan her şey aşkla döner, bu dönüşlerde hiçbiri görevini karıştırmaz ve biribirine çarpmaz. Beytin devamında ise, belâ girdabına büyük bir balık gibi dalan aşktır denilerek, insan tanımlanmaktadır. Belâ girdabı aynı zamanda dünyaya işaret etmektedir. İnsan ruhlar âleminde, elest bezminde büyük bir aşkla Allah'ın varlığını kabul ederek "belâ" demiş ve hiçbir varlığın kabul etmediği akıl ve muhakeme sorumluluğunu kabul ederek, cismâni olarak da varlık sahasına çıkmıştır. Sonrasında ise bir belâ girdabı olan dünya sahrasına, var olma ve ruhlar âleminde âşık olduğu ilâhi sevgiliyi bulma arzusuyla büyük bir balık misali dalmıştır. Bu okyanusa dalanlardan gelişindeki asıl amacını unutanlar bu okyanusun belâ girdaplarına kapılıp kendilerini kaybetmişler, fakat ilahi aşklarını unutmayıp gönüllerinde onu besleyip büyütenler bu girdaplar ne kadar büyük olursa olsun aşkla oraya dalmış ve bu imtihan girdaplarına her dalışta daha güçlü olarak oradan çıkmışlardır.

Sipihrin çarhını çevre çeviren kuvve-i sevdâ
Belâ girdâbına hût-i muazzam-veş dalan aşktır[935]

[935] s. 262, ş. 238, b. 2.

Diğer örnekte ise, aşkın dengeleri değiştirebilme özelliğine dikkat çekilerek, aşkın yıkılıp harab olmuş viranelere uğradığında oraları âbâd edip ma'mur hale getirebildiği, varlık içerisinde yüzen ma 'mûr bir yere girdiğinde ise varlığı talan edip ma'mûrları yıkabildiği ifade edilmekte ve bunun acâip bir durum olduğu söylenmektedir. Bu beyitte aşkın gücüne işaret edilmiş ve onun girdiği yerde ne kadar köklü değişimler meydana getirebileceği vurgulanmıştır.

Acebdir mülk-i vîrâne girerse aşk olur ma 'mûr
Yıkan ma 'mûrları elbet eden vârı talan aşkdır[936]

Vahdet ülkesindeki evde garîbânlara arkadaş olan, ilahi aşkın saf şarabını içip gönülde nây üfleyip gariban âşığı mest edip kendinden geçiren aşktır. Aşk, nâyını öyle makamlarda üfler ki, her makamda, âşık başka bir hâle bürünür, ruhunun ufkunda açılan yeni pencereden kainatı bir başka açıdan seyreder. Lutfî Efendi, aşk nâyından bu makamları bizzat dinleyip, her makamda farklı ilahi işaretlerle karşılaştığı için, anlatımında, ifadelerinde, anlattıklarını yaşamış olmanın rahatlığı sezilmekte, okuyucularına ve dinleyicilerine gönül kaplarının genişliği oranında manevi lezzet sunmaktadır.

Diyâr-ı dâr-ı vahdetde garîbâne olan hem-dem
İçüp mey-i musaffâyı gönülde nây çalan aşkdır[937]

Dervişlerin kalpleri Mevlâ'nın tecellî ettiği yer ve İlâhi nazarın yöneldiği mahaldir ve bu hediyeyi bulan ise aşktır. Gönlünü ilâhi aşkla kuşatan dervişler tecelli hediyesine vasıl olurlar.

Tecellî-hâne-i Mevlâ kulûb-i dervîşân Lutfî
Nazar-gâh-ı İlâhî'dir bu tuhfeyi bulan aşkdır[938]

Mutasavvıflar aşkın bulunmadığı kalpleri ölü saymışlar, aşkı tanımayan insanları ise insanlık mertebesine yakıştırmamışlardır. Bu bağlamda mutasavvıflar tarafından aşkın farklı tarifleri yapılmıştır ki bunlardan biri burada verilecektir.

---

936 s. 262, ş. 238, b. 4.
937 s. 262, ş. 238, b. 6.
938 s. 262, ş. 238, b. 7.

"*Aşk her şeydeki iyiyi ve güzeli görebilmektir. Her şeye ibret nazarıyla bakıp ders alabilmek, Allah'ın her konudaki lütuf ve cömertliğini görebilmek, ihsan ettiği her şeye şükredebilmektir. Aşk müthiş bir lezzete sahip özel bir ızdıraptır. Bu acıyı ancak kalbinde taşıyanlar bilir. Bu acıyı taşıyanlar, her şeyde Hakk olduğunu ve her şeyin Hakk'a götürdüğünü görürler. Hakk'tan başka hiçbir mevcûdun olmadığını da bilirler. Bu hakîkati idrak sürecinde âşıklar Hakk'ta yok olurlar.*"[939]

Eserde önemle vurgulanan konulardan biri de Hz. Peygamber'e beslenen aşktır. Eserdeki neredeyse bütün şiirler Allah ve peygamber aşkına bağlanıyor denilse mübalağa yapılmış olmaz. Tasavvufta, Hz. Peygamber kainatın yaradılışının sebebi olarak gösterilir. Bu konuda "seni yaratmasaydım âlemleri yaratmazdım" mealindaki kudsi hadis olarak kabul edilen ifade delil olarak gösterilir. Efe Hazretleri, Arş, ferş ve dokuz feleğin dönüşünü Hz. Peygamber'in aşkına bağlayarak hüsn-i ta'lil sanatı yapmıştır. Beyitte, ey Allah'ın Resulü Arş, ferş ve dokuz felek senin aşkın ile dönmektedir ve senin zevkinin hayâlinden âlem hayrette kalmıştır. Sen yaratılmışların en şereflisi, kemâl sahiplerinin en üstünü, kainatın gözbebeğisin ey Resûl, sana âşık olan sabit durabiliyorsa yerinde, hayretindendir, yoksa senin aşkına tutulup da harekete geçmemek tarihte vaki olan bir durum değildir.

Arş u ferş ü nüh-felek devrân eder aşkın ile
Âleme hayret veren zevk-ı hayâlin yâ Resûl[940]

Işığını gönlündeki ilahi aşktan alan, sana pervane olan âşıklar nasıl kıpırtısız dursun pervânenin cânını teslim edene kadar durduğu görülmüş müdür. Bu sebepten Lutfî Efendi aşkın, gülün dalında duran bülbüle değil mumun ışığında yanan pervaneye sorulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu düşünce alışılmışın tersine de olsa düşünüldüğünde, Lutfî Efendi'nin tesbit ettiği bu ince ayrıntı hayranlık uyandırmaktadır. Takdir edilir ki, bülbülün gönlü aşk ateşiyle yanmış da olsa maşuku olan gülün dalındadır, ona dokunabilmekte istediği kadar onun yanında kalabilmektedir ve

---

939 Robert Frager, *Aşktır Asıl Şarap, Çev. Ömer Çolakoğlu, Keşkül Yay., İstanbul-2006, s. 40.*
940 s. 332, ş. 341, b. 2.

ortada somut bir ateş yoktur, oysa pervânenin ışık kaynağına uzaklığı da yakınlığı da hem soyut hem de somut anlamda ateştir ve onu yakmaktadır. Pervâne sessizdir, onun, sevgilisinin etrafında ona dokunabilmek için yaptığı çırpınışlardan başka bir şey duyulmaz, bülbül gibi aşkını ilan edip dillere düşmez, sessizce çırpınır ve sessizce ölür. Dolayısıyla aşk ateşinin niteliğini ve niceliğini sormak için en uygun muhatap pervânedir.

Nâr-ı aşkı bülbüle sorma gülün dalındadır
Lutfiyâ sor şiddet-i nârda yanan pervâneye[941]

Eserde aşkla ilgili pek çok terkip de yapılmıştır. Aşk çok yönlü ve insanı kendinden alan bir duygu olması dolayısıyla, her yönüyle ilgili ayrı bir benzetme yapılmıştır. Bunlardan bazılarını bu özel kavramı anlatmaya yardımcı olması bakımından burada vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Aşk bağlayıcılığı dolayısıyla zincire benzetilmiştir. Ayrıca eskiden deli kabul edilen insanların zincire vurulduğu da bilinmektedir ve bu durum dolayısıyla mısrada mecnûn kelimesiyle birlikte kullanılarak tenasüp san'atı yapılmıştır. Beytin diğer mısrâında, aşkın sevdâsının ciğerleri dağladığı ifade edilmektedir. Zira aşka tutulanlar çoğu zaman bu ciğer yangınıyla eriyip başka âlemlere kanat çırpmışlardır. Bu mısrada ayrıca sevdâ ifadesiyle tıpla ilgili bir duruma da işaret edilmiştir.

Zencîr-i aşk mecnûnları bağlamış
Sevdâ-yı aşk ciğerleri dağlamış[942]

Aşk, şehir olarak düşünülmüş ve şehr-i aşk terkibi ortaya çıkmıştır. Aşk öyle bir şehirdir ki, içinde birçok dershaneler bulunmaktadır, bunlardan biri de irfân mektebidir. Bu mektebin sadık öğrencisi gönüldür. Gönül, aşk şehrinin irfan mektebinde derslerini tamamladıktan sonra ilahi tecelliye mahal olacak kıvama gelmektedir.

Gönül mekteb-i irfânda okur ders
Bu şehr-i aşkda çok dershâneler var[943]

---

941 s. 462, ş. 528, b. 6.
942 s. 431, ş. 488, k. 4.
943 s. 249, ş. 220, b. 8.

Aşk, doğan kuşuna benzetilmekte, dolayısıyla âşık da aşk doğanının pençesinin esiri olmaktadır. Aşk doğanının pençesindeki kurbanı halinden o kadar memnundur ki, emîre sığınıp adalet hususunda fermân isteme ihtiyacı hissetmez.

Kim esîr-i pençe-i şehbâz-ı aşk olmuş bugün
İlticâ etmez emîre dâde fermân istemez[944]

Aşk, ateştir, fakat yakıcılığı maddi ateş gibi değildir. Onun yaktığı gönüller en üst derece yanıklara sahiptir, fakat yanan gönüllerin sahipleri bu yangından kurtulmak istemez, onlar bu yangınla var olmuş ve aşk ateşiyle ezelde verdikleri "belâ" ahdini yerine getirmişlerdir. Lutfî Efendi, aşk ateşinin, âşıkların gül sînelerine güller döktüğünü ve âh ateşinin yakıcılığının ise onların cân evine incû ektiğini söylemektedir.

Âşıkların âteş-i aşk gül-berine güller döker
Âteş-i âhın sûzişi cân-gâhına incû eker[945]

Aşk, âşıkları yakalayıp bendeden bir kementtir. Âşık bir kere aşkın kemendiyle avlandı mı bu durumdan kurtuluş imkanı yoktur. Kurtuluş imkânı olsa bile bu âşık tarafından arzu edilen bir durum değildir.

Âşıklar boynunda aşkın kemendi[946]

Aşk, tehlikeli bir tuzağa benzetilerek, dilberin hilesi öldürücüdür, aşk ise tehlikeli bir tuzaktır, biz ise hayret âleminde uykuda gibiyiz. Beyitte, aslında uykuda olmadıkları, fakat hayret âleminde oldukları için uykudaki birinin hareketsizliği içerisinde ve bu âlemin ihtişâmından kendilerini rüyâda sandıkları anlatılmaktadır.

Mühlikdir âl-ı dilber aşk dâm-ı mehlekedir
Âlem-i hayret içre gûyâ ki hâbdayız biz[947]

Aşk, feleklerden birinin ismi olarak ifade edilmiştir. Cân, cânânın

[944] s. 277, ş. 257, b. 4.
[945] s. 265, ş. 243, b. 1.
[946] s. 291, ş. 279, k. 5.
[947] s. 293, ş. 282, b. 5.

câzibesinden cezbeye tutulunca aşk feleğine kanat açmakta farklı âlemler dolaşmaktadır. Bu beyitte aşkın, farklı âlemlere kanatlanış olduğu, insanların ayaklarını yerden kestiği de belirtilmektedir.

Eflâk-i aşka per açın
Câzibe-i cânândır bu[948]

Aşk, bir iklimdir ki, o iklimde her mevsim bahardır. Sabâ ise aşk ikliminin gezginidir, bu iklimde Allah'ın rızâsını arayarak gezer. Sabâ, Hakk'ın rızasını bulma yolunda, ümit azığıyla, aşk ikliminin en kuytu köşelerini yoklar, en ince ayrıntılarını değerlendirir.

Sabâ seyyâhıdır iklîm-i aşkın
Sabâ tâlibidir rızâ-yı Hakk'ın[949]

Aşk, kebabla birleştirilip bir tamlama oluşturulmuştur. Muhabbet ehli, aşk kapısından içeriye girip kebabın ateşte piştiği gibi onlar da aşk ateşinde pişerler. Zira aşk kapısından geçen gönül aşk ateşinde kebab gibi döne döne pişerek, kendisinde masivaya ait ne varsa hepsinden kurtulur ve bulunduğu mekâna layık hale gelir.

Erbâb-ı muhabbet bilür bu bâbı
O bâbdan içeru aşkın kebâbı[950]

Aşk, içerisinde büyük sırlar barındıran bir hazinedir. Sırlarını ancak ehline açar, aşkın sırlarına vakıf olmak için, bülbül gibi, gülün dalından ayrılmadan sabırla bekleyip gerektiğinde ölümü göze alabilmek gerekir. Bülbül sabrı ve gayretiyle elde ettiği aşkın sırlarını, gülün dalında mest olup zevke geldiğinde, inceden inceye terennüm etmektedir.

Sırr-ı aşkı söyler inceden ince
Seyreyle bülbülü zevka gelince[951]

Aşk, katip kelimesiyle bir araya getirilmiş ve aşkın kâtibi terkibi

948 s. 436, ş. 496, k. 4.
949 s. 615, ş. Sabâ-Nâme, b. 20.
950 s. 389, ş. 426, k. 5.
951 s. 390, ş. 426, k. 6.

oluşturulmuştur. Aşk katibinin vazifesi, aşk tuzağına düşen gönül kuşlarının şeklini tesbit etmektir. Lutfî Efendi, gönül kuşunun aşk tuzağına düştüğünü ve aşk kâtibi tarafından tesbit edilip âşıklar defterine yazıldığını söyleyerek, bu deftere yazılan isimlerin silinmediğini vurgulamıştır. Beyitte, âşıkların en büyük isteğinin isimlerinin bu deftere kaydedilmesi olduğu ima edilmektedir.

Dâm-ı aşka mürg-i dil oldu giriftâr çare yok
Tesbît etdi kâtib-i aşk dilde eşkâlin senin[952]

Aşk, şerbet olarak somutlaştırılmıştır. Fakat bu şerbet o kadar kıymetlidir ki, bir damlasının bedeli cândır.Cân bedelini ödeyip aşk şerbetinden bir katre almaya koşanlar ise, dünya ve ahiret devletini elde etmişlerdir.

Şerbet-i aşk şevketi katresi cân kıymeti
İki cihan devleti buldu bu pûyendeler[953]

Aşk kâ'besi, ifadesiyle mürşide işaret edilmiştir. Mürşidin her bir gözü aşk kâ'besini gösteren bir kıble göstergesidir. Mürşid her zaman sözlü konuşmaz, bazen tasavvufda önemli bir yeri olan nazar ile konuşur, bu nazarlar dervişe yön verir, onu aşk kâ'besine oradan da Rahmân'a eriştirir.

Her dîdesi bir kıble-nümâ kâ'be-i aşka
Aşk kâ'besini bilmeyen Rahmân'e yetişmez[954]

Aşk, denizle birleştirilerek aşk denizi tamlaması oluşturulmuş ve bu denize dalan âşıkların işinin gece gündüz inlemek olduğu ifade edilmiştir. Âşıklar, mâşuklarının hasretiyle yanıp tutuşurlar ve bir nazar umarak özlemle beklerler.

Gâhî leyl ü nehâr şugli zâr olur
Dalmış aşkın deryâsına efendim[955]

Aşk, Allah'ın didarını isteyenlerin yolunda rehberdir. Şiir ise aşkın

952 s. 416, ş. 466, b. 6.
953 s. 184, ş. 125, b. 6.
954 s. 289, ş. 276, b. 3.
955 s. 346, ş. 362, k. 4.

aynasıdır. Aşkın aynası olan şiire bakıldığında, nakış nakış işlenmiş Allah aşkı görünen ifadeler âşıklara zevk bahşeder ve aşk yolunda rehberlik eder.

Tâlib-i dîdâr-ı Mevlâ aşkı rehber eylemiş
Şi'r ise mir'ât-ı aşkdır aşka eyle himmeti[956]

Aşk kuşu, ifadesi de farklı ve güzel bir benzetmedir. Aşk kuşunu gönül evinde misafir edip irfan arşını görenler cennet istemezler. Onların tek dileği ilahi aşkla dolup Hakk'ın rızasını kazanmaktır.

Mürg-i aşkı âşiyân-ı dilde mihmân eyleyen
Arş-ı irfânı görenler istemez dâr-ı ne'îm[957]

Aşkın güneşi, elest meclisinde gönüllere görünmüş nasibi olanlar onun ziyasından feyz almış ve vahdet nûru sebebiyle Rahmân'a yakınlaşmışlardır. Ruhlar âleminde ilâhi aşka tutulan ruhlar dünya sahrasına düşünce ayrılık ateşiyle yanarak, asıl mekanlarına özlem duymuşlardır.

Aşkın güneşini gönül gördü ise rûz-i elest
Elbet o nûr-i vahdetin kurbiyyeti Rahmân olur[958]

Aşk yolu, zorlu bir yoldur. Aşk yolunun zorluğu belâ girdâbının devrinden daha şiddetlidir, fakat yine de gönül cennetinde ululuğu aşk ile bulursun. Zorlu aşk yolunu aştıktan sonra, gönül cennetindeki tahta aşk ile oturursun.

Devr-i girdâb-ı belâdan pek şedîddir râh-i aşk
Yine aşk ile bulursun cennet-i dilde azîm[959]

Aşkın bir özelliği de akıl ile birlikte bulunmaması olarak zikredilmiştir. Şâir, kendisinden aklı ve aşkı birlikte getirmesini istediklerini fakat bunun imkansız olduğunu söylemiş ve kendisine bu emri verene, akıl ve aşk kimde birleştiyse bana göster diyerek bu isteğin meydana getirilmesinin

---

956 s. 535, ş. 637, b. 6.
957 s. 341, ş. 354, b. 5.
958 s. 244, ş. 213, b. 4.
959 s. 341, ş. 354, b. 6.

imkansızlığını anlatmak istemiştir. Beyte göre, aşk bir bedene geldiği zaman akıl orayı terk eder. Âşık kumandayı aklına değil gönlüne vermiştir ve o nereye sürüklerse oraya gider.

Akl ile aşkı berâber al da gel fermân ise
Kimde cem' olduysa göster emr-i muhâlin senin[960]

Aşk, şarapla birlikte kullanılmış ve her ikisinin de aklı giderme özelliği vurgulanmıştır. Ey Lutfî gece gündüz gönülden Allah'a yakar ve sana aşk şarabından bir katre lutfetmesini iste, zira, hakimiyetinde ortağı olmayan yüce yaratıcıya aşk şarabını kullarına lutfetmek yakışır. O ihsân etmeyi sever.

Gönülden rûz u şeb Lutfî tazarru' eyle Mevlâ'ye
Şerâb-ı aşkın ihsânı sezâdır ol bî-enbâze[961]

Aşk bir pazar yeri olarak tahayyül edilmiştir ki, orada erler meydân ederler. Erenler aşk pazarında mâsivâya ait her şeyi satarlar ve buna karşılık Hakk'ın rızasını almaya çalışırlar. Bu alışverişte aşklarının zevkine varırlar. Aşk pazarının müdavimleri, zikir halkasında ilahi aşk neşvesiyle dönerek erenler meydanında boy gösterirler. Hû diyerek kendilerini unuturlar ve kendilerine emanet olarak verilenleri, ezeli ve ebedi varlık ve hayat sahibi olan Allah'a teslim ederler.

Bâzâr-ı aşka girdi erenler
Meydân içinde merdâne yâ Hû
Bu zevk-ı aşkı sürdü erenler
Devrân ederler merdâne yâ Hû[962]

Eserdeki gazellerden biri ise aşka hitaben yazılmıştır. Şair aşka kendisini ne hallere düşürdüğünü anlatmıştır. Aşk gönlünde konaklamadan önce ne halde olduğunu, aşk gönlüne misafir olduktan sonra ne hale geldiğini karşılaştırmalı olarak özetlemiştir.

960 s. 417, ş. 467, b. 4.
961 s. 470, ş. 541, b. 7.
962 s. 437, ş. 498, k. 1.

Ey aşk beni sen derd ile gavgâlara saldın
Aklımı alup son ucu sevdâlara saldın[963]

Ey aşk sen beni öyle bir hâle bıraktın ki, ne olduğumu anlayamadım, sen benim aklımı başımdan alıp beni dîvâne ettin ve mecnûn gibi çöllere gönderdin.

Bir hâle bırakdın beni n'olduğumu bilmem
Dîvâne edüp sen beni sahrâlara saldın[964]

Ben akıllılar ile edeple arkadaşlık ederdim, beni aşk ile onlardan ayırıp itibârımı mahvettin. Aşk geldi aklım çekildi gitti, aklımın yolunu bırakıp gönlümün peşine takıldım, o da beni akıl ülkesinin itibarsız bir ferdi, fakat aşk ülkesinin padişahı yaptı.

Âkıller ile ülfet ederdim edeb ile
Anlardan alup aşk ile rüsvâlara saldın[965]

Aklım başımdayken o güzelin dağınık zülüflerini hayal etmezdim, oysa bu gün zülfünün düşüncesiyle hayallere daldım.

Gelmezdi hayâlime hem ol zülf-i perîşân
Lutfî'yi bugün fikr ile hulyâlara saldın[966]

3.2.2. Âşık

Âşık tipi tasavvuf edebiyatının en önemli tiplerindendir. Âşık, kendisine aşkı rehber eylemiştir. Aşk kendisine hangi yönü işaret ederse oraya gider. Söz konusu tasavvuf olduğu için burada ele alınan aşk da ilâhî aşktır. Âşık da Allah aşkıyla yanmakta, maşukunun kapısında seherlerde, gözyaşıyla günah kirlerini yıkayıp masivaya ait ne varsa onlardan arınmaya çalışmaktadır ki yüceler yücesine layık bir kul olabilsin ve O'nun kendisini dünya hanına gönderdiğindeki durumundan daha makbul bir hale

[963] s. 435, ş. 494, b. 1.
[964] s. 435, ş. 494, b. 2.
[965] s. 435, ş. 494, b. 4.
[966] s. 435, ş. 494, b. 5.

gelebilsin. Âşık, gönlünü ve gözünü uyanık tutmak için ne gerekiyorsa yapmaya gayret eder. Âşık tipi için edebiyatta çizilen profil, gözlerinden kanlı gözyaşları akıtan, rengi sararmış, maşukun dergâhının kapısını mekân tutmuş, cânını sevgiliye kurban diye sunmuş, dünyaya ait unsurlarla hiçbir şekilde ilgilenmeyen, tek derdi sevgilinin rızası olan bir tiptir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde âşık pek çok özelliğiyle defalarca geçmektedir. Bu başlık altında Lutfî Efendi'nin şiirlerinde âşık tipinin hangi özellikleriyle geçtiği şiirlerden örnekler verilerek gösterilecektir.

Âşık, gözünden inci taneleri gibi kanlı gözyaşları akıtmaktadır. Göz yaşlarının kanlı olmasının sırrı, onların dünyaya ait unsurları içermesindendir ki âşığın göz yaşları kuruduğunda onun maddi âlemle ilişiği kesilmiş ve Rabb'ine layık hale gelmiş olduğu kabul edilir. Aşkın onu mekan tuttuğu âşığın yüzünden bellidir. Gözünden akan kanlı yaşlar aktıkları yerde iz yapmışlardır ve âşığın yüzüne bakanlar onun kanı çekilmiş sarı renkli yüzünde bu izler daha da belirgin görürler.

Dâne dâne kan yaş akar gözünden
Revîş-i aşk belli olur yüzünden[967]

"*Hallâc-ı Mansur, aşkı uğruna ölümü göze almış, bundan dolayı da şehid-i aşk olarak isimlendirilmiştir.*"[968] "*Cezbe anında söylediği "ene'l-Hak" sözü yüzünden idam edilerek cezalandırılmıştır. Fakat o kendisine atılan taşların açtığı yaralardan akan kanlara aldırmayarak "aşk namazı için abdest ancak kanla alınır" demiş ve hakiki hayata dârdan gülümsemiştir.*"[969] *Lutfî Efendi, örnek beyitte, sen Mansûr gibi âşık ol ve dârdan kaçma, âşık cânından ayrılabilir fakat cânânından ayrılmaz diyerek,âşığın gönül tahtına oturttuğu sultan için seve seve dâra çekilmeyi göze alabileceğini söylemiştir. Âşık yok olarak varlığa ulaşmakta, dünyaya ait ne varsa hepsinden kurtulup maddi olan bütün ağırlıkları, bedenini bile, dünyada bırakarak dârdan Allah'ta fânî olmaya kanatlanmaktadır. Mansûr masivâdan kurtulma ve cânâne fedâ olma konusunda âşıkların örneği ve rehberidir.*

---

[967] s. 291, ş. 279, k. 3.
[968] Mustafa Uzun, "*Aşk*", *DİA , c. 4, s. 19.*
[969] A. Ali Ural, *Satranç Oynayan Derviş, Şule yay., İstanbul-2008, s. 31.*

Mansur-âsâ âşık ol kaçma bu dem sen dârdan
Cândan ayrılmak olur ayrılmak olmaz yârdan[970]

Dilberin nazlı cilveli göz süzmeleriyle âşıklar hayat bulur, seher vaktinde uyanık olup sabahın feyzinden faydalananlar ebedi bir hayat bulurlar. Sabâ rüzgârı seher vaktinde sevgiliden gelen habercidir. Sabah vakti Allah âşıklarının önemsediği bir vakittir. O zaman uyanık olup dağılan feyizden istifade etmek için gönüllerini hazırlarlar. Sevgilinin öldürücü yan bakışlarıyla âşık maddi varlığından kurtulup ebedi hayata erer.

Nîm-nigâh-ı dilber ile âşıkân bulur hayât
Hayât-ı bâkî bulur kim feyz alur eshârdan[971]

Aşk şarabının sâkîsi vahdet şarabını gönülde sunsa, âşıklar kendinden geçip düşmanlarından kurtulurlar. Âşık vahdet şarabıyla hidayete erip kendinden geçer, tek düşündüğü Hak olur ve bâtıl olan her şeyden uzaklaşır.

Ger şerâb-ı vahdeti verse gönülde sâkıyâ
Âşıkân sermest olur halâs bulur ağyârdan[972]

Âşıkların gözlerinin yaşı dinmez, onlar cânânın yoluna başlarını fedâya her zaman hazırdırlar. Onların tabi oldukları aşk yolunun kaidesi, cânını ve başını Hakk'ın yoluna vermek, emanetleri asıl sahibine teslim etmektir.

Akar gözlerinin yaşı cânân yoluna kor başı
Verir cânı geçer serden budur âşıkların râhı[973]

Âşıklar âteşten kemendlerle bağlıdırlar, bu ateş onları yakmaktadır ve aşk ateşi öyle bir ateştir ki âlemi yakacak güce sahiptir. Âlemde, yaratılmış olan her şey Allah diyerek onun aşkıyla yanmakta, her varlık kendi lisanıyla Allah'ı zikretmektedir, dolayısıyla aşk ateşi âlemi sarmıştır[974].

---

970 s. 400, ş. 443, b. 1.
971 s. 400, ş. 443, b. 3.
972 s. 400, ş. 443, b. 4.
973 s. 559, ş. 667, b. 2.
974 Görmez misin ki, göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kanat çırpıp uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini? Her biri kendi tesbihini ve duâsını bilmiştir. Allah, onların yapmakta

Âteşdendir âşıkların kemendi
Bu âteş Lutfiyâ âlemi aldı[975]

Âşık teslimiyet sahibidir. Onun için en önemli şey mâşukunun memnuniyetidir. Bu memnuniyet için kendisinin canı istense seve seve verir, çünkü o sevgilisi için yaşamaktadır. Kendisine, fedâ ettiği cânı veren de teslim olduğu ilahi sevgilisidir. Âşık, cânını cânın ve hayatın asıl sahibi olan Allah'a fedâ ederek vahdet sarayında konaklar. Lutfî Efendi de aşağıdaki örnek beyitlerde, aşkın ateşi cân evime cennet zevki bağışlamaktadır, gönlümü verdiğim ezeli güzel beni dâre çekse bu bana hayat bağışlamak gibidir demektedir. Zira âşık için asıl hayat masivânın ağırlıklarından kurtulup, tertemiz bir gönülle ilahi huzura varmaktır. Bunun yolu da zaman zaman yağlı urgandan geçmektedir.

Âteş-i aşkı olur cân-gâhıma zevk-ı cinân
Dildârım beni dâre çekse hayâtdır özüme[976]

Âşık maşuğunun isteklerine sınırsız bir itaatle karşılık verir. Maşuğum göz ucuyla bile baksa gönlüm yüce arşa döner, o bu kadar lutfetse benim kendimden geçmeme kafi olur ve benim için ne takdir ettiyse kabul ederim.

Nîm-nazar eylese dil-hânem olur Arş-ı berîn
Ne diler ise yapar râzı oluram yazıma[977]

Sabâ rüzgârı ezelden sevgilinin dîdârına âşıktır, aşkından dolaşıp durmakta, seherlerde âşıklara maşuklarından haber getirmekte, uyanık gönüllere Allah'ın feyzini üflemektedir. Dîdâra âşık olan pervâne gibi şem'a yanmaktan kaçınmaz. Mumun ışığına koşarken ateşinde yanmak ona güç gelmez.

Ezelinden sabâ müştâk-ı dîdâr
Yanar şem'a olan âşık-ı dîdâr[978]

olduklarını hakkıyla bilir24/41.

975 s. 537, ş. 640, k. 5.

976 s. 489, ş. 569, b. 2.

977 s. 489, ş. 569, b. 3.

978 s. 615, ş. Sabâ-Nâme, b. 13.

Güzellerin yüzüne âşık olan cân verir, zira onların yüz görümlüğü bir cândır. Cân bahasını vermeyene cemallerini göstermezler. Âşıklar, güle âşık bülbül misali güzelin gülbahçesine cân atarlar. Orada vahdet güllerini derip, varlıkta, varlığı yaradanı müşahede ederek ilâhi feyzle mest olurlar.

Âşık olan cân verir dîdârına dilberlerin
Bülbül-veş cân atar gülzârına dilberlerin[979]

Cânânına âşık olmanın şartı, cânından geçip cânını cânânının yoluna verebilmektir. Âşık güzellerin zikrini cân kulağı ile dinler. Hem güzellerden bahsedenlerin konuşmalarını hem de güzellerin konuşmalarını cân kulağına duyurur.

Cân verir cândan geçer cânânına âşık olan
Gûş-i cânın bahşeder ezkârına dilberlerin[980]

Mevlâ'nın sevgisinin bâdesi Allah aşkıyla yananları çepeçevre sarıp aşk şarabına kandırmış. Kim güzelleri düşünmeye dalarsa yok olur. Beyitte, fâni olma ifadesi ilk etapta olumsuz bir durum gibi görünse de aslında âşığın en çok arzu ettiği durumdur. O Allah'ta fânî olmayı, "ben" den kurtulup "Hû"'ya ulaşmayı her şeyden çok istemekte ve bunu hayatının gayesi olarak görmektedir.

Hubb-i Mevlâ bâdesi âşıkların gark eylemiş
Kim düşer fânî olur efkârına dilberlerin [981]

Âşık için sevgilinin diyarı en güzel mekandır. Yârin diyârı âşık için, saadet gül bahçesinin gülüdür. Ey Lutfî güzelin yurduna gitmek için cânını at. Onların yurduna varan yol dârdan da geçse cânını ver ve geçip cânanına ulaş. Dâr kelimesi kinayeli kullanılmış ev anlamının yanında, güzelin zülfü, onun âşıklarını idam ettiği yer anlamı da ima edilmiştir.

Gül-gülistân-ı seâdet âşıka diyâr-ı yâr
Lutfiyâ cânın atagör dârına dilberlerin[982]

---

[979] s. 430, ş. 486, b. 1.
[980] s. 430, ş. 486, b. 2.
[981] s. 430, ş. 486, b. 3.
[982] s. 430, ş. 486, b. 5.

Dünya yaratıldığından bu yana her ânı tevhid iledir. Allah deyip semâ yapan Mevlevîler gibi dönmektedir. Ne yolunu ne de vazifesini şaşırmaktadır, kendisine çizilen rotada Allah'ın birliğini ilan ederek Allah aşkıyla devr etmektedir. Pazar muhabbet pazarı olunca orada meydan alanlar da âşıklardır. Bu pazarda, gönül, aşk, sevgi ve cân alıp satarlar.

Devrân olalı devrân tevhîd iledir her ân
Bâzâr-ı muhabbetde âşıklar alur meydân[983]

Aşkın yakıcı ateşi baldır ve âşıklar için şifa kaynağı olan tatlı sudur. Derd ehli olan derviş derdine kurbân olur. Derviş derd çekerek, sabır ve hamd ile olgunlaşıp dergâhına layık hale gelir, tasavvuf yolunda ilerlemesine vesile olduğu için derdinden şikayetçi değil bilakis onun için müteşekkirdir. Lutfî Efendi, bu beyitte dervişin bir özelliğinin de aşkın ateşiyle yanıp, dertlerini kendisini yücelere taşıyan bir basamak sayması olduğunu belirtmiştir.

Aşkın âteşi baldır âşıklara zülâldir
Derd ehli olan dervîş derdine olur kurbân[984]

Âşıkların yol göstericisi, aşktır. Aşkın izini izleyenler ise sevgilinin dergâhına kurbân olarak giderler. Aşk, aynı zamanda aşılması zor engellerle dolu bir yoldur. Âşık, aşkın rehberliğinde, bu yolda önüne çıkan engelleri hakkıyla aşabilirse bu yolun sonunda maşuğun cemâli vardır.

Aşk olmuşdur âşıkların rehberi
Dergeh-i dildâre giderler kurbân[985]

Âşık aşk şarabıyla mest olmuştur, fakat bu sarhoşluk ona miskinlik değil hareket kabiliyeti kazandırır. Yârine yaklaşmak için elinden gelen gayreti gösterir. Zira yâriyle kavuşmayı umanlar sıkıntılardan çekinmezler. Sıkıntılar âşığa ümit ve güç olarak geri döner, gayretini ve çabasını artırır.

---

983 s. 382, ş. 414, b. 1.
984 s. 382, ş. 414, b. 2.
985 s. 377, ş. 405, k. 7.

Civâr-ı yâre kurbiyyet bulursa âşık-ı sermest
Umanlar vuslatı Lutfî çekinir mi cefâlardan[986]

Edebiyattaki klasik âşık tipinin birkaç özelliğinin bir arada verildiği beyitte ise, yârimin yolunda yaralansam, yine yârimi gözlerim, başım açık ayağım yalın, utanmayı bıraktım denilmektedir. Âşık artık insanların kınamasından ayıplamasından çekinmemekte, kendisini sevgilisinin yolunda harab etmekte, ne kadar eziyet ve cefa görse de bu yoldan dönmeyi düşünmemektedir. Yâri yolunda eziyete uğramak onun için bir şeref, bir mutluluktur.

Yâr yolunda yârelensem yine yâri gözlerim
Baş açık yalın ayak ben terk-i ârı gözlerim[987]

Âşıkların gözü daima kandır. Onlar kanlı gözyaşlarıyla ağlamakta, ağlamaktan gözyaşları tükendiğinde ise, gözlerinden yaş yerine kan akıtmaktadırlar. Âşık, ağlayarak dünyaya ait ne varsa hepsinden kendisini soyutlayıp arındırır, dünyadan ve ona ait olanlardan geçtikten sonra da yanmaktan korkup çekinmez. Zira üzerinde maddeye ait bir unsur kalmamıştır, ateş ise maddeyi yaktığına göre âşığa bir şey yapamaz. Ayrıca âşığın içi zaten aşk ateşiyle yanmaktadır, içinde aşk ateşi yanana dışındaki maddi ateş ne yapabilir.

Dildâdelerin dâimâ gör gözleri kandır
Pervâ mı eder yansa eğer âşık-ı uryân[988]

Âşığın önemli bir özelliği de seçme iradesinin yok olmuş olmasıdır. Rüzgârın önünde sürüklenen yaprak misali, aşk kendisini nereye sevkederse âşık oraya doğru yol alır. İradesini kullanmayınca insanlar arasındaki saygınlığı da kalmamıştır. Fakat bütün bunlar onun umrunda bile değildir, zira o, gönül feleğinin kubbesine yerleştirdiği ay yüzlü ma'şukunun hayaliyle meşguldür.

---

986 s. 372, ş. 399, b. 7.
987 s. 352, ş. 372, b. 1.
988 s. 371, ş. 398, b. 3.

İhtiyârım gitti elden i'tibârım kalmadı
Kubbe-i eflâk-i dilde mâhı gözler gözlerim[989]

Âşık, aşkı yüzünden perişan bir halde, acizlik içerisinde ağlayıp inlemektedir, dağınık ve solgun bir haldedir. Onun bütün isteği ma'şukunu etkilemek, onun âşığının farkına varmasını sağlamaktır, bütün gayreti de bunun için ve bu yöndedir. Klasik edebiyattaki âşık tipinin temel özelliklerinden bazıları bu beyitte bir arada verilmiştir.

Öyle bir âşüfte-hâl zâr-ı zebûn pejmürdeyim
Dilbere te'sîr eder bir âhı gözler gözlerim[990]

Aşağıdaki örnekte, gönül ilâhî feyzin merkezidir ve aşk şarabından mest olmuş âşıklar var denilmektedir. İlâhî feyz gönlüne ulaşan kimseye aşk şarabı sunulmuş demektir. Aşk şarabını alıp içenler ise Allah aşkıyla mest olup, gözleri ve gönülleriyle doğruların farkına varırlar ve tek gayeleri, hayatlarını ilâhî ölçüye göre düzenleyip Allah'ın rızasına ermek olur. Dolayısıyla daha önce de bir çok kez ifade edildiği gibi, şiirlerde geçen mestlik kendinden geçme değil bilakis kendine gelip kendini bulup uyanmadır.

Gönüldür merkez-i feyz-i İlâhî
Şerâb-ı aşk ile mestâneler var[991]

Allah'ın rahmeti her an kullarını gözlemektedir. Allah (cc) kulları kendisine bir adım attığında kendisinin onlara daha fazla adımla karşılık vereceğini, kulları kendisine yürüyerek geldiğinde kendisinin onlara koşarak gideceğini söyleyerek kullarına ne kadar değer verdiğini ve onları ne kadar sevdiğini göstermektedir[992]. Onun rahmeti kullarını gözlemekteyken, onun rahmetine âşık olan kullar da rahmete layık olmak için ellerinden

---

[989] s. 341, ş. 355, b. 4.
[990] s. 341, ş. 355, b. 3.
[991] s. 249, ş. 220, b. 6.
[992] Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem'in Rabbinden rivâyet ettiği bir hadîs–i kudsîde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kul(um) bana bir karış yaklaştığı zaman, ben ona bir arşın yaklaşırım; o bana bir arşın yaklaşınca ben ona bir kulaç yaklaşırım; o bana yürüyerek geldiği zaman, ben ona koşarak varırım." Buhârî, Tevhîd 50. Ayrıca bk. Müslim, Zikir 2, 3, 20–22, Tevbe 1; Tirmizî, Daavât 131; İbni Mâce, Edeb 58.*

geleni yapmaya çalışırlar. Âşıklar sevdiklerine su gibi çağlayarak, önlerinde engel tanımadan ve büyük bir şevkle giderler. Aşk, Lutfî Efendi'nin anlattığı gibi, Allah aşkı oldu mu yumuşak başlı fakat coşkulu su gibi, âşığı yaradanına kavuşturmak için sabırla engelleri aşar ve kendini temizleyip her an yenilenerek Allah'ın huzuruna layık olur.

Lutfiyâ rahmet-i Rahmân gün-be-gün gözler seni
Âşık olan ma'şûkuna su gibi çağlar gider[993]

Sevdâ çeken âşığın mekânı olmadığı gibi, derdini saklamasının imkânı da yoktur. Onun bağrına sevdâ dikeni saçılmış, gönlü dikenlerin batmasıyla aşkla yanmış, gönül yangını ise ona yakıcı ve hâle göre sözler söyletmiştir. Âşığın her kıpırdanışında farklı bir diken gönüldeki yerini sağlamlaştırmakta ve kalıcı olarak gönlüne yerleşmektedir. Her kıpırdanışta Allah aşkıyla mest olup yollara düşmekte sabit mekanlara sığmamaktadır.

Sevdâ-keş sermestin olmaz mekânı
Derdin saklamağa yoktur imkânı
Sancılmış bağrına sevdâ dikeni
Sûzişli sözleri ma'nidâr olur[994]

Güzelin yüzüne gönlünü kaptıran fedâkâr âşık, perîşân olur. Muhabbet denizine düşenin âhından ateşler çıkar. Gönlü elden gitmiş, aşk ateşiyle yanmış âşık âh çekti mi âhının ateşinden etrafa kıvılcımlar yayılır. Âşığın içindeki aşkın yakıcılığı o, muhabbet denizinde kaldıkça daha da artar.

Dîdâr-ı dilbere dil-dâde olan
Âşık-ı fedâkâr târ u mâr olur
Bahr-i muhabbete üftâde olan
Âhından ateşler âşikâr olur[995]

Âşık, âvâredir. Âşığın işi yanmaktır, onun sabit bir mekânı, düzenli bir yaşantısı yoktur. O sevgilinin bir iltifatını gözler ve bu iltifat için cânından bile geçmeye hazırdır. Lutfî Efendi, bu beyitte sevdiğinin bazı özelliklerini

993 s. 232, ş. 195, b. 7.
994 s. 187, ş. 129, k. 2.
995 s. 187, ş. 129, k. 1.

saymaktatır. Onun sevdiği, kemân kaşlı ve güneş yüzlüdür, dolayısıyla o göründü mü, güneşin diğer gök cisimlerini örttüğü gibi, o da diğer güzelleri görünmez eder. Âvâre âşıklar o güneş yüzlüyü gördüler mi cânlarını ona fedâ etmek isterler. Âvâre sıfatı, edebiyatta, âşık için kullanılan önemli sıfatlardan biridir.

Şöyle bir ebrû-kemân mihr-i zemân meftuniyem
Terk-i cân eyler görende âşık-ı âvâreler[996]

Âşığın cânı maşuğunun yolunda fedâ edildiğinde yaradılış gayesine hizmet ettiği düşünülür. İnsanın en değerli varlığı cânıdır. Âşık cânın kendisine emanet olduğunun farkındadır ve emaneti sahibine teslim etmekte tereddüt yaşamaz. Âşık, emanetin sahibi olan Allah'ın aşkıyla kendinden geçmişken cânı gözüne görünmez.

Âşıkın gözüne görünmez cânı[997]

Âşık, mecnûndur. Tarihe geçmiş aşklardan biri de Kays'ı Mecnûn eden aşktır. Söz konusu aşk tasavvuf edebiyatı çerçevesinde ele alındığında, beşeri aşktan ilahi aşka yükselmeyi sembolize etmektedir. Kays, Leylâ'ya âşık olmuş, kavuşamadığı sevgilisinin hasretiyle yanarken, Leylâ'yı yaradanın farkına varmış ve bu farkındalıkla büyük mesafeler katederek Mecnûn ismiyle meşhur olmuştur. Allah aşkı Mecnûn'un gözünden masivâyı silmiş ve onun şöhretini dört bir tarafa yaymıştır.

Mecnûn-veş nâmını iştihâr eyler[998]

Efe Hazretleri, mahlas beytinde, ey Lutfî, dilberin hilesine aldanma cânın gider, onun zülfünün her bir telinde nice âşığı asılı durmaktadır, diyerek dilberin saçlarını kendisine aldananlar için birer dâra benzetmiştir. Onun bu benzetmesinin arka planında, tasavvuf edebiyatındaki zülüf sembolünün ifade ettiği anlam bulunmaktadır. Sembol olarak zülüf, kesreti ve masivâyı karşılar, dolayısıyla beşeri sevgilere kapılıp mâsivâya dalan insanların her biri sonunda, ecel cellâdı tarafından sevdiği unsurun

996 s. 234, ş. 199, b. 2.
997 s. 217, ş. 177, k. 4.
998 s. 217, ş. 177, k. 1.

dârına çekilir. Bu beyitte Efe Hazretleri'nin kasdettiği, dünyaya ve içindekilere aldanmamanın gerekliliği ve aldanıldığı takdirde sonucunun ne olacağıdır.

Lutfiyâ aldanma dilber âlına cânın gider
Zülfünün her bir telinde var nice ber-dâr-ı yâr[999]

Âşıklar, âşüfte ve perâkendedirler, dağınıktırlar ve çıldırırcasına maşuklarına bağlıdırlar. Onların böyle olmalarının bir sebebi de, yârin, dergâhında onlardan gönle tesir eden inlemeler istemesidir. Bu istek, yüreği aşk ateşiyle dolu âşığın cânına şifa gibi gelmektedir. Âşık, güle mersiyeler dizen bülbül misali yârin dergâhında ona gönül yakan sözler söyler.

Âşüfte perâkende âşıklar olur elbet
Dergâhda gör yâri sûzişli şivân ister[1000]

Âşıkların öne çıkan özelliklerinin bir arada verildiği bir şiirinde Lutfî Efendi'nin, nakarat mısralarında vurguladığı özellik, âşıkların gözünün ağladığı ve yüzünün gülmediğidir. Bir kişide aşkdan eser olunca, gönlünü dünyadan koparır, cânân iline doğru yol alır ve cânânının hasretiyle gözlerinden yaşlar akıtır.

Aşkdan olunca bir eser
Mâsivâdan gönül keser
Cânân iline yol keser
Ağlar gözü gülmez yüzü[1001]

Hudâ'nın nûrunu aşk görür, âşığı aşkın zevki kuşatır ve kalbine aşkın nûru yerleşerek kalbin gizli kalmış, keşfedilememiş kuytularını aydınlatarak âşığa görünür kılar. Aşkın aydınlattığı yerlerdeki sırları görüp anlayan âşıklar, o zamana kadar boşa geçmiş saydıkları ömürlerine ağlarlar.

Nûr-i Hudâ'yı aşk görür
Âşıkı zevk-ı aşk bürür

[999] s. 205, ş. 158, b. 7.
[1000] s. 185, ş. 127, b. 4.
[1001] s. 532, ş. 631, k. 4.

Kalbinde nûr-i aşk durur
Ağlar gözü gülmez yüzü[1002]

Aşka erip âşık olanlar, aşkla birlikte kurtuluşa da ererler, aşk ehlinin nişânı gözlerinin ağlayıp, yüzlerinin gülmemesidir. Allah aşkına eren âşıklar, evrenin yaradılışının sırrına vakıf olup, dünya ve ahiret açısından insanın durması gereken yeri doğru tespit ederek her iki âlemde de kurtuluşa ererler.

Aşka erenler her zemân
Erince buldular emân
Aşk ehline budur nişân
Ağlar gözü gülmez yüzü[1003]

Gönlü yanan âşık, pervâne misali, cemâl mumunun ateşinin etrafında döner. Pervâneler ışık kaynağının etrafında, güçleri tükenip yere düşünceye veya hayatlarını o yolda verinceye kadar dönerler ve sonunda aşkla yere düşüp kendilerinden geçerler. Pervânelerin bu durumu tasavvuf edebiyatında kullanılan önemli motiflerdendir. Onlar sâdık âşık olarak gösterilirler.

Elbette döner pervâne-veş âşık-ı dil-sûz
Şem 'a-i cemâl âteşine yandı nihânı[1004]

Aşkın kaidesidir ki, güzeller güzeli sevgili gönle cemâlini gösterse âşığı cellâd eder. Âşık bedeninden geçer, ölmeden önce ölür ve gönlünden dünya sevgisini çıkarıp atar.

Kâide-i aşkdır âşıkı cellâd eder
Arz-ı cemâl eylese dilber-i ra'nâ dile[1005]

Bu beyitte Mevlevîliğe işaret bulunmaktadır. Mey, ney, mest, devrân, muhabbet tullabı ifadeleriyle tenasüp san'atı yapılmıştır. Allah aşkının meyi ile ilahi aşk nağmeleri üflenen ney birlikte sunulduğunda âşıklar

[1002] s. 532, ş. 631, k. 5.
[1003] s. 532, ş. 631, k. 9.
[1004] s. 589, ş. 707, b. 5.
[1005] s. 473, ş. 544, b. 5.

mest ü hayrân olup, muhabbet talebelerinden devrânı alırlar. Beyitteki devrân ifadesiyle, Mevlevîlerin semâsına işaret ediliyor olabilir, ayrıca aşk kadehinin devretmesinden veya zaman içerisinde bir grubun yerini diğerine bırakmasından onlarla yer değiştirmesinden bahsediliyor olabilir, ifade kinayeli kullanılmış gibi görünmektedir. Mevlevî dervişler, aşkla semaya kalktıklarında neyin gönüllere feyz veren sesiyle, yörüngelerinde dönen gezegenler gibi devrederler.

Mey ney ile bir demde âşıkları mest eyler
Devrânı alur âşık tullâb-ı muhabbetden[1006]

Âşık, aşkı delil eyler. Burada delil kelimesi, rehber,kılavuz, yol gösterici anlamında kullanılmıştır. Beyitte, aşkı rehber eyleyen, maşuğun gül cemâline kavuşur, bu sebepten, Kays'ın yolundan git ve Leylâ'ya gönlünü bağla denilmekte ve Leylâ ile Mecnûn hadisesine telmih yapılmaktadır. Kays kendisine aşkı kılavuz yapmış ve Mevlâ'nın aşkına ulaşmıştır.

Aşkı delîl eylesen vâsıl-ı dîdâr olur
Kays izini izleyüp bağla o Leylâ'ya dil[1007]

Senin sevdân beni seçme şansım olmadan yönlendirir, bu sevdânın zevki ve şevki de beni edebi terk etme yoluna sürükler. Bu beyitteki edebi terk etme yolundan kasıt, âşığın pervâsızlığı, insanların kınama ve ayıplamasından çekinmemesi, yaşamında maddi protokolleri bir tarafa bırakıp, gönlünün sarayının manevi protokollerini uygulamasıdır.

İhtiyârım hâricinde sevk eder sevdân beni
Tarîk-ı terk-i edebe zevk u şevk her ân beni[1008]

Allah (cc), ezelde, âşıklara Allah aşkını rızık eylemiştir. Rızık kime ne kadar takdir edilmişse ölçüler şaşmaz[1009]. Âşıklar toplandılar ve tevhid

---

[1006] s. 394, ş. 433, b. 5.
[1007] s. 329, ş. 334, b. 4.
[1008] s. 557, ş. 665, b. 1.
[1009] Allah, dilediği kimseye rızkı genişletir de, daraltır da. Onlar ise dünya hayatı ile ferahlanmaktalar. Oysa dünya hayatı ahiret hayatının yanında bir yol azığından ibarettir13/26. Gerçekten senin Rabbin, kullarından dilediğinin rızkını genişletir ve dilediğini kısar. Şüphesiz ki Allah, kullarının durumlarından haberdardır, her şeyi görendir17/30. Bir de geçim korkusuyla

bağındaki gülleri toplamak için evrâk aldılar. Âşıklar Allah aşkıyla, Allah'ı zikrederek, ilahi zevk duyarlar ve gönüllerini doyururlar. Onların ezelden takdir edilmiş rızıkları budur.

İlm-i ezelde âşıka ezvâk
Eylemiş Allah aşkını erzâk
Cem' olup uşşâk aldılar evrâk
Dermeye güller tevhid bağında[1010]

Âşık, kedersiz olur. Eski devirlerin kanunudur ki âşık kederden tasadan uzak olur. Şeyh Galib'de bunu "*âşıkda keder neyler gam halk-ı cihânındır" mısraıyla dile getirmiştir*[1011]*. Âşığın tek düşüncesi yaradanının rızasını kazanmaktır. O, cânını yârinin yoluna verip, cân ile sevgiliye yetişmeye çalışır.*

Kânûn-i devr-i kadîm âşıkın olmaz kederi
Cân gide yâr yoluna cân ile dildâra yetiş[1012]

Örnek olarak iki mısraı verilen şiirin bütün mısraları, yaradılmışların tamamının şem'a-i nûr-i Ahmed'e pervâne döndüklerinin ifade edildiği ilk iki mısraya bağlanmış, şiirin bütününün anlamı bu tesbit etrafında dönmüştür. Zikir halkasında okunan bir ilahiye benzeyen şiirde, kainatın, âlemler yüzü suyu hürmetine yaratılan Hz. Peygamber'in, nûru etrafında pervâne olup onun aşkıyla döndüğü anlatılmaktadır. Âşık olanlar da, mumun etrafında dönen kelebekler veya Allah aşkıyla semaya kalkmış Mevlevîler misali Allah'ın muhabbetiyle ilahi aşk nûrunun etrafında devrederler.

çocuklarınızı öldürmeyin, onlara da, size de rızkı biz veririz. Şüphesiz ki onları öldürmek, çok büyük bir suçtur17/31. De ki, «size gökten ve yerden kim rızık veriyor? O, kulaklara ve gözlere hükmeden kim? Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran kim? İşleri idare eden kim?» Hemen «Allah'dır» diyecekler. De ki, «O halde Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?» 10/31Yeryüzünde rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. O, onların karar kıldıkları yerleri de, emaneten durdukları yerleri de bilir. Onların hepsi apaçık bir kitaptadır11/6. Allah size verdiği rızkı kesiverse, size rızık verecek olabilen kimdir? Hayır, onlar azgınlık ve nefrette direnip durmaktadırlar67/21.

[1010] s. 471, ş. 542, k. 7.

[1011] Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlîb Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara-1994, s. 192.*

[1012] s. 300, ş. 292, b. 4.

Âşık olan döner elbet
Eder Allah'a muhabbet[1013]

Seher vakti âşıklar ve dertliler için çok önemli bir zaman dilimidir. İnsanların çoğunun birkaç dakikalık uykuyu bile ganimet saydığı vakitte onlar uyanıktır ve büyük bir sadakatle rıza kapısının tokmağını tutmuş beklemektedirler. Bu bekleyişe en içten ve en etkileyici zikirleriyle eşlik ederler. Lutfî Efendi, seher vakitlerini ganimet bilip, kendi içinde derinleşip aşama aşama ilerleyen sadık kulları kastederek, derd ehli olanların seher vaktinde gözlerinden kan akar, sâdık âşıkların âhlarının dumanları gizlidir. Seher vaktinde tabiat ve insanların çoğu uykuda ve duyu organlarına gelen uyarıcılar az olduğu için insanların kendi içlerine dönüp gönüllerini dinlemesi ve özeleştiri yapmaları daha kolaydır. Özeleştiri yapan âşık zaman zaman pişmanlık gözyaşları dökebilir, geçmişte yaptığı olumsuz davranışlardan dolayı âh ederek Allah'a yakarıp, seherlerde Allah'a kavuşma özlemi ile gözlerinden kan dökebilir. Lutfî Efendi, gafletten uyanık gönlüyle bu durumları müşahede etmiş ve bunları şiirlerine yansıtmıştır.

Gözlerinden kan akar derd ehlinin vakt-i seher
Âşık-ı sâdık olanın dûd-i âhı gizlidir[1014]

Âşığın özelliklerinden biri de dünyadan elini çekmesi ona yönelmekten vaz geçmesidir. Fakat dünyadan el çekmek demek, çalışmayı bırakıp başkalarına muhtaç olmak anlamında değildir. Ona gönlünü bağlamamak, eğer gönülde dünya sevgisinden bir kırıntı bile varsa onu gönülden söküp atmaktır. Yoksa, velîlerin hayatlarının anlatıldığı eserlerde yazıldığı üzere, âşık başkalarına muhtaç olmadığı gibi elinin emeğiyle kazandığından muhtaç olanlara yardım bile yapar.

Elin çek meyl-i dünyâdan eğer âşık isen yâre[1015]

[1013] s. 261, ş. 237, k. 5.
[1014] s. 173, ş. 109, b. 3.
[1015] s. 509, ş. 600, bend 509.

3.2.3. Mâşuk

Mâşuk, âşığın mağrur sevgilisidir. O âşıklarıyla gönlüne göre oynamakta ve onların aşklarını ziyadeleştirmektedir. Maşuk, vuslatın sözünü etmek bir tarafa, cemalinin bir anlık seyrini bile âşıktan esirgemekte ve onu aşkından mest edip, sahralara düşürmektedir. Klasik edebiyattaki, maşuk tipi yukarıda anlatıldığı şekildedir. Tasavvuf edebiyatında ise maşuk, Allah (cc)tır. Âşık onun aşkıyla yanmakta, seher vakitlerinde onun dergâhının kapısında nazlı niyazlar sunmakta ve Allah'tan, cennet ve cennet nimetlerini değil, sadece rızasını istemektedir. Allah kendisi için neyi uygun gördüyse ona razıdır. Âşık, maşukunun, kendisine takdir ettiği rıza lokması tatlı da olsa acı olup boğazını yaksa da onu itiraz etmeden yutar. Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi,

Vallahi güzel etmiş
Billahi güzel etmiş
Tallahi güzel etmiş
Allah görelim netmiş
Netmişse güzel etmiş[1016]

deyip, maşukundan gelen her ne olursa büyük bir teslimiyet ile karşılar. Maşukunun kendisi için her takdir ettiğinde mutlaka bir lütuf gizli olduğunu, onun ilminin sınırsız, kendisinin ise sadece zayıf bir kul olduğunu bilen âşıklar, maşuklarını memnun etmek için gayret sarfederler. Lutfî Efendi, şiirlerinde maşuku zaman zaman klasik edebiyattaki şekliyle, zaman zaman ise tasavvuf edebiyatındaki şekliyle kullanmıştır. Fakat her iki kullanımla da kasdettiği hep ilahi sevgilidir.

Efe Hazretleri, maşukun özelliklerini sayarken, onun zahiri tavır özelliklerinden birini belirtip, sonraki mısrada ise âşığa karşı kayıtsızlığını vurgulamıştır. Maşuk, özü sözü bir olmama konusunda eşi bulunmaz bir kimsedir. Lutfî Efendi'nin buradaki kastı, ilk anlamıyla anlaşılan beşeri güzel değildir. Tasavvufi bir metin olduğu için burada sözkonusu edilen maşuk, mürşid olmalıdır. Zira o görünüşte, âşığa zor gelecek, görünüşte âşığına

---

1016 Turgut Karabey- Numan Külekçi, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum-1997, s. 128.*

eziyet ediyormuş gibi görünen işler gördürüp, böylesi tavırlar sergileyebilir, fakat zahiri görüntünün altında bambaşka gerçekler vardır. Onun âşığa buyurduğu işler âşığın tasavvuf yolunda terakki etmesi için aşması gereken engeller ve atlaması gereken basamaklardır. Bu bağlamda mürşidin özü ile sözü farklı görünebilir, oysa o hep müridinin iyiliğini düşünür, müridin terakki basamakları ölüm yolundan bile geçse, mürşid telaş eylemez ve onun benliğini öldürmesi, aşması için elinden geleni yapar.

Emsâli bulunmaz bir mîr-i kallâş
Âşık ölür deyu eyler mi telâş[1017]

Güneş ve ay gönlün nûrunu görse hayrân olur, zira âşığın gönlünde ma'şûğunun dîdârı görünmektedir. Bu durumda bir tecelli vuku bulmuştur. Ma'şûk, ilahi sevgilidir, âşık onun için yanar tutuşur ve bu yangınlar onun gönül aynasını parlatır. Gönül aynası yeterli parlaklığa ulaştığında tecelli meydana gelir ve âşık sırlar ülkesinde gizemli bir seyehate çıkıp, vahdet gülistanından goncalar devşirir. Tecellinin nûru benzersiz olduğu için ay ve güneş bu nûr karşısında hayret makamında kala kalırlar.

Şems ü kamer hayrân olur görse gönül envârını
Âşık ma'şûkun âşikâr dilde görür dîdârını[1018]

3.2.3.1. Cânân

Cânân kelimesine sözlüklerde, sevgili ve gönül verilmiş mâ'şûk, anlamları verilmiştir. Tasavvufî kavram olarak kullanıldığında ise cânân, İlâhî ma'şuka, Allah'a işaret eder. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde cânân kelimesi, mutlak anlamda da kullanılmakla birlikte daha çok Allah'a ve Hz. Peygâmber'e işareten kullanılmıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde cânân ifadesi bir çok yerde geçmektedir. Konuyla ilgili verilen örneklerde onun cânân kelimesini nerede ve nasıl kullandığı ve hangi anlamını kasdettiği daha açık bir şekilde görülecektir.

Cânân, ilk örnekte Allah'a işareten kullanılmıştır. Mevlâ'ya tevekkül

---

[1017] s. 541, ş. 645, k. 4.
[1018] s. 534, ş. 635, b. 1.

edenin yardımcısı ve kurtarıcısı Hak Teâlâ'dır, cânânın yoluna kurbân olan cân bize yeter, denilmiş ve iki mısra arasında kurbân olmak ve tevekkül kelimeleri arasında anlam ilgisi kurulmuştur. Her iki kelime duygu ve davranış açısından düşünüldüğünde ikisi de içerisinde yoğun bir güven ve teslimiyet barındırmaları açısından örtüşürler. İlk mısrada kullanılan Allah'ın Mevlâ ismi de özellikle kullanılmıştır. Zira birine sığınma güvenme ve birini kendisine koruyucu ve vekil tayin etme, akabinde ise yardımcı ve kurtarıcı anlamında kullanılan yâver kelimeleri anlam olarak birbirini tamamlamaktadır. Câhiliye döneminde Arap yarımadasında, insanlar seyahat ederken bir şehre geldiklerinde öncelikle kendilerine bir mevlâ bulurlar ve böylelikle eşkiyâlar tarafından yakalandıklarında, mevlâlarının ismini söyleyip, onun korumasında olduklarını söyleyerek köle olarak satılmaktan kurtulup emniyetlerini sağlarlarmış. Bu örnekte olduğu gibi, insanoğlu da çeşitli sıkıntılarla kuşatılmış olan dünyaya gönderilmiştir, onun mevlâsı ise Allah (cc)'dır. Ayetlerde de belirtildiği gibi, insan her zaman Allah'a tam bir tevekkül içerisinde olursa Allah'da ona tam bir yardım içerisinde olmaktadır. Emânet olan cânını cânânı olan Allah'ın yoluna sarfetmek insan için büyük bir şeref kabul edilmiştir.

Mevlâ'ya tevekkül edenin yâveri Hak'dır
Cânân yoluna kurbân olan cân bize besdir[1019]

Ey sevgili, senin kâkülünün sevdâsı beni, senin zülüf zindânında bağlamıştır, fakat bundan üzüntü duymuyorum çünkü zindanda da olsam cânânıma yakınım ve benim için önemli olan da cânânıma yakın olmaktır. Her ne kadar dünya denilen kesret âleminde olsam da, ben vahdeti temsil eden cânâna âşığım, bu sebepten masiva beni bağlamaz.

Kayd-ı bend etdi beni zindân-ı zülfünde senin
Kâkülün sevdâsı cânâ kurb-i cânândır bana[1020]

İlk beytiyle, Bağdatlı Rûhî'nin meşhur na'tına nazire yazılmış olduğu izlenimini veren mütekerrir müseddes na'tında, Lutfî Efendi, cânân

[1019] s. 195, ş. 142, b. 2.
[1020] s. 97, ş. 11, b. 5.

ifadesini Hz. Peygamber için kullanmıştır. Seher vaktinde esen sabâ rüzgârından cânânı olan Hz. Peygamber'in iline, Medine'ye, varmasını ve dört kanadıyla ravzanın gülü olan sevgililer sevgilisini sarmasını istemektedir. Dört kanattan kasıt rüzgârın her yönden gelmesi ve kuşatıcı olmasıdır. Lutfî Efendi, sonraki mısralarda ise, sabâ rüzgârına, cânânı olan Hz. Muhammed (as)'in özelliklerini sayarak, onun eteğinden tutup kurtuluşa ermesini hararetle tavsiye etmiştir. Zira dünya ve âhiretteki en büyük murad, cânân tarafından iltifata nail olmaktır.

Bâd-ı sabâ var cânân iline
Çâr-perlerin sar ravza gülüne
Ahmed Muhammed Mustafa'dır bu
Şefî'u'l-müznib zü'l-vefâdır bu
Sabâ dut dâmen Müctebâ'dır bu
Cibrîl muntazır her fermânına[1021]

Eğer bir gün elim cânânın eteğini tutarsa Kerîm olan Allah'ın en büyük ihsanına ermiş olurum ve O'na karşı büyük bir minnet duyarım. Bir âşık için en büyük arzu cânânına yakınlık ve onun iltifatına nail olmaktır.

Ger dutsa eli dâmen-i cânânını bir gün
Kerem-i Kerîm ettiği ihsana ne minnet[1022]

Cânân izi ile kastedilen Kur'ân'da "sırât-ı müstakîm" olarak zikredilen, dosdoğru yol olsa gerektir. Burada cânândan kasıt ise Hz. Peygamber veya mürşiddir. Lutfî Efendi, bu dörtlükte Müslümanlara tavsiyelerde bulunmakta ve her akşam ve seher vakitlerinde uyanık olup Hakk'ın dergâhının kapısında sızlamalarını, böylelikle cânânın izinde olup Hakk'a ulaşacaklarını söylemektedir. Bu halde olmak ise elbette şükrü gerektirir, çünkü, âşıktan beklenen her ânını cânânına tahsis etmesidir ki en büyük ve kıymeti haiz teşekkür de hal diliyle yapılan bu teşekkürdür.

Her şâm u seher gözle
Hak dergehine sızla

[1021] s. 113, ş. 38, bend 1.
[1022] s. 132, ş. 67, b. 4.

Cânân izini izle
Şükrün demidir elbet[1023]

Cânânın kasrını, gönül ülkende bulmak istersen, o zaman fenâfillâha ulaşmak için yokluk âlemine cânını at ki, hem senin gönül gözündeki hicâb hem de cânânın yüzündeki hicâb yok olsun ve cân cânânda kendini bulsun. Cânânın köşkünü gönül ülkesine kurması, cânânın gönle yerleşmesi anlamına geldiği için âşık en büyük lutfa erişecektir. Bunun meydana gelmesi için ise âşığın benliğini bir mum gibi eritip yok etmesi Cânânın varlığıyla vâr olması gerekmektedir.

Dilersin kişver-i dilde bulasın kasr-ı cânânı
Adem âlemine cân at hicâb zâil olur elbet[1024]

Cânân ile birlikte olduktan sonra âşık her gittiği yerden zevk alır, cehenneme gitmiş olsa bile. Lutfî Efendi de bu duruma işaret ederek, cânânım ile cehennem ateşine bile varsam, ateşin her bir kıvılcımı cân evime cennet zevkini bağışlar demektedir. İnsan dünya hayatında karşılaştığı sıkıntılar karşısında bunalıp zaman zaman kendisini cehennemi bir durumun içerisinde hissedebilir, fakat cânân-ı İlâhî'nin kendisiyle birlikte, yardımcısı ve destekçisi olduğunu bildiğinde bu zor durumlarda bile huzuru bozulmadan, sıkıntıları lütfa dönüştürerek hayatını cennete çevirebilir.

Cânânım ile cânâ nâr-ı cahîme varsam
Her bir şerer-i nârın cân-gâhıma cinândır[1025]

Bir gönül ki sevgilinin dergâhının kapısına ulaşmış, cânânı yanında olmadan o câna cennetler dar gelir. Takdir edilir ki, insan hayatında mekânlar önemlidir ve insanın psikolojisi üzerinde etki yaparlar. Fakat bundan daha önemlisi insanların mekânları paylaştıkları kimselerdir ki, mekânlar daha çok bunlarla anlam kazanır. Bundan dolayı hemen her insanın hayatında, sıkıntılar içinde yaşanılan bazı mekânlarda, sadece, mekâna anlam katan insanlarla olmaktan mutlu olduğu için sıkıntıların değil

[1023] s. 134, ş. 71, k. 4.
[1024] s. 122, ş. 50, b. 6.
[1025] s. 178, ş. 116, b. 3.

mutluluğun öne çıktığı görülmekte, bu durumun aksi olarak ise imkânlar açısından tam donanımlı ve ideal sayılabilecek mekânların, sadece, içerisinde birlikte yaşanılan insanlar sıkıntı verdiği için cehenneme dönüştüğü gözlenebilmektedir. Örnek verilen beyitte de vurgulanmak istenen nokta budur. Beyitte bu duruma işareten, cân cânânı olmadan konforun ve refahın son haddinde olduğu cennete bile konulsa cennet ona dar gelip onu bunaltır denilmektedir.

Bir dil ki der-i dergâh-ı dildâre yetişmiş
Cânânsız o cân cennet-i a'lâlara sığmaz[1026]

Eğer güvercin cânânın mektubunu câne getirse, feleğe yetişmiş âhımın dumanını görür ve geçip gidemez. Cânânın mektubunu câna posta güvercini getirmekte, güvercin uçarak gittiği için de âşığın bulunduğu yerde onun âhının gökyüzünü kaplayan dumanını görmektedir. Klasik edebiyatta, âşığın gönlü hasret ve vuslat ateşiyle yanar, bu ateş o kadar şiddetlenir ki gökyüzü dumanlar içinde kalır ve göz gözü görmez olur. Bu beyitte de bu mazmunlara işaret edilmektedir.

Kebûter ger getürse nâme-i cânânımı câne
Görür eflâke yetmiş dûd-i âhımdan güzâr etmez[1027]

Cânânın köyüne giden sabâ rüzgârına süvâr ol ki sevgilinin zülfünün tellerini okşayabilesin, gölge gibi yerlere düş ve zerre gibi yok ol ki cânânına ulaşabilesin. Sabâ rüzgârı, klasik edebiyatta, âşık ve ma'şuk arasında bir haberci olarak görülür. Efe Hazretleri, bu bilgiye işaret ederek, âşığa cânânın köyüne giden sabâ rüzgârına binici olmasını bu sayede cânânını görebileceğini söyleyerek, âşığın seher vakitlerini cânânın yadıyla geçirmesinin gerekliliğine vurgu yapmış ve seher vakitlerini ihya eden âşığın bu niyazlarının boşa gitmeyeceğini, sabâ rüzgârının bunları cânâna ulaştıracağını somut bir örnekle söylemiştir. İkinci mısrada ise, kulun tevâzu içerisinde olmasının önemine işaret edilerek, kulun gölge gibi yerlerde görünse de bu durumdan rahatsız olmaması gerektiği, çünkü

[1026] s. 276, ş. 255, b. 6.
[1027] s. 281, ş. 264, b. 4.

gölgenin aslının yücelerde olduğu, zerrenin ise gözle görülemeyecek kadar olsa bile güneşle görünür hale geldiği anlatılmıştır. Bu beyitte de tekrar görüldüğü gibi Lutfî Efendi, tasavvufta kayda değer yer işgal eden, tevazuyu ve varlıktan geçmeyi çok önemli görmekte ve şiirlerinde sık sık vurgulamaktadır.

Kûy-i cânâne gider bâd-ı sabâya süvâr ol
Sâye-veş yerlere düş zerre gibi sen bî-vâr ol[1028]

Lutfî Efendi, şiirlerinden birinin mahlas beytinde, Lutfî, cânânı cân gözün ile gözle, belki bir gün halimize merhamet edip yanımıza gelir, cânânın kapısında sebat edip ondan ayrılmayanlar daima cânâna kavuşur demektedir. Dörtlükte, vuslatın şartı olarak, samimi bir hal içerisinde cânânın kapısında sâbit olmak ve vazgeçmeksizin onu gözlemek gösterilmiştir.

Lutfî cânânı gözet cân-göz ile bir gün olur
Rahmeder hâlimize yanımıza belki gelir
Dâimâ ehl-i sebât vuslat-ı cânânı bulur
N'idelim n'eyleyelim emr-i kader böyle imiş[1029]

Kerem sahibi yüce Allah, cemâlinden perde aça ve gözlere visal bahçesinden cânân görüne. Cânân, Allah (cc)tır, kul ise onun cemâlinin arzusu ve aşkıyla yanan bîçaredir. Cânânın cemâlinden perdeyi açmasıyla, kulun vuslat hayali gerçekleşecek ve dünya ve âhirette arzu edilebilecek ve kavuşulabilecek en muhteşem haz yaşanacaktır.

Cenâb-ı zü'l-Kerem Allah aça perde cemâlinden
Görüne gözlere cânân o ravza-i visâlîden[1030]

Efe Hazretleri, ideal bayram tanımını yaptığı şiirinde, bayram odur ki, cânân ve cân tek bir cân olsun ve tevhidin zevkiyle cânın yeni yetişen bir genç olsun. Kul açısından, hakiki bayram Allah'ın kulundan razı olup onu tevhid sırrına âşinâ ettiği zaman olmaktadır ki bu gerçekleştiğinde kul

[1028] s. 324, ş. 326, b. 1.
[1029] s. 304, ş. 298, k. 5.
[1030] s. 394, ş. 434, b. 4.

yaptığı esmâ ve kelime-i tevhid zikirlerinden zevk almaya ve dünyanın her anlamdaki yükünden kurtulmaya başlar, gençleşir ve tam da bu noktada gerçek bayramını yaşamış olur.

Îyd odur cânân ile cânın berâber cân ola
Zevk-ı tevhîd ile cânın bir tâze civân ola[1031]

Bayram odur ki, cânân cemâlinin perdesini kaldırsın ve âlemi aydınlatan güneş misali gönle misafir olsun. Gönle misafir olup gönlü aydınlatan ve insana hakiki bayram neşvesini bahşeden cânân elbette Allah'tan başkası değildir. Allah Teâlâ kendisinin aşkıyla yanıp gönül aynasını parlatan mü'min kulunun gönlüne tecelli ederek onu tarifsiz saâdete gark eder ve bu zaman dilimi de kulun bayramı olur.

Îyd odur cânân cemâlin perdesini kaldıra
Âfitâb-ı âlem-ârâ-veş dile mihmân ola[1032]

Cânân tahtını cân evine kurup, câna cennetler zevkini bahşetti ve cânın letafetine yansıyan kendi güzelliğini seyretti. Onun güzelliği tarifsiz al yanağına ay ve güneş kurbân olsun. Bu dörtlükte de tecellî anlatılmakta ve cânânın cânla birlikte olması gerektiği ve yerinin gönül olduğuna dikkat çekilmektedir.

Kurdu cân-gâhe tahtını cânân
Bahşetdi câne zevkini cinân
Husn-i cemâli seyretdi cânân
Mihr ü mâh kurbân al yanağına[1033]

Cân cânân ilindedir, cânân ise cânın dilindedir. Cânân yolunda yarelensen yarana merhem vurmaz mı diye sorulan ikinci mısrada ise aslında cevabı bilinen bir sorunun sorulduğu fark edilmektedir. Mısra soru şekline getirilerek dikkatin anlam üzerinde yoğunlaşması sağlanmış ve muhataplar çok düşünmeye gerek duymadan kesinlikle merhem urur cevabını vermeye hazır hale getirilmişlerdir. İlk mısrada ise kelimeler özenle seçilmiş ve

[1031] s. 495, ş. 578, b. 1.
[1032] s. 495, ş. 578, b. 3.
[1033] s. 471, ş. 542, k. 2.

büyük bir incelikle kullanılmıştır. Cân cânânın ilinde olduğu zaman aynı zamanda cânân da cânın gönlünde ve dilindedir ve aslında bir ve aynı yerdedirler. Cân cânânda yok olarak varlığa ermiştir.

Cânın cânân ilinde cânân cânın dilinde
Yârelensen yolunda yaran merhem urmaz mı[1034]

Cânânın köyü, güzelliğin toplandığı yer ve merkezdir. Oraya giren cân ebedî hayatı elde eder. Bu beyit Efe Hazretleri'nin Bitlis'e Küfrevî Hazretleri'ne yaptığı ziyareti anlattığı şiirden alınmış ve Bitlis cânânın köyü olarak isimlendirilmiştir. O köyde cânân, hidayetin nûrlarını insanlara dağıtmakta ve oraya gelip cânânla görüşenler gönüllerine dolan hidayet nûruyla dirilip, ebedi hayatı kazanacak şekilde hayatlarına yön vermektedirler. Lutfî Efendi, kendisinin de uzun süre feyz aldığı Küfrevî Hazretleri'ni cânânı olarak vasıflandırmıştır.

O mecme-'i mehâsin kûy-i cânân
Hayât-ı bâkî bulurdu giren cân[1035]

Ma'na şarabının küpüne dalıp, yüce şaraptan al ki, gözündeki cânânı görmene engel olan basiret perdesi kalksın ve cânânın cemâli görünsün. İlâhî aşk şarabını, ma'na şarabının küpünden çıkaran muhabbet erbâbı, ma'na âlemini görmesini engelleyen gaflet perdelerini birer birer yırtar ve cânânını görür. Bu beyitten anlaşıldığı gibi cânânı görebilmek her hangi bir maddi üstünlükle olmamakta, ancak layık bir gönül ve takva üstünlüğüyle olmaktadır[1036].

Denn-i mey-i ma'nâya dal var bâde-i a'lâdan al
Kaldır basîret perdesin göster göze cânâneyi[1037]

[1034] s. 539, ş. 643, b. 6.
[1035] s. 623, ş. Bitlis Ziyareti, b. 31.
[1036] Ey insanlar, Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışanız diye sizi milletlere, kabilelere ayırdık. Haberiniz olsun ki, Allah katında en şerefliniz, en takvalınızdır. Muhakkak ki, Allah, bilendir, herşeyden haberdardır49/13.
[1037] s. 595, ş. 716, b. 4.

3.2.3.2. Yâr

Eserde ma'şuk yerine kullanılan kelimelerden biri de yâr kelimesidir. Yâr kelimesi sözlükte, dost ve sevgili anlamlarıyla karşılanmaktadır. Lutfî Efendi'nin eserinde yâr kelimesi bir çok şiirde pek çok yerde kullanılmıştır. Yâr kelimesi de cânân kelimesi gibi, mutlak anlamının yanı sıra, Allah'a ve Hz. Peygamber'e karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Eser tasavvufî içerikli olduğu için, çoğu zaman yâr ifadesi ile İlâhî sevgiliye işaret edilmiştir. Konuyla ilgili verilen örnekler değerlendirildiğinde bu ifadenin ağırlıklı olarak hangi anlamda kullanıldığı daha net görülecektir.

Lutfî Efendi, şiirlerinden birinin mahlas beytinde, Lutfî, gel ve yüzünü yerlere sürerek bir olan Allah'a yalvar, yüce Allah öyle bir yârdır ki, kullarına karşı anadan babadan daha merhametlidir. Beytin ikinci mısrasıyla yârin özelliği açıklanırken aynı zamanda konuyla ilgili ayet ve hadislere telmih yapılmıştır[1038]. Allah'ı yâr edinen kullar, merhametlilerin en merhametlisinin, merhamet hissini yaratıp gönüllere yerleştirenin huzurunda yüzlerini yere sürüp, secdeye kapanarak günde beş vakit dua ve niyazda bulunurlar.

Gel ey Lutfî yüzün sür yerlere bir Allah'a yalvar
Anadan babadan erham olan bir yâre cân kurbân[1039]

Lutfî Efendi, ideal yâr modelini ise bu beyitte açıklamaktadır. Ona göre, öyle biriyle yâr olmalı ki, güneş gibi her zaman seni aydınlatıp sana doğru yolu göstersin. Seven, her iki cihanda da, sevdiğinin daima iyiliğini ve huzurunu ister.

Öyle bir yâr ile yâr ol yâr ola her dü-serâ
Hurşîd-âsâ her zemânda eyleye irşâd seni[1040]

Yâr yoluna gitmeye istekli ol, Lutfî gibi Hakk'ın dergâhının kapısının ayrılmaz dilencisi ol ki, o kapıda lütuflara nail olasın. Allah Teâlâ kullarına

---

[1038] Görmedin mi ki, Allah bütün yerdekileri ve emriyle denizlerde akıp giden gemileri hep sizin buyruğunuz altına verdi. Göğü de izni olmaksızın yere düşmekten o (koruyup havada) tutuyor. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatlidir, çok merhametlidir22/65.

[1039] s. 372, ş. 400, b. 5.

[1040] s. 536, ş. 639, b. 2.

ihsan etme konusunda son derece cömerttir, yeterki kul istemeyi ve sebât etmeyi bilsin.

Yâr yoluna mâil ol
Lutfî gibi sâil ol
Eltâfına nâil ol
İhsân demidir bu dem[1041]

Ateş ile yâr olalı, aşkda yardımcı olalı, derd ile gam gül açar, gönül tahtında kurulmuş gönlün sultânına bak.

Nâr ile yâr olalı aşkda yâver olalı
Gül açar derd ile gam taht-ı dilin şâhına bak[1042]

Yârin yüzünü gören, gök kubbedeki parlayan güneşe bakmaz ve eğer yârin yüzünün nûruna uyanık bir gönülle bakmışsa dünyadaki maddi olan nakışlara bakmaz. Zira her iki cihanda da aslolan Allah (cc)'ın nûru ve cemâlidir ve tartışmasız olarak mutlak yâr O'dur.

Nazar-endâz olan dîdâr-ı yâre
Kubbede hurşîd-i rahşâna bakmaz
Âgâh olsa eğer nûri dîdâre
Âlemde nukûş-i ekvâna bakmaz[1043]

Ayrılık derdinin ilacı, yârin yüzünü görmektir. Yârin azarı ise âşığın gönlüne şifa verir, zira yâr tarafından azarlanmak, onun tarafından fark edilmek demektir ki bu üzülecek değil sevinilecek bir durumdur. Yâr tarafından azarlanmak âşık için iltifattır, asıl problem yârin âşığı hiçbir şekilde fark etmemiş olmasıdır. Lutfî Efendi, bu durumun bilincinde olarak bu beyitleri söylemiş görünmektedir.

Derd-i hicrânın devâsı ru'yet-i dîdâr-i yâr
Âşıkın sadr-ı şifâsı çok eder âzâr-ı yâr[1044]

[1041] s. 342, ş. 357, k. 6.
[1042] s. 317, ş. 316, b. 2.
[1043] s. 280, ş. 262, k. 1.
[1044] s. 204, ş. 158, b. 1.

Sen kendine merhamet etsen, cânân da sana merhamet eder. Yârin işi âşıka merhamet etmektir. Fakat bu merhamete nail olmanın şartı, kişinin öncelikle kendi kendisine merhamet ederek Hak yola girip orada yolda olmasıdır ki Allah (cc) yolda olanlardan merhamet ve yardımını esirgemez.

Rahm kılsan sen sana rahm eyler ol cânân sana
Merhametden gayri yokdur âşıka bir kâr-i yâr[1045]

Yârin ayrılığı sinemi dağlar, gözlerim ise gece gündüz kanlı hasret gözyaşları döker, sinedeki yarelerden kan akar, sen o yâre gönül vermekle cân evimi kararsız bıraktın. Lutfî Efendi'nin ifadelerinde geçen , cânevinin kararsız bırakılması âşık olunmasına, sinenin dağlanması, kanlı gözyaşları dökülmesi ve yaralarından kan akması ifadeleriyle ise, vücudundan çıkan ve masivayı temsil eden bu maddelerle dünyaya ait unsurlardan kurtulup arınmış olarak yârin huzuruna çıkma isteğine işaret edilmektedir.

Firkat-i yâr sîneme dağlar çeker
Dîdelerim rûz u şeb kan yaş döker
Yârelerden ılgıt ılgıt kan gider
Cân-gâhımı bî-karâr etdin gönül[1046]

Yâr-i gâr, Hz. Ebû Bekir için kullanılan bir nitelemedir. Bu ifadeyle onun hicret esnasında Hz. Peygamber'le birlikte saklandıkları mağarada onun için endişelenmesi ve ona bir zarar gelmesin diye seferber olması kastedilir. O Hz. Peygamber'in mağaradaki sadık arkadaşıdır. Efe Hazretleri de şiirlerinde hem bu olaya telmih yaparken, hem de sadakat ifadesi olarak yâr-i gâr terkibini kullanmıştır. Lutfî'ye bıraktığım hatıram, yâr-i gârımın ona yâr olmasıdır. Sinemdeki avım ise gece ve gündüz Rahmân'ın zikridir. Lutfî Efendi, Rahmânın zikrini gönle indirdiğini ve artık kalben gece ve gündüz onun zikriyle meşgul olduğunu ifade etmektedir, zira avcı bir av yakaladımı onu kolay bırakmaz. Söz konusu av paha biçilemeyecek değerde ve sürekli kazanç sağlayacak şekilde ise onu kendisine saklamayı

[1045] s. 204, ş. 158, b. 6.
[1046] s. 335, ş. 344, k. 4.

uygun görür. Zikir avı da sürekli kazanç sağlayan bir avdır ki onu bir yakalayan bir daha bırakmak istemez.

Lutfî'ye yâdigârım yâr ola yâr-i gârım
Sînemdeki şikârım rûz u şeb ism-i Rahmân[1047]

Yâr ile berâber olan düşmanla yakınlık kurmaz, aynen bunun gibi, hayırlı olan şeyle yâr olan şerden uzak durur. İlâhî olan daima hayır onun zıddı ise, daima şerdir.

Yâr ile hem-dem olan ağyâre ülfet mi eder
Ahyer ile yâr olan eşrâre ülfet mi eder[1048]

Mest olmuş âşık, yârin yakınına yaklaşabilmek için fırsat bulursa, vuslat umuduyla cefâlardan çekinmez. Yâre kavuşmayı arzu edenler karşılaşacakları sıkıntı ve zorluklardan çekinmezler.

Civâr-ı yâre kurbiyyet bulursa âşık-ı sermest
Umanlar vuslatı Lutfî çekinir mi cefâlardan[1049]

Yârin kapısında sâbit ol ve ayağının altında toprak ol, elindeki varlığını fedâ kıl ki, cânânın sana cân olsun. Lutfî Efendi, şiirlerinde ısrarla vurguladığı kibir ve gururdan uzak durup Hakk'ın kapısında varlığını fedâ etmeye bu beyitte de vurgu yapmıştır.

Hâk ol kadem zîrinde sâbit ol yâr derinde
Elde vârın fedâ kıl cânân ola sana cân[1050]

Yârin bir özelliği de elinin şifa kaynağı olmasıdır. Efe Hazretleri, denizleri dolduracak kadar çok olan derdine devânın gerekli olduğunu söylemekte ve kendisi için yârin eliyle yazılan ölüm fermânının dermân olacağını ifade etmektedir. Allah'ın insanı mübtela kıldığı durumlar zahiren şer gibi görünebilir fakat onların hakiki mahiyetini ancak Allah bilebilir. Konuyla ilgili ayet, size hayır görünende şer şer görünende hayır

[1047] s. 378, ş. 407, b. 5.
[1048] s. 214, ş. 172, b. 1.
[1049] s. 372, ş. 399, b. 7.
[1050] s. 378, ş. 407, b. 2.

vardır, her şeyi hakkıyla bilen ancak Allah'tır anlamındadır[1051]. Dolayısıyla dışardan bakıldığında feci bir ölüme benzeyen durum aslı itibariyle vuslat anı olabilir.

Deryâları doldurmuş derdime gerek dermân
Yâr eli şifâdır ya katlime yaza fermân[1052]

Mutluluk ihtiva eden zaman tanımlanırken, ölçü olarak yâr ile birlikte olma ve onun nazarına nail olma alınmıştır. Yâr çaresiz kuluna bir nazar kılarsa kul için en mutlu zaman o zamandır.

Ne seâdetli zemân yâr ile hem-dem olasın
Bir nazar eyleye yâr bende-i bî-çâresine[1053]

Yâre ulaşmak için kullanılması gereken vasıta, cân kanatlarıdır. Âşık cân kanatlarını çırparak farklı bir boyuta geçer, cân mana boyutuna geçerken maddi olan beden ise geride kalır, maddi ağırlıklarından kurtulan cân yâr yolunda karşısına çıkan engelleri kolaylıkla aşıp yârine ulaşabilir. Âşıkların sırlarına mahrem olan sabâ rüzgârı gibi, yârinin gül parçası ka'küllerine ulaşıp onlarla raksedebilir.

Ey civân cân per ile pervâz edüp yâre yetiş
Sabâ-veş vuslat edüp kâkül-i gül-pâresine[1054]

Lutfî Efendi, yârinin aşkıyla cezbeye geldiğinde kendini tutamayarak, çok açık ve zarif bir şekilde, "Lutfî, ne güzel yârin var" deyivermiştir. Bir Hak âşığı olarak da, gönlünün derinliklerinde gizlediği aşk inlemelerinin olduğunu ve aşk âleminde olan varlığının, kendisini yârin muhabbetine düşürdüğünü ifade etmiştir. Lutfî Efendi, yârini güzel bulmaktadır, çünkü onun yâri maddi ve sıradan değil İlâhî ve aşkındır. O varlığın yegane sahibi olan Allah'ı yâr edinmiştir. Elbette O'nun hikmetleri karşısında kendini tutamayarak onun hem kendisinin hem de işlerinin güzelliğine şahidlik edecektir.

[1051] Savaş, hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı. İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizedir ve ihtimal ki sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünüzedir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir2/216.
[1052] s. 378, ş. 409, b. 1.
[1053] s. 502, ş. 589, b. 2.
[1054] s. 492, ş. 574, b. 2.

Lutfî ne güzel yârin var
Derûn-i dilde zârın var

Âlem-i aşkda vârın var
Seni hubb-i yâre saldı[1055]

Böylesine güzel bir yâr ile yârân olmuşken de O'nu bırakmak istememesi ve yârinden geçmektense ölümü göze alması takdirle karşılanacak model bir davranıştır. O Allah'ın uğruna bütün varlığından geçmeye ve ölmeye hazırdır, bu noktada ölümün kendisi için bir ayrılık değil bilakis vuslat olacağının farkındadır.

Ölürüm geçmem yârimden
Geçerim bütün varımdan[1056]

Yârin kapısına, sabâ rüzgârı gibi, iltifatlarla, güzel sözlerle var ve zevk ile ona yüzünü sür. Sabâ rüzgârı seher vaktinde yâre doğru eser ve onu bütün varlığı ile sarıp sünbül kokulu zülüfleriyle birlikte raks eder, yanağının goncalarının feyzinden istifade ederken aynı zamanda onlara ferahlık verir.

Sabâ gibi tekâpû eyle yâre
Yüzün sür zevk ile dâr-ı dîdâre[1057]

Son örnekte ise, yârdan gelecek yardımın şartları açıklanmaktadır. Allah'ın yolunda varlığından geçerek O'nun kullarına bir rehber ve hediye olarak gönderdiği Kur'ân'ın emirleri doğrultusunda hayat sürsen ve bu vesileyle yârine yârân olsan o sana kesinlikle yardımcı olur. Beyitte anlam bütünlüğünü sağlayan son nokta istifham san'atıyla sağlanmış ve cevabı kesin olarak bilinen bir soru sorulmuştur. Bu sorunun cevabının kesinliği ayet ve hadislerle sabittir. Allah (cc) kulu kendisine doğru bir adım attığında ona daha fazlasıyla karşılık vereceğini buyurmuştur[1058].

[1055] s. 559, ş. 668, k. 6.
[1056] s. 559, ş. 668, k. 3.
[1057] s. 616, ş. Sabâ-Nâme, b. 24.
[1058] Daha önce verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

Vâriyyetin mahv edüp Kur'ân yoluna gidüp
Yâr ile yârân olsan yârin yâver olmaz mı[1059]

3.2.4. Muhabbet

"*Muhabbet, konuyla ilgili eserlerde iki yönüyle ele alınmıştır. Bunlar, Allah'ın, kuluna muhabbeti ve kulun Allah'a muhabbetidir. Allah'ın, kuluna muhabbeti, ona özel bir yakınlık ve yüce haller bahşetmeyi irade etmesidir.Allah'ın kuluna genel iltifatına rahmet denirken, özel iltifatına muhabbet denmiştir. Kulun Allah hakkındaki muhabbeti ise, kulun kalbinde bulduğu ve duyduğu bir şey olup, ibâre ile ifade edilemeyecek kadar latîf ve rakîk bir histir. Bu hâl ve his insanı Allah Teâlâ'ya ta'zim etmeye, O'nun rızâsını her şeye tercih etmeye, O'ndan ayrı kalınca sabırsızlanmaya, O'nsuz edememeye, O'nsuz kalınca da kararsız hâle gelmeye; ünsiyet ve ülfetini, devamlı surette kalbi ile O'nu zikrederek bulmaya ve O'na karşı içinde bir heyecân duymaya sevkeder.*"[1060] *Muhabbetin bir ileri safhasına aşk, aşkın bir ileri safhasına ise şevk ve iştiyâk denir.*

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde muhabbet, daha ziyade kulun, Allah'a ve Hz. Peygamber'e muhabbeti şeklinde ele alınmıştır. Muhabbet kelimesinin, yanına ilave edilen kelimelerle, renkli terkipler oluşturulmuştur. Şiirin konusuna göre oluşturulan bu terkiplerden bazıları, muhabbet tohumu, muhabbet güneşi, muhabbet yağmuru, muhabbet şarabıdır. Efe Hazretleri, bütününde muhabbeti işlediği şiirlerinin yanında, muhabbet temalı bir de mesnevi yazmıştır. Muhabbet-nâme ismini verdiği mesnevisinde, muhabbetle ilgili genel ifadelerden sonra, yaradılış ele alınarak Hz. Âdem'in Allah'a ve Hz. Muhammed (as)'e olan muhabbeti ve bu muhabbetle tevbesinin kabulüne nasıl yol bulduğu anlatılmaktadır. Bunlar dikkate alındığında Lutfî Efendi'nin muhabbet konusuna özel önem verdiği kanaatine ulaşılmaktadır. Zira muhabbet, yaradılışın ve yaradılmışlar arasındaki cazibenin temeli olması bakımından tasavvufun temel terimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca muhabbetin

---

[1059] s. 539, ş. 643, b. 4.

[1060] Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleymân Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul-2003, s. 405.

mekânının gönül olması itibariyle, bir çok yerde muhabbet ve gönül kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Eserdeki muhabbetle ilgili olan beyitlerden örnekler verilirken öncelikle Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan muhabbet-nâme'den iki beyit örnek verilecek daha sona konuyla ilgili diğer örneklere geçilecektir.

İlk örnekte, gönül muhabbetin âhengine kapılırsa, cânevinden dünyaya ve maddeye ait olan her şeyi çıkarır denilmektedir. Muhabbetin zevkini tadan gönüle, maddeye ait karşılaştığı her şey basit ve sıradan gelmekte, maddi unsurlar, gönül gözünde cazibesini yitirmektedir.

Muhabbetden dil alursa nevâyı
Bırakır cân-gâhından mâsivâyı[1061]

Muhabbet, nebîlerin başının tâcı, evliyâların dosdoğru yoludur. Nebîler, muhabbetle yüce makamlara kanatlanmışlardır. Allah'a duydukları muhabbet onların başları üzerinde değerli bir tâc gibidir. Veliler ise muhabbetin, zorlu fakat huzura ve Allah'ın rızasına götüren yolunda emin adımlarla ilerlemeyi büyük bir şeref kabul ederler.

Muhabbetdir nebîler başına tâc
Muhabbet evliyâya râh-i minhâc[1062]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, muhabbet ve gönül birbirini tamamlayan ayrılmaz iki parça olarak ele alınmıştır ki bunun örneklerinden biri muhabbet ve gönül ikilisinin bağlantısını daha ziyade somut örneklerle ifade eden şiirden alınmış bir mısradır. Daha önce Süleymân (as) ile ilgili bölümde de kullandığımız bu mısrada, soyut bir kavram olan muhabbet Süleymân (as) ile somutlaştırılmış, muhabbetin mekânı olan gönül ise, O'nun hareket edebilen tahtına benzetilmiştir. Taht nasıl Süleymân (as)'ı içerisinde taşıyorsa gönül de muhabbet duygusunu içerisinde taşımaktadır. İkisinin taşıdığı unsurlar da çok büyük kıymeti haizdir.

Muhabbet bir Süleymân'dır gönül taht-ı revân olmuş[1063]

[1061] s. 612, ş. Muhabbet-Nâme, b. 1.
[1062] s. 612, ş. Muhabbet-Nâme, b. 3.
[1063] s. 304, ş. 299, 1.

Muhabbet ve küp kelimeleri birlikte kullanılarak muhabbet küpü, terkibi oluşturulmuş ve bu küpten feyz alan gönüldeki katmer güllerin serpilip büyüyeceğine işaret edilmiştir. Şarabın tortusuna bağlanan onun için cânından bile geçebilir. Gönle feyzini yayan muhabbetin beslediği vahdet güllerinden yayılan mis kokular âşığı mest eder, aşk şarabının küpünün dibindeki tortular ise onun en kıymetli yeridir, bunu bilen âşık o kıymete sahip olabilmek için cânından geçmeye hazırdır.

Denn-i muhabbetden nemâ alsa gönül katmerleri
Dürd-i meye cânın verir her kim olursa mübtelâ[1064]

Muhabbet, tohum kelimesiyle birleştirilmiş ve muhabbet tohumu tamlaması oluşturulmuştur. Sonrasında ise ziraatteki bilgiler edebiyat sahasına taşınarak bir tohumun yeşerebilmesi için uygun şartlar, soyut ve somut iç içe geçirilerek ifade edilmiştir. Önce muhabbet tohumu ekilmiş, sonra muhabbet tohumu hikmet yağmuru ile sulanmış, yağmurdan sonra ise gönül burcunda şafak söküp sabah olmuş, gönül burcundan doğan güneşin parlak ışıkları muhabbet tohumunu ısıtıp ona neşvü nemâ kazandırmıştır. Muhabbetin gönül bahçesine ekildiği ve hikmetle beslendiği, büyüyüp geliştikçe de gönlü aydınlattığı ifade edilerek, muhabbetin oluşum safhaları aşamalarıyla anlatılmaktadır.

Büzr-i muhabbeti eke
Emtâr-ı hikmeti döke
Burc-i dilden şafak söke
Güneş gibi berrâk ola[1065]

Muhabbet ve gönül ilişkisinin anlatıldığı bir başka mısrada ise, gönül bir gülbahçesine benzetilmiş, muhabbet ise o bahçede açan bir güle benzetilmiştir. Dolayısıyla gönlü muhabbet gülleriyle dolu olan kişi de etrafına gül kokuları yayar.

Gülşen-i gönülde açar verd-i muhabbet[1066]

[1064] s. 98, ş. 13, b. 5.
[1065] s. 105, ş. 24, k. 2.
[1066] s. 116, ş. 42, b. 4.

Muhabbet ve gönül bağlantısı, bu mısrada da bir önceki mısradakine benzer kurulmuş olmakla birlikte, muhabbetin mahiyeti açıkça ifade edilmiştir. Bu mısrada bahsi geçen muhabbet, kulun Allah'a karşı beslediği muhabbettir. Allah'a duyulan muhabbet, gönül bahçesinin meyvesi olarak tanımlanmıştır.

Gönül bağçesinin bârı muhabbet-i İlâhî'dir[1067]

Muhabbet, meydan kelimesiyle birleştirildiğinde ise, âşıkların cânlarıyla oynadıkları bir mekan tasavvuru ortaya çıkarmıştır. Bu meydan öylesine önemli ve büyüktür ki, orada zamanın arslan gibi yiğidini görüp, cesur yiğitleri seyredebilirsin. Muhabbet meydânında yiğitliğin göstergesi, cânıyla oynayabilmek, hayatıyla dalga geçebilmektir. Bu hakiki anlamda ölümden ziyade, nefsin arzularının köreltilip, ilâhi duyguların öne çıkarılarak, hayata gönderilişteki gayeye ters düşmeyip öncelikleri iyi sıralamaktır.

Meydân-ı muhabbetde âşıklar olur ser-bâz
Kerrâr-ı zemânı gör merdâneleri seyr et[1068]

Muhabbet, şarap kelimesiyle birleşerek, kainâtı cezbeye getiren iksirin ismini oluşturmuştur. Muhabbet şarabının ayrılmaz parçası ise, şeriat şerabıdır. Zira Allah (cc) hakkıyla bilinip emirleri tam olarak yerine getirildiğinde ancak muhabbet şarabı kıvamını bulmakta, ona hak kazanan kişi de onu içtiğinde mestliğini taşıyacak kıvama gelmektedir. Bu şarapların bedeli cândır. Bu işin erbâbı durumun farkında oldukları için minnet etmeden cânlarını teslim etmeye razı olurlar.

Şerâb-ı şerî'atdir bâde-i muhabbetdir
Erbâbı verir cânı bir câne nedir minnet[1069]

Muhabbet-i İlâhî'nin yeri daha önce açıklanmıştı, bu beyitte ise onun mahiyetinden bahsedilmektedir. Beyitte, Allah'a duyulan muhabbetin onun birliğinin nûru olduğu ve vahdet nûrunun gönüllere kâinâtın

1067 s. 237, ş. 203, b. 1.
1068 s. 125, ş. 55, b. 3.
1069 s. 127, ş. 58, b. 3.

sırlarını anlama konusunda anlayış kuvveti bahşettiği anlatılmaktadır. Allah'ın muhabbeti kalbe girince, insan bir olan Allah'a odaklanır. Bu odaklanmadan doğan nûr onu kuşatır ve gönül gözünün perdesini aralar, böylece kişi ilahi sırlara karşı anlayış kuvveti kazanır.

Muhabbet-i İlâhî nûr-i vahdet
Bırakır dillere irfân muhabbet[1070]

Muhabbet sahrası tamlamasıyla, işaret edilen noktalardan biri de muhabbet sahrasında kendinden geçmiş Mecnûn'un hikâyesidir. Kays bu sahraya düştükten sonra Mecnûn olmuştur. Lutfî Efendi, gönle seslendiği beyitte, ey gönül, meydanda yiğitliklerini sergileyen merdâneleri seyr et, muhabbet çölünde mest gezen dîvâneleri seyr et demekte ve muhabbetin rengine boyanan bu yiğitlerin, sergiledikleri hünerlerin seyredilmeye değer nitelikte olduğunu vurgulamaktadır.

Ey dil yine meydânda merdâneleri seyr et
Sahrâ-yı muhabbetde dîvâneleri seyr et[1071]

Muhabbet gülistanının gülü gönüldür, muhabbetin bağı ve bostanı gönüldür. Muhabbetin yeri gönül, semeresi de gönüldedir. Gönül sınırsız bir mekân gibidir ve Allah tarafından, muhabbet gibi sınır tanımayan duyguları taşıması için yaratılmış olduğunu düşündürür.

Gönüldür gül-gülistân-ı muhabbet
Gönüldür bâğ u bostân-ı muhabbet[1072]

Muhabbet nâyı ve muhabbet denizi terkipleri aynı beyitte kullanılmıştır. Muhabbet nâyı üflendiğinde âşıkları kendinden geçirip vecde salarken, muhabbet denizi de onlar için hayât kaynağı olmuştur. Mevleviliğin öne çıkardığı bir enstrüman olan nây, tasavvuf geleneğinde bir çok yönden insana benzetilmiş ve tasavvufî ritüellerin bir parçası haline gelmiştir. O, öz vatanından koparılıp dünya gurbetine gönderilmiş insan gibi kamışlıktan koparılarak vatanından ayrılmış ve insanın acılarla olgunlaşması misali,

[1070] s. 129, ş. 62, b. 3.
[1071] s. 130, ş. 64, b. 1.
[1072] s. 131, ş. 65, b. 1.

ateşle dağlanarak bir şekle getirilmiştir. İnsan vücudundaki deliklerin sayısınca nâyın üzerinde delikler bulunmakta ve dünya sahrasına atılan insanın hazin ayrılık inlemeleri gibi, nây da ehlinin eline geçtiğinde özlemin,aşkın ve ızdırâbın sesini uyanık gönüllere duyurmaktadır. Bu sebepten nâyın sesiyle kendinden geçen Hak âşıkları, muhabbet denizine dalarak yenilenip hayat bulurlar.

Âşıkları vecde bırakır nây-ı muhabbet
Hayât ola âşıklara deryâ-yı muhabbet[1073]

Muhabbet, bu örnekte, teşhis ve intak san'atıyla, bir şahıs gibi ele alınmıştır. Ayette zikredilen, ezeldeki Allah ile ahidleşme gününde, Allah (cc) yarattığı ruhlara "ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye sormuş, bütün ruhlar da kendilerine bu soruyla sunulan vahdet şarabını kabul ederek "evet, sen bizim Rabb'imizsin" diye cevap vermiş ve Allah'ın birliğini kabul etmişlerdir[1074]. Onların arasında binbir zevk ile evet diye seslenenlerin arasında muhabbet de vardır ve onun bu sadakatine karşılık Allah onu, Allah'ın dosdoğru yolunda sebât edenlerin kalbine, kendisinden bir nişan olarak bırakmaktadır.

Dağıldı şerâbı vahdet bezm-i ezelde
Bin zevk ile etdi nidâ salâ-yı muhabbet[1075]

Muhabbet güneşi, sabah vakti doğup dünyâyı aydınlatan güneş misali, insanın gönlüne doğduğu zaman, aşkın sırları kalbe sığar ve bu sırlar muhabbet güneşiyle aydınlanıp insanların gönül gözüne görünmeye başlar.

Mihr-i muhabbetler doğar
Esrâr-ı aşk kalbe sığar[1076]

Muhabbet şarabının sunulduğu yer de içerisinde sunulan şarap gibi özeldir. Zira orada, rahmet kapıları açılır, irfan nûrları saçılır ve bunlara

[1073] s. 136, ş. 75, b. 1.
[1074] Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler7/172.
[1075] s. 137, ş.75, b. 2.
[1076] s. 138, ş. 77, k. 3.

ilaveten muhabbet şarabı içilir. Lutfî Efendi, mekânın bu özelliklerini saydıktan sonra muhabbet şarabını dağıtmakla görevli sâkîden kendisine de dolu bir kadeh vermesini ister. Efe Hazretleri bilir ki, rahmet kapılarının açılması da Hakk'ı fark etme melekesinin kazanılması da muhabbet şarabından yudumlamakla olacak işlerdir.

Ebvâb-ı rahmet açılır
Envâr-ı irfân saçılır
Mey-i muhabbet içilir
Ey sâkî doldur bir kadeh[1077]

Allah'ın kuluna muhabbetinin belirtileri ise bu dörtlükte anlatılmaktadır. Allah kuluna muhabbet ederse, onun gönlüne dünyaya karşı muhabbet vermez, onu hikmetinin gülüne âşık eder, bunun sonucunda o kul baktığı her yerde ve her olayda Allah'ın hikmetlerini fark eder, ayrıca Allah (cc) kulunu hidâyet nuruyla günah kirlerinden temizler. Böylece Allah'ın izin ve yardımıyla tertemiz olan kul ilâhî tecellilere mazhar olmaya namzet olur.

Muhabbet-i Mevlâ budur kuluna
Dünyâ muhabbetin vermez diline

Âşık eder hikmetinin gülüne
Nûr-i hidâyetle mutahher eyler[1078]

Muhabbet, Hz. Muhammed (as)'e beslenmesi yönüyle de çok önemlidir. Zira Hz. Peygamber'e öncelikle Allah (cc) muhabbet ederek onu yüceltmiş, inananlardan da ona muhabbet edip onu anmalarını istemiştir. Bu durum peygamber âşıklarına şöyle söyletmiştir:

Muhabbetden Muhammed oldu hasıl
Muhammed'siz Muhabbetden ne hasıl[1079]

Efe Hazretleri de Hz. Peygamber'e beslenen muhabbetin, muhabbet eden kişi açısından dünyada, sevdiğinin, cânında cennet, âhirette

---

[1077] s. 138, ş. 77, b. 4.
[1078] s.176, ş. 114, k. 3
[1079] Pala, age, s. 329.

ise, cânının, cennette sevdiğiyle olacağı müjdesini vermiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in "kişi, sevdiğiyle beraberdir" hadisine de telmih yapılmıştır. Ayet ve hadislerde belirtildiği üzere, kişi, dünyada kimlerle beraber olup, ne ile meşgul olursa âhirette onun karşılığını görecek ve orada da dünyada peşine takıldığı kimselerle beraber olacaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e muhabbet beslemenin güzelliği orada açıkça anlaşılacaktır.

Muhabbet-i Muhammed ile eyleyen ülfet
Cennetde olur cânına dildâr-ı Muhammed[1080]

Muhabbet meydanı ve muhabbet ipi tamlamaları aralarında ilgi kurularak aynı beyitte kullanılmıştır. Muhabbet meydanındaki yiğitler, muhabbet ipine dizilmiş inci tanelerine benzetilmiştir. Onlar muhabbetin cazibesiyle toplanıp bir araya getirilmiş, inci gibi temiz ve değerli özel insanlardır.

Meydân-ı muhabbetde ki merdânelerin var
Rişte-i muhabbetde ki dürdânelerin var[1081]

Muhabbet nâyı gökten yere kadar ses verir, zira kâinat muhabbet cezbesiyle hayatiyetini sürdürmekte ve bu cezbeyle dönmektedir, muhabbet yâyı ise erenlerin eliyle gerilmiş ve muhabbet okuna yeni hedefler olacak şanslı kişiler aramaktadır, mürşidler muhabbet okunu atarlar ve mürid adaylarını dünyanın neresinde olursa olsun kendilerine doğru çekip getirirler. Muhabbet şarabı dolu billur şişe ise, insana ezelde verilmiş bir bahşiştir ki muhabbet okunu yiyenler kendilerine verilen bu bahşişi hatırlarlar. Ruhların ezeldeki söz verme meclisinde verilen muhabbet şarabını özleyenler ve onunla mest olmuş niceleri vardır.

Arş'dan urulur ferşe kadar nây-ı muhabbet
Erenler eliyle çekilir yây-ı muhabbet
Bahşiş-i ezeldir dile mînâ-yı muhabbet
Bâde-i elest-keşlere mestânelerin var[1082]

[1080] s. 141, ş. 81, b. 2.
[1081] s. 196, ş. 144, k. 1.
[1082] s. 196, ş. 144, k. 2.

Muhabbetin kokusunu alan cânın gözünde, inci ve mercân toprak gibidir. Onun için tek arzu muhabbetin kokusuyla bezenip, muhabbetine tutulduğu mahbûbuna ulaşmaktır, bu sebepten maddi kıymetlerle gönül ilişiğini kesmiş, hepsine karşı kayıtsız kalmıştır.

Eğer bûy-i muhabbet alsa bir cân
Yanında hâk-veşdir dürr ü mercân[1083]

Muhabbet sultanı gönle tahtını kurunca, gönül yüce Arş'a sığmaz olur. Muhabbet sultanı olan yüce Allah, "*yere göğe sığmam ancak mü'min kulumun gönlüne sığarım*"[1084] *buyurarak kendisine muhabbet eden kulunun gönlünü yüceltmiştir. Allah'a muhabbet edip onun rızası için cândan geçmeye hazır bekleyen kulunun gönlünün tahtına kurulup, kulunun gönlünü yüce Arş'a bile sığmayacak kadar genişletmiştir.*

Sultân-ı muhabbet kura tahtını gönülde
Ol vakt o gönül Arş-ı mu'allâlara sığmaz[1085]

Muhabbet denizine dalgıç olanlar, eşyânın türlü türlü renklerine bakma meylinde olmaz. Muhabbet feyzini kalbinde bulanlar ise, mâsivâdan kesinlikle haberdâr olmaz. Kul, muhabbet denizine dalıp oradaki renk cümbüşünü ve ihtişamı gördüğünde, eşyânın renkleri ona fazlasıyla sıradan gelir ve onları kayda değer bulup ilgilenmez. Muhabbet feyzinin zevkini kalblerinde alanlar içlerine yöneldikleri için dış sayılan dünyaya ait unsurlardan haberleri bile olmaz.

Bahr-i muhabbetde gavvâs olanlar
Elvân-ı eşyâya nazar-dâr olmaz
Feyz-i muhabbeti kalbde bulanlar
Aslâ mâsivâdan haberdâr olmaz[1086]

Lutfî Efendi'nin gönle hitaben yaptığı tavsiye de dikkat çekicidir. Beyitte, o, ey gönül, muhabbet gülistânının bülbülünden dersini al demektetir.

[1083] s. 267, ş. 246, k. 3.
[1084] el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/255 ; et-Taberânî, *Müsnedü'-ş Şâmiyyîn* 2/19; Gülen, *age*, c. 1, s. 48.
[1085] s. 276, ş. 255, b. 5.
[1086] s. 279, ş. 279, b. 1.

Devamında ise, onun nağmelerinde özel mesajlar bulunmaktadır, kulak ver bu gül bahçesinde muhabbete kapılan sadece bülbül değildir, burada bulunan bütün unsurlar aynı durumdadır, dolayısıyla, başındaki saadet sünbülünden de dersini almayı ihmal etme denilmektedir.

Gülistân-ı muhabbet bülbülünden dersin al ey dil
Serindeki seâdet sünbülünden dersin al ey dil[1087]

Muhabbet zencîri ismi ise Hallâc-ı Mansûr'u bağlayıp, dâra yollayana kadar çözülmeyen manevi bağa verilmiştir. Kâmil insanlara Rıdvân'ın cenneti yeterli gelmemektedir. Onların arzuları muhabbet zencîriyle bağlanıp Allah'a muhabbetleri uğruna asılmak ve bunun sonucunda Allah'ın rızasına ermektir. Allah'ın rızasını özleyenlerin ise cennet beklentisi olmaz.

Kemâlât ehline kâfi değildir cennet-i Rıdvân
Muhabbet zencîrinde Mansûr-ı ber-dâra cân kurbân[1088]

Muhabbetin ateşinde pişirilen nesne kalptir. Âşıklar kalblerini muhabbet ateşinde pişirerek onu masivâya ait ihtiva ettiği her şeyden arındırırlar. Nasıl ki kebab yapılırken piştikçe sular ve yağlar akar, âşığın kalbi de aynı şekilde muhabbet ateşiyle piştikçe masivaya ait olan tüm unsurlar kalbinden uzaklaşır ve içinde taşıyacağı ilahi muhabbete lâyık hale gelir.

Nâr-ı muhabbetde kalbin pişirmiş[1089]

Muhabbet kapısı, Mevlâ'yı isteyenlerin gönül cennetine girdiği kapıdır ki, orada üflenen muhabbet nâyı eşliğinde Allah sevgisiyle cennete dönen gönüllerini temâşâ ederler.

Ey tâlib-i Mevlâ gel gir bâb-ı muhabbetden
Dil cennetini seyr et çal nây-ı muhabbetden[1090]

Bu beyitte İlâhî muhabbet ve muhabbet kuşu tabirleri aynı beyitte yer almıştır. Allah'a duyulan muhabbet gönül kulübesinin ışığıdır,

[1087] s. 326, ş. 329, b. 1.
[1088] s. 372, ş. 400, b. 3.
[1089] s. 398, ş. 440, k. 2.
[1090] s. 394, ş. 433, b. 1.

muhabbet kuşuna, muhabbetle senin göğsün durak olsun. Allah'a muhabbet mü'minin kalbine yerleşince onun gönlü hidayet nûruyla aydınlanır ve eşyânın ve olayların gerçek yüzü görünmeye başlar. Mü'min kul Allah'a muhabbeti ifade eden muhabbet kuşuna büyük bir muhabbetle göğsünü açıp onu sevgiyle bağrına basar.

Muhabbet-i İlâhî gülbe-i dilde çırâğ olsun
Muhabbet mürgine sadrın muhabbetle durağ olsun[1091]

Soru şeklindeki bir mısrada ise muhabbet ehlinin özelliği anlatılmaktadır. Sen, muhabbet ehlinden zarar gördüm diyen gördün mü diye sorulmakta ve onlardan zarar gelmeyeceği ima edilmektedir. Zira muhabbet ehli demek, aynı zamanda hakiki mü'min demek olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in hadislerinde, hakiki mü'min olmanın ölçüsü olarak, "mü'minlerin o kişinin elinden ve dilinden selamette olmaları" verilmektedir. Bu ifade tersinden düşünüldüğünde ise, mü'min kardeşlerinin, elinden ve dilinden selâmette olmadıkları bu konuda kendisine güvenmedikleri kimsenin îmânından şüphe edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır ki, bu durum inanan biri için tam bir felâketdir. Efe Hazretleri, konuyla ilgili hadise telmih yaparak, inananları kul hakkı konusunda hassas olmaları bakımından uyarmıştır.

Zarar gördüm diyen gördün mü sen ehl-i mehabbetden[1092]

Muhabbet yükü, kâf dağının üzerine yüklense onu bile ezebilir, bu kadar ağır bir yükü taşıyan gönle Allah lutf u keremini esirgemesin. Allah (cc) kulunun gönlünü kuvvetlendirirse, o kâf dağının taşıyamayacağı yükleri ağırlık hissetmeden taşıyabilir.

Bâr-i muhabbet eğer kûh-i kâf olsa ezer
Lutf ü kerem eyleye Hazret-i Mevlâ dile[1093]

Şâirler, şiirin zevkini cânevlerinde hissederler ve şiir denilen muhabbet aynasından sevgililerinin yüzüne bakarlar. İlâhî neşveyle parlayan

---

[1091] s. 407, ş. 454, b. 1.
[1092] s. 510, ş. 600, bend 9.
[1093] s. 472, ş. 544, b. 3.

gönüldeki muhabbet aynasına cânân tecelli etmiştir ve onlar da sevgilileri-ni orada temâşâ etmektedirler.

Mezâk-ı şi'ri şâirân alurlar gülbe-i câne
O mir'ât-ı muhabbetden bakarlar rûy-i cânâne[1094]

Muhabbet mumunun yağını bulup gönüldeki ışık kaynağını tutuştur ki gönül aydınlansın. Gönüldeki ışıklar parlayıp gönül aydınlanınca, muhabbet şarabının sâkîsinin nerede olduğunu sor. Aydınlık bir gönülle, sâkîyi bulmak kolay olacaktır. Zira muhabbet şarabının sakisi, beden gözüne değil, gönül gözüne görünmektedir.

Şem'i muhabbet yağını bul yak gönül çırağını
Sor sâkînin durağını berâber al rehberleri[1095]

Sâkî, vahdet meyhanesinde, mest olmuş halde döner, muhabbet mumunun etrafında da bir kelebek gibi kanat çırpıp, cânını fedâya hazırlanır. Vahdet meyhânesi tekke, burada aşk şarabı dağıtan sâkî ise mürşiddir. Lutfî Efendi, tekkede icra edilen, belki bir zikir halkası belki daha farklı bir ibadette cezbeye gelip kendinden geçen, semâya kalkan bir mürşidi tarif etmektedir.

Meyhâne-i vahdetde mestâne döner sâkî
Şem'a-i muhabbetde pervâne döner sâkî[1096]

Bu beyit, muhabbet şerbeti gönülde ezilmiş ve onun doldurulduğu kaplar ve verilecekleri kimseler gönül defterine bir bir dizilmiş, anlamında anlaşılacağı gibi, bir de muhabbet şerbetinden Allah'ın zikri kastedilip onun dilde söylenip, kıvamını bulduktan sonra gönle indirildiğini de anlatıyor olabilir. Her iki ihtimal de değerlendirilebilir, ayrıca bu beyitte muhabbet ile gönül ilişkisi tekrar vurgulanmıştır.

Muhabbet şerbeti dilde ezilmiş
Gönül defterine bir bir düzülmüş[1097]

[1094] s. 484, ş. 561, b. 1.
[1095] s. 516, ş. 610, b. 7.
[1096] s. 520, ş. 616, b. 1.
[1097] s. 628, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 9.

3.2.5. Çul-pûş

Çul-pûş kelimesi anlam olarak çul örten, çul giyen anlamlarına gelmektedir. Tasavvufi kavram olarak ise, fakr giysisine bürünmüş dervişleri ifade ettiği kanaatindeyiz. Bu kavramla ilgili dikkat çeken bir nokta ise, Kemâhî divanında, anlam olarak bu kavramla örtüşen yakın bir kavramın kullanılmış olmasıdır. Kemâhî, divanında, hırka giyen anlamına gelen "hırka-pûş" kavramını kullanmıştır. Tasavvufta hırkanın önemli bir sembol olduğu dikkate alındığında bu kullanım normal kabul edilir. Fakat Efe Hazretleri, bu kavramı hırka kelimesi yerine, "çul" kelimesiyle birleştirerek, kavramı tasavvuftaki güçlü sembolik görüntüsünden biraz olsun uzaklaştırıp fakr ve mahviyyet boyutunu öne çıkarmak istemiş gibi görünmektedir. Bilindiği gibi, hırka her türlü kumaş ve dokuma malzemesinden yapılabilirken, çul eski veya kaba malzemeden yapılır. Dolayısıyla talipleri de ancak ona gücü yetebilen kimselerdir. Dervişler ise asıl zenginliğin görüntüde değil gönüllerde ve davranışlarda olduğunu sözlü olarak anlatmalarının yanında, çul giyerek de bunu hal diliyle ifade ederler.

Kemâhî'de, çul-pûş kavramının eş kavramı olan hırka-pûş kavramı şu beyitle ifadesini bulmuştur.

Tehî olmaz bu âlem çok ricâl-i ma'nevîler var
Kalup künc-i safâda hırka-pûş münzevîler var[1098]

Lutfî Efendi, çul-pûş kavramını önemsemiş ve onunla ilgili müstakil bir şiir kaleme almıştır. Ayrıca, onun bu kavramla nitelediği şahıslar da bulunmaktadır. Bunlar, Hz. Ömer, Hz. Osman,Hz. Ali ve Lutfî Efendi'nin kardeşi Vehbi Efendi'dir ki, onun bu kavramı önemsediği, onu, kimlere sıfat olarak kullandığına bakıldığında da açıkça görülmektedir.

Konuyla ilgili ilk örnek, Vehbî Efendi için yazdığı mersiyeden alınmıştır. Beyitte, Vehbi Efendi, fakr içinde yaşar çul-pûş gezer ve bu durumuyla iftihar ederdi ve tevâzû denizinde yüzer kendisini kimseden üstün görmezdi denilmiştir. Daha öncede belirtildiği gibi çul-pûş kavramı tevâzû

[1098] Kemahlı İbrahim Hakkı, *Divan-ı Ebu'l Kemâl, İstanbul-1324, s. 31.*

kavramıyla doğru orantılı görülmekte ve örnekte görüldüğü gibi, kullanımı da buna göre yapılmaktadır.

Ederdi iftihâr çul-pûş gezerdi
Tevâzû bahrine düşüp yüzerdi[1099]

Arslanvârî yiğitler, aç yatıp çul giyseler de ağızlarını dilenciliğin zehirli balına vurmaya tenezzül etmezler. Ne tür zorlukla karşılaşırlarsa karşılaşsınlar dilenmezler. İslâm dininde dilencilik hoş görülmemiş, az dahi olsa insanın kendi elinin emeği kıymetli görülerek alın teriyle kazanılanın en hayırlı kazanç olduğu vurgulanmıştır[1100]. Peygamberler ve velîler de kendi ellerinin emeğiyle geçimlerini temin etmiş ve hatta düşkünlere yardım etmişlerdir. İnsanlara değil Allah'a el açmayı, insanların kapısında değil Allah'ın huzurunda sebat etmeyi önemsemişler ve tavsiye etmişlerdir. Efe Hazretleri de bu bağlamda dilenciliği ve ondan gelecek sözde kazancı, zehirli bala benzeterek, Allah yolunun yolcularının ondan uzak duracaklarını söylemiştir.

Aç yatar çul-pûş gezer etmez tenezzül merd-i şîr
Ağzını vurmaz süâlin zehirli bâline[1101]

Kavramla ilgili yazılan şiirde ise, kavram bir çok açıdan tahlil edilmektedir. Aşağıda bu şiirin bütünü yazılışındaki düzeniyle verilecek ve çul-pûş kavramıyla ilgili işaret edilen boyutlar kısaca değerlendirilecektir.

Çul giyenlerin sohbetleri dizilmiş inci taneleri gibi kıymetli, pürüzsüz ve ahenk içerisindedir. Bundan dolayı onlar konuşmaya başladıklarında inci dizisinin ipi açılmış ve onları dinleyenlerin gönüllerine dökülmüş gibi bir etki yaratır. Onların yakınlığı ise Hudâ'nın feyzini bahşeder. Zira onlar, farkında olarak veya olmayarak her söz ve davranışlarıyla Allah'ın varlığını ve emirlerini hatırlatırlar. Bundan dolayı onlara yakınlık, çoğu zaman Allah'a yakınlığı da beraberinde getirir.

[1099] s. 663, ş. Mersiye, b. 13.

[1100] قَالَ رَسُولُ اللهِ #: 'نْ يَأْخَذَ أَحَدُكُمْ أَحْبُلَهُ ثُمَّ يَأْتِى الْجَبَلَ فَيَأْتِى بِحُزْمَةٍ مِنْ حَطَبٍ على ظَهْرِهِ فَيَبِيعُهَا، خَيْرٌ لَهُ مَنْ اَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ، أَعْطُوهُ أَوْ مَنَعُوهُ]. أخرجه البخاري . «Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: «Kişinin iplerini alıp dağa gitmesi, oradan sırtında bir deste odun getirip satması, onun için, insanlara gidip dilenmesinden daha hayırlıdır. İnsanlar istediğini verseler de vermeseler de.» Buhârî, Zekat 50.

[1101] s. 461, ş. 527, b. 12.

Dür döker dilden dile sohbetleri çul-pûşların
Bahşeder feyz-i Hudâ ülfetleri çul-pûşların[1102]

Çul-pûşların ilimlerinin bir kısmının ve feyizlerinin Vehbî olduğuna işaret edilerek, onların kalblerinin sermayesinin Rahmân'ın Arşından indiği ve onlardan da ihvâna dağıldığı ifade edilmiştir. Onlar, müridlerin merkezi ve ilim, rahmet, muhabbet dolu küplerdir, her mürid kendi kabı ölçüsünde onlardan dağılan bu feyzden istifade eder.

Arş-ı Rahmân'dan iner sermâyesi kalblerine
Dağılır ihvânlara rahmetleri çul-pûşların [1103]

Allah (cc) yüzünü yere koyup, âcizliğini anlamış, alnında secde izi görünen kullarını sever, denilerek çul giyenlerin bu özellikleri hâiz olduğu işaret edilmekte ve onların şefkatlerinin okyanus kadar geniş ve bol olduğu anlatılmaktadır. Onlar bir veya iki kişiye değil varlığın bütününe karşı çok şefkatlidirler, yaradılmış olan her şeyin en çok şefkate ihtiyaç duyduklarının bilincindedirler.

Hazret-i Allah sever yüz yere koymuş kulları
Bahr-i ummâna döner şefkatleri çul-pûşların[1104]

Bilinen bir meseldir ki, hazineler viranelerde gizlidir, bu meseldeki gibi, dıştan kıyafetlerinden dolayı bir viraneyi andıran, çul giyenler de içlerinde eşsiz hazineler taşımaktadırlar. Bu bakımdan insanlar dış görünüşleriyle değil iç dünyalarında taşıdıkları cevherle değerlendirilmelidirler. Onların yardımları etraflarına güneş gibi yetişir. Yardımları isteyen herkese ve her şeye eşit dağılır ve kimseden esirgenmez, tıpkı güneşin hayat veren ışıkları gibi.

Daimâ vîrânelerde kenz-i pinhân gizlidir
Hurşîd-âsâ erişir himmetleri çul-pûşların[1105]

Mahlas beytinde ise, bu kavramla sıfatlandırılan kimselerden örnek verilmiştir. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin çul-pûş oldukları ve çul-

[1102] s. 418, ş. 470, b. 1.
[1103] s. 418, ş. 470, b. 2.
[1104] s. 418, ş. 470, b. 3.
[1105] s. 418, ş. 470, b. 4.

pûşların kıymetinin Arş'dan bile yüce olduğu ifade edilerek bu kavramın dini ve tasavvufi açıdan sıradan bir kavram olmadığı belirtilmiştir.

Hazret-i Ömer ile Osman Alî çul-pûş idi
Lutfiyâ Arş'dan yüce kıymetleri çul-pûşların[1106]

3.2.6. Derviş

"*Derviş kelimesi başlangıçta, hem yoksul hem de zengin bile olsa her yönden Allah'a muhtaç olduğunun şuuruna sahip sûfî anlamında kullanılıyor, sûfîler her iki anlamdaki dervişliğe büyük önem veriyorlardı. Dervişlik bir riyâzet ve mücahede faaliyetiyle başlar. Sıkı bir perhize girilen bu dönemde yeme, içme, konuşma ve uyuma en aza indirilir; ibadet zikir ve tefekkür artırılır; nefsin arzularına hâkim olmaya, ölçülü ve disiplinli yaşamaya, böylece rûhi bir erginlik ve manevî olgunluğa ulaşmaya çalışılır. Esasen dervişlik, maddî âlemden ruhî âleme doğru yapılan mânevî bir seferden ibarettir. Ayrıca, derviş, miskinliğiyle övünür, ancak yoksulluğunu hiçbir zaman çıkar sağlamanın bir aracı olarak görmez. El emeği ve alın teriyle geçinir. Gönlü zengin eli açıktır. Zengin bile olsa servet gönlünde değil elindedir.*"[1107] *Dervişle ilgili bazı özellikler bunlardır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, dervişlerin bu özelliklerinden bahsedilmekle birlikte konuyla ilgili başka detaylara da yer verilmiştir. Eserde derviş kelimesi bir çok yerde kullanılmış olmakla birlikte, tamamında, dervişleri, hallerini, onlarda bulunması gereken özellikleri anlatan müstakil şiirler vardır.*

Lutfî Efendi, bu destanın öylesine bir sözmüş gibi değerlendirilmemesini istemekte ve bunu büyük bir farkındalık içerisinde yazdığını şiirin girişinde özellikle belirtmekte ve onun ciddiye alınmasını sağlamak istemektedir. Derviş olanlar, Allah'ın yoluna girip, dinin emirlerine canlarını fedâ pahasına da olsa sarılmış, dolayısıyla Allah'ın kendilerine ihsan ettiği kullardan olmuşlardır.

Ârifâne yazdım bu dâsıtânı
Dervişlere olur Hakk'ın ihsanı

[1106] s. 418, ş. 470, b. 5.
[1107] Tahsin Yazıcı, "*Derviş*", *DİA, c. 9, s. 188-189.*

Dervîş olan olur tarîk-ı Hak'da
Emr-i şerîatın olur kurbânı[1108]

Lutfî Efendi, bir başka dörtlükte de dervîşleri, aşk denizinin incileri,yerin ve göğün nûrları, dağları gülbahçelerine çevirenler ve Hakk'ın sözlerine kulak verenler olarak tanımlamıştır. Onlar aşk denizinde ilerlerken karşılaştıkları her zorluğu sabırla karşıladıkları için, bu tekamül esnasında tıpkı midyenin içerisindeki inci gibi etrafları koruyucu tabakalarla kaplanmakta ve bunun sonucunda nefislerine ve şeytana karşı direnç kazanırken diğer taraftan da nadide incilerin maddi güzelliği ve değeri gibi onlar da manevi güzellik ve kıymet kazanmaktadırlar. Onlar yaptıkları zikirlerle yere ve göğe nûr olurlar. Onlar engin hoşgörüleri ve akıllara durgunluk veren tevazuları sayesinde verimsiz sayılan dağbaşlarını üzerinde uçsuz bucaksız gülbahçeleri bulunan verimli arazilere dönüştürebilirler ki, Hz. Peygamber'in canavarlaşmış insanları, Allah'ın izniyle, meleklerden bile üstün denilen seviyeye çekip çıkarması bu durumun olabilirliğine en bariz örnektir. Dervişler, en ileride duran örnekleri Hz. Muhammed (as)'i örnek aldıkları için Hakk'ı işitir, Hakk'ı söylerler.

Dervîşândır bahr-i aşkın dürleri
Dervişândır yerin göğün nûrları
Dervişândır gülşen eden Tûr'ları
Dervişâne mahsûs sem'i Hakkânî[1109]

Efe Hazretleri, dervîşi, nefesinden kokusuna kadar tarif etmiştir. Ona göre, dervîşlerin eskiden bu yana söyledikleri özellikle manzum sözler, içerisinde hikmet hazinelerini barındıran yerlerdir. Ayrıca, dervîşin nefesi, maddeleri altına dönüştüren özel bir bileşime sahiptir, yüzü ise etrafa nûr yaymaktadır ve hakiki dervîşlerin işareti vücutlarından Rahmânî bir kokunun gelmesidir. Dervîşlerin ifadeleri, kendilerini dinleyenlere mesaj niteliği taşıması yönüyle değerlendirilmekte, nefeslerine ise, Allah'ın esmalarının zikriyle, taşları cevhere çeviren özellik kazandırılmakta, suretleri ve siretlerinin nûrundan kim olduklarının fark edildiği anlatılmaktadır. Ayrıca

[1108] s. 575, ş. 689, k. 1.
[1109] s. 575, ş. 689, k. 2.

onların vücûdundan ilâhi bir koku geldiği söylenerek onların bulundukları manevi boyut vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, bilinen bir meseldir ki, kişi kimin veya neyin yanında durursa onun gibi kokar, gül yanında durana gül kokusu, bataklık içerisinde barınana ise kötü koku sirayet eder.

Mahzen-i hikmetdir nutk-ı dervişân
Nefesi kimyâdır vechi nûr-efşân
Hakkâ dervîşâne bu dürür nişân
Gelür vücûdundan bûy-i Rahmânî[1110]

Dervîşlerle ilgili yazılan diğer şiirde, onlarla ilgili başka özellikler de dile getirilmiştir. Bu şiirin ilk bendinde, dervîşlerin gül bahçesinin, yârlarının gül yüzünün nûru olduğu, onların düşüncelerini gece gündüz meşgul edenin ise kelime-i tevhid'in zikri olduğu ifade edildikten sonra, âşığın iki özel sembolüne işaret edilerek inlemenin bülbülden, ateşin ise kelebekten sorulabileceği belirtilmiştir. Dervîşler için gül bahçesi, onların sevgililerinin güzel yüzünün nûrudur. O nûrdan ayrı olduktan sonra dervîşler cennete de konsalar mutluluk onlara uzak görünür. Zira onların gece gündüz düşünceleri, sevgililer sevgilisinin varlığının zikri ve vahdetinin şehadeti olan "Lailâhe illallah" zikri ile dolmuştur. Onlar "Lailâhe illallah" diyerek, "Lâilâhe" ifadesiyle önce ilah olarak her şeyi nefy ederler, hemen sonrasında ise, "illallah" diyerek, ancak yegâne ilah olan Allah (cc)'ın var olduğunu söyleyerek vahdet şerâbından içerek dillerindeki zikri kalblerine indirirler.

Dervişlerin gülzârı
Nûr-i dîdâr-ı yârı
Her rûz u şeb efkârı
Nefy ü isbât ezkârı
Bülbüllerden sor zârı
Pervânelerden nârı[1111]

Kelime-i tevhid'in zikri kalbe indikten ve kalb zikre başladıktan sonra ise, dervîşlerin insanların alaylı, manidar ve kınayıcı bakışlarından ve

[1110] s. 576, ş. 689, k. 6.
[1111] s. 590, ş. 710, bend 1.

sözlerinden utanması kalmaz, çünkü onlar yüceler yücesi olan Allah'ı yâr eylemişlerdir, O'nu yâr eyledikleri için de ağyâra, düşmana meyl etmezler, bu noktaya geldiklerinde ise, egolarından, varlıklarından tamamen geçmiş bulundukları için kendilerini var saymazlar, tam bu nokta onların tasavvufta fenâfillah olarak isimlendirilen dereceye ulaştıklarını gösterir. Tasavvufta fenafillah olarak isimlendirilen nokta ise bu yoldaki son konaktır.

Dervişler âr eylemez
Gayriyi yâr eylemez
Meyl-i ağyâr eylemez
Kendini vâr eylemez[1112]

Lutfî Efendi'nin tamamen tasavvufi sembollerle dolu orijinal bir şiirinde, semâver mürşide, demlik onun başındaki tâca, çay bardakları ise dervişlere benzetilmekte,ayrıca, teşbih, teşhis ve intak san'atlarının yoğun olarak kullanıldığı ve bu benzetmelerin uyumlu biçimde değiştirildiği gözlenmektedir. Kıt'alardan oluşan şiirin girişindeki benzetmelerde, semaver, bir emir gibi meclise özüyle kurulmuştur, söz söylemek istediği zaman âşıkane söyler, zira âşıklardaki ilahi aşk ateşi ve onunla kaynayan gönül, semâverde özünde yakılmış ateşe ve onun üzerinde çay için kaynatılan suya dönüşür. Semâverin ateşi de yüreğinin ortasındadır, yakıldıkça gönül yanar ve onun sözü öyle âşıklarınkine benzer ki, ondan duyulan ancak aşk ateşinin hararetinden kaynayan bir gönülden gelen kaynama sesleridir, o hâl diliyle konuşur. Bir taraftan yanmanın etkisiyle dumanlar çıkarken diğer taraftan kaynamanın etkisiyle buharlar fışkırır. O baktığı zaman da tıpkı bir mürşid gibi sevgiyle, şefkatle,feyz ve bereketle nazar eder. Onun bir göz gibi açılan çeşmesinden zikir halkasındaki dervişleri andıran çay câmlarına feyz ve muhabbet kaynağı olup ilahi aşkı ağızlardan gönüllere akıtacak, aşkla kaynamış su dökülür. Bu aşkın meclisin ruhunu etkilemesiyle, hazır bulunanlar, kaplarına göre, kendilerine düşen feyzi alıp zikre başlarlar.

Emîrâne kurmuş semâver özün
Âşıkane söyler söylerse sözün

[1112] s. 591, ş. 710, bend 3.

Mürşidâne bakar açınca gözün
Dervişâne benzer çayın câmları[1113]

3.2.7. Tasavvufî önderler

Hemen her sistemde olduğu gibi tasavvufta da hiyerarşik bir yapılanma söz konusudur. Bu yapı içerisinde her dereceye ve o derecede olanlara verilen isimler mevcuttur. Dereceler gösterilen manevi performansa göre artıp azalabilir, içerisinde bulunulan derecede sabit kalınacağı konusunda bir garanti yoktur, dolayısıyla tasavvufi yapılanma kendi içerisinde hareketli bir yapıya sahiptir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, bu hiyerarşide, çeşitli dereceler için kullanılan tasavvufi terimlerden bazıları kullanılmıştır. Bunlardan yüksek manevi makamlara işaret eden ve belli aşamalarda önder kabul edilen şahıslara verilen isimler bu başlık altında verilecektir. Öncelikle kelime ve terim anlamları sonrasında ise örnek beyitler ve açıklamalarına yer verilecektir.

3.2.7.1. Kutub-Gavs

"Sözlükte, değirmenin mili eksen demiri gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise, "velîler zümresinin başkanı, dünyânın ve âlemin mânevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî" mânâsında kullanılmış, onun işgâl ettiği makama da kutbiyyet denilmiştir."[1114] *"Gavs, Arapça, yardım etme imdâda yetişme demektir. Bazılarına göre evliyâ hiyerarşisinde gavs kutubdan sonra gelir."*[1115] *"Ayrıca, gavs için zamanın biriciği anlamı verilmiş ve gavs ve kutub kavramları arasındaki fark, bu kavramlarla isimlendirilen kişiden yardım istenilip istenilmemesiyle belirlenmiştir. Şahıstan yardım isteniyorsa gavs, istenmiyorsa kutub denilmiştir."*[1116] *Sonuç itibariyle bu iki kavramla ilgili olarak farklı görüşler mevcuttur.*

[1113] s. 555, ş. 664, k. 1.
[1114] Süleyman Ateş, "*Kutub*", *DİA, c. 26, s. 498.*
[1115] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yayınları, 1997-Ankara, s. 287.*
[1116] Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul-2004, s. 419.*

Konuyla ilgili ilk örnekte, kutub kelimesi çoğul olarak aktâb şeklinde kullanılmış ve dervişler ebdâl ve kutublardır, dervişler Hakk'a sevgili kullardır denilmiştir. Kutublar, ebdâllar, dervişlerin arasından çıkar. Dervişler Allah'ın zikriyle gönüllerini nurlandırmış, dillerini kötülüklerden temizlemiş ve sevgiye layık hale gelmişlerdir. Allah da onların bu çabalarını boşa çıkarmamış onları sevgisiyle ödüllendirmiştir.

Dervişân olup ebdâl ü aktâb
Dervîşândır Hakk'a ehabb-i ahbâb[1117]

Diğer örnekte ise büyük ihtimalle dönemin Küfrevî şeyhi kastedilerek, Kâşânî'nin gavs tarifini doğrular biçimde, yapılan duanın kabulü onun hürmetine istenmektedir. Amân Allah, zamanın gavsının merhametine bize kurtuluş ver, senden başka hiçbir varlık bizi kurtuluşa erdiremez.

Gavs-i zemânenin merhametine
Amân Allah amân amân ver bize[1118]

Gavs kelimesi geçtiğinde bilhassa hatırlanan kişi ise Abdülkadir Geylânî'dir. O döneminin ve sonrasının gavsı sayılarak "gavs-ı âzam" sıfatıyla tanınmıştır. Lutfî Efendi de şiirlerinde onun bu özelliğini belirtmiştir. Bu şiirlerden birinin nakarat kısımlarında Abdülkâdir, Allah'ın gavsıdır denilerek onun bu özelliği öne çıkarılmıştır.

Abdülkâdir'dir gavsullah[1119]

Gavs diğer özelliklerinin yanı sıra, kendisine, müşkilde kalınan durumlarda müracaat edilen çıkmaza düşülen yerlerde tutmak için eli gözlenen manevi önderdir. Efe Hazretleri gavsa bu açıdan da bakılmasına işaret ederek, ey Lutfî gavse var ve yârinin nerede olduğunu sor demektedir.

Lutfiyâ var gavse söyle nerdedir yârin senin[1120]

[1117] s. 576, ş. 689, k. 5.
[1118] s. 457, ş. 523, k. 10.
[1119] s. 498, ş. 582, k. 1.
[1120] s. 414, ş. 462, b. 7.

Son örnekte ise, ilahi aşk şarabının sâkîsini gavs-ı a'zam olarak isimlendirmekte onun sırlarla ve merhametle dolu olduğunu belirterek ona Muhammed ümmetinden olduğunu söylemektedir. Dolmaya hazır parlak kadehlere benzeyen dervişleri, ilahi aşk şarabının sâkîsi olan gavs-ı a'zam, aşk şarabıyla doldurup, onları sırlara mahrem ederek mest etmektedir.

Ey sâkî gavs-i a'zamsın
Sırr-ı mukaddes ekremsin
Bu Lutfî'ye sen erhamsın
Biz Muhammed ümmetiyiz[1121]

3.2.7.2. Sâdât

"*Sâdât kelimesi, efendi, bey anlamına gelen seyyid kelimesinin çoğuludur. Tasavvufta, mutasavvıflar büyük sûfilere ve şeyhlere genellikle "seyyidî" şeklinde hitab ederler."*[1122] *Ayrıca, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere de seyyid denilir. Lutfî Efendi örnek verilen beyitte bu kelimeyi, manevi mertebe olarak önde gelen kimseler anlamında kullanmış ve Allah (cc)'ın derd ehli olanları daima seyrettiği, onlardan haberdâr olduğu belirtilerek en büyük sıkıntıların ise sâdâtın başında olduğu ifade edilmiştir.Beyte göre, Allah (cc) adaletiyle her bir kulunu, sahip oldukları kapasitelere göre imtihan etmekte ve manevi derecesi yüksek olanların sadâkatini de bu bağlamda sınamaktadır denilebilir.*

Sâdâtda olan ibtilâ kimlerde görülmüş
Derd ehlini gör dâimâ seyrân eder Allah[1123]

3.2.7.3. Şeyh

"Şeyh, Arapça, önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen bir kelimedir. Şeyhler kulu Allah'a Allah'ı kula sevdirmek isteyen kişilerdir. Bir öğretmen görüntüsündedir ve müridleri hâl ile terbiye eder. Şeyhin şeriat

[1121] s. 283, ş. 266, k. 11.
[1122] Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul-1996, s. 466.*
[1123] s. 481, ş. 556, b. 3.

bilgisine sahip, fenâ makâmını geçmiş, övülen ahlâk ile süslenmiş olması gerekir. Kendisi kâmildir bu yüzden kemâle erdirir."[1124] *Efe Hazretleri, şiirlerinde, şeyh kelimesini çeşitli vesilelerle kullanmıştır. Bu kullanımlardan biri, Abdülkadir Geylani'den bahsederken onu şeyhlerin şeyhi olarak vasıflandırmasıdır. Geylânî, manevi derecesine işaret edilerek şeyhlerin şeyhi olarak isimlendirilmiştir.*

Şeyhu'l-meşâyihdir pîr-i Geylânî[1125]

Bir başka beyitte ise, imtihan dünyasında, imtihandan herkesin eşit şartlarda nasibini aldığı ifade edilirken şeyhlerin de bundan ayrı tutulmadığı şeklinde anlaşılabileceği gibi, şeyh ve şâb kelimeleri birlikte kullanıldığında genç ve yaşlı anlamında kullanıldığı için, genç yaşlı hiç kimse ayrılmadan feleğin çenberinden geçirildiği de anlaşılabilir. Efe Hazretleri, kendi şahsında muhataplarına hitab ederek ey Lutfî, yaşadığın zaman diliminde başına gelenlerden kederlenme, zaman denilen ve eline verileni üğüten bu çarktan genç ve yaşlı kurtulan olmadı demektedir.

Mükedder olma ey Lutfî bu çarhın rûz-gârından
Rehâ-yâb olmadı hergiz bu gaddârdan ne şeyh u şâb[1126]

Son örnek ise, veli, meşâyih ve gavs kavramları bir arada kullanılmıştır. Abdülkâdir Geylânî'nin anlatıldığı dörtlükte onun velîlerin önderi, şeyhlerin gönlünü alan, hidâyet güneşinin nûru ve Allah'ın gavsı olduğu ifade edilmektedir. Bu beyitte meşâyih kelimesi şeyhin çoğulu olarak ve tasavvufi bir terim olarak kullanılmıştır.

Velîlerin serdârıdır
Meşâyihin dildârıdır
Mihr-i hüdâ envârıdır
Abdülkâdir'dir gavsullah[1127]

[1124] Uludağ, age, s. 673.
[1125] s. 551, ş. 659, k. 7.
[1126] s. 116, ş. 41, b. 5.
[1127] s. 498, ş. 582, k. 6.

3.2.7.4. Mürşîd

"Doğru yolu gösteren, uyaran anlamlarına gelir. Gerçek mürşid Hz. Muhammed (as)'dir. Diğer mürşidler O'nun manevî mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir. Tasavvufî terim olarak, tarikat lideri anlamına da gelir. Mürşid olan kişinin Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması, yani, en azından fenâ makamına ulaşması şarttır."[1128] *Efe Hazretleri'nin şiirlerinde mürşid, tasavvufî terim olarak kullanılmış ve onun kâmil olma özelliğine dikkat çekilmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, mürşidin her anlamda kendisini aşmış ve kemâl mertebesine ermiş bir gönül ehli olduğu anlatılmıştır. Mürşid-i kâmil nur saçan güneş gibi etrafını aydınlatır, onun manevi tesiri insanların gözlerinde ve gönüllerinde yansımasını bulur.*

Güneş-veş mürşid-i kâmil nûr-efşân[1129]

Muvahhidin, mürşidi vahdet nûrundan gelmiş ve onu Allah'ın birliğine sevkedip Hak yola kılavuzlamıştır. Tevhidin feyzi ise yer ve göğü ikrâma gark etmiştir. Kainatın özü birliktir. Bu kainattaki en küçük unsurdan başlayıp en büyük unsura kadar bir düzen dahilinde devam eder. İnsan ele alınacak olursa, maddi ve manevi özelliklerini buluşturup kendi içerisinde uyum kurabilen insan kendisinde birliği sağlamış ve inanç düşünce ve davranış bakımından akordunu yapmış, tevhidi seslendirmeye hazır hale gelmiştir. Bu noktada Allah'ın birliği inancını kazanıp onu tanıdığında ise dinin şartı olan iman unsurunu gerçekleştirmiş sayılır. Allah'ın birliği inancı, îmân dinin temel öğesidir. Birliğe inanan erlerin mürşidi yol göstericisi de îmânlarının nûrudur.

Nûr-i vahdetden erişdi mürşidi muvahhidin
Feyz-i tevhîd Arş ü ferşi zîr-i ikrâm eylemiş[1130]

[1128] Cebecioğlu, age, s. 527.
[1129] s. 624, ş. Bitlis Ziyâreti, b. 47.
[1130] s. 296, ş. 286, b. 4.

3.2.7.5. Pîr

"Farsça, yaşlı kimselere pîr denir. Tasavvufî terim olarak ise, tarikat kurucusu ve şeyhlere verilen isimlerden biridir."[1131] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinden buraya alınan örneklerde, pîr kelimesi tarîkat lideri anlamıyla kullanılmıştır.*

Tarîkat pîri ve hakîkat ehli aşk âlemine dikkat ettiler. Onlar tarîkat yolunda rehberin ve hakîkat denizinde gidilmesi gereken menzili gösteren pusulanın aşk olduğunun farkındadırlar. Bu sebepten aşkla aşka sarılmışlardır. Tarikat pîri, pîr kelimesiyle, aynı zamanda tecrübeye de işaret eder. Söz konusu bir tarîkat pîriyse maddî tecrübenin yanında asıl vurgulanan manevî tecrübedir. Onlar aşk yolunda çeşitli makamlardan geçerler ve her makam onlar için ayrı bir manevi tecrübedir.

Pîr-i tarîkat
Ehl-i hakîkat
Etdiler dikkat
Âlem-i aşka[1132]

Tarîkat pîri, manevi güzergâhda sorunsuz ilerlemek için elinden tutulan şahıstır. Düşmüşlere elini uzatır, kendisine elini uzatanların elini ise büyük bir ilgi ve şefkatle tutar. Lutfî Efendi, onun bu özelliğine işaret ederek, tarîkat pîrinin eline el ver ki, seni yüce âlemlere çıkarsın, gönül sırlarına aşinâ olasın ve gönül kabın merhametle dolsun demektedir. Ayrıca, pîre teslimiyetin boyutunu temsili olarak anlatmış ve cân u gönülden ayağına yüz koyulmasını istemiştir ki, bu temsil düşünüldüğünde yabancı gelmeyecek, Tapduk Emre ve onun evinin eşiğine başını koymuş bekleyen Yunus Emre hatırlanacaktır. Yunus yaptığı hatayı anlayınca gönül yangınıyla geri dönmüş ve pîr olarak kabul ettiği Tapduk Emre'nin eşiğine baş koyarak, Yunus geldi dediklerinde, bizim Yunus mu deyişini duyana kadar oradan başını kaldırmamıştır. Dolayısıyla, eşiğe baş koymak teslimiyetin görünen boyutudur.

[1131] Cebecioğlu, age, s. 579.
[1132] s. 473, ş. 545, k. 7.

Pîr-i tarîkın el ver eline
Seni iletsün lâhût iline
Merhameti bul râz-ı diline
Cân u dilden koy yüz ayağına[1133]

Pîrin kendisine tabi olanlarla etkileşimi ise bir başka dörtlükte anlatılmaktadır. Bu etkileşim pîrin ocağında bulunan bir müridin ağzından anlatılmıştır. Pîr muhabbet güneşini müridinin gönlüne iletmiş, bu vesileyle gönül kâmil îmânla dolmuştur, gönül ilim ve hikmetden de payını almıştır. Bütün bu olayların gerçekleşme zamanı ise müridin, pîrin ocağına hizmetli olduğu zamandır. Pîrin ocağı tekkedir, mürid tekkeye girer ve orada kendisine verilen maddi ve manevi görevleri yapar ve samimiyeti ve performansıyla doğru orantılı olarak mesafe kateder.

Mihr-i muhabbeti çaldı gönlüme
Ekmel-i îmân doldu gönlüme
İlm ü hikmeti geldi gönlüme
Olalı huddâm pîr ocağına[1134]

3.2.8. Mâsivâ

"Bir şeyden başka olan şeylerin hepsi için "Allah'tan gayrı sayılan şeyler" anlamına gelen "Mâsivallah" kullanılır. Mâsivâdan geçmek kendini Allah'a vermektir. Sûfîlere göre gönülde, Allah'tan başka bir şey bulunmaz."[1135] *Gönül tahtının tek sultânı Allah (cc)'tır ve O yüceler yücesi, bir kulun gönlüne yerleşti mi orada başka unsurlara yer kalmaz ve kul başka unsurlara ihtiyaç da hissetmez. Sûfîler gönüllerini maddi unsurlardan arındırmış ve gönüllerini doldurma konusunda tercihlerini hakiki maşuk olan Allah'tan yana kullanmışlardır. Lutfî Efendi de şiirlerinde mâsivânın mahiyetinin yanı sıra, ona karşı takınılması gereken tavrı da açıklamıştır.*

Güzellik meydânının mîri, aşk güneşinin parlaklığını, kalbin gökyüzünde gösterse, karanlıklarda barınan masivâ kalpten silinip gider. Zira masivâ

1133 s. 471, ş. 542, k. 5.
1134 s. 471, ş. 542, k. 3.
1135 Pala, age, s. 298.

îmânının farkında olmayan kalplerde barınır ki, bu kalpler kendilerinde bulunan kıymetten habersiz, gönüllerinin dışında değer verecek somut unsurlar aramakta ve onlara bağlanmaktadırlar. Gönüllerindeki kıymeti fark ettiklerinde ona aşkla bağlanmakta ve mâsivâdan kurtulmaktadırlar.

Mîr-i meydân-ı melâhat hurşîd-i aşk pertevi
Âsumân-ı kalbe ursa mâsivâ olur cüdâ[1136]

Gönül, Allah'tan başka unsurlardan boşaltılırsa, o vahdet sırrını Mansûr gibi söyler. İnsanlar belki anlamaz belki de yanlış anlar onun söylediklerini ama o yaşayarak ve hissederek söyler ve gülerek dâra çekilir.

Gönül hâlî olursa ger hayâl-i mâsivallahdan
O sırr-ı vahdeti Mansûr-veş kâil olur elbet[1137]

Kainattaki eşya Allah'ın isimlerinin görünür hale gelmesidir. İstediğini yapmakta serbest olan ve yaptıkları konusunda sorgulanamayan ise isimlerin sahibi olan Allah'tır. Dolayısıyla görünen de gösteren de Hak'tır, neden maddeye bağlanıyorsun. Mâsivâyı ve onun yansımalarını gönlünden çıkar ve gönlünü isimlerin sahibine, asıl olana bağla ki hakîkate ermiş olasın.

Bu eşyâ mazhar-ı esmâ fâil-i muhtâr müsemmâ
Görünen gösteren Hak'tır kayd-ı sivâdan kalbi kes[1138]

Ey Lutfî, eğer güzeli gönülde dilersen dünya sevgisinden elini çek ve onu gönlünden uzaklaştır. İhsânın özünden kastedilen budur. İhsân, hayatın her anında ve adımında Allah'ın rızâsının gözetilmesi, nefesin alınıp verilişinde bile bu hassasiyet içerisinde olunmasıdır. Dolayısıyla maddi sevgilerle ihsânın aynı gönülde bir arada bulunması ve davranışlara yansıması pek mümkün görünmemektedir.

Lutfiyâ ger dilberi dilde dilersen çek elin
Hubb-i mâsivâyı terk et lübb-i ihsândan garaz[1139]

[1136] s. 87, ş. 1, b. 4.
[1137] s. 122, ş. 50, b. 5.
[1138] s. 294, ş. 283, b. 6.
[1139] s. 309, ş. 307, b. 5.

Bu beyit de bir öncekiyle büyük benzerlik göstermektedir. Burada, Allah'ın velîleri dünya sevgisinden uzaktır ve Allah'a âşık olan Allah'tan başkasına yönelir mi, diye sorularak vurgu yapılmaktadır ki, daha öncede ifade edildiği gibi soruyla anlama vurgu yapmayı içeren bu teknik Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sıkça kullanılmaktadır. Vücûd iklimine hükmeden gönül tahtındaki sultandır ve her tahtta sadece bir tane sultâna yer vardır. Gönül tahtını Allah'a tahsis eden kulun gönlünden maddeye ait ne varsa çıkarılmıştır, o maddeyi sadece bir araç olarak kullanır, hiçbir zaman amaç yapmaz.

Hubb-i dünyâdan münezzehdir veliyyullah olan
Mâsivâya meyleder mi âşık-ı Allah olan[1140]

Lutfî Efendi, dünyaya geldikten sonra geliş amacının unutulmasına işaret ederek, Kulluk va'diyle dünyâya gelindiğini fakat dünyaya gelindikten sonra maddeye sevdâlanıldığını ve ruhlar âleminde verilen sözde durulmadığını belirterek, bütün isyanımıza rağmen aceba Allah bizi kabûl eder mi diye sormaktadır. Bu soru, bir pişmanlık ve ümit arayışının ifadesidir ki ifadede korku ve ümit bir aradadır.

Bu va'di ahd ile geldik dünyâya
Tâ'bi olduk bugün hubb-i sivâya
Rağbet eylemedik ahde vefâya
Aceb Allah bizi kabûl eder mi[1141]

3.2.9. Hayret- Hayrân

"*Hayret, Allah'ı tanıyan fakat bunu ifade edemeyen ârifin yaşadığı hal anlamına gelen bir tasavvuf terimidir.Allah'ın zatını kavramaktan aciz olduğunu idrak eden akıl hayrete düşer. Bazen sûfî, ilâhî tecellileri tamaşa ederek hayrete düşer ve bu durumda hayretinin daha da artmasını diler.*"[1142] *"Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr isimli tasavvufi eserinde ise, hayret,*

[1140] s. 363, ş. 389, b. 1.
[1141] s. 553, ş. 661, k. 5.
[1142] Erhan Yetik, "*Hayret*", *DİA, c. 17, s. 60.*

kendini aşma yolunda, geçilmesi gereken yedi vadiden altıncısıdır. Bu vadiye gelenler, kendileri de dahil her şeyi unutacaklar ve şaşkınlık içerisinde kalacaklardır. Burada artık hiçbir şey bilmediklerinden emin olacaklardır. Âşık olacaklar fakat kime âşık olduklarını bile bilmeyeceklerdir."[1143] *Bu vadi suyun durulmadan önce bulandığı yer olarak da tarif edilebilir. Su bulanmıştır ve hareketsiz halde kalıp bulanıklığa sebep olan unsurların yerine yerleşmesi beklenmektedir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde hayret ifadesi daha ziyâde tasavvufî anlamıyla kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, hüsn-i talil san'atı yapılarak, dünyanın ve gezegenlerin dönmesi Hz. Peygamber'e âşık olmalarına bağlanmış ve âleme hayret veren unsurun Hz. Peygamber'in hayâlinin zevki olduğu ifade edilmiştir. Bütün gezegenler Hz. Muhammed (as)'in aşkı ile pervâneler misali dönmektedir.*

Arş u ferş ü nüh felek devrân eder aşkın ile
Âleme hayret veren zevk-i hayâlin yâ Resûl[1144]

Gönül alan güzellerin dergâhlarında bir güzel, parlak güneş gibi gözlere hayret vermektedir. Bu dergâhdaki pîr, dervişlerini öyle mest etmektedir ki, gözlerini parlak güneşe döndürüp bakan birinin bir süre hiçbir şeyi net görememesi gibi, bu dervişler de pîrin parlak gönlünün ve nûr yüzünün etkisinde, hayret içerisinde ve şaşkın kalmaktadırlar.

Dilrubâlar dergehi tahtında sultân bir güzel
Gözlere hayret verir mihr-i dirahşân eylemiş[1145]

Lutfî Efendi, bir başka yerde hayret ve geçit kelimeleriyle bir çok anlamlı terkip oluşturmuştur. Hayret geçidi ifadesi, bu durumun bir süreç olduğuna işaret etmekte ve farklı menzillere ulaşmak için bu geçitten sağ selamet geçmenin önemini belirtmektedir. Gönül, hayret geçidinde ayrılık tuzağının esiridir, seher vakitlerinde saba rüzgarından sevgilinin zülfünün kokusunu alır ve hayret geçidinde ayrılık acısıyla kıvranır. Koku mest eder, zülüf ise tuzaktır ve esir olan âşığı telleriyle bağlar. Hayret geçidinin yolcusu, uyanık ve temkinli olarak bu geçidi aşar ve daha üst bir makâma ulaşır.

[1143] Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi, Timaş Yay., İstanbul-2008, s. 78.*
[1144] s. 332, ş. 341, b. 2.
[1145] s. 299, ş. 290, b. 3.

Esîr-i dâm-ı firkatdir gönül derbend-i hayretde
Alur dil bûy-i zülfünden seherlerde sabalardan[1146]

Hayret makâmına ulaşan gönül ehline ise hayrân denilmektedir. Bu kelime onun içerisinde bulunduğu durumu özetlemektedir. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde hayrân, ilâhî güzellik ve cilveler karşısında zevk içerisinde ne yapacağını bilemez halde kalakalmak anlamında kullanılmıştır.

Hz. Muhammed (as)'in feyzinden almış, tevhid denizine dalmış, feyzin ve tevhidin zevkiyle hayrette kalmış olan hayrânlar pervâne döner. En büyük döngüleri içerisinde barındıran kainat hayrân olduğu gibi zikir halkasında dönen dervişler de hayrândırlar.

Feyz-i Muhammed'den almış
Deryâ-yı tevhîde dalmış
Zevk ile hayretde kalmış
Hayrânlar pervâne döner[1147]

Parlak ay gibi sevgili gönlümün gözüne görüneli, ona hayrân oldum, onun güzelliği aklımı başımdan aldı, onun parlak nûru karşısında göz şaşkınlığa düştü gönül ise perişân oldu.

Gönlüm gözüne görüneli sen meh-i tâbân
Oldum sana hayrân[1148]

3.2.10. Hikmet

Hikmet sözlükte, felsefe, adalet, ilim vb. anlamlarla açıklanmıştır. Dini ve tasavvufi terim olarak ise Allah'ın fiillerinin ihtiva ettiği sırlara hikmet denilmektedir. Bir çok ayet ve hadiste de ifade edildiği gibi Allah (cc) boş iş yapmaz, her yaptığı uygulamanın arkasında sadece kendisinin bildiği ilahi sırlar bulunmaktadır. Bunlar, insanlar için çoğu zaman imtihan sebebidir, Allah'ın takdirindeki asıl gayeyi bilmeyen insan, zahire bakarak hüküm verme eğilimindedir bu durum ise çoğu zaman onu yanlışa ve

---

[1146] s. 372, ş. 399, b. 2.
[1147] s. 261, ş. 237, k. 7.
[1148] s. 358, ş. 381, bend 1.

isyâna götürür. Bu konuda peygamberler,veliler ve gönül ehli insanlar daha temkinli ve sabırlı davranmışlar ve Allah'ın her takdirinin geçerli bir sebebi olduğu bilinciyle hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca, gönül ehli, kainattaki her eşyâda Allah'ın hikmetlerini müşahede edip, onlarda, kendilerine Allah'ı hatırlatan işaretler görürler. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de bu durum doğrulanmış ve kainâta ibret nazarıyla bakılıp, dersler çıkarılması tavsiye edilmiştir.

Bu kâinât kitâbı, ilim ve hikmetten bahseder, Lutfî bu hikmeti basîretin nûruyla oku. İlim veya bilgi kainâtın görünen tarafı hikmet ise ilk bakışta anlaşılmayan sırlı tarafıdır. Bu sırlı taraf ancak basiret nûruyla okunabilir, zirâ basiret sıradan bir bakış değil, eşyânın derinliklerine işleyen bir bakıştır ve derin bir algılamayı ve hissetmeyi de berâberinde getirir.

Bu kitâb-ı kâinât bin ilm ü hikmet bahseder
Lutfiyâ nûr-i basîretle oku bu hikmeti[1149]

Hikmetin bir özelliği de onu, ölü gönüllerin hissetmemesidir. Bu sebepten bu işin ehli gönlü hissiz ve ölü olanlara hikmet ilminden bahsetmez ve bahsetmemelidir. Lutfî Efendi bunu önemsemekte ve konunun ehliyle paylaşılması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.

İlm-i hikmet bahseder mi merd olan mürde dile[1150]

Hikmet ilminin gülleri tevhid bağında açılır ve bu gülün bülbülleri zevk ile tevhid okurlar. Bu bülbüller tevhidin sırrında derinleştikçe hikmetin sırlarına mahrem olurlar. Hikmet sırlarını çözen hakikat âşıkları kokladıkları her bir hikmet gülünde cezbeye gelip Allah'ın birliğini zevkle zikrederler.

Bâğ-ı vahdetde açılur ilm-i hikmet gülleri
Zevk ile tevhîd okurlar bu gülün bülbülleri[1151]

Lutfî Efendi, şiirlerinde, konuyla ilgili ayetlerin toplumdaki yansıması olan "hikmetinden sual olunmaz" sözüne de dikkat çekmiştir. Allah

[1149] s. 584, ş. 700, b. 6.
[1150] s. 504, ş. 592, b. 5.
[1151] s. 555, ş. 663, b. 1.

her yaptığını bir hikmet dahilinde yapar ve onun yaptığını sorgulamak kimseye düşmez. Zira o kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktadır ve mülk sahibi mülküne zarar vermek istemez ve kimsenin bir başkasının mülküne karışma ve sorgulama hakkı bulunmamaktadır. Efe Hazretleri de bu duruma işaret ederek, Allah'ın fiillerini sorgulamak yasak olmuştur, demekte ve bundan kastın güçlükleri çözme konusunda gizli olan şeyleri anlamak olduğunu söylemektedir. Sorgulamak değil anlamaya çalışmak kastedilmiştir.

Hikmet-i hukm-i Hakîm'den memnû olmuştur süâl
Hall-i müşkil eyleyen fehm-i mu'ammâdır garaz[1152]

Aşağıdaki dörtlükte ise, Allah'ın hikmetinin adalet içerdiği anlatılmaktadır. Lutfî Efendi, ey gözümün nûru, bu destânı dinle, Allah'ın fi'linin asla eksiği olmaz, herkes neye layıksa onu bulmasa olmaz zira Allah'ın hikmeti her zaman adalettir demektedir. Allah noksanlardan münezzehtir O'nun fiilleri baştan sona adalettir, kim neye layıksa onu bulur. İnsanların anlayamadığı nokta, Allah için, gizli diye bir şeyin olmadığıdır, O gizlide ve açıkta ne varsa hepsinden haberdardır ve kullarına muamelesinde gizlide yapılan işleride göz önünde bulundurmaktadır. İnsanlar gizliyi, geçmişte yaşananları ve kalblerde olanları bilmediklerinden Allah'ın bazı fiillerini adaletsizlik olarak algılayabilirler, halbuki Allah en adaletlidir. İnsanların bu yanlış düşüncesi ise zahire bakıp hüküm vermelerinden kaynaklanmaktadır.

Gûş et nûr-i dîdem bu dâsitânı
Fi'lullâhın aslâ olmaz noksânı
Herkes lâyıkını bulmasa olmaz
Hikmetullah adâletdir kemâkân[1153]

Kainâtın hikmet kitâbı olduğunun anlatıldığı bir başka beyitte de, bu âlem baştan başa hikmet kitâbıdır bakmasını bil, sen basiretle bakarsan bütün eşyâ güneş gibi Mevlâ'nın cömertliğini şerh eder denilmektedir. Allah'ın, kâinâtı, dışardan müdahaleyi kabul etmeyecek çok ince bir ayarla

[1152] s. 307, ş. 305, b. 2.
[1153] s. 652, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 1.

yarattığı ve her yarattığının maddi ve manevi ihtiyacını düşünerek düzenlemeler yaptığı anlatılmaktadır. İnsan eşyâya gönül gözüyle baktığında ondaki hikmetleri okuyup, sırlara aşina olacaktır.

Bu âlem ser-te-ser hikmet kitâbıdır nazar-dâr ol
Nice şürrâh olur eşyâ güneş-veş cûd-i Mevlâ'yı[1154]

Hikmet köprüsü ise irfan yolu üzerinde kurulmuş sorgusuz sualsiz geçilmesi gereken bir köprüdür. Ârif olanlar bu köprüden hakkını vererek geçenlerdir. Hikmet köprüsünden geçip ârif olanlar Hakk'ın her işinin yerli yerinde olduğunun bilincinde olarak hikmet nehrinde akıp giderler. Ne kendi başlarına gelenleri ne de başkalarının yaşadıklarını sorgulamazlar, bunları Allah'ın bir hikmet dahilinde sevkettiğini bilir ve ona göre tavır alırlar.

Geç bu hikmet köprüsünden ses çıkarma ârif ol
Her işi yerinde Hakk'ın nehr-i hikmetlerde ak[1155]

Allah'ın belki de en büyük hikmeti insanoğludur. Efe Hazretleri bu konuda, insan hikmetini bilse, kainat kitabının büyük bir sayfasıdır, demekte ve onun gönül feleğinde her dem yeni doğmuş gibi taze bir ay gizli olduğunu söylemektedir. İnsan kainat kitabının özü ve özetidir, kainattaki her şey ona hizmet edecek şekilde yaratılmıştır. Onun gönül feleğindeki ay şekil değiştirmez ve zeval bulmaz her dem yeni ve tazedir, zira o hakikate gönül vermiş ve ay gibi güzel sevgiliyi gönül tahtına sultân etmiştir.

Nüsha-i kübrâdır âdem bilse eğer hikmetin
Eflâki gönlünde her dem tâze mâhı gizlidir[1156]

3.2.11. Himmet

"*Himmet, bir manevi olgunluk halini veya diğer bir şeyi elde etmek için kalbin bütün rûhânî güçleriyle birlikte Hakk'a yönelmesi olarak tarif*

[1154] s. 577, ş. 691, b. 2.
[1155] s. 316, ş. 314, b. 3.
[1156] s. 173, ş. 109, b. 5.

edilir."[1157] *"Halvete giren mürid bu manevi yolculuğunda karşılaştığı zorlukları aşmak ve her belâyı defetmek için şeyhinin himmetini ister. Çünkü himmet onun kılavuzu ve en etkili silahıdır."*[1158] *Lutfî Efendi, himmet kelimesini mutlak anlamında kullanmanın yanında, ayrıca onu çeşitli kelimelerle birleştirerek terkipler de oluşturmuştur.*

Zamanından şikayet ettiği bir şiirinde, îmân ve İslâm'ın bin ferden birinde kaldığını, onun da bu derd denizinde battığını söyledikten sonra, bazı ferdlerde himmet incisinin bulunduğunu, fakat himmet incisine sahip olan bu kişilerin de ellerinde imkanlarının olmadığını anlatmaktadır. Efe Hazretleri, îmân, İslâm ve himmet sahiplerine kıymet verilmediğini üzülerek ifade etmektedir.

Îmân İslâm kaldı binde bir ferdde
O da gark olmuşdur bu bahr-i derdde
Dürr-i himmet vardır ba'zı bir ferdde
Anın da elinde meydânı yokdur[1159]

Hidâyet şarabının balını içen yiğitler, evliyânın himmeti her dem size yardımcı olsun. Himmet kavramıyla ilgili bilinen en yaygın bilgi, evliyânın himmetidir. Onların himmeti, insanların elinden tutarak, onları, sonu kurtuluşa giden aşk yoluna çekmeleri ve o yolda insanlara kılavuzluk yapmalarıdır. Lutfî Efendi, hidâyete ermiş yiğitlere bu lütfa nail olmaları için dua etmiştir.

Bâde-i bâl-ı hidâyet nûş eden merdâneler
Evliyâlar himmeti her dem nasîr olsun sana[1160]

Lutfî, bu felek âşık olanı olmadık cefâlarla karşılaştırır, başına gelenlere sabr et ve himmet atına bin. Himmet kavramı içerisinde, azim, irade, sabır ve sebat kavramlarından parçalar taşımaktadır. Bundan dolayı, himmet atına süvâr olmak, her şartta bulunduğu yeri korumak, bıkkınlık göstermeden aşkla gayret göstermek anlamına gelmektedir.

[1157] Uludağ, age, s. 243.
[1158] Mehmet Demirci, "*Himmet*", *DİA, c. 18, s. 56-57.*
[1159] s. 171, ş. 107, k. 4.
[1160] s. 109, ş. 30, b. 4.

Lutfiyâ çarha çeker âşık olanı bu felek
Sabrda eyle sebât himmet atına süvâr ol[1161]

Himmet kemeri terkibi ise sıkça kullanılan ifadelerden biridir. Kemer, asırlardır kullanılan bir eşya olmasının yanında, aynı zamanda bir semboldür. Tarihte, çeşitli madenlerden bir çok şekilde yapılan kemerler devlette bulunulan konumu, sosyal hayatta ise takan şahsın statüsünü belirtmiştir. Bu gün ise insanların, ihtiyaç olarak gördükleri ve yaygın olarak kullandıkları bir eşyâdır. Vücudun orta yerini ve vücud binasının direği sayılabilecek beli tuttuğu için de ayrıca önemlidir. Himmet kemeri ise, sabrı, sebatı, azmi, aşkı bağlar ve insanı Hak yolda sabit eyler. Lutfî Efendi, bu sebeple beldeki himmet kemerinin açılmamasını öğütler. Mevlâ'nın yolunda cânı kurbân et ki, îmânın, güneş gibi, gönlünde feyiz yaymakta, bu îmânla pişirdiğin cânını kurbân edersen tevhid yolundan kurtuluşa erersin. Yerinde sabit durmana yardımcı olan himmet kemerini ise sakın belinden çözme. Bu ifade ayrıca intisab ettiği yerde sabit kalması anlamına da gelebilir.

Kurbân et tarîk-ı Mevlâ'da cânı
Güneş-veş gönülde kevser îmânı
Tevhîdde bulursun dârü'l-emânı
Himmet kemerin açma belinden [1162]

Himmet kemeri, manevi önderlerin nazarlarını kemeri bağlayanların üzerine çeker. Efe Hazretleri'de bu durumun farkında olduğunu şiirlerine yansıtmıştır. Gözümün nûru, beline himmet kemerini bağla ki, ehl-i nazarın bakışlarının seçtiği kimse olasın. Ehl-i nazar, bakışlarıyla seçtikleri kişileri çekim alanlarına alırlar ve bu çekime kapılan insanlar başka yöne meyledemeyecek hale gelirler.

Bağla nûr-i basarım meyâne himmet kemerin
Olasın müntehâb-i manzûr-i ehl-i nazarın[1163]

[1161] s. 324, ş. 326, b. 5.
[1162] s. 406, ş. 452, k. 3.
[1163] s. 422, ş. 476, b. 1.

Lutfî Efendi, dönemindeki sıkıntılara dikkat çektiği bir dörtlüğünde, izzet kılıcının erlerin elinden, himmet kemerinin ise belinden düştüğünü, söyleyerek içinde bulunulan durumun vehametini ifade etmektedir. Ayrıca, bülbüllerin seher güllerinden ayrıldıklarını ve seâdet güneşinin kaybolduğunu söyleyerek, emanetlerin ehlinde olmadığını ve fıtrata aykırı işler yapıldığını, dolayısıyla hâl ehlinin üzüntü ve sıkıntı içerisinde olduğunu anlatmaktadır.

Seyf-i izzet düşdü erler elinden
Himmetin kemeri düşdü belinden
Bülbüller ayrıldı seher gülünden
Seâdet güneşi berk oldu gitti[1164]

Bir diğer dörtlükte ise himmetin bulunduğu yer belirtilmiştir. Kur'ân'ın nûru, ilim ve irfan dilde, Mevlâ'nın emirlerini ihtiva eden Allah'ın kitabı elde, himmet gönülde, kuvvet ise koldadır, bu donanımla yapılacak iş ise tevhid güllerini toplamaktır. Lutfî Efendi, tevhid güllerini toplamak için bütün donanım mevcut olduğuna göre onları dallarından topla demektedir. Manevi donanımın bir parçası olan himmetin ise gönülde olduğu söylenmiştir.

İlm ü irfân nûr-i Kur'ân dildedir
Emr-i Mevlâ Kitâbullah eldedir
Himmet gönüldedir kuvvet koldadır
Tevhîd güllerini devşir dalından[1165]

Mahlas beyitlerinden birinde ise, dua ederek Allah'tan kendisine himmet şarabından lutfetmesini istemekte ve himmet şarabının şifa şerbeti olduğunu söyleyerek, bu şarabın verilmesiyle, dergâhın açılıp şenleneceğini söylemektedir.

Lutfî'ye kerem eyle peymâne-i himmetden
Bir şerbet-i şâfî ver dergâhı güşâd eyle[1166]

[1164] s. 512, ş. 603, k. 3.
[1165] s. 406, ş. 452, k. 4.
[1166] s. 464, ş. 531, b. 6.

3.2.12. Hidâyet

"*Hidâyet kavramı, maksada götüren yolu gösterme, gayeye vardıran yolu tutma anlamına gelmektedir.*"[1167] *Hidâyet, ayetlerde, dosdoğru yol anlamında, sırât-ı müstakim olarak anılan yola girip o yolda sapmadan ilerlemek anlamında kullanılmaktadır. Allah'ın inananlardan istediği kendi rızâsına giden hidayet yolunda ilerlemeleri ve ebedi saadete ulaşmalarıdır.*

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde hidâyet kavramı sıkça yer almaktadır. Kullanımdaki bu sıklığın nedeni olarak bu kavramın dini ve tasavvufi yolun en başında yer alması gösterilebilir. Ayrıca, Lutfî Efendi'nin eserinde, "hidâyet-nâme" isminde otuzaltı beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. Mesnevi bir münâcat özelliği göstermektedir. Hidâyet-nâmenin başlangıcı geleneğe uygun olarak, Allah'a hamd edip onu yücelterek yapılmaktadır. İlk beyitte, Rabbimiz, sana sınırsız hamd olsun, sana şükür ve hamd etmek bize vacibtir denilmektedir.

Hamd ü bî-had zâtına yâ Rabbenâ
Şükr ü hamd etmek sana vâcib lenâ[1168]

Vacib hükmünün gerekçesi ise aşağıdaki beyitlerde açıklanmaktadır. İlk olarak, tevhid yoluna yolcu ve îmân nimetine sahip eylediğin için sana şükür vacibtir.

Tarîk-i tevhîde sâlik eyledin
Ni'met-i îmâne mâlik eyledin[1169]

İkinci olarak, Sapkınlık ateşinden uzaklaştırıp, îmân ve islâm'la şereflendirdiğin için sana şükür vacibtir.

Îmân u İslâm ile kılup zî-şeref
Dalâlet nârından etdin bî-taraf[1170]

Üçüncü olarak ise, bize hidayet yolunu verip, Hz. Muhammed (as)'i

---

1167 Uludağ, age, s. 241.
1168 s. 616, ş. Hidâyet-Nâme, b. 1.
1169 s. 617, ş. Hidâyet-Nâme, b. 5.
1170 s. 617, ş. Hidâyet-Nâme, b. 6.

bize peygamber olarak lutfettiğin için, onun ümmeti olma şerefine bizi ulaştırdığın için sana şükür vaciptir. Takdir edilir ki bu bahşedilen nimetler, dünyada huzur içerisinde ve nezih yaşama ve ahirette ise ebedi saadete nail olma açısından son derece önemlidir. Hidâyet-nâme'nin devamında verilen nimetler sayılmaya devam edilmekte ve mesnevi dualar edilerek bitirilmektedir.

Bu hidâyet râhını verdin bize
Enbiyâlar şâhını verdin bize[1171]

Eserin diğer kısımlarında da hidâyet kavramı sıkça yer almaktadır. Bu beyitlerden birinde, Efe Hazretleri, kendi şahsında bütün insanlara hitab ederek, daima Allah'tan hidâyet iste ve samimiyetle nazlı niyâzda bulun ki saadete eresin demektedir. O, böylece huzurlu yaşamanın sırrına erme yolunu göstermiştir.

Lutfiyâ Hak'dan hidâyet kıl temennî dâimâ
Sıdkıle nazlı niyâzın hoş-be-kâm eyler seni[1172]

Beyitteki hidâyet gülleri ifadesi inananlar için kullanılmış bir ifadedir. Ramazân ayı, inananlar için ölümsüzlük pınarı olarak düşünülmüştür. Ramazân ayında, bu dinin gül bahçesinin gülleri insanlara ölümsüzlük bahşettiğine inanılan ab-ı hayat ile beslenir ve goncalar açar. Açılan goncalar etrafa tevhid kokuları yayar. Ramazân ayı farklı bir manevi yoğunluğa sahiptir. Hidâyet gülleri olarak nitelenen inananlar, bu ayda oruç, teravih namazı, okunan mukabeleler, iftar davetleri vb. güzel davranışlarla birbirlerine Allah rızâsı için bağlanırlar ve aralarındaki sevgi ve kardeşlik duygusu güçlenir. Böylece Ramazân ayı onlar için bir ab-ı hayat olmuş olur.

Ramazân'dır hidâyet güllerinin âb-ı hayvânı
Açar gonceleri bu mâh bu dînin gül –gülistânı[1173]

Hidâyet nûru kemâle erince ise, görünmeyen buudlar görünür hale gelir. Hidâyet nûru gönülde yerleşince, gönlün sahibi eşyânın sırlarını

[1171] s. 617, ş. Hidâyet-Nâme, b. 8.
[1172] s. 597, ş. 719, b. 5.
[1173] s. 579, ş. 694, b. 2.

okumaya başlar, kendini bilmeye talib olan ise, gönlünde sevgiliyi görür. Sevgilinin görülmesinden kasıt, tecelliye âyînelik yapmaktır. Gönül hidayet nûruyla aydınlanmadan önce eşya sadece görünen ve menfaat sağlanan somut maddedir, aydınlandıktan sonra ise, onlardan her birinde Allah'ın varlığı müşahede edilir. Onlardan her biri varlığın bir başka yönünü gösteren aynalardır. Annede şefkat, babada koruma duygusu, toprakta tevazu, suda coşku ve azim tecelli eder, nûrla aydınlanan gönülden yanlışların karanlığı gider, hidâyetin aydınlığı doğar, böylece gönlü aydınlanan hidayet sahibi önce kendinin acizliğini sonra Rabbinin yüceliğini bilir ve eşyânın sırlarını okur.

Gönül nûr-i hidâyetle okur esrâr-ı eşyâyı
Aref dersin alan tâlib görür dilde dilârâyı[1174]

Hidâyet câmı, hidâyet şarabıyla dolarsa, aref nâyı ses verir, cânân seslenir ve cemâlinin incilerini gösterir. Bu beyitte de bir öncekiyle paralel olarak, insanın kendisini hidâyetle bileceğine işaret edilmekte ve kul olma noktasında bütün meselenin kişinin kendisini bilmesi olduğu ifade edilmektedir.

Mey dolarsa câm-ı hüdâ nây-ı aref verir sadâ
Cânân eder ol dem nidâ görünür dîdâr dürleri[1175]

Cânân cemâlini hidâyet aynası eyler, kim Rahmân'ın aynasına baksa yok olur, fenâfillâh'a ulaşır. Yok olma somut anlamda ortadan kaybolma değildir, benliğin yok olmasıdır. Fâilin Allah olduğunu bilerek olayları değerlendirmek ve hadislerde geçtiği üzere Allah'ın o kişinin gören gözü tutan eli olması, kulun her halinde O'nun rızâsını gözeterek davranmasıdır.

Cânân cemâlin cânâ mir'ât-ı hüdâ eyler
Kim baksa olur ma'dûm âyine-i Rahmân'e[1176]

Buraya kadar olan beyitlerde hidâyetin yeri gönül olarak ifade edildi. Aşağıdaki son örnekte de aynı noktaya vurgu görülmektedir. Hidâyet

[1174] s. 535, ş. 636, b. 1.
[1175] s. 516, ş. 610, b. 5.
[1176] s. 475, ş. 549, b. 5.

mumunun gönülde yandığı ve bu mumun binlerce pervânesi olduğu söylenmektedir. Önemli olan nokta bu mumun aşk ateşiyle yakılmasıdır, mum yakıldıktan sonra onun ışığına koşan sayısız kelebek olacaktır.

Hidâyet şem'ası yanmış gönülde
O şem'a nice bin pervâneler var[1177]

3.2.13. Kesret

"*Kesret, sözlüklerde, çokluk bolluk kelimeleriyle karşılanmakta, terim olarak ise, bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk halinde görünmesi olarak tanımlanmaktadır.*"[1178] "*Tasavvufta vahdetin zıddı olarak bilinir. Varlıkların var oluşlarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var kabul etmektir.*"[1179] *Kesret çokluktur, dünyâyı temsil eder, kesrete kapılan vahdete ulaşmakta zorlanır ve kesretten geçilmeden vahdet bulunmaz. Gönül kesrete bağlandıkça Allah'tan uzaklaşır ve kopar. Kesret kelimesi, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde hem kelime anlamıyla hem de terim anlamıyla kullanılmıştır. İlk örnekte kesret ili tamlaması kullanılmış ve muhataba tavsiyelerde bulunulmuştur. Ey gönül nûru, bu kesret iline düşme, zaman geçip gitmekte, gel sonunu düşün denilerek, dünyaya bağlanmanın yanlışlığı ve zamanın durağan bir unsur olmadığı belirtilerek muhatapların hassas olmaları gerektiği ifade edilmiştir.*

Lutfî gibi ey nûr-i dil düşme bu kesret iline
Gel âkıbet-endîşi ol geçer gider devr-i kamer[1180]

Aşağıdaki örnekte ise, kesret, artma çoğalma anlamında kullanılmaktadır. Efe Hazretleri, döneminde hoşuna gitmeyen durumları ve bunların ortaya çıkaracağı sonuçları anlattığı şiirinde, Cömertliğin, muhtaç olanlara yardımın bitme noktasına geldiğini, saygıdeğer insanların küçümsendiğini bu durum sonucunda verem derdinin arttığını ve derman kalmadığını söylemektedir. Derdi verem ifadesiyle, doğrudan, verem olarak bilinen

---

[1177] s. 249, ş. 220, b. 5.
[1178] Uludağ, age, s. 309.
[1179] Pala, age, s. 267.
[1180] s. 174, ş. 111, b. 5.

hastalık kastedilmemekte, ortaya çıkan bireysel ve sosyal hastalığın, verem hastalığı kadar fena olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda, onun yaşadığı dönem ve şartları göz önüne alınırsa verem hastalığının da tedavisi güç ve yaygın bir hastalık olduğu söylenebilir.

Kesile ellerden kerem tahkîr oluna muhterem
Kesret bula derd-i verem derdimize dermân gider[1181]

Diğer örnekte de kesret çokluk anlamında kullanılmış ve çok namaz kılınması tavsiye edilirken kesret ifadesi çokluktan kinaye kullanılmıştır. Çok namaz kılmanın Allah katında yüce derecelere eriştireceği, namazın dertlere devâ ve duaların kabulüne sebep olduğu vurgulanmaktadır. Lutfî Efendi, bu dörtlükle Hz. Peygamber'in hayatına da işaret etmektedir. Hz. Aişe'den aktarılan bir olayda, Hz. Muhammed (as)'in kendisinin sırasında yanına geldiğinde kendisinden ibadet etmek için izin istediğini ve sabaha kadar kıldığı namazda seccâdesinin gözyaşlarıyla ıslandığı anlatılmaktadır[1182]. Efe Hazretleri, konuyla ilgili ayet ve hadislere telmihte bulunduğu bu dörtlüğe kesret kelimesiyle başlamıştır.

Kesret ile eyle salât
İnd-i Hudâ bul derecât
Salât kabûl-i münâcât
Salât olur derden devâ[1183]

3.2.14. Vahdet

"*Vahdet, sözlükte birlik anlamıyla karşılanmaktadır. Tasavvufta ise Allah'ın birliğini anlatmak için kullanılmaktadır. Tasavvufta gerekli olan vahdet, kesret içinde olandır. Yani halk ile birlikte, iş-güçle meşgul iken*

1181 s. 221, ş. 181, b. 4.

1182 Resulullah (sav) ayakları kabarıncaya kadar geceleri kalkıp namaz kılardı. Kendisine: "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetti (niye kendini bu kadar hırpalıyorsun?)" denildi. "Şükredici bir kul olmayayım mı?" cevabını verdi." Buhari, Teheccüd 16, Tefsir, Feth 1, Rikak 20; Müslim, Siffitu'l-Münafikin 79, (2819); Tirmizi, Salat 304, (412); Nesai, Kıyamu'l-Leyl 17, (3, 219).

1183 s. 109, ş. 31, k. 2.

dahi herkesin ve her şeyin Allah'ın kudretiyle meydana geldiğini idraktir."[1184] *Vahdet ve kesret birbirinin zıddı olarak tanımlansa da aslında iç içedirler. Vahdet-i vücud nazariyesinde, bu durum, deniz ve dalga örneğiyle açıklanır. Deniz vahdeti, dalgalar ise kesreti temsil eder, deniz asıldır, dalgalar ise onun farklı birer görüntüsüdür fakat kesinlikle denizden ayrı değillerdir. Dolayısıyla, aslolan kesrette vahdeti müşahede edebilmektir. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde vahdet, tasavvufi terim olarak kullanılmakta ve ulaşılması gereken hedef olarak gösterilmektedir.*

İlk örnekte, Hz. Muhammed (as) vahdet kubbesinin güneşi Hakk'ın nûru ve insanların en hayırlısıdır. O dünyada da âhirette de Mevlâ'nın rahmetidir. O alemlere rahmettir ve Hakk'ın birliğini gösteren bir güneş gibidir, küfrün karanlığını aydınlatan hidayet güneşidir. Vahdet kubbesinin güneşi tamlaması, Allah'ın birliğini insanlara duyurmakla görevli olmasındandır. Güneş nasıl ki sabahları doğup karanlığı ortadan kaldırıyor ve her şeyin gerçek çehresiyle görünmesine yardımcı oluyorsa, Hz. Muhammed (as)'de cahiliye toplumunu şirk karanlığına boğan çok ortaklı tanrı anlayışını vahdet güneşiyle aydınlatmış ve insanları küfürden tevhide çıkarmıştır.

Hurşid-i kubbe-i vahdet nûr-i Hak Hayru'l-verâ,
Her dü-âlem rahmet-i Mevlâ Muhammed Mustafâ[1185]

Vahdet şerâbı ise bu konuyla ilgili oluşturulmuş başka bir kavramdır. Gönül nâyının sesini dinleyen gönül sevinç ve huzura gark olur, vahdet şarabını içen ise irşâd olur. Vahdet şarabı eşyânın sırlarının görünmesini sağladığı için onu içenler, kesrete meyletmezler ve kesrete bile hikmet gözüyle bakar, çoklukta biri görüp hidâyet kapısından girerler.

Nevâ-yı nây-ı dilden dinleyen dilşâd olur cânâ
Şerâb-ı vahdeti nûş eyleyen irşâd olur cânâ[1186]

Bakan kişide görme kabiliyeti varsa, vahdet sırrı güneşten daha açık görünür. Kainâtın nakışları, yaratılmış unsurlar bu sırları açıktan söyler. Lutfî Efendi, vahdet sırrının anlaşılması noktasında bireysel istek ve gayretin

[1184] Pala, age, s. 469.
[1185] s. 92, ş. 7. b. 12.
[1186] s. 88, ş. 3, b. 1.

üzerinde durmakta ve kişi kendisinde olan potansiyeli bu yola kanalize ederse yaradılmışta yaradanın şifrelediği sırları kolayca fark edebileceğini söylemektedir. Bu beyitte de kesrette vahdeti görebilmeye dikkat çekilmiştir.

Güneşden âşikârdır sırr-ı vahdet olsa isti'dâd
Nukuşât-ı cihân Lutfî bu esrârı ayân söyler[1187]

Aref meyhanesinde vahdet gülünün goncaları var, o cân kadehinin şarabının, göz kamaştıran kırmızılığından haber ver. Lutfî Efendi, bu beyitte tasavvuf edebiyatında vahdeti temsil eden sembollerden bazılarını bir arada kullanmıştır. Gonca vahdeti temsil eder, la'l renk ise genelde sevgilinin dudağının rengidir ve dudak da vahdetin sembolüdür. Âl kelimesi ise hem kırmızı hem de hile anlamlarında kullanılmaktadır. Dudak la'l gibi kırmızı ve hile ile âşığı canından eden bir güzellik unsurudur. Kendini bilme meyhanesinde, tekkede aşk şarabını içen yolcu vahdet sırlarının kokusunu alır ve pîrinin vahdete işaret eden ağzından dökülen, zahiren zor görünen fakat sırlara ulaşabilmek için yapılması şart olan, sözleri dinleyip uygulamaya koyar ve vahdete ulaşır.

Aref meyhânesinde gülbün-i gonce-i vahdet var
O câm-ı mey-i cânın la'l ü âlından haber söyle[1188]

Ezel meclisinin sâkîsi, ruhlar meclisinde sana aşk şarabını sunmuş, sunulan vahdet şarabının neş'esi seni sıkıntılarından kurtarsın. Elest bezminde tattığın vahdet şarabıyla kederlerini unut, zira dünya hayatı, kaybından kederlenilecek kadar kıymetli unsurlar taşımıyor. Dünyanın barındırdığı eşyâ kaybından kederlenilmek için değil, basiretle nazar kılıp vahdete ulaşmak için var edilmiştir. Efe Hazretleri de vahdet kavramını içeren mısralarında, insanın hakiki gayesinin kesrette vahdeti görebilmek ve hayatını bu doğrultuda şekillendirmek olduğunu sıkça vurgulamaktadır.

Sâkî-i bezm-i ezel vermiş şerâb-ı eynemâ
Mey-i vahdet neş'esi gamdan azâd etsün seni[1189]

[1187] s. 151, ş. 88, b. 5.
[1188] s. 485, ş. 563, b. 3.
[1189] s. 570, ş. 681, b. 2.

3.2.15. Nefs

"Nefs kelimesine sözlüklerde, ruh, cân, kendi, öz ve nefes vb. anlamlar verilmiştir. Sûfîlere göre ise, nefs, kulun kötü fiilleri, büyüklenme,haset, öfke, kötü ahlâk, tahammülsüzlük gibi çirkin huyları ve nitelikleri olmuştur."[1190] *"En alt düzeyde iken nefs bizi dalalete götüren güçtür. Hepimiz yapmamız gerektiğini bildiğimiz şeyleri yapmak için mücadele ederiz. Ancak yanlış ya da zararlı olduğunu bildiğimiz şeylerden kaçınmak için daha fazla mücadele ederiz. Neden mücadele ederiz? Eğer tek bir akıldan ibaret olsaydık, mücadele olmayacaktı. Ancak akıllarımız ayrıdır. Neyin doğru olduğundan emin olduğumuz anlarda bile, bir parçamız bizi aksini yapmaya zorlar. Bu parça alt benlik, özellikle nefsin en alt düzeyi olan nefs-i emmâredir. Bir çok sûfî yazar, nefsin gelişiminde yedi farklı düzeyden söz ederler."*[1191] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde bu düzeylerden sadece nefs-i emmâre doğrudan geçmekte, nefs kelimesinin kullanıldığı diğer yerlerde de kastedilenin nefs-i emmâre olduğu görülmektedir.*

Nefs, insanda bulunan bir cevherdir ki, onu sıradan bir taş olarak bırakmak da, işleyip paha biçilmez hale getirmek de insanın elindedir. Fakat onu işlemenin son derece zor bir iş olduğu Hz. Peygamberin hadislerinde de görülmektedir. Hz. Peygamber'in, büyük bir savaş dönüşünde, küçük harpten büyük harbe döndüklerini söylediği, büyük harbin ne olduğunu soranlara ise, nefsle savaş olduğu cevabını verdiği rivayet edilmektedir[1192]. *Fakat Hz. Peygamber bu işin zor olmakla birlikte imkansız olmadığını ifade etmesi de manidardır. Lutfî Efendi de şiirlerinde, nefs kelimesini ayet ve hadis perspektifinden bakarak kullanmıştır.*

İlk örnekte, onun, nefs-i emmâre terkibini kullandığı görülmektedir. *"Nefs-i emmâre, emredici nefis anlamında bir tamlamadır. Mutasavvıflarca, bu nefsin, bedeni tabiata meylettiği, ulvî değil süflî şeylere yöneldiği düşünülmektedir."*[1193] *Nefs-i emmâre felaketten kurtulmaz, nefsin istekleri ise, pişmanlık ateşinden bir parçadır. Buna paralel olarak, nefsin isteklerine*

[1190] Kâşânî, age, s. 558.
[1191] Robert Frager, *Kalp Nefs ve Ruh*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay., 2004-İst., s. 70.
[1192] Konuyla ilgili hadis daha önce verildi.
[1193] Cebecioğlu, age, s. 546.

uyanlar, sıkıntılardan kurtulmadıkları gibi, bu duruma devam ettikleri sürece pişmanlık ateşinde kavrulup dururlar.

Esîr-i nefs-i emmâre felâh bulmaz felâketden
Hevâ-yı nefs ise âteş olur nâr-ı nedâmetden[1194]

Başka bir beyitte ise, mâsivâ sevgisinden el çekip, nefsinin arzularının peşine düşenlerden uzaklaşmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Zira, mâsivâyı sevmek nefse uymanın bir görüntüsüdür. Ve kişi kimin yanında bulunursa ona benzemeye başlar düsturu gereğince Efe Hazretleri, insanların nefsine tabi olanlardan uzak durmalarını öğütlemektedir.

Çekesiz desti hubb-i mâsivâdan
Olasız dûr hemân ehl-i hevâdan[1195]

Nefsin istekleri, hevâ kelimesiyle anlatılmıştır. Hevâ kelimesi şiirlerde zaman zaman tek, zaman zaman ise nefs kelimesiyle terkip yapılarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte de, nefsin isteklerinin tuzağının esiri gibi uzun bir tamlama oluşturulmuştur. Nefsinin isteklerinin tuzağına düşüp ona esir olanlar, kalbleri kararak bedbahtlık denizine düşüp sıkıntı içerisinde kalmışlardır. Nefs Allah'ın emirlerine aykırı olan şeylere meyledip, onların peşinden koştuğu için ona uyan insanlar dünya ve âhirette bedbaht olurlar.

Niceler esîr-i dâm-ı hevâ-yı nefs ile kaldı
Düşüp bahr-i şekâvete derûnları dolup zulmet[1196]

Lutfî Efendi'nin takdir ettiği yiğitler ise nefsini dize getirmiş olanlardır. Bu mertler, nefsin belini kırmış, gönül bahçesini görmüş ve orada yetişen vahdet gülünü dermişlerdir. Dörtlüğe dikkat edildiğinde kafiyeli mısralarda sıralanan işlemlerin sondan başa doğru sıralı olduğu görülmektedir. Son nokta ise son beyitle konmuş ve bu erlerin mertçe geldikleri, gelişlerinde ve hallerinde kendilerini aşmışlığın gözlendiği ifade edilmiştir.

[1194] s. 377, ş. 406, b. 1.
[1195] s. 630, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 5
[1196] s. 132, ş. 68, b. 5.

Vahdet gülünü dermiş
Dil bağçesini görmüş
Nefsin belini kırmış
Merdâne gelir erler[1197]

Hakk'ı bilmenin ön şartı, daha önce de ifade edildiği üzere, kendi nefsini bilmektir. Hakk'ı bilmek isteyenin öncelikle kendinin zaaflarını, gücünü, acizliğini bilmesi gerekmektedir. İnsan kendinin farkına varırsa, Süleymân (as) gibi nefsinin arzularını dizginler ve sultân olur. Asıl sultanlık gönül tahtındaki sultanlıktır, gönülleri fethedemeyenler, en yüce tahtlarda sultân olsalar dahi yıkılmaya mahkum ve bedbaht olurlar. Tasavvufta temel mesele gönül fethetmektir, önce gönüller sonra ülkeler fethedilir. Alperenler Anadolu'nun fethinde bu yolu takip etmişlerdir. Mürşid bilir ki gönlü kazanılmayan derviş en ufak bir sarsıntıda kopmaya mahkumdur, bundan dolayı Yunus Emre'nin dediği gibi:

Ben gelmedim da'vîyiçün benüm işüm seviyiçün
Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmaga geldüm[1198]

diyerek işe başlamışlardır ve gönül tahtlarının Süleymân'ı olmuşlardır.

Ârif-i nefs olmak ister Hakk'ı bilmek isteyen
Taht-ı dilde Lutfî sultân ol Süleymân'lık budur[1199]

Aşağıdaki beyitte ise, nefs atı tamlamasıyla orijinal bir benzetme yapılmıştır. Nefs atına binme bir gün seni parçalar, düşman kılıcından emin olma bir gün seni yaralar. Nefsin isteklerinin sonu yoktur, bir arzusu yerine geldi mi onun yerini hemen bir yenisiyle doldurur. Her isteğinin yerine getirilmesi durumunda ise bu istekler zinciri insana zarar verebilecek isteklere kadar uzar ve bir gün telafisi mümkün olmayan durumlara sebep olabilir. Efe Hazretleri, bundan dolayı, konuyla ilgili uyarıda bulunmuş, nefsin aynı zamanda düşman olduğunu ve düşmana güven olmayacağını da ikinci mısrada dile getirmiştir.

[1197] s. 195, ş. 143, k. 2.
[1198] Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı, M.E.B. Yay., İstanbul-1997, c. 2, s. 245.*
[1199] s. 241, ş. 209, b. 7.

Esb-i nefse râkib olma pâreler birgün seni
Emîn olma tîğ-ı ağyâr yâreler bir gün seni[1200]

Sadece zararlı olduğunu söyleyip konuyu kapatmamış, nefsi saf dışı bırakmanın yolunu da göstermiştir. Güzelin nûr yüzünü seyreden, benliğinden geçip vahdete erer ve tevhid ile nefsini biçip ebedi saadete ulaşır. Nefs tevhid ile biçilmektedir, çünkü tevhid söylerken önce tümden bir reddediş, ikinci aşamasında ise tek bir kabul vardır ki, kabul edilen şey, Allah'ın bir olan varlığıdır, dolayısıyla varlık bir Allah'tır ve nefs saf dışı kalmıştır.

Nûr-i dîdâr-ı dilârâyı güzel seyr kılan
Terk eder benliğini nefsi biçer tevhîd ile[1201]

Son örnekte ise, nefse merhamet etmekle kastedilen, ona acıyıp onun arzularını yerine getirmek değil, bilakis onun isteklerini kırmaktır. Nefsin isteklerini yerine getirip onu besleyenler başlarına ne büyük dertler açtıklarının farkında olmayanlardır. Zira nefsine acıma âhiret açısındandır ve nefsine acıyan onu cehennem azabından korumaya çalışır.

Her kim ki bugün nefsine bir merhamet etmez
Lutfî gibi bin dürlü nice derde dûçârsın[1202]

3.2.16. Sır- Esrâr

"Sır, sözlükte, gizli şey, kök, kıymetli, asıl gibi anlamlara gelmektedir. Sır kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir."[1203] *"Sûfîler derler ki: sır, insanın vakıf olduğu şeydir. Sırrın sırrı ise, Hakk'tan başkasının muttali olmadığı şeydir. Sûfîlerin ıstılahına ve esaslarına göre, sırrın ruhtan daha latif, ruhun da kalpten daha şerefli olması icap etmektedir."*[1204] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, sır kelimesi genelde çoğulu olan esrâr şeklinde kullanılmış ve diğer kelimelerde olduğu gibi, çeşitli kelimelerle birleştirilerek yeni tamlamalar*

[1200] s. 526, ş. 623, b. 1.
[1201] s. 485, ş. 562, b. 2.
[1202] s. 431, ş. 487, b. 7.
[1203] Cebecioğlu, age, s. 641.
[1204] Kuşeyrî, age, s. 182.

ortaya çıkarılmıştır. Sır, tasavvufi terim olarak kullanılmış ve bilinmeyen manevi durumlar olarak anlaşılmıştır.

İlk örnekte, Allah'ın Hz. Peygamber'i kendi nûrundan yarattığı ve O'nun temiz ve mübarek kalbini sırlar hazinesi yaptığı söylenmektedir. Hz. Muhammed (as) Allah'ın seçtiği son peygamber ve âlemlere rahmet olarak gönderdiği bir inci tanesidir ki, Allah (cc) onun kalbini sırlar hazinesi yaparak onun dayanıklılığını artırmıştır.

Hudâ halk etdi Ahmed'i mukaddem kendi nûrundan
Mübârek kalb-i pâkin kenz-i esrâr eyleyen Mevlâ[1205]

Ârif her yerde vahdet sırlarını gördüğü için isimleri, isimlendirenden ayrı olarak göremez. Pîr Geylânî'nin dervişleri sırlara vâkıf olurlar. Ârif, kesrette vahdeti müşahede ettiği için isimleri onları isimlendirenden ayrı görmez ve onun için sırlar ortadan kalkar.

Esmâyı müsemmâdan gayri göremez ârif
Esrâra olur vâkıf dervîş-i pîr-i Geylânî[1206]

Tevhidin sırları, insanları kurtuluşa götüren çok özel sırlardır. Gönül, kendini bilme derslerinin isteklisi, her taraf ise tevhid sırlarıyla doludur ki, bunlar gönle dolduğunda gönül şeref bulur. Yâ Rab, bu sırları bize bahşetsen ne olur ve senin sınırsız hazinenden ne eksilir. Son iki mısradan anlaşılacağı üzere Lutfî Efendi, burada nazlı niyâzda bulunmuştur.

Dil tâlib-i ders-i aref
Esrâr-ı tevhîd her taref
Dolsa gönül bulsa şeref
N'olur yâ Rab n'olur yâ Rab
Neyin noksan olur yâ Rab[1207]

Sâkî, aşk şarabından bir kadeh doldur ki ondan içince, muhabbet güneşleri doğar ve aşkın sırları kalbe sığar, hikmet yağmurları yağar. Bu şarap, gönlü ve gözü nûrlandırır, içenlere aşkın sırlarını aşikâr eyler.

[1205] s. 102, ş. 20, b. 2.
[1206] s. 382, ş. 414, b. 3.
[1207] s. 118, ş. 44, bend 5.

Mihr-i muhabbetler doğar
Esrâr-ı aşk kalbe sığar
Emtâr-ı hikmetler yağar
Ey sâkî doldur bir kadeh[1208]

Bu meydanda öyle merdaneler var ki, onlar gelişmelerini besleyen kaynağı tevhid nehirlerinden alır, hitab edilen dağda hümâyı, süveydânın sırrında ise cihanı görürler ve sırları keşfederler. Tûr'da hümayı görmek ifadesiyle, Hem Hz. Mûsâ'nın hayatına telmih yapılmakta, hem de hümâ kuşunun gölgesiyle kralı belirleme geleneğine dikkat çekilmektedir, zira hümâ kuşu demek devlet demektir, Hz. Mûsâ'da Tûr'da Allah'ın hitabına mahzar olduğunda en büyük devlete ermiştir. Süveydâ ise kalpte bulunduğu var sayılan bir noktanın ismidir ki onun sırrına vakıf olanlar kainâtın sırlarını bir ayna gibi onda seyredebilirler ve bu sırlara mahrem olurlar.

Enhâr-ı tevhîdden almış nemâyı
Tûr-i hitâbında görmüş hümâyı
Sırr-ı süveydâda cihân-nümâyı
Keşfeder esrârı şeh-dâneler var[1209]

Çılgın bülbül, gülbahçesine bakınca âşıkların sırlarını söyler. Kendisi de güle âşıktır ve onun dalında, yürek yakan bir sesle aşkın nağmelerini söyler. Âşık olması dolayısıyla aşkı ve âşıkları çok iyi anlamakta ve gülbahçesine bakıp cezbeye geldiği o anda onların sırlarını fâş etmektedir.

Gülzâr-ı dîdâre bülbül-i şeydâ
Bakınca esrâr-ı âşıkân söyler[1210]

Gönül, bazen sürekli şarap içer, bazen aşkta yok olur, bazen ise Âdem'in sırrıdır. Âdem'in sırrı, gönüldedir, insanı yönlendiren, mutluluğunun, huzurunun, aşkının, muhabbetinin kaynağı gönüldür. Bedene ve ruha hükümranlık tahtı gönüldedir ve hüküm merkezi gönüldür.

[1208] s. 138, ş. 77, k. 3.
[1209] s. 175, ş. 112, k. 2.
[1210] s. 189, ş. 132, b. 1.

Dolayısıyla gönül Âdem'in gizemli bir noktası, başına buyruk hareket eden farklı bir cephesidir.

Gâh mest-i müdâmdır dil
Gâh aşkda ademdir dil
Gâh sırr-ı Âdem'dir dil
Mestâne gelir erler[1211]

Lutfî Efendi, sırrın en büyük özelliğine ve sır olma sebebine aşağıdaki beyitte dikkat çekmiştir. Sır, sadece kişinin kendisinin bildiği bir durumdur ve ikinci kişi onu öğrendiğinde sır olmaktan çıkar. Efe Hazretleri, onun bu özelliğine işaret ederek, Lutfî, sırları gizle, düşman duymasın, düşmanın duymaması bir yana dostlar bile duymasın diyerek ,onu dergâhın kapısındaki mağara arkadaşı sadık dosta bile söyleme demektedir. Takdir edilir ki, ikinci kişiye duyurulmuş hiçbir şey sır değildir.

Ketm-i esrâr eyle Lutfî bâri ağyâr duymasın
Der-i dergâh-ı haremde yâr-i gâra söyleme[1212]

Lutfî Efendi'nin sır konusunda değindiği önemli noktalardan bir diğeri de, Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı ve ona karşı sır diye bir şeyin olmadığıdır. Dua mahiyetindeki bir dörtlükte, ey âlemin yaratıcısı, her şeye kudreti yeten, kendisine başlangıç tayin edilemeyen yüce Allah, her hâlimiz senin tarafından bilinmekte, sen sırları bilensin ve senin için gizli veya sır diye bir kavram söz konusu değil, senin ilmin her şeyi kuşatmıştır, sen bu kadar kudretliyken bize senden başka kim yardımcı olabilir denilerek Allah'tan yardım istenmektedir. Bu konuya bir çok ayette işaret edilmekle birlikte, insanların davranışlarını şekillendirirken hassas olmaları konusunda uyarı ihtiva eden ayet çok manidardır[1213]. Allah'ın, insanların gizli konuştuklarını

[1211] s. 195, ş. 143, k. 4.

[1212] s. 469, ş. 539, b. 9.

[1213] {أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلاَثَةٍ إِلاَّ هُوَ رَابِعُهُمْ وَلاَ خَمْسَةٍ إِلاَّ هُوَ سَادِسُهُمْ وَلاَ أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلاَ أَكْثَرَ إِلاَّ هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} سُورَةُ الْمُجَادِلَةِ Göklerde ve yerde olanları, Allah'ın bildiğini görmüyor musunuz? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlak O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir 58/7.

ve yaptıklarını düşündükleri her şeyden haberdar olması onun Alîm isminin gereğidir. Bu durumun kullarla paylaşılması ise hem Allah'ın adaletinin hem de kulların davranışlarını düzenlemede, hatalara meyletmemeleri konusunda onlara yardımcı olunmak istenmesinin bir göstergesidir.

Ey Hâlık-ı âlem Kâdir u Kayyûm
Ahvâlimiz nedir hep sana ma'lûm
Ey Âlimü'l-esrâr yok sana mektûm
Senden gayri bize kim nusret etsün[1214]

Konuyla ilgili bir başka örnekte ise, tevhidin insana kazandırdıkları anlatılırken bunların arasında Allah'ın sırlarının kalbe sığması da zikredilmektedir. Dörtlükte, hidâyet nûru doğar, hikmet yağmuru yağar ve Allah'ın sırrı kalbe sığar, denilmekte ve bütün bu sırların kelime-i tevhidde gizli olduğu vurgulanmaktadır. Allah (cc) kudsi hadis olarak nakledilen bir rivayette, "yere göğe sığmam fakat mü'min kulumun kalbine sığarım" buyurmaktadır. Bu kudsi hadis de inananların gönlünün en büyük sırra mahrem olabileceğini göstermektedir.

Nûr-i hidâyet doğar
Emtâr-ı hikmet yağar
Sırrullah kalbe sığar
Lâ ilâhe illallah[1215]

Sırları keşfetmenin yollarından biri, irfân nûruyla, kainattaki renk cümbüşüne bakmak ve gözlerini uzaktaki sırları görebilen bir dürbîn hassasiyetiyle ayarlamaktır. Hassaslık derecesi ne kadar iyi ayarlanırsa sırları keşfetmek o kadar kolay olacaktır. Zira güzel ayarlanmış bir göz en ince ayrıntıyı kaçırmayacak ve ayrıntılarda gizli olan huzuru mutluluğu ve gizemi kolayca yakalayacaktır.

Nûr-i irfân ile bu elvânı seyrân eyleyen
Dîdesi dürbîn-i esrâr keşf-i esrâr eyleyen[1216]

[1214] s. 393, ş. 431, k. 4.
[1215] s. 440, ş. 501, k. 8.
[1216] s. 399, ş. 441, b. 1.

3.2.17. Süveydâ

"*Kalbin ortasında bulunan kara benek olarak tanımlanmaktadır. Eskiler nefs-i nâtıka (konuşan nefis) denilen insanın, mânevî varlığının ve idrakinin merkezi olarak bu noktayı bilirlerdi. Modern tıbbın da ortaya koyduğu ve kalbin tam ortasında bulunan bu siyah nokta, ahlât-ı erbaa denilen ve insan sağlığı için önemi büyük olan dört sıvıdan biridir. Buna sevdâ denildiği de olur. Rivayete göre kalbin ortasında gönül, gönlün içinde de süveyda var imiş. Dolayısıyla süveydâ en üstün anlayış noktası ve ilâhî aşkın tecelli ettiği yerdir.*"[1217] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de süveydâya özel önem atfedilmiş ve bir çok yerde kullanılmıştır. İlgili örneklerde de görüleceği üzere, süveydâ, sırlarla dolu bir nokta, şerhe muhtaç bir kitaptır, mahiyeti anlaşıldığında ise, diğer sırları da çözebilecek özel bir şifredir.*

Konuyla ilgili ilk örnekte, Lutfî Efendi, Lutfî, bu hikmet aynasına bir bak, bu hikmette bulunan ebedi devlete bir bak, vahdet kamerine bir bak, bu süveydâ sırrında irfân gösterir demektedir. Güzeller güzeli ilahî sevgili, kendisine bakmakta sebat gösterenlere, hikmetleri gösteren bir ayna olup, onları ebedî devlet olan vahdete ulaştıracak ve süveydânın sırrını çözebilmeleri için anlayış kudreti bahşedecektir.

Lutfî bu mir'ât-ı hikmete bir bak
Bu hikmetde bâkî devlete bir bak
Böyle bir kamer-i vahdete bir bak
Sırr-ı süveydâda irfân gösterir[1218]

Cân gözüyle eşyâyı ve onun nakşını görenler, süveydâ noktasında hüner gösterenin kim olduğunu da bilebilirler. Dolayısıyla cân gözünün açık ve basîret nûruyla parlatılmış olması gerekmektedir ki, eşyânın hakikatini idrak edebilsin ve nakışlardaki hikmetleri kavrayabilsin. Bunları kavrayacak düzeye eriştiği zaman ona süveydâ noktasının sırları da aşikâr olur.

[1217] Pala, age, s. 416.
[1218] s. 274, ş. 252, k. 7.

Görenler cân gözüyle bu nukûşâtı bu eşyâyı
Bu nokta-i süveydâda hüner ibrâz eder kimdir[1219]

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde süveydânın bir özelliği de ona her an Rabbânî ilhâmın erişmesidir. Süveydâ, Rabbânî olan unsurları çeken bir çekim merkezi gibidir. Gönlündeki bu noktayı keşfedip şifresini çözenler Rabbânî ilhâma nail olurlar.

Erîşe dem-be-dem ilhâm-ı Rabbânî süveydâya
Bu Lutfî ümmet-i Muhammed ile bahtiyâr olsun[1220]

Lutfî Efendi, dönemindeki sıkıntılı durumları dile getirdiği bir şiirinde, Müslümanın müslümana merhameti yok, din yoluna hizmet etme konusunda gayreti ve sevgisi yok, gönlündeki süveydâ sırrındaki hakikatlerin üzerini toz duman kaplayıp görünmez olmuş, halimiz bu şekildeyken aceba Allah bizi kabul eder mi diye sormaktadır. Dönemindeki sosyal sorunlarla ilgili bilgi vermesi açısından da bu dörtlük önem taşımaktadır. Efe Hazretleri'nin yaşadığı dönem düşünüldüğünde, bir devletin çöküşüne ve onun küllerinden doğan yeni bir devletin kuruluşuna tanıklık etmiş olması yönüyle, onun ne kadar sancılı süreçlerden geçtiğini tahmin etmek gayet kolay olsa gerektir. Böylesine sancılı süreçlerde zaman zaman insanlardaki öncelikler değişebileceği ve fedâkarlığın yanı sıra bencillik de ortaya çıkabileceği için süveydâ sırrına ulaşmak hem çok kolay hem de çok zor olabilir. Bu dörtlükte bunun zorluğu ifade edilmekte ve süveydâ sırrının üzeri örtülü olduğunda insanlar için işlevini yerine getiremediği belirtilmektedir.

İslâm'ın İslâm'a merhameti yok
Sa 'y-i şerî'atde meveddeti yok
Sırr-ı süveydâda hakîkati yok
Aceb Allah bizi kabûl eder mi[1221]

[1219] s. 208, ş. 163, b. 3.
[1220] s. 400, ş. 442, b. 7.
[1221] s. 553, ş. 661, k. 8.

Saadet incisi, süveydâ sırrındadır. Vahdet şarabı ise, gönle kerâmet gibidir. Süveydâ sırrı, içerisinde bir çok özel unsur barındırmaktadır. Saadet incisi de bunlardan biridir. Bu inciyi fark edip ona sahip çıkanlar iki cihanda da saadeti elde ederler. Ondaki sırları keşfeden kul tecelliye âyînedârlık yapar ve onu görenler ne güzel halli bir insan, bakanlara, Allah'ın varlığını hatırlatıyor demekten kendilerini alamazlar. Bu kul vahdet şarabını içmiş ve gönlü keramet sahibi olmuştur.

Dürr-i seâdet ise sırr-ı süveydâdadır
Bâde-i vahdet ise ayn-i kerâmât dile[1222]

Süveyda insanın içerisinde yer alan hacimli ve şifreli, çözülmeyi bekleyen bir kitap gibidir. Manevî olgunlaşma ile onun metni çözüldüğünde gönüldeki bilinmeyenler de bilinecek ve kişi maddi bağlarından kurtulup, dünyaya sadece kendisinin manevi tekamülüne hizmet ettiği ölçüde kıymet vermeye başlayacaktır. Manevî anlamda kendini gerçekleştirme noktasında büyük mesafeler kat etmek, gönülde bulunan tecellî mahalli olan süveydânın metnini doğru bir şekilde anlamlandırmaktan geçmektedir.

Süveydâ metnini şerh et mu'ammâ-yı dili hallet
Sivâ akyâdını kat'et zevâlinden haber söyle[1223]

Lutfî Efendi, bir başka beyitte ise, süveydânın şerheden ve açıklayan olduğunu ifade etmektedir. Önceki örnekte onun şerhedilmesi gereken bir metin olduğu geçmişti. Bu beyitte ise onun aynı zamanda, kişinin kendini bilmesi hususunu açıklığa kavuşturan olduğu anlatılmaktadır ki burada bir dönüşümlülük ve vahdet sezilmektedir. Onun açıklamalarını dinlemek isteyen âşıklar, pervâneler misali, gönülde yanan o vahdet mumunun etrafında dönmektedirler. Onlar inzivâya çekilip içlerine yönelmekte, gönüllerinden gelen sesleri dinlemekte ve gönüllerinin orta yerinde bulunan tecellî mahallini zikir ve tefekkürle parlatmaktadırlar.

[1222] s. 503, ş. 591, b. 3.
[1223] s. 485, ş. 563, b. 4.

Metn-i arefe şârih dildeki süveydâdır
O şem'a-i vahdetde pervâneleri seyr et[1224]

Efe Hazretleri, süveydânın nasıl nûrlandırılacağını anlatırken, eşyâya işaret ederek, eşyâda olan şekillerin vahdet kitabının sırları olduğunu ve kainatta mevcut olan her şeyin bir yaratıcıyı işaret ettiğini, bu durumu fark edenlerin süveydâyı nûrlandırmaya başladıklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla vahdete giden yolda kesretin işaret taşları olduğu ve onların asıl değil asla götüren araçlar olduğunu fark edip maddi ve manevi hayatı ona göre düzenlemenin gerekliliği vurgulanmıştır.

Kitâb-ı sırr-ı vahdettir bu eşyâda olan eşkâl
Bu mevcûd mûcide dâldir münevver kıl süveydâyı[1225]

Eğer süveydânın sırrını sormak istersen gönül ehlinden sor, onlar bir taraftan onu gizlese başka bir taraftan açık açık söylerler. Onun sırlarını çözüp hâllerine aktardıkları için gizlemeleri mümkün değildir, dilleri gizlese hâlleri anlatır.

Eğer sırr-ı süveydâyı sorarsan ehl-i dilden sor
Velî ketmetse bir yüzden diğer yüzden ayân eyler[1226]

3.2.18. Mir'at

Mir'at, diğer işlevlerinin yanında ağırlıklı olarak insanların kendilerine bakmakta kullandıkları eşyâ olan aynadır. Âyine ve gözgü kelimeleri de aynı anlamdadır.

"Mutasavvıflara göre, madde, bitki, hayvanlar, insanlar Hakk'ın isim ve sıfatlarını aksettiren aynalardır. Hak en mükemmel şekilde zâtı, sıfatları, fiilleri ve isimleriyle, insân-ı kâmilde ve Hz. Peygamber'de tecelli etmiştir."[1227] *"Aynada akseden eşyâ bir gölgeden ibarettir. Allah bir an tecellî etmemeği murâd etse bütün mümkinât ve mezâhir*

[1224] s. 130, ş. 64, b. 4.
[1225] s. 581, ş. 696, b. 4.
[1226] s. 228, ş.190, b. 3.
[1227] Uludağ, age, s. 369.

ortadan kalkar. Nitekim Allah insanı bir ayna olarak yaratmış. Onda zatının güzelliğini seyreder."[1228] *Efe Hazretleri'nin şiirlerinde mir'at, tasavvufî anlamıyla kullanılmıştır. Mir'at olarak isimlendirilen çeşitli unsurlar, tecelliye âyînelik yapmaları yönüyle ele alınmıştır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi insanda mevcut olan gönüldür. Allah (cc) insanı kainatın hülâsası, özü ve toplamı olarak yaratmış ve onu maddi ve manevi anlamda donanımlı kılmıştır. İnsanın en temel donanımı ise gönlüdür. Lutfî Efendi, şiirlerinde bu konuya temas etmekte ve gönlün ezelden Hakk'ın mir'atı olduğunu söylemektedir.*

Gönül mukaddes bir sır ve Allah'ın nazar kıldığı mahaldir. Ezelden Hakk'ın mir'atı ve Sübhân'ın sırlarının bulunduğu yerdir. Hak gönle nazar eder çünkü gönül mir'attır, Hak gönle nazar ettiğinde gönül ilâhî sırlarla dolar ve kişi aşk yolunun yolcusu olur.

Gönül sırr-ı mukaddesdir nazar-gâh-ı ilâhî'dir
Ezel mir'âtıdır Hakk'ın mahall-i sırr-ı Sübhânî[1229]

Aşağıdaki örnektede benzer bir durum anlatılmakta ve aşk şarabını içmiş kul için; bakan kimse için ayna olursun, eşyâda ayetleri görüp, kurtuluş beratı almaya hak kazanırsın denilmektedir. Zira ilâhî aşkın şarabı, gözün ve gönlün perdelerinin aralanıp kişinin daha önce gördüğü şeylere hikmet ve ibret nazarıyla bakmasını sağlar. Bu hale gelen kul ise kendisine nazar kılan Hakk'ın mir'atı olur.

Olursun nâzıra mir'ât
Eşyâdan görürsün âyât
Verirler destine berât
Şerâb-ı eynemâdandır[1230]

İnsanlardan niceleri yollarda kalmış, niceleri ise, irfân gözüyle vahdet aynasına nazar etmişler ve güzel gözlerine ibret almışlardır. Bu konuda bütün mesele bakmayı bilmektir, Lutfî Efendi, bakmanın ölçüsünü de irfân gözüyle, görmeye hazır uyanık bir göz ve onunla barış içerisinde

[1228] Pala, age, s. 47.
[1229] s. 589, ş. 706, b. 5.
[1230] s. 252, ş. 224, k. 9.

anlamaya hazır bir gönül ve zihin işbirliğiyle, ibret nazarıyla bakmayı tavsiye etmiştir. Bu şekilde bakıldığında olayların arka planının ve gizemlerinin keşfedilebileceğine işaret edilmiştir.

Niceler dîde-i irfân ile mir'ât-ı vahdetde
Nazar-dâr oldular alıp güzel gözlerine ibret[1231]

Hidâyet aynası, irfân gözüne yaraşır, kimde bakma yeteneği varsa, o Hakk'ın yolunu görüp hidâyete erebilir. Takdir edilir ki, bir lutfa erebilmek için öncelikle onu hak etmek gerekir. Hak edecek duruma gelindiğinde, lütuf kendiliğinden gelecektir. Hidâyet de aynı şekildedir, hidâyet aynası kendisine nazar edilmesini beklemekte ancak ona nazar edebilmek için öncelikle gerekli donanıma sahip olmak gerekmektedir ki, çaba hüsranla sonuçlanmasın.

Mir'ât-ı hüdâ dîde-i irfâna sezâdır
Elbette görür kimde ki var nûr-i basîret[1232]

Mir'at-ı Kur'ân, hikmeti gösteren aynadır. Kur'ân aynası, ilim ve hikmet okuludur ve îmânın nûru ondadır. Allah (cc) insanlara rehber ve hidâyet kaynağı olarak gönderdiği Kur'ân'da hikmetinden örnekler vermiştir. İnsanlara ise bu örneklerden yola çıkarak, hikmet ilmini öğrenip diğer hikmetleri çözmek ve îmânın nûruyla boyanmak kalmaktadır.

Mir'ât-ı Kur'ân ile görür gören hikmet nedir
İlm-i hikmet mektebidir nûr-i îmân andadır[1233]

Konuyla ilgili oluşturulmuş bir başka kavram ise, irfân aynasıdır. Efe Hazretleri, âlemin hakîkat gözüyle seyredilmesini istemekte ve insanın kalbini irfân aynası yapanın, ona doğruyu yanlıştan ayırma konusunda isti'dad verenin yüce Allah olduğunu söylemektedir. Hakikatleri görme konusunda hazır hale getirilmiş bir gözle, irfân aynası olan kalbe bakıldığında gizlilerin aşikâr olacağı anlatılmak istenmiştir.

[1231] s. 132, ş. 68, b. 6.
[1232] s. 135, ş. 72, b. 5.
[1233] s. 247, ş. 217, b. 2.

Dîde-i hakîkat ile seyret bu âlemi
Kalbini cânâ odur mir'ât-ı irfân eyleyen[1234]

Cihân, vahdet aynası olarak isimlendirilmiştir. İnsanlardan, eşyâdan tevhidin sırlarını okuyarak, dünyâda kesret olarak görünen unsurlardan vahdeti fark edip, vahdetin özelliklerinin onlardan her birinde ayrı ayrı yansıdığını fark etmeleri, bu vesileyle de iradelerini kuvvetlendirmeleri istenmiştir. Allah (cc) tektir, eşi ve benzeri yoktur. Fakat, O'nun celâl, cemâl vb. esmasının yansımaları yarattığı her varlıkta varlığın özelliklerine göre ortaya çıkmıştır. Bu durumdan dolayı, kainatta çokluk varmış gibi görünmekte ve ilk bakışta öyle zannedilmektedir. Fakat, göz basiret ve hikmetle bakmayı öğrendiğinde, aslında varlığın tek olduğunu, fakat kainat aynasında imtihan vesilesi olarak, Onun yansımalarının göründüğü ve bakmayı bilemeyenler için çokluk hissi oluşturduklarını fark edecek ve çoklukta teki görebilecektir.

Eşyâdan okursa aref esrâr-ı tevhîd her taref
Mir'ât-ı vahdetdir cihân müzdâd ola dirâyetin[1235]

Konuyla ilgili ilk örnekte olduğu gibi, son örnekte de gönül ayna olarak nitelendirilmektedir. Uyanık kalplere gönül aynalarını silmek gereklidir. Muhabbet güneşi doğmuşken güneşe ve aya ne gerek var. Hangi çözülmesi güç dileğin varsa, hemen Allah'a arz eyle ve Allah'ın dergâhının kapısından başka yere bakma. Eğer insan isen bir cânı incitme, insanı incitmek Hz. Peygamber'i incitmektir, onu incitip günahkâr olma, denilerek insanın dikkat etmesi gereken noktalar sıralanmıştır. Gönül aynasının temizliği, gönlün tecelli mahalli olması dolayısıyla, çok önemsenmiştir. Kul gönlünü her türlü kötülükten arındırarak, inancında, ibadetlerinde ve ahlâkında dikkatli olarak aynayı temizler ve Allah'ı çokça zikrederek onu parlatır, böylece gönül aynası ilâhî sırları yansıtacak duruma erişir ki ondan istenen de budur.

Gönül âyînesin silmek gerekdir kalb-i âgâhe
Muhabbet şemsi doğmuşken ne lâzım mihr ile mâhe

[1234] s. 387, ş. 423, b. 2.
[1235] s. 432, ş. 490, b. 2.

Ne müşkil hâcetin varsa hemân arzeyle Allah'a
Der-i Mevlâ dururken bakma Lutfî başka dergâhe
Felekde hâsılı insan isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr-i âlem-i zî-şânı incitme[1236]

3.2.19. İffet

"*Sözlükte, "haramdan uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak" anlamında masdar olan iffet kelimesi, daha çok felsefi mahiyetteki ahlâk kitaplarında ve bunların etkisinde kalan diğer eserlerde insandaki arzu gücünün ılımlı işleyişinden hasıl olan erdemi ifade etmek üzere kullanılmış ve başta gelen erdemlerden biri kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de iffet kelimesi geçmemekle birlikte dört ayette aynı kökten isim ve fiiller yer almıştır. Bakara suresinde, mal yardımı yapılmasına en çok layık olan yoksulların özellikleri belirtilirken, "durumları hakkında bilgisi olmayanlar iffetli davranışları sebebiyle onları zengin zanneder" denilmekte ve bu insanların muhtaç olmalarına rağmen yüz suyu dökerek dilenmedikleri bildirilmektedir. Nûr suresinde, bekar olupta evlenme vakti gelmiş olanları evlendirmeyi öğütleyen ayetin ardından, "Evlenme imkânı bulunmayanlar ise Allah lütfu ile kendilerini yeterli imkâna kavuşturuncaya kadar iffetlerini korusunlar" buyurulmuştur. İffetle ilgili ayetlerin ikisi mal mülk, yeme içme konularında ölçülü ve kanaatkâr olmayı, ikisi de cinsel istekler hususunda ölçülü ve edepli davranmayı ifade etmektedir. Hadislerde konu her iki açıdan da ele alınmıştır. Hz. Peygamber bir duasında, "Yâ Rabbi! Senden hidâyet, takvâ ve iffet diliyorum" demektedir.*"[1237] *Lutfî Efendi, iade san'atını kullanarak yazdığı şiirinde iffet kavramını kullanmıştır. İffet kavramını mutlak anlamında kullanmış ve ayetlerde geçen her iki kullanıma da uygun olacak şekilde beyte yerleştirmiştir. Efe Hazretleri, örnek beyitte, iki cihanda saadete ermek istersen bunun için iffetli olman sana yeter, demekte, akabine ise, iffet ise her iki âlemde sana devlet olarak yeter diyerek mısralar arasında sebep sonuç ilişkisi kurup, dönüşümlü bir anlam meydana getirmektedir. Beyitte, İffet, dünya ve âhiret hayatındaki*

[1236] s. 510, ş. 600, bend 11.
[1237] Mustafa Çağrıcı, "*İffet*", DİA, c. 21, s. 506.

saadetin vaz geçilmez unsuru olarak ele alınmaktadır. İffetli yaşayan insan yaşam yolunda ilerlerken, geriye dönüp baktığında, utanç duyacağı ve pişman olacağı şeylerden uzak durmuş olduğunu görerek huzur duyar ve kendi iç huzuru çevresindekilere de yansır. Âhirette de yüzü ak olur. İffetli davranmayan kişide ise bu durumun tersi yaşandığı için ne kendisi huzur bulur ne de çevresindekilere huzur gösterir, bitip tükenmek bilmez arzularının ve şehvetinin kölesi olarak her iki cihanda da bedbaht olur.

Efe Hazretleri, bu konudaki ayet ve hadislerden faydalanarak, konuyu bu beyitte özetlemiş ve iffet kavramının sıradan bir kavram olmadığını, güzel bir şekilde ortaya koymuştur. Devlet için iffet gerekmekte, aynı zamanda da iffetin kendisi bütünüyle en büyük devlet olmaktadır.

Dâreyinde devlet istersen sana iffet yeter
İffet ise her dü-âlem âdeme devlet yeter[1238]

Kanaat iffet ü ismet sadakat mihr-i izzetdir
Nihâyet rû-siyah gitdi olan ehl-i şekâvetden[1239]

3.2.20. Edeb

"*İyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zarafet, usluluk, insanlara kavlen ve fi'len güzel davranışta bulunmaktan ibarettir. Mutasavvıflar genelde iki türlü edeb kabul ederler: birincisi şeklî, zâhirî edeb ki; ameli riyâdan, münafıklıktan ve yağcılıktan korumaktır. İkincisi de Batınî edebtir ki; kalpteki şehvet, itiraz, irâdede zayıflık vs. gibi olumsuz şeyleri temizlemekten ibarettir. Edebler sünnetleri güçlendirmek içindir. Sünnetler vacipleri, vacipler de farzları güçlendirir. Farzlar ise îmânı korumak içindir. Edeb, tasavvuf okulunda önemli bir husustur. Edeple davranma, canlıya, cansıza, insana, hayvana, her şeye herkese yapılmalıdır. Mutasavvıflar cansız varlıklara bir tür dirilik atfederler. Bu sebeple cansız varlıklara da edeb üzere davranırlar. Mesela kapı çarpılarak gürültü ile örtülmez, yavaşça örtmek*

[1238] s. 194, ş. 141, b. 1.
[1239] s. 377, ş. 406, b. 2.

gereklidir."[1240] *"Evet tasavvuf terbiyesinde edebin apayrı bir yeri vardır. Tarîkat âdâbının her kademesinde edeb ön plandadır. Mutasavvıf her şeye ve herkese karşı edebini korumak zorundadır."*[1241]

Ayrıca, Mevlânâ'nın edebi tanımladığı mısraları da manidardır. "*Mevlânâ bu mısralarda, "Efendi bil ki, insanın tenindeki cân edebdir. İnsanoğlunun göz ve kalb nûru edebdir. Âdem bir ulvî âlemdendir, süflîden değil; bu dönen kümbetin hem dönmesi hem de revnak ve zîneti edebdir. Şeytanın başına ayağını koymak istersen, gözünü iyi aç, şeytanın canını çıkaran edebdir.İnsanoğlu eğer edebden yoksun ise, o insan değildir; zira insanoğlu ile hayvan arasındaki fark edebdir. Aç gözlerini bak, Allah kelâmı olan Kur'ân âyet âyet edebdir. Akıldan sordum: imân nedir? Akıl kalb kulağına îmân edebdir dedi."*[1242] *Demektedir. Edeble ilgili bütün bu değerlendirmelerden sonra denilebilir ki edeb, bir yaşam tarzıdır, insanın hem kendisinin hem de muhatab olduğu canlı cansız her şeyin huzuru için vazgeçilmez bir davranış modelidir. Efe Hazretleri de bu şekilde düşünmüş, ayet ve hadislerden yola çıkarak, bu konuyu beyitlerinde ele almıştır.*

İlk örnekte, Allah'ın rızâsını diliyorsun, o zaman edebli ol, zira Sübhân'a yakınlık bulanlar edeb ve haya ile bu yakınlığı sağlamışlardır denilmektedir. Allah (cc) merhametlidir ve merhametlileri sever. Detaylı düşünüldüğünde edebin aynı zamanda içerisinde fazlasıyla merhamet de barındırdığı görülecektir, dolayısıyla edebli insan bu açıdan da Allah'a yakınlık kesbedecektir. her şeye karşı hassas davranacağı için üzerinde kul hakkı da o nisbette az olacaktır ki bu durum da Allah'a yakın olma açısından önemlidir. Lutfî Efendi de bu konulara vurgu yaparak edebin dini ve tasavvufi açıdan, ayrıca bireysel ve toplumsal açıdan ne denli önemli olduğunu anlatmak istemiştir.

Dilersin Hazret-i Hakk'ın rızâsını edebdâr ol
Edeb hayâ ile bulur bulanlar kurb-i Sübhânî[1243]

[1240] Cebecioğlu, age, s. 236-237.
[1241] İbrahim Refik, *Edeb Yâ Hû, Albatros Yay., İstanbul-2007, s. 15.*
[1242] M. Fethullah Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri, Nil Yay., İstanbul- 2008, c. 2, s. 17.*
[1243] s. 580, ş. 694, b. 6.

Edebin kaynağı olarak nûr-i İlâhî gösterilmiş ve onun mutluluğa erişmedeki önemine işaret edilerek, o seâdet tâcı olarak isimlendirilmiştir. Hak yolda sabit durup devam edebilmenin şartı ise hidâyette olmaya bağlanmıştır. Edeb, dünya ve âhiret huzuru için Allah'ın kullarına verdiği bir lütuftur.

Edeb nûr-i ilâhî'den seâdet tâcıdır başda
Tarîk-ı istikâmetde sebât etmek hidâyetden[1244]

Lutfî Efendi, tavsiye içeren bir dörtlükte, kullukta devamlı, amellerde sürekli ve dikkatli, Edeb ile hizmette ol, Mevlâdan al ve tekrar ona ver demektedir. Dörtlüğün her bir mısrâı ayrı bir düstur anlatmaktadır. Kulluğun gereği olarak amellerini yerine getirmek, amellerin kabule şayan olması için de edeble yapılmış olması gerekmektedir. Son beyitte ise aslında insanoğlunun hiçbir şeye sahip olmadığı sadece emanet aldıklarını, tekrar emanet aldığı yere teslim ettiği belirtilmekte ve bu teslim esnasında gönüllülüğün esas olduğu vurgulanmaktadır.

Kulluklarında dâim ol
Amellerinde kâim ol
Edeb ile bir hâdim ol
Mevlâ'dan al Mevlâ'ya ver[1245]

Son örnek ise konuyla ilgili çarpıcı bir örnektir. Edebli olmanın mutluluk ve huzura sebep olduğu ve edeble seçkinlik elde eden insanların ilâhi tecelliye nail olacakları ifade edilmektedir. Edeb maddi ve manevi anlamda bir seçkinlik durumudur ve sahibini sevgilinin cemâlinin görülmesi gibi güzelliklere eriştirir.

Olur isen ehl-i edeb edeb seâdete sebep
Edeb ile ol müntehab cânân cemâlin gösterir[1246]

[1244] s. 377, ş. 406, b. 4.
[1245] s. 226, ş. 186, k. 15.
[1246] s. 275, ş. 254, b. 4.

3.2.21. Şeriat

"*Sözlükte, yol, su kanalı gibi anlamlarla karşılanmıştır. Dinin zahiri yönüne ait kaideleridir veya dinin hukuk kurallarıdır. Tasavvufa da, batınî hukuk veya batınî fıkıh denir.*"[1247] *Şeriate uymak zorunludur. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet genelde dörtlü olarak birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olarak kullanılır. Bunlarla ilgili olarak:*

Şerîatta seninki senin, benimki benim
Tarîkatta seninki senin benimki de senin
Hakîkatta ne seninki senin ne de benimki benim
Hepsi mâliku'l-mülk olan Hakk'ın[1248]

Denilerek, her birinin mantığı ve yolu kısa ve öz bir şekilde anlatılmıştır. Şerîat, yukarıdaki tanımlarda da ifade edildiği gibi, dinin îmân ve ibadetle ilgili boyutunu oluşturmakta, dolayısıyla da şerîat olmadan diğer konulara geçilememektedir. Akla dayanan kurallar bütünüdür. Lutfî Efendi de konunun önemi gereği şerîat kavramıyla ilgili olarak müstakil bir şiir kaleme almıştır. Bu şiirinde şerîatı çeşitli açılardan tanımlamış ve işlevini açıklamıştır. Konuyla ilgili ilk örnek, onbeş beyitlik şiirin ilk beytidir. Bu beyitte, Zâhiri ilimlerin apaçık bilinen ismi şerî'atdir, bütün kainâtın sürekli hayat bulması şerî'atle mümkündür denilmektedir. Bu beyitte, Allah'ın kâinâta koyduğu kurallara da işaret edildiği gözlenmektedir. Kâinâtın yaratılışında Allah (cc) belli bir düzen koymuş ve o sistem dahilinde işlemesini sağlamıştır ki bu kurallar bütünü de bu beyitte şerî'at olarak isimlendirilmiştir.

Ulûmu zâhirin ism-i hüveydâsı şerî'atdir
Bi- külli kâinâtın dâim ihyâsı şerî'atdir[1249]

Kulu iki âlemde de sultân eyleyen şerî'atdir, İslâm milletinin elde sancağı şerî'atdir. şerî'atın emirlerini tutanlar hem bu dünya açısından hem de âhiret açısından temel sorumluluklarını yerine getirdikleri için iki âlemde

[1247] Cebecioğlu, age, s. 671.
[1248] Uludağ, age, s. 493-494.
[1249] s. 229, Ş. 191, b. 1.

de sultân olurlar. İslâm milletinin ellerindeki bayrağı, onların özgürlüğünün sembolü şerî'attır.

Şerî'atdir iki âlemde sultân eyleyen abdi
Bu İslâm milletinin elde livâsı şerî'atdir[1250]

İnsanların manevi durum kontrolü için şerî'at aynasına bakmaları ve oradaki yansımalarına göre kendilerine çeki düzen vermeleri tavsiye edilmekte ve şerî'atın hükümlerini ihtiva eden Kur'ân'ın emrine itaat edilip edilmediğini gözlediği anlatılmaktadır. Şerî'at aynasına bakan kişi Kur'ân'da verilen ölçü ile orada yansıyan görüntüyü karşılaştırıp kendi hakkında bilgi sahibi olabilir.

Âyîne-i şerî'ate bak sen seni bir gör
Emrine itaat ede Kur'ân bizi gözler[1251]

Lutfî Efendi döneminde tanık olduğu iman ve amel konusundaki çöküntüyle ilgili şikâyet ve üzüntülerini belirttiği bir dörtlükte, insanların edeb ve hayâdan uzaklaştıklarını, îmân ve İslâm'dan geri kaldıklarını ve yaşlısıyla genciyle bedbahtlık denizinde kaldıklarını ve şerî'at yolundan kaçtıklarını anlatmaktadır. Şerî'at yolundan uzaklaşanların gösterdiği davranışlardan bazıları da bu dörtlükte sayılmaktadır.

Edeb ü hayâdan olmuşlar berî
Îmân u İslâm'dan kalmışlar geri
Bahr-i şekâvetde civân u pîri
Râh-i şerî'atden istib'âd eyler[1252]

Şerî'at bir başka beyitte de, dine mâlik olmanın yolu olarak gösterilmiştir. şerî'atle dinini bilme konusunda ona hakim olan ve onda ilim ve hayâ ile yol tutan kişi Allah'la olduğu sürece helâk olur mu, yolu yordamıyla gidenler mahvolup gitmezler ve hedeflerine ulaşırlar denildikten sonra cennette iki bir olmadığı vurgulanarak, Allah'ın merhameti vb. konularda O'na kuvvetli güzel zan beslendiği ifade edilmiştir.

[1250] s. 229, ş. 191, b. 2.
[1251] s. 153, ş. 91, b. 4.
[1252] s. 154, ş. 92, k. 6.

Şerî'atle olan dînine mâlik
İlm ü hayâ ile dutan mesâlik
Allah ile olan olur mu hâlik
Emr-i tarîkatle giden bir sâlik
Giderim cennete iki bir yoktur
Husn-i zannım Hâlık'ıma pek çoktur[1253]

Son örnekte de şerî'at âlemi düzenleyip ona nizâm veren unsur olarak ele alınmıştır. Allah'ın lütfu olarak dünyaya geldik ve O bize îmân nûrunu nasîb ve yâr eyledi, dertlerimizin dermânı olarak Kur'ân'ı gönderdi ve Kur'ân'ın hükümleri olan şerî'atla âleme düzen verdi. Bu dörtlükte ayrıca, şerî'at kavramıyla kastedilen şeyin Kur'ân'ın dünyâ ve âhiret hayatını düzenlemek için gönderilen ayetler bütünü olduğu bir kez daha vurgulanmaktadır.

Dünyâya geldikde lutf-i Rabbâni
Bize yâr eyledi nûr-i îmânı
Kur'ân-ı gönderdi derdin dermânı
Şerî 'atle âlem buldu nizâmı[1254]

3.2.22. Tarîkat

"*Tarîkat kelimesi sözlükte, yol anlamıyla açıklanmıştır. Bu kelime bir bakıma metod, usul anlamına gelir. Şeyh denilen bir öğretmen nezâretinde, istekli (mürid veya tâlib) nin, Allah'a ulaşma, yani sürekli Allah tefekkür ve bilincini kazanma konusunda takip ettiği usule veya metoda tarîkat adı verilir. Tarîkat bunu gerçekleştirmek maksadıyla farz ve vacibin ötesinde bir takım nafilelere, özellikle sünnetlere ağırlık verir. İlk zamanlarda olmasa da, tarikatler sonraları sistemli kurumlar haline gelmişlerdir.*"[1255] *İhtiva ettikleri ritüeller belli usuller ve bir sistem dahilinde uygulanmıştır. Genelde kuran kişinin ismiyle anılmışlardır. Lutfî Efendi, tarîkat kavramını şiirlerinde kullanmış ve onun ne olduğunu tanımladıktan sonra bazı*

[1253] s. 158, ş. 94, bend 10.
[1254] s. 353, ş. 373, k. 9.
[1255] Cebecioğlu, age, s. 687.

özelliklerine işaret etmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, önce, bir önceki başlık olan şerî'at kavramıyla giriş yapmış ve gelenekte de bilindiği gibi önce şerî'at sonra tarîkat ve diğer aşamalara yer verilmiştir. Şerî'at tâcın olursa, tarîkat pâcın olursa, gönül mi'râcın olursa, bütün bunların hepsinin sebebi eynemâ şerâbıdır. Bu şarabı içenin gönlü nûr, gözü uyanık olur, şerî'at ve tarîkattan nasibini alır ve gönlüyle birlikte ötelere yükselir.

Şerî'at tâcın olursa
Tarîkat pâcın olursa
Gönül mi 'râcın olursa
Şerâb-ı eynemâdandır[1256]

Tarîkatın ne olduğunun açıklandığı dörtlükte, ayrıca Şerî'at ve hakîkatle ilgili bilgi verilmiştir. Öncelikle her şeyin başının, temel kurallarının şerî'at olduğu, şerîatın dünyâya ve âhirete bakan cephelerinin bilinmesinin hakîkat olduğu, bunların uygulama sahasının, kuralları tutmanın ise, tarîkat olduğu ifade edilmiştir. Tarîkat şerîatın kuralları ve işaretleriyle donatılmış bir yoldur ve bu yolda yürüyenler yoldaki işaretlere harfiyen uymak durumundadırlar. Bu yol ilerledikçe, aşk âlemine ve sevgiliye götürür.

Evvel şerî'at
Bilmek ma'rifet
Dutmak tarîkat
Âlem-i aşka[1257]

Tarîkatın bir özelliği de sistem içerisinde sistemi takip edip yöneten, pîr veya mürşîd gibi isimler verilen, bir rehberin olmasıdır. Mürşid, her açıdan olgun, örnek olacak vasıfları hâiz, sadece sözleriyle değil davranışlarıyla örnek olan, her haliyle Allah'ın varlığını ve birliğini hatırlatan ve manevî donanımı çok yüksek kişidir. Müridinin halinden onun durumunu anlar ve dertlerine dermân, şüphelerine cevap olur. Efe Hazretleri, bizzat bu işin içinden ve ileri noktasından bir zat olarak konuyu hassasiyetle ele almıştır. Aşağıda verilen bentde pîrimiz marîfet güneşi, tarîkatde

[1256] s. 252, ş. 224, k. 10.
[1257] s. 473, ş. 545, k. 10.

rehberimiz, gönüllerimizin nûru ve iki cihanda da elimizden tutandır denilmekte ve tarîkattaki en temel unsurlardan biri olan zikre değinilerek, Lutfî, Hakk'ı zikrimiz, Allah, Vahid, Ehad, Samed denilerek Allah (cc) zikredilmiştir.

Şems-i ma'rifet pîrimiz
Tarîkatde rehberimiz
Gönüllerde enverimiz
Dü-cihân dest-gîrimiz
Lutfî Hak'dan tezkîrimiz
Allah Vâhid Ehad Samed[1258]

3.2.23. Hakîkat

"*Hakîkat, gerçek anlamına gelen bir kelimedir. Sûfîler, şerî'at, tarîkat, hakîkat ve ma'rifet şeklinde Allah'a ulaşma yolunda dört mertebe kabul ederler. Hakîkat bu mertebelerden üçüncüsüdür.*"[1259] "*Şerîatla hakîkatın karşılaştırıldığı bir eserde konuyla ilgili açıklayıcı bilgiler verilmekte ve şöyle söylenmektedir: Şerîat ubûdiyete(kulluğa ve ibadete) sımsıkı sarılmak hakkındaki emirdir. Hakîkat rubûbiyyeti temâşa etmektir. Hakîkat tarafından te'yid edilmeyen hiçbir şerî'at makbul değildir. Şerî'atla mukayyed olmayan hiçbir hakîkat da makbûl değildir. Şerîat emredileni ifâ etmektir. Hakîkat, Allah'ın kazasını, kaderini, gizlediği ve açıkladığı şeyi görmektir.*"[1260] *Hakîkat Allah'ın hikmetlerine vakıf olunan sahadır. Bu noktaya gelen yolcu onun hikmetlerinin inceliklerini fark etmeye başlar ve bu hikmetleri sorgulamayı bırakır. Zira bir işin hakikati anlaşıldığında, hakikat anlaşılmadan sorulan soruların bir ehemmiyeti kalmamıştır. Bunun gibi hakîkat noktasına gelen kişi basîret melekesini kazanmış ve karşılaştığı her durumu bu melekeyle değerlendirmeye başlamıştır ve şifresi çözülen konularla ilgili de sorgulanacak bir şey kalmamıştır.*

[1258] s. 142, ş. 82, bend 7.
[1259] Cebecioğlu, age, s. 313.
[1260] Kuşeyrî, age, s. 176.

Lutfî Efendi, şiirlerinde hakîkat yolunun tutulmasını ısrarla tavsiye etmiş ve bu yola girildiğinde dikkat edilmesi gereken konulardan bazılarına yer vermiştir. İlk örnekte, Hakîkat denizinin dalgıcı ol ve hakîkati aramaya başladığına göre, mecâzı, hakîkat olmayanı terk et denilmektedir. Zira bir birine zıt iki şey arasında tercih yapıyorsan birini tercih ettiğinde diğerini tamamen bırakman gerekir. Hakîkat ve mecaz da bu şekildedir, Efe Hazretleri de bu mısrada hakîkate mecazı terk ederek ulaşıldığını belirtmektedir. Mazlumun âhını almaktan sakın, eğer ona bir kötülük yapıp âhını alırsan bunun bedelini kesinlikle ödersin, çünkü mazlumun koruyucusu Allah'tır. Zulmetmemenin Müslümanların hassas olmaları gereken bir konu olduğu vurgulanmaktadır. Ey gönül, sevgilinin, Allah'ın habîbinin bulunduğu yere çekil ve hacca niyetlen ve onun ayağının toprağına yüzün dutarak hemen niyazlarını sun. Hakîkat sırlarının kuşattığı bu özel mekâna uyanık bir gönül ve hakîkate perdeleri aralanmış bir göz ile varanlar hakîkat sırlarına âşinâ olurlar. Âşinâ oldukları sırlar karşısında hayret içerisinde kalıp, sevgilinin ayağının tozuna yüzlerini sürüp, onu saygı ve sevgiyle anarlar.

Hakîkat bahrinin gavvâsı ol terk-i mecâz eyle
Çıkar ha alma mazlûmun âhın sen ihtirâz eyle
Çekil semt-i Habîb'e ey gönül azm-i hicâz eyle
Yüzün dut hâk-i pâyine hemân arz-ı niyâz eyle[1261]

"*Diğer örnekte ise, tarîkat pîrinin aynı zamanda, hakîkat ehli olduğu ve onların aşk âlemine dikkat edip onun gereklerini yerine getirdikleri ifade edilmektedir. Tarîkat pîrinin özelliklerinde değinilen hakîkat ehli olması, bir önceki örnekte geçen mecâzı terk etmekle olmaktadır. Bu da dünya ve mal mülk ilgisini içinden çıkarmasını gerektirmektedir.*"[1262] *Aşağıda verilen örnekte de, onların bu konuda büyük duyarlılık gösterdikleri ve kendilerini tamamen Allah aşkına verip dünyayı bu yolda bir atlama taşı olarak gördükleri anlatılmaktadır.*

[1261] s. 510, ş. 600, bend 10.
[1262] Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler, Damla Yay., İstanbul-2001, s. 52.*

Pîr-i tarîkat
Ehl-i hakîkat
Etdiler dikkat
Âlem-i aşka[1263]

Dua mahiyetindeki bir başka beyitte ise hakîkatin sırlarından bahsedilmektedir. Efe Hazretleri bu duasında, mutlak kurtarıcı, hidayet veren Allah, her iki âlemde de elinden tutup yardımcın olsun ve seni hakîkat sırlarına uyanık eylesin demektedir. Hakîkatin sırlarına uyanık olmak, hidâyet yolunda ilerleyerek ve Allah'ın lutfetmesiyle kazanılan bir durumdur.

Dest-gîr ola Hâdî-i Mutlak dü-serâda
Esrâr-ı hakîkate seni eyleye âgâh[1264]

3.2.24. Marifet

"Ma'rifet, bilgi anlamında kullanılan bir kelimedir. Tasavvufta dört kapı da denilen dört mertebe vardır: şerî'at, tarîkat, hakîkat ve ma'rifet. Şerîat olmadan tarîkat, hakîkat ve ma'rifet olmaz. İslâmı yaşama ve anlamada takva boyutunda derinleşme sonucu, bu mertebeler teşekkül etmiştir.Bu durumda, herkesin normal gündelik kurallara uyarak yaşadığı İslâm'a şerî'at; dinde biraz takva cihetine ağırlık verenlerin yaşadığı ve ulaştığı inceliğe tarîkat; takvâ ve verâda titizlikle varılan sonuca hakîkat; ve nihayet bu yaşamanın, mânâ açısından kişide ifade ettiği bilgi planındaki sonuca ma' rifet denir ki, meydana gelişi yaşamakla sıkı sıkıya irtibatlıdır. İlim ve ma'rifet bir imiş gibi gözükmesine rağmen aralarında ince bir fark vardır: ilmin zıddı cehil iken, ma'rifetin zıddı inkârdır. İlim kesbî iken ma'rifet vehbîdir."[1265]

"Bu konudaki ayrımı daha detaylı ortaya koymak gerekirse şunlar söylenebilir: Ulemânın ilme verdiği öneme karşılık olarak mutasavvıfların ma'rifet üzerinde durdukları görülmektedir. Zahirî bilgilere ilim, Batınî bilgilere ma'rifet; şer'î bilgilere ilim,tasavvufî bilgilere ma'rifet; akla, nakle

---

[1263] s. 473, ş. 545, k. 7.
[1264] s. 460, ş. 526, b. 2.
[1265] Cebecioğlu, age, s. 486-487.

ve dış tecrübeye dayanan bilgilere ilim, keşfe, ilhâma, sezgiye ve iç tecrübeye dayanan bilgilere ma'rifet; eşyânın zahiri ile ilgili bilgilere ilim, batınını ve iç yüzünü keşfetmek suretiyle elde edilen bilgilere ma'rifet denilmiştir. Sonuçta mutasavvıflar kendilerine mahsus bir bilgi olarak 'ma'rifet'i tercih etmişlerdir. Onların bu bilgisi, sadece akıl veya haber ile öğrenilen bir bilgi değil, bizzat kendi yaşantılarının (hallerinin) bilgisidir. Ma'rifet adını verdikleri bu bilginin sahibine ise, ârif demişlerdir. Ma'rifetin bir başka boyutu ise şöyle ifade edilmiştir: Ma'rifet, kulun, Allah hakkında hiçbirşey bilmediğini bilmesidir denilmiştir. Tasavvuf kitaplarında bu doğrultuda pek çok söze rastlanmaktadır. Burada dikkat çekici olan husus, mutasavvıfların kendileri dışındaki toplulukların sahip olmadıkları bir bilgiden bahsetmeleridir. Bu da Allah'ın kendilerine verdiği mutlak bilgidir. Mutasavvıflara göre bu bilgi, Hakk'a ve halka, Hak gözüyle bakabilme imkânını sağlamıştır."[1266]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de ma'rifet, yukarıda verilen bilgilerle doğru orantılı kullanılmıştır. Örneklerden ilki, Erzurum ili ile ilgili şiirde yapılan bir duada geçmektedir. İnsâf ve merhametle kalbimiz dolsun, gittiğimiz yol şerîat yolu olsun, kalbimiz ise ma'rifet nûrunu bulsun denilerek, ma'rifet nûrunun kalbde yerleşmesinin gerekliliğine ve olayların ma'rifet nûruyla görülmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Ma'rifete giden yolun şerîatten geçtiği de bu vesileyle bir kez daha vurgulanmıştır.

İnsaf merhametle kalbimiz dola
Gitdiğimiz tarîk şerî'at ola
Kalbimiz envâr-ı ma'rifet bula
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum[1267]

Ma'rifet sınırsız bir denize benzetilmiştir. Kenarı olmayan bir denizdir, çünkü Allah'la ilgili mutlak bilgiyi içerir, bu bilgiye de sınır tayin edilemez. Vuslata götüren yolda duraklar çoktur, yol uzundur. Uzun ve konakları çok olmasına rağmen sâdıklar için bu yolda menzile varmak zor ve uzak gelmez. Yolun sonuna erişilmez olmadığının kanıtı, onun sonuna ulaşmış

[1266] Himmet Konur, "*Şerîat ve Tasavvuf*", *İslâmiyât, Yıl: 1998, Sayı: 4, s. 122-123.*
[1267] s. 657, ş. Erzurum Destânı, k. 15.

mestânelerin olmasıdır. Ma'rifet denizine dalınıp gönül ma'rifet nûruyla doldurulduğunda bu yolda menziller yakınlaşır, oraya ulaşmak kolaylaşır.

Bahr-i ma'rifetin kenârı yokdur
Vüsûl-i vuslatın menzili çokdur
Sâdıklara sanma bu yol ırakdır
Lutfî vâsıl olmuş mestâneler var[1268]

3.2.25. Bâde-Mey-Şerâb-Peymâne-Câm

Bâde, kelime olarak kadeh anlamına gelse de, mey ve şarab gibi içki anlamında kullanılmaktadır. Peymâne ve câm ise, sözlükte kadeh anlamında kullanılmaktadır. Normal şartlarda şarab dinen içilmesi uygun görülmeyen ve kesin emirle yasaklanan bir içecektir ve içilmesi haramdır[1269]. Fakat tasavvuf sistemleşip tasavvufî şiirler yazılmaya başlandıktan sonra, şairler şiirlerinde anlatmak istedikleri konuyu doğrudan söylemek yerine, bazı semboller oluşturup onlarla anlatmayı uygun görmüşlerdir. Seçtikleri sembollerin bir kısmı ise, dinen yasak olan ve uygun görülmeyen unsurlardan oluşmaktadır. Bunlar arasında bu başlıkta ele alınan, bâde, mey, şarap ve başka başlık altında ele alınacak olan meyhâne, sâkî vb. kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler kullanılırken, çeşitli kelimelerle birlikte kullanılarak tamlamalar oluşturulmuş ve bambaşka anlamlar elde edilmiştir.

Bu konuda yazılan makalelerde bu kullanımların ortaya çıkışı ve aralarındaki ayrım anlatılmıştır. *Konuyla ilgili makalede, "şarap", "mey" ve "bâde" kelimelerinin tümü, insanın yaratıcı'ya duyduğu aşk anlamına gelmektedir. Bu aşkın, sülûk mertebe ve menzilleri bakımından şiddetli ve zayıf olduğu durumlar vardır: Yeni başlayanların aşkları hepsinden zayıf olup "bâde" diye adlandırılır. Orta hallilerin aşkıysa daha güçlü olup "mey" diye adlandırılır. Aşk hallerinin en güçlüsü ise sonuca ula-*

[1268] s. 175, ş. 112, k. 5.

[1269] Ey İnananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçının ki saadete eresiniz5/90. Şeytan şüphesiz içki ve kumar yüzünden aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçersiniz değil mi? 5/91

şanlara nasip olur ki buna da "şarap" adı verilir."[1270] *Bâde, mey ve şarap kelimeleri makalede de anlatıldığı gibi, aşkın sembolü olarak kullanılmıştır. Anlatılan aşk ilâhî aşktır, âşık ilahi aşk şarabını içince mest olup kendinden geçer. Kadeh anlamına gelen, peymâne ve câm kelimeleri ise içerisine şarap dolan kap olmaları dolayısıyla âşığın gönlüne nisbet edilmiştir. Âşığın gönlü ilâhî aşk şarabıyla dolan bir kadeh gibidir. Âşığın gönlü aşk şarabına kadeh oldu mu âşık mest ü hayrân olur ve maddi unsurlardan, gösteriş, kibir vb. olumsuzluklardan kendini temizler ve kendisini sadece Allah'a verir.*

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde bu sembollere sıkça yer verilmiş ve konuyla ilgili müstakil şiirler kaleme alınmıştır. Kullanılan kelimeler, tenasüp san'atıyla kullanıldığı için bir çoğu bir arada verilmiştir. Bunlardan her biri kendi başlığı altında detaylı değerlendirilecek, başka başlık altında anlamı tamamlamak için kullanılanların ise kelime anlamları verilmekle yetinilecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte, mey ve şarap kelimeleri birlikte geçmektedir. Kendini bilme meyhânesinde ma'nâ meyi doludur, orada bulunan eynemâ şarabından iç ve dünyanın bütün bağlarından kurtulup esirliği bir kenara bırakıp sultân ol. Eynemâ şarabı ve ma'nâ meyi, insanı maddi kaygılardan kurtarıp ona Allah katındaki konumunu ve dünyaya neden gönderildiğini hatırlatan içeceklerdir ki bunları içen kimse benliğinden kurtulup kendini bulur, kendini bulunca da Rabb'ini bilir.

Men aref meyhânesinde mey-i ma'nâ doludur
Bir şerâb-ı eynemâdan iç ki sultânlık budur[1271]

Ezelden sermest olan bâdesini ballandırır, kızıl mey ve güzel sâkî meyhâneyi allandırır. Allah'la ruhlar âleminde yapılan buluşmada, mest olan ruhlar, bâdelerini ballandırıp, güzel bir tada kavuşturmuş ve hayatı yaşanılır kılmışlardır. Meyhâne ise güzel sâkî ve onun narin elleriyle sunduğu kızıl mey sayesinde göz ve gönül alıcı renklere kavuşmuştur.

[1270] Nasrullah Pürcevâdî, *Can Esintisi/İslâm'da Şiir Metafiziği, Çev: Hicabi Kırlangıç, İnsan Yay., İstanbul-1998, s. 293.*

[1271] s. 241, ş. 209, b. 6.

Ez-ezel sermest olan bâdesini ballandırır
Mey kızıl sâkî güzel meyhâneyi allandırır[1272]

Ey içki sunan güzel bir bâde doldur ki kadehler vecde gelsin ve câmların cilâsı etrafa ışık saçsın ki mestâneler vecdden raksa kalksınlar. Sâkî parlak kadehlere benzeyen, zikir ve aşkla parlatılmış gönüllere aşk şarabını doldurunca gönüller içlerini dolduran sır karşısında vecde gelip etraflarını aydınlatır ve yerlerinde durmalarına engel olan bu güçle raksa kalkarlar.

Bir bâde doldur sâkıyâ vecde gele peymâneler
Câmlar cilâ versin zıyâ raksa gele mestâneler[1273]

Lutfî Efendi, vahdet meyinin peymâneye dolmasını anlatırken de belli unsurların bir araya gelmesiyle bazı şartların oluşup, meyin peymâneye doldurulduğunu anlatmaktadır. Öncelikle zaman, mekan ve şartlar uygun ve tamam olmalıdır ki sonuç ortaya çıksın. Bu dörtlükte de, öncelikle kişinin gönül hânesinde, kendi acizliğinin farkına varmasını sağlayacak olan nefsini bilme kitabını açmış olması gerekmektedir. Bu aşamadan sonra ledünni ilimlerin dershânesinde, gönül kadehini vahdet meyiyle doldurarak, Allah'ın yüceliğinin ve O'nun karşısında diğer varlıkların acziyetinin farkına varıp, gönlü mest olmuş rindler bulunmaktadır.

Men aref kitâbı dil-hânesinde
İlm-i ledündânın dershânesinde
Mey-i vahdet dolmuş peymânesinde
Sermest-i peymâne rindâneler var[1274]

Lutfî Efendi, vuslat duygusuyla yazdığı bir beytinde, bugün meyhânedeki pîr-i mugândan, susuz gönlüm şarab ister, la'l renkli şarab ile birlikte yine gönlüm kebâb ister demekte ve gönlünün arzularını söylemektedir. İlâhî aşka susamış gönül, tekkedeki pîrinden manevî feyz istemekte, la'l renkli feyz şarabıyla birlikte kebâb istenmektedir. Burada gönlün kebâb istemesi ifadesiyle kastedilen, gönlün kebâb gibi yanmış

[1272] s. 244, ş. 214, b. 1.
[1273] s. 173, ş. 110, b. 1.
[1274] s. 175, ş. 112, k. 4.

olup hamlıktan kurtulması ve kızıl renkli şarabın içine doldurulmasına layık hale gelmesidir. Kebâb ateşin üzerinde döne döne pişirilir ve pişerken üzerinde bulunan hamlığa ait bütün unsurlardan arınır. Pişmeden önce üzerinde bulunan su, kan, yağ gibi unsurlar ateş vasıtasıyla yok edilir ve servise hazır hale getirilir. Gönül de aynı şekilde aşk ateşinde pişirilerek, maddi olan,dünya sevgisi, hased, kin, şüphe vb. bütün unsurlardan arındırılıp, aşk şarabının yanına yakışacak ve ona layık hale getirilir.

Bugün pîr-i mugânımdan dil-i teşnem şerâb ister
Şerâb-ı la'l-i reng ile yine gönlüm kebâb ister[1275]

Cismin, bedenin hayat kaynağı cân ise, rûhun hayat kaynağı da bâdedir. Bu bâde zevk ve şevk kaynağıdır ve bunu içen iki cihânda da keder görmez, gönlü huzur ve mutlulukla dolar. Beden, yaşama cân ile tutunur, onun hareketini, yaşamını sürdürmesini sağlayan cândır. Rûh ise, hayâta bâde ile tutunur, onunda canlı kalmasını, aktif olmasını sağlayan bâdedir. Zira onun damağında hâlâ ruhlar âleminde içtiği bâdenin tadı vardır ve o bezmi hatırlayıp, bâdeden tekrar tatmayınca huzura erişmez, mutluluğu arayıp durur. Ona ulaşıp içtiğinde ise, her iki dünyâda da mutluluğu bulup üzüntülerden uzak olur.

Cismin hayâtı cân ise rûhun hayâtı bâdedir
Lutfî bu bâdeyi içen iki cihân görmez keder[1276]

Zamânın sâkîsi, mestâneler bir kadeh şarap umuduyla seni gözler. Ve ey kurtuluş evinin fâtihi kadehler devrân eder. Meclislerde kadehlerin devrân etmesi, kadehlerden birer yudum içilerek elden ele dolaştırılmaları adetine işaret etmektedir. Tasavvufî anlam olarak ise, zikir halkası ve halkada dönen dervişler kastedilmekte, zikir halkasında devredenlerin gönül kadehlerine aşk şarabını dolduracak olan pîr gözlenmektedir.

Ey sâkî-i devr-i zemân gözler seni mestâneler
Ey fâtih-i dâru'l-emân devrân eder peymâneler[1277]

[1275] s. 181, ş. 120, b. 1.
[1276] s. 200, ş. 151, b. 5.
[1277] s. 149, ş. 85, b. 1.

Men aref meyhânesinde i'tikâfa girmiş mestâneler var, bu mest olmuş ârifler vahdet meyini içince ağlar gülerler. İ'tikaf, kulun nefis terbiyesi ve manevi yoğunlaşma için yaptığı, Hz. Peygamber'in hayatında da örneği bulunan özel bir uygulamadır. Belirli bir zaman dilimini kapsar ve bu zamanda i'tikafa giren kişi davranışlar da dahil bazı konularda perhiz uygular. Bu süreci başarıyla atlatıp manevi fayda sağlarsa irfan kapısından girer ve meyi vahdet içip onun nûruna kapılırlar. Bu nûrun etkisiyle hem ağlar hem gülerler. Takdir edilirki ağlamak her zaman üzüntüden olmadığı gibi, gülmek de her zaman mutluluktan olmaz. Bu beyitte aynı zamanda bu çelişkiye ve inceliğe de işaret edilmektedir.

Men aref meyhânesinde mu'tekif mestâneler
Mey-i vahdet nûş edince ârifân ağlar güler[1278]

Gaflet şarabı ise, bu başlıkta buraya kadar anlatılanlardan bambaşka bir anlama gelmektedir. Gaflet gönlün uyanık olmaması durumunu anlatmak için kullanılır. Bu durum ise dini ve tasavvufî açıdan istenen bir durum değildir. Gaflet içinde olan insanlar, yaptıkları hataları ya fark etmezler ya da normal bir durum gibi görürler. Bu sebepten gaflet insanlara tavsiye edilen bir durum değildir. Efe Hazretleri de bu konuya temas etmiş ve gafletin olumsuz bir durum olduğunu vurgulamıştır. Gaflet şarabıyla, sarhoş olan kibirli kişinin gözleri şehvet perdesiyle bağlanır gider. Gözleri şehvet perdesiyle bağlanan kişi ise, dünyaya sadece maddi zevkler için yaşanacak bir yer gözüyle bakar.

Şerâb-ı gaflet ile tekebbürü sermest edip
Perde-i şehvet acebdir gözlerin bağlar gider[1279]

Âşıkların nar çiçeği dudaklarına, câmlar pervâne gibi döner. Cânıyla oynayan çılgın gönle gül renkli bâde verirler. Pervânelerin ışığın etrafında dönmeleri gibi, câmlar da âşıkların dudaklarına kavuşmak için dönerler denilerek, tasavvuftaki devir anlatılmaktadır.Cânıyla oynayan çılgın gönle de sakinleşip, kendine gelmesi için gül renkli bâde verirler.

[1278] s. 179, ş. 117, b. 7.
[1279] s. 232, ş. 195, b. 2.

Döner pervâne-tek câmlar leb-i gül-nâr-ı uşşâka
Verirler bâde-i gülgûn dil-i şeydâ-yı cân-bâze[1280]

Aşağıdaki beyitte ise, ideal olan bâde ve meyin tanımı yapılmıştır. Mey, seni mâsivâ sevgisinden uzaklaştıran şeydir, bâde ise, sana vahdet balından tattıran şeydir. Hakîki anlamda mey, içeni dünya sevgisinden dünyaya bağlanıp âhireti ihmal etmekten korur ve maddi sevgileri gönülden söküp atar. Bâde ise, vahdet balıyla eşdeğer olur ve içeni vahdete götürür, dolayısıyla her iki mısra birleştirildiğinde, mey kesretten koparır, bâde ise vahdete götürür denilebilir.

Mey odur meydân-ı hubb-i mâsivâdan kat'ede
Bâde oldur bâl-ı vahdetden nevâz etsün seni[1281]

Lutfî Efendi, sâkîden özel bir şarap istemektedir. Bu şarap câmsız dağılan, gül renkli bir şaraptır ve dîvâne gönül bir bâde ister. Şarap normal şartlarda câmsız dağılmaz, ancak bu şarap aşk şarabıysa onu sunarken câma koymaya gerek kalmaz, zira onun câmı sevenlerin gönülleridir ve o doğrudan onlara akıtılır. Bu şarap gül renklidir, çünkü rengini, kokusunu teri gül kokulu bir sevgiliden almıştır.

Bî-câm dağılur sâkî gül renkli şerâb var mı
Hak aşkına bir bâde ister dil-i dîvâne[1282]

Vahdet şarabını içmek için, gönül meyhânesi yeterlidir, denilerek gönül meyhaneye benzetilmiştir. Bu kullanımda diğerlerinden farklıdır. Gönül genelde kadehe benzetilirken, burada meyhâneye benzetilmiş ve vahdet şarabının içildiği yer olarak tanımlanmıştır.

Şerâb-ı vahdet içmeğe
Besdir gönül meyhânesi[1283]

Hidâyet câmı mey ile dolarsa aref nâyı ses vermeye başlar, insanoğlu hidâyetle kendisini bilir. O kendisini bilince, kendini bildiğinin delili olan

[1280] s. 470, ş. 541, b. 2.
[1281] s. 541, ş. 646, b. 5.
[1282] s. 475, ş. 549, b. 3.
[1283] s. 533, ş. 634, k. 1.

nây etkileyici sesini duyurmaya başlar. Cânân ise kendi konumunu bilen âşığa nida eder ve güzel yüzünün incilerinden gösterir ve âşığını bir nevi vuslata ulaştırır.

Mey dolarsa câm-ı hüdâ nây-ı aref verir sadâ
Cânân eder ol dem nidâ görünür dîdâr dürleri[1284]

3.2.26. Meyhâne

"*Meyhâne içki içilen yere verilen isimdir. Tasavvufî muhtevalı metinlerde ise, meyhâne sembol olarak kullanılır. Meyhâne sembolü, kulun aşk ve şevkle Rabb'ine münâcat ettiği yer, tekke ve kâmil mürşidin kalbi gibi anlamlarda kullanılır.*"[1285] *Meyhâne, sûfî şiirinde genelde tekke anlamında kullanılmıştır. Âşık, tekkede pîrinin sunduğu aşk şarabını içine sindire sindire yudumlar ve onun etkisinin rûhunun bütün zerrelerine yayılmasını sağlar. Aşk bütün zerrelerine yayıldığında ise, mest olur, masivâya kapanan gönlü Rahmân'a açılır, dünyâ sevgisini sürüp çıkardığı kalbi, Allah sevgisiyle dolar. Fakat bunların olması için tekkeyi beklemesi, sabırlı ve inançlı olması, bütün gücüyle gönül kabını aşk şarabına kadeh yapmaya çalışması gereklidir. Bunu yapabildiğinde dünyâya bakışı değişir ve kâinat kitabında yazılmış hikmetleri okumaya başlar.*

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde meyhâne kelimesi, ilâhi aşk şarabının içildiği tekke anlamında kullanılmıştır. Şiirler incelendiğinde, konuyla ilgili olarak yukarıda yapılan açıklamalarla paralellik arzettiği görülmektedir. İlk örnekte, meyhâne, derdlere dermân bulunan yer olarak tanımlanmıştır. Eynemâ şarâbını göster ve ölümsüz bir hayat bahşet denilmekte ve bu şarabın sunulduğu yer olarakta meyhâne gösterilmektedir. Meyhânede şarabı içen dîvâneler, kendilerini dîvâneye çeviren dünyevî kaygılardan ve ağırlıklardan kurtulup akıllanmaktadırlar.

Göster şerâb-ı eynemâ bahşet hayât-ı innemâ
Meyhânedir dâr-ı devâ âkıl ola dîvâneler[1286]

[1284] s. 516, ş. 610, b. 5.
[1285] Uludağ, age, s. 366.
[1286] s. 173, ş. 110, b. 2.

İkinci örnek de meyhânenin şifâ yeri olmasıyla ilgilidir. Meyhâne, hikmet şifâ-hânesi ve dertlere dermândır, meyhânelerde şarap içmekte sebat edip şifâ bulanları meyhânelerden sor. Meyhâne hastane gibi şifâ yeri olduğuna göre orada sunulan bâdeler de dertlilerin derdine dermân olacak şifâ kaynağı ilaçlardır ve orada kalmakta ısrarlı olanlar er geç şifâya ulaşırlar.

Şifâ-hâne-i hikmet derdlere meyhânedir dermân
Şifâ-yâb-ı şerâbı âkif-i meyhânelerden sor[1287]

Ezelde kurulan ma'nâ meyhânesinde bir bâde ezilmiş, şimdi ise bu ma'nâ meyhânesinde binlerce bâde vardır. Ma'nâ meyhânesi, elest bezmi olarak düşünülebilir. Orada bir bâde ezilmiş ve rûhlar bu bâdeden içmişler, ilâhî aşkı bir ölçüde tatmışlardır. Fakat rûhlar dünyâya gönderildiklerinde, bir çoğu bâdenin asıl mahiyetini unutmuşlar ve dünyaya dalıp maddi zevkler peşinde koşmuşlardır. Ancak bu maddi zevkler onlarda doyum sağlamamış hep bir şeylerin eksik kaldığını ve aradıklarının o olmadığını düşünmüşler, bu noktada bazıları aradıklarının ezelde içtikleri bâdenin damaklarında kalan tadı olduğunu fark edip, ona buradada ulaşacakları yerlere yönelmişler ve ezeldeki bir bâde, dünyâda binlerce olmuştur. Ma'nâ meyhâneleri olan tekkelere koşmuşlar ve pîrlerinin gönül kadehlerine doldurduğu Allah aşkından kana kana içmişler ve kalben tatmin olmuşlardır.

Ezilmiş ez-ezel meyhâne-i ma'nâda bir bâde
O meyhâne-i ma'nâda nice bin bâdeler vardır[1288]

Meyhâne kadehlerin devrân ettiği, dönerken de muhteşem parıltılarını etrafa yaydığı yerdir. Ey gönül nûru mestâneye rahatlık evi meyhânedir. Âşıklar, gözleri ve gönülleri uyanık olarak, tekkedeki pîrin huzurunda feyz almak için beklerler. Pîr, âşıkların gönül ve zihin kaplarının genişliğine ve zaaflarına göre onlara feyz ve ilâhi aşk şarabı sunar. Her birinin ihtiyâcına göre zikirlerini belirler. Zikrederek önünde devrân eden gönül kadehlerini alabildikleri kadar doldurur ve meyhâne mestlerin rahatlık evi olur.

[1287] s. 188, ş. 130, b. 4.
[1288] s. 198, ş. 148, b. 4.

Devreylesün meyhânede peymâneler versün zıyâ
Meyhânedir mestâneye ey nûr-i dil dâru's-safâ[1289]

Bu beyitte de meyhânenin bir özelliği belirtilmektedir. Beyitte, Mevlâ'nın dergâhının kulu olan âlemin emîridir denilmiş, kul ve emîr kelimeleri arasında yapılan tezat san'atıyla, anlamda güzel bir uyum yakalanmıştır. Beytin devamında, mey ile ölüyü dirilten meyhânemiz vardır denilerek, gönlü ölmüş hissizlerin gönüllerini aşk şarabıyla diriltip, onlara manevi dinamizm kazandıran meyhâne anlatılarak ölmüş gönüllere âb-ı hayat sunan tekkelere işaret edilmiştir.

Gedâ-yı dergeh-i Mevlâ olan emîr-i âlemdir
Mey ile mürdeyi ihyâ eder meyhânemiz vardır[1290]

Ma'nâ meyhânesini ve sâkînin sunduğu bâdenin mahiyetini herkes anlamaz, onu gönül köşesinde sırları görüp hayrân olup kalmışlardan sor. Meyhâne, bâde, sâkî kelimelerini duyanlardan bir çoğu bunların gerçek anlamda kullanıldığını düşünüp yanılabilir ve bunların delâlet ettiği asıl anlamı anlamakta acze düşebilir. Dolayısıyla bunları duyan herkesden sırları anlamalarını bekleme ve bu sırların anlamını, gönlüne yönelip onun tahtındaki sultânlar sultânıyla hem-bezm olup hayrân olanlardan sor ki sana doğruyu anlatsınlar.

Nedir meyhâne-i ma'nâ nedir yâ bâde-i sâkî
Girüp dilhâne küncinde görüp hayrân olandan sor[1291]

Vahdet meyhânesinin özelliği, sâkîsinden kaynaklanmaktadır. Vahdet meyhânesinin sâkîsi Allah'ın habîbi Hz. Muhammed (as)' dir. O hidâyete susamış gönüllere, hidâyet şarabını sundu, ondan alıp içenler hidâyet nûruna boyandılar. Allah'ın habibi bedenen bu dünyâdan ayrılırken de hidâyet şarabının sunulduğu dergâhı inananlara emânet edip gitti. İnsanları maddi ve manevi açıdan huzura kavuşturup, toplumsal barışı sağlayacak olan İslam dinini tebliğ edip insanlara ulaştırma görevini Müslümânlara emanet ederek ebedi âleme irtihâl etmiştir.

[1289] s. 98, ş. 13, b. 1.
[1290] s. 202, ş. 154, b. 7.
[1291] s. 230, ş. 192, b. 4.

O meyhâne-i vahdetde Muhammed'dir olan sâkî
Habîbullah bize teslîm edüp gitdi bu dergâhı[1292]

3.2.27. Mest-Mestâne

"*Mest, sarhoşluğu anlatmak için kullanılan bir kelimedir. Tasavvufî terim olarak ise, Aşkın, âşığın bütün varlığına hakim olup, iliklerine işlemesi anlamında kullanılır.*"[1293] *Tasavvuf edebiyatında sıkça kullanılan kelimelerdendir. Mest, Allah aşkının şarabını içmiş ve hayrân olup kendinden geçmiş, bu âlemden başka âlemlere aralanan pencerelerden ilâhî güzellikleri seyre dalmıştır. Efe Hazretleri de, şiirlerinde mesti, ilâhî aşk sarhoşu olarak ele alıp işlemiştir.*

İlk örnekte, mestler niyâzlarıyla öne çıkarılmışlardır. Sâzendelerin sazına ve mestlerin Allah'a yakarışına kulak ver, şarap dağıtan sâkînin nazını gör ki, onun nazını gören dîvâneler cânlarından geçerler. Allah aşkıyla mest olup kendilerinden geçerler, Allah'ın rızâsına ulaşma arzusuyla O'nu anarlar.

Sâzendelerin sâzına bak mestlerin niyâzına
Muğbeçenin hem nâzına cândân geçer dîvâneler[1294]

Gönül meyhânesinde, sürekli mest olanlar, ayakta dururlar ve her seher Kevser gibi, amaca uygun olarak şarap içerler. Seherlerde uyanık bir göz ve gönülle bir haber umuduyla mâşuğun yolunu gözlemek çok önemli görülmüş ve hakîki âşıklardan beklenen bir davranış olmuştur. Lutfî Efendi de Aşk şarabıyla sürekli sarhoş gezenlerin, seherlerde uyanık ve kıyâm halinde olduğuna işaret etmiş ve buna işaret ederken büyük olasılıkla sabah namazını ve zikirleri kasdetmiştir. Bu âşıklar her seher, kevser şarabı içer gibi aşk şarabıyla gönüllerini ve zihinlerini şüphelerden temizlerler.

Dem-hâne-i dilde devâm mest-i müdâm eyler kıyâm
Kevser gibi vefk-ı merâm içer şerâbı her seher[1295]

[1292] s. 559, ş. 667, b. 3.
[1293] Uludağ, age, s. 361.
[1294] s. 149, ş. 85, b. 3.
[1295] s. 174, ş. 111, b. 4.

Lutfî Efendi, Hakk'ı arayanlara tavsiyelerde bulunduğu bir dörtlüğünde, saf şarabı meyhânede bul, zamanın sâkîsi ile açıkça görüş ve Hakk'a dayanıp, samimiyetle sâkînin eteğini tut, Hakk'ın baştan ayağa mest olmuş âşıklarla dolu meyhâneleri var demektedir. Tekkeye gelip bütün olumsuzluklardan ârî olan saf şarabı bul ve zamanın mürşidi ile doğrudan görüşüp ona intisâb et, göreceksin ki ona intisâb eden ilk kişi değilsin Allah'ın izniyle ilâhî aşka ulaşıp, aşk şarabından içip sırlara âşinâ olmuşlarla tekkeler doludur.

Meyhânede bul bâde-i hâlisi meyânda
Sâkî-i zemân ile görüş doğru ayânda
İhlâs ile dâmânını dut Hakk'a dayan da
Sermestler ile dopdolu meyhânelerin var[1296]

Mey içen kendinden geçer, âşıklar ise sarhoş olur. Sevgili, âşıkların ciğerini kebâb ister. Âşıkların ciğerinin kebab istenmesi, ciğerlerinin aşk ateşinde iyice pişirilip dünyevi ilgilerden ve sevgilerden arındırılmış olması anlamına gelmektedir. Sevgilinin, aşkından mest olanları huzuruna kabul ölçüsü ciğerlerinin aşk ateşinde pişmiş olmasıdır.

Âşıklar olur serhoş mestâne olur mey-nûş
Dildâdeleri dildâr ciğeri kebâb ister[1297]

Aşağıdaki beyit de, muhteva açısından bir öncekiyle benzer özellikler taşımaktadır. Beyitte, ezelde mest olan âşık daima âh çeker ve ciğeri her dem aşk ateşiyle yanıp, dağlanır. İnsan rûhu bedenlenmeden ezelde aşk bâdesini içip mest olmuştur. İçtiği bâdeyi dünyaya geldiğinde de unutmayan ruhlar, ezeldeki buluşmayı hatırlayarak hasretle âh çekerler, ciğerleri de bu hasret ateşiyle yanar, bu hasret her an içlerinde olduğu için de onlar sürekli mest gezerler.

Ezel mestânesi sermest olur dâim çeker âhı
Yanar aşk âteşine odlanır her dem ciğer-gâhı[1298]

[1296] s. 196, ş. 144, k. 4.
[1297] s. 184, ş. 126, b. 2.
[1298] s. 558, ş. 667, b. 1.

Aşk ehlinin himmeti yüce olur. Onların gönüllerindeki kısmetleri Mevlâ'nın sevgisidir ve onlar bu sevgiyi gönül tahtlarına sultân yaparak cânlarından geçmiş sermestler olmuşlardır, dolayısıyla Allah'ın hikmetlerini sorgulamazlar ve yokluk âleminde meydân alıp hünerlerini sergilerler. Onlar Allah'da fâni olup gerçek varlıklarını kazanırlar.

Ehl-i aşkın olur himmeti âlî
Muhabbet-i Mevlâ dilde nevâli
Sermest-i serbâzın yokdur süâli
Âlem-i ademde alur meydânı[1299]

3.2.28. Sâkî –Muğbeçe-Pîr-i mugân

"Sâkî, Arapça sucu demektir. İçki meclislerinde kadehlere içki dağıtan kişiye de sâkî denir. Tasavvufî sembol olarak ise, Feyyâz-ı mutlak, sevgi ve feyzin kaynağı olan Allah, mürşid gibi anlamlarda kullanılmıştır."[1300] *"Pîr-i mugan ise, meyhâneciye denegelmiştir. Mug, ateşi mukaddes bilen Zerdüştîlerin âteş-gedelerinde, yani ateş yaktıkları mabedlerinde hizmet edenlere denir; pîr-i mugan ise bunların ulusudur. Şark klasik edebiyatında, şarap ateşe benzetilmiş, meyhâne de ateş-gedeye teşbih edilmiş, meyhânede hizmet eden genç, ateş-gededeki genç rahip yamakları yerine geçmiş, böylece muğbeçe ve pîr-i mugan da bu edebiyata girmiştir. Tasavvufî manada meyhâne ve ateş-gede, aşk ateşinin yalımlandığı yer, feyz yeri, dergâh ve tarîkat büyüğünün bulunduğu mahaldir. Şarapsa onun sunduğu aşk ve feyz şarabıdır. Bu anlama göre mug, ve muğbeçe, aşk şarabının sâkîsi olan kişiler, rehberlerdir; pîr-i mugansa aşk şarabını sunan vahdet feyzini veren kâmil mürşittir."*[1301]

Lutfî Efendi, eserindeki aşk temalı şiirlerinde sıkça geçen bu kavramları tamamen tasavvufî anlamlarıyla kullanmıştır. İlk örnekte pîri muganı ele alarak onun kendisine merhamet edeceği ümidi içerisinde olduğunu ifade

[1299] s. 600, ş. 724, k. 4.
[1300] Cebecioğlu, age, s. 614.
[1301] Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap Yay., İstanbul- 2004, s. 254.

etmiştir. Gönlü bağlı, âşık nâyimin aşk nağmelerinin makamına dokunma, zira o en iç yakıcı makamla ses vermekte ve eserini icrâ etmektedir.

Lutfî'ye terahhûm ede ol pîr-i mugân ki
Emr eyleye dil-beste revîş nâyime değme[1302]

Tasavvuftaki gizliliğin anlatıldığı bir beyitte de sâkî ve pîr-i mugan birlikte kullanılmaktadır. Dervîşin mahrem olduğu sırları gizli tutması öğütlenmektedir. Mey meclisinde, gül gibi taze elleriyle şarap sunan sâkîye sığınıp, aşk şarabının müptelası ol, aşk erlerinin boy gösterdiği meydâna gir, fakat orada görüp, hissedip, yaşadıklarını pîr-i mugâna söyleme. Onlar, senin Allah'a sunacağın hediyelerinin bulunduğu dağarcığında gizli kalsın, mürşid sen söylemesende sende meydana gelen değişikliğin haberdâr olması gereken kısmından Allah'ın izniyle haberdâr olur.

Bezm-i meyde sâkî-i gül-deste eyle ilticâ
Mey-keş ol meydâne gir pîr-i mugâne söyleme[1303]

Yay kaşlı bir delikanlı, siyah zülüflü bir servi boylu pîr-i mugân yüce bir divan kurmuş, o divanın bulunduğu mecliste rindler aşkla döner. Mürşidin kurduğu zikir halkasında aşk şarabını içip sarhoş olmuş rindler, kendilerinden geçmiş halde dönüp, mürşidlerinin eşliğinde Allah'ı zikrederler.

Ebrû-kemân bir nev-civân zülf-i siyah serv-i revân
Pîr-i mugân âlî dîvân kurmuş döner rindâneler[1304]

Tekkede Allah aşkını anlatan mürşid, gönülleri kendisine bağlayan kemân kaşlı bir yiğittir. Böyle bir meclisde elden ele devr eyleyen feyz kadehleri mercândan ve mercân nakışlı olsun. Böyle meclislere gönül alan kadehler lâyıktır ki mercân, rengi genelde kırmızıya yakın bir deniz canlısıdır. Onunla bezenip işlenen veya ondan yapılan kadehler ayrıca kıymetlidir, zira bu canlı denizin derinliklerinde yaşamakta, ona ulaşmak ve elde etmek çok kolay olmamaktadır. Bundan dolayı da kıymetlidir. Devreden

[1302] s. 456, ş. 522, b. 5.
[1303] s. 503, ş. 590, b. 5.
[1304] s. 149, ş. 85, b. 5.

gönül kadehleri de canlıdır ve içleri gül renkli kızıl aşk şarabıyla dolu olduğu için mercana benzemektedir.

Muğbeçeler dilkeş güzel ebrû-kemân bir nevcivân
Meyhânede devr eyleyen peymâneler mercân ola[1305]

Efe Hazretleri, Hz. Peygamber'e veya dönemin mürşidine seslenerek, kevser sunan sâkî, dağıttığın feyz dolu kevser şarabından bana da ver, ondan içeyim ki kendime gelip yanlış yollara gitmeyip, dosdoğru yol üzere devâm edeyim demektedir.

Ey sâkî-i Kevser-nisâr
Doldur şerâb-ı eynemâ[1306]

Ey cân sâkîsi nerdesin, getireceğin şarapla cânıma hayat bahşedecek, gözümdeki basîret perdesini kaldırıp vîrâne gönlümü ma'mûr hale getireceksin. Bu beyitte cân sâkîsi tamlamasıyla farklı bir anlam ortaya çıkarılmış ve sâkînin görevine işaret edilerek onun şarap dağıtan kişi olduğu ifade edilmiştir. Fakat onun dağıttığı sıradan bir şarap değil, gaflet içerisinde olanları hidâyete yönlendiren bir şaraptır.

Ey sâkî-i cân nerdesin kaldır basîret perdesin
Sâkî şerâb âverdesin ma'mûr ola vîrâneler[1307]

Elest meclisinin sâkîsi, bâdeyi her şeyden kıymetli görenler seni gözler, sermestlerin elinden tut ki, gönülleri nûra gark olsun. Elest meclisinin sâkîsi, ruhlar âleminde rûhları kendi aşkıyla mest eden Allah (cc)'tır. Bu cânların bâdeye düşkünlüğü elest meclisinden kalan bir yadigârdır. Mürşid dağıttığı feyz ile onların gönüllerini nûrlandırır.

Ey sâkî-i bezm-i elest gözler seni bâde-perest
Sermestlere ol dâd-res pür-nûr ola dil-hâneler[1308]

[1305] s. 103, ş. 21, b. 2.
[1306] s. 87, ş. 2, k. 1.
[1307] s. 174, ş. 110, b. 4.
[1308] s. 174, ş. 110, b. 3.

O gönül açan mecliste sâkî devr eyleyip boşalan peymâneleri doldurdukça, meclistekiler, üzüntü ve kederden kurtulurlar. Burada gamdan kurtulma hem sâkî hem de meclistekiler içindir. Mürşid insanların irşâdına Allah'ın izni ile sebep oldukça, kendisi de mutlu olur, bir kişinin daha cehennem ateşinden kurtulup, hem dünyada huzur içinde yaşayacağını, hem de âhirette mutluluğa kavuşacağını düşünmek mürşidi mutlu eder.

O bezm-i dil-güşâde devr eyledikçe sâkî
Gamdan olur âzâde verdikçe bâde sâkî[1309]

Gönül zevk kayığı olup denize dalmış, sâkî aşk denizinde dalgalarla meşk ederek zevk içerisinde ilerleyen gönül kayığıyla zevk içerisinde kalmış ve zevkle devredip kendi gönlündeki kıpırtıları ve feyzi çevresine dağıtmaktadır.

Dil zevrâk-ı zevk olmuş deryâsına hem dalmış
Sâkî yine zevk almış zevkâne döner sâkî[1310]

Sâkî elindeki dolu kadehiyle ve gönlündeki aşk zevkiyle aşk şarabının dağıtıldığı mecliste rindlere yaraşır şekilde döner. Ayak kadeh anlamında da kullanılan bir kelimedir. Sâkî elinde dolu kadehiyle ve kadehin gönle bahşettiği zevkle kendinden geçmiş dönmektedir.

Dolmuş ayağı elde zevkı bulunur dilde
Bu bezm-i mey ü mülde rindâne döner sâkî[1311]

Sâkî elest meclisinde, yüce ruhlu kimselere Hz. Peygamber'in hidâyet şarabından dağıttı ve onu içenler hidâyet buldu. Elest bezminin sâkîsi hakîki varlık olan ve kendisini tanıyıp ebedi saadete ermeleri için âlemleri yaratan Allah (cc)'tır. Âlemlere rahmet olarak yarattığı habîbini İnsânlara hidâyet kaynağı kılan ve ona tâbî olanı hidâyete ve saadete erdiren de ezel sâkîsi Allah'tır.

1309 s. 531, ş. 630, b. 1.
1310 s. 520, ş. 616, b. 3.
1311 s. 520, ş. 616, b. 2.

Sâkî-i rûz-i elest saîdlere dağıtdı
İçen buldu hidâyet şerâb-ı Muhammedî[1312]

3.2.29. Gönül-Kalb

"Kalb, kelime olarak çevirme, döndürme anlamlarına gelmektedir. Kalbin terim anlamı ise, insan vücudunda hayatın merkezi olarak bilinen ve insanda ilk oluşup fonksiyonunu icraya başlayan organdır şeklinde ifade edilebilir. Kalbin tasavvufa bakan yönüne ise gönül ismi verilir. Gönül insanın manevî merkezi, Allah'la buluşma noktası, tecelli nûrunun aynasıdır.

Manevi kalb ile fiziki kalb konuyla ilgili bir eserde şöyle karşılaştırılmıştır: Manevî kalb tıpkı fizîki kalb gibi işlev görür. Fiziki kalb insan bedeninin en merkezi yerine yerleşiktir; manevî kalb ise alt benlik ile ruh arasında bir yere yerleşmiştir. Fizîki kalb bedeni düzenler; manevî kalb ise psişeyi düzenler.Fizîki kalb taze, oksijenli kanı bedendeki her bir organ ve her bir hücreye göndermek suretiyle bedeni besler. Ayrıca damarlar aracılığıyla kirli kanı toplar.Aynı şekilde, manevî kalb hikmet ve nûr yayarak ruhu beslerken kişiliği de tahammül edilmez özelliklerden arındırır. Kalbin bir yüzü maneviyat âlemine, öbür yüzü ise alt benlik âlemine ve negatif özelliklerimize dönüktür. Fizîki kalb yaralandığında hastalanırız ve eğer aşırı derecede hasar görürse ölürüz. Eğer manevî kalbimiz nefsin(ya da alt benliğin) negatif karakteristiklerine boyanırsa, manen hastalanırız. Eğer kalbimiz tamamen nefsin egemenliğine girerse, manevi yaşamımız sona erer. Kalb duygusallıkla karıştırılmamalıdır. Öfke, korku ve açgözlülük gibi duygular nefsten gelir. İnsanlar "kalplerin arzusu" hakkında konuştukları zaman, genellikle nefsin arzularından söz etmektedirler. Nefsler zevke düşkündür ve Allah (cc) ile ilgilenmezler; kalb ise Allah (cc)'a düşkündür ve yalnızca Allah (cc)'ı anmakta zevk arar.

Sûfî psikolojisi kalbin beslenmesi ve geliştirilmesi gereksinimini vurgular. Kalbi açık olan kalbi kapalı olana nazaran, daha arif ve daha şefkatli ve daha anlayışlıdır. Burada kalpten kasıt fizîki kalb değil, batınî manevî yapıdır.

[1312] s. 578, ş. 692, b. 9.

Kalplerimiz batınî ışığın, ilhamımızın, yaratıcılığımızın ve tutkumuzun kaynağıdır. Gerçek bir sûfî, kalbi canlı, uyanık ve nûrla dolu olan kişidir. Bir sûfî mürşidinin ifadesiyle; "eğer sözler kalpten geliyorsa, kalbe girecektir; ancak eğer dilden geliyorlarsa kulakların ilerisine geçemezler." [1313]

"Kalp, Allah (cc)'ın herkesin içine yerleştirdiği bir mabeddir; içimizdeki kutsal kıvılcımın mekânı olarak yaratılan bir mabed. Derviş olmak ise her insanın kalbinin ilahi bir mabed olduğunu hatırlamaktır. Birçoğumuz idollere(idollerle, ün, para ve güç gibi bu dünyanın fani şeylerini kastediyorum) tapınmayı kalbimize soktuk ve kendimizi onları elde etmeye adadık. Tasavvufun temel âdetlerinden birisi "la ilâhe illallah" kelime-i tevhidini sık sık tekrarlamaktır. Tasavvuf disiplini, kalbimizi temizleyerek onu ilahi huzuruna uygun mabedler haline getirmeyi içerir."[1314]

"*Gönül, ilâhî hitabın mahalli ve muhatabıdır. Marifet ve irfan denilen tasavvufî bilginin kaynağı keşf ve ilham mahallidir. Allah'ın evi, yere göğe sığmayan Allah'ın içine sığdığı yerdir. Tecellî aynası ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecellî ettiği yerdir."*[1315]

İbrâhim Hakkı Hazretleri'nin eserinde ise kalp şu şekilde anlatılmaktadır: "Ehlullah demişlerdir ki: Kalp bir et parçasıdır. Fakat içi ilâhîdir. Allah'ı bilme ve sevme makamıdır. Büyüklüğü, şanı, fazileti bu özelliğindendir. İrfan ehlinin kalbi, Allah'ın feyz ve kereminin yeşerip geliştiği bir bahçedir. İlâhî güzelliği aksettiren bir ayna, onun ilim ve irfânının bir hazinesi, lûtuf ve ihsânının bir denizidir ve O'nun(Allah'ın) evidir. Kalbinin bu özelliğini bilen kişi nefsini ve Allah'ını bilmesi için, zikr u ibadetle gönlünü cilâlar, ona ilâhî nurun aksetmesini, onun bilgisiyle, aşk ve sevgisiyle dolup taşmasını sağlar."[1316]

Kalp ve gönül Lutfî Efendi'nin şiirlerinde en çok kullanılan kelimelerdendir. Zira tasavvuf yolu gönülden başlayıp gönüllere oradan da Allah'a ilerleyen bir yoldur. Efe Hazretleri hem derviş hem de mürşid olması dolayısıyla bu durumun fazlasıyla farkındadır. Bu nedenle eserinde gönlün

---

[1313] Frager, *Kalp Nefs ve Ruh, s. 46-47.*
[1314] Frager, *Kalp Nefs ve Ruh, s. 48.*
[1315] Uludağ, age, s. 296-297.
[1316] İbrâhim Hakkı Hz., *Marifetname, c. 1, s. 82.*

tanımını ihtiva eden şiirlerin yanında gönül anlamında kullanılan "dil" redifiyle yazılmış şiirler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili müstakil şiirlerin yanı sıra, eserdeki hemen her şiirde gönül, kalp veya dil kelimesi kullanılmıştır. Kainatın merkezi ve hülasası insan insanın merkezi ve hülasası ise gönüldür. Eserdeki şiirlerde de bu anlayış mevcuttur.

Konuyla ilgili ilk örnekte, gönlün tanımı yapılmakta ve irfân güneşi doğunca gönül burcundan Hakk'ı gösterir, her iki âlemde Sübhân'ın tecellî mahalli gönüldür denilmektedir. Allah (cc) kendisine tecellî yeri olarak gönlü seçtiği ve O'nun ancak gönül gözüyle müşahede edilebileceği ifade edilmiştir.

Doğunca mihr-i irfân burc-i dilden gösterir Hakk'ı
Gönüldür her dü-âlemde tecellî-gâh-ı Sübhânî[1317]

Gül yağdıran eteğe gönlünü bağlamak sana yeter, gönlünü bir mürşide bağla fakat dikkat et bu kararı, kimseler duymasın.

Beste-dil ol dâmen-i gül-bârda besdir sana
Ser-fürû et emrine sen zer-feşâne söyleme[1318]

Gönül gülşeni her zaman vahdet gülleri açar, fakat bunu gönül evindeki, sulh halinde bulunduğun menşe itibariyle olumsuz olan duyguların bulunduğu bölüme söyleme, duyurma. Bilindiği gibi kalbin yedi tavrından söz edilmektedir: "*1- Sadr: Göğüs, İslâm cevherinin ocağıdır.2-Kalb: Yürek, îmân cevherinin ocağıdır. 3- Şeğaf: Sevgi, halkı sevme ve onlara acıma cevherinin ocağıdır. 4- Fuad: Gönül, temâşâ mahallidir. 5- Habbetu'l-kalb: Hakk'a yönelen sevginin mahallidir. 6- Süveydâ: Sevdâ, gaybı mükâşefe mahallidir. 7- Muhcetu'l-kalb: İlâhî nûrların tecellî mahallidir.*"[1319] *Bu yüce duygular gönülde barınmakla birlikte orada menşe itibariyle kötü fakat ıslah edildiğinde fazlasıyla faydalı olacak duygular da barınır. Kin, nefret, kıskançlık, inatçılık vb. duygular kökeni olumsuz, ancak kin ve nefret Allah'ın yapılmasını istemediği kötü kabul edilen davranışlara yöneltildiğinde, kıskançlık güzel işlerde yarışma konusunda olduğunda, inatçılık ise*

[1317] s. 599, ş. 722, b. 14.
[1318] s. 502, ş. 590, b. 2.
[1319] Uludağ, age, s. 297.

Allah'ın emrettiklerini yapıp yasakladıklarından kaçınma hususunda olduğunda olumlu sonuçlar doğuran duygular haline gelir. Lutfî Efendi tam da bu noktadan bahsetmektedir ki, kalbin bu bölümüne karşı her zaman tetikte ve ihtiyatlı olunmalıdır ve manevi anlamda yaşanan her güzelliğin bu bölüme duyurulmamasını ve oradaki tehlikeli duyguları olumsuzluğa sevkedebilecek tahriklerden kaçınılmasını önermektedir. Bundan dolayı da gönül gülşeninde açan vahdet güllerinin güvenliğini sağlamak için, bu olayı gönlün diğer tarafi duymasın denilmektedir.

Verd-i vahdetler açar Gülşen-i dilde her zaman
Gülbe-i gönlündeki dârü'l-emâne söyleme[1320]

Aşağıda verilen örnekte ise, Hz. Peygamber'in sevgisinin kalpte meydana getireceği etkiye işaret edilmiştir. Gönüllerin nûru olan tevhid nûru, elbette kalbe aydınlık verir. Habîb-i Kibriyânın sevgisi ise, gönülleri süsler. Gönüller Allah'ın birliğini bilmek ve bütün varlığıyla hissetmekle aydınlanır ve bu aydınlanan gönüllerin süslenmesi ise, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (as)'in sevgisini orada yerleştirmektir.

Envâr-ı tevhîd nûr-i dil kalbe verir elbet zıyâ
Eyler müzeyyen dilleri hubb-i Habîb-i Kibriyâ[1321]

Gönül, her insanda bulunan, Mevlâ'nın tecellî mahallidir ve sınırları ve sonu olmayan bir hikmet denizidir. İnsan gönlüne yönelip kıymetli inciler arayan bir inci avcısı gibi onu keşfe çıkarsa, kendi içerisinde taşıdığı uçsuz bucaksız hazinenin farkına varıp, ondan sayısız inci ve mücevher çıkarabilecektir.

Tecellî-gâh-ı Mevlâ'dır gönül her ferdde mevcûddur
Bu bahr-i hikmete gir bak bulunmaz hiç nihâyâtı[1322]

Gönül, yüzbinlerce perdenin kalkmasına sebep olur, kendini bilme dershânesinde gönül nice ârifler yetiştirir. İnsan kendi sınırlarını fark

[1320] s. 502, ş. 590, b. 3.
[1321] s. 632, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 2.
[1322] s. 548, ş. 656, b. 4.

ettikçe irfânı artar ve irfânı arttıkça da ilâhî sırlarla kendisi arasındaki perdeler kalkıp, sırlara âşinâ olur.

Sad-hezâran perdelerin ref'ine olur sebep
Men aref dershânesinde ârifân eyler gönül[1323]

İlhâmın fermânına tâbi olan, kendisine ilhâm olunan, Allah'ı hakkıyla bilen irfan sahipleridir. Gönlün Mevlâ'yı bilmesinde en büyük yardımcı ise Kur'ân'ın feyzidir. İnsanlar Kur'ân okuduklarında onun hem mesajıyla muhatap olurlar hem de manevî atmosferinden feyz alarak ruhlarını tekâmül ettirirler.

Tâbi-'i fermân-ı ilhâm ârif-i billâhdır
Füyûzât-ı Kur'ân ile Mevlâ'yı bildi gönül[1324]

Efe Hazretleri, bir başka beyitte ise gönlünün eriştiği lütuflardan dolayı Allah'a hamd etmektedir. Hamd olsun, gönül hikmet aynasına baktı ve tevhid sırrının kevseriyle doldu. Gönlün belli bir noktaya geldiği ve tecelliye mazhar olduğu anlatılmakta, gönlün manevi âlemde ne kadar aktif olduğu vurgulanmaktadır.

Mir'ât-ı hikmete nâzır hamd ola oldu gönül
Sırr-ı tevhîd kevseriyle hamd ola doldu gönül[1325]

Gönül, hidâyet nûrunun aydınlığıyla eşyâdaki sırları okur, kendi nefsini bilmek isteyip bunun için çalışan istekli kişi gönülde sevgiliyi görür. Gönül Allah'ı ve O'nun habîbini bilerek hidâyet nûruyla aydınlanınca, eşyânın sadece gözle görünen kısmına bakmaz, onun arkasındaki sırları da görerek eşyânın mahiyetini ve hakîkatini anlayarak ârif olur, irfân melekesini kazanıp ârif olunca ise, sevgili bütün endâmıyla ona görünür.

Gönül nûr-i hidâyetle okur esrâr-ı eşyâyı
Aref dersin alan tâlib görür dilde dilârâyı[1326]

[1323] s. 326, ş. 330, b. 4.
[1324] s. 337, ş. 347, b. 5.
[1325] s. 336, ş. 347, b. 1.
[1326] s. 535, ş. 636, b. 1.

Gönlün tanımının yapıldığı bir diğer beyitte ise, gönül, Arş'ın kubbesinde bulunmaz incû ve mercândır ve dünyada bulunmayan, devrin şâhısın denilmiştir. İnci ve mercân, ikisi de denizden çıkarılan ve süslemede kullanılan değerli malzemelerdir ki onların benzer özelliklerinden bir diğeri de, mercânın bir deniz canlısı olması, incinin ise bir deniz canlısı olan istiridyenin içerisinde ve onun salgısından oluşmuş olmasıdır. Dolayısıyla her ikisinde de ufak farkla canlılık özelliği bulunmaktadır. Gönül, tezyinatta kullanılan iki önemli unsur olan inci ve mercân gibidir hem de sıradan bir yerde değil Arş'ın kubbesindeki süslemelerde kullanılanlardan bile daha kıymetli bir inci ve mercândır. Ayrıca gönül öyle bir şâhdır ki, zamanın manevi önderi gibidir. İnsan bedeninde, mürşidin etkilediği ve ondan etkilenen mahal, kalbin manevi yönü olan gönüldür.

Kubbe-i Arş'da bulunmaz incû mercândır gönül
Küre-i ferşde bulunmaz şâh-ı devrândır gönül[1327]

Gönül şehirlere ve ülkelere benzetilmiş ve masiva çöllerini geçerek, gönül illerini seyr et, gönlün hallerini öğren ve gönülleri kazan denilmiştir. Gönül kazanmanın yolu hayattaki öncelikleri iyi belirlemekten geçmektedir. Öncelikle maddeye gönül bağlamadan, masivâ çöllerinden geçmek gerekmektedir ki, gönül illeri seyredilebilsin, gönül illerini seyrederken de boş bakışlarla değil basiretle bakmak gerekmektedir ki, gönül evleri elden gitmesin ve gönülden gönüle köprüler kurularak gönüller fethedilip, Allah'a adansın.

Seyret gönül illerini geç mâsivâ çöllerini
Kesbet gönül hallerini dil-hâneler elden gider[1328]

Gönül Allah'ın sultân olduğu bir saray ve tevhid goncasının bulunduğu yerdir. Ayrıca, irfân ehline verilmiş sırların tecellî ettiği yerdir. Gönül verilmeye en layık olan Allah'tır, O gönlün yaratıcısı, duygu denilen hissî özellikleri insanlara verendir. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, gönül sarayındaki sultân tahtına en layık olan Allah (cc)'tır, düşüncesinde

[1327] s. 331, ş. 339, b. 1.
[1328] s. 266, ş. 245, b. 7.

birleşilmesi daha kolay olacaktır kanaati oluşmaktadır.Gönül aynı zamanda tevhid goncasının yetişip neşv ü nemâ bulduğu yerdir. Gonca vahdetin sembolü olması dolayısıyla ayrıca anlam ifade etmektedir. O aynı zamanda âriflere, eşyânın veya hadiselerin sadece zahirine bakarak yorum yapmayan, onların görüntüsünün ardındaki hikmetleri de fark edebilenler için gönül, sırların açıklığa kavuştuğu özel bir yerdir.

Gönül vahdet serâyıdır mahall-i gonce-i tevhîd
Tecellî-hânedir esrâr müsellem ehl-i irfâne[1329]

Dünyaya bağlanılmamasının gerekliliğinin anlatıldığı beyitlerden ikisinde ise, gönül, bu vefâsız yâre aldanma, Allah'ın rızâsından başka bir kâre de sakın aldanma, zira insanoğlunun fayda anlamında dünyadan alabileceği şeyler sınırlıdır denilerek Allah ve Peygamber için bu konuda hassas olunması istenmektedir. Buradan götürülebilecek olanlar, Allah yoluna verilenler ve onun rızasını kazanmak için yapılan çalışmalardır. Bu manevi boyutu olan unsurlardan başka, bu dünyadan âhirete bir şey götürmek olanaksızdır. İnsanoğluna buradan götürdüğünde orada kurtuluş olabilecek tek şey Allah'ın rızâsıdır. Dünyâ somut maddeye dayalı bir âlemdir, fakat gidilecek âlemin nasıl olacağı tam olarak bilinmediğinden ve madde olan cesed dünyada bırakıldığından, oraya maddi unsurların götürülemeyeceği kanaati ağır basan bir kanaattir. Dolayısıyla bunları idrak ederek, dünyaya aldanmamak gerekmektedir.

İlâhî Lutfî'ye lutfet kulundur kemter-i müznib
Bu yâr-i bî-vefâdâre gönül aldanma aldanma[1330]

Hudâ hakkı Hudâ hakkı Muhammed Mustafa hakkı
Rızâdan gayri bir kâre gönül aldanma aldanma[1331]

Gönül meyhâne olarak nitelendirilmiştir. Gönül meyhanesi, tarikat yolunda yürüyenler için bir seyrangâh, âşıklar için ma'şuklarına yakaracakları bir niyaz yeri, nazlı kulların cilve yeri olarak yeterlidir, en uygun

[1329] s. 499, ş. 583, b. 2.
[1330] s. 479, ş. 553, b. 12.
[1331] s. 479, ş. 553, b. 11.

mekandır. Yolda olanlar etraflarının manzarasını seyrederek giderler, tarîkat yoluna girenler de gönül meyhanesinde olanların hikmetini anlamak için onları seyrân ederler, âşıkların en etkileyici, gönül yakan yakarışları bu meyhâneden yükselir, nazlı nazlı cilve yapanlar için ise bu meyhâneden daha uygun bir mekan yoktur. Gönül sınırsız bir yerdir ki bütün maddi ve bilhassa manevi ihtiyaç sahiplerinin sığabileceği bir mekândır.

Sâliklerin seyrân-gâhı
Âşıkların niyâz-gâhı
Nazlıların cilve-gâhı
Besdir gönül meyhânesi[1332]

Gönle güyâ suçlamalar yöneltilen bir beyitte ise, gönül, kişiye vahdet meyi içiren, onu iki âlemden geçirip aklını başından uçurandır. Efe Hazretleri, bu dörtlükte gönlü suçlar görünmekle birlikte aslında yaşadıklarından son derece memnundur ve devamını dilemektedir. Bilindiği gibi, hidayetin asıl kaynağı ve durağı kalptir, bir boyutu dil ile ikrar olmasına rağmen onu gerçekleyen ve hakiki olduğunu belirleyen kısmı kalb ile tasdik etmektir. Gönül vahdet meyini içtiğinde ikrar tasdike dönüşmüş ve dilden kalbe inmiştir ki Müslümanlardan beklenen de böyle bir îmândır. Lutfî Efendi'nin iki âlemden kasdı ruhlar âlemi ve dünyâ olabileceği gibi lahutî âlemler de olabilir. Öyle âlemlerden geçmiştir ki aklı başından gitmiş ve gönül idareyi ele geçirmiştir.

Mey-i vahdetden içirdin
İki âlemden geçirdin
Aklım başımdan uçurdun
N'etdinse sen etdin gönül[1333]

Efe Hazretleri, nasihat içeren bir beyitte ise, ey sevgili beni işit ve bu dünyâya gönül verme, nazlı civânım yüce olanı bırakıp da düşük ve bayağı olana gönül verme diyerek, dünyanın maddi unsurlarına gönül vermenin bayağı bir davranış olduğu ve dünyanın insanı kendisine bağlayıp âleme

[1332] s. 534, ş. 634, k. 4.
[1333] s. 327, ş. 332, k. 3.

gönderiliş gayesini unutmasına sebep olduğu ve maddesinin geçici ve yok olmaya mahkum olması dolayısıyla düşük ve bayağı bir yer olduğu vurgulanmıştır.

Rûh-i revânım işit verme bu dünyâya dil
Nazlı civânım işit bağlama ednâya dil[1334]

Kalbin en önemli özelliği tecelliye âyînelik yapmasıdır. Cânânın cemâlini görebilmek için kalb aynasını temiz ve parlak hale getirip ona nazar etmek gerekmektedir, buna ilaveten, varlığından geçip Allah'ta fâni olmak gerekmekte, gerçek varlığın Allah, diğerlerinin ise onun esmâlarının tecellileri olduğunu idrak etmek gerekmektedir.

Mir'ât-ı kalbe kıl nazar cânân cemâlin gösterir
Vâriyyetinden et güzer cânân cemâlin gösterir[1335]

Gönülle ilgili son örnekte ise, Efe Hazretleri, onunla ilgili yorumlara son noktayı koymaktadır. Gönül, Mevlâ'nın aynası ve Arştan daha yücedir. Onu Hudâ'nın yanında yüce kıymete sahip olan Hz. Peygamber'den sor. Zira Hz. Peygamber'den nakledilen ve kudsi hadis olarak rivayet edilen bir sözde, Allah (cc), "*ben yere ve göğe sığmam ancak mü'min kulumun kalbine sığarım" buyurmaktadır."*[1336] *Lutfî Efendi de bu beyitte bu hadis-i kudsiye telmihte bulunmuştur.*

Gönül mir'ât-ı Mevlâ Arş-ı a'lâdan mu'allâdır
Anı ind-i Hudâ'da kıymet-i vâlâ olandan sor[1337]

3.2.30. Bezm

"*Bezm, kelimesi sözlüklerde meclis kelimesiyle karşılanmıştır. Genelde, içkili, eğlenceli meclis, toplantı, dernek anlamında kullanılır. Bu eğlence, zamanına göre evlerde, meyhânelerde(mecâzen tekkelerde) de yapılabilir. Bezmde herkes yere bir daire oluşturacak şekilde yan yana otururdu.*

[1334] s. 328, ş. 334, b. 1.
[1335] s. 275, ş. 254, b. 1.
[1336] Frager, *Kalp Nefs ve Ruh, s. 48.*
[1337] s. 263, ş. 239, b. 6.

Sâkî elindeki ratl-ı girân(büyük kadeh)ı ile ortada döner ve herkese aynı içki kâsesinden şarap ikrâm ederdi. Bazen ortada dönen sadece peymâne olur ve herkes gam ve kederinden kurtulur, coşar eğlenirdi."[1338]

"Tasavvufta bezm denilince genelde ilk hatırlanan elest bezmidir. Elest bezmi, Farsça ve Arapça iki kelimeden oluşmuş "elest toplantısı" anlamında bir tabirdir. A'raf suresinin 172 nolu ayetinde Allah ruhlara "elestü bi-Rabbiküm" (ben sizin Rabbiniz değil miyim?) sorusunu yöneltince ruhlar "belâ" (evet) dediler. İşte bu toplantı, ruhlar bedene girmeden yapılmış, Allah ile ruhlar arasında "misak" (sözleşme) vuku bulmuştur. Orada verilen sözün doğruluğunun sınanması için, Allah, ruhları bu imtihan dünyasına göndermiştir. İnsanlar dünyâda imtihandadırlar. Allah ile ruhlar arasındaki sözleşmenin meydana geldiği toplantıya "bezm-i elest" yani "elest toplantısı" denir."[1339]

Tasavvufî şiirlerde çok işlenen meclislerden bir diğeri de zikir meclisleridir. Zikir meclislerinde de halka oluşturularak, zikir ve ilahiler söylenerek zikredilir. Bu zikirlerle, dervişler gönül aynalarını parlatır, içlerindeki dünya sevgisini uzaklaştırıp kendilerini sadece Allah'a adarlar, böylece bütün olumsuzluklardan arınmaya gayret ederler. Zikir meclisinde mürşid de bulunmakta ve onun feyzinden dervişleri istifade etmektedir. Dervişlerine ihtiyaçlarına göre nazar kılmakta ve onların aşka susamış gönüllerine deva akıtmaktadır.

Efe Hazretleri, şiirlerinde bezm kelimesiyle genel olarak, elest bezmini ve zikir meclislerini kasdetmektedir. İlk örnekte sözü edilen meclis, nazlı ve nezaketli bir güzelin meclisidir. O öyle bir güzel olsun ki, onun gül saçan kâkülleri seni bağlasın ve çekerek meclisine getirsin. Sözü edilen meclis tekkedeki mürşidin meclisidir. Mürşid derviş adayını manevi bir bağla kendisine çeker, bağlar ve onun ilahi aşk yolunda, hidâyet yolunda rehberi olur.

Öyle bir nazlı nezâketli güzel bezmine var
Lutfî der-bend ede ol kâkül-i gül-bâr sana[1340]

[1338] Pala, age, s. 71.
[1339] Cebecioğlu, age, s. 154.
[1340] s. 104, ş. 23, b. 5.

İkinci örnekte ise, ruhlar âlemindeki söz verme meclisinden bahsedilmektedir. Bu beyit bir cezbe anında söylendiği izlenimini uyandırmaktadır. Ruhlar âleminde Allah'la yapılan sözleşmede ruhlar, Onu Rab olarak tanımış ve bu tanımanın unutulmayacağına dair söz verilmiştir. Ayetten anlaşıldığı kadarıyla bu mecliste, mahiyeti tam olarak bilinemese de karşılıklı bir görüşme ve sözleşme olmuştur. Lutfî Efendi, bu mecliste vuku bulan bir başka konunun da kavuşma vaadi olduğunu belirtmekte ve belki de bir tecelli anında o vaadin yerine getirildiğine şahid olmaktadır. Dini tecrübe olarak isimlendirilen bu olağanüstü durumun mahiyetini ancak Allah ve bu durumu yaşayanlar bilmektedirler, bu sebepten bu konuda kesin bir yargıya ulaşmak mümkün görünmemektedir.

Sen bezm i elest va'd-i visâl eyledin ammâ
Ey şân-ı vefâ va'dini ihsâne mi geldin[1341]

Elest bezminden bahsedilen bir başka beyitte ise, gönlün ruhlar âleminden, Mevlâ'nın sevgisinin tahtının kurulduğu yer olduğu belirtilmekte ve gönlün tecelli mahallinde Mevlâ'nın feyzini gizlediği ifade edilmektedir. Kıymetli şeyler gizli yerlerde saklanır. Allah'ın bahşettiği feyz ise insan için en değerli hazinedir, dolayısıyla gönlün en gizli köşesinde yerleştirilmiştir.

Gönül bezm-i elestden taht-gâh-ı hubb-i Mevlâ'dır
Tecellî-hânesinde feyz-i Mevlâ'sın nihân eyler[1342]

Bezme devam etmenin gerekçesinin açıklandığı beyitte ise bezmin safâ kaynağı olduğu belirtilmektedir. Beyitte bazı unsurların ideal ölçüleri de verilmiştir. Cihan cemâlinin gülbahçesini seyre çık ve o gülbahçesinden öyle bir güle gönül ver ki asla solmasın. Öyle bir devlete yetiş ki başa ulaşsın, sonu olmasın. Maddeye bağlanmaktan ve dünyevi unsurların sevdâsından vazgeç ki basit menfaat oyunlarının telaşına kapılmayasın. Bir meclise devam et ki neşeden zevkten habersiz demesinler ve bir şerbeti iç ki gönlüne şifa olsun ve sana şifâsız demesinler. Burada sözü edilen

[1341] s. 421, ş. 474, b. 2.
[1342] s. 228, ş. 190, b. 5.

ve devam edilmesi tavsiye edilen meclis, zikir ve sohbet meclisleridir ki, gönül bu meclislerde zevk ve neşe ile coşar ve orada sunulan hidâyet şerbetinden içerek gönlüne şifa verir. İdealize edilen unsurlar arasında solmayan bir gülden bahsedilmiştir ki, solmayan, varlığı ezelî ve ebedî olan tek gül Allah (cc)'tır. Hz. Peygamber dahil bütün insanlar bu dünyadan göçmüşlerdir, oysa Allah'ın varlığı ebedîdir bundan dolayı da gönül tahtına sultân olmaya en layık olan O'dur. Başa ulaşacak devlet de aynı şekilde Allah'ın devleti hakimiyeti ve îmân nûrudur. Îmân nûruna ulaşan insan bitmez bir hazineye ulaşmış demektir.

Gülzâr-ı cemâl-i cihânı eyle temâşâ
Bir güle gönül ver ki o gül solmaya hâşâ
Bir devlete yetiş güzelim başa ulaşa
Sevdâ-yı sivâdan fâriğ ol düşme telâşa
Bir bezme devâm et ki safâsız demesünler
Bir şerbeti nûş et ki şifâsız demesünler[1343]

Aşk nâyinin sesini, onun melodisiyle mest olmuş âşıklardan sor. Rindler meclisine var ki, vücudun kol kanat bulsun. Aşk nâyinin ilâhî nefesle dillendirdiği makamları cân kulağıyla duyan âşıklar mest olmuşlar ve rindler meclisine varıp, yüceler yücesine doğru kanatlanmışlardır.

Nevâ-yı nây-ı aşkı âşık-ı mestânelerden sor
Eriş ol bezm-i rindâne vücûdun perr ü bâl olsun[1344]

3.2.31. İlim-Âlim-Mekteb-Ders

Bir biriyle sıkı bir şekilde bağlantılı olan dört kavram bir başlık altında verilmiştir. Öncelik bu kavramlardan en kapsamlısı olan ilim kavramına verilmiş, sonrasında ise ilmi bilen ve aktaran konumundaki kişiye karşılık gelen âlim kavramı verilmiştir, âlimin ders okuttuğu mekana isim olan mekteb ve okuttuklarını karşılayan ders ise son olarak verilen kavramlar.

"*İlim, bilmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Sufîlere göre ilim*

[1343] s. 246, ş. 216, bend 1.
[1344] s. 373, ş. 401, b. 4.

ikidir: Birincisi; kazanmakla elde edilen ilim. Buna kesbî ilim denir. Bu tahsil etmekle ve telkinle elde edilir. İkincisi de, vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna mârifet denir. Kesbî ilim, akıl yolu ile Şeriat-ı Garrâ'yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsulüdür. Bununla helal, haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır. Vehbî ilme ledünnî ilim de denilir. Vahy olursa nebilere mahsus olur, şayet ilham olursa hem enbiya, hem de evliyâya mahsus olur. Bu ilim Kur'ân'da çeşitli ayetlerde dile getirilir."[1345]

Âlim ve üstad kelimeleri, ilmi bilen ve öğreten için kullanılmaktadır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde bu kelimeler, mutlak anlamının yanı sıra farklı şahıslara sıfat olarak da kullanılmıştır. Bunlar, Hz. Peygamber ve tekkelerdeki mürşidler için, ayrıca okullardaki temel eğitimi veren öğretmenler ve Kur'ân öğretenler için de sıfat olmuştur. Mektep ve ders kelimeleri de çeşitli kelimelerle tamamlanarak yeni anlamlar oluşturulmuştur.

Konuyla ilgili ilk örnekte, ilimden kasdın ne olduğu anlatılmakta ve ilim ve irfanla kastedilen mana tevhid sırrının zevkidir, ciğer yakan bir âh ile senin sesini duyursun denilmektedir. Hakîki ilim ve irfân, tevhid sırrının zevkini almaktır, Allah'ın birliğini bütün benliğiyle hissedip, Allah aşkıyla ciğer yakan âhlar etmektir. Beytin anlamı tersinden ele alındığında, Allah'ın birliği bilinmediği takdirde, diğer ilimlerin tamamı da bilinse bir anlam ifade etmez, zira onlar insanı Allah'ın varlığının bilgisine ulaştırdığı sürece anlamlıdır sonucuna ulaşılır.

İlm ü irfândan garaz bir sırr-ı tevhîd zevkidir
Bir ciğer-sûz âh ile bülend-âvâz etsün seni[1346]

Aşağıdaki örnekte ise, âlim kelimesiyle işaret edilen, Hz. Peygamber'dir. Ey sultânlar sultânı ve ey batınî ilimlerin âlimi, ey son peygamber ve ey tecelli mahalli denilerek onun özelliklerinden bazıları sayılmıştır. Hz. Peygamber, kendisine ilimden en büyük pay verilen insandır. O, bâtınî ilimler, görünene değil içe ve zahire değil hikmete odaklanan ilimler konusunda âlimdi. Allah (cc), Hz. Peygamber'e eşyânın iç yüzünü, olayların arka

---

[1345] Cebecioğlu, age, s. 392.
[1346] s. 542, ş. 646, b. 7.

planını, her bir durumdaki hikmeti bildirmiş ve O'nun kalbini vahyin ağırlığına ve hikmetlere karşı güçlendirmişti.

Ey sultân-ı selâtîn ey âlim-i bevâtîn
Ey hâtem-i risâlet ey matla-'i tecellâ[1347]

Ders ve mekteb kelimelerinin bir arada geçtiği beyitte ise, ma'nâ mektebinde aref dersini okurlar denilmekte, tam bir mahviyyet aref dersini, irfan ise ma'na mektebini karşılamakta, kendini bilenin tam bir mahviyyete ulaşacağı mekteb-i ma'nanın ise irfan öğrenilen yer olduğu belirtilmektedir. Tekkede nefis terbiyesiyle uğraşan derviş kendini bilme yolunda ilerlerken, acizliğinin sınırlarını fark eder ve bunu fark etmesiyle eş zamanlı olarak, Allah'ın büyüklüğünü idrak eder, bunun sonucunda ise tevâzûnun içsel boyutu olan mahviyyet derecesine ulaşarak kalbine tevâzûyu öğretmiş bir ârif olur.

Ders-i arefi mekteb-i ma'nâda okurlar
Mahviyyet-i tâmme ile irfâne ne minnet[1348]

İrfan mektebinde okunan temel ders hikmet dersidir. İrfan talebeleri hikmet dersini okurken onların üstadı talebelerine karşı çok şefkatlidir. Talebeler hikmet derslerini okurken, zaman zaman zahire bakarak hükümler verebilirler, şahit oldukları uygulamalar kendilerine zalimce gelebilir ve onları isyana sürükleyebilir, fakat onların üstadı talebelerinin sınırlarının farkında olduğu için bilhassa onlar olgunlaşana kadar, onlara karşı fazlasıyla şefkatlidir.

Mekteb-i me'ârifde hikmet okunur elbet
Tullâb-ı me'ârife üstâdı eder şefkat [1349]

Hikmet ilmi ve onun kitabının anlatıldığı beyitte ise, ey gönül nûru bu kainata cân gözüyle nazar eyle ki, hikmet ilminin kitabının metninin mümkin varlıklar olarak âleme serilmiş olduğunu görebilesin denilmektedir. Kainat, cân gözüyle seyredildiğinde ibretlerle dolu bir sergi niteliğindedir ki, insanlar bu sergide çok şey öğrenip ibret alabilirler. Kainattaki

[1347] s. 96, ş. 10, b. 6.
[1348] s. 123, ş. 53, b. 2.
[1349] s. 127, ş. 58, b. 4.

varlıklar varlık sahasına çıkabilmek için kendilerinden başka bir varlığa, aşkın ve var olmak için kimseye muhtaç olmayan varlığı kendinden bir varlığa muhtaçtırlar. Bundan dolayı onların varlıkları mümkindir, var olabilirler de olmayabilirler de, bu tercih onları varlık sahasına çıkarana aittir. O kendi hikmeti dahilinde var olması gerekeni var eder. Efe Hazretleri, kainatı ibretli bir tablo olarak anlatırken aynı zamanda Allah'ın kudretine, insanın ve eşyanın ise acziyetine göndermeler yapmıştır.

Ey nûr-i dil eyle nazar cân göz ile bu kâinât
Kitâb-ı ilm-i hikmetin metni düşüpdür mümkinât[1350]

Levendânın üstâdını vahdet köşesinde bul ve her bir tarafı ma'mûr olan vîrâneleri seyr et. Efe Hazretleri, beyitte, zahir ve batın arasında etkili bir tezat yapmıştır. Leventlerin üstâdından kasıt, vahdet şarabını içenlerin pîridir. Pîri bulduğunda ondan aşkı ve hikmeti öğreneceksin ve dıştan bakıp virâne zannettiğin yerlerin ne kadar ma'mur olduğunu fark edeceksin denilerek, hakiki üstâdın önemine de işaret edilmiştir.

Üstâd-ı levendânı bul kûşe-i vahdetde
Her bir tarafı ma'mûr vîrâneleri seyr et[1351]

İlmi ledün, dershâne ve kitap kelimelerinin geçtiği beyitte, gönülde, kendini bilmeye işaret eden men aref kitabı açılmış, Allah'ın kişiye lutfettiği ilim olan ilmi ledünün öğreticisinin dershânesinde, kadehine vahdet şarabı dolmuş, yani nefsini tanıdığı için Rabb'ini de bilmiş, vahdet kadehinin içindekinden mest olmuş rindler bulunmakta denilmektedir. Ledün ilmi kulların ilim öğrenme çabasının dışında, onlara Allah'ın lütfu olan ve varlığın sırlarını anlamaya yönelik ilimdir. Allah herhangi bir durumuyla buna layık olan kullarının kalbine ledün ilmini ilhâm eder.

Men aref kitâbı dil-hânesinde
İlm-i ledündânın dershânesinde
Mey-i vahdet dolmuş peymânesinde
Sermest-i peymâne rindâneler var[1352]

[1350] s. 128, ş. 61, b. 1.
[1351] s. 130, ş. 64, b. 3.
[1352] s. 175, ş. 112, k. 4.

Esmâ ilimlerinden bahsedilen beyitte, yaratılan eşyânın hikmetinin açık olduğunu, fakat, bu hikmeti herkesin bilemeyeceği, dolayısıyla eşyânın hikmetinin esmâ ilimlerini bilen Lokmân'dan sorulması tavsiye edilmektedir. Hikmetin açık olması her bakan gözün onları görebilmesi anlamına gelmez, sırları görebilmek için basîretle bakılması gerekmektedir. Esmâ Allah'ın isimleridir ki her bir isim bir başka eşyâda veya olayda tecelli etmiştir ve etmektedir. Lokmân ise, ayetlerde kendisine hikmet verildiği ifade edilen hakîm şahıstır. Eşyânın hikmetlerini okumuş ve izah etmiştir.

Bu eşyâ kim mezâhirdir nedir hikmeti zahirdir
Vukûf-i ilm-i esmâ ma'nevî Lokmân olandan sor[1353]

Vehbî ilim, ledün ilmi ile eş anlamlı kullanılmaktadır, ikisi de kesbi, çalışarak olmayan, sadece Allah'ın lütfuyla elde edilebilen ilimdir. Kalb metninin şerhini Mevlâ'yı bilenden sor, vehbî ilmin kazanılmasını ise, eşyânın sırlarını keşfedenden sor. Allah'ı bilen kalpteki hikmet kitabını okumakla kalmaz aynı zamanda onu başkalarının da anlaması için şerh eder. Vehbî ilme layık olmanın yolu eşyâya ibret nazarıyla bakarak onun sırlarını keşf etmeye çalışmaktan geçmektedir. Dolayısıyla beytin mısraları birbirini tamamlamakta, insanın önce kendi içinden, kalbinden, keşfe başlamasını ve keşfini dış dünyaya taşıyarak hakikati yakalamasını anlatmaktadır.

Şürûh-i metn-i kalbi ârif-i Mevlâ olandan sor
Fütûh-i ilm-i vehbî kâşif-i eşyâ olandan sor[1354]

Ledün ilminin öğrenildiği halkadan irfan dersini alan öyle bir sure okur ki, onun her bir harfi bir kitaba eş değerdir. Zira ledün ilmi Allah katındandır, dolayısıyla farklı bir statüsü ve özellikleri mevcuttur. Bu ilmin bir katresi, içerisinde bir deryayı barındırır.

Alup ilm-i ledündân halkasında ders-i irfânı
Okur bir sûre ki her bir hurûfu bir kitâb olmuş[1355]

[1353] s. 230, ş. 192, b. 6.
[1354] s. 263, ş. 239, b. 1.
[1355] s. 302, ş. 296, b. 3.

Ledünnî ilmin şâhının sır kâtibi, gönül levhâsında dersinin imlasını nakışlamıştır. Ledünni ilmin doğrudan gönle indirilen bir ilim olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca ledün ilminin şâhı olarak kastedilen, Allah (cc), O'nun sırlarının kâtibi olarak işaret edilen ise büyük olasılıkla Hz. Peygamber'dir. İnsanların gönül levhalarına, iman ve irfan dersinin imlasını, temel unsurlarını nakış nakış işlemiştir. Kendi gönlüne vahiy olarak indirilen bu ilmi, insanların gönlüne îmân olarak nakşetmiş ve gönüller arasında inanç köprüleri kurmuştur.

Âlem-i ilm-i ledünnî şâhının sır kâtibi
Levh-i dilde nakş edüpdür dersinin imlâsını[1356]

Cân cennetinin görünüşü Firdevs cennetinin Kevser ırmağıyla eşdeğerdedir, gönül çocuğuna ledün ilminin dersini okutur. Gönül, üstadının önünde diz çöküp ledün ilminin dersini okuyan bir çocuk olarak anlatılmış ve dersi okutanın ise, cân cennetinin görünüşü olduğu ifade edilerek, bu dersin basiretle bakarak irfana nail olmak olduğuna işaret edilmiştir.

Ru'yet-i cennet-i cân Kevser-i Firdevs değeri
Tıfl-ı dile okudur ilm-i ledünnî sebâkı[1357]

Âdem'in yaratılışından kasıt, ancak Allah'ın isimlerinin ilmidir, isimlerin ilminden kastedilen şey ise, ancak O'nun varlığıdır. Âdem Allah'ın bir çok ismine âyînelik yapmakla birlikte en kuvvetli yansıttığı esmâ "hay" esmasıdır. O Allah'ın izniyle hayat bulmuş, canlılık özelliği kazanmıştır. Bu esmaların görüntüsü ise, bunları bir isimlendirenin olduğuna işaret eder. İsimlendiren tek olduğu için, isimlenenler arasında bir kargaşa veya görev dağılımında bir sıkıntı yoktur. İsimleri veren yüce Allah, her bir eşyânın sınırını özelliklerine ve yaradılış amacına göre çizmiş ve her birinin kontrolünü aynı zamanda bir diğerine bağlı kılmıştır. Kainattaki düzen zincirlemedir ve birinin aksaması hepsini etkileyeceği için, bu düzenlemenin tek bir yaratıcı ve düzenleyici tarafından yapıldığı açıkça anlaşılır.

[1356] s. 543, ş. 649, b. 3.
[1357] s. 542, ş. 647, b. 3.

Hilkat-i Âdem'den ancak ilm-i esmâdır garaz
İlm-i esmâdan mücerred bir müsemmâdır garaz[1358]

Kitap ve şerh kelimelerinin kullanıldığı bir beyitte ise, kainatın seyrinin vahdet kitabının şerhi olduğu, Allah'ın birliğini gösteren bir açıklama olduğu ifade edilerek, bu kitabın insanlara her taraftan Hakk'ı gösterdiği ve insanlar için hidâyet olduğu belirtilmektedir. Kainatın, Allah'ın birliğini ve hikmetlerini gösterme özelliği, Efe Hazretleri'nin eserinde sıkça ale alınan konulardan biridir.

Seyr-i kâinât kitâb-ı vahdetin bir şerhidir
Her tarafdan gösterir Hakk'ı hidâyetdir bize[1359]

Yukarıda verilen örnekle paralel olan diğer örnekte ise, kâinat kâtibinin defterine nazar et, O'nun kudret kalemi ile yazdıklarında şüpheye yer var mı denilerek, Allah'ın mükemmelliğine vurgu yapılmıştır. Kâinat defterinin kâtibi olan Allah (cc), bu deftere bir çok harfle görünen ve görünmeyen pek çok yazı yazmıştır, fakat bu yazılar çok olmasına rağmen kendilerini yazan "bir"i işaret ederler ve onun varlığına ve birliğine tanıklık yaparlar. Gözündeki gaflet perdesini kaldırarak bu yazıları okuyan insan ise, kesrette vahdetin ihtişamını müşahede eder.

Nazar et kâinâtın kâtibinin defterine
Kalem-i kudret ile yazdığına var mı güman[1360]

Önceki beyitlerle paralel bir başka beyitte ise, eşyâ müderris olarak nitelenmiştir. Gözünde ibret nûru, gönlünde hikmet nûruyla eşyâya baktığında, bütün eşyâ, sana gizli ilimleri okutan bir müderris olur. Konu yine kâinat kitabı ve onu okumayı bilen göz üzerinde odaklanmıştır.

Gözünde nûr-i ibret var gönülde nûr-i hikmet var
Bütün eşyâ müderrisdir oku ilm-i mu'ammâyı[1361]

[1358] s. 307, ş. 305, b. 1.
[1359] s. 449, ş. 513, b. 6.
[1360] s. 384, ş. 417, b. 4.
[1361] s. 581, ş. 696, b. 2.

Bülbülün kitabı ise, gülün genelde rengarenk, özelde ise kırmızı yapraklarıdır. Bülbül tevhid ilmini gülün kırmızı renkli ve damar damar işlenmiş yapraklarında okuyup, Allah'ın hikmetlerini, vahdet sembolü olarak kullanılan goncalarda idrak eder. Bülbül, hidâyet gülünün, terinin kokusunu, rengarenk güllerde koklayıp hissederek salât ü selâma başlar.

Okur bülbül gülün yapraklarında
Bu ilm-i tevhîdi varaklarında[1362]

Lutfî Efendi'nin kardeşi Vehbî Efendi için yazdığı mersiyede ise, ilmin iki türünden bahsedilmiştir. Onun gönlündeki ilmi Allah vergisi, o ilmin az bir kısmı ise kesbî, yani, çalışarak elde edilmiş idi denilmektedir.

Derûnundaki ilmi vehbî idi
O ilmin cüz'i ise kesbî idi[1363]

Aşağıdaki beyitte ise ledünnî ilmin özelliği açıklanmaktadır. Beyitte, ledünnî ilim çalışılarak kazanılmaz, Allah Teâlâ rahmet kapısını açsın ve lutfetsin, zira ledünnî ilim onun lutfedip gönle ilham etmesiyle elde edilen ilimdir denilmektedir.

Lutfiyâ ilm-i ledünnî kesb ile hâsıl değil
Lutfede Bârî Teâlâ aça bâb-ı rahmeti[1364]

Öğretmenin öneminin anlatıldığı dörtlükte ise, çocuklara eğitim veren öğretmen, onların cehaletten kurtuluşuna sebep olan, ilmiyle çevresini aydınlatan, zamanın nûru muhterem bir zattır. O ayrıca, Rahmân'ın, ümmetin elinden tutsun diye görevlendirdiği bir rahmettir. Kur'ân öğreten bu muallime kurban olunsa yeridir. Kur'ân öğreten kişi, kendisi gereken şekilde donanımlı ve örnek bir insan ise, öğrencilerine hem diliyle hem haliyle öğretir ve çocukken öğrenilen bu güzellikler hiç unutulmaz. Kur'ân Allah'ın kullarına gönderdiği bir hidâyet rehberidir, maddi ve manevi sıkıntıları ortadan kaldıran bir iksir, muhtevasının hayata geçirilmesiyle, dünya ve âhiret saadeti sağlayan bir mutluluk reçetesidir.

[1362] s. 619, ş. Gülün Bülbül ile Şîvesi, b. 4.
[1363] s. 662, ş. Mersiye, b. 6.
[1364] s. 535, ş. 637, b. 7.

Mu'allim-i sıbyân dârü'l-emândır
Mu'allim-i sıbyân nûr-i zemândır
Dest-gîr-i ümmet rahm-i Rahmân'dır
Kurbân olur mu'allim-i Kur'âne[1365]

Âlimin özelliklerinin anlatıldığı dörtlüklerde ise çeşitli konulara değinilmiştir. İlk dörtlükte âlimde bulunması ve bulunmaması gereken özelliklerden bazıları anlatılmaktadır. Konuyla ilgili örnekte, âlim cimri olsa insanların bayağısıdır, cömert âlim ise dine temel teşkil eder, cömert âlim insanlarla kıyaslanamaz, merhametli âlim meydanı alır, denilmektedir. Dörtlükten, cömertlik ve merhametin âlimin temel vasıflarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Cimrilik ise, en cömert olan Allah'ın, özellikle ilim öğrenip, öğreten kullarında kesinlikle bulunmaması gereken bir davranıştır. İlmin temeli cömertlik üzerine kurulmuştur, âlim her zaman talebesinin kendisini aşmasını istemeli ve bunun için gayret sarfetmelidir, zira büyük zatların hayatlarından gözlenen model davranış bu şekildedir. İlmini aktarma konusunda cömert olan âlim, kendisine emanet olarak verildiğini bildiği, maddi varlığı konusunda da cömert olmalı Allah'ın emanet olarak verdiklerini hayatta ve kendindeyken varlığın asıl sahibinin yoluna harcamalıdır. Merhamet ise onda bulunması gereken bir başka önemli özelliktir.

Âlim bahîl olsa ednâ-yı nâsdır
Sehâvetli âlim dîne esâsdır
Sahî âlim sanma nâsa kıyasdır
Merhametli âlim alur meydânı[1366]

Aşağıdaki dörtlükte ise, Hz. Peygamber'in âlimlerden bahseden hadislerinden birinden kısmî iktibas yapılarak Allah Resulü'nün onlar hakkındaki görüşü aktarılmıştır. Ahmed (as), hadisinde: "ümmetimin âlimleri, ümmetimin kandilleridir" buyurmuştur. Onlar ümmeti doğruya yönlendirir ve yol gösterirler. Ancak dörtlükte, Efe Hazretleri'ni üzen bir nokta belirtilmiştir ki, bu da ulemâdaki dejenerasyondur. Ona göre hakîki

[1365] s. 454, ş. 519, k. 11.
[1366] s. 602, ş. 725, k. 12.

âlimler bir bir çekilmiş meydan işin ehli olmayan kimselere kalmıştır. Âlimler dünyâ meydânından çekilirken ebedi devleti de beraberlerinde götürmüşlerdir. Lutfî Efendi'ye göre âlimlerin gitmesiyle saadet sarayı yanmıştır, insanları hakîkate teşvik edecek ve doğru istikameti aydınlatacak çerağlar söndürülmüş, insanlar saadete hasret bırakılmıştır.

Sirâc-ı ümmetî emr etdi Ahmed
Ulemâ-yı ümmet dedi Muhammed
Âlimlerle gitdi devlet-i sermed
Vallâhi seâdet serâyı yandı[1367]

Lutfî Efendi'nin eserinde, dönemindeki âlimlerden memnuniyetsizliğini ifade ettiği çok sayıda mısraı bulunmaktadır. Konuyla ilgili bir dörtlükte, zamanın âlimlerinin çoğu, mesleklerini terk ederek dünya için seferber oldular, dolayısıyla gönlün endişelenmesi pek yerindedir, denilmekte ve bu dörtlükle, o dönemde medreselerdeki yozlaşmaya da işaret edilmektedir. Onlar amaçlarını unutup dünyanın menfaatına düşmüşler, gayretleri dünya olmuştur. Bu durum ise Allah'ın ve Resulünün hoşlanmadığı bir durumdur. Bütün bu olumsuzluklara şahit olan Efe Hazretleri de üzüntüsünün ve kaygılarının çok yerinde olduğunu ifade etmiştir.

Ekser ulemâ-yı zemân
Terk etdi meslekin hemân
Dünyâ için oldu revân
Besdir gönül endîşesi[1368]

Dönemin âlimlerinin, bir âlime yakışmayan davranışlarından bazıları ise diğer dörtlükte anlatılmıştır. Hakîmlere yaraşır şekilde kin tutup, itaat edilmemesi gereken konularda menfaat gözeterek, boyun eğdiler ve emirlik sevdâsına düşüp, ilimlerini çıkarlarına alet ettiler. Efe Hazretleri, kin tutmanın kötülüğünden eserindeki başka şiirlerde de bahsetmiştir, fakat burada özellikle kin tutmanın bir âlime asla yakışmadığı ve onun sorumluluğunun diğer insanlara göre daha fazla olduğu vurgulanmak istenmiş, bu

[1367] s. 537, ş. 641, k. 2.
[1368] s. 563, ş. 673, k. 6.

yanlış davranışın onu ne kadar küçülttüğü anlatılmıştır. Hakîki âlim, ilmini ve dinini bir mevki ve makama ulaşmak için alet edip bayağılaşmaz.

Hakîmâne kin dutdular
Ser-fürû edüp gitdiler
Hubb-i riyâset etdiler
Besdir gönül endîşesi[1369]

Lutfî Efendi, şiirlerine çok ince nükteler yerleştirmiştir. Aşağıdaki beyitte de ifade etmek istediğini zıddını söyleyerek anlatmaktadır. Dedi kodu tuzağında kim kalırsa ümitsizlik içerisinde kalmıştır, kenarları olmayan cehâlet denizini bul ki ilim ve irfândan kastedilen budur. Dedi kodu tuzağı derken, yalan dünyâ diye de anılan, dünyâ işaret edilmekte ve dünyayı zahiri anlamıyla çok ciddiye almamak gerektiği ifade edilmektedir. Dünyâyı çok ciddiye alanların ümitsizlik içerisinde kalacakları ifade edilmektedir. İlim ve irfan hususunda ideal noktanın insanın vahdet sırrına ermesi olduğu, böylece insanoğlunun içerisinde bulunduğu sınırsız cehâleti görebileceği tersinden ifade edilmiştir. İnsan kendini tanıdıkça, sınırlarını keşfeder ve Rabb'inin yüceliğini, ondan hiçbir şeyin gizli kalmadığını O'nun Alîm olduğunu bilir ve kendi sınırsız cahilliğinde, Allah'ın sınırsız ilmini fark eder.

Bu dâm-ı kîyl ü kâlde kim kalursa kaldı hırmânde
Kenarsız bahr-i cehli bul murâddır ilm ü irfândan[1370]

Lutfî Efendi'nin Kur'ân öğrenen ve öğretenin faziletiyle ilgili kaleme aldığı müstakil şiirleri bulunmaktadır. Bunlarda, Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmenin çok faziletli bir hizmet olduğu, Allah'ın onlara özel önem verdiğine vurgu yapılmakta ve onu öğretme konusunda insanlar teşvik edilmektedir. Kur'ân'ı öğrenmek ise takdir edilecek bir davranış olduğu ve Kur'ân öğrenene yerdekilerin ve gökdekilerin dua ve istiğfar ettikleri anlatılmaktadır. Konuyla ilgili aşağıdaki dörtlükte, Kur'ân öğretmek işlerin faziletlisidir. Îmân, Kur'ân ile kemâl bulup tam kıvamına gelir. Her

---

[1369] s. 562, ş. 673, k. 7.
[1370] s. 391, ş. 429, b. 4.

kim sonlanıp yok olmak istemezse Kur'ân öğreten muallime kurban olur, önünde diz çöküp, Allah'ın kullarına hediye ettiği kılavuz olan Kur'ân'ı öğrenir ve îmânını olgunlaştırır ki en ufak bir rüzgarda bir deniz köpüğü gibi sönüp gitmesin.

Ta'lîm-i Kur'ân'dır efdal-i a'mâl
Kur'ân ile bulur bu îmân kemâl
Her kim ister ise bulmaya zevâl
Kurbân olur mu'allim-i Kur'ân'e[1371]

Efe Hazretleri, Kur'ân'a ve Allah'ın emirlerine karşı duyarsızlığın ortaya çıkması ve toplumdaki ciddi dejenerasyon sonucunda Allah'ın kullarını, yine kulları eliyle terbiye edip aralarındaki birlik beraberliği yeniden tesis etmelerini ve kendisine yönelmelerini sağladığını anlatmaktadır. Osmanlının son döneminde kurumlardaki yozlaşmalar ve toplumdaki çöküntü bir çok karmaşayı beraberinde getirmiş, toplumda ve kurumlardaki sıkıntının çözümü için ortaya konan çözüm yolları ise uzun soluklu olamamış, problemin çözümünde kalıcı fayda sağlayamamıştır. Ülke içerisinde türlü sıkıntılar varken, imparatorluk bir anda kendisini birinci dünya savaşının içerisinde bulmuştur. Lutfî Efendi'nin savaş yıllarına bakışı, ve yaşananları değerlendirmesi, tasavvufî açıdandır. O, meydana gelen hadiseleri Allah'ın bir şekilde kullarını terbiye etmesi olarak değerlendirmektedir. Dörtlükte, görmez misin Mevlâ bizleri ne yaptı, kâfirler elinde terbiye etti, nice Müslüman kâfirlerin elini öptü denilerek, savaş zamanında bilhassa cephenin arka planında sivil halkın çektiklerine, onlara yapılan zulme işaret edilmektedir. Kendisinin yaşadığı coğrafya düşünülürse, Lutfî Efendi'nin ermeni zulmüne dikkat çektiği söylenebilir. Ayrıca, hem silahlı direniş hem de camilerdeki hutbe ve vaazlarıyla kurtuluş savaşında orduya verdiği destek kayda değerdir. Olayların ve toplumun içinde olduğu için bir çok duruma şahid olmuş ve yaşananların hikmetlerini ve manevi boyutunu fark ettiği için de Allah'ı ve O'nun emirlerini unutan milletlerin sıkıntıya düşeceğini ifade etmiştir, çünkü kurulan manevi sistemin işleyişi bu şekildedir.

[1371] s. 454, ş. 519, k. 8.

Bu sistemi ve işleyişini tam olarak öğrenip, sıkıntılara maruz kalmamak için muallimin önünde diz çöküp, Allah'ın kitabını ve ihtiva ettiği mesajı öğrenmek gerekmektedir.

Görmez misin Mevlâ bizleri n'etdi
Kâfirler elinde terbiye etdi
Nice Müslim kâfir ellerin öpdü
Kurbân olur mu'allim-i Kur'ân'e[1372]

Saadet sahibi olan Müslümanlar, Kur'ân dersini hem kendisi okur hemde bilmeyenlere okutur. Kim Allah'tan ikram isterse Kur'ân'ı okur ve öğretir. Allah (cc) gönderdiği kitabın, okunup okutulmasına özel önem vermiş ve onu inananlar için huzur ve feyiz kaynağı kılmıştır. Huzur ve feyzi kazanmanın sırrını da onu bütün bedeni ve ruhuyla okumanın ve öğretmenin içerisinde gizlemiştir. İnananlar onu her okuyuşta yeni bir güzellikle karşılaşırlar, o, kendisine her el uzatıldığında üzerinde taze, mis kokulu goncalar barındıran bir gül fidanı gibidir. Bu goncalar her mevsim mevcuttur ve kış mevsiminde onun goncaları daha anlamlı hale gelir, tıpkı insan hayatındaki zor zamanlarda içerisindeki peygamber dualarıyla insana içerisinde bulunduğu zorluğu rahmete çevirmenin yolunu gösteren Kur'ân gibi, biri dualarla güçlüğü kolaylığa çevirir, diğeri ise kışın en şiddetli zamanlarında tazecik bir gonca görme ve koklama zevkini bahşeder.

Seâdet-mend olan efrâd-ı İslâm
Okur hem okudur ders-i Kur'ân'ı
Her kim ister ise Allah'dan ikrâm
Okur hem okudur ders-i Kur'ân'ı[1373]

Kur'ân öğreten ve öğrenenin, ne kadar önemsendiğinin anlatıldığı dörtlüklerde, göklerde meleklerin, suda balıkların, yerde ise karıncaların onlarla ilgili hayır dualarda bulunduğu, meleklerin Kur'ân öğreten kimseye özel dualar ettiği anlatılmaktadır.

[1372] s. 454, ş. 519, k. 7.
[1373] s. 572, ş. 685, k. 1.

Göklerde melekler suda semekler
Yerde karıncalar diler dilekler
Hâcesine duâ eder melekler
Okur hem okudur ders-i Kur'ân'ı[1374]

Diğer örnekte ise, melekler âlemindeki melekler istiğfar ederek, Allah'tan merhamet dilerler ve Kur'ân okuyanı afveyle derler denilmekte ve olayın manevi boyutu izah edilmektedir. Böylece, Kur'ân okumanın fazileti bir parça da olsa ortaya konmuş olmaktadır.

Âlem-i melekût istiğfâr eyler[1375]
Rabbü'l-âlemîn'den merhamet diler
Kur'ân okuyanı afveyle derler
Okur okutdurur Lutfî Kur'ân'ı[1376]

3.2.32. Feyz

"*Feyz, sözlükte, suyun taşıp akması, bolluk, çokluk, ilim, irfan anlamlarıyla karşılanan bir kelimedir. Tasavvufî kavram olarak ise, ilâhî tecellîyi anlatmak için kullanılır. Konuyla ilgili bir tanıma göre, âlemin Allah'tan derece derece fakat devamlı bir surette iniş tarzı ile ve başka bir mevcûdu meydana getirmek özelliğine sahip olarak tekamülü ve bunun İlâhî nazar altında devamıdır.*"[1377] "*Mutasavvıflara göre Hak'tan gelen feyz (bilgi ve ruhi zevk hali) akl-ı evvel denilen Hz. Peygamber aracılığıyla velîlere, onlar aracılığıyla da insanlara ulaştığından müridlerin feyz menbaı mürşidlerdir.*"[1378] *Feyz Allah'ın kullarına büyük lütfu, onların özüne yerleştirdiği potansiyel manevi enerjiyi açığa çıkarıp ateşlemesi ve bu sayede onlara içlerinde sürekli bir hareket gücü vermesidir. Lutfî Efendi, şiirlerinde feyzi, yukarıda*

[1374] s. 572, ş. 685, k. 4.
[1375] تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلاَئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الأَرْضِ أَلاَ إِنَّ اللهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ {سُورَةُ الشُّورَى} Nerde ise gökler O'nun azametinden tâ üstlerinden çatlayacak gibi titreşiyorlar. Melekler Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yeryüzünde bulunan kimseler için mağfiret diliyorlar. İyi bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir42/5.
[1376] s. 573, ş. 685, k. 5.
[1377] Cebecioğlu, age, s. 274.
[1378] Selçuk Eraydın, *"Feyiz", DİA, c. 12, s. 514.*

da açıklandığı gibi Allah'ın kullarına akıttığı manevi bir güç kaynağı bir hareket enerjisi, olarak ele alıp değerlendirmiştir. Feyz, aşk ve gayretin birleşik, farklı bir görüntüsüdür. Efe Hazretleri, konuyla ilgili örnekte, irfân güneşi doğar, Feyyâz'ın feyzi kalbe sığar, muhabbet yağmurları yağar, bu feyzin kaynağı ise eynemâ şarabıdır demektedir. Feyzin akıtıldığı yerin kalp olduğu ifade edilmekte ve her şeyi bol bol veren, Feyyâz olan yüce Allah'ın feyzinin kalbe sığdığı ve muhabbet yağmuru olup ihtiyaç olan gönüllere yağdığı anlatılmaktadır.

Hurşîd-i me 'ârif doğar
Feyz-i feyyâz kalbe sığar
Emtâr-ı muhabbet yağar
Şerâb-ı eynemâdandır[1379]

Bazı zaman dilimlerinin feyz açısından daha bol olduğu vurgulanmaktadır. Bu zaman dilimleri içerisinde seher vaktinin özel önemi bulunmaktadır. Seherin feyzi, gerdanındaki güllere inci gibi dür dökerek, altın saçan zülüflerine fedâ olsun. Her seher vaktinde, gökyüzünden yeryüzüne bir feyz sağanağı gibi, şebnem taneleri iner ve bitkilere, toprağa hayat olur. Bu çiğ tanelerinin özelliği, zarara yol açmamaları ve Allah'ın yarattıklarını şefkatle okşaması misali üzerine nezaketle indikleri bitkileri sevgiyle kuşatıp onlara canlılık bahşetmeleridir. Yeni başlayacak gün için bir ön hazırlıktır, gökten inci misali dökülen çiğ taneleri, üzerlerine kondukları bitkilere güç vermelerinin yanında, ayrı bir güzellik ve cazibe de katarlar. Bu şebnemlerin özellikle güller üzerindeki görüntüsü bambaşkadır, rengarenk güller üzerine şeffaf inci taneleri ekilmiş gibi görünen gülistanlar, bülbülleri kendinden geçirir, aşk nağmelerini daha bir yakıcı hale getirir. Seher vakti, Rabb'in huzurunda bütün samimiyetiyle diz çökmüş kul, günah ve pişmanlık ateşinin yakıcılığından, inci gibi şebnem gibi akan gözyaşlarının serinliğine ve gücüne sığınmış, af ve rıza beklentisiyle seherlerde uyanık bir şekilde günü karşılamış ve samimiyetinin ölçüsüne göre, seher vaktinde şebnem gibi dökülen ilahi feyzden nasiplenmiştir.

[1379] s. 252, ş. 224, k. 2.

Lutfiyâ feyz-i seher gerdeninin güllerine
İncû-veş dür dökerek zülf-i zer-efşâne fedâ[1380]

Konuyla ilgili bir diğer örnekte ise, Fâtiha sûresinin feyzinden bahsedilmektedir. Beyitte, muhataba aile efadına merhametle davran ki bu dünyadan göçtüğünde seni sevgi ve hasretle hatırlayıp arkandan ruhuna Fâtiha okusunlar ve bu sûrenin feyziyle gittiğin yerde rahat et denilmekte ve ömrün sonuna gelindiği ifade edilmektedir.

Bir merhamet buyur evlâd ıyâle
Sen ölende ismin gelsün hayâle
Feyz-i Fâtiha ile dolsun piyâle
Ömrün tamam ecel yelleri esdi[1381]

İlâhî feyzin özelliklerinden biri ise, kulu kapladığında, onda bulunan maddî sevgileri izale etmesi ve bunların yerine manevî güzellikler bina etmesi olarak anlatılmaktadır.

Füyûzât-ı İlâhî gark ederdi
Gönülden hubb-i mâsivâ giderdi[1382]

3.2.33. Âlem

"*Âlem kelimesi sözlükte, dünyâ, cihan kelimeleriyle karşılanmıştır. Terim olarak ise, duyu ya da akıl yoluyla kavranabilen veya mevcudiyeti düşünülebilen, Allah'ın dışındaki varlık ve olayların tamamını ifade etmektedir. Tasavvuf sahasında ise, konuyla ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Meselâ Gazâlî "İhyâ ü ulûmi'd-dîn" adlı eserinde üç âlemden bahsederek madde ve cisimler sahasına mülk âlemi, mânevî varlıklar sahasına melekût âlemi, ikisi arasındaki sahaya da ceberût âlemi adını verir. Vahdet-i vücûd esasına dayanan ibnü'l- Arabî âleme Allah'ın sureti, Allah'a da âlemin ruhu nazarıyla bakmıştır. Ona göre sadece Allah vardır, âlem ise onun varlığının çeşitli tecellîlerinden ibarettir. Tasavvufta genelde üç âlemin varlığı kabul*

[1380] s. 104, ş. 22, b. 5.
[1381] s. 521, ş. 617, k. 2.
[1382] s. 624, ş. Bitlis Ziyareti, b. 44.

edilir. Akıl ve duyu ile bilinen maddî âlem, bu yolla bilinemeyen mânevî âlem ve ikisi arasında köprü vazifesi gören berzah âlemi. Mutasavvıflara göre âlem son derece geniştir. Allah'ın öyle yaratıkları vardır ki yeryüzünden ve burada insanların yaşamakta olduklarından bile haberleri yoktur. Tasavvufi eserlerde bu genişliği ifade etmek için onsekizbin veya üçyüzaltmışbin âlemin mevcut olduğundan bahsedilmiştir."[1383]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde âlem kelimesi, çok sık ve çok çeşitli kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Kelime, mutlak anlamda kullanıldığı gibi, dünya veya âhireti kastederken veya aşkın boyutlara işaret edilirken yanına getirilen kelimelere göre yeni anlamlar kazanarak onlar için isim olmaktadır. Âlem, çok geniş kapsamlı bir kavramdır. Hem fiziki dünyayı hem de metafizik boyutları içine alır. Eserde özel kullanılan âlem isimlerinin yanında, sayı verilerek kullanılan on sekiz bin âlem ifadesi dikkat çekmektedir. Âlem kavramının mahiyeti Allah Teâlâ'nın kudretine de işaret etmektedir. Allah (cc) sınırsız kudretiyle, farklı âlemler ve her âlemde farklı unsurlar yaratmıştır ve bu âlemlerin bir çoğu diğerlerinin mahiyetinden haberdar değildir. O bunların her birini belirli bir düzen dahilinde yaratmış ve yaşatmaktadır.

Konuyla ilgili ilk örnekte, on sekiz bin âlem ifadesi geçmektedir. Sevgili o kadar güzeldir ki, on sekiz bin âlem onun güzelliği karşısında hayrette kalmıştır ve gönül kaplarından hepsi aşk ile dolmuş hiç boş kap kalmamıştır. Güzelliği anlatmak için mübalağa san'atından yararlanılırken on sekiz bin âlem ifadesi kullanılmıştır.

On sekiz bin âlemi hayretde koydun ey güzel
Aşk ile doldu gönüller kalmadı boş kabımız[1384]

Onsekiz bin âlemin sırlarını öğreten, senin bitimsiz şerabının şevkinin neş'esidir ey Allah'ın Resulü. Senin sevginin şarabını içenler bilirler ki, Allah (cc) seni âlemlere rahmet olarak gönderdi, senin şarabının şevkinin neş'esi, rahmet olarak gönderildiğin âlemlerin sırlarını, açıklayıp öğretir. Allah Resulü'nün aşkı her zaman taze ve canlıdır, eskimez, yıpranmaz,

---

[1383] Süleyman Uludağ, "*Âlem*", *DİA, c. 2, s. 357-361.*
[1384] s. 290, ş. 278, b. 2.

onu sevenlerin gönlünde bir çerağ gibi yanarak, karanlıkları aydınlatır, âlemlerin sırlarını aşikar edip inananlara yol gösterir.

Onsekiz bin âlemin esrârını ta'lîm eden
Neş'e-i şevk-ı şerâb-ı lâ-yezâlin yâ Resûl[1385]

Mülk ve melekût âlemi, bütün kainat halkı, Habîb-i Kibriyâ'nın emr ü fermân olduğunu bildiler, zira, Allah'ın Resûlü yaşayan bir Kur'ân'dı, Allah'ın kitabının sözden fiiliyata geçmiş haliydi. Kur'ân'ın tam anlamıyla anlaşılması Hz. Peygamber sayesinde ve onun vasıtasıyla olmaktaydı. O Allah'ın kullarına gönderdiği elçisiydi, her şeyiyle ve her haliyle onlar gibi, onların arasındandı. O, melek veya insan üstü bir varlık değildi, fakat kendisini Allah'ın izin ve yardımıyla öyle yetiştirmiş, öylesine örnek bir hayat yaşamıştı ki, meleklerden de üstün olmuştu. O her söylediğiyle ve her davranışıyla Kur'ân'ı dillendirdiği, farkında olmadan meydana gelen durumlarda ise Kur'ân'la uyarıldığı için, onun her hali diğerleri için bir emir ve ferman niteliğindedir. O bütün âlemlere rahmet olduğu için mülk âlemine de melekût âlemine de örnektir. Mülk âlemi, görünen âlem, melekût âlemi ise, Arş'tan arza kadar olan batınî âlemdir.

Âlem-i mülk-i melekût cümle halk-ı kâinât
Bildiler ki emr ü fermândır Habîb-i Kibriyâ[1386]

Aşağıdaki beyitte ise âlem kelimesi, ilk olarak dünya anlamında, ikinci olarak ise, gönül gözüyle görülebilen ulvî âlem anlamında kullanılmıştır. Efe Hazretleri muhatabına, cihânı gösteren ayna sendedir, seher vaktinde uyanık ol ki, uyanık olanları görebilesin demekte ve gözü ve gönlü uyanık olanların, bu âleme ibret nazarıyla bakarken aynı zamanda farklı âlemleri müşahede edebileceğinin müjdesini vermektedir.İnsanda bulunduğu söylenen ve âlemi gösteren ayna olarak nitelenen unsur ise gönüldür. İnsan gönül aynasını iyi ayarlayabilir ve parlatırsa oradan âlemi seyredebilir. Seherlerde, gözünü abdestle, gönlünü ise zikirle uyandırır ve ulvî âlemlerin seyrine dalar.

[1385] s. 332, ş. 341, b. 3.
[1386] s. 93, ş. 8. b. 10.

Sendedir âlem-nümâ âyînesi
Bîdâr ol vakt-i seher bîdârı gör[1387]

Âlem kelimesi aşağıdaki örnekte ise iki ayrı şekilde kullanılmıştır. İlk mısrada, âlem kelimesi tekil olarak kullanılmış ve dünyâ kastedilmiştir, ikinci mısrada ise, dü-âlem şeklinde terkip yapılmış ve iki âlem ifadesiyle, dünya ve âhiret kastedilmiştir. Allah (cc) âlemi, dünyâyı yokluktan varlık sahasına çıkarmış, yaratmıştır. Efe Hazretleri, Allah'a gönül verdiğini ifade ederken O'nun varlığın Halık'ı ve sahibi olmasına vurgu yaparak, âlemi yaratana gönül verdiğini, gönül tahtına sultân olarak Allah'ı seçtiğini ifade etmiş ve O'nun sevgisinin dünya ve âhirette gönlünde olduğu ve elinden tuttuğunu söylemiştir.

Âlemi var eyleyen Mevlâ'ya verdim gönlümü
Dest-gîrim her dü-âlem hubb-i Rahmân iledir[1388]

İbret âleminde dîvâneleri seyret, vahdet meyhânesinde mestâneleri seyret.

Bu âlem-i ibretde dîvâneleri seyr et
Meyhâne-i vahdetde mestâneleri seyr et[1389]

Tutkun âşıklar, bu demde hiç durmadan aşk şarabını yudumlamaktadırlar. Gönlünü kaptıran âşıklar, gönüllerini çalan sevgililerini görünce hayretler içerisinde, hayret âleminde kalmışlardır. Gördükleri güzellik karşısında gözleri kamaşmış mest olmuşlardır. Bu beyitte, âlem-i hayret terkibiyle, tasavvuftaki makamlardan olan hayret makamı kastedilmekte ve hayret makamına ulaşanların bir üst makama geçene kadar ki hayret durumlarından bahsedilmektedir.

Mest-i müdâmdır bu dem âşık-ı şûrîdeler
Âlem-i hayretdedir dilberlere dildâdeler[1390]

[1387] s. 265, ş. 244, b. 3.
[1388] s. 152, ş. 89, b. 2.
[1389] s. 125, ş. 55, b. 1.
[1390] s. 183, ş. 125, b. 1.

Sevdâ âlemi, Mecnûn'ları çöllere düşürmüştür, Leylâ yoluna cân ile kurbân ne güzeldir. Sevdâ âlemine düşen mecnûnlar kendilerini perişân halde çöllerde bulmuşlar ve Leylâ'nın yoluna cânlarını kurbân etme fikri onlara pek hoş görünmüş, bunun için çabalamışlardır. Onların bu hale düşmesiyle sevdâ âlemine düşmeleri eş zamanlıdır.

Mecnûnları sahrâya salıp âlem-i sevdâ
Leylâ yoluna cân ile kurbân ne güzeldir[1391]

Meyin zevkini, elest meclisinde aşk bâdesini içmiş olandan sor, bahtsız olanlar, irfân âlemine yetişmez. İrfân âlemine yetişip onun mahiyetini öğrenemeyen bahtsızdır. İrfân âleminin sırlarına aşinâ olmak Allah'ın varlığını bütün zihni ve gönlüyle idrak edip, îmânı dilden kalbe indirmektir. İrfân gözüyle bakan kimse eşyâdaki hikmetleri kavrayacak ve hayatına ona göre yön verecektir. Bundan dolayı irfân âlemi büyük öneme sahiptir.

Zevk-ı meyi sor bezm-i elest bâde-keşinden
Bî-behre olan âlem-i irfâne yetişmez[1392]

Vahdet güllerinin nûru, gönlünde uçuşurken, gönül âleminin feleğinde parlak ay istemez. Âşığın gönlünde Allah'ın birliğine inanmanın nûru parlamışken bu nûrun aydınlığının yanında bütün ışık kaynakları sönük kalır, bundan dolayı da gönül feleğinde parlak aya gerek yoktur, zira orada güneş gibi îmân nûru parlamıştır.

Nûr-i vahdet gülleri gönlünde nûr-pervâz iken
Âlem-i eflâk-i dilde mâh-i tâbân istemez[1393]

"Lâhut âlemi, tasavvufta sayılan âlemlerden biridir. Lâhut âlemi, "Allah" ism-i şerifine bakan aşkın bir âlemdir. Lâhut âlemi tecelli aynası olarak da tanımlanmaktadır."[1394] *Efe Hazretleri, bu âlemin zevkini tatmış olmalı ki, lâhut âleminin gülistânından bahsetmekte, ettiği duada, bu âlemin gözle görülmesini dilemekte ve bitimsiz ilâhî şaraptan rûhânî zevk*

[1391] s. 209, ş. 164, b. 3.
[1392] s. 277, ş. 258, b. 3.
[1393] s. 277, ş. 257, b. 6.
[1394] Gülen, age, c. 3, s. 124.

bulasınız demektedir. Dolayısıyla, ruhânî zevk alma, lahut âleminin gül bahçesini gözle görme şartına bağlanmaktadır.

Göresiz âlem-i lâhût gülistânın bu gözlerle
Bulasız zevk-ı rûhânî şerâb-ı lâ-yezâlî'den[1395]

Ramazân ayının faziletinin anlatıldığı bir başka beyitte ise, melekût âleminden bahsedilmektedir. "*Melekût âlemi de aşkın bir âlemdir, latif varlıklar âleminin son mertebesi ve Âlem-i mülkün de tavanı mesabesindedir.*"[1396] *Ramazân'ın nûru Arş'ı bürüdüğü zaman melekût âleminde şerefli bir şan vardır, bu âlem hareketlidir. İnsanların bu ayda yapacakları güzelliklerden dolayı, sürekli bir müjdeleme ve mutluluk gösterisi vardır. Melekler, bu ayda insanların sadece Allah rızâsı için oruç tutup, teravihlerde, mukabelelerde, iftarlarda, muhtaçlara yardım yapılırken yerlerini alıp böyle yerlere katılmaya özen gösterdiklerini gördüklerinde, mutlu olurlar ve hayrı yapanın niyetine göre o hayrın karşılığını kat kat fazlasıyla verirler*[1397].

Âlem-i melekûtda bir şân-ı şerâfet var
Arş'ı bürümüş nûru mâh-i Ramazân'dır bu[1398]

Âlem kelimesinin dünya anlamında kullanıldığı bir başka beyitte de, dünya bir geçit yeridir ki, sultâna da kula da kalmadı, âleme ibret ile bak ve ibret al ki, bu dünyânın âlına aldanmayasın denilmektedir. Âlem, yolculuğun son durağı değil, kısa bir süre hiç durmadan geçilip gidilen bir parçasıdır. İnsanlar bu âleme geldikleri andan itibaren zaman ve mekan

---

[1395] s. 394, ş. 434, b. 3.

[1396] Gülen, age, c. 3, s. 127.

[1397] Resulullah (sav) buyurdular ki: "Kim bir oruçluya iftar ettirirse, kendisine onun sevabı kadar sevap yazılır. Üstelik bu sebeple oruçlunun sevabından hiçbir eksilme olmaz." Tirmizi, Savm 82, (807); İbnu Mace, Sıyam 45, (1746)
Resulullah (sav) buyurdular ki: "Ademoğlunun her ameli katlanır. (Zira Cenab-ı Hakk'ın bu husustaki sünneti şudur): "Hayır ameller en az on misliyle yazılır, bu yediyüz misline kadar çıkar. Allah Teala Hazretleri (bir hadis-i kudside) şöyle buyurmuştur: "Oruç bu kaideden hariçtir. Çünkü o sırf benim içindir, ben de onu (dilediğim gibi) mükafaatlandıracağım. Kulum benim için şehvetini, yiyeceğini terketti." "Oruçlu için iki sevinç vardır: Biri, orucu açtığı zamanki sevincidir, diğeri de Rabbine kavuştuğu zamanki sevincidir. Oruçlunun ağzından çıkan koku (haluf), Allah indinde misk kokusundan daha hoştur." Buharî, Kitâbu's-Savm, 903.

[1398] s. 438, ş. 499, b. 2.

denilen unsurların içine hapsolurlar ve mekan değişse de zaman durmaz, onun sürekli işleyip günün birinde de bitivermesi, insana buranın ebedi kalınacak yer olmadığını fısıldar ve ibret nazarıyla baktığında sessiz sedasız göçenlerin kendisine sıra sana geliyor dediklerini hisseder ve bu geçit yerini iyi değerlendirmesi gerektiğini anlar.

Bir güzer-gâhdır cihân şâh u gedâya kalmadı
İbret ile kıl nazar âleme al bir ibreti[1399]

Âlem-i hâb tamlaması uyku ve rüyâ âlemi anlamına gelmektedir, insan uyuduğunda, Allah'ın ölümvârî bir durum olarak tanımladığı farklı bir hale ve boyuta geçmektedir[1400]. Rüyaların insanlar için ifade ettiği anlamlar vardır. Fakat bunların yorumu çok önemlidir. Tasavvuf psikolojisi açısından bakıldığında, rüyâ konusunda, özellikle Jung tarafından detaylı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili eserlerden birinde, sûfîler, her zaman rüyalarına büyük önem vermişler ve bunu manevî yolda bir yol gösterici olarak ele almışlardır denilmektedir. "*12. yüzyıl sûfîlerinden Necmeddin-i Kübra(1145-1220) rüyalarının ve bunların izahının önemini vurgulamış, rûhânî yolun kurallarını "hep sükût, hep ricat ve devamlı Tanrı'nın hatırlanması" ve "müridin rüyalarının ve vizyonlarının"*[1401] *anlamını bir şeyhin mütemadiyen açıklama yöntemi" olarak açıklamıştır. Rüya çeşitleri ve mahiyeti hakkındaki başka bir açıklamada ise, pek çok değişik tip rüyalar vardır, ve her birine farklı yaklaşım gerekir. Psikolojik rüyaların yanında "zihin rüyaları" da vardır ve bunların içeriği daha önce yaşanmış olaylardır. Vahy rüyaları ve geçmiş hayatla ilgili rüyalar da vardır. Diğerleri tarafından başkası için görülen rüyâlar vardır, örneğin el- Tirmizi'nin karısının onun için gördüğü rüyalar gibi."*[1402] *"Ve bazı gerçekten rüya*

[1399] s. 584, ş. 700, b. 5.

[1400] Allah, öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır. Ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar, diğerlerini bir süreye kadar salıverir. Doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır39/42.

[1401] Vizyon:Zihinsel anlamda kavrama, içgörü netliği, ya da gelecek görüşü. (Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara-2003, s. 806.*

[1402] İlk sûfî risalelerinde rüyalarla ilgili bölümler ve 9. yüzyıl sûfî azizlerinden, Hakim-i Tirmizî'ye ait otobiyografik piyesler yer alır; bu piyeslerde rüyaların kendisine nasıl yol göstericilik yaptığını, en ince ayrıntısına kadar anlatır. İlginçtir ki, aynı zamanda karısının kendisi için gördüğü

olmayan rüyalar vardır ki, bunlar bilincin farklı bir düzleminde algılanırlar. Çünkü vücut uykuya daldığında, ruh serbest kalır; bu, "sarayında olmayan kral," "hücrelerinde olmayan mahkum" gibidir, fiziksel dünyanın yanı sıra varoluşun başka bir boyutu vardır"[1403] *denilmektedir. Dolayısıyla rüya âlemi sûfîler için büyük önemi haizdir. Lutfî Efendi de bir mürşid olarak bunun fazlasıyla farkındadır ve bu düşüncesini şiirlerinde dile getirmiştir. Vefalı sevgiliye kavuşma anını gördüğümüzde, ağlayan gözlerimizin uyku âleminde mi olduğunu düşüneyim denilen beyitte, bir vuslat rüyası veya rüya gibi bir vuslat anlatılıyor gibidir. Çünkü beyitteki ifadelerden bir inanamamanın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır, ki rüyâ âleminden bahsedilmiştir. Fakat rüyâ bir sûfî rüyası olduğunda yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda elbette işler değişecektir. Zaman zaman vuslat anı da sevinçten ağlatan bir zaman dilimi olabilir, ki burada anlatılmak istenen bir nokta da budur.*

Vuslat-ı ân-ı vefâdârımızı gördüğümüz
Âlem-i hâb mı diyem dîde-i giryânımıza[1404]

Efe Hazretleri, Bitlis ziyaretini anlattığı şiirinde, Küfrevî Hazretleri'nden bahsederken, onun "lâhut ili" denilen "âlem-i lâhut"u geçit edindiğini ve yüceler yücesi Allah'a yaklaşarak, vahdet bahçesinin Muhammed (as) kokulu güllerini derdiğini anlatmıştır. Yaklaş bana, anlamında kullanılan "Üdnü minni" ifadesi bu beyitte, Küfrevî Hazretleri'nin Allah'a ve Hz. Peygamber'e yakınlığını anlatmak için tercih edilmiş bir ifadedir. O ârif

---

rüyalarını da betimler. Karısı bu oyunlarda mesajcı rolündedir. Böyle rüyaların birinde karısı çorak, taşlık bir araziden çıkmış kurumuş dallı bir ağaçtan söz etti. Bu ağacın üzerinde bir kuş daldan dala sıçrıyor, uçuyordu. Kuşun dokunduğu kuru ağaçlar dalları yeşil yapraklar ve üzüm salkımlarıyla doluyordu. Bu ağacın korunması, bakımının yapılması, bunun kuşun en üst dallara çıkması için gerektiği mesajı kendisine gönderilmişti. Üzüm, çok önemli ve kudretli bir sûfî sembolüdür. Bu üzümlerden yapılan sevgili'nin şarabı sûfîyi sarhoş eder. Bu yüzden el- Tirmizî'ye hayatının ağacına ve öğretilerine iyi bakması; böylece ilâhî esin kuşunun manevi kuraklıkta yaşayan ruhunu besleyen üzümler üretebileceği bildiriliyordu. (*Jung Psikolojisi ve Tasavvuf, j. Marvın Spıegelman, Pir Vilayet İnayet Han, Tansım Fernandez, Çev:Kemal Yazıcı-Ramazan Kutlu, İnsan Yay. İstanbul- 1997, s. 131-132.)*

1403 j. Marvın Spıegelman, Pir Vilayet İnayet Han, Tansım Fernandez, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf, Çev: Kemal Yazıcı-Ramazan Kutlu, İnsan Yay., İstanbul- 1997, s. 131-136.*

1404 s. 505, ş. 595, b. 4.

olup, irfanda derinleşerek, âlem-i lâhutu geçit yeri yapmış ve bana yaklaş hitabına mazhar olmuştur.

Güzer-gâh eylemiş lâhût ilini
Deşirmiş "üdnü minni" güllerini[1405]

3.2.34. Sâlik

"*Sülûk, yola gitmek, sâlik de yolcu demektir. İbnü'l-Arabî'ye göre sâlik, makamlara hâliyle yükselen kimsedir. Tasvvuf ehline göre sülûk, Allah Teâlâ'ya ulaşmaya(vusûl) kâbiliyet kazanmak için güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmaktan ibarettir. Sülûk, cehâletten ilme, fenâ huylardan güzel ahlâka, kendi vücûdundan Hakk'ın vücûduna harekettir. Sâlikin Allah Teâlâ'ya ulaşmak için ahlâki olgunluğa ihtiyacı vardır. Kulun nefsini mevki hırsından, hasetten, kibir ve cimrilikten, yalan, gıybet, hırs ve zulümden, kısaca kötü davranışlardan temizlemesi, buna mukabil ilim, hilim, hayâ, rızâ, adâlet gibi güzel davranışlarla süslemesi gerekir.*"[1406] *Sâlik tasavvuf yoluna girer ve mürşidinin rehberliğinde nefs terbiyesine başlar, bu aşamalı bir işlemdir ve bir mertebeyi başarıyla geçen sâlik bir üst mertebeye yükselir, her bir mertebenin özellikleri farklıdır. Sâlik her mertebenin gereklerini harfiyyen yerine getirerek makamları bir bir geçer ve nefs terbiyesinde zirveye ulaşır. Takdir edilir ki, Lutfî Efendi, bu konuda hem iyi bir sâlik, sonrasında ise, sülûk yoluna giren sâliklere yol gösterici bir mürşiddir. Şiirlerinde tasavvufun ayrılmaz parçası olan sülûk ve sâlik kavramlarından bahsetmiştir.*

Konuyla ilgili ilk örnekte, Abdülkâdir Geylâni ve Mevlânâ aynı dörtlükte kullanılmış, ayrıca Nakşbendî'liğe atıf yapılmıştır. Geylânî'nin devleti, Nakşbendîlerin himmeti, Mevlânâ'nın saltanatı denilerek, tasavvuf yolundaki üç büyük ekol anılmış ve bunların her birinin ayrı sâlikleri olduğu ve her sâlikin kendi pîrinin rehberliğinde seyr ü sülûkta bulunup, nefse galebe çalma konusunda gayret sarfedip ilerlediği vurgulanmaktadır. Yollar

---

[1405] s. 624, ş. Bitlis Ziyareti, b. 48.

[1406] Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul- 1994, s. 317-318.

farklı gibi görünse de yollar değil sadece rehberler farklıdır ve aynı menzile gidilmektedir. Hatırlanırsa, Efe Hazretleri'nin hem Kâdirî hem de Nakşî icâzeti bulunmaktadır, dolayısıyla aslında yollar arasında bir ayrım da bir husumet de bulunmamaktadır. Bazı zamanlarda siyasi kaygılar nedeniyle veya art niyetli insanlar vasıtasıyla böyle izlenimler verilse de aslolan Allah yolundaki birlik ve beraberliktir. Allah'ın istediği, kulların birlik ve beraberlik içerisinde olmaları, farklılıkların, Allah'ın emirlerine aykırı olmadığı sürece, güzellik ve alternatif rahatlık olduğunun kullar tarafından da bilinip buna göre davranış geliştirmeleri ve din kardeşlerini nerede olursa olsun kendileri gibi görüp, bütün Müslümanların etle tırnak gibi ayrılmaz parça olduğunu algılamalarıdır. Onlar farklı rehberlerin yolunda sâlik olsalar da gittikleri menzilin aynı olduğunun bilincinde olmalıdırlar.

Abdülkâdir'in devleti
Nakşibendî'ler himmeti
Mollâ-yı Rûm saltanatı,
Sâlikler pervâne döner[1407]

İkinci örnekte ise, sâliklerin ve meliklerin aşk âleminde dülûk ettiği söylenerek, onların aşka gark oldukları anlatılmak istenmiştir. Aşk âlemi öyle bir âlemdir ki, oraya ulaşıldığında ne sen kalır ne de ben, orada sadece sevgili vardır. Aşk âleminde, sâlik de melik de batan güneş misali guruba ermişler ve vahdet güneşiyle birleşip onda yok olup yepyeni bir doğuş gerçekleştirmişlerdir.

Erbâb-ı sülûk
Sultân-ı mülûk
Etdiler dülûk
Âlem-i aşka[1408]

Sâlik-i şeh-râh ifadesiyle, îmân ve İslâm yolu kastedilmektedir. Ma'nâ nûru varken, sadece konuşarak kalmak olur mu, îmân ve İslâm yolunun yolcusu olan, Hızır gibi sefer eyler. Hızır o yola öyle dalmıştı ki, sırlar

[1407] s. 261, ş. 237, k. 4.
[1408] s. 473, ş. 545, k. 5.

kendisine açılmış, Hz. Mûsâ'ya bile üstadlık yapmıştı. Efe Hazretleri, kuru lafla bir yere varılamayacağını yola düşmek ve yolda olmak gerektiğini anlatmakta, işin konuşma kısmına sarfedilen enerjinin fiiliyat kısmına aktarıldığında, yolun sonuna kısa zamanda ulaşılabileceğini ifade etmektedir.

Kâl ile kalmak olur mu nûr-i ma'nâ var iken
Hızr-veş eyler sefer ol sâlik-i şeh-râh olan[1409]

Hidâyet-nâme'deki bir beyitte ise, Lutfî Efendi, Allah'a şükür babında, bizleri tevhid yoluna yolcu eyledin, îmân ni'metine sahip eyledin diyerek, verilen nimetleri saymaktadır. Allah'ın emrettiği, peygamberin istediği, insanların Allah'ın varlığına inanıp, birliğini kabul etmeleridir. Böylelikle îmân edilmiş olmaktadırlar.

Tarîk-i tevhîde sâlik eyledin
Ni'met-i îmâne mâlik eyledin[1410]

3.2.35. Nâz-Niyâz

"*Nâz, kelime olarak, cilve işve anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî olarak ise, âşıkın mâşuka güç vermesi demektir. Niyaz ise,kelime olarak, yalvarmak, dilemek, dua etmek selam etmek, hürmet etmek anlamlarına gelmektedir. Naz âşıklara, niyâz âriflere mahsustur. Naz ehlinin Allah'a nazı geçer. Bunlarda sık sık şatah ifadeler zuhur eder. Naz ehlinde alışılagelen edeb tavrına rastlanmaz. Niyaz ehli olanlarda ise, edeb, İslâm'ın kurallarına uyma esastır.*"[1411] *"Naz ehli yüce Mevlâ ile gayet samimi her türlü resmiyetten ve kayıttan uzak sohbet eder ve ona içlerini dökerler."*[1412] *Naz ve niyaz kelimeleri Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sıkça kullandığı kelimelerdir. O'nun şiirlerinde genellikle, bu iki kelime birlikte ve nazlı niyaz şeklinde kullanılmaktadır. Eserinde, kendisinin de çok sayıda, naz makamında yaptığı niyazları bulunmaktadır. Bu şiirlerinde naz ve niyaz ifadesi geçmese de şiirin kendisi nazlı niyazdır. İlk örnek bu şekilde olan*

[1409] s. 364, ş. 389, b. 4.
[1410] s. 617, ş. Hidâyet-Nâme, b. 5.
[1411] Cebecioğlu, age, s. 539-541.
[1412] Uludağ, age, s. 401.

bir şiirden seçilmiştir. Efe Hazretleri, bu bentde, Allah Teâlâdan isteklerde bulunmakta ve bunları versen ne olur diye niyaz etmekte ve neyin noksan olur diyerek nazlanmaktadır. Aşkın ateşine yanayım, senin derdin ile boyanayım, bütün düşüncem sen olasın ve senin cömertliğine dayanayım, bu isteklerimi versen ne olur ki, senin mülkün ve kudretin sınırsız, bu aciz kula hazinenden bu kadarını bağışlasan neyin eksilir diyerek, ma'şuğuna nazlanmaktadır.

Aşkın nârına yanayım
Derdin ile boyanayım
Keremine dayanayım
N'olur yâ Rab n'olur yâ Rab
Neyin noksan olur yâ Rab[1413]

Naz ehlinden bahsedilen bir başka şiirde ise, nâz ehlini gör, onlar niyâz ederler ve aşk âleminde sâz çalarlar denilmektedir. Aşk âlemine düşen naz ve niyaz ehli, Allah'tan çekinmeden kendilerini ifade etmekte, O'na nazlanmaktadırlar.

Gör ehl-i nâzı
Eyler niyâzı
Çaldılar sâzı
Âlem-i aşka[1414]

Lutfî Efendi, şiirlerinden birinin mahlas beytinde, Lutfî Allah'ın dergâhının kapısından bir yere ayrılma ve ısrarcı ol, Hakk'tan isteklerini nazlı niyazla iste, bak Allah (cc) neler eyler, ne lütuflarla seni karşılar demektedir. Nazlı niyazın bir önceki basamağı, İlâhî dergâhın eşiğinde sabit olmak ne gelirse gelsin oradan ayrılmamaktır. her şeye rağmen eşikte sabit olanın nazlanmaya da hakkı olur.

Lutfî der-i dergâh-ı İlâhî'de sebât et
Nazlı niyâz et Hakk'a temennâ neler eyler[1415]

[1413] s. 118, ş. 44, k. 6.
[1414] s. 473, ş. 545, k. 6.
[1415] s. 166, ş. 100, b. 5.

Hacıların Arafat vakfesindeki hallerinin anlatıldığı dörtlükte, Müslüman hacılar Arafat'tadır,Allah'ın dergâhında şerefli bir haldedirler, zarif bir şekilde nazlı niyaz etmektedirler, bu hal üzerine affedilmelerine ferman yazılır ve öyle naz ve niyaz ederler ki, Allah (cc) onları affeder denilmektedir.

Huccâc-ı müslimîn Arafât'dadır
Dergâh-ı Mevlâ'da şerâfetdedir
Nazlı niyâz ile zarâfetdedir
Afv ü mağfirete yazılur fermân[1416]

Sevgilinin tavır özelliklerinden biri nazlı olmasıdır. O nazla salınır, nazla konuşur, niyaz edenlere naz ile görünür, seher vaktinde nazla niyaz eden güller de solmaya mahkum oldukları için bu naz ve niyaz güllere de kalmaz. Onlar bülbüllerin aklını başından alıp onları şeydâ etseler de bir gün solup yerlerini yenilerine bırakırlar.

Bunca ki niyâz-dârına nâz ile göründü
Her vakt-i seher nazlı niyâz güllere kalmaz[1417]

Lutfi gibi gönlü hastalara Mevlâ merhamet etsin ve derdini nazlı niyâz edene yetiştirsin. Naz içerisinde niyaz eden mürşidi, müridinin derdini ve gönül hastalığını duyunca, onun için de dua buyurup, niyazında onun da adını anarak ona iltifat etsin. Gönül hastalığının tabibi mürşid olduğu için Efe Hazretleri, bu derdinin pîrine duyurulmasını Allah'tan istiyor.

Lutfî gibi dil-hastelere rahm ede Mevlâ
Derdimi n'ola nazlı niyâz-dâre yetiştir[1418]

3.2.36. Keşf –İlham

"Keşf kelimesine, sözlükte, açma, meydana çıkarma, gizli bir şeyi bulma, bir sırrı öğrenme gibi anlamlar verilmiştir. Tasavvufî olarak keşf, perdenin açılmasıyla gizli olanın ortaya çıkması demektir. Gaybî hakikatlere yaşayarak ve temaşa suretiyle vakıf ve muttali olmaktır.Maddî duygular âleminin tesir

[1416] s. 406, ş. 451, k. 4.
[1417] s. 285, ş. 269, b. 4.
[1418] s. 255, ş. 229, b. 5.

ve kiri, kalbin gayb âlemini görmesine engel bir perde oluşturur. Riyazat, mücahede, ve tasfiye bu perdeyi ortadan kaldırınca gayb âlemi görünmeye başlar ki buna keşf denir. Keşf ve mükaşefe, sûfînin akıl ve duyu organlarıyla elde edemediği gayb ve uluhiyyet âlemine dair gizli bilgiler sağlar."[1419]

"İlham, Allah tarafından insanın gönlüne bir şey doğdurulması, gönle doğan şey olarak tanımlanmıştır. Tasavvuf terimi olarak ise, doğrudan ve aracısız Allah'tan alınan bilgi demektir. İlhâmî bilgi, ya ilâhî hitâbı işitmek ve dinlemek, ya da gayb âlemini görmek suretiyle olur. İlham yoluyla gelen bilgi düşünmekle değil, feyz yoluyla gönle doğar, kalbe gelir. İlhamın kaynağı ya doğrudan Allah'tır, ya da melektir."[1420]

Keşf ve ilham tasavvuf açısından iki önemli kavramdır. Her iki kavramın muhtevasında da ilahi sırlarla muhatab olma vardır. Efe Hazretleri, her iki kavramı da şiirlerinde kullanmıştır. Her iki kavram ile ilgili ikişer örneğe yer verilmiştir. Keşf ile ilgili ilk örnekte, îlâhî sevgili tanımlanmakta ve cihânı seyreden ve seyrettiren ceylân gözleri var, o öylesine sırlarla dolu bir muammâ ki keşf olunma ihtimali zayıf, o güzelliğin kâf dağının zirvesinde bir zümrüd ü anka misali devletin ve sultanlığın sembolü olan bir hümâ kuşu, gören kafirlere îmân gösterir denilmektedir. Kâfir kelimesiyle zaman zaman sevgilinin insafsızlığı da kastedilir. Kafirin îmâne gelmesi, Allah'ın birliğini ve peygamberini tanımayan, îmândan yoksun kimsenin bunları kabul ederek îmân sahibi olmasıdır. Bu kavram sevgili açısından düşünüldüğünde, insafsız sevgilinin insafa gelmesi ve âşığına arada bir de olsa şefkatle muamele etmesidir. O sevgilinin her azası ve her tavrı sırlarla doludur ki bunların çözülmesi keşfedilmesi çok güçtür. Bunların keşf edilmesi ancak onun lütfuyla olmaktadır.

Âhû gözleri var bir cihân-nümâ
Keşf olmaz efendim müşkil mu'ammâ
Kâf-ı mehâsinde ol mürg-i hümâ
Gören kâfirlere îmân gösterir[1421]

[1419] H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul- 2007, s. 250-251.
[1420] Yılmaz, age, s. 251.
[1421] s. 274, ş. 252, k. 6.

Diğer örnekte ise, öyle bir pîrin eteğini tut ki, seni kucaklayarak sana dîdârı keşfettirsin denilmektedir. İşinin ehli, çıkarlarına dini alet etmemiş bir pîr bul ve eteğini tut, ona intisab et. Onun rehberliğiyle nefsini terbiye edip, iradeni kontrol altına alırken, her bir basamakta farklı sırların sana açıklandığını, keşfte ilerlediğini kendin göreceksin.

Öyle bir mîr-i zemân dâmenine el atagör
Der-âgûş eyleyerek keşfede dîdâr sana[1422]

İlhâmla ilgili örnekte ise, ilimlerin annesi, Hazret-i Allah'ın ilhâmıdır, kainattaki her yaprak kainat kitabının her bir sayfası, hâl diliyle Allah'ın birliğini anlatıp tekrar ederler denilmektedir[1423]. Beyitte, konuyla ilgili ayete telmih yapılarak, ayet-i kerimede belirtildiği gibi, kainattaki her bir unsurun kendilerine ilham edildiği şekilde vazifelerini yaparak, Allah'ın varlığının ve birliğinin birer canlı şahidi oldukları ve onun birliğini haykırdıkları vurgulanmıştır[1424].

Ümmü'l- 'ulûm ilhâm-ı Hazret-i Allah'dır
Hâl diliyle tevhîdi takrîr eder her varak[1425]

Bu beyitte ise, peygamberlere vahyedildiği evliyâya ise, ilham edildiği, dolayısıyla evliyânın sözlerinde ilahi esintiler olduğuna dikkat çekilmektedir. Velîlerin konuştukları, kalbe ilham ile indirildiği için, onların dilinden veya kaleminden dökülen şiir de nesir de tecelli nehrini açmakta, ilahi sırları insanlarla paylaşmaktadır. Fazlasıyla subjektif bir ifade olsa da bunların en yakın örneği şu an burada görülen beyitlerdir. Lutfî Efendi'nin şiirlerini

[1422] s. 104, ş. 23, b. 3.

[1423] Gerçekten süt veren hayvanlarda da size bir ibret vardır. Size işkembelerindeki yem artıklarıyla kandan meydana gelen, içenlere içimi kolay halis bir süt içirmekteyiz16/66. Gök yüzünün boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğdirilerek uçuşan kuşları görmediler mi? Onları boşlukta tutan Allah'tır ancak. Şüphesiz, bunda iman edecek bir topluluk için birçok deliller vardır16/79.

[1424] Senin Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin16/68. Sonra meyvaların hepsinden ye de, Rabbinin (sana) kolay kıldığı yollara gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir bal çıkar ki, onda insanlar için şifâ vardır. Şüphesiz ki bunda düşünen bir millet için, büyük bir ibret vardır16/69.

[1425] s. 320, ş. 320, b. 2.

okuyup düşünürken bu ifadelerdeki ilahi nefesi fark etmemek mümkün değildir.

Kelâm-ı evliyâ ilhâm ile nâzil olur kalbe
Gerek şi'ri gerek nesri açar nehr-i tecellâyı[1426]

3.2.37. Kemâl-Kâmil-Kemâlât

"*Kemâl, erginlik olgunluk anlamlarında kullanılmaktadır. Bir türe ya zatı veya sıfatları yönünden mükemmeliyet kazandıran şey. İnsanlar ilâhî kemâlden aldıkları pay oranında kâmildirler. Bundan en çok pay alan şahsa insan-ı kâmil denir.Kâmiller evliyânın üst tabakası olup şerîat, tarîkat ve hakîkati kendilerinde toplamışlardır.*"[1427] "*Kâmil insan, iyi söz, iyi hareket, iyi ahlâk ve iyi bilgide tam olandır. Bu dört şeyi kemâle erdiren kemale ulaşmış sayılır. İnsan-ı kâmil, cihânı gösteren bir ayna, ölüyü dirilten Îsâ, kuşların dilini bilen Süleymân gibi tasarruf sahibi, âb-ı hayâtı içen Hızır gibidir. İnsan-ı kâmil, İlâhî tecellilerin temsilcisi olduğu için onu tanımak Allah'ı tanımak demektir. Bu yüzden tasavvufî muhitlerde "kendini bilen Rabb'ini bilir" hadisi yaygınlık kazanmıştır.*"[1428] *Kemâlât ise, kâmil insanın hâlidir. Onun tavır ve davranış özellikleri, kemâlât olarak isimlendirilmektedir.*

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde kemâl ve kâmil kelimeleri sıkça kullanılmaktadır. Manevî olgunluğu ifade etmek için, kullanılan bu kelimelerle muttasıf olmak, istenen bir durumdur. Fakat kemâl kesbedip, kâmil olmak için, zorlu bir süreçten geçmek gerekmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte, insan-ı kâmilin özelliklerinden ikisi verilmektedir. Bunlardan ilki, kâmil insanın şerîatle amel etmesidir ikincisi ise, aşk âlemine inanıp dahil olmasıdır. Kâmil insan, Allah'ın emirlerine harfiyyen uyar ve aşk âlemine adım atar.

Ol merd-i kâmil
Şer' ile âmil
Olasın kâil
Âlem-i aşka[1429]

[1426] s. 536, ş. 638, b. 3.
[1427] Uludağ, age, s. 305.
[1428] Yılmaz, age, s. 346-347.
[1429] s. 473, ş. 545, k. 9.

İkinci örnekte ise, Efe Hazretleri muhatabına, eğer cemâli seyretmek istiyorsa, kemâl ilmini kesbetmesi gerektiğini, böylece îmânının zeval bulmayıp, güçleneceğini ifade etmektedir. Ayrıca kemâl kesbetmenin, en önemli yollarından birinin halkaya dahil olup zikir ile gönlü parlatmak olduğu da vurgulanmıştır.

Diler isen seyr-i cemâl
Kesb edesin ilm-i kemâl
Bulmaya îmânın zevâl
Gel halkaya gir halkaya[1430]

Lutfî Efendi'nin bir başka tavsiyesi ise, insan-ı kâmilin kalbinin derinliklerine bir şebnem kibarlığı ve nezaketiyle misafir olup, onun masivadan uzaklaşmış gönlünde bulunarak zamanın şahı olunmasıdır. Masivadan kurtulmanın bir yolu olarak, emin bir yurt tavsiye edilmiştir. Zira kâmil insan masivayı kalbinden söküp atmış kimsedir, oraya yerleşen de doğal olarak masivadan uzaklaşmış olmaktadır.

Gir derûn-i kalb-i kâmilde bulun şebnem gibi
Bî-taraf ol masivâdan şâh-ı devrânlık budur[1431]

Kemâlat ehlinin kapısında bekleyen, ona kapıcı olan elbette kâmil olur, cânânına cân veren ise, onun sırlarına mahrem olur. Kâmil insanın yanında bulunan onun kapısında hizmet eden, ondan etkilenir, onun himmetiyle kemâle erer, cânânının yoluna cân nakdini veren ve cânânın sırlarına âşina olan âşık gibi isteğine vasıl olur.

Kemâlât ehline der-bân olan kâmil olur elbet
Veren cânânına cân sırrına şâmil olur elbet[1432]

3.2.38. Kerâmet

"Kerâmet lügatte, ikram manasına gelir. Istılahta ise, mü'min ve Salih bir kimsede meydana gelen harikulade hallerdir. Keramet sahibi,

[1430] s. 476, ş. 550, k. 2.
[1431] s. 241, ş. 209, b. 4.
[1432] s. 121, ş. 50, b. 1.

İslâmi inançlara bağlı, şehevi ve nefsani arzulardan uzak, gönül aynası berrak, âbid ve zâhid kimsedir."[1433] *"Keramet iki çeşittir: sûrî ve kevnî keramet, manevî ve hakikî keramet. Sûrî ve kevnî kerâmet, hissî ve maddî kerâmettir, tayy-i mekân, su üzerinde yürümek, ihtiyaç zamanında yiyecek ve içecek bulmak gibi. Manevî ve hakîki keramet ise, ilim, irfan, marifet ve ahlakla ilgili kerâmetlerdir. Bir kimse kötü bir huyunu atıp yerine iyisini koydu mu, en büyük kerâmet budur."*[1434] *Efe Hazretleri'nin şiirlerinde çok sık geçmese de kullanılan bir kelimedir. Çeşitli açılardan ve çeşitli vesilelerle ele alınmıştır.*

Konuyla ilgili ilk örnekte, kerâmetin evliyâlara mahsus olduğu belirtilmektedir. Allah (cc)'tan kurtuluş istenirken, nebilerin şefâ'ati, velîlerin kerâmeti, zamanın gavsının merhameti anılmakta, Allah'tan bunlara ulaşabilmek için yardım istenmekte ve merhamet dilenmektedir. Her kimse kerâmet gösteremez, velîlerden başkasından bu tür davranışlar zuhur ettiğinde onlara farklı isimler verilmiştir.

Enbiyâullâhın şefâ'atine
Evliyâullâhın kerâmetine
Gavs-i zemânenin merhametine
Amân Allah amân amân ver bize[1435]

Ramazân ayının fazileti anlatılırken onun kerâmet nehri olduğu ifade edilmiş ve bununla onda meydana gelen güzel manzaralar, kalıcı hidayetler, kötü davranışların yerini iyi ve güzel davranışların alması, insanlar arasındaki yapıcı ilişkiler kastedilmiştir. Ramazân ayı, hidâyetin gülbahçesi, saadetin inci gibi saçıldığı zaman ve kerâmet nehridir. Bu ayda rahmet yağmurları mü'minlerin üzerine yağar, onlar kerâmet nehrinde yıkanarak kendilerinde bulunan olumsuzlukları, güzelliklere çevirirler.

Gülzâr-ı hidâyetdir dür-bâr-ı seâdetdir
Enhâr-ı kerâmetdir mâh-i Ramazân'dır bu[1436]

1433 Eraydın, age, s. 123.
1434 Kuşeyrî, age, s. 434.
1435 s. 457, ş. 523, k. 10.
1436 s. 438, ş. 499, b. 5.

Her bir zerrede bir parlak güneş görünmekte, her bir damlada bir deniz, bunları görebilmek de gösterebilmek de yokluk âleminin adamına mahsustur, zira bunlar kerамettir ve vahdete ulaşıp Allah'ta yok olanlara mahsus hallerdir. Güneş varlığını zerrelerle, deniz ise katrelerle hissettirir. Zerreler güneşle görünür hale gelirken, damlalar denizle görünmez olur. Kendisini fenâfillaha ulaştırmış ve Allah'ta fâni olmuş bir ârif, bu ibretleri insanlara anlatarak ve hissettirerek onların duyarlılık kazanmalarını temin eder. Böylece de kerâmet göstermiş olur.

Her zerrede bir şems-i münîr katrede deryâ
Âlem-i adem merdine mahsûs bu kerâmet[1437]

"Kerâmetin bazen salih kimselerin dışında başkalarında da görüldüğü bir gerçektir. Bu gibilerde zuhur eden olağanüstü hallere istidrac veya sihir ismi verilir."[1438] *Aşağıdaki beyitte, sevgiliden bahsedilirken, bir hile ile elimde neyim varsa hepsini aldı, ârımı nâmusumu yok etti ve seçme şansımı elimden aldı, beni öyle bir hale getirdi ki bu durum, sihir midir, kerâmet midir anlayamadım denilmektedir. Sevgilisi âşığının aklını başından alma konusunda pek maharetlidir, âşık önce varlığından geçmiş, benliğinden sıyrılmıştır, sonrasında, yaptıklarını halkın gözünde yer edinmek veya edindiği yeri kaybetmemek için yapmayı bırakmış, halkın kınaması umrunda olmamış, işlerinde sadece Allah'ın rızâsını gözetmiştir, ayrıca sevgili öyle yaptırımlarla gelmiştir ki âşığa seçme şansı bırakmamıştır, iradesi yok olmuş, maşuku ne derse ona tâbi olmuştur, bu halinin sebebini anlamakta ise güçlük çekmektedir, bu durum bir sihir mi yoksa bir keramet sonucunda mı ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi sihir, dinen şiddetle yasaklanan bir uygulamadır ve kerâmetten tamamıyla farklıdır. Sevgilinin manevi durumuna göre âşık yaşadığı halin sebebinin ne olduğuna karar verecektir ki, beyitte bu ayrımın önemi de vurgulanmıştır.*

Bir âl ile aldı elden vârımı
Ref ' eyledi nâmûsumu ârımı

[1437] s. 135, ş. 72, b. 6.
[1438] Eraydın, age, s. 123.

Bırakmadı elde ihtiyârımı
Bilmedim sihir miveyâ kerâmet[1439]

Konuyla ilgili buraya alınan son örnekte ise, miracda Allah ile Hz. Peygamber arasında vuku bulan ve şekli bilinmeyen konuşmaya işaret edilmiş ve bu konuşmada Allah (cc) Hz. Peygamber'le, Muhammed ümmetine selâm yollayarak, bu selâmın onlar için bir müjde olduğunu ve bu selâm vesilesiyle onların cennet içerisinde kerâmet göreceklerini ifade etmiştir. Ayetlerde de bu konudan bahsedilmekte, cennette Allah'ın kullarını selamlayacağı anlatılmaktadır[1440]. Burada bahsedilen selâmın özelliği ise, ümmete, mirac hediyelerinden biri olarak gönderilmesidir.

Selâmım ümmeten versün beşâret
Göreler cennet içinde kerâmet[1441]

3.2.39. Dergâh

"*Dergâh kelimesinin, kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke gibi anlamları vardır. Tasavvuf terimi olarak ise, Tarîkat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikâmetgâhı olan büyük tekkelere dergâh denir. Kelime hafifletilerek, dergeh şeklinde de telaffuz edilir.*"[1442] "*Dergâhlar tekke anlamında kullanıldığında, pek çok birimi olan yapılar kastedilir. Tekke, kelime anlamı olarak, dayanacak yer demektir. Tasavvuf erbabının oturup kalkmalarına, sülûk çıkarmalarına, âyin yapmalarına mahsus yere tekke denir.Taşradan gelecek dervişlerin kalabileceği özel odaları ve mutfağı bulunur. Osmanlı devletinin kuruluş döneminde, tekkeler sosyal, ekonomik, moral, ilmi hatta siyasi fonksiyonlar icra ediyorlardı. Küçük tekkelere "zaviye" büyüklerine "hankah", "dergâh", merkezi pozisyonda olanlara da "âsitâne" denir. Mecâzi olarak tekkeye, "harâbat", "humhâne", "ateşgede", "meyhâne" denir. Sâlik, tekkeye hayvani yönünü Allah rızası için terbiye etmek üzere gelir. Orada nefs*

[1439] s. 126, ş. 57, k. 3.
[1440] (Onlara) Rahîm olan Rab'den «selâm» sözü vardır36/58.
[1441] s. 67, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 170.
[1442] Cebecioğlu, age, s. 215.

hayvanı kurban edilir. Onun için tekkeye gelen kişide kurbân olma amacı ön plandadır."[1443]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde en çok geçen kelimelerden biri de dergâh kelimesidir. Tasavvufta dergah özel bir mekandır, dervişler orada kendilerini bulurlar, kendilerine verilen görevleri yaparak kötü duygularından orada arınıp, manevi mesafe katederler, ayrıca pîrlerinin bulunduğu yer de dergâhtır. Dolayısıyla dergâh, sûfî hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır. Kendine özel mekanları ve eğitim sistemiyle aktif olarak kullanıldığı ve yozlaştırılmadığı dönemlerde muhteşem bir eğitim merkezi olduğu söylenebilir. Bütün bu nedenlerden dolayı dergâh sûfînin hayatında özel öneme sahiptir ve Efe Hazretleri de bu kavramı sıkça kullanarak önemine dikkat çekmek istemiştir.

Hesap günü, şefaat kapısının fethi gözlenir ki nebîler için şefaat kapısı olan yüce dergâh, Hz. Peygamber'dir. Mahşer gününde mahşer halkı hak istemesinler diye birbirlerinden kaçıp, kendilerine şefaatçi araken, bütün nebileri dolaşacakları ancak onlardan her biri kendilerinin de bir şefaatçiye ihtiyaçları olduğunu ifade ederek yardım edemeyeceklerini söyleyecekleri ve onlara, o gün Allah'ın izniyle Hz. Muhammed (as)'in şefaatçi olduğunu ona gitmelerini tavsiye edecekleri, çeşitli eserlerde kaleme alınmış ve Lutfî Efendi'nin eserinde de "kıyâmet destânı" ismiyle yer almıştır. Aşağıdaki beyitte anlatılmak istenen nokta bu durumdur. O zorlu günde, ancak Allah'ın izin verdikleri şefaatçi olabilecekler ve orada gözlenen şefaat kapısı, Hz. Muhammed (as) 'in yüce dergâhının kapısıdır.

Gözlenir rûz-i cezâ bâb-ı şefâ'at fethine
Enbiyâya dergeh-i vâlâ Muhammed Mustafâ[1444]

İkinci örnekte de Efe Hazretleri, Hz. Peygamber'e yüz tutulmasını ve onun dergâhına varılmasını öğütlemektedir. Zira onun dergâhına varanlar ebedi devlete, saadete ermektedirler ve Allah'ın kabulüne mazhar olmaktadırlar. Hz. Peygamber'in dergâhı, hidayet kapısı, insanlığa sevginin, fedâkarlığın, şefkatin, ahlâkın, iffet ve edebin uygulamalı olarak

[1443] Cebecioğlu, age, s. 707-708.
[1444] s. 91, ş. 7, b. 6.

öğretildiği, bireyin çevresine ve çevresindekilere karşı sorumluluklarının dağılımı konusunda model olunduğu, nezaketin ve insana verilen değerin en üst seviyede olduğu bir dergâhtır. Asr-ı saadetten kıyamete uzanan bu dergah her zaman açık ve ziyaretçilerini, gönüllülerini beklemektedir. Efe Hazretleri, insanları bu dergaha davet ederek onların ebedi kurtuluşa ermelerini istemiştir.

Yüz dut cenâb-ı Ahmed'e
Var dergeh-i Muhammed'e
Mâlik ol bâkî devlete
Kabûl ede Bârî Hudâ[1445]

Başka bir örnekte ise, Hz. Muhammed (as)'in yüce dergâhın açılmasında bir referans bir kilit görevi üstlendiği ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'e hitaben, Mevlâ'nın ihsanı hoş geldin, sen yüce dergâhın kapılarını açarak bu ümmeti yücelerden yüce eyledin ve onlar senin rehberliğinde yürüdükleri yolda Allah'a yaklaştılar denilerek Hz. Muhammed (as)'in İslâm dini ve Müslümanlar için önemi anlatılmaktadır. Yüce dergâh olarak Allah'ın dergâhı kastedilmiş ve Hz. Muhammed (as) bu dergâhın kilidi olarak nitelendirilmiştir.

Safâ geldin eyâ ihsân-ı Mevlâ
Eden bu ümmeti a'lâdan a'lâ
Açılır sende dergâh-ı mu'allâ
Hudâ'ya sende eylerler karâbet[1446]

Bu örnekte ise, dergâh kelimesiyle Allah'ın huzuru kastedilmiş ve insanın cânıyla başıyla Allah'ın dergâhına yüzünü koyması, dergâhın eşiğine yüzünü koyup, bu konuda ısrarcı olduğu takdirde, Allah'a yakınlık kazanacağı belirtilmiş ve kulların ağlamaktan çekinmemesi, samimi gözyaşlarının şefkati ve sevgiyi gerçekten hak eden yegane unsur olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Allah (cc)'ın dostlarını, çeşitli şekillerde sınadığı, onların ise gerek bu sınanmanın etkisiyle fakat bundan daha fazla, sınanmayı

[1445] s. 109, ş. 31, k. 4.
[1446] s. 123, ş. 52, k. 3.

kazandıklarında gelen ödülden dolayı daima gözleri yaşlıdır. Bunlar zaman içerisinde değişerek, nedamet,korku, ümit, sevinç gözyaşları olabilirler.

Bin cân ile sen dâimâ dergâhe yüzün koy
Dostlarını bak dâimâ giryân eder Allah[1447]

Lutfî Efendi, erenlerin dergâhının yerini sorduğu, kendisine dergâhın her yanda olduğu fakat kendisinin aradığının şânı yüce bir pîrde olduğu, eğer aklı ve muhakeme gücü varsa onu bulabileceğinin söylendiğini anlatarak, aslında bu konuda kendisinin aktarmak istediklerini de söylemektedir. Erenlerin dergâhı ona ulaşmak isteyenler için her yerdedir ve samimiyetle istenerek arandığında ona kolayca ulaşılmaktadır. Buradaki dergâh ile anlatılan tasavvufî eğitimin verildiği tekkedir.

Sordum erenlerin dergâhı kanda
Dediler ki dergâh olur her yanda
Senin aradığın bir âlî-şânda
Var ise bulursun iz'ânın senin[1448]

Mevlânın dergâhında el açıp lütuf isteyenler, o dergahın dilencisi olanlar, Allah'ın yakınlığını kazanıp devlete erenlerdir. Hüdâ'nın dergâhından nasîb alanlar, beylerin seyrânında devran eyler. Allah'ın dergâhında el açan kullar, O'nun bitimsiz lütfundan ve rahmetinden elbette nasiplenirler, zira O, ayette de buyurduğu gibi, kapısına gelenleri boş çevirmez, her kulun isteğine kulu için en uygun ve hayırlı yanıtı verir[1449]. Beyitte geçen diğer önemli kavram da "nasîb alma" kavramıdır. Nasib almak, tarîkatlerde önemli bir kavramdır. "*Tarikate giriş törenini ifade için kullanılan bir terimdir. Özellikle Bektaşîlerde, tarîkate girmek isteyen kişiye bir tören uygulanır ve buna nasîb almak denir tarîkate girene de nasibli denir.*"[1450] *"Bektaşî tarîkatına girmek isteyen kişi önceden bir "rehber" edinir. Bu işe*

[1447] s. 481, ş. 556, b. 4.

[1448] s. 423, ş. 477, k. 3.

[1449] Halbuki Rabbiniz: «Bana yalvarın, dua edin ki size karşılık vereyim. Çünkü bana ibadet etmekten kibirlenip yüz çevirenler yarın horlanmış olarak cehenneme gireceklerdir.» buyurdu40/60.

[1450] Cebecioğlu, age, s. 536.

nasib almak denir. Rehber tarîkat adayını bir süre dener. Bundan sonra dergâh veya cem evinde toplanılır. Rehber tarîkata girecek câna abdest aldırır ve nasib alma töreni başlar."[1451] *Nasib alma, Bektaşîlik'te özel bir ayin olmakla birlikte sadece bu yönüyle kullanılan bir kavram değildir. Nasib kelimesiyle ilgili deyimler ve atasözleri Türk toplumunda yaygın olarak kullanılmaktadır. "Nasib olursa gelir Hind'ten Yemen'den, nasib olmazsa ne gelir elden" bunların sıkça kullanılanlarından biridir. Efe Hazretleri'nin bu dörtlükte kasdettiği anlam da Allah'ın dergâhından nasîb almak, yani tarîkat-ı Muhammediye'ye tabi olmaktır. Hz. Muhammed (as)'e tabi olup, Allah'ın dergâhının kapısında nazlı niyazlar ile el açıp, dilekte bulunanlar, Allah'a yaklaşırlar.*

Dergâh-ı Mevlâ'da sâil olanlar
Kurb-i İlâhî'de devlet bulanlar
Bu dergâhden Lutfî nasîb alanlar
Seyrân-ı mîrânda devrân eylemiş[1452]

Hidâyet güneşi, gönül mülkümüzü aydınlattı, İlâhî dergâhın kapıcısı bizim için yeterlidir. İlâhî dergâhın kapıcısı olarak takdim edilen kutlu kimse, Hz. Peygamber'dir ve gönlü hidâyet güneşiyle aydınlanan iman sahipleri için, onun rehberliği, örnekliği, kavli ve fiili hadisleri yeterlidir, onların Kur'ân'dan ve peygamberden başka kaynak aramasına gerek yoktur.

Hurşîd-i hüdâ mülk-i dili kıldı münevver
Dergâh-ı İlâhî'deki derbân bize besdir[1453]

Lutfî Efendi, dergâhda kabul edilmenin şartı olarak ise, cân ve baştan geçmeyi getirmiştir. Sevgiliye sadakatin ilk ölçüsü kendi benliğinden geçebilmek, bunun insandaki temsili olan, cân ve baştan geçebilmektir. Sevgilisi uğrunda en kıymetli varlığı olan cânını hiçe sayabilenler, Allah'ın emirlerini yerine getirebilmek için her şeyi göze alanlar, en ufak bir

---

[1451] Cemal Sofuoğlu- Avni İlhan, *Alevîlik Bektaşîlik Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfi Yay., Ankara-1997, s. 117-118.*
[1452] s. 298, ş. 289, k. 7.
[1453] s. 195, ş. 142, b. 4.

zorlukta kaçmak için bahaneler sıralamayanlar bu dergâhın kabul şartını yerine getirmiş ve onun dervişlerinden olmaya hak kazanmışlardır.

Ger dilersen Lutfiyâ makbûl-i dergâh olmağı
Cân u bâşından geçerler sâdık-ı cânâneler[1454]

Dergâh'ın bir özelliği de onun kapısında bekleyenin kendisini ziyaret edecekleri gözlemesi ve gönülleri mest eden cânâna yakınlık kazanmak için yanıp yakılmalar beklemesidir. Dergâhın kapısındaki görevli sevgilinin ne istediğini ve ona nasıl yakınlık kazanılacağını bildiği için kapıya gelen talibden taleplerde bulunmakta ve samimi niyazlar istemektedir. Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, dergâhın her zaman açık olması ve dergâhtaki görevlinin, her an dört gözle dergâhı ziyaret edenleri beklemesidir. İnsanlardan beklenen bu anlamda biraz kıpırtıdır, biraz istek ve çabadır, diğer bütün şartlar hazır beklemektedir, bir kıvılcım çakıldığında hidâyet mumu yanmaya hazırdır.

Derbân-ı der-i dergâh gözler seni bil her gâh
Kurbiyyet-i dildâre bir sûz ü güdâz ister[1455]

Ayete telmih yapılan beyitte, Allah'ın kullarını, onların kendi kendilerini sevdiğinden daha fazla sevdiği ifade edilmektedir. Dergâh kelimesi ise edebiyatta kullanılan önemli unsurlardan biri olan sabâ rüzgârı ile birlikte kullanılmıştır. Sabâ rüzgârı sevgilinin dergâhının kapısına giden bir haberci, onun zülfünün tellerini okşayan âşığın hayal eli, âşıktan niyazlar taşıyan bir mektuptur. Sen bir toz tanesi olarak bile olsa sevgilinin dergâhının eşiğine giden onun kapısına yüz süren sabâ rüzgârının içerisinde ol ve bil ki, kapısına gittiğin sevgili seni herkesten daha fazla seviyor düşünüyor ve iyiliğini istiyor. O gönderdiği kur'ân'da da bunu ifade etmiştir.

Seni senden dahî artık sever ol nûr-i cemîl
Der-i dergâhe giden bâd-ı sabâya gubâr ol[1456]

[1454] s. 198, ş. 146, b. 6.
[1455] s. 201, ş. 153, b. 4.
[1456] s. 324, ş. 326, b. 3.

Yüceler yücesi Mevlâ, Muhammed Lutfî gibi binlerce kulun, dergâhının kapısında sana yakarmaktadırlar. Onlar hamd ve senânın ancak sana yaraşacağını ve senin dergâhına gelen fukarâların zengin olacağını bilerek sevgi ve saygıyla, ta'zimle sana seslenirler. Senin dergâhının en yüce dergâh olduğunu, onun kapısında el açanların asla boş döndürülmeyeceğini ve kendilerini ancak ve ancak senin çıkar gözetmeden sevip, kollayacağını bilirler ve onun kapısında ısrarla, içeriye alınıncaya kadar beklerler, içeriye alındıklarında ise ona layık olabilmek için ellerinden geleni yaparlar.

Muhammed Lutfî gibi bin gedâlar
Der-i dergâhına eyler sedâlar
Bu dergâhda bây olur fukarâlar
Sana hamd ü senâlar şâyân ancak [1457]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde önemli yer tutan su ile dergâh kelimeleri bir arada kullanılmış ve suyun toprakla direk temas eden ve yerde ilerleyen bir madde olmasından dolayı onun dergâhın eşiğine yüzünü sürdüğü ifade edilerek güzel bir hüsn-i ta'lil san'atı yapılmıştır. Efe Hazretleri, kendi şahsına suyu örnek göstererek, onun gibi yüzünü dergâhın eşiğine sür ve kullarına çok merhametli olan Allah'ı gözle demektedir.

Lutfiyâ sular gibi yüz sür der-i dergâhe sen
Kuluna erhâm olan Allah'ı gözler gözlerim[1458]

Pişmanlık içerisinde merhamet istenen bir beyitte ise, yâ Rab, dergâhının kapısına yöneldik ve niyaza durduk sen kerem sahibisin, şanının bir boyutu da cömertliğindir bizlere merhamet et ki biz işin aslını göremedik, ancak şimdi uyandık ve gerçekleri görmeye başladık denilerek af talep edilmektedir.

Dutduk der-i dergâhe niyâz yüzünü yâ Rab
Ey şân-ı kerem merhamet et şimdi uyandık[1459]

[1457] s. 318, ş. 317, k. 10.
[1458] s. 341, ş. 355, b. 5.
[1459] s. 314, ş. 311, b. 6.

3.2.40. Âgâh

"*Âgâh kelimesi, sözlükte, vâkıf, muttalî, müteyakkız, âşinâ, dikkatli, haberdâr, uyanık vb. anlamlarla karşılanmaktadır. Tasavvufî terim olarak ise, halden anlayan, doğru yolu gösteren, mânen ve maddeten darda kalanların imdâdına yetişen bilgin ve olgun Hak adamı, hoşgörülü ve kalb gözü açık velî anlamlarında kullanılmaktadır. Özellikle Mevlevîlikte önemli bir kavramdır. Mevlevî dervişleri sabah namazı için uyandırırken: "Âgâh ol erenler", derler. Olgun dervişe "âgâh cân" denir. Birini teskin etmek veya dikkatini bir noktaya çekmek için: "Âgâh ol yâ hû" denir.Bu deyim kendine gel, dikkatli ve uyanık ol manasına gelir. Zikirden maksad gönlün daima Hakk'ın huzurunda, mahabbet ve hürmet vasfıyla âgâh olmasıdır. Bu âgâhlık olursa zikrin gayesi hasıl olur. Zikrin özü ve ruhu gönlün Hak'tan âgâh olmasıdır.*"[1460]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde âgâh kelimesi, gönül ve göz için kullanılmakta ve manevi uyanıklığı anlatmaktadır. Zaman zaman uyanık anlamına gelen bîdâr kelimesiyle dönüşümlü de kullanılmıştır. Âgâh olması dervişin veya Hak yolunun yolcusunun en önemli özelliklerinin başında gelmektedir. Zira uyanık olmayan sırlara muttali olamaz, gaflete dalıp, cânânından uzaklaşır. Âşık her an sevgilinin teşrifi ümidiyle canlı ve uyanık kalır, sevgili aniden teşrif ettiğinde âşığını gaflet içerisinde uyur görmek istemez ve böyle gördüğü âşığın samimiyetinden, doğal olarak, şüpheye düşer. Bundan dolayı Hak âşığı gönlünü her zaman uyanık tutmalı, Hakk'ın esmâsının zikriyle gönlünü güçlendirmelidir ki cânânın teşrifinde âgâh olsun.

Konuyla ilgili ilk örnekte iftar sofrasındaki oruçlunun hâlinden bahsedilmekte ve onun uyanık olduğu ifade edilmektedir. Rahmân'ın ziyâfeti bu aydır, iftar sofrasında oruçlu uyanıktır, mağfiret ve merhamet ne yüce makamlardır, Allah için oruç tutanlar bu yüce makamlara ulaşacakları için onlara pişmanlık yoktur. Oruç nefis terbiyesinde önemli bir araç olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır. Sûfîler nefis ve irade terbiyesinde orucu çok etkili bir teknik olarak kullanmışlardır. İsteklerinin yerine getirilmemesiyle zayıflayan nefis, boyun bükmeye ve kendi acizliğini anlamaya

---

[1460] Uludağ, age, s. 24.

mahkum olmakta buna paralel olarak da Allah'ın yüceliğini bilmektedir. İftar sofrasındaki oruçlu, açtır fakat yememesi gerekmektedir, dolayısıyla bu noktada fiziki ihtiyaçların yerine dini ihtiyaçlar hakim olmuş ve öncelikler yeniden belirlenmiştir. Oruçlu orucunu tamamlamak için ezanın okunmasını ve iftar vaktinin girmesini beklemekte, ancak o zaman orucunu adabına uygun şekilde saygıyla açmaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda oruçlunun eğer bilincinde olarak oruç tutan bir kul ise ruhen ve gönül olarak uyanık olduğunu söylemek gerekir. Böyle bir kul ise Allah'ın rahmetini ve merhametini hak etmektedir.

Ziyâfet-i Rahmân Lutfî bu mâhdır
İftâr sofrasında sâim âgâhdır
Mağfiret merhamet ne âlî-câhdır
Sâim-i lillâhe nedâmet mi var[1461]

Allah (cc)'ın istediği kulların doğru ile yanlışı ayırt edebilmesidir ki bu da ancak hakîkatlere âgâh olmakla kazanılan bir hâldir. Allah aşkıyla mest olan kul dergâhın kabul şartlarından birini yerine getirmiş olur, hakîkatlere uyanık tavrıyla, Allah'ın yolunda ilerler, bu özellikleri kazandıktan sonra ise, gönül gözü, iyi ve doğruyu, kötü ve yanlıştan ayırt etme özelliği kazanmaya başlar. Farkındalık çok önemli bir özelliktir, gönül uyanıklığının işaretidir, insanın kendinin farkında olması, Allah'ın kullarından ne istediğinin ve kendi davranışlarının nasıl olduğunun farkında olmasıdır ki bu kul eğer Allah'ın istediği anlamda yapıcı oluyorsa Allah'ın hoşnut olduğu kul olma yolunda hızla ilerlemektedir. O şeytanın adımlarını değil, Hz. Peygamber'in adımlarını takip eder.

Mest makbûl-i dergâh olur
Hakîkate âgâh olur
Râhı da kıble-gâh olur
Dil dîdesi ferrâk ola[1462]

Uyanık gözlerin, dünyanın maddi ve alçak yanını görmeyecekleri,

[1461] s. 203, ş. 155, k. 5.
[1462] s. 105, ş. 24, k. 8.

bu görüntülerin onlara görünmeyeceği ifade edilmiş ve sevgiliyi isteyenlerin cihânın gülbahçesine rağbet etmeyecekleri vurgulanmıştır. Beyitteki görünmez ifadesinden kasıt, maddenin göze görünmediği değil, onların bu basit ve maddi unsurlara ehemmiyet vermediğidir. Yoksa elbette dünyanın insanları kendine bağlayan cazibesi onlara da görünmekte ve onları da cezbetmeye çalışmaktadır, fakat onlar buna rağbet etmemekte ve gözlerini gönüllerini uyanık tutarak, cemali seyran etmek istemektedirler.

Dünyâ-yı denî dîde-i bîdâre görünmez
Gülzâr-ı cihân tâlib-i dîdâre görünmez[1463]

Lutfî Efendi'nin kendi şahsında ettiği tavsiyelerden birine yer verilmekte ve ey Lutfî, mestlerin sırrına uyanık ol, mey içenlerle birlikte ol ve bunu zamanenin bir ferdine bile söyleme denilmektedir. İlâhî aşk şarabıyla mest olmuş olanlar sırlarla doludur, onlarla aynı meclisi paylaşıp farkında olarak veya olmayarak aşikar ettikleri güzellikleri fark edebilmek bunun için de uyanık olmak gerekmektedir.

Lutfiyâ sermestlerin sırrına âgâh ol bugün
Mey-keşâne hem-dem ol ferd-i zemâne söyleme[1464]

3.2.41. Velâyet-Evliyâ

"Velâyet, kelime olarak, birine yaklaşma, yakınlık, akrabalık, hüküm vb. anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî anlam olarak ise, nefsinden fânî olduğunda, kulun Hak ile hareket etmesi, Kur'ân-ı Kerim'deki "Allah mü'minlerin velisidir"[1465] *ayetine göre, tüm inananlar Allah'ın dostudur. Allah'ın kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir. Yine bu tecelli, hâl, ilim, zevk vs. gibi şekillerde olabilir. Velâyetin zirvesi, kulun halkın, zamanî durumlarına göre işlerini idare etmek üzere, Hakk'dan halka irca olunmasıdır."*[1466]

[1463] s. 290, ş. 277, b. 1.
[1464] s. 503, ş. 590, b. 6.
[1465] Doğrusu onların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur 3/68.
[1466] Cebecioğlu, age, s. 754.

"Veli ise, kelime olarak, dost anlamında kullanılmaktadır. Veli kelimesi, hem fail, hem de mef'ûl anlamındadır. Fail olarak, taat halinde devamlı olan kişiyi; mef'ûl olarak da, Allah'ın nimetleri üzerinde devamlı olan kulu ifade eder. Kısaca, sürekli olarak taata devam eden, isyandan uzak duran şehvetlerden kaçınan âriflere, veli denir. Veli kelimesinin çoğulu evliyâdır."[1467] *"Hıfz, Allah'ın velisini hata veya günahta devam veya ısrar etmekten muhafaza etmesi, günah işleyince de tevbe nasip etmesidir. Enbiyâ için ismet ne ise, evliyâ için de hıfz odur. Enbiyâ masûm, evliyâ mahfûzdur. Vâsıtî'ye, velî velîliğinde nasıl beslenir, nasıl terbiye görür? diye sorulmuş. O da: "Allah velîsini başlangıç halinde ibadeti ile, olgunluğunda lütufları ile örterek terbiye eder. Sonra onu kendisi için takdir edilen İlâhî vasıf ve sıfatlara nakleder, daha sonra vakitlerini Allah için geçirmenin zevkini tattırır." Demiştir. Velînin alâmeti üçtür: meşguliyeti Allah iledir, firarı Allah'adır, dert ve düşüncesi Allah'tır, denilmiştir."*[1468]

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, bu kavram, velâyet,veli ve evliyâ olarak çeşitli türevleriyle kullanılmıştır. Bu başlıktaki kelimeler, şiirlerde daha çok velâyet makamına ulaşanlar nitelenirken veya bu makamın özellikleri anlatılırken kullanılmıştır. Hz. Muhammed (as)'in ezelden kerem gösteren ve cömertliği tavsiye eden olduğu anlatılmış ve nebîlerin ve velîlerin onun fermânını gözleyip beklediği ifade edilmiştir. Nebîler ve velîler onun fermânını beklemektedirler, zira Hz. Peygamber onların pîridir. Onlar onun rehber olduğu yolda yolcudurlar, başları dara düştüğünde, Allah'ın izniyle mesafeler ve âlemler arasındaki mesafeler dürülmekte ve pîrleriyle görüşüp halleşebilmektedirler. Beyitte anlatılmak istenen de budur.

Enbiyâlar evliyâlar muntazır fermânına
Lutfiyâ ezel kerem-fermâ Muhammed Mustafâ[1469]

Velîlerle ilgili yapılan bir tesbit de ise, yeniden dirilme gününe kadar yeryüzünde velîler noksan değildir, veliler o güne kadar mevcuttur denilmekte, fakat, Efe Hazretleri'ni dönemine baktığında hüzünlendiren bir nokta vardır ki o da, din meydânının erlerinin yeterli sayıda kalmamış

[1467] Cebecioğlu, age, s. 754-755.
[1468] Kuşeyrî, age, s. 348-351.
[1469] s. 92, ş. 7, b. 15.

olmasıdır. Allah (cc) son peygamber geldikten sonra, artık peygamber göndermemiş, ancak toplumlardaki yol gösterici, insanları uyarıp Allah'ın yoluna kılavuzlayıcı mürşid ihtiyacını, velilerle sağlamıştır. Bundan dolayı Lutfî Efendi, yeniden dirilme gününe kadar yeryüzünden velîlerin eksik olmadığını, Allah'ın izniyle onların manevi himmetleriyle insanların korunduğunu vurgulamıştır.

Rûz-i haşre dek muhakkak evliyâ noksan değil
Şîr-i meydân-ı diyânet kâfî mikdâr kalmamış[1470]

Yukarıda bahsedilen bu mübarek zatlardan biri de Lutfî Efendi'nin müntesibi bulunduğu Küfrevî Hazretleri'dir. Efe Hazretleri, dönemine işaret ederek, ey cân velâyetin zirvesine sen mühür vurdun, zirve sensin, sen zamanın nurlu güneşi olan pîr-i Şirvânî'sin demektedir. Lutfî Efendi'nin hayatının baharında, meclisine oturduğu, halkasına dahil olduğu, dolayısıyla hayatında çok mühim bir yere sahip olan Şeyh Muhammed Küfrevî, döneminin parlayıp etrafını aydınlatan manevi güneşidir. Eserinde, Küfrevî Hazretleri'nin, kendi hayatındaki yerini anlattığı beyitlerden biri de bu beyittir.

Kemâlât-ı velâyâtın çü sensin hâtemi cânâ
Münevver neyyir-i a 'zam zemânda pîr-i Şîrvânî[1471]

Beyitte, Hz. Ebû Bekr'in velâyet rütbesinde bir insan-ı kâmil olduğu anlatılmaktadır. Hz. Ebû Bekr'in özellikleri sayılırken, onun, sadâkat ülkesinde dönemin padişahı olduğu ayrıca, Bir velî ve insan-ı kâmil olduğu, dolayısıyla kendini aştığı ve Allah'ı ve O'nun Resûlünü her şeyin önünde tuttuğu vurgulanarak, cihanda velâyeti kesin olan dört velînin olduğu bunların da, çehar-yâr-ı güzîn olduğu anlatılmaktadır. Onlar Hz. Peygamber'in zor günlerinde mallarıyla ve canlarıyla onun yanında yer almışlar ve bu hizmetten onları hiçbir şey uzaklaştıramamıştır. Onun huzurunda nasıl teslimiyet sahibiyseler, onun düşmanlarına karşı da bunun tam tersi şiddetlidirler. Onlar kendilerine bakıldığında hal ve hareketleriyle, Hz.

[1470] s. 295, ş. 284, b. 5.
[1471] s. 566, ş. 675, b. 6.

Peygamber'i hatırlatacak kadar onunla hemhâl olmuşlar ve velâyet mertebesine ermişlerdir.

Ebû Bekr'i sorarsın benden ey cân
Sadâkat kişverinde şâh-ı devrân
Velâyet rütbesinde kâmil insân
Cihanda dört velî Hakkâ velîdir
Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir[1472]

İnsanlardaki hidâyet eserini anlamanın bir yolu da onların velîlere gösterdiği saygı ve ilgidir. Burada eser kelimesiyle anlatılmak istenen anlam, bir hidâyet kırıntısı, hidâyete ait küçük bir işaret, Allah'ı ve Resûlünü bilip inanmadır. Velîlerin ayağında bir zerre toz olmak, onlara saygıda kusur etmeyip, bağlılık göstermek, hidâyetin küçük bir göstergesi olarak sayılmıştır.

Hidâyetden eser kimde ki vardır
Velîlerin kademine gubârdır[1473]

3.2.42. Muvahhid

"*Muvahhid, kelime olarak, vahdete, Allah'ın birliğine inanan anlamına gelmektedir. Ebû Abdullah b. Cellâ, ana-babası tarafından Allah yoluna vakfedilmiş bir gönül eriydi. Âbid, zâhid ve muvahhid kavramlarını şöyle açıklardı: "övgü ve yergiyi eşit gören zâhid, farz ibadetleri tam ve zamanında yapmaya çalışan âbid, bütün fiilleri Allah'a ait gören, Vâhid'den başkasını görmeyen muvahhiddir."*[1474] *Muvahhid, kelime-i tevhidin anlamını zihninde ve kalbinde tam olarak gerçekleştirip davranış haline getirmiş kimsedir. Kelime-i tevhidde, önce her şey yok sayılmakta, sonra ise sadece Allah'ın var olduğu, ifade edilmektedir, yegâne varlık O'dur, muvahhid tam da bu düşüncededir. Davranışlarını bu düstura göre ayarlamaktadır.*

Efe Hazretleri, eserinin temelini vahdet düşüncesi üzerine kurmuş ve

[1472] s. 240, ş. 208, bend 1.
[1473] s. 241, ş. 208, bend 6.
[1474] Yılmaz, age, s. 130.

bu temel üzerine tevhid binasını yükseltmiştir. Eserinde Allah'ın birliğini yegane var olduğunu, kesret yurdu olan bu dünyaya gönderilen insanın vazifesinin kesrete iltifat etmeyip, vahdete ulaşmak için gayret sarfetmek olduğunu ısrarla vurgulayarak muhataplarını bu hassas konuda uyarmıştır. Zira insanlar bu konuda hassasiyet göstermediklerinde farkında olmadan kendilerine putlar yapmakta ve yine fark etmeden onlara tapmaktadırlar. Gönüllerinin sahibinin Allah olduğunu unutanlar orayı maddi sevgilerle bir puthaneye çevirmekte ve bazen paraya, bazen eşyaya bazen insana tapmaktadırlar, ve onları Allah'tan üstün tutmalarının onlara tapma anlamına geldiğini fark etmedikleri için bu hatalarından dönmeleri de kolay olmamaktadır. Fakat muvahhidler, gönül saraylarının sultânının sadece Allah olması gerektiğinin bilinciyle, gönüllerini O'na vermekte ve O'nu hiçbir şeyle eşdeğer tutmadan tek ona tapmaktadırlar. Kendiler böyle yaptığı için Allah da onları mükâfatlandırmakta ve melekleriyle desteklemektedirler. Lutfî Efendi de konuyla ilgili ilk örnekte, bu konuyu ele alıp işlemiştir. Melekler muvahhidi tavaf etmekte, dilekler tevhid ile kabul olmaktadır, îmânın kalbi boyutu olan tasdik ile bilekler kuvvetlenmekte ve kuvvet isteyenlerin îmânı korumaları gerekmektedir. Lutfî Efendi, muvahhidi anlatırken îmânın dil ve kalb boyutuna dikkat çekmekte, dil ile ikrar kalb ile tasdikten bahsetmekte ve en önemli mevzunun îmânın korunması olduğunu vurgulamaktadır.

Muvahhidi tavâf eder melekler
Tevhîd ile kabûl olur dilekler
Tasdîk ile kuvvet alur bilekler
Kuvvet ister isen hıfzet îmânı[1475]

Diğer örnekte ise, muvahhidin mürşidinin vahdet nûrundan eriştiği, tevhidin feyzinin yeri ve göğü ikram altında bıraktığı anlatılmaktadır. Muvahhid, vahdetten başka bir unsur tanımadığı için onun mürşidi nûr-i vahdettendir. Tevhidin feyzi yer ve göğü feyzinin ikramı ile doldurmuştur.

Nûr-i vahdetden erişdi mürşidi muvahhidin
Feyz-i tevhîd Arş ü ferşi zîr-i ikrâm eylemiş[1476]

[1475] s. 567, ş. 677, k. 3.
[1476] s. 296, ş. 286, b. 4.

Îmân sahibi ve muvahhid olan ihtiyar adam, her an yaratıcısını zikreder, Allah yolunda varlığını yok eylemiş ve gönül sahrasını gül bahçesine çevirmiştir. Zira gönül sahrasını gül bahçesine çevirmek için varlıktan geçip vahdete varıp muvahhid olmak ve her daim Allah'ı zikretmek gerekmektedir.

Mü'min ü muvahhid ihtiyâr âdem
Hâlıkını zâkir olur dem-â-dem
Hak yolunda vârın eylemiş adem
Sahrâ-yı gönlünü gül 'ızâr eyler[1477]

3.2.43. Derd-dermân

"*Derd, gam, ızdırap, elem anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf terimi olarak ise, ilâhi aşk anlamında kullanılmaktadır, fakat bu, istenen bir derttir. En büyük derd dertsiz olmaktır. "Allah derdini artırsın" bir Mevlevî deyimidir. Derdli âşık demektir.*"[1478] *Dermân ise, derdin ilacı, şifası çaresi anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufî gelenekte derdin dermanı yine derttir. Efe Hazretleri'nin eserinde belki de en çok işlediği konu dert ve dermândır. Dert, Allah'a yakınlığın göstergesi, derdi derman bilmek ise, manevi yükselme vesilesidir. Dert dermandır çünkü, insana acziyetini idrak ettirir ve Allah'ı hatırlatır.*

"*Araştırmalarla da ortaya konduğu gibi, İnsanlar, sıkıntı, baş edemedikleri problem, kendilerinin veya yakınlarının hastalığı veya ölümü gibi durumlarda, ya tamamen dinden ve Tanrıdan uzaklaşma veya tamamen Tanrıya yönelme gibi iki tür tutum sergilemektedirler. Dindarlık düzeyi belli seviyede olan ve temel dini hassasiyetleri kazanmış bireylerde, bu tür kritik durumlarda Tanrıya yönelme daha yaygın olarak gözlenen bir tutumdur.*"[1479] *Psikoloji çalışmalarında bireylere verilecek en ağır psikolojik cezânın bireyi yok sayma, ondan ilgiyi ve sevgiyi esirgeme olduğu*

[1477] s. 231, ş. 194, k. 2.
[1478] Cebecioğlu, age, s. 214.
[1479] Murat Yıldız, "*Ölümle İlgili Genel Tutumlar*", Akademik Araştırmalar, 1996-kış, s. 181.

ifade edilmektedir."[1480] *Bu çalışmaların sonucu, tasavvuf öğretisine ve sûfî psikolojisine uygulandığında; Allah kuluna dert vemiştir demek ki onu yok saymamıştır ve kulunun farkındadır, verdiği sıkıntıyla onun kendisine yönelmesini isteyerek verilen derdin arka planında kulunu sevmesi ve ona iltifat etmesi bulunmaktadır şeklinde bir yargıya varılabilir ki mutasavvıfların yaptığı da budur. Allah kulunu sevmekte onu önemsemekte ve kendisine yakın olmasını istemektedir, bu yakınlığı da bazen sevinçli durumlarla bazen de sıkıntılı durumlarla temin etmektedir.*

Klasik edebiyatta kullanılan unsurlardan konuyla ilgili olanı da psikoloji sahasındaki araştırmalarla paralellik arz etmektedir. Edebî sahada eserlere konu olan, âşığı en çok üzen yaralayan durum sevgilinin, kendisini yok sayarak ağyâra, düşmana iltifat etmesidir. Halbuki o sevgiliden gelecek bir işarete susuzdur. Ma'şuğundan gelecek iltifat değil, cefâ olsa da âşık razıdır, hoşnuttur, çünkü sevgili kendisinin varlığını kabul etmiş ve âşığına karşı tepkisiz kalmamıştır. Gönlünde sevgilinin müjgânının oklarından iğne ucu kadar yarasız yer kalmasa da, sevgili kendisini gamze kılıcıyla lîme lîme doğrasa da, nergis gözleriyle uyuşturup rüsvâ eylese de, âşık bu durumlara daha fazla mübtelâ olmak ister. Zira her bir ok sevgiliden bir parçadır, her bir yara sevgilinin, âşığına bir iltifatıdır.

Efe Hazretleri'nin eserinde dert, hemen her şiirde geçen bir kavramdır. O bu kavramı tasavvufî açıdan işlemiş ve bir sûfî gözüyle analiz etmiştir. Ona göre Allah'ın adeti sevdiği kullarına dert vermesidir, kullar bu dert sayesinde O'nun merhabasını hak ederler. Lutfî Efendi, en büyük derdin bir derde sahip olmamak olduğunu ifade ederken, adeta konuyla ilgili ayet ve hadislere telmihte bulunmaktadır. Allah (cc) dünyayı insanlar için bir imtihan mekanı olarak düzenlemiş ve onları âhiret âleminde yüce mevkilere çıkarmak için zaman zaman zorlu, sıkıntılı imtihanlara düçar etmiştir. Îmân ehli olmayanlar için ise durum tamamen farklıdır, onlar bütün güzellikleri bu dünyada yaşayıp, ahiret âlemine bir şey bırakmadıkları için orada bir istekte bulunma hakları da olmayacaktır. Îmân ehli olmayanlar ellerinde bulunan nakdi son kuruşuna kadar burada tüketirken, îmân sahipleri ise, sermayelerini imtihanlarıyla katlayarak diğer âleme göçmektedirler.

[1480] Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yay., İstanbul-2004, s. 330.

Bütün bunları bilen ve göz önünde bulunduran Lutfî Efendi, derdinin dermanını dert olarak görmüş ve ehl-i îmânın dertli olduğunu söylemiştir. Fakat inananlar uyanık olmalı ve bu iltifatı fark ederek şikayetten ve sızlanmaktan korunmaya çalışmalıdırlar.

Derdim derdime dermân
Vermiş elime fermân
Derdsizlik büyük derttir
Dertlidir ehl-i îmân[1481]

Başka bir örnekte ise, Hz. Peygamber'in her iki âlemde de dertlere derman olduğu, dertlere şifa bahşeden tabib olduğu ifade edilmiştir. Miraciyede yer alan beyitte, Allah (cc)'ın Hz. Peygamber'e miracda hitabı olarak verilen kısımda, inananlara selam yollayıp, Hz. Peygamberin iki âlemde de maddi-manevi dertlere tabib olduğu ifade edilecek şekilde bir hitap kullanılmıştır. Hz. Muhammed (as)'e Peygamberlik verildikten sonra, insanların manevi dertler ve bunların getirdiği maddi hastalıklar içerisinde yüzdükleri toplum, yeniden yapılanmaya ve îmân nûruyla aydınlanmaya başlamış, insanlar Allah sevgisiyle doyuma ulaşmış ve küfrün, şirkin karanlığından hidâyet çerağıyla kurtulmuşlardır.

Götür bizden selâmımı Habîb'im
İki âlemde derdlere tabîbim[1482]

Başka bir beyitte ise, derdin kimlere verildiği ve verilme sebebi açıklanmıştır. Hudâ'nın, sevdiğine dert verme adetidir. Fakat verdiği bu dert, O'nun kuluna merhaba demesine sebep olur. İnsanlar dünya denen bu imtihan sahrasında dertleri, sevgiliden gelen bir elçi olarak kabul edip ona göre muamele ettikleri takdirde, sevgili, memnuniyetini âşığına iltifat edip merhaba diyerek ifade etmektedir.

Hudâ'nın âdetidir sevdiğine derd verir
Derd ise sebep olur kendi merhabâsına[1483]

[1481] s. 675, ş. Mâniler, Mâni 14.
[1482] s. 67, ş. Mirâcü'n-Nebî, b.169.
[1483] s. 501, ş. 588, b. 3.

Bir başka beyitte ise, Hz. Peygamber'e de çok fazla ve çeşitli dertler verildiği belirtilerek, dert kötü bir şey olsa Allah (cc)'ın onu habîbine vermemesi gerekir, oysa herkesten fazla ona vermiştir, düşüncesine dikkat çekilmek istenmiştir. Derdin Mevlânın lütfuna vesile olduğu da vurgulanmıştır.

Derdine mihmân olur Mevlâ'sı eder kerem
Envâ-ı derdi verip çünki Mustafâ'sına[1484]

Efe Hazretleri, kendisinin şahsında muhatabına seslendiği bir beyitte ise, teselli dolu mısralar sıralamıştır. Lutfî ağlama Hudâ cömerttir, dertlinin derdini bilmektedir, sende derd varsa Mevlâ, bunun farkındadır demekte ve sabırda son noktaya gelindiğini belirtmek için sonsuz sabrımı Nil nehri alıp gitti demektedir. Bu rada vurgulanmak istenen temel konu derdi verenin dert sahibini gördüğü ve derdin altında ezilme korkusuna kapılıp, bu konuda kaygılanılmaması gerektiğidir.

Lutfiyâ ağlama Hudâ Kerîm'dir
Derdlinin derdine Allah Alîm'dir
Sende derd var ise Mevlâ Hakîm'dir
Sabr-i bî-pâyânım Nil aldı gitdi[1485]

Sonraki örnekte ise, Derdin derde dermân olduğu anlatılmakta ve daha öncede belirtildiği gibi Allah'ın dertlileri sevdiği ifade edilmektedir. Derde dermân verenin Allah (cc) olduğu ise, ikinci mısrada anlatılmakta ve Ehad derde dermândır denilmektedir. İnsanın unutmaması gereken nokta bu derdin kendisine bir gayeye yönelik olarak verildiğidir. Kendisinden beklenen ise, bu gayeyi fark edip ona göre strateji geliştirmesi ve uygun tutumu seçerek ki, bu avam için hamd ve sabırdır, uygulamaya geçirmesidir.

Derde dermândır bu derd derdliyi sever Samed
Dermândır derde Ehad fazlı seni bulmaz mı[1486]

[1484] s. 502, ş. 588, b. 4.
[1485] s. 519, ş. 614, k. 6.
[1486] s. 540, ş. 644, b. 7.

Dert konusunda Lutfî Efendi'nin en çok üzerinde durduğu nokta, Allah'ın kendisine sevgili olan kullarını derdine mübtelâ etmesidir. Bu beyitte belirtilen bir başka nokta ise, kişinin Allah indinde makamının yükselmesine vesile olan derdin kul için büyük devlet olduğudur. Dolayısıyla kul diğer bütün konularda da olduğu gibi zahire bakarak hüküm vermemeli, olayların ve durumların arka planını görmeye çalışmalıdır.

Hudâ sevgili abdini eder mübtelâ derdine
O derd Lutfî ne devletdir eder tekmîl makâmâtı[1487]

Hasta gönlün Derdine dermân eder Allah, tevbe edenin afvına fermân edip affeder Allah. Allah, tevbe eden kullarını sever ve onların samimi tevbelerini büyük bir merhametle kabul eder. Kullar işledikleri günahların farkına varıp, hatalarını anlayarak pişman olurlarsa, Allah tevbeleri çok ve güzel şekilde kabul edendir, kullarının yanlışlarından dönmelerini büyük bir sabırla bekler ve tevbe ettiklerinde samimiyetlerinin ölçüsüne göre, tevbelerini kabul eder.

Haste dilânın derdine dermân eder Allah
Tâib olanın afvine fermân eder Allah[1488]

Peygamberlerden sonra en çok derde mübtelâ olanlar evliyânın büyükleridir. Allah'ın derd ehlini daima seyrettiği ifade edilmektedir, sadece bu ifadeden bile, sevilenlerin seyredileceği ve seyredilenler derd ehli ise sevilenlere dert verileceği gibi kolay bir çıkarım yapılabilir. Allah (cc) dert verdiklerini gözlemekte ve dolayısıyla da sevdiklerine dert vermektedir. Onlar da dertlerini teslimiyet ve hamd ile karşılayıp, gidene kadar en iyi şekilde misafir etmektedirler.

Sâdâtda olan ibtilâ kimlerde görülmüş
Derd ehlini gör dâimâ seyrân eder Allah[1489]

Dermân olarak sunulan bir başka reçete ise, kelime-i tevhiddir. Lâ ilâhe illallah zikri, dertlilerin dermânı ve bağışlanmanın fermânıdır. Onun

[1487] s. 549, ş. 656, b. 7.
[1488] s. 481, ş. 556, b. 1.
[1489] s. 481, ş. 556, b. 3.

zikriyle gönüller doyar, kulun derecesi yükselir ve tevhid sırlarına aşina olarak dertlerine derman bulur.

Derdlilerin dermânı
Lâ ilâhe illallah
Mağfiretin fermânı
Lâ ilâhe illallah[1490]

Bu beyitte anlatılan, derd elinden feryâd edildiği halde Lokman'ın gelmemesi ve gece gündüz feryâd ettikleri halde onlara dermân vermemesi, dermanlarının dertleri olduğu içindir. Lokman onlara gelse bile, şiirlerdeki derdin dermân olması anlayışına göre, dertlerini artırmaktan başka onlar için yapacağı bir iyilik yoktur.

Derd elinden dâde geldik gelmedi Lokmân bize
Rûz u şeb feryâd kıldık vermedi dermân bize[1491]

Efe Hazretleri, kendisini dertsiz görüp, refahın karanlıklarında kaldığını söylemekte ve bu gün cüdâlardan olan yarın Hudâ'dan uzak olur demektedir. Dünyâ hayatı âhireti kazanma yeri olduğu için, dünyada âhireti kazanma gibi bir çabası olmayıp Hak'tan ayrı kalanlar orada da Allah'a uzak olacaklardır ki, insan için olup olabilecek en büyük azap bu olsa gerektir.

Aman Lutfî gibi bî-derd olup kalma bu zulmetde
Yarın olur Hudâ'dan dûr olan bugün cüdâlardan[1492]

Bu beyitte daha önce de ifade edilen bir konuya dikkat çekilmektedir. Fakat derdin yeri önemlidir, bu bir maddi hastalık değil, derun derdidir. Gönül derdinin ilacı ise, derdin ziyadeleşmesi olarak verilmiştir. Dörtlükte, gönül derdime dermân aramaktaydım, bana dermânımın dert olduğunu söylediler. Sevgilinin dergâhına kurban aramaktaydım, sevgilinin dergâhına kurban olarak yakışanın canım olduğunu söylediler denilerek iki konudaki ideal davranış açıklanmıştır.

[1490] s. 439, ş. 501, k. 1.
[1491] s. 446, ş. 510, b. 1.
[1492] s. 387, ş. 422, b. 5.

Derd-i derûnuma dermân arardım
Dediler ki derddir dermânın senin
Dergâh-ı dildâre kurbân arardım
Dediler ki cânın kurbândır senin[1493]

Neredeyse konuyla ilgili bütün örneklerde mevcut olan temel düşünce, bu örnekte de kendisini göstermektedir. Söz konusu düşünce, derdini dermân bilmek ve derde derman istememektir. Örnek beyitte, Rahmân'ın sevgisini isteyenler, inci ve mercân gibi maddi unsurlar istemez, derdini dermân bilenler de dertlerine dermân istemezler denilmektedir.

Hubb-i Rahmân isteyenler dürr ü mercân istemez
Derdini dermân bilenler derde dermân istemez[1494]

Derdin tanımının yapıldığı beyitte, dert, inci ve mercan olarak görülmüş ve cân gerdanının mücevherleri olarak nitelenmiştir. İrfânın özünü isteyenler şan ve şöhret istemezler. İnsan dünya hayatında bir tercihte bulunmak zorundadır. Eğer dünyayı tercih ederse âhireti kaybedecek, âhireti tercih ederse hayatında güzellikleri ve huzuru yaşarken bazı zorluklara da göğüs germek zorunda kalacaktır.

Derd ise bir dürr ü mercân gerden-i cân cevheri
Lübb-i irfân isteyenler şöhret ü şân istemez[1495]

Dertden büyük derman ve af, mağfiret sebebi var mı, dert gibi bir kıymet var mı hastaları Allah sever. Halinden şikayetçi olmayıp, Hz. Eyyûb misali hamd ve sabırla hastalığını karşılayan hastaları Allah (cc) sever ve lütuflara nail eder. Zira dertden büyük derman olmadığı gibi ondan büyük af vesilesi de yoktur.

Derden büyük dermân mı var bir sebeb-i gufrân mı var
Derd gibi bir kıymet mi var marîzleri Mennân sever[1496]

[1493] s. 431, ş. 488, k. 1.
[1494] s. 286, ş. 272, b. 1.
[1495] s. 286, ş. 272, b. 2.
[1496] s. 231, ş. 193, b. 4.

3.2.44. Râh-Tarîk

Tarîk ve râh kelimeleri yol demektir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, çok sık kullanılan kavramlardan biridir. Kullanıldığı yere göre kastedilen anlam farklılaşmaktadır. Fakat şiirlerde genelde kullanıldığı anlam, Allah'ın rızâsına giden yol, Hz. Peygamber'in rehber olduğu yol ve ayette işaret edilen, dosdoğru yol anlamındaki sırat-ı müstakimdir.

Efe Hazretleri, ilk örnekte, tarîk-ı Mevlâ terkibini kullanmakta ve bu ifadeyle Allah'ın yoluna işaret etmektedir. Allah yolunda cânın kurbân edilmesini tavsiye etmektedir. Ayrıca canı kurban edince gönlünde îmân kevseri güneş gibi bir feyz kaynağı olarak ortaya çıkmakta, inananların gönlündeki iman goncalarını suya kandırıp canlandırmakta büyütmektedir. Kurtuluş bu goncaların yetişmesiyle, tevhidin gönülde neşvü nemâ bulmasıyla meydana gelmektedir. Bunun için de himmet kemerinin belde bulunması ve iman halkasından kopmamak gereklidir.

Kurbân et tarîk-ı Mevlâ'da cânı
Güneş-veş gönülde kevser îmânı
Tevhîdde bulursun dârü'l-emânı
Himmet kemerini açma belinden[1497]

Aşağıdaki dua mahiyetindeki bentde ise, tarîk-ı müstakîm ifadesiyle Fatihâ suresine telmih yapılmaktadır. Kerem sahibi olan yüce Allah'ın cömertliğinin sınırı yoktur, bu cömertliğinin bir parçası olarak bize hidâyete ulaşmak için güç ver ve bizi dosdoğru yol olan senin yoluna hidâyet kıl. Kerem sahibi, bizlere kerem eylesen kerem denizinden neyin eksilir, bizler biliyoruz ki, senin kudret elinde hiçbir şey eksilmez, o yaratılmış her şeyin üzerindedir ve bundan dolayı da kainatta her daim yenilenme ve tazelenme vardır. Dosdoğru olan yola yolcu olup hidâyete erenler, bu kudretin farkına varıp, bu yenilenmeyi aşama aşama müşahede ederler.

Kerîm'in keremine yok nihâyet
Tarîk-ı müstekîme kıl hidâyet

[1497] s. 406, ş. 452, k. 3.

Hidâyete bize sen ver dirâyet
Kerem eyle kerem kâni keremden
Neyin noksan olur bahr-i keremden[1498]

Konuyla ilgili bir başka tamlama ise, kahramanlık, yiğitlik yolu anlamına gelen "râh-ı besâlet"tir. Bu tabirin Hz. Peygamber için kullanıldığı, beytin birinci mısraından anlaşılmaktadır. Beyitte, peygamberlik bağında açılmış bir gül olan güzel gel, yiğitlik yolunda meydan almış bir arslan olan güzel gel denilerek, Hz. Peygamber'in etrafa tevhid kokuları yayan bir vahdet goncası olmasına ve karşılaştığı tüm zorlukları, Allah'ın izniyle, cesareti ve yiğitliğiyle aştığına işaret edilmektedir.

Gel ey bâğ-ı risâletde gül-i handân olan dilber
Gel ey râh-i besâletde şîr-i meydân olan dilber[1499]

Muhabbet denizine gönül gemisini salan âşığın, etrafına bakıp, bir çıkış ve kurtuluş yolu aramak gibi bir düşüncesi olmaz, burada kurtuluş yolu ifadesiyle anlatılmak istenen muhabbet denizinin uçsuz bucaksız olması olabilir. Dolayısıyla beyitte bir şikayet değil bilakis bir memnuniyet sezilmektedir.

Muhabbet bahrine sefîne salmış
Hiçbir taraf râh-i rehâ görünmez[1500]

Ey gönül nûru hidâyetin nûrundan kimde bir eser olsa, o kimse mutlaka kendisine hidâyet yolunu gösterecek bir delîl bulur. Kulda hidâyet nûrunun bir belirtisi dahi olsa, o kendisini hidâyet yoluna götürecek bir rehbere kavuşur, bir zikir halkasına dahil olup hidâyet şem'ine pervâne olur.

Nûr-i hidâyetden eser her kimde var ey nûr-i dil
Elbet bulur merd-i saîd râh-i hidâyete delîl[1501]

Efe Hazretleri, kaliteli insanın, erler zümresiyle birlikte olacağını ifade etmiş ve Allah'ın rızâsı üzere olup, O'nun razı olmayacağı, itibarsız yerlere

[1498] s. 403, ş. 447, bend 8.
[1499] s. 191, ş. 135, b. 1.
[1500] s. 287, ş. 273, b. 8.
[1501] s. 335, ş. 345, b. 1.

gönlün gitmemesi gerektiğini hatırlatmıştır. Rızâ yolu, Allah'ın hoşnut olduğu yoldur, bu yolda ilerlerken de menzile varıldığında da Allah'ın rızâsına aykırı bir durum mevcut değildir. İnsandan istenen dünya sahrasında, âhiret menziline doğru ilerlerken bu yoldan ayrılmamasıdır.

Âdem isen zümre-i erler ile hem-dem ol
Râh-i rızâda bulun gitmeye rüsvâya dil[1502]

Hidâyet yolu eserde önemle üzerinde durulan bir kavramdır, zira hidâyet yoluna dahil olup Allah'ın rızâsına koşmayan kulların âhiret yurdunda bedbaht olacağı ayet ve hadislerde ifade edilmektedir. Lutfî Efendi, evliyânın Mevlâ'nın dergâhı olduğu ve onlara kalbini bağlayıp hidâyet yoluna ulaşanları, bir simyacı maharetiyle altın ayarına getirdiklerini anlatmaktadır. Hz. Peygamber'in cahiliye döneminde insan olmayı farklı algılamaya başlamış ve canavarlaşmış, değersiz çakıl taşlarına dönmüş topluma yaptığı da budur. Onları titizlikle işlemiş ve Allah'ın nasib ettiği hidayetle onları değersiz taşlardan en üst ayarda altına dönüştürmüştür. Evliyâ da onun varisleri olduğuna göre, hidâyet yolunda insanlara rehberlik yapmakta ve insanların Allah'ı tanıyarak kıymetlerini artırmalarına yardımcı olmaktadırlar.

Rabt-ı kalbeyle veliyyullâhe bul râh-i hüdâ
Dergeh-i Mevlâ'dır anlar zer-ayâr etsün seni[1503]

Hak yolunun yolcularıyla yol arkadaşı olanın, yola çıkınca varlığından geçmesi gerekir. Hakk'ın yolunda benlik davasına düşülmez, zira cânânın vuslatını isteyen kendisini yok edip fenâya ulaşmalıdır ki vuslata ersin. Benliğini bir kenara bırakmayanın, isteği sadece sözlerindedir, kalbe inmemiştir. Kalbe inmeyen ve laftan ibaret kalan söylemlerin ise Allah katında bir değeri mevcut değildir.

Reh-revân-i râh-i Hakk'a Lutfiyâ hem-râh olan
Kendisin nâ-bûd eder vuslat-ı cânân eyleyen[1504]

[1502] s. 328, ş. 334, b. 2.
[1503] s. 548, ş. 655, b. 4.
[1504] s. 388, ş. 423, b. 5.

3.2.45. Nûr

"*Nûr, kelime olarak ışık anlamına gelmektedir. Ayrıca Allah'ın isimlerinden biridir. Allah'ın zahir ismi, ile tecellisine, nur denir. Kainattaki suretlerde ortaya çıkan vücuddur. Gizlenmiş bir şeyin ledün ilmiyle ortaya çıkmasına denildiği gibi, kalpten masivâyı çıkarıp atan ilahi varidata da denir. Onu önce gören idrak eder, sonra da onun vasıtasıyla diğer görünen şeyleri görür, ilahi varidatın küllisi olması bakımından da kalpten kevni(masivayı, Allah'tan gayrı her şeyi) giderir. Çeşitli unsurları karşılamak üzere nûrla ilgili pek çok tamlama yapılmıştır. Bunlardan biri, nûr-i Muhammediyye'dir, Muhammedî nûr, Hz. Muhammed (as)'in nûru demektir. Buna hakîkat-ı muhammediyye de denir. Sûfî inancında Allah'ın yarattığı ilk şey Hz. Peygamber'in nûrudur. Diğer bütün varlıklar onun nûrundan yaratılmıştır. Bir diğer kavram ise, nûr-ı nübüvvet ,kavramıdır. Peygamberlik nûru demektir. Hz. Peygamber'in nûru, Allah'ın ilk olarak yarattığı nur olup, Hz. Âdem'den başlayarak, Hz. Muhammed (as)'e kadar intikal etmiş ve O'nda karar kılmıştır. Burada değinilecek üçüncü ve son kavram ise, "nuru'l-kulub"dur. Kalblerin nûru demektir. Allah tarafından kulun kalbine atılan ve Hakk'ı batıldan ayırt etmeyi sağlayan nurdur.*"[1505]

"*İlâhî Nûr'a veya Manevî Nûr'a veya Hakk'ın Nûru'na kavuşmak, mistisizm ile uğraşanların, özellikle de sûfîlerin en büyük amacıdır. Nûr'a verilen bu önem Kur'ân'dan kaynaklanmaktadır.*"[1506] *Konuyla ilgili sık kullanılan ayet, içeriğiyle doğru orantılı olarak nûr suresinde bulunmaktadır*[1507].

Lutfî Efendi, nûr kavramını eserinde çok farklı anlamlarda ve çok sık

[1505] Cebecioğlu, age, s. 563-564.

[1506] Sayar, age, s. 126.

[1507] {اللّٰهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لاَ شَرْقِيَّةٍ وَلاَ غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللّٰهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {سُورَةُ النُّورِ : Allah, göklerin ve yerin nurudur (aydınlatıcısıdır). O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan çıkan yağdan tutuşturulur. (Bu öyle bir ağaç ki) yağı, nerdeyse, kendisine ateş değmese bile ışık verir. (Bu ışık) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruyla hidayete iletir. Allah insanlara (işte böyle) misal verir; Allah her şeyi bilir24/35.

kullanmıştır. Nûr kavramı konuyla ilgili açıklamalarda da görüldüğü gibi, fizik ve metafizik boyutların tümüne hakim ve onları kuşatan bir kavramdır. Bu sebepten nur kavramı eserde, maddi unsur olan gözün yanında, hidayet, gönül, îmân vb., manevi unsurlarla da tamlamalar oluşturularak kullanılmıştır. Tasavvufta nur kavramıyla ilgili en belirgin kullanım, yaratılış mevzusundadır. Bu öğretide ilk yaratılan nûrun Hz. Peygamber'in nûru olduğu ve diğer varlıkların bu nûrdan yaratıldığı ifade edilmektedir. Hz. Muhammed (as)'in nûrunun özelliği ise, Allah (cc)'ın nûrunun bir parçası olmasıdır. Efe Hazretleri de örnek beyitte, Allah (cc)'ın ezelden kendi nûrunu kabzedip, ey nur Habîbim Muhammed ol diye hitab ettiğini anlatmaktadır.

Kendi nûrun kabzedüp Hallâk-ı âlemden ezel
Ol Habîb'im yâ Muhammed emr-i vâlâsındasın[1508]

Konuyla ilgili bir başka beyitte ise, Habîb-i Kibriyâ'nın Mevlâ'nın nûrundan meydana geldiği ifade edilerek, muhataplara dua edilmiş ve onun yüce kasrına Allah seni yakın eylesin denilmiştir. Hz. Muhammed (as)'in yaratılışı konusunda ısrarla vurgulanan onun Allah'ın nûrundan yaratıldığıdır.

Nûr-i Mevlâ'dan mürekkebdir Habîb-i Kibriyâ
Kasr-ı mu'allâsına Allah civâr etsün seni[1509]

Hz. Peygamber'in yaradılışı ile ilgili verilen son örnekte ise, ilk mısrada Hz. Peygamber'in Mevlâ'nın nûrundan yaratıldığı ifade edilmiş, ikinci mısrada ise, ayetten iktibas yapılmıştır. Bu kısımda, ayette ifade edilen Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, vurgulanmıştır.

Nûr-i Mevlâ'dan mürekkepdir vücûdun feyz-i Hak
"Rahmeten li'l-âlemîn"dir zât-ı hüşyârın senin[1510]

Ey göz nûru, basîretin nûrundan eser kap ve bu nûrla, seher vaktinde gönüldeki sultâna nazar kıl. Gönül sarayının tahtında olan yüceler

[1508] s. 419, ş. 471, b. 2.
[1509] s. 548, ş. 655, b. 2.
[1510] s. 414, ş. 463, b. 4.

yücesine seher vakitlerinde basîretle bak ki, ilâhi sır perdeleri aralansın ve cânân sana merhaba desin. Beyitte, bakış ve anlayış nûrundan bahsedilmiştir ki bu nûr gözde olduğu zaman insan eşyânın sırlarına aşina olur.

Ey nûr-i basar nûr-i basîretden eser-yâb
Ol vakt-i seher dildeki hünkâre nazar kıl[1511]

Aşağıdaki örnekte edeb, İlâhî nûrdan yapılmış bir saadet tacı olarak takdim edilmekte ve hidâyette olanların dosdoğru yolda sebat edecekleri ifade edilmektedir. Edeb, edebli insanın başına konmuş ilahi nurdan yapılmış bir mutluluk tacıdır. Edepli insan hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında huzur ve mutluluk içerisinde yaşamını sürdürür.

Edeb nûr-i İlâhî'den seâdet tâcıdır başda
Tarîk-ı istikametde sebât etmek hidâyetden[1512]

Nurla ilgili bir başka kullanım ise, Kur'ân'ın nûru tamlamasıdır. İlim, irfan ve Kur'ân'ın nûrunun yeri gönül olarak belirlenmiş, Mevlâ'nın emirlerini içeren Allah'ın kitâbı olan Kur'ân'ın ise elde olduğu ifade edilerek, onun emirlerini uygulama konusunda hassas olunduğu vurgulanmak istenmiştir. Kuvvetin yeri kol, himmetin yeri ise gönül olarak ifade edilerek, gönül ile bulunan tevhid güllerinin el ile toplanması tavsiye edilmiştir. Gönül, Allah'a îmânın yeşerdiği, vahdeti temsil eden goncaların elvan renkleriyle boy attığı, Kur'ân'ın nûruyla aydınlanan bir mahaldir.

İlm ü irfan nûr-i Kur'ân dildedir
Emr-i Mevlâ Kitâbullah eldedir
Himmet gönüldedir kuvvet koldadır
Tevhid güllerini devşir dalından[1513]

Îmân nûru ise, insanların dünyasını aydınlatan onları Allah'a yaklaştıran, hayatlarına huzur ve mutluluk getirip, dünya ve âhiret saadetine ulaştıran bir nûrdur. İnsan îmânın nûruyla aydınlanarak, küfrün karanlığından kurtulur ve basiret kazanarak hayata bakışı değişir.

[1511] s. 332, ş. 340, b. 4.
[1512] s. 377, ş. 406, b. 4.
[1513] s. 406, ş. 452, k. 4.

İslâm halk eylemiş keremler kâni
Kalbimize vermiş nûr-i îmânı
Îmân İslâm bizde Hakk'ın ihsanı
Ne büyük bu ihsân elhamdü lillah[1514]

Dörtlükte, bütün dertlere dermân Hudâ'nın sevgisidir, rûha hayat veren hidâyet nûrudur, vahdete gönlünü veren muvahhidin rûhu Hakk'a fedâdır, Mevlâ afvımıza ferman edip bizi afvede denilmektedir. Nûr kavramıyla ilgili olarak, hidâyet nurundan bahsedilmiş ve hidâyet nûru, rûha hayat veren töz olarak tanımlanmıştır. Rûh bu töz sayesinde aslına rücu eder ve Allah katında kıymet kazanır.

Her bir derde dermân hubb-i Hudâ'dır
Hayât-ı rûhumuz nûr-i hüdâdır
Muvahhidin rûhu Hakk'a fedâdır
Afvimize Mevlâ fermân eyleye[1515]

Dua mahiyetindeki bir başka dörtlükte ise, Mevlâ'nın ihsanı Lutfî'ye erişe, Allah Teâlâ Müslümanları affetsin, kalbimize tecelli nûru dolsun, bizi tevhidin sırlarına bağışla denilmektedir. İnsanların kalblerine tecelli nûru dolduğunda insan da kalbi de yaratılış gayesine ulaşmış olur. Allah (cc), insanı, kendisini tanıyıp îmân etmesi ve gönlünü Allah'ın tecelli edeceği bir ayna şekline getirene kadar çalışıp onu parlatması ve her türlü günah ve kötülük kirinden koruması için dünya sahrasına göndermiştir.

Lutfî'ye erişe ihsân-ı Mevlâ
İslâm'ı afvede Bârî Teâlâ
Kalbimize dola nûr-i tecellâ
Tevhîd-i esrâra bağışla bizi[1516]

Lutfî Efendi, dönemindeki manevi sıkıntılardan ve bunların yol açtığını düşündüğü sosyal problemlerden şikayet ettiği dörtlükte, îmân nûru tamlamasını kullanmıştır. Îmân nûrunun kalbten çekilip giderken birçok

[1514] s. 441, ş. 503, k. 3.
[1515] s. 500, ş. 585, k. 4.
[1516] s. 547, ş. 654, k. 5.

değeri de beraberinde götürmesine vurgu yapılmıştır. Dörtlükte, İslâm inancı eriyip gitti, îmânın nûru kalbten yürüdü gitti ve giderken gayret, cesaret ve yiğitliği de beraberinde götürdü, bütün bu kıymetler gidince de insanlar zamaneye tabi' oldular denilmektedir. Sadece bu dörtlük incelenerek bile, îmân nûrunun insanlar için ne kadar hayati bir değer olduğu anlaşılmaktadır.

İ'tikâd-ı İslâm eridi gitdi
Nûr-i îmân kalbden yürüdü gitdi
Gayret ü şecâ'at çürüdü gitdi
Herkes tâbi' oldu devr-i zemâne[1517]

3.2.46. Havf-Recâ

"*Kelime olarak, Havf, korku, recâ ise, umut anlamına gelmektedir. Terim anlamı olarak ise, havf, Allah'ın kahrından korkarak dinde sabit olmak veya yasaklanan şeylerden ve günahlardan utanmak ve bu hususta üzüntü duymak demektir. Recâ ise, Allah'tan ümit kesmemeyi ve kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duyma halidir.*"[1518] "*Tasavvufun temeli umuttur. Umut, yani benliği sıkıntı verici alışkanlıklardan özgürleştirmenin mümkün olduğu hissi. Verâ aşamasında, yolcu ümidi korku ile birlikte yaşantılar, havf ve recâ arasında salınır. Umut önemli ego işlevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İnsanların düş kırıklığına katlanmasını, arzu ve isteklerini erteleyebilmesini, gerçekliği iyi tartmasını sağlar.*"[1519]

İnananların dünya hayatındaki duygusal duruşunu ifade eden iki kavramdır havf ve recâ. Müslümanlar dünya hayatında umut ve korku arasında bir duygusal yoğunluktadır ve davranışlarını da bu duruşa göre kontrol edip, geliştirirler. Sahabîlerin hayatıyla ilgili rivayetlerde de bu durum açıkça gözlenir. Hz. Ömer'le ilgili anlatılan bir rivayet bu konunun en güzel örneklerinden biridir. Hz. Ömer'in, "ne zaman bir cennetlik var

---

[1517] s. 508, ş. 599, k. 8.
[1518] Cebecioğlu, age, s. 333, 589.
[1519] Sayar, age, s. 30.

dense acaba ben miyim diye kalbim umutla çarpıyor, yine ne zaman bir cehennemlik var dense, acaba ben miyim diye kalbim korkuyla ürperiyor" ifadesi bu konunun çok anlaşılır ve manidar örneğidir[1520]. Mü'minler, Allah'ın mağfiretinin sınırsızlığını düşünerek, ümitlenir, fakat Kahhâr ismini düşünerek de hata yapmamaya özen gösterip, yaptıklarına tevbe etme konusunda da aceleci ve hassas davranırlar. İnananların hayata yönelik ideal tavrı böyle resmedilmiştir. Ayette de Allah'tan ancak kafirlerin ümit keseceği belirtilerek, umudun inananların hayatında kaplaması gereken yer vurgulanmıştır[1521]. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, bu kavramların birlikte ve ayrı ayrı kullanıldığı yerler bulunmaktadır. Şiirlerde, her iki kavram da, Rahmân'ın huzurunda olduğunu bilen insanların tutumları olarak aktarılmıştır.

Konuyla ilgili ilk örnekte, cömertlerin özelliklerinden bahsedilmiş ve cömertler daima Kur'ân okurlar ve gönüllerinde îmânın nûrunu bulurlar, derd ile korku ve ümit arasında olup, Rahmân'ın merhametine sığınırlar denilmiştir. Korku ve ümit arasında olan insanın tavrı yüce olana yönelme ve sığınma şeklindedir.

Sahîler okurlar dâim Kur'ân'ı
Bulurlar gönlünde nûr-i îmânı
Olurlar derd ile havf ü recâde
İlticâ eylerler rahm-i Rahmân'ı[1522]

Dertlilerin, âh vâhını ve gönüllerinin dileğini seyredip gör. Onlar ümit yolunu tutmuşlardır, çünkü Sübhân kendisine sığınılmasını sever. Dertliler, ümit içerisinde Allah'a sığınarak, gönüllerindeki dileklerini Allah'a sunmuşlardır. Ümitlidirler, çünkü Allah'ın merhametinin sınırlanamayacağını bilirler.

1520 "Eğer gökten birisi seslenerek, "Ey insanlar! Hepiniz Cehennem'e, sadece biriniz Cennet'e gireceksiniz deseydi, o kişi, ben olabilirim ümidiyle coşar" ve "Ey insanlar! Hepiniz Cennet'e, sadece biriniz Cehennem'e gireceksiniz." deseydi, o kişi, ben olabilirim korkusuyla ürperirdim." Gülen, "*Kendi İklimimiz" Prizma 5, İstanbul-2007, s. 52-53.*

1521 «Ey oğullarım, gidin, Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; zira kâfir kavimden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.» 12/87

1522 s. 601, ş. 725, k. 1.

Dertlilerin âh vâhını seyreyle gör dilhâhını
Dutmuş recânın râhını ilticâyı Sübhân sever[1523]

Sıradaki örnekte ise, konuyla ilgili ayete telmih yapılarak Allah'a nazlı niyazda bulunulmuştur. Dörtlükte, en cömert olan Rabb'imiz çektiğimiz sıkıntılar artık yetmez mi denilmekte ve rahmetinden umutlu olmamız ve senden sıkıntıdan kurtulup rahmetine kavuşmayı istememiz sana hoş gelmiyor mu, oysa sen Kur'an'da bize umutlu olmayı ve senden istemeyi, duayı emrediyorsun denilmektedir.

Ey kerem kâni bes değil midir
Bu kadar adl ü itâbın bize
Recâmız sana hoş değil midir
Emr eder recâ kitâbın bize[1524]

3.2.47. Bekâbillah

"Bekâ, sözlükte, sebat ve devam etmek, kesintiye uğramadan geleceğe doğru sürüp gitmek anlamına gelmektedir. Terim olarak, Allah Teâlâ'nın varlığına herhangi bir yokluğun gelemeyeceği manasını taşır."[1525] *"Kötü huyların ve davranışların yerini iyi davranışların ve güzel huyların almasına bekâ denir. İyi olanda bâki olmak suretiyle tasavvuf yoluna girilir. Allah'ta bâki olma haline bekâbillah denir."*[1526] *"Bekâ başka bir yerde de Allah'tan başka her şeyin kalpten silinmesi olarak tanımlanır."*[1527]

Lutfî Efendi'nin şiirinden aşağıya alınan örnekte, bekâ kavramı bekâbillah olarak kullanılmış ve mürşidin özelliği olarak tanımlanmıştır. Eserin Bitlis ziyaretini anlatan kısmındadır. Kavramla ilgili önce genel bir yorum yapılmış ve bekâbillah olan büyük mürşid ile insanların irşad olacağı ifade edilmiştir. Özelde vurgunun yapıldığı nokta ise, Küfrevi Hazretlerinin manevi konumudur. Küfrevî Hazretleri, âlemin mürşidi olarak

---

[1523] s. 231, ş. 193, b. 3.
[1524] s. 448, ş. 512, k. 1.
[1525] Metin Yurdagör, "*Bekâ*", *DİA, s. 359.*
[1526] Uludağ, age, s. 91-92.
[1527] Yılmaz, age, 243.

takdim edilmiş ve Allah'ın izniyle, onun vesilesiyle çok sayıda insanın irşad olduğuna dikkat çekilmiştir.

Bekâbillah olan mürşîd-i âlem
Olur irşâd o mürşîd ile âdem[1528]

3.2.48. Fenâfillah

"Fenâ, sözlükte, yok olma, yokluk, geçip gitme vb. anlamlara gelir. Bir kimse dinin emir ve yasaklarına tam anlamıyla teslim olursa, şehevi arzular o kulda fenâ bulur. Şehveti fena bulan bir insanın Allah'a kulluğunda ihlâs ve samimiyeti bâkî olur. Bu durumda kul dünyaya duymuş olduğu aşırı rağbetten de kurtulmuş olur. Bir insan ahlâkını güzelleştirip, haset, kin gütme, cimrilik, öfke, kibir, vs. gibi mezmum sıfatları kalbinden söküp atarsa, kötü huylardan fani olup, bu sayede doğruluk, mertlik vs. güzel huylarla zinetlenir. Cehâletin fenâ bulduğu bir kimsede ilim bâki kalır. Dünyaya rağbetten fani olanın da zahidliği bâkî olur. Bütün durumlarda hal bu minval üzere cereyan eder. Fenâ, "seyr illallah""ın nihayeti, bekâ da "seyr fillah""ın başlangıcıdır. Allah'da fânî olma, beşeri sıfatların Hakk'ın sıfatında kaybolması, resulde yok olma da, insani sıfatların, peygamberin sıfatında yok olması demektir. "Tehallâkü biahlâkillah ve bi ahlâkı resûlillah, Allah ve Resûlünün ahlâkıyla süsleniniz" budur."[1529]

"*Fenâfillah, Allah'ın varlığı içinde yok olmadır. Tasavvufun temel düşüncelerinden biridir. Sûfî, bütün varlığını yok ederek, her şeyi unutup, her türlü dünya alakasından geçerek Allah ile bir olmayı amaçlar. Fenâfillah kesiksiz bir vecd ve coşkunluk halidir. Ancak o zaman sûfî gerçek olmayan varlığından geçmiş, Allah'ın varlığı ile var olarak O'nu gönlünde duymuştur. Yokluk tamamlanınca ortada yalnızca Tanrı kalır. Sûfî de böylece kendini Tanrı'da yok etmiş olur.Tasavvufta birçok şeyden fânî olmak gerekir. Ancak o zaman fenâfillaha erişilir.Fenâ bulacak olan şeyler yedi tanedir : birincisi, Allah'a karşı muhalefetten fani olmaktır. İkincisi, kulların işlediklerinin, kendi işleri olduğundan fâni olmaktır. Üçüncüsü,*

[1528] s. 624, ş. Bitlis Ziyareti, b. 46.
[1529] Eraydın, age, s. 196-197.

mahlukların sıfatlarından fani olmaktır ki söyleyenin, işitenin, görenin Allah olduğuna kanaat getirmektir. Dördüncüsü, kulun kendi zatında fâni olmasıdır. Beşincisi, Allah'ın veya zâtının şühûduyla bütün âlemden fânî olmaktır. Altıncısı, Allah'tan gayrı her şeyden fânî olmaktır. Sonuncusu da Allah'ın sıfatlarından ve sıfatların nisbetlerinden fânî olmaktır. Buna masivâdan geçmek denir. Fenâfillah'ın sonu bekâbillah(Allah ile var olmak)tır."[1530]

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de, fenâfillah kavramı, kendi varlığından geçerek gerçek varlık olan Allah'ın varlığına ulaşmak ve kendisini gerçek varlıkta eritip yok etmek anlamında kullanılmıştır. Beyitte, hidâyeti seçip alan ve onu yayan ârif-i billah, Allah'ta yok olarak Allah'la birlik olur denilmektedir. Benliğini eritip, hakikat içerisinde yok ederek Allah'ta fânî olan kimse manevi bütünlüğe ulaşmış ve Allah'ta fânî olmuş demektir.

"Konuyla ilgili olarak, Hakikat mesleğini cesurca yaşayan Bayezid'in murakabeye varışı şöyle anlatılır: Yüce Mevlâm beni aldanmaktan (…) kendimle böbürlenmekten, seni özlememekten koru. Güzel olan, benim sen yok iken bende ben olmam değil, senin ben yok iken bende olmandır. Güzel olan, sana senin ile konuşmamdır, kendimle sensiz konuşmak değil."[1531]

Hidâyet perveri ârif-i billâh
Fenâfillah olan olur meallah[1532]

3.2.49. Etkıyâ-Asfiyâ

Etkıyâ, sözlükte, Allah korkusuyla günah işlemekten çekinenler anlamıyla karşılanmıştır. Asfiyâ ise, samimi, sâf, içi temiz, tuttuğu yol doğru olan kimseler, anlamlarında kullanılmıştır. Etkıyâ kelimesi, takvanın çoğuludur. Allah'a karşı duyguların hassasiyet derecesi takvayı belirler. Ayetlerde de belirtildiği gibi, Allah'ın katında kulların üstünlüğü takva iledir[1533].

[1530] Pala, age, s. 151.
[1531] Sayar, age, s. 118.
[1532] s. 624, ş. Bitlis Ziyareti, b. 45.
[1533] Konuyla ilgili ayet daha önce verilmişti.

İnsanlar, Allah'ın katında, zenginlik, makam, soy, güzellik ile değil ancak Allah'ın emirlerini yerine getirme ve yasakladıklarından kaçınma konusunda gösterdikleri özen ve bunun en üst şekilde nasıl gerçekleştirecekleri hususundaki gayretleriyle bir yer edinirler. Etkıyâ olarak isimlendirilen zümre de Allah ile iletişimlerini en üst noktada tutma gayreti içerisinde olup, bu bilinçle hayatlarına yön verip, farkındalıklarını artırma gayreti içerisindedirler. Lutfî Efendi, şiirlerinde etkıyâ ve asfiyâ kavramlarını bir ermişlik mertebesi olarak kullanmıştır. Etkıyâ kavramı ile ilgili örnekte, Geylânî'den ve onun müntesiplerinin okuduğu zikirlerden bahsedilerek, evliyâların sultânı, etkıyâların burhânı, ilim ve irfân okutup, Rabbânî feyz yayar denilmekte ve esmâlardan dördünün zikriyle bend sona ermektedir.

Evliyâların sultânı
Etkıyâların burhânı
Okudur ilm ü irfânı
Neşr eder feyz-i Rabbânî
Evrâd-ı Pîr-i Geylânî
Allah vâhid Ehad Samed[1534]

Asfiyâ kavramı da manevi olgunluğun bir aşamasını belirtmek için kullanılan kavramlardan biridir. Efe Hazretleri, aşağıda verilen beyitte, asfiyâ kavramını etkıyâ kavramıyla birlikte kullanmış ve onların hürmetine Allah'tan merhamet istemiştir. Zira, asfiyâ, saf, temiz, her türlü kötülükten arınmış ermiş kimse anlamlarıyla karşılandığına göre, bu sıfatla muttasıf olanlar Allah'ın kullarından istediği bir çok özelliği kendilerine mal etmişlerdir denildiğinde yanlış söylenmiş olmasa gerektir. Lutfî Efendi de onların Allah'a yakınlıklarını, Allah katındaki mertebelerini bildiği için onların hürmetine Allah'ın merhametine sığınmaktadır.

Etkıyâ asfiyâ hurmeti yâ Rab
Ey keremler kânî merhamet buyur[1535]

[1534] s. 142, ş. 82, bend 6.
[1535] s. 260, ş. 235, k. 8.

3.2.50. Burhân

"Burhân kelimesi sözlükte, kanıt, delil, hüccet kelimeleriyle karşılanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber (as) ile tartışan inançsızların, ondan iddiasını ispat etmek üzere, şüpheleri ortadan kaldıracak açıklıkta ve itirazlara mahal vermeyecek kesinlikte bürhan(delil) istediklerinden bahseder.Bir görüşe göre burhan umumun; cezbe ise, nebi ve velilerin yoludur."[1536] *Daha önce etkıya kavramını açıklamak için de kullanılan beyitte, etkıyâların burhânından, gösterdikleri delillerden bahsedilmiştir. Efe Hazretleri, etkıyâ kavramıyla takvada çok ileri düzeyde olanları burhan ile ise onlardan sadır olan bazı özel halleri kasdetmiştir.*

Evliyâların sultânı
Etkıyâların burhânı
Okudur ilm ü irfânı
Neşr eder feyz-i Rabbânî
Evrâd-ı Pîr-i Geylânî
Allah vâhid Ehad Samed[1537]

3.2.51. Halka

Halka kelimesi sözlükte, ortası boş, yuvarlak şekil, daire biçiminde olan şey anlamlarıyla karşılanmaktadır. Tasavvufî terim olarak ise, tekkelerde zikreden dervişlerin yan yana sıralanmasından meydana gelen daire şeklindeki dizi anlamında kullanılmıştır. Halka zikir halkası olarak kullanılmasının yanında, tarikatı ve tarikata intisabı kastederek de kullanılır. Bir halkaya dahil olmak orada bulunanlarla ortak bir amaç, inanç, davranış, sorumluluk vb. unsurları paylaşmayı gerektirir. Halkalar belli kuralları olan sistemlerdir. Zikir halkaları da belli kurallara sahip, bir düzen dahilinde işleyen sistemlerdir.

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, halka ifadesi tasavvufi terim olarak kullanılmış ve zikir tarzında yazılmış şiirlerde de kullanılmıştır. Konuyla ilgili

---

[1536] Cebecioğlu, age, s. 163-164.
[1537] s. 142, ş. 82, bend 6.

ilk örnekte, Pîr Geylâni'nin halkası Rabbânî nûrların saklı olduğu yerdir ve bu halka yaşlı insanları bile olgunlaştıran sultânî zikir bahşeder ve her eksiği tamamlar denilmekte ve ihlas suresinin özeti şeklindeki Allah vâhid Ehad Samed esmâsıyla son nokta konulmaktadır. Bent de özellikle, zikir halkalarının yaşın yapamadığını yapıp, yaşlıları bile olgunlaştırıp, onlara manevi mesafeler katettirdiği ifade edilmektedir.

Halka-i pîr-i Geylânî
Mahzen-i nûr-i Rabbânî
Bahş eder zikr-i sultânî
Kâmil eder pîr insânı
İkmâl eder her noksanı
Allah vâhid Ehad Samed[1538]

Diğer örnekte ise, zikir halkasının ihtiva ettiği manevi unsurlardan bazılarına işaret edilmiş ve bunlara ulaşmak isteyenler halkaya davet edilmiştir. Hudâ'nın feyzini isteyenlerin ve hidâyet nûruna âşık olanların, istediklerini zikir halkasında bulacakları işaret edilerek, buraya davet edilmişlerdir.

*Ey tâlib***-i feyz-i Hudâ**
Gel halkaya gir halkaya
Ey âşık-ı nûr-i hüdâ
Gel halkaya gir halkaya[1539]

3.2.52. Evrâd

"*Vird, belli zamanlarda okunması adet olan Kur'ân cüzleri veya dualara denilmektedir. Çoğulu evrâddır.Her tarikatın kendine özgü bir evrâdı vardır. Bu dualar günün ve gecenin belli saatlerinde topluca veya ferden yüksek veya alçak sesle okunabilir. Tarikat ehline ve sûfîlere göre herkesin bir virdi olmalıdır. Virdi olmayanın vâridi olmaz böylelerine feyz ve*

[1538] s. 141, ş. 82, bend 2.
[1539] s. 476, ş. 550, k. 1.

ilham gelmez."[1540] *Vird, zaman ve miktar olarak düzenli yapılan amelleri kastederken de kullanılmaktadır. Vurgulanan husus yapılan şeyin düzenli alışkanlık haline getirilmesi ve belli kurallar dahilinde bir düzenle işlemesidir. Ayrıca, virdin, sadece sözlü zikri değil düzenli yapılan başka amelleride kapsadığını Kuşeyrî'nin eserindeki bir cümlede görmek mümkündür. Cüneyd-i Bağdadi'den aktarılan bir cümlede, onun "bir gece uykum kaçtı. Vird edindiğim namazı kılmak için kalktım." Dediği aktarılır*[1541]*. Bu cümle, farz namazlar haricinde düzenli yapılan amellerin de vird olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.*

Efe Hazretleri de tasavvufta en önemli unsurlardan biri olan virdi, tasavvufta anlaşıldığı anlamıyla şiirlerinde kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, dervişlerin evradı, tamlamasıyla evradın tarikatın bir unsuru olduğuna işaret edilmiştir. Dörtlükte, müridlerin isteklerinin yerine gelmesinde, emirlerin yerine getirilmesinde ve dervişlerin evradları için her konuda donanımlı ve yeterli mekan gönül meyhanesidir denilmektedir. Bu dörtlükte ayrıca zikrin dilden gönle indirilmesinin gerekliliği de vurgulanmaktadır. Gönül meyhanesinde ilahi aşk şarabıyla sarhoş olan dervişler, kendilerine bir emir bir görev addettikleri virdlerini yapıp muratlarına ulaşırlar.

Mürîdlerin murâdına
Emîrlerin îrâdına
Dervîşlerin evrâdına
Besdir gönül meyhânesi[1542]

Diğer örnekte ise, Efe Hazretleri, kendi şahsında muhataplarına mesaj yollamıştır. Lutfî, güzelin hilesine aldanma, saçlarını anber göğsünün üzerine saçsa da onun gül sinesine dönüp bakma, eğer bakarsan virdlerin de zikirlerin de âh u zâr olur. Lutfî Efendi, İlâhî güzellikle kendinden geçen salikin, virdinin ve zikrinin hasret içerisinde yapılan âh olduğunu söylemektedir. Zira gördüğü güzellik, ruhlar âleminden bu yana hasret olduğu güzelliktir.İlâhî güzellik, âşığa, aslını, geldiği yeri hatırlatmış ve

[1540] Uludağ, age, s. 570.
[1541] Kuşeyrî, age, s. 239.
[1542] s. 534, ş. 634, k. 5.

dünya gurbetinde olduğundan dolayı hüzün vermiştir. Efe Hazretleri, dilbere aldanma derken aslında kendini vahdete bırak kesretten uzaklaş demektedir.

Lutfiyâ aldanma âl-ı dilbere
Geysûler saçarsa sadr-ı anbere
Nazar-endâz olma amân gül-bere
Evrâd ü ezkârın âh ü zâr olur[1543]

3.2.53. Reşâdet

Reşâdet kelimesi, manevi doğru yolu bulup o yola girme, Hak yolunda yürüme ve doğru yolu gösterme, şeyhlik anlamlarında kullanılmaktadır. Pîr Geylânî ise şeyhlerin şeyhi ve büyük gavs olarak isimlendirilmektedir. Bundan dolayı o, şeyhlik mertebesinin güneşi, bu konumun parlayan yüzü olarak ifade edilmiş ve doğrudan onun hürmetine denilmese de duanın bir önceki mısraında onun ismi ve büyüklüğü anılarak ona işaret edilmiştir, ikinci mısrada ise Allah'tan aman dilenmiş ve kurtuluş için yakarılmıştır. Bu beyitten reşâdetin tasavvufta önemli bir konum olduğu sonucuna varılabilir.

Pîr-i Geylânî'dir şems-i reşâdet
Amân Allah amân amân ver bize [1544]

Diğer beyitte ise, Küfrevî Hazretleri'nin özellikleri anlatılmaktadır. Beyitte, kâmil mürşid, güneş gibi nûr saçmaktadır, reşâdet kubbesinde bir parlak güneş gibidir denilmekte ve onun manevi derecesine işaret edilmektedir. Reşâdet kubbesinde parlayan güneş ifadesiyle Küfrevî Hazretleri'nin dönemin gavsı olduğu ifade edilmektedir. O güneşin dünyaya hayat kaynağı olması gibi, manevi ışığıyla gönülleri aydınlatmakta ve gözlerden gaflet perdesinin kalkmasına yardımcı olup, Allah'ın izniyle, onları basiretin güzelliğiyle tanıştırmaktadır.

[1543] s. 187, ş. 129, k. 5.
[1544] s. 457, ş. 523, k. 9.

Güneş-veş mürşîd-i kâmil nûr-efşân
Reşâdet kubbesinde mihr-i rahşân[1545]

3.2.54. Esmâ-Müsemmâ-İsm-i A'zam

Esmâ, sözlükte, isimler, müsemmâ, isimlenmiş, isme sahip olan anlamında kullanılmaktadır. İsm-i a'zam ise en büyük isim demektir. Allah (cc)'ın doksan dokuz ismi, esmâ-i hüsnâ olarak isimlendirilmiştir. Müsemmâ ile anlatılmak istenen ise, Allah'ın isimlerinin muhtevasını hâvî olmasıdır. O her bir güzel isminin anlamının içeriğini varlığında taşımaktadır. İrfan sahipleri bu durumu açıkça müşahede ederler. Bundan dolayı da Allah'ı tek bir varlık olarak bilip, gönüllerini vahdet inancıyla doldururlar. Allah'ın esmâsı, gönüllere, ruhlara, bedenlere ve zihinlere şifa kaynağıdır.

"*Ehl-i hakikat, ilahi isimleri, esmâ-i zât, esmâ-i sıfat ve esmâ-i ef'âl olarak farklı bir tasnife tabi tutmuş ve isimleri özelliklerine göre her başlık altına paylaştırmışlardır. Onlar bütün esmâ-i hüsnâyı, hakaik-i eşyânın, O'nun ilim, irade ve hikmetiyle âlem-i gaybdan âlem-i şehadete çıkmalarının vesilesi görmüş ve bu mübarek ve nurânî isimlerin, Müsemmâ-i Akdes'in hicabı ve nikabı olduğunu vurgulamışlardır. Esasen Cenâb-ı Hak, bize kendini esmâ-i hüsnâsıyla tavsif edip tanıtmasaydı, bizler sırf ef'al âlemine bakarak o isimlerin hakikatlerine katiyyen ulaşamaz ve Müsemmâ-i Akdes'i de tanıyamazdık. O, bu isimlerle, zatını, zâtî şe'nlerini, evsâf-ı sübhaniyesini bildirip tanıttırması sayesinde dir ki, ama eksik ama kusurlu, bugün bilebildiğimiz hakikatlere muttali olabildik. Şimdi biz, bu isimlerin O'nun Zâtının unvanları olduğuna itikat ediyor; onlarla uluhiyet hakikatini hecelemeye çalışıyor, O'nun herkese açık kapısı önünde isteklerimizi seslendiriyor ve O'nun muradını esas kabul etme şartıyla taleplerimize mutlaka cevap verileceği mülahazasıyla gözlerimizi açıp kapayıp hep o isimleri temâşâ ediyoruz. İnanıyoruz değişik dert ve problemlerimizin, değişik sıkıntı ve gailelerimizin, her biri farklı bir iksir tesirindeki bu esmâyı şefaatçi yaparak O'na yönelme sayesinde aşılacağına ve birkaç asırlık huzursuzluklardan sıyrılacağımıza.*

[1545] s. 624, ş. Bitlis Ziyareti, b. 47.

Cenâb-ı Hakk'ın "Kitab-ı Mübîn"inde en güzel isimler diye bize talim buyurduğu esmâ-i hüsnâ, O'nunla bir çeşit kalbî ve ruhî münasebete geçme, kendi uzaklığımızı aşarak her zaman belli nispette vicdanlarımızda duyduğumuz O'nun yakınlığına ulaşma adına bizim için sırlı birer anahtar ve seslendirildiğinde cevap alan birer sihirli kelimedir. Bu anahtarlara sahip bulunan ve bu nûrânî kelimeleri vird-i zeban eden, bunlarla dünyalara talip olsa talebi cevapsız kalmaz; öteleri peylese eli boş geriye dönmez. Bütün esmâ-i ilâhiye, her anılışlarında, muhteva, mânâ ve nuraniyetleriyle, inanılacak hakaikin sınırlarını belirler, inanan gönüllerde saygı uyarır ve saygıyla çarpan sinelere vesile-i teveccüh olurlar. Vicdânın derinliklerinde duyularak anılan her ism-i mübarek, gözden gönülden isi-pası siler, cismaniyete ait perdeleri yırtar ve ruhlara ta öteleri ve ötelerin de ötesini gösterir; birer şefaatçi gibi Müsemmâ-i Akdes'i hatırlatır; insan onlarla Hakk'ı yâd ettikçe, kalplerde itminan hasıl olur. Dahası, "Bilginin değeri bilinenin kıymetiyle ölçülür." Disiplinine binaen, Zât-ı uluhiyetle alakalı bu mübarek isimleri bilen ve onlarla belli bir derinliğe eren insan, gök ehlince kıymetler üstü kıymetlere ulaşır ve huzur namzetleri arasına girer."[1546]

Lutfî Efendi, şiirlerinde, esmâ ve müsemmâ kavramlarını ve bu kavramların kapsadığı unsurları sıkça kullanmıştır. Esmâ-i ilahiler eşyanın ve olayların sırlarını çözmede anahtar rolü üstlenirler, eşyanın ve olayların arka planı onlarla açığa çıkıp anlaşılır, Efe Hazretleri de güzellerden güzel bu isimlerin işlevlerinin farkında olduğu için onları sıkça kullanmıştır. Esmâ ve müsemmâ kavramlarının geçtiği örnekte de, irfân sahiplerinin esmâyı müsemmâdan ayrı göremeyeceğini, zira onların bir olup vahdeti temsil ettiğini ifade etmiş ve Pîr Geylânî'nin dervişlerinin irfan sahibi olup sırlara vakıf olduğunu söylemiştir.

Esmâyı müsemmâdan gayri göremez ârif
Esrâra olur vâkıf dervîş-i Pîr-i Geylânî[1547]

"İsm-i a'zam, Allah'ın bütün isimlerini içine alan ismi olarak düşünülmüştür. İçinde bulunduğu zamanda kula hâkim bulunan isim. Kul kabz

---

[1546] Gülen, age, c. 4, s. 162-172.
[1547] s. 382, ş. 414, b. 3.

halinde ise ism-i a'zam el-kâbız, bast halinde ise ism-i a'zam el-bâsıt'tır. Genellikle mutasavvıflar "Allah" lafza-i Celâl'inin ism-i a'zam olduğuna inanırlar. Bazılarına göre ism-i a'zam "hû"dur. Bazılarına göre Allah'ın her ismi ulu ve muazzamdır. İsm-i a'zam isimler arasında gizlidir. İsm-i a'zamın özelliği: inanışa göre bu isim gizlidir, herkes onu bilemez. Bilen kimse onu okuyarak ve ağzına alarak harikulade hallere sahip olur. Fevkalade bir güce mâlik bulunur."[1548] *"İsm-i a'zam'ı bilenin yaptığı duaların, çabucak kabul göreceği kaydedilir."*[1549] *Efe Hazretleri, ism-i a'zamın herkesin gönlünde gizli olduğunu ve gönlün sultanların hazinesi gibi herkese açıldığını ifade etmektedir. Usta bir inci avcısının karış karış her köşesine hakim olduğu denizin derinliklerine dalıp en kıymetli inciyi araması gibi inananlar da gönüllerinin derinliklerine dalmalı ve her köşesinden haberdâr olmalıdırlar. İsm-i a'zam gönülde gizli olduğuna göre gönlünü adım adım keşfeden insanlar ona rastlayacak ve bu kıymetli anahtarla ilahi sırları birer birer keşfe çıkacaktır.*

Herkesin gönlünde mektûm İsm-i a'zam sûreti
Herkese meftûh olur bu kenz-i sultândır gönül[1550]

3.2.55. Yakaza

"Yakaza kelimesi, sözlükte, uyanıklık anlamıyla karşılanmıştır. Tasavvufi kavram olarak ise, kulun, Allah'ın maksadı ne ise onu idrak etme, bu hususta uyanık olma durumuna, manevi uyanıklığa denir. Hak'tan gelen ve yasaktan neyin kastedildiğini bildiren idrake, yakaza denir.Kalbte bulunan Allah'ın vâizi, marifet ve ilâhî nûrların tecellisi sebebiyle gaflet uykusundan uyanma, intibaha gelme, ruhun uyanışı ve insanın kendine gelmesi yakaza olarak tanımlanmaktadır."[1551] *Efe Hazretleri, yakaza kavramını, tenasüp san'atına uygun şekilde ilgili olduğu kelimelerle bir anlam örüntüsü içerisinde kullanmıştır. Konuyla ilgili aşağıda verilen örnekte de tasavvufi anlamıyla kullanılmış ve gerçekleri görme konusunda uyanık olma durumuna, tasavvuf psikolojisinde farkındalık kavramıyla karşılanan duruma işaret edilmiştir.*

[1548] Uludağ, age, s. 274-275.
[1549] Cebecioğlu, age, s. 402.
[1550] s. 331, ş. 339, b. 3.
[1551] Cebecioğlu, age, s. 765. /Uludağ, age, s. 576-577.

Dörtlükte, Allah'ın rahmet okyanusu daima dalgalanır ve kudretiyle bütün mevcutlar yerli yerinde ve işinin başındadır denilerek, sadece insanın gaflet gecesinde uykuya daldığı ifade edilmiş ve Allah'tan, insana gerçekleri göstererek onu gaflatten uyandırması niyazı yapılmıştır. Zira yakaza hali vuku bulduğunda insan doğru ile yanlışı ayırt etme melekesi kazanmakta ve tercihlerini bu minval üzere yapmakta, dolayısıyla da Allah'ın rızasına ulaşma yolunda emin ve sağlam adımlar atmış olmaktadır.

Ummân-ı rahmet mevc urur dâim
Kudretin ile mevcûdât kâim
Leyl-i gafletde olmuşuz nâim
Bir kere yakazân etsen olmaz mı[1552]

3.2.56. Kenz

Kenz kelimesi, hazine, define, yeraltında saklı değerli eşya anlamlarında kullanılmaktadır. tasavvufta ise genelde kudsi hadis olarak bilinen ve kullanılan ibareyle ilgili olarak kullanılır. Bu kudsi hadis daha önce iktibaslar bölümünde detaylı olarak ele alındığı için burada tekrar incelenmeyecektir[1553]. Fakat konuyla ilgili örnek olarak kullanılan beyitlerde, kenz kelimesinin, hazine, kıymetli gizli define anlamında kullanıldığı görülmektedir. Lutfî Efendi, örneklerde, irfan hazinesi ve hikmet hazinesi olarak ifade ettiği iki tamlamaya yer vermiştir. İlk örnekte, Alâüddin Attar, irfân hazinesi olarak vasıflandırılarak, onun irfânının genişliği, dolayısıyla da manevi kıymeti vurgulanmıştır.

Alâüddin Attar kenz-i me'ârif[1554]

Diğer örnekte ise, Hz. Peygamber'e işaret edilerek, onun yaradılışının aslı, Hudâ'nın nuru ve hidayet güneşidir, o ledün ilminin kevseri ve Hudâ'nın hikmet hazinesidir denilmektedir. O Hudâ'nın hikmet hazinesidir, çünkü onun her halinde ilahi cilveler kıpırdamakta ve her haliyle

---

[1552] s. 528, ş. 627, k. 2.

[1553] كنت كنزاً لا أعرف فأحببت أن أعرف فخلقت خلقاً فعرفتهم بى فعرفون

Ebu Abdirrahman İsamu'd-Din es-Sabıti, *Camiu'l-Ahadisi'l-Kudsiyye*, I, 66.

[1554] s. 146, ş. 84, k. 29.

kendisini takip edenlere örnek ve nûr olmaktadır. Hikmet hazinesi olan Hz. Muhammed (as), inananların fark edemediği hikmetleri açıklayarak onların algı ve idraklerini güçlendirmekte ve belki bir sonraki hikmeti kendilerinin fark etmelerine yardımcı olmaktadır.

Hilkat-i aslı ise nûr-i Hudâ mihr-i hüdâ
Kevser-i ilm-i ledün künûz-i hikmet-i Hudâ[1555]

3.2.57. Merâtib

"Mertebe kelimesi, rütbe, gözetleme yeri, güç, makam, durum vb. anlamlarında kullanılmaktadır. Merâtib ise, mertebeler anlamındadır ve mertebe kelimesinin çoğuludur. Tasavvufi kavram olarak, merâtib-i külliye şeklinde kullanılır. Merâtib-i külliye, külli mertebeler demektir ki bunlar altı tanedir: 1-Zât-ı ehadiyyet mertebesi 2- İlâhî hazret mertebesi, 3- Vahidiyyet ve soyut ruhlar mertebesi, 4- Bilici nefisler mertebesi:bu misal ve melekût âlemidir, 5- Mülk âlemi mertebesi: bu gördüğümüz maddi âlemdir, 6- Toplayıcı kevn mertebesi; bu da daha önceki beş âlemi, suretleri ile beraber kendinde toplayan kâmil insandır."[1556] *Efe Hazretleri'nin merâtib kavramını kullanımı, mertebelerle ilgili yukarıda yapılan açıklamalarla paraleldir. O, konuyla ilgili verilen örnekte mertebelerin sonuncusu olan ve diğerlerini de kapsayan insan-ı kâmili kullanmıştır. Hâce Ali isimli mürşidi tanımlarken, onun hidayet aynası olduğunu ifade etmiş ve bu mertebenin de kâmil insan olma mertebesi olduğunu belirtmiştir. Hidâyet aynasına bakanlar, kendilerine bir düzen verip, alışkanlıklarını yeniden gözden geçirip, Allah'ın rızasına uygun olmayanları, uygun olanlarla değiştirirler ve aynaya yeniden bakarlar, ayna, doğru tarzı test etme yeridir. İdeal tarz yakalanana kadar kâmil insan ayna vazifesine devam eder, ideal tarzı yakalayanlar arasından ise, eskilere ilave olarak ayna vazifesini yapacak yeni kâmil insanlar çıkar.*

Hâce Ali âyine-i hidâyet
Bu merâtib kâmil insân iledir[1557]

[1555] s. 611, ş. Na't-ı Resûlullah, b. 4.
[1556] Cebecioğlu, age, s. 500.
[1557] s. 146, ş. 84, k. 22.

3.2.58. Hilm

"*Hilm, insanın tabiatında olan yavaşlık, yumuşaklık olarak tanımlanmaktadır. Hilm, öfkesine hâkim olmak suretiyle düşünce dengesini koruma şeklinde de tarif edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de hilim "akıl" manasında olmak üzere bir ayette çoğul şekliyle (ahlâm) geçmektedir*[1558]. *Bunun dışında "hilim sahibi" anlamında halîm kelimesi esmâ-i hüsnâdan biri olarak on bir ayette yer almaktadır. Halîm ayrıca iki ayette Hz. İbrahim'in, bir ayette Hz. İshak'ın sıfatı olarak yer almakta, bir ayette de düşmanlarının Hz. Şuayb ile alay etmek için onu halîm diye niteledikleri bildirilmektedir*[1559]. *Hilim kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâkî anlamda çok az geçtiği, hadislerde de sıkça kullanılmadığı halde belli başlı İslâmî kaynaklarda Müslümanlığın en temel erdemi veya bu erdemlerden biri olarak zikredilmiştir. Kur'an'da az kullanılması ise çok zor kazanılabilecek ölçüde değerli, yüksek ve ideal bir fazilet olduğu şeklindeki bir sebebe bağlanmıştır. Bununla birlikte Toshihiko Izutsu'nun belirttiği gibi Kur'ân'da baştan sona kadar hilim ruhu mevcuttur. Zira insanlarla olan ilişkilerde ihsanla, adaletle hareket etme, zulümden kaçınma, şehvet ve ihtiraslarına gem vurma, kibir ve gururdan sakınma hilim ruhunun belirtileridir. Özellikle Ignaz Goldziher'den itibaren şarkiyatçılar İslâm ahlâkının, dolayısıyla Müslümanın karakterini belirleyen temel erdemin tesbitine çalışmışlar ve nihayet bunun hilim olduğu kanaatine varmışlardır. Zira bu araştırmacılara göre cahiliye döneminde çok az insan bu faziletin kıymetini takdir ederken İslâm dini bunu ahlâki ve içtimai alanda bütün Müslümanlara yaymayı ve bu suretle onları belli başlı niteliği saldırganlık, barbarlık ve çatışma olan cahiliye toplumundan farklı kılmayı amaçlamıştır.*"[1560] "*Onlar*

[1558] Onların akılları mı bunu emreder yoksa onlar azgın bir topluluk mudur? 52/32

[1559] İbrahim'in babası için istiğfar etmesi de sırf ona vermiş olduğu bir sözden dolayı idi. Böyle iken onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıklanınca o işten vazgeçti. Şüphesiz ki İbrahim, çok bağrı yanık, çok halim birisi idi9/114. Çünkü İbrahim, çok yumuşak huylu ve çok yufka yürekli (yanık kalbli) idi11/75. Biz de kendisine yumuşak huylu bir oğul müjdeledik37/101. Dediler ki; «Ey Şu'ayb, atalarımızın taptıklarını terketmemizi veya mallarımızda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa ki sen yumuşak huylusun ve aklı başında bir adamsın.» 11/87

[1560] Mustafa Çağrıcı, "*Hilim*", *DİA, c. 18, s. 33-36.*

öfkelendikleri zaman bile affederler[1561]*" ayeti ise hilm kavramının belirleyici noktasını vermektedir.*

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde hilm kavramı, Allah'ın sevdiği bir sıfat ve dinde belli düzeye ulaşmış şahsiyetlerin karakteri olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, hilm Hz. Hasan'ın sıfatı olarak ifade edilmiş ve sabır kavramıyla birlikte kullanılmıştır ki, sabır kavramıyla birlikte kullanılması çok ince bir ayrıntıdır. Zira hilm kavramı ile sabır kavramı iç içe kavramlardır. Sabrın bir bölümü hilm, hilmin bir bölümü ise sabırdır ve halîm kimse aynı zamanda sabırlı, sabırlı kimse ise isteyerek veya istemeyerek aynı zamanda halîmdir. Örnek beyitte, Hz. Hasan bu iki kavramın karakterinde birleştiği şahsiyet olarak sunulmuştur. İslâm tarihinde, hilafet vb. konularda onun tavrıyla ilgili örneklere bakıldığında durumun anlatıldığı gibi olduğu açıkça görülmektedir.

Bi-hürmeti yâ Rab Hazret-i Hasan
Hilm ü sabrı indallahda muhassen[1562]

Diğer örnekte ise, hilm, Hz. Peygamber'in sıfatı olarak ve hayâ kavramıyla birlikte kullanılmıştır. Dörtlükte, Hz. Peygamber'in zâtı, muhtâr-ı Mevlâ, hilm ve hayâ sıfatı, Kur'ân ise ayetleridir ve o, Ahmed Muhammed Mustafâ'dır denilmektedir. Hz. Peygamber'in sıfatı olarak hilm ve hayâ kullanılmakta ve onun yumuşak huyluluğu vurgulanarak, engin hayâ duygusu sıfatı olarak örnek gösterilmektedir.

Muhtâr-ı Mevlâ zâtıdır
Hilm ü hayâ sıfâtıdır
Kur'ân ise âyâtıdır
Ahmed Muhammed Mustafâ [1563]

Halîm sıfatına sahip olanları Allah'ın sevdiği belirtilmekte ve insanlarla iyi geçinme konusunda hilm sıfatının önemine işaret edilmektedir. Efe Hazretleri'nin, eserinde önemle vurguladığı konuların başında cân

[1561] O iman edenler, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar. Onlar öfkelendikleri zaman da kusurları bağışlarlar42/37.
[1562] s. 457, ş. 523, k. 7.
[1563] s. 90, ş. 5, k.1 3.

incitmemek, kimseyi kırıp gücendirmemek, canlı cansız her şeye karşı sevgi dolu olup hassas davranmak gelmektedir. Bu hassasiyetlere sahip olan Allah'ı incitmemek için elinden gelen gayreti gösterip onun rızasına uygun davranmaya çalışır, zira Allah varlığın yaratıcısıdır. Örnek dörtlükte de, sakın bir kimseyi incitip küstürmeyesin, eğer bir kimseyi küstürürsen başına belâ ve dert alırsın veya başındaki belâyı ve derdi artırırsın, Hz. Hak yumuşak huylu, anlayışlı, özetle, sağduyulu kullarını sever denilmekte ve ecel meleklerinin kapıya dayandığı söylenerek dünya hayatının bir sonu olduğu, dolayısıyla davranışlarda ölçülü olmanın gerekliliği vurgulanmaktadır.

Amandır küsdürme sakın bir ferdi
Artırma başına belâyı derdi
Hazret-i Hak sever bir halîm merdi
Ecel melekleri kapuyu basdı[1564]

3.2.59. Fütûhât

"*Fütûhât kelimesi, zaferler, fethedilen yerler anlamında ve fütûhun çoğuludur. Tasavvufta ise, Rabb'inden kuluna açılan şeyler olarak tanımlanmıştır.*"[1565] "*Kapalı olan maddî ve manevî nimet kapılarının sâlike açılması ki bunlardan bazıları: rızk, ibadet, ilim, marifet, keşftir.*"[1566] "*Aynı zamanda manevi feyz ve gönül açıklığı gibi manaları da ihtiva eder.*"[1567] *Kulun Allah katındaki her bir keşfi, aşina olduğu her bir sır bir fetihtir, manevi tecrübeler arttıkça ve açılan manevi kapılar çoğaldıkça, fetihler, dolayısıyla fütûhât oluşur. Lutfî Efendi, fütûhât kavramını tasavvuf geleneğine uygun olarak manevi kazanımlar için kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Derviş Muhammed'den bahsedilmiş ve onun fütûhât sahibi olduğu söylenerek, marifet ve keşf sahibi olduğu ifade edilmek istenmiştir.*

Fütûhât sâhibi Dervîş Muhammed[1568]

[1564] s. 521, ş. 617, k. 3.
[1565] Kâşânî, age, s. 431.
[1566] Uludağ, age, s. 195.
[1567] Cebecioğlu, age, s. 279.
[1568] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 33.

Muhammed Küfrevî'nin vefâtına tarih düşürülen diğer örnekte ise, onun vefatı tarih-i hicret olarak ifade edilerek 1912 yılı verilmiş ve müslümanlarda adalet ve gayretin kalmadığı, himmet erbâbının toplumdan uzaklaştırılıp türlü sıkıntılara maruz bırakıldığı, dolayısıyla da fütûhâtın sadır olacağı kapıda çalışanların kalmadığı anlatılmıştır. Örnek kıta ve alındığı şiir, örnek olarak alınıp açıklandığı birçok çalışmada Balkan savaşları ile ilgilendirilip açıklanmışsa da biz bu şiirde Küfrevî Hazretleri'nin vefatına işaret edildiği ve içinde düşülen manevi durumun anlatıldığı kanaatindeyiz.

Bin üçyüz otuzbir târih-i hicret
Kalmadı İslâm'da adâlet gayret
Tard ü teb'id oldu erbâb-ı himmet
Hele fütûhâtın derbânı yoktur[1569]

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, Ramazân vahdet güneşinin nûruna parlaklık verir denilerek, inananların Ramazân vesilesiyle ilâhî fetihlerin zarfı haline geldiği belirtilmiştir.

Ramazân nûr-i vahdet mihrine kuvvet verir cânâ
Eder zarf-ı fütûhât-ı İlâhî ehl-i îmânı[1570]

3.2.60. Erkân

Erkân, sözlükte, esaslar, destekler, sütunlar vb. anlamlarıyla karşılanmaktadır. Tasavvufta erkan ise, tarikatın takip ettiği esaslar, uyulması gereken belirlenmiş temel prensipler anlamında kullanılmaktadır. Lutfî Efendi de erkân kavramını bir sistemde uyulması gereken kurallar bütünü anlamında kullanmıştır. Ayrıca, erkânın sadece tarikatlerde değil her yerde olabileceğine işaret ederek, maddi manevi her bünyenin içerisinde bulunan kurallar ve usuller bütünü olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili örnekte de erkân kavramı, yol, hâl anlamlarında kullanılmıştır. Beyitte, irfân sahiplerinin takip ettikleri yollarının akla sığmadığı, onların bazen

[1569] s. 172, ş. 107, k. 6.
[1570] s. 549, ş. 657, b. 6.

yalnızlık bazen yücelik ve kudretle gönülleri kendilerine bağladıkları ifade edilmiştir.

Lutfiyâ âriflerin erkânı akla sığmamış
Gâh uzlet gâh izzet dillere dildâr olur[1571]

3.2.61. Tecellî

"*Görünme, belirme, ortaya çıkma ve Allah'ın hususi lutuflarına nail olma da diyeceğimiz tecellî; Cenâb-ı Hakk'tan gelen meârif nûrları sayesinde, sâlikin kalbinde ilâhî sırların ayân olması halidir ki; her Hak yolcusu istidat ve seviyesi ölçüsünde bu vâridatı vicdanında duyabilir.*"[1572] "*İnsanların ekserisi hicaplara bürünmüştür. Allah Teâlâ ile kulları arasında yetmiş bin hicab olduğuna inanılır. Mutasavvıflar –bilhassa Halvetiyye Tarikatı mensupları- yetmiş bin hicabın yedi nefse tekabül ettiğini(nefs-i emâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râdiyye, nefs-i merdıyye, nefs-i kâmile), Hak Teâlâ'nın yedi isminden birinin on bin hicâbı kaldırdığını, setr perdesi kalktıkça, ilâhî sırların açılıp Hakk'ın tecellîlerini müşâhedenin gerçekleştiğini ifade ederler.*"[1573]

"*Tecellî-i Rububiyetin birkaç perdesi vardır. Bunlardan ilki, Tecellî-i zât'tır Hakk'ın Hakk için, ilâhî zâtın yine kendisi için tecellî etmesi. Bu ehadiyet mertebesidir. Burada sadece zat ve onun birliği sözkonusudur. Zattaki bu vahdet ehadiyetin ve vahidiyetin kaynağıdır. İkinci tecellî: sıfat tecellîsidir ki bu ,Allah'ın sıfatlarından birinin kulunun kalbinde zahir olmasıdır. Üçüncü tecelli: fiil tecellîsidir ki, Allah'ın fiillerinden bir fiilin kulun kalbinde zahir olmasıdır. Allah'ın fiil tecellisine mahzar olan âlemdeki bütün fiilleri Hak'tan bilir, "Lâ-Fâile illâllah" der. Bu tecellilerde, sıfatta mevsuf, fiilde fâil mülahaza ve müşahede edilir.Hak, her an her yerde ve her şeyde çeşitli mertebelerde tecellî etmekte, yani kendini göstermektedir. Ama bunu her göz göremez.*"[1574] Tecelli ile ilgili verilen

[1571] s. 164, ş. 97, b. 6.
[1572] Gülen, age, c. 2, s. 120.
[1573] Eraydın, age, s. 197-198.
[1574] Uludağ, age, s. 514-515. / Kâşânî, age, s. 123-124.

en meşhur örnek, Hz. Musa (as) örneğidir. Özetle, Hz. Musa'nın Allah'ı görmek istemesi üzerine Allah Teâlâ, ona buna gücünün yetmeyeceğini bildirmiş,fakat onun bu konudaki ısrarı üzerine, orada bulunan bir dağa tecelli etmiş, bu tecellinin ağırlığına dayanamayan dağ dağılmış, Hz. Musâ ise kendinden geçmiştir[1575]*. Tecellî kelimesi, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sıkça kullanılan kavramlardan biridir. Efe Hazretleri, tecellî kavramını çeşitli kelimelerle birleştirip, tamlamalar oluşturmuş ve vurgulamak istediği konuya göre, şiirlerde kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Hz. Mûsâ olayına ve konuyla ilgili ayete telmih yapılmıştır. Beyitte, tecelli köyüne varılıp hidâyet tûrunun görülmesini, bu takdirde Muhammedin mumuna ruhların pervâne olacağı ifade edilmiştir.*

Var kûy-i tecellâda gör tûr-i hidâyâtı
Şem'a-i Muhammed'de rûhlar ola pervâne[1576]

Hz. Peygamber için yazılan na'tta ise, tecelli kavramı, onun her iki cihanda da tecelli feleğinin güneşi olduğu ifade edilirken kullanılmıştır.

Ey her dü-serâ hurşîd-i eflâk-i tecellâ
Muhtâr-i Hudâ müftehâr-i Arş-ı mu 'allâ[1577]

Küfrevî Hazretlerinin medhine yazılan şiirde, o, tecelli nurunun menzilgehi olarak tanımlanmıştır. Örnek beyitte, yârin dîdârını temâşâ kılan yabancıların yüzüne bakar mı, o, Allah'ın kudretinden tecelli nûrunun menzilgehidir denilerek, onun tecelliye mazhar olduğuna işaret edilmiştir.

Dîdâr-i yâri kılan temâşâ ağyâr yüzüne bakar mı hâşâ
Nûr-i tecellâ menzil-gehidir mir'ât-ı hikmet "min-kudretillah"[1578]

[1575] Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, Musa: «Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım» dedi. Allah: «Sen Beni göremezsin ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksin» buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir etti ve Musa da baygın düştü; ayılınca: «Yarabbi, münezzehsin, Sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim» dedi7/143. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. (*Firavun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Musa, Ali Sayı, İz Yay. İstanbul-1999, s. 202-206.*

[1576] s. 475, ş. 549, b. 6.

[1577] s. 93, ş. 9, b. 1.

[1578] s. 462, ş. 529, b. 2.

Bir diğer örnekte, tecelli bağı ve tecelli gülleri tamlamaları kullanılmıştır. Bu bağa varıp tecelli güllerini dermenin gerekliliği belirtilmiştir.

Tecellî bağına varmak gerekdir
Tecellî güllerin dermek gerekdir[1579]

Tecellinin sahip olduğu farklı özellikler de beyitlerde işlenmiştir. Bunlardan birinde, damlalar okyanus olur zerrelerden ise güneş doğar denilerek, tecellinin ortaya çıktığında âlimleri cahil edeceği söylenmiştir. Zira onda ilimle öğrenilecek konular yoktur. O Allah'ın bir lütfu bir hediyesidir.

Katreler ummân olur hem zerrelerden gün doğar
Zâhir olur bir tecellî câhil olur âlimân[1580]

Son örnekte ise, herkes için kişinin durumuna göre ayrı bir tecellînin varlığı anlatılmaktadır. Her insan kemâlât derecesine göre farklı bir tecellîye mazhar olur.

Elbet yürüdür fermânını Kâdir u Kayyûm
Herkese lâyık sırr-ı tecellâ neler eyler[1581]

3.2.62. Zâhir-Bâtın

"*Zâhir, dış, dışa ait, ortaya çıkan, görünen, bâtın ise, iç, öz, kelime vb. anlamlara gelir. Ez-Zâhir ve El-Bâtın, Allah'ın güzel isimlerindendir. Allah, Zâhir isminin gereği, hikmeti, kudreti ve sıfatlarıyla görünür, zuhur eder. Bâtın ismi ise O'nun görünen âleme göre zâtı itibariyle bâtın olduğunun göstergesidir.*"[1582] *"Allah (cc) insanların görüp bildiği hüviyette bir Zâhir olmadığı gibi bir Bâtın-ı Sırf da değildir. Aksine O, his, müşahede, tasavvur ve tahayyül edilemez, münezzeh bir Zâhir olmanın yanında müteal bir Bâtın'dır. O'na "Zâhir" dediğimiz aynı anda "Bâtın" da demezsek, zat, sıfat ve esmâsına ait bütün hususiyetleri eşyâ ve hadiselere verme zorunda kalırız. Aksine, "Bâtın" derken de, varlığının delâil ve şevâhidini*

[1579] s. 630, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 6.
[1580] s. 365, ş. 391, b. 4.
[1581] s. 166, ş. 100, b. 2.
[1582] Cebecioğlu, age, 144-145, 776.

görmezlikten gelirsek, dolayısıyla ruh-i küllî mülâhazasına sapmış oluruz. O, hem eşyâ ve onunla istidlâl açısından, hem de isimlerinin, sıfatlarının tezahür alanı zaviyesinden kâinat kitabının çehresinde okunan bir Zâhir ve zâhirî duyularla ihsas ve imtisası kâbil olmayan münezzeh ve müteal bir Bâtın'dır. Âsârında parıldayıp duran izzet ve azametin göz kamaştıran ihtişamıyla bir Zâhir, nâkâbil-i idrâk hakikat ve hüviyetiyle bâtınlar ötesi bir Bâtın'dır. Varlığın bağrında görüp müşahede ettiğimiz ibdâ, inşa ve ihsanıyla bir Zâhir, ifnâ ve imâtesiyle de bir Bâtın'dır. Lütf u ihsanlarının her taraftaki sağanaklarıyla bir Zâhir, perdesiz, hicapsız ulaşılmazlığı ve görüşülmezliğiyle de bir Bâtın'dır.

Bazen bu isimler, tecellî alanları itibarıyla, birleşik noktaları buluncaya kadar farklılık arz edebilirler. Hz. Mûsâ ve Hızır vak'ası buna iyi bir örnek sayılabilir. Bu iki zattan biri, vazife ve misyonu icabı birkaç kadem diğerinin önünde, diğeri de temsil ettiği hizmet açısından birkaç arşın berikinin ilerisindedir. Bu iki ufuk insanın muvakkat arkadaşlıkları sayesinde, esrarlı ilâhî icraatın perde arkası mübhemiyetleri giderilince medâr-ı nizâ konuların hemen bütününde mutâbakat sağlanmış; yolculuk devam etmese de zâhir ve bâtının mutlak mânâda, birbirine zıt olmadığı ortaya çıkmıştır."[1583] *Efe Hazretleri, şiirlerinde zâhir ve Bâtın kavramlarını genellikle birlikte kullanmış ve iki kavramı da hem sözlük anlamlarıyla hem de tasavvufî anlamlarıyla kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Şeyh Abdülbâkî Hazretleri anlatılmakta ve Abdülbâkî, ma'nâ meyinin câmıdır ve zâhirde gönül ehlidir, bâtında da latif ve hoş bir zâttır denilmektedir. Dolayısıyla bu zâtın görünüşteki hâliyle manevî halinin ve gönlünde taşıdıklarının paralel olduğu ifade edilmektedir.*

Abdülbâkî câm-ı mey-i ma'nâdır
Ehl-i dildir zâhir bâtın ra'nâdır[1584]

Konuyla ilgili bir başka örnekte ise, Hakk'ı bilenlere Allah'ın emirlerinin bal gibi geldiği ve Ramazân ayının muhtevasının hem zahirî hem de batınî açıdan ümmet için rahmet olduğu ifade edilmiştir.

[1583] Gülen, age, c. 3, s. 143-144.
[1584] s. 148, ş. 84, k. 38.

Hakk'ı bilene emr-i Hudâ elbet aseldir
Zâhir ü bâtın ümmete ni'met Ramazân'da[1585]

Konuyla ilgili yan kavramlardan biri de "bâtın ilmi"dir ki, görünen âlemin dışındaki âlemler ve unsurlarla ilgili ilme karşılık gelir. Lutfî Efendi aşağıda verilen beyitte, Muhammed Zâhid'in şan sahibi ve bâtınî ilim âleminde yüksek konumda olduğunu ifade etmektedir.

Muhammed Zâhid'in şânı vâlâdır
İlm-i bâtın âleminde a'lâdır[1586]

3.2.63. Cezbe-Meczûb

"Bir şeyi çekmek, çekiş anlamına gelen cezbe, tasavvufta Hakk'ın kulu kendine çekmesinden meydana gelen bir haldir. Cezbe, Allah'ın kula ihsanı olduğundan, kulun elinde değildir. Allah'ın sevdiği kulun kalbinden perdeyi kaldırıp, çalışma ve gayreti olmadan, yakîn nuru ile kolayca manevi makamlara yükseltmesidir. Böyle bir cezbe, kulda istikamet ve ibadet arzusu doğurarak belâ ve musibetlere sabretme gücü kazandırır. Kul rûhî cezbeyle hakikatın kaynağını bulur. Allah'ın dışında her şeyi unutarak kendinden geçer, kulluğundan habersiz hale gelir, vecd ve istiğrak halini yaşar. Sûfîler: Kur'ân'daki "Allah dilediğini kendine çeker" ayetini ve bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen "Allah'ın kula olan cezbesi, iki cihan halkının amellerine denktir" sözünü cezbeye delil sayarlar. Hakk'ın kulu kendisine çekmesi cezbe, bu cezbeyle kulun Allah'a yönelmesi aşktır. Nitekim mutasavvıflara göre, Hz. Peygamber'i öldürmeye giderken eniştesinin evinde duyduğu Kur'ân sesiyle îmâna gelen Hz. Ömer'in haliyle, sultan iken avlandığı bir sırada üç defa peş peşe : "sen bunun için mi yaratıldın?" sesini duyarak sultanlığı bırakan İbrahim b. Edhem'in tevbesi cezbeye örnektir. Böyle bir cezbeye tutulanlara, Allah Teâlâ iç hallerini göstererek, nefs ve dünyadan uzaklaştırır, zât-ı ilâhîsine yaklaştırır."[1587] *"Sûfîler cezbeye dair şu tanımı da getirirler: kulun beşeri özelliklerinden çekilip ilâhî özellikleri kazanarak, vahdet tecellilerini müşahede*

[1585] s. 487, ş. 565, b. 8.
[1586] s. 147, ş. 84, k. 30.
[1587] Yılmaz, age, s. 231-232.

etmesidir."[1588] *Meczup ise halk arasında anlaşıldığı gibi aklını kaybedip delirmiş değil, Allah'ın çekim alanına girerek aklı ikinci plana atıp gönül gözüyle görmeye başlamış ve sırları keşfe başlamış kimseler için kullanılan bir terimdir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, tasavvufta önemli bir hal olan cezbeye yer verilmiştir. Cezbe yukarıda açıklandığı gibi, Allah'ın kuluna lutfettiği bir durum ve güzelliktir. Cezbe halinde olan kimseye meczup denilmektedir. Efe Hazretleri konuyla ilgili ilk örnekte, Küfrevî Hazretleri'nin oğlu, Abdülhâdi Efendi'yi anlatırken, onu İlâhî meczûb olarak vasıflandırmıştır. Dörtlükte, Abdülhâdi Efendi, âşıkların sultânı ve muhabbet denizi olarak tanımlanmış ve mâsivâ yolunda fakat cemâlin özlemiyle yanan, Rahmân'ın aşkıyla iştiyak denizinde ilâhî meczup olmuş bir zat olarak anlatılmıştır. O Allah aşkıyla yanmış ve O'nun aşkıyla meczub olmuştur, Allah'a kavuşma arzusuyla yanmaktadır.*

Deryâ-yı muhabbet sultân-ı uşşâk
Târik-i mâsivâ cemâle müştâk
Meczûb-i İlâhî bahr-i iştiyâk
Abdülhâdi aşk-ı Rahmân iledir[1589]

Sıradaki örnekte ise, bir cân muhabbet kokusunu alsa onun yanında inci ve mercân toprak gibidir, yani o maddeye değer vermez, bu hâlin sonunda ise cezbeye kapılıp cânına heyecan düşer denilmektedir.

Eğer bûy-i muhabbet alsa bir cân
Yanında hâk-veşdir dürr ü mercân
Gelür cezbe düşer câne heyecân
Hakîkatde olan kurbân gönüldür[267]

Bir başka örnekte ise, ilâhî cezbeye kapılmış dervişler irfân denizindeki balıklara benzetilmiştir. Her ikisi de içine daldıkları âlemden akıl almaz güzellikler müşahede etmektedirler.

Deryâ-yı me'ârifde mâhîleri seyr eyle
Cezbe-i İlâhî'de rûhâneleri seyr et[125],

[1588] Cebecioğlu, age, s. 183.
[1589] s. 147, ş. 84, k. 37.

3.2.64. Ebdâl-Evtâd-Ahyâr-Ebrâr

"Ebdâl, sayıları yedi veya yetmiş olarak gösterilen bir evliya zümresidir. Ayrıca dünyadan habersiz kalacak kadar kendini ahirete gönüllerini Hakk'a veren saf-derûn insanlar ermişler zümresidir."[1590] *"Ebdâl kelimesinin türevi olan büdelâ ise, bedeller anlamıyla karşılanmış, tasavvufta ise, yedi şahısdır ki, bunlardan birisi bir yerden ayrılıp, bedenini sûreti üzerinde bırakır ve hiç kimse onun gittiğinin farkına varmaz. O, başkası değil, bedeldir."*[1591]

"Evtâd kelime olarak direkler anlamına gelmektedir. Tasavvufî terim olarak ise, dört kişiyi karşılamaktadır, bunların menzilleri âlemin dört yönündedir: doğu, batı, güney ve kuzey. Her birisinin makamı bu yönlerin bulunduğu yerdir. Allah âlemi onlar vasıtasıyla korur, çünkü onlar Hakk'ın nazargâhıdırlar."[1592] *"Ayrıca tasavvuf erbabınca, ricâlullahtan birbirine sımsıkı bağlı, biri birisiz edemeyecek kadar iç içe cem-i sahih teşkil etmiş dört kişilik bir erenler grubunun ünvanıdır. Bunlar hemen her asırda İdris, İlyas, İsa ve Hızır (alâ nebiyyinâ ve aleyhimüsselâm) gibi dört büyük nebinin misyon yörüngelerinde vazifelerini eda ederler. Evtâdın gördüğü hizmet itibariyle ünvanları "Abdulhayy", "Abdulalîm", "Abdulmürîd" ve "Abdulkadir" olup, Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. İsa ve Hz. Ruh-u Seyyidi'l- Enâm'ın (as) iç muhtevâlarını aksettirir… veya onların hakikatini zılliyet planında temsil ederler. Hak'la irtibatları Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil (as)in mirsâdıyladır."*[1593]

"Ahyâr ise, sözlükte hayırlılar anlamına gelmektedir. Tasavvufî terim olarak, dünya düzenini koruyan, "ricâlü'l-gayb" veya " ricâlullah" denilen seçkin insanlardır. Bunların sayıları çeşitli kaynaklara göre, altı ile üçyüz arasında değişmektedir."[1594]

"Ebrâr, iyiler, hayra kilitlenmiş kimseler, riyazet ve ahlâki istikametle Hakk'a ermeye çalışan birr u takva erleri… ve özleri-sözleri doğru, hayatlarını kılı kırk yararcasına yaşayan Hakk'ın sadık kulları demektir.

[1590] Uludağ, age, s. 14.
[1591] Kâşânî, age, s. 106.
[1592] Kâşânî, age, s.93.
[1593] Gülen, age, c. 3, s. 82.
[1594] Cebecioğlu, age, s. 97.

Bazı sûfîlere göre, hemen her zaman var oldukları kabul edilen (dört bin) Hak eri arasında şöyle bir silsile-i merâtip söz konusudur: Bunlardan üç yüzü, hayra kilitlenmiş mânâsına "ahyâr", kırkı manevi hayatı idarede izzet ve azametin perdedârı "ebdâl" veya "büdelâ", yedisi salih amel ve ihlası tabiatlarının birer derinliği haline getirmeye muvaffak olmuş "ebrâr"… farklı diğer bir tasnife göre ise: bunlardan bir kat daha Hakk'a yakın ve değişik ihsanlarla, iltifatlarla serfiraz, ama sayıları belli olmayan "mukarrabin" ki, bazıları bu ünvana bağlı olarak, demir direkler ve sütunlar manasına gelen dört "evtâd"ı, Hak katının soyluları ve seçkinleri anlamında olan "nücebâ"yı; halkın umurunu görüp gözetenler diyebileceğimiz "nukabâ"yı ve bütün bunların üstünde gavs ve kutbu zikrederler."[1595]

Efe Hazretleri, bu başlık altında verilen kavramları, bazı beyitlerde birlikte bazılarında ise ayrı olarak kullanmıştır. Bu özel insanlarla ilgili özellikler, makamları, görevleri belirtilmiştir. Konuyla ilgili örnekler incelendiğinde, Lutfî Efendi'nin, şiirlerinde bu kavramların tasavvufi geleneğe uygun kullanıldığı görülmektedir. Bu konudaki ilk örnekte, Pîr-i Bağdâdî'nin tarîkat ve zikir halkası ebdâl ve evtâdı bir araya getirir denilmektedir.

Halka-i Pîr-i Bağdâdî
Cem' eder ebdâl evtâdı[1596]

Bir başka örnekte ise, dünyada devlete erişirsen, dünya bir gölge misali seni takip ederse o zaman Hudâ'ya candan bağlı bulunan ebdâlları gözet Allah'ın sana nasib ettiği nimetleri onlarla da paylaş denilmektedir.

Devlet-i dünyâ seni ta'kib ederse sâye-veş
Ol zemân ızhâr-i ni'met et Hudâ ebdâlına[1597]

Bir sonraki örnekte ise Küfrevî Hazretleri'nin yaşadığı yer olan Bitlis şehri anlatılırken başlığın muhtevasında bulunan kavramların dördü bir arada kullanılmıştır. Beyitte, Bitlis, ebdâl ve evtâdın ruhlarının tavaf yeri ve ebrâr ve ahyârın gönlünü şad edip sevinçle dolduran bir coğrafyadır denilmektedir.

[1595] Gülen, age, c. 3, s.75.
[1596] s. 141, ş. 82, bend 3.
[1597] s. 461, ş. 527, b. 7.

Metâf-ı ervâh-ı ebdâl ü evtâd
Ederdi ebrârı ahyârı dilşâd[1598]

Konuyla ilgili bir diğer örnekte de ahyâr kelimesi kullanılmıştır. Dörtlükte, hayırlı kimselerin bu dünyadan göçüp dünyayı kalplerinde gayret kalmamış ve keder denizinde yüzen insanlara bıraktığı anlatılmaktadır.

Lutfiyâ kamer-i himmet gurûbda
Ehl-i îmân bütün bahr-i kürûbda
Kanı gayret kalmamışdır kulûbda
Ahyâr olan mezârına yetişdi[1599]

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, feleğin arslan gibi civanları kahır elinde titrettiği, hayırlı insanları yerle bir edip şerlilere ise yardım elini uzattığı anlatılmaktadır. Beyitte, hayır ve şer kelimeleri tezat sanatı yapılarak kullanılmış ve anlamın etkileyiciliği artırılmıştır.

Şîr-nerler dest-i kahrında olur lerzân bugün
Ahyârı zîr ü zeber eşrâre imdâd eyledin[1600]

3.2.65. Tevâzû- Mahviyyet

"Sûfînin Kur'ân'dan derlediği temel erdemlerden biri tevâzûdur. Tevâzû kişinin eylemlerine değil varlığına tekâbül eder. Bu Allah'ın her şey olduğunu, bizimse hiçbir şey olmadığımızı idrâk etmektir. Tevâzû esas itibariyle iki şeyin farkında olmaktır: birincisi, biz mevcut değiliz çünkü sadece Allah hakikaten mevcuttur ve ikincisi her insanoğlunun bize öğretecek bir şeyi vardır, çünkü insan sureti sınırlı olsa da sınırlamalar iki farklı insan arasında aynı değildir."[1601] *Mahviyyet ise, tevâzûnun derinleşmiş halidir. Görüntüden kalbe inmiş şeklidir. Tevâzû görünen davranışlara yansıyan hal, mahviyyet ise bizzat kalbin hissettiği ve manevi boyutta gösterdiği derinleşmiş tevazudur.*

[1598] s. 623, ş. Bitlis Ziyareti, b. 22.
[1599] s. 527, ş. 624, k. 4.
[1600] s. 427, ş. 481, b. 6.
[1601] Lale Bahtiyar, *Sufi, Çev. Mehmed Temelli,İz Yay., İstanbul- 2006, s. 32.*

"Tevâzû; yüzü yerde olma ve alçakgönüllülük mânâlarına gelir ki, tekebbürün zıddıdır. Onu; insanın Hak karşısında gerçek yerinin şuurunda olup, ona göre davranması ve halk arasındaki durumunu da bu anlayış zâviyesinden değerlendirip, kendini insanlardan bir insan veya varlığın herhangi bir parçası kabul etmesi şeklinde yorumlayabiliriz. Bazıları tevâzuu, kendinde zâtî hiçbir kıymet görmeme…Bazıları, insanları insana yakışır saygıyla karşılayıp onlarla muamelesinde mahviyet içinde bulunma.. bazıları ilâhî inayetle fevkalâde bir muameleye tâbi tutulmazsa, kendini halkın en şerlisi görme.. bazıları da benlik hesabına içinde beliren büyük küçük her çeşit dahili kıpırdanışa karşı hemen harekete geçip onu olduğu yerde boğma cehdi ve gayreti şeklinde tarif etmişlerdir ki, her birinin kendine göre hem bir mahmili, hem de tarz-ı telakkisi vardır. Hz. Hasan'ın ekmek kırıklarıyla oynayan çocuklarla oturup onların yediğinden yemesi ve Hz. Ebu Zer'in başını Bilâl-i Habeşî'nin ayağının altına koyması gibi hadiseler hep birer mahviyyet örneğidir. Allah (cc) Kelâm-ı Kadîm'inde, Resulullah da sünnet-i mutahharasında, tevâzû etrafında o kadar tahşidat yaparlar ki, onları duyup işitenin gerçek kulluğun tevâzû ve mahviyet olduğunda şüphesi kalmaz."[1602] *"Hâsılı tevâzû, hulukullah sarayının cümle kapısı olduğu gibi, Hakk'a ve halka yakın olmanın da en birinci vesilesidir. Gül toprakta biter. İnsan semâlarda değil yerde üremiştir.Mü'min secde ünvanıyla başı ile ayakları aynı noktada birleşince Allah'a en yakın olur."*[1603] *Lutfî Efendi ise, tevâzû ve onun birkaç adım ötesi olan mahviyyeti, şiirlerinin temeli ve mayası yapmıştır. Bu kavramları diğer manevi meziyetlerle de meczederek kullanmış ve su gibi tabiattaki bazı unsurları bu konuda örnek göstermiştir. Konuyla ilgili buraya alınan ilk örnekte de, bu benzetme görülmektedir. Efe Hazretleri bu beyitte, sular gibi yüzün yere koyulup akılmasını ve inciye benzetilen tevâzûnun gerdana takılmasını tavsiye etmektedir. Su tevâzû içerisinde yüzü yerde akar, fakat onun karşısında hiçbir engel direnemez, bütün engelleri engin tevâzûsu, azmi ve bu konudaki ısrarıyla aşıp, yok eder ve canlılara hayat kaynağı olur. Tevâzû ise, gerdana takılmayı fazlasıyla hak eden eşsiz bir incidir.*

[1602] Furkan Sûresi. 25-63, 5-54
[1603] Gülen, age, c. 1, s. 114-120.

Sular gibi yüzün yerlere koy ak
Tevâzu' incisin gerdânına tak[1604]

İnsanlarda bulunması gereken özelliklerin sayıldığı şiirden alınan beyitte, insanın hayır sahibi dostlarına karşı tevâzu sahibi olduğu söylenerek, Allah'ın sözlerini dikkate alanların her iki cihanda da rahat edeceği ve isteklerine kavuşacağı ifade edilmektedir.

Hayır-hâh bir dostuna eyler tevâzû dâimâ
Hak kelâmı kim dutarsa dü-cihân âbâd olur[1605]

Tevâzûnun ileri derecesi ise mahviyyettir. Mahmûd Vehbî Hazretlerinden bahsedilen dörtlükte ise onun zühd takvâ ve mahviyyet de ismini duyurduğu anlatılmaktadır.

Zühd ü takvâ mahviyyetde nâm-dâr
Âlim-i hakîkat devrân iledir[1606]

Sıradaki örnekte ise asıl insanlığın mahviyyet atına binici olmak olduğu söylenerek, benlik ve bencillikten geçilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir.

Esb-i mahviyyete râkib ol ki insanlık budur
Habl-i vâriyyeti kat' et şâh-ı merdânlık budur[1607]

3.2.66. Nedâmet-Tevbe

Nedâmet, sözlükte pişmanlık anlamıyla karşılanmıştır. Dolayısıyla tevbenin ilk şartıdır denilebilir. Zira insan kusurlarına pişman olmazsa tevbe etmeye de ihtiyaç hissetmez. İnsan önce, doğru ve yanlışın neler olduğu konusunda bilgi sahibi olacak, sonra bunları birbirinden ayıracak ve yanlışlarının farkına varacaktır. Yanlışlarının sadece farkına varması tevbe için yetmemekte bunlardan dolayı rahatsızlık duyması ve düzeltme

[1604] s. 568, ş. 678, k. 2.
[1605] s. 168, ş. 103, b. 2.
[1606] s. 148, ş. 84, k. 44.
[1607] s. 241, ş. 209, b. 1.

isteği içerisinde olması gerekmektedir. İnsan tam da bu noktada hatalarına pişman olur ve tevbeye yönelir. Tevbenin ise bazı şartları bulunmaktadır. Öncelikle tevbe edecek kişi samimi ve kararlı olmak durumundadır ve irade terbiyesiyle ilgili eksiklerini yeniden gözden geçirip tamamlama kararlılığında olmalıdır. İnsan hatasına tevbe ettiğinde geri dönüşünün olmadığı bilinciyle hareket etmesi ve "Nasuh tevbesi[1608]" olarak anlatılan tevbe gibi tevbe etmesi tavsiye edilir.

"*Gerçek tevbe yalnızca hatalarımızdan pişman olmak değildir. Onlardan tamamıyla uzaklaşmaktır. Tevbe üç kısımdan oluşur: geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek. Geçmişten tevbe; geçmişteki eylemlerimizin gözden geçirilmesidir. Herhangi bir mazeret ya da haklılık payı aramaksızın hatalarımızı açıkça görmeye çalışırız. Yaptığımız hataları mümkün olduğu kadar açık bir şekilde görmek geçmişten tevbedir.*

Bu günden tevbe ise; hatalarımızı, yapabildiğimiz ölçüde düzeltmektir. Eğer para konularında dürüst davranmamışsak, borçlarımızı öderiz. Eğer başkalarını incitmiş ya da küstürmüşsek, onlardan özür diler ve hatamızı itiraf ederiz.

Gelecekten tevbe ise; o hatayı bir daha asla tekrarlamamak için yemin etmektir. Eğer belli bir huy ya da hatayı dürüstçe ve dikkatlice gözden geçirirsek, o huy ya da hata bize artık çekici gelmeyecektir. Allah (cc)'ın bizim tevbemizi kabul ettiğinin işareti; bir zamanlar dayanılmaz derecede çekici gelen şeylerin artık güzel ya da çekici gelmemeye başlamasıdır.

Tevbe ettiğimiz her bir huy ya da fiil için aşağıdakileri yapınız:

1-Bu davranışın geçmişteki uygulamalarını dikkatle gözden geçirin. Bunları tarafsız gözlemci olarak, herhangi bir haklı çıkarma ya da suçlama yoluna gitmeksizin yazın.

2- Eylemlerinizin sonuçlarından mümkün olduğu kadar tevbe ediniz. Başkalarına borçlu olduğunuz şeyleri ödeyin. Başkalarını incitmek için yaptığınız şeyler için özür dileyin. Özür dileme herkesin yapabileceği kolay bir şey değildir. Eğer kişisel olarak özür dileyemezseniz, telefonla ya da mektupla özür dileyin. Eğer özür dileyebileceğinizden emin değilseniz, mektubu yine

---

[1608] Tahrim-66-8

de yazın. Bu mektubu gönderip göndermemeye daha sonra karar verebilirsiniz. Özür dileme eylemi, özür dilediklerinizden çok sizin yararınızadır.

3- Bu hatayı gelecekte yapmaktan kaçınmak için elinizden gelen her şeyi yapacağınıza dair samimi bir şekilde kendinize söz verin. Ayrıca yaşamınızda aynı hatayı yapmaya devam etmenizi engelleyecek değişiklikler yapın. Örneğin, Eğer içkiyi bırakmak istiyorsanız (yalnızca alkolsüz içecekler içeceğinizi düşünerek), barlarda vakit geçirmek yerine, alkol bulundurmayan yerlerde vakit geçirmeye ve alkolü evinizden uzaklaştırmaya başlayabilirsiniz."[1609] *Tasavvuf psikolojisinde tevbeye bakış bu şekildedir.*

"Tasavvufta ise, tevbe, günahdan rücû edip Hakk'a yönelmektir. Genellikle tasavvufî makamların ilki sayılır. Hz. Peygamber (as) tevbeyi nedâmet olarak tanımlamıştır. Tasavvufta tevbe, bir irkilme, teyakkuz, cezbe ve Hakk cânibine yönelіştir. Tevbe bazı mutasavvıflarca Kur'ân'dan alınan tabirlerle üç derecede incelenmiştir: Tevbe, inâbe, evbe.

Tevbe: Allah'ın azabından korkarak günahı terk etmektir. Birinci basamaktır. "Ey iman edenler, Allah'a, dönüşü olmayan bir tevbe ile tevbe ediniz!"[1610].

İnâbe: Zâhirde tevbe ile düzelmeye başlayan nefs ile birlikte, sırrın da salâha dönmesidir. İnâbe kulun Hakk'ın iradesine uyarak Hakk ile olması, fânîye bağlanmadan şevk ile Allah'a koşmasıdır. Tevbenin orta noktasıdır. Nitekim: "Azap gelip çatmadan Rabbınıza dönün(inabe) buyurulur[1611].

Evbe: Hakk'ın rızasını kazanmak ve sadece O'na yönelmektir. Tevbenin en ileri derecesidir. Kur'ân'da Dâvûd, Süleymân ve Eyyûb (as)'ın tevbedeki durumlarını evvâb kelimesiyle anlatan ayetler buna işarettir. "Bağışlanma talebi" demek olan "istiğfar" dil ile Allah'tan mağfiret dilemektir. Tevbe ise bir kalb işidir."[1612]

Efe Hazretleri'de şiirlerinde nedamet ve tevbeyi son derece önemsemiş ve geç kalmadan hatalara pişman olup, tevbe etmeyi tavsiye etmiştir. Allah'ın son derece merhametli, tevbe kapısının her zaman ve sonuna

---

[1609] Frager, Kalp, Nefs ve Ruh, s. 106-107.
[1610] Tahrim-66-8.
[1611] Zümer, 39/54.
[1612] Yılmaz, age, s. 179-181.

kadar açık olduğunu ısrarla belirtmiş ve tevbenin ölmeden önce yapılması gereken bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte nedamet içerisinde kıvranıp tevbeye yol arayan kulun durumu resmedilmiştir. Dörtlükte, gaflet uykusundan uyanıp, pişmanlık ateşiyle yanmış ve Hakk'ın rahmetine dayanmış kullar ciğerlerini kebap gibi bu ateşte pişirirler ki, günah olarak tanımlanacak hiçbir siyah nokta kalmasın ve gönül aynaları pürüzsüz bir parlaklık kazansın.

Nedâmet oduna yanmış
Hâb-ı gafletden uyanmış
Rahmet-i Hakk'a dayanmış
Ciğerlerin biryân eder[1613]

Sıradaki örnekte ise sonrasında nedâmete sebep olacak bazı davranışlar anlatılmaktadır. Zamanın mürşidine nazar etmeyen ölü gönül hayata ulaşmaya bir çare bulamaz denilerek, bunun için ise cânânın yoluna cânını vermek gerektiği ifade edilerek böyle yapmayanların kıyamet günü pişmanlık duyacakları belirtilmektedir. Fakat kıyamet günü duyulan pişmanlık geç kalmış bir pişmanlık olduğu ve insanın kurtuluşuna katkı sağlayamadığı için geçersiz ve riskli bir pişmanlıktır. Bu sebepten Lutfî Efendi muhataplarına geç kalmadan yapılan hatalardan pişman olup tevbe kapısına koşmalarını tavsiye etmektedir.

Dilber-i devrâne bir nazar-endâz
Olmayan mürde-dil bulmaz çâre-sâz
Cânânın yolunda olmayan serbâz
Lutfî eder kıyâmetde nedâmet[1614]

Lutfî Efendi bir başka mısrada ise, muhatabını kendisinin girdiği tevbe kapısına davet etmekte ve âhiret ahvâlinden ve mekânlarından haberdâr olmasını istemektedir. Zira ona göre insanların tutum ve davranışlarındaki duyarsızlığın nedenlerinden biri de bu hâllerden hissetme adına habersiz olmalarıdır.

[1613] s. 183, ş. 123, k. 6.
[1614] s. 127, ş. 57, k. 6.

Lutfî gibi gel sen de bâb-ı tevbeye bir gir
Uhrâda olan dâr u diyârdan haberin yok[1615]

Bir diğer örnekte ise Lutfî Efendi, döneminde insanların tevbe konusundaki duyarsızlığına üzülmekte ve tevbe kapısının her zaman açık olduğunu ve o kapıdan girenlerin günahlarının hepsinin affedileceğini ifade etmektedir.

Vallâhi açıktır tevbe kapısı
Bu kâinât bütün Hakk'ın yapısı
Afv olunur günahların hepisi
Tevbeye ihtimâm çekildi gitdi[1616]

3.2.67. Zühd-Zahid

"Zühd, Allah'tan başka her şeyi gönülden çıkarmak; değer vermemek; ne varlığa sevinmek, ne de yokluğa üzülmektir. Allah ile ganî, Allah ile Aziz olmaktır. Zühd Allah ile olmayı önleyen her türlü masivâ ve kıyl u kâlden uzak durmak, kalpte onlara yer vermemektir.Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk. Mükellef olduğu ibadetten fazlasıyla kulluk yapanlara âbid denildiği gibi, dünyânın zinet ve süsüne aldırmayanlara da zâhid denilir. İbrahim b. Edhem, zühd, haramı terk etmek hususunda farz, şüpheli ve helallerde fazilettir, der. Bu tarife göre zühdü üç derecede inceleyebiliriz:

a)Farz olan zühd, büyük-küçük bütün günahlardan sakınmak,

b)Şüphelilere yaklaşmamak, helalden fuzûlîyi terk etmek,

c) Allah'ı tefekküre mani olan şeyleri terk.

Aslında zühd, haz ve lezzet veren şeyleri büsbütün terk etmek değil, azaltmak ve içine dalmamak, sevgisini gönle koymamaktır, onlarsız yapamayacak kadar esiri olmamaktır. Nimet peşinde koşmak zühd değildir. Peşinde koşup esiri olmadan gelen servet ve zenginliği Allah'ın rahmet ve nimeti olarak bilmeli ve Rezzâk-ı âleme gereği gibi şükretmelidir."[1617]

[1615] s. 315, ş. 312, b. 5.
[1616] s. 522, ş. 619, k. 5.
[1617] Yılmaz, age, s. 202-203.

"Zühd ile ilgili olarak Fudayl b. İyâz, "Allah şerrin tümünü bir eve doldurdu, dünya sevgisini de bu eve anahtar yaptı. Hayrın tümünü diğer bir eve doldurdu, zühdü de bu eve anahtar yaptı." Demiştir."[1618]

Bir başka eserde de zühd ve zahid şöyle tanımlanmıştır: "*Dünyevi hazları terk edip, cismâni meyillere karşı koyma manalarına gelen zühd; sûfîlerce daha çok, dünya lezzetlerine karşı alakasız kalıp, ömür boyu adeta bir perhiz hayatı yaşamak, davranışlarında "takvâ"yı esas tutarak, dünyanın, kendine ve insanın nefsine bakan yönlerine karşı da kararlı, müstağni ve müstenkif bulunmak manalarına gelir. Haram ve helallere karşı hassas olmak zühdde ilk adım sayılır; ikinci adım ve kâmil merhale ise, meşru ve mübah şeylerde bile, kılı kırk yararcasına titiz yaşamaktır.*

Zühd insanı diyeceğimiz zâhide gelince o, hem üzerine aldığı sorumluluklara karşı, hem gelip ona toslayan belâ ve musibetlere karşı hem de her köşe başında önünü kesen günah ve masiyetlere karşı olabildiğince sabırlı, küfür ve dalalet müstesnâ Yaradan'ın her türlü takdirinden hoşnut ve O'nun kendisine bahşettiği şeylerle, yine O'nun hoşnutluğunu, ahiret yurdunu ve insanın mutlak hakikate yönlendirilmesini gâye-i hayâl haline getiren insandır. Onun kalbinin kulağında sürekli: "De ki: dünya metâı ne de olsa azdır; ahiret ise takvâ ehli için mahz-ı hayırdır.[1619]*" Hakikati tınlamada, beyninin her guddesinde: "Allah'ın sana verdiği her şeyde âhiret yurdunu ara; bu arada dünyadan da nasibini unutma!*[1620]*" gerçeği şu'lefeşân olmakta ve basîret ufkunun her köşesinde: Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan ibarettir. Âhiret yurdu ise, doğrusu işte gerçek hayat odur; eğer bilselerdi.*[1621]*" İlâhî beyânı duyulmaktadır."*[1622]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde zühd, öncelikle mürşidin vasfı olarak kullanılmıştır. Mürşid, dünyayı üzerine basıp ulvi âlemlere yükselecek bir eşyâ olarak görmekte ve ona tamah edip yönelmemektedir. O maddi istekler konusunda kendisini aşmış ve aslolanın Allah'ın rızası olduğunu

---

[1618] Kuşeyrî, age, s. 211-212.
[1619] 4/77
[1620] 28/77
[1621] 29/64.
[1622] Gülen, age, c. 1, s. 70-71.

kavramıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte de vurgulanmak istenen budur. Beyitte, zühd, takvâ ve mahviyyet kavramları bir arada kullanılmış ve mürşidin bunlarla tanındığı belirtilmiştir. Zühd, hakîki âlimin de mürşidin de öne çıkan özelliklerindendir.

Zühd ü takvâ Mahviyyetde nâm-dâr
Âlim-i hakîkat devrân iledir[1623]

Mahmûd Vehbî Efendi'nin anlatıldığı diğer beyitte ise, Onun Hudâ'nın yiğidi olduğu belirtilerek, onun ilminin ve zühdünün Hak tarafından bağışlandığı ifade edilmiştir. Kendisi manevi hassasiyetlerini derinleştirmeye çalışmış, Allah Teâlâ da ona lutfetmiş ve vehbî ilim ve zühdde derinlik nasib etmiştir.

O Mahmûd Vehbî cân merd-i Hudâ'dır
Anın ilmi zühdi Hak'dan atâdır[1624]

3.2.68. Takvâ

"Kelime anlamı "herhangi bir tehlikeden korunmak" demektir. Kur'ân'da takvâ üç mânâda kullanılmıştır.

a- Haşyet ve heybet mânâsına: "Yalnız benden korkun!"[1625]

b- Tâat ve ibadet anlamına: "Ey inananlar! Allah'tan nasıl korkmak lâzımsa öylece korkun. Müslüman olarak cân verin."[1626]

c- Kalbi günahlardan temizleme anlamına: "her kim, Allah'a ve peygamberine itaat eder, Allah'tan korkar, O'nun azabından sakınırsa, işte böyleleri muradlarına erecek olanlardır."[1627]

Tasavvufi manada takva , son ayette geçtiği gibi, kalbi günahlardan temizlemek demektir. Ehl-i hakikate göre takva kişinin Allah'a itaatla ilâhî cezâdan sakınmasıdır. Bir başka ifadeyle takvâ: "seni Allah'tan

---

[1623] s. 148, ş. 84, k. 44.
[1624] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 52.
[1625] وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلاَ تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلاَ تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلاً وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ {سُورَةُ البَقَرَةِ} 2/41
[1626] :يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلاَ تَمُوتُنَّ إِلاَّ وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ {سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ ٣/١٠٢}
[1627] :وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ {سُورَةُ النُّورِ ٢٤/٥٢}

uzaklaştıracak şeylerden uzaklaşmadır." Şu fırtınalı dünyada "Allah'ın herhangi bir emrine toz kondurmamak için titremek takvâdır."[1628]

"Bir de takvânın oldukça şümullü ve umumi mânâsı vardır ki, şeriat prensiplerini kemâl-i hassasiyetle görüp gözetmekten, şeriat-ı fıtriye kanunlarına riayete; cehennem ve cehennemi netice veren davranışlardan kaçınmaktan, cenneti netice semere verecek hareketlere; sırrını, hafîsini, ahfâsını şirkten, şirki işmam eden şeylerden koruyup kollamaktan, düşünce ve hayat tarzında başkalarına teşebbühten sakınmaya kadar geniş bir yer işgal eder. İşte bu mânâda takvâ insan için biricik şeref ve değer kaynağıdır ki: "Sizin Allah indinde en asil, en şerefliniz takvâda en derin olanınızdır.[1629]*" ayet-i pür-envârı buna işaret etmektedir.Kur'ân-ı Kerim'den başka hiçbir kitabın takvâya, bu ölçüde, bu derinlikte, bu şümûlde ve Kur'ân'dakine denk bir mânâ yüklediğine şâhid olmadığım gibi, İslâm'ın dışında hiçbir ahlak ve terbiye sisteminde de bu seviyede, madde ve manayı kucaklayan; kökü dünyada, dalları, çiçekleri, meyveleri ukbada sihirli bir kelimeye rastlamadım. Evet mana ve muhteva itibariyle takvâda öyle bir büyü var ki, ona sığınmadan Kur'ân'ı tam anlamak ve Kur'ân yörüngesinde yürümeden ona ulaşmak mümkün değildir. Her şeyden evvel Kur'ân, kapısını müttakîlere aralar ve onlara "(bu Kur'ân,) müttakiler için bir hidayet kaynağıdır.*[1630]*" Fısıldar; neticede, Hz. Furkan ekseninde yaşamaya işaret eder ve nazarları "umulur ki takva dairesine girersiniz.*[1631]*" Ufkuna çevirir. Kalb ve ruh seviyesinde bir hayatı, şüpheli şeyler karşısında hassas olmaya bağlamıştır. Hadis; helâlin belli, haramın da belli olduğunu, Sahib-i Şeriatın bu iki hususu herhangi bir kuşkuya meydan vermeyecek şekilde beyan ettiğini, ancak bu ikisinin arasında, ikisine de benzeyen şüpheli şeylerin*

[1628] Yılmaz, age, s. 175.

[1629] يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ {سُورَةُ الْحُجُرَاتِ ٣١/٩٤.

[1630] [ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ {سُورَةُ البَقَرَةِ : ٢/٢}

[1631] :يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {سُورَةُ البَقَرَةِ ٢١/٢}
وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {سُورَةُ البَقَرَةِ ٦٣/٢: وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ}
حَيَاةٌ يَا أُولِي الأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {سُورَةُ البَقَرَةِ : ٢ /١٧٩
[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {سُورَةُ البَقَرَةِ : /١٨٣/٢}
وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {سُورَةُ الأَنْعَام : ١٥٣/٦}
:وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {سُورَةُ الأَعْرَافِ ١٧١/٧}

bulunduğunu ve insanların çoğunun bunları bilemeyeceğini, bu itibarla da, şüpheli şeylerden sakınmak lazım geldiğini; ancak şüpheli şeylerden sakınan kimsenin dinini, ırzını koruyabileceğini, şübuhata düşen kimsenin ise, harama girme ihtimaliyle karşı karşıya bulunduğunu, tıpkı koru kenarında koyun güden çobanın koyunlarının, koruya girmesi melhuz bulunduğu gibi.. bu hususları anlattıktan sonra Hz. Rûh-u Seyyidi'l-Enâm buyurur ki: "biliniz ki, her melikin bir korusu vardır; Allah'ın korusu da haramlardır. Şu da bilinmelidir ki, cesette bir et parçası vardır, o sıhhatli olunca beden de sıhhatli olur, o bozulunca beden de bozulur. İşte o kalbdir!". Bu esaslara binaen, takvâ-yı tâmmın, ancak şüpheli şeyler ve küçük günahlardan sakınmakla elde edilebileceğini söyleyebiliriz."[1632]

Takva, en kısa olarak genelde Allah korkusu olarak tanımlansa da, yukarıda açıklandığı gibi çok boyutlu bir kavramdır. Allah'ın kullarının derecesini yükseltirken kullandığı en önemli mihenk taşıdır. Allah katında, kul, ancak takvası oranında vardır. Takva dini hassasiyetlerde kulun derinliğinin ölçüsüdür. Kulun dini duyarlılığı ve Allah sevgisi ne kadar gelişmişse kul o kadar takvâ sahibidir. Takva sahibi kul, Allah sevgisinde o kadar derinleşir ki, bütün benliğiyle aşka düşen, yaptığı her hareketinde, aman kırılmasın diye sevgilisinin gözünün içine bakan âşıklar misali Allah'ın kendisi için koyduğu ölçüleri dikkatle takip eder. Yasakların yakınına yaklaşmadığı gibi, O'nu memnun edecek davranışları fazlasıyla gözetir ve net olmadığını fark ettiği konulardan veya içerisinde yasaklara götürecek bir yol olma ihtimali olan durumlardan, şiddetle kaçınır ki, takvâda derinleşebilsin. Lutfî Efendi de şiirlerinde takvâyı bütün bu boyutlarını göz önünde bulundurarak ve takvâyı tamamlayan erdemlerle birlikte kullanmıştır. Konuyla ilgili örnekte, takvâ kavramı, birbiriyle iç içe geçmiş birbirini destekleyen kavramlar olan zühd ve mahviyyet kavramlarıyla birlikte kullanılmış ve kâmil insanın özelliği olarak ifade edilmiştir. Zira Allah katında kulun hakiki değerine ulaşması bu kavramları kendine mal etmesiyle ve bu kavramların içindeki anlamı, kendisinin karakteristik özelliği haline getirmesiyle mümkün görünmektedir. Efe Hazretleri de kamil mürşidin özelliklerinden bazılarını, zühd, takvâ ve mahviyette nâm salma olarak ifade etmektedir.

[1632] Gülen, age, c. 1, s. 76-80.

Zühd ü takvâ mahviyyetde nâm-dâr
Âlim-i hakîkat devrân iledir[1633]

3.2.69. Mürîd

"Mürid lugatte: "irade eden, irade sahibi" demektir.ıstılahta ise "iradesini Hakk'ın ve şeyhinin iradesine teslim etmiş kimse" demektir. Aziz Mahmud Hüdâyî, mürîdi "gerçekte iradesi olmayandır. Gerçi her müridin muradı vardır; hakiki müridin muradı da Allah'tır." diye tanımlamaktadır."[1634] *Bazı kaynaklarda ise, müridin üç gruba ayrıldığı ifade edilir ki bunlar:*

1-Mutlak mürid: Şeyhine "niçin?" sorusunu sorarak dili ve kalbiyle itirazda bulunmayan, şeyhinin sözlerine karşı delil istemeyen müride, mutlak mürid denir.

2- Mücâz mürid: İç ve dışa ait her hususta şeyhinin rey ve iradesi altında bulunan dervişe denir.

3- Mürted mürid: Şeyhine, emrettiği yasakladığı konularda karşı çıkan müriddir. Müridin her şeyden önce şeriate sımsıkı yapışması (takva), edeb ve sıdk(doğruluk) üzere olması gerekir.

Kendi isteğini şeyhinin isteğinde eriten, fanî kılan kişiye, mürid denir ki, bu eğitim, kulu Allah'ın iradesine teslim olmaya götürür[1635]*. Bir başka eserde ise mürid kavramı ile ilgili, nefsini dünyanın nimetlerinden alıkoyan, ibâdetlerle ilgilendiği için lezzetlerden yüz çeviren, anlamı verilmiştir. Ebû İsmail el-Ensarî, şöyle demiştir: "Mürîd, korku ve ümit arasında amel eden; utanma duyusuyla birlikte muhabbete odaklanan kimse demektir."Ebû Osman el-Mekkî ise, şöyle demiştir: "Mürîd kalbi Allah'tan başka her şeyden ölmüş kimse demektir. Böylece, sadece Allah'ı ve O'na yaklaşmayı ister, O'na kavuşmayı arzular. Rabbine karşı duyduğu aşırı arzu nedeniyle dünya arzuları kalbinden gider."*[1636]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde mürid kavramı, çeşitli vesilelerle

[1633] s. 148, ş. 84, k. 44.
[1634] Yılmaz, age, s. 208.
[1635] Cebecioğlu, age, s. 526-527.
[1636] Kâşânî, age, s. 499.

kullanılmıştır. O, öncelikle bir mürid olmuş, akabine ise müridleri olan bir mürşid olmuştur. Dolayısıyla bu kavram onun hayatındaki öncelikli kavramlardan biridir. Konuyla ilgili örnekte de, silsiledeki bir mürşidden bahsederken, onun tevhidin sırlarıyla aşina olduğu ve müridane bir şekilde feyz tazelediği ifade edilmektedir.

Muhammed Hâcegî esrâr-ı tevhîd
İderdi mürîdâne feyzi tecdîd[1637]

3.2.70. Tarz

Tarz, Kadirilik, Mevlevîlik gibi çeşitli tarikatlerin zikir ayinleri sırasında kudüm, bendir vb. vurmalı enstrümanlarla tutulan ritim olarak tarif edilebilir. Tarikatlerin ayinlerinde musıkîyi en yoğun olarak kullananı Mevlevîlik'tir. Onların âyinleri dinleyenlerin ruhları için tam bir manevi şölendir. Lutfî Efendi'nin de özellikle ilahi formundaki şiirleri, bu gün bile yörede yaygın şekilde bendir eşliğinde ritimle okunmaktadır. Efe Hazretleri, fazlasıyla aşina olduğu zikir meclislerini çeşitli şekillerde şiirlerine konu etmiştir. Bunlardan biri de aşağıda verilen örnekte görülmektedir. Dörtlükte, tevhid meydânı, zikir meclisi kurulur, Geylânî tarzı vurulur, bu vesileyle boyunlar Hakk'a doğru burulur ve sâdıklar pervâne döner denilmektedir. Dörtlük okunduğunda gözün önünde beliren hayal, devreden bir zikir halkası veya semâ yapan Mevlevi dervişleri olmaktadır. Takdir edilir ki, zikir halkası, içerisinde yiğitlerin manevi özellikleriyle yarıştıkları bir tevhid meydanıdır ki, orada çeşitli enstrümanlarla ritim tutulup meydana girenler coşturulur. Meydana giren yiğitlerin başları bir tarafa doğru burulur ve ışığın etrafındaki kelebekler misali vahdet nurunun aşkından pervane dönerler.

Meydân-ı tevhîd kurulur
Tarz-ı Geylânî vurulur
Boyunlar Hakk'a burulur
Sâdıklar pervâne döner[1638]

[1637] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 34.
[1638] s. 261, ş. 237, k. 3.

3.2.71. Miskin

"*Miskin, sözlükte aciz, zavallı kimse anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufi terim olarak ise, kendisine hiçbir varlık tanımayan mahviyyet sahibi derviş anlamında kullanılmıştır.*"[1639] *Miskin, varlık duygusundan bütünüyla sıyrıldığı için, tek ve mutlak varlık olarak Allah'ı tanır ve hayatına bu inanca göre yön verir.*

Miskin kelimesinin bir diğer boyutu ise, cüzzam hastalığı ile ilgilidir. "*Cüzzam hastalığına miskin hastalığı denmiş, bu hastalığa tutulanların halkla buluşmamalarını sağlamak için, şehir dışında yapılmış yerlere, miskin evi anlamında "miskinhane" ve "miskinler tekkesi" adı verilmiştir. Tasavvufta "meskenet", manevi yokluğun en ileri derecesidir; bütün anlamıyla yok olan, kendine hiçbir varlık vermeyen kişi de miskindir.*"[1640] *Miskin kavramını, şiirlerinde tasavvufi anlamıyla, vurgulayarak ve sıkça kullanan mutasavvıf ise, Yunus Emre'dir. O kendisini miskin olarak tanımlamakta ve şöyle söylemektedir:*

Yûnus imdi miskîn ol hem miskînlere kul ol
Zîra miskîn olanları arzulayan Çalap durur[1641]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, miskin kavramı hem sözlük anlamıyla hem de tasavvufî anlamıyla kullanılmıştır. Görüntüye aldanmamanın gerekliliğine de vurgu yapılan beyitte, suret olarak miskin görünse de, sîret olarak ilim ve irfânda zirve olan zâtlar olduğu ve insanların bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Miskin, mahviyyet ile sıfatlandığı için, ilmini ve irfânını mahviyyet sıfatının altında gizlemekte, dolayısıyla görüntüde sadece fakr ve miskinliği kalmaktadır.

Fukarâ miskinâne sûretinde
Cem' olmuş ilm-i irfân sîretinde[1642]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde genelde, miskin kavramı fakîr kavramıyla

[1639] Uludağ, age, s. 370.
[1640] Gölpınarlı, age, s. 221.
[1641] Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Divânı, M.E.B. Yay., İstanbul-1997, c. 2, s. 98.*
[1642] s. 663, ş. Mersiye, b. 14.

birlikte kullanılmıştır. Konuyla ilgili diğer örnekte, fakir ve miskin kelimeleriyle ağırlıklı olarak sözlük anlamı kastedilmiş ve konuyla ilgili ayete telmih yapılmıştır. Cimriliğin kötülüğünü anlatan dörtlükte, cimrinin hiçbir hareketi sevilmez, o yetimlere malının zekatını vermez, fakir ve miskinlere merhamet kanatlarını germez, onları malının düşmanı ve başkasının üzerinden geçinen kimseler olarak görür ve öyle muamele eder ve bütün bu algılarının ve davranışlarının sonucu olarak da cehennemin yolunu tutar, denilmektedir. Dörtlüğün tamamında, cimriliğin kötülüğü, zekat, yetim,fakir ve miskinlere iyi davranılması hususunu vurgulayan ayetlere telmih vardır[1643].

Sevilmez bahîlin bir harekâtı
Yetimlere vermez mâlin zekâtı
Fakîre miskine yok merhameti
Dutmuştur tarîk-ı bâb-ı nîrânı[1644]

3.2.72. Cemâl-Dîdâr

"*Cemâl kelimesi sözlükte, güzellik, yüz güzelliği anlamlarıyla karşılanmaktadır. Tasavvufi kavram olarak ise, âşığın ısrarlı rağbeti ve talebi üzerine ma'şuğun kemalleri ızhar etmesidir.*"[1645] "*Cemâl, Hak'tan bize dönen bir şeydir, çünkü cemâl, bizdeki bu bilgiyi, tenezzülleri, müşahedeleri ve halleri bize veren şeydir.*"[1646] "*Cemâl, Allah'ın müşahede-i ilmiyye olarak, kendi zatında ilk müşahede ettiği ezeli bir sıfatıdır.*"[1647] "*Mutasavvıflar Allah'ın lütuf ve rızasını gösteren sıfatlarını cemâl tabiriyle ifade etmişlerdir. Yaklaşma ve açılma cemâlin özelliği olduğundan burada Hak açısından lütuf ve rahmet, kul açısından neşe ve üns söz konusudur. Mutasavvıflar bu*

[1643] Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir; Lakin iyi olan, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, Kitap'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekat veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır2/177

[1644] s. 601, ş. 725, k. 4.

[1645] Uludağ, age, s. 116.

[1646] Kâşânî, age, s. 186.

[1647] Cebecioğlu, age, s. 177.

anlamdaki cemâli mânevi ve sûrî(maddi) olmak üzere iki şekilde ele almışlardır. Allah'ın en güzel isimlerinin(esmâ-i hüsnâ) ve sıfatlarının anlamları mânevî cemâli meydana getirir; bu cemâli sadece Hak temaşa eder. Sûrî cemâl ise bu âlemdeki güzelliktir. Bütün ayrıntıları ve türleriyle âlem mutlak olarak ilâhî bir güzelliğe sahiptir. Başka bir ifadeyle âlemdeki güzellik ilâhî güzelliğin yansımasından ibarettir. Muhyiddin ibnü'l-Arabî'nin ifadesiyle güzel(cemil) olan Allah âlemi kendi sureti üzere yarattığı için âlem bütünüyle güzeldir. Cemâli mutlak ve mukayyet olmak üzere ikiye ayıran Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'e göre mutlak cemâl, mahiyetini Allah'tan başka kimsenin bilmediği eşsiz güzelliktir. Mukayyet cemâl de külli ve cüz'i olarak ikiye ayrılır. Küllî cemal mutlak cemâlden öbür varlıklara yayılan güzelliktir; maddi-manevi her varlık kendi kabiliyetine göre bu güzellikten bir pay almıştır. Eşyânın var oluş sebebi de bu güzelliktir. Cüz'i cemâl de celî (açık) ve hafî(kapalı) olmak üzere ikiye ayrılır. Hafî cemâl sadece akılla kavranan eşyanın mücerret güzelliğidir. Akıl bu güzelliği takip ederek onun aslına ulaşabilir. Celî cemâl ise duyu organlarıyla kavranan eşyânın güzelliğidir."[1648]

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de cemâl kavramı genelde ilâhî güzelliğin ifadesi için kullanılmıştır. İlâhi güzelliğe, cemâle mazhar olabilmenin şartları ve bedeli vardır. Öncelikle ilâhî güzelliğe ulaşmaya engel olacak maddi unsurları aradan kaldırmak gerekmektedir. Bu noktada kula engel olan unsurlar ayet ve hadislerde tesbit edilmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte de bu engellerden bazılarına işeret edilmiştir. Bu beyitte Lutfî Efendi, evlâd, eş gibi geçim sorumluluğu üzerinde olanların cemâli çeşitli açılardan perdeleyeceğini ifade etmiştir. Zira, insanların birinci dereceden yakınlarının gönüldeki sevgisi genelde, diğer sevgilerden daha fazla, onlara karşı yüklenilen sorumluluk da diğer bireylere karşı olan sorumluluktan üstündür. Bu nedenler göz önünde bulundurulduğunda insanın varlık olarak algıladığı her maddi unsurun aslında cemâli perdeleyen bir engel olduğu sonucu çıkmaktadır. Bundan dolayı Lutfî Efendi, vârını terkeyleyip, dâra çekilen Mansûr'un örnek alınmasını tavsiye ederek cemâle ulaşmanın yoluna işaret etmiştir.

[1648] Süleyman Uludağ, "*Cemâl*", *DİA, c. 7, s. 296.*

Evlâd ü ıyâl perde çeker hüsn-i cemâle
Terkeyle vârın Mansûr-i ber-dâre nazar kıl[1649]

Daha önce de değinildiği gibi, cânânın cemâlini temaşa etmek herkese mahsus bir durum değildir. Bu saadete nail olabilmek için öncelikle buna uygun bir kalbe, gönle sahip olmak gerekmektedir. Bu saadetin talibine öncelikle, maddeye ait bütün sevgilerden temizlenmiş bir gönül, günah kirlerinden ve gaflet pasından temizlenmiş bir kalb ve basiret melekesini kazanmış gözler gerekmektedir. Beyitte, bu özellikleri kazananlar cânânın cemâlinin ciminin sırrını keşfetmekte, şahid-i kudsinin keşfine nail olanlar da hakanın yüzü bile olsa başka cemâle bakmamaktadırlar denilmektedir. Zira insanın meyli her şeyin en iyisine en zirvesindekinedir. Maddi güzellikler manevi olanların hep bir adım gerisinde olduğu için, mana penceresini açan insanlar maddeye meyletmezler ve kudsi şahidi seyredenler hakanların yüzüne dönüp bakmazlar.

Cemâl-i cîm-i cânânın olanlar sırrına ârif
Görenler şâhid-i kudsî bakar mı rûy-i hâkâne[1650]

Maddi ve manevi güzelliğe ve mülke verilen değerle ilgili hususta yukarıdaki örnekle benzerlik arzeden aşağıdaki örnekte de, Efe Hazretleri, cânânım cemâlinden perdesini bir anlığına bile atsa, aralasa, Süleymân'ın mülkünü önüme getirseler bakmam demektedir. Zira Süeymân'ın mülkü cânânın cemâlinin yanında sözünü etmeye bile değmeyecek kadar kıymetsizdir.

Cemâlinden eğer cânân atarsa perdesin bir an
Nazar-bazlık edersem kemterim mülk-i Süleymân'e[1651]

Cemâli seyredenin sergileyeceği tavırların anlatıldığı dörtlükte, gönülde rehber muhabbet olursa, gönül zevki sırları ezberden okutur, dilberin cemâli güneşten daha güzeldir ve bu cemâli seyreden ondan öylesine büyük lezzet alır ki, cennetler önüne serilse dönüp bakmaz denilmektedir. Rehberi muhabbet olan cennetlere değil cemâle müştaktır.

[1649] s. 332, ş. 340, b. 3.
[1650] s. 450, ş. 515, b. 3.
[1651] s. 450, ş. 515, b. 2.

Muhabbet olursa gönülde rehber
Zevk-ı dil esrârı okudur ezber
Güneşden güzeldir cemâl-i dilber
Cemâli seyreden cinâne bakmaz[1652]

"*Dîdâr kelimesi, yüz, göz, görme, seyretme gibi anlamları olan bir kelimedir. Tasavvufî anlamı ise, sevgili ve ilâhî güzelliği seyretmedir.*"[1653] *Konuyla ilgili aşağıdaki örnekte de dîdâr kavramı tasavvufi anlamıyla kullanılmıştır. Dörtlükte, Lutfî Efendi, cân gözü ile yârin nûr dîdârını seyreden bahtiyâr olur, o, sevdâ sahrasında karâr kılmış ve hidâyet yolunda yürümektedir, demiştir. Cân gözü yâri seyre başladığında, o gözün sahibi olan bahtlı kişi ilahi aşka düşer, sevdâ sahrasında yerleşir ve hidâyet yoluna dahil olur.*

Dîde-i cân ile dîdâr-ı yârı
Seyreden bahtiyâr o nûr dîdârı
Sahrâ-yı sevdâda kılmış karârı
Râh-ı hidâyetde pâyidâr olmuş[1654]

3.2.73. Gayret

"*Gayret, çalışıp-çabalama, ırz, namus, şeref ve itibarın korunması mevzuunda hassas davranma manalarına gelen gayret; mukaddes ve münezzeh ilahi gayretin ifadesi olan yasaklara karşı duyarlı olmayı ve fuhşiyattan, münkerattan uzak durmayı, Cenâb-ı Hakk'ın, kullarını temiz tutması, koruyup-kollaması adına gayreti sayarak, lâakal bir mütekabiliyet mülahazasıyla olabildiğince titiz davranmaktır ki, esası bazı ilahi isim ve sıfatlara dayanan bir huluk-ı Rabbânîdir. Allah'ın sevip- hoşgördüğü şeyleri, fevkalade bir iştiyakla yerine getirip; hoşlanmadığı hususlara karşı da olabildiğince kararlı davranmak ve Zât-ı Vacibü'l-Vücûd'un , esmâ, sıfat ve zâtını gönülden sevmek, sevmekle de kalmayıp O'nun herkes tarafından sevilmesi gayreti içinde bulunmak ve Rabb'iyle olan münasebetlerini*

[1652] s. 280, ş. 262, k. 2.
[1653] Cebecioğlu, age, s. 224.
[1654] s. 295, ş. 285, k. 2.

dünya ve ukbada her şeye tercih etmek şeklinde hülasa edebiliriz. Erbâb-ı hakîkat, gayreti iki şekilde anlamışlardır:

1- Sevgiliye asla rakip ve alternatif kabul etmeme.

2-Sevgiliye tahsis-i nazar edip O'nu sevmede herkesin önünde bulunmaya çalışma.

Allah'ın kuluna karşı gayreti, onu başkalarına bırakmaması, sadece kendine kullukla şereflendirmesi ve onu mevhum ilahların fasid vehimleri arasında perişan etmemesi şeklinde anlaşılacaksa, kulun gayreti de : Mevlânâ Câmî'nin: "Yalnız Bir'i iste, Bir'i çağır, Bir'i talep et, Bir'i gör, Bir'i bil, Bir'i söyle!" mülahazasıyla, düşünce ve davranışlarında sadece ve sadece O'nu görüp O'nu bilmesi, O'nu arayıp O'na müteveccih olması şeklinde gerçekleşmelidir."[1655]

"*Kulun gayreti, fillah, lillah ve alallah olmak üzere üç kısımdır. Birinci ve ikinci kısımlar; İslâm'ın emirlerine aykırı bir durum görünce, buna el ve dil ile karşı çıkmak veya bunlara imkân bulunmazsa , kalben buğz etmek, şeklindedir. Üçüncü kısım gayretullah ise; hakiki muhabbetle, mecâzî muhabbet arasını fark etmektir. Gayret aşırı sevgiden kaynaklanan bir husustur. Sevgide vefâyı ifade eder. Allah'ın sıfatlarından biri de "Gayûr" dur. Manası çok kıskanandır. Bu, kulun taatinde kendisinden başkasını ortak kılmamasına yönelik olarak Allah'ın kıskanma sıfatını gösterir."*[1656]

Gayret kavramı Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, kelime anlamı ve tasavvufi anlamıyla kullanılmıştır. Konuyla ilgili verilen her iki örnekte de gayret kavramı tekil değil, ehl-i gayret ve ashab-ı gayretler şeklinde topluluk adı olarak kullanılmıştır. Efe Hazretleri gayret sahiplerinin Allah katında yüce derecelere sahip olduğunu ifade etmiş ve onların daima hayırla yad edildiklerine dikkat çekmiştir. Aşağıda verilen örnekte de, gayret ehlinin özellikleri anlatılmakta, elinin kazandığıyla insanların ortasında bir erkek arslan gibi baş tacı ol ki, gayret sahipleri hayır ile çok yâd olur denilmekte ve onların hayır yapma özelliği, cesaretleri ve çalışkanlıkları vurgulanmaktadır.

[1655] Gülen, age, c. 2, s. 55-57.
[1656] Cebecioğlu, age, s. 291.

Kesb-i yediyle meyân-ı nasda şîr-i ner gibi
Ser-bülend ol ehl-i gayret hayr ile çok yâd olur[1657]

Diğer beyitte ise, Efe Hazretleri, insanların yaptıklarının karşılıklarını bulacakları mahşer gününde, gayret ehli ile diriltilmeyi istemekte ve bunu büyük bir şeref olarak addetmektedir. Zira gayret ehli, Allah'ı çok sevmekte diğer insanların da O'nu tanıması ve sevmesi için çabalamaktadırlar.

Lutfî'yi haşr eyle ashâb-ı gayretler ile
Zü'l-Celâl rûz-i cezâda ne güzel bir âd olur [1658]

3.2.74. Rahmet- Merhamet

"*Rahmet sözlükte, acımak, esirgemek, lutfetmek anlamlarında kullanılır. Allah'ın iki tür acıması söz konusudur:*

1- Rahmân: Umumi acıma ki, mü'min, kafir herkesi içine alır, bu dünyada tecelli eder.

2- Rahim: Ahirette ve sadece mü'minlere olan acımadır."[1659]

"*Tasavvufi çerçevede ise, rahmetin bir çok çeşidinden bahsedilmekte, fakat özellikle ikisi üzerinde durulmaktadır. Bunlar:*

1- er-Rahmetü'l- imtinaniyye: Allah'ın, kendileri hak etmeden önce, yaratıklarına onun vasıtasıyla ihsan etmiş olmasıdır. Çünkü bu rahmet hak etmeyi gerektiren fiillerden öncedir.

2- er- Rahmetü'l-vücûbiyye: zorunlu rahmet, Takva ve iyilik sahiplerine özgü rahmettir. Allah, yapmak zorunda olduğu için değil, keremi ve ihsanıyla onlara merhamet edeceği üzere vacip kılmıştır. "Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır"[1660] *ayeti de, daha önce zikredilmiş geniş-imtinan rahmetine işârettir. "Ben onu takva sahiplerine yazacağım" ayeti ise, vacip rahmete; "Benim rahmetim ihsan sahiplerine yakındır"*[1661] *ayeti de ikinci rahmete işaret eder.*"[1662]

[1657] s. 168, ş. 103, b. 3.
[1658] s. 168, ş. 103, b. 7.
[1659] Cebecioğlu, age, s. 587.
[1660] A'raf 156.
[1661] A'raf 56
[1662] Kâşânî, age, s. 164.

"Tanrı'nın merhameti aktif bir güçtür. Gözle görünen ya da görünmeyen melekleri, yolculuğumuzun her adımında bizimle birliktedir, biz onlara ulaşmaya çalışırken onlar da bize ulaşmaya çalışırlar. Biz Tanrı'nın şifasını kabul etmeye hazır olduğumuzda, O'nun şifası yoldadır. Hiçbir durum O'nun elini kolunu bağlayamaz. Ve O'nun ilgilenmediği ya da hakkında iyileştirme planı yapmadığı hiç kimse yoktur. Bildiğimiz dünya gerçekten de zalim olabilir, fakat Tanrı'nın kurtarıcı ve hep sevgi dolu gücü, her şeyin doğasında mevcuttur."[1663]

Efe Hazretleri de şiirlerinde Allah'ın merhametinin sınırsızlığını ve sonsuzluğunu ifade etmektedir. O, Allah (cc)'ın kullarını, anne babalarından ve kulun kendi kendisini sevdiğinden daha ziyade sevdiğini söyleyerek, bu sevginin büyüklüğünü ve orijinalliğini ortaya koymuştur. Konuyla ilgili ilk örnekte, muhataplara, Allah seni senden daha fazla sever ve her zaman rahmet nazarı ile seni gözler denilmektedir. Allah'ın kullarına olan bu engin merhameti ifade edilerek kulların da kendi kendilerine merhamet edip, Allah'ın rızasına uygun davranmalarının gerekliliği vurgulanmıştır.

Senden seni ziyâde seven Hazret-i Hak'dır
Rahmet nazarı ile o her bâr seni gözler[1664]

İkinci örnekte ise, ayet ve hadislere telmih yapılarak, merhametin bazı zamanlarda daha yoğun olduğu ve kulların onu kazanmalarının, ona ulaşmalarının daha kolay olduğu anlatılmaktadır ki, Ramazan ayı bu zaman dilimlerinin başında gelmektedir. Bu ayda Allah'ın rahmeti, inayeti, hidayeti ve ihsanı inananların üzerine sağanak sağanak yağmakta, Allah (cc) onları affetmek için, bahaneler yaratmaktadır. Lutfî Efendi, bu durumu, Allah'ın merhameti kullarına bu günlerde olur, Allah'ın inayeti bu ayda kullarına paylaştırılır, bu vesileyle mü'minlere hidayet erişir ve bu günlerde Allah'ın ihsan okyanusu kullarına harcanır diyerek, insanların Ramazan'ı iyi geçirip dünya hayatında huzuru yakalayıp, âhirette de ebedi saadete ulaşmalarının yollarını göstermektedir.

[1663] Marıanne Wıllıamson, *Değişim, Çev. Ebru Sürmeli, Goa Yay. , İstanbul- 2007, s. 111-112.*
[1664] s. 214, ş. 171, b. 2.

Bu eyyâmda olur merhametullah
Taksîm olur bu mâh inâyetullah
Erişe mü'mine hidâyetullah
Sarf olur bu eyyâm ummân-ı ihsân[1665]

Lutfî Efendi, aşağıda verilen örnekte ise, merhamet burcu ve merhamet bulutu tamlamalarını kullanmıştır. O, bu dörtlükte, merhamet burcundan doğan güneşin bu âlemi baştan başa aydınlattığını, nurlandırdığını ifade ederek, Allah'ın, yarattığı canlı cansız her şeye karşı gösterdiği engin merhamete işaret etmiştir. O'nun rahmet bulutundan yağmurlar yağdırdığı belirtilerek, bu rahmet yağmuruna uyanık olup, onu fark edip onda yıkanan Müslümanların günahlarından ve kötü hasletlerinden yıkanarak temizlenecekleri anlatılmıştır. Tathir ve mutahher kelimeleri peş peşe kullanılarak, kelimelerin anlamlarına vurgu yapılmış önce temizleme işlemi sonra ise, bu işlemin sonucunda meydana gelecek durum ifade edilmiştir.

Burc-i merhametden bir güneş doğar
Bu âlem tenvîr ü münevver olur
Ebrû-yi rahmetden emtârlar yağar[1666]
İslâm'lar tathîr ü mutahher olur[1667]

Eserdeki mirâciyede ise, Allah (cc)'ın Hz. Peygamber'e, ümmetine iletmesini istediği mesajla ilgili hitabına yer verilmiştir ki bunda merhametiyle ilgili kısımda, kullarına, merhametine kolay ulaşma ve yüce rahmetine erişmenin yollarını gösterdikten sonra, bunun çok da zor olmadığı vurgulanmıştır.

Müyesser olalar merhametime
Olalar vâsıl ulu rahmetime[1668]

Rahmet kavramıyla ilgili kullanılan bir başka tamlama ise, rahmet kapısı tamlamasıdır. Zikir meclisinin anlatıldığı bir dörtlükte, bu meclislerde, rahmet kapılarının açıldığı ve buradan irfan nurlarının saçıldığı

[1665] s. 405, ş. 451, k. 2.
[1666] Anlam bütünlüğünü sağlamak için "Ebr-i rahmetden de emtârlar yağar" şeklinde düzeltildi.
[1667] s. 170, ş. 106, k. 1.
[1668] s. 67, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 178.

anlatılmakta ve meclisin müdavimleri, bir kadeh muhabbet meyi doldurması için sâkîden istekte bulunmaktadır. Örneğe göre, rahmet kapısına iltica eden kullar ebedi saadetin yolunu tutmaktadırlar.

Ebvâb-ı rahmet açılır
Envâr-ı irfân saçılır
Mey-i muhabbet içilir
Ey sâkî doldur bir kadeh[1669]

Allah (cc)'ın kullarına olan merhametinden bahsedilen bir başka örnekte ise, O'nun merhametinin isyân ehline âşık olduğu ifade edilmekte ve tevbe için özel prosedürlere gerek olmadığı, kul elini açıp samimiyetle Allah'a yöneldiğinde bu yönelmeyi gözleyen merhametin gelip kendisini kuşatacağı ifade edilmektedir. Mütakip mısralarda ise, merhamet okyanusunun coşup, taştığı ve inananları kuşatıp onları ebedi mekanları olan na'îm cennetine götürene kadar onlara refakat edeceği söylenerek, inananların üzülmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Merhameti âşık ehl-i isyâna
Ummân-ı merhamet gelür tuğyâna
Ne gam vardır yarın ehl-i îmâna
Mü'minler mekânı dâr-ı ne'îmdir[1670]

Dörtlükte, rahmet okyanusu âlemi baştan başa kaplar, Allah'ın merhameti mü'mine ezelden âşıktır ve Muhammed ümmeti benliğini kaybetmediği sürece onlara dünyada daima hürmet edilir, sonunda, âhiret âleminde ise bu devlet tekrar eder denilerek Allah'ın rahmetinin dünya ve âhiret hayatını kuşatıcılığına dikkat çekilmiştir.

Âlemi gark eder ummân-ı rahmet
Mü'mine âşıkdır ezel merhamet
Sarf olur dâimâ ümmete hürmet
Âkıbet bu devlet mukarrer olur[1671]

[1669] s. 138, ş. 77, k. 4.
[1670] s. 167, ş. 101, k. 4.
[1671] s. 171, ş. 106, k. 5.

Aşağıdaki örnekte ise, ayetlere telmih yapılarak ilahi sevgilinin anneden babadan daha merhametli olduğu vurgulanmıştır. Efe Hazretleri, kendi şahsında muhataplarına seslenerek, yerlere yüz sürüp bir olan ve anne babadan daha merhametli olan Allah'a yalvarılmasını tavsiye ederek, bu engin merhamete sahip olan yârin yoluna cânının kurban olduğunu söylemektedir.

Gel ey Lutfî yüzün sür yerlere bir Allah'a yalvar
Anadan babadan erham olan bir yâre cân kurbân[1672]

Yukarıdaki örnekle paralellik arzeden diğer bir örnekte ise, insanlara anneden babadan daha merhametli olan âlemlerin yaratıcısı Allah'tır, bu merhametin sonucu kullarına ebedi devlet olan îmânı lutfeder, kullarının gönüllerinde îmân gülünü ve reyhanını bitirerek, onları topluma örnek şahsiyetler haline getirir denilmektedir. Zira insanlar için ebedi devlete ulaşmanın yolu îmândan geçmektedir.

Anadan babadan erham olan Hallâk-ı âlemdir
Verir bir devlet-i bâkî biter dilde gül ü reyhân[1673]

Bu örnekte ise, Allah'ın anne babadan daha merhametli olmasının gerekçesi açıklanmaktadır. O, bebekler daha anne rahmindeyken, annelerinin göğsünden, onlar için ihtiyaçları olan bütün gıdayı içeren, her an taze ve hazır olan süt çıkarmaktadır, buna ilaveten anne babanın gönlüne evlatlarına karşı çok büyük bir sevgi ve şefkat koymuştur ki, bu sevgi sayesinde evlatlarının her ihtiyacını karşılamak için ellerinden gelenin fazlasını yapmaya çalışırlar. Allah'ın anne babadan daha merhametli olmasının esprisi ise, anne babaya merhamet duygusunu O'nun vermiş olmasından kaynaklanmaktadır, dolayısıyla merhametin asıl kaynağı âlemleri yaratan Allah'tır.

Sabîler rahimde rızkın ne dedi
Doğmadan çıkarır memeden sütü
Ebeveyn sadrına merhamet kodu
Ederler hizmeti hürmeti tekrâr[1674]

[1672] s. 372, ş. 400, b. 5.
[1673] s. 405, ş. 450, b. 4.
[1674] s. 638, ş. Tevhid Destânı, k. 15.

Lutfî Efendi, nazlı niyaz ederek Allah ile söyleştiği bir şiirinde ise, ayete telmihte bulunmaktadır. Allah'a, inananları dünyada imanla şereflendirip, Muhammed ümmetinden kıldığı için şükretmekte ve Allah'ın merhametinden ümit kesmediğini söyleyerek inancını koruduğunu ifade ederken aynı zamanda konuyla ilgili ayeti tersinden vurgulamakta, en son ise, nazlanarak, Allah'tan kerem istemekte ve kendisine kerem etmesiyle, kerem denizinde hiçbir eksilme olmayacağı istifham san'atıyla dile getirilmektedir.

Bizi kıldın Muhammed ümmetinden
Verüp dünyâda îmân devletinden
Ümîdi kesmeyiz merhametinden
Kerem eyle kerem kâni keremden
Neyin noksan olur bahr-i keremden[1675]

Lutfî Efendi, bir başka niyazında ise, kulların Allah'tan merhamet talep ettiklerini söyleyerek merhamet isteyenlere merhamet edilmesini, zira merhamet etmeye ve merhametiyle kuşatmaya Allah'tan daha yetkili ve daha çok layık bir varlığın olmadığını ifade etmiştir. Allah'ın kullarına verdiği sevaplar da, kulların kurtuluşu noktasında, âhiretin geçer akçesi olmaları sebebiyle, merhametin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Kulların senden merhamet ister
Yâ Rab sen bize merhamet göster
Var mı bir özge merhamet-güster
Merhametindir sevâbın bize[1676]

Sıradaki örnekte ise, hadise telmihte bulunulmuştur. Hz. Peygamber'in "merhamet etmeyene merhamet olunmaz" sözü, bir başka açıdan ifade edilerek, olumlu cümle yapısıyla buraya alınmıştır. Allah'ın kullara merhameti onların birbirlerine merhamet etmeleri şartına bağlanarak, toplumsal açıdan harikulade bir denge kurulmuştur. Allah katında kıymetli olmanın bir şartı da fakirlere merhamet etmek olarak ifade edilmiştir. İnsanlar

1675 s. 402, ş. 447, bend 2.
1676 s. 448, ş. 512, k. 5.

dünya hayatında bu denge formüllerine riayet ettikleri sürece toplumsal barış ve huzur hakim olup onları âhiret saadetine ulaştıracak, aksi durumda ise, dünya yaşanılası bir yer olmaktan çıkarak, insanların birbirinin hakkını gasp edip, ağlatıp, kanını içerek, kul hakkının sınırlarını ve âhiretlerini yıktıkları yer haline gelecektir, zira Allah sistemi bu şekilde kurmuştur.

Merhamet edene Mevlâ
Merhamet eder o a'lâ
İstersen kadrin mu 'allâ
Merhamet et fakirlere[1677]

Allah'ın engin merhametinin karşısında sergilenmesi gereken duruşun tesbitinin yapıldığı beyitte ise, Allah'ın kudretini idrak edenlerin kullara sığınıp onlardan isteklerde bulunmayacaklarını ifade ettikten sonra, merhametlilerin en merhametlisinin âlemlerin Rabbi olduğunu dolayısıyla dertlerin ona arz edilmesi gerektiği, bunun bilincinde olan kulların da bu şekilde davrandıkları belirtilmiştir. Onlar kulların kapısını çalıp isteklerde bulunmaz, Allah'a göstermedikleri tazim ve hürmeti onlara göstermez ve Rabbinden başkasına dertlerini açıp derman beklemez.

Hakk'ı bilen kullara ilticâlar eylemez
Erham olan Rabb'ıdır gayriye derd söylemez[1678]

Merhamet ve hikmet kavramlarını ortak noktada birleştiren beyitte ise, insanlar, cinler ve âlemdeki bütün eşya hayret denizinde aciz bir haldedir, zira bu öylesine büyük bir hikmettir ki, Hakk'ın büyük merhameti düşmanın kılıcı vasıtasıyla olmaktadır denilmektedir. Allah (cc)'ın hikmetiyle, insana gelen büyük iyilik, yardım ve merhamet zaman zaman düşmanının elinden ve onun vasıtasıyla gelmektedir. Düşman kötülük yaptığını düşünürken, çoğu zaman hasmına en büyük iyiliği, kendi kendisine de en büyük kötülüğü yapmaktadır. Allah'a samimiyetle bağlı olan kul ise, bunu fark ettiğinde varlığın kimin tekelinde olduğunu ve merhametin kim tarafından taksim edildiğini daha derinden hissederek anlamaktadır.

[1677] s. 496, ş. 580, k. 2.
[1678] s. 633, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 7.

İns ü cân eşyâ-yı âlem bahr-i hayretde zebûn
Tîğ-ı a'dâdan çıkar Hakk'ın büyük merhameti[1679]

Allah (cc) kuluna her ne verir ise, kulunun iyiliğini düşündüğünden verir ve bu kul için merhamet şerbetidir. Lutfî Efendi, beytin devamında ise, muhatabına rızâ kapısının eşiğinde bir toz tanesi olması için dua etmektedir. Rızâ kapısının eşiğinde bir toz tanesi olmak Allah'ın rızasına layık olmak anlamına gelmektedir.

Her ne eyler ise Rahmân merhamet şerbetidir
Âsitân-ı bâb-ı Rızâya gubâr etsün seni[1680]

Aşağıda verilen örnekte ise, konuyla ilgili ayetten iktibas yapılmıştır[1681]. *"Erhamü'r-râhimîn", merhametlilerin en merhametlisi anlamına gelen bu tamlama, Ulu Tanrı'nın bu sıfatını ifade etmek için edebiyatımızda sıkça kullanılmaktadır."*[1682] *Beyitte, Mevlâ'nın merhametlilerin en merhametlisi olmasına işaret edilmekte, O'nun bu merhametiyle kerem edeceğine, zira bütün mevcudatın O'nun hidâyetine muhtaç olduğu ifade edilmiştir. Hudâ'nın hidâyetine mazhar olanlar yaradılış amaçlarıyla paralel hareket ederek, hidâyet sahibi olduklarını gösterirler.*

Erhamü'r-râhimîn'dir Mevlâ bir kerem eder
Cümle mevcûdât muhtaç Hudâ'nın hüdâsına[1683]

Daha önceki örneklerde de geçtiği gibi, bu örnekte de Allah'ın kullarına, onların kendi kendilerine merhametlerinden daha merhametli olduğu ifade edilmiştir. Dörtlükte, özet olarak, merhametli ve bir olan Allah seni yaratmış ve sana senden daha fazla merhamet göstermekte, eğer sen her hareketini Allah için yapıp her fiilinde O'nun rızasını gözetirsen, Allah'ın sana göstereceği keremi, cömertliği tarife sığmaz denilmektedir. Allah için

---

[1679] s. 569, ş. 680, b. 3.
[1680] s. 548, ş. 655, b. 5.
[1681] : وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ {سُورَةُ الأَنْبِيَاءِ
[1682] Eyyûb da: «Başıma bir bela geldi, sana sığındım), sen merhametlilerin en merhametlisisin» diye Rabbine nida etti21/83.
Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İst. 1992, s. 43.
[1683] s. 501, ş. 588, b. 2.

ve Allah'da olmak ifadeleri ise, Allah için yaşamak, O'nunla nefes almak, O'nunla yürümek, O'nunla konuşmak, her anında O'nu hissetmek anlamlarına gelmektedir.

Seni halk eylemiş erham bir Allah
Sana senden dahî erham o vallah
Eğer olur isen lillâhi fillâh
Keremullah sığar mı ya beyâne[1684]

Ayete telmih yapılan bir başka beyitte ise, Hakk'ın ezelde, dostunu tanımlarken, îmân ehline merhamet gösterenin kendisinin dostu olduğunu buyurduğu ifade edilmektedir. Merhametin öneminin vurgulandığı pek çok ayet ve hadis bulunmakta, ayrıca, İslam tarihinden okunan örneklerde de bu konuda aynı titizliğin mevcut olduğu ifade edilmektedir.

Ezelden Hak beyân etmiş ki dostum
Odur ki rahm ede ehl-i îmâne[1685]

Hz. Peygamber'in anlatıldığı örnekte de, Hz. Muhammed (as), merhamet güneşi olarak vasıflandırılmakta ve onun âhirzaman Peygamberi oluşuna ve âlemlere rahmet olarak gönderilişine dikkat çekilmektedir, son olarak ise, Hz. Muhammed (as)'in muhabbetinin doyulmaz olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde onun merhameti açıkça görülmektedir. Âlemlere rahmet olduğu ifade edilirken de ayete telmih yapılmaktadır.

Hurşîd-i merhamet Zât-ı Muhammed
Âhir zemân peygamberi o Ahmed
Âlemlere rahmet göndermiş Ehad
Muhabbet-i Muhammed'den doyulmaz[1686]

Allah Teâlâ'nın merhametinin anlatıldığı bir başka beyitte de, O, merhâmetini yüklediği bir nazarla âleme nazar edince O'nun merhameti bütün âlemi kuşatmıştır ve O bu merhametle nice kulunu isteklerine

[1684] s. 493, ş. 575, k. 5.
[1685] s. 492, ş. 575, k. 1.
[1686] s. 292, ş. 281, k. 2.

kavuşturmuştur, denilmektedir. Bir başka ifadeyle, hal ve hareketleriyle, gönül ve zihinleriyle, Allah'ın merhamet nazarının çekimine girmeyi başaran kullar, isteklerine kavuşmaktadırlar denilmiştir.

Bir nazarla âleme merhametini âm eylemiş
Merhametiyle nice abdini ber-kâm eylemiş[1687]

3.2.75. Ricâlullah

"Ricâlullah, Allah adamları demektir. Bunlara gayb erleri veya gayb erenleri denir. Bu muhterem zevat, Rabbânî bir ağırbaşlılık ve huşu ile temâyüz etmiş, Rabbânî tecelliler altında yenik düşmüş oldukları için, yüksek sesle konuşmazlar.Hakk'ın gayri bunları; bunlar da Hakk'ın gayrisini bilmezler."[1688] *"Bazıları nücebâ, nukabâ, evtâd gibi ehlullahın bütününe birden, mânevî güç ve kuvvet sahibi hak erleri mânâsına "ricâlullah" diyegelmişlerdir. Bunların en belirgin yanları hudû ve huşûları, her zaman mağlub-u tecelli-i Rahman olmaları, görüldüklerinde Hakk'ı hatırlatmaları ve mütemadî Hak huzurunda bulunmanın hâsıl ettiği mehafet ve mehabetle hep saygılı hareket etmeleri, muktezâ-yı beşeriyet ve bahsi hacâlet-âver meselelerde -bunlar meşru çerçevede cereyan eden hususlar olsa bile- hicapla tir tir titremeleri, her şeyde değişik bir tecellî dalga boyuyla Hakk'ı duymaları, Hakk'ı duyduklarında da âdeta kendilerini unutmaları, bütün mazhariyetlerini O'na bağlayıp, kendilerini tamamen hiç görüp, hiç bilmeleri ve çok defa başkaları tarafından da bilinmemeleridir -bu son durumları itibarıyla böylelerine "ricâlü'l-gayb" veya "cündullah" da denir."*[1689] Lutfî Efendi de şiirlerinde ricâlullah kavramının, genel olarak kendisini Allah yoluna adayıp bu yolda mesafe katedenlerin toplu ismi olarak kullanıldığı görülmektedir. Velâyetin çeşitli derecelerindeki Hak erlerini kapsayan bu kavram içerisinde, diğer kavramlar hiyerarşik olarak sıralanırlar. Konuyla ilgili ilk örnekte de, bu hiyerarşinin bir parçasına dikkat çekilerek, evliyânın ricâlullah olduğu ifade edilmiştir. Lutfî Efendi,

---

[1687] s. 296, ş. 286, b. 1.
[1688] Cebecioğlu, age, s. 594.
[1689] Gülen,age, c. 3, s. 82-83.

ayrıca onlara Allah razı olsun diye dua ettiğini de ifade etmiştir. Veliler ricâlullahtır, onlara bakan Allah'ın varlığını ve emirlerini hatırlar, onlar Allah'ın hidayet yoluna yerleştirdiği köşe taşları ve kendisine giden yolu gösteren işaret levhalarıdır.

Ricâlullah olub evliyâullah
İderiz tardıye vallâhi billah[1690]

Efe Hazretleri, Allah'a bağışlanma için münacatta bulunurken, ricâlullah kavramını ricâl-i kirâm olarak da kullanmıştır. Beyitte öncelikle, Allah'ın cömertliğinin şöhretine, ezeli lutfuna ve her şeye kâdir olmasına dikkat çekildikten sonra, beni onların hatrına, hürmetine bağışla diye niyazda bulunulmuştur. Zira, manevi yolun rehberlerinin Allah katında kıymetleri âlî, nazları makbuldür, Efe Hazretleri de bu durumu bildiği için, Allah'tan bağışlanma dilediği niyazını onlarla taçlandırmış ve daha makbul hale getirmiştir. Fakat burada yanlış anlaşılmaması gereken bir nokta bulunmaktadır ki bu, Lutfî Efendi, bu velilerden yardım istememektedir, sadece duasını onların isimleriyle zenginleştirmektedir. Dikkat edilirse, yanlış anlaşılmamak için, özel isim kullanılmamış topluluk ismi kullanılmıştır. Zira kendisinden yardım istenebilecek ve bu isteğe cevap verebilecek yegane varlık Allah'tır.

Ey şân-ı kerem lutf-i Kadîm Kâdir u Kayyûm
Ricâl-i kirâm zümre-i ebrâre bağışla[1691]

Bitlis ziyaretinin anlatıldığı mesnevinin bir beytinde ise, Lutfî Efendi'nin dergâhından feyz aldığı, Şeyh Muhammed Küfrevî, ricâlullah içerisinde velilerin velisi makamına layık görülmekte ve dönemi içerisindeki evliyanın şahı olarak vasıflandırılmaktadır.

Ricâlullah içinde mîr-i mîrân
Gürûh-i evliyâya şâh-i devrân[1692]

Bitlis ziyâretinin anlatıldığı mesnevinin bir başka beytinde ise,

---

[1690] s. 47, ş. Silsile-i Şerîf, b. 62.
[1691] s. 106, ş. 26, b. 3.
[1692] s. 624, ş. Bitlis Ziyareti, b. 36.

ricâlullahın eserlerinin toplanmış, hazırlanmış, velilerin kabirlerinin ise nûr içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Bitlis veliler durağı bir şehir olması dolayısıyla, tekke, cami, dergâh, türbe vb. bir çok eseri bünyesinde toplamıştır. Lutfî Efendi, bu şehre vardığında onun her adımında farklı bir manevi hava teneffüs etmiş ve son derece etkilenmiştir. Hak erlerinin açıp seyredebildiği manevi pencerelerden çeşitli güzellikleri temaşa etmiş, velilerin kabirlerinin nûrundan feyz almıştır. Bu hislerini de aşağıdaki beyitle dile getirmiştir.

Ricâlullah eserleri müheyyâ
Veliyyullah kabirleri muzayyâ[1693]

Lutfî Efendi'nin Küfrevî dergâhını anlattığı bir başka şiirinde ise dergâhın, muhabbet âlemi ve Allah'a yakınlık makâmı olduğunu belirtmiştir. Dörtlüğün devamında ise, Efe Hazretleri, kendi şahsında muhataplarına hitab ederek, uyanık olmalarını, zira bu dergâhın post- nişininin ricâl-i kirâmdan olduğunu söylemiştir. Ricâlullaha yakın olup onları örnek alanlar, Allah'a da yakın olurlar, zira onlar kulları Allah yoluna sevkeden manevi rehberlerdir.

Âlem-i muhabbetdir
Mâkâm-ı mukarrebdir
Âgâh ola gör Lutfî
Ricâl-i kirâmdır bu[1694]

3.2.76. Dür-bîn

Dûr-bîn kelimesi, sözlükte, ilerisini, ileriyi, uzağı geleceği gören anlamıyla karşılanmakta ve uzağı gösteren bir alet olan dürbüne isim olarak da kullanılmaktadır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde çeşitli vesilelerle kullanılan kavram, aşağıda verilen örnekte ise, basiret ve olayların zahiri görünüşünün arkasındaki asıl manayı anlayabilme yeteneği anlamında kullanılmıştır. Basiret sadece, bedende bulunan gözde olan bir özellik değil, gönül gözünde

[1693] s. 623, ş. Bitlis Ziyareti, b. 24.
[1694] s. 437, ş. 497, k. 7.

olan bir özelliktir. Gönül gözü, hidâyet nûrunun verdiği farkındalıkla, uyanık olanlar olayların arkasındaki faili mutlakı görürler ve O'nun yaptığı fiilin hikmetini anlayabilirler. Efe Hazretleri, aşağıdaki örnekte, kardeşi Vehbi Efendi'den bahsetmekte ve onun kıymetini ancak basiret sahiplerinin anlayabileceğini söylemektedir. Vehbi Efendi kendisini halkın hizmetine adamış ve hayır kurumu gibi çalışan bir zat olarak anlatılmaktadır. Dolayısıyla basiretten nasibini almamış kimseler, onun yaptığı hizmetleri Allah rızası için yaptığının farkına varmayarak veya bunları gereksiz görerek onunla eğlenmekte ve Erzurum'un yöresel ifadesiyle, onun "üstüne gülmek"tedirler. Fakat dür-bîn olan basiret sahipleri onun yaptığı işlerin arka planını anlamakta ve ona büyük bir saygı ve sevgi beslemektedirler.

Görürlerdi anı dür-bîn olanlar
Olurdu üstüne dahî gülenler[1695]

3.2.77. Şeref- Şerâfet- Şürefâ-Şân

Şeref kelimesi sözlükte, büyüklük, yükseklik, ululuk, üstünlük anlamlarıyla karşılanmıştır. Şerafet ise, şerefli olma, asil bir soydan gelme ve şeriflik, İmam Hüseyin vasıtasıyla Hz. Muhammed soyundan gelme, anlamlarında kullanılmıştır. Şürefâ, şerif kelimesinin çoğuludur ve Hz. Hüseyin soyundan gelenleri kastetmek için kullanılır. Şan kelimesi ise, şöhret, ün ve keyfiyet kelimeleriyle karşılanmıştır. Şan, şeref, şerâfet,şürefâ kavramları Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sıkça kullanılan kavramlardandır. Bu kavramlar şiirlerde genelde birbirinin türevi olarak kullanılmıştır. Hepsinin temelinde ise, kapsayıcı bir kavram olan şeref kavramı bulunmaktadır. Şeref sahibi olanlar hassas ve gururludur, fakat onlardaki gurur, kibirle karışık ve dinen sakıncalı olan gurur değil, onur ve insanlık şerefi içeren, gururdur ki Müslümanlardan istenen budur. Tanımlarda şerâfet ve şürefâ kavramlarıyla ilgili Hz. Hüseyin bağlantısından bahsedilse de buradaki örneklerde geçen kavramlar bu anlamda kullanılmamıştır. Örneklerde, şeref, şerâfet, şürefâ ve şân kavramları, Allah, Peygamber, insanlar ve olaylar karşısında Müslüman duruşu temsil etmektedir. Hayatlarının her safhasında bu noktada

[1695] s. 663, ş. Mersiye, b. 17.

durmayı başarabilen talihliler Allah katında da insanlar arasında da büyük bir kıymete sahip olurlar. Bunların kıymeti konuyla ilgili verilen ilk örnekte de görülmektedir. Bu örnekte, şereflileri ifade eden şürefâ kavramı, ârifleri karşılayan urefâ kavramıyla birlikte kullanılarak, onların hurmetine Allah'ın merhameti istenmiştir. Âriflerin Hak indindeki mertebelerinin yüksekliği ise, eserdeki şiirlerde sıkça vurgulanmaktadır. İki kavram birlikte kullanıldığına göre, birbiriyle eşdeğer görülmekte ve dolayısıyla şürefâ da urefâ gibi üst bir mertebeyi ifade etmektedir.

Şürefâ urefâ hurmeti yâ Rab
Ey keremler kâni merhamet buyur[1696]

Lutfî Efendi, âhirete yola çıkmaya hazır birinin ağzından yazdığı şiirinde ise, büyük küçük herkesi Hakk'a emanet etmekte ve onların cihanda izzet ve şeref bulmaları için dua etmektedir, zira bir Müslüman izzet ve şerefiyle vardır. Bu değerleri kaybettiğinde hem Allah indinde hem de kullar arasında sıkıntıya girmiş demektir. Kendisinin ise ezelde elest bezminde yaptığı ahdi üzere sabit olduğunu belirterek, sevgiliye bir an önce kavuşmaya hazır olduğu mesajını vermek istemiştir. Son mısrada ise, geride kalanlara vedâ ederek kendisinin yola çıkmasının yakın olduğu haberini vermiştir.

Büyük küçük cümle Hakk'a emanet
Bulasız cihânda izzet şerâfet
Ahd üzre sâbitim kılmam nedâmet
Sizlere elvedâ biz gider olduk[1697]

Tasavvuf edebiyatında, tekkedeki mürşidi temsil eden, meyhanedeki sâkîye hitaben yazılan bir şiirde ise, şereflilerin şeref sahibi oldukları, yaptıkları ihsanla ortaya çıkar denilmektedir. İhsan edebilme ise, dergâhın açık olması şartına bağlanmıştır. Beyitte, mürşid, kamil insan olduğu sürece tekke açık kalır ve oradan ihsanda bulunulur, bu ihsanlar ise şereflilerin şereflerini görünür kılar denilmektedir.

[1696] s. 260, ş. 235, k. 8.
[1697] s. 321, ş. 321, k. 7.

Şerâfet-i eşrâfin ihsânla olur zâhir
Şöhret ü şerafetdir dergâhı güşâd eyle[1698]

Son örnekte ise, bu kavramlar sözlük anlamında kullanılmıştır. Dörtlükte bu kavramlarla, dünyada kişinin ününün yayılması, adının duyulması kastedilmiştir. Efe Hazretleri, bu dörtlükte, dünyânın geçiciliğini, sonunun ölüm olmasını vurgulayarak, muhatabına, boş hayallerden vazgeçmesini öğütlemekte ve, isterse bu dünya tamamen senin olsun ve onun her yerinde senin şöhretin yayılıp, adın söylensin, istersen de dönemindeki herkes senin emrinde bulunsun, onların başına hükümdar ol, sonunda ölüm gelip seni bulacaktır ve ondan kaçamayacaksın, sonunda ölüm olduktan sonra, bunların tamamı boş hayal değil de nedir demektedir. Dolayısıyla, dünyada şöhretinin yayılması övünülecek bir durum değildir, kanaati de vurgulanmaktadır.

İsterse bu dünya hep senin olsun
Şân u şöhret şerâfetinle dolsun
Halk-ı zemân hep emrinde bulunsun
Âhiri ölümdür ne hayaldesin[1699]

3.2.78. Kudsîler-Saîdler

Kudsî ve saîd kavramları, şürefâ kavramı gibi manevi hassasiyetlerle donanmış kimseleri anlatmak için kullanılmış kavramlardır. Kudsî kelimesinin sözlük anlamı, kutsal, mukaddestir, saîd kelimesi ise sözlükte, mutlu, uğurlu anlamlarına gelmektedir. Bunlar tasavvufi kavram olarak ise, kudsî, Allah'a mensup olma, Onun rızâsına uygun temizlik ve durulukta olma anlamlarında kullanılmakta, saîd ise, manevi derecesi yüksek ve ahiretini hazırlamış kimse anlamına gelmektedir. Her iki kavramın kapsadıkları da manevi olarak yüksek mertebelerdedir ve bu mertebeleri yükseltmeye de devam etmektedirler. Dolayısıyla bu kavramlar da manevi terfinin aktif süreci içerisinde, zihnen, kalben ve bedenen ulaşılan ve aşılan dereceleri temsil etmektedirler. Lutfî Efendi de kavramları, yukarıda verilen

[1698] s. 483, ş. 559, b. 4.
[1699] s. 412, ş. 460, k. 6.

açıklamalar çerçevesinde kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, ey gönül nûru hidâyet nûrundan kimde bir eser var ise, saîd olan merd, bunu görür ve hidâyet yoluna delil olarak kendisine onu seçer, zira, o basiret sahibidir, hidâyet nûrunun parlaklığını nerede görse onu tanır ve peşine düşer denilmektedir.

Nûr-i hidâyetden eser her kimde var ey nûr-i dil
Elbet bulur merd-i saîd râh-i hidâyete delîl[1700]

Abdülkâdir Geylânî'nin anlatıldığı şiirde ise, Geylânî, apaçık bir hidâyet yıldızı olarak vasıflandırılmış ve onu sevenlerin hidâyete ulaşacakları, saîd olanların ise ona fedâ olacakları ifade edilerek, onun Allah'ın gavsı olduğu söylenmiştir. Saîdlerin ona fedâ olmak istemeleri, onun ilerlediği güzergâhta her türlü hizmete amade olmalarıdır ki, bu isteğin sebebi ise onun gavs olduğunu bilmeleridir.

Necm-i hüdâdır hüveydâ
Muhıbleri bulur hüdâ
Saîd olan olur fedâ
Abdülkâdir'dir gavsullah[1701]

Âşık, zâkir, saîd, kavramlarının bir arada kullanıldığı bir başka örnekte ise, bu kavramların kapsamına girenler bir zikir halkasında buluşturulmuş ve oradaki durumları tasvir edilmiştir. Âşık kavramı örnekteki diğer kavramları içine alan bir kavramdır, dolayısıyla zâkir ve saîd aynı zaman da âşıktırlar ve aşk ateşinin yakıcılığından pervâneler misali dönmekte ve bu yakıcılığı artırmak için yegane sevgilileri olan Allah'ın adını dillerinden düşürmemektedirler. Lutfî Efendi, bu durumu anlatırken, âşık olan Allah'a muhabbet eder ve O'nu zikrederek döner, bu zikir halkasındaki zâkirlere rahmet iner, saîdler ise zarif pervâneler gibi dönerler diyerek, bu harikulade görüntüyü sözlerle resmetmiştir. Bu dörtlükte özellikle onların nerede bulunacağı ve birlikte oldukları manevi gruplara işaret edilmiştir.

[1700] s. 335, ş. 345, b. 1.
[1701] s. 498, ş. 582, k. 3.

Âşık olan döner elbet
Eder Allah'a muhabbet
Zâkirlere iner rahmet
Saîdler pervâne döner[1702]

Derviş, mukarrib, kudsî ve muhlis kavramlarının bir arada kullanıldığı örnek ise, bir önceki örnekle aynı şiirden alınmış ve onun devamı niteliğindedir. Bu dörtlükte ise, zikir halkasının farklı bir bölümü resmedilmiştir ki bu bölümde, dervişler devr etmekte, insanların Allah'a yaklaşmalarına yardımcı olan veliler olan mukarribler ise, seyrân etmektedirler, kudsîler ise, içinde bulundukları feyz ve bereketle kendilerinden geçmiş hayrân olmuşlardır, Allah'ın ihlaslı kulları olan muhlisler de dervişler gibi pervane dönmektedirler denilmektedir. Kudsîler, önlerindeki sırların perdeleri zikir vasıtasıyla açıldığında her bir perdede yeni bir şaşkınlık yaşamakta ve hayrânlıkları artmaktadır.

Dervişler ki devrân eder
Mukarribler seyrân eder
Kudsîleri hayrân eder
Muhlisler pervâne döner[1703]

Kudsîlerin anlatıldığı diğer örnekte ise, onların ezelden ebede iltica ettikleri yerin zengin fakir herkesin sığındığı yer olan Hz. Muhammed Mustafâ'nın makamı olduğu ifade edilmiştir. Zira Allah (cc) Hz. Muhammed (as)'i âlemlere rahmet ve güzel bir örnek olarak yaratmıştır, kudsîlerde onun şefaatini ümid edip, onun kapısının eşiğine yüz sürmüşlerdir.

Kudsiyânın ilticâ-gâhı ezelden tâ ebed
Melce-i bây u gedâ me'vâ Muhammed Mustafâ [1704]

[1702] s. 261, ş. 237, k. 5.
[1703] s. 261, ş. 237, k. 10.
[1704] s. 92, ş. 7. b. 10.

3.2.79. Sâdıklar- Musaddik

Sâdık, doğru, gerçek anlamlarının yanında içten bağlılığı olan anlamlarında kullanılmıştır. Tasavvufi kavram olarak ise, kalbin, vefâ cefâ ve verme(atâ), vermeme(men') gibi, olumlu ve olumsuz her halde durumunu bozmaması durumu sadakat, bu durum üzere olan kişi ise sâdık olarak isimlendirilir. Musaddık kelimesi ise, tasdik eden, gerçekliğini geçerliliğini resmi olarak yazı ile bildiren anlamlarında kullanılmaktadır. Dini ve tasavvufi terim olarak ise, Allah'ın varlığını ve birliğini ve Hz. Muhammed (as)'in Peygamberliğini tasdik eden ve davranışlarıyla da bu tasdiki onaylayan kimse anlamında kullanılmıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de her iki kavram da hem sözlük anlamıyla hem de tasavvufi terim anlamıyla kullanılmıştır. Konuyla ilgili verilen ilk örnek, bir önceki başlıkta, zikir meclisini tasvir eden örneklerin devamıdır. Bu örnekte de meclisin bir başka açısı tasvir edilmiştir. Bu bölümde, hem maddi hem manevi anlamda boyunlar Hakk'a eğilmiş ve sadıklar pervane dönmektedir. Boyunların Hakk'a burulması, zahiren Mevlevi dervişlerin semâ' esnasındaki veya diğer tarikatlerde zikir esnasındaki buna benzer baş pozisyonlarını ifade etmekte, Batıni olarak ise, Allah'a tam bir teslimiyeti ifade etmektedir. Sadıklar zikir halkasının kendilerine ayrılan yerinde büyük bir samimiyet ve teslimiyet içerisinde dönerek zikretmektedirler.

Boyunlar Hakk'a burulur
Sâdıklar pervâne döner[1705]

İkinci örnekte ise, Allah Teâlâ'nın kendisini zikredeni, dünyada ve ahirette zikredeceği, anacağı belirtilerek, muvahhid ve musaddikı, yaradılmışların en hayırlısı olan Hz. Peygamber'in de seveceği ifade edilmiştir. Beytin ilk mısraında, ayete[1706] telmih yapılmıştır, ikinci mısrada ise, Hz. Peygamber'in sevgisini hak edenlerden iki grup belirtilerek, bu sevginin kazanılmasındaki incelikler belirtilmek istenmiştir. Muvahhid, Allah'ın birliğini bütün varlığıyla hisseden ve kabul eden, musaddik ise, kalble ve

[1705] s. 261, ş. 237, k. 3.
[1706] O halde beni anın, ben de sizi anayım. Bana şükredin de nankörlük etmeyin 2/152.

dille bunu onaylayan kimsedir. Allah ile iletişiminde samimiyeti ve güveni ön plana alan kulları, Hz. Peygamber de sevmektedir.

Zâkirini Bârî Hudâ mezkûr eder her dü-serâ
Muvahhidi musaddikı elbet sever hayrü'l-verâ[1707]

Son örnekte ise, sadakat abidesi olan Hz. Ebû Bekr anlatılmaktadır. Efe Hazretleri, kendisinden Hz. Ebû Bekr'i sorduklarını, onun sadâkat ikliminde döneminin şahı olduğunu ifade etmektedir ki bu tesbit sebepsiz değildir. Hz. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'in en sadık dostu, ona her zaman inanan ve onu destekleyen yardımcısıdır. İslâm tarihinin o dönemi bu sadâkatin örnekleriyle süslenmiştir. Özellikle mi'rac hadisesi sonrası ve hicret esnasında yaşananlar bu konuda öne çıkan örneklerdir[1708]. Bütün bunlar dikkate alındığında Hz. Ebû Bekr'in sadâkat ikliminin şahı olarak vasıflandırılması hayret verici gelmez.

Ebû Bekr'i sorarsın benden ey cân
Sadâkat kişverinde şâh-ı devrân[1709]

3.2.80. İrfân- Mârifet-Ârif-i billah

"*İrfan, kelime olarak, bilme, anlama anlamlarında kullanılmakta, tasavvufi kavram olarak ise, ilâhî bir feyz olarak kâinatın sırlarını bilme kudretini ifade etmektedir. Ârif kelimesi ise, bilen, bilgili kimse anlamıyla karşılanmaktadır. Ârife tasavvufi terim olarak, Hakk'ın nefsini müşahede ettirdiği kimse denilmiş ve ârifte manevi hallerin zuhur ettiği ve marifet makamının ona ait olduğu ifade edilmiştir. Cüneyd'e mârifet ve ârifin mâhiyetinden sorulmuş, şöyle cevap vermiştir: "marifet kendi hakkını ve O'nun hakkını bilmendir.*"[1710]

"Mârifet, tanımak, âşinâlık ve bilgi demektir. Ancak bilgi anlamını ifade eden ilim ve marifet arasında fark vardır. Mârifet, yaşayarak, görerek, tadarak, tecrübe ile elde edilen bilgidir. Kaynağı da kalp, ruh, sırr, ilham ve

---

[1707] s. 632, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 1.
[1708] Daha önce ele alındığı için burada tekrarlanmayacaktır.
[1709] s. 240, ş. 208, bend 1.
[1710] Kâşânî, age, s. 363-364.

keşftir. İlmin kaynağı ise, akılla istidlal, duyu organları, nazar ve nakildir. Zâhiri ilim sahiplerine âlim, bâtınî ve kalbi bilgi ve marifet sahibi bulunanlara ârif denilir. Mârifet, ilham suretiyle Allah, Allah'ın sıfatları, fiilleri, gayb âlemi hakkında elde edilen bilgidir. Bu tür bilgilerin sahiplerine "ârif-i billah" (Allah'la bilen) denilmesi, bilgilerinin Hakk'tan gelmesindendir. Kul nefsine ve çevresine yabancılaştığı ölçüde Hakk'a âşinâlık(mârifet) kazanır."[1711] *İrfan kavramı ve türevleri, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sıkça kullanılmakta, ârif ise, model şahsiyet olarak sunulmaktadır. Ârifin bazı özelliklerinin anlatıldığı, ilk örnekte,ârifin cân gözlerinde irfan nûrunun var olacağı, ona Hudâ'nın yardımının ve irfan sırrının yâr olacağı ifade edilmektedir. Ârif, kainata ve hadiselere irfan nûruyla bakmayı bilen, Allah'ın yardımına dayanmış ve sır perdelerini kaldırmaya muvaffak olan kimse olarak tanımlanmıştır.*

Ârifin cân gözlerinde nûr-i irfân var olur
Ârife avn-i Hudâ sırr-ı me 'ârif yâr olur[1712]

Ârifin gönlü gözü, Allah'ın feyzinin menzilidir, o Hakk'ın hikmetlerini görür ve idrak eder, fakat Hakk'ın hikmetlerinin çoğu insanların nazarında kıymetsiz ve sıradandır. Örnekte, sıradan insanlarla âriflerin farkı ortaya konulmuştur. Ârif gönül gözünü açmış, Allah'ın feyzine kendisini hedef yapmıştır, dolayısıyla Allah'ın hikmetlerini anlar ve gereksiz soru ve itirazlarla kendisinin Allah katındaki değerini düşürmez, irfan sahibi olamamış insanlar ise, Hakk'ın hikmetlerine gönül gözlerini kapattıkları için, hikmetleri göremeyip, çoğu zamanda yanlış ve gereksiz algılayıp, gereksiz sitemler ve isyanlarla Allah katındaki kredilerini boşa harcarayarak hebâ ederler. Bu hataya düşmemek için irfân çeşmesinden mârifet suyu içip, ârif olmak gerekmektedir.

Ârifin gönlü gözü menzîl-i feyzullah velî
Ekserî hikmet-i Hak nâs manzarında hor olur[1713]

[1711] Yılmaz, age, s. 249.
[1712] s. 164, ş. 97, b. 1.
[1713] s. 164, ş. 97, b. 2.

Âriflerin tanımının yapıldığı şiirin bir başka beytinde ise, Allah Teâlâ'nın, ârife bir zaman gül-gülistan gösterdiği, bir başka zaman ise, içi cennet dışı ateş olan bir zarf gibi hal gösterdiği ifade edilmektedir. Bununla kastedilen, irfan sahibi olmayanların sadece dıştaki ateşi gördüğü ve durumu yanlış yorumladığı, ârifin ise, ateşin arkasındaki cenneti görüp ona göre tavır takındığıdır. Açık hadiseleri herkes görür ve çıkarına göre tavır takınır, oysa Allah (cc) her şartta kendi rızasını gözetip, en zor durumlarda bile Hz. İbrahim misali, bana Allah yeter diyebilecek kullar istemektedir. Zira Hz. İbrahim'e ateş zarfına konulmuş bir gülbahçesi sunulmuştur.

Ârife bir vakt olur ki gül-gülistân gösterir
Vakt olur ki içi cennet dışı zarf-ı nâr olur[1714]

Ârifin özelliklerinden bir diğeri de onun her zaman ve zeminde Allah'a sığınması ve kendisine yardım edebilecek tek merciin O olduğunun farkında olmasıdır. Lutfî Efendi, Mevlâ'nın dergâhını gözleyen halka sığınmaz, uyanık olan ârife sığınılacak yer ancak, kerem sahibi olan Allah'ın dergâhıdır demektedir. Zira onlar mülkün asıl sahibini bilirler ve maddi manevi isteklerini ona arz ederler. O yüceler yücesi de onlar için hangi istekleri hem dünya hem de âhirette hayırlara vesile olacaksa o isteklerini onlara verir.

Nâzır-ı dergâh-ı Mevlâ halka etmez ilticâ
Ârif-i âgâhe ancak zü'l-keremdir mülteca[1715]

Efe Hazretleri, ârif-i billâhde olan zevkin ise, açıldığı takdirde eşyâyı kaplayıp taşacak kadar çok olduğunu ifade etmektedir. Bu zevk, Mevlâ'nın onun gönlüne akıttığı marifetin ve gönül gözüne verdiği uyanıklığın sonucunda âşinâ olduğu sırların zevkidir.

Bir zevk ki olur ârif-i billâhde Lutfî
Bast olsa eğer var olan eşyâlara sığmaz[1716]

İrfan nûrunun dağılma zamanı olarak Ramazân ayı gösterilmekte ve bundan nasibi olanların bu ayda taksime ortak oldukları anlatılmaktadır.

[1714] s. 164, ş. 97, b. 3.
[1715] s. 111, ş. 35, b. 1.
[1716] s. 276, ş. 255, b. 7.

Ramazân ayında, iyi ve faydalı işlerle, kendilerine manevi bakım yaparak, en yakınındakinden başlayarak çevresiyle ilgilenerek, meydan alanlar bu irfân nûrundan nasiplenmekte ve bu ayda kazandıkları onları bulundukları manevi noktalarından ilerilere taşımaktadırlar.

Ramazân'da alanlar aldı meydân
Dağılur dillere envâr-ı irfân[1717]

Lutfî Efendi, şiirlerini ancak ârif olanların hakkıyla anlayabileceğine dikkat çekmiştir. Beyitte, ölçülü söz söylemede hüner ve marifet sahibi ve cevheri tanıyan ârif, şiirimin ipini,bir taze gül gibi elinde tutar, onun kıymetini bilir denilmektedir. Ârif güle benzetilen şiire baktığında ayrı bir zevk, onu okuduğunda ise, peygamberî kokunun kaynağı gülü koklama zevkini alır. İrfan yumağı olan şiirlerin, her bir dizesinde marifet sırlarından bir başkasına perde aralanır ve her bir kelimesinden farklı rayihalar saçılır.

Bir sühan-senc-i hüner-mend ârif-i cevher-şinâs
Rişte-i şi'rim dutar elinde bir taze gül gibi[1718]

3.2.81. Ar-Namus-Haya

Sözlükte, âr kelimesi utanma, nâmus kelimesi, kanun, nizam, edep, hayâ, ırz, temizlik ve doğruluk, hayâ kelimesi ise, utanma sıkılma, âr, namus, edeb, Allah korkusuyla günahtan kaçınma anlamlarında kullanılmaktadır. Kelime anlamlarından da anlaşılacağı üzere bu kavramlar birbiriyle yakın ilişkili ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Tasavvufî terim olarak diğerlerinden daha ağırlıklı kullanılan kavram ise hayâ kavramıdır. Kâşânî, hayâ kavramını iki ayrı başlıkta incelemiştir ki bunlar:

1- "Hayâu'l-âmme: avâmın hayâsı, Hakk'ın gördüğünü bildikleri için gerçekleşen durum. Kul Hakk'ın kendisini gördüğünü bildiğinde O'ndan utanır. Bu kulu mücâhedenin güçlüğüne tahammüle sevk eden ve ondan geri durmayı çirkin gösteren hayâdır. O, Hakk'ın emrettiği yerde bulduğu ve yasakladığı şeyde görmediği kuldur.

[1717] s. 565, ş. 674, k. 10.
[1718] s. 570, ş. 682, b. 2.

2-Hayâu'l-hâssa: Seçkinlerin hayâsı, ayrılık ve başkalık perdesinin girmediği birliği müşahedeyle gerçekleşen hal. Bu keşif ve müşahede kulun başkasına sığındığını Hakk'ın görmesinden utanmasını gerektirir. Çünkü o gerçek bir müşahededen meydana gelmiş hayâdır: kişi bilir ki bütün iş Allah'a aittir."[1719]

"İmânî hayâ, mü'mini günah işlemekten alıkor. Zira o, Allah'tan korkar. Hayânın imanla bağlantısına dikkat edilirse, imanı olanın hayası, imanı olmayanın da hayasızlığının söz konusu olduğu görülür. Zira, Hz. Peygamber (as) "utanmak yani hayâ imandandır" buyurmuştur."[1720] *"Ayrıca mahrem yerlerinin açılması konusunda utanma da hayânın bir parçasıdır."*[1721] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ar, namus ve hayâ kavramları, daha ziyade utanma anlamıyla kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, kırmızı renk seller gider, Allah'ın gayreti ortaya çıkar, insanlara bir bak bunlarda utanma duygusu hiç kalmamış denilmektedir. Kızıl renk sellerin gitmesiyle, insanların maddi anlamda birbirini öldürmesi, kanını akıtması kastedilmiş olacağı gibi, manevi anlamda birbirlerinin kanını içmeye kasdetmeleri, kul hakkı yemeleri de kastedilmiş olabilir, fakat kastedilen durum Allah'ın gayretini harekete geçirecek kadar olumsuz ve rahatsız edicidir. İnsanlarda Allah'a ve kullara karşı utanma duygusu kalmamış ve Hz. Peygamber'in ifadesiyle:" utanmıyorsan dilediğini yap"*[1722] *denilecek duruma düşmüşlerdir ki bu da Allah'ın gayretini harekete geçirmiştir.*

Sürh renk seller gider gayret-i Hak eyler zuhûr
Kıl nazar Allah içün bu nâsda hiç âr kalmamış[1723]

Bu örnekte ise, Hz. Peygamber'in bir hadisine işaret edilerek ev reislerinin sorumlulukları hatırlatılmıştır[1724]. Anne babadan, baba anneden

---

[1719] Kâşânî, age, s. 225-226.
[1720] Cebecioğlu, age, s. 334-335.
[1721] Uludağ, age, s. 229.
[1722] Utanmazsan dilediğini yap!. Canan, age, Haya Bölümü, c. 5, s. 291.
[1723] s. 295, ş. 284, b. 6.
[1724] Resûl-ü Ekrem Efendimiz (a.s.m.) şöyle buyurmuşlardır:
Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz. Adam çoluk çocuğu arasında çoban sayılır. O bu güttüklerinden sorumludur. Kadın kocasının evinde çobandır. O da güttüklerinden sorumludur. Hizmetçi efendisinin malının çobanıdır. O da güttüğünden

sorumlu, her ikisi birlikte de çocuklarından sorumludurlar. Allah (cc) aile fertlerine birbirlerinin harama düşmemeleri konusunda uyarma ve yardımcı olma sorumluluğu yüklemiştir. Beyitte, Anne baba kıskanç olmalı ve evlatlarını, Allah'ın yasakladığı kılık- kıyafet ve laubali görüşmelerden, bilhassa mahremleri olmayan erkek ve bayanlarla, harama düşme ihtimali olan şekilde görüşüp konuşmalardan korumalı, onları kıskanmalıdırlar denilmektedir. Dönemindeki hayasızlığa dikkat çekip şikayet eden Lutfî Efendi, ebeveynlerin, sorumluluğunda bulunanların âr ve namusunu ayak altına aldırmasına anlam verememekte ve nedenini sormaktadır. İkinci mısrada ise, kıskançlıkla ilgili vurgu daha da artırılmış ve bu davranışta hayret edecek bir şey yok, elbette domuzda arslanda olan iffet bulunmamaktadır. Arslanların kıskançlığı ve eşlerini koruma konusunda gösterdikleri dikkat iffet kavramıyla karşılanmış, buna karşılık domuzda kıskançlıktan eser olmadığı belirtilerek, kıskanıp eşine ve evlatlarına sahip çıkmayanlar bu konuda bu hayvanla eşdeğer görülmüştür.

Nedendir âr u nâmus-i ıyâlin pây-mâl etmiş
Nedir şîrâne-veş iffet bilir mi hûk hayret yok[1725]

Bir başka örnekte ise, yüzden haya gittiğinde, imanın da gittiği ifade edilerek, böyle kimselerin, dünyada önemli görülen yerlere gelseler de âhirette cenneti kaybettikleri belirtilmiştir. Bu beyitte de daha önce geçen hadise telmihte bulunulmuştur. Hayâ ve imân bir bütünün parçaları olarak değerlendirilmiş ve biri olmadığında diğerinin yarım kaldığı belirtilmiştir. Hayâdan ve imandan nasibini almamış kimseler ise, dünya hayatında itibar sahibi olsalar da âhiret hayatında herkes yaptığının karşılığını alacağı zaman cenneti kaybederler.

Yüzden hayâ gitse eğer kalmaya îmândan eser
Dünyâ olursa mu'teber rûz-i cezâ cinân gider[1726]

---

sorumludur. Kişi babasının malı üzerinde çobandır. O da güttüğümden sorumludur. Kısaca hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz. Buharı, Cum'a: 11; Cenâiz: 32; Itk: 17,19; Ahkâm: 1; Vesâya: 9; İstikraz: 20; Nikâh: 81,90; Müslim, Ifnare: 20; Ebû Davud, İmâre: 1; Timizi, Cihad: 27.

[1725] s. 315, ş. 313, b. 5.

[1726] s. 221, ş. 181, b. 6.

Nazlı niyazlardan birinden alınan bentde ise, bütün varımı ve namusumu kibrimi ve ârımı yağmaya versen de yârimi her gün göstersen ne olur ve neyin noksan olur denilmektedir. Burada namus ve âr kavramları, kibir kavramıyla birlikte kullanılmasından da tahmin edileceği üzere, diğer örneklerdeki gibi olumlu anlamda kullanılmamıştır. Burada nâmus ve âr kavramları gurur, gösteriş ve kibir kavramlarıyla paralel kullanılmış ve insanlar yaptı veya yapıyor desin diye bir işi yapma durumuna işaret edilmiştir. Bu olumsuzluklar gönülde olduğu sürece, yâri görmeye engel olarak düşünülmüş ve Allah'tan bu olumsuz duyguları alıp, insanların kınamasına aldırmadan hergün yârin gösterilmesi istenmiştir.

Yağmaya versen vârımı
Nâmûs u kibr ü ârımı
Günde göstersen yârimi
N'olur yâ Rab n'olur yâ Rab
Neyin noksan olur yâ Rab[1727]

Son örnekte ise, Lutfî Efendi, feryâdının cân u ciğerden olduğunu ifade ederek, Kerîm'in keremine kavuşanların hayâ ehli olduğunu vurgulamıştır. Zira hayâ sahipleri, kullardan utanmalarının ötesinde ve bundan ziyade Allah'tan utanırlar. Kulların kınamasından çekinmezler, fakat Allah'ın hoşlanmayacağı durumlardan şiddetle kaçarlar, dolayısıyla da yüce Mevlâ onları cömertçe ödüllendirir.

Muhammed Lutfî'nin cân u ciğerden âh u feryâdı
Kerem-i Kerîm'e mazhar olan ehl-i hayâlardır[1728]

3.2.82. Cilve

"*Cilve, sözlükte, kırıtma, tecelli, görünme anlamlarıyla karşılanmıştır. Tasavvufî terim olarak ise, Süluk ehli ârifin gönlünde parlayan ilahi nurlar ki, onları deli divane eder. İnsan da âlem de Hakk'ın nûrlarının cilve mahallidir. İlâhi cilve ise, sürpriz niteliğindeki ilâhi muameledir ki*

[1727] s. 117, ş. 44, bend 2.
[1728] s. 198, ş. 147, b. 7.

buna kaderin cilvesi de denir."[1729] *"Ayrıca Hakk'ın hüküm ve iradesinin tecellisi, iyi, kötü her olaya "cilve", "cilve-i İlâhiye" denir."*[1730] *Lutfî Efendi, gönlünü zorlayan bir ilahi cilve tecrübe ettiği sırada gönlüne hitaben yazdığı sanılan bir şiirinde, bu açık cilveden gerdenini çekme şu an bulunduğun yerde sabırlı ve sabit ol ve Hz. Ali'nin kölesi ve can dostu Kanber'den ders al demekte ve ilahi cilveler karşısında, teslimiyet ve tevekkül pozisyonunda, sabırla ısrar edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Gerden çekme ifadesi ise içinde bulunulan durumu kabullenmeme ve bu duruma itiraz ve isyan etmedir ki, bu tavır, beyitte de belirtildiği üzere, ilahi cilve karşısında takınılması istenen tavır değildir. Efe Hazretleri, ilahi cilve karşısındaki duruşa örnek olarak Hz. Ali'nin can dostu Kanber'in duruşunu göstermiştir*[1731].

Bu cilve-i celîden çekme gerden sâbir ü sâbit
Olup peyrev-i Hayder Kanber'inden dersin al ey dil[1732]

3.2.83. İrşâd

"İrşad, doğru yolu gösterme, uyarma anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, mürşidin yaptığı işe karşılık olarak kullanılan bir kavramdır ki, irfan sahibi birinin, bir kimseye tarîkatı ve Tanrı yolunu göstermesi olarak tanımlanmıştır. Manen aydınlatma, gafletten uyandırmaya ve manevi yolda rehberlik etmeye irşad denilmektedir."[1733] *Lutfî Efendi de şiirlerinde irşad kelimesinin sözlük ve tasavvufi anlamlarını meczederek kullanmıştır. Kâdiri tarikatındaki, tarikat ve zikir halkasını anlattığı bir bentde, Pîr Geylânî'nin halkası ebdâl ve evtâdı bünyesinde toplayarak irşad tahtını kurmuştur ve Hakk'a ibadete davet etmektedir denilerek, tarikatın yapısı hakkında bilgi verilmektedir. Onların can u gönülden tekrarladıkları zikir ise, Allah Vâhid Ehad Samed zikridir. İrşad tahtı olarak ifade*

[1729] Uludağ, age, s. 123.
[1730] Cebecioğlu, age, s. 187.
[1731] Kanber seyislerin pîridir.(s. 123) O Hz. Ali'yi gölge gibi izleyen ondan ayrılmayan sadık kölesidir. (s. 370) And, age.
[1732] s. 326, ş. 329, b. 6.
[1733] Cebecioğlu, age, s. 399.

edilen, şeyhin, mürşidin tekkedeki maddi ve manevi makamıdır ki, Allah (cc) mürşidi, bu makama layık olması dolayısıyla insanlara rehber olarak lutfetmiştir.

Halka-i Pîr-i Bağdâdî
Cem' eder ebdâl evtâdı
Kurmuş evreng-i irşâdı
Da'vet-i Hakk'a ibâdı
Cân u dilinde mu 'tadı
Allah Vâhid Ehad Samed[1734]

3.2.84. Zikir-Zâkirler

"*Zikr kelimesi, sözlükte anma, anılma, bildirme anlamlarında kullanılmıştır. Tasavvufi kavram olarak ise, riyâzetin en önemli esası, kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibâdet olarak tanımlanmıştır. Zikir kavramı çeşitli başlıklar altında incelenmekle birlikte, Kâşânî, eserinde zikir başlığı altındaki en geniş yeri, seçkinlerin zikri dediği zikru'l-husus ve yükseltilmiş zikir dediği, zikru'l-merfu' ya ayırmıştır. Bu iki kavramın açıklamaları şu şekildedir:*

1-Zikru'l-husus: Seçkinlerin zikri. Mürşidin telkin ettiği belli bir zikri yerine getirmek. O da, ya La-ilâhe illallah veya başka bir zikirdir. Bu zikir telkininin sebebi, belirli bir perdenin ve kaydın giderilmesidir. Nefislerin nasıl tedavi edileceğini bilen şeyh söz konusu perde ve kaydın giderilmesi için irşad eder. Şeyhin o zikri telkini, perdelerin giderilmesinin en güçlü sebebi olur. Ancak zikrin karanlıkları giderebilmesi, Hakkı düşünmek de dâhil, her türlü düşünceyi uzaklaştıran bir huzûr ile yapılmasına bağlıdır. Huzûr akla gelecek her türlü dağınıklığı engeller ve himmeti birleştirir. Artık akla zikredilenden başkası gelmez. Zikreden sınırlı inançlardan arınmış bir inançla, hatta Hakk'ın kendisinde kendisini ve eşyayı bildiği tarza uygun bir inançla O'na yönelir; söz konusu inanç, peygamberlerinin bildirdiği ve kendisinden öğrenilen tarza uygun olmalıdır. Kişi Allah katından gelen şeylere Allah'ın istediği tarzda, peygamberinin getirdiği

[1734] s. 141, ş. 82, bend 3.

şeylere peygamberin istediği tarzda inanmanın dışında, her türlü inançtan arınmadıkça zikir halvetine girmez.

2- Zikru'l-merfu': Yükseltilmiş zikir. Bu zikir, kendisini zikretmesi karşılığında, Hakk'ın kulunu zikretmesi anlamında da kullanılabilir. Nitekim kutsî bir hadiste "Beni kendi nefsinde zikredeni, nefsimde zikrederim, beni bir toplumda zikredeni ben de onlardan daha hayırlı bir toplulukta zikrederim" buyurmuştur. "Senin zikrini yükselttik" ayetini de, tefsir olarak değil, işâret yoluyla bu anlamda yorumlamışlardır. Bir görüşe göre merfu zikir yaratılmışlık yönünün silinip, hakikatiyle bâkî kalan kimsenin zikridir; böylece Hakkın lisanı o kul vasıtasıyla Hakkı zikreden haline gelir."[1735]

"Zikirle ilgili ayet ve hadislere bakıldığında, onun ne kadar önemsendiği açıkça görülmektedir. Üç ayet-i kerimede "zikr-i kesîr" emri vardır. Bir ayette, "mü'minlerin ayakta, oturarak ve yanları üzere yatmışken Allah'ı zikrettiği belirtilmektedir. Bir ayette, "içinden yalvararak ve korkarak, âşikâre olmayan hafif bir sesle Rabbini an da, gafillerden olma!" lafizlarıyla anlatılan zikrin, gafletin zıddı olduğu "unuttuğunda hemen Rabbini an" ayetiyle teyid edilmektedir. Bir başka ayette, "dünya malı ve çoluk çocuğun, insanı Allah'ın zikrinden alıkoymaması" emredilirken, bir başka ayette "ticaret ve alış verişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kişiler" "ricâl" (Allah adamı) olarak tavsif edilmektedir. Bir yandan kalplerin ve gönüllerin ancak zikr-i ilâhî ile itminana erebileceği vurgulanırken, diğer yandan "Hakk'ın zikrinden yüz çevirenin dar bir geçimle ibtila edileceğine" dikkat çekilmektedir. Münafıkları zemmeden ayette ise, onların Allah Teâlâ'yı çok az zikrettikleri ifade edilmektedir.

Zikrin fazileti hadislerde de övülmüştür. Hz. Peygamber (as) bir hadiste "Rabbını zikredenle etmeyeni diri ile ölüye benzetir.Başka hadislerde: "kulum Beni zikrettiği zaman Beni nasıl sanıyorsa Ben öyleyim ve onunla beraberim…" "Size amellerinizin en hayırlısını haber vereyim mi? Allah'ı zikretmek" "Bir topluluk oturup Allah'ı zikrederse, melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar…" buyurulur.

Tasavvuf erbabı, ayet ve hadislerin aydınlığında zikri tarikatlerinin "üssü'l-esâsı" saymışlardır. Ancak zikrin gizli veya âşikâr yapılışı hususunda

---

[1735] Kâşânî, age, s. 248-250.

farklı görüş ve uygulamalar ortaya çıkarmışlardır. Tarikatler, tarihi seyri içinde ferdî ve toplu zikre büyük önem vererek, bunun icra şekli konusunda değişik usuller geliştirmişlerdir. Bu usullerden biri olan hafî zikir, genellikle Hz. Ebû Bekr kanalıyla gelen Sıddıkî meşreplerin, cehri zikir de Hz. Ali kanalıyla gelen Haydarî meşreplerin yöntemi olmuştur."[1736]

"Başka bir eserde ise, zikir konusunda Gazâlî'nin görüşlerine yer verilmiş ve zikrin psikolojik hazırlık safhası ve zikir süreci anlatılmıştır. Gazâlî toplumsal gerçeklikten varoluşsal gerçekliğe geçmek için zikri tavsiye eder. Zikir, Allah'ın 99 adının veya sıfatının(esmâü'l-hüsnâ) tekrarıdır. Zikir, ihlasla ve tam konsantrasyonla gerçekleşmelidir. Zikir öncelikle psikolojik ve fiziksel olarak hazır olmayı gerektirir. Sonra, Allah'ın esmâsından biri veya sadece "Allah" lafzı seçilir; tüm yaratılmışları temsilen artık okumaya başlanabilir. Zikreden kalbe konsantre olmalı ve kesintisiz olarak tekrarlarını yapmalıdır. Bir süre sonra dudaklar kurur ve zikreden kimsenin sesi çıkmaz olur, ama defalarca tekrarlanan zikir artık kalbe iner. İşte bu anda ilhamın ve aydınlanmanın kapısı açılır. Kişi artık Yaratıcının merhametini kazanmaya hazırdır. Hakikatin ışığı, yaratıcılığın ışığı, ilhamın parıltısı ve hikmetin mücevheri; yeni tecrübeler işte o zaman gerçekleşir."[1737]

Zâkir ise zikreden kula verilen isimdir. Lutfî Efendi şiirlerinde zikr etmeyi tavsiye etmenin yanı sıra, bunun bir başka ifade şekli olan, zakir ol diyerek de zikrin önemini vurgulamaktadır.

Lutfî Efendi, şiirlerinde zikre sıkça değinmektedir. Ayrıca onun şiirleri arasında zikir ilahiler bulunmaktadır. O, zikri, Allah'a yaklaşmanın, canını zinde kılmanın ve derde derman bulup kurtuluşa ulaşmanın yolu olarak takdim etmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, aşka şükreden ve Hakk'ı zikreden ol, zihnini ve gönlünü toplayarak Allah'ın ihsanına gel denilmekte ve muhataplar, Allah'ın razı olacağı zihin, gönül ve beden duruşlarına çağırılmaktadır. Zira Allah (cc), zihnini ve gönlünü yoğunlaştırıp, kendisini zikreden ve haline şükreden kulları sevdiğini belirtmektedir.

[1736] Yılmaz, age, s. 182-184.
[1737] Sayar, age, s. 85-86.

Aşka şâkir ol
Hakk'ı zâkir ol
Cem-'i hâtır ol
İhsâne gel gel[1738]

Diğer örnekte ise, körlük ve cahillik âlemine can at ve yokluk mülkünü mekan edin denilmekte ve bunlar yapılır ve şöhretin acı balından geçilirse, eşyânın zikrinin işitileceği belirtilmektedir. Adem, yani yokluk mülkünü mekan tutmak, bilgisizlik âlemine adım atmak demektir, zira olmayan şey bilinmez, ayrıca yokluk mülküne adım atmak, fenâfillaha ulaşmak ve kendi zahiri varlığını, Allah'ın manevi varlığında eritmek anlamına gelir ki, bu da şan, şöhret gibi maddi bağlardan kurtulmakla mümkündür. Bu noktaya ulaşan kul ise, ayette, her şey kendi diliyle Allah'ı zikreder, denilerek belirtilen, eşyânın zikrini işitmeye başlar.

Amâ âlemine cân at adem mülkin karar-gâh et
İşit ezkâr-ı eşyâyı geçüp sît ü sadâlardan[1739]

Zikir ve zakir kavramlarının birlikte kullanıldığı dörtlükte ise, Allah'ı hakkını vererek zikredenlerin, yüzlerinde bu zikrin nûrunun izleri olacağı ifade edilmiştir. Devamında ise Kelime-i tevhidin zikrinin zikredenlere cân bağışlayacağı, şükredenleri ise tevhid nûrunun saracağı ifade edilerek, zikirde maharetli olanların yüzüne bakıldığında zikir nurunun açıkça görüleceği anlatılmıştır. Zira kul Allah'ı zikrettikçe, O'na yaklaşmakta O'na yaklaştıkça da gönül aynası ve yüzü parlayıp aydınlanmaktadır.

Cân bahşeder zâkirlere
Nûr-i tevhîd şâkirlere
Bak zikirde mâhirlere
Yüzünde nûr ayândır bu[1740]

Bir sonraki örnek zikir- ilahi şeklindedir. Nakarat mısraları, kelime-i tevhidle oluşturulmuştur. Örnekte, Rahmân'ın rahmet denizi, Allah'ı

[1738] s. 328, ş. 333, k. 5.
[1739] s. 387, ş. 422, b. 3.
[1740] s. 436, ş. 496, k. 5.

zikreden kul için, kurtuluş yeridir ve Kelime-i tevhid, bütün dertlerin dermânıdır denilmektedir. Lâ ilâhe illallah zikri, bütün dertlere dermândır, zira, derman asıl sahibinden istenmekte ve O'nun tek olduğu, vurgulanarak, O'ndan başka her şey reddedilmekte ve uzaklaşılmaktadır, O'da kendisini içtenlikle anan kulunu görmekte ve derdinin dermânını vermektedir.

Bahr-i rahmet-i Rahmân
Zâkire dârü'l-emân
Kamu derdlere dermân
Lâ ilâhe illallah[1741]

Zikir halkasına davet içeren ve bu halkaya katılanların ulaşacakları lütuflardan bazılarının sayıldığı örnekte ise, gel ve zikir halkasına girerek Hakk'ı her zaman zikr et, bu vesileyle de kalbin iman nuruyla dolsun ve Hudâ'nın kahrından emân bul denilmektedir. Hudâ kendisini çok zikredenleri lütuf ve rahmetiyle kuşatmakta, kendisini dillerine ve gönüllerine nakış nakış işlemiş bu kullarına sevgiyle muamele etmekte ve O da onları anmaktadır.

Kalbe dola nûr-i îmân
Kahr-i Hudâ'dan bul emân
Zikr eyle Hakk'ı her zemân
Gel halkaya gir halkaya[1742]

Önceki örneğin devamı mahiyetinde olan dörtlükte, dervişlerin gönlünün engin bir deniz gibi olduğu, zikrin yolunun Hakk'a gittiği ve dervişleri ellerinin dergâhe eriştiği ifade edilerek, muhatab zikir halkasına davet edilmiştir. Zikrin yolunun sonu Allah'a ulaşmaktadır ki bu da dünyada ve ahirette ulaşılabilecek yerlerin en hayırlısıdır.

Dervîşlerin deryâ dili
Hakk'a gider zikrin yolu
Dergâhe erişir eli
Gel halkaya gir halkaya[1743]

[1741] s. 440, ş. 502, k. 2.
[1742] s. 476, ş. 550, k. 3.
[1743] s. 476, ş. 550, k. 5.

3.2.85. Kurb-Mukarribler-Muhlisler- Tâlibler

"*Kurb, yakınlık anlamındadır. Kelime ezelde, yani ruhlar aleminde, Allah ile kul arasında geçen ahde uymayı ifade eden bir tabirdir. Kulun Hakk'a yakın olması, müşahede ve mükaşefe iledir. Allah'tan gayrisiyle de Allah'tan uzak olur. İki türlü kurb olduğu söylenmiştir. Birincisi nafilelerle olan kurb, ikincisi ise farzlarla olan kurbtur. Nafilelerle olan kurb: Beşeri sıfatların sona erişi ve beşer üzerinde Allah'ın sıfatlarının zuhurudur. Bu durumda beşer, uzaktakileri duyar ve görür hale gelir. Buna beşeri sıfatların Allah'ın sıfatlarında fani olması da denir. Farzlarla olan kurb ise,kulun, nefsi de dahil olmak üzere her şeyin şuurundan tamamen fani olmasıdır. Artık onun nazarında Hakk'ın vücudundan gayri, hiç bir şey kalmaz. Kurb, Allah'a itaat ve kullukla elde edilir.*"[1744] "*Ayrıca kul Rabbına yakın olduğu gibi Rabbı da kuluna yakın olur. Yakınlık karşılıklıdır. Kendisine bir karış yaklaşan kuluna Hak bir kulaç yaklaşır. O, kuluna şahdamarından daha yakındır. Kul ile Hak arasındaki yakınlık zaman ve mesafe itibariyle değildir. O kuluna sevgisiyle, inayetiyle, rızasıyla, lütfuyla ve ihsanıyla yakındır. Allah kendisine yakın olan kulunun gören gözü, işiten kulağı, duyan kalbi ve tutan eli olur. Dileğini kabul edip onu korur. Velîsine işkence edene savaş ilan eder.*"[1745]

Mukarrib ise, Allah'a kurbiyyet kazanmış, farz ve nafilelerle O'nun rızasını kazanma yolunda ilerleyen, başkalarını da bu konuda teşvik edip onlarında Allah'a yakınlaşmasına yardımcı olan kimseye denir. Mukarrib, her haliyle ve düşüncesiyle Allah'a yaklaşmaya ve yaklaştırmaya çalışır, onun için sıradan veya önemsiz iş yoktur, zira Allah (cc)'ın rızasını nerede ve nede gizlediği bilinmemektedir. Mukarrib, bundan dolayı diğer insanların sıradan gördüğü durumlara bile, o, hayatının en önemli işini yapıyormuş hassasiyeti ve dikkatiyle yaklaşır ve yapar, kim bilir ki beklide Allah'ın rızası o işte gizlidir ve o bu hassasiyeti sayesinde bu rızaya nail olur. Ayet ve hadisler, ayrıca sahabe ve evliya hayatını anlatan eserlerde bu konudaki örneklere sıkça yer verilmektedir. İslâm dininin anlayışına göre insanların yaptıkları iş, takındıkları tavır öncelikle, Allah'ın emirlerine uygun olmalı, ve onu hayatlarının

[1744] Cebecioğlu, age, s. 459.
[1745] Uludağ, age, s. 323.

en önemli işi ciddiyetiyle yapmalıdırlar. Bu iş, yolda bulunan bir dikeni veya taşı insanlara zarar vermesin diye kenara koymak, anne-babaya iyilikte bulunmak, onlara sevgi ve şefkatle muamele edip gönüllerini almak, susuz kalmış bir insana, bitkiye veya hayvana su vermek, insanlar hakkında kötü düşünmeyip iyi niyet ve güzel düşünce üzere olmak, yanlış anlaşılmaya mahal vermemek şartıyla insanlardan gülümsemesini esirgememek veya eşine sevgi dolu bir bakış olabilir, önemli olan bunu büyük bir samimiyet ve özenle yapmaktır, kimbilir Allah bu duyarlı kulları için bunlarda, onların kendisine yakınlığını artıracak büyük sürprizler gizlemiştir.

"Muhlis kavramı daha öncede geçtiği gibi, ihlaslı kişiler için kullanılan bir kavramdır. Tasavvufta, ihlaslı kişiye muhlis, Hakk'ın inayeti ile ihlaslı olana muhlas denir."[1746] *İhlas, samimiyet ve kendini adama anlamlarını kapsar. Bir işi ihlasla yapma, onu bütün varlığıyla yapma anlamında kullanılır ki, bu genelde inanç ve ibadetler için söz konusu olan bir kavramdır. Muhlis kul, Allah'a bütün varlığıyla inanır, yönelir ve itaat eder.*

Konu başlığının son kavramı olan tâlib ise, istek, heves ve aday olmak anlamlarında kullanılmaktadır. "Tasavvufta ise,matlubu bulmak ve murada nail olmak için onu araştırma anlamına gelmektedir."[1747] *Kişi neyi talep ederse o yönde gayret gösterir, ona ulaşmaya çalışır. Tasavvufta, kişinin talib olduğu şey, Allah'ın rızasıdır, zira o bilir ki, kendisinden Allah râzı oldu mu dünyası da âhireti de ma'mur olur. Lutfî Efendi, şiirlerinde isim veya fiil kökü olarak kullandığı kavramları, genelde fail sığası ile de kullanmıştır. Bundan dolayı da kurb kavramından mukarrib ve mukarreb, ihlas kavramından muhlis, taleb kavramından da tâlib kavramları türetilmiştir. Bu türevlerin şiirlerde yoğun ve çeşitli şekilde kullanılması, onların muhtevalarının eyleme dönük olmasından kaynaklanmaktadır. Zira eser tasavvufi bir eserdir, tasavvufi eserlerde ise, eylemler ve bunları gerçekleştiren model şahsiyetler son derece önemlidir. Onlar toplumun önünde ve ona manevi açıdan yön veren kimseler olmaları dolayısıyla bütün davranışları hassasiyetle düzenlenmiştir, olmaları ve olmamaları gereken sınırlar keskin çizgilerle çizilmiştir.*

[1746] Uludağ, age, s. 375.
[1747] Uludağ, age, s. 509.

Konuyla ilgili ilk örnekteki kavram muhlis kavramıdır. Zikir halkasının anlatıldığı şiirden alınan mısrada, ihlas sahibi kişilerin de zikir halkasında zikrederek devran ettiği anlatılmıştır. Onlar Allah'a olan samimiyetleriyle ve zikirdeki ihlaslarıyla göz doldurmuşlardır.

Muhlisler pervâne döner[1748]

İkinci örnekte ise tâlib kavramına yer verilmiştir. Yer yine zikir halkasıdır, fakat bu defa dönen tâliblerdir. Efe Hazretleri, bu dörtlükte, her kim bir olan Allah'ı severse, Allah'ın isimlerini zikreder demekte ve tâliblerin, Allah'ın dergâhını gördüklerinde halkayı kurup pervâneler misali döndüklerini ifade etmektedir. Seven sevdiğini taleb eder, onunla beraber ve bir olmak ister, buna nisbet edildiğinde, tâlibler de Allah'ı sever ve esmâlarını zikrederek O'nunla beraber olurlar ve zikirde yoğunlaşarak birliğe, fenafillaha ulaşmaya gayret ederler.

Her kim sever bir Allah'ı
Zikreder esmâullâhı
Görünce dergâhullâhı
Tâlibler pervâne döner[1749]

Mukarrib, Allah'a yakın olan ve diğer kullarında bu yakınlığa ulaşması için gayret gösteren kullar anlamında kullanılmıştı. Lutfî Efendi, bu örnekte, dervişlerin devran edip zikrettiğini, mukarriblerin ise bunları seyran ettiğini ifade etmiştir. Dervişlerin devran ederek aşina oldukları sırlara, mukarribler belki de onları seyr ederek aşina olmaktadırlar. Zira her göz seyran edemez, oysa mukarribler farz ve nafilelerle Allah'a yaklaşmışlar ve gönül gözlerini uyandırıp, basiret kazanmışlardır. Dolayısıyla, beyitte, bazılarının bizzat dahil olup yapması gereken şeyleri onlar seyrederek de verimli sonuçlar alabilmektedirler denilmektedir.

Dervişler ki devrân eder
Mukarribler seyrân eder[1750]

[1748] s. 261, ş. 237, k. 10.
[1749] s. 262, ş. 237, k. 14.
[1750] s. 261, ş. 237, k. 10.

3.2.86. Basiret-Basîrler

"Basiret, öngörü, sezgi, gaflete düşmeden ve duygulara kapılmadan ileriyi ve gerçekleri isabetli olarak görme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Tasavvufta ise, kudsiyyet nuruyla aydınlanmış kalbin bir gücü olup o sayeden nesnelerin hakikati ve iç yüzü görülür."[1751] *"Başka bir yerde ise basiret, firaset kelimesiyle karşılanmış ve bir iç kuvvet olarak görülmüştür. Bu kuvvet baş için göz ne ise, kalb için odur. Basiret perdesi kalktığı halde kalp gözüdür; böylelikle baş gözü işlerin dışını gördüğü gibi kalp de işlerin hakikatini müşahede eder. Bu sebeple basiret hayretten kurtarır denilmiştir."*[1752]

Basiret sahibi olup, eşyanın sırlarını görüp, anlayabilenlere ise, basîrler denilmektedir. Basiretle bakan gözün baktığı yerlerde, perdeler açılır ve basîr olan kul baktığı olayın veya eşyanın hakikatini temaşa ederek feyzine feyz, şükrüne şükr ilave eder. Lutfî Efendi, şiirlerinde basiret kavramını çok önemsemiş ve ona sıkça yer vermiştir. Bunun nedeni, inanan insanlar için basiretin hayati önem taşımasıdır. Zira insan basiretle, sabrını ve tahammülünü artırır, tevekkül ve tefekkür gücü kazanır, basîr olanların olaylar karşısında metanetin ötesinde, hamd rahatlığı yaşadığı söylenebilir. İnsanların çoğunluğunun, olumsuz olarak gördüğü ve yıkım yaşadığı bir olay karşısında basîr bir insan tevekkül pozisyonunda, elhamdülillah zikrini diline tesbih eder, zira o bu olayın ardındaki hikmeti görebilmekte ve kalb sükunetiyle Allah'a yönelmektedir. Hızır (as) ve Musa (as)'nın Kur'ân'da anlatılan yolculukları dikkatle incelendiğinde de, orada basarı, Hz. Musa'nın, basireti ise Hz. Hızır'ın temsil ettiğini görmek son derece kolaydır. Efe Hazretleri, basireti bu yönleriyle ele almış ve işlemiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Allah'ı inkâr edenlere bazı davranışların çok görülmeyeceği ifade edilerek, hayvan olanların bal yemeyeceği, yese bile kıymetini idrak edemeyeceği, yarasanın güneşi göremeyeceği belirtilmiş ve basiret sahiplerinin pervane misali dönerek Allah'ı zikrettiği anlatılmıştır. İnkarcılar, kıymetli şeylerin değerini bilmezler, zira kıymetini bilmiş olsalar önce Allah'a inanıp O'nun yüceliğini idrak etmeleri gerekir. Bundan dolayı onların davranışları kendilerine çok görülmemektedir.

[1751] Uludağ, age, s. 86.
[1752] Kâşânî, age, s. 110.

Münkirlere çok görülmez
Hayvan olanlar bal yemez
Yarasa güneşi göremez
Basîrler pervâne döner[1753]

Diğer örnekte ise, ey göz nûru, basiret nûruyla bir bak ki, Hz. Peygamber'in nûrunun sultan olduğunu, onun feyz ve bereketinin Ramazân'da her yeri kapladığını görebilesin denilmektedir. Zira Ramazân ayında, Hz. Muhammed (as)'in nûrunun her yeri kapladığı ancak basiretle bakıldığında görülebilecek bir durumdur. Ramazan ayı, mü'minler için bir yenilenme, Rahmânî ve insani güzellik adına bir çoğalma, toplumdaki sevgi ve şefkat akımında bir artış demektir ki, bu da Hz. Peygamber'in feyz ve bereketiyle ve ilk onun dilinden dinlediğimiz Kur'ân'ın rehberliği ile meydana gelmektedir. Bu zuhuru ise ancak ve ancak basiret sahibi olan talihli insanlar idrak etmektedirler.

Ey nûr-i basar nûr-i basîret ile bir bak
Envâr-ı Muhammed ola sultân Ramazân'da[1754]

İman ehline Allah'ın hidayetinden bahsedilen şiirden alınan beyitte, yüce dergah inananları hidâyet nûru ile kabul ede ve inananlar basiret gözüyle irfan nûrunu göreler denilmektedir. İrfan nûrunun ancak basîret gözüyle görülebileceğine işaret edilmektedir. Zira her ikisi de maddi oluşumlar değildir, manevi oluşumlara ise maddi azalarla aşina olmak zor, çoğu zaman ise mümkün değildir. Bundan dolayı irfan nûruna sahip olanlar ârif olurlar ve kalplerinde basiret gözüne sahip olurlar ve eşyanın arkasındaki ilahi sırlara aşina olurlar.

Kabûl ede hidâyet nûru ile dergeh-i vâlâ
Basîret dîdesi ile göreler nûr-i irfânı[1755]

Efe Hazretleri, ısrarla basiret nuruna vurgu yapmıştır. Zamanının hoşlanmadığı ve Allah'ın emirlerine aykırı bulduğu durumlarını anlattığı

[1753] s. 261, ş. 237, k. 12.
[1754] s. 458, ş. 524, b. 5.
[1755] s. 550, ş. 658, b. 3.

şiirinin ilk beytinde de, aceba insanlarda basiret nûru yok mu diye sormakta ve keder evinde dağlar gibi, helak edici yerler olduğunu belirtmektedir. Beyit tersinden ele alınırsa, bu insanlarda basiret nuru olsa, keder evi olan bu dünyada dağlar kadar büyük, helak edici yerler olduğunu görürlerdi, önlerindeki bu apaçık tehlikeyi göremediklerine göre bunlar basiret nurunu kaybetmiş olsalar gerek denilmektedir.

Yok mu acebâ nûr-i basîret bu beşerde
Kâflar gibi var mehlekeler dâr-ı kederde[1756]

Basiret kazanmanın aşamalarının sayıldığı beyitte ise, gözünün perdesini kaldır ve ibret nuruyla doldur ve basiretle nazar eyle ki bu miskinin baki olmadığını anlayabilesin denilmektedir. Gözün perdesinin kalkmasıyla kul farklı boyutları temaşa etmeye başlar ve ibret nazarını kazanır, bu da aynı zamanda basiretle nazar etmesi demektir. Bu anlayışla olaylara bakabilen kul ise bu dünyanın ebedi olmadığını dolayısıyla da insanların geçici bir süre ve sayılı günlerle sınırlı olarak yaşadıklarını, kimsenin burada payidar olmayacağının bilincine varır.

Gözün perdesini kaldır nûr-i ibret ile doldur
Basîretle nazar eyle bu miskîn pâyidâr olmaz[1757]

3.2.87. Abd-i âciz

Abd-i âciz, kavramı, zayıf ve güçsüz kul anlamına gelmektedir. Tasavvufta kul acizdir Allah ise her açıdan en güçlü ve sığınılacak merci'dir. Kul kendi acizliğinin bilincine vararak, Allah'ın yüceliğini, Allah'ın yüceliğinin bilincine vararak ise kendi acizliğini anlar. Bu anlama işinin en iyi yapıldığı yerler ise tarikatlerdir. Her tarikatın farklı bir yöntemi veya her mürşidin müridinin zaaflarına göre geliştirdiği özel yöntemleri vardır ki, bu nefis terbiyesi süreci çok zorlu fakat sonu kendini bilmeye ulaşan bir yoldur. Kendini bilen de Rabbini bilir, buyurulmaktadır. Efe Hazretleri'nin kardeşi Vehbi Efendi'nin mezar taşındaki kitabede "abd-i aciz bende" kavramına

---

[1756] s. 474, ş. 547, b. 1.
[1757] s. 285, ş. 270, b. 4.

yer verilmekte ve şöyle denilmektedir: Vehbi Hâce diye bilinen aciz bir kulum ki Mevlâ canım tenimden ayrıldığında ruhuma rahmet etsin ve bana merhametiyle muamele etsin.

Vehbi Hâce nâmı ile abd-i âciz bendeyim
Rahmede rûhuma Mevlâ tenden üryân olduğum[1758]

3.2.88. Post

"*Post, kelime anlamı olarak, tüylü hayvan derisi demektir. Tasavvufta ise, önemli yeri olan bir eşya ve semboldür. Tekkelerde post belli bir makamı ifade eder. Mevlevilerde kırmızı post sultan Veled makamını, beyaz post âteşbâz velî makamını ifade eder. Tekkeye şeyh olmaya posta oturmak, posta oturan şeyhe post-nişîn denilir. Postları düzenlemek ve yerleştirmekle görevli dervişe ise, post nakibi denilir.*"[1759] "*Post kavramıyla oluşturulmuş bir çok atasözü ve deyim bulunmaktadır ki bunlardan bazıları ve açıklamaları şöyledir:*

Postu sermek: bir yere oturup kalmayı, oradan ayrılmamayı anlatır.

Post kavgası: makam mevki uğruna verilen kavgalara post kavgası denir.

Posta geçmek veya posta oturmak: tekkeye şeyh olmak demektir."[1760]

Lutfî Efendi, post kavramını tasavvufta temsil ettiği anlamla kullanmış ve tekkelerde şeyhin makamını kasdetmiştir. Konuyla ilgili örnekte dünyanın geçiciliği anlatılırken, irşad postundaki evliya için de fark eden bir şey olmadığı, onların da han misali dünyanın bir kapısından girip diğerinden çıktıkları anlatılmaktadır. Bu velilerin özelliği irşad postunda oturmalarıdır, zira birçok veli olabilir fakat hepsi irşad postunda değillerdir, buradakiler, insanlara mürşidlik yapacak olanlardır. Lutfî Efendi, dünyada kalıcı olunsa öncelikle peygamberler dahil, mürşid konumunda olanların kalacaklarını ancak böyle bir şeyin söz konusu olmadığını

[1758] s. 345, ş. 361, b. 8.
[1759] Uludağ, age, s. 422.
[1760] Cebecioğlu, age, s. 580-581.

anlatmak için, ifadenin çarpıcı olması için böyle bir örnek kullanmıştır denilebilir.

Nice evliyâlar irşâd postunda
Bir kapıdan gelir birinden gider[1761]

3.2.89. Haşyet

"Kelime olarak, korku, kaygı anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî kavram olarak ise, kulun kalbinde hissettiği acı ve üzüntü için kullanılır. Bu da işlemiş olduğu günahlar sebebiyle ilerde başına gelecek fena halleri düşünmesinden veya Allah'ın celâl ve heybetinden kaynaklanır. Nebilerin ve âriflerin haşyeti Allah'ın azamet ve kibriyasından hasıl olur."[1762] *Lutfî Efendi, insanların ölümden sonra yeniden diriltildikleri mahşer gününü anlattığı şiirinden alınan beyitte, herkesin sırlarının açığa çıkacağını ve insanların yaptıkları davranışların karşılığını bir bir bulacaklarını anlatmakta ve bu hengâmede İnsanların toplandıkları yer olan mahşer yerinin korku ile dolduğunu, herkesin bir kurtuluş kapısı sorduğunu ifade etmektedir. Mahşer günü, insanlar mahşer yerinde toplandığında insanların, herkesten habersiz yaptıklarını düşündükleri, fakat Allah'ı hesaba katmadıkları davranışlar ortaya dökülüp, onlar, bu davranışlara verilecek karşılığı gördüklerinde, telaş ve korkuya kapılacaklar ve çokluktan kinaye mahşer yeri heybet ve korku ile dolacak denilmektedir. Bu noktada herkes bir kurtuluş kapısı aramaya başlayacak ve yollar Allah'ın izniyle şefaat kapısı olan Hz. Peygamber'e çıkacaktır. Oradaki korku bambaşka bir korku olmalıdır, zira artık hiçbir şeyin geri dönüş ve telafisi mümkün değildir.*

Herkesin esrârı zâhir olunca
Kişi etdiğini bir bir bulunca
Havf ü haşyet mahşer yeri dolunca
Ararlar sorarlar dârü'l-emânı[1763]

[1761] s. 186, ş. 128, k. 2.
[1762] Uludağ, age, s. 226.
[1763] s. 642, ş. Kıyâmet Destânı, k. 31.

3.2.90. Devr

"Devr, dönmek demektir. Maddi olarak görülen aleme düşen bir mevcut, önce cemad(cansız), sonra bitki, sonra hayvan, sonra insan şekillerinde tecelli eder, ve sonunda da "insan-ı kamil" şekline dönüşür, Hakk'a vasıl olur. İnsan-ı kamile kadar olan çizgiye kavs-i nüzul(iniş yarım dairesi), insan-ı kamil ile başlayan Allah'a dönüş çizgisine (ulaşma) de kavs-i urûc(çıkış yarım dairesi) denir. Kavs-i urûc ile, varlık vücud-ı mutlaka yani aslına döner. Mebde ve meadden bahseden bu harekete devir denir. Buna Bir'den gelen çok'un tekrar Bir'e dönmesi denir. Fakat bu devir reenkarnasyonla karıştırılmamalıdır. Ayrıca, devir Mevlevilikte döne döne yapılan semaya da denir."[1764]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde devr kavramı daha ziyade zikir halkasındaki dönüşlerin ismi olarak kullanılır. Buna ilaveten tasavvuf edebiyatında, camlar sakinin önünde devrederler veya saki devrederek camlara mey doldurur, bazen de bir cam elden ele devreder ve feyz onunla dağıtılır ki Lutfî Efendi devri bu anlamıyla da kullanmıştır

Lutfî Efendi, mürşidinden zamansız bir ayrılık üzerine yazılmış gibi görünen hasret yüklü şiirinden alınan bir beyitte devr kavramını kullanmaktadır. Bir önceki beyitte, elde olmayan ayrılığın can evime ateş düşürdü ve hayatımı alt üst etti demekte, bunun akabine de, irfan mektebinde aref dersi, kendini bilme dersi okunabilir, fakat, bugün irfan camım halkamızdan devrini kesdi diyerek bu zamansız ve üzücü ayrılığa işaret etmektedir. İrfan camı olarak sembolleştirilen, zikir veya sohbet halkasında müridlerine feyz ve irfan dağıtan mürşidin gönlüdür. Tekke irfan mektebi, orada okunan ders aref dersidir, tekkedeki halkada ise müridler dolmayı bekleyen camlar şeklinde sıralanmışlar ve kendilerine feyz ve irfan dolduracak irfan camını beklemektedirler, irfan camı halkada devredip gelen camı feyz ve irfan doldurarak bir sonrakine geçmektedir ve hep birlikte Allah'ın esmasını anarak devretmektedirler. Ayrıca mürşid, müridlerinin sorularına ve sıkıntılarına çözüm bularak onların her biriyle ayrı ayrı ilgilenerek, dini ve tasavvufi sohbetleriyle, verdiği

[1764] Cebecioğlu, age, s. 222.

vazifelerle, onları Allah'a layık kul olma yolunda hazırlar ki bu da irfan camının sohbet halkasındaki devridir.

Kâbil-i ders-i arefdir mekteb-i irfânede
Halkamızdan devri kesdi câm-ı irfânım bu gün[1765]

3.2.91. Nazar- Ehl-i nazar

"Nazar, bakmak, bakış anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise, şeyhlerin ve ermişlerin müridlere ve sülûk ehline bakışı ki bu bakış ruhlarına tesir ederek, onlara yeni bir şekil verir, gönüllerini feyzle doldurur, ruhlarını olgunlaştırır. Bu nazarın eğitici ve yetiştirici bir özelliği olduğu için "veliler müridlerini kaplumbağanın yavrularını yetiştirmeleri gibi nazarla yetiştirirler." denilmiştir. Sufilerin sohbeti gibi nazarları da feyz kaynağıdır.

Nazarla ilgili, nazar ber-kadem kavramı oluşturulmuştur. Önüne, ayaklarının üzerine bakmak anlamına gelen bu kavram, Nakşibendi tarikatında, kalbinin huzuru ve içteki sükun hali bozulmasın diye salike lüzumsuz bakışlardan sakınarak önüne bakmasının tavsiye edilmesidir. İlk sufilerden itibaren gereksiz bakışlardan sakınmak tasavvufi bir esastır."[1766]

Ehl-i nazar ise, nazar eden mürşidler için kullanılan bir kavramdır. Onlar nazar ehli olarak, nazarlarıyla dervişlerine feyz akıtıp, onları yetiştirirler. Lutfî Efendi, eserinde, nazarın mürşid ve mürid açısından önemini bir çok defa vurgulamıştır. Bu vurgularda nazarın fonksiyonu ile ilgili kanaat sahibi olmak da mümkündür. Konuyla ilgili verilen ilk örnekte, nazar ehli mürşid, ölü gönüle bir nazar etse, öyle bir hayat bahşeder ki asla kederin kalmaz denilmekte ve nazarın hayat verme fonksiyonundan bahsedilmektedir. Ölü gönülleri diriltmek için İsâ nefesi gibi bakışlar gerekmektedir ki bu bakışlarda mürşidlerde mevcuttur. Ölü gönüller nazarla dirilip, Allah'ı zikrederek kendini toparlamakta ve Allah aşkıyla kanatlanmakta ve kederden uzak bir hayata sahip olmaktadırlar.

[1765] s. 361, ş. 385, b. 3.
[1766] Uludağ, age, s. 402.

Bir nazar etse eğer ehl-i nazar mürde dile
Bir hayât bahşede ki kalmaya hergiz kederin[1767]

Nazarı çeken unsurlardan biri de himmet olarak belirtilmiştir. Efe Hazretleri, buna işaret ederek, göz nurum beline himmet kemerini bağla ki, nazar ehlinin nazar etmek için seçtiklerinden olasın demektedir. Nazara nail olmak için gayret de gerekmektedir, kişi eliyle, diliyle, haliyle, gönlüyle bir şekilde hak ettiğinde mürşidin nazarı, Allah'ın izniyle kendisine yönelmekte ve bu nazara nail olan kısa sürede, katedilmesi mümkün olmayan manevi mesafeler katetmektedir.

Bağla nûr-i basarım meyâne himmet kemerin
Olasın müntehab-i manzûri ehl-i nazarın[1768]

Efe Hazretleri, bir başka beyitte de, insan için saadetli zamanın tanımını yapmıştır. Beyitte, insan için en mutlu zaman, yârinin kendisini yârân edindiği ve bu çaresiz kuluna nazar ettiği zamandır denilmektedir. Âşık için en büyük saadet, maşukunun aşkına cevap vermesi ve kendisini yâr edinmesidir, bunun da ötesinde mutluluk veren şey ise, maşukunun edeceği nazardır ki, âşık bununla en büyük saadete ulaşır.

Ne seâdetli zemân yâr seni yârân edine
Bir nazar eyleye yâr bende-i bî-çâresine[1769]

3.2.92. Üstâd

Üstâd, kelime olarak öğretmen anlamındadır. Tasavvufta ise mürşid-i kamil için kullanılan bir terimdir. Öğretmenin öğrencilerini yetiştirdiği gibi, mürşid-i kamil de müridlerini yetiştirir. Lutfî Efendi, örnek olarak verilen dörtlükte üstadı, aşk yolunun yolcusuna bu yolun usulünü ve sırlarını öğreten kişi olarak ele almıştır. Dörtlük, gönle hitaben yazılmış bir şiirden alınmıştır. Örnekte, gönül alan güzelin yüzüne bir bakış ile keman kaşlı güzellerin dârına çekildim, çünkü âşık olanlar yârine kurbân olur, ey

[1767] s. 422, ş. 476, b. 2.
[1768] s. 422, ş. 476, b. 1.
[1769] s. 492, ş. 574, b. 3.

gönül senin üstadın böyle mi emreder denilerek, bu noktada gönlün bir itirazı olduğuna işaret edilmektedir. Efe Hazretleri, gönlün üstadından ve onun gönlü eğitmesinden bahsetmiştir.

Lutfî-veş ebrû-kemânlar dârına
Bir nazarla dilberin dîdârına
Âşık olan kurbân olur yârına
Böyle mi emreder üstâdın senin[1770]

3.2.93. Şükr-Şâkir

"*Şükür, nimet vereni övmek demektir.Bu övgüde kişi, üzerindeki nimetini bildiğini gösterecek şekilde onu över ve kalbi saygıyla dolu iken nimetlerin ona ait ve kendisince değerli olduklarını itiraf eder. Bir görüşe göre şükür, kişinin Allah'ın verdiği nimetleri veya kendisinden uzaklaştırdığı sevimsiz şeyleri gereği gibi düşünmesi demektir; vermek veya uzaklaştırmak nefis veya bedenle veya dünya ve ahiretle ilgili olabilirler. Ayrıca Allah'a yaratmasından dolayı, ardından hidayet ve başarıya erdirme nimetine karşı şükürdür; ardından emirlerini yerine getirebilme nimetinden dolayı şükür; dördüncü olarak kemâl mertebesine ulaşmak nimetine karşı şükürdür. Bu bağlamda şükre, doğruluk, tevazu, haya, ahlak, başkasını tercih, cömertlik ve fütüvvet de girer. Çünkü bu nitelikler nimeti itiraf edip, şükrü yapabilmek için zikrettiğimiz özelliklerle nitelenmiş seçkinlerin huylarıdır.*"[1771]

Şakir ise, şükreden anlamına gelmektedir. Dini ve tasavvufi açıdan kulun şükreden bir kul olması önemlidir. Zira hemen her kulun hayatı şükredeceği maddi ve manevi nimetlerle doludur. *Dini ve tasavvufi açıdan çok önemsenen bu kavramları Lutfî Efendi de önemsemiş ve şiirlerinde kullanarak, insanlara şükrü tavsiye etmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Allah'ı zikretmenin şükreden kullar için tevhid nuru olduğu ifade edilmiştir ki yukarıdaki açıklamalarda geçtiği gibi şakir kul kendisine lutfedilen bu nura da şükredecektir.*

[1770] s. 432, ş. 489, k. 4.
[1771] Kâşânî, age, s. 315-316.

Cân bahşeder zâkirlere
Nûr-i tevhîd şâkirlere
Bak zikirde mahirlere
Yüzünde nûr ayândır bu[1772]

Diğer örnekte ise, Allah'a dayan ve her iki cihanda da O'nun keremini bul, denilmekte ve iman nimeti için Allah'a şakir olunmasının gerekliliği ifade edilmektedir. Hadiste de şükreden kulların nimetinin artacağı, zira şükrün nimeti artırdığı ifade edilmiştir[1773]. Allah'a dayanmak ve her iki cihanda saadete ermek, iman nimeti vesilesiyle meydana gelmektedir. Böyle bir nimete şükretmemek nankörlük olacağı için, şakir olmak gerekmektedir.

Allah'a dayan bul keremin her dü-cihânda
Ni'met-i îmâne ne kadar olmalı şâkir[1774]

3.2.94. Fuzalâ

Fuzala, fazilet sahibi kişiler anlamında kullanılmaktadır. Fazilet sahibi kimseler kendilerinde potansiyel olarak bulunan iyi yönleri geliştirip, olgunlaştırırlar. Böylece çevrelerine iyilik ve pozitif enerji saçarlar, insanların yardımına koşarlar. Lutfî Efendi, Erzurum destanında, şehri överken, onun müşkil halleden alimlerinin olduğunu, mutluluk ve huzur bahşeden fazilet sahiplerinin olduğunu ve şöhretleri yayılmış ulularının olduğunu belirterek, bu özelliklere sahip olan şehri Allah'a emanet ettiğini ifade

[1772] s. 436, ş. 496, k. 5.

[1773] Resulullah (sav) ile birlikte Mekke'den çıktık. Medine'ye gitmeyi arzu ediyorduk. Yolun bir yerine (Azvera'ya) ulaşınca, Aleyhissalatu vesselam ellerini kaldırıp Allah'a dua etti ve secdeye kapandı. Uzun müddet öyle kaldı. Sonra kalkıp yeniden ellerini kaldırdı, bir müddet (öyle kaldı). Sonra tekrar secdeye kapandı. Bu şekilde üç kere secde yaptı. Sonra dedi ki: "Ben Rabbimden talepte bulundum ve ümmetime şefaat ettim. Rabbim, ümmetimin üçte birini bana verdi. Ben de Rabbim için şükür secdesine kapandım. Sonra başımı yerden kaldırıp, ümmetim lehinde tekrar (mağfiret için) talepte bulundum, bana ümmetimin üçte birini daha verdi, ben de Rabbime şükür secdesinde bulundum. Sonra başımı kaldırdım ümmetim için tekrar talepte bulundum, bana ümmetimin son üçte birini de verdi, ben de Rabbime şükür secdesine kapandım." Ebu Davud, Cihad 174, (2775).

[1774] s. 223, ş. 184, b. 2.

etmiştir. Bu dörtlükte de belirtildiği gibi, fazilet sahipleri etraflarına huzur bahşeder.

Müşkil halleyleyen ulemâsı var
Safâ bahş eyleyen fuzalâsı var
Şöhret-şiâr yine küberâsı var
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum[1775]

3.2.95. Hüsn-i Zan

Hüsn-i zan, dini ve tasavvufi olarak çok önemli bir kavramdır. Kelime anlamı olarak, güzel düşünme demektir. Diğerleri hakkında iyi düşünceyi belirtir ve su-i zan olarak ifade edilen başkaları hakkında kötü düşünmenin zıddıdır. Hüsn-i zan, bireysel ve toplumsal açıdan son derece önemlidir, zira insanlar düşündükleri ve söyledikleri şeye bir süre sonra inanmaya başlarlar. Bundan dolayı, kötü olmadığı halde kötü denilen bir insan toplumda kötü zannedilecek, belki kötülüğe başlayacak, dedikodu, haset, kin ve nefret ve bunun sonucunda ortaya çıkan şiddet de hüsn-i zannın ihmal edildiği toplumlarda kısa sürede yayılacaktır. Kur'ân'da da insanlara hüsn-i zan tavsiye edilmektedir[1776]. Su-i zandan ise kaçınılması ısrarla istenmektedir. İslâm dininde, insanlara başkalarının değil kendi hatalarıyla ve eksiklikleriyle meşgul olmaları ve düzeltmeye çalışmaları tavsiye edilmiş, kendini görmeyip başkalarıyla meşgul olanların sonunda hüsrana uğrayacakları vurgulanmıştır. Ayrıca Müslümanlara, bireyi ve toplumu yıkıcı değil yapıcı davranışlarda bulunmaları öğütlenerek, yapıcı bir davranış olan hüsn-i zan tavsiye edilmiş, yıkıcı davranış olan su-i zan ise, yasaklanmıştır.

[1775] s. 656, ş. Erzurum Destânı, k. 6.

[1776] Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir49/12. (Peygamber'in eşi hakkında) o yalanı uyduranlar içinizden bir güruhtur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, o sizin için hayırlı olmuştur. O kimselerden her birine kazandığı günah karşılığı ceza vardır; içlerinden elebaşılık yapana ise büyük azap vardır24/11. Erkek ve kadın müminlerin, bu iftirayı işittiklerinde kendi vicdanları ile hüsnü zanda bulunup da, «bu apaçık bir iftiradır» demeleri gerekmez miydi? 24/12

Lutfî Efendi de, konuyla ilgili örnekte, tavsiye edilen zanna işaret etmiş ve vahdeti vurgulamıştır. Beyitte, cennette iki bir yoktur denilerek, zaman, mekan, azlık çokluk gibi sınırların dünyaya ait olduğu ifade edilmiştir, beytin devamında ise, Efe Hazretleri, Rabb'inin merhameti ve rahmetiyle ilgili hüsn-i zannı olduğunu ve bu güzelliklere nail olma konusunda ümitli olduğunu ifade etmiştir.

Giderim cennete iki bir yokdur
Husn-i zannım Hâlık'ıma pek çokdur[1777]

3.2.96. İhvân

"*Kelime olarak kardeş anlamındadır. Tasavvufta ise, belli bir tarikate ve şeyhe bağlı olanlar birbirinin kardeşi (ihvan), bunun dışında kalanlar ecnebi, ağyar, digerân(başkaları)dır. Bazı hallerde yabancıların tarikat âyinlerine alınmaları, şeyhin özel sohbetine katılmaları hiçbir tarikatte uygun görülmemiştir. Belli bir tarikat mensupları, bir aile gibidir. Şeyh, baba ve peder(ata), şeyhin karısı ana-bacı ve validedir. Müridler ise şeyhin evladıdır. Bu evlat yekdiğerinin kardeşi (ihvanı- biraderi)dir.*"[1778] *Lutfî Efendi de ihvan kavramını, tasavvufi anlamıyla kullanmıştır ve bununla müridlerini, tarikat yoldaşlarını kasdetmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, müridlerini anlatıp, onlara tavsiyelerde bulunmakta, ayet ve hadislere telmihte bulunmaktadır. Dörtlükte, canları kurtuluş evine götürerek, kardeşlerinizin canlarına iman ziyafeti verdiniz denilmekte ve Allah Teâlâ'nın ezelden, ehl-i imane merhamet edenin kendinin dostu olduğunu açıkladığı söylenerek ayete*[1779] *telmihte bulunulmaktadır.*

[1777] s. 157, ş. 94, bend 1.

[1778] Uludağ, age, s. 260.

[1779] Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkarcılara karşı sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları rükua varırken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve hoşnudluk dilerken görürsün. Onlar, yüzlerindeki secde izi ile tanınırlar. İşte bu, onların Tevrat'ta anlatılan vasıflarıdır. İncil'de de şöyle vasıflandırılmışlardı: Filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ekincilerin hoşuna giden ekin gibidirler. Allah böylece bunları çoğaltıp kuvvetlendirmekle inkarcıları öfkelendirir. Allah, inanıp yararlı işler işleyenlere, bağışlama ve büyük ecir vadetmiştir48/29.

Zıyâfet verdiniz ihvân-ı câne
Götürdüz cânları dârü'l-emâne
Ezelden Hak beyân etmiş ki dostum
Odur ki rahm ede ehl-i îmâne[1780]

İkinci örnekte ise, ihvan kavramı biraz daha genelleştirilerek kullanılmıştır. Burada sadece tarikat mensupları değil diğer inananlarda kastedilerek tavsiyelerde bulunulmuştur. Lutfî Efendi, inanan kardeşlerine Allah'ın selamıyla söze başlamış ve Zilhicce ayının ilk on günlük kısmının zamanın sultanı olduğunu ve bu günlerde kılınan namazın ve tutulan orucun faziletinin yüksek ve makbul olduğunu, zira bu günlerede Rahmân'ın rahmet kapılarının açık olduğunu ifade etmiştir. Dörtlüğün girişindeki mısradan da anlaşıldığı üzere, hitap genellik arzetmekte ve bütün inananlar kastedilmektedir.

Selâmün aleyküm ihvânı îmân
Aşr-i Zilhicce'dir sultân-ı ezmân
Bu günlerde efdaldir sıyâm u kıyâm
Açılur ebvâb-ı rahmet-i Rahmân[1781]

Son örnekte ise Efe Hazretleri, ihvanına ve dostlarına dua etmektedir. Allah'tan onları, katında şereflendirip, makbul etmesini istemektedir. Burada da ihvan kavramıyla ağırlıklı olarak müridlerini kasdettiği düşüncesi uyanmaktadır.

Kamu ahbâb u ihvânımı yâ Rab
Şereflendir katında eyle makbûl[1782]

3.2.97. Vîrâne

"*Vîrâne, harab yer, yıkıntı anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, hoş görülen derbeder derviş, ehl-i harabat anlamlarında kullanılır. Üstü başı toza toprağa belenmiş nice kimseler var ki, Allah onların dileğini*

[1780] s. 492, ş. 575, k. 1.
[1781] s. 405, ş. 451, k. 1.
[1782] s. 630, ş. Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 12.

kabul eder, bir dediğini iki etmez. Altınlar ve kıymetli maddeler, kimsenin bir şey ummadığı vîrâne ve harâb yerlerde bulunduğu gibi, manevi cevherler de, kimsenin bir şey ummadığı üstü başı toza toprağa belenmiş derbeder dervişlerde bulunur."[1783] *Maddi olan her şey günün birinde virane olmaya adaydır. Dolayısıyla tasavvufta görüntü önemsenmemiş, öz önemsenmiştir, kaldı ki hatıralar, sevinç ve üzüntü dolu yaşanmışlıklar, hep viranelerin pörsümüş görüntüsü altından, gören gözlere gülümser ve çok şey anlatır. Konuyla ilgili ilk örnekte, yukarıda da açıklandığı gibi gizli hazinelerin daima vîrânelerde saklandığı söylenmektedir ki bu mısra hem gerçek anlamıyla hem de mecaz anlamıyla kullanılmıştır. Buradan çıkarılacak mecaz anlam ise görüntü olarak mütevazi, kendini belli etmeyen, dışarıdan bakıldığında fazlasıyla sıradan görünen insanlarda büyük manevi hazinelerin gizli olabileceği, dolayısıyla insanları dış görünüşlerine göre değerlendirmemek gerektiğidir.*

Daima vîrânelerde kenz-i pinhân gizlidir[1784]

İkinci örnekte ise, vîrâne olan gönüldür. Lutfî Efendi, Rabbim virane gönlümü, âh ve inleme yeri kıl ve lutfederek gözümü Rahmân'ın suretine, yoluna yetiştir diye dua etmektedir. Vîrâne gönül, âh ve inlemelerle ma'mur olacak ve yüce lütufla gönül gözü Rahmân'a ulaşacaktır.

Yâ Rab dil-i vîrânemi kıl âh u enîn-gâh
Lutfunla gözüm sûret-i Rahmân'a yetişdir[1785]

Efe Hazretleri, felâket sahrasına düşen mecnûnları bir seyr et, gam köşesine düşen vîrâne neler eyler diyerek, mecnûn ile vîrâne arasında bir bağlantı kurmuştur. Sahraya düşen mecnûn, perişan haldedir, fakat bu durumdan şikayetçi değildir, gam köşesindeki vîrâne de görünüşte perişan haldedir, ancak her şey görüntü değildir ve o görüntünün altında sırlara âşina olup feyz alan ve halinden memnun olan bir kimse bulunmaktadır.

[1783] Uludağ, age, s. 569.
[1784] s. 418, ş. 470, b. 4.
[1785] s. 239, ş. 207, b. 3.

Sahrâ-yı felâketde mecnûnları bir seyr et
Kûşe-i küdûretde vîrâne neler eyler[1786]

Peri yüzlü âşıklara rehber olan onları vîrâneye sevk eyler, zira en kıymetli hazineler vîrânelerde gizlidir ve vîrâne ve kendinden habersiz görünen dervişlerde nice sırlar gizlidir. Âşıklara rehber olan mürşid de bu sebepten onları, ilahi sırlara âşina olabilsinler diye vîrânelere yönlendirmektedir.

Lutfî bu perî-peyker-i uşşâka olan rehber
Vîrâneye sevk eyler vîrâne neler eyler[1787]

3.2.98. Tevhîd

"Tevhid, kelime olarak birlik anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise, Allah'ın zatını aklen tasavvur edilen edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrid etmektir. Tevhid, bir görme, bir bilme halidir. Sûfî sadece Bir'i görür, sadece Bir'i bilir. O'ndan başka varlık olduğunu ne görür, ne bilir. Tevhidin hakikatine eren Bir'den başkasını unutur. Muvahhid ve tevhid ehli, nefsinden fani ve Hak ile bâkî, aşk, cezbe vecd ehlidir, istiğrak ve mest olan sâliktir. Halkın tevhidi Bir işitmek, aydınların tevhidi Bir bilmek, seçkinlerin tevhidi Bir görmektir. Tevhid iki türlüdür: 1- Kusûdi tevhid: sadece Allah'ın kasd ve irade ettiği şeyi kasd etmek ki, bu noktada kul, kendi iradesinden fânî, Rabb'ının iradesiyle bâkîdir. Selefin tevhidi budur. "Lâ-maksude illallah". 2- Şuhûdî tevhid: Vecde gelen ve kendinden geçen salikin sadece Hakk'ı görmesi ve masivayı görmemesidir. Bunlar istiğrak halinde iken masivayı ve çokluğu görmezler. Ama kendilerine geldikleri zaman mâsivânın varlığını kabul ederler. İlk sûfilerin tevhidi budur. Buna vicdani ve zevkî tevhid de denir. Lâ-meşhude illâllah."[1788]

Kelime-i tevhid ise, Lâilahe illallah lafzıdır ki zikirlerin başında gelir, insanlar Allah'ın birliğini bu kelimeyle ifade ederler. Lutfî Efendi de

[1786] s. 200, ş. 152, b. 2.
[1787] s. 200, ş. 150, b. 5.
[1788] Uludağ, age, s. 534.

kelime-i tevhidin önemini müstakil bir şiirle anlatmanın yanında, onu zikir şeklindeki ilahilerinde nakarat olarak da kullanmıştır. Kelime-i tevhidin önemini anlattığı şiirinin ilk beytinde, gönül gülbahçesi, tevhid ile güller açar ve yedi feleği geçerek, tevhid sayesinde Arş'a uçar denilmektedir. Zira Lâilahe illallah zikri, manevi âlemde yükselmede büyük mesafeler katettiren bir zikirdir. Sûfî bu zikir sayesinde yüksek makamlarda farklı hallere mahrem olur. Gönül gülbahçesinde vahdeti temsil eden goncalar tevhid ile yetişir.

Gül-gülistân-ı gönül güller açar tevhid ile
Yedi eflâki geçer Arş'a uçar tevhîd ile[1789]

Gönül alan güzelin yüzünün nûrunu seyreden, benliğini terk eder ve tevhid ile nefsini biçer. Zira tevhid birliktir ve onun geldiği yerde benliğe yer yoktur, güzelin yüzünün nûrunu seyreden de bu nura gark olup kendini unutur.

Nûr-i dîdâr-ı dilârâyı güzel seyr kılan
Terk eder benliğini nefsi biçer tevhîd ile[1790]

Devamındaki beyitte ise, tevhid ile muhabbet kanatlarını çırparak uçar ve makamları geçerek maksuduna erişir denilmektedir. Zikreden kul, dilindeki zikri kalbine indirdiğinde gönlü Allah aşkı ile dolar ve bu aşk ile kanatlanarak makamları geçer ve istediğine ulaşır.

Yetişir maksûduna kat-'ı makâmât ederek
Per-i pervâz-ı muhabbetle uçar tevhîd ile[1791]

Tevhidin bir başka özelliği ise, kendisine sahip olana, Hakk'ı batıldan ayırt etme yetisi kazandırması olarak ifade edilmiştir. Beyitte, tevhid sırrını başında mücevherlerle bezenmiş bir tac gibi taşıyan, Hakk'ı batılı tevhid ile güneş gibi seçer denilerek Hakk'ın batıldan tevhid vasıtasıyla ayrıldığına dikkat çekilmiştir.

1789 s. 484, ş. 562, b. 1.
1790 s. 485, ş. 562, b. 2.
1791 s. 485, ş. 562, b. 3.

Sırr-ı tevhîdi serinde edinen tâc-ı güher
Hakk'ı bâtılı güneş-veş seçer tevhîd ile[1792]

Konuyla ilgili son örnekte ise, ferâset nûru imanın bir kıvılcımı, ışığıdır ki, ona sahip olan kimseler tevhid ile, İlâhî meyin ma'nasından içerler ve aşkın yakıcılığında yanarak feyz alırlar denilmektedir. İnsan inanarak, olaylara derinlemesine bakmayı ve onlardaki sırları görmeyi öğrenir ve ferâset nûru kazanır, bu kazanç ise onu ilahi aşka düşürmeye yeterli gelir. Kul bu aşk ile yanarken aşkını, yangınını artırması için Allah'a dua eder, zira onun istediği, aradığı ve özlediği tam olarak budur.

Lutfiyâ nûr-i ferâset îmânın şu'lesidir
Mey-i ma'nâ-yı İlâhî'den içer tevhîd ile[1793]

3.2.99. Mahmûr

"Mahmûr, kelime olarak, sarhoşluğun verdiği sersemlik, uyku basmış, ağırlaşmış göz, baygın göz anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, kendinden geçme hali olarak tarif edilmektedir."[1794] *Âşık, ma'şukun etkisiyle mahmûrdur. Ezelde ruhlar âleminde âlemlerin Rabbiyle, hembezm olmuş, O'na, O'nu her zaman hatırlayıp, her yerde ve şartta O'nun emirlerini yapmaya özen göstereceğine söz vermiş ve kul, bu ahidleşmenin akabine, sınanmak için dünyaya gönderilmiştir. Ezeldeki bu bezmde yaratıcısına âşık olan ruh, dünyada mahmur bir halde bulunmakta ve ayrılık acısı içerisinde kıvranmakta, asli vatanının ve ma'şukunun hasretiyle yanmaktadır. Efe Hazretleri de konuyla ilgili beytinde ezel mahmuru derken bunları kasdetmiştir. Beyitte, mey susuzluğu cân ipine tesir eder, ezel mahmurunu hayran gözlere yetiştir denilmekte ve ezel mahmurunun gönül gözlerinin hayrân olduğu, ezelde gördüğü ma'şukunun hayaliyle mest ve hayran günlerini geçirdiği ifade edilmektedir.*

[1792] s. 485, ş. 562, b. 4.
[1793] s. 485, ş. 562, b. 5.
[1794] Uludağ,age, s. 344. / Cebecioğlu, age, s. 483.

Hem teşne-i mey te'sîr eder rişte-i câne
Mahmûr-i ezel dîde-i hayrâne yetişdir[1795]

3.2.100. Âşüfte

Âşüfte kelimesi, sözlükte, çıldırırcasına seven bu yüzden perişan bir halde, baştan çıkmış, deli gibi olan anlamlarında kullanılmaktadır.Ayrıca bu kelimeye halk arasında, iffetsizlik gibi olumsuz anlamlar da yüklenmiştir. Tasavvufi kullanımlarda ise, tutkuyla sevdiği için gözü bir şey görmeme, perişan bir halde olma kastedilmiştir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de bu anlamdadır. Konuyla ilgili verilen örnekte, gönlümüz perişan, öyle bir zayıf, güçsüz, inleyici ve tutkun âşık olduk ki, gönül içinde hazine barındıran viraneye döndü, üstâdım ise hâlimin farkına vardı ve onu tamire gelmekte denilmektedir. Anlatılan durum olumsuz gibi görünse de aslında hem âşık hem de ma'şuk için olumlu ve istenen bir durumdur. Virane gönlü tamir etmek için üstadın teşrif etmesi, bir âşık için çok yüce bir devlettir ve dolayısıyla arzulanan bir şeydir, bu güzelliğe sebep olan ise âşığın âşüfte hali ve ağlayıp inlemeleridir denilebilir.

Öyle bir zâr-ı zebûn âşüfte-hâl olduk bugün
Bu dil-i vîrânemi tâ'mire üstâdım gelir[1796]

3.2.101. Hevâ

"*Hevâ, kelime olarak, heves, arzu, istek anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, nefsin tabiatın gereklerine ve şeriatın hükümlerinden yüz çevirmeye yönelmesi anlamında kullanılmaktadır.*"[1797] *Bu durumda nefs, şer'i ölçülere bakmayarak hoşuna giden şeylere yönelir. Bundan dolayı, heva ve nefs kavramları birlikte kullanıldığında, hevâ-yı nefs(nefsin hevası) şeklinde bir tamlama ortaya çıkar ki, nefsin istekleri, arzuları anlamına gelir. İslâm dini, inananlara hevâlarına uymayı yasaklamış, onlarla mücadele etmeyi öğütlemiştir. Tasavvuf ise neredeyse bütünüyle nefsin hevâ ve*

[1795] s. 256, ş. 230, b. 4.
[1796] s. 258, ş. 233, b. 2.
[1797] Kâşânî, age, s. 570.

heveslerinin eğitimidir. Bunun için çeşitli mertebeler tayin edilmiştir ki bunların son aşamasında nefsin hevâlarından tamamen kurtulup, Allah'ta fani olunur. Sûfî'nin hedefi, hevâlardan geçip fenâfillaha ulaşmaktır. Fakat bu eğitim yolculuğu kolay bir süreç değildir. Yol üstünde engeller çok ve çetindir, ancak aşılmaz değildir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de hevâya uyma, dinen istenmeyen bir durum olarak ifade edilmiş, inananlara nefis terbiyesi ve irade kontrolü tavsiye edilmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, kitabın emrini atıp da nefsinin isteklerine gitme, dinini dünyaya satma, daima Allah'ın rızasını gözleyerek hayatına yön ver denilmektedir. Hevâ kelimesi nefs kelimesiyle birlikte kullanılarak tamlama oluşturulmuş ve nefsin istekleri kastedilmiştir. Bu örnekten , ayrıca, nefsin arzularının peşine takılanların ne gibi hatalara düşebilecekleri de ifade edilmiştir. Dörtlükte, onlar Kur'ân'ın emirlerine aykırı davranıp, dinlerini dünyaya satabilirler denilmektedir.

Hevâ-yı nefsine gitme
Kitâbın emrini atma
Bu dîni dünyâya satma
Rızâ-yı Bârî'yi gözle[1798]

Efe Hazretleri, yaşadığı sosyal çevreye, toplumdaki değişmeye bakıp kaygılanmış ve bu kaygılarını ve memnuniyetsizliğini aşağıda verilen örneklerde ifade etmiştir. İlk dörtlükte, Kur'ân'a ve sünnete rağbetin, ilginin kalmadığını, Allah'a muhabbetin ise olup olmadığı konusunda tereddüt yaşadığını ifade etmekte, insanların nefislerinin arzularına ve şehvetlerine uyduklarını anlatmakta ve bu halde iken Allah'ın kendilerini kabul edip etmeyeceğini sorgulamaktadır ki, aslında Allah'ın kabulü için halin değişmesi ve hevânın terk edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kitâba sünnete yok bizde rağbet
Cenâb-ı Mevlâ'ya var mı muhabbet
Hevâ-yı nefsinde tâbi-'i şehvet
Aceb Allah bizi kabul eder mi[1799]

[1798] s. 452, ş. 518, k. 10.
[1799] s. 553, ş. 661, k. 6.

Diğer örnekte ise, insanların himmetlerinin hevâları olduğu anlatılmakta ve ilimden ve âlimlerden rağbetin kesildiği, şerî'ate hürmet kalmadığı herkesin hevâsının peşinde koştuğu ve şeytanın devletinin uyandığı anlatılmaktadır. Ayrıca, insanların, hevâlarının peşine düştüklerinde dinden uzaklaştıkları ve şeytanı sevindirdikleri ifade edilmiştir.

İlm ü ulemâdan kesildi rağbet
Emr-i şerî'ate kalur mı hürmet
Herkes hevâsının yoluna himmet
Lutfiyâ devlet-i şeytân uyandı[1800]

Son örnekte ise, nefse tabi olma fikri ve alışkanlığı bütün zihni ve gönlü kapladı ve şeytanların yolu her tarafı tuttu, helal ve haram ayırt edilmeyince, insanlar karınlarına, yemek diye kan ve irini doldurdular, zira helal olmayan malı yemek, duyulması bile hoşa gitmeyen ve bulantı oluşturan kan ve irini yemekten daha kötü olarak ifade edilmiştir. Haram yemenin ve yedirmenin fenalığı, ayet ve hadislerde sıklıkla üzerinde durulan konulardan biridir, ebeveynler kendileri haram yemediği gibi sorumlulukları altında bulunanlara da yedirmemekle yükümlüdürler. Fakat, beyitte, hevâ gözü ve gönlü tutunca şeytan insana hakim olmakta ve buna imkan kalmamaktadır, zira o insanda helal haram ayırdetme diye bir kaygı kalmamaktadır denilmektedir.

İttibâ-ı hevâ aldı derûnu
Tarîk-ı şeyâtîn dutdu berûnu
Doldurdu karnına kanı irini
Fark-ı helâl harâm çekildi gitdi[1801]

3.2.102. Ruh- ervah

"Ruh, sözlükte can, nefes, canlılık, en mühim nokta, öz kelimeleriyle karşılanmıştır. Tasavvufi kavram olarak ise, insan latîfesi anlamıyla

[1800] s. 538, ş. 641, k. 5.
[1801] s. 522, ş. 619, k. 6.

karşılanmıştır."[1802] *"Sûfî psikolojisi tekamül prensiplerine dayalı bir insan rûhu modeli içerir. Ruh yedi yön ya da boyuta sahiptir: madeni, nebâti, hayvâni, insanî, rûhî, sırrî ve sırların sırrı boyutlarında. Bunların her birisi yedi bilinç düzeyine sahiptir. Tasavvufta hedef; hepsinin denge ve uyum içinde çalışmasıdır. Bizler akıl ve bedenden daha fazlasıyız. Nereden geldiğimizi ve nereye gitmekte olduğumuzu bilmek önemlidir. Ruhumuz biz dünyaya gelmeden önce de vardı ve biz öldükten sonra da var olmaya devam edecek. Hedefimiz kendi içimizdeki bu ilâhî kıvılcımı keşfetmek ve kutsal doğamızın batınî rehberliğinde yaşamayı öğrenmektir.*

Eserde, ruhun boyutlarından ele alınan sırrî ve sırrın sırrı boyutlarına da burada kısaca değinilecektir. Gizli yani sırlı ruh, Allah (cc)'ı hatırlayan yanımızdır. Gizli ruh ve Batınî bilinç (batınî idrak) iç kalpte yerleşiktir. Bu ruh nereden geldiğini ve nereye gideceğini bilen ruhtur. Bir sûfî üstadı şöyle der: "beden tamamen karanlıktır; onun lambası ise Bâtınî bilinçtir. Eğer kişi hiçbir bâtınî bilince sahip değilse, ebediyete kadar karanlık içinde kalacaktır. Sırr-ül esrâr mutlak aşkın, zaman ve mekândan münezzeh olanı içerir. Bu, Allah (cc)'ın Hz. Âdem'e, yani insanoğluna üflediği orijinal ruhtur. O bizim özümüzdedir; ruhun ruhudur. İçimizdeki saf ilâhî kıvılcımdır. Bu nedenle insan olma imajımızın genişlemesi gerekmektedir. Bizler yalnızca düşünen hayvanlar olmadığımız gibi yalnızca kişilikten(nefs) ibaret değiliz. Bizler beden ve kişilik kabına konulan ve birbirine bağlanan kutsallarız. Manevi büyüme ve idrak kapasitemiz neredeyse sınırsızdır. Sûfî zikir adeti bizi içimizdeki aşkın sırr-ül esrarı yeniden keşfetmeye götürecek şekilde tasarlanmıştır. Eğer karşılaştığımız herkesin ilahi bir ruha sahip olduğunu hatırlayabilirsek, herkese büyük bir saygı ve şefkatle muamele ederiz; bütün ilişkilerimiz değişir ve yaşamlarımız kökünden değişime uğrar."[1803]

Ayetlerde ise ruhun mahiyetinin gizli bırakıldığı ifade edilmektedir[1804]. İnsanın dünyaya bakan tarafı beden Allah'a ve manaya bakan tarafı ise ruhtur denilebilir. İnsan bedenle dünyaya bağlanırken, ruhla, ma'na âleminde

---

[1802] Kâşânî, age, s. 274.

[1803] Frager, age, s. 31, 120-123.

[1804] Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. De ki: «Ruh Rabbimin bildiği bir iştir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir17/85.

pervâz eder. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de ruh kavramı, insanın manevi boyutunu anlatmak için kullanılmıştır. Na't olduğu sanılan şiirden alınan konuyla ilgili ilk örnekte, rûha gıda, kalbe cila veren parlak kadehin kadri, kıymeti pek yücedir denilmektedir. Bentde, Hz. Peygamber insanlar için güzel bir örnektir ve onu anıp, salat ve selam yollamak,onun gibi olmaya çalışmak inananların kalplerini parlatıp ruhlarını besler denilmektedir. Onun kıymeti ise paha biçilemeyecek ölçüdedir.

Bir rûha gıda kalbe cilâ câm-ı mücellâ
Pek kadri mu 'allâ[1805]

İkinci örnekte ise, ma'şukun âşıka iltifatına işaret edilmektedir. Âşıka ma'şukundan her ne gelirse gelsin yüksek ruhlar için bu cennet kevseri değerindedir, zira onlar olayların hikmetini anlayabilirler. Layık olana elbette hediye verirler, âşık da maşukunun iltifatına layık olduğunda sevgilisi onu, içinde taşıdığı sırlara âşinâ eder. Burada yüksek ruhlar ifadesi, hikmeti anlama yeteneği ve basiret kazanmış kimseler anlamında kullanılmıştır. İbrahim Tennûrî'nin ifadesiyle böyleleri için:

Gelse Celâlinden cefâ
Yahut Cemâlinden vefâ
İkisi de câna safâ
Kahrın da hoş lütfun da hoş[1806]

Diyebilmek gayet kolaydır. Zira onlar için ma'şukları olan Allah'tan ne gelse onlar için iltifattır ve cennet kevseri hükmündedir.

Ma 'şûkundan her ne gelse âşıka
Kevser-i cennetdir rûh-i fâika
Verirler hediye elbet lâyıka
Sadr-ı esrârına âşinâ eyler[1807]

Aşağıda verilen örnekte ise ruhla ilgili kullanım deyim şeklindedir. Örnekte, bu ne zor yaradır ki, belimi büktü, servi gibi olan boyumu dal

[1805] s. 376, ş. 404, bend 7.
[1806] Cebecioğlu, age, s. 121.
[1807] s. 170, ş. 105, k. 4.

harfine çevirdi ve bu yaranın acısı okadar şiddetli ki, bu acı, ruhumu boğazıma dayandırır,canımı çıkma noktasına getirir ve beni canımdan bıktırır denilmektedir. Ruhu boğazına gelmek, canı çıkacak hale gelmek ve acısı dayanılmaz bir hal almak anlamlarında kullanılmıştır.

Bu ne düşvâr yaradır ki kaddimi dâl eyledi
Rûhumu hulkûme bin kez mihneti dayandırır[1808]

Ruh kuşu ifadesi ise bu kavramla ilgili bir başka kullanımdır. Ma'şukun âşık üzerindeki tasarrufunun anlatıldığı örnekte, göğsünde hikmet gülleri açmakta, cân bülbülleri aref dersi okumakta ve civanlar onun önünde emre amada el bağlayan kullar olmuşlar, bütün bunlara rağmen yâr ruh kuşunu tutar ve avlar, yani âşığının bütün benliğini yok ederek, ruhunu kuşatır denilmektedir. Âşık için bu durum istenen ve özlenen bir durumdur. Onun isteği zaten ma'şuk tarafından fark edilmek ve avlanmaktır, manevi boyuttaki avlanma ise elbette ruhla olacaktır, zira insanda manevi boyut ruhtur.

Sahn-ı sinesinde hikmet gülleri
Ders-i aref okur cân bülbülleri
Dest-beste civânlar olmuş kulları
Mürg-i rûhu dutar yâr şikâr eyler[1809]

Ruhla ilgili oluşturulmuş ve bir öncekiyle benzer bir kavram ise, mürg-i lâhûtî kavramıdır. Şeyh Abdü'l-Bâkî Efendi için yazılmış mersiye geçen bu kavram ruh anlamında kullanılmıştır. Abdü'l-Bâkî Efendi'nin ruhu için, ilahi kuş, dünya evinden uçup, cennetlerin şanı yüce olanlarından Firdevs cennetine kondu denilmektedir. O geçici olan dünya evinden bekâya irtihal etmiş ve onun ilahi kuşu, ruhu Firdevs cennetlerine kanatlanmıştır.

Uçûben mürg-i lâhûtî fenânın âşiyânından
Konup Firdevs-i a'lâ'ya cinânın âlî-şânından[1810]

[1808] s. 194, ş. 140, b. 3.
[1809] s. 222, ş. 182, k. 4.
[1810] s. 661, ş. Mersiye, b. 1.

3.2.103. Sahrâ

"*Sahrâ, sözlükte, kır, çöl anlamlarıyla karşılanmıştır. Tasavvufta ise, ruhani âlem olarak kullanılmıştır.*"[1811] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sık kullanılan kavramlardan biridir. Farklı kelimelerle yan yana getirilerek, adem sahrası, sevda sahrası, hakikat sahrası gibi yeni tamlamalar oluşturularak, anlam zenginliği yaratılmıştır. Bunlarla ilgili örneklere bakıldığında bu zenginlik daha kolay anlaşılacaktır. Konuyla ilgili ilk örnekte, sevdâ sahrasına düşen yeni yetişmiş, genç delikanlının başında aklı bulunmaz denilerek, sevda sahrasında mecnun olunduğu belirtilerek, mecnûnun kıssasına da telmih yapılmıştır.*

Sahrâ-yı sevdâya düşen nevreste
Civânın başında aklı bulunmaz[1812]

İkinci örnekte ise, adem sahrası denilerek yokluk kastedilmekte ve dünyaya işaret edilmektedir. Beyitte, sevgili, ömür yokluk çölüne doğru bir su gibi akmakta, yani ömür tükenmektedir ve insan ağacının boyu adem sahrasında yay misali bükülmüştür. Zira dünya denilen sahrada ömür geçtikçe insan çocukluktan gençliğe, gençlikten yetişkinliğe, yetişkinlikten ise yaşlılığa doğru ilerlemekte ve ömür bir su misali alıp gitmekte insanı halden hale döndürmektedir. Bu dönemeçlerin sonunda insan kendisine baktığında servi boyunun, üzerine binen yılların yüküyle bir yay gibi eğildiğini, görmekte ve geri gelmesi mümkün olmayan, yokluğa karışan ömrünü suya benzetmektedir.

Adem sahrâsına cânâ ömür âb-ı revân olmuş
Diraht-ı kâmet-i insân o sahrâda kemân olmuş[1813]

Aşkın anlatıldığı şiirden alınan beyitte ise, sen beni öyle bir hale bıraktın ki, ne olduğumu bilmem, beni dîvâne edip sahralara saldın denilmektedir. Aşkın derdinden sahralara düşen mecnûndur. Sahralara düşmenin anlamı, artık dünya ile ilgilenmemektir, onun için artık insanlar ve maddi

---

[1811] Cebecioğlu, age, s. 613 / Uludağ, age, s. 450.
[1812] s. 291, ş. 279, k. 1.
[1813] s. 303, ş. 297, b. 1.

unsurlar cazip gelmemekte, o sadece gönlünü alanı düşünmekte onu özlemekte ve ona ulaşmaya çabalamaktadır.

Bir hâle bırakdın beni n'olduğumu bilmem
Dîvâne edüp sen beni sahrâlara saldın[1814]

Allah aşkıyla dolup taşan Lutfî Efendi, Hallâc-ı Mansur'a kardeş olmaktan korktuğunu ifade ettiği beytin akabine, sevda sahrasında sabah rüzgârı gibi gezdiğini fakat yine de sevgilinin gül yüzünü göremediğini bu sebepten avâre olduğunu anlatmaktadır. Sabah rüzgarı ki, âşığın ma'şuktan haber aldığı habercisidir, fakat bu defa âşığın kendisi sabah rüzgarı gibi gezdiği halde gül yüzlü sevgilisini görememiştir.

Sahrâ-yı sevdâsını bâd-ı sabâ-veş gezerem
Göremem gül yüzünü eyledi âvâre meni[1815]

Zikir halkasının anlatıldığı beyitte ise, tevhid halkasına Rahmân'ın rahmeti nazil olur ve bu seadet sahrasının sünbülleri raks eder denilmektedir. Seadet sahrasıyla tevhid halkası kastedilmekte, rakseden sünbüllerle de halkada zikreden dervişler kastedilmektedir. Onlar saadet sahrasında ritimle zikretmekte ve etrafa sünbül kokuları saçmaktadırlar.

Halka-i tevhîde nâzil rahmet-i Rahmân olur
Bu seâdet sahrâsının raks eder sünbülleri[1816]

Sahrâ kavramıyla ilgili kurulan bir başka tamlama ise, hakîkat sahrâsıdır. Beyitte, bu hidâyet gülü ki reyhanların sultanıdır ve bu gülün yetiştiği yer hakikat sahrasıdır, oradan başka yerde ona rastlanmaz denilmektedir. Zira hidayet, hakikatin içerisinde dallanıp büyür ve çiçeğe durur.

Bu verd-i hidâyet ki sultân-ı reyâhindir
Sahrâ-yı hakîkatdir bulunmadı her ilde[1817]

[1814] s. 435, ş. 494, b. 2.
[1815] s. 514, ş. 606, b. 3.
[1816] s. 555, ş. 663, b. 2.
[1817] s. 464, ş. 532, b. 5.

3.2.104. Üftâde

"*Üftâde kelimesine sözlükte, düşmüş, düşkün, biçare, âşık anlamları verilmiştir. Tasavvufî kavram olarak ise, hâlin zuhur edip bu halde kulluk görevinin gereği gibi yapılmasından aciz kalınmasıdır. İlâhî celâlin tecellisidir ve Hak karşısında insan âciz, zavallı ve çaresizdir."*[1818] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde üftâde kavramı, âşık, derviş anlamında kullanılmıştır. Verilen örnekte de bu kullanım açıkça görülmektedir. Mîr-i Nigâri Hazretleri için yazılan şiirin bir beytinde, dergâhına düşkün aşıkları kabul etti ve onların ellerinden tutup dertlerine derman sundu, Lutfî yürü bu yardım eden hünkârımı bir gör denilmektedir. Dergâhe gelip hayat bulan üftâdeler, Allah aşkıyla yanan dervişlerdir. Bu dergahe gelerek aşklarını artırmışlar ve gönülleri canlılık kazanmıştır.*

Dergâhına üftâdeleri eyledi ihyâ
Lutfiyâ yürü mansûr-i hünkârımı bir gör[1819]

3.2.105. Gayb

"*Gayb, bilinmeyen, gizli olan anlamlarına gelir. Tasavvufta ise, duyu organları ve akıl ile bilinmeyen varlıklar ve bunların bulundukları âlem, Hakk'ın kendisinden değil senden gizlediği şeyler diye tarif edilmektedir."*[1820] *Allah Teâlâ, seçkin kullarını zaman zaman sırlara âşinâ kılmakta ve hikmetlerinin farkına vardırmaktadır ki bunlar da bir çeşit gaybi durumlardır. Lutfî Efendi, şiirlerinde gaybı tasavvufi anlamıyla kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnek, Hz. Peygamber'in göğsünün yarılıp içerisine hikmet doldurulması ve miracda Allah'la hemhal olmasına işaret gibi görünmektedir. Dörtlükte, Allah Teâlâ diledi mi kula hikmet bildirir, göğsünü açar ve rahmet doldurur, gözlerine kudret ve iktidar verir ve perde kaldırıp gayb hallerinden gösterir denilmektedir. Ayrıca, gaybı görebilmek için gözlere kuvvet verilmesi ve göğsün rahmetle doldurulmasının gerekliliği de vurgulanmaktadır. Kişinin bu sırların*

[1818] Uludağ, age, s. 546.
[1819] s. 211, ş. 166, b. 5.
[1820] Uludağ, age, s. 201.

ağırlığına dayanabilmesi için gözünün ve kalbinin desteklenmesi gerekmektedir.

Dilerse bir kula hikmet bildirir
Şerh eder sadrını rahmet doldurur
Gösterir guyûbât perde kaldırır
Gözlerine verir kudret iktidâr[1821]

"*Konuyla ilgili diğer bir kavram ise "hâtif-i gayb" dır ki, gâibden gelen ses, sâlikin kalbinde tecelli eden ve onu Hakk'a davet eden ses anlamına gelmektedir.*"[1822] *Konuyla ilgili örnekte, zamanın varlığına güvenme, her gördüğünü kamil imana sahip sanma, uzlet yolunu tut ve kurtuluş evine doğru varagör, gaibden gelen ses şüpheye düşme dedi, bir sohbeti dinle ki, safasız demesinler, bir şerbeti iç ki,şifâsız demesinler denilmektedir. Gaybdan gelen ses dervişe, öğütlerini tutmasını ve şüpheye düşmemesini gidişinin doğru olduğunu söylemektedir.*

Bel bağlama cânâ bugün ebnâ-yı zemâne
Her gördüğünü sanma mâlik kâmil îmâne
Uzlet tarîkın dut varagör dârü'l-emâne
Hâtif-i gayb böyle dedi düşme gümâne
Bir sohbeti gûş et ki safâsız demesünler
Bir şerbeti nûş et ki şifâsız demesünler[1823]

Lutfî Efendi, bir başka beyitte ise, yine hâtif-i gayb nidâ ifadesini kullanmakta ve sorusunun cevabını ancak bu nidaların verebileceğini söylemektedir. Efe Hazretleri, aşk derdinin dermânını dâra çekilen Mansûr'da görmek ister, onun halindeki sırrın açıklamasının ise ancak gaybi sesler tarafından yapılabileceğini ifade eder.

Görün Mansûr-i ber-dârı nedir dermânı bu derdin
Sorun ancak bu esrârı hâtif-i gayb nidâlardan[1824]

[1821] s. 639, ş. Tevhid Destânı, k. 17.
[1822] Uludağ, age, s. 228.
[1823] s. 245, ş. 215, bend 3.
[1824] s. 387, ş. 422, b. 2.

3.2.106. Makâm

"*Makam, durulan, durulacak yer, me'muriyet, ermişlerden birinin mezarı sanılan yer, müzikte bir durak ile bir güçlünün etrafında, onlara bağlı olarak toplanmış seslerin umumi heyeti anlamlarında kullanılan bir kavramdır. Tasavvufta, sâlikin gösterdiği faaliyetle ulaştığı, sıkıntılara katlanarak azimli bir şekilde gerçekleştirdiği merhale. Sâlikin makamı bu suretle ulaştığı ve ikamet ettiği yerdir. Haller Allah'ın salike bağışıdır. Makam ise irade ile çalışarak kazanılır. Haller gelip geçici, makamlar ise kalıcı ve süreklidir.*"[1825] "*Sûfîler şunu şart koşmuşlardır: bulunduğu makamın gereklerini tam olarak yerine getirmemiş bir salik üstteki makama yükselemez. Söz gelişi, tevekkülü olmayan bir insan, teslim makamına ulaşamaz. Aynı şekilde, tövbesi olmayan kimse inâbe ehlinden olamayacağı gibi, verâ sahibi olmayanın da zühdü geçerli değildir. Bu ve benzeri şeylere makamlar denilmiştir, çünkü: makam, içerdiği hali tam olarak kazanabilmek için nefsin yerleştiği yer demektir. Bu içerikler nefste ortaya çıktıklarında ise, haller diye isimlendirilmişlerdir, çünkü onlar başkalaşır ve değişir.*"[1826]

"*Konuyla ilgili kullanılan bir diğer kavram ise, makâm-ı Mahmûd'dur. Öğülmüş makam anlamına gelen bir tamlamadır. Ayette de geçen kavram, Hz. Peygamber'in şefaat edeceği makamı bildirir.*"[1827]

Lutfî Efendi, makam kavramını tasavvufi anlamıyla kullanmış ve makam-ı Mahmûd tamlamasını da şiirlerinde kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte makâm-ı Mahmûd'un Adn cennetinde olduğu belirtilir. Dörtlükte, Hz. Muhammed (as)'in makamı olan makâm-ı Mahmûd Adn cennetindedir, bütün nebiler onu ziyarete gelirler, Hz. Muhammed (as), meydanda güneş gibi görünür ve Rahmânî rüzgâr ziyaretçileri rahatlatır, gönüllerini diriltir denilmektedir.

Cennet-i Adin'de makâm-ı Mahmûd
Ziyârete gelür enbiyâ mevcûd

[1825] Uludağ, age, s. 345.
[1826] Kâşânî, age, s. 529-530.
[1827] Cebecioğlu, age, s. 485.

Güneş-veş meydanda Muhammed meşhûd
Neşr-i züvvâr eder rîh-i Rahmânî[1828]

Makam bir başka örnekte ise, musıkî terimi olarak kullanılmıştır. Bu beyitte, mey meclisinde, gönül nâyı işret makamını vursa, her bir nefesin çıkardığı sesin esrarını açıklayacak, ledün ilmine sahip biri mi var diye sorulmakta ve aslında sorunun içerisinde yok cevabı verilmektedir. Gönül nâyinden çıkan ezgi ledün ilmini ihtiva etmektedir ki onu açıklayacak bir ilim sahibi yoktur.

Bezm-i meyde nây-ı dil ursa makâm-ı işreti
Şerheder her nefhasın bir ilm-i ledündân mı var[1829]

Tasavvufta kullanıldığı anlamda ise aşağıdaki örnekte kullanılmıştır. Tasavvufun tanımı yapılırken, onun bir boyutunun da ulaşılan makâmlara güvenmemek olduğu ifade edilmektedir. Makâmlar kazanılarak elde edilse de, inananlar ona güvenip rahat hareket etmezler bilakis daha hassas davranırlar. Zira dünya hayatında hiçbir şeyin garantisi yoktur. Allah'a kullukta inananlardan beklenen hep daha ileriye gitmektir. Bundan dolayı da inananlar makamlara güvenmeden Allah'ın rızasını kazanmaya gayret ederler.

Tasavvuf hasbeten lillah bulursa ehlini söyler
Nukûşâtı makâlâtı makâmât mı güvenmektir[1830]

3.2.107. Tefekkür

"*Tefekkür, düşünme, zihin yorma anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, aklın gayesine ulaşmasını sağlayacak ve dilediği şeyi araması ve incelemesidir ki, bir sûfînin dileği ve gayesi, sadece Allah'a yaklaşmaktır.*"[1831] "*Sûfîlere göre iki türlü tefekkür vardır: biri iman ve tasdikten doğup istidlal sahiplerine, diğeri ashab-ı şuhuda mahsustur. Her iki halde de sûfî Allah'ın zâtını değil, nimet ve kudretlerini düşünür. Cürcani tefekkürü,*

[1828] s. 651, ş. Kıyâmet Destânı, k. 90.
[1829] s. 238, ş. 204, b. 2.
[1830] s. 150, ş. 87, b. 3.
[1831] Kâşânî, age, s. 143.

kalbin iyi ve kötüyü ayırt eden lambası olarak görür. Ona göre, tefekkür sahibi olmayan kalp, karanlıklar içinde boğulur, kaybolur. Tefekkür hikmeti yakalayan bir ağ olarak da tanımlanır."[1832] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde tefekkürün önemi ısrarla vurgulanmış ve insanları tefekküre yönlendirecek örnekler verilmiştir. Kainatta her şeyin bir ölçü dahilinde olduğu, dünyanın geçici ve insanın da dünyada misafir olduğu sık sık vurgulanarak insanlardan bunları düşünmeleri istenmiştir. Zira insanlar tefekkür ederek, hakikati idrak edebilirler. Efe Hazretleri de konuyla ilgili verilen örnekte, herkesin yaptığının karşılığını alacağı cezâ gününün tefekkür edilmesini ve Ramazân'ın affedilmek için bir firsat görülerek, bu günlerde bol bol ihsan edilmesini tavsiye etmiştir. İnsanlar âhiret gününü düşünerek, hayatlarına düzen verebilirler, zira o günün şiddetini, geri dönüşü ve telafisi olmadığını düşünen insan, kendisini riske atmak, acı içinde kıvranmak istemeyecektir, bunun yerine Allah'ın istediği şekilde yaşayıp hem dünyasını hem de âhiretini kurtarmak isteyecektir.*

Bir kere tefekkür edegör rûz-i cezâyı
Al ihsân ile afvine fermân Ramazân'da[1833]

3.2.108. Zevk-Şevk-İştiyak

"*Zevk, sözlükte tat, haz, lezzet anlamlarıyla karşılanmıştır. Tasavvufta ise, Hakk'ın tecellisi ile evliyânın kalblerine attığı irfan nuru. Evliya herhangi bir kitaba ve metne dayanmadan hak ile bâtılı bu nûr sayesinde birbirinden ayırd eder. Zevkin bir başka tanımında ise, sülûk ehlinin tecellinin meyvaları ve keşfin neticeleri olarak buldukları ruhi hazlar denilmektedir. Ehl-i zevk ise, sûfî, ârif, ilâhi hakikatleri tadarak, tasavvufi hayatı yaşayarak bilenler için kullanılan bir kavramdır."*[1834] *"Şevk ve onun çoğulu olan iştiyak kavramları da, şiddetli arzu, keyif anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, arzulayanı arzuladığına, âşığı sevdiğine katan güçlü meyliyle, sevginin insana egemen olması olarak tanımlanmıştır."*[1835]

[1832] Cebecioğlu, age, s. 704.
[1833] s. 458, ş. 524, b. 12.
[1834] Uludağ, age, s. 586.
[1835] Kâşânî, age, s. 319.

Dervişin meyli, Allah'a ve O'nun rızasınadır, şevk ile bunlara doğru yönelir ve ulaşmaya gayret eder, ulaştığında ise zevki tadar ki bu zevk dünyevi zevklerden hiçbirine benzemeyen, onların, yanında anlamsız kaldığı müthiş bir dini tecrübedir. Efe Hazretleri'nin, şiirlerine zevk, şevk ve iştiyak kavramları açısından bakıldığında, bunların birebir yaşanmışlıkların tarifi şeklinde olduğu hissedilmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte bile bu dini tecrübe açıkça müşahede edilmektedir. Beyitte, mü'minlerin kurtuluş evi tevhid olur, tevhid denizi ise kalbimizdir, kalb tevhid zevkiyle coştukça, gönlüm sevinçle dolar, mutluluk denizinde yüzerim denilmektedir. İnananlar için Allah'ın birliği en emin sığınak olarak görülmüş ve mü'minlerin kalbi tevhid denizidir denilmiştir, zira insan diliyle her ne kadar söylese de aslında kalbiyle inanır, inanan kalp de sınırları olmayan bir denizdir.

Lutfiyâ dâru'l-emân mü 'minlere tevhîd olur
Bahr-i tevhîd kalbimizdir zevk ile şâdım gelür[1836]

İştiyak kavramı ise, Abdülhâdi Efendi'nin anlatıldığı dörtlükte kullanılmıştır. O, muhabbet denizi ve âşıkların sultanı, masiva yolunda cemâle iştiyak duyan, ilâhi cezbeyle iştiyak denizine dönmüş, Rahmân'ın aşkıyla birlik olmuş bir Hak âşığıdır denilmektedir. İştiyak denizi ve ilâhî meczup kavramlarının birlikte kullanılmasının nedeni ise, iştiyak denizine düşenlerin Allah'ın aşkıyla meczup haline geldiklerini anlatmak içindir.

Deryâ-yı muhabbet sultân-ı uşşâk
Târik-i mâsivâ cemâle müştâk
Meczûb-i İlâhî bahr-i iştiyâk
Abdülhâdî aşk-ı Rahmân iledir[1837]

Eserdeki nâtlardan birinden alınan örnekte ise, zevk ve şevk kavramları birlikte kullanılmıştır. Beyitte, Hz. Peygamber için, gel ey iman nûru gönlüm senin aşkının safâsından rûhâni zevk etmekte, aşkının şevkinden ise şifa bulmaktadır denilmektedir. Hz. Muhammed (as) Allah'ın habîbi, ismini gönüllere şifa kıldığı ve adıyla adını birlikte yazdığı gönül cilasıdır.

[1836] s. 258, ş. 233, b. 5.
[1837] s. 147, ş. 84, k. 37.

Onun şevkiyle dolanlar ruhâni zevke ulaşır ve manevi hastalıklarına şifa bulurlar.

Gel ey nûr-i îmân gönlüm senin aşkın safâsından
Edüben zevk-ı rûhânî bulup şevkın şifâsından[1838]

Şevk ve zevk kavramlarının birlikte kullanıldığı bir başka örnekte ise, İlahi aşk şarabını içen feleğin bile sabit duramadığı, Türk müziğinde mürekkep bir makam olan şevk ü tarâb gibi iniş çıkışlarla, tek düzelikten uzak ve kıpır kıpır ve sevinç dolu olduğu anlatılmakta ve mülk âleminin bu aşkla kalb zevkine ulaştığı ifade edilmektedir. Zevk ve şevk kavramları tekdüzelikten uzak, hareketli, zaman zaman insanı harekete geçiren, zaman zaman ise dinginleştiren anlamlarla yüklü kavramlardır.

Şevk u tarâb eder eflâk
Şerâb-ı eynemâdandır
Zevk-ı kalbi bulmuş emlâk
Şerâb-ı eynemâdandır[1839]

Bir diğer örnekte zevk kavramı, ma'nâ zevki olarak tamlama yapılmıştır. Beyitte, seçme iraden elindeyken, şerî'at eteğine yapış, kitâbın hükmünün hikmetinden kastedilen şey, ma'nâ zevkidir denilmektedir. İnsanlardan, fırsat ellerinde iken Allah'ın emirlerini yerine getirmeleri istenmekte ve Kur'ân'ın hikmetinden kastedilen şeyin ma'nâ zevki olduğu, insanların gönüllerini vahdet nuruyla aydınlatıp, ma'nâ âlemine nüfuz ettiklerinde oranın zevkine varacakları anlatılmaktadır.

İhtiyârın elde varken dut şerî'at dâmenin
Hikmet-i hukm-i kitâbdan zevk-ı ma'nâdır garaz[1840]

Elest bezmindeki bâdenin anlatıldığı beyitte, daha önce de geçen zevk-i rûhânî tamlamasına yer verilmiştir. Ruhlar âlemindeki bâdenin Mûsâları mesteylediği ve rûhânî zevk vererek kâl ehlini hâl ehli yaptığı ifade edilmektedir ki bu, sözden hâle geçme, teorikten pratiğe sıçrama ve

[1838] s. 374, ş. 403, b. 1.
[1839] s. 252, ş. 224, k. 1.
[1840] s. 308, ş. 305, b. 6.

bir şeyin sözünü etmekten, onu, uygulamaya geçmeyi belirtir. Allah katında kıymet ifade eden kullar da hâl ehli olanlardır.

Lutfiyâ bu bâdedir mesteyleyen Mûsâ'ları
Zevk-ı rûhânî verir kâl ehlini hallandırır[1841]

İdeal bayram modelinin anlatıldığı örnekte de zevk ve şevk kavramları birlikte kullanılmıştır. Dörtlükte, tevhidi zevk ile yapma, Hakk'ı şevk ile sevme ve dil ile ikrar edilen tevhidin gönle indirilerek tasdik boyutuna getirilmesiyle, kul için, gerçek anlamda bayram olacağı anlatılmaktadır. Zira gerçek bayram insanın dünyasını ve âhiretini birlikte kurtarmasıdır ki, bu da tevhidden zevk alıp, Hakk'ı şevk ile sevmekle mümkün olmaktadır.

Tevhîd ede zevk ile
Hakk'ı seve şevk ile
Tasdik inerse dile
Bayram o bayram olur[1842]

İçerisinde zevk barındıran bir başka durum da hayret makamıdır. Örnekte, Hz. Peygamberden feyz alarak tevhid denizine dalan ve zevk içerisinde hayrette kalan hayranlar, zikrederek pervane döner denilmektedir. Burada sözü edilen hayret makamı şaşkınlığın yanında ve ondan daha çok zevk içermektedir.

Feyz-i Muhammed'den almış
Deryâ-yı tevhîde dalmış
Zevk ile hayretde kalmış
Hayrânlar pervâne döner[1843]

3.2.109. Ezel-Ebed

"*Sözlükte ezel, başlangıcı olmayan geçmiş zaman ve öncesizlik anlamlarıyla, ebed ise, sonu olmayan gelecek zaman anlamında kullanılmaktadır.*

1841 s. 244, ş. 214, b. 7.
1842 s. 168, ş. 102, k. 10.
1843 s. 261, ş. 237, k. 7.

Tasavvufta, ezel, Allah'ın el-Evvel ismine işaret eder."[1844] *"Allah için bir başlangıcın olmaması, başlangıç kavramının sadece yaradılmışlar için söz konusu olmasıdır. Kadim, aynı anlamı karşılamakla birlikte, Allah'tan başkası için de kullanılır. Ezel ise sadece Allah için kullanılır."*[1845]

"*Sûfiyyeye göre ebed ise, Allah'ın isimlerinden biridir."*[1846] *Sonsuz olmayı simgeler, bütün varlıklar yokluğa gömüldüğünde sadece O, var olacak ve kendisinin ebedi hükümran olduğunu gösterecektir. Lutfî Efendi, ezel ve ebed kavramlarını çeşitli vesilelerle bir çok kez kullanmıştır. Bunlardan bir kısmında ezelde Allah'la yapılan ahidleşmeye telmihte bulunulmakta bir kısmında Allah'ın ezeli ve ebedi olduğu vurgulanmakta bir diğer kısmında ise, kesretten kinaye kullanılmaktadır. Konuyla ilgili ilk örnek, elest bezmiyle ilgilidir. Beyitte, cân bülbülü hitabıyla, insana canlılık veren töz, rûh kastedilmekte, daha önce başka bölümlerde de bahsedildiği gibi, insanların ruhlar âlemindeki alışılmış düzenlerinden ve huzurlu hayatlarından koparılıp fânî dünya kafesinde hapsolunduklarına işaret edilmektedir. Bundan dolayı ağlayıp inler olmuşlardır. Onların ruhları ezeldeki mutlu günlerini hissen hatırlayıp, atıldıkları bu fânî âlemde bin âh ve feryâd ederler.*

Gel ey cân bülbülü fânî kafesde zârı mu 'tâd et
Ezel demlerini yâd eyleyüp bin âh u feryâd et[1847]

İkinci örnekte ise, ezel kavramıyla, başlangıç kastedilmiştir. Dörtlükte, Mevlâ'nın ezelden âdeti sevdiği kulunu düşkün eyler ve kulunu kerem eline alınca onu bir derde düşürür denilmektedir. Allah (cc)'ın ezelden belirlediği kanunu, O'nun sevdiği kullarını bir belaya düşürmesidir, dikkat edildiğinde, bu durum peygamberlerin ve velilerin hayatında açık bir şekilde gözlenebilir. Belalarla en çok kuşatılanlar onlardır. Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, araştırma sonuçlarına göre, insanların yaşlılık dönemlerinde ve sıkıntılı zamanlarında dindarlık düzeylerinde

[1844] Uludağ, age, s. 182.
[1845] Cebecioğlu, age, s. 258.
[1846] Cebecioğlu, age, s. 234.
[1847] s. 122, ş. 51, b. 1.

meydana gelen artıştır[1848]. Bu aynı zamanda çoğu zaman Allah'ın kullarını kendine yaklaştırma yöntemidir denilebilir.

Ezelden âdet-i Mevlâ dostuna
Sevdiği kulunu mübtelâ eyler
Alınca abdini kerem destine
Anı bir derd ile ibtilâ eyler[1849]

Münacat şeklindeki şiirlerden birinden alınan örnekte ise, Allah (cc)'a yakarılırken, Sen âlemleri yaratan Kerîm, Kâdir ve Kayyûm olansın, senin cömertliğin,lütfun ezelden ebede kadar şefkatle insanları kuşatmıştır denilmiştir. Allah'ın ezelden ebede kadar insanlara rahmetiyle muamele ettiği ve edeceği vurgulanmıştır.

Sen Kerîm bir Kâdir u Kayyûm u Rabbü'l-âlemîn
Ez-ezel tâ bâ-ebed keremin olmuş mihribân[1850]

Bu örnek de bir öncekiyle aynı doğrultudadır. Allah (cc)'ın ezelden ebede Kerîm olduğu, evvelde ve âhirde Rahîm ve Kadîm olduğu ve kullarının halini bilen Alîm olduğu ifade edilerek nazlı niyazla bend bağlanmıştır. Bu bentde dikkat çeken özelliklerden biri de tenasüp san'atıdır ki, ezel-ebed kavramlarıyla evvel-âhir kavramları peşpeşe mısralarda kullanılarak bir uyum oluşturulmuştur.

Ezelden tâ ebed Zât-ı Kerîm'sin
Rahîm'sin Evvel ü Âhir Kadîm'sin
İlâhî ahvâlimizi Alîm'sin
Kerem eyle kerem kâni keremden
Neyin noksân olur bahr-i keremden[1851]

Lutfî Efendi, gazeli medhederek, bunun Allah'tan bir ezel bahşişi olduğunu söylemektedir. Lem yezel ifadesi ise, Allah için, başlangıç ve

---

[1848] Daha geniş bilgi için Bkz. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfi Yay., Ankara-1996; Nils G. Holm, Din Psikolojisine Giriş, Çev. Abdülkerim Bahadır, İnsan Yay., İstanbul-2004.*

[1849] s. 169, ş. 105, k. 1.

[1850] s. 404, ş. 448, b. 4.

[1851] s. 403, ş. 447, bend 6.

son tayin edilemez ve yok olmaz anlamında kullanılan bir ifadedir. O, yardımcısının kesinlikle yok olmayacak olan Allah olduğunu söyleyerek, bir yâr sevdasına tutulduğunu ifade etmektedir. Şiir söyleme yeteneğinin kendisine ezel bahşişi olarak verildiğini anlatmaktadır.

Lutfî ne güzel gazeldir
O da bahşîş-i ezeldir
Mu 'înim ki Lem-yezel'dir
Meni hubb-i yâre saldı[1852]

Ezelden yapılan taksime dikkat çekilen beyitte, ezel meclisinin taksim yapanı bize taksimini böyle yapmış bu sâkînin dem-hânesi ebedi cânın cennetidir denilmektedir. Ezel meclisinin mukassimi ile işaret edilen Allah (cc)tır.

Mukassim-i bezm-i ezel etmiş bu taksîmi bize
Cennet-i cân-ı câvidân bu sâkînin dem-hânesi[1853]

3.2.110. İstiğnâ

"*İstiğnâ, zenginlik, ihtiyaçsızlık, aza kanaat etme anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta, Allah'a vasıl olanın O'nunla yetinmesi halidir.Bu durumda başka bir şeye ihtiyaç duyulmaz."*[1854] *Konuyla ilgili örnekte Hz. Peygamber örnek verilmekte ve o, fakr özelliğiyle, zenginlik kürsüsünün tahtına oturan Muhammed Mustafa'dır, Arş, ferş, levh ve kalem onun vasfının bir defteridir denilmektedir. O, o kadar zengin vasıflarla doludur ki sayılan unsurlar onun vasıflarını yazmaya çalışsalar zorlanırlar denilmiştir.*

Arş u ferş levh u kalem bir defteridir vasfının
Câlis-i kürsî-i istiğnâ Muhammed Mustafâ[1855]

[1852] s. 559, ş. 668, k. 5.
[1853] s. 597, ş. 720, b. 6.
[1854] Cebecioğlu, age, s. 403.
[1855] s. 92, ş. 7. b. 11.

3.2.111. Fakr-Gınâ

"*Fakr sözlükte, yoksulluk, muhtaçlık anlamlarına gelmektedir, gınâ ise, zenginlik, bolluk anlamlarında kullanılmaktadır. Fakr tasavvufta, varlıktan kurtulup Allah'ta fânî olmaktır. Fakr şerefli bir makamdır. Mutasavvıflara fukara adı verilir. Zira onlar mal mülk sevgisini içlerinden çıkarmışlardır. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın şekli bütün sebeplerden uzaklaşmaktır."*[1856] *"Sühreverdi'ye göre fakir üç türlüdür: Birincisi avamın fakrıdır ki, malı olmamaktır. İkincisi havassın fakrıdır, bu da kendi sıfatlarından fânî olmaktır. Üçüncüsü havâssu'l-havâssın fakrıdır ki, kendi vücudundan fânî olmaktır. Peygamber (s.a) efendimiz'in :" fakirliğimle iftihar ederim ve ya fakirlik benim medâr-ı iftiharımdır" hadisi bu fakirliğe işarettir."*[1857] *"Gâni ise Allah'tır. Zira her şeyin zatı O'nundur. Kul Hak ile mâsivâdan müstağni olunca gani(zengin) olur. Yani Hakk'a muhtaç olur, kullara muhtaç olmazsa, o kul, zengin demektir."*[1858] *"Başka bir eserde ise fakrın psikolojik boyutuna işaret edilmektedir. Buna göre, gerçek yoksulluk ve fakr halinin göstergesi, kişinin iç dünyasında maddi nesneleri algılama biçimidir. Daha fazla edinme arzusuna, mevki kaygısına köle olmadığı sürece kişi fakîrdir, erdemlidir."*[1859] *Fakr, insanın maddi olan her türlü unsurdan ârî olmasıdır. İnsan bu unsurlardan arındığı sürece ganîdir ve asıl zenginlik insanın fakr içerisindeyken ne kadar zengin ve kıymetli olduğunun farkına varabilmesidir.*

Lutfî Efendi de şiirlerinde bu iki kavramı bu doğrultuda kullanmış ve bu kavramları önemsediğini belirtmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte de, ey arslan tabiatlı yiğit, fakr içerisinde zenginlik bul ve dünyanın bütün malını sana verecek olsalar, bunlar için bir damla yüzsuyu dökme, zira maddi olan şeyin kıymeti olarak manevi bir karşılık verilmez ve yüz suyu döküldü mü bir daha yerine gelmez ve damla damla eksilir. Bundan dolayı senin olmayacak, bırakıp gideceğin şeylere heveslenme ve fakr içerisindeki zenginliği keşfe çık ve asıl zenginliğe ulaş.

[1856] Cebecioğlu, age, s. 262.
[1857] Eraydın, age, s. 184.
[1858] Cebecioğlu, age, 293.
[1859] Sayar, age, s. 35.

Fakr içinde bul gınâ müstağnî ol ey merd-i şîr
Âb-ı rûyin katresin verme cihânın mâline[1860]

Efe Hazretleri, maddi istekler için insanların kapısını çalmayı da hoş görmez. Zira mal ve mülkün asıl sahibi Allah'tır. İnsanların ellerinde bulunan ve kendilerinin zannettikleri varlığı, Allah geçici bir süre onlara emanet olarak vermiştir. Bu varlıktan insanlara kalan tek şey onu nerede kullandıklarının hesabıdır, emanetin sahibi bu konuda onları hesaba çekecektir. Bu örnekte özellikle dikkati çeken nokta ise, Hz. Peygamber'in yukarıda verdiğimiz hadisine telmih yapılmış olmasıdır. Hz. Muhammed (as) özelliğinin fakr olduğunu ifade etmiştir. O fakr içerisinde bir hazinedir ki kıymeti takdir edilemez, o fakr içerisindedir fakat âlemlere rahmettir. Efe Hazretleri, bu beyitte özetle, insanların kapısını çalıp dilenenlerin daima fakir olacaklarını ve sıkıntıdan kurtulmayacaklarını söyleyerek, fakrın kötü bir şey olmadığını Hz. Peygamber örneğiyle ifade etmiş ve sadece Allah'ın dergahının kapısını çalmanın gerekliliğini vurgulayarak, kendisi de varlığın yegane sahibine muhtac olan bir kuldan bir şeyler istemenin yanlışlığını anlatmıştır.

Bâb-ı abdi dak eden sâil olur dâim fakîr
Her dü-âlemde fakîrdir bak Resûl'ün kâline[1861]

Diğer örnekte ise Efe Hazretleri, kendi şahsında muhataplarına hitap ederek, cân ile ezeli yâr olan Allah'ın dergâhına düş, fakr u fenâyı bulan sultâna dostluk mu eder diye, "hayır, etmez" cevabı kendi içerisinde olan bir soru yöneltmiştir. Beyitte, dünyevi sultanlardan ve sultanlıklardan geçip, ezel ve ebedin sultanı olan yârin dergâhına düşüp, O'nda fenâya ulaşıp, yok olup, O'nunla var olmayı tavsiye etmiş ve aslolanın bu olduğunu anlatmıştır.

Lutfiyâ cân ile düş yâr-i kadîm dergâhına
Fakr u fenâyı bulan sultâne ülfet mi eder[1862]

1860 s. 460, ş. 527, b. 3.
1861 s. 460, ş. 527, b. 5.
1862 s. 214, ş. 172, b. 7.

Efe Hazretleri, kardeşi Vehbi Efendi için yazdığı mersiyede, kardeşinin zahiri görüntüsünü anlatmak için fakr ve miskin kavramlarını kullanmıştır. Vehbi Efendi'nin fakir ve miskin bir görüntüsü olduğu fakat, onun sîretinde, manevi cihetinde ilim ve irfanın toplanmış olduğu anlatılmıştır. Dolayısıyla zahiren fakr içerisinde görünen bir insan, manevi yönden çok üst mertebelerde olabilir. Asıl dikkat edilip sakınılması gereken, dünya ve âhiret için büyük tehlike arzeden manevi fakirliktir.

Fukarâ miskinâne sûretinde
Cem' olmuş ilm-i irfân sîretinde[1863]

3.2.112. Sabr

"Sabr, sözlükte dayanma, katlanma kelimeleriyle karşılanmıştır. Sabır, elem ve belâlara şikâyeti terk mânâsına gelir. Peygamber (as) sabrı, dinin yarısı olarak tarif etmiştir. Sabrı nefse haz veren şeylerden uzaklaşmak şeklinde de tarif edebiliriz. Sabır makamına ulaşmış bir kimse musibetlerden müteessir olmaz. Çünkü kişi belâya sabretmekmekle, kazâya râzı olur. İslâm'ın esâsının rızâ, imânın ise sabır olduğu ifâde edilmiştir. Yani sabır belâyı rızâ ile karşılamaktır. Sabır insanın saadet sırrıdır. Sûfî riyâzat ve mücâhede için sabrı bir düstur olarak benimsemelidir. Zira nefisle mücadelenin en mühim şartı sabırdır."[1864]

Sabır, ayetlerde sıkça tavsiye ve emredilen bir erdemdir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e de karşılaştığı durumlara güzel bir sabırla katlanmasını tavsiye etmektedir[1865]. Ayrıca, Allah (cc), insanları çeşitli şekillerde imtihan edeceğini, Hz. Peygamber'e, bunlara sabredenleri müjdelemesini söylemektedir[1866]. Sabır, dinde, tasavvufta, birey ve toplum hayatında son

---

[1863] s. 663, ş. Mersiye, b. 14.

[1864] Eraydın, age, s. 165.

[1865] O halde güzel bir sabır ile sabret70/5. Ey Muhammed! Azim sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret! Onlar için (azab hususunda) acele etme. Sanki onlar kendilerine vaad edilen azabı gördükleri gün dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu bir tebliğdir. Hiç yoldan çıkan fasıklar topluluğundan başkası helak edilir mi? 46/35

[1866] Çaresiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenleri! 2/155

derece önemli bir kavramdır. Bireyde ve toplumda huzur ve sükûnun sağlanmasında sabırlı ve sağduyulu olmanın gerekliliği hemen herkesçe bilinmektedir. İnsanlar bulundukları maddi ve manevi noktalara, çeşitli durumlara sabrederek ve gayret ederek ulaşmışlardır. Dolayısıyla, sabır, hayatın bütününü kuşatmaktadır, insan için önemli olan, gerekli durumlarda hayatında ona ne kadar ve hangi aşamada yer verdiğidir. Zira musibetlere sabır konusunda sabrın en faziletlisinin musibetin ilk anında gösterilen sabır olduğu belirtilmektedir, sonraki zamanda gösterilen tavrın sabırdan çok çaresizlik ve zorunluluk olduğu söylenebilir.

Sabrın sûfî psikolojisi açısından değerlendirilmesi ise psikolojik süreçler doğrultusunda yapılmıştır. "*Sabır makamında nefs-i râzıyye söz konusudur. Sabır, bir yönüyle bilişsel, duygulanımsal ve bilinçdışı düzeylerde yaşantılanan bir psikolojik süreçtir. Bir yanıyla da, psikolojik süreçleri aşan bir manevi haldir. Sûfîler içsel sabır yaşantısı üzerinde durarak, seksüel/agresif güdülerin yıkıcı güçlerini dizginlemek isterler.Bu güçlerin sabır yardımıyla bütünleşmiş bir aşk enerjisine dönüştürülmesi, kişinin iç huzur ve âhengini artırır. Sessizlik, sabrın davranışa yansıyan tarafıdır ve içsel sessizlik yaşantısı daha fazla kişilik bütünleşmesi sağlayan güçlü bir psikolojik kuvvettir. Fakr evresi sabır evresine hazırlıktır; ve sabrın yaşanması daha güçtür. Sabırla duyguların yaratıcı ifadesi ve süblimasyon hayata geçirilir. Sûfî için sabır, inancın özüdür. Sûfî, benliği geçmiş inanış ve hurafelerden sürekli özgürleştirerek,inancı keşfeder: sabır bu yaşantısal keşfin anahtarıdır.*"[1867]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, Allah'ın bir isminin de Sabûr olduğu ifade edilerek, sabır önemsenmiş inananların hayatının her safhasında sabrı yoldaş edinmeleri, böylelikle kurtuluşa bir yol bulacakları vurgulanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte de, bir belâya düşüldüğünde sabır kılınması, güzel bir sabırla karşılanması durumunda Allah'ın çare vereceği belirtilmiştir. Zira düşülen belâ Allah katından bir imtihan olarak gelmiştir, güzel bir sabırla karşılandığında imtihan tamamlanmış olur ve çözüm kendiliğinden ortaya çıkar.

[1867] Sayar, age, s. 35-36.

Düşersin bir belâya sabrı kıl Mevlâ verir çâre[1868]

İkinci örnekte ise, kalp kırmanın fenâlığı anlatılmakta ve her belâya sabret ve Rahmân'ın hanesi olan kalbi kırma denilerek, sabrın, insan-insan ve insan-Allah ilişkisindeki önemine işaret edilmektedir. İnsanın kalbi sırçadan yapılmış bir saray gibidir, bir kere kırılırsa bir araya getirmek ve tamir etmek mümkün değildir. Bundan dolayı onu kırmadan önce dikkatli olmak gerekir. Kalb, aynı zamanda Allah'ın evi olarak da tanımlanır, bundan dolayı kalb incitmek Allah'ı incitmek gibi görülmüş ve bu konuda hassas olunması istenmiştir.

Sabır kıl her belâya hâne-yi Rahmân'ı incitme[1869]

Bir diğer mısrada Allah (cc)'ın Sabûr ismine işaret edilmiştir. Bir olan yüce Allah'ın zâtında Sabûr olduğu ifade edilerek bu ismin onunla bütünleşmiş olduğuna dikkat çekilmiştir.

Zâtında Sabûr'dur Allahü Ehad[1870]

Sabrın insanları manevi anlamda olgunlaştırdığının anlatıldığı dörtlükte ise, erenler sabr ile selamet buldu, belâları baldan tatlı görüp Hak'tan ne gelirse gelsin lezzet bulanları Allah seçip, dergahına toplar denilmektedir. Sabır, manevi yolda inananın ayrılmaz parçasıdır ki erenler onunla kurtuluşa ulaşmışlardır. Onlar Haktan gelen olumlu olumsuz her şeyi kendilerine bir iltifat ve varlıklarının cânân tarafından fark edilmesi olarak görürler, bu bakış açısından dolayı da belâları baldan daha tatlı görürler ki, bu tutum Allah'ın hoşuna gittiği için O da onları dergâhına toplar.

Sabr ile selâmet buldu erenler
Belâları baldan tatlı görenler
Her ne gelse Hak'dan lezzet bulanlar
Dergâhına anı ictibâ eyler[1871]

[1868] s. 509, ş. 600, bend 2.
[1869] s. 509, ş. 600, bend 1.
[1870] s. 522, ş. 619, k. 4.
[1871] s. 169, ş. 105, k. 2.

Anne babaya şefkatle davranmanın anlatıldığı diğer bir örnekte, sabır kavramı yumuşak huyluluk anlamına gelen hilm kavramıyla birlikte kullanılmıştır. Beyitte, anne babana merhamet eyle, hilm ve sabır güzel büyük bir devlettir denilerek bu kavramların ilişkisi de vurgulanmaktadır. Sabır yumuşak huylu davranmaya yardımcı olurken yumuşak huyluluk da içerisinde sabrı barındırır. Anne babaya merhamet ve şefkat gösterirken evladın, tıpkı kendisi çocukken anne babasının kendisine gösterdiği gibi, sabır göstermesi de gerekebilir. Bu durumda evlat, yumuşak huyluluğunu koruyarak onlara şefkat kanatlarını germeli, bu arada sabır göstermesi de gerekiyorsa bundan da kaçmamalıdır.

Peder ü mâderen eyle merhamet
Hilm ü sabır güzel bir büyük devlet[1872]

3.2.113. Seher-Sabâ

Seher kelime olarak tan yeri ağarmadan biraz önceki vakit anlamında ve gece uykusuzluğu anlamında kullanılmaktadır. Sabâ ise, gün doğusundan esen hafif ve latif rüzgâr anlamında kullanılmakta, ayrıca Türk müziğinin en eski ve mâruf makamlarından birinin ismidir. "*Tasavvufta ise, seher, Zariyat suresinde geçen "Onlar gecenin son vakitlerinde (tan yeri ağarmadan önce) istiğfar ederler" ayetiyle bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bu âyete başta Hz. Peygamber (as) olmak üzere sûfîler, büyük önem vermişler; seher vaktini namaz, zikir, kıraat, fikir ve murakabe ile değerlendirmişlerdir.Bu konuda çeşitli hadisler de mevcuttur: " Allah, gecenin son üçte birinde yer yüzü semâsına iner". Seherlerde (gecenin sonlarında) hal erbabı için mahv, gözyaşı, niyaz, tazarru', sızlanma, feryâd, ateş, ölüm, yokluk, hiçlik, yüceliş, oluş, eriş, titreyen dudaklar, ibadetten şişen ayaklar, kırpmayan gözler, yılmak bilmez ısrarlı talepler, zevkler ve sancılar vardır. Seher vakti duaların kabul olduğu özel zaman dilimlerinden biridir. Bu sebeple seher vaktinde sûfîler dua ve niyaza ağırlık verirler.*"[1873] *Sabâ rüzgârının esme zamanı seher vaktidir. Bu rüzgârın, gül*

[1872] s. 568, ş. 678. k. 3.
[1873] Cebecioğlu, age, s. 625.

ve çeşitli çiçeklerin açmasını sağladığı söylenir. "Kâşânî'ye göre, ruhâniyete ait doğu cihetlerinden esen ve hayra vesile olan rahmânî nefhalar, rahmânî esintilerdir."[1874]

Seher ve sabâ edebiyatta sık kullanılan önemli kavramlardandır. Seher vakti, zikrin vaktidir, Sabâ ise aşk ikliminin gizli köşelerini ve hallerini bilen habercisidir. Sevgililer onun vasıtasıyla haberleşir, sevgilinin sünbül kokulu zülfünden âşığın ruhuna mis kokulu esintiler getirip onu mest ü hayrân eder. Âşık seherlerde uyanıktır, sevgiliden bir iltifat bir haber umuduyla geceleri seherlere, seherleri sabahlara bağlar. Lutfî Efendi, şiirlerinde, seher ve sabânın özelliklerini çok özel ifadelerle anlatmış, okuyana zevk veren ince detaylara yer vermiştir. Seher ve sabâ Allah'ın kudretini gösteren iki işarettir ki biri diğerinin içerisine gizlenip onun feyzini ve bereketini artırmış, ona kendi varlığı gibi latif bir güzellik ve ferahlık katmıştır.

Konuyla ilgili ilk örnekte, sabâ ve şebnem rakib olarak gösterilmiş ve sabâ, seher vaktinde şebnemi gülün gönlüne koymaz, ben de yâr ile yârân olan düşmanlardan haberdârım denilmiştir. Beyitte, şebnem, seher vaktinde güle hasretle koşan, vuslat arzusuyla ona kavuşmaya çalışan bir düşmana benzetilmiş, sabâ ise, tatlı esintisiyle şebnemi gülden uzaklaştırmaya veya ona kavuşmadan buharlaştırmaya çalışan âşığı temsil etmiştir. Bu davranışla, âşık olduğu gülü rakiplerinden koruyup, feyz dolu esintisiyle seher vaktinde onu katmer katmer açtırmış ve gül-i handan etmiştir. Efe Hazretleri, kendisini sabâ rüzgarına benzetmiş ve yârine yaklaşmaya çalışan onun etrafında pervane olan rakiplerden haberdar olduğunu ifade etmiştir.

Şebnem-i vakt-i seher gül gönlüne koymaz sabâ
Yâr ile yârân olan ağyâra vâkıf dilberim[1875]

Diğer örnekte ise, seher vaktinde şafağın sökmesinin sıradan ve zorunlu bir olay olmadığı bilakis, bunun sıra dışı ve harikulade bir oluşum olduğu ifade edilmiş ve bunun Allah'ın varlığının delillerinden ve ibretlik bir olay olduğu belirtilmiştir. Beyitte, kâinatın kubbesi Sâni' olan Allah'ın

[1874] Cebecioğlu, age, s. 604.
[1875] s. 351, ş. 371, b. 2.

şahididir, seher vakitlerinde şafak O'nun kudretini gösterir denilmektedir. Sıklıkla verilen bir örnekte, en basit makinanın bile bir yapanı olduğu belirtilip, mükemmel bir düzen ve işleyişe sahip kainat binasının nasıl bir sâni'i olmaz diye sorulur ki , bu beytin ilk mısraı da bunun cevabı şeklindedir. Aynı zamanda ayete de telmih yapılmıştır[1876].Kainatın kubbesinden söken şafak ve onu aydınlığa boğan güneş Allah'ın kudretinin gören gözlere işaretleridir.

Küngüre-i kâinat şâhididir Sâni'in
Kudretini gösterir vakt-i seherde şafak[1877]

Sabânın anlatıldığı bir başka örnekte, sabânın latif, görünmeyen, sadece hissedilen bir unsur olduğu belirtilerek, gül bahçesinin güllerine gizliden rûh, canlılık, verdiği ifade edilmektedir. Onun göze görünmemesi yapacağı işlere engel değil yardımcıdır, zira, sabânın güllere verdiği söylenen ruh da kendisi gibi latif bir unsurdur. Sabâ, seher vaktinde gül goncalarını okşayarak uyandırır ve her seher onlara ilahi aşktan yeni bir katre bırakır ki goncalar bu aşkla varlıklarını hissedip, güllerin gül kokulu sultanına özlemlerini debreştirirler.

Sabâ cism-i latîfîdir görünmez gözlere ammâ
Gülistân güllerine rûh verir Lutfî hafâlardan[1878]

Sabâ rüzgarına hitaben yazılan şiirde, seher vaktinde düşen şebnem gibi, güzelin zihnine ve gönlüne gir, fakat bu sırrı dağlardaki lâleliklere söyleme, zira bu kimseyle paylaşılmaması gereken özel bir sırdır ki, paylaşırsan

---

[1876] Gökleri, gördüğünüz gibi, direksiz yükselten, sonra arşa hükmeden, her biri belli bir süreye kadar hareket edecek olan Güneş ve Ay'ı buyruğu altına alan, işleri yürüten, ayetleri uzun uzun açıklayan Allah'tır; ola ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanırsınız13/2. Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgarları ve yerle gök arasında emre amade duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller vardır2/164. Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında, O'na karşı gelmekten sakınan kimseler için ayetler vardır10/6. Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sahiblerine şüphesiz deliller vardır3/190.

[1877] s. 320, ş. 320, b. 3.

[1878] s. 378, ş. 408, b. 5.

büyü bozulur denilmektedir. Hakiki âşık, ma'şukunu gönlünde oturttuğu tahttan bile kıskanıp esirgemeye çalışır, bundan dolayı da onunla geçirdiği zamanı hayatının en önemli sırrı olarak saklar. Efe Hazretleri'nin sabâdan, dolayısıyla âşıktan istediği de budur ki, şebnem gibi sevgilinin gönlüne girsin fakat bunu kimselere özellikle de hal ehli olmayanlara asla duyurmasın.

Gir derûn-i dilbere vakt-i seher şebnem gibi
Kûh-sârlar çevresinde lâle-zâre söyleme[1879]

Sabâ, daha önce de bahsedildiği gibi, habercidir, aşk ikliminde haberler ondan sorulur, bu iklimde onun gitmediği yer bilmediği köşe yoktur. O seher vaktinde uyanık gönüllere ilahi feyz ve bereket getirir. Lutfî Efendi, ifade olarak, Bağdatlı Rûhî'nin meşhur na'tına[1880] benzeyen şiirinde, sabâ ile yârine selâm yollamaktadır ve bu selâm pek önemli bir selamdır ki onu götürmesi için sabâya Allah aşkına diyerek ricada bulunmaktadır. Selâmıyla birlikte yârine hâlini de arzetmesini istemektedir.

Ey sabâ söyle selâmım yâre Allah aşkına
Arz-ı hâlim takdîm eyle yâre Allah aşkına[1881]

Sabânın bir özelliği de, muhabbet kokusunu yayması, gönülden gönüle taşımasıdır. O, gül, sünbül ve reyhana kokularını yayıp uyanık gönüllere ulaştırmaları için yardımcı olur. Muhabbet kokusu ki, sevgiliden yayılan kokudur, onun zülfü sünbül, yanakları gül kokar, reyhan ise onun bedenidir. O, mâ'şukun sevdalılarını bu kokularla avlayıp muhabbet yoluna râm eder.

Sabâ bûy-i muhabbet nâşiridir
Gül ü sünbül ü reyhân nâsırıdır[1882]

Sabâ, Hudâ'ya hamd ve senâ edip O'nu anar, hidâyet nûru olan Hz. Peygambere de salât eder. Dolayısıyla ayette emredilen, Hz. Peygambere salât etme vazifesini de yerine getirmiş olur

[1879] s. 469, ş. 539, b. 6.
[1880] Daha önce verildiği için tekrarlanmadı.
[1881] s. 491, ş. 573, b. 1.
[1882] s. 614, ş. Sabâ-nâme, b. 2.

Sabâ hamd ü senâ eyler Hudâ'ya
Salât eder dâim nûr-i hüdâya[1883]

Mevlâyı kendi esintisiyle uyumlu olan Hû ismiyle zikr eder ve kendisine iman nimetini bahşettiği için O'na şükreder. Bu beyit öncekinin devamı niteliğindedir, öncekinde Allah'ı ve peygamber'ini anarak iman nimetine ulaşan sabâ bu beyitte, Allah'ı Hû ismiyle zikretmekte ve kendisine verilen iman nimetinden dolayı yüce Allah'a şükretmektedir.

Hû ismiyle olur Mevlâ'yı zâkir
Olur ni'met-i îmânına şâkir[1884]

Sabâ aşk ikliminin seyyahı olduğu için, seher vaktinde yârin diyarına gider ve yüzünü yârin dergâhına sürer. Ona her daim uyanık olduğunu ve kendisinin özlemiyle yandığını hal diliyle ifade eder.

Sürer yüzün sabâ dergâh-ı yâre
Gider vakt-i seherde o diyâre[1885]

Aşk ikliminin gezgini olan sabâ, Hakk'ın rızâsının talibidir. Allah'ın rızâsını kazanmak için adım adım gezinir ve kendisi agah olduğu gibi, gaflete dalmış olanları uyandırmak için de gayret sarfeder, onların gönüllerine seherlerde tatlı esintiler bırakır ki onlar da Allah'ın rızasını kazanmaya koşsunlar.

Sabâ seyyâhıdır iklîm-i aşkın
Sabâ tâlibidir rızâ-yı Hakk'ın[1886]

Seher vakitlerindeki zikrin farklı bir feyzi, üstün bir yanı vardır ki, bu beyitte bu özellik belirtilmektedir. Beyitte, seher vakitlerinde Allah'ı zikredenlerin feyzlerini Mevlâ'dan alacakları ve bu feyzle hidâyet sellerinin kalb iklimine dolarak akacağı ifade edilmiştir. Zira Mevlâ'dan gelen feyzin önüne bend olmaz, bu feyz inananın gönlüne hidâyet getirir.

[1883] s. 615, ş. Sabâ-Nâme, b. 9.
[1884] s. 615, ş. Sabâ-Nâme, b. 10.
[1885] s. 615, ş. Sabâ-Nâme, b. 18.
[1886] s. 615, ş. Sabâ-Nâme, b. 20.

Her seher zâkir olanlar feyz-i Mevlâ'dan alur
İklîm-i kalbe dolar akar hidâyet selleri[1887]

3.2.114 Hamd

"Hamd kelimesine sözlükte, Tanrıya olan şükran duygularını bildirme anlamı verilmiştir. Üç çeşit hamd olduğu söylenmiştir. Bunlardan ilki, maddi dil ile yapılanıdır ki, genel olarak halkın yaptığı budur. Bu durumda olan kişi, kalbi tasdik ederek, Allah'ın, üzerindeki nimet ve ikramlarını dil ile anar. İkincisi ruhânî hamddir. Bu da, havas grubundakilerin hamdidir. Bu durumda olanların kalbi, Allah'ın fiillerin arındırılması (islamileştirilmesi) ve hallerin terbiye edilmesi konusundaki lütuflarını anmasıdır. Üçüncü hamd ise, Rabbânî lisan ile yapılır. Bu âriflerin hamdidir. Bu, müşahede, yakınlıkta kaybolma, Allah'la yakınlık meyvesini devşirme, ruhun kudsiyyet yönüne dalması, nurların gelmesiyle sır zevklerinin tadılması gibi özellikler sonucu, keşfedilenlerdeki gariplikler ve mâârif lütuflarını idrak ettiğinde, Hakk'a şükre yönelerek sırrın harekete geçmesidir."[1888] *Hamd, Allah ile kul arasında özel bir bağdır. Şükür Allah'tan gelen ikramlara karşı teşekkür olarak, hamd ise O'ndan gelen musibet, dert gibi olumsuz görünen durumlar karşısında inananların sergilemesi gereken tavır olarak tavsiye edilmiştir. Allah bu hamd vesilesiyle, kulunun başındaki musibeti yüce bir devlete çevirirerek onun saygısını ve güvenini ödüllendirir. Lutfî Efendi, hamdetmenin önemini hamdeden kulun durumunu anlatarak belirtmiştir. Burada dikkat çeken bir başka özellik de dertli ve hamd kavramlarının birlikte kullanılmış olmasıdır. Zira, hamd daha ziyade, başa gelen olumsuz durumlarda yapılan bir söylemdir. Dert de olumsuz bir hal olduğu için, gelen derde şükredilmez, hamdedilir ki bu ince bir ayrıntıdır. Lutfî Efendi, bu ayrıntıyı güzel bir şekilde ifade etmiştir. Beyitte, dertliler tecelli-yi Rahmân'a erip, devlet bulurlar, Lutfî de bu devleti bulur, hamdeden kulları Kur'ân sever denilmektedir. Kur'ân'ın hamdeden kulları sevmesinin işareti ise ayetlerde onlarla ilgili takdir ifadelerinin geçmesidir. Onlar*

[1887] s. 555, ş. 663, b. 3.
[1888] Cebecioğlu, age, s. 325.

Allah'tan gelene itiraz ve isyan etmezler, başlarına gelen sıkıntıları da hamdederek karşılarlar.

Derdliler bir devlet bulur tecellî-yi Rahmân olur
Lutfî bu devleti bulur hâmidleri Kur'ân sever[1889]

3.2.115. Tevekkül

"*Tevekkül, lugatte işini gördürmek için birini vekil tayin etmek, işini birine havale etmek, kalbin de vekile güvenmesi demektir. Genel ve umumî ifadesiyle tevekkül hareketlerini tabii-ilâhî kanunlara uydurduktan sonra Allah'a dayanıp güvenmektir.*"[1890] "*Yaratıcıya mutlak güven, sûfînin geçtiği makamlardan altıncısıdır. Burada, yolcuya nefs-i marziyye eşlik eder. Pek az sûfî bu basamağa kadar çıkabilir. Tevekkül bütün gücü nefiste bulmak değil de Yaratıcının her şeyin üstünde hüküm ve egemenlik sahibi olduğunu kabul etmektir. Tevekkül, bir fiil ve amel inkarı değil, hudutsuz bir kuvvetten beslendiğimize inanmaktır ki, bu fiili terke değil, fiilde kararlı ve gayretli olmaya girmek insanı akıl almaz bir iç zenginliği ve atılım coşkusuna ulaştırır. Sûfînin çalıştığı tevekkül aşamaları, çocukluğun gelişimsel sürecinin tersi yönünde ilerler. Tevekkülün en alt aşaması, kendi kendine yeter bir kişilik yanılgısıdır: kişi Allah'ı güvenilir, nazik ve sözünde duran bir avukat gibi görür; işlerini O'na havale eder. Gazâlî, tevekkülün bir sonraki aşamasını tanımlamanın yanı sıra, bunun psikolojik köklerini de açıklamak amacıyla, çocuğun annesiyle ilişkisi analojisini kullanır: kişi, sadece annesini tanıyan ve ne zaman bir tehlikeyle karşılaşsa ondan destek alan küçük bir çocuk gibidir. Bu çocuk özgürlük yanılgısıyla hareket eder. Tevekkülün son ve en yüksek mertebesi, insani gelişim çemberinin iki ucunu temsil eden bebek ve ceset analojisi üzerine kurulur: "Allah'ın huzurunda, ölü yıkayıcının elindeki ölü gibi ol". Nerede olursa olsun annesinin gelip onu bulacağını bilen çocuk gibidir. Annesinin memesini emmek istemese de annesi onu emzirecektir. Böyle biri Allah'ın rahmet veya inayetine güvendikçe isteklerinden vazgeçer ve istemediğinde istediğinden fazlasını*

[1889] s. 231, ş. 193, b. 7.
[1890] Yılmaz, age, s. 193.

alacağını bilir. Bu aslında rahimdeki çocuk gibidir; henüz ayrı düşmemiştir ve bu yüzden hiçbirşey talep etmenin gerekmediği noktadadır."[1891]

Tevekkül Kur'ân-ı Kerim'de bir çok kez geçer ve onun önemi vurgulanır[1892]. "*Tevekkül insan hayatında meydana gelecek hâdiselerin rûhî karışıklıklara yol açmasını önler. O Müslümanın emniyet sübabıdır. Gönüllere itmi'nan bahşeder."*[1893] *Tevekkül sufi yükselişinde bir makam olduğu için ayrıca önemsenmiştir. Lutfî Efendi de, şiirlerinde tevekkülle ilgili ayet ve hadislere telmih yapmış ve Allah'a tevekkül eden kulun sıkıntıda kalmayacağını belirtmiştir. Zira tevekkül eden kendisini çalışmakla vazifeli fakat aynı zamanda merkezi sistemin bir parçası olarak görür ve kendine düşeni yapar sistemin bütünlüğüne karışmaz. Çünkü bütünlükten sorumlu olan başkadır, parça bütüne güvenir ki bu tam anlamıyla bir güvendir.*

Efe Hazretleri, tevekkülü kulun hüneri olarak görür. Konuyla ilgili ilk örnekte, himmet boyuna kemeri bağla, gönül feleğinde rahmet ayı doğmuş, Mevlâ'ya tevekkül kulun hüneridir, Lutfî, Rahmân merhamet eyleye denilmektedir. Mevlâ'ya hakkıyla tevekkül edebilmek kul için büyük bir hünerdir, çünkü insanlar genelde tevekkül ettiklerini zannederler, çünkü sürekli Allah'ın yapıp ettiklerini sorgularlar, bu ise tevekkülün özüne tamamen ters bir tutumdur. Efe Hazretleri bu zorluğu bildiği için bunu yapmayı hüner olarak görmüştür.

Kâmet-i himmete bağla kemeri
Eflâk-i gönülde rahmet kameri
Mevlâ'ya tevekkül abdin hüneri
Lutfî merhameti Rahmân eyleye[1894]

Diğer örnekte ise, ey göz nûru, Hazret-i Mevlâ'ya tevekkül eyle ki, Hudâ'nın indinde yüksek kıymete sahip olasın denilmekte ve tevekkül sahiplerinin Allah katında yüce derecelere sahip oldukları belirtilmektedir.

[1891] Sayar, age, s. 36, 231-232.
[1892] Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, âyetleri okunduğu zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler8/2.
[1893] Eraydın, age, s. 167.
[1894] s. 500, ş. 585, k. 5.

Ey nûr-i basar Hazret-i Mevlâ'ya tevekkül
Eyle olasın ind-i Hudâ kıymet-i vâlâ[1895]

Cömertlik, cesaret, gayret ve tevekkülün birlikte kullanıldığı beyitte bunların hidâyetin alt yapısını oluşturduklarına dikkat çekilmiştir. Bunlar hidâyeti kalpte misafir ederler denilerek bunlarsız bir yerde hidâyetin kalamayacağı anlatılmak istenmiştir.

Sehâvet şecâat gayret tevekkül
Hidâyeti kalbde mihmân ederler[1896]

Konuyla ilgili son örnekte, Mevlâ'ya tevekkül edenin yardımcısı Hak'dır, cânân yoluna kurbân olan cân bize yeter denilmektedir. Allah (cc) kendisine güvenip sığınanların güvenini boşa çıkarmaz. O merhametlilerin en merhametlisi ve emin olanların en eminidir, dolayısıyla kul ona tevekkül ederse asla yanılmaz. Çünkü doğru noktada durmaktadır ve en emin olana sığınmıştır.

Mevlâ'ya tevekkül edenin yâveri Hak'dır
Cânân yoluna kurbân olan cân bize besdir[1897]

3.2.116. Afv-Mağfiret

Afv, sözlükte suçunu bağışlama, özür dileme, birini vazifesinden uzaklaştırma gibi anlamlarla karşılanır. Mağfiret,Allah'ın kullarının günahlarını bağışlaması, yarlıgamasıdır. Afv kavramı hem insanlar için hem de Allah için kullanılan bir kavramdır, mağfiret kavramı ise sadece Allah için kullanılmaktadır. Bu kavramların insanlara bakan yönü, afv ve mağfiret dilemek, Allah'a bakan tarafı ise, afv ve mağfiret etmektir. Kul hatalarından duyduğu pişmanlık duygusuyla Allah'a yönelir ki bu daha önce yazılan tevbe kavramının kapsamına girer. Kul açısından afv ve mağfiret dilemenin şekli önemlidir. Kulun samimiyeti, bütün gönlüyle Allah'a yönelmesi, O'na yönelirken edeb ve erkâna riayet etmesi mağfiret dileme

[1895] s. 107, ş. 27, b. 6.
[1896] s. 165, ş. 98, b. 6.
[1897] s. 195, ş. 142, b. 2.

aşamasındaki ön hazırlıklardır, bu aşamalardan sonra ise, sözlü ve kalbi pişmanlık devreye girer, kulun kalbi pişmanlık ateşiyle yanarken diliyle de yüceler yücesine bunu dile getirir ve en anlamlı ve samimi ifadelerle O'na yakarır, pişmanlığını sunar,Allah ise afv ve mağfiret sahibi ve tevbeleri en güzel şekilde kabul edendir[1898].

Lutfî Efendi, afv ve mağfiretin önemine değinirken, bazı zamanlarda ve mekanlarda yapılan mağfiret talebinin geçerliliğinin daha yüksek olduğuna da işaret etmektedir. Konuyla ilgili örnekte de bu açıkça görülmektedir. Hac ibadetinin neredeyse en önemli parçası olan Arafat vakfesinde Müslümanların Arafat'ta oldukları, Mevlâ'nın dergâhında şeref içerisinde ve nazlı niyazlar ile zarif bir halde oldukları ifade edilerek, onların afv ü mağfiretlerine ferman yazıldığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Arafat'ta vakfe zamanı duaların, mağfiret dileklerinin kabule daha yakın olduğu ve belki de daha ulvi bir atmosferde daha gönülden yapıldığı bir zaman dilimidir.

Huccâc-ı müslimîn Arafat'dadır
Dergâh-ı Mevlâ'da şerâfetdedir
Nazlı niyâz ile zarâfetdedir
Afv ü mağfirete yazılur fermân[1899]

3.2.117. İnâyetullah

"*İnayet kelime olarak, dikkat, gayret, özenme, lütuf, ihsan, iyilik anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, Allah'ın kulunu kayırması, koruması ve kollaması, ona destek olması olarak tanımlanmıştır.*"[1900] *İnayetullah, Allah'ın inayeti, yardım ve ihsanı olarak ifade edilir. İnayet kavramı Lutfî Efendi'nin şiirlerinde kullanılmıştır. Konuyla ilgili alınan örnekte ise, kavram inayetullah şeklinde kullanılmıştır. Ramazân ayının faziletinin anlatıldığı dörtlükte, Allah'ın merhameti bu günlerde olur, O'nun inayeti, lütuf ve ihsanı bu ayda dağıtılır ve bu zaman dilimi mü'minine Allah'ın*

[1898] O, kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir42/25.
[1899] s. 406, ş. 451, k. 4.
[1900] Uludağ, age, s. 266. / Cebecioğlu, age, s. 397.

hidâyetinin ulaşması için çok uygundur, zira bu günlerde ihsân okyanusu bol bol dağıtılır denilmektedir. İnsanın biyolojik ve psikolojik gelişiminde nasıl kritik dönemler varsa, manevi gelişiminde de kritik dönemler ve özenle değerlendirilmesi gereken zaman dilimleri mevcuttur. İnsandan beklenen bu dönemleri yoğun bir manevi feyz havası içerisinde geçirmesi ve bu dönemlerin feyzini bütün yıla ve hayatına yaymasıdır. Bu zamanlarda paylaştırılan inayetullah'tan en büyük payı almayı hak edecek şekilde gayretli olan kulun bu işi başardığı söylenebilir.

Bu eyyâmda olur merhametullah
Taksîm olur bu mâh inâyetullah
Erişe mü'mine hidâyetullah
Sarf olur bu eyyâm ummân-ı ihsân[1901]

3.2.118. Üdnü minnî gülleri

"Üdnü minnî, "bana yaklaş" anlamında Arapça bir ibaredir. Hz. Peygamber'in mi'racda ulu Allah'a yaklaşması, aralarındaki mesafenin iki yay kadar, hatta ondan daha az kalması konusu, değişik bir ifadeyle işlenmektedir."[1902] *Bu ibare, Lutfî Efendi'nin şiirlerinden alınan örnekte, Küfrevî Hazretleri'nin anlatıldığı beyitlerden birinde kullanılmış ve Allah'a yakınlık kastedilmiştir. Küfrevî Hazretleri için, lâhut ilini, geçit yeri eylemiş ve Allah'ın bana yaklaş hitabının güllerini toplamış denilmektedir. Lâhut ilini geçit yeri edinmek ulvi âlemlerde gezinmek anlamında kullanılmış, o yüce âlemlerde gezinebilenlerin Allah'a yakınlıkları, mis kokulu güllere benzetilen bana yaklaş ibaresiyle anlatılmış ve bu gülleri derenlerin Allah'a yakınlık kazandığı anlatılmıştır. Ayrıca, mirac hadisesine de telmih yapılmıştır.*

Güzer-gâh eylemiş lâhût ilini
Deşirmiş "üdnü minnî" güllerini[1903]

[1901] s. 405, ş. 451, k. 2.
[1902] M. Yılmaz, age, s. 158.
[1903] s. 624, ş. Bitlis Ziyareti, b. 48.

3.2.119. Emânet

Emanet, emniyet edilen kimseye bırakılan şey, eşya veya kimse anlamına gelmektedir. Bu kavram tasavvufî açıdan değerlendirildiğinde, insanın hiçbir varlığa sahip olmadığı onun elindekilerin kendisine geçici bir süre ve emanet olarak verildiği ve sadece imtihan vesilesi olduğu yorumu yapılabilir ki, bu açıklamayı destekleyen bir çok ayet bulunmaktadır. İnsan için en kıymetli varlığı cânıdır ki o bile kendisine emanettir. Lutfî Efendi de şiirlerinde bunu belirtmekte ve bu anlayışla yaşanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili örnekte, muhatabına, bir kere düşün cânın bedeninde emanet, Ramazân ayını iyi değerlendirerek, Hakk'ın keremine ve lütfuna ulaşmaya imkan bul denilmektedir. Zira insan için aslolan kendi yaptığıdır ve imkanı, sağlığı yerindeyken emanetlere iyi sahip çıkıp, onları daha verimli hale getirmeye çalışıp, bir sermaye mantığıyla bakacağı bu emanetleri zarar etmeyecek yatırımlara sarfetmelidir ki kendisine dönüşü o oranda iyi olsun.

Bir kere düşün cânın emânet bedeninde
Lutf u kerem-i Hakk'a bul imkân Ramazân'da[1904]

3.2.120. Hayat

"*Hayat, dirilik, canlılık anlamlarında kullanılmıştır. Bir şeyin kendi nefsi sebebiyle varlığı, onun tam hayat sahibi olmasıdır. Kendinden başkası sebebiyle varolanın hayatı, izâfî(bağıntılı) dir. Allah kendi nefsinden dolayı vardır, ve O, diridir. (Hay), hayatı, tam hayattır. O'na ölüm dokunmaz. Mahlûkat, Allah'tan gayri varlıklardır. Onların hayatı, izafi hayattan başkası değildir. Bu sebeple onlar ölümlü ve fânîdirler. Ayrıca, mahlukat içinde Allah'ın hayatı tam diridir.*"[1905] *Fakat Allah'ın varlığı kendindendir, O bütünüyle hayat sahibidir ki bunu temsil eden ismi "Hay" ismidir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde hayat bedenden ziyade gönlün canlılığı için kullanılmıştır. Allah katında kişinin kıymeti gönlünün hayatta oluşuyladır. Gönül ise asıl hayat sahibinden beslenerek hayata tutunur. Gönlün*

[1904] s. 458, ş. 524, b. 11.
[1905] Cebecioğlu, age, s. 335-336.

hayata tutunmasında, Allah'ın peygamberlerinin varisleri ve temsilcileri olan gönül ehlinin nazarı da büyük önem taşımaktadır. Efe Hazretleri, gönül ehlinin nazar ettiği ölü gönüllere hayat bahşederek, onlarda asla keder bırakmadığını ifade etmiştir. Ölü gönüllere bahşedilen hayat manevi hayattır, onlar bu hayatla dirilmişler ve huzura ermişlerdir.

Bir nazar etse eğer ehl-i nazar mürde dile
Bir hayât bahşede ki kalmaya hergiz kederin[1906]

Diğer örnekte ise, cân vermek ve ihyâ kelimeleriyle tezat yapılmıştır. Beyitte, Hz. Muhammed (as)'in, hidâyet suyuyla canlandırdığı, kalpleri-ni diriltti̇ği dört can dostun İslâm yoluna can verdikleri anlatılmaktadır. Beyitten, insanlar hidayet ile dirilmekte sonucu çıkmaktadır. Su, doğru kullanıldığında hayat kaynağıdır, hidayet suyu ise her haliyle hayat kayna-ğıdır, Hz. Muhammed (as) ise hidâyet suyunun sâkîsidir, yanmış, ölmüş gönüllere bu suyla hayat dağıtır.

Çâr-i yâr-i bâ-safâ cân verdi İslâm yoluna
Ab-ı hidâyet ile ihyâ Muhammed Mustafâ[1907]

3.2.121. Gaflet

"*Gaflet, boş bulunma, dalgınlık, dikkatsizlik, ihtiyatsızlık, ihmal anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Tasavvufta, kulun Allah'tan haber-siz olması haline denir. Dünyayı veya bütün mahlukatı, Allah'ın yarat-tığı ve sıfatlarının tecelli ettiği bir yer olarak düşünmeden, dünyadaki hayatını sürdüren, âleme nazar dediğimiz düşünce, tefekkür gözü ile bakmayan, ondaki ince ve hikmetli işleri göremeyen kişiye de gâfil denir. Kısaca enfüs ve âfâkta Allah'ın ayetlerini göremeyen kişi, gaflette demektir.*"[1908] *Gaflet ise inananlar için istenmeyen bir durumdur. Zira gaflet içerisinde olan insan Allah'tan ve O'nun tecellilerinden uzak-tır, onun farkındalığı dumura uğramıştır. Kainattaki kendisini Allah'a*

[1906] s. 422, ş. 476, b. 2.
[1907] s. 92, ş. 7, b. 8.
[1908] Cebecioğlu, age, s. 283.

götürecek işaretleri görmekten acizdir, çünkü basiret sahibi değildir. Böylece kendisinin önüne serilmiş açık ibretleri ve hikmetleri görmez ve her şey kendisini hidâyet yoluna kılavuzlarken o acı bir şekilde yolunu kaybeder veya şeytanın adımlarını takibeder. Lutfî Efendi, şiirlerinde gaflet kavramını bir çok vesileyle kullanmış ve onun uzak durulması gereken bir durum olduğunu vurgulamıştır. Israrla ondan uzak durulmasını vurgulamış ve onu olumsuzlukların ve karmaşanın temeli olarak görmüştür. Konuyla ilgili ilk örnekte de, niceler şehvet denizinde gark olup hayal kırıklığına uğradılar, gaflet insanların zihnini ve gönlünü bedbahtlıkla kirletti denilmekte ve gafletin insanları olayların aslını, arka planını görmekten uzaklaştırdığı ifade edilmektedir.

Niceler bahr-i şehvetde olup gark buldular husrân
Derûnunu şekâvetle mülevves eyledi gaflet[1909]

İkinci örnekte, hüner kavramının dini ve tasavvufi tanımı yapılmaktadır. Efe Hazretleri beyitte, hüner Hakk'a kul olmaktır, irfânı bulmaktır ve ibret almaktır diye hüner olarak gördüğü davranışları anlatmış ve döneminde bunların unutulduğunu ve gafletin âlemi aldığını söyleyerek memnuniyetsizliğini belirtmiştir. Gaflet âlemi kaplayınca, ibret alınacak sayısız unsur insanların dikkatini çekmez olmuş, onların anlayış ve idrak damarları kurumuştur. Bütün bunlar Lutfî Efendi'yi son derece rahatsız etmekte, o da bu rahatsızlığını şiirlerinde dile getirmektedir.

Hüner Hakk'a kul olmakdır, hüner irfânı bulmakdır
Hüner bir ibret almakdır bu gaflet âlemi almış[1910]

Lutfî Efendi, bir başka beyitte ise, Allah'tan, kendisini gafletten korumasını dilemektedir, çünkü ona göre belânın en büyüğü gaflet içerisinde olmaktır. Beyitte, ey âlemlerin yaratıcısı Muhammed Lutfî'ye lutfet ki, gaflete bulaşmasın, özünü gaflete salandan ve salmaktan daha büyük belâ yoktur denilmektedir. Zira gaflete dalan bir insan Allah'a yabancılaşıp, şeytana âşinâlık kazanır.

[1909] s. 132, ş. 68, b. 3.
[1910] s. 306, ş. 303, b. 4.

Muhammed Lutfî'ye lutfet amân ey Hâlık-ı âlem
Belâ-yı ekber oldur ki özünü gaflete salmış[1911]

Gönlün uyanık olmasının öneminin vurgulandığı beyitte, gaflet içerisinde olduğu için, yârini ağyârini fark edemeyen gönlün bu gafletten dolayı dostlarını kendisinin düşmanı sanar denilmektedir. Böyle düşünen bir gönül ise hayatının hatasını yaparak telafi edilemeyecek sıkıntılara düşer. Zira dostunu düşman zanneden, düşmanlarını da dost zannedecek ve başı felaketlerden kurtulmayacaktır.

Yâri kim ağyâri kim fark etmez ise bir gönül
Gafletinden zan eder ki dostu düşmândır bana[1912]

Gaflet uykusu kavramı da bilinen bir kavramdır. İnsanların gafletten uyanma aşamalarının anlatıldığı dörtlükte, pişmanlık ateşiyle yanmış, gaflet uykusundan uyanmış, Hakk'ın rahmetine dayanmış ve ciğerlerini kebab etmiş bir kul resmedilmiştir. Lutfî Efendi'ye göre, gafletten uyanmak için önce hatalarını fark edebilmek ve gaflet uykusundan uyanıp Hakk'a dayanmak, son aşamada ise, tekrar gaflet uykusuna dalmamak için ciğerlerini pişmanlık ateşinde kebab ederek masivadan temizlemek gerekmektedir. Kul, böylece gafletten kurtulup, basiret sahibi olmaktadır.

Nedâmet oduna yanmış
Hâb-ı gafletden uyanmış
Rahmet-i Hakk'a dayanmış
Ciğerlerin biryân eder[1913]

3.2.122. İbret

"İbret, hallere bakıp ders çıkarma anlamında kullanılır. Hayır ve şer konusunda insanların hallerinin dışa vuran durumlarından ders almak, dünyada (orada insanların başına gelenler, sonra âhirete göçmeleri, âhirette başa gelecekler vs. gibi) gizli hususlardan ibret almak, bu gibi durumlara bakarak

[1911] s. 306, ş. 303, b. 5.
[1912] s. 97, ş. 11, b. 7.
[1913] s. 183, ş. 123, k. 6.

gereği gibi davranışlarda bulunmak şeklinde açıklanan bir tabirdir. Eşyânın dışına ait hikmetleri görmek, hakîmlerin işidir. Varlığın dışa ait formlarından, içyüzüne yönelme sonucu kul, her şeyde Hakk'ı ve O'nun sıfatlarını görür."[1914] *İbret alabilmek için açık bir gönül gözü ve Allah inancıyla durulup huzura kavuşmuş bir zihin gereklidir. Bu özellikleri taşıyan kullar kainatı kendilere gönderilmiş bir ibret kitabı olarak görür, onu okur ve ondan kendilerini kurtuluşa götürecek ibret dolu nice durumlara şahit olurlar. Kainat bir tarafa, insanın kendisi de ibretle okunması gereken muazzam bir kitaptır. İnsan Hakk'ın kudretini ve azametini en açık bir şekilde kendisinde müşahede eder. İnsan kainatın küçük versiyonu olarak tarif edilmiştir ve sûfîler tarafından da öyle algılanmış ve ona göre muamele görmüştür. Lutfî Efendi de şiirlerinde kainatın ibretle okunması gereken bir kitap olduğunu ifade ederek, her şeyin bir intizam içerisinde dizayn edildiğini vurgulamış ve ibret alınacak çok şey olduğunu belirtmiştir.*

Konuyla ilgili örnekte de, güneş ve ayın dönmesine, yıldızların görüntüsüne dikkat çekilerek, bunlara ibret gözüyle bakılması, bu şekilde bakıldığında bunların arasında hem dönenlerin hem de sabit duranların fark edileceği ifade edilmiştir. Coğrafya bilgileri hatırlandığında, ay, güneş ve gezegenlerin dönmesi bunun sonucunda ortaya çıkan mevsimler ve zaman dilimleri hatırlanacak ve bazı konuların hatırlanması ve ibretle bakılması daha kolay olacaktır. Beyitte, encümden kasıt, gezegenlerdir, ay güneş ve diğer gezegenlerin dönüşlerinde ve bir plan dahilinde hareketinde bazısının hareketli bazısının ise sabit olmasında ibret alınacak birçok durum olduğu vurgulanmaktadır.

Şems ü kamer devrânına encümlerin seyrânına
Dîde-i ibret ile bak seyyâr var hem sâbitât[1915]

3.2.122.1. Kainata ve olaylara ibret nazarıyla bakmak

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde en çok işlenen konulardan biri kainata ibret nazarıyla bakıp orada kulu Allah'a götürecek işaretleri fark edip

[1914] Cebecioğlu, age, s. 382-383.
[1915] s. 128, ş. 61, b. 3.

onları takip etme konusunda hassas olunmasının gerekliliğidir. Mısralarda kainattaki varlıklardan örnekler verilip onların özellikleri sayılarak bunlarda basiret sahibi gözler ve gönüller için çıkarılacak dersler olduğu ifade edilmektedir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, küçük bir çekirdekten büyük bir ağaç meydana geldiği, boyunu gökyüzüne dallarını ise etrafına doğru uzatıp güher misali meyve verdiği anlatılmakta ve her kimde irfân varsa kainat kitabının bu ibret sayfalarını okuyacağı belirtilmektedir.

Bir dâne çekirdek olur bir şecer
Ser çeker per açar eflâke kadar
Bâr verür gün-â-gün emsâl-i güher
Bu kitâbı okur kimde irfân var[1916]

İkinci örnekte ise, kainâtın Allah'ın varlığına delil olduğu açıkça ifade edilmiştir. Yaradılmışların Yaradan'ın varlığıyla var oldukları ve O'nun birliğine eşyânın şehadet ettiği, bu durumun ise uyanık gözler için güneşten daha görünür olduğu anlatılmıştır.

Kâinât gösterir vâcibü'l-vücûd
Olmasa olmazdı mahlûkât mevcûd
Hudâ bir olduğu eşyâda meşhûd
Güneşden ayândır ol çeşm-i bîdâr[1917]

Devamındaki örnekte de kainattaki bazı unsurlardan örnekler verilmiştir. Bu dörtlükte, kurulmuş gökyüzü kubbesine bak, o kubbeyi ayakta tutan nedir hiç düşündün mü?, su hava ve güneş yaratılmışlar için ilaç gibidir, seyrettiğin eşyâ ise kendini basiretle görebilecek gözlere hasrettir denilmiş ve bu görülen eşyanın sırlar kitabı olduğu söylenmiştir. Sırlarla dolu bu kitabı ise ancak gafletten uyandırılmış gözler okuyabilir.

Kurulmuş kubbe-i lâciverde bak
Âb u havâ güneş mahlûka tiryâk
Seyretdiğin eşyâ gözlere müştâk

[1916] s. 638, ş. Tevhid Destanı, k. 9.
[1917] s. 637, ş. Tevhid Destanı, k. 3.

Gördüğün eşyâdır kitâb-ı esrâr[1918]

Kainattan verilen bir başka örnekte ise, bahar geldiğinde gülbahçesini ve ondaki gülleri bir seyret, arazinin yüzünde Allah (cc) kudret bostanı yaratmıştır, bu gülistanların bülbülleri seherlerde aşk destanları okurlar denilmiştir. Son mısrada ise Hz. Peygamber'in son peygamber olduğu belirtilmiştir.

Seyreyle baharda gül-gülistânı
Vech-i arâzîde kudret bostânı
Seherde bülbüller okur destânı
Hâtemü'l-enbiyâ Ahmed-i Muhtâr[1919]

Şiirlerde anlatılan bir başka konu ise hayatın içerisinde meydana gelen olaylara da ibret nazarıyla bakılmasının gerekliliğidir. Allah (cc)'ın fiillerinde her zaman bir hikmet bulunduğu ifade edilen dörtlükte, meydana gelen her işin Allah'ın dilemesiyle meydana geldiği de vurgulanmaktadır. Dörtlükte, Allah dilerse tahtından şâhı indirir, onun feryâdı gökyüzüne çıkar, başında büyük bir gururla taşıdığı altın külahı yerlere yapışır ki, bu durumun binlerce örneği görülmüştür denilmektedir.

Dilerse indirir tahtından şâhı
Âsumâne çıkar feryâd u âhı
Yerlere yapışır altın külâhı
Binlerce vukû'u olmuş âşikâr[1920]

Bazen ise bir çirkini güzel bir ferde verir, o güzel onu görünce bin derde düşüp ölmek ister ve perişanlık içerisinde ağlar.

Bir çirkini verir güzel bir ferde
Görünce ol güzel gelür bin derde
Cânına ölüm arar her yerde
Zîr-i ibtilâda ağlar zârı zâr[1921]

[1918] s. 637, ş. Tevhid Destanı, k. 5.
[1919] s. 638, ş. Tevhid Destanı, k. 11.
[1920] s. 638, ş. Tevhid Destanı, k. 12.
[1921] s. 638, ş. Tevhid Destanı, k. 13.

Aşağıdaki örnekte ise, Allah dilerse kulu pâdişah eyler ve ona saltanat sürdürür, zaman gelir tilki arslanı kuyuya bırakır denilmekte ve Allah'ın Kahhâr ismiyle tecelli ettiğinde dağları kaldıracağı ifade edilmektedir.

Dilerse gedâyı eyler pâdişâh
Sürdürür saltanat etme iştibâh
Arslanı kuyuya bırakır rûbâh
Kâfları kaldırır bir kahr etse Kahhâr[1922]

Bir diğer dörtlükte ise, denizlerin devredip okyanusa gittiği ve damla damla olup Rahmân'e gittiği söylenerek bunu gören basiret sahiplerinin de bu vesileyle îmâna gittiği ve marifet nûruyla kalplerini aydınlattığı anlatılmıştır.

Deryâlar devreder ummâne gider
Katre katre olur Rahmân'e gider
Ehl-i ibret görür îmâne gider
Nûr-i ma'rifetle kalbi zıyâ-dâr[1923]

Bir diğer şiirde ise, bahçe tasviri üzerinden Allah'ın varlığına ve kudretine işaret edilmiştir. Konuyla ilgili ilk beyitte, bu bahçe ne kadar güzel süslenmiş onu seyrederek onda onu süsleyen kudreti seyret, vahdet sırrını gösteren ve me'va cennetini andıran bu güzelliğin farkına var denilmektedir.

Bu bağçe ne müzeyyen kudret-i Mevlâ'yı seyr eyle
Görünür sırr-ı vahdet cennet-i me'vâ'yı seyr eyle[1924]

Gülbahçesindeki güllere nazar kıl, aşkla Allah'ı zikredip hal diliyle O'nun birliğini anlatırlar. Gül-i ra'nâ peygamber kokulu çiçekleriyle her yeri bezetmiş onu seyredip ilâhî kudreti yemaşa et.

Nazar kıl gül-gülistânı ederler tevhîd-i Bârî
Bezetmiş dâr u diyârı gül-i ra'nâyı seyr eyle[1925]

[1922] s. 638, ş. Tevhid Destanı, k. 14.
[1923] s. 639, ş. Tevhid Destanı, k. 18.
[1924] s. 475, ş. 548, b.1.
[1925] s. 475, ş. 548, b. 2.

Vahdet gülistânının her bir yaprağında Allah'ın şanının yüceliği okunur. Açılan kızıl güllerde ise sevgilinin yanağını seyret.

Okunur her varaklarda "Teâlâ şânühû ekber"
Açılmış verd-i ahmerler ruh-i Leylâ'yı seyr eyle[1926]

Bu gülistânın bulunduğu sahraya gelenlerin gözleri gördükleri manzara karşısında hayrân olur. Oradaki bülbüller aşkla terennüm eder sünbüller aşkla sevgililerinin adını anarak zikir halkasında devrân ederler.

Olur bülbülleri nâlân eder sünbülleri devrân
Gören gözler olur hayrân rûy-i sahrâyı seyr eyle[1927]

Sen de bu ibret yerinde eşyâyı güzelce seyredip gönül aynasını parlat ve ona tecelli eden ilâhî sevgiliyi gör.

Bu ibret-gâhîde cânâ güzelce seyr et eşyâyı
Gönül mir'âtını tenvîr edüp gör sen de Leylâ'yı[1928]

Cihân, ilâhî sırların zarfıdır, sende onu görebilecek göz varsa, cihândaki her muammayı güneş gibi açık hale gelmiş görürsün.

Cihân bir zarf-ı esrâr-ı İlâhî'dir gözün varsa
Görürsün hurşîd-âsâ keşf olunmuş her mu'ammâyı[1929]

3.2.123. Tâc-Hırka

"*Tâc, genel anlamda, başa takılan ve takana göre çeşitli özellikler gösteren başlık olarak tanımlanabilir. Hükümdarlar, tarikat ehli ve gelinler birbirinden farklı ve çeşitli özelliklere sahip tâclar takarlar. Tasavvufta ise, bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri çeşitli şekillerdeki külah, tâc olarak adlandırılır. Bu tâca bakarak, giyen kişinin hangi tarikatten olduğu anlaşılırdı. Bu tâc dövme yünden yapılır ve Mevlevilerin giydiği tâca sikke adı verilir. Tâcın üst kısmına kubbe, başa geçen kısmına lenger denir.*

[1926] s. 475, ş. 548, b. 3.
[1927] s. 475, ş. 548, b. 4.
[1928] s. 577, ş. 691, b. 1.
[1929] s. 577, ş. 691, b. 3.

Tâcname ise, tac geleneğini rivayetleriyle bildiren, her tarikatın tâclarını, şekillerini, destarlarını tesbit eden kitaplara denir."[1930] *Ayrıca tâc özel törenlerle giydirilirdi.*

"Hırka, kalın kumaştan yapılmış veyâ içi pamukla beslenmiş ceket uzunluğunda bir giyecek olarak tanımlanmıştır. Tasavvufta ise giyecek olmasının yanında temsil ettiği bir anlam vardır. Dervişler hırkayı genellikle zikir sırasında giyerler. Önü açık yakasız, genişçe kolludur. Mevlevilerde resmi giysidir.Mürid, şeyhin huzuruna çıkarken, mescide meydana(semâhaneye) girerken hırka giyer. Ancak Mevleviler kural olarak semaya başlamadan önce hırkayı çıkarırlar. Hırka giymenin tarikata girmek gibi bir anlamı vardır. Bu yüzden hırka müride törenle giydirilir."[1931] *"Hırkanın rengi siyah, mavi ve beyaz olabilir. Tarikata yeni girenler siyah, belli bir dereceye ulaşanlar mavi, sülûkunu tamamlayanlar beyaz hırka giyerler ."*[1932] *"Çok eskiden dervişler, malının helal olduğuna inandıkları kişilerden bez parçaları alırlar, bunları birbirine dikip hırka yaparlardı ki buna yamalı anlamında "murakka" derlerdi."*[1933]

Tâc ve hırka tasavvufta önemli sembollerdendir. Fakat ifade edildiği gibi sadece semboldür ve asılla karıştırılmamalıdır. Önemli olan iç dünyanın temiz, davranışların Allah'ın emirlerine uygun olmasıdır, bunlarda uygunluk olmadığı sürece derviş üzerine hangi renk hırka giyerse giysin, nasıl tâc takarsa taksın bir kıymeti yoktur. Tasavvufta iç ve dış güzelliği, temizliği bir bütündür ve öncelikli olan iç dünyanın ve davranışların temizlenmesidir. Lutfî Efendi de şiirlerinde bunu göz önünde bulundurmuş ve tâc ve hırkanın önemli olmadığını anlatmıştır. Konuyla ilgili örnekte, tâc ve hırkasıyla dervişim diye gezen, fakat Allah'ın haram kıldığı konulardan sakınmayan biri örnek verilmiş ve bu durumun bize eksiklik olarak yeteceği vurgulanmıştır. Çünkü bu şekilde gezen kişinin temsil ettiği bir kurum ve grup bulunmaktadır ve onun hatası genele mal edilmektedir ki, o, bu noktada ciddi bir kul hakkı ile karşı karşıyadır. Efe Hazretleri, bu yanlışın ne kadar büyük olduğunu anlatabilmek için bunun noksan olarak bize

[1930] Cebecioğlu, age, s. 681.
[1931] Cebecioğlu, age, s. 352-353.
[1932] Uludağ, age, s. 238.
[1933] Gölpınarlı, age, s. 149.

yeteceğini başka bir eksikliğe gerek olmadığını ifade etmektedir. Dörtlükteki tâc ve hırka ise sadece görünüşü temsil etmekte ve gönle indirilmemiş ve davranışa dönüştürülmemiş görüntüde kalmış bilgilerin ne kadar tehlikeli olabileceğini anlatmaktadır.

Tâc ile hırkadır nazar
Derviş imiş deyû gezer
Bir menhîden kılmaz hazer
Yetmez mi bu noksan bize[1934]

İkinci örnekteki tâc ise ilkinden farklıdır. Buradaki tâc hakimiyeti ve hükümdarlığı temsil etmektedir. Güzel anlatılırken, onun zülfünün telleri sabâ rüzgarıyla gerdanında raksederken, sinesinin bağında ise güller açılmıştır, onun cemâlinin güzelliğini tarif etmek isteyen diller lal olmuş, konuşma yeteneklerini kaybetmişlerdir denilmekte ve son olarak da zamanın hükümdarı bu güzeli görse tacını bırakır, her şeyinden vaz geçip onun kölesi olur denilmektedir. Buradaki tâc, hükümdarlığı temsil ettiği için, hükümdarlığı bırakır anlamında yorumlanabilir.

Sabâ ile oynar gerdende teller
Bağ-ı sînesinde açılmış güller
Vasf-ı cemâlinden lal olmuş diller
Görse tâc bırakır emîr-i devrân[1935]

3.2.124. Şem-Pervâne

"*Şem', mum, meş'ale anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, sâlikin kalbini yakan ilahi nûrun parıltısı olarak tanımlanmıştır. Şem'-i ilâhî, Kur'ân-ı Kerim için kullanılan bir tabirdir.*"[1936]

Pervâne, geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebek, fırıldak, çark, haberci, kılavuz anlamlarıyla karşılanan bir kelimedir. Şem' ve pervâne edebiyatta sık kullanılan kavramlardandır. Onlardan genelde aşk anlatılırken

---

[1934] s. 470, ş. 540, k. 13.
[1935] s. 376, ş. 405, k. 4.
[1936] Uludağ, age, s. 491.

bahsedilir, zira onlar aşkın ve âşığın sembolleridir. Aşk yakıcıdır, tıpkı ateş gibi, pervâne ise âşıktır ve yanmaya gönüllüdür. Gözünü kırpmadan atar kendisini şem'e, o ise acımaz yakar pervâneyi, bir ateş topu olur pervane sessizce ve düşer şem'in kıyısına. Kendisi gibi olan binlercenin arasına karışır, şem' yakmaktan bıkmaz, pervâneler ise yanmaktan, aşk ve âşık varolduğu sürece şem' ve pervâne hep var olur. Nasıl varolmasın ki, kainatın ve insanın mayası aşkla yoğrulmuş, aşkla "ol" demiş Yaratıcısı onlara ve onlar aşkla olmuşlar âşık olmuşlar. Aşkla dönmüş dünya, sema'a kalkmış Mevleviler misali, aşkla aramış insan, gönlündeki ilahi sırrı ve onu buluncaya kadar ruhu pervâne misali şem'e atmış kendini ve tam da o noktada bulmuş sırları, şem'in etrafında döndükçe yanmış, yandıkça pişmiş ve piştikçe olmuş Mevlânâ'nın dediği gibi ve sırlar mahrem olmuş ona, o, ateşten, şem'den bir parça olmuş sonunda ve huzura kavuşmuş.

Lutfî Efendi, şiirlerinde, şem' ve pervâne kavramlarını zaman zaman ayrı kullandığı yerler olsa da, bu kavramları genelde birlikte kullanmıştır. Bunları tasavvufta temsil ettikleri, sembol oldukları unsurlara atıf yaparken kullanmış, bazı şiirlerinde ise, yeni tamlamalar kurarak teşbih san'atının güzel örneklerini ortaya çıkarmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Cânân ve cânın ile dolaşmaya gidersin, ayağının toprağına baş ile kurban olmaya gidersin, Lutfî gibi bir damlasın okyanusa gidersin, cânını ateşe atmayı bekleyen pervânelerin var denilmektedir. Cânâna olan ilginin, sevginin büyüklüğü onun yoluna cânını seve seve kurban etmekle anlatılmış, bunun en uç noktası olarak da cânını ateşe atan pervâneler gösterilmiştir.

Cânân ile cânın ile cevlâne gidersin
Hâk-i pâyine baş ile kurbâne gidersin
Lutfî gibi bir katresin ummâne gidersin
Âteşe atar cânını pervânelerin var[1937]

Diğer örnekte ise, mum benzetmesi yapılmıştır. Muhataba, bu gün, vücudunu mum gibi muhabbet ateşine yak, güneş gibi dünyaya ait unsurlardan uzaklaş, onların olduğu yerleri terk et denilmektedir. Güneşin, gün içerisinde doğudan batıya yer değiştirerek yerini geceye bırakması onun

---

[1937] s. 196, ş. 144, k. 5.

masivayı terk etmesi olarak yorumlanarak hüsn-i ta'lil san'atının güzel bir örneği verilmiştir. Mum etrafını aydınlatırken kendisi eriyip tükenen bir özelliğe sahiptir, muhataba örnek olarak verilmekte, onun kendisini ateşe yakıp eritmesi gibi sen de kendini muhabbet ateşine ilahi aşkın ateşine yak denilmektedir.

Şem'a –veş yak vücûdun nâr-ı muhabbete bu gün
Hurşîd-âsâ mâsivâdan yürü terk-i diyâr ol[1938]

Sıradaki örnekte ise, îmân mumu tamlaması yapılmıştır. Mevlâ oruçlu olanın gönlünü sevinçle doldurur, namazlarında dikkatli olup, daima rızâsını gözeteni bağışlar, onların gönüllerinde iman mumu parlar denilmektedir. Örnek son mısraından başlanarak düşünüldüğünde, gönlünde îmân mumu parlayan insan, diğer sayılanları da yapar şeklinde bir sonuca ulaşılmaktadır.

Mevlâ mesrûr eder sâim olanı
Mağfûr eder mutlak kâim olanı
Râh-ı rızâsında dâim olanı
Gönülde fürûzân şem'a-i îmân[1939]

Şem' ve pervâne kavramlarının birlikte kullanıldığı bir başka beyitte ise, derûnu derd denizi olan irfan hazinesidir, tevhid nûrunun mumunun pervânesi onlar olur denilmektedir. Gönlü, zihni dert denizine dönen insan bunları Allah'ın istediği şekilde karşılayabilirse bir irfan hazinesine döner, onlar vahdete ulaşmak için tevhid nûrunun mumuna pervane olurlar, kendilerini bu mumda yakarak vahdete ve fenâfillaha ulaşırlar.

Kenz-i irfândır derûnu derd ile deryâ olan
Nûr-i tevhîd şem'inin anlar olur pervânesi[1940]

Beyitte, meyhânede kadehle oynayan pervâne gibi döner, mest olanın meyhânesi göğüs sarayındadır denilmektedir. Kadeh devreder, mest ve pervâne de devrân eder, mest olanın meyhânesi ise göğüs sarayında

[1938] s. 324, ş. 326, b. 2.
[1939] s. 408, ş. 455, k. 3.
[1940] s. 532, ş. 632, b. 3.

kuruludur, o, ilahi aşk şarabıyla sarhoş olmuştur. Cânânının zikriyle kendinden geçmiştir.

Meyhânede dem-bâz olan devrân eder pervâne-veş
Serây-ı sadrında olur mestânenin meyhânesi[1941]

Vahdet gülbahçesinin gülleri, kendini bilme ilminin bülbülleri, ma'nevi meyin sarhoşları ve hidâyet mumunun pervânesi denilerek gönlünü güzeller güzeline verenler tarif edilmiştir ki son derece dikkat çekici ve dört unsurun bir arada olduğu tariftir. Vahdet, kendini bilme, ilahi aşka tutulma ve hidâyete erişme ve kendini ona râm etme bir aradadır ve tabiattaki dört unsur gibi bunlar da manevi âlemin dört unsurudur ki inananlar için son derece önemlidir. Efe Hazretleri bu beyitle, bu önemi vurgulamak istemiştir.

Gülşen-i vahdet gülleri ilm-i aref bülbülleri
Sermest-i mey-i ma'nevî şem-'i hüdâ pervânesi[1942]

3.2.125. Lâl

Lâl kelimesi dilsiz anlamında kullanılmaktadır. Bu durum doğuştan veya rahatsızlık sonucu olabileceği gibi, şaşkınlıktan veya heyecan içeren herhangi bir duygusal yoğunluktan da olabilir. Konuyla ilgili örnekte güç yetirememe, söz konusudur. Güzelin vasfından diller aciz kalmıştır ve bir kelime dahi vasfedememişlerdir, zira bu ilahi güzelliktir ki, onu vasfetmek olağanüstü kabiliyet gerektirir. Bu güzeli gören hükümdarlar tacını bırakır onun kulu olmayı arzu eder. Burada İbrahim Edhem'in ismi açıkça zikredilmese de onun hayatıyla ilgili kıssaya bir telmih var gibi görünmektedir. O,

Yunus ne hoş demişsin bal ü şeker yemişsin
Ballar balını buldum, kovanım yağma olsun[1943]

diyen Yunus gibi, Allah'ın varlığını bütün benliğinde hissetmeye başlayınca tacını ve tahtını bırakarak ona daha yakın olabileceği kapılara gitmek

---

[1941] s. 597, ş. 720, b. 3.
[1942] s. 597, ş. 720, b. 2.
[1943] N. Ziya Bakırcıoğlu, *Yunus Emre Divanı, Ötüken Yay., İstanbul-2006, s. 250.*

üzere yollara düşmüştür. Örnekte de güzelin güzelliğini görenin tacını bıraktığı ve onu tarif etmek isteyen dillerin konuşamadığı anlatılmıştır.

Vasf-ı cemâlinden lal olmuş diller
Görse tâc bırakır emîr-i devrân[1944]

3.2.126. Nây-Nevâ-yı nây-ı aşk

Nây, kamış, kamıştan yapılan nefesli enstrüman anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta, insan-ı kâmilin sembolüdür. Asli vatanından ayrılıp dünyâ gurbetine gönderilmiş insan ruhu geldiği yerin özlemiyle yanmakta ve ağlayıp inlemektedir, bu iniltiler ise nâyda ruhları fetheden sese dönüşmekte, insanları mest etmektedir.

"*Tasavvufi olarak nâyin hikâyesi şöyle anlatılır: ney, bir zamanlar, kendi asıl vatanı sazlık, kamışlık bir bölgede hemcinsleriyle birlikte yaşamaktadır. Onu oradan keserler, pişsin olgunlaşsın , içi boşalsın diye gübre yığınının içine sokarlar, o karanlık ve pis yerde kalır. Çile çeker, sabır ve tahammül gösterir. Sonunda içi bomboş hale gelir, rengi sapsarı olur. Oradan çıkarırlar, üzerine delikler açarlar. Ağız kısmından üfürülünce kalpleri yakan bir ses ile feryâda başlar. Bu feryadı asıl vatanın (neyistan, kamışlık) dan olan ayrılığının doğurduğu hasretten kaynaklanmaktadır. O, na'meleri ile ötelerin mükemmelliğini, ötelerin güzelliğini terennüm etmektedir. Kamış, içi boşalmadan yani fenâ halini yokluk, hiçlik makamını elde etmeden ötelerin ruhânî soluklarını haykıramaz. Ney sesi, aşk çığlığıdır. Mevlânâ içteki ilahi cezbeyi harekete geçiren, bir ilham kaynağı olduğu için nâya âşıktır ve Mesnevî'sine nây metaforu(istiaresi) ile başlar. "Allah'a aitiz, sonunda yine O'na döneceğiz"*[1945] *ayetinde, insanın bu dünyaya ötelerden geldiği ve sonunda yine, asla döneceği kadedilir. Ruhlar, ilahi âlemde Allah ile beraber mutlu iken, bu huzursuz ve sıkıntı dolu âleme inmiştir. İşte olgun insanlar, bu ayrılığı, varoluşa fiilen katılarak yaşayan ve*

[1944] s. 376, ş. 405, k. 4.

[1945] Ki onların başlarına bir musibet geldiğinde; «Biz Allah için varız ve yine O'na döneceğiz» derler2/156.

neyde bu ayrılığın feryadını duyan kişilerdir."[1946] *Lutfî Efendi de şiirlerinde nâyi tasavvufi anlamıyla pek çok kez kullanmıştır. Bu kullanımlardan bazılarında diğer kavramlarda da yaptığı gibi, tamlamalar oluşturmuştur. Bu tamlamalardan biri konuyla ilgili olarak verilen ilk örnektedir.Aşk nâyinin sesi, nağmesi şeklindeki tamlama, aşkın gücüne güç katılmış görüntüsü vermektedir. Beyitte, aşk nâyinin nağmesini, mest olan âşıklardan sor ve o rindlerin meclisine eriş ki, vücudun ruhunla birlikte kanatlansın denilmektedir. Âşıkları mest edip kendinden geçiren ötelerden gelen bu nağmedir ki, onu dinleyip rindlerin meclisine ulaşanın aşkla ayakları yerden kesilir ve yüksek makamlara kanatlanır.*

Nevâ-yı nây-ı aşkı âşık-ı mestânelerden sor
Eriş ol bezm-i rindâne vücûdun perr ü bâl olsun[1947]

Diğer örnekte ise, gönül nâyinin sesinden bahsedilmiş ve onu dinleyen sevgiliye cân kurbân olsun denilmiştir. Ayrıca gönül iklimine malik olan hünkâre de cân kurbân denilmektedir. Gönül nâyinin nağmesini dinlemek, onu fark edip sesini duyabilmek özel kişilere nasip olan bir durumdur. Gönül ülkesine sahip olan hükümdar ise Allah'tan başkası değildir. Efe Hazretleri, kısaca benim cânım Allah'ın yoluna kurbân olsun demektedir.

Nevâ-yı nây-ı dilden dinleyen dildâre cân kurbân
Bu iklîm-i dile mâlik olan hünkâre cân kurbân[1948]

3.2.127. Ferâset

"*Ferâset, görüş, tahmin, anlayışlılık, çabuk seziş gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, yakinin açılması, gaybın görünmesi ve iman makamlarından biridir. Hz. Peygamber (as), "mü'minin ferâsetinden korkunuz; zira o, Allah'ın nûru ile bakar" buyurur. Çeşitli ayetlerde de bu kavram Allah'tan kullarına verilen bir nur olarak ifade edilmiştir*[1949]. *Allah tarafından nûra mazhar olmuş kişi ile olmamış kişiyi anlatan bu*

[1946] Cebecioğlu, age, s. 555.
[1947] s. 373, ş. 401, b. 4.
[1948] s. 372, ş. 400, b. 1.
[1949] (Zümer22 / En'am122)

ayetlerden şu manzara ortaya çıkmaktadır: 1- Allah'tan bir nûra sahip olan kişi, yürüme, hareket edebilme, aktiflik özelliğine sahip iken, 2- bu nurdan mahrum olan karanlığın pasifliğin içinde kalmakta, etrafını çeviren âlemi aşamamakta, oluşa katılmaktan, hakikate ulaşmaktan mahrum kalmaktadır. Kur'ân'da bu nura ulaşmanın, iman ve amel bütünlüğünü elde etmeye bağlı olduğu ifade edilir. Yani bu nur âmelsiz ilimle elde edilemez.

Feraset herkesde az veya çok vardır. Bu umûmidir. Bazı ipuçlarına bakarak bazı doğru sonuçlara varma gibi. Buna tabîi ferâset denir. Bir de Allah'ın bazı kimselere lutfettiği, kalbî ilhamla bir şeyi sezip bilme şeklinde hususi feraset vardır ki, buna da ilahi lütuf sonucu olan feraset denir."[1950] *Lutfî Efendi şiirlerinde ferâset kavramını, çok fazla olmasa da kullanmıştır. Feraseti, basiret kavramı gibi, Allah'ın kullarına lutfettiği ve onların eşyanın arkasındaki sırları görmelerini sağlayan bir manevi kudret anlamında kullanmıştır. Konuyla ilgili örnekte de, ferâset nûru imanın kıvılcımı ışığıdır denilmekte ve ona sahip olanın ilahi meyin ma'nasından, tevhid ile içeceği ifade edilmektedir. İnananlar olayların arka planını imanlarının nuruyla görürler ki, bu ferasettir, tevhide ulaşıp imana giren ve ilahi meyden içen ferasete sahip olmakta ve sırlara aşina olmaktadır.*

Lutfiyâ nûr-i ferâset îmânın şu'lesidir
Mey-i ma'nâ-yı İlâhîden içer tevhîd ile[1951]

3.2.128. Rind

"Rind, kayıtsız, laübali, akıllı, kalender, dünya işlerini hoş gören gibi anlamlarda kullanılır. Tasavvufta ise, halkın hakkındaki söylediklerine aldırmadan gönlünce hareket eden keyfince davranan, içi irfanla süslü, ilimle dolu olduğu halde halktan biri gibi sade yaşayan hakîm, bilge kişi, rıza mertebesine erdiği için her şeyin ilahi takdire göre meydana geldiğini bilen bunun şuur ve idrakine eren kamil insan. Tefviz ve tevekkül ehli, zahid ve abidler gibi dinin şeklinde kalmayıp özüne ve içine nüfuz ettiğini iddia eden mutasavvıf. Rindler daha çok Melamiler ve kalenderler gibi

[1950] Cebecioğlu, age, s. 276-277.
[1951] s. 485, ş. 562, b. 5.

gelenek ve göreneklere aldırmadan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşarlar."[1952] *Rind, edebiyatta zahidin zıddı olan bir tiptir. Şairler kendilerini rind olarak sunarlar ve oluşturdukları zahid tipini beğenmezler, deyim yerindeyse ona sataşırlar. Fakat bu sadece tip olarak düşünülmelidir, zira dini gelenekteki zahid kavramının karşılığı olumludur ve edebiyatta anlaşıldığı ve kullanıldığı gibi değildir. Lutfî Efendi, rind tipini, ilahi aşk şarabıyla sarhoş olmuş, bezm-i elest de vahdet meyinden içmiş, dünyayı umursamadan yaşayan bir tip olarak işlemiştir. Konuyla ilgili örnek bir öncesindeki beyitle sebep sonuç ilişkisi içerisinde olduğundan onunla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. İlk örnekte, elest bezminde vahdet şarabı içip güzeli gördüklerinden bahsedilmekte, sonraki beyitte ise, bu meyi içip mest olanın ayılmayacağı ifade edilerek, genç ve yaşlı rindlerin Allah'a hamd ederek toplandıkları anlatılmaktadır. Beyitte ayrıca, genç ve yaşlı rindlerin elest bezminde verdikleri söze sadık kaldıkları ve dünya hayatlarını bu çerçevede düzenledikleri, dolayısıyla da bu sadakat üzere haşrolacaklarına da bir işaret söz konusudur.*

Hatt-ı halın câm-ı mey dir nûş-i hamr-i vahdeti
Etdiler bezm-i elestde müste 'id erbâbımız[1953]

Mâşâallah hiç ayılmaz bu meyin mestânesi
Hamdü lillah haşrolurlar rind-i şeyh u şâbımız[1954]

3.2.129. Meydan

Meydân, geniş, açık, düz yer, alan, yarışma veya karşılaşma yeri anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, meydan kelimesiyle, manevi hünerlerin sergilendiği alan anlatılır. Yiğitler nasıl ki, er meydanına çıkıp savaş sanatlarını ve benzeri hünerlerini sergilerlerse, mana erleri de manevi hünerlerini kendi meydanlarında sergilerler. Fakat bu sergileme, gösteriş veya bir diğerine nisbet şeklinde değildir, dolayısıyla bu sergilemeyi somut anlamda düşünmemek gerekir. Ayrıca onlar sadece sergileme işini yaparlar, değerlendirme Allah'a aittir.

[1952] Uludağ, age, s. 437-438.
[1953] s. 291, ş. 278, b. 4.
[1954] s. 291, ş. 278, b. 5.

"Mevlevi meydanı tabiri ise, Mevlevi ayinlerinin yapıldığı yer için kullanılır."[1955] *Efe Hazretleri, meydan kavramını şiirlerinde sıkça kullanır. Onun şiirlerinde meydân, sözlük anlamında da kullanılmakla birlikte, ağırlıklı olarak tasavvufi anlamıyla kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, manevi tecrübelerin gizlenmesinin gerekliliği belirtilirken, meyin bağımlısı ol, meydâne gir, fakat bunu pir-i mugâne bile söyleme denilmektedir. Mısradan çıkarılabilecek bir başka sonuç ise, meydanda bulunanların bir özelliğinin de ilahi aşk şarabının bağımlısı olmaları, olduğudur.*

Mey-keş ol meydâne gir pîr-i mugâne söyleme[1956]

Bu meydanlarda boy gösterebilmenin bir başka şartı ise, bir ârif-i billâhe gönül vermek olarak tespit edilmiştir. Bu ârifler Hak erleri olarak ifade edilmiş ve bunlardan uzak olanların yiğitlerin meydânına ulaşamayacakları belirtilmiştir. Zira, meydân er meydanıdır ve oraya ancak erle gidilir.

Bir ârif-i billâhe meğer dil vere Lutfî
Erden dûr olan meydân-ı merdâne yetişmez[1957]

3.2.130. Hüsn

"Hüsn kelimesi, güzel, iyi, güzellik, iyilik anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, zattaki kemaldir ki, Hak'tan başkasında bulunmaz. İlâhi güzelliktir ve âlemdeki bütün güzellikler ve güzeller O'nun güzelliğindendir. Güzel de âşık da O'dur."[1958] *Lutfî Efendi, şiirlerinde ilahi güzelliğin yanında, onun yansımaları olan diğer güzelliklerden de bahsetmiştir ki, bu bağlamda Hz. Peygamber'in güzelliğine ayrılan yer önemlidir. Zira onun güzelliği, bütünlük arzetmektedir. Hem yüz güzelliği ve beden uyumunun yanında manevi, ahlâki güzelliği ile onun güzelliği birbirini tamamlayan bir bütündür. Onun nûru tasavvufî gelenekte, alından alına aktarılarak gelen ve her alında farklı bir özellikle ve güzellikle karşılaşan ilahi bir*

[1955] Cebecioğlu, age, s. 507.
[1956] s. 503, ş. 590, b. 5.
[1957] s. 290, ş. 276, b. 7.
[1958] Uludağ, age, s. 252.

nûrdur. Konuyla ilgili ilk örnektede Hz. Muhammed (as)'in güzelliği anlatılmaktadır. Beyitte, eğer senin güzelliğinin kitâbı insanlar arasında bir okunsa, onların ne Me'va cennetlerinde ne de Kur'ân'da güzellikleri özenle anlatılan, hûrilerde gözü ve aklı kalır denilmektedir. Zira Hz. Peygamber insanlar arasında ilahi güzellikten en büyük parçayı taşıyan zattır ki, Hz. Aişe'nin ifadesi ve Molla Câmî'nin dizeleriyle o, Hz. Yûsuf'u görüp, onun güzelliğinden ne yaptıklarını bilemez hale gelerek, ellerini kesen hanımlar benim efendimi görselerdi o bıçakları kalplerine saplarlardı[1959] *dedirtecek kadar hüsn sahibidir.*

Eğer hüsnin kitâbı bir okunsa halk-ı âlemde
Ne zikr-i cennet-i Me'vâ ne hûrî-îyn ü havrâye[1960]

Diğer örnekte ise, gönül ilahi âlemde ev yapan bir kuş olmalıdır denilmekte ve o, aşkın sevincinin danelerini senin güzelliğinde dizer denilerek ilahi güzelliğe atıf yapılmaktadır. İkinci mısrada, ilahi güzelliğe âşık olunduğundan bahsedilmektedir ve belki de "hüsn"e olan aşkından kaynaklanan sevinçten ağlamakta ve aşk sevincinin inci tanelerini dizmektedir.

Gönül lâhût ilinde âşiyân-sâz mürg gerekdir
Sürûr-i dâne-i aşkı düzer husninde mîrâne[1961]

3.2.131. Hem-dem olmak

"*Dem, soluk veya zaman anlamında kullanılır. Tasavvufta sûfînin geçmiş ve gelecek endişesinden kurtularak içinde bulunduğu ânı yaşaması esastır. Bu hali elde etmiş kişi "ibn'ul- vakt" adıyla anılır ve sürekli Allah'la beraberdir yani "ihsan" derecesine ulaşmıştır."*[1962]

Hem-dem olmak ise, sıkı fıkı, canciğer arkadaş anlamıyla karşılanmıştır. Bu şekilde arkadaş olanlar sık birlikte olup çok zaman geçirirler.

[1959] Yusuf'un güzellik dileneceği bir Efendiye sahipti ve bir gün bunu ifade etmişti. "Mısır kadınları Yusuf'u görünce ellerini kestiler; eğer benim Efendimi görselerdi ellerindeki bıçakları kalblerine saplarlardı." Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri, c.1, s. 221.

[1960] s. 467, ş. 536, b. 6.

[1961] s. 499, ş. 583, b. 3.

[1962] Cebecioğlu, age, s. 212.

Dem kelimesini zaman anlamında alındığında, doğrudan kelime anlamına, aynı zaman dilimini birlikte paylaşma denilebilir. Lutfî Efendi şiirlerinde hem-dem olmak tabirini sıkça kullanmaktadır. Konuyla ilgili örnekte de, muhatabına şarap içenlere hem-dem ol demekte ve bununla, onlarla birlikte bulun, anlamını kasdetmektedir. Biriyle hem-dem olmak onunla özel ve güzel zamanlar paylaşmak anlamını kapsar ki, Efe Hazretleri, örnek mısrada da bunu belirtmekte ve mey içenlerle birlikte bulun, fakat bunu kimselere duyurma demektedir. Meykeşânla hem-dem olmak, onlarla birlikte ilahi aşk meyi içip, yüceler yücesi sevgiliden bahsetmektir.

Mey-keşâne hem-dem ol ferd-i zemâne söyleme[1963]

3.2.132. Yed-i ulyâ-Yed-i süflâ

Yed, el anlamında kullanılmaktadır. Yed-i süflâ ifadesi, düşük, aşağı el anlamında ve yed-i ulyâ ifadesi ise, yüksek, üstün el anlamında kullanılmaktadır. Sâilân, mes'ûlün ve ham-gerden kavramları da diğer kelimelerle bağlantılıdır ve hepsi birlikte tenasüp san'atını oluşturmuşlardır. Örnekte, isteyen anlamındaki sâilân kavramıyla, yed-i süflâ isteyen, veren anlamındaki mes'ûlün kavramıyla da yed-i ulyâ kastedilmiştir. Konuyla ilgili verilen bu örnekte, Hz. Peygamber'in bir hadisine telmih bulunmaktadır. Hz. Peygamber istemeyi değil vermeyi, muhtaç olmayı değil, ihtiyaçları gidermeyi, Müslümanlara tavsiye etmiş ve helalinden kazanıp Allah yolunda vermenin faziletine, cennetin kapısını cömert mü'minlerin açacağını söyleyerek dikkat çekmiştir. Fakat burada söz konusu hadis, "veren el, alan elden üstündür" hadisidir ki, burada Müslümanın mümkünse her zaman verme konumunda olması istenmektedir. Bu noktada, vereceğini helalden kazanması ise işin en önemli boyutudur. İslâm dini dilenmeyi hoş görmemiş ve Müslümanların, isteyeceklerini, her şeyin hakiki sahibi olan Allah'tan istemelerini tavsiye etmiştir. Çalışarak helalinden kazanmaya gayret gösterenlere Allah'ın yardım edeceği belirtilmektedir. Beyitte ise, isteyenler verenlerin huzurunda boynu bükük olurlar, minnet altında kalırlar denilmekte, ve düşük, alan elin sahibinin ümit eden olduğu, yüksek,

---

[1963] s. 503, ş. 590, b. 6.

veren elin sahibinin ise, kendisinden ümit edilen olduğu ifade edilmektedir. Faziletleri de ona göre değerlendirilmiştir.

Sâilân mes'ûlünün indinde ham-gerden olur
Yed-i süflâ mürtecîdir yed-i ulyâ mürtecâ[1964]

3.2.133. Bast

"*Bast, yayma, açma, uzun uzadıya anlatma anlamlarında kullanılmıştır. Tasavvufta ise, kabz kavramıyla birlikte kullanılan ve âriflere has olan bir haldir. Kabz halindeki kul tutuk ve zihnen kısır bir haldedir. Aklına ve gönlüne bir şey gelmez. Bildiklerini de unutur. Bast halinde ise, gönlü şen zihni açıktır. Ârifler çoğu zaman zâhiren bast halinde imiş gibi görünürler ama bâtınen kabz halinde olurlar.*"[1965] *Lutfî Efendi, bast kelimesini, konuyla ilgili örnekte, hem kelime anlamını hem de tasavvufi terim anlamını kastederek kinayeli olarak kullanmıştır. Beyitte, Ârifin ilahi cazibe karşısında aldığı zevkten bahsedilmiş ve bu zevkin yayılıp genişlediği takdirde var olan eşyaya sığmayıp taşacağı anlatılmıştır. Bast halinde zihnin açık ve gönlün şen olduğu düşünülürse ârifteki manevi zevkin boyutuyla ilgili bir tahminde bulunmak kolaylaşır. Efe Hazretleri de bu zevkin eşyâya sığmayıp taşacağını söylerken bunu anlatmak istemiştir.*

Bir zevk ki olur ârif-i billâhde Lutfî
Bast olsa eğer var olan eşyâlara sığmaz[1966]

3.2.134. Cân

"*Cân, ruh, nefes, ilahi nefes, gönül gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Tasavvufi terim olarak ise, Mevlevîlikte dervişler için kullanılır. Kabul olmak üzere gelen yeni dervişlere Mevlevîler cân derler Cân, Mevlevi ana tekkesinde üç gün saka postunda oturur, orada kalıp kalamayacağını kendi kendine düşünür, düşünür, muhasebesini yapar, eğer olumlu sonuca*

[1964] s. 111, ş. 35, b. 4.
[1965] Uludağ, age, s. 86.
[1966] s. 276, ş. 255, b. 7.

ulaşırsa hemen kalkar hizmete başlardı."[1967] *Lutfî Efendi'nin şiirleri incelendiğinde, cân kavramı, dervişlere, dostlara hitap olarak kullanıldığı gibi, ruh, nefes ve gönül anlamlarında da kullanıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte de cân, gönül anlamında kullanılmış ve cân gözü tamlaması oluşturulmuştur. Beyitte, cân gözlerinin cânânı seyrettiği, sevgilinin âşığında irfan gördüğünde ona cemâlinden perde açıp, ilahi güzellikten bazı sırlara mahrem kıldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla sırlara âşina olabilmek için cân gözünü irfan ile süslemek gerekmektedir.*

Yine cân gözleri cânâ eder seyrân o cânânı
Açar perde cemâlinden görürse sende irfânı[1968]

Diğer örnekte ise cân, iki defa kullanılmakta ve derviş anlamının yanında ruh ve gönül anlamı da kastedilmektedir. İlk kullanım hitap şeklindedir ve cân muhatap olarak alınan dervişe veya ma'şuka hitap olarak kullanılmıştır. Efe Hazretleri, câna, ey cân bülbüller gülün âşığıdır, onların gözüne inci ve mercân gibi kıymetli mücevherler görünmez, onların biricik sevgilisi güldür diyerek halini arzetmekte ve cezbe gelip cânına, ruhuna gönlüne heyecan düşünce, Lutfî ortada âh u zâr ede denilmektedir. Zira içe ateş düşünce dünyevi kaygılar geri planda kalmakta ve insanların ne söyleyip ne yorum yapacağı umursanmamaktadır. Dörtlüğün ikinci kısmındaki, cân ise, ruh ve gönül yerine kullanılmıştır. Cezbeyle câna heyecân düşmesi, âşığın duygularının maddi bedene sığmayıp taşmasına işaret eder.

Gülün âşıkıdır bülbüller ey cân
Görünmez gözlerine dürr ü mercân
Gele cezbe düşe câne heyecân
Meyânda Lutfî ede âh ü zârı[1969]

Sıradaki örnekte, cân, cânânın dostluğuyla bitimsiz bir zevk bulsun, Lutfî sen insanların dedikodularına bakma cânânın dostluğunu kazanmaya bak denilmektedir. Buna gerekçe olarak, cânın elest bezminde yaşadığı zevki, bu dostlukla yeniden yaşayacak olması gösterilmiştir. Cân beden

[1967] Cebecioğlu, age, s. 169.
[1968] s. 579, ş. 694, b. 1.
[1969] s. 579, ş. 693, k. 7.

giymeden önce bu zevki yaşamıştır, dolayısıyla, bu beyitte, insanların kendisiyle ilgili dedikodularını kâle almadan yoluna devam ederse bu eski zevki yeniden yaşayacağının müjdesini almaktadır.

Ülfet-i cânân ile cân bula bir zevk-ı kadîm
Lutfî ebnâ-yı nâsın sen bakma kıyl ü kâline[1970]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde baştan sona muhabbet, ilahi aşk anlatılması dolayısıyla, cân, cânân, aşk ve muhabbet kavramları onun şiirlerinin vazgeçilmez kavramlarındandır. Bu örnekte de cânânın ve cânın muhabbet gömleğini giydiği anlatılmakta ve gönül gözünün Ramazân ayında ma'şukunu seyrettiği belirtilmektedir. Cân cânâna âşıktır.

Cânân ile cân câme-i muhabbeti giymiş
Dil dîdesi dildârına seyrân Ramazân'da[1971]

Dua mahiyetindeki bir diğer örnekte ise, gönül gülbahçesinde muhabbet gülü açılsın, cân bülbülünü diyarından çıkarma yâ Rab denilmektedir. Gönül gülşeninde açılacak olan muhabbet gülü ilahi neşve ile büyüyüp serpilmektedir, cân bülbülü gönül gülşenini ve beden binasını terk edecek olursa muhabbet gülüne ulaşamayacaktır ki, bu, Lutfî Efendi'nin arzu ettiği bir durum değildir. Bundan dolayı Allah'a kendisini âşık olduğu muhabbet gülünden ayırmaması için dua etmektedir.

Gülşen-i gönülde açıla verdi muhabbet
Cân bülbülünü terk-i diyâr eyleme yâ Rab[1972]

Âşıkların hallerinin tasvir edildiği bir beyitte ise, onların sevdâ fânûsunda ateşe yandıkları ve bu ateşin etkisiyle cân ipliklerinin, güzelin zülfünün telleri gibi inceldiği anlatılmaktadır. Aşk, insanı maddi dünyaya karşı ilgisiz bırakan bir ruh halidir ki, âşığın maddeyle bağı sevgilisinin onlarla ilgisi kadardır, o yemeden içmeden kesilmiş sevdâ ateşiyle ciğeri kebab olmuştur, bu hal onda zayıflamaya sebep olmuş, öylesine çok zayıflamıştır ki, zülfün bir teli kadar kalmıştır. Bu ayıflamanın arka planı ise,

---

[1970] s. 504, ş. 593, k. 5.
[1971] s. 477, ş. 552, b. 6.
[1972] s. 116, ş. 42, b. 4.

masivadan kopma ve arınmadır ki, âşık bu arınmayı tam olarak gerçekleştirdiğinde maşukuna kavuşur.

Mûy-i zülf-i dilber-âsâ incelir cân riştesi
Fânûs-i sevdâda yanmış âteşe bu bendeler[1973]

Cân kavramının bedene canlılık veren ruh olarak kullanıldığı bir beyitte ise, canın diri olduğu sürece cesette devrân edeceği, gönlün zevk bulması halinde cemâli seyran edeceği ifade edilmiştir. Cânın diri olmasıyla anlatılmak istenen ruhun bedende olmasıdır, zira ruh bedeni terk ettiğinde beden cânsız kalmış, canlılık alameti olan hareketten ve nefesten yoksun kalmış olmaktadır.

Cân zinde olsa elbet cesedde devrân eyler
Dil zevkı bulsa elbet cemâli seyrân eyler[1974]

Başka bir beyitte ise, cân kavramı cândan bıkmış olma deyiminin içerisindeki anlamıyla kullanılmıştır. Seçme şansı ve iradesi elinden gitmiş perişan, canından bıkmış bir haldeki hastanın sözüne i'tibar edilmeyeceği belirtilmektedir. Zira bu hasta cânından usanmıştır ve sağlıklı düşünememektedir, dolayısıyla da isabetli tercihlerde bulunma ihtimali çok zayıftır. Efe Hazretleri, böyle hastaların, önemli konularda kararlarına itibar edilemeyeceğini söylemektedir.

Bir haste ki zâr-ı zebûn elbet olur bî-ihtiyâr
Cândan bî-zâr olan merîz kavline olmaz i'tibâr[1975]

Cânânın her seher vakti cân evini ziyaret etmesi ruhun beslenmesidir. Cânân çeşitli inayetleriyle seni besler, seher vakitlerinde ise, cân evine senin en kıymetli mekanına varır ki, senin bundan haberin yok.

Envâ-ı inâyât ile besler seni cânân
Her vakt-i seher cân-gâhe varmış haberin yok[1976]

[1973] s. 192, ş. 136, b. 3.
[1974] s. 233, ş. 197, b. 1.
[1975] s. 248, ş. 219, b. 1.
[1976] s. 316, ş. 315, b. 2.

Cân kavramı ile ilgili bir başka kullanım ise, cân içre cân etmektir. Beyte göre, Mevlâ'nın sevgisini cândan öte cân etmek ancak masiva ile meşguliyeti bırakmakla olmaktadır. Masivadan gönül kesen bir insan Allah'ın sevgisini, cânından daha kıymetli tutmaktadır. Dörtlükte, ilahi sevgiyi cânından içeri cân eyleyen ise, Leylâ ile temsil edilen ilahi sevgilinin yüzünü kendisine ayine eylemiş ve Leylâ'sına mecnûn olmuş bir kul haline gelir denilmekte ve zincirleme bir dönüşüm süreci oluşturulmaktadır.

Gönlünden nefy etmiş şugl-i sivâyı
Cân içre cân etmiş hubb-i Mevlâ'yı
Âyîne eylemiş rûy-i Leylâ'yı
Mecnûn olmuş Leylâ'sına efendim[1977]

Bir başka beyitte ise, cân vermek, cândan geçmek ve cân kulağı deyimleri kullanılmıştır. Âşık olanların, sevgilileri uğruna cânlarından geçip, canlarını vermeye gönüllü oldukları onların bir özelliği olarak sayılmış ve âşıkların dilberlerin zikrine cân kulağını bahşedecekleri ifade edilmiştir. Cândan geçmek, en kıymetli varlığını fedâ etmek anlamında kullanılmış, cân kulağıyla dinlemek ise, bütün varlığıyla pür dikkat dinlemeyi ifade etmek için kullanılmıştır.

Cân verir cândan geçer cânânına âşık olan
Gûş-i cânın bahşeder ezkârına dilberlerin[1978]

Cânın ruh anlamında kullanıldığı bir başka mısrada ise, insan bedeninde cânın emanet olduğu ifade edilmiştir. İnsanlar, en kıymetli varlıkları saydıkları canlarının bile kendilerinde emanet olduğunu düşünmeye davet edilerek onlardan tefekkür etmeleri istenmiştir.

Bir kere düşün cânın emânet bedeninde[1979]

Cânın hayatı gönül zevki, bedenin hayatı ise, cân olarak ifade edilmiş ve muhataba dua edilerek, Kerîm olan Allah'ın gece ve gündüz, her halinde ona yardımcı olması dilenmiştir. Bedene canlılık veren, onu hayata

---

[1977] s. 346, ş. 326, k. 2.
[1978] s. 430, ş. 486, b. 2.
[1979] s. 458, ş. 524, b. 11.

tutunduran, cân, câna dirilik veren ise gönülde elde edilen ilahi neşve ve zevk olarak belirlenmiştir.

Zevk-ı dil hayât-ı cân cân ise hayât-ı beden
Nâsır ola rûz u şeb Zât-ı Kerîm her hâline[1980]

Cânı bedenden alıp mahiyeti insanlar tarafından bilinmeyen âlemlere götüren unsur ise ecel diye isimlendirilmiştir. Ecel insanların cânının bedenden ayrılacağı zaman dilimidir ki, Allah tarafından belirlenir. Belirlenen zamanın gelmesini, Efe Hazretleri, ecelin cân mülküne kasdetmesi olarak ifade etmiştir. Örnekte, Lutfî Efendi, muhatap olarak kendisini almış ve, bu dünyadan göçmenin, ecel şerbetini içmenin, korkulu bir geçit olan ölüm yolundan geçmenin zamanının geldiğini ifade ederek, ecelin, ölüm vaktinin geldiğini cân mülkünün gitmek üzere olduğunu ifade etmiştir.

Lutfiyâ bu dünyâdan göçmek gerekdir
Ecel şerbetini içmek gerekdir
Korkulu bir geçit geçmek gerekdir
Ecel cân mülkine eyledi kasdı[1981]

Cân gözü ifadesiyle beden gözünden daha kudretli bir göz anlatılmaktadır. Sâkî sembolüyle kastedilen mürşid, cemâlin cimini, cân gözlerine gösterebilir, zira cemâlin cimi ilahi güzellikten bir parçadır ve onu her beden gözü ile görebilmek mümkün değildir. Cim harfi, şekil olarak, kıvrılmış bir zülüfe, içerisindeki nokta ise bene benzetilmiş ve kesret içerisinde vahdete ulaşma ifade edilmek istenmiştir. Vahdete ulaşıldığında içilen hidâyet suyu ise, divâneleri akıllı edecek özelliktedir.

Sâkî cemâlin cîmini cân gözlerine göstere
Âb-ı hidâyetden içer âkıl ede dîvâneyi[1982]

Şairlerin şiirinin zevki, cân ipliğine dokunur ki onun her harfi, cânânın yüzüne dizilmiş mey zarfıdır, bakanları mest ü hayrân eder. İlâhi

[1980] s. 504, ş. 593, b. 4.
[1981] s. 521, ş. 617, k. 4.
[1982] s. 595, ş. 716, b. 3.

zevk fısıldayan şiirleri okuyanlar ve dinleyenler, cânânın ilham kaynağı yüzünü seyrediyor gibi olurlar.

Mezâk-ı şi'ri şâirân ururlar rişte-i câne
Ki zarf-ı meydir her harfi düzülmüş rûy-i cânâne[1983]

3.2.135. Devlet

Devlet, bir hükümet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi topluluk olarak tanımlanmıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ise, saadet, zenginlik, baht, talih, kut, mutluluk, ululuk, yüksek mevki gibi anlamlarda kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, aşk pazarının kurulması, devlet olarak ifade edilmiş, ve aşk pazarında nice merdânelerin bulunduğu belirtilmiştir. Aşk pazarının kurulması uyanık gönüller için bir devlettir, zira onların alış verişi bu pazardadır. Onlar aşk alırlar, aşk ile alırlar, aşktaki hünerlerini sergilerler ve saadete ererler.

Ne devletdir bâzâr-ı aşk kurulmuş
Bu bâzârda yine merdâneler var[1984]

Devlet-i dâreyn, tamlamasıyla işaret edilen ise, dünyâ ve âhiret saadetidir. Lutfî Efendi, iki cihan devletinin Mevlâ'nın sevgisi olduğunu ve ellerinden tutup yardım edenin ancak yüce yaratıcı olduğunu ifade etmektedir. O, kulunu kollayıp gözeten, düştüğünde elinden tutup kaldıran, dertlerine dermân bahşeden yüce bir yaratıcıdır. Beyitte, kul için, iki cihan devleti de ancak böyle yüce ve sevgi dolu bir yaratıcının muhabbetinde bulunmaktadır denilmiştir.

Devlet-i dâreyn ancak hubb-i Mevlâ'dır bize
Kim olur dest-gîrimiz Âferîn'den mâadâ[1985]

Sabrın devletinden bahsedilen beyitte ise, gönül nûru sakın zamanın kederlerinden endişelenme, yüce divan kurulup, herkesin hesabı görüldüğünde sabrının devletini görürsün denilmektedir. Yaşadığı sıkıntılara

[1983] s. 498, ş. 583, b. 1.
[1984] s. 249, ş. 220, b. 1.
[1985] s. 87, ş. 1, b. 2.

sabretmeyi bilen kul, ilahi divanda hesaplar görülürken, bu sabrın mükafatını alacak ve belki de bu sabır onun kurtuluşuna vesile olacaktır. Beyit, ilâhî hesap sonrası her bir kul layık olduğu yere doğru yöneltilecek, sabırlı kul, bu sabrının ecrini iyi tarafa yöneltilerek, ki bu onun için devlettir, yaşayacaktır şeklinde de anlaşılabilir.

Sakın endîşe kılma nûr-i dil ekdâr-ı ezmândan
Görürsün devlet-i sabrı hele âlî dîvân olsun[1986]

İdeal devletin tanımının yapıldığı beyitte ise, devlet dünyada da âhirette de seni mutlu huzurlu kılan şeydir denilmekte ve Hakk'ın feyzi ve muhabbetin nûru seni misk yağdıran bir hale getirsin diye dua edilmektedir. Dolayısıyla, dünya ve âhirette insanları saadete sevkeden ve sevkedecek olan şeyler kul için devlettir. Bunun dışında, zahiren devlet gibi görünen, mevki, ünvan, zenginlik, güzellik vb. maddi unsurlar Allah'ın rızasına yönelik işletilmediği sürece, âhirette devlet değil külfettir. Ayet ve hadislerde bu konuda, kul, Allah'ın kendisine lutfettiği mevkisini haksız işlerde kullanıyor ve hak etmeyenlere çıkar sağlıyorsa, ünvanını gösteriş ve insanları ezmek, küçük görmek için kullanıyorsa, zenginliğini harama harcıyor veya cimrilik yapıp Allah rızası için harcayamıyorsa, güzelliğini Allah'ın yasakladığı şekilde kullanıyor veya teşhir ediyorsa bu maddi unsurlar kendisi için devlet değil, eziyet olarak geri dönecek denilmektedir.

Devlet oldur dâreyinde bahtiyâr etsün seni
Feyz-i Hak nûr-i muhabbet müşg-bâr etsün seni[1987]

3.2.136. Felek

Felek, kelime olarak, gökyüzü, semâ anlamlarında kullanılmaktadır. Felek kelimesi bu anlamının dışında, talih, baht, kader anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu anlamıyla genelde bahtın, talihin kötülüğünden şikayet içerir ve bu kötülük feleğe yüklenerek, başa gelenler onun suçu olarak lanse edilir. Dolayısıyla bu noktada, meydana gelen olayların failiyle ilgili

1986 s. 393, ş. 432, b. 3.
1987 s. 548, ş. 655, b. 1.

ciddi bir sıkıntı doğmaktadır ve kelam konularının çok tartışılanlarından biri olan külli irade ve cüzi irade kavramları devreye girmektedir. Fakat ehl-i sünnetin bu konudaki tavrı ve kabulü nettir. Onlara göre, Fail-i mutlak, külli irade sahibi Allah olmakla birlikte, insan da cüzi iradesiyle kendi fiillerinden sorumludur. Bundan dolayı, yaşananları feleğe mal ederek, felekten şikayet dînî ve tasavvufî açıdan hatalı bulunmuştur. Ayrıca, mutasavvıflarda ve tasavvufî gelenekte felekten şikâyet alışılmış bir durum değildir. Eserdeki şiirler bu çerçevede değerlendirildiğinde feleğin suçlandığı şiirlere rastlanmaktadır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, felekle ilgili müstakil şiir bulunmakta, ayrıca, çeşitli şiirlerinde de felek kavramına yer verilmektedir. Bunlardan bir kısmında felek kavramı teknik terim olarak kullanılmakta ve nüh-felek ifadesiyle gezegenler kastedilmektedir. Bir diğer kısımda ise, ilave kavramlarla yeni terkipler ve anlamlar oluşturulmuştur. Efe Hazretleri'nin, mutasavvıfların rağbet etmedikleri ve tasavvuf geleneğinde hoş görülmeyen, bazı olumsuz durumlardan feleği suçlama, yoluna neden başvurduğu ile ilgili çeşitli yorumlar yapılabilir, fakat bunların ne kadar isabetli olacağı bilinemez. Takdir edilir ki, Lutfî Efendi, çok sıkıntılı bir dönemde yaşamış ve bir devletin yıkılıp, yerine yeni bir devletin kuruluşuna şahid olmuştur. Yeni gelen eskiden hiçbir kalıntı bırakmak istememiş, dolayısıyla insanların hayatını kökten etkileyecek değişiklikler yapılmıştır. Böyle bir dönemde insanlar başlarına gelen durumları neye atfedeceklerini bilememiş, her biri kendi inancına, hayat felsefesine, anlayışına göre çeşitli atıflarda bulunmuştur. Efe Hazretleri de, bazı ifadelerin bile suç sayıldığı dönemlerde, kimseleri suçlayamamış, kimselere derdini anlatamamış, taşan duygularını ve kimseye yöneltemediği hislerini feleğe yöneltip, ona çatmıştır denilebilir. Yoksa, Lutfî Efendi, meydana gelen durumları hakikaten felekten bildiği için bu ifadeleri kullanmamış, onu bir sembol olarak kullanmıştır. Konuyla ilgili örneklere öncelikle felekle ilgili müstakil şiirin beyitleri alınarak başlanmış, sonrakilerde ise, farklı kullanımlara yönelik örneklere yer verilmiştir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, Lutfî Efendi, feleğe, söyle zulüm devrinde kimi sevince gark ettin, onları kıymet vererek ve nazlayarak besledin,

benimse vârımı berbâd eyledin veya binbir nazla beslediğim varımı mahvettin demektedir.

Cevr devrinde felek söyle kimi şâd eyledin
İzz ü nazla besleyüp vârımı berbâd eyledin[1988]

Bitimsiz fitne yayıp, zamanı kan denizi ve azgınlık nehri haline getiren sen, Hüsrev, Cemşîd gibi nice saltanat sahiplerinin tâc u tahtlarını, saltanatlarını berbâd eyledin denilerek, feleğin sürekli bir faaliyet içerisinde olduğuna işaret edilmektedir.

Bahr-i kan enhâr-ı tuğyân fitne-güster zî-zevâl
Nice Husrev Cemşîd'in tâcını berbâd eyledin[1989]

Bu beyitlerdeki felek kavramı incelendiğinde zamandan bahsedildiği hissedilmektedir. Zamanın geçmesiyle insanlarda ve toplumda meydana gelen değişiklikler, insanların yeni gelenlerle yer değiştirmesi, gençlerin yaşlılığa doğru ilerlemesi, ve kabre adım atması veya zaman içerisinde hallerindeki olumsuz değişiklik zamana, dolayısıyla feleğe mâl edilmiş ve felek, gaddar sıfatıyla anılmıştır. Beyitte, gülbahçesindeki taze güller gibi olan gül yüzleri soldurdun gaddar felek, âlemde Haccâc'ı unutturacak bir isim sahibi oldun, denilerek feleğin zulmünün Haccâc'ın zulmünü geçtiği anlatılmak istenmiştir.

Gül-gülistân yüzleri soldurdun ey gaddâr felek
Haccâc'ı mefkûd eder âlemde bir âd eyledin[1990]

Feleğin, şah, kul ayırt etmediğinin anlatıldığı beyitte ise, şahın da kulların da onun darbı altında olduğu ifade edilerek, ona, gözü nemli hangi yetime adalet gösterip, yardım ettin diye sorulmaktadır. O, ne gözü yaşlı yetimlere ne de şahlara ve kullara, hiç kimseye, merhamet göstermemekte, herkese aynı acımasızlıkla muamele etmektedir. Efe Hazretleri de bu durumu sıradaki örnek beyitte dile getirmiştir.

[1988] s. 426, ş. 481, b. 1.
[1989] s. 426, ş. 481, b. 2.
[1990] s. 426, ş. 481, b. 3.

Şah gedâ feryâd ederler zîr-i darbında senin
Kangı çeşm-i nem yetîme sen de bir dâd eyledin[1991]

Erkek arslanlar senin kahır elinde, titrer hale geldiler ve sen hayırlı olanları altüst edip, şerli olanlara ise yardımcı oldun denilerek, feleğin genel karakteristiği ortaya konmak istenmiştir. Ona göre felek yapı olarak kötü ve olumsuzdur. Mayası bu şekilde olduğu için de ondan hayır sâdır olmamaktadır.

Şîr-nerler dest-i kahrında olur lerzân bugün
Ahyârı zîr u zeber eşrâre imdâd eyledin[1992]

Lutfî Efendi, sonunda çaresiz kaldığını hissetmiş ve ecel câmını yudumlamaktan daha iyi bir çaresinin kalmadığını ifade etmiştir. Bunun gerekçesi olarak da göğsünün başındaki tahtı, hileci ve namussuzlara kaptırmasını göstermiştir. Zira göğüste olduğu varsayılan gönül tahtı na-ehil insanlara kaptırılınca ecel câmından daha iyi bir dermân düşünülmemiştir.

Lutfiyâ câm-ı ecelden özge dermân kalmadı
Câlis-i ser-sadrımız çünki haram-zâd eyledin[1993]

Konuyla ilgili farklı örneklerde ise, felek kavramının diğer anlamları da kullanılmıştır. Sıradaki örnek bir na'ttan alınmıştır ve dokuz felek ifadesiyle hem dokuz kat gökyüzü hem de gezegenler kastedilmiştir. Hz. Peygamber için, Allah'ın âşıklar defterinin başına onu yazdığı söylenmiş ve onun şanının göğün katlarında ve gezegenlerde dağılmış olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber âlemlere rahmet olarak yaratılmış ve âlemler insanlığın ve kulluğun gereğini onunla tanımıştır. Onun örnek hali ve yaşantısı da dokuz göğü kaplamıştır. Bu beyitte ayrıca, mirac hadisesine de telmih yapılmıştır.

Seni ser-defter-i uşşâk edüp Hak
Dağılmış nüh-felekde şânın ey Dost[1994]

[1991] s. 426, ş. 481, b. 5.
[1992] s. 427, ş. 481, b. 6.
[1993] s. 427, ş. 481, b. 7.
[1994] s. 120, ş. 48, b. 3.

Bu örnekte ise, felek kavramı ile gezegenlere işaret edilmiştir. Onların Hakk'ı tesbih ederek döndüğü anlatılarak ayete de işaret edilmektedir. İslâm'ın şartlarının anlatıldığı şiirden alınan dörtlükte, gökte feleklerin, suda balıkların Allah'ı tevhid ettikleri ve dileklerin namaz ile kabul edildiği anlatılarak, İslâm'ın namazsız ve zekatsız olmayacağı vurgulanmıştır.

Hakk'ı tesbîh eder döner felekler
Tevhîd eder dâim suda semekler
Namaz ile kabul olur dilekler
Salâtsız zekatsız İslâm olur mu[1995]

Sıradaki örnek ise savaş yıllarını anlatmaktadır. Efe Hazretleri'nin yaşadığı yer ve dönem düşünülürse bu şiirin bütününde anlatılan zulmün birinci dünya savaşında Ermeniler tarafından Müslüman halka revâ görülen zulüm olduğu tahmini yapılabilir. Zira, Lutfî Efendi, ermeni zulmünün en yoğun yaşandığı yerlerden biri olan Erzurum'da yaşamış ve onlara karşı, oluşturduğu milis kuvvetiyle mücadele vermiştir. Dolayısıyla onun anlattığı zulmün ermeni zulmü olma olasılığı yüksektir. Buradaki felek kavramı ise, gezegenler anlamına gelmektedir. İnsanlar öyle şiddetli zulümlere maruz kalmışlardır ki, felekler bu zulüm karşısında ağlamışlar, melekler ise dua etmişlerdir, Gözyaşları bir okyanus gibi olmasına rağmen dilekler bir türlü kabul edilmemiştir. Lutfî Efendi, bu konudaki çaresizliğini bu şekilde mısralara dökmüştür.

Ağladılar felekler
Eyler dua melekler
Kabûl olmaz dilekler
Göz yaşı ummân oldu[1996]

Konuyla ilgili son örnekte ise, felek kelimesi çarh olarak kullanılmıştır. Lutfî Efendi, kendi şahsında muhataplarına hitab ederek, Lutfî, zamanın geçmesiyle meydana gelen durumlardan kederlenme, anadan babadan daha merhametli olan Allah sana yardımcı olur demektedir. Çarhın

---

[1995] s. 538, ş. 642, k. 3.
[1996] s. 573, ş. 686, k. 9.

rûzigârı ifadesi doğrudan kelime anlamıyla çarh dönerken meydana getirdiği hava akımına rüzgara karşılık gelmekte, mecaz anlamıyla ise, dünyanın dönmesi ve zamanın ilerlemesiyle ortaya çıkan olaylara ve durumlara işaret etmektedir.

Mükedder olma ey Lutfî bu çarhın rûzigârından
Anadan babadan erham olan Allah eder imdâd[1997]

3.2.137. Dört unsur

"Anâsır-ı erbaa "dört unsur" demek olup klasik felsefede toprak,su, hava ve ateşten ibarettir. İslâm felsefesindeki anâsır-ı erbaa anlayışı antik Yunan düşüncesinden gelmektedir. Antik Yunan'da antropomorfik tanrı inancı hakim olduğu için yaratma veya yoktan var olma fikri mevcut değildir. Bu sebeple Grekler'e göre tanrı kainatı yoktan var etmiş değildir; aksine o, kendisi gibi ezeli olan kainatın ilk maddesine sadece şekil verip onu düzene sokmuştur. İşte tanrı gibi ezeli olan bu ilk maddenin ne olduğu Grek düşüncesinin kuruluş döneminde çok tartışılmıştır. Arkhe diye ifade edilen bu ilk madde Thales'e göre su, Anaximenes'e göre hava, Herakleitos'a göre ateştir. Empedokles ise bunlardan her birini arkhe olarak kabul etmek yerine, toprakla birlikte dördünün kainatın ana maddesini teşkil ettiğini söylemiştir. Eflatun'un da dört unsur fikrini savunduğu bilinmektedir. Dört unsur teorisini sistemleştirerek tabiat bilimlerine hakim görüş haline getiren ise Aristo olmuştur. Kelâmî ve tasavvufî muhtevası içerisinde divan edebiyatında bir mazmun olarak kullanılan anâsır-ı erbaa, yüzyılımızın başına kadar yazılan İslam düşüncesine dair eserlerde sık sık görülmeye devam eder."[1998]

"Eski insanlar, Doğu'da ve Batı'da, insanların yaratılışlarına yaratıldıkları zaman dilimlerine, yaratılışlarındaki fiziksel özelliklere bakarak onların iç dünyalarını, ruhlarını anlamaya çalışmışlar, bunun için karakter tahlili enstitüleri kurmuş ilm-i kıyafet kitapları yazmışlardır. İnsanların sağlığını temin eden dört sıvı (ahlât-ı Erbaa) olduğunu (kan,balgam, safra,

[1997] s. 140, ş. 79, b. 7.
[1998] H. Bekir Karlığa, "*Anâsır-ı Erbaa*", *DİA, s.149-151.*

sevda) ve bunların da dört elementle ilişkide bulunduğunu (su=balgam, ateş=safra, toprak= sevda ve hava=kan) söyleyen kuram daha geçtiğimiz yüzyıla gelene kadar bilimin en ilgi çekici araştırma alanlarından ve tıp ilminin de temel direği sayılıyordu. Sözün kısası şu ki, anasır-ı Erbaa bütün ilk ve ortaçağ boyunca hayatın her alanını çok derinden etkilemişti."[1999] *Daha sonra bilimsel gelişmeler sonrasında ise dört elementle ilgili teorilerin geçerliliği kalmamıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinden alınan örnekte ise eski teorinin izlerine rastlanmaktadır. Konuyla ilgili örnekte, dört unsurun insanın ruh sağlığı üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Dörtlükte, insanlar, bazen hüzünlenir bazen sevinir, bazen toprak bazen rüzgar olur ve bunlar dört unsur ünvanıyla yad olur denilmiştir. Bâd kelimesiyle, hava unsuru hareketlendiğinde rüzgar denildiğine işaret edilmiştir ki Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Marifetnâme isimli eserinde dört unsuru detaylarıyla işlerken buna değinmiştir*[2000]*. Ayrıca bu dört unsurla ilgili başlıkların her birinde, onun insan tabiatı üzerindeki etkisine değinilmiştir ki, burada belirtilen hüzün ve sevinç ifadelerinin de bundan kinaye olduğu söylenebilir.*

Gâhî mahzûn olur gâhî şâd olur
Gâhî türâb olur gâhî bâd olur
Çâr-ı unsur unvânıyla yâd olur
Düşmüş adüv gavgâsına efendim[2001]

3.2.138. Dâm

Dâm, tuzak, ağ anlamlarına gelmektedir. Avı yakalamak için farklı malzemelerle ve tekniklerle çeşitli şekillerde hazırlanır. Bu kavram, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde genelde çeşitli kelimelerle terkip yapılarak kullanılmıştır. Gönül bir kuş, güzellerin sevdâsı ise tuzaktır ve bu kuş tuzağa büyük bir istekle koşmaktadır. Konuyla ilgili verilen örnekte de put yüzlü güzellerin sevdâsı belâ tuzağıdır, o güzel, yokluk deryâsında sırlara bürünmüş

[1999] İskender Pala, *Dört Güzeller Toprak Su Hava Ateş, Kapı Yay., İstanbul-2008, s. 14-15.*
[2000] Erzurumlu İbrahim Hakkı, *marifetname, c. 3, s. 42.*
[2001] s. 346, ş. 362, k. 3.

denilerek bunun nasıl bir tuzak olduğu açıklanmaktadır. Güzellerin sevdâsı belâ tuzağıdır, çünkü bu sevdâ vuslatı pek mümkün olmayan bir sevdâdır ve buna kapılanın arzusu, yokluk denizinde sırlar içerisinde gizlenmiş güzele ulaşmaktır ki, bu arzunun gerçekleşmesi pek mümkün görünmemektedir. Vuslata ulaşmanın yolu, fenâfillahtır ki yokluk denizinde bir katre olunarak varlıkla bütünleşilebilir, mutlak varlığa ulaşmak için gölge varlığın eritilmesi gerekir ki, bu noktada güzelin sırları âşığa âşikar olur.

Sevdâ-yı sanem-rûler ise dâm-ı belâdır
Deryâ-yı ademde o sanem râze bürünmüş[2002]

3.2.139. Şebnem-Katre-Derya-Umman

Şebnem çiğ tanesi, katre damla, deryâ deniz, umman ise okyanus anlamına gelmektedir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde en çok kullanılan kavramlardandır. Bu kavramlarla bir çok tamlama ve terkipler oluşturulmuş, çeşitli durumları ve kavramları karşılayacak yeni tabirler meydana getirilmiştir. Genelde, katre azlık, derya ve umman çokluk için kullanılmıştır. Konuyla ilgili örnekler incelendiğinde detaylar daha iyi görülecektir. İlk örnekte deryâ ve katre kavramları, biri çokluktan kinaye, diğeri ise azlığı ifade için bir arada kullanılmıştır. Lutfî Efendi, Mevlâ'nın kendisine ikrâmı olarak, kerem deryâsından bir katre ihsan olunmasını istemektedir. Ve O'nun kereminin genişliğini anlatmak için deryâ, kendisinin isteğinin azlığını anlatmak içinse bir katre kavramı kullanmıştır. Takdir edilir ki bir katre ile deryâya bir eksiklik gelmez. Beyitte asıl anlatılmak istenen ise, kul ne kadar çok şey isterse istesin bu istekler Allah'ın yüceliğinin ve mülkünün yanında çok küçüktür fikridir.

Deryâ-yı keremden n'ola bir katre-i ihsân
Lutfî kuluna eyleye ikrâmını Mevlâ[2003]

Diğer örnekte ise, âşığın âşık olduğu şeyden doymadığı ve hep daha fazlasını istediği anlatılmaktadır. Âşık öyle bir durumdadır ki, onu

[2002] s. 305, ş. 301, b. 3.
[2003] s. 95, ş. 9, b. 26.

denizlere daldırsan yine su ister, meyhânelere gittiğinde ise gül renkli aşk şarabından biraz daha ister. Onun derdi aşkıdır, gönlü yangın yeridir ve onu söndürmek için denizler yetmez, zira bu suyla sönen bir ateş değildir, bundan dolayı âşığa ne kadar su verilse o yine su ister. Meyhaneyle sembolleştirilen tekkeye gittiğinde ise, ilahi aşkın, peygamberin sembolü olan gül renkli ve gül kokulu şarabını ister.

Deryâlara daldırsa âşık yine âb ister
Meyhânelere varsa gül rengi şerâb ister[2004]

Gaflete, şehvete ve şöhrete tutulmuş olan şerli insan, Fir'avn'ın kavmi gibi denizi görünce inanır, denilerek Hz. Musa'nın dönemine telmih yapılmıştır. Fir'avn'ın özelliklerine sahip olan şerli insanlar Fir'avn'ın denizi gördüğündeki hali gibi son demlerinde inanırlar ki, bu şekildeki imanın sahibine fayda vermeyeceği ayetlerde belirtilmiştir.

Gaflet ü şehvet ü şöhret-gîr olan merd-i şerîr
Kavm-i Fir'avun gibi bahr-i göricek inanır[2005]

Konuyla ilgili diğer bir kullanım ise, zulmet, karanlık denizidir. Bu deniz milyonlarca insanı içine almış ve bir felaket seline dönüşmüştür.

Bahr-i zulmet gark edüp milyonlar ile âdemi
Bu felâket seylâbıdır nice bin dağlar gider [2006]

Diğer bir kullanımda, ilâhî inâyetin denizi tamlaması kurulmuştur. Dua mahiyetindeki bu beyitte, ilahi inayet denizinde temiz olasınız ve ma'nevî cennetlerde dört tarafınızda dört sadık dost olan dört halife olsun denilmektedir. Allah'ın inayet denizi uçsuz bucaksız ve hayale sığmayacak nimetlerle doludur ki, bunun en büyüğü O'nun huzuruna kötülüklerden ve günah kirinden temizlenmiş olarak çıkıp rızâsına ermektir. Efe Hazretleri, ma'nevi âlemde dört tarafında dört can dost olsun diyerek onlarla kuşatılmış olunmasını arzu etmekte ve muhataplarına çok anlamlı bir dua yapmaktadır.

[2004] s. 184, ş. 126, b. 1.
[2005] s. 258, ş. 234, b. 3.
[2006] s. 232, ş. 195, b. 4.

Mutahher olasız bahr-i inayet-i İlâhî'de
Cinân-ı ma'nevîde çâr-civârız Çâr-i yâr olsun[2007]

Hz. Peygamber'in medhine yazılan şiirlerden birinde ise, onun derûnunun ledünnî ilmin mektebi olduğu, ahyârın ise, Hz. Peygamber'in okyanus gibi ilminden bir damla istedikleri anlatılmaktadır. Zira onun vahye mazhar olmuş derunundaki ledünni ilminden bir damla bile onlar için çok büyük bir lütuftur. Okyanus ve damla kelimeleri bu örnekte de çok ve onun en küçük parçası sayılabilecek az kavramlarını anlatmak için kullanılmıştır.

Mekteb-i ilm-i ledünnîdir derûnun nûr-i Hak
Katre-i ummân-ı ilmin ister ahyârın senin[2008]

Bir diğer örnekte ise, deryânın yanması anlatılmıştır. Beyitte, cân, gecemin mumu pervânelerini istemekte ve feryâdım denizi yakmaktadır, bunları güller saçan sevgilime var söyle denilmekte ve denizin yanması ifadesiyle âhın şiddeti anlatılmaktadır. Ma'şuk bir taraftan aşkının mumunda yanan âşıklar görmek istemektedir diğer taraftan ise kendisinin âhları denizleri yakacak kadar şiddetlidir ve kendiside güller yağdıran bir sevgiye meftundur.

Şem'a-i şebim cânâ pervâneleri ister
Deryâyı yakar zârım gül-bârıma var söyle[2009]

Gül yaprağı seher vakti şebnem ile hayat bulur, olgunca yaşayışın bana mağara arkadaşı oldu denilerek, iki mısra arasında ilgi kurulmuştur. Beyitte, şebnem, seher vaktinde nasıl ki gül yapraklarına hayat veriyorsa, senin olgun davranışlarınla da ben hayata tutunuyorum onlar bana mağara arkadaşı oluyor denilmektedir.

Berg-i gül şebnem ile hayât bulur vakt-i seher
Resm-i âdâb-ı kemâlin yâr-ı gâr oldu bene[2010]

[2007] s. 399, ş. 442, b. 2.
[2008] s. 414, ş. 463, b. 3.
[2009] s. 447, ş. 511, b. 4.
[2010] s. 451, ş. 517, b. 4.

Âlemin huzuru bozuldu daha düzelmez, hâşâ ki zehir deryâsında hayat olur mu denilmekte ve iki mısra arasında bu açıdan benzetme yapılmaktadır. Zehir denizinde hayat olmadığı gibi, bozulmada da düzelme olmaz.

Âsâyiş-i âlem bozulup dahî düzelmez
Hayât mı ola hâşâ ki deryâ-yı zeherde[2011]

Kâbe'deki durumun tasvir edildiği beyitte, niyaz bahri tamlamasıyla orada insanların Allah'a yakarışları anlatılmaktadır. Beyitte, kadın,erkek, bebek, çocuk hepsi Allah'a yakarışın denizine gark olmuşlar, gözlerinden yaş akar ve bazıları o esnada cân verir denilerek Kâbe'den belki de hac mevsiminden bir görüntü anlatılmıştır.

Nisâ ricâl sabî sıbyân niyâz bahrine gark olmuş
Akar gözlerinin yaşı vereler cân o esnâda[2012]

Dua mahiyetindeki bir başka örnekte ise, âlemlerin sığınağı bize merhamet eyle, padişahlar padişahı bize kerem kıl, zira senin gazabın kerem denizinden sadece bir damladır denilmekte ve O'na hamd edilerek dörtlüğe son verilmektedir. Bahr ve katre kavramlarıyla, O'nun kereminin büyüklüğünün yanında gazabının azlığı belirtilerek Allah'ın kullarına ne kadar merhametli olduğuna dikkat çekilmiştir.

Bize rahm eyle âlemler penâhi
Kerem kıl padişâhlar padişâhı
Gazabın katredir bahr-i keremden
Sana binlerce hamd olsun İlâhî[2013]

Rızık ve nasip konusunun anlatıldığı beyitte ise, dünyada ne kadar çok servet toplarsan topla ancak nasibini yersin, denize dahi düşsen sana ayrılandan fazla bir yudum su yok denilerek bu konudaki sınır anlaşılır şekilde örneklendirilmiştir.

[2011] s. 480, ş. 554, b. 4.
[2012] s. 468, ş. 538, b. 8.
[2013] s. 523, ş. 620, k. 1.

Bahre düşsen taksîminden fazla bir yudum su yok
Her ne kadar cem' edersen dünyâda çok serveti[2014]

Hayat nehri tamlaması ise, âhiretteki diriliş ve hesabın anlatıldığı kısımda kullanılmıştır. Mü'minlerin cennete gitmeden önce hayat nehri denilen özel bir nehirde yıkanıp, nur yüzlü kimseler haline gelip sonra cennete gittikleri anlatılmaktadır. Allah'ın ezeli lütfunun ve rahmetinin sonucu inananlar cennetin kapısının yolunu tutarlar ve bu yolda Hakk'ın hikmeti olan hayat nehrinde yıkanarak gayet nurani yüzlere sahip olurlar ve cennete girmeye hazır hale gelirler.

Kerîm ü Kadîm'in lutf u rahmeti
Dutarlar tarîk-ı bâb-ı cenneti
Bir nehr-i hayâtda Hakk'ın hikmeti
Çimerler olurlar gayet nûrânî[2015]

3.2.140. Mihr-Mâh-Encüm

Mihr güneş, mâh ay, encüm ise yıldız anlamına gelmektedir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde bu kavramlar sıkça kullanılmıştır. Diğer kavramlarda da olduğu gibi bunlar zaman zaman tek olarak zaman zaman da tamlamalarla kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte Hz. Peygamber medhedilirken, güneş ay ve yıldızlar senin mumunun aydınlığıdır, Mevlâ senin nûrunla Arş u ferşi baştan aşağı nûr eylemiştir denilmektedir. Bu beyitte Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğinin buyurulduğu ayete telmih bulunmaktadır. Hz. Peygamber manevi nûruyla âlemleri aydınlatmıştır ve kainatın en büyük ışık kaynakları ışıklarını ona borçludurlar.

Senin şem'in zıyâsıdır bu mihr ü mâh ü encümler
Senin nûrunla Arş u ferşi pür-nûr eyleyen Mevlâ[2016]

Ay, güneş, yıldız ve yedi gezegenin bir arada kullanıldığı örnekte, zamanın serveri seher yıldızı mı, dönemin güzeli güneş mi yoksa ay mı

[2014] s. 583, ş. 700, b. 4.
[2015] s. 649, ş. Kıyâmet Destânı, k. 76.
[2016] s. 103, ş. 20, b. 6.

dır ki, yedi gezegen onu seyrettiğinde gözlerine şeref bahşeyledi denilerek, onun seyriyle gezegenlerin şereflendiği söylenmiştir. Dönemin mürşidinin benzetildiği unsurlara dikkat edilecek olursa, güneş gündüzün aydınlık kaynağıdır, ay gecenin kandilidir, seher yıldızı ise gecenin gündüze bağlandığı noktanın adını almış parlak ve yön bulmaya da yarayan yıldızdır ki, bunların hepsinin doğru istikametin belirlenmesi konusunda önemli fonksiyon icra ettiği söylenebilir. Yapılan benzetme bu açıdan da anlamlıdır.

Encüm-i seher mi server-i zemân
Yâ şems ü kamer mi âfet-i devrân
Seb'a-i seyyâre edende seyrân
Gözlerine bahşeyledi şerâfet[2017]

Âdem, insanoğlu, kendi hikmetini bilse büyük nüshadır. Onun gönül feleğinde her dem taze olan mâhı gizlidir denilmekte ve insanın gönlünün dipsiz uzay boşluğu gibi olduğuna işaret edilerek buradaki mâhın her zaman dolunay olduğu ifade edilmektedir. İnsan ile kainat benzetildiği için insanın gönlünün enginliği de uzaya ve onun derinliklerine benzetilmiştir.

Nüsha-i kübrâdır âdem bilse eğer hikmetin
Eflâk-i gönlünde her dem tâze mâhı gizlidir[2018]

Bir diğer örnekte ise, güneşin batmasıyla, fecrin sökmesi tezat örneği olarak bir arada verilmiş, zikir halkasının tasvir edildiği mısrada ise yıldızların pervâneler gibi döndüğü anlatılmıştır. Lutfî Efendi, kalbine incû ektiğini gözyaşlarını içine akıttığını, bunun üzerine ise, hikmet yağmurları döküp onlardan hikmet incileri oluşturduğunu anlatmaktadır. Bu inciler oluştuğunda onun hayata bakışı değişmekte ve bir taraftan güneş batarken diğer taraftan, fecrin sökmeye başladığını fark edebilmektedir. Ayrıca hikmetle baktığında yıldızların âşık pervâneler gibi döndüğünü görmekte ve Allah'ın yüceliğini bir kez daha idrak etmektedir.

[2017] s. 126, ş. 57, k. 2.
[2018] s. 173, ş. 109, b. 5.

Lutfî kalbe incû eker
Emtâr-ı hikmeti döker
Güneş gurûb fecir söker
Yıldızlar pervâne döner[2019]

Güneşin bir özelliği de gizlenemez olmasıdır. Sıradaki örnekte, ârifâne bir nazarla bakıldığında cihanın Hakk'ın aynası olduğunun görüleceği ve eşyânın hikmet gözüyle bakana güneş misali açık bir şekilde vahdet sırrını bağışladığı anlatılmaktadır. Bir şeyin güneş gibi görünmesi onu gizlemenin mümkün olmadığını anlatmak için kullanılır.

Ârifâne kıl nazar mir'ât-ı Hak'dır bu cihân
Sırr-ı vahdet bahş eder eşyâ sana hurşîd-vâr[2020]

Güneşin bir başka özelliği de, insanların büyük kıymet atfettikleri bir maden olan altın renginde olmasıdır. Sıradaki örnekte onun bu özelliğine değinilmiştir. Dörtlükte, muhabbet nehrinden gelişme kuvvetini almış, sabâ rüzgârı gibi her tarafı gezmiş ve devletin sembolü olan hümâ kuşunu görmüş, kalbi cihanı gösteren bir ayna olmuş ve o kalbinde cihanı seyretmiş ve âlemde güneş gibi altın ayar olmuş denilmektedir. Son mısrada ayrıca, güneş âlem için ne ise ne kadar kıymetliyse ve altın ayarında ise bunun kıymeti de aynıdır denilmek istenmiştir.

Nehr-i muhabbetden almış nemâyı
Sabâ gibi gezmiş görmüş hümâyı
Kalbinde seyretmiş cihân-nümâyı
Güneş-veş âlemde zer-ayâr olmuş[2021]

Bu örnekte ise, güneş ve kamer kavramları birlikte kullanılmıştır. Güneş kavramı yine gizlenemez şekilde görünür olma anlamında kullanılmış, kamer ise iç temizliğinin sembolü olarak kullanılmıştır. Dörtlükte, cemâlinin nûru kalbe ışık salmış, ilmi ve kemâli güneş gibi parlamış ve kamer gibi kalbini temizleyip, zevâli olmayan bâkî bir devlet bulmuş

[2019] s. 262, ş. 237, k. 15.
[2020] s. 270, ş. 250, b. 6.
[2021] s. 295, ş. 285, k. 4.

denilmektedir. Dolunay halindeki ay nasıl parlak görünüp aydınlık saçıyorsa onun kalbi de aynı şekilde temiz ve parlak olmuştur.

Pertev salmış kalbe nûr-i cemâli
Güneş-veş parlamış ilm-i kemâli
Bâkî devlet bulmuş yoktur zevâli
Kamer gibi kalbin mutahher etmiş[2022]

Hz. Peygamber'in medhedildiği bir diğer örnekte ise, ey Resûl, güneş ve ay senin cemâlinin nûrunun bir zerresidir, yıldızlar ise senin beninin etrafını Beytullah misali tavaf etmektedirler denilmektedir. Güneş ve ay senin aşkınla ışık vermektedirler, yıldızlar senin vahdeti temsil eden ve koyu rengiyle Beytullah'ı andıran benini tavaf etmektedirler.

Mihr ü mâh bir zerresidir nûr-i cemâlin yâ Resûl
Bu nücûm eyler tavaf hep hatt-ı hâlin yâ Resûl[2023]

Sıradaki örnekte ise, izzet güneşi tamlaması kullanılmıştır. Kanâatın iffet ve ismet olduğu, sadâkatın ise, izzet güneşi olduğu belirtilmiş ve bahtsızlar güruhundan olanların siyah yüzlü olarak âhirete gidecekleri ifade edilmiştir. İzzet kavramı, kıymet, ululuk, kudret, hürmet vb. kavramları içerisinde barındırır. Dolayısıyla izzet güneşi bütün bunları içerisinde bulunduran bir kavram olması dolayısıyla sadâkat kavramının ne kadar önemli, aldatmanın ise bunun aksine ne kadar kötü olduğunu anlatması açısından son derece manidardır.

Kanâat iffet ü ismet sadâkat mihr-i izzetdir
Nihâyet rû-siyah gitdi olan ehl-i şekâvetden[2024]

Güneş ve yıldız kavramları bir başka beyitte ise, güneşin yanında yıldız görünür mü ve güneş bir perde ile bürünüp kapatılabilir mi denilerek, istifham sanatıyla, olmaz cevabıyla birlikte verilmiştir. Bunlar aynı zamanda herkes tarafından kabul gören nesnel gerçekliklerdir.

[2022] s. 301, ş. 295, k. 2.
[2023] s. 332, ş. 341, b. 1.
[2024] s. 377, ş. 406, b. 2.

Güneş yanında encüm görünür mü
Güneş bir perde ile bürünür mü[2025]

Son örnekte ise bir hadis-i şerif iktibas edilmiştir. İlk mısradaki iktibasta, ümmetimin alimleri, hidayet yıldızlarıdır denilmekte, sonrasında ise, iman ashabının ruhu fedâdır, bu nûru görmeyenler ise, Hakk'tan ayrıdır denilerek, Müslümanların Hakk'a kurban olmaya gittiği anlatılmaktadır. Hidayet yıldızı tamlaması ile anlatılmak istenen onların, ümmetin yol göstericisi oldukları, onları Allah'ı tanımaya ve ona iyi bir kul olmaya kılavuzlayan rehberler olduklarıdır. Nasıl ki, yıldızlara bakılarak yön bulunuyorsa onlara bakılarak da manevi yön bulunur denilmek istenmiştir.

Ulemâ-yı ümmet necm-i hüdâdır
Ashâb-ı îmânın rûhu fedâdır
Bu nûru görmeyen Hak'dan cüdâdır
Ehl-i İslâm Hakk'a kurbâne gitdi[2026]

3.2.141. Vefâ

"*Vefâ, sözünde durma, sözünü yerine getirme,dostluğu devam ettirme, kafi gelme anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta, ruhu gaflet uykusundan uyandırmak, zihni dünya dağdağası ile meşgul etmemek, sözde samimi olmak, ruhun dürüstlük içinde bulunması vefa olarak isimlendirilir.*"[2027] *Vefâ kavramı tasavvufta, özellikle elest bezminde Allah'a verilen söze sadık kalmaya işaret etmektedir. Ayette de Allah (cc) kendisine verilen sözde vefâ gösterilmesini istemektedir*[2028]. *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de vefâlı olmak bilhassa da Allah'a verilen sözde vefâlı olmak son derece önemsenmiştir. Zira Allah'a verilen söz kullara verilen sözü de kapsamaktadır. Dolayısıyla Allah'a verdikleri sözlere hassasiyet gösteren kullar, kullara dikkatli söz verir verdikleri zaman da vefâlı olurlar denilebilir.*

[2025] s. 624, ş. Bitlis Ziyareti, b. 41.
[2026] s. 554, ş. 662, k. 4.
[2027] Uludağ, age, s. 562.
[2028] Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun! 2/40

Konuyla ilgili ilk örnekte de, dünyanın faniliği anlatılırken, onun vefasızlığından bahsedilmiştir. Gönüle dünyaya aldanmaması konusunda nasihat edilirken, onun ahdinde vefâsının, şerabında şifasının, visalinde ise safasının olmadığı anlatılmıştır. Dünya güzelliğiyle aldatıp, şifa yerine zehir sunan bir güzele benzetilmekte ve onun aldatıcılığına karşı tetikte olunulması gerektiğine işaret edilmektedir.

Ahdinde hiç vefâsı yok
Şerâbında şifâsı yok
Visâlinde safâsı yok
Gönül aldanma aldanma[2029]

Diğer bir örnekte ise, ezelden ebede kadar devam eden eski kanundan bahsedilmekte ve vefâ sahiplerinden va'd edilen şeye uyma davranışının beklendiği ifade edilmektedir. Beyitte özet olarak, vefâ sahipleri sözlerine sadıktır bu her zaman böyle olmuş ve olacak bir kuraldır denilmektedir.

Bu kânûn-i kadîmîdir ezelden tâ ebed cânâ
Ki va'deye vefâdârlık umarlar zü'l-vefâlardan[2030]

Dünyanın vefâsızlığının anlatıldığı bir diğer örnekte ise, vefâsızın vefası görülmemiş, ecel şerbetinin ise şifası yoktur, bu mihnet evinin safâsı olmaz, zira burası âhiret yurduna giden yol üstünde bir handır, bu sebepten buraya gelen gider ve konan göçer denilmektedir. Beyitte, dünyanın vefâsızlığı, kendisinde ebedi kalınacak görüntüsünü verdiği sonra ise terk edip ecel şerbetini içirip, kabir çukuruna attığı anlatılarak ifade edilmektedir.

Görülmemiş vefâsızın vefâsı
Ecel şerbetinin yoktur şifâsı
Bu dâr-ı mihnetin olmaz safâsı
Gelen gider konan göçer bu ilden[2031]

[2029] s. 486, ş. 564, k. 2.
[2030] s. 372, ş. 399, b. 5.
[2031] s. 380, ş. 412, k. 4.

3.2.142. Vâiz

Vâiz, dini öğütlerde bulunan ve genelde bu iş için özel görevli kimselere kullanılan bir terimdir. Edebiyatta genelde, dini inancı şekilden ibaret kalmış, inancını görüntüden kalbe indirememiş, olumsuz bir tip olarak kullanılır. O, insanlara dinle ilgili öğüt verir, fakat kendisi dinin özünün farkında değildir ki, şair bu olumsuz tiplemeyi hep karşısına alır, kendisi ise, bunun karşısında olumlu tip olarak sunulan rind tipine bürünür. Fakat Lutfî Efendi'de durum biraz farklıdır, onda vâize olumlu bir bakış da mevcuttur. Ona hitaben müstakil bir şiir kaleme almıştır. Bu şiirde ondan manevi âlemle, sevgiliyle ilgili haberler sormakta ve bunlara, doğru ve yerinde cevaplar vermesi konusunda ona imada bulunmaktadır.

Konuyla ilgili ilk örnekte, gel ey vaiz diye hafif alaylı ve dikkat çekici bir giriş yapılmakta ve vâizden cânânın cemâlinden haber söylemesi istenmekte ve kulluğun gayesinden ve kullukta olgunluğa nasıl ulaşıldığından bize haber söyle denilmektedir. Zira vaizin görevi dinle ilgili her konuda bilgi vermek, halkın bilemediği konularda onlara yardımcı olmak ve bir taraftan ilahi sevgiliden bahsederken, diğer taraftan da O'na kulluğun nasıl olacağını anlatmaktır.

Gel ey vâiz bugün cânân cemâlinden haber söyle
Ubûdiyyetde gâyâtın kemâlinden haber söyle[2032]

Şiirin devamında, gönülde muhabbet gülbahçesinin dersini oku ve ilâhî feyzin tatlı, saf suyundan haber ver denilmektedir. Efe Hazretleri gönül, muhabbet güllerinin ilahi feyzin kıymetli suyuyla büyütüldüğü mekandır diyerek, vaizden onun hallerinden haber vermesini istemektedir.

Gönülde gül gülistân-ı muhabbet dersini feth et
Füyûzât-ı İlâhî'nin zülâlinden haber söyle[2033]

Kalbin ortasındaki, insanın sırlarının özeti durumundaki süveydâyı açıklayarak anlat ve bu sayede gönlün bilinmezlerini çöz ve masiva ile bağlarını keserek masivadan koptuğunun, haberini söyle denilmektedir

[2032] s. 485, ş. 563, b. 1.
[2033] s. 485, ş. 563, b. 2.

vaize, zira onun görevi söylemektir, anlatmaktır. O süveydanın sırlarını açıklayabilir ve gönlün bilinmezlerini bildirebilirse bir çok insanın âhiret hayatı kurtulacak, dünya hayatı ise huzura kavuşacaktır.

Süveydâ metnini şerh et mu'ammâ-yı dili hallet
Sivâ akyâdını kat'et zevâlinden haber söyle[2034]

Diğer beyitte, cânânın huzuru, Mevlâ'nın tecelli yeridir, kalb bahçesinin ağacının yemişinden bana haber söyle denilmekte ve huzurda veya huzura yakın olma tavsiye edilmektedir. Kalb bahçesinin ağacının yemişini güzel büyüten insan dünyada ilahi neşvenin mutluluğunu hisseder, ahirette ise, bu mutluluk yemişinin aslına ulaşır.

Tecellî-gâh-ı Mevlâ bâr-gâh-ı hazret-i cânân
Şecer-i ravza-i kalbin nevâlinden haber söyle[2035]

"*Serây-ı lî-meallah ifadesi, ile bir hadise işaret edilmekte ve onun bir bölümü iktibas edilmektedir. Bu ibarenin, lî-meallah kısmı "benim Allah ile" anlamına gelmektedir. Hadisin tamamı ise, "benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir."*[2036] *Şeklindedir. İşte bu anlara işaret edilen beyitte, Allah ile bu zamanların geçirildiği sarayda cânânın cemâlinin cimini gören mestin maddeye kayıtsızlığından haber söyle denilmektedir. Zira ilahi sevgilinin güzelliğinden bir parça gören âşık mest olup hayran gezer ve maddeye karşı tamamen kayıtsız kalır, zira kendisinin hem-bezmi maddenin yaratıcısı olan Allah'tır.*

Serây-ı lî-meallahdan cemâl-i cîm-i cânânı
Gören peymâne meşrep lâ-übâlîden haber söyle[2037]

Mahlas beytinde ise, Lutfî, bu âlemde cân cennetinden güzeli var mı, vahdet kitabının sırrının manasından haber söyle denilerek şiire son verilmiştir. Cân cennetinde vahdet kitabı açılıp okunduğunda onun sırlarına

---

[2034] s. 485, ş. 563, b. 4.
[2035] s. 485, ş. 563, b. 5.
[2036] M. Yılmaz, age, s. 115.
[2037] s. 485, ş. 563, b. 6.

aşina olunduğunda daha bundan güzel bir zevk var mı diye sorulmakta ve olmadığı vurgulanmaktadır.

Bu âlem içre Lutfî cennet-i cândan güzel var mı
Kitâb-ı sırr-ı vahdetin meâlinden haber söyle[2038]

3.2.143. Âb-Su

Su, hayatın vazgeçilmez unsurlarının en başında yer almaktadır. O yaşamın temeli sayılan dört unsurdan biridir. Suyun insan hayatındaki vazgeçilmezliği ve imanın bir parçası olarak ifade edilen temizliğin onunla yapılıyor olması ona atfedilen önemin en büyük sebeplerindendir. Su hayatta kapladığı önemli yerle paralel olarak hayatın duygusal bir yansıması olan şiirde de önemli yer işgal eder. Bunun en güzel örneklerinden biri Fuzûlî'nin meşhur na'tı olan "su" kasidesidir. Lutfî Efendi'nin şiirleri arasında da su temalı müstakil şiir bulunmaktadır. Bunun dışında, su ve âb kavramları eserde çok sık kullanılan kavramlardır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, teşbih sanatının en etkileyici örnekleri su kavramı ve onunla oluşturulmuş terkiplerle yapılmıştır. "*Zira su tasavvufta, marifetin ve ilahi feyzin sembolüdür.*"[2039] *Bu bağlamda düşünüldüğünde eserdeki kullanım ağırlığı daha rahat anlaşılabilir. Su, dini açıdan düşünüldüğünde, ibadetlere hazırlık aşamasında ve ibadetin sağlığı açısından önemli yere sahiptir. Bu konunun belirtildiği eserlerden birinde şöyle tesbitlerde bulunulmuştur:*

"*Bir ibadet, sembolizmi bilinmeden icra edildiğinde metafiziksel niteliği saklı ve atıl kalır. Bu özellikle abdest ibadeti için doğrudur. Su namazın ayrılmaz parçası olan abdestin aracıdır; fakat haddi zatında sadece arıtıcı mutlak suyun sembolüdür(dönüştürülmüş mistiğin kalbine akan saf ruh pınarı ve hakiki manasıyla hayat pınarı.*"[2040]

Bütün bu bilgiler göz önüne alınarak Efe Hazretleri'nin şiirleri değerlendirildiğinde, suyun bu şiirlerle, şiirlerin de bu kavramla ne büyük anlam kazandığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili örneklere su ile ilgili olarak

[2038] s. 485, ş. 563, b. 7.
[2039] Uludağ, age, s. 11.
[2040] Bahtiyar, age, s. 59.

eserde bulunan müstakil şiir ile başlanacaktır. Lutfî Efendi bu şiirin ilk beytinde suyu örnek göstererek, ey göz nûru akar suyu seyret ki, o, yüzünü yere koyup yâr yoluna akmaya başladı denilmekte ve hüsn-i ta'lil, teşhis san'atlarıyla anlatıma farklı bir güzellik verilmektedir. Basiretle bakıldığında görülen manzarayı tarif ederken, akarsuyu seyret, yüzünü yere koydu ve yâr yoluna akmaya başladı denilmekte ve kainatta her şeyin bir amaç için koştuğu belirtilmektedir.

Ey nûr-i basar seyr edegör âb-ı revânı
Yüz yere koyup yâr yoluna oldu revânî[2041]

Suyun yatağının içerisindeki akışı tasvir edilirken, onun başını taştan taşa vurarak gittiği ve bu gidişin sonunda yüce dîvânı bulacağı anlatılmıştır. Dolayısıyla bu beyitten de anlaşıldığı gibi su ilahi sevgilinin dîvânına doğru akmakta ve O'na ulaşmaya çalışmaktadır.

Çağlar gidiyor başını taşdan taşa çalar
Elbette bulur git giderek âlî dîvânı[2042]

Diğer beyitte ise, o nehirler çölden çöle sahraları gezdi, aşikar görünecek şekilde an be an devr etti denilerek onun zikreder veya tavaf eder misali devrettiği ifade edilmekte ve yine onun yolda oluş amacı ifade edilmektedir.

Çölden çöle sahrâlara geşt etdi o enhâr
Devr etdi dem-â-dem o nehir göre ayânı[2043]

Mecnûn, muhabbet sahrasını gezinti yeri eyledi denilerek, su ve Mecnûn arasında ilgi kurulmuştur. Su, Mecnûn'dur ve Leylâ'sının peşindedir, muhabbet sahrasında devran ederek gezinirken Leylâ'yı görme anında iniltiyi, feryadı kopardı, zira, sevgiliyi görmeye tahammül onu arzulamak gibi değildir daha büyük güç ister. Su da bu gücün ihtiyacıyla feryad koparmıştır.

[2041] s. 589, ş. 707, b. 1.
[2042] s. 589, ş. 707, b. 2.
[2043] s. 589, ş. 707, b. 3.

Sahrâ-yı muhabbeti güzâr eyledi Mecnûn
Leylâ'yı göricek demi kopardı şivânı[2044]

Gönlü yanan âşık elbette pervâne gibi döner, cemâlin mumunun ateşine gizliden yandı denilerek âşığın durumu anlatılmakta dolayısıyla su her ne kadar ateş gibi görünmüyorsa da onun içerisinde ateşin elementlerinden gizli olduğu ifade edilmektedir. O görüntüde ateş gibi değilse de gizlide öyle bir âşıktır ki, cemâl mumunun ateşine yanmıştır ve içerisinde ateşten bir parça taşımaktadır.

Elbette döner pervâne-veş âşık-ı dil-sûz
Şem'a-i cemâl âteşine yandı nihânı[2045]

Bu şiirin son beytinde, hayret makamının özelliklerinden biri olan, kendini kuvvetsiz ve şaşkın hissetme hali anlatılmakta ve su, Lutfî gibi dört köşesi hayrette mi kalmış, böyle olduysa elbette onun kuvveti kesilmiş şaşkınlık içerisinde kalmıştır denilmektedir. Bu son beyitle su hayret makamına ulaşmış ve akıp giden su bir anda tutulmuş ve gücü kuvveti kesilmiştir. Bu hal geçici bir süre olduğunda bir ileri makama ulaşmak için hoş bir zaman dilimidir. Suyun da bu makama takılı kalmaya niyeti olmadığı bu dem ifadesinden anlaşılmaktadır. O bu dem takatsiz kalmıştır, oysa bir süre sonra eski kuvveti artarak geri gelecek ve o, yoluna devam edecektir.

Lutfî gibi çâr-kûşe-i hayretde mi kalmış
Elbette bu dem kalmadı kuvveti tüvânı[2046]

Eserin çeşitli yerlerindeki, konuyla ilgili şiirlerden alınan örneklerde ise değişik kullanımlar mevcuttur. Bunlardan birinde tevâzûnun önemi anlatılmakta ve, kim su gibi yüzünü yerlere sürerse insan olur ve yerdeki yüz sahibi daima ihsâna layık olur denilmektedir. Takdir edilir ki burada yere yüz sürme, insanlar için değil, Allah'ın huzurunda ve ona karşı yapılan bir şeydir ve en çok yapıldığı yer ise, namaz ibadetidir. Dolayısıyla namaz ibadetinin bir çok boyutu vardır ve bunlardan biri de tevâzûdur denilebilir.

[2044] s. 589, ş. 707, b. 4.
[2045] s. 589, ş. 707, b. 5.
[2046] s. 589, ş. 707, b. 6.

Su gibi yerlere yüzler kim sürer insân olur
Yerdeki yüz dâimâ şâyeste-i ihsân olur[2047]

Göze kara su inmesi ise görmeyi engelleyen olumsuz bir durumdur. İmân kulübesine sapkınlık ateşi düşünce, irfân gözüne de kara su inmiştir ve görmez olmuştur. İrfan îmânla birlikte bulunan bir unsurdur ki insan imandan uzak olunca, irfan gözlerine Hakk'ı görmeyi engelleyen kara su iner ve basireti bağlanır.

Düşdü âteş-i dalâl gülbe-i îmânımıza
Kara su indi meğer dîde-i irfânımıza[2048]

Âb-ı hayvân ise, ebedi hayat suyudur. Onu içenin ölümsüz olduğuna inanılır. İskender'in ve Hızır'ın karanlıklar ülkesinde aradığına, fakat İskender'e nasip olmayıp, Hızır'ın ise ondan içerek ölümsüz olduğuna inanılan bu su, âb-ı hayat da denilen âb-ı hayvândır. Dörtlükte, serverim benim ruhuma merhamet eyle, bu hasta gönlüm, yârin dîdârını ister, gönlüm zamanın rahatına ulaşmış, fakat o her şeyden geçip yârinin gül yüzünü görmek ister denilmektedir. Son mısrada ise, hasta, dertli olan elbette âb-ı hayvâne, ölümsüzlük suyuna bakar denilmektedir. Zira âb-ı hayvândan içen yenilenmekte ve sıkıntılarından kurtulmaktadır.

Yâr-i dîdâr ister bu haste gönlüm
Rahm eyle serverim rûh-i revâne
Râhat-ı zemânda peyveste gönlüm
Rencûr elbet bakar âb-ı hayvâne[2049]

Bir diğer kullanım ise, yüz suyudur ki, daha önce fakr başlığında da verilen örnekte, fakr içerisinde zenginlik bul ve cihanın malını önüne serseler bir damla yüz suyunu onlar için verme denilmektedir. Zira yüz suyunun dökülen her bir damlası insandan bir çok değer götürmektedir ve bir daha yerine konamamaktadır. İnsanlara yakaran insanlar yüz suyu dökmektedirler, istedikleri şeyi asıl mülk sahibinden isteseler belki de O,

[2047] s. 263, ş. 240, b. 1.
[2048] s. 489, ş. 571, b. 1.
[2049] s. 493, ş. 576, k. 1.

kapısına gittiklerini onun hizmetine verecek ve müşkülünü kolayca çözüverecektir.

Fakr içinde bul gınâ müstağnî ol merd-i şîr
Âb-ı rûyin katresin verme cihânın mâline[2050]

Âb-ı hidâyet, hidâyet suyu manevi susuzluğun çaresi olarak anlatılmaktadır. Beyitte, gönül gülü hidâyet suyundan nem alsa, ebedi saadetin bu mey ile mülde olduğunu görür denilmektedir. Gönül gülü hidâyet suyu ile sulanır ve gelişirse, ebedi mutluluğa doğru yola çıkar ve ona ulaşır.

Bu âb-ı hidâyetden nem ala gönül verdi
Seâdet-i sermedî bu mey ile mülde[2051]

Âb-ı hayvân tamlamasının kullanıldığı bir diğer beyitte ise, Ramazân'ın önemine işaret edilmiştir. Örnek beyitte, hidâyet güllerinin ölümsüzlük suyu Ramazân ayıdır, bu dinin gülbahçesinin gülleri bu ayda goncalar açar denilmektedir ki, gonca vahdetin sembolüdür. Daha önce pek çok kez değinildiği gibi, Ramazân ayında manevi yoğunluk diğer zamanlara göre daha fazladır ve insanlar manevi dağarcıklarını doldurmak için daha fazla ortama ve imkana sahiplerdir. Bundan dolayı Ramazân ayı hidayet gülleri için ölümsüzlük suyu olarak tanımlanmış ve bu ayda onu içerlerse, vahdet goncaları açacakları ve ebedi saadete ulaşacakları ifade edilmiştir.

Ramazân'dır hidâyet güllerinin âb-ı hayvânı
Açar gonceleri bu mâh bu dînin gül-gülistânı[2052]

3.2.144. Hâk

"*Hâk, toprak anlamındadır. Toprak da hayatın vazgeçilmezlerinden ve dört unsurdan biridir. Tasavvufta ise, sûfî toprağa benzetilmiştir. Ona her kötü ve çirkin şey atılır, ondan ise sadece gül ve çiçek biter. Bu alçakgönüllülük ve kalb-i selimi ifade eder. Benliğin bulunmaması durumu, teva-*

[2050] s. 460, ş. 527, b. 3.
[2051] s. 464, ş. 532, b. 2.
[2052] s. 579, ş. 694, b. 2.

zu, toprak gibi olmak hep olgunluğun tanımını verir."[2053] *Edebiyatta ise, sevgilinin ayağının tozu, kapısının eşiğinin toprağı vb. kullanımlar bulunmakta ve bunlara âşık tarafından özel önem atfedilmekte, bu toprak, âşığın gözüne kuvvet veren kıymetli bir sürme olarak nitelenmektedir. Konuyla ilgili örnekler incelendiğinde ise, hâk kavramının Efe Hazretleri'nin şiirlerinde değişik şekillerde kullanıldığı görülmektedir.*

Eserde sıkça kullanılan bir kavram olan hâk kavramıyla ilgili örneklerden ilkinde, ey kerem sahibi, kerimlerin huyu, lütuf ve ihsandır ve senin ayağının toprağından bir zerre benim için derde dermândır denilmektedir. Kerîmlerin huyu lütuf ve ihsan olduğuna göre, sen kerimsin senin de huyun lütuf ve ihsandır, dolayısıyla da senin ayağının toprağının bir zerresini bana ihsan edersin ve o bana dermân olur denilerek beyitte anlam bütünlüğü sağlanmıştır.

Ey kerem-şân lutf u ihsândır kerîmler pîşesi
Hâk-i pâyin zerresi her derde dermândır bana[2054]

Dua mahiyetindeki diğer örnekte ise, Lutfî yârin dergâhına kurban olsa ne olur, onu sevgilisinin ayağının toprağına sevinçli bir şekilde yetiştir denilerek, sevgilisinin ayağının dibinde kurban olmak istediği söylenmiştir.

Lutfî ola kurbân n'ola ol dergeh-i yâre
Hâk-i pây-i dildârına şâdâne yetiştir[2055]

Gönül güneşi, Celâl sahibi Allah'ın cemâlinin nûrunu görünce, yüzünü yerlere koymuş ve toprak içinde toprak olmuş, zira görünen Celâl isminden gelen bir cemâldir ki, onun karşısında dik durabilmek imkansızdır. Bundan dolayı gönül güneşi de yüzünü yerlere koyarak ve topraklara karışarak, O'na karşı acizliğini ifade etmek istemiştir.

Görünce şevkı şems-i dil cemâl-i zü'l-Celâlî'den
Yüzünü yerlere koymuş türâb-ender-türâb olmuş[2056]

[2053] Cebecioğlu, age, s. 311.
[2054] s. 97, ş. 11, b. 3.
[2055] s. 256, ş. 230, b. 5.
[2056] s. 299, ş. 291, b. 3.

Sıradaki örnekte ise, sevgilinin ayağının tozunun şifa dağıtan sürme olarak kabul edilmesi işlenmektedir. Beyitte, iklimde zamanın şahı başıma gölge saldı ve ben onun ayağının toprağından gözüm için bir toz tanesi gözlerim denilmiş ve bunu ne kadar önemsediği vurgulanmıştır. Saye salmak ise hükmü yönetimi ve koruması altına almak olarak anlaşılabilir. Sevgilisinin teba'sı olan âşık ise, sevgilisinin ayağının tozunu şifa diye, sürme olarak, gözüne çekmek istemektedir.

Sâye saldı başıma ol şâh-ı kişver-i zemân
Hâk-i pâyinden gözüme bir gubârı gözlerim[2057]

Diğer bir örnekte ise, yaradılış konusu gündeme alınmıştır. Beyitte, ayete telmih yapılarak, Allah (cc) bir avuç toprağı âdem şeklinde yaratamaz mı denilmekte ve Allah'ın mahşer gününde insanlara bedenlerini yeniden giydirerek bu konudaki kudretini açıkça göstereceği ifade edilmektedir. Zira konuyla ilgili ayette bu konuda bir meydan okuma mevcuttur[2058]. İnsanların yeniden dirilmeye, ahirete inanmadıkları ve ölüp toprak olduktan sonra mı diriltileceğiz diyerek dalga geçtikleri, ayette anlatıldıktan sonra, yoktan var edenin var olanı ikinci kez yapmaya gücü yetmeyecek mi diye sorularak Allah'ın bu konudaki tartışılmaz kudreti ilan edilmektedir.

Bir avuç toprağı âdem edemez mi Allah
Rûz-i mahşerde bize kudretini ede ayân[2059]

[2057] s. 347, ş. 365, b. 4.

[2058] Bir de onlar dediler ki: «Biz, bir kemik yığını olduğumuz ve ufalanıp toz olduğumuz vakit mi, gerçekten biz mi, yeni bir yaratılışla diriltileceğiz? 17/49. De ki: «İster taş olun, ister demir...» 17/50. «İsterse gönlünüzde büyüyen başka bir yaratık olun, (Muhakkak öldürülecek ve diriltileceksiniz.) «Onlar: «Bizi kim tekrar diriltecek?» diyecekler. De ki: «Sizi ilk defa yaratmış olan o kudret sahibi.» Sana başlarını sallayarak: «Ne zamandır bu.» diyecekler. De ki: «Yakın olması gerekir!» 17/51. Ey insanlar ! Eğer öldükten sonra dirilmekten şüphede iseniz, (bilin ki) ne olduğunuzu size açıklamak için şüphesiz biz sizi topraktan, sonra nutfeden (spermadan) sonra bir alekadan (embriodan) sonra yapısı belli belirsiz bir et parçasından yaratmışızdır. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkartırız, sonra sizi, olgunluk çağına erişmeniz için bırakırız. Bununla beraber kiminiz öldürülür, kiminiz de önceki bilgisinden sonra, hiçbir şey bilmemek üzere, ömrünün en fena zamanına ulaştırılır. Bir de yeryüzünü görürsün ki kupkurudur; fakat biz onun üzerine su indirdiğimiz zaman, harekete geçer, kabarır ve her güzel çiftten bitkiler bitirir22/5.

[2059] s. 384, ş. 417, b. 9.

Cânânla cân olmanın yolunun anlatıldığı beyitte ise, ayak altında toprak ol, yâr kapısında sabit ol ve elinde olanı onun yolunda feda kıl, işte o zaman cânân sana cân olur denilmektedir. Bu tavsiyelerden, tevâzu ve irade sahibi olmanın gerekliliği ve cömertliğin ve fedâkarlığın öneminin vurgulandığı anlaşılmaktadır.

Hâk ol kadem zîrinde sâbit ol yâr derinde
Elde vârın fedâ kıl cânân ola sana cân[2060]

Lutfî Efendi, perişan ve dağınık bir halde olduğunu ma'şukuna arzettikten sonra bu halinin dermanının onun ayakkabısının toprağı olduğunu söylemektedir. Ma'şukunun ayakkabısının toprağı, kıymette onun için benzersizdir. Ayakkabısının toprağının derdine derman olarak görülmesi, sevgilisinin kendisini ziyaret etmesinin âşığa bütün dertlerini unutturması olarak da düşünülebilir.

Lutfî'dir zâr u zebûn pejmürde-hâl miskîn garîb
Derdine dermândır ancak hâk-i ni'âlin senin[2061]

Lutfî Efendi, ma'şuğuna seslendiği bir başka örnekte ise, nâzlı civanım ruhum sana kurban olsun Lutfî'ye lutfet, senden başka kurtuluş kapım yok, dolayısıyla ayağının toprağını iftiharım, övüncüm olarak bana tahsis et demektedir. Âşık, ma'şukunun ayağının toprağına sahip olmakla iftihar etmektedir.

Lutfî'ye lutfet nâzlı civânım
Sana kurbân olsun rûh-i revânım
Senden gayri var mı dârü'l-emânım
Hâk-i pâyen hasr et iftihârımı[2062]

Hâk ile yeksân olmak ise, deyim olarak kullanılan bir ifadedir. Beyitte, dert sahibini felek yerle bir etmiş, sevdasına düştüğüm bu güzel beni arslana av eyler denilmektedir. Dolayısıyla da dert sahibi olduğunu

[2060] s. 378, ş. 407, b. 2.
[2061] s. 416, ş. 466, b. 7.
[2062] s. 541, ş. 645, k. 5.

belirtmektedir. Zira yerle bir olmakla, arslanlara av olmak neredeyse aynı görülmektedir.

Derd-mendânı felek hâk ile yeksân eylemiş
Sevdâsında bu sanem şîre şikâr eyler beni[2063]

3.2.145. Vecd

"*Vecd, kendinden geçecek derecede dalgınlık anlamına gelmektedir. Tasavvufta, sâlikin zorlaması istemesi olmadan kalbe gelen hâle vecd denir. Hakk'ın sırrına muttali olduğu zaman, ruhun ulaştığı huşûya denir. Bir başka tanıma göre vecd; zikrin tatlılığı hissedildiğinde, ruhun şevkin galebesine tahammülden âciz kalmasıdır.*"[2064] *"Bir başka yerde ise, genellikle hüznü gerektiren keder; aşk ve iştiyak sarhoşluğu içinde kendinden geçmek, yüksek heyecan anlamına gelen vecd, Hakk'tan gelen tecellilerle gerçekleşir. Yüksek bir coşku halidir. Vecd ilk kaynaklarda "fakd" ile birlikte kullanılmıştır. Vecd buluş, fakd kaybediştir. Bu iki halden biri gelince öbürü gider. Vecd genelde üç halde gerçekleşir. Tevâcüd, vecd, ve vücud. Tevâcüd, kulun gayret ve iktisabıyla, hattâ bazen kendini zorlayarak vecde ermeye çalışmasıdır. Tevâcüd, insanın kalbinde beliren kasveti izale için niyazlar ve ağlayıp sızlanmalarla vecde varmak için yapılan bir temrin, bir alıştırmadır. Vecd ise, Hakk'ın binbir tecellisini müşahede edebilen kimsenin muhabbet sonucu, içinin ferahlaması ve o halin verdiği zevk ile kendinden geçmesidir. Hakiki vecd, aşırı derecedeki Allah sevgisinden irade sağlamlığından ve Allah aşkından meydana gelir. Bu tür vecdde zorlama yoktur ve her an kendini gösterebilir. Tasavvuf edebiyatında vecdin ileri derecesi sayılan vücud, vecd halini idrakten sonra meydana gelir, Hakk'ı bularak beşeri sıfatların kaybolması demektir. Başlangıcı tavacüd, ortası vecd, nihayeti vücud lafzıyla ifade edilebilen bu haller, şöyle bir misalle anlatılmaktadır: "Tevâcüd deniz kıyısına varmak; vecd, denize girmek, vücud da denizde boğulmaktır."*[2065]

[2063] s. 560, ş. 670, b. 5.
[2064] Cebecioğlu, age, s. 750.
[2065] Yılmaz, age, s. 228-229.

Tasavvufun temel kavramlarından olan vecd kavramı, Efe Hazretleri'nin şiirlerinde çeşitli vesilelerle kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, muhabbet nâyı âşıkları vecde getirir ve muhabbet deryası onlara hayat olur denilerek, vecd halinin aynı zamanda muhabbet denizine dalmak gibi olduğu belirtilmiştir. Manevi bir enstrüman olan muhabbet nâyi, âşıkların gönüllerinde üflenmeye başlandığında onlar vecde gelerek muhabbet denizine dalıp orada hayat bulurlar.

Âşıkları vecde bırakır nây-ı muhabbet
Hayât ola âşıklara deryâ-yı muhabbet[2066]

Sâkî, bir şarap doldur ki, kadehler vecde gelsin, câmlar cilalansın ve etrafını aydınlatsın ki içip mest olanlar raksa başlasın denilen beyitte, mürşidin dervişlerin gönüllerine Allah aşkının feyzini akıtması ve bu aşkla vecde gelen dervişlerin raksa başlaması sembolize edilmiştir. Âşıklar Allah aşkıyla yanıp, bu yangını, vecd olarak dışarıya taşırmışlardır vecdin bedendeki yansıması ise raks olmuştur.

Bir bâde doldur sâkıyâ vecde gele peymâneler
Câmlar cilâ versin zıyâ raksa gele mestâneler[2067]

3.2.146. Ehl-i Belâ

Belâ kelimesi, gam, keder, musibet, âfet, cezâ, gayet zor iş, büyük gaile anlamlarında kullanılmaktadır. Ehl-i belâ ise, belâya mübtela olanlar için kullanılan bir tamlamadır. Belâ, normal şartlarda olumsuz bir durum gibi görünmektedir, fakat bu kul için bir fırsat ve imtihan vesilesidir, dolayısıyla kul bu durumu iyi değerlendirerek, belâ görünen durumu fırsata çevirebilir.

"Tasavvufta da, Hakk'ın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hallere gerçekte sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi, bu maksatla onu sıkıntıya sokması ve azap çektirmesi. Kulun Hakk'a yakınlığı, ondan gelen ezâ ve cefâlara samimi surette katlanması nisbetinde olur. Onun

[2066] s. 136, ş. 75, b. 1.
[2067] s. 173, ş. 110, b. 1.

için hadiste: "en şiddetli belâlara dûçâr olanlar peygamberlerdir, sonra da veliler" buyurulmuştur."[2068] *Belâ kavramı, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde çok kullanılan bir kavramdır. Aşkın ve âşığın olduğu, anlatıldığı yerde belâ kavramının olmaması düşünülemez. Dünya bir imtihan yeri olarak görüldüğünde, belâlar da imtihanın ta kendisidir. Efe Hazretleri, bunları düşünerek olsa gerek, belâ ehlini iki cihanda da müjdelemiş ve Allah'ın sevdiklerine bunları vereceğini ifade etmiştir. Konuyla ilgili örnek beyitte, belâya düçar olanları iki dünyada da müjdelerim, zira Allah, sevdiklerini dergâhına kurban eder denilmekte ve belâya mübtela olma, dergâha kurban olmaya benzetilmektedir.*

Tebşîr iderem ehl-i belâyı dü-cihânda
Sevdiklerini dergâhe kurbân eder Allah[2069]

3.2.147. Şâhid-i Kudsî

"Sûfîlerin sözleri arasında en çok geçen ıstılahlardan biri de şâhit kelimesidir. Falan ilim şâhidi ile, filan vecd şâhidi ile, falan hâl şâhidi iledir derler ve şâhit sözü ile, o anda insan kalbinde hazır ve mevcut olan şeyi kastederler. Bu ise insanın gözünden uzak ve gaib bile olsa bir şeye bakıyormuş ve onu görüyormuş gibi, o şeyin zikrinin kalp üzerine galip olmasıdır. Şu halde zikri sahibinin kalbini istilâ eden her şey o kimsenin şâhididir. Eğer o kimsenin üzerinde gâlip olan ilim ise, o ilim şahidi ile, galip olan vecd ise, vecd şahidi ile demektir. Şiblî'ye: Müşâhede nedir diye sorulunca şöyle dedi: "Biz nerede Hakk'ı müşâhede etmek nerede Hakk bizim şahidimizdir." Şiblî Hak Şâhidi sözü ile kalbini istilâ eden ve kalbinde galip olan Hakk'ın zikrine, kalbinde devamlı olarak hazır ve mevcut olan Hakk'ın zikrine işaret etmiştir."[2070] *Şâhit kelimesi Lutfî Efendi'nin şiirlerinde "şâhid-i kudsî" şeklinde bir çok yerde geçmektedir. Bu kavramın geçtiği üç beyit örnek olarak alınmıştır. Bu örnekler incelendiğinde şâhid-i kudsî kavramının mürşid için kullanıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili ilk*

[2068] Uludağ, age, s. 92.
[2069] s. 481, ş. 556, b. 2.
[2070] Kuşeyrî, age, s. 180.

örnekte, cânânın cemâlinin ciminin sırrına ârif olanlar, yani şâhid-i kudsiyi görenler hâkânın yüzüne bakar mı diye sorulmakta ve manevi güzelliklere şahit olanların maddi unsurları dikkate almayacağı ifade edilmektedir.

Cemâl-i cîm-i cânânın olanlar sırrına ârif
Görenler şâhid-i kudsî bakar mı rûy-i hâkâne[2071]

Bir diğer örnek ise, Şeyh Abdü'l-Bâkî Efendi için yazılmış bir mersiyeden alınmıştır. Onun vefatı anlatılırken mukaddes ruh kendisini bağlayan, örten beden perdesinden kurtuldu ve cemâlinin örtüsünü açıp güneş gibi ortaya çıktı denilmekte ve onun ruhunun bedenini terk ettiği anlatılmaktadır.

Mukaddes şâhid-i kudsî çıkup bend-i nikâbından
Güneş-veş âşikâr oldu cemâl-i ihticâbından[2072]

Son örnekte ise, Lutfî Efendi, Allah'a hamd ederek o gönül alan yâre bağlı olduğunu ve bugün, o kudsi şahit olan gönül alan mürşide gönlünü bağladığını ifade etmektedir.

Hamdü lillah ol dilârâ yâre peyvestem bugün
Şâhid-i kudsî olan dildâre dil-bestem bugün[2073]

3.2.148. Dâr- Bâb

Dâr, ev, yer, yurt, bâb ise, kapı anlamlarına gelmektedir. Her iki kavram da daha çok tamamlandıkları kelimelerle bir anlam ifade etmektedir. Bundan dolayı, anlamlarıda kullanılış şekillerine göre değişmektedir. Dâr, dâr-ı fenâ, dâr-ı rıhlet gibi tamlamalar oluşturmakta ve buna göre anlamlandırılmaktadır. Örnek olarak verilen, dâr-ı fenâ ve dâr-ı rıhlet tamlamaları dünyâ için kullanılmaktadır. Lutfî Efendi, şiirlerinde dâr ve bâb kavramlarıyla bir çok tamlama oluşturmuş ve bu kelimeleri şiirlerinde sıkça kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örneğe bakıldığında, Lutfî Efendi, zamanın sâkîsi diye adlandırdığı, dönemin mürşidine hitaben, ey

[2071] s. 450, ş. 515, b. 3.
[2072] s. 661, ş. Mersiye, b. 2.
[2073] s. 361, ş. 384, b. 1.

zamanın sâkîsi, sen âşıklara kurtuluş kapısısın, senin himmetin akar su gibi bol, bize ölümsüzlük şarabından doldur denilmekte ve ondan feyz istenmektedir. Zira mürşid, eman kapısıdır ve dervişlere Hakk'ın hikmetlerini görmeleri konusunda yol gösterir, onların gönül kadehlerine ilahi aşk şarabı doldurur.

Ey sâkî-i devr-i zemân
Âşıklara dâru'l-emân
Ey himmeti âb-ı revân
Doldur şerâb-ı eynemâ[2074]

Dârü's-selâm ile ise, cennet kastedilmektedir. Beyitte, Mevlâ seni dîdârına da'vet eder ve bu da'vete icabet ettiğinde, sana ikram eder ve seni cennetine nail eder denilmektedir. Allah'ın kullarını dünyaya göndermesi aynı zamanda bir da'vettir, zira da'vet uzaktakilere olur. Allah, kullarını onlar için hazırladığı türlü ni'metlerle dolu cennete da'vet etmiş ve orada dîdârına ulaşacaklarını kendisiyle müşerref olacaklarını ifade etmiştir.

Hazret-i Mevlâ seni da'vet eder dîdârına
Fazlı ile nâil-i dârü's-selâm eyler seni[2075]

Bâb-ı rahmet ise, Allah'ın rahmetinin kapısıdır ki, önünden hiç ayrılınmaması gereken bir kapıdır. Lutfî Efendi, Allah'a kendisini bu kapıdan ayırmaması için dua etmekte ve bu rahmetin denizini gönüllerinin enginliğinde bulan, rind meşreblerden sormak gerektiğini ifade etmektedir. Efe Hazretleri, rahmet kapısından ayrılanların dünya ve ahiretteki perişan halini bildiği için Allah'a ısrarla yakarmaktadır.

Muhammed Lutfî'yi yâ Rab ayırma bâb-ı rahmetden
O rahmet bahrini dilde bulan rindânelerden sor[2076]

Dünyanın anlatıldığı bir başka beyitte de dâr ve dâr-ı rıhlet kavramları kullanılmaktadır. Beyitte, bu ev sonunda ölüm olan göçülecek bir evdir, bundan dolayı orada ikamete bâzâr olmaz denilmekte ve burası elbette

[2074] s. 87, ş. 2, k. 3.
[2075] s. 597, ş. 719, b. 4.
[2076] s. 188, ş. 130, b. 7.

misafirhanedir gelen gider ve konan göçer denerek, durum açıklığa kavuşturulmaktadır. Beyitte, dünyâ bir ev, fakat han gibi, geçici kalınan, menzile giderken yol üstünde bir süre misafir olunan bir ev olarak tanımlanmıştır.

Misâfirhânedir elbet gelen gider konan göçer
Bu dâr bir dâr-ı rıhletdir ikâmete bâzâr olmaz[2077]

Konuyla ilgili bir başka kullanım ise, dünya için kullanılan dâr-ı fenâ ifadesidir. Beyitte, bu dünyâ yokluk yeridir, fakat aynı zamanda ebedi hayatın da kazanıldığı yerdir denilerek, güzel bir tezat örneğiyle anlam zenginleştirilmiş ve daha dikkat çekici hale getirilmiştir. Bu dünyadaki hazır cennet olan gönül ve âşıkların sâkîsi bundadır denilerek bu dünyanın âhireti kazanma yeri olduğu ve ondan bazı numunelerin burada bulunduğu anlatılmaktadır.

Dâr-ı fenâdır bu dünyâ mülk-i bâkî bundadır
Cennet-i âcil gönül uşşâka sâkî bundadır[2078]

Beyitte, gönül alan güzellerin dergâhında boynu büküğüm, fakat bu gün kurtuluş kapısının tokmağına elim ulaştı denilerek, bükük boynunun şefaatına vesile olduğu kurtuluş kapısının tokmağına elinin ulaşmış olmasıyla anlatılmaktadır.

Dilrubâlar dergehinde gerçi kim ham gerdenim
Halka-i bâb-ı emâne vâsıl-ı destem bugün[2079]

Lutfî Efendi, aşağıdaki beyitte meramını çok kısa, öz ve etkileyici biçimde anlatmıştır. Beyitte, Lutfî, bize kurtuluş evi Mevlâ'nın dergâhıdır, ilahi dergâhın kapısı hiç yıkılmaz bir temeldir denilmektedir. Bu örnekte dâr ve bâb kavramları bir arada kullanılmış ve en yüce kapıdan bahsedilmiştir. Kul, bir yere başvurma dayanma ihtiyacı duyduğunda tıklatması gereken kapı Hakk'ın kapısıdır, zira dertlere derman olabilecek, hiç yıkılmayacak ve ebedi olan kapı bu kapıdır.

[2077] s. 285, ş. 270, b. 6.
[2078] s. 234, ş. 198, b. 1.
[2079] s. 361, ş. 384, b. 3.

Lutfiyâ dârü'l-emân dergâh-ı Mevlâ'dır bize
Bâb-ı dergâh-ı İlâhî hiç yıkılmaz bir temel[2080]

Dünya bir başka beyitte ise, dâr-ı belâ, belâ evi olarak isimlendirilmektedir. Beyitte, Efe Hazretleri, muhataplarına kendi şahsı üzerinden seslenmekte ve Lutfî, bu belâ evinde zevk bulan bir ferd yok, zevk var diyen şaşkının akıldan nasibi yok denilmektedir. Dünya, sûfî için çile doldurulacak yerdir, rahatlık yeri değil, sadece bir imtihan meydanıdır ki burada, sonucunun çoğu diğer tarafta görülecek olan imtihanlardan geçilir.

Lutfî bu dâr-ı belâda zevk bulan bir ferd yok
Zevk var diyen o ahmak akl ile hem-dem değil[2081]

Hayatın kaynağı kanaatın zirvesindedir ki bu zirveye ulaşan, ölümsüzlük suyu içer ve ölümü görmez, itaat kapısında sebât eyler bu kimsenin başında ilahi sevdâ toplanmıştır ki ona baktığında bunun izlerini görürsün. Kul olanın Allah'a itaat üzere sabit olması gerekmektedir. Bu öyle bir kapıdır ki, önünden bir an olsun ayrılmaya gelmez, orada, itaatsizliğe en küçük bir meyil hoş görülmez ve büyük kayıplara sebep olur.

Kâf-i kanaâtde aynü'l-hayâtı
Âb-ı hayât içen görmez memâtı
Bâb-ı itâatde eyler sebâtı
Serinde cem ' olmuş sevdâya bir bak[2082]

Sâdât dârı ve seâdet bâbı tamlamaları bir beyitte bir araya getirilmiştir. Sâdât dârı ifâdesindeki dâr kinayeli düşünülebilir. Dâr kelimesi, Mansûr ile birlikte kullanıldığı için hem ağaç hem ev anlamında kullanılabilir. Sâdâtın dârında nice bin Mansûr var denilmekte ve saadet kapısını Hak kulları için güneşten daha parlak, açık ve görünür kılmış denilmektedir. Zira Allah (cc) kullarını düşünmekte onları büyük bir şefkatle sevmektedir, bundan dolayı onlar mutluluğa ersinler diye Hak Teâlâ, kullarını buna götürecek

2080 s. 334, ş. 343, b. 6.
2081 s. 330, ş. 336, b. 5.
2082 s. 319, ş. 319, k. 4.

kapıyı güneşten daha parlak kılmıştır ki, onlar bu kapıyı görüp ondan içeriye girsinler.

Lutfiyâ sâdât dârında nice bin Mansûr var
Bu seâdet bâbını Hak günden ezher eylemiş[2083]

Mest olmuşlar, bâdenin tortusunu çekince, Hakk'ın lütfundan kapı aralanır ve tecelli nûru görünür. Bâdenin en kıymetli yeri işte bu tortudur, mestler bu tortuyu çektikleri zaman, İlahi aşkın kapısından girip, derinliklerine doğru yol alırlar ve orada hayat bulurlar kendilerine gelip, gönüllerini diriltirler denilmektedir.

Bâdenin dürdin çekince mest-i serhoş zindeler
Açılur nûr-i tecellâ lutf-i Hak'dan bâbımız[2084]

İdeal bayram tarifinin yapıldığı beyitte, kurtuluş evi anlamına gelen dârü'l-emân tamlaması kullanılmıştır. Beyitte, gerçek bayram odur ki, cân ve cânân bir zaman birlikte olsun, zira kurtuluş kapısı Hazret-i cânânın cilvegâhıdır denilmekte ve bu cilvelerden geçilerek, kurtuluşa erilebileceği ifade edilmektedir.

Iyd odur cânân ile cân hem-dem ola bir zemân
Cilve-gâh-ı hazret-i cânânedir dârü'l-emân[2085]

Bir diğer örnekte ise, Kur'ân-ı Kerîm'in fonksiyonlarından birinden bahsedilmiştir. Kur'ân'ı son peygamber olan Hz. Muhammed (as)'in bizlere her iki cihanda da kurtuluş evi olarak getirdiği söylenip, o eve girenlerin bu dünyada huzur içerisinde yaşayacakları, Hakk'ın rızasını kazanmış oldukları için âhiret yurdunda da rahata erecekleri ifade edilmiştir.

Hâtemü'l-enbiyâ Mahmûd u Muhammed getürüp
Bize Kur'ân-ı Kerîm her dü-cihân dâr-ı emân[2086]

Bir diğer örnekte ise, pişmanlık kapısı anlamında kullanılan bâb-ı

[2083] s. 305, ş. 300, b. 7.
[2084] s. 291, ş. 278, b. 6.
[2085] s. 390, ş .428, b. 1.
[2086] s. 384, ş. 417, b. 3.

nedâmet ibaresine yer verilmiştir. Burada, inci, elmas, altın ve gümüşe dayanma, eğer bunlara dayanırsan sen pişmanlık kapısını açarsın denilmekte ve maddi unsurlarla saadetin olamayacağı belirtilerek, asıl saadetin Allah'a kullukta olduğu işaret edilmektedir. Zira maddede olmayan saadetin olabileceği sadece ma'na kalmaktadır.

İncû ile elmasa zer ü sîme dayanma
Hasret ile sen bâb-ı nedâmeti açarsın[2087]

Sıradaki örnekte ise, bâb kavramı kullanılmıştır. Dua şeklindeki beyitte, Ey Kerem sahibi olan Allah, Lutfî'ye lutfet, bize Rahmân'ın kapısını aç, gözlerimize bağışlama güneşini göstererek bize ihsân arşından kapını aç denilerek dua edilmektedir. Bu kapıların açılması kulun bağışlanması ve Allah'a kurbiyyet anlamına geldiği için, saadete vesiledir.

Lutfî'ye lutfet ey kerem kâni
Fetheyle bize bâb-ı Rahmân'ı
Gözlere göster şems-i gufrânı
Arş-ı ihsândan aç bâbın bize[2088]

Bir diğer farklı kullanım, kul kapısı anlamına gelen bâb-ı abd ibaresidir. Efe Hazretleri, kulların kapısını çalan dilencilerin daima fakir olacaklarını belirtmekte ve asıl mülk sahibinin Allah olduğu dolayısıyla onun kapısını çalmanın gerekliliğine işaret etmektedir.

Bâb-ı abdi dak eden sâil olur dâim fakîr[2089]

Kalp kırmanın kötülüğünün anlatıldığı bentde, Allah'ın varolduğunu bilirsin, Müslümanlara îmânları yârdır, bu dünyâ ise fâni, geçici bir evdir, âhiret karar evi, ebedi kalınacak evdir, bundan dolayı bu dünyada sakın bir tek cânı incitme, zira can incitmek Rahmân'ın Arş'ını yıkmak gibidir denilmektedir. Konuyla ilgili bu bentde vurgulanan dünyânın geçici kalınan, âhiretin ise ebedi kalınan bir ev olduğudur.

[2087] s. 431, ş. 487, b. 4.
[2088] s. 448, ş. 512, k. 7.
[2089] s. 460, ş. 527, b. 5.

Bilirsin ki Allah vardır
İslâm'a îmânı yârdır
Bu dünyâ fânî bir dârdır

Âhiret dâr-ı karârdır
Sakın incitme bir cânı
Yıkarsın Arş-ı Rahmân'ı[2090]

Lutfî, Mevlâ'nın dergâhı, her zaman seni gözler, şerî'at evinin dergâhı bize kurtuluş evidir. Şerî'at dinin temeli, olmazsa olmazlarının bulunduğu özel dairesidir ki öncelikle oraya girip orada sabit olmak gerekmektedir. Orada sebat ettikten sonra bu kurtuluş evine, marifet, hakikat gibi yeni odalar ilave edilir.

Lutfiyâ dergâh-i Mevlâ her zemân gözler seni
Dergeh-i dâr-ı şerî'at dârü'l-emândır bize[2091]

İslâm dininin en önemli hassasiyetlerinden biri de bir iş yapılacağı zaman kişinin sadece kendini düşünerek bu işe girmemesinin gerektiğidir. O, her işte, karşı tarafı da düşünüp insaf ile davranılmasını, bu sayede Hakk'ın bu davranışı sergileyene bir kurtuluş evi ihsan edeceğini ifade etmiş ve empati kavramını, fedakarlık boyutuyla açıklamıştır.

Her işinde eyle insâf karşuyu gözle hemân
Hak sana her dü-cihânda vere bir dârü'l-emân[2092]

3.2.149. Kerem

"Kerem, asâlet, soyluluk, cömertlik, el açıklığı, lütuf, bağış anlamlarıyla karşılanmaktadır. Maddi ve manevi lütuflar bağışlar veya ihsan manasına kullanılır. Böyle bir lütfa eren bir sûfî, "keremin var olsun" diye şükran ifadesinde bulunur."[2093] *Allah (cc) Kerîm'dir, kerem sahibidir. Onda*

[2090] s. 592, ş. 712, bend 2.
[2091] s. 501, ş. 587, b. 5.
[2092] s. 679, ş. Ferd, 8.
[2093] Cebecioğlu, age, s. 446.

cömertliğin, lütfun, ihsânın sınırı yoktur. Lutfî Efendi de şiirlerinde sık sık bunu vurgulamıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, ey kerem sahibi, cömertçe davranan, sana niyaz edenin yüzü yerlerdedir, senin nakşın göğüs levhamda sâbittir denilerek, kerem sahibi ilahi sevgilinin, âşığın göğüs levhasında, gönlünde, silinmemek üzere nakışlanmış olduğu ve onun kerem sahibinin keremine nail olmak için yüzünü yerlere sürüp yalvardığı anlatılmaktadır.

Ey kerem-pîşe niyâzdârın yüzü yerlerdedir
Levhâ-i sadrımda sâbit nakş-ı eşkâlin senin[2094]

Lutfî Efendi, Allah'ın esmalarından bazılarını saydığı örnekte, Lutfî, keremi daima Kerîm'den iste, merhâmet isteyeceksen onu daima merhamet sahibi olan Rahîm'den iste, derdine dermânı her şeye gücü yeten Hakîm'den iste, bütün bu sayılanları verme kudreti cömert olan Allah'a mahsustur denilmektedir. Takdir edilir ki, bir istekte bulunulacaksa, bu isteği yerine getirecek kudrete sahip olandan istemek gerekir. Efe Hazretleri de bundan dolayı isteme eyleminin her şeye gücü yeten mutlak kudret sahibi Allah'a yapılmasını istemektedir.

Lutfiyâ keremi Kerîm'den iste
Merhameti dâim Rahîm'den iste
Derdine dermânı Hakîm'den iste
Bu kerem mahsûsdur rahm-i Rahmân'a[2095]

Bir diğer beyitte ise, Allah (cc)'ın Kerîm, Kâdir ve Kayyûm olduğu söylenerek, O'nun kereminin âlemin sığınağı olduğu ifade edilmiştir. O cömertliğiyle her şeyi kuşatmış, kullarını nimetlere gark etmiştir.

Kerîm'sin Kâdir u Kayyûm İlâhî
Keremindir senin âlem-penâhi[2096]

Sonraki beyitte, O'nun kereminin bolluğuna sınır olmadığı ve hidâyetin bu keremin büyüklerinden olduğu söylenmektedir. Zira hidayet kavramının hem bu dünyaya hem de diğer âleme bakan yüzü

[2094] s. 417, ş. 467, b. 2.
[2095] s. 459, ş. 525, k. 7.
[2096] s. 607, ş. İlâhînâme, b. 2.

bulunmaktadır. O her iki âlemde de rahatlığın kaynağı olduğu için, keremin büyüklerindendir.

Keremin fazlına yokdur nihâyet
Keremin a'zamıdır bu hidâyet[2097]

Allah'ın merhametinin genişliğinin farklı şekilde belirtildiği beyitte, onun bir zerresinin dilenmesi bu zerrenin bile kulu merhamete gark edecek kadar büyük olduğunu göstermektedir. Beyitte, ilahi senden merhametinin bir damlasını ve kerem güneşinin bir zerresini dileriz denilmektedir. Zira bunlar bile bir kulu abâd etmeye yeter.

Dileriz merhametin katresini
Bu hurşîd-i keremin zerresini[2098]

Bir diğer beyitte yine Allah'ın kereminin bolluğu, kerem denizinin kenârı olmaz, kerem denizine sınır bulunmaz denilerek ifade edilmektedir. Bu beyitte aynı ifade iki farklı şekilde tekrarlanmıştır.

Keremin bahrinin kenârı olmaz
O bahr-i kereme kenâr bulunmaz[2099]

Kerem, insanların çokça şükretmeleri gereken büyük nimettir, fakat onların bir çoğu, suyun içerisinde olup da onun ne olduğunu bilmeyen balıklar gibi, kerem denizinde yüzdüklerinden ve tamamen bu güzelliklere gark olduklarından bile habersizdirler. Lutfî Efendi insanları bu konuda uyarmakta ve bunu döneminin zorlu hastalığı veremle eşdeğer görmektedir. Bundan dolayı da beyitte, ilahi, bizi ni'mete nankörlük etmekten koru, zira o verem hastalığı gibidir bizi bundan sakla demektedir.

Bizi hıfzeyle küfrân-ı keremden
Bizi sakla İlâhî bu veremden[2100]

[2097] s. 607, ş. İlâhînâme, b. 3.
[2098] s. 609, ş. İlâhînâme, b. 32.
[2099] s. 609, ş. İlâhînâme, b. 31.
[2100] s. 608, ş. İlâhînâme, b. 18.

3.2.150 Ağyâr

"*Ağyar, yabancılar, el, başkaları anlamında kullanılan bir kelimedir. Tasavvufta ise, hakikate yabancı olanlar, vâkıf olmayanlar makamında kullanılır.*"[2101] "*Ayrıca, masiva, Allah'tan gayri olan her şey anlamında da kullanılır.*"[2102] *Âşığa sevgilisinin dışında her şey yabancıdır, ağyardır, dolayısıyla onlara rağbet etmez. Onlara karşı daima uyanık ve temkinlidir. Lutfî Efendi de ağyar kavramını hem kelime anlamı hem de tasavvufi anlamıyla kullanmıştır. Konuyla ilgili örnekte de, yüce yaratıcı Lutfî'ye lutfetsin ki, onun yâri Allah'ın rızası olsun, dolayısıyla O'nun rızasından gayrı olan her şeyi, bütün masivayı terk etsin denilmekte, bu durumun ilahi aşk şarabından kaynaklanan bir durum olduğu ifade edilmektedir. Zira insan ilahi aşk şarabını içince gözüne dünyaya ait hiçbir şey görünmez, çünkü onlar ağyârdır.*

Lutfî'ye lutfede Bârî
Rızâullah ola yâri
Terk ede kamu ağyâri
Şerâb-ı eynemâdandır[2103]

3.2.151. Müştâk

"*Müştâk, özleyen, can atan, iştiyaklı anlamlarında kulanılmaktadır. Sevginin ulaştığı en üst sınıra, iştiyak; bu durumdaki kişiye de müştak denir.*"[2104] *Lutfî Efendi, şiirlerinde, çok sık olmamakla birlikte müştak kavramını kullanmaktadır. Konuyla ilgili örnekte, Çîn ikliminde âhûlar seher vaktinde ma'şuklarına özlemle dolu olurlar, âşıkla ma'şuk arasındaki haberci olan sabâ rüzgârı ise, bu güzellere kanat çırpar, üzerlerine kanat gerer denilmektedir. Seher vakti, daha önce de belirtildiği gibi, duyguların coştuğu feyz ve bereketin akıp, aşk nağmelerinin havayı sardığı, âşıkların gönlüne buram buram özlemin aktığı bir zamandır.*

2101 Cebecioğlu, age, s. 87.
2102 Uludağ, age, s. 26.
2103 s. 253, ş. 224, k. 11.
2104 Cebecioğlu, age, s. 529.

İklîm-i Çîn'de âhûlar müştâk olur vakt-i seher
Sabâ sanem-rû dilbere perlerini endâz eder[2105]

3.2.152. Hicâb-Perde

"Hicâb, perde engel demektir. İsteyen ile istenen arasına giren engele hicâb denir. İnsan hicabla Allah'a yakınlıktan perdelenir. Bu, ya nurânî(aydınlık), ya da zulmânî(karanlık) olur. Nurânî olan ruhun nûru iken, zulmânî de cismin zulmeti(karanlığı)dir. Nefs, akıl, sır, ruh, hafi gibi müdriklerin her birinin, kendine göre hicabı vardır. Nefsin perdeleri, şehvetler, lezzet ve levhiyyat; kalbin hicabı, Hak'dan gayrısını düşünmek; aklın hicâbı, makûl mânâlara saplanıp kalmak; hafi'nin hicabı azamet ve kibriyâ'dır. Vâsıl kişi(olgun insanın)'nin, bunlara iltifatı yoktur."[2106] *Hicâb, sâlik ile muradı arasına giren engel, âşıkı sevgilisinden ayıran perdedir. Kalbe yerleşen ve hakîkatlerin orada tecelli etmesine engel olan suretler ve maddenin izleridir. Sûfîler maddi kirlerden ve nefsani pisliklerden arınan kalbin gayb âleminin bazı hususlarına vakıf olacağına inanırlar. Bu pas ve pisliklere hicab ve perde adını verirler. Bunu temizleme işine de tasfiye, kalb tasfiyesi derler. Lutfî Efendi, hicab ve perde kavramlarını çeşitli yerlerde kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, bu gönül açan ev irfan sahiplerinin meyhanesidir, saf şarabı gözet ki, sırlarla ve ilahi güzellikle arandaki perdeler hemen açılsın denilmektedir. Gönül açan ev denilen irfan sahiplerinin meyhanesi, tekkedir ki, orada mürşid müridlerinin gönül kadehlerini saf şarap gibi içeni mest eden, ilahi aşkla doldurur. Bu aşka tutulan müridin ise ma'şuğuyla arasındaki perdeler kalkar ve sırlara âşinâ olur.*

Bu dâr-ı dil –güşâ meyhâne-i erbâb-ı irfândır
Gözet mey-i musaffâyı hemân ref-ʿi hicâb olsun[2107]

[2105] s. 255, ş. 228, b. 4.
[2106] Cebecioğlu, age, s. 359.
[2107] s. 381, ş. 413, b. 6.

Bu örnekte ise, peredeyi atmak olumsuz anlamda kullanılmıştır. Toplumdaki yozlaşmadan şikayet edilen dörtlükte, insanlarda, âr, namus, hayâ kalmadı gitti, gönüllerin derinliklerinde saadetten eser kalmadı denilerek halkın utanma perdesini atıp arsızlaştığı ve dini ve ahlaki değerlerini yitirdiği söylenmektedir. Bu duruma son derece üzülen Efe Hazretleri, ne yapacağını bilememenin çaresizliği içerisinde, kimden kime şikayet edelim bilmez olduk demekte, baş ile ayağın benzer hale geldiğini söylemektedir.

Hayâ nâmus âr pîr kalmadı gitdi
Derûn-i dillerden seâdet yitdi
Uryân oldu bu halk perdeyi atdı
Kimden edek bilmem kime şikâyet[2108]

Son örnekte ise, cânân cemâlin cimini cemâline perde yapmış ve ardına gizlenmiş, o perdesini yüzünden açsa âşıklarının gönlü şenlenecek denilmektedir. Bu örnekte, harflerle kelime oyunları yapılmış, cim harfinin aşağı ucu, kıvrılmış zülf gibi, içerisi ise cemal, yüz olarak düşünülmüş ve bu cim zülfünün cemali perdelediği, tam olarak görünmesine engel olduğu ifade edilerek, kesreti ifade eden bu perde cemalin önünden çekildiğinde âşıkların gönüllerinin şad olacağı anlatılmıştır.

Cemâlin cîmini perde edüp cemâline cânân
Açа perdesini yüzden ede âşıkların dilşâd[2109]

3.2.153. Kibr-Riyâ

"*Kibr, kendini büyük görüp başkalarını küçük görerek, mütevazilikten uzak olma anlamlarında kullanılmaktadır. Riyâ ise, gösteriş, ikiyüzlülük, sahtekarlık demektir.Tasavvufta riyâ, Hak rızası için yapılmayan ihlassız işler ve samîmiyetsiz ibadetler için kullanılır.*"[2110] *Kibir ve riyâ ayetlerde yasaklanan bir ruh hali ve davranış biçimidir*[2111]. *Kibirli insan için sadece*

[2108] s. 133, ş. 69, k. 2.
[2109] s. 140, ş.79, b. 4.
[2110] Uludağ, age, s. 317, 438.
[2111] Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimizi anlamaktan uzak tutacağım. Onlar ki, bütün âyetlerimizi görseler de onlara iman etmezler. Doğru yolu görseler de o yolu tutup

kendisi vardır, her şeyi kendisi bilir, bütün iyi hasletler kendinde toplanmıştır, bu düşüncelerinden dolayı da kimseleri beğenmez ve çevresindekileri küçük görür. Riyâ sahibi olanlar ise, yaptıkları maddi manevi her işi gösteriş için, insanların övgüsünü alıp takdirini kazanmak için yaparlar, Allah rızası gibi bir kaygıları yoktur. Oysa Allah (cc) yapılan işin kendi rızasına uygun olmasını ve sadece kendi rızası için yapılmasını istemektedir. Lutfî Efendi, şiirlerinde her iki kavramı da kullanmış ve bunların kurtulunması gereken haller olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili örnekte de bu psikolojik hallerden ve onların davranışa yansıyan boyutlarından temizlenmenin gerekliliği belirtilmiştir. Dörtlükte, gönül sivâ sevgisinden kurtulsun, kibir ve riyadan temizlensin ve bir himmet ehli bulup ona istek ve sevgiyle bağlansın, eğer böyle yaparsa ebedi olarak Rahmân'ın emrinden ayrılmaz denilmektedir. Zira kibir ve riyadan kurtulan insan, tevâzu ve ihlas özelliklerini kazanır ki bunlar bir Müslüman için temel özelliklerdir.

Gönül fâriğ ola hubb-i sivâdan
Tetahhur eylese kibr ü riyâdan
Bulsa ehl-i himmet kimse hevâdan
Ayrılmaz ebedî emr-i Rahmân'dan[2112]

3.2.154. Mekân

"Mekân, yer konak anlamında bir kelimedir. Tasavvufta ise, Allah katındaki menzillerin en yükseği olan menzildir. Mekanda bulunan salik, temkin ehlidir. Mekân kemâl ehlinin makamıdır."[2113] *Allah (cc) için ise bu kavramın ifade ettiği anlam farklıdır. Zira O, mekândan münezzehtir. O'nun için bir mekân sözkonusu değildir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinden konuyla ilgili olarak buraya alınan örnekte ise, kudsi hadis olarak bilinen bir söze telmihte bulunulmaktadır, hatta bunun ötesinde anlam olarak iktibas yapılmıştır. Sözkonusu örnekte, yüce yaratıcı yere göğe sığmaz iken dindar insanın gönlünün derinliklerinde mekansız bir mekan eylemiştir*

---

gitmezler. Eğer sapıklık yolunu görürlerse tutar onu izlerler. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmeyi âdet edinmişler ve onlardan hep gafil olagelmişlerdir7/146.

[2112] s. 397, ş. 438, k. 4.

[2113] Uludağ, age, s. 354.

denilmekte ve "yere göğe sığmam, ancak mü'min kulumun kalbine sığarım" kudsi hadisi mana olarak alınmaktadır. Beytin özelliği, bu durumda bile Allah'ın mekandan münezzeh olma özelliğine dikkat edilmiş olmasıdır ki, bu, "mekansız bir mekan eyleme" ifadesiyle ortaya konmuştur.

Cenâb-ı Hazret-i Bârî yere göğe sığmaz iken
Derûn-i dil-i dindârda mekânsız bir mekân eyler[2114]

3.2.155. Ayb

Ayb, kusur anlamında kullanılan bir kelimedir. Dini ve tasavvufî açıdan kula, ayb kavramı ile ilgili tavsiye edilen, sadece kendi kusurlarını görüp, düzeltmeye çalışması, başkasının kusurlarını araştırmaması, görünür bir halde ise görmemesidir. Allah (cc) Settâru'l-uyûb ayıpları örtendir, kulları sıkıntılı durumlardan kurtarandır. Konuyla ilgili beyitte, ey ayıpları örten, sen ayıplarımızı örtensin, bizler Kerîm olarak seni bildik ve ey Rabbimiz sana dayandık denilmektedir. Allah (cc) insanların ayıplarını araştırıp ortaya dökmenin fenalığını ve topluma verdiği zararı belirtirken farklı bir yöntem daha kullanmıştır. Bu konuda O'nun peygamberi, "kim dünyada bir kimsenin aybını görüp, onu gizlerse, Allah da âhirette onun aybını gizler" diyerek bu yöntemi belirtmiştir.

Settâru'l-uyûb aybımızı setrederek sen
Kerîm seni bildik sana yâ Rabbi dayandık[2115]

3.2.156. Kader-Talih-Baht-Yazı

Kader, sözlükte, inanılması İslâmî îmân esaslarından olmak üzere insanların başına gelecek her türlü işlere dair Allah'ın ezeli hüküm ve takdiri olarak tanımlanmaktadır. Talih, baht, yazı veya yazgı olarak da isimlendirilir. Kader, kulun başına geleceklerin Allah tarafından bilinmesi, kaza ise bu bilginin eyleme dönüşmesi olarak tanımlanır. Allah (cc), zaman ve mekân kavramlarıyla sınırlı olmadığı ve Alîm olduğu için bütün bilgiler

---

[2114] s. 228, ş. 190, b. 4.
[2115] s. 314, ş. 311, b. 4.

ona açıktır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde kader konusu farklı boyutlarıyla işlenmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte, ey gönül, yârin ayrılığı belimi büktü, fakat çare yok sabr etmek gerek bundan dolayı ağlayıp sızlanma, senin gibi bağrı yanık nice bin âhlar etti, ne yapalım ne edelim kaderin emri böyle imiş denilerek gönlünü teselli ettiği anlatılmaktadır. Dörtlükte, başa gelenler kadere bağlanarak bir savunma mekanizması oluşturulmuş ve teselli bulunmaya çalışılmıştır.

Ey gönül kaddimi ham etdi n'idem firkat-i yâr
Çâre ne sabır gerek ağlama gel eyleme zâr
Sen gibi bağrı yanık etdi nice âh-ı hezâr
N'idelim n'eyleyelim emr-i kader böyle imiş[2116]

Bu beyitte ise, kadere farklı bir bakış sözkonusudur. Kaderin kahrından bahsedilerek, bunun Hudâ'nın adaleti olduğu, kaderin kahrına uğrayanların, Hakk'a dönüp, kendilerini bir gözden geçirmeleri gerektiğine işaret edilmiştir. Hudâ'nın dövmesinin şiddetine karşı dayanabilecek bir örs mü var denilerek, Allah'ın adaletinin karşısında durabilecek hiçbir kudretin olmadığı ifade edilir. Beyte göre, insanlar kaderlerini talihlerini suçlamaktan vazgeçmeli ve nazarlarını kendilerine çevirip bende yanlış olan ne var diyerek hatalarını görüp düzeltme aşamasına geçmeli ve Allah'ın kahrından önce kendilerine çeki düzen vermelidirler.

Lutfiyâ kahr-i kader adl-i Hudâ'dır Hakk'a dön
Şiddet-i darb-ı Hudâ'ya karşu bir sindân mı var[2117]

Lutfî Efendi diğer bir beyitte, ey Lutfî, güzele gönül veren baht-ı siyah, gözleri kan dökerek perişan oldu diyerek âşığın düştüğü durumu anlatmaktadır. Bu beyitte âşığın durumu her ne kadar olumsuz bir durummuş gibi anlatılsa da aslında bu hal onun hasretle arzuladığı bir haldir. O, gözlerinden kanlı yaşlar akıtarak masivanın kirlerinden kurtulur ve Mecnûn misali perişan olur.

[2116] s. 303, ş. 298, k. 1.
[2117] s. 238, ş. 204, b. 6.

Lutfiyâ dilbere dil-dâde olan baht-ı siyâh
Gözleri kan dökerek oldu perişân giderek[2118]

Âşığın sevgilisinden bahsettiği beyitte ise yazı kavramı kullanılmıştır. Beyitte, âşığın dilinden, sevgilim, yarım bakışla dahi olsa nazar eylese gönül evim yüce Arş'a döner, bu bakışa muhatap olsam o ne isterse onu yapmaya ve yazıma razıyım denilmektedir. Yazıdan kasdı ise sevgilisinin kendisi hakkındaki kararı ve takdiridir.

Nîm-nazar eylese dil-hânem olur Arş-ı berîn
Ne diler ise yapar râzı oluram yazıma[2119]

Lutfî Efendi'nin döneminde meydana gelen sel felaketiyle ilgili yazdığı belirtilen şiirde, selin analardan yavrularını ayırdığı, ayrılık derdini cana duyurduğu ifade edilerek bunun kaderin bir parçası olduğu, "Lutfî kaderin emri böyle buyurdu" mısraı ile söylenmekte ve bu selin yanar ateş gibi sahrada geldiği anlatılmaktadır.

Analardan kuzuları ayırdı
Bu derd-i firkati câne duyurdu
Lutfî emr-i kader böyle buyurdu
Yanar ateş gibi sahrâda geldi[2120]

3.2.157. Rızâ

"Rızâ, memnuniyet, hoşnutluk, izin ve müsaade anlamlarında kullanılmaktadır. İslâm'a göre insanın yaradılış sebebi "Rabbine ibadet etmek" kısaca o'na kul olmaktır. Kulluğun bir neticesi olan "ubûdiyet", Allah Teâlâ'nın kazasına boyun kesmek, O'ndan râzı olmaktır. Rızâ tevekkül ve sabrı tamamlayan rûhî bir yükseliştir. Allah'ın kazasına teslim olup, itirazı terk eden kimse, rızâ makâmına yükseldiği zaman, masivâ ile ilgili her şeyin kaybından veya kazanılmasından dolayı, elem ve sevinci terk eder. O sadece yaşadığı müddetçe Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışır."[2121]

[2118] s. 323, ş. 324, b. 5.
[2119] s. 489, ş. 569, b. 3.
[2120] s. 552, ş. 660, k. 7.
[2121] Eraydın, age, s. 180.

"Rızâ, bir başka eserde sûfî psikolojisi açısından değerlendirilmiştir. İnsan gelişiminin son ve yedinci evresi, rızadır. Uzlaşma, tatmin, kanaat, gönül hoşnutluğu anlamlarına gelir. Tasavvufta rıza, derin bir içsel tatmin ve hoşnutluğa işaret eder. Bu aşamaya eşlik eden nefs, arınmış ve kemâle ermiş nefstir: nefs-i kâmile. Bu son bütünleşme evresine varan sûfîye ise, insan-ı kâmil denilir. Rızâ, sûfîlere "kahrın da hoş, lütfun da hoş" dedirten mertebedir. Rızaya ulaşan, kainatta ikilik, çelişme, kötü, çirkin, acı, gam görmez. Tanrı'nın irade ve yazgısına mutlak bir teslimiyettir rızâ. Fenânın, benlikten kurtulmanın en yüksek biçimidir. Sûfîliğin basamaklarını birer birer çıkarak fenâya eren kişi, bireyselliğin tabakalarından sıyrılır ve O'nunla bir olur. Derin bir içsel tatmin, adanmış bir aşk, diğerlerine karşı empati, samimiyet ve insanlığa sürekli hizmet rızânın görünümleridir.

Rızâ, hayatın olduğu gibi kabul edilmesidir. Sûfînin, bir damlanın okyanusa katılması gibi, varoluşun ritmine katılması halidir. Rıza makamında sûfî benliğini geçmişin alışkanlıklarından ve geleceğin arzu ve kaygılarından kurtarır. Sûfî, ânda yaşar ve ânı yaşar; o, çok kullanılan nitelemeyle, 'vaktin oğlu'dur. Ân'la birlik olmak demek, özne-nesne, ben-sen, geçmiş-gelecek, ikileminin yitirilmesi demektir. Ân'la birlik fikri, rasyonel zihni altüst eder; psikolojik ve fizyolojik kanunlara, akıl yürütmelerin tümüne meydan okur. Bu korkutucu bir teşebbüs olabilir, ancak içinde özgürleştirici bir töz taşır."[2122]

Lutfî Efendi, şiirlerinde rıza kavramını kullanmakta ve kul için yaşamın anlamının Allah'ın rızâsında gizli olduğunu vurgulamaktadır. Konuyla ilgili ilk örnekte de, Efe Hazretleri dörtlüğe kendisine dua ederek başlamış ve Lutfî'ye lutfede Bârî, Allah'ın rızâsı onun yâri ola ve o, bütün ağyârı terk ede demekte, bunun nedenini ise şerâb-ı eynemâdan içmesine bağlamaktadır. Aşk şarabından içenlerin Allah'ın rızâsını arzuladıkları ve bundan başka bir şeyin kendilerine cazip gelmediği belirtilmektedir.

Lutfî'ye lutfede Bârî
Rızâullah ola yâri
Terk ede kamu ağyâri
Şerâb-ı eynemâdandır[2123]

[2122] Sayar, age, s. 36-37.
[2123] s. 253, ş. 224, k. 11.

Rahmân'ın rızâsının tâlibi olanlar, onlar Rahmân'ın rahmetini bulanlardır, bunlar aynı zamanda Hakk'a kulluk edip namaz kılarlar denilmektedir. Sultanın kullarına bayramlık vermesi ise, O'nun kullarından razı olması anlamına gelmesi şeklinde düşünülebilir. Rızâ kavramıyla ilgili mısra sonraki mısrayla neden sonuç ilişkisiyle birbirine bağlanmıştır. Allah'ın rızasını istemek, O'nun rahmetine ermek için gereklidir.

Tâlib-i rızâ-yı Rahmân olanlar
Anlardır rahmet-i Rahmân bulanlar
Hakk'a kulluk edüp namaz kılanlar
Kullarına sultân bayramlık verir[2124]

Konuyla ilgili son örnekte ise, ideal bayram anlatılmakta ve Mevlâ'yı candan sever, Hakk'ın rızâsına iversen ve Hudâ'ya güvenirsen, işte bayram o zaman bayram gibi olur denilmektedir. Hakk'ın rızâsına ivmek, onun emirlerini yapıp yasakladıklarından sakınmak, şüpheli şeylerden de uzak durmakla olur.

Mevlâ'yı cândan seven
Rızâ-yı Hakk'a iven
Lutf-i Hudâ'ya güven
Bayram o bayram olur[2125]

3.2.158. İ'tikaf

"*İ'tikaf, bir yere kapanıp ibâdetle vakit geçirme olarak tanımlanır. Özellikle Ramazân'ın son on gününde câmide maksûre denilen yerlere kapanıp ibadetle vakit geçirme olarak bilinir. Kur'an'da bu kelimenin türevleri dokuz yerde geçer.(Bakara/187) Muhyiddin İbn Arabi, itikafı şehvetin kontrol altına alınması için, nefse yaptırılan ekstra bir uygulama olarak değerlendirir. Bunu da i'tikafta yeme içme serbestliğinin bulunmasına, buna karşılık cinsel perhizin devam etmesine bağlar. Hz. Peygamber (as) her Ramazân'ın son on günü , mescid-i şerifte itikafa çekilirdi. Bir*

[2124] s. 156, ş. 93, k. 10.
[2125] s. 168, ş. 102, k. 12.

keresinde Ramazan itikafına girmemişti. Bunu telafi için ertesi senenin Ramazân'ında yirmi gün itikaf yapmıştı. Tasavvuftaki, halvet(çile) uygulamasının şer'i dayanağı, işte bu itikaf olayıdır."[2126] *Efe Hazretleri bu kelimenin türevi olan mu'tekif kelimesini kullanmıştır. Konuyla ilgili örnekte, ârif olan hayret denizine gark oldu denilerek, onun gönül mescidinde ikamet ederek itikafa girmiş olduğu söylenmektedir. Ârif, itikafa girdiği yer gönül mescidi olduğu için hayret denizine dalmıştır. Zira gönül kulu hayrete sevkedecek unsurlarla doludur.*

Ârif-i billâh olan gark oldu bahr-i hayrete
Mu'tekif olmuş müferrah mescid-i dilde mukîm[2127]

3.2.159. Dünyâ-Dâr-ı rıhlet

"Dünyâ, içinde yaşadığımız evren, yer yuvarlağı olarak tanımlanmıştır. Tasavvufta, dünya çeşitli şekillerde tanımlanmıştır: seni Allah'tan alıkoyan her şey, imtihan yeri, ahiretin tarlası, geçici fani yer."[2128] *Dünya için çeşitli benzetmeler de yapılmıştır. O, kendini allayıp pullayarak genç ve güzel bir gelin suretine sokmuş olan yaşlı ve çirkin bir acûzedir ki, insanları hileyle kendine bağlar ve ölüm kapısına kadar birlikte götürür, vuslata gittiğini zanneden insan ölüm kapısına geldiğinde, yanındakinin bir acûze olduğunu, kendisinin ise boş hayallere kapıldığını fark ederek pişmanlık içerisinde kıvranır, fakat artık çok geçtir, zira dünyanın çıkış kapısı olan ölüm kapısına gelindiğinde geri dönüş mümkün değildir ve bütün günah ve sevaplarla gitme vaktidir. Bundan dolayı, ayet ve hadislerde insanlar dünyanın aldatıcılığına, fânîliğine, karşı uyarılmış, onun boş bir oyun ve eğlenceden ibaret, büyük bir imtihan olduğu, dolayısıyla âhiret yurdunun rahatlığını isteyenlerin ona rağbet etmemeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bu konudaki en bariz örnek ise Hz. Peygamber'dir, o kesinlikle dünyaya iltifat etmemiş, fakr içerisinde yaşamış, dünyanın kısa süreli misafir olunan bir yer olduğunun bilinciyle hareket etmiştir. Tasavvuf kültüründe de dünya*

[2126] Cebecioğlu, age, s. 408.
[2127] s. 341, ş. 354, b. 4.
[2128] Cebecioğlu, age, s. 229.

kıymet verilmeye değmeyecek boş bir hayalden ibarettir. Onda insanları aldatmak için bütün donanım hazırdır, insanoğlunun zaaflarından olan, para ve her türlü mal varlığı sevgisi, maddi güzelliğe yönelme, ebediyet arzusu vb. unsurlar hep insanlar için tuzaktır. İnsana yüklenen görev ise, bu tuzaklara kapılmadan dünya hayatını yaşayıp, âhiret âlemine yürümesidir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde dünya kavramı en çok geçen kavramlardan biridir ve onun faniliği, insanlar için tuzak ve kısa süreli kalınacak bir misafirhâne olduğu ifade edilerek, dünyaya karşı Kur'ân ve sünnet temelli bir duruş sergilenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnek, dünya için yapılmış mânidar bir tanımdır. Beyitte, dünyanın gelenin gittiği, konanın göçtüğü bir misafirhane ve göçülecek bir ev olduğu, dolayısıyla orada ikamet etmenin mümkün olmadığı ifade edilerek, sûfînin dünyaya bakışı özetlenmiştir.

Misâfirhânedir elbet gelen gider konan göçer
Bu dâr bir dâr-ı rıhletdir ikâmete bâzâr olmaz[2129]

Lutfî Efendi, dünyadaki maddi unsurlara güvenmemek gerektiğini, güzelim mala devlete güvenme bir gün devletin elinden gider, mal kazanacağım diye ömrünü harcayıp zahmete düşme, binbir güçlükle yığdığın servetin ellerin elinde kalır diyerek anlatmaktadır. Bu durumun istisnasız hep böyle olduğunu insanlar çevrelerindeki yaşantılara bakarak da kolaylıkla anlayabilirler.

Güvenme güzelim mâle devlete
Bir gün olur elden gider devletin
Ömrün hebâ edüp düşme zahmete
Ellerin elinde kalur servetin[2130]

Devamında ise, bu dünyaya binler hizmet eyledi, yüzbinler ise cânın fedâ etti, sünbül zülüflüler kara günler gördü ve sonunda dünya herkesin eline himmetini verdi denilerek, dünyada kim ne için çalışmışsa onun karşılığını gördüğü ifade edilmektedir. Dünya için çalışanlar, giderken

[2129] s. 285, ş. 270, b. 6.
[2130] s. 424, ş. 479, k. 1.

her şeyi dünyada bırakıp bomboş gitmekte, âhiret endeksli çalışanlar ise orası için hazırladıklarını birlikte götürmektedir ve herkes himmeti ile var olmaktadır.

Bu dünyâya hizmet eyledi binler
Cânlar fedâ etdi nice yüzbinler
Kara günler gördü zülf-i sünbüller
Herkesin eline verdi himmetin[2131]

Dünyanın şân ve şerefi kandır, dünya, insanlar öldüren kanlı bir mekandır, servetinin devleti akan su gibidir geçer gider, bundan dolayı boş yorulma, dünyada Allah rızasından başka yaptığın bütün gayretin boşadır.

Şân u şerâfeti dünyânın kandır
Âdemler öldürür kanlı mekândır
Devlet-i serveti âb-ı revândır
Boş yorulma boşa gider gayretin[2132]

Şiirin mahlas kısmında ise, Lutfî Efendi, sıklıkla yaptığı gibi, kendi şahsında muhataplarına nasihatte bulunmaktadır. Bu kısımda, Lutfî, misafirhane olan bu hân sana inci ve mercan verse de aldanma, zira senin tenindeki can sana emanettir, süreni iyi bil ve ona göre iş tut denilerek, ne kadar olduğunu bilmediği bir zaman dilimini ve kendisine emanet olarak verilmiş bir bedeni en verimli şekilde idare etmekten sorumlu olduğunu vurgulamıştır. Bundan dolayı ona göre iş tutmalıdır.

Lutfiyâ misâfir-hânedir bu hân
Aldanma verse de dür ile mercân
Emânetdir sana tendeki bu cân
Ona göre iş dut anla mühletin[2133]

Konuyla ilgili diğer müstakil şiirin ilk beytinde ise, ey zamanın şahı bir gün olur tahttan uçar, ağlayarak yeni yerin olan kabre göçersin denilmekte saltanatın geçici, ölümün ise kaçınılmaz olduğuna işaret edilmektedir.

2131 s. 424, ş. 479, k. 2.
2132 s. 424, ş. 479, k. 3.
2133 s. 425, ş. 479, k. 8.

Ey şâh-i zemân bir gün olur tahttan uçarsın
Giryân olarak âkıbeti kabre göçersin[2134]

Devamında ise, ölüm teması devam etmekte ve geçici olan bu dünya zengini de hükümdarı da soyup, toprağın altına göndermektedir denilerek, insanların toprağın altına girerken bütün mal varlıklarından ve ünvanlarından ayrılarak sıradan ve diğerleriyle her konuda eşit bir insan olarak girdiği anlatılmaktadır.

Bu fânî cihân bây u şâhı da uryân
Eylerde kara yerlere elbette geçersin[2135]

Sonraki beyitte ise, ayete telmih yapılmaktadır. İnsan için, âhiret diyarında, eş, evlat, mal gibi unsurların fayda vermeyeceği gibi bunun ötesinde insanların ilahi adaletin tecelli edeceği hesap gününde öz evlatlarından bile kaçacaklarının ifade edildiği ayete işaret edilmektedir[2136]. İslâm dini, evladın anne baba üzerinde, anne babanın da evlat üzerinde haklarını belirlemiş, eşlerin birbiri üzerindeki haklarını da detaylarıyla ele almıştır. Ayette ifade edilen, üzerinde hakkı bulunanların hakkını tam olarak yerine getirmeyen insanların, âhiret âlemindeki hesap sırasında en yakınlarından bile kaçacağı, bu esnada yakınlığın göze görünmeyeceğidir.

Bu mâl ü menâl evlâd ıyâl fâide vermez
Hisâb günü öz yavrularından kaçarsın[2137]

Müteakip beyitte, inci, elmas, altın ve gümüş gibi değerli sayılan maddi unsurlara dayanma, eğer bunlara dayanıp güvenirsen hasret içerisinde pişmanlık kapısını açarsın denilmektedir. Zira insanın gittiği yerde bunlar geçer akçe değildir, ancak dünyada iken bunlardan hayır işlerine harcadıkları Allah rızası için infak ettikleri varsa onlar âhirette işe yarayacaktır. Diğer türlü, dünyada sevimli görünen bu cazip meta'lar âhirette hiç hükmündedir, tek getirisi pişmanlıktır.

[2134] s. 430, ş. 487, b. 1.
[2135] s. 430, ş. 487, b. 2.
[2136] Yakınlarınız ve çocuklarınız size kıyamet gününde bir fayda veremezler. Allah onlarla sizi ayırır. Allah işlediklerinizi görendir60/3.
[2137] s. 430, ş. 487, b. 3.

İncû ile elmasa zer ü sîme dayanma
Hasret ile sen bâb-ı nedâmeti açarsın[2138]

Maddi unsurlar üzerinden, dünya âhiret karşılaştırması olarak giden beyitlerde, sıradaki konu islamın beş şartından biri olan zekattır. Beyitte, ey uğursuz inkarcı, zekat namına hiçbir şey vermedin, cennette Kevser suyundan içeceğini zannetme denilmektedir. Zira zekat ibadetinin hem dünyaya hem de ahirete bakan yönü bulunmaktadır ve insana vermesi en zor gelen unsurlardan biri olan maddi mal varlığıyla yapılan bir ibadettir. Bireysel ve toplumsal huzuru, bireyler arasında maddi denge kurarak sağlamakta, zengine malının emanet olduğu bilincini yerleştirirken, fakirde ise, Allah'ın, kendisini düşündüğünü ve karşısında kendisine elini uzatan insana da düşündürdüğü duygusunu yerleştirmekte ve bu vesileyle insanlar arası kardeşlik, toplumsal huzur ve barışı sağlamaktadır.

Zekât nâmını vermedin ey münkîr-i menhûs
Zannetme ki cennetdeki Kevser'den içersin[2139]

Toplumsal huzursuzluğun en büyük nedenlerinden biri toplumda özellikle de maddi konudaki denge bozukluğudur. Zengin fakire karşı gösteriş yapıp yardım elini uzatmaz, fakir ise kendisine adaletsiz görünen bu durumu kendi yöntemleriyle düzeltmeye kalkarsa toplumda, ciddi bir karmaşa başlamış demektir. İslâm dini bu durumu gayr-i ahlâkî bulmuş ve kesin olarak yasaklamış, zekat, sadaka, kefaret vb. yapıcı formüllerle bu konuda çözümler getirmiştir. Beyitte de fakiri düşünmeyen zengin örneği verilmiş ve akıbeti ile ilgili bilgi verilmiştir. Beyitte, fakirlere karşı, onlarla paylaşmadan yediğin çeşitli yiyecekleri, Hak âhirette sorduğunda çaresiz kalacaksın denilerek bu kimsenin durumu belirtilmiştir.

Fakîrlere karşu yediğin dürlü ta'âmı
Yarın sana Hakk'ın bu suâlinde nâ-çârsın[2140]

Şiirin son beytinde ise, ayet ve hadislere telmih bulunmaktadır.

2138 s. 431, ş. 487, b. 4.
2139 s. 431, ş. 487, b. 5.
2140 s. 431, ş. 487, b. 6.

Beyitte, bu dünyada nefsine merhamet etmeyen, yani Allah'ın emri üzere ona telkinde bulunmayan, bin türlü derde düşer denilmektedir.

Her kim ki bugün nefsine bir merhamet etmez
Lutfî gibi bin dürlü nice derde dûçârsın[2141]

Dünyanın geçiciliğinin işlendiği bir başka şiir de insanlara ona aldanmamaları konusunda nasihat içermektedir. Şiirin ilk dörtlüğünde, bu dünya geçici ve yok olmaya mahkumdur, gönül aldanma denilerek, hükümranlıklarıyla isimleri duyulan İskender ve Hz. Süleyman örnek verilerek, onlar hani nerededeler diye sorulmaktadır. Bütün ihtişamlarına ve kudretlerine rağmen, onlar bile gitti denilmek istenmektedir.

Bu dünyâ fânidir fânî
Gönül aldanma aldanma
İskender Süleymân hani
Gönül aldanma aldanma[2142]

Dünyanın ahdinde vefa, şarabında şifa, visalinde safa yok, zira bunlardan her birinin içine ölüm zehrinden katılmış, bunlardan tadan insanlar, ölüm düşüncesi içerisinde kıvranmakta ve hiçbir şeyden zevk almamaktalar. Efe Hazretleri, bu konuda insanları uyarmakta ve şiirin dörtlüklerini "gönül aldanma aldanma" nakaratıyla bitirmektedir.

Ahdinde hiç vefâsı yok
Şerâbında şifâsı yok
Visâlinde safâsı yok[2143]

Dünyanın, kendisine rağbet edenlere yaptıklarının anlatıldığı kısımda ise, onun dostlarının bağrını yüzdüğü, kendisini isteyenlerin kanını süzdüğü, kendisini sevenleri ise, kabre yolladığı ifade edilmektedir. Bu mısralardan anlaşıldığı gibi, dünya kendisine rağbet edenlere iyilik, güzellik ve rahatlık adına hiçbir şey göstermemektedir.

[2141] s. 431, ş. 487, b. 7.
[2142] s. 486, ş. 564, k. 1.
[2143] s. 486, ş. 564, k. 2.

Dostlarının bağrın yüzer
Tâlibinin kanın süzer
Muhıbbini kabre düzer[2144]

Dünya, şâhları tahtlarından indirip, cansız ata bindirir ve bu atla karanlık kabre götürüp kondurur denilerek, hükümdarları tahttan, tabuta bindirdiği ve insanların omuzlarında, geçici bir süre kalınacak olan dünyadan sonraki mekan olan karanlık kabre kondurduğu anlatılmıştır.

Şâhları tahtdan indirir
Bir cânsız ata bindirir
Karanlık kabre kondurur[2145]

Dünya, ma'mur olanları harabeye çevirir, su yerine yanıltıp serap verir ve bakılmaya kıyılmayan gül yüzleri toprak eder. Bu örnekte de, su yerine bir halüsilasyondan ibaret olan serap vermesi anlatılarak dünyanın aldatıcılığına işaret edilmiştir.

Ma'mûrları eyler harâb
Su yerine verir serâb
Gül yüzleri eyler türâb[2146]

Dünya, hilecidir. Bir müddet yüze gülüp, tatlı tatlı söze tutar, avını düze indirince de üzerine atılıp son darbeyi vurarak ölüm çukuruna gönderir. Onun hileciliği, önce yüzüne gülüp yaldızlı sözlerle oyalamasını belirtir, La Fontaine'in "Karga ile Tilki" fablında tilkinin kargaya yaptığı gibi ağzındaki peyniri alana kadar iltifat edip sonra çekip gitmeyi anlatır, zira bu da avlanmak için iyi bir yöntemdir.

Biraz müddet güler yüze
Datlı datlı dutar söze
Avını indirir düze[2147]

Dünya, seni kandırıp, en kıymetli varlıklarını elinden alır. Seni

[2144] s. 486, ş. 564, k. 3.
[2145] s. 486, ş. 564, k. 4.
[2146] s. 486, ş. 564, k. 5.
[2147] s. 486, ş. 564, k. 6.

gerçekliği olmayan bir sevdaya salarak, şeytan gibi yüzünü yalayarak imanını ve dinini elinden alır da kalakalırsın.

Seni bir sevdâya salar
Îmân ile dînin talar
Şeytân gibi yüzün yalar[2148]

Son dörtlükte ise, kim dünyanın hilesine düşerse ciğeri şişe dizilir denilerek, uyanık olunması öğütlenmektedir. Zira dünya kendisine karşı her an uyanık olunması gereken azılı ve hileci bir düşmandır.

Her kim ki mekrine düşe
Ciğeri düzülür şişe
Lutfî âgâh ol bu işe
Gönül aldanma aldanma[2149]

Cihanda hidâyeti gören gözler, gizlide ve açıkta Hudâ'ya gönül verir. Zira onlar hidayeti gördükleri için Allah'a gizli diye bir şey olmadığını bilirler ve her an gönüllerinde Allah'ın sevgisi olur.

Hidâyet-bîn olan gözler cihanda
Hudâ'ya dil verir zahir nihanda[2150]

Onlar eşyanın nakşına bakmaz ve fâni mekan olan dünyada köşk saray yapmaz, zira onlar nakkaşı tanımışlardır, bundan dolayı basit işlerle oyalanmazlar.

Nukûş-i eşyâya olmaz nazar-bâz
Yapar mı köşk saray fânî mekânda[2151]

Bu dünya baştan başa misafirhanedir, bu handa ebedi kalanı gördün mü diye sorulmaktadır. Handa ebedi kalınamayacağı ise herkesçe malumdur.

[2148] s. 486, ş. 564, k. 7.
[2149] s. 486, ş. 564, k. 8.
[2150] s. 446, ş. 509, b. 1.
[2151] s. 446, ş. 509, b. 2.

Misâfir-hânedir dünyâ ser-â-pâ
Kimi gördün bekâ buldu bu handa[2152]

Konuyla ilgili bir başka şiirde ise, gönül aldanma nakaratlarıyla vurgu yapılarak, dünyaya bağlanılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Bu şiirde ayrıca, dünya ile ilgili çeşitli benzetmelere yer verilmiştir. İlk beyitte, dünya, hileci bir acûzeye benzetilmiş ve hileleriyle seni binlerce düşünceye salar sakın ona aldanma denilmiştir. Bu acûze tiplemesi bir çok hikayede bulunmakta ve bu tiplemenin hilesine kananların akıbeti iyi olmamaktadır.

Bu dünyâ câdû mekkâre gönül aldanma aldanma
Seni salar bin efkâre gönül aldanma aldanma[2153]

Sana heveslerden oluşmuş süslü bir güzel hazırlamış, sakın bu yabancının zülfünün ışığına aldanma, zira bu güzelin hiçbir gerçekliği bulunmamaktadır, o heveslerden oluşmuş bir hayaldir.

Hevâdan eylemiş tezyîn sana bir dilber-i zîbâ
Zıyâ-yı zülf-i ağyâre gönül aldanma aldanma[2154]

Dünya, ebedi bir gerçekliğe sahip değildir. Fenâ bağında, dünyada, bülbüller güllere karşı şakırsa hakikatde olmayan bu gülbahçesine aldanma, zira bu bahçenin aslı ahiret yurdundadır ve bu küçük örnek her an hazanla karşı karşıyadır.

Fenâ bağında bülbüller şakırsa güllere karşu
Hakîkatsiz bu gülzâre gönül aldanma aldanma[2155]

Dünyâ, vefâsızdır. Senin tacını ve tahtını sonunda ele geçirir ve yabancılara verir, o hiçbir misafirine karşı vefâlı değildir, dolayısıyla vefasız ve aşağılık olan bu dünyaya sakın aldanma.

2152 s. 446, ş. 509, b. 4.
2153 s. 478, ş. 553, b. 1.
2154 s. 478, ş. 553, b. 2.
2155 s. 478, ş. 553, b. 3.

Tâc u tahtın nihâyet zabt eder bahşeyler ağyâre
Vefâsız bu denî-kâre gönül aldanma aldanma[2156]

Dünya, hileci bir yol kesicidir. Seni bir oyun ile, bin kez taştan taşa çalar, yolundan âvâre eyler, sakın aldanma.

Seni taşdan taşa bir lu'b ile bin kez çalar dünyâ
Yolundan eyler âvâre gönül aldanma aldanma[2157]

Dünyâ, dışı yaldızlı içerisi ise, ateş dolu bir çukurdur. Bu geçici dünya nakışlı bir yılandır sakın aldanma, eğer aldanırsan kendini ateşe atarsın.

Bu bir mâr-ı münakkaşdır sakın aldanma nakşına
Atarsın sen seni nâre gönül aldanma aldanma[2158]

Dünyâ, hayalden ibarettir. Şarabını şifa sanma, o serap içinde seraptır. Bu kârsız yere nazar kılma, zira burası ebedi görünen, fakat fânî bir yurttur.

Şifâ sanma şerâbını serâb-ender-serâbdır ol
Nazar kılma bu bed-kâre gönül aldanma aldanma[2159]

Dünya, boş bir hayalden ibarettir. Seni gaflet halinden çıkarmaz ve Hak'dan gafil eder. Bu yanlış hayallere ve boş fikirlere sakın aldanma denilerek dünyanın maddi olarak olumlu hiçbir anlam ifade etmediği belirtilmektedir.

Seni Hak'dan eder gâfil çıkarmaz câh-ı gafletden
Hayâl-i hâm boş efkâre gönül aldanma aldanma[2160]

Dünyâ, yıkılacak bir diyardır. Bu beyitte ısrarla vurgulanan ise, dünya malı sevgisini Hudâ'nın sevmediğidir. Yıkılacak olan bu diyare aldanma denilerek gönül uyarılmıştır. Zira akıl sahipleri sonu zeval olan bir yere gönül bağlamaz, gönül daima ebedi olana tutkundur ve ebedi olan kendisine gösterildiğinde ona yönelecektir.

[2156] s. 478, ş. 553, b. 4.
[2157] s. 479, ş. 553, b. 5.
[2158] s. 479, ş. 553,b. 6.
[2159] s. 479, ş. 553, b. 7.
[2160] s. 479, ş. 553, b. 8.

Muhıbb-i mâl-i dünyâyı Hudâ sevmez Hudâ sevmez
Yıkılacak bu diyâre gönül aldanma aldanma[2161]

Lutfî Efendi, gönlüne Allah'ın ve peygamber'in hakkı için, Onlar'ın ismini şart koşarak yalvarmaktadır. Hidâyet veren Mevlâ ve Hz. Muhammed Mustafâ hakkı için Allah'ın rızasından başka bir kâre sakın aldanma denilerek gönül uyarılmaktadır. Dünyada, Allah rızasından başka kâr denilebilecek hiçbir şey yoktur. O bunu bilmekte bu konuda gönlünü de ikna etmek için bu tavsiyeyi vurgulu şekilde ifade etmektedir.

Hudâ hakkı Hudâ hakkı Muhammed Mustafâ hakkı
Rızâdan gayri bir kâre gönül aldanma aldanma[2162]

Dünyâ, vefâsız bir yârdır, bu gün seninle ertesi gün bir başkasıyla gönül eğlendirir ve bundan rahatsızlık duymaz. Bu beyitte Efe Hazretleri, kendisi için Allah'a ilticada bulunmakta ve İlâhî, günahkâr kulun Lutfî'ye lutfet demekte, diğer taraftan da gönlüne bu vefâsız yâre aldanma diyerek dünyanın vefası olmayan sadece göz boyayan bir yâr olduğunu ifade etmektedir.

İlâhî Lutfî'ye lutfet kulundur kemter-i müznib
Bu yâr-i bî-vefâdâre gönül aldanma aldanma[2163]

3.2.160. Devrinden şikâyet ve dönemindeki olaylara işaretler

3.2.160.1. Devrinden şikayet

Lutfî Efendi, daha önce bir çok kez vurgulandığı üzere, çok kritik bir dönemde yaşamıştır. Birbirinden farklı iki rejim görmüş birinin yıkılışına bir diğerinin inşasına tanık olmuş, bir milletin kurtuluş mücadelesini müşahede etmiş, bu arada din adamı, mürşid ve bir vatandaş olarak kendisini bu mücadelenin tam ortasında bulmuştur. Bu kaçınılmaz durumda

[2161] s. 479, ş. 553,b. 9.
[2162] s. 479, ş. 553,b. 11.
[2163] s. 479, ş. 553, b. 12.

o da her Türk vatandaşı gibi üzerine düşenden fazlasını yapmıştır. Fakat mücadele bittikten sonra eskiyle neredeyse taban tabana zıt olan yeniye alışmak zor olmuştur. Toplumu, bir süre önce ülkelerini ellerinden almaya çalışan insanların kültürü istila etmiş ve insanlar topla tüfekle vermediklerini farkına bile varmadan gönüllü vermeye başlamışlardır. Bu kültür istilasının temeli Osmanlı'nın son dönemlerinde atılmış, belki de Osmanlı'nın çöküşünde büyük rol oynamıştır. Avrupa'nın bilim ve tekniğini almaya gidenlerin çoğunun büyük bir özenti ve maddi manevi bir kompleks içerisinde anavatana dönüp içinde yaşadıkları rejimin temellerini kazmaya başladıkları söylenebilir. Dolayısıyla uzun zamandır buhranlar içerisinde kıvranan Osmanlı biraz içten biraz dıştan gayretle yıkılmıştır. Bundan en çok etkilenen ise sivil halk olmuştur. Türk halkı büyük bir kurtuluş mücadelesi vererek ülkelerinden düşmanı atıp yepyeni bir devlet inşa etmişlerdir. Fakat yeni devlet yeni bir rejim getirmiş ve eski rejimin etkisini kırmak için bazı sınırlar çok keskin hatlarla çizilmiştir. İşte tam da bu noktada din adamları, her ne kadar yozlaşmaya başlasa da toplumda hâlâ büyük rol icra eden medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla büyük bir şaşkınlığa uğramış, uğruna savaştıkları manevi değerlerin yasaklanmasıyla büyük bir şok yaşamışlardır. Bütün bunlara şahid olan Lutfî Efendi bu şaşkınlığını ve üzüntüsünü şiirlerinde dile getirmiştir. Döneminden şikayet içeren çok sayıda şiiri bulunmaktadır. Bu şikayetler, onun değişimde rahatsız olduğu noktaları da göz önüne sermektedir. Bunlar, devlet kurumlarında, yozlaşma, işin ehline verilmemesi, rüşvet vb. sıkıntılar, toplumun sosyal yapısında ise, kılık kıyafet ve yaşam tarzındaki batı hayranlığı ve taklidiyle ilgili rahatsızlıklar, insanlar arası ilişkilerdeki problemler gibi unsurlardır. Konuyla ilgili ilk örnekte, iman sahipleri bölük bölük ayrıldı, bundan dolayı imanının gitmesinden kork denilmekte ve zamanının çok zor bir zaman olduğu bu zamanda kafirlerin yolunu beğenip alkışladıkları anlatılmaktadır. Lutfî Efendi, bu davranışı sergileyenlerin kaç ayet ve hadise aykırı davrandıklarını iyi bildiği için tedirgin olmaktadır. İman bir kul için olmazsa olmazdır ve iman sahipleri et ve tırnak gibi olmalı birinin derdiyle hepsi dertlenmeli biri acı duyduğunda diğerleri de bu acıyı hissetmeli buyurur peygamber, ayette ise kafirleri dost edinmeyin onlar ancak birbirlerinin

dostudur denilerek mü'minler uyarılır[2164]. Efe Hazretleri bu ayet ve hadise telmihte bulunmaktadır.

Zevâl-i îmândan havf eyle amân
Bölük bölük oldu ashâb-ı îmân
Revîş-i küffârı tahsîn ederler
Görülmemiş böyle yaman bir zemân[2165]

Öyle bir zaman oldu ki, Kur'ân'a tabi olanları küçük görürler, şeytanın takipçilerini övüp yüceltirler, Kur'ân'ın hükümlerini bozmaya değiştirmeye çalışırlar, işler böyle olunca şeytan şimdilik istirahat etti. Lutfî Efendi, o dönemdeki insanların icraatlarıyla şeytanı bile istirahat ettirdiklerini, onun çalışmalarını kendileri üstlenince şeytana dinlenmekten başka yapacak bir şeyin kalmadığını anlatmaktadır.

Tâbi-'i Kur'ân'ı tahkîr ederler
Peyrev-i şeytânı tevkîr ederler
Ahkâm-ı Furkân'ı tağyîr ederler
İstirâhat etdi helelik şeytân[2166]

Lutfî Efendi, bir başka örnekte ise, özellikle bayanlardaki özentiye dikkat çekmiştir. Frenkler gibi deste deste gezerler, şehvet denizinin kayığında yüzerler, Avrupalıları taklit ederler bunlar küfür ormanında kahraman olmuşlar demektedir.

Frengâne deste deste gezerler
Bahr-i şehvet zevrâkında yüzerler
Avrupa uslûbu gidiş düzerler
Ormân-ı küfürde olmuş kahramân[2167]

[2164] Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Onlar, size gelen gerçeği inkar etmişken, onlara sevgi gösteriyorsunuz; oysa onlar, Rabbiniz olan Allah'a inandığınızdan ötürü sizi ve Peygamberi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer sizler Benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız onlara nasıl sevgi gösterirsiniz? Ben, sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim. İçinizden onlara sevgi gösteren kimse, şüphesiz doğru yoldan sapmıştır60/1.

[2165] s. 652, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 5.

[2166] s. 652, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 7.

[2167] s. 653, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 8.

Ebeveynlerin sadece kendilerinin özenti içerisinde olmadığı, çocuklarına da bu yönde telkinde bulundukları ise bir başka dörtlükte dile getirilmektedir. Bu örnekte, gelinini kızını süsleyip sinemayı şenlendirdikleri anlatılarak bu sergileme karşısında şeytanın bile lanet ettiğinden bahsedilmiştir.

Gelininin sürmelemiş gözünü
Elvân çiçek nakışlamış kızını
Şenlendirmiş sinemanın yüzünü
La'net edekalmış başında şeytân[2168]

İmân ehlinin yaşadığı sıkıntıya dikkat çekilen bir başka dörtlükte ise, onlar normal şartlarda billur gözelere sahip pınarlara benzetilmiş, fakat şimdi bu gözeler bulanmış su, karışmıştır, saadetin dükkanları yağmalanmış, diyanetin ise barutları sulanmıştır, bu zamanda küfür denizi kemâl bulmuştur denilmektedir.

Ehl-i îmân gözeleri bulanmış
Seâdetin dükkanları talanmış
Diyânetin barutları sulanmış
Kemâl bulmuş bugün deryâ-yı küfrân[2169]

Bir başka örnekte ise, döneminde, düzelme meydana gelebilmesi için işin Allah'a kaldığı ifade edilmekte ve, İslâm kasrının binasından söküldüğü, kubbesinin yere döküldüğü, iman boyunun belinin büküldüğü ifade edilerek Allah'tan yardım erişmezse yapacak bir şeyin kalmadığı anlatılmaktadır.

Kasr-ı İslâm binâsından sökülmüş
Semer taşı himlerine dökülmüş
Kâmet-i îmânın kaddi bükülmüş
Meğer ki Allah'dan erişe emân[2170]

2168 s. 653, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 11.
2169 s. 653, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 15.
2170 s. 654, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 16.

İnsanların yaşlanmalarına rağmen keyf için boş boş gezdikleri, Allah'ın rızasını düşünmeden, dünya malı neredeyse onu sezip, gece gündüz dünyalık için çalıştıkları belirtilip bu durumun yanlışlığı ifade edilmiştir.

Nice pîrler keyf keyfine gezerler
Dünyâ malı nerde anı sezerler
Gece gündüz dünyâsını düzerler
Nerde kaldı kalsın rızâ-yı Rahmân[2171]

Sıradaki örnekte ise, farklı bir kullanım vardır. Suladılar İstanbul'un yolunu denilerek, bazı durumların değişmesi kastedilmiş, insanların kafir ve Müslüman arasındaki farkları görmedikleri, bir olan Allah'ın yolunu sormadıkları ifade edilerek, Allah'ın gayretine dokunacak işler yapıldığı ve gayretullahın ortaya çıkmasında hiç şüphe kalmadığı düşünülmüştür.

Suladılar İstanbul'un yolunu
Fark etmezler kâfir İslâm hâlini
Hiç sormazlar bir Allah'ın yolunu
Gayretullah elbet çıkar bî-gümân[2172]

İnsanlarda helal haram endişesi kalmamış, her taraf haram ile dolmuştur ve kimse bu durumdan rahatsız değildir, şeytanı seven insanlar şeytana yakışır işler yapmaktadırlar.

Helâl harâm endîşesi kalmadı
O var mıdır haram ile dolmadı
Bugünkü bu yüzler rengi solmadı
Şeytânı sevenler şeytâna şâyân[2173]

Lutfî Efendi, toplumu kesif karanlıklar içerisinde görmüş ve onları selamete çıkaracak âlimlerin ve salihlerin çekilip gittiklerini ve arzu ettikleri maksudlarına ulaştıklarını söyleyerek, onların toplumdan çekilmesiyle ayın tutulup, güneşin ışığının bittiğini ve durulacak bir mekan kalmadığını hissetmiştir.

[2171] s. 654, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 17.
[2172] s. 654, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 18.
[2173] s. 654, ş. Dâsitân-ı Zemân, k. 19.

Ulemâ sulehâ çekildi gitdi
Her biri merâm-ı maksûda yitdi
Ay dutuldu günün zıyâsı bitdi
Bulamazsın bir duracak mekânı[2174]

Bu zamanın erkekleri rahmetten, bayanları ise iffetten uzak olmuş, şeriatı zimmetten bırakmış ve nefs ve şeytana uyarak Allah'ın rızasını terk etmişlerdir.

Erkekleri ırak olmuş rahmetden
Dişileri münezzehdir iffetden
Şerî'ati bırakmışlar zimmetden
Muktedâ etmişler nefs ü şeytânı[2175]

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Lutfî Efendi, Allah'tan ümidi ancak kafirlerin kestiğinin ifade edildiği ayeti bildiği için Allah'tan ümid kesmemekte ve kendisini, Lutfî, üzülme küfür gecesinin şafağı, yakındır Hak Kerîm'dir bu gidiş değişir ve Allah'ın izniyle bu nifak çıkaranlar kahrolur, zira Allah'ın ihsanı kesilmez diyerek teselli etmektedir.

Lutfî gamdâr olma yakındır şafak
Hak Kerîm'dir tebdîl olur bu siyâk
İnşallah kahrolur efrâd-ı nifâk
Munkatı' olur mu Hakk'ın ihsânı[2176]

Bir başka şiirde ise,Lutfî Efendi, muhataplarına din kardeşlerim bu hal ile Allah bizi kabul eder mi diye sormaktadır, zira bu konuda ciddi bir kaygı içerisindedir. Şeriate bir bakın bir de halimize bakın ne kadar ona uygun yaşıyoruz, bu halde Allah bizi kul olarak kabul eder mi demekte ve insanların bu soruyu kendi kendilerine sormasını sağlamaya çalışmaktadır. Zira değişimin ilk adımı budur.

Ey ihvân-ı îmân bu ahvâl ile
Aceb Allah bizi kabûl eder mi

[2174] s. 586, ş. 703, k. 2.
[2175] s. 586, ş. 703, k. 5.
[2176] s. 587, ş. 703, k. 13.

Şerî'ate bakın bu ahvâl ile
Aceb Allah bizi kabûl eder mi[2177]

Şiirin devamında ise içinde bulunulan durumu detaylandırmaktadır. Kur'ân ve sünnete rağbet olmadığını, Mevlâ'ya muhabbetin olup olmadığı konusunda ise tereddütlerinin bulunduğunu söylemekte ve insanların arzularının peşinde, şehvetlerine tâbi olduklarını durumun manevi açıdan çok iç açıcı olmadığını anlatmaktadır.

Kitâba sünnete yok bizde rağbet
Cenâb-ı Mevlâ'ya var mı muhabbet
Hevâ-yı nefsinde tâbi-'i şehvet[2178]

Namazla ilgili ayetlere telmih, hadisin ise mana olarak iktibas edildiği sonraki dörtlükte ise, namazın mü'minlerin miracı, Kur'ân'ın fermanının da ferahlık yolu, olduğu söylenerek, namaza rağbetin azalması dolayısıyla, gönül evlerinin ışığının söndüğü anlatılmaktadır.

Namaz ise mü'minlerin mi'râcı
Fermân-ı Kur'ân'da râh-ı minhâcı
Gülbe-i dillerde söndü sirâcı[2179]

Dönemin bir başka problemi ise, Müslümanların birbirine karşı merhametsiz olmasıdır. Lutfî Efendi bu duruma dikkat çekmekte ve Müslümanın müslümana merhameti yok, Allah yolunda çalışma konusunda sevgisi yok, gönlündeki süveyda sırrında hakikati yok diyerek içerisinde bulunulan durumu açıklamaktadır.

İslâm'ın İslâm'a merhameti yok
Sa'y-i şerî'atde meveddeti yok
Sırr-ı süveydâda hakîkati yok[2180]

Lutfî Efendi, bu dönemde kadınlar konusunda onların hal, tavır ve davranışlarından rahatsızlık duymakta, erkeklerin ise tavır ve davranışlarını

[2177] s. 552, ş. 661, k. 1.
[2178] s. 553, ş. 661, k. 6.
[2179] s. 553, ş. 661, k. 7.
[2180] s. 553, ş. 661, k. 8.

beğenmemektedir. Bu konuda, kadınların ve erkeklerin yüzlerinde utanma duygusu kalmadı, âhiret için azık kalmadı demektedir.

Nisâlar yüzünde hayâ kalmadı
Vücûh-i ricâlde hayâ kalmadı
Âhirete zâd ü nevâ kalmadı[2181]

Şiirin son dörtlüğü ise dua ve uyarı ihtiva etmektedir. Örneğin ilk iki mısraında, Mevlâ iman sahiplerinin yardımcısı olsun ve onları cennete kendisi koysun denilerek dua edilmekte, sonraki iki mısrada ise, Lutfî, şu zamana bir bak aceb Allah bizi kabul eder mi denilerek dörtlük noktalanmaktadır.

Mevlâ nâsır ola ehl-i îmâne
Kendi idhâl ede dâr-ı cinâne
Lutfiyâ sen bir bak devr-i zemâne
Aceb Allah bizi kabûl eder mi[2182]

Cihana kötülük doldu, insanlar ise, kâr ve zararını bilmiyor, fesad ehli kötülükte sınır tanımaz oldu denilerek bu duruma endişelenilmekte haklı olunduğu söylenilmektedir. Dünya öyle bir hale gelmiştir ki, Lutfî Efendi kendisinin endişesinin gayet yerinde olduğunu söylemektedir.

Doldu cihâna şor u şer
Kâr u zarar bilmez beşer
Ehl-i fesâd dizden eşer
Besdir gönül endîşesi[2183]

Her yeni gelen gün durumlar bir öncekinden daha kötü olmakta, insanlar alış verişlerinde rüşvetle çalışmakta ve kimler okuyup kimler yazmakta, ehil olmayanlar bir yerlere gelmektedir.

Günden güne işler azar
Ederler rişveti bâzâr
Kimler okur kimler yazar[2184]

[2181] s. 553, ş. 661, k. 9.
[2182] s. 554, ş. 661, k. 12.
[2183] s. 563, ş. 673, k. 4.
[2184] s. 563, ş. 673, k. 5.

Okuyup yazma ile ilgili kısmın açıklaması ise sonraki dörtlükte verilmiştir. Okuyup yazan alimlerin çoğu mesleklerini terk ederek dünyâ için çalışmaktadırlar. Bu ise gerçekten kaygı verici bir durumdur, zira alimler topluma yön veren insanlardır, oysa kendi rotasını şaşırmış, kendi yönünü bulmaktan aciz insanlar nasıl topluma yol gösterebilir veya gösterdikleri yol nasıl bir yol olur.

Ekser ulemâ-yı zemân
Terk etdi meslekin hemân
Dünyâ için oldu revân[2185]

Lutfî Efendi, zamanından şikayet içeren şiirlerinin hemen hepsinde bayanlardaki ve erkeklerdeki manevi yozlaşmaya işaret etmektedir. Bu hassasiyette haya ve iffet ile ilgili ayet ve hadisler önemli rol oynamaktadır diye düşünülebilir. Ayet ve hadislerde kadın ve erkekten iffetli olmaları istenmekte bunun sağlam bireyler, sağlam aile ve sağlam bir toplum için vazgeçilmez olduğu vurgulanmaktadır. Kadın ise bir toplumun en büyük mimarıdır. Aile onun elinde şekillenmekte, dolayısıyla toplum onun haline göre şekillenmektedir. İffet ise çok kapsamlı bir kavram olması dolayısıyla içerisinde bir çok değer barındırmakta ve ona sahip olanlar doğal olarak diğer bir çok değere ve ahlaki özelliğe de sahip olmaktadırlar. Lutfî Efendi, bu sebepten toplumun mimarı olan kadınlar üzerinde ve kapsayıcı bir değer olması dolayısıyla da iffet ve haya üzerinde sıkça vurgu yapmıştır. Bu şiirde de, kadınlardan haya gitti, gönüllerde nur kalmadı, ibadet edenlerin ise işi gösteriş oldu, onlar Allah rızası için değil gösteriş için ibadet eder oldular denilerek vakıa ortaya konmaktadır.

Gitdi nisâlardan hayâ
Kalmadı dillerde zıyâ
Âbidlerin işi riyâ[2186]

Lutfî Efendi, çareyi çaresizler çaresine sığınmakta bulmuş ve kendi şahsında muhataplarına bu durumdan kurtuluşun ancak Allah'a sığınmakla

[2185] s. 563, ş. 673, k. 6.
[2186] s. 563, ş. 673, k. 12.

atlatılacağını, gönlün Allah'a bağlanarak O'nun rızasının gözetilmesi gerektiğini, gönlünün endişesinin yerinde olduğunu anlatmıştır.

Lutfî sığın Allah'a sen
Dâimâ ol lillâhe sen
Dil bağla gel Allahâ sen
Besdir gönül endîşesi[2187]

Bir diğer şiirde ise, Efe Hazretleri, hakiki ulemânın birer birer gitmesine işaret ederek, vahdet evinin mum kapları bir bir yere düştü ve çırağlar söndü demekte, bu ümmetin ledünni ilimlere aşina olanları olan bu zatların seferlerinin Kerîm'in evine döndüğünü ifade etmektedir.

Gülbe-i vahdetin şem'adânları
Bir bir yere düşdü çırâğlar söndü
Bu ümmetin bugün ledündânları
Seferleri dâr-ı Kerîm'e döndü[2188]

Lutfî Efendi, dönemini hazan vurmuş bir gülistana benzetmiştir. Bu manzarayı ise, hazan rüzgarı esti bağlar bozuldu gülistanda katmer güller kalmadı, ağaçlar kırıldı meyveler üzüldü ve el atacak dallar kalmadı demektedir. Bu sembollerle toplumdaki hal tarif edilmiş, yeni durumların uygulanma sürecindeki sıkıntılara dikkat çekilmiştir.

Bâd-i hazân esdi bağlar bozuldu
Gülistânda katmer güller mi kaldı
Şecerler kırıldı bârlar üzüldü
El atacak dahî dallar mı kaldı[2189]

Er olanlar yağ gibi eriyip gitti, erkek arslanlar toprağın altında kayboldu, serviler yerinde diken bitti, petekler söndü ballar kalmadı denilerek durumun vehameti anlatılmaya devam edilmektedir.

[2187] s. 563, ş. 673, k. 14.
[2188] s. 537, ş. 641, k. 1.
[2189] s. 516, ş. 611, k. 1.

Er olan eridi yağ gibi gitdi
Şîr-i nerler zîr-i türabda yitdi
Serviler yerinde muğaylân bitdi
Petekler söndüler ballar mı kaldı[2190]

Şiirin son dörtlüğünde, gönüllerde hidayet nurunun kalmadığı, bununla birlikte Müslümanların kalpte huzur ve sevincinin de kalmadığı belirtilerek, Hz. Peygamber'in bir hadisine telmihte bulunulmuştur. Ahirzamanda insanların durumunun anlatıldığı hadiste, Müslümanların bu çetin zamanda çok bunalacakları ve kabirlerin başına varıp, siz kalkın da biz girelim diyecek hale gelecekleri anlatılmaktadır[2191]. Lutfî Efendi, ahirzamanda olduklarını düşünmekte ve Hak söyleyen diller mi kaldı diye sorarak, insanların Hakk'ı söylemekten uzak olduklarını ima etmektedir.

Dillerde kalmamış hidâyet nûru
İslâm'ın kalmamış kalbde sürûru
Kurbân olur İslâm bulsa kubûru
Lutfî Hak söyleyen diller mi kaldı[2192]

Lutfî Efendi, zamanının olumsuzluklarından şikayet ettiği bir diğer şiirinde ise, içinde yaşadıkları döneme nazar edilmesini isteyerek, İslâm kervânının çekilip gittiğini söylemekte, ricâl-i kirâmdan olanlar çekildi gitti, iman ehline Hak yardım eylesin demektedir.

Bir nazar eyleyin devr-i zemâne
Kârbân-ı İslâm çekildi gitdi
Hak yardım eylesün ehl-i îmâne
Hep ricâl-i kirâm çekildi gitdi[2193]

2190 s. 517, ş. 611, k. 4.

2191 "Siz öyle zaman göreceksiniz ki, o vakit kişi, nasipçe (malca) hafif olmaya gıpta eder, tıpkı şimdi sizin mal ve evlat çokluğuna gıpta ettiğiniz gibi. O kadar ki, biriniz kardeşinin mezarına uğrar da, hayvanın yerde yuvarlanması gibi yuvarlanarak: "Keşke senin yerinde ben olsaydım" der. Bu davranışı (Hz. Yusuf gibi bir an evvel) Allah'a kavuşmak arzusuyla veya önceden işlediği iyi ameller sebebiyle değil, maruz kaldığı belalar sebebiyledir. Canan, age, 13/465-466."

2192 s. 517, ş. 611, k. 7.

2193 s. 522, ş. 619, k. 1.

Devamındaki dörtlükte, inananlar bugün garib kaldı, derde şifa veren tabib, hilm, haya sıfatlarıyla muttasıf edip kalmadı denilerek, büyük âlimlerin çekilip gittiği anlatılmaktadır.

Ehl-i tevhîd bugün ne garîb kaldı
Derde şifâ veren ne tabîb kaldı
Hilm ü hayâ ile ne edîb kaldı
Ulemâ-yı ızâm çekildi gitdi[2194]

Tevbe kapısı açık olmasına rağmen tevbeye özen gösterenlerin olmadığından şikayet edilmekte, oysa tevbe edildiğinde kainatın yaratıcısı ve sahibi olan Allah'ın günahları, kusurları affetmeye hazır olduğu belirtilmektedir.

Vallâhi açıkdır tevbe kapısı
Bu kâinât bütün Hakk'ın yapısı
Afv olunur günahların hepisi
Tevbeye ihtimâm çekildi gitdi[2195]

Son iki dörtlükte ise, temel ibadetlerin insanların hayatından çekilip gittiğinden şikayet edilmektedir. İman nuru kalplerden sökülüp çıkarıldı, gönüllerden Rahmân'ın rızası kesildi, ve insanların hayatından salat ve selam çekildi gitti denilmektedir.

Kal' oldu kalblerden envâr-ı îmân
Kesildi dillerden rızâ-yı Rahmân
İyilik tarafina görünmez gümân
Salât ile selâm çekildi gitdi[2196]

Diğer örnekte ise oruç ve namazın gaflet ile insanların hayatından uzaklaştırıldıkları anlatılmaktadır. Örnekte, en büyük körlük olan, gönül gözünün körlüğü gaflet ile âlemin karardığı, insanların gaflet denizine daldıkları bahtsızlıklarının her an arttığı ve onların hayatlarından oruç ve namazın çekilip gittiği söylenmektedir.

[2194] s. 522, ş. 619, k. 2.
[2195] s. 522, ş. 619, k. 5.
[2196] s. 523, ş. 619, k. 7.

Lutfî gaflet ile karardı âlem
Bahr-i gafletdedir ebnâ-yı âdem
Artmada şekâvet dem-â-dem
Sıyâm ile kıyâm çekildi gitdi[2197]

Lutfî Efendi, derin hayal kırıklıkları yaşadığı bir zamanda ise, İslâm'da şeref, emanette emin olma gibi vasıfların kalmayıp gittiğini, iyilik beklenecek bir zamanın kalmayıp gittiğini söylemiştir.

İslâm'da şeref emn ü emân kalmadı gitdi
İyilik umulur devr-i zemân kalmadı gitdi[2198]

Millete reva görülen zulümleri ve aşağılanmayı ise, dağların dayanamayacağı büyüklükte görmekte ve buna rağmen gaflet ehlinin gafletten uyanmadığını hayretle söylemektedir. Gayret göstermeyen milletin ise, çırağının yanmayacağını belirterek dünyanın baştan başa ateşle dolup yangın yerine döndüğü anlatılmaktadır.

Bu zulm ü zillete dağlar dayanmaz
Ehl-i gaflet bu gafletden uyanmaz
Gayretsiz milletin çırağı yanmaz
Cihân baştan başa hark oldu gitdi[2199]

Lutfî Efendi, bütün olumsuzluklara rağmen Allah'tan ümid kesmemiş ve Kerîm'in kereminden ümit kesilmez, İman İslâm mağlup olmaz galip olur, Allah'ın askeri bozguna uğramaz denilerek Allah'a düşmanlık etmeye çalışanların ise, yok olup gittiğini ifade etmiştir.

Kerem-i Kerîm'den ümit kesilmez
Îmân İslâm gâlib olur basılmaz
Lutfiyâ cündullah mutlak bozulmaz
Adüvvullah olan şak oldu gitdi[2200]

[2197] s. 523, ş. 619, k. 9.
[2198] s. 511, ş. 601, b. 1.
[2199] s. 512, ş. 603, k. 2.
[2200] s. 512, ş. 603, k. 5.

3.2.160.2. Dönemindeki olaylara işaretler

Her dönem içerisinde acı tatlı bir çok olay barındırır. Zira hayat durmamakta devam etmektedir. Bazı dönemler ve toplumlar ise daha yoğun bir hareketliliğe sahne olurlar. Savaşa girmiş ve büyük kayıplarla ondan çıkmış bir ülke ve onun insanları da çok hareketli bir süreçten geçmiş ve geçecek demektir. Zira insanlar topla tüfekle savaşmayı bıraktıktan sonra, sırada genelde kıtlık ve salgın hastalıklarla savaş gelmektedir. Bunun üzerine bir de doğal afetler olursa hepten felaket olmaktadır. Lutfî Efendi'nin döneminde de bunlar fazlasıyla yaşanmıştır. Savaş yıllarının ve sonrasının anlatıldığı bazı eserlerde toplumdaki dram gözler önüne serilmektedir[2201]. Efe Hazretleri'nin yöresinde savaş yıllarında en büyük zulmü Ruslar ve Ermeniler yapmışlardır. Ruslar bir süre sonra savaştan çekilmiş, ancak geride kalan Ermeniler Ruslardan kalan cephaneleri de kullanarak halka kan kusturmuş akıl almaz işkenceleri reva görmüşlerdir. Lutfî Efendi bu akıl almaz zulmün canlı tanığı ve mücadelecisi olarak, masum halka yapılanları etkileyici bir biçimde tasvir etmiştir.

Bu başlıkta ele alınacak bir başka olay ise, Lutfî Efendi'nin yaşadığı dönemde meydana gelen kıtlık felaketidir. Eserde işaret edilen bir diğer olay ise yine onun döneminde meydana gelmiş olan sel felaketidir. Bunlar aşağıda ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

3.2.160.2.1. Ermeni zulmü

Konuyla ilgili ilk örnekte, başa gelen olaylar kıyametin kopması olarak görülmektedir. Burada, bugün yeryüzü al kan oldu ve kıyamet koptu, görülmemiş bir şekilde kandan bir tufan oldu denilerek insanlara yapılan kıyım tasvir edilmeye çalışılmaktadır.

Kopdu bugün kıyâmet
yer yüzü al kan oldu
Görülmemiş alâmet
Kandan bir tûfân oldu[2202]

[2201] Bekir Onur, *Türkiyede Çocukluğun Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara- 2005, s. 160-169.*
[2202] s. 573, ş. 686, k. 1.

Müslümanların toplu olarak katledildiği ise, İslâm hânümânıyla ifadesinden anlaşılmaktadır. Müslümanlar ocağıyla, hanesiyle, katledilmiş bir canıyla kurtulamamış ve herkesin kendi öz kanıyla saçları kızıl renge boyanmıştır. Dörtlüğe göre, Ermeniler girdikleri yerde tek bir ferd bırakmadan katletmişlerdir.

İslâm hânümânıyla
Kurtulmaz bir cânıyla
Herkesin öz kanıyla
Saçları elvân oldu[2203]

Lale gibi al yanaklı gül yüzlü güzeller, inci sözler dökülen gonca ağızlar hançerlenmiş ve hançerlendikçe sızlayan bedenleri kana boyanmıştır. Gül yüzler gülmez olmuş, inci taneleri gibi güzel sözler söyleyen açılmamış goncaya benzeyen ağızlar söylemez olmuş, servi boylar yerlere serilmiştir.

Lâle yanak gül yüzler
Gonce dehân dür sözler
Hançerlendikçe sızlar
Bedenleri kan oldu[2204]

Yavruların ağlamaları ciğerleri dağlamış, onlar ciğersiz ve kalpsizler tarafından hançerlendikçe cansız bedenleri, cesedleri yerlere serilmiştir. İnsanlık dışı vahşet sivil halka uygulanmış, kundaktaki küçücük bebeler bile bundan ayrı tutulmamıştır.

Yavrular ağladıkça
Ciğerler dağladıkça
Hançerler bağladıkça
Cesedde bî-cân oldu[2205]

Müslümanlar bu dehşet verici durum karşısında Hudâ'ya sızlanırlar, bu sızlanmaların tesirinden Arş sallanır ve dağlar Müslümanlar perişan oldu diye nidaya gelir.

[2203] s. 573, ş. 686, k. 2.
[2204] s. 573, ş. 686, k. 3.
[2205] s. 573, ş. 686, k. 4.

İslâm sızlar Hudâ'ya
Arş sallanır sadâya
Dağlar gelür nidâya
İslâm perîşân oldu[2206]

Yiğitler baltalanarak öz kanlarına boyanmışlar, bebeler ise ateşte kebap gibi pişirilmişlerdir. İnsanlıktan zerre kadar nasibi olanların dayanamayacağı durumlar ortaya çıkmıştır. Lutfî Efendi, Ermeniler'in yaptığı katliama bizzat şahit olduğu ve onlara karşı savaştığı için yaptığı tasvirler okunduğunda, tasvir edilen olaylar göz önünde canlanmaktadır.

Yiğitler baltalanmış
Öz kanına boyanmış
Körpe kuzular yanmış
Âteşde biryân oldu[2207]

Kanlı pazar kurulmuş, insanların boyunları çaresizlik içerisinde burulmuş, kan harmanı görülmüş fakat gören insanlar kan olmuştur. Dörtlükten anlaşıldığına göre Ermenilerin katlettikleri insanların cesetleri harman yerine yığılan mahsul gibi bir meydana yığılmış ve o meydana getirilen insanlar oradan sağ çıkarılmamıştır.

Kanlı bâzâr kuruldu
Boyunları buruldu
Kan harmanı görüldü
Gören âdem kan oldu[2208]

Ermenilerin Türkler'e reva gördüğü bu vahşet karşısında felekler ağlamış, melekler bu zulmün kaldırılması için dua etmişlerdir, fakat gözyaşları okyanuslar misali olduğu halde dualar kabul olmamaktadır.

Ağladılar felekler
Eyler duâ melekler

[2206] s. 573, ş. 686, k. 5.
[2207] s. 573, ş. 686, k. 7.
[2208] s. 573, ş. 686, k. 8.

Kabûl olmaz dilekler
Göz yaşı ummân oldu[2209]

Lutfî Efendi, Hudâ'nın fiillerinde iradenin noksan olmadığını bilakis hayvanlaşan insanların yakarışlarında tesir olmadığını belirtmiştir. Lutfî Efendi'ye göre temel problem yakarıştaki samimiyet eksikliği ve normal zamanda Hakk'ın unutulup, sıkıntıya girilince hatırlanmasıdır.

Lutfî fi'l-i Hudâ'da
Noksan mı ya irade
Te'sir yok bu sadâde
Âdem ki hayvân oldu[2210]

Ermeni zulmünün anlatıldığı bir başka şiirde ise, yeryüzünün alkanlara boyandığı ve Müslümanların feryâdının arşa dayandığı anlatılmaktadır.

Rûy-i zemîni seyr et alkanlara boyandı
Feryâd-ı âh-ı İslâm Arş'a kadar dayandı[2211]

Öyle büyük bir felaket yaşanmaktadır ki, Efe Hazretleri'ne göre bu derde feleklerdeki melekler bile yanmış ve insanların da haşre kadar bu derde yanması gerekmektedir. Bu düşüncesiyle bu zulmün haşre kadar unutulmayacak büyüklükte olduğunu belirtmektedir.

Haşre kadar bu derde yansın âdem olanlar
Felekde hep melekler bu derdimize yandı[2212]

Keman kaşlı yiğitler toprağa düşmüşler, günden güzel gül yüzlüler ateşler içerisinde kalmışlardır. Bu beyitte, kurşunlanıp veya hançerlenip öldürülen insanlarla camilere veya benzeri mekanlara doldurularak yakılan insanlara işaret edilmektedir.

2209 s. 573, ş. 686, k. 9.
2210 s. 573, ş. 686, k. 10.
2211 s. 573, ş. 687, b. 1.
2212 s. 574, ş. 687, b. 2.

Ebrû-kemân civânlar hâk üzre yeksân oldu
Günden güzel gül yüzler odlar içinde kaldı[2213]

İslâm düşmanları, baştan başa dünyayı kana bulayarak, bu gün de kandan kandılar denilmekte, onların su yerine Müslüman kanı içmek ister gibi bir hallerinin olduğuna işaret edilmektedir.

A'dâ-i ehl-i İslâm bugün de kandı kandan
Kâfdan kâfa bu dünya al kanlara boyandı[2214]

Sarıklar açıldı ve âlemler gül rengi kan oldu, düşman kılıcı ise bu kandan kandıkça kandı, zira kanını içtiği tek bir insan değil bir çok insandı.

Amâmeler açıldı âlemler oldu gül renk
Tîğ-i a'dâ bu kandan kandıkça kana kandı[2215]

Onlar öyle katliam yapmışlardır ki, Müslümanları baltalamaktan kolları usanmış, vura vura kılınçları üşenmiştir. Bu beyitleri okuyup, yapılan kıyımın boyutlarını anlayıp da dehşete kapılmamak pek mümkün görünmemektedir.

Baltaları çalarak hep kolları usandı
Ura ura kâfirler kılınçları üşendi[2216]

Kâfirler kıyım yaptıklar gün camilere haçlar asıp oraları kiliseye çevirmişler ve bir çok Müslüman köyünü birlik olarak basmışlardır. Köyleri basarak savunmasız kadın, çocuk ve yaşlıları katletmiş köyleri ateşe vermişlerdir.

Câmi'lere haçları kâfirler o gün asdı
Çok köyleri kâfirler bütün beraber basdı[2217]

Bu katliamı yapanlar insanlıktan o kadar usanmışlardır ki, nice canların tenine kılıçlarını çalıp onları cansız bedenler olarak yere düşürmüşler ve daha fenası annelerin gözleri önünde yavrularını kesip doğramışlardır.

[2213] s. 574, ş. 687, b. 3.
[2214] s. 574, ş. 687, b. 5.
[2215] s. 574, ş. 687, b. 7.
[2216] s. 574, ş. 687, b. 8.
[2217] s. 574, ş. 687, b. 9.

Nice cânlar tenine kılınçlarını çaldı
Anaların yanında yavrularını kesdi[2218]

Dört kafir kasap olarak yiğitleri bölük bölük düşürmüş ve onların kanlarına parmaklarını banmışlardır.

Dört kâfir oldu kasab bölük bölük düşürdü
Yiğitlerin kanına parmaklarını bandı[2219]

Lutfî Efendi, bu derdin değerli olduğunu derinden bir âh çekildiğinde çıkan sızıltının arşa ulaşıp kabirlerinde yatanları uyandırdığını belirtmekte ve Allah'ın kullarını sonuna kadar zulüm içerisinde bırakmayacağını ifade etmektedir.

Lutfî bu derd değerli bir âh çeküp derûndan
Sızıltı çıkdı Arş'a ehl-i kubûr uyandı[2220]

Müslümanların bu zulümden kurtuluşunun ifade edildiği beyitte ise, Müslümanlar yetişmeseydi katledilmemiş bir fert kalır mıydı diye sorulmakta ve Hudâ'nın lütfu erişti ve Müslümanların orduları geldi, onları zalimlerin elinden kurtardı denilmektedir. Bu yetişen ordunun içerisinde Lutfî Efendi de bulunmaktadır, o milis gücüyle birlikte, düşmanın cephaneliğini tahrip ettikten sonra, Erzurum'a girmeye hazırlanan Türk ordusuna katılmış ve onlarla birlikte şehre girmiştir.

İslâm erişmeseydi bir ferd kalır mıydı ya
Lutf-i Hudâ erişdi orduları dayandı[2221]

3.2.160.2.2.Kıtlık

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, edebiyatın oluşturulduğu döneme tanıklık yapmasını gösteren örnekler de mevcuttur. Bu başlık altında incelenecek olan o dönemde meydana gelmiş olan kıtlık felâketidir. O, kıtlık esnasında toplumda şahit olunan manzarayı anlatırken bir taraftan da üzerlerinden

[2218] s. 574, ş. 687, b. 10.
[2219] s. 574, ş. 687, b. 11.
[2220] s. 574, ş. 687, b. 12.
[2221] s. 574, ş. 687, b. 13.

bu felâketi kaldırması için Allah'a dua etmektedir. Bu konuyu anlatan şiirden alınan ilk örnekte, Allah'a güzel esmâsıyla yalvarılmakta ve O'ndan insanları kul olarak kabul edip aziz ekmeği bol eylemesi istenmektedir.

İzz ü Celâl'in hakkıçün
Nûr-i Cemâl'in hakkıçün
Amme nevâlin hakkıçün
Nân-ı azîzi bol eyle
Kabûl et bizi kul eyle[2222]

Sıradaki bentde ise, açlıktan ağlayan bebelerini gören annelerin ciğerlerinin dağlandığı ve açlıktan kıvranan nice insanın ölümü istediği ifade edilerek toplumun içerisinde bulunduğu durum anlatılmıştır.

Körpeler acından ağlar
Analar ciğerin dağlar
Ölüm ister nice sağlar
Nân-ı azîzi bol eyle
Kabûl et bizi kul eyle[2223]

Bir sonraki örnekte de Allah'tan gökten rahmet yağdırıp yerden nimet bitirmesi, bilinmeyen hazinelerinden imdâd etmesi istenmekte ve kul olarak dergâha kabul olunma isteğini ifade eden nakarat mısraları tekrarlanmaktadır.

Gökden yağdır yerden bitir
Gayıb hazînenden getir
Görünmezinden sen yetir
Nân-ı azîzi bol eyle
Kabûl et bizi kul eyle[2224]

Sıradaki örnekte ise Allah'ın rızık verici olduğunu anlatan Rezzâk ismi ile ona yakarılmakta ve kendilerine yardım edebilecek yegane kudretin O olduğu ifade edilerek yardım istenmektedir.

[2222] s. 496, ş. 581, bend 2.
[2223] s. 497, ş. 581, bend 10.
[2224] s. 497, ş. 581, bend 7.

Senden özge Rezzâk mı var
Ya Kerîm ü Hallâk mı var
Haşâ gayrı bir Hak mı var
Nân-ı azîzi bol eyle
Kâbûl et bizi kul eyle[2225]

Başa gelen bu olumsuzluğun ise Allah'ın emrine aykırı davranışlar sergilenmesinden meydana geldiği ifade edilerek, yapılan hatadan pişmanlık duyulup tekrar Rabb'in dergâhına dönüldüğü söylenerek bu olumsuzluğun üzerlerinden kaldırılması istenmektedir.

Emrin hilâfina gittik
Büyük bir belâya yetdik
Dergâhe dehâlet etdik
Nân-ı azîzi bol eyle
Kâbûl et bizi kul eyle[2226]

3.2.160.2.3. Sel felaketi

Sel felâketinin anlatıldığı ifade edilen[2227] şiirde ise, olay etkileyici şekilde dramatize edilmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, deli sellerin dereleri mahvettiği ve sürüklediği taş ve ağacın çıkardığı gürültüye dikkat çekilerek intak sanatı yapılarak onların feryâda geldiği anlatılmıştır. Ayrıca, sahralarda av hayvanı kalmayıp tamamının sele kapıldığı söylenmiştir.

Deli seller dereleri târ u mâr
Eyledi taş ağaç feryâde geldi
Sahrâlar içinde kalmadı şikâr
Bu âfet-i devrân ziyâde geldi[2228]

Diğer dörtlükte ise, köşkü sarayı yıkıp, cihânı aydınlatan güneşi bile kararttığı ifade edilerek bu durumun gam askerlerinin bölük bölük

---

[2225] s. 497, ş. 581, bend 12.
[2226] s. 498, ş. 581, bend 17.
[2227] Kutlu, age, s. 88.
[2228] s. 551, ş. 660, k. 1.

gelmesine sebep olduğu söylenerek bu felaketin sebep olduğu üzüntünün boyutu anlatılmıştır.

Yıkdı vîrân etti köşk ü serâyı
Kararttı hurşîd-i âlem-ârâyı
Âteşe bırakdı urdu yarayı
Leşker-i derd-i gam piyade geldi[2229]

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, analardan yavruları ayırarak ayrılık derdini câna duyurduğu fakat bunun kaderin bir emri olduğu anlatılmıştır.

Analardan kuzuları ayırdı
Bu derd-i firkati câne duyurdu
Lutfî emr-i kader böyle buyurdu
Yanar âteş gibi sahrada geldi[2230]

3.2.161. Edebiyatta kullanılan bazı tipler

Edebi metinlerde kullanılan çeşitli tipler bulunmaktadır ki şair bunları genelde edebi geleneğe uygun şekilde, zaman zaman kendi dünya görüşünden de ilaveler yaparak yeniden canlandırmaktadır. Lutfî Efendinin şiirlerinde de bu tiplerden bazılarına yer verilmekte bazı tipler genel edebi temayüle ters orantılı olarak da ele alınmaktadır. Onun şiirlerinde vaiz, müfti ve zahid tiplerine yer verilmekte bunlardan zahid ve vaiz tipleri hem olumlu hem de olumsuz şekilde, müfti ise belirgin olarak olumsuz şekilde verilmiştir(Cebrailin müfti olarak anılması hariç). Bu tiplerle ilgili olumlu örnekler bu bölümün içerisinde açılan başlıklarda incelenmiştir. Olumsuz ifadeler ise bu başlık altında değerlendirilecektir.

Şair kendisinin elest meclisinde ilâhî aşk şarabını içerken müftinin daha o zamandan şarabın sarhoşluğunu inkar ettiğini anlatmakta ve müftiyi bu konuda yargılamaktadır. Ona göre bu şiirde ele aldığı üç tip de ilâhî

[2229] s. 552, ş. 660, k. 2.
[2230] s. 552, ş. 660, k. 7.

aşkı tatmamış, imanları da ibadetleri de kalplerine inmeyip dilde ve şekilde kalmış tiplerdir.

Biz bezm-i elest nûş edicek bâde-i nâbı
Müftî o zemân münkir idi sekr-i şerâbı[2231]

Vâizin anlatıldığı beyitte, elest camının hidayet nûru ile elden ele devretmekte olduğu, fakat ondan nasipsiz olan vâizin sadece madde ile meşgul olduğu ve kebabın zevkini gözlediği aktarılmaktadır. Vâizin kebabın zevkini gözlemesinden kasıt, onun masivâya meyletmesi ve manevî lütufların ortasında olmasına rağmen her şeyin zahirine bakmasından dolayı hikmetleri kavrayıp ilâhî aşka ulaşamaması olarak yorumlanabilir.

Mînâ-yı elest nûr-i hidâyet ile devrân
Etdikçe vâiz gözler idi zevk-ı kebâbı[2232]

Şair, ledün ilminin insanın kendisini bilmesi mektebinde okunduğunu ve gönül metnine bakan her insanın bunu okuyabileceğini ifade etmektedir.

Mekteb-i arefde okunur ilm-i ledünnî
Metn-i dile bak sen de okursun bu kitâbı[2233]

Sıradaki beyitte ise zâhid tipine seslenilmekte ve kuru dil ile dostluk revâ mıdır denilerek, düşünce somut bir örnekle açıklanmaktadır. Şaire göre leş yiyen akbaba tabiatlının gülsuyunu istememesi gibi kuru dil ile dostluk da olmamaktadır. Dolayısıyla sözde kalan, pratiğe yansımayan dostluk ve aşk söylemlerinin de hiç bir anlamı ve inandırıcılığının olmadığı ifade edilmek istenmiştir.

Zâhidâ kuru dil ile ülfet ne revâdır
Kerkes tabîat lâşe-hâr ister mi gülâbı[2234]

[2231] s. 514, ş. 607, b. 1.
[2232] s. 514, ş. 607, b. 2.
[2233] s. 514, ş. 607, b. 3.
[2234] s. 514, ş. 607, b. 4.

Son beyitte ise, meyhâneye varılıp sarhoşların görülmesi tavsiye edilmiş ve onların her birinin gönüllerindeki kitabın aref metnini şerhettikleri anlatılmıştır. Mestlerin örnek olarak alınmasının nedeni onların içiyle dışının bir olması ve yapmacık hareketlerinin olmamasıdır. İlâhî aşkın mestleri de aynı şekildedir, onların da insanlardan çekinmesi veya onlar iyi desinler diye bir işi yapmaları söz konusu değildir, etraflarına kayıtsız olmaları bakımından her iki grubun aralarında ilgi kurulmuştur.

Meyhâneye var Lutfiyâ sermestleri bir gör
Şürrâh-ı aref her biri gönlünde kitâbı[2235]

3.3. ESERDE GEÇEN MUTASAVVIF ŞAHSİYETLER

Eserde tarikatın silsilesiyle ilgili iki ayrı şiir geçmektedir. Bu şiirlerde geçen şahısların bir çoğu bu başlık altında verilecektir. Şahısların isminin geçtiği şiirlerdeki mısralar örnek olarak verilip kısaca açıklanacaktır. Bu başlık altında ele alınacak olan mutasavvıf şahsiyetlerin bazılarının doğum ve vefat tarihlerinde tereddütler olması dolayısıyla inceleme sırası olarak isimlerinin baş harfleri esas alınmıştır.

3.3.1. Abdullâh-ı Hekârî

"Anadolu'da yetişen büyük velilerden olup, Şemdinli tarafında dünyaya gelmiştir. İsmi Abdullah'tır. Seyyid Abdülkadir'in onuncu torunudur. Seyyid Tâhâ Hakkârî'nin de amcasıdır. Lakabı Sirâcüddin ve Menbâü'l-hilm'dir. Abdullah Hakkârî, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin medrese arkadaşıdır. Mevlânâ Hâlid Hazretlerinden icazet almış ve görevle Şemdinli'ye gönderilmiştir. Ömrünü ilim tahsil etmeye, İslamiyeti öğrenme ve öğretmeye vakfetmiş olan Seyyid Abdullah, Hakkârî M. 1813'de Şemdinli'nin Nehrî kasabasında vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir."[2236]

Abdullâh-ı Hekârî'nin ismi silsileyi ihtiva eden iki şiirde de geçmektedir.

[2235] s. 514, ş. 607, b. 5.
[2236] Kutlu, age, s. 54.

Bunlardan birincisinde, onun devletinin cemâlin seyrine eriştiği ifade edilmiştir.

O Abdullâh-ı Hekârî nevâle
Erişdi devlet-i seyr-i cemâle[2237]

İkinci örnekte ise, onun tarikatın yolunca ve yordamınca hareket eden onun kurallarına uyan bir mürşid olduğu ifade edilmiştir.

Şemsüddin mazhar-ı Habîbullahdır
Seyyid Abdullah ki Dehlevî şâhdır
Mevlânâ Hâlid ki bu dinde mâhdır
Seyyid Hekârî'yle erkân iledir[2238]

3.3.2. Abdülbâkî

"*M. 1872 tarihinde Bitlis'te dünyaya gelmiştir. Pîr Muhammed Küfrevî'nin oğludur. İyi bir eğitim görmüş ve Bitlis'te Küfrevî dergâhında kemâle ermiştir. Belli bir süre dergâhta kalan Abdülbâkî Efendi daha sonra İstanbul'a gitmiş ve irşad vazifesini orada deruhte etmiştir. II. Abdülhamid Han'da onun olduğu dergâha sık sık gelmiştir. Abdülbâkî Efendi 1943 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bitlis'te babasının türbesinde medfundur.*"[2239]

Abdülbâkî Efendi'den bahsedilen ilk mısralarda, onun Pîr Küfrevî'nin diğer oğlu olduğu söylenmiş ve şeyhlik tahtına onun sultan olduğu ifade edilmiştir.

Diğer ferzendi Abdülbâkî cânân
Reşâdet tahtına oldu o sultân[2240]

Abdülbâkî Efendi'den bahsedilen diğer örnekte ise, ona, ma'na meyinin kadehi, gönül ehli, görünen ve görünmeyen âlemde güzel, irfan zarfı, gönül gözü açık ve ilim hikmet sahibi gibi özellikler atfedilmiştir.

[2237] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 43.
[2238] s. 147, ş. 84, k. 34.
[2239] Kutlu, age, s. 54.
[2240] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 47.

Abdülbâkî câm-ı mey-i ma'nâdır
Ehl-i dildir zâhir bâtın ra'nâdır
Zarf-ı irfân gönül gözü bînâdır
İlm ü hikmet dürr ü mercân iledir[2241]

Eserde, Abdülbâkî Efendi için yazılmış bir de mersiye bulunmaktadır. Mersiyede onun hem maddi hem de manevi özelliklerine dikkat çekilmektedir. Burada bunların her birinden birer örnek verilecektir. Bunlardan ilki daha çok onun maddi özellikleriyle ilgilidir. Beyitte, onun cemali güneşten daha güzel, olgunluğu da aydan daha güzeldi denilmektedir.

Güneşden hûb-ter idi cemâli
Kamerden ezher idi her kemâli[2242]

İkinci örnek ise tamamen onun manevi özellikleriyle ilgilidir. Bu beyitte, onun ziyaretçileri Rahmâni koku alırlar, evi ise hidayet dağıtır denilmektedir.

Alırdı bûy-i Rahmân zâirânı
Hidâyet bahş ederdi âşiyânı[2243]

3.3.3. Abdülbârî

Pîr Küfrevî Hazretleri'nin oğludur. Abdülbârî Efendi'nin isminin geçtiği mısrada onun hidâyet yıldızı olduğu ifade edilmiştir.

Abdülhâlık ise bâb-ı seâdet
Açıldı zâtına buldu şehâdet
Abdülbârî seyyid necm-i hidâyet
Şeyh Abdurrahmân cânân iledir[2244]

[2241] s. 148, ş. 84, k. 38.
[2242] s. 661, ş. Mersiye, b. 4.
[2243] s. 662, ş. Mersiye, b. 8.
[2244] s. 148, ş. 84, k. 40.

3.3.4. Abdülhâdî Şâh

"*Muhammed Küfrevî Hazretleri'nin zevceleri Fatma Hanım'dan olan büyük oğlu ve halifesidir. Hazret-i Şâh olarak tanınır. M. 1914 yılında vefat etmiştir. Bitlis'de babasının türbesinde medfundur.*"[2245]

Şeyh Abdülhâdî'nin isminin geçtiği şiirlerden alınan örneklerden ilkinde, onun Pîr Küfrevî'nin oğlu olduğuna vurgu yapılmakta ve onun mertebesi çok yüksek bir veli olduğu ifade edilmektedir.

Anın ferzendi Abdülhâdî Şâh'dır
Velâyet rütbesinde âlî-câhdır[2246]

Örneklerden ikincisinde, onun muhabbet denizi, âşıkların sultânı olduğu ve ilahi cemâle âşık olduğu için mâsivâyı terk ettiği ifade edilmiş, ayrıca, onun Rahmân'ın aşkıyla O'na kavuşma arzusuyla dolu bir deniz misali olduğu ve bu aşkın cezbesiyle kendinden geçtiği belirtilmiştir. Dörtlük bütün olarak değerlendirildiğinde ilahi aşk temasının ağırlıklı olduğu ve Şeyh Abdülhâdî'nin Hakk'ın samimi bir âşığı olduğunun vurgulandığı söylenebilir.

Deryâ-yı muhabbet sultân-ı uşşak
Târik-i mâsivâ cemâle müştak
Meczûb-i İlâhî bahr-i iştiyâk
Abdülhâdî aşk-ı Rahmân iledir[2247]

3.3.5. Abdülhâlık

Pîr Küfrevî Hazretleri'nin oğludur. Abdülhâlık Efendi'nin isminin geçtiği mısralarda, ona saadet kapısının açılarak şehâdeti bulduğu anlatılarak, onun şehid olduğu belirtilmiştir.

Abdülhâlık ise bâb-ı seâdet
Açıldı zâtına buldu şehâdet

[2245] Kutlu, age, s. 54.
[2246] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 46.
[2247] s. 147, ş. 84, k. 37.

Abdülbârî seyyid necm-i hidâyet
Şeyh Abdurrahmân cânân iledir[2248]

3.3.6. Alâaddîn-i Attâr Muhammed

"İsmi Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'dir. Lâkabı Alâüddin'dir. Bahâüddin Nakşbend'in vefatı üzerine bütün müridân Alâüddin Hazretlerine biât etmişlerdir. Buhara'da on yıl irşad faaliyetlerinde bulunduktan sonra 28 Şubat 1400'de hastalanmış ve on sekiz gün sonra vefat etmiştir."[2249] *Alâaddîn-i Attâr ismi, eserde iki yerde geçmektedir. Bunlardan birincisinde, onu Hz. Peygamber'in nûrunun kuşattığı söylenmektedir.*

Alâaddîn-i Attâr Muhammed
Anı gark eyledi envâr-ı Ahmed[2250]

Diğer örnekte ise, onun irfan hazinesi olduğu ifade edilmektedir. O irfan nûruyla aydınlanmakta ve etrafını da bu nurla aydınlatmakta insanlara hidayet yolunda kılavuzluk yapmaktadır.

Alâüddin Attar kenz-i me'ârif
Cem' oldu Çerhî'de ilm-i avârif
Üstâd-ı kül sırr-ı eşyâda ârif
Pîr-i Ahrâr dâim seyrân iledir[2251]

3.3.7. Aliyy-i Râmitenî

"Buhâra'ya 15 km. mesafede olan Râmiten kasabasında dünyaya gelmiştir. Lakabı "Hâce Azizân"dır. Vefât edeceğinde yerine küçük oğlu, Hâce Muhammed'i bırakarak M. 1328'de Harzem şehrinde vefât etmiştir."[2252] *Aliyy-i Râmitenî ise isminin geçtiği beyitte, pirlerin pîri olarak vasıflandırılmış ve onun "Azîzân" diye şöhret bulup anıldığı ifade edilmiştir.*

[2248] s. 148, ş. 84, k. 40.
[2249] Kutlu, age, s. 53.
[2250] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 29.
[2251] s. 146, ş. 84, k. 29.
[2252] Kutlu, age, s. 52.

Aliyy-i Râmitenî pîr-i pîrân
Anın şöhreti âlemde "Azîzân"[2253]

3.3.8. Ârif-i Rivgerevî

"*Hâce Abdülhâlık Gucdevânî'nin en büyük halîfesidir. 1067 tarihinde Buhâra yakınlarındaki Rivger kasabasında dünyaya gelmiştir. Vefatına kadar Abdülhâlık Gucdevânî'nin hizmetinden ayrılmamıştır. O'nun vefatından sonra yerine geçip uzun yıllar irşad ve talebe yetiştirmekle meşgul olmuştur. Uzun ömürlü olan Ârif-i Rivgerevî M. 1315 tarihinde Rivger kasabasında vefat etmiştir.*"[2254]

Ârif-i Rivgerevî'nin isminin geçtiği ilk örnekte, onun irfan nûru ve şeyhlik kubbesinin yeni ayı olduğu söylenmiştir. O, irfan nuruyla parlayan yeni aydır ki, ışık kaynağı Hz. Peygamber'dir, ondan aldığı feyzle şeyhlik kubbesinde parlar ve dervişlerine hidayet yolunu gösterir.

Nûr-i irfân Ârif-i Rivgerevî
Reşâdet kubbesinin mâh-ı nevi[2255]

Şahısla ilgili ikinci örnekte ise, Ârif Rivgerevî'nin tarîkatın rüknü olduğu, onun mertebesinin kâmil insanların ulaştığı mertebe olduğu ifade edilmektedir.

Ârif Rivgerevî rükn-i tarîkat
Hâce Mahmûd ise mihr-i ma'rifet
Hâce Ali âyîne-i hidâyet
Bu merâtib kâmil insân iledir[2256]

3.3.9. Bayezid-i Bistâmi

"*İsmi Tayfur b. Îsâ b. Âdem b. Sürûşân'dır. M. 777'de İran'ın Horasan eyâletinde bulunan Bistam kasabasında dünyaya gelmiştir. Otuz yıl*

[2253] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 19
[2254] Kutlu, age, s.52.
[2255] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 17.
[2256] s. 146, ş. 84, k. 22.

Şam ve etrafında dolaşarak riyâzetle meşgul olmuş, yüze yakın veli ile görüşmüştür. Tasavvufta üstadı Ebû Ali es-Sindî'dir."[2257] *"Hanefî mezhebindendir. Bâyezid "vahdet-i vücûd" akîdesinin öncüsü olarak bilinir. Şatahât kabîlinden birtakım sözler söylediği, bu sebepten de zamanında çok tenkide uğradığı söylenir. Bâyezid'e göre Hakk'a vuslat fenâ ile gerçekleşir. Bistâmî'ye farz ve sünnetin ne olduğu sorulduğunda o: sünnetin dünyâyı terk, farzın da Allah ile sohbet etmek olduğunu söyledikten sonra, şunları ilave etmiştir: "sünnet Peygamberin hayatını rehber ittihaz etmektir ki o, dünyaya hiç iltifat etmemiştir. Kitab(Kur'ân-ı Kerîm) ile meşgul olmak ise, insanı Mevla'sıyla sohbet durumuna getirir. Kim farz ve sünnete uygun hareket ederse kemale ermiş olur. Bâyezid'in M. 874 tarihinde, bazı kaynaklarda ise, M. 848-49 tarihinde vefat ettiği kaydedilmiştir."*[2258]

İlk örnekte Bayezid, Cüneyd ile birlikte kullanılmış ve dönemin manevi önderine işaret edilmiştir. Zamanın Bayezid'i veya şanı yüce Cüneyd kim olursa olsun dönemin şâhı sen ona bağlanmadıktan sonra bir anlam ifade etmez denilmektedir. Yüzü yere koyup teslimiyet ve tevazu içerisinde ona bağlanmak gerektir, bu Bayezid olmuş Cüneyd olmuş fark etmez denilmektedir.

Ya Bâyezîd-i zemân yâhut Cüneyd-i âlî-şân
Yüz yere koymak gerekdir şâh-ı devrândan garaz[2259]

İkinci örnekte ise, Bistâm'ın pîri olan Bayezid, âriflerin sultanıdır denilerek, Allah'ın onun manevi derecesini tamamladığı ifade edilmektedir. Bayezid Bistâmî'nin irfân konusunda derecesinin yüceliği belirtilmektedir.

Ârifler sultânıdır pîr-i Bistâm
Derecâtını Allah itdi itmâm[2260]

[2257] Kutlu, age, s. 51.
[2258] Eraydın, age, s.73-74.
[2259] s. 309, ş. 307, b. 4.
[2260] s. 43, ş. Silsile-i Şerîf, b. 11.

Bâyezid Bistâmî, Ebâ Yezid olarak da anılır. Örnek dörtlükte, Bâyezid, âriflerin sultanı olarak vasıflandırılmış, insanlar arasında şânı artırılmıştır ve Mevlâ'nın huzurunda makbul kullardandır denilmekte, onun irfan sahibi olduğunun çok önceden belli olduğu anlatılmaktadır.

Sultânu'l-ârifîn Ebâ Yezîd'dir
Meyân-ı ricâlde şânı mezîddir
Huzûr-i Mevlâ'da makbûl abîddir
Ezel-i ezelden irfân iledir[2261]

3.3.10. Câfer-i Sadık

"*Hz. Hüseyn'in torunu olan Muhammed Bâkır'ın oğludur. M.702'de Medine'de dünyaya gelmiştir. Doğruluğuna alem olarak kendisine "Sâdık" lakabı verilmiştir. İmâm-ı A'zam'da Ca'fer-i Sâdık'ın ders halkasına girenlerdendir. Ca'fer-i Sâdık M. 765'de vefat ederek babasının kabri yanına defnedilmiştir.*"[2262]

Câfer-i Sâdık, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde iki yerde geçmektedir. Bunlardan ilkinde, onun hidâyet üzere ve velâyet mertebesinde olduğu anlatılmakta, ayrıca güneşin maddi ışık kaynağı olması gibi, onun da etrafına manevi ışık ve feyz kaynağı olduğu ifade edilerek manevi derecesine işaret edilmektedir.

İmâm-ı Ca'fer-i Sâdık hidâyet
Güneş gibi velâyetde nihâyet[2263]

Diğer örnekte ise, onun hürmete layık, muhterem bir zat olduğu belirtilmekte ve kurtuluşa erenlerden olduğu söylenmektedir.

Ca'fer-i Sâdık'sa zât-ı muhterem
Evliyâullahdan emân iledir[2264]

[2261] s. 145, ş. 84, k. 18.
[2262] Kutlu , age, s. 51.
[2263] s. 43, ş. Silsile-i Şerîf, b. 10.
[2264] s. 145, ş. 84, k. 16.

3.3.11. Cesîm

Nesim Efendi'nin oğludur. İsminin geçtiği beyitte onun Nesîm Efendi'nin oğlu olduğu belirtilmiştir.

Nesîm-i kurb-i akdesi Nesîm'dir
Nesîm'in per-i pervâz-ı Cesîm'dir[2265]

3.3.12. Cüneyd-i Bağdâdî

"Adı Cüneyd b. Muhammed Ebû'l-Kâsım el-Cezzâz'dır. Sûfîlerin seyyidi ve imamı olarak bilinir. Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Şâfiî mezhebine mensuptur. 279/908 tarihinde vefat etmiştir. Cüneyd'e göre Cenâb-ı Hak'tan gaflet, cehennem ateşine girmekten daha kötüdür. Ona göre ârif, muhatabı sustuğu halde onun husûsiyyetini anlayabilen kimsedir. Cüneyd bir konuşmasında, tasavvufa laf olsun diye değil, bilakis dünyayı terk etmek, aç kalarak nefsi öldürmek, alışılan ve nefse hoş gelen şeyleri bırakmak için girdiğini söyler. Ona göre tasavvuf sulh ile değil cenk ile hâsıl olur. Ona göre Resûlullah'ın sünnetine âit olan yollardan başka, bütün yollar halka kapalıdır; yani o yolların hiçbiri insanları Hakk'a götürmez. Ömrünü Hak zikriyle geçiren bir kimse, bir an için ondan yüz çevirse, kaybı o güne kadar olan kazancından daha çoktur.

Cüneyd tasavvuf yoluna sağ elde Kur'ân, sol elde sünnet olduğu halde girileceğini; şüphe çukurlarına düşmemek ve bid'at karanlıklarında kaybolmamak için bu iki meş'alenin ışığına ihtiyaç olduğunu hatırlatır."[2266]

Cüneyd-i Bağdâdî ise, incelemelerde görüldüğü kadarıyla eserde bir yerde geçmektedir. Bu ise bir önceki başlıkta da verilen beyittir. Bu beyitte, Cüneyd'le ilgili olarak onun şânının yüce olduğu ifade edilmektedir.

Ya Bâyezîd-i zemân yâhut Cüneyd-i âlî-şân
Yüz yere koymak gerekdir şâh-ı devrândan garaz[2267]

[2265] s. 625, ş. Bitlis Ziyareti, b. 3.
[2266] Eraydın, age, s. 77-78.
[2267] s. 309, ş. 307, b. 4.

3.3.13. Dervîş Muhammed

"Kâdî Muhammed Zâhid'in halîfesidir. Hızır (as)'ın işareti üzerine Muhammed Zâhid'e intisab etmiştir. İcazet aldıktan sonra Semerkand'da insanları irşad ile meşgul olmuştur. Talebelerini yetiştirme ve olgunlaştırmada harikulade bir meleke ve kutsal kudrete sahip olan Derviş Muhammed M. 1562 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Bister'e bağlı Darferar isimli yerde olup, talebesi ve halifesi oğlu Hâce Muhammed Emkinegî'dir."[2268]

Dervîş Muhammed isminin geçtiği ilk örnekte, onun sırlara aşina olduğu ve vücudundan Hz. Peygamber'in kokusunun geldiği ifade edilerek, onun son peygamberi ne denli sevdiği ve örnek aldığı vurgulanmıştır.

Fütûhât sâhibi Dervîş Muhammed
Vücûdundan gelürdi bûy-i Ahmed[2269]

Diğer örnekte ise, onun zikrinin Mevlâ olduğu, dolayısıyla maddeye ait her şeyden kendisini soyutladığı ifade edilmiştir. Zira dilini ve gönlünü Allah'a vakfeden Allah'ın zikriyle meşgul olur ve masivayı görmez.

Dervîş Muhammed'in zikri Mevlâ'dır
Mâsivâullahdan uryân iledir[2270]

3.3.14. Ebû Eyyûb Hemedânî

"*M. 1048 tarihinde Hemedan'da dünyaya gelmiştir. İsmi Yûsuf b. Ebû Ya'kub Hemedânî olup, künyesi Ebû Ya'kub'dur. İmâm-ı Âzam'ın neslindendir. 18 yaşında iken Bağdat'a giderek Melânâ Ebû İshak'tan fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerini öğrenmiştir. Tarîkat hırkasını Ebû Ali Fâremedî'den giymiştir. Abdülkâdir Geylânî'den de feyz almıştır. Bir müddet Bağdat'ta, daha sonra da Isfahan'da tahsilini tamamlamış ve Ebû Ali Fâremedî'nin hizmetinde yüksek derecelere ulaşmıştır. Bağdat, Isfahan, Irak, Horasan, Semerkand ve Buhâra'da ulu pîrlerden feyz alıp, kendisi de vaaz ve nasihatlerle halka hizmette bulunmuş olup M. 1140 tarihinde*

[2268] Kutlu, age, s. 53.
[2269] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 33.
[2270] s. 147, ş. 84, k. 30.

vefât etmiştir. Kabr-i şerifi Merv'dedir."[2271] *İsminin geçtiği ilk örnekte, Ebû Eyyûb Hemedânî, hidâyet güneşi ve irfan hazinesinin bekçisi olarak tanımlanmıştır. O etrafinda bulunan gönülleri aydınlatmakta, gözlere basiret ışığı bırakmakta onların hidâyete ulaşmasına Allah'ın izniyle vesile olmaktadır.*

Ebû Eyyûb Hemedânî o sultân
Hidâyet mihridir hâzin-i irfân[2272]

İkinci örnekte ise, Lutfî Efendi, Hemedânî'yi cânının cânı olarak tanımlamış ve diğer birlikte anıldığı mutasavvıflar gibi onun da hayatının Mennân'ın zikriyle olduğunu ifade etmiştir.

Merkez-i me'ârif Pîr-i Gürgânî
Hâce Fâremedî zevkın ummânı
Nûr-i Hemedânî cânımın cânı
Hayatları zikr-i Mennân iledir[2273]

3.3.15. Ebu'l-Kasım Gürgânî

"*Adı Ali, künyesi Ebu'l-Kâsım'dır. Tasavvufi terbiyesini daha ziyade Şeyh Hasan Harakânî'den alarak, bu zâttan icazetle, halifesi olarak göreve devam etmiştir. Silsilesi Seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdîye erişir. Ebu'l Kâsım Gürgânî hicretin 450. yılında vefat etmiştir."*[2274] *Efe Hazretleri'nin şiirlerinde onun ismi, tarikat silsilesinin bulunduğu iki şiirde geçmektedir. Bunlardan birincisinde, Ebu'l Kâsım Gürgânî, tarîkatın güneşi ve şerîatın feyzi olarak vasıflandırılmıştır.*

Ebu'l-Kâsım-ı Gürgânî tarîkat
Güneşidir füyûzât-ı şerî'at[2275]

[2271] Kutlu, age, s. 52.
[2272] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 15.
[2273] s. 145, ş. 84, k. 20.
[2274] Kutlu, age, s. 51-52.
[2275] s. 43, ş. Silsile-i Şerîf, b. 13.

Diğer örnekte ise, Pîr-i Gürgânî, irfân merkezi olarak vasıflandırılmakta, birlikte anıldığı mutasavvıfların ve onun hayatının Mennân'ın zikriyle olduğu ifade edilmektedir. Zira onlar Rahmân'ın "Hay" isminin zikriyle hayat bulup manevi canlılık kazanmaktadırlar denilmektedir.

Merkez-i me'ârif Pîr-i Gürgânî
Hâce Fâremedî zevkın ummânı
Nûr-i Hemedânî Cânımın cânı
Hayatları zikr-i Mennân iledir[2276]

3.3.16. Gavs-i Geylânî

"Kâdiriyye tarîkatının kurucusudur. M. 1077'de Hazar Denizi'nin güneybatısındaki Geylan eyâlet merkezine bağlı Nefy köyünde dünyâya gelmiştir. Babası Ebû Salih Mûsâ'dır. Şeyh Abdülkâdir Hazretlerinin künyesi Ebû Muhammed'dir. Târîkat erbabı arasında imamların imamı ve şerî'at ehli yanında da Mahbûb-i Sübhânî, Muhyiddin lâkablarıyla meşhurdur, kabr-i şerifi Bağdat'ta Bâbü'l-ferec medresesi'ndedir. İnsanlara doğru yolu gösteren te'lif eserleri pek çoktur. M. 1166'da Bağdat'ta vefât etmiştir."[2277] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Kâdiriyye tarîkatının kurucusu olan Abdülkadir Geylânî'nin isminin geçtiği pek çok şiir bulunmaktadır. Bunda Lutfî Efendi'nin Nakşbendî tarîkatının yanında Kâdirî tarîkatının icazetine de sahip olmasının etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Ayrıca onun, özel bir makam olan Gavsiyyet makamında görülmesi de bu durumun başka bir nedeni olarak gösterilebilir. Abdülkadir Geylânî ile ilgili verilen ilk örnekte, onun Gavs olduğu belirtilmiş ve o saadet güneşi ve inâyet ummanı olarak tarif edilmiştir.*

Mukaddes Gavs-i Geylânî seâdet
Güneşidir o ummân-ı inâyet[2278]

[2276] s. 145, ş. 84, k. 20.
[2277] Kutlu, age, s. 52.
[2278] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 23.

Pîr-i Geylânî olarak, anıldığı bir başka örnekte ise, onun için, şeriat feleğinde himmet kameri ve tarikatın nûru denilmekte, ayrıca Geylânî'nin Muhammedî bir ayna ve ma'rifet denizi olduğu ifade edilmektedir. O, gavsiyyete layık görülmüş olan büyük bir üstaddır. Mir'ât-ı Muhammed olarak anılması da daha ziyade gavs olması ve Hz. Peygamber'in o dönemdeki temsilcisi olmasıyla ilgilidir denilebilir.

Pîr-i Geylânî'dir kamer-i himmet
Eflâk-i şerî'at nûr-i tarîkat
Mir'ât-ı Muhammed bahr-i ma'rifet
Üstâd-ı kül rîh-i Rahmân iledir[2279]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Pîr-i Geylânî ile ilgili pek çok medih olduğu daha önce de ifade edilmişti. Ona verilen önemi daha detaylı gösterebilmek için, bu konuda yazılan ve onun çeşitli özelliklerini saydıktan sonra, gavsiyyet makamına vurgu yapılan iki ayrı şiirden aşağıya örnekler alındı. Bunlardan birincisinde, Gavs-i Geylânî'nin, Allah'a yakın olanların arasında himmeti ve şânı yücedir, o evliyalar topluluğunun şerefi yüksek olanlarından biridir denilmektedir.

Mukarrebler meyânında yücedir himmet ü şânı
Gürûh-i evliyânın ekremidir Gavs-i Geylânî[2280]

O fazilet sahibi zat, muhabbet nuruyla parlar, o, mükemmel güzelliğin bir parçasıdır ve güzelliği ifade eden kavram olan cemâlin başında bulunan ve yüzü temsil eden harfi olan cim harfidir.

O zât-ı zü'l-fezâil berk urur nûr-i muhabbetle
Cemâl-i bâ-kemâlin bil cîmidir Gavs-i Geylânî[2281]

Onun ruhaniyeti nebilerle görüşüp onların sırlarını bilmektedir ve o tertemiz resûlün ismi olan Ahmed isminin mim harfidir. Mim harfi insan bedeninde ağza benzetilir ve yokluğu ve vahdeti temsil eder.

[2279] s. 146, ş. 84, k. 25.
[2280] s. 521, ş. 618, b. 2.
[2281] s. 522, ş. 618, b. 5.

O rûhâniyyeti anın nebîler sırrına vâkıf
Ol ism-i pâk-i Ahmed'in mîmidir Gavs-i Geylânî[2282]

Diğer şiirde ise, o, velilerin başı, şeyhlerin gönül alanı ve hidâyet güneşinin nûru olarak vasıflandırılmış ve yine gavs oluşuna vurgu yapılmıştır.

Velîlerin serdârıdır
Meşâyihin dildârıdır
Mihr-i hüdâ envârıdır
Abdülkadir'dir gavsullah[2283]

Bu konuda alınan son örnekte ise, yüce Arş'ın Geylânî'yi Hudâ seviyor diye nida ettiği ve meleklerin ona canlarını feda etmek istedikleri anlatılmıştır.

Arş-ı berîn eyler nidâ
Geylâni'yi sever Hudâ
Melekler der cânlar fedâ
Abdülkadir'dir gavsullah[2284]

3.3.17. Gedâ-i Şeyh Huseyn

"*Gedâ-i Şeyh Huseyn Efendi, Lutfî Efendi'nin babasıdır. Hasankale'de dünyaya gelmiştir. Babası Hâce Muhammed Efendi, annesi Fâtımâ Hanım'dır. Şiirlerinde "Gedâî" mahlasını kullandığı için "Hüseyin Gedâî" olarak da tanınmaktadır. Hâce Hüseyin Efendi, Of'un Şinek köyünde Abbas Efendi'den, Erzurum'un Uncular köyünde Hacı Feyzullah Efendi'den, Amasya'da Seyyid Mîr Nigârî Hazretleri'nden ve son olarak da Bitlis'te Muhammed Küfrevî Hazretlerinden ilim ve feyz almıştır. Nur dede diye de anılmaktadır.*"[2285]

Silsilenin sayıldığı şiirlerde Hüseyin Efendinin isminin geçtiği mısralarda, onun dikkat çekecek kadar nurlu bir yüze sahip olduğu ve Hakk'a kavuşmasının şehâdet mertebesine ererek olduğu anlatılmıştır.

[2282] s. 522, ş. 618, b. 6.
[2283] s. 498, ş. 582, k. 6.
[2284] s. 498, ş. 582, k. 7.
[2285] Kutlu, age, s. 15-30.

Gedâ-i Şeyh Huseyn ol nûr cemâle
Şehâdetle erüp Hakk'a visâle[2286]

Lutfî Efendi, babasını anlattığı dörtlükte onun da herkes gibi Mevlâ'ya muhtac olduğunu ve yaşlılıkta şehid olmanın iyinin iyisi olduğunu belirterek, yüce Allah'ın, onu rahmete gark edeceğini umduğunu, bu ümidin de Allah'ın merhametinin genişliğini bilmesinden kaynaklandığını söylemektedir.

Hüseyn-i Gedâî muhtâc-ı Mevlâ
Pîrlikde şehâdet a'lâdan a'lâ
Rahmete gark ede Bârî Teâlâ
Ümîdimiz rahm-i Rahmân iledir[2287]

3.3.18. Hâce Ahmed-i Çeştî

"*Çeştiyye Tarîkatı pîri, Seyyid Mu'înüddîn Hâce Hasan Senceriyy-i Çeştî'nin soyu, Hz. Hüseyin vasıtasıyla Peygamber Efendimize ulaşır. Pîr Hazretleri M. 1142 yılında Horasan'da dünyaya gelmiş, M. 1235'de vefat etmiştir. Kabr-i şerifi Açmir'de olup halkın ziyaretgahıdır."*[2288] *Ahmed-i Çeştî ile ilgili örnekte, onun kıymetinin yüce olduğu ve onun kadrini Allah (cc)'ın yükselttiği ifade edilmektedir.*

Hâce Ahmed-i Çeştî kadr-i vâlâ
Mu'allâ eyledi kadrin Teâlâ[2289]

3.3.19. Hâce Necmeddîn-i Kübrâ

"*M. 1145 senesinde dünyaya gelmiştir. İran'lı mutasavvıfların en mühim şahsiyetlerindendir. Vecd geldiği zaman mübarek bakışları her kime dokunsa o kimse velilik mertebesine erişirdi. Şeyh Ammâr-ı Yâser Hazretleri'nin emri üzerine Harzem'e gidip Kübreviyye tarîkatını*

[2286] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 50.
[2287] s. 148, ş. 84, k. 42.
[2288] Kutlu, age, s. 53.
[2289] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 28.

kurmuş ve irşad ile meşgul olmuştur. Harzem'de Moğol istilası üzerine kafirlerle cihad etmiş ve M. 1221 senesinde şehadet mertebesine ulaşmıştır."[2290] *Necmeddîn-i Kübrâ, görülebildiği kadarıyla eserde bir yerde geçmektedir. O, mukaddes olarak nitelenmekte ve vücudunun nûr zarfı, rûhunun ise, mübarek olduğu ifade edilmektedir. Onun vücudu da ruhu da mübarektir, zira o savaş meydanlarında düşmanla göğüs göğse çarpışmış ve şehid olmuştur.*

Hâce Necmeddîn-i Kübrâ mukaddes
O zarf-ı nûr vücûdu rûh-i akdes[2291]

3.3.20. Hâce Ya'kûb-i Çerhiyyü'l-Hisâr

"*Hâce Alâüddin Attar'ın ulu ashabından faziletli halifelerinden ve seccâdesine oturanlardandır. İsmi Ya'kub b. Osman b. Mahmud'dur. Zâhiri ilimde yetiştikten sonra tasavvuf ilminde de önce Bahâüddin Nakşbend, daha sonra da onun halifesi Alâüddin Attar Hazretlerinin sohbetinde yetişmiştir. Onun en başta gelen talebesi ve halifesi Ubeydullah Ahrâr'dır. M. 1447 tarihinde vefat etmiş olan Ya'kub-i Çerhî'nin kabr-i şerifi Halfeto köyündedir."*[2292]

Hâce Ya'kûb-i Çerhiyyü'l-Hisâr'ın ismi silsileyi ihtiva eden şiirlerde geçmektedir. Aşağıda verilen ilk örnekte, edebi san'atlardan da faydalanılarak, nûrun onu hisâr edip onu gizlediği anlatılmıştır. Hisar kelimesi onun isminin hem bir parçasıdır hem de ikinci kullanımda, kuşatma, çevreleme anlamında kullanılmıştır.

Hâce Ya'kûb-i Çerhiyyü'l-Hisâr nûr
Hisâr edüp anı eyledi mestûr[2293]

İkinci örnekte, Çerhî'de ilmin nezaketin ve irfanın toplandığı belirtilerek onun manevi durumuna işaret edilmiştir.

[2290] Kutlu, age, s. 52-53.
[2291] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 27.
[2292] Kutlu, age, s. 53.
[2293] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 30.

Alâüddin Attar kenz-i me'ârif
Cem' oldu Çerhî'de ilm-i avârif
Üstâd-ı kül sırr-ı eşyâda ârif
Pîr-i Ahrâr dâim seyrân iledir[2294]

3.3.21. Hâce-i Ahrâr

"M.1403 senesinde Taşkent'te dünyaya gelmiştir. Tasavvuf ilmindeki hocası Ya'kub-i Çerhî Hazretleri olup, onun sohbetiyle kemâle ermiştir. Hz. İsâ'nın ruhaniyetinden de istifade etmiştir. Ya'kub-i Çerhî Hazretleri'nin vefatından sonra yerine geçmiş ve talebe yetiştirip halkı irşad ile meşgul olmuştur. M. 1493 tarihinde Rebiü'l-evvel ayının sonunda cumartesi günü Semerkand'ın Kemânkeran köyünde vefât etmiştir. Kabr-i şerifi Semerkand'dadır."[2295]

Hâce-i Ahrâr, velilerin emiri, ebrarların sultanı ve hidâyet okyanusu olarak tanımlanmıştır.

Emîr-i Evliyâ Hâce-i Ahrâr
O ummân-ı hüdâ sultân-ı ebrâr[2296]

3.3.22. Hallâc-ı Mansûr

"*İsmi Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc el-Beyzâvî, künyesi Ebû'l-Mugîs'dir. 224/857 tarihinde İran'da Beyzâ şehrinde dünyâya geldi. Gençliğinde Irak; Bağdad ve Vâsıt şehirlerine gitti. Burada Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin iki yıl hizmetinde bulundu. Daha sonra Cüneyd Bağdâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî gibi meşhur sûfîlerin sohbetlerinde bulunmak için Bağdad'a geldi. Hallâc bir ara Mekke'ye giderek, orada birkaç sene kaldı. Bu süre içinde nefsini tezkiye hususunda çok çetin bir çile –perhiz- devresi geçirdiği rivayet edilir."*[2297]

Mansûr, Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, hem kelime anlamıyla hem

[2294] s. 146, ş. 84, k. 29.
[2295] Kutlu, age, s. 53.
[2296] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 31.
[2297] Eraydın, age, s. 252.

de şahıs olarak sıkça kullanılan bir kelimedir. Kinayeli kullanıma uygun bir kelime olmasından dolayı kullanım imkanı ve kolaylığı da bulunmaktadır. Şahıs olarak kullanıldığında Hallâc-ı Mansûr'a işaret edilmekte, kelime anlamıyla ise yardım olunmuş, yardım görmüş kimseler için kullanılmaktadır ki bu yardım genelde Allah'tan gelen bir yardımdır. Konuyla ilgili ilk örnekte Hallâc-ı Mansûr'un dâra çekilmesi olayına telmihte bulunulmakta ve Mansûr gibi âşık ol ve dârdan kaçma denilerek, hakiki âşıkların cânlarından ayrılmayı göze alıp, yârlarından ayrılmayacakları belirtilmektedir.

Mansur-asâ âşık ol kaçma bu dem sen dârdan
Cândan ayrılmak olur ayrılmak olmaz yârdan[2298]

Diğer örnekte ise, eş ve çocukların dünyada bir imtihan vesilesi olduğunu anlatan ayete telmih yapılmakta, ve bunlardan geçilip, aşkı için dâra çekilen Mansûr'a nazar kılınması öğütlenmektedir. Dünya hayatının geçici süsü ve eğlencesi olan eş ve çocuklar, İlâhi cemâlin güzelliğine perde olabilir. Bunun önüne geçmek için bu yolda varını vermiş Mansûr gibilerden örnek alınması tavsiye edilmiştir. Onun hayatında bu konuda örnek davranış da bulunmaktadır. "*Hallâc-ı Mansûr'un, "Çoluk çocuğuma sahip olun ben şirk diyarına gidip halkı Allah'a çağıracağım" diyerek Hindistan'a kadar gittiği rivâyet edilir."*[2299] *Dolayısıyla bu örnek ayete işaret etmesinin yanında onun hayatıyla ilgili bu olaya da telmihte bulunmaktadır denilebilir.*

Evlâd ü ıyâl perde çeker hüsn-i cemâle
Terk eyle vârın Mansûr-i ber-dâre nazar kıl[2300]

Bir diğer örnekte ise, Lutfî ay gibi güzel, âşıklara ateş olur, onun benlerinin her tanesi Mansûrları dâre çeker denilmekte ilahi aşka tutulan âşıkların bu aşkın ateşiyle yandıklarını ve ilahi güzellikte vahdeti temsil eden benin her bir tanesinin aşk şehidi Mansûr gibi, âşıkları dâra çekeceği ifade edilmektedir.

[2298] s. 400, ş. 443, b. 1.
[2299] Eraydın, age, s. 252.
[2300] s. 332, ş. 340, b. 3.

Lutfî kamer-veş dilberân âteş olur âşıklara
Mansûr'ların dâre çeker hallarının her dânesi[2301]

Mansûr ismi genelde aşk kavramıyla birlikte kullanılmaktadır. Sıradaki örnekte de, eğer yâre âşıksan, elini dünyaya yönelmekten çek, muhabbet câmından ilahi aşk şarabını iç ve Mansûr gibi dâre asıl denilmekte ve Hallâc'ın yaşadıklarının Allah'a duyduğu derin muhabbetten kaynaklandığı anlatılmaktadır.

Elin çek meyl-i dünyadan eğer âşık isen yâre
Muhabbet câmını nûş et asıl Mansûr gibi dâre[2302]

Konuyla ilgili son örnekte ise, Lutfî, bize kurtuluş evi Mansûr gibi, dârdır, Yârim derdi ile neşesiz gönlümü sevince boğar denilmektedir. Dâr birçok insan için zahiren korkunç görünse de oraya gönüllü gidenlere ve aşk şehidlerine bağlardan kurtulma ve hakiki sevgiliye doğru bir kanatlanıştır. Lutfî Efendi, bu durumun bilincinde olduğu için dârı kurtuluşa giden bir yol olarak görmüş ve bu görüşünü bu şekilde ifade etmiştir.

Lutfiyâ dâru'l-emân Mansûr-veş dârdır bize
Şâd eder yâr derdi ile dil-i nâ-şâdım beni[2303]

3.3.23. Hazret-i Hâlid

"M. 1778 yılında, o zaman Türk toprağı olan Musul vilayetinin Şehrizâr kasabasında dünyaya gelmiştir. Nesebi Hz. Osman'a ulaşır. Abdullah Dehlevi'nin mümtaz halifelerindendir. Şam'da Salihiye tekkesinde irşad ile meşgul iken 50 yaşında M. 1826 yılında vefat etmiş ve tekkeye defnedilmiştir."[2304]

Hazret-i Hâlid'le ilgili beyitte o, zamanın müceddidi, hidâyet güneşi ve bitimsiz feyz kaynağı olarak vasıflandırılmıştır. İnsanlar onun

[2301] s. 598, ş. 720, b. 7.
[2302] s. 509, ş. 600, bend 2.
[2303] s. 533, ş. 633, b. 5.
[2304] Kutlu, age, s. 54.

rehberliğiyle, manevi parlaklığıyla Allah'a giden yola erişir ve onda ilerleyerek güzel menzillere varırlar.

Müceddid-i zemân Hazret-i Hâlid
Hidâyet güneşidir feyz-i câvid[2305]

3.3.24. İbn-i Arabî

"İbnü'l-Arabî, 27 Ramazân 560-7 Ağustos 1165 tarihinde İspanya'daki Mürsiye şehrinde dünyaya geldi. İbnü'l-Arabî ilk tahsiline İşbiliyye şehrinde başladı. Uzun müddet burada kaldı. Henüz çocuk yaşlarında Ahmed İbnü'l-Esîrî adında genç bir sûfî ile arkadaşlık etmesi onun tasavvuf yolunda attığı ilk adımı teşkil eder. İbnü'l –Arabî 577/1182 senesinde meşhur İslam filozoflarından İbnü'r-Rüşd ile görüştü. İbnü'l- Arabî'nin ünlü Arap filozofu ile yaptığı mülakatı eserinde bizzat nakletmesi, felsefi bilgi ile tasavvufi bilgi arasındaki farkı belirtmek içindir. İbnü'r-Rüşd o sıralarda felsefe sahasında bir otorite sayılıyor ve gerçek bilginin akıl yoluyla elde edilebileceğini iddia ediyordu. İbnü'l-Arabi ise 17 yaşlarında genç bir delikanlı olmasına rağmen kendisinde meydana gelen fevkalâde haller sebebiyle, gerçek bilginin sadece aklımızdan gelmediğine, böyle bir bilginin daha çok tasavvuf yoluyla (mükaşefe) elde edilebileceğine inanmıştı.

İbnü'l-Arabi'ye göre hakiki mevcud Allah Teâlâ'dır. Eşyâ, mutlak vücûdun sûret ve çeşitli görüntülerde tecellisinden ibarettir. Hilkat mutlak vücudun lâ-taayyün mertebesinden, taayyün mertebesine geçmesinden, diğer bir deyişle, esma ve sıfatın şuhûd sahasında tecellisinden ibarettir."[2306]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, İbn-i Arabî'nin ismi bir yerde geçmektedir. Bu örnekte İbn-i Arabî, Mevlânâ ile birlikte kullanılmış Mevlânâ'nın feyz nehri bir insan-ı kâmil olduğu ve Mevlâ'nın aşkı ile öne çıktığı anlatılarak, onun İbn-i Arabî ile aynı kulvarda olduğu vurgulanmıştır. İkisi de İlâh-i aşktan bahsetmiş ve felsefelerini ona göre oluşturmuşlardır. İbn-i Arabî, vahdet-i vücud felsefesiyle tanınmakta ve yegâne varlığın Allah olduğunu vurgulamaktadır.

[2305] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 42.
[2306] Eraydın, age, 261, 286.

Molla Celâleddin nehr-i füyûzât
Vâridât-ı kâmil sâhib-fütûhat
Aşk-ı Mevlâ ile olmuş zuhûrât
İbn-i Arabî ile meydân iledir[2307]

3.3.25. İmâm-ı Rabbânî Fârûk-ı Ahmed

"Hindistan'da yetişen meşhur İslâm alimi olup ismi Ahmed b. Abdü'l-Ehad b. Zeyne'l-Abidin'dir. M. 1563 senesinde Hindistan'ın Serhend şehrinde dünyaya gelmiştir. Hazret-i Ömer'in sulbünden olduğu için "Fârûkî" nesebiyle anılmıştır. İmâm-ı Rabbânî Nakşbendî tarikatında Hâce Muhammed Bâkibillah'ın halifelerindendir. M. 1624'de Serhend'de 63 yaşında vefat etmiştir."[2308]

İmâm-ı Rabbânî ismi Lutfî Efendi'nin şiirlerinden silsilenin verildiği şiirlerde geçmektedir. Bunlardan ilkinde, onu Hz. Peygamber'in övdüğü ifade edilmektedir.

İmâm-ı Rabbânî Fârûk-ı Ahmed
Senâ eyler ona Zât-ı Muhammed[2309]

Diğer örnekte ise, İmâm-ı Rabbânî'nin ma'rifetine işaret edilerek onun aref kitabı olduğu ve hocası Muhammed Bâkî Billâh ile bin şeref bulduğu ifade edilmiştir. Dörtlüğün devamında, ayrıca, her tarafın onun feyziyle dolduğu ve Allah'ın lütfuna layık olduğu söylenmiştir.

İmâm-ı Rabbânî kitâb-ı aref
Bâkî Muhammed'le buldu bin şeref
Füyûzâtı ile doldu her taref
Kerem-i İlâhî şâyân iledir[2310]

[2307] s. 146, ş. 84, k. 27.
[2308] Kutlu, age, s. 53.
[2309] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 36.
[2310] s. 147, ş. 84, k. 32.

3.3.26. Kâsım b. Muhammed

"640 tarihinde dünyaya gelmiştir. Hz. Ebû Bekr'in torunu olup tabiîn'in büyüklerindendir. Kâsım b. Muhammed, Selmân-ı Fârisî'nin sohbetlerinde yetişmiş, İmâm-ı Câfer-i Sâdık da feyzini bu yüce zâttan almıştır. Mekke ile Medine arasında Kudeyd denilen yerde 725 senesinde vefât etmiştir."[2311]

Kâsım ibn-i Muhammed ismi, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde tarikat silsilesinin bulunduğu iki şiirde geçmektedir. Bunlardan ilkinde onun için, güzeldir denilmekte, diğerinde ise, doğru sözlü, sözünün eri anlamına gelen sıddîk ve cömert anlamına gelen ekrem kelimeleri birleştirilerek, onun sözünün eri ve cömert olduğu belirtilmektedir.

O Kâsım ibn-i Muhammed güzeldir[2312]
Muhammed Kâsım'dır sıddîk-ı ekrem[2313]

3.3.27. Mahmûd Vehbî

Mahmûd Vehbi Efendi, Hâce Hüseyin Efendi'nin dördüncü oğlu ve Lutfî Efendi'nin kardeşidir. 1945 yılında vefat etmiştir.

Vehbî Efendi'nin ismi eserde silsilenin olduğu şiirlerde ve kendisine yazılmış bir mersiyede geçmektedir. Buraya alınan örnekler silsilenin olduğu şiirlerden alınmıştır. İlk örnekte, onun Hudâ'nın merdi olduğu ve onun ilminin ve zahidliğinin Allah vergisi olduğu söylenmektedir.

O Mahmûd Vehbî cân merd-i Hudâ'dır
Anın ilmi zühdi Hak'dan atâdır[2314]

Diğer örnekte ise, Vehbî Efendi'nin, şerî'at yolunda gönülleri alan bir şehsüvâr olduğu, zühdü, takvası ve tevazûsuyla nam saldığı ve hakikat ilimlerine sahip olduğu anlatılmıştır.

[2311] Kutlu, age, s. 51.
[2312] s. 43, ş. Silsile-i Şerîf, b. 9.
[2313] s. 145, ş. 84, k. 16.
[2314] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 52.

Hâce Mahmûd Vehbî dillere dildâr
Râh-i şerî'atde oldur şehsüvâr
Zühd ü takvâ mahviyyetde nâm-dâr
Âlim-i hakîkat devrân iledir[2315]

3.3.28. Mevlânâ Muhammed

"Hindistan'ın büyük velîlerindendir. M. 1639 senesinde Hindistan'ın Serhend şehrinde dünyaya gelmiştir.İmâm-ı Rabbânî'nin torunudur. 1684 senesinde vefat etmiştir."[2316]

Mevlânâ Urvetü'l-Vüskâ Muhammed
Seyfüddîn Muhammed oldu müeyyed
Seyyîd Nûr Muhammed feyz-i müebbed
Cânı evliyânın cânân iledir[2317]

3.3.29. Mir-i Nigârî

"Seyyid Mîr Hamza Nigârî Hazretleri, Dağıstan'da Karabağ'a tâbi Perküşâd(Zengezur) Kasabasında 1220/1805'de bu âleme doğdu. Seyyid Emir Paşa ve Hayrünnisâ Hanım'ın oğludur. Mîr Hamza henüz altı aylıkken babası şehid edildiği için onbeş yaşına kadar ciddi bir tahsil hayatı olmamıştır. Mîr Hamza Hazretleri, tahsil ve irfan hayatına devam ederek, bir mürşid aramak üzere seyahate çıktı. Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin şöhretini işitip ona ulaşmak istedi. Mevlânâ Hâlid'in ebediyet yurduna göç ettiği haberini alınca onun halifelerinden İsmâil Şirvânî'ye (ö.1270/1853) intisab etti. Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa'nın babası olan İsmâil Şirvânî'nin yanında hem hem zahiri hem de Bâtınî ilimleri tahsile muvaffak oldu. Aziz mürşidi, Şeyh İsmâil Sirâceddin Şirvânî'nin ifadesiyle Seyyid Mîr Hamza Nigârî, varlığını ilahi aşk ile yok etmiş mürşidi aşk olan bir âriftir. Mürşidinin emri ve izniyle Kutbu'l-Âşıkîn Mevlânâ Celâleddin Rûmî (604/1207-672/1273)'nin türbesini ziyaret ederek, onun

[2315] s. 148, ş. 84, k. 44.
[2316] Kutlu, age, s. 53.
[2317] s. 147, ş. 84, k. 33.

dergâhında bir erbain çıkardı. Buradan Mekke-i Mükerreme'ye oradan da Medine-i Münevvere'ye giden Mîr Hamza Nigârî, Hz. Peygamber'in huzurunda, Ravzâ-i Mutahhara'da da bir erbain çıkardı. 1268'de (1851-1852) Erzurum'a geldi ve yaklaşık üç yıl Bakırcı mahallesi Câmii'nin medresesinde kaldı. Sonra Amasya'ya yerleşti. 1275'de (1858/1859) tekrar Erzurum'a dönen Nigârî Hazretleri, 1283(1866/1867) yılına kadar sekiz yıl burada sohbetleriyle halkı irşâd etti. Hâce Hüseyin Efendi'nin Mîr Hamza Nigârî ile , Erzurum'da kaldığı bu yıllarda görüşmüş olması muhtemeldir. Nigârî Hazretleri, Elazığ'da vefat etti. Cenazesi vasiyeti üzerine Amasya'ya defnedildi. Kabri, Amasya'da 1894 yılında inşa edilen Şirvanlılar Câmii'nin içerisindedir. Mîr Hamza Nigârî'nin Türkçe ve Farsça Dîvanı ile Nigar-nâme ve Fütûhât-ı Mekkiyye'ye Tavzihât isimli eserleri bulunmaktadır."[2318]

Lutfî Efendi, Nigârî Hazretleri'ni medhettiği şiirinde, onun kendisine babasından miras olduğunu ifade etmektedir. Gönül muhatap alınarak yazılan şiirin ilk beytinde, gönül, sen gönüller alan güzelimi bir gör ve güneş yüzlü sevgilimi görüp yerlere kapan denilmekte ve mürşidin manevi âlemdeki görüntüsü tasvir edilmektedir.

Ey dil yine sen dilber-i dildârımı bir gör
Yerlere kapan hurşîd-i dîdârımı bir gör[2319]

Onun latîf yaradılışından Güzel huylarından muhataplarının huylarına yansımalar olur, sen bu uyanık gönüllü Hak ârifini bir gör ki bu yansımalardan nasibini alıp, manevi güzelliklere aşina olasın.

Ol tab-'ı latîfden erişir tab'a letâfet
Ol ârif-i Hak dîde-i bîdârımı bir gör[2320]

Dinin mürşidi Mîr Nigârî'ye muhabbet pederimden bana mirastır. Etrafına Muhammedî kokulu güller saçan bu kutlu mirası bir gör.

[2318] Kutlu, age, s. 19-21.
[2319] s. 210, ş. 166, b. 1.
[2320] s. 210, ş. 166, b. 2.

Ol mürşid-i din Mir-i Nigârî'ye muhabbet
Mîrâs-ı pederim bana gül-bârımı bir gör[2321]

O kerem sahibi güzel, İlâhî feyzin merkezidir, onun ayağının toprağına yüz sür ki doğan nurları göresin. Onun saçtığı İlâhî feyzden gönlüne de bir şeyler ulaşsın.

Merkez-i füyûzât-ı ilâhî o kerem-rû
Yüz sür hâkine matla-'i envârımı bir gör[2322]

Şiirin son beytinde ise, Nigârî Hazretleri'nin, dergâhına gelen düşkünlerin gönüllerini aşkla diriltti̇ği ifade edilerek muhatap ona yönlendirilmiş ve ona doğru yürü ki onun yardımını göresin denilmiştir. Son beyitte, mansûr kelimesi hem kelime anlamı olan yardım etme hem de aşk şehidi olan Hallâc-ı Mansûr'a işareten kullanılmıştır.

Dergâhına üftâdeleri eyledi ihyâ
Lutfiyâ yürü mansûr-i hünkârımı bir gör[2323]

3.3.30. Molla Celâleddîn

"*6 Rebîulevvel 604'te (30 Eylül 1207) Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi. Mevlânâ, Mesnevî'nin girişinde adını Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî diye kaydetmiştir.Lakabı Celâleddin'dir. "Efendimiz" anlamındaki "Mevlânâ"unvanı onu yüceltmek maksadıyla söylenmiştir. Sultan manasına gelen Farsça "hüdâvendigâr"unvanı da kendisine babası tarafından verilmiştir. Ayrıca doğduğu şehre nisbetle "Belhî" olarak anıldığı gibi hayatını geçirdiği Anadolu'ya nisbetle "Rûmî, Mevlânâ-i Rûm, Mevlânâ-i Rûmî" ve müderrisliği sebebiyle "Molla Hünkâr, Mollâyı Rûm" gibi ünvanlarla da zikredilmektedir.*

Mevlânâ kâmil mânada âlim, sûfî ve şairlik özelliklerine sahip bir şahsiyettir. Çocukluğunda babasının yanında başladığı öğrenimini gittiği Halep ve Şam'da sürdürmüştür.İlk tasavvufî eğitimini de yine babasından almıştır.

[2321] s. 210, ş. 166, b. 3.
[2322] s. 210, ş. 166, b. 4.
[2323] s. 211, ş. 166, b. 5.

Mevlânâ'daki dinî-tasavvufî düşüncenin kaynağı Kur'an ve sünnettir. "Canım tenimde oldukça Kur'ân'ın kölesiyim ben. Seçilmiş Muhammed'din yolunun toprağıyım…" beytiyle bunu dile getirmiş, "pergel gibiyim; bir ayağımla şeriat üstünde sağlamca durduğum halde öbür ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum" diyerek bir Müslüman olarak insanlığı kucaklayabildiğini belirtmiştir[2324]. Mevlânâ 1273 yılında vefat etmiştir. Mevlânâ'nın dinî ve tasavvufî görüşlerini anlatan birden fazla eseri olmakla birlikte onun eserlerinden en meşhuru "Mesnevî" isimli eseridir.

Mevlânâ eserleri ve kendisinden sonra oğlu tarafından sistemli bir şekilde kurulan Mevlevilik tarikatıyla çağları aşıp bu güne ulaşmış ve bu günün insanına da ilâhî aşk neşvesini sunmaktadır. Lutfî Efendi, konuyla ilgili örnekte buna işaret etmekte ve Molla Celâleddin feyz nehridir, fütûhat sahibi ve kâmil insan Mevlânâ, Mevlâ'nın aşkıyla öne çıkmış ve İbn-i Arabî ile meydâna girmiştir. Bu son mısra ile Mevlânâ ile İbn-i Arabî'nin karşılaşmalarına telmihte bulunulmuştur[2325].

Molla Celâleddîn nehr-i füyûzât
Vâridât-ı kâmil sâhib-fütûhât
Aşk-ı Mevlâ ile olmuş zuhûrât
İbn-i Arabî ile meydân iledir[2326]

Beyitte, hidâyet şarabının ma'nasının kadehidir Mevlânâ, hakîkat kâ'besi olan bu zata hürmet vacib oldu denilmektedir. O Allah'ın izniyle asırlar boyu insanlara ilâhî aşkın güzelliklerini sunmuş ve sunmaya devam etmektedir. Nice insanlar onun sunduğu hidâyet câmından kana kana içmişlerdir.

Mey-i ma'nâ-yı hidâyet câmıdır Mollâ-yı Rûm
Kâ'betullâh-i hakîkat vâcib oldu hürmeti[2327]

[2324] Reşat Öngören, "*Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*", *DİA, c. 29, s. 441-447.*

[2325] Mevlânâ'nın Arap dili ve edebiyatı, lugat, fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilimler başta olmak üzere aklî ve naklî ilimlerden icazet aldığını söyleyen Sipehsâlâr onun Şam'da Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sa'deddîn-i Hammûye, Osmân-ı Rûmî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Sadreddin Konevî ile uzun müddet sohbet ettiğini belirtir. Bkz. Öngören, agmd, s. 442.

[2326] s. 146, ş. 84, k. 27.

[2327] s. 535, ş. 637, b. 5.

Lutfî Efendi, bir başka beyitte ise, Mevlânâ'nın meşhur eseri Mesnevî'ye işaret ederek, ondan feyz aldığını bundan dolayı da şiirlerinin ilim ve hikmet içerdiğini ifade etmektedir. Mesnevi sohbeti cânlara nûr bahşetmekte ve iman feyzi olmaktadır.

Metn-i ilm-i hikmet olmuşdur bu eş'âr aç gözün
Nûr-i cân feyz-i îmândır Mesnevî'nin sohbeti[2328]

3.3.31. Muhammed Bâkır

"Muhammed Bâkır, İsnâaşeriyye'nin beşinci ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamıdır. 3 Safer veya 1 Receb 57 (16 Aralık 676 veya 10 Mayıs 677) tarihinde yahut bundan bir yıl önce Medine'de doğdu. Babası Kerbelâ Vak'ası'ndan sağ kurtulan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin, annesi Fâtıma bint Hasan'dır. Baba tarafından Hz. Hüseyin'in, anne tarafından Hz. Hasan'ın torunudur. Muhammed Bâkır, Nesâî'ye göre Medine'deki ilk fıkıh âlimlerinden biridir. Sünni hadis kaynaklarında az sayıda rivayetlerine yer verilen Bâkır'dan gelen hadisler daha çok sûfî çevrelerce rağbet görmüştür. Muhammed el-Bâkır 114 yılının Zilhicce ayında (Ocak-Şubat 733) Medine'de vefat etti ve Baki' Mezarlığı'na defnedildi."[2329]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Muhammed Bâkır ismi, bir yerde geçmektedir. Dua muhtevalı şiirlerden birinde, onun ismi zikredilerek, Allah (cc)'tan bağışlanma istenilmiştir.

Muhammed Bâkır'a bağışla bizi[2330]

3.3.32. Muhammed Bâkî Billâh

"1563 tarihinde dünyaya gelmiştir. İmâm-ı Rabbânî'nin hocasıdır. Her hali ile örnek insan olan Bâkîbillah Hazretleri 1603 tarihinde Cemâziye'l-evvel ayının 16. pazartesi günü 40 yaşında vefat etmiştir. Kabri Delhi'de Kutabrol denilen yerdedir."[2331]

[2328] s. 535, ş. 637, b. 3.
[2329] Mustafa Öz, "*Muhammed el-Bâkır*", *DİA, c. s. 506-507.*
[2330] s. 547, ş. 654, k. 3.
[2331] Kutlu, age, s. 53

Muhammed Bâkî Billâh ile ilgili örnekte, onun gönülleri fetheden bir mürşid olmasına ve devrinin Şeyh Nakşbendi'si olmasına dikkat çekilmektedir.

Muhammed Bâkî Billâh bir dilârâ
Zemânesinde san Şâh-ı Buhârâ[2332]

3.3.33. Muhammed Hâcegî

"*M. 1512 tarihinde Buhara'nın imkene kasabasında dünyaya gelmiştir. Derviş Muhammed'in oğludur. Zahiri ve batınî ilimleri babasından öğrenmiştir. Tasavvufta ilim sahibi ve mütehassıs bir kimseydi. Vefatına kadar hizmet ile meşgul olmuş, talebe yetiştirmiştir. Hâce Bâkıbillah'ın baş halifesidir. Hâcegi Muhammed M. 1599 tarihinde doksan yaşlarında iken İmkene'de vefat etmiştir.*"[2333]

Hâcegi Muhammed ile ilgili örnekte, onun tevhid sırlarına aşinâ ve müridâne bir edayla feyzini artıran yenileyen bir zat olduğu ifade edilmektedir.

Muhammed Hâcegî esrâr-ı tevhîd
İderdi mürîdâne feyzi tecdîd[2334]

Diğer örnekte ise Hâcegî, hayât-ı cân olarak isimlendirilmiş ve sırların taşıyıcısı ve tarîkatın şânı olarak vasıflandırılmıştır.

Hazret-i Hâcekî[2335] *hayât-ı cândır*
Hâmil-i esrâr tarîkat-i şândır
Bâkîbillah ise kadri ayândır
Bir bâkî cemâle seyrân iledir[2336]

[2332] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 35.
[2333] Kutlu, age, s. 53.
[2334] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 34.
[2335] "Hâcekî" ifadesi "Hâcegî" olmalıdır.
[2336] s. 147, ş. 84, k. 31.

3.3.34. Muhammed Küfrevî

"Muhammed Küfrevî Hazretleri Küfrâ'da doğmuş ve orada tahsilini tamamlamıştır. Babasının adı Yusuf'tur. Babası ve dedesi meşâyihtendir. Küfra'da evlenmiş, ilk hanımı Fersak şeyhlerinin kızı Bâzığa Hanımdır. Bu hanımdan Abdullah ve Abdurrahman isimlerinde iki oğlu dünyaya gelmiştir. Hz. Pîr'in ilk hanımı vefat edince sâdâttan Şeyh Emin Efendi'nin bacısı Fatma hanımla evlenmiştir. Hz. Pîr'in Seyyide Fâtıma Hanım'dan, Abdülhâdî, Abdülhâlık, Abdülbârî ve Abdülbâkî isimlerinde dört oğlu dünyaya gelmiştir. Kendisinden sonra irşad postuna büyük oğlu Şeyh Abdülhâdî, ondan sonra da Şeyh Abdülbâkî Efendiler kâim-makâm olmuşlardır.

Muhammed Küfrevî Hazretleri, Seyyid Tâhâ'nın onu rüyâsında davetiyle Hakkâri'nin Nehri köyüne gitmiş, köye yaklaştığı zaman Seyyid Tâhâ müridlerine "Şeyh Muhammed geliyor, kalkın onu karşılayalım" buyurmuş ve karşılayıp iltifat etmişlerdir. Hilafetle Bitlis'e dönen Hazret-i Pîr, Küfrâ'ya geldiğinde kayınbiraderi Emin Efendi kendisine biat ederek ilk halifesi olmuştur. Muhammed Küfrevi, Şeyh Emin Efendiyle birlikte Bitlis'e gelmiştir. Hazret-i Pîr 120 yıl yaşamış ve M. 1912 yılında vefat etmiş ve Bitlis'teki türbeye defnedilmiştir. Türbe, vefatından bir sene sonra Sultan Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Hazret-i Pîr'in 200'den fazla halifesi olmuştur."[2337]

Muhammed Küfrevî Hazretleri, Lutfî Efendi'nin hayatında çok özel bir yere sahiptir. İleri düzeydeki ilk manevi tecrübeleri onun dergâhında yaşamış ve onun tarafından gencecik yaşında babasına yardımcı tayin edilmiştir. Bundan dolayı eserdeki şiirlerde sık sık ona değinilmekte ve şiirler arasında onunla ilgili bir medhiye de bulunmaktadır. Burada öncelikle silsilede onun isminin geçtiği kısımlara yer verilmiş sonrasında ise, onun için yazılan medhiyeden birkaç beyit alınmıştır.

Pîr Küfrevî ile ilgili ilk örnekte, onun himmet hazinesi ve Hâdi'nin bu ümmete delil olarak gönderdiği bir rahmet olduğu belirtilmiştir. O, ümmetin sıkıntılı döneminde onlara rehberlik etmiş ve onları manevi olarak rahatlatmaya çalışmıştır.

[2337] Kutlu, age, s. 54.

Muhammed Küfrevî künûz-i himmet
Bu ümmete delil Hâdi-i rahmet[2338]

İkinci örnekte ise, onun kerem hazinesi ve kâmiller arasında Mesih misali olduğu ifade edilmiştir. Mesihin ölü bedenlere cân veren nefesi gibi onun nefesi de ölü gönüllere manevi canlılık ve dinamizm kazandırmaktadır. Dörtlüğün devamında, onun Allah'ın yardımıyla makam sahibi olduğu ve Lokmân'ın dertlere devâ bulması gibi onun da manevi hastalıklara şifa dağıttığı anlatılmaktadır.

Muhammed Küfrevî kenz-i keremdir
Meyân-ı kâmilde Mesîhâ demdir
Avn-i Hudâ ile sâhib-kademdir
Lokmân-ı ma'nevî dermân iledir[2339]

Pîr-i Küfrevi, ebrârların emiri, ahyârların sultânı ve manevi bir nurdur, o, hidâyet güneşi saadet yıldızı ve Allah'ın keremiyle bu ümmete bağışladığı bir hidayet rehberidir. Pîr Küfrevî'nin medhedildiği şiirde, ona atfedilen özellikler genelde tamlamalar halinde ve peşpeşe verilmiştir.

Pîr-i Küfrevî emîr-i ebrâr nûr-i ma'nevî sultân-ı ahyâr
Şems-i hidâyet necm-i seâdet hâdi-i ümmet "min-keremillah"[2340]

Aşağıdaki beyitte, Pîr Küfrevî için, İsmi Muhammed, sırrı mübarek, kutubların başı olan bir kutlu zat, pîrlerin en üst düzeyi, hidayet yolunda Allah'ın hikmetiyle zamanın Lokmân'ı denilmektedir. Onunla ilgili son iki örneğe bakıldığında, bunların birçok tasavvufi konum içeren örnekler olduğu görülmektedir. Ebrâr, ahyâr, kutb, pîr gibi bu kavramlar daha önce açıklanmış olduğu için burada tekrar ele alınmamıştır.

Nâm-ı Muhammed sırr-ı mukaddes emîr-i aktâb bir zât-ı akdes
Serdâr-ı pîrân râh-ı hüdâde Lokmân-ı devrân "li-hikmetillah"[2341]

[2338] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 45.
[2339] s. 147, ş. 84, k. 36.
[2340] s. 462, ş. 529, b. 6.
[2341] s. 462, ş. 529, b. 7.

3.3.35. Muhammed Lutfî

Hâce Muhammed Lutfî Efendi, üzerinde inceleme yapılan eserin sahibi olduğu için ağırlıklı olarak, yapılan çalışmanın baş tarafında olmak üzere, çalışmanın bütününde onunla ilgili bilgi verilmektedir. Bundan dolayı tekrara düşmemek için burada yeniden ele alınmayacaktır. Burada öncelikle silsilenin geçtiği şiirlerde onunla ilgili olan örnekler alınmış sonrasında ise, diğer şiirlerden birkaç örneğe yer verilmiştir. Lutfî Efendi, kendisinden bahseden ilk örnekte, tecelli kapısı olduğunu ve veliler arasında kıymetinin büyük olduğunu söylemiştir.

Muhammed Lutfî'dir bâb-ı tecellâ
Meyân-ı evliyâ kadri mu'allâ[2342]

İkinci örnekte, o şeyhlerin kurbanıdır, azizler topluluğunda oturanların ruhlarının himmetleri her an bizlere ulaşmaktadır ve onların feyzi feyzin mutlak sahibi ve dağıtıcısı olan Allah ile beraberdir denilmiştir.

Muhammed Lutfî'dir kurbân-ı îşân
Ervâh-ı cüllâs-ı cem-'i azîzân
Himmetleri Bâkî bizlere her an
Füyûzât-ı ânân Feyyâz iledir[2343]

Lutfî Efendi, insanları kabrine davet ettiği şiirinin bir beytinde, ashâb-ı Kehf'in Kıtmîr'i gibi, kendisinin de Şâh Nakşbend'in bağlısı olduğunu ifade etmekte ve efendisi tarafından kabul gördüğünü ve kabrinin sevinç yeri olduğunu belirtmektedir.

Bende-i Şâh-ı Nakşî'yem Kıtmîr-i derd-mendiyem
Çün makbûl-i efendiyem kabrim olur dârü's-sürûr[2344]

Diğer örnek de bir önceki beytin alındığı şiirin mahlas beytidir. Bu beyitte, gönle hidâyet nûru dolsun ve Hudâ Lutfî'ye lutfetsin denilmekte,

---

[2342] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 51.
[2343] s. 148, ş. 84, k. 43.
[2344] s. 204, ş. 157,b. 3.

Hak yoluna ruhum fedâ olsun Gafûr'un kulu toprağın altında diyerek vefatına işaret etmektedir.

Lutfî'ye lutfetsin Hudâ dolsun dile nûr-i hüdâ
Hak yoluna ruhum fedâ tahte't-türâb abdü'l-Gafûr[2345]

Lutfî Efendi ile ilgili verilen son örnekte ise, mahlasının Lutfî olduğunu belirtmektedir. Beyitte, ismim Muhammed mahlasım ise Lutfî'dir demekte ve kendisine Allah'ın lutfettiğini söyleyerek bundan dolayı gönlünü teşekküre davet etmektedir.

Lutfî'dir mahlas bana ismim Muhammed'dir güzel
Lutfedüb Tanrı Teâlâ ey gönül şükrâne gel[2346]

3.3.36. Muhammed Ma'sum

"*M. 1599'da Hindistan'ın Serhend şehrine iki mil uzaklıktaki Mülk-i Hayder mevkiinde dünyaya gelmiştir. İmâm-ı Rabbânî'nin ortanca oğludur. Muhammed Ma'sum M.1668 tarihinde Serhend'de vefat etmiştir. Kabri, babası İmâm-ı Rabbânî'nin türbesinin birkaç metre kuzeyindedir.*"[2347]

Muhammed Ma'sum ile ilgili beyitte, onun vahdet nuru olduğu ve yüzünde şerafet güneşinin parladığı belirtilmektedir.

Muhammed Ma'sum ise nûr-i vahdet
Yüzünde berk urur şems-i şerâfet[2348]

3.3.37. Muhammed Nakşîbendî

"*M. 1318 tarihinde Buhara'ya 5 km. kadar uzaklıkta bulunan Kasr-ı Ârifân'da dünyaya gelmiştir. Hâce Muhammed Bâbâ Semmâsî, kendilerini oğulluğa kabul etmiştir. Yedi sene Emir Gülal'ın sohbetinde bulunmuş, tarîkat âdâbını öğrenmiştir. Nakşbend Hazretleri Abdülhâlık*

[2345] s. 204, ş. 157, b. 5.
[2346] s. 333, ş. 342, b. 7.
[2347] Kutlu, age, s. 53.
[2348] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 37.

Gucdevânî'nin ruhaniyetinden de sonsuz derecede istifade etmiştir. Emir Gülal'in vefatından sonra baş halifesi olarak irşad vazifesini yerine getirmiştir. M. 1389 tarihinde Kasr-ı Ârifân'da Rebîü'l-evvel ayının üçünde pazartesi günü vefat etmiştir. Kabr-i şerifi oradadır."[2349] O, Nakşbendîlik gibi çok yaygın bir tarikatın ismine kaynaklık etmesi açısından diğer şahısların içerisinde bu anlamda bir farklılık arzetmektedir. Lutfî Efendi, onun isminin geçtiği örneklerden ilkinde onun İslâm âlemi için bir tecelli güneşi olduğunu ifade ederek onun istisna derecesine vurgu yapmıştır.

Muhammed Nakşîbendî mihr-i vâlâ
Âlem-i İslâm'a şems-i tecellâ[2350]

İkinci örnekte ise, dörtlük tamamen ona ayrılmıştır. O, irfan denizi, okyanus misali Hakk'ın feyzini yayan, Kur'ân ahlâkıyla ahlaklanmış kâmil insan ve ümmetin elinden tutan zat olarak takdim edilmiştir. Muhammed Nakşîbendî'nin bu şekilde sunulmasında, onun ismiyle anılan ve asırları aşıp gelen ve bugün bile etkinliğini hissettiren tarikatın etkisinin büyük olduğu ifade edilebilir.

Şâh-ı Nakşîbendî deryâ-yı irfân
Neşr-i feyz-i Hak'da emsâl-i ummân
Câmiu'l-kemâlât ahlâk-ı Kur'ân
Dest-gîr-i ümmet fermân iledir[2351]

3.3.38. Muhammed Semmâsî

"Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Buhara ve Ramiten arasında bulunan Semmas köyünde dünyaya gelmiştir. Vefâtına kadar irşad vazifesini deruhte etmiş ve Emir Gülal, Bahâeddin Nakşibend gibi yüksek şahsiyetlerin yetişmesine vesile olmuştur. M. 1354 tarihinde vefat etmiş olup Kabr-i şerifi Semmâs'tadır. Kendisine ser-halka-i hâcegân (Hâcegân

---

[2349] Kutlu, age, s. 52.
[2350] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 22.
[2351] s. 146, ş. 84, k. 24.

halkasının reisi) denilmiştir."[2352] *Muhammed Semmâsî, eserde tarîkat silsilesini ihtiva eden iki şiirde geçmektedir. Bunlardan ilkinde, onun hidâyet nûru olduğu ve Hudâ'nın feyzini cihâna yaydığı anlatılmaktadır.*

Muhammed Semmâsî nûr-i hüdâdır
Cihâna nâşir-i feyz-i Hudâ'dır[2353]

İkinci örnekte ise, onun nûr olduğu, tevhid sırrının ehlullah için sevinç kaynağı olduğu, sırların açılmasının ise Sübhân'ın sevgisi ile olacağı ifade edilmiştir.

Muhammed Bâbâ-yi Semmâsî nûrdur
Emîr Gülâl seyyid sâhib-huzûrdur
Sırr-ı tevhîd ehlullâha sürûrdur
Bu kerâmet hubb-i Sübhân iledir[2354]

3.3.39. Muhammed Zâhid

"*Türkistan'da yetişen büyük velilerdendir.İsmi Muhammed b. Burhâneddin'dir. Ömrünü İslâm dininin emir ve yasaklarını öğrenmek ve öğretmek, insanların dünya ve ahirette saadete kavuşmaları için sarfetmiş olan Muhammed Zahid M. 1529 yılında vefat etmiştir. Kabr-i şerifi Semerkand'a bağlı Hisar'ın Vahş köyündedir."*[2355]

Muhammed Zâhid'in isminin geçtiği ilk örnekte o, mîrlerin mîri ve zamanında dönemin şâhı olarak ifade edilmiştir.

Muhammed Zâhid idi mîr-i mîrân
Zemânesinde idi şâh-ı devrân[2356]

İkinci örnekte ise, onun şânının yüce olduğu ve bâtın ilimlerinde hâl sahibi olduğu ifade edilmektedir.

[2352] Kutlu, age, s. 52.
[2353] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 20.
[2354] s. 146, ş. 84, k. 23.
[2355] Kutlu, age, s. 53.
[2356] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 32.

Muhammed Zâhid'in şân-ı vâlâdır
İlm-i bâtın âleminde a'lâdır[2357]

3.3.40. Pir-i Fâramedî Tûsî

"*M. 1042 tarihinde dünyaya gelmiştir. İsmi Fadl b. Muhammed'dir. Tasavvufta Ebu'l- Kâsım Gürgânî'nin sohbetinden istifade etmiştir. Ebu'l-Hasan Harakânî'nin sohbetinden de kendi deyimiyle nihayetsiz feyzlere, manevi zevklere erişmiştir. Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri Nizâmü'l-Mülk kendisine çok hürmet etmiştir. İmâm-ı Gazâlî ve Yusuf Hemedânî onun talebeleridir. Ebû Ali Fâremedî M. 1085 tarihinde vefât etmiş olup kabri Tus şehrindedir.*"[2358] *Efe Hazretleri, Pîr-i Faramedî'den silsilenin zikredildiği şiirlerde bahsetmiştir. İlk örnekte, şeyhlik tahtına onun sultan olduğunu ifade ederek bu konudaki liyakatini belirtmiştir.*

O Pîr-i Fâramedî Tûsî cânân
Reşâdet tahtına oldu o sultân[2359]

İkinci örnekte ise, Hâce Fâremedî zevkin okyanusu olarak tanımlanmıştır. O, İlâhî aşka tutulmuş, ma'şukunun zikriyle zevke bürünmüş ve zevki taşıp okyanuslar misali olmuştur.

Merkez-i me'ârif Pîr-i Gürgânî
Hâce Fâremedî zevkın ummânı
Nûr-i Hemedânî Cânımın cânı
Hayatları zikr-i Mennân iledir[2360]

3.3.41. Pîr-i İncir-i Fağnevî

"*Hâce Ârif-i Rivgerî'nin mümtaz ashabından ve halifelerindendir. Buhâra'nın Fağne köyünde dünyaya gelmiştir. Yerine talebesi Ali-yi Râmitenî'yi tâyin ederek M. 1315 veya 1317 yılında vefat etmiştir.*

[2357] s. 147, ş. 84, k. 30.
[2358] Kutlu, age, s. 52.
[2359] s. 43, ş. Silsile-i Şerîf, b. 14.
[2360] s. 145, ş. 84, k. 20.

Maverâünnehir beldesinin Tûr-i Sînâ gibi mukaddes bir yer olmasına vesile olan, orayı nurlandıran bu yüce zâtın Kabr-i şerîfi Buhâra'dadır."[2361] *İncîr-i Fağnevî ile ilgili örnekte ise, onun hidâyet bahçesinin içerisinde bir gül bahçesi olduğu söylenmektedir ki, o bahçede vahdet goncaları açmış ve ehli olanlar anlasın diye etrafa ilahi aşk kokusu yaymıştır.*

Pîr-i İncîr-i Fağnevî o sultân
Hidâyet bağçesinde bir gülistân[2362]

3.3.42. Seyfüddin Muhammed (Muhammed Muhsin)

"*Hindistan'ın büyük velilerindendir. M. 1639 senesinde Hindistan'ın Serhend şehrinde dünyaya gelmiştir. İmâm-ı Rabbânî'nin torunudur. Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî'nin yetiştirdiği talebelerin en büyüğü ve kâmili olup 1684 senesinde Hindistan'ın Serhend şehrinde vefat etmiştir. Kabri babası Muhammed Ma'sum'un türbesi yakınındadır."*[2363]

Muhammed Muhsin ile ilgili örnekte, onun câne cân olduğu, gönüllere cân güneşi olduğu ifade edilmiştir.

Muhammed Muhsin ise câne cândır
Güneşdir dillere hurşîd-i cândır[2364]

Seyfüddîn Muhammed'in isminin geçtiği diğer yerde ise, onun doğrulanmış, desteklenmiş olduğu ifade edilerek velilerin cânlarının cânân ile olduğu söylenmiştir.

Mevlânâ Urvetü'l-Vüskâ Muhammed
Seyfüddîn Muhammed oldu müeyyed
Seyyîd Nûr Muhammed feyz-i müebbed
Cânı evliyânın cânân iledir[2365]

[2361] Kutlu, age, s. 52.
[2362] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 18.
[2363] Kutlu, age, s. 53.
[2364] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 38.
[2365] s. 147, ş. 84, k. 33.

3.3.43. Seyyid Ahmed Rufâ-i

"Seyyid Ahmed er-Rifâî (ö. 1182) Bağdad'la Basra arasında bir bölgede doğdu. Hz. Hüseyin'in soyundandır. Dayısı Mansûr Bataihi vasıtasıyla tasavvufa girdi. Ali el-Vasıtî'den bu konuda istifade etti. Tefsir, hadis ve İslam hukuku ile yakından ilgilendi. Sohbetlerinden meydana gelen el-Burhanü'l müeyyed, Hikem-i Rifaiyye, el-Mecâlisüsseniyye gibi eserleri vardır. Türbesi Bağdat'ın güneyinde Vâsıt yakınlarındadır."[2366] *Lutfî Efendi, Ahmed Rufâî'yi medhettiği dörtlükte, onun şan sahibi, ilim ve hilm sahibi kâmil bir zat olduğunu, bin bürhânının olduğunu ve tarîkatının hak olduğunu ifade ederek, onun canının Hakk'a kurban olduğunu belirtmiştir. Bürhan kelimesiyle Rıfâi tarîkatı mensuplarının ayinleri esnasında gösterdikleri şiş batırma vb. davranışları, hem de manevi derecesiyle ilgili işaretler kastedilmektedir.*

Seyyid Ahmed Rufâ-i'nin şânı var
İlm ü hilm ü kâmil bin bürhânı var
Tarîkati Hak'dır cân kurbânı var
Emr-i şâmil pîr-i pîrân iledir[2367]

3.3.44. Seyyid Emir Gülâl

"Hz. Hüseyin'in sulbündendir. Buhâra'nın Sûhârî kasabasında M. 1284'de dünyaya gelmiştir. Hâce Bahâüddîn'in sohbet nisbeti, tarîkat yolunun âdâbı, telkin zikri bu zâttandır. Muhammed Bâbâ Semmâsî'nin vefâtından sonra yerine geçmiş ve irşad vazifesini deruhte etmiştir. M. 1370 tarihinde Sûhârî'de vefât etmiş olup kabr-i şerifi oradadır."[2368]

Şiirlerdeki, Seyyid Emir Gülâl ile ilgili örneklerden ilkinde ise, onun kâmil bir üstad olduğu ve Hz. Peygamber'in feyzini taşıdığı söylenmiş ve onun manevi derecesinin yüceliğine işaret edilmiştir.

[2366] Demirci, age, s. 72-73.
[2367] s. 146, ş. 84, k. 26.
[2368] Kutlu, age, s. 52.

Seyyid Emir Gülâl üstâd-ı kâmil
Füyûzât-ı Muhammed'i o hâmil[2369]

Diğer örnekte ise, Emir Gülâl'ın tarîkat yolunda olduğu, onun sahib-i huzur olduğu söylenerek belirtilmekte ve bir önceki başlıktaki, Muhammed Semmâsî için söylenen güzel durumlar, Emir Gülâl için de tekrarlanmıştır.

Muhammed Bâbâ-yi Semmâsî nûrdur
Emîr Gülâl seyyid sâhib-huzûrdur
Sırr-ı tevhîd ehlullâha sürûrdur
Bu kerâmet hubb-i Sübhân iledir[2370]

3.3.45. Seyyid Muhammed

"Hindistan'ın Bedevân şehrinde dünyaya geldi. İmâm-ı Rabbânî'nin torunudur. Gramer, mantık, meânî, hadis ve tefsir ilimlerinde söz sahibidir. Seyyid Nûr Muhammed Hazretleri M. 1722 tarihinde yerine Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ı bırakıp vefat etmiştir. Türbesi Hindistan'ın Delhi şehrinin güneyindedir."[2371]

Seyyid Muhammed'in derûnu kitâb-ı sırr-ı Ahmed'dir denilerek onun, Kur'ân'ı özümseyip davranış haline getirdiği anlatılmak istenmiştir.

Bedevânî o güzel Seyyid Muhammed
Derûnudur kitâb-ı sırr-ı Ahmed[2372]

3.3.46. Seyyid Tâhâ

"Hz. Peygamber'in neslinden olup, Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî'nin on birinci torunudur. Seyyid Abdülkâdir Geylânî'nin ma'nevi emri ve izni üzerine Mevlânâ Halid'in dergâhına dâhil olmuştur. Mevlânâ Halid, onu ileride zamanın en büyük âlim ve velisi olacak tarzda ihtimam ve ciddiyetle terbiye etmiş, insanları irşad ile görevlendirmiştir. Seyyid Tahâ,

[2369] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 21.
[2370] s. 146, ş. 84, k. 23.
[2371] Kutlu, age, s. 53.
[2372] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 39.

Muhammed Küfrevî'nin mürşididir. M. 1853 senesinde Şemdinli yakınlarında Nehrî'de vefat etmiştir. Kabri Hakkâri'nin Şemdinli ilçesine bağlı Bağlar köyündedir."[2373]

Seyyid Tâhâ ile ilgili ilk örnekte, onun büyük gayret sahibi olduğu ve onun makamının veliler arasında en üst olduğu ifade edilmiştir.

Mu'allâ-yı himem Seyyid Tâhâ'dır
Velâyetde makâmı müntehâdır[2374]

Örnekte geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Seyyid Tâhâ da silsilede önem bakımından vurgulanan mürşidlerdendir. İkinci örnekte onun, Rabbânî feyzin zarfı, hidâyet câmı ve ma'na meyinin reyhanı hoş kokusu olduğu söylenerek, hakiki anlamda insanlıktan nasibini almış insanların hayvanı veya hayvanlaşmış sözde insanları bile insan edeceği, onun da bu özelliğe sahip olduğu, bu konuda onun yardımcısının Allah olduğu vurgulanmıştır.

Seyyid Tâhâ zarf-ı feyz-i Rabbânî
Câm-ı hüdâ mey-i ma'nâ reyhânı
İnsan olan eder insan hayvânı
Dest-gîr-i Hak'dır derbân iledir[2375]

3.3.47. Şâh-ı Dehlevî

"*Hindistan'da yetişen âlimlerin büyüklerindendir. M. 1745'de Hindistan'ın Pencab şehrinin Bidâle kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Seyyid Abdüllatif'dir. Şemseddin Habibullah'ın dergahına giderek talebeliğe başlamış, on beş sene bu zatın sohbetiyle şereflendikten sonra Hak dostları arasında yüksek derecelere kavuşarak icazetini almıştır. Hocasının vefatından sonra yerine geçip talebe yetiştirmiş ve insanları irşad ile meşgul olmuştur. Abdullah Dehlevi M. 1824 tarihinde Delhi'de vefat etmiştir."*[2376]

Abdullah Dehlevi'nin isminin geçtiği beyitte onun seyyid olmasına

[2373] Kutlu, age, s. 54.
[2374] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 44.
[2375] s. 147, ş. 84, k. 35.
[2376] Kutlu, age, s. 54.

Hz. Peygamber'in soyundan olmasına dikkat çekilerek, onun gönülleri fetheden özelliğine vurgu yapılmıştır.

Şâh-ı Dehlevî gâyet dilrubâdır
Seyyiddir evlâd-ı Âl-i abâ'dır[2377]

3.3.48. Şemseddin Habîbullâh

"*(Mazhar-ı Cân-ı Cânân) 1699 tarihinde Ramazan ayının onbirinde Cuma günü dünyaya gelmiştir. İsmi Şemseddin Habîbullah'dır. Seyyid Nur Muhammed, Şemseddin Habibullah'a "sende Allahü Teâlâ ve Rasulüne karşı muhabbet yüksek derecededir. Bizim yolumuz senin teveccühlerinle yayılacak.. Sana Şemseddin Habibullah ismi verildi" buyurmuştur. Seyyid Nur Muhammed'in sohbetine dört yıl devam eden ve neticede icazetini alarak vazifesine başlayan Şemseddin Habibullah M. 1781 'de evine giren üç Moğol askerinin saldırısı sonucu şehid olmuştur.*"[2378]

Şemseddin Habibullah ile ilgili beyitte, onun yüzünde nûrun güneş gibi parladığı belirtilmiştir.

O Şemseddin Habîbullâh-i mazhar
Güneş gibi yüzünde nûr-i ezher[2379]

3.3.49. Şeyh Abdurrahmân

Pîr Küfrevî Hazretleri'nin ilk eşi olan Bâzığa Hanım'dan olan oğludur. Şeyh Abdurrahmân'dan bahsedilen mısrada ise onun vefat ettiğine işaret edilerek onun cânân ile olduğu söylenmiştir.

Abdülhâlık ise bâb-ı seâdet
Açıldı zâtına buldu şehâdet
Abdülbârî seyyid necm-i hidâyet
Şeyh Abdurrahmân cânân iledir[2380]

[2377] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 41.
[2378] Kutlu, age, s. 53.
[2379] s. 45, ş. Silsile-i Şerîf, b. 40.
[2380] s. 148, ş. 84, k. 40.

3.3.50. Şeyh Abdü'l-Hâlıku'l-Gucdevânî

"Yûsuf Hemedânî'nin halifesi olup, Hâcegân silsilesinin başıdır. Kaynaklarda doğum tarihine ait bir kayıt yoktur. Buhâra'ya altı kilometre mesafede bulunan Gucdevan köyünde dünyaya gelmiştir. Yirmi yaşında iken Hâce Yûsuf Hemedânî'ye intisâb etmiş olup, sebeb-i necâtı Hızır (as)'dır. Yûsuf Hemedânî'nin sohbet ve dersleriyle kemâle ermiştir. M. 1182 veya 1192 yılında Gucdevan'da vefat etmiştir."[2381] *Abdü'l-Hâlıku'l-Gucdevânî ile ilgili şiirlerde bulunan iki örnekten birincisinde, onun fenâfillaha ulaşmış, Allah'ın hakiki varlığında kendi gölge varlığını eritmiş olduğu ifade edilmektedir.*

Şeyh Abdü'l-Hâlıku'l-Gucdevânî
"Bekâbillah Fenâfillah"da fânî[2382]

Diğer örnekte ise, Abdü'l-Hâlıku'l-Gucdevânî'nin Allah'ın bir lütfu ve Allah rızası için ibadet eden bir kul olduğu ifade edilerek, bütün ehlullahın ona boyun eğdiği, onun feyzini Hz. Muhammed (as)'den aldığı anlatılmıştır.

Abdü'l-hâlık Gucdevânî lutfullah
Bir abd-i abîddir hasbeten lillâh
İnkıyâd ederler bütün ehlullah
Feyz-i Muhammed'den meydân iledir[2383]

3.3.51. Şeyh Hasan Harakânî

"Künyesi Ebu'l-Hasen olup, ismi Ali b. Câfer'dir. Bistam'ın bir kasabası olan Harakan'da M.963'de dünyaya gelmiştir. Tasavvufta intisabı Sultânü'l-Ârifîn Bâyezid-i Bistâmi'yedir. Onun vefatından çok sonra gelmiş olmalarına rağmen, terbiyeleri Bâyezid-i Bistâmî'nin rûhâniyetlerindendir. M. 1034 yılında vefat etmiştir."[2384]

[2381] Kutlu, age, s. 52.
[2382] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 16.
[2383] s. 145, ş. 84, k. 21.
[2384] Kutlu, age, s. 51.

Hasan Harakânî Hazretleri vahdet nûru olarak vasıflandırılmış, ve onun himmet ayı ve sûfîler arasında bir ışık gibi parlak olduğu ifade edilmiştir[2385].

Şeyh Hasan Harakânî nûr-i vahdet
Reşâdet neyyiridir mâh-ı himmet[2386]

Pîr Harakânî'nin Hakk'a dayanması dolayısıyla sınırsız olduğu söylenmiş ve o, evliyânın şahı ve Hz. Peygamber'i yansıtan bir aynadır denilerek, onun Mevlâ'nın yolunda yiğitlerle birlikte olduğu ifade edilmiştir. Velîler peygamberlerin varisleri ve yaşadıkları dönemin ve toplumun önderidirler, dolayısıyla icra ettikleri ve edecekleri fonksiyon son derece önemlidir.

Pîr-i Harakânî nâ-mütenâhî
Kemâlâtı kâmil Hak'dır penâhı
Mir'ât-ı Muhammed evliyâ şâhı
Tarîk-ı Mevlâ'da merdân iledir[2387]

3.3.52. Şeyh Nesîm

"*Hz. Pîr Muhammed Küfrevî'nin torunu, Şeyh Abdülbâkî Efendi'nin büyük oğludur. 1950 yılında 50 yaşında vefat etmiştir. Bitlis'te Hz. Pîr'in türbesine defnedilmiştir. Cesim Efendi'nin babasıdır.*"[2388]

Şiirlerde Nesîm Efendi'nin isminin geçtiği yerlerde zaman zaman kelime oyunları yapılmıştır. Nesîm hem özel isim olarak hem de latif hoş rüzgâr anlamlarında kullanılmıştır.Bu konudaki ilk örnekte, hidâyetin hoş latif rüzgârı Şeyh Nesîm'dir denilerek, o, ceddinin aynası ve saadet kapısı olarak nitelenmiştir. Ceddi ile kastedilen ise, Pîr Küfrevî'dir.

*Şeyh Nesîm***'dir nesîm-i hidâyet**
Mir'ât-ı ceddidir bâb-ı sa'âdet[2389]

[2385] Daha geniş bilgi için bkz. *Ebu'l-Hasan Harakanî, Seyr ü Sülûk Risalesi, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sûfî Kitap, İstanbul-2006.*

[2386] s. 43, ş. Silsile-i Şerîf, b. 12.

[2387] s. 145, ş. 84, k. 19.

[2388] Kutlu, age, s. 54.

[2389] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 48.

Diğer örnekte Nesîm Efendi, âlemin beğendiği bir hidayet rehberi olarak tanımlanmış ve onun hidâyet kapısında, layık olanları yakalayan bir himmet kemendi olduğu söylenmiştir. Ayrıca, onun her işi usulüne uygun olarak en güzel şekilde yaptığı belirtilmiştir.

Nesîm-i Küfrevî Nesîm Efendi
Âlim-i hidâyet âlem beğendi
Bâb-ı hidâyetde himmet kemendi
Sa'y-i beliğleri derbân iledir[2390]

Son olarak verilen örnekte ise, Bitlis'deki hayat bahşeden kutlu rüzgâr Nesîm Efendi'dir, onun kendisinden sonra da insanları hidayet yoluna uçuran kanatları ise Cesîm Efendi'dir denilerek aralarındaki baba-oğul ilgisine vurgu yapılmıştır.

Nesîm-i kurb-i akdesi Nesîm'dir
Nesîm'in per-i pervâz-ı Cesîm'dir[2391]

3.3.53. Şeyh Seyfeddin Efendi

Seyfeddin Efendi Lutfî Efendi'nin oğludur. Babasının vefatından sonra yerine geçerek irşad vazifesine devam etmiştir. Onun vesilesiyle bir çok insan hidâyete ererek ebedi saadete ulaşmıştır. Silsilede onun isminin geçtiği mısralarda, onun ezelden verilmiş bir lütuf ve hidâyet nehri olduğu ifade edilmiştir.

Şeyh Seyfî-i Mahdûmi güzeldir
Hidâyet nehri bahşîş-i ezeldir[2392]

3.3.54. Şeyh Yûsuf-i Kôdî

"*Şeyh Yûsuf-i Kôdî M. 1849 tarihinde Bağdat'ta doğmuş daha sonra ailece Bitlis'e yerleşmişlerdir. Bir kısmını Bağdat'ta tamamladığı tahsilini*

[2390] s. 148, ş. 84, k. 39.
[2391] s. 625, ş. Bitlis Ziyareti, b. 3.
[2392] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 53.

Bitlis'de devam ettirirken Muhammed Küfrevî'ye intisâb etmiş, son ilmi ve tasavvufi icazetlerini bu büyük zattan almıştır. Daha sonra Muş'un Kod köyüne yerleşmiş, tebliğ ve irşad görevine burada devam ederek M.1925 yılında bu köyde vefat etmiştir. Türbesi Kod köyünde olup halkın ziyaretine açıktır. Himmet ve gayretle çok yüce makamlara erişen Yûsuf-i Kôdî, Alvarlı Efe Hazretleri ile güçlü şekilde rabıta kurmuş, aralarında muhabbet ve saygı mükemmel noktalara ulaşmıştır. Yetiştirdiği talebelerin en önde gelenlerinden oğlu Necmeddin Efendi de Şeyh Yûsuf-i Kôdî'nin halifesi olarak ma'nevi görevini vefatına kadar devam ettirmiştir."[2393]

Şeyh Yûsuf-i Kôdî'nin ismi, silsilenin sayıldığı şiirlerde geçmektedir. Bunlardan ilkinde, onun nur saçtığı ve velilerin içerisinde şânının yüce olduğu ifade edilmiştir.

Şeyh Yûsuf-i Kôdî nur-feşândır
Meyân-ı evliyâda âlî-şândır[2394]

İkinci örnekte ise, onun cân kıblesi olduğu dergâhta kabul görmüş pirlerin piri olduğu ifade edilmiş, Hudâ'nın yardımıyla kurtuluş kapısı olduğu belirtilmiştir. Ona atfedilen bu özelliklerle onun, şeyhlik makamına işaret edilmiştir.

Şeyh Yûsuf-i Kôdî kıble-i cândır
Makbûl-i dergeh-i pîr-i pîrândır
Avn-i Hudâ ile dâru'l-emândır
Kerem-rû maksadı Deyyân iledir[2395]

3.3.55. Şihâbüddin Ömer Sühreverdî

"*M. 1147 yılında dünyaya gelmiştir. Zâhiri ilimleri tercihi Abdülkâdir Geylânî'yi ziyareti ile sona ermiş, onun sohbetiyle se'adete erişmiştir. Ricâlü'l-gayb'den ebdâl ve evtâd tabakasıyla çöllerde sohbet etmiş, çok defalar Hızır (as)'dan ilm-i ledünni dersi almıştır. Abdülkâdir bu zat için*

[2393] Kutlu, age, s. 54.
[2394] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 49.
[2395] s. 148, ş. 84, k. 41.

"yâ Ömer, sen Irak meşhurlarının sonuncususun" övgüsünde bulunmuştur. Şeyh Şihâbüddin Ömer Sühreverdi M. 1234 yılında 87 yaşında vefat etmiştir. Kabri Bağdat'tadır."[2396] *Ömerü's-Sühreverdî'nin ismi, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde iki yerde geçmektedir. Bunlardan birincisinde onun için, rahmet kapısı, irfan hazinelerinin nûru ve himmet güneşi denilmektedir.*

Ömerü's-Sühreverdî bâb-ı rahmet
Künûz-i nûr-i irfân mihr-i himmet[2397]

İkincisinde ise, velilerin arasında kâmil bir zat olmasına vurgu yapılmaktadır.

Şihâbüddin Ömer Sühreverdî'dir
Evliyâullâhın kâmil merdidir
Necmüddîn-i Kübrâ gönül şevkıdir
Şems-i Çeştî feyz-i Yezdân iledir[2398]

3.4. ESERDE GEÇEN TARÎKATLER

Eserde geçen tarîkat isimleri kuruluş tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanmıştır.

3.4.1. Kâdiriyye

"Kâdiriyye, Abdülkâdir Geylânî (ö.562/1166) tarafından kurulmuştur. Abdülkâdir Geylânî, Hazar denizinin güney batısında Gilân'a bağlı Neyf köyündendir. Soyunun Hz. Ali'ye ulaştığı rivayet edilir. Tahsilini Bağdat'ta tamamladı. Hadis, fıkıh ve edebiyat gibi ilimlerin ardından Ebu'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (ö. 525/1131) vasıtasıyla tasavvuf yoluna girdi ve bilâhare şeyhine damad oldu. Bir süre tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimler okuttu. Ancak daha sonra medresedeki tedris

---

[2396] Kutlu, age, s. 52.
[2397] s. 44, ş. Silsile-i Şerîf, b. 26.
[2398] s. 146, ş. 84, k. 28.

görevini bırakarak inzivaya çekildi. Bu inziva sonrası, Ebû Saîd Mubarek el Muharrimî aracılığıyla kendisine şeyhlik hırkası giydirildi ve halkın arasına karışarak irşad hizmetine başladı. Abdülkâdir Geylânî, önceleri Şâfiî mezhebinden iken daha sonra meşrebine daha uygun bulduğu hanbeli mezhebine geçti ve bu mezhebin savunucusu oldu. Vaaz ve hutbeleri son derece etkili olan Abdülkâdir Geylânî'nin elli kadar eseri bulunmaktadır. Bunlardan el-Gunye, el-Fethu'r-Rabbânî ve Fütûhu'l-Gayb en yaygın olanlarıdır.

Abdülkâdir Geylânî tasavvufa, şeriata ve dinin zâhiri hükümlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Gazzâlî'nin geliştirip sistematize ettiği sünnî tasavvuf, onun tarafından devam ettirilmiştir. Adına izafetle Kâdiriyye ve bazen de Geylâniyye diye anılan tarikatı, İslâm dünyasının en yaygın tarîkatlarından biri haline gelmiştir. Kâdiriliği Anadolu'ya ilk defa getiren H. Bayram Velî'nin damadı Eşrefoğlu Rûmî'dir(ö.874/1470). Müzekki'n-nüfûs adlı eseri ve şiirleriyle Anadolu tasavvuf çevrelerinde pek sevilen Eşrefoğlu, tarîkatta "Pîr-i sânî" diye anılır.

Kadiriyye'de tarîkata intisab, diğer tarîkatlarda olduğu gibi bey'at (mubâyaa) tarzında müridle şeyhin elele tutuşarak şeyhin müride tevbe istiğfar yaptırması suretiyle gerçekleşir. Tarîkate giren sâlikin günlük evrâdı genellikle hamdele, salât ü selâm, dua ile tevhid ve lafza-i celâl zikrinden ibarettir. Tarîkatte riyâzatın önemli bir yeri vardır. Sâlikler Abdülkâdir Geylânî'nin tarif ve tavsiye ettiği şekilde "erbaîn" çıkarır. Kâdiriyye, silsile itibariyle Hz. Ali'ye ulaşan bir tarîkat olduğundan zikri cehrîdir. Tarîkatin âyini de "devrân" tarzındadır. Tarîkate giren mürid bir sene sonra yeşil çuhadan onsekiz dilimli bir külah(tâc) giyer."[2399]

Bir önceki başlıkta da ifade edildiği gibi Lutfî Efendi hem Nakşbendiyye hem de Kâdiriyye Tarîkatlerinin icazetlerine sahiptir. Bundan dolayı eserinde bunlarla ilgili unsurları sıkça görmek mümkündür. Özellikle, Abdülkâdir Geylânî'yi öven şiirler dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Kâdirî'lerin sâdâtı himmet güneşidir, onun dervişlerine muhabbet kıl denilerek bu tarîkatın müntesipleri övülmüştür.

[2399] Yılmaz, age, s. 270-272.

Sâdât-ı Kâdirî'ler hurşîd-i himmet
Anın dervîşlerine kıl muhabbet[2400]

Diğer örnekte ise, Kâdirilerle ilgili bazı özellikler verilmiştir. Onların sadâlarının arşa çıktığı söylenerek, cehri zikir yaptıkları belirtilmektedir. Allah'ın esmâsıyla biten örnekte Kâdirîlerin zikir esnâsındaki edâlarından ve yüksek sesle yaptıkları zikrin sadâsının Arş'a çıktığından bahsedilmiştir. Onların, anlaşılması güç konuların ma'nâlarını zikirle keşfettikleri ve Allah'ın isimlerinin aşinası oldukları ifade edilmiştir. Zikir, tarîkatlerde nefis terbiyesindeki belki de en önemli araçtır. Sâlikin ulaştığı dereceye göre zikir ve zikrin yapılış tarzı değişiklik gösterir. Efe Hazretleri de dervişin dünyasında zikrin önemini özellikle zikir mahiyetinde ve ilahi tarzında yazdığı şiirlerle vurgulamıştır.

Kâdirîlerin edâsı
Arşa çıkar her sadâsı
Darb-ı zikirdir binâsı
Keşf olur müşkil ma'nâsı
Dervîşlerin âşinâsı
Allah Vâhid Ehad Samed[2401]

3.4.2. Kübreviyye

"Kübreviyye, Türkistan şeyhlerinin ulularından Necmeddin Kübrâ(ö.618/1221)'ya nisbet edilen tarîkattır. Moğollarla mücâdelesinde şehid olan şeyhin tarîkatı Anadolu'dan çok, Orta Asya, İran ve Rusya taraflarında yaygındır. Bugün hâlâ Özbekistan taraflarında temsilcilerinin bulunduğu söylenmektedir."[2402] *Lutfî Efendi, Kübreviyye tarîkatının müntesipleri hakkında da takdir ifadeleri kullanmıştır. Onlar için, Kübrevîler'in kadri yücedir, onlar ma'nevi makamların olgunluğuna ermişlerdir demektedir.*

[2400] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 57.
[2401] s. 141, ş. 82, bend 4.
[2402] Yılmaz,age, s. 300.

Mu'allâdır gürûh-i Kübrevî'ler
Kemâliyle makâm-ı ma'nevîler[2403]

3.4.3. Rıfâiyye

"Ahmed Rıfâî(ö.578/1182) tarafından kurulmuştur. Ahmed Rıfâî, seyyid-nesebdir. Tasavvuf yoluna girişi dayısı Mansur Batâihî vasıtasıyladır. Ancak onun asıl mürşidi Ali el-Vâsitî el-Kureşî'dir. Dayısının vefatından sonra onun dergâhında yerine postnişin olmuştur. Şâfiî mezhebinde fakîh olan Rıfâî'nin kabri bugün çöl haline dönüşen Vâsıt şehrindedir. Ahmed Rıfâî'nin bazen Batâihiyye, bazen Ahmediyye ama daha çok Rıfâiyye diye anılan tarîkatı, Kâdirîlik ve Yesevîlik'ten sonra kurulan ilk tarîkat sayılmaktadır. Riyâzat ve mücahede ağırlıklı olan tarîkatta biri hilafet, diğeri Muharremiyye olmak üzere ahlâkın tehzib ve güzelleştirilmesi için kırk gün süreyle yapılan iki tür halvet vardır. Bu halvette sâlik oruç tutacak, iftarla sahuru mürşidin tarifi üzere yapacaktır. Bu halvette sâlik bütün ibadet, riyazet ve davranışlarıyla rüya ve vâkıalarıyla şeyhinin gözetiminde bulunurdu. Muharremiyye halveti, Muharrem ayının yedi gününde yapılırdı. Rıfâîler, siyah sarık sararlar, seccade üstünde otururlar ve âyin, zikir törenlerinde def ve bendir çalarlar. Zikir ve ayin sırasında Rıfâîler "burhan" adını verdikleri şiş vurmak, ateşe girmek ve cam çiğnemek gibi "havârık" ızhar ederler. Rıfâî tarîkatı Osmanlı ülkesinde son yıllara kadar etkinliğini sürdürmüştür."[2404] *Lutfî Efendi, Rıfâî tarîkatı ile ilgili beytinde, Rıfâî Pîrinin kerâmet güneşi olduğu ve onun hidâyet yolunu görüp o yolda yürüdüğünü ifade etmiştir.*

Kerâmet güneşi Pîr-i Rufâ'î
Hidâyet râhına oldu o râ'î[2405]

3.4.4. Sühreverdiyye

"*Ebû Hafs Ömer Sühreverdî'nin (ö.632/1234) kurduğu tarîkattır. Bazı kaynaklarda tarîkat Ebû Hafs'ın amcası Ebu'n-Necîb Abdülkâhir*

[2403] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 59.
[2404] Yılmaz, age, s. 274-176.
[2405] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 61.

Sühreverdî(ö. 563/1166)'ye nisbet edilirse de, iki görüşü birleştirmek mümkündür. Şöyle ki, Abdülkâhir Sühreverdî'nin tarîkatlerin tekevvünü sırasında Âdâbu'l-mürîdîn adlı eseriyle temel esaslarını kurduğu tarîkat, Ömer sühreverdî tarafından Avârifu'l-maârif ile tekemmül ettirilmiştir. Ebû Hafs Ömer Sühreverdî, İran'ın Irak-ı Acem bölgesinde Zencan'a bağlı Sühreverd kasabasındandır. Fakat hayatını daha çok Bağdat'ta geçirmiştir. Bağdat'ta başta amcası Ebu'n-Necib olmak üzere devrin bilginlerinden tefsir, hadis ve Şâfiî fıkhı okudu. Amcasından seyr u sülûk gördü. Abdülkâdir Geylânî ile de görüşen Sühreverdî, devrin Abbâsi halifesi en-Nâsır lidînillah'ın da saygısını kazandı.

Tarîkatlerin kurulup yaygınlaştığı dönemde yaşayan Sühreverdî, çağdaşı Abdulkâdir Geylânî gibi tarîkat pirleriyle, İbn Arabî ve İbnu'l-Fârıd gibi tasavvuf ricâliyle görüşmüştür. Sağlığında Bağdat'ta "şeyhu'ş-şüyûh" makâmına ulaştığı için, devrin en itibarlı şeyhiydi. Bağdat'taki bütün tarîkat ve tekkelerin yönetimi kendisine bağlıydı. Sühreverdiyye, kurucusunun hayatında Irak, Suriye ve İran'da, vefatından sonra da Türkistan, Hindistan ve Anadolu'da yayıldı. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında Anadolu'da Avârif geleneğiyle birlikte Sühreverdîlik de yayılma istidâdı göstermiştir. Sühreverdîliğin Anadolu'da en yaygın kolları arasında Zeyniyye gelmektedir."[2406]. Lutfî Efendi, onları anlattığı beytinde, Sühreverdî'lerin hidâyet yolunda her türlü olumsuzluktan temizlenmiş olduklarını, ve hem yüzleri hem de gönülleri hidayet nûruyla aydınlanmış insanlar olduklarını vurgulamıştır. İnsanlar hayata hidâyet penceresinden baktıklarında kendilerinin ve çevrelerindekilerin hayatında huzur verici büyük değişiklikler meydana gelmektedir. Efe Hazretleri, Sühreverdî'lerin hayata hidâyet eksenli baktıklarını ifade etmektedir.

Ricâl-i Sühreverdî'ler münevver
Olup râh-ı hidâyetde mutahher[2407]

[2406] Yılmaz, age, s. 276-277.
[2407] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 58.

3.4.5. Çiştiyye

"*Muînüddin Hasan Çiştî (ö.633/1236) tarafından kurulmuştur. Muînüddin Çiştî, Sicistan'da doğdu. Muînüddin, Buhara ve Semerkand medreselerinde okuduktan sonra Belh, Bağdat gibi şehirleri dolaştı. Oralarda devrin tanınmış şeyhleri Abdülkâdir Geylânî, Ebu'n-Necib Sühreverdî ve Necmeddin Kübrâ ile görüştü. Bir süre Keşfu'l-mahcûb müellifi Hucvi-rî'nin türbesinde inzivâ hayatı yaşadı. Ebû İshak Şâmî'ye intisab ettikten sonra onun yaşadığı Çişt köyüne yerleşti. Uzun yıllar Çişt'te kaldıktan sonra Ecmer'de öldü. Çiştiyye Hindistan bölgesinin ilk ve en yaygın tarîkatıdır. Hindistan ve Pakistan bölgesinin İslâmlaşmasında olduğu gibi, oradaki Müslümanların manevi hayatında mühim bir yeri vardır. Çiştiyye tarîkatı, cehrî ve hafî zikir, murakabe, çile ve semâ gibi özellikler taşır. Çiştiyye'nin yazılı kaynakları sohbetler, mektûbat, tasavvufî eserler, menâkıbnâmelerden oluşur. Çiştîler, kişinin Allah'dan uzaklaşmasına sebep olabileceği düşüncesiyle, özel mülkiyete pek önem vermezler, insana câzip gelebilecek maddi şeylere rağbet göstermezlerdi. Bu yüzden irşadda şu üç şeye dikkat etmişlerdir: "deniz gibi cömertlik, güneş gibi tatlılık, toprak gibi alçak gönüllülük."*

Çiştî tekkeleri misafirperverlikte ve gelip geçene hizmette pek ünlüydüler. Fikrî açıdan "vahdet-i vücud" düşüncesi önceleri pek açık ifade edilmemekle birlikte Mes'ud Bekk adlı Çişti şeyhi, tarîkatı İbn Arabî ve Fahreddin Irakî'nin fikirleriyle tanıştırmıştır."[2408]

Lutfî Efendi, Çeştî tarikatına mensup olanları anlatırken, onların, Allah'ın emriyle hidâyeti bulduklarını söylemiştir. Allah (cc) onları hidâyet yoluna sevketmiş ve Çeştî tarîkatına sâlik olmalarını nasip etmiştir.

Tarîk-ı Çeştî'de sâlik olanlar
Bi-emrillah hidâyeti bulanlar[2409]

[2408] Yılmaz, age, s. 278-279.
[2409] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 50.

3.4.6. Nakşbendiyye tarîkatı

"*Muhammed Bahâuddin Nakşbend Buhârî(ö.791/1389)* tarafın-*dan kurulmuştur. Bahâuddin Buhârî çocukluğundan itibaren tasavvuf muhitinde büyüdü. Babası "Hâcegân" yolunun ulularından Hâce Muhammed Baba Semmâsî (ö.740/1339)'nin müridiydi. Semmâsî onun eğitimini Emîr Külâl'e havâle etti. Bu yüzden Bahâeddin'in sohbet ve irşad şeyhi Emir Külal, üveysî mürşidi ise, Abdülhâlık Gucdüvânî (ö.595/1199)'dir. Gucdüvânî, Bahâeddin Nakşbend'den yıllar önce ölmüş olmasına rağmen, aralarında meşreb benzerliği sebebiyle, üveysî bir yakınlık oluşmuştur. Abdülhâlık Gucdüvânî de, Şâh-ı Nakşbend de, hafî zikri cehrî zikre tercih etmişlerdir. Bahâeddin Nakşbend'in Yesevi şeyhlerinden Kâsım Şeyh ve Halil Atâ'ya da intisâbı vardır. Nakşbendiliğin onbir esası Abdülhalık Gucdüvânî tarafından tanzim edilmiştir. Bu esaslar şunlardır:*

1- Vukûf-i zamânî: Her an ve her halin muhasebesini yapmak. Huzurda geçirdiği ânına ve haline şükretmek, gafletle tükettiği zamanından tevbekâr olmak. Sâlik zamanın değerini bilmeli, alıp verdiği her nefese dikkat etmeli, nefes alırken de verirken de uyanık olmalı, murakabeyi korumalıdır.

2-Vukûf-i adedî: Zikir sırasında sayıya riayet etmek; aklı dağınıklıktan koruyup bir yerde toplamak; dikkati teksif etmek. Zikirde sayıya dikkatin önemi olmakla birlikte, aslolan kemmiyet değil keyfiyyettir. Ledün ilminin ilk mertebesi sayılan vukûf-i adedî, kalbdeki havâtırın önlenmesini sağlar.

3- Vukûf-i kalbî: İki türlü olur: a)Zikredenin her an Allah'ı bilmesi, kalbte Allah'dan gayri hiçbir şeye yer vermemesi. B) Zikredenin zikir sırasında kalbine yönelmesi.

4- Hûş der-dem: Alınan her nefeste huzuru korumak, Allah'tan gafil olarak tek nefes bile almamak. Çünkü nefesleri gafletsiz almak, kalbi huzurla doldurur. Nakşbendîlikte terakkinin temeli nefes üzerindedir. Nefes alış ve verişinde ve iki nefes arasında gafletten uzak kalmak, Allah'ın "Hayy" isminin tecellisi sayılır. Nefesini koruyan kimse, mazi endişesinden ve istikbal telaşından kurtularak "ibnü'l-vakt" olur.

5- Nazar ber-kadem: Bakışları ayak ucuna mıhlamak. Bakışını ayak ucunda toplayan kimse hem harama bakmaktan, hem de havâtıra düşmekten kurtulur; çünkü kalbe gelen perde, genellikle çevre ile lüzumsuz ilgilenmekten olur. Gözün gördükleri kalbi meşgul eder. Ayağa bakmakta tevâzû vardır, edeb vardır, haddini bilmek vardır.

6- Sefer der-vatan: Halktan Hakk'a sefer. Sâlikin kötü ahlâk ve beşeri sıfatlardan sıyrılıp güzel ahlak ve meleki sıfatlara asli vatanına sefer etmesidir.

7-Halvet der-encümen: Celvette halvet, kalabalık içinde fakat yalnız; halk içinde Hakk ile beraber, diye tarif edilebilen bu esas, "el kârda, gönül yârda" demektir. Bunun gerçekleşmesi için insanın zikre kendini tam anlamıyla vermesi gerekir ki, bu suretle kişi en kalabalık yerde bile Hakk'ın zikrinden başka bir şey duymasın, hiçbir şey onu zikrinden alıkoymasın.

8- Yâd-kerd: Dilin kalble beraber zikridir. Murakabe mertebesine ermiş olan sâlikin tevhid zikrini dil ile yapması demektir. Kalb maddi unsurlarla bağlantılı olduğundan, bu unsurların paslanmasıyla kalb de paslanır. Zikir dille yapıldığında, önce dilin, sonra kalbin pası silinmiş olur. Böylece sâlik, murakabe halinden müşahede mertebesine yükselir.

9- Bâz-geşt: Zikirde kendiliğinden hatıra geleni, iyi ve kötü fikri kovmak demektir. Bilhassa nefes tutularak yapılan "nefy-isbât" zikrinde nefesi salıverdikten sonra. "ilâhî ente maksûdi ve rızâke matlûbi(Allahım benim muradım Sensin, Senin rızandır, başka bir şey değil)" demektir.

10-Nigâh-daşt: Muhafaza demektir. Hakk'ın tecelligâhı olan kalb evine, O'nun yüce zâtına yabancı şeylerin, uygunsuz hâtıraların girmesini önlemektir.

11- Yâd-daşt: Nigâh dâştı, derinliğine anlamak diye tarif edilebilecek bu kavram, dil ile söylemeden Allah'a dönüş halini muhafaza etmektir. Zikirde mübalağa ederek huzur haline ermek ve şühûd makamına varmaktır.

Şâh-ı Nakşbend, Hanefi mezhebinde bir sûfi idi. Tarikatında en önemli konu, sohbet ve rabıta idi. Anadolu'ya Nakşiliği getiren ilk şeyh Simavlı Molla Abdullah İlâhî (ö. 896/ 1491) 'dir. İmâm-ı Rabbânî (ö.1034/1624) ile tarîkat, Hind diyarında yayılma imkanı buldu. İmâm-ı

Rabbânî'ye kadar olan Nakşî şeyhlerindeki İbn Arabî sevgisi ve vahdet-i vücud anlayışı, İmâm-ı Rabbânî ile "vahdet-i şühûd"a dönüştü. Abdullah Dehlevî ve onun halifesi Mevlânâ Hâlid Bağdâdî(ö. 1242/1826) ile tarikat XIX. Yüzyılda İslâm dünyasının en yaygın tarîkatı oldu. Özellikle yeniçeri ocağının kaldırılması ve Bektâşî tekkelerinin kapatılması sırasında, Bektaşî dergahlarına Nakşî-Hâlidi şeyhlerin tayin edilmesi devlet ricaliyle sultanların da bu tarîkata ilgi duyması Halidîliğin önemini artırdı. Nakşbendîlikte tarîkat âyinine "Hatm-i hâcegân" denilir ve gizliliğe riayetle icra edilir. Hatm-i hâcegâna tarîkattan olmayan yabancılar alınmaz. Tarîkat, "hafî zikri" iltizam eder ve silsile itibariyle Hz. Ebû Bekir'e ulaşan "Sıddıkî" bir yoldur."[2410]

Nakşbendiyye tarîkatı bu çalışma açısından özel önem arzetmektedir. Zira, Lutfî Efendi, hem Nakşî hem de Kâdirî icâzetine sahip olmakla birlikte şu an devam eden kol Nakşbendiyye koludur. Konuyla ilgili ilk örnekte, Nakşbendiyyenin ileri gelenlerinin mukaddes olduğu ifade edilerek, veliler için kullanılan bir ifade olan "kaddesallahu sırruhu" ifadesinin anlamı verilmiştir. Allah sırlarını en kutlu eylesin anlamına gelen bu ifade, " ide esrârlarını Allah akdes" olarak kullanılmıştır.

Sâdât-ı Nakşibendî'ler mukaddes
İde esrârlarını Allah akdes[2411]

Diğer örnekte ise, Nakşbendîlerin himmetine değinilmiştir. Dörtlükte, önce Abdülkadir Geylânî'ye işaret edilerek, onun devletinin, Nakşbendîlerin himmetinin, Mevlânâ'nın ise saltanatının âlî olduğu ifade edilerek bu yolların yolcularının zikir halkalarında pervâne misali döndükleri tasvir edilmiştir.

Abdülkâdir'in devleti
Nakşibendî'ler himmeti
Mollâ-yı Rûm saltanatı
Sâlikler pervâne döner[2412]

[2410] Yılmaz, age, s. 289-295.
[2411] s. 46, ş. Silsile-i Şerîf, b. 56.
[2412] s. 261, ş. 237, k. 4.

3.5. TASAVVUFİ SEMBOLLER GÜZELLİK UNSURLARI

Güzel ve güzellik, aşkın kaynağı olarak görülmüştür. İnsan göz ile bakıp görür, gördüğü ve beğendiğinin sevgisi veya sevdası gönlüne dolup onu kaplar, bu sevgi tutku haline dönüşüp hayatını normal seyrinden çıkardığında ise aşk ortaya çıkar. Âşık olunan güzel, insan ise bu aşk, beşeri aşk olarak isimlendirilmiş ve ilâhî aşk için bir basamak olarak görülmüştür. Fakat her beşeri aşk ilahi aşka ulaştırır diye bir kural yoktur. Bu, kişinin gayreti beşeri güzelliğin arkasında onu meydana getiren kudreti görmesi ve mutlak güzelliği anlamasıyla ortaya çıkan bir durumdur. Bu durumun edebi metinlere yansıması ise genelde sembollerle olmuştur. İlahi sevgilinin ve aşkın anlatıldığı tasavvufi metinlerde, ilâhî güzellik unsurları genellikle beşeri sevgilinin güzellik unsurlarıyla sembolize edilmiştir.

Söz konusu sembollerin kullanılması hususunda çeşitli eserlerde farklı yorumlar yapılmıştır. "*Bunlardan birinde, şol şu'arâ-i fazîlet-şiâr ve nuzamâ-i hakîkat-güftâr ki, (lisânü'l şurâi miftâhu'l cenneti) ibtigâsınca miftâh-ı zebânları kilid-i der-i gencîne-i keşf ü beyân ve mefâtih-i ebvâb-ı cinândır. Sanâyi'-i eşâr ve bedâyi'-i eshârla künûz-ı hakâyıkı iş'âr ve rumûz-ı dekâyıkı ızmâr idüp gâh nazm-ı mesnevî birle makâmât-ı tevhîdü'l-vâsılîn ve gâh ebyât-ı ma'nevî birle mevâ'ız-ı tehdîdü'l-gâfilîn iderler ve gâh esbâb-ı hüsni ve ahvâl-i aşkı sebep idinüp erbâb-ı hüsn ü cemâlün ashâb-ı aşka işve ve kirişmesin ve istiğnâ ü şîvesin beyân iderler ve gâh nâr-ı mahabbet suhtelerinün âteş-i iştiyâk ve nâr-ı iftirâkla sûz u güdâzın ve nâle vü niyâzın nazm idüp cevr-i habîb ü zulm-i rakîbi bir dâstâ'n-ı dil-sitân iderler. Egerçi sözleri zâhiren ta'rif-i hüsn ü cemâl ve tavsîf-i hatt u hâldür lâkin ma'nîde tahmîd-i sâni'-i müte'âldür nitekim ol gülistân-ı nazmun bülbül-i suhan-serâyı ve şekeristân-ı şi'rün tûti-i şeker-hâyı a'ni Mîr 'Ali Şîr Nevâyî (r.h.) buyurur:*

Gül yüzide bülbül sinün esrâruna nâtık
Şem' odıda pervâne sinün hüsnüne şeydâ

Ve bilcümle hüsn ü tal'at ve cemâl ü behcet 'ârifle Hak arasında bir sûretdür. Lâcerem erbâb-ı ma'nâ sûretde kalmayup her cemîlün cemâlinde pertev-i dîdâr-ı Hak ve sırr-ı nûr-ı cemâl-i mutlakı seyr idüp (Bakara115)

mefhûmınca nakşından nakkâşı ve eserinden mü'essiri müşâhede kılurlar. Kıt'a li-mü'ellifihi.

Odur 'âlemde mahbûb-ı hakîkî
Bilür anı ki 'irfânî sıfâtdur

Cemâli mazharîdür hüsn-i hubân
Cemâl âyinelerde 'âriyetdür

Bu takdirce şu'ârâ-yı nazm-ârâ sâni'-i kadîmün vassâfları ve esrâr-ı ahsen-i takvîmün meddâhları ve keşşâflarıdur.

Bu meselün fi'l-mesel misâli bir kimse bir binâ-yı zîbâ ve 'imâret-i ra'nâ-yı 'ibret-nümâ binâ ve bünyâd itse ol câmi'-i pür-sanâyi'i teferrüc ü temâşâ idenler medh ü tahsîn ve senâ vü âferîn itseler ol medh ü tahsîn fi'l-hakîka binâya degül belki bennâya 'âyid ü râci' dür. Lâkin herkesün iz'ân u isti'dâdına göre bir alışı ve kabiliyyetine göre bir verişi olur.

Egerçi şu'arâ-i nükte-ârânun şi'r-i mecâzî libâs ve hakîkat-iltibâsından def ü ney ve nukl ü mey inhâ ve iş'âr ider ibârât u isti'ârâtı gelürse zâhirine nâzır olup evsâf-ı şarâb u şâhid ve hayâl-i sâk u sâ'id mülâhaza olunmaya ki lisân-ı erbâb-ı hakîkat ve zebân-ı ashâb-ı tarîkatda rûy-ı mecâzdan hakîkatı müş'ir ve müştemil her lafzun bir ma'nâsı ve her ismün bir müsemmâsı ve her kelâmun bir te'vîli ve her te'vîlün bir temsili olur. Nite ki ol aşk meyhânesinün peymâne-perdâzı ve ma'şûk u mey elfâzınun nükte-sâzı a'ni Hâce Hâfiz Şîrâzî(….) eş'âr-ı mecâzî şi'ar-ı hakikat-disârında buyurur. (….)

Ve bilcümle eger evsâf-ı şâhân ve medâyih-i hûbândur merd-i muhakkık-ı hak-bîn ve ehlu'llah-i vahdet–âyîn mezhebinde Hâlık-ı zü'l-celâl ve'l-cemâle a'ni Hazret-i Hudâ-yı müte'âle âyid ü râci'dür."[2413]

Başka bir eserde ise beşeri güzellik unsurlarını söyleyerek anlatılmak istenen asıl unsurlar öncekiyle benzer şekilde anlatılmıştır. Bu eserde konuyla ilgili şunlar söylenmiştir. "*Yana bir bu kim gûyiyâ ba'zı il eş'âr tahsilidin ve divân tekmilidin garaz-ı mecâzı hüsn ü cemâl tavsîfi ve maksûd-ı*

[2413] Rıdvan Canım, *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara-2000, s. 81-83.

zâhiri hatt u hâl ta'rifidin özge nime anglamay durlar. Dîvân tapılgay kim anda ma'rifet-âmîz gazel tapılmagay ve gazel bolgay kim anda mev'izet-engîz bir beyt bolmagay mundak dîvân bitilse hod asru bîhûde zahmet ve zâyi'-i meşakkat tartılgan bolgay. Ol cihetdin bu dîvânda hamd ü na't ü mev'izedin başka her şûr-engîz gazeldin kim istimâ'ı meh-veşlerga mûcib-i ser-keşlik ve gam-keşlarga mûcib-i müşevveşlık bolgay, birer ikirer nasîhat-ârâ ve mev'ize-âsâ beyt irtikâb kılındı kim alarnıng vücûd hırmeni ol berk ihtirâkıdın bi'l-küllin zâyi' bolmagay, yok kim bu gazel gazâleleri cilve-gerlik sâz belki perde-derlik âgâz kılsalar bu beytning nasîhat-sâz vâ'izleri ve mev'ize-perdâz nâsıhları mâni' bolgaylar."[2414] *Her iki metinde de beşeri güzel vasfedilerek ilâhî güzelliğe işaret edildiği ve sûfî şairin güzele baktığında onun sadece zahiri görüntüsüne bakmayıp onun şahsında bu güzelliği yaradanı gördüğü ifade edilmektedir. Dolayısıyla onlar güzelin özelliklerini sayarken de bunları sembol olarak kullanmakta ve her bir unsurla farklı bir manevi cihete işaret etmektedirler. Lutfî Efendi de şiiri ilahi güzelliği anlatmak için kullanan bunu yaparken de eserden müessire giden mutasavvıflardan biridir.*

Bu başlık altında Lutfî Efendi'nin eserindeki şiirlerde kullanılan bu semboller incelenecek ve herbirinin farklı kullanımları mümkün olduğunca örneklendirilecektir. Lutfî Efendi'nin şiirleri bu açıdan incelendiğinde, onun şiirlerindeki sevgilinin klasik edebiyatta kullanılan sevgili tipiyle neredeyse bire bir örtüştüğü söylenebilir. Sevgilinin sadece fiziki özellikleri değil bu özelliklerini tamamlayan tavır özellikleri de bu şablona uygunluk arzetmektedir. Sevgili servi boylu, gül endamlı, misk kokulu, nergis gözlü, âhû bakışlı, âşığına cevreden, nazlı nazenin bir güzeldir. Lutfî Efendi, bu fiziki unsurları eseri tasavvufi muhtevalı olması dolayısıyla ilahi güzellik sembolleri olarak kullanmış ve bunları ihtiva eden müstakil şiirler yazmıştır. Bu başlık altında önce mutlak anlamda güzellikle ilgili örnekler verilecek daha sonra, sevgilinin fiziki özellikleri onun sonrasında ise tavır özellikleri ele alınacaktır. En son kısımda ise, sevgilinin köyü, köpeği, mektup, rakip gibi sevgiliyle ilgili diğer unsurlara yer verilecektir.

[2414] 'Alî Şîr Nevâyî, *Garâ'ibü's-sıgar, Haz. Günay Kut*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara-2003, s. 19.

3.5.1 Mutlak anlamda güzellik

Daha önce de ifade edildiği gibi Lutfî Efendi'nin şiirlerinde güzellik unsurları tasavvufi semboller olarak kullanılmış ve kullanılan sembole göre bazen vahdet veya kesret bazen yokluk veya varlık vb. anlamlara işaret etmişlerdir. Güzellik kavramı şiirlerde bazen hüsn kelimesiyle bazen güzellik, bazen de cemal kelimesiyle karşılanmıştır. Bazı şiirlerde ise güzel için, Yûsuf (as), hûri, peri gibi benzetmeler yapılmıştır. Şiirlerde, mahbûbun, Allah, peygamber veya mürşid olmasına göre kullanılan benzetmeler ve ifadeler farklı özellikler arz etmektedir. Allah'tan bahsedilirken güzellere güzellik bahşeden sevgili denilirken, mahbub mürşid olduğunda Yûsuf-i sânî olarak vasıflandırılmaktadır. Konuyla ilgili örnekler bu bağlamda incelenecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte, hal, hayal, iman nuru, gönül, husn kitabı, ilim, irfan kelimeleriyle tenasüp san'atı yapılmış ve tasavvufi remiz olarak vahdeti temsil eden hal ile iman nuru bir arada kullanılarak imanın Allah'ın birliğini tasdik edip vahdete ulaşılarak elde edileceği vurgulanmış, ilim ve irfânın ise ilahi güzelliklere aşina olmak olduğu ifade edilmiştir.

Dilde halların hayali nûr-i îmândır bana
Hayret-i husnin kitâbı ilm ü irfândır bana[2415]

İkinci örnekte ise, Allah (cc) güzellere güzellik bahşeden sevgili olarak vasıflandırılmış ve böylece O'nun güzelliğin kaynağı ve mutlak güzellik sahibi olduğu belirtilmiştir. Şair ilahi güzellik sahibinden gelen lütfu da kahrı da canına sürekli devam eden bir bahşiş olarak görmekte ve güzelin lütuf ve cevr özelliklerine atıf yapmaktadır.

Ey güzellere güzellik bahşeden mahbûb-i cân
Lutf u kahrin cânıma bahşîş-i yeksândır bana[2416]

Takdir edilir ki yapılan benzetmelerde belirli kurallar takip edilmektedir. Her bir benzetmede kullanılan temel unsur kendi yan unsurlarıyla kullanılarak benzetmede tutarlılık oluşturulmaktadır ki bu tenasüp sanatı olarak da ifade edilmektedir. Sıradaki örnekte, bu açıkça görülmektedir. Örnekte,

---

[2415] s. 96, ş. 11, b. 1.
[2416] s. 97, ş. 11, b. 8.

mahbub felekte parlak ay olarak vasıflandırılarak, seher yıldızıyla karşılaştırılmış ve ondan daha güzel olduğu ifade edilmiş ve bu arada konuyla ilgili, felek, ay, seher yıldızı, dokuz gezegen gibi unsurlar bir arada kullanılmıştır.

O kamer-tâb-ı felek necm-i seherden de güzel
Neyyir-i nüh-feleğin perver-i nev-restesidir[2417]

Hz. Peygamber'in güzelliği anlatılırken, Hakk'ın onu ezelden mir'ât edindiği ve onun nûrdan oluşmuş bir güzel olduğu ifade edilmiştir.

Mir'ât-ı Hak rûz-i ezel
Eyledi anı Lem-yezel
Nurdan mürekkeb bir güzel
Ahmed Muhammed Mustafâ[2418]

Lutfî Efendi mürşidini anlatırken ise, onu zamanın yiğidi olarak isimlendirmiş ve onu servi gibi server, Yûsuf-i Ken'an, âhûların gördüklerinde canlarından geçip kendilerini suya atıp kurban olacakları bir güzel olarak tanımlamıştır.

Serv-veş serverdir levend-i zemân
Yûsuf-i Ken'an'dır âfet-i devrân

Âhûlar görseler olurlar kurbân
Geçer candan gider deryâya düşer[2419]

O, hayâl beniyle ve gül saçan kahkülüyle öylesine güzeldir ki, onun misli cennette bile yoktur.

Ol ruhleri al hâsılı cennetde bulunmaz
Ol hâl-i hayâl kâkül-i gül-bârımı bir gör[2420]

Güzel, olağanüstü güzeliği temsil eden, periye benzetilmiş, onun peri gibi kanatlanıp uçtuğu güneş ve ayın onu kıskançlık içerisinde seyrettikleri ifade edilerek güzelliğin ölçüsü anlatılmıştır.

2417 s. 181, ş. 121, b. 2.
2418 s. 90, ş. 5. k. 9.
2419 s. 182, ş. 122, k. 3.
2420 s. 243, ş. 212, b. 2.

Perî-veş pervâz eder şevk ile şehperler ile
Reşk eder şems ü kamer seyrine şâyestesidir[2421]

Güzelleri takip etmek de güzelliğin ölçüsü olarak görülmüştür. Bu beyit iki anlamda da düşünülebilir. Hem güzelleri takip eden de güzel olur hem de güzelleri ancak güzeller takip eder anlamında anlaşılabilir.

Güzellere peyrev olan elbette güzeldir
Şadâne alur peyrevi şâdâne güzeller[2422]

Bir başka beyitte güzellik mülkünden bahsedilmiş ve seher yıldızı gibi olan güzelin güzellik mülkünde tek olduğu ve onun yüzünün kevser suyu gibi olup kendisine bakanların gönlünü aldığı ifade edilerek güzellikle ilgili birden fazla kavram bir arada kullanılmıştır.

Lutfiyâ necm-i seher mülk-i melâhatde vahid
Yüzü Kevser sulara bakma gönül elden gider[2423]

Güzel, servi boylu, hûri görünüşlü ve zamanının âfetidir, onun bakışı can yakar.

Serv-i kad hûri kıyafet âfet-i devrân bir güzel
Bakışı cân-cûlere bakma gönül elden gider[2424]

Güzeli, hûri, gılmân gibi cennet varlıkları görse hayrette kalırlar, zamanın âfeti bilse dehşete düşer, güneş ise onun benzerini görmemiştir denilerek onun böyle olmasında Allah'ın hikmetinin bulunduğu ve bu durumu Allah'ın takdir ettiği ifade edilmiştir.

Hayret eder görse hûr ile gılmân
Dehşet alur bilse âfet-i devrân
Mislini görmemiş mihr-i dirahşân
Hikmetullah böyle mukadder olmuş[2425]

[2421] s. 181, ş. 121, b. 3.
[2422] s. 191, ş. 134, b. 8.
[2423] s. 243, ş. 211, b. 6.
[2424] s. 243, ş. 211, b. 3.
[2425] s. 302, ş. 295, k. 3.

Bir başka örnekte ise, güzelin ezel nuru olduğu, ahlâkının güzel, güzelliğinin ise firâvan olduğu ifade edilerek, bu özelliklerine rağmen onun yine de insan olduğu vurgulanmıştır.

Bir nûr-i ezel hulk-i güzel husn-i firâvân
Ammâ yine insân[2426]

Güzel, mânâ şarabını içerek mest olmuştur ve cennet katmerlerine benzemektedir.

Mey-i ma'nâ cur'asıyla mest-i medhûş bir güzel
Katmer-i cennet gibi nûr yâri gözler gözlerim[2427]

Güzel, güneş gibidir, güzel huyludur, gönlü ve canı yakan ikinci Yusuf'tur.

Ey şems-i zemân hulk-i husün Yûsuf-i sânî
Yakdın dil ü cânı[2428]

Güzelin güzelliğinin şöhreti her yere yayılmıştır, onun ay gibi güzelliği Hakk'ın kudretindendir, o elest meclisinde hikmet dersini okuduğu için, onun bağı vahdet gülü açar.

Dağılmış devrâne şân u şöhreti
Kamer-veş bir dilber Hakk'ın kudreti
Okumuş elestde ders-i hikmeti
Verd-i vahdet açar bâğı dilberin[2429]

3.5.2. Ebrû

"Kaş, sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarından sayılır. Sevgilinin kaşı üzerine edebiyatta bir çok benzetmeler, istiareler yapılmıştır. Kaş, eğridir, hilale, ra, ye ve nun harflerine, mihraba, tâka, yaya, hançere

[2426] s. 375, ş. 404, bend 4.
[2427] s. 348, ş. 366, b. 4.
[2428] s. 411, ş. 459, bend 6.
[2429] s. 420, ş. 472, k. 5.

benzetilir."[2430] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ise kaş, mihrab, kıblegah, dilârâ, tîğ-i kaza, seyf, kudret kalemi, tâk, keman, kallaş, kara, mah-ı nev olarak vasıflandırılmıştır. Bu kullanımlar bu başlık altında örneklendirilmiştir. Örnekler birer cümle ile detaylandırılacaktır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Hz. Peygamber'in mihrab olan kaşları, velilerin kıblegâhı olarak ifade edilmiştir.*

Kıblegâh-ı enbiyâdır mihrâb-ı ebrûleri
Neyyir-i a'zam-ı isti'lâ Muhammed Mustafâ[2431]

Ebrûler, dilârâdır görenlerin gönüllerini almakta, kendine bağlamaktadır.

Ey şâhid-i mukaddes hurşîd-i âlem-ârâ
Geysûlerin muhammes ebrûlerin dilârâ[2432]

Güzelin kaşları karadır, bu onun gençliğinin ve güzelliğinin göstergesi olarak sunulmuştur.

Dökülmüş inci dişleri
Çürümüş kara kaşları
Allah'a kalmış işleri
Ciğerleri biryân yatır[2433]

Kaş, kaza kılıcıdır ki güzel, onunla seçme şansı olmayan binlerce âşığının cân gömleklerini parçalar veya ihtiyârı elden giden âşıkların binlerce cân gömleklerini sevgilinin uğrunda parçalarlar.

Gözlerin âfet-i devrân kaşların tîğ-ı kazâ
İhtiyârsız âşıkın bin câme-i cân pâreler[2434]

[2430] Pala, age, s. 130-131. Daha fazla ve alternatif bilgi için bkz. Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Akçağ Yay., Ankara-2001, s. 185-191 ; Nejat Sefercioğlu, Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1990, s.151-155.*

[2431] s. 92, ş. 7. b. 9.

[2432] s. 95, ş. 10, b. 1.

[2433] s. 177, ş. 115, k. 9.

[2434] s. 234, ş. 199, b. 4.

Kaş, kamer şeklinde bir kılıçtır ki yiğitlikte özel bir yere sahip olan Rüstem'le meydan etmektedir.

Rakseder kâkülleri gerdende şehperler gibi
Seyf-i ebrûler kamer-veş Rüstem'e meydân eder[2435]

Kaş kudret kalemidir, kalemle çizilmiş gibi düzgün ve güzeldir, zira o, Allah'ın kudretiyle şekillenmiştir.

Kaşları kudret kalemi ruhleri zînet alemi
Lutfiyâ Hakk'ın keremi cennet-i a'lâları var[2436]

Güzelin yay kaşlarının tâkı âşıkların mihrabıdır. Sevgiliyle buluşmak isteyen âşıklar ona yönelirler.

Tâk-ı ebrû-yi kemânın dilberâ mihrabımız[2437]
Kevser-i la'l-i lebindir bâde-i nâ-yâbımız

Ay yüzlü güzelin yay kaşlarının tâkına gökyüzündeki güneş bile âşıktır.

Bak kamer-tal'at kemân-ebrûlerinin tâkına
Hurşîd-i âsumân âşıkdır ayân olsun da gör[2438]

Kaş kalleştir, hile ile âşıkları avlar ve cân evlerine ateş düşürerek onları perişan eder.

Ey gönül kaşları kallâşa nazar etme dedim[2439]
Cân-gehin âteş eder dilber-i zî-şân giderek

Kaş, şekli dolayısıyla kemâna, yaya benzetilmiştir. Ayrıca o kirpik oklarını âşıkların bağrına atmak için kurulmuş bir yay olarak da düşünülmüştür.

Ey kaşı kemân kirpiği peykân leb-i handân
Bir âfet-i devrân[2440]

[2435] s. 253, ş. 226, b. 2.
[2436] s. 274, ş. 253, b. 7.
[2437] s. 290, ş. 278, b. 1.
[2438] s. 269, ş. 249, b. 5.
[2439] s. 323, ş. 324, b. 4.
[2440] s. 410, ş. 459, bend 2.

Güzel, yay kaşlı taş gönüllü bir put olarak tasvir edilmiştir. Put genelde madenden veya taştan yapılır dolayısıyla taş kalplidir.

Ol kemân-ebrû sanem bir seng-dildir n'eyleyim
Kan ile yuğurdu bağrım etdi gülistân beni[2441]

Ebrûlar, yeni aya benzetilerek, mâh-ı nev olarak isimlendirilmiştir.

Zıyâ-yı şems-i ruhsârın döner dil-cûlerin cânâ
Güzel tasvîr eder mâh-ı nevi ebrûlerin cânâ[2442]

3.5.3. Dîde

Göz, bedenin dış dünyaya dolayısıyla masivaya açılan penceresidir. Beden göz vasıtasıyla nesneleri görür, zihin de bu görülenlerle meşgul olur.

"*Edebiyatta gözle ilgili bir çok benzetme yapılmıştır. Bunlardan bazıları: nergis, bâdem, sâhir, âhû, âhû-yı Çîn, câdû, katil vb. dir.*"[2443] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ise göz, câdû, cellâd, âhû, ahter, şehlâ, nergis, kara, encüm, âfet-i devrân, âhû-yı Çîn, sürmeli kara göz, çeşm-i siyah, nergis bakışlı göz, hunhâr, kıble-nümâ, cihan-nümâ, dîde-i cân-bâz, fitne-feşân, fettân, çeşm-i câdû olarak kullanılmıştır. Göz, başta da belirtildiği gibi, dışa dönük olması ve etkileyiciliği dolayısıyla fitne kaynağıdır. Konuyla ilgili ilk örnekte, göz, âşığı yakan câdû olarak vasıflandırılmıştır. Câdûdur, zira âşık üzerinde sihir etkisi yaparak, cadılık özelliğini göstermektedir.*

Senin kurbânınam ey şûh kerem kıl merhamet eyle
Yeter bu Lutfî'yi yakdı göz-i câdûlerin cânâ[2444]

Göz, cellâtdır, kirpik oklarıyla âşıklarını oklayıp perişan eder. Bir önceki başlıkla bağlantı kurulduğunda göz cellat, kaş yay, kirpikler ise oktur, sevgili âşığı avlayıp yaralamak için bütün malzemeye ve büyük bir potansiyele sahiptir denilebilir.

2441 s. 515, ş. 609, b. 3.
2442 s. 98, ş. 14, b. 1.
2443 Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, Enderun Kitabevi, İstanbul-1984, s. 493.*
2444 s. 99, ş. 14, b. 7.

Eğer cellâd-ı çeşmin merd-i müjgândan nazar kılsa
Göreni gün gibi oklar zehî hûb-hûlerin cânâ[2445]

Sevgili âhû gözlüdür denilerek onun gözleri gözlerinin güzelliği ve etkileyiciliği ile tanınan âhûnun gözlerine benzetilmiş ve bu gözlerin âşıkları kendisine bağlayıp esir ettiği ifade edilmiştir.

Esîr-i kayd-ı bend ettin beni ey gözleri âhû
Musavverdir derûnumda peri-peykerlerin cânâ[2446]

Sevgilinin gözleri yıldız gibi parlaktır ve yıldızların yanıp sönmesi gibi cilve ve nazla kırpılır, şair bundan dolayı onları yıldız göz anlamında göz-i ahter olarak kullanmıştır.

Aceb kim bir vefâ görmüş cihân içre güzellerden
Bakan bu Lutfî'ye berrak göz-i ahterlerin cânâ[2447]

"*Göz şehlâdır, nergis gibi kadehe benzetilir.*"[2448] *Şehlâ göz görüntüsü itibariyle baygın bakışlıdır, beyitte şehlâ gözün naz ile bakması âşıkların derdinin dermanı olarak sunulmuştur.*

Üftâdelerin derdine dermânı sorarsın
Nâz ile nazar ede göre dîde-i şehlâ[2449]

Aşağıda verilen üç örnekte ise göz ve nergis ilgisi kurulmuştur. Bunlardan ikisinde gözün bakışı nergise benzetilirken birinde göz doğrudan doğruya nergis olarak isimlendirilmiştir. İlk örnekte, sevgilinin baygın bakışları âşığı mest edip kendinden geçirdiği için, onun gözlerine nergis bakışlı göz denilmiştir. Zira nergis uyuşturucu ve ilaç yapımında kullanılan bir bitkidir.

Ol gamze-i câdû ki bize verdi işâret
Nergis bakışı gül gülüşü ayn-i beşâret[2450]

[2445] s. 99, ş. 14, b. 5.
[2446] s. 98, ş. 12, b. 6.
[2447] s. 98, ş. 12, b. 7.
[2448] Necla Pekolcay, age, s. 91.
[2449] s. 102, ş. 19, b. 2.
[2450] s. 121, ş. 49, b. 1.

İkinci örnekte ise, gözler şekli ve etkisi dolayısıyla nergis ve kadehe yanak ise rengi dolayısıyla onun içindeki şaraba benzetilmiştir.

Bir kirpiği ok gözleri nergis ruh-i lâle
San dolu piyâle[2451]

Üçüncü örnekte ise, sevgilinin âşığı uyuşturan, mecalsiz bırakan nergis bakışlı gözlerine gözlerinin güzelliğiyle meşhur, Çin âhûlarının bile kurban olduğu söylenmiştir.

Günden güzel gül yüzlere şems ü kamer hayrân olur
Nergis bakışlı gözlere âhû-yi Çîn kurbân olur[2452]

Gözden dökülen gözyaşı ise inci tanesine benzetilmiştir. Sûfî şiirinde gözyaşı masivadan kurtuluşun, bedendeki masivaya ait unsurların dışarıya atılmasının sembolüdür, âşık gözyaşı dökerek maddi unsurlardan kurtulur ve ilahi saflıkla birleşmeye uygun hale gelir.

Bülbülleri gül dalına ruhsâr-ı gülün âlına
Kandır meyin zülâlına gözler döke dürdâneler[2453]

Göz, rengi dolayısıyla karadır. Aşağıda verilen dört örnekte de göz rengi ile ele alınmıştır. İlk örnekte ölüm işlenmekte ve güzelin kara gözlerinin toprak dolup çürüdüğü ifade edilmiştir.

Yer yemiş kara gözlerin
Kat' etmiş şirin sözlerin
Kana bulamış yüzlerin
Serv-i kâmet civân yatır[2454]

İkinci örnekte ise, sürmeli kara göz, Çin âhûlarıyla eşdeğer görülmüştür.

Âhû-yi Çîn bedeli kara gözün sürmelisi
Kâkül-i gül-bûlere bakma gönül elden gider[2455]

[2451] s. 375, ş. 404, bend 5.
[2452] s. 243, ş. 213, b. 1.
[2453] s. 174, ş. 110, b. 5.
[2454] s. 177, ş. 115, k. 6.
[2455] s. 243, ş. 211, b. 4.

Üçüncü örnekte çeşm-i siyeh olarak ifade edilen siyah gözün Çin âhûlarından daha güzel olduğu söylenmiştir.

Ol çeşm-i siyeh âhû-yi Çîn'den de güzeldir
Ol müşg-i Tâtâr la'l-i Güher-bârımı bir gör[2456]

Sıradaki örnekte ise, kara göz, âhû, Çîn iklimi, âfet, fitne kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp san'atı yapılmış ve kara gözlerin âhûlara âfet olup Çin ikliminde fitne çıkardığı ifade edilmiştir.

Âhûlara âfet olalı ol kara gözler
Çîn iklîmine fitne-feşân oldu kıdemde[2457]

Gözün yıldıza benzetildiği bir başka örnekte ise yıldız, necm kelimesinin çoğulu olan encüm kelimesiyle karşılanmıştır. Sevgilinin yıldız gözlerinin benlerinin hastası olduğu söylenmiştir.

Gül-i gülzâr-ı irem kâkül-i gül-destesidir
Encüm-i dîdeleri hallarının hastesidir[2458]

Göz, âfet-i devrândır ki, kaza kılıcı olan kaşlarla işbirliği yaparak, âşıklarının hayatını alt üst etmiştir.

Gözlerin âfet-i devrân kaşların tîğ-ı kazâ
İhtiyârsız âşıkın bin câme-i cân pâreler[2459]

Göz, kan dökücüdür. Dîde-i hunhâr, âşıklarını kirpik oklarıyla yaralayıp, onların kanlarını döker.

Kâmet-i kıyâmet ne şerâfet ne melâhat
Müjgânları tîr dîde-i hunhârımı bir gör[2460]

Sevgilinin her bir gözü, aşk kâbesini gösteren bir kıble göstericidir ki, aşk kâbesi bilinmeden Rahmân'a ulaşmak mümkün değildir.

[2456] s. 243, ş. 212, b. 3.
[2457] s. 455, ş. 520, b. 4.
[2458] s. 181, ş. 121, b. 1.
[2459] s. 234, ş. 199, b. 4.
[2460] s. 243, ş. 212, b. 5.

Her dîdesi bir kıble-nümâ kâ'be-i aşka
Aşk kâbesini bilmeyen Rahmân'e yetişmez[2461]

Sevgilinin âhû gözleri cihan-nümâ, cihanı gösteren bir aynadır.

Âhû gözleri var bir cihân-nümâ
Keşf olmaz efendim müşkil mu'ammâ
Kâf-ı mehâsinde ol mürg-i hümâ
Gören kâfirlere iman gösterir[2462]

Göz, dîde-i cân-bâz, canla oynayandır. Sevgilinin, âşığının canıyla oynayan gözlerinin seyrinin şifâ olduğu belirtilmektedir.

Zülf-i zer-efşâne bak zevk u safâdır bu dem
Dîde-i cân-bâzı gör seyr-i şifâdır bu dem[2463]

Göz, çeşm-i câdûdur. O âşığı sihirle kendine bağlayıp seçme şansını elinden alır.

Bir çeşm-i câdû halleri hindû kad-i bâlâ
Gayetce dilârâ[2464]

Sevgili fettân gözlüdür. Onun gözleri kendisine bakanları baştan çıkarıp fitneye düşürür. Lutfî Efendi, bu fitneye düşmekten korunmak için sevgilisine ricada bulunmaktadır.

Lutfî'ye lutfet dîdesi fettân
Merhametin gözler bu derd-mendân
Er bulunur amma bulunmaz meydân
Darb-ı uşşâk ile sindâne misin[2465]

3.5.4. Ruh

"*Ruh, edebiyatta gül, gül-gûn, gül-i handan(gülen gül,açılmış*

[2461] s. 289, ş. 276, b. 3.
[2462] s. 274, ş. 252, k. 6.
[2463] s. 340, ş. 353, b. 1.
[2464] s. 375, ş. 404, bend 2.
[2465] s. 424, ş. 478, k. 5.

gül), gül-i ter(taze gül), gül-i ahmer, gül-i hamra(kırmızı gül), gül-şen, gül-zâr, lâle, lâle-zâr(lâle bahçesi), lâle-sitan(lale tarlası), lâle-fâm(lale renkli), nesrin(yaban gülü) gibi benzetmelerle kullanılmıştır."[2466] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ise yanak, ruh-i ahmer, kamer ruh, al ruh, zînet alemi, lâle misal ruhleri al, lâle ruh gibi benzetmelerle karşılanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, sevgilinin kırmızı yanaklarına kızıl güllerin hayran olduğu söylenerek, yanağın renginin cazibesine işaret edilmiştir.*

Zehî bahş-i hayât eyler leb-i kevserlerin cânâ
Kızıl güller olur hayrân ruh-i ahmerlerin cânâ[2467]

Yanak, kamerdir. Parlaklığı dolayısıyla ay gibidir, ona bakan âşığın gözleri kamaşır.

Kemân ebrû kamer-ruhler sîmîn-gerden güneş-rûler
Ecel dâmına kayd-i bend olup terk-i diyâr eyler[2468]

Sevgili al yanaklıdır ki onu gören irem bağı onu kıskanır, güller onun güzelliğine hayret ile bakar.

Gül-beyaz renk ruhleri al leb-kızıl bir serv-i kad
Reşk eder bâğ-ı İrem hayret alur gül-hâneler[2469]

Sevgilinin yanakları, süslerin göründüğü yerdir. Onun yanağına bakıldığında cennet misali süslenip donatıldığı görülür.

Kaşları kudret kalemi ruhleri zînet alemi
Lutfiyâ Hakk'ın keremi cennet-i a'lâları var[2470]

Yanak, kızıl lâleler misali al renklidir. Bakan âşıklarının gönlüne aşk ateşinin korunu düşürür.

[2466] Cem Dilçin, *Divan Şiirinde Gazel*, Türk Dili, y. 36, c. LII, Temmuz, Ağustos, Eylül 1986, s. 137.
[2467] s. 97, ş. 12, b. 1.
[2468] s. 193, ş. 139, b. 5.
[2469] s. 264, ş. 241, b. 3.
[2470] s. 274, ş. 253, b. 7.

Bir ruhleri al lâle misâl rûy-i nûr-efşân
Cennât ile Rıdvân[2471]

Sevgilinin lale yanakları, âşığın içerisinden ağıtlar yükselen yas yerine bir gürz attı ve bütün söz ve ses kesilip, yerini derin bir sessizliğe bıraktı.

Ol lâle ruhın atdı şiven-gâhıma bir gürz
Kesildi kamu söz[2472]

3.5.5. Kâmet

"*Edebi eserlerde kâmet, servi, serv-i çemân, serv-i hıraman, serv-i sehi, tûbâ, ar'ar, nihal, şimşad, elif, muanber şem', serkeş, kıyamet vb. benzetmelerle karşılanmıştır.*"[2473] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde kâmet, şimşâd, ar'ar, bâlâ, serv, kad-i tubâ, kâmet-i tubâ, kâmet-i kâf, kâmet-i dâl, serv-i bülend, serv-i revân gibi benzetmelerle karşılanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Boy, şimşâd, güzel ve düzgün olma özelliğiyle tanınan şimşir ağacı, olarak ifade edilmiştir.*

Mestâneler dilşâd ola
Dîvâneler irşâd ola
Kâmetleri şimşâd ola
Doldur şerâb-ı eynemâ[2474]

Kâmet, ar'ar, yani dağ servisidir. Uzun ve düzgündür, binbir nazla salınarak âşıklarının aklını başından alır.

Güzel geysûlerin dilber senin husn-i hatındandır
Cemâlin seyr-i cennet kâmet-i ar'arların cânâ[2475]

Sevgili, uzun boyludur. Âşığı onun elinden tutup kaldırmasını, böylece düşkünlüğünden kurtulmayı umut eder.

[2471] s. 375, ş. 404, bend 1.
[2472] s. 410, ş. 459, bend 2.
[2473] Agah Sırrı Levend, age, s. 491.
[2474] s. 87, ş. 2. k. 6.
[2475] s. 97, ş. 12, b. 5.

Çarpar dil-i dîvânesini âteş-gedeler
Dest-gîr-i ola âşıkına kâmet-i bâlâ[2476]

Boy, uzunluğu düzgünlüğü ve endâmı dolayısıyla serviye benzetilir. Sevgili servi boyuyla âşığının gözüne görünmüş ve onun aklını başından alıp başını sevdâya salmıştır.

Aklımı başımdan aldı da gitti
Göründü gözüme bir serv-i kâmet
Başım bir sevdâya daldı da gitdi
Ahvâlim ne olur bilmem nihâyet[2477]

Sevgilinin boyu, güzelliği ve endâmı, karşısında servileri saygıyla ayağa kaldıracak şekildedir.

Kâmetine kıyâm eder serviler
Mihr ü mah encümler ru'yetin diler
Cennet-i a'lânın gülleri güler
Görseler cemâlin nedir halâvet[2478]

Sevgilinin boyu, cennette olduğu varsayılan tûbâ ağacına benzetilmiş ve bu aşağıdaki örnekte kad-i tubâ, bir sonraki örnekte ise, kâmet-i tûbâ olarak isimlendirilmiştir.

Nice serdâr-ı serbâzân bu meydân-ı muhabbetde
Der-i dildâre cân vermiş kad-i tûbâ neler söyler[2479]

Âhû bakışlı dilberin zülf-i semensâları var
Kudret nakışlı gül-berin kâmet-i tûbâları var[2480]

Boy, ihtişamı ve uzunluğu yönüyle dağa benzetilmiş, sonrasında ise, belâ yüküyle dağ gibi boyların, beli bükülerek dal harfine benzediği ifade edilmiştir.

[2476] s. 101, ş. 17, b. 3.
[2477] s. 126, ş. 57, k. 1.
[2478] s. 126, ş. 57, k. 5.
[2479] s. 218, ş. 178, b. 6.
[2480] s. 274, ş. 253, b. 1.

Bu bâr-ı belâ kâmet-i kâfları dâl etmiş
Derdim eridir seng-sârı böyle zebûnum[2481]

Sıradaki örnek de bir öncekiyle paraleldir. Burada da çekilen derdin nice servi gibi uzun boyluları dal harfi gibi iki büklüm ettiği anlatılmaktadır.

Nice serv-i bülend kâmetleri dal eyledi bu derd
Bu sahrâ-yı muhabbetde muhabbet-zâdeler vardır[2482]

Sevgili yürüyen bir servi, salınan bir hurma ağacıdır. Boyu ve endâmı dolayısıyla böyle benzetmeler yapılmıştır.

Ey serv-i revân nahl-i hırâmân meh-i tâbân
Gönlüm sana mihmân[2483]

3.5.6. Geysû-Zülf

"*Edebi eserlerde geysû ve zülf ile ilgili, perîşân, perâkende(dağınık), târumar(karmakarışık), fitne, kesret, zincir, kemend, bend, ham, çîn, tâb, dâr, dâm, lâm, cim, çengâl, sünbül, benefşe, kâfir, şeb, belâ, zulmet, müşg-bâr, anber, semen-sâ(yasemin gibi), Çîn, Huten, Tatar, Türk vb. benzetmeler yapılmıştır.*"[2484] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ise geysû ve zülf, güzel, muhammes, müşg-i Tâtâr, reyhan, zülf-i zer-efşân, cihân, anber-i sârâ, zindân, zülf-i çînçîn, zülf-i siyah, çengâl, müşg-bâr, kâkül-i gül, zülf-i semen-sâ, zincir, kâkül-i gül-bû, zülf-i zerrîn, güller döken kâkül, Zülf-i sünbül, kâkül-i gül, kâkül-i gül-çîn, teli zîn, kâkül-i anber bûy-i reyhân, zülf-i perîşân, ejder, Kâkül-i gül-ber, bûy-i anber kelimeleriyle çeşitli açılardan ele alınmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, geysûler güzel olarak nitelenmiştir.*

Güzel geysûlerin dilber senin husn-i hatındandır
Cemâlin seyr-i cennet kâmet-i ar'arların cânâ[2485]

[2481] s. 350, ş. 368, b. 2.
[2482] s. 198, ş. 148, b. 2.
[2483] s. 411, ş. 459, bend 3.
[2484] Dilçin, agm, s. 136.
[2485] s. 97, ş. 12, b. 5.

Lutfî Efendi, anber göğsüne geysûlarını saçmayı güzelin bir hilesi olarak görmekte ve ona aldanılmamasını tavsiye etmektedir. Zira zülüf tasavvufta kesretin sembolüdür ve vahdete ulaşmak isteyenlerin aldanmamaları gereken bir unsurdur.

Lutfiyâ aldanma âl-ı dilbere
Geysûlar saçarsa sadr-ı anbere
Nazar-endâz olma aman gül-bere
Evrâd ü ezkârın âh ü zâr olur[2486]

Geysû, müşg ve reyhan kokuludur, sabâ rüzgârı güzelin geysûlarına seher vaktinde dokunsa âşığın gönül memleketine Tâtâr miski ve reyhân kokularını taşıyıp onu baştan başa bu kokularla kaplar.

Geysûlerine dilberin bâd-ı sabâ vakt-i seher
Değse eğer kişver-i dil müşg-i Tâtâr reyhân olur[2487]

Sevgilinin zülfü altın saçmaktadır.Altın saçan zülüflere sahip sevgili âşıklarına karşı zalim davranmaktadır.

Safâ-yı sâfi sadre bahş eder ebrû-kemân dilber
O zülf-i zer-feşân uşşâkına bî-dâd olur cânâ[2488]

Sevgilinin zülfünün teline baştan başa cihânı verseler kıymet olmaz, onun saçı iki âleme de saf anber kokusu yaymıştır.

Zülfün teline kıymet olmaz cihan ser-â-ser
Neşr eylemiş dü-kevne mûyin anber-i sârâ[2489]

Zülf, zindandır. Hem siyah rengi hem de âşığını bağlaması dolayısıyla zülf zindana benzetilmiş, kâkülün sevdâsı ise cânâna yakınlık olarak ifade edilmiştir.

Kayd-ı bend etdi beni zindân-ı zülfünde senin
Kâkülün sevdâsı cânâ kurb-i cânândır bana [2490]

[2486] s. 187, ş. 129, k. 5.
[2487] s. 244, ş. 213, b. 2.
[2488] s. 88, ş. 3, b. 3.
[2489] s. 95, ş. 10, b. 2.
[2490] s. 97, ş. 11, b. 5.

Zülf, zincir gibi kıvrım kıvrımdır ki, âşıklarını dâra çeker. Zülf, kıvrımları ve âşığın üzerinde yaptığı etki dolayısıyla zincir ile ilgilendirilmiştir.

Müselsel zülf-i çînçînin eder uşşâkını ber-dâr
Siyah hindûlerin kevkeb göz-i âhûlerin cânâ[2491]

Zülf, renk olarak siyahtır. Siyah zülüflü put gibi güzeller âşıklarını esir alıp zülüfleriyle bağlarlar.
Zülf-i siyâh sanemlerin LUTFÎ esîridir bugün
Dergâhına dilberlerin cânlar vere kurbân ola[2492]

Sevgili, âşıklarını zülfünün çengeline takıp, dâra çekmiştir, dolayısıyla güzelin saçlarında bir çok âşığı asılıdır.

Nice âşıkları çengâl-i zülfün dârına merbût
Eden âhû bakışlı gözlerin ey dilber-i nâ-yâb[2493]

Sevgilinin gül kâkülleri misk kokusu saçmaktadır, zülüfleri ise yasemin çiçeği gibidir.

Müşg-bâr kâkül-i gül zülf-i semensâyı gözet
Arş kadar a'zam olan hurşîd-i ra'nâyı gözet[2494]

Zülf, renk olarak siyahtır, gül demetine benzeyen sevgilinin gül kokulu siyah zülüfleri vardır.

Günden güzel nev-resteler
Zülf-i siyeh gül-desteler
Dildârına dil-besteler
Dîdeleri giryân yatır[2495]

Zülf, daha önce farklı bir kelimeyle ifade edildiği gibi, zincirdir ki, âşıkları esir eder. Güzel, zincir gibi zülüfleriyle âşıklarını prangaya vurulmuş esirler misali bağlar.

[2491] s. 99, ş. 14, b. 3.
[2492] s. 103, ş. 21, b. 6.
[2493] s. 116, ş. 41, b. 3.
[2494] s. 128, ş. 60, b. 1.
[2495] s. 177, ş. 115, k. 7.

Dilâ zencîr-i zülf-i dilberi dürdânelerden sor
Güzel gül-berlerin âl-ı ruhın güldânelerden sor [2496]

Kâkül, gül kokuludur, kokusunu duyanları mest ü hayrân edip, gönüllerine ateş düşürür.

Lutfî o sanem-rûler ol kâkül-i gül-bûler
Âşıka verir âteş âteş-i sûzân ister[2497]

Zülf, zerrîndir. Altından yapılmış gibi sarı ve parlaktır. Altın aynı zamanda kıymetli bir madendir ki, sevgilinin zülfü paha biçilmez olması açısından da onunla ilgilendirilmiştir.

Bir zülf-i zerrîn nazenin kamer-nümâyiş meh-cebîn
Sâkî olan olur emîn Lutfî güzel meyhâneler[2498]

Seher vaktinde esen saba rüzgârı bile güzelin zülfünün hastasıdır. Onun çılgın bağlısıdır ve güzelin zülfüne dokunmak için dünyayı bir uçtan diğer uca dolaşmakta ona dokunduğunda zülfün misk kokusunu âşıkların gönlüne bırakıp onların aşkının yakıcılığını artırmaktadır.

Hurşîd-i burc-i melâhât ne vahîddir o sanem
Nesîm-i bâd-ı seher zülfünün âşüftesidir[2499]

Saba rüzgârı müjdecidir, güzelin gerdanına gül kâkülleri döker ki âşıkların derdine devâ olsun.

Müjde-resândır sabâ kâkül-i güller döker
Gerdenine dilberin derde devâdır bu dem[2500]

Zülf, sünbül, kâkül ise güldür. Zülf ve kâkül kokusu bakımından çiçeklerle ilgilendirilmiştir. Zülf sünbül kokulu kâkül ise gül kokuludur.

[2496] s. 187, ş. 130, b. 1.
[2497] s. 185, ş. 127, b. 7.
[2498] s. 174, ş. 110, b. 7.
[2499] s. 181, ş. 121, b. 4.
[2500] s. 340, ş. 353, b. 3.

Nice müddetden beri dîdâr-ı yâri gözlerim
Zülf-i sünbül kâkül-i gül müşg-bârı gözlerim[2501]

Kâkül, gül-çîndir, gül toplayandır, kâkülün her bir teli ise eyer ipine benzetilmiştir.

Bir kâkül-i gül-çîn teli zîn rûy-i gülistân
Bağbân ile bostân[2502]

Kâkül anberdir, reyhan kokuludur. Güzelin kâkülleri kokusuyla âşıklarının cânına ateş bırakır.

Ey tâze gülüm kâkül-i anber bûy-i reyhân
Dilberlere sultân[2503]

Eserde zülfün redifli de bir şiir bulunmaktadır. Her seher vaktinde sabâ rüzgarı sevgilinin zülfünün tellerine dokunup, cânânın kokusunu âşığa getirip âşığın canına safâ vermektedir.

Dokunur tellerine her seherlerde sabâ zülfün
Getürüp bûy-i cânânı verir câna safâ zülfün[2504]

Zülf, perîşândır. Sevgilinin zülfü şekli itibariyle dağınıktır, perişandır, kendisine nazar edeni hayal tuzağına düşürür.

Gelmezdi hayâlime hem ol zülf-i perîşân
Lutfî'yi bugün fikr ile hulyâlara saldın[2505]

Kâkül, gül saçmaktadır, sevgili cazibesini artırmak için başındaki altın külahı yana kaydırmış ve kâküllerini göstermiştir ki bu davranışıyla âşığının aklını başından almıştır.

Kâkül-i gül-bârı kıykâc zer-külâhdır sevdiğim
Kays-veş etdi bu sevdâ dillere destân beni[2506]

[2501] s. 347, ş. 365, b. 1.
[2502] s. 375, ş. 404, bend 1.
[2503] s. 411, ş. 459, bend 6.
[2504] s. 417, ş. 468, b. 1.
[2505] s. 435, ş. 494, b. 5.
[2506] s. 513, ş. 604, b. 4.

Güzelin, gül yağdıran kâküllerinden etrafa anber kokuları yayılır.

Kâkül-i gül-berlerinden bûy-i anber neşrolur
Bâde-i la'l-i lebiyle eyledi mestân beni[2507]

Zülüf, ejderdir. Güzelin zülüfleri, şekli itibariyle yılana ve ejdere benzetilmiştir.

La'l-i lebi câm-ı celî meşrebi ola cilveli
Gerdende hâli müncelî zülüfler ejder olmalı[2508]

3.5.7. Hat

"Hat, sebze, çemen, karınca, ayet, Hızır, benefşe, reyhan, müşg, kara yazı, Hindistan, nüsha, ebr-i bahar-ı hüsn, zerrât-ı misk-i Hoten, Çin gibi benzetmelerle kullanılmıştır."[2509] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde hat, husndür, ezherdir ve hindû halları içerisinde barındırmaktadır. Konuyla ilgili ilk örnekte, dilberin güzel geysularıyla hattının güzelliği birbirine benzetilmektedir.*

Güzel geysûlerin dilber senin husn-i hatındandır
Cemâlin seyr-i cennet kâmet-i ar'arların cânâ[2510]

Hatında hindû benler seher goncalarından daha güzeldir denilerek, hat ile hal arasında mekan birliği yoluyla ilgi kurulmuştur.

Hatında hâl-i hindûler seher goncelerinden hûb
Salındıkça sabâ ile tel-i anberlerin cânâ[2511]

Hat, ezherdir. İrem bağındaki göğüs gülşeninin kitabında, âşık bülbül güzelin çiçek hatlarını ikrar eder. İrem bağı, gülşen, kitap, bülbül, hat, çiçek, ikrar, kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp san'atı yapılmış ve hat bağa saçılmış çiçeklere benzetilmiştir.

[2507] s. 515, ş. 609, b. 4.
[2508] s. 518, ş. 612, b. 6.
[2509] Pekolcay, age, s. 92.
[2510] s. 97, ş. 12, b. 5.
[2511] s. 97, ş. 12, b. 3.

Senin bağ-ı İrem'de gülşen-i sadrın kitabında
Aceb takrir eder bülbül hat-ı ezherlerin cânâ[2512]

3.5.8. Hâl (ben)

"Hâl, rengi itibariyle müşk(anber), benefşe(menekşe), meges(sinek), dâne, nokta, habb-ı fülfül, karanfil, hacer-i esved, hindû sıfat, habbetüssevdâ, elma çekirdeği, arap olarak zikredilir."[2513] *"Ben olarak o her şeyden önce bir noktadır. Bu nokta, güzellik sayfasına(yanağa) zülüf kaleminden damlamıştır. Zülüf cemâl kelimesinin cim'i olunca ben de onun içindeki nokta olur."*[2514] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde hâl, hindû, Çîn-i mâçîn, hâl-i siyâh, hande, dâne, fülfül, çiçek, hayâl , mercân, hindû, seb'a-i seyyâre olarak isimlendirilmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, hâl hindûdur. Hatın içerisindedir ve seher goncalarından daha güzeldir. Gülzârda sabâ rüzgarıyla salınan gül fidanlarının can alıcı goncaları ile sevgilinin zülfünün anber kokulu telleri arasında ilgi kurulmuştur.*

Hatında hâl-i hindûler seher goncelerinden hûb
Salındıkça sabâ ile tel-i anberlerin cânâ[2515]

Hâlın, bir tanesinin kıymeti Çîn-i mâçinlerdir. Çîn ülkesi bütün zenginliği ve çeşitliliği ile güzelin bir hâlinin bedeli olamaz.

Seyrine sezâdır âhû-yi Çîn'ler
Bir hâl-i kıymeti Çîn-i mâçînler
Cemâline hayrân ins ile cinler
Güneş midir alâmet-i kıyâmet[2516]

Hâl, siyahtır. Güzelin zülfünün altında siyah beni gizlidir. Zira tasavvufi remiz olarak ben, vahdeti temsil eder saç ise kesrettir. Vahdet kesret ile örtülmüştür, âşık basiret sahibi olmalı ve kesretten vahdeti bulup çıkarabilmelidir.

[2512] s. 97, ş. 12, b. 2.
[2513] Pekolcay, age, s. 92.
[2514] Pala, age, s. 184.
[2515] s. 97, ş. 12, b. 3.
[2516] s. 126, ş. 57, k. 4.

Seyr-i dildâr ister isen dilde râhı gizlidir
Zîr-i zülfünde anın hâl-i siyâhı gizlidir[2517]

Sevgilinin, halları handedir. O, gülen benleriyle seher yıldızı gibi görünür.

Necm-i seher-âsâ görünür halları hande
Gül gibi güler ru'yet-i cânân neler eyler[2518]

Güzelin hâllarına, yıldız gözler hastadır. Yıldız misali gözler, onun benlerinin cazibesinin tutkunudur.

Gül-i gülzâr-ı irem kâkül-i gül-destesidir
Encüm-i dîdeleri hallarının hastesidir[2519]

Hâl, dane danedir. Sevgilinin gerdânında dane dane benleri vardır ki, onları gören gözler sevdâya düşer.

Görünmüş gözüne Leylâ gülleri
Dağılmış gerdene zülfün telleri
Gerdeninde dâne dâne halları
Gören gözler böyle sevdâya düşer[2520]

Hâller gerdânı süslemiştir, hayaller ise hâle âşıktır. Güzelin gerdânı vahdetin sembolü olan hâllerin tecelli yeridir.

Bezetmiş gerdenin haller âşıkdır hâle hayaller
Lâl-i lebinde zülâller gönül eylenmez eylenmez[2521]

Hâl, fülfüldür, karabiberdir. Dünyanın geçiciliğinin belirtildiği beyitte, onun karabiber gibi benli güzellere dahi kalmayacağı vurgulanmıştır.

Günden de güzel mihr-i dirahşânlar ölürler
Gerdenleri sîm hâlları fülfüllere kalmaz[2522]

[2517] s. 173, ş. 109, b. 1.
[2518] s. 175, ş. 113, b. 5.
[2519] s. 181, ş. 121, b. 1.
[2520] s. 182, ş. 122, k. 2.
[2521] s. 284, ş. 268, b. 4.
[2522] s. 284, ş. 269, b. 2.

Hâl, çiçektir. Bir önceki şiirin devamında dünyanın benleri çiçek misali olan güzellere de kalmayacağı ifade edilmiştir.

Çok serv-i revân âfet-i devrânları gördüm
Ne hûrî kıyâfet ne çiçek hâllara kalmaz[2523]

Hâl, hayâldir. Güzelin gerdanında benleri vardır ve onlar hayaldir.

Gerdende halları hayâl la'l-i lebi âb-ı zülâl
Katmer-i kudret ruh-i al rûy-i mücellâları var[2524]

Hâl, bir başka örnekte mercân olarak isimlendirilmiştir.

Derd-i dilberden derûnum dâğ-ı lâle dâğıdır
Gerden-i sîm hâl-i mercân zer-'ıyârı gözlerim[2525]

Güzelin gerdânındaki benler seb'a-i seyyâre olarak isimlendirilmiş ve yedi gezegene benzetilmiştir.

Böyle bir zülf-i siyeh ebrû-kemân dilberlerin
Gerdeninde halları san seb'a-i seyyâreden[2526]

Hâl, hindûdur. Ona yanan âşık vahdete erip gafletten uyanmaktadır.

Ey halları hindû leb-i kandim sana yandım
Gafletten uyandım[2527]

Sevgilinin hâli âşığın hayâlini şimşek gibi parlatmış ve hâlini gün gibi güzel eylemiştir. Bu beyitte hâl kelimesi tevriyeli kullanılmış ve durum anlamında kullanıldığında bu kelimenin çoğulu olan ahvâl kelimesi özellikle kullanılmıştır. Sevgilinin hâli, âşığın içinde bulunduğu hâle bir güneş gibi aydınlık vermiş ve onu rahatlatmıştır. Zira vahdetin, Allah'ın birliğinin geldiği yerden masiva ve küfrün karanlığı çekilip gider.

2523 s. 284, ş. 269, b. 3.
2524 s. 274, ş. 253, b. 2.
2525 s. 347, ş. 365, b. 2.
2526 s. 389, ş. 425, b. 4.
2527 s. 411, ş. 459, bend 3.

Berk-veş berrâk eder hayâlimi hâlin senin
Gün gibi eyler güzel ahvâlimi hâlin senin[2528]

3.5.9. Leb (dudak)

"Leb, lâl, gonce, serçeşme-i zülâl, kiras tanesi, unnap, mül, mey-i kevserle dolu bir kâse-i yakut gibi kullanımları mevcuttur."[2529] *Lutfî Efendinin şiirlerinde leb, kevser, mercân, gonce, kızıl renk, handân, kand, lâ'l, câm-ı celî, lâl-i kand, âb-ı zülâl olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte de leb kevser olarak vasıflandırılmıştır, kevser cennette bulunan bir ırmağın veya havzın ismidir ki, cennettekiler ondan içerler. Sevgilinin dudakları da âşıklar için Kevser havzıdır onun hayaliyle yaşarlar.*

Zehî bahş-i hayât eyler leb-i kevserlerin cânâ
Kızıl güller olur hayrân ruh-i ahmerlerin cânâ[2530]

Leb, renginden dolayı mercândır. Sevgilinin dudakları mercân gibi etkileyici bir kırmızılığa sahiptir.

Ne seâdetli zaman cân ola cânâne fedâ
Serimiz serv-i revân lebleri mercâne fedâ[2531]

Açılmış goncalar sevgilinin gülen dudağıdır. Sevgilinin dudağı ve ağzı kızıl güllerden rengini menekşe ve anberden kokusunu almıştır.

Lebin handesidir ey cân gonceleri handân
Benefşeler kızıl güller dür-anber-bûlerin cânâ[2532]

Leb, renk olarak kızıldır ki güzelliklerle donatılmış sevgilinin bedeni irem bağını kıskançlığa düşürür.

[2528] s. 416, ş. 466, b. 1.
[2529] Levend, age, s. 501.
[2530] s. 97, ş. 12, b. 1.
[2531] s. 104, ş. 22, b. 1.
[2532] s. 99, ş. 14, b. 2.

Gül-beyaz renk ruhleri al leb-kızıl bir serv-i kad
Reşk eder bâğ-ı irem hayret alur gül-hâneler[2533]

Leb, reyhan kokulu, kırmızı gül renginde ve kevser suyu olarak dertlilerin derdine dermândır.

Bir lebleri Kevser gül-i ahmer bûy-i reyhân
Derdlilere dermân[2534]

Sevgilinin dudağı handândır gülmektedir. Gülen dudaklar açılmış güle benzetilir, dolayısıyla sevgilinin gonca ağzı güldüğü zaman da açılmış handân olmuş güle benzetilir.

Ey kaşı kemân kirpiği peykân leb-i handân
Bir âfet-i devrân[2535]

Leb, kanddir, şekerdir. Sevgilinin dudakları şeker parçası gibidir ki bu âşığa can verir. Hâl vahdete işaret ettiği gibi, ağız da vahdetin sembolü olan gonca olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu beyitte vahdete işaret eden semboller bir arada verildiğinden gafletten uyanıp hidâyete erildiğinin söylenmesiyle anlam tamamlanmıştır.

Ey halları hindû leb-i kandim sana yandım
Gafletten uyandım[2536]

Sevgili kızıl dudağının bâdesiyle âşıklarını mest etmektedir. Zira kızıl dudağın sunduğu bâde ilahi aşk bâdesidir ki içenleri masivânın kaydından kurtarır.

Kâkül-i gül-berlerinden bûy-i anber neşrolur
Bâde-i la'l-i lebiyle eyledi mestân beni[2537]

Sevgilinin kızıl dudakları, parlak kadeh gibidir ki, erişebilen âşıklarına ilahi aşk şarabını sunar.

[2533] s. 264, ş. 241, b. 3.
[2534] s. 375, ş. 404, bend 5.
[2535] s. 410, ş. 459, bend 2.
[2536] s. 411, ş. 459, bend 3.
[2537] s. 515, ş. 609, b. 4.

La'l-i lebi câm-ı celî meşrebi ola cilveli
Gerdende hâli müncelî zülüfler ejder olmalı[2538]

"*Tasavvufi sembolizmde gonca halindeki gül birliği, açılmış gül ise birliğin çokluk halinde görünüşünü temsil eder.*"[2539] *Gülen dudaklar açılmış güle, dolayısıyla vahdeti temsil eden gonca halindeyken gizli olan yaprakların ortaya çıkmasıyla kesrete, aynı şekilde ağız kapalıyken gonca yani vahdet, güldüğünde ise dişlerin ortaya çıkmasıyla açılmış gül yani kesret olarak sembolize edilmiştir.*

Men aref bülbüllerine verd-i handim kıl nazar
Her seher sünbüllerine la'l-i kandim kıl nazar[2540]

Sevgilinin kızıl dudakları içenlere şifa veren tatlı su gibi düşünülmüştür.

Gerdende halları hayâl la'l-i lebi âb-ı zülâl
Katmer-i kudret ruhi al rûy-i mücellâları var[2541]

3.5.10 Müjgân (kirpik)

"*Kirpik, ok, tîr(ok), sehm(ok), kılıç, tîg, şemşîr(kılıç), hançer, bıçak, mızrak, peykancı, saff-ı sipâh(asker safı), leşker(asker), bâran(yağmur), çârûb(süpürge), sûzen(iğne) gibi benzetmelerle kullanılmıştır.*"[2542] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde kirpik, merd, tîr, tîr-i kazâ, kara, nâveg, ok, peykân olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, kaş ve göz işbirliği içerisinde verildiği için bütünlük arzetmektedir. Müjgan, merddir, yiğittir, güzelin cellat gözleri âşıklarını bu yiğidin oklarıyla açıktan oklar, âşık da bu oku büyük bir iltifat kabul eder.*

Eğer cellâd-ı çeşmin merd-i müjgândan nazar kılsa
Göreni gün gibi oklar zehî hûb-hûlerin cânâ[2543]

[2538] s. 518, ş. 612, b. 6.
[2539] Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı, Kapı Yay. İstanbul- 2007, s. 95.*
[2540] s. 150, ş. 86, b. 1.
[2541] s. 274, ş. 253, b. 2.
[2542] Dilçin, agm, s. 137.
[2543] s. 99, ş. 14, b. 5.

Güzel, usta ok atıcıdır kemankeştir, onun gizli okları vardır ki âşıklarını bu oklarla oklar.

Lutfî sanem-rûlerin derdine düşme zîrâ
Kemân-keşân dilberin bir tîr-i nihânı var[2544]

Müjgân, tîre benzetilmiştir. Güzel, yol kesici, kirpikleri ok olarak düşünülmüş, onun kirpik oklarıyla âşıklarına bir vurup onları bin parçaya ayırdığı veya bir okla onlarda binlerce yara açtığı ifade edilmiştir.

Şûh u şengim tîr-i müjgân bir vurur bin pâreler
Yâr gülende gönlüme güller açar gül-pâreler[2545]

Güzelin kirpikleri ok, gözleri ise kan dökücüdür, güzel, etkileyici bakışlarıyla göz süzerek kirpik oklarını âşıklarının gönlüne saplar ve onları onulmaz aşk derdine düşürür.

Kâmet-i kıyâmet ne şerâfet ne melâhat
Müjgânları tîr dîde-i hunhârımı bir gör[2546]

Kirpik renk olarak siyahtır, gözü çevreleyen siyah kirpikler kazâ oklarına benzerler ki, âşıklar bu okların hedefi olmayı canlarına minnet bilirler.

Tîr-i kazâya benzer müjgân-ı kara gözler
Gel Lutfî'yi sen öldür hâzır cevâbdayız biz[2547]

Kirpik, sıradaki örnekte de ok anlamına gelen nâvek kelimesiyle tamamlanmıştır. Beyitte, fitne yayanlar kirpik oklarına dokunmasın denilmiştir.

Nâveg-i müjgânına dokunmasun fitne-feşân
Zülf-i zer gevher-nisârdır gül'îzâre değmesün[2548]

[2544] s. 206, ş. 160, b. 5.
[2545] s. 234, ş. 199, b. 1.
[2546] s. 243, ş. 212, b. 5.
[2547] s. 293, ş. 282, b. 8.
[2548] s. 358, ş. 380, b. 4.

Aşağıdaki örnekte ise kirpiğin oka benzetildiği doğrudan ifade edilmiştir.

Bir kirpiği ok gözleri nergîs ruh-i lâle
San dolu piyâle[2549]

Kirpik, peykân yani okun ucundaki sivri demir parçasıdır. Bu örnekte kaş yay kirpik ise okun öldürücü parçası olarak düşünülmüştür.

Ey kaşı kemân kirpiği peykân leb-i handân
Bir âfet-i devrân[2550]

3.5.11. Dendân (Diş)

"Diş, rengi ve şekliyle dür(inci), güher(cevher), pervin(yıldız kümesi) e benzetilir."[2551] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinden alınan iki örnekte diş, inci ve inci döken olarak vasıflandırılmıştır. Dişle ilgili ilk örnek, ölüm temalı bir dörtlüktedir. Bu dörtlükte diş inci olarak ifade edilir.*

Dökülmüş inci dişleri
Çürümüş kara kaşları
Allah'a kalmış işleri
Ciğerleri biryân yatır[2552]

Sıradaki örnekte, dendân inci dökme işiyle meşgul görülmüştür. Söz sünbülistânında dişlerin inci dökme işiyle meşgul olduğunun ifade edilmesi, insanların konuşmasında seslerin çıkarılmasında dişlerin önemini anlatabilmek içindir.

Gül-gülistân-ı gönülde bülbül-i handân mı var
Sünbülistân-ı sühande dür döken dendân mı var[2553]

[2549] s. 375, ş. 404, bend 5.
[2550] s. 410, ş. 459, bend 2.
[2551] Pekolcay, age, s. 92.
[2552] s. 177, ş. 115, k. 9.
[2553] s. 237, ş. 204, b. 1.

3.5.12. Rû[y] (Yüz, çehre)

"*Rû, gün, gündüz, güneş, hurşid, şems, mihr, âfitâb, ay, mâh, mâh-ı tâban, sabah, nûr, pertev, sîmîn, şem', çerâğ, tâb, âyine, âb, Kur'ân, mushaf, kitap, sayfa, mecmua, ayet, îman, Ka'be, gencîne, cennet vb. benzetmelerle kullanılır.*"[2554] "*Yüz tasavvufta Allah'ın tecellisi yerine kullanılır. Sevgilinin güzelliğinin büyük bölümünü dîdâr oluşturur. Çünkü o kaş, göz, dudak, yanak vs. güzelliklerine sahiptir. Bu bakımdan o güzellik meydanı veya güzellik harmanıdır. Bazen mecâz-ı mürsel yoluyla yalnızca yanak yerine kullanılan yüzün güzelliğine "cemâl" denir. Bu güzellik İlâhî güzelliğin bir aksinden ibarettir.*"[2555] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde rû, gülşen-i tevhid, yüz-i tuğrâ, sanem-rû, güneş-rû, Lâle-renk, rûy-i mücellâ vb. şekillerde kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnek, yüzün ilâhî güzelliğin aksi olduğunu anlatmaktadır. Sevgilinin yüzü vahdet goncalarının açtığı tevhid gülbahçesine benzetilmekte ve âşıkların bunu tasdik ederek hidâyete erdiklerine işaret edilmektedir.*

Yüzündür Gülşen-i tevhid eder âşıkların tasdîk
Okudur halka-i zülfün dile ezberlerin cânâ[2556]

Rûy-i gubâr ise, tozlu yüz anlamına gelmekte ve hor hakir görülme anlamında kullanılmaktadır. Lutfî Efendi, Allah'a yakarmakta ve kerem hazinelerine nail olmuşken, ağyarın gözüne beni hor ve hakir gösterme demektedir.

Kenz-i keremin ki var iken Lutfî-i zâre
Ağyâr gözüne rûy-i gubâr eyleme yâ Rab[2557]

Rû, mücellâdır, parlaktır. Sevgilinin yüzü güneşi kıskançlığa sevkedecek kadar parlaktır.

Kamer-i kudret olan ebrû-kemân serv-i revân
Güneşi reşke salan rûy-i mücellâyı gözet[2558]

[2554] Dilçin, agm, s. 137.
[2555] Pala, age, s. 116.
[2556] s. 97, ş. 12, b. 4.
[2557] s. 117, ş. 42, b. 6.
[2558] s. 128, ş. 60, b. 2.

Sevgili sanem-rû yani put yüzlüdür. Sevgilinin sanem olması güzelliğinden ve kendisine verilen önemden kinayedir.

Lutfî o sanem-rûler ol kâkül-i gül-bûler
Âşıka verir âteş âteş-i sûzân ister[2559]

Sonraki iki örnekte de sevgili için sanem-rû vasfı kullanılmakta, onun sevdâsının bela tuzağı oduğu, âşığını sahralara saldığı ifade edilerek, âşığın yoklukla ve ilahi varlıkta fena bulmakla onun sırlarına âşinâ olacağı belirtilmiştir.

Sevdâ-yı sanem-rûler ise dâm-ı belâdır
Deryâ-yı ademde o sanem râze bürünmüş[2560]

Kays-veş sahrâlara saldı sanem-rûler beni
Cân verüp cânân yolunda kârı gözler gözlerim [2561]

Güzel güneş yüzlüdür. Ölüm temalı beyitte, güneş yüzlü güzellerin bile ecel tuzağına düşüp dünyalarını değiştirdikleri anlatılmıştır.

Kemân-ebrû kamer-ruhler sîmîn gerden güneş-rûler
Ecel dâmına kayd-i bend olup terk-i diyâr eyler[2562]

Yüzün rengi lâle rengidir. Meyhanede kendini bilme câmına doldurulmuş şarap olduğu ve bunun içenlerin yüzünü lâle rengine büründürüp yüzlere kırmızılık verdiği ifade edilerek, tasavvufta âşığın gönlünü temsil eden kadehin nefsini bilme şarabıyla doldurulduğunda âşığın vahdete ulaşacağı çünkü kendini bilenin Rabbini de bileceği anlatılmak istenmiştir.

Men aref câmı ile hum-hânede bir bâde var
Lâle-renk eyler yüzü gerdenleri hallandırır[2563]

Sevgilinin yüzü tuğrâdır. Yüce yaratıcı eserin kendisine ait olduğunun işareti olarak güzelin yüzüne tuğrasını çekmiştir ki tuğra estetik olarak da

[2559] s. 185, ş. 127, b. 7.
[2560] s. 305, ş. 301, b. 3.
[2561] s. 348, ş. 366, b. 5.
[2562] s. 193, ş. 139, b. 5.
[2563] s. 244, ş. 214, b. 5.

büyük değer taşımaktadır. Ayrıca tuğrâ yüzlü güzele kızıl güller hayrân olmuştur.

Leb-i la'linden aksetmiş kızıllık câm-ı cilâye
Kızıl güller olur hayrân şehâ sen yüz-i tuğrâye[2564]

3.5.13. Gerden-Sadr-Sîne

"*Gerden, kâfura benzetilir.*"[2565] "*Sadr, sîne, semen, sîm(gümüş), sîmîn(gümüşten), âyîne vb. kelimelerle nitelenmiştir.*"[2566] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde gerden, sadr ve sîne, harem, sîmîn, anber vb. kelimelerle kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte gerden haremdir. Saçın boyna ve göğse doğru dökülen lüleleri ise yankesici olarak isimlendirilmiş ve gerden hareminin bu yankesiciye bağışlanması dilenmiştir.*

Yâ Rab beni sen kâkül-i gül-bâre bağışla
Gerden haremi turre-i tarrâre bağışla[2567]

Gerden, rengi ve parlaklığı dolayısıyla gümüştendir. Fakat gümüş geredenli güzeller bile ölümün pençesinden kurtulamamışlardır.

Kemân-ebrû kamer-ruhler sîmîn gerden güneş-rûler
Ecel dâmına kayd-i bend olup terk-i diyâr eyler[2568]

Güzelin gümüş gibi ak gerdeni karşısında güneş sönük kalır görünmez olur. O, kendine bakanların gönüllerini ellerinden alır.

Gerden-i sîmîn-bere karşu görünmez âfitâb
Berkıyâ meh-rûlere bakma gönül elden gider[2569]

Güzelin gerdeninde, parlak dolunayla eşdeğer olan dane dane benleri vardır ki, onlar ışık saçarlar ve ergavân gibidirler.

[2564] s. 466, ş. 536, b. 4.
[2565] Levend, age, s. 504.
[2566] Dilçin, agm, s. 139.
[2567] s. 110, ş. 33, b. 1.
[2568] s. 193, ş. 139, b. 5.
[2569] s. 242, ş. 211, b. 2.

Mânend-i bedr-i berrak dâne dâne halları
Gerden ruhında pertev çalar ergavânı var[2570]

Sıradaki örnekte de bir öncekiyle paralel olarak gerden, parlak gezegenlere benzeyen benlerin bulunduğu yer olarak tasvir edilmektedir.

Böyle bir zülf-i siyeh ebrû-kemân dilberlerin
Gerdeninde halları san seb'a-i seyyâreden[2571]

Sadr, anberdir. Güzelin göğsü misk kokuludur. O âşıklarını tuzağa düşürmek için anber göğsünün üzerine zülüflerini saçmakta ve bu hile ile âşıklarını avlayıp esir etmektedir.

Lutfiyâ aldanma âl-ı dilbere
Geysûlar saçarsa sadr-ı anbere
Nazar-endâz olma aman gül-bere
Evrâd ü ezkârın âh ü zâr olur[2572]

Güzelin sînesi rengi dolayısıyla gümüştür. Güneş gibi kurtarıcı olan zamanın mürşidinin sînesinin gümüş gibi olduğu ifade edilerek onun göğsünün ilahi tecellilerin göründüğü bir ayna gibi olduğuna işaret edilmiştir.

Sînesi sîm mâh-i zemân hurşîd-veş dârü'l-emân
Âşıklarına mihribân kıymet-i vâlâları var[2573]

3.5.14. Cebîn (Alın)

"*Alın, gün, güneş, gurre-i meh, eyvân olarak vasıflandırılır.*"[2574] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde alın, mâh, kamer-nümâyiş meh-cebîn vb. benzetmelerle kullanılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, güzellik ikliminin sultânı ay alınlı olarak tarif edilmiştir.*

[2570] s. 206, ş. 160, b. 4.
[2571] s. 389, ş. 425, b. 4.
[2572] s. 187, ş. 129, k. 5.
[2573] s. 274, ş. 253, b. 3.
[2574] Pekolcay, age, s. 91.

Yâ Rab o güzel şân-ı kerem mâh-cebîne
Kişver-i melâhat meh-i hünkâre bağışla[2575]

İkinci örnekte de güzel, kamer görünüşlü ay alınlı olarak vasıflandırılmış ve yüzünün parlaklığına işaret edilmiştir.

Bir zülf-i zerrîn nazenin kamer-nümâyiş meh-cebîn
Sâkî olan olur emîn Lutfî güzel meyhâneler[2576]

3.5.15. Gamze

"*Gamze, katil, fettan, tîg, tigzen, tîg-i Haydar, tîg-i kâfir, hançer-i elmas, şemşîr, câdû, âfet, kahraman, cellat, gammâz-ı muhabbet, mahmûr, sayyad vs. dır.*"[2577] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinden alınan örnekte gamze, câdû olarak geçmektedir. Âşıklarına işaret verip onları büyülemektedir.*

Ol gamze-i câdû ki bize verdi işâret
Nergis bakışı gül gülüşü ayn-i beşâret[2578]

3.5.16. Beden

Güzelin bedeni rengi dolayısıyla gümüşe, rengi, pürüzsüzlüğü parlaklığı dolayısıyla çok kıymetli olan Aden incisine, endâmı ve tazeliği dolayısıyla yeni açılmış güle benzetilerek, onun gökten ikram olduğu ifade edilmiştir.

Bir sîm beden dürr-i Aden tâze gül-endâm
Gökden bize ikrâm[2579]

Bazı örneklerde güzelin, suretiyle ve sîretiyle bir bütün olduğu belirtilmiştir. Onun fiziki güzelliği de ahlâki güzelliği de dillere destan olacak ölçüdedir. Aşağıdaki örnekte de, güzellerin sultânının sîretinin nûr, fiziki

[2575] s. 110, ş. 33, b. 4.
[2576] s. 174, ş. 110, b. 7.
[2577] Pekolcay, age, s. 91.
[2578] s. 121, ş. 49, b. 1.
[2579] s. 375, ş. 404, bend 6.

güzelliğinin ise hûri misali olduğu, onun Rahmân'ın kudretinin eseri olduğu ifade edilmektedir.

Bir sîret-i nûr sûret-i hûr kudret-i Rahmân
Dilberlere sultân[2580]

Diğer örnekte ise, fiziki görüntüsü güneşe benzetilmiş, tavırları ve ahlâki özellikleri ise hikmet olarak isimlendirilmiştir.

Kemân ebrûleri mihrâb-ı kudret
Sûreti âfitâb sîreti hikmet
Şâh-ı devrân görse eyler muhabbet
Cemâlin cihâna sultân gösterir[2581]

3.6. TAVIR ÖZELLİKLERİ

Güzel, sadece fiziki özellikleriyle güzel olmaz, onun cazibesinin bir parçası da tavırlarında gizlidir. O tavrıyla âşıklarını kendisine bağlar baştan çıkarıp mest eder. Güzel, nazlıdır, cilvelidir, âşıklarını baştan çıkarıp tuzağına düşürecek binbir türlü hileye, oyuna sahiptir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de sevgilinin güzellik unsurları sayılırken fiziki güzellikle tavır özellikleri birlikte verilmiş, bunların bütünlük arzettiği böylece anlatılmak istenmiştir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, gümüş endamlı nâzik güzel nâzlanmaktadır ve onun göz süzmesiyle göz kırpmasıyla âşıkların cân evleri cân bulmaktadır.

Nâz satar nâzik sîm-endâm nev-civân ebrû-kemân
Nim-nigâh eylerse cânân cân bulur cân-hâneler[2582]

Güneş gibi güzel, nazlı ve cilvelidir. Cilve onun mesleği, nâz ise en bariz tavır özelliğidir.

[2580] s. 375, ş. 404, bend 3.
[2581] s. 273, ş. 252, k. 4.
[2582] s. 264, ş. 241, b. 2.

Dilber-i hurşid-nümâyiş nâz-perdâz cilve-ger
Gül ruhi peymâneyi güneş gibi elvân eder[2583]

Güzel her zaman cazibesini koruyacak, artıracak farklı bir tavır içerisinde bulunur, o, bir sâkîye benzetilecek olursa, su verdiği insanları ne tamamen suya kandırdığı ne de susuz bıraktığı söylenebilir. Karşısındakini sürekli kendisine ihtiyaç duyacak halde bırakır ve âşıklarının hayatında vazgeçilmez olur. Sıradaki örnekte, onun bir gün nezaketle nazlandığı başka bir gün ise âşığının kadehine mey doldurduğu anlatılmıştır.

Birgün olur nazlı nezaket yapar
Birgün olur câmını mey doldurur[2584]

Sevgili bir gün kahr ve sitem ederek âşığına cevr etmekte, bir başka gün onu haremine aldırarak sırlara mahrem etmektedir. Yukarıdaki ve aşağıdaki örneğin alındığı şiirde, bütünüyle sevgilinin tavır özellikleri, tezat ve tekrir san'atı eşliğinde, anlatılmaktadır.

Bir gün olur kahr u sitem cevr eder
Birgün olur yâr hareme aldırır[2585]

Güzel, bakışlarıyla kendisine bakanları gönüllerinden oklamakta ve kendisine tutsak etmektedir.

Eğer cellâd-ı çeşmin merd-i müjgândan nazar kılsa
Göreni gün gibi oklar zehî hûb-hûlerin cânâ[2586]

Güzel, şehlâ gözleriyle nâz ile nazar etmektedir. Onun naz ile göz süzüşü âşıklarına cân bağışlamaktadır.

Üftâdelerin derdine dermânı sorarsın
Nâz ile nazâr ede göre dîde-i şehlâ[2587]

[2583] s. 254, ş. 226, b. 4.
[2584] s. 235, ş. 200, b. 2.
[2585] s. 235, ş. 200, b. 3.
[2586] s. 99, ş. 14, b. 5.
[2587] s. 102, ş. 19, b. 2.

Güzel, hile ile âşığının elinden, seçme şansına kadar bütün varlığını alır da, âşık güzelde olan bu kudretin sihir mi keramet mi olduğunu anlayamaz.

Bir âl ile aldı elden vârımı
Ref' eyledi nâmûsumu ârımı
Bırakmadı elde ihtiyarımı
Bilmedim sihir mi veyâ kerâmet[2588]

Gül kâküllü güzel, külâhını başında hafif yana kaydırarak zülfünün tellerinden bir kısmını meydana çıkarmakta ve böylece cazibesini artırmaktadır.

Cân atar cânân iline gerçi âşık her zaman
Kâkül-i gül-bârların kıykâc külâhı gizlidir[2589]

Güzel seher yıldızı gibi kısa bir süre görünüp âşığına göz kırpar ve kaybolur, onun gülmesi de güle benzer.

Necm-i seher-âsâ görünür halleri hande
Gül gibi güler ru'yet-i cânân neler eyler[2590]

Güzel, alaycı, cilveli ve nazlıdır, âşıklarının canıyla oynamaktan zevk alır, onların gönüllerini çalıp dolunay misali olan güzelliğine onların gönüllerini bağlar.

Bulunmaz emsâli dilber-i tannâz
Cilveli nâz-endâz meşreb-i cân-bâz
Görmemiş bir zemân böyle bir dilbâz
Bu şerâfet böyle bedr-âya düşer[2591]

Güzel âşığının canına can yakan bir ateş düşürür ve âşıklarını deli divane eder.

[2588] s. 126, ş. 57, k. 3.
[2589] s. 173, ş. 109, b. 2.
[2590] s. 175, ş. 113, b. 5.
[2591] s. 182, ş. 122, k. 4.

Bir âteş-i cân-sûz düşüren câne güzeller
Âşıkları eyler deli dîvâne güzeller[2592]

Güzeller âşıklarını azarlarlar, bu azarlar ise âşıklara ihsandır, onlar âşıklarını naz ile cennete atarlar.

Âzâr-ı güzeller ise âşıklara ihsân
Nâz ile atar âşıkı cinâne güzeller[2593]

Yasemin zülüflü güzel, kendisine candan bağanmış olanları dâre çeker ve âşıklarını yanağının mumuna pervane edip ateşe atar.

Cân-dâdeleri dâre çeker zülf-i semensâ
Âşıkı eder şem'ine pervâne güzeller[2594]

Lutfî Efendi bir başka beyitte de alaycı güzelin hilesine adlanılmamasını, onun sevdâ sahrasında pîrlere neler ettiğini söyleyerek muhatabını uyarmıştır.

Ol dilber-i tannâzın aldanma âlına sen
Bu sahrâ-yı sevdâda pîrâne neler eyler[2595]

Güzel kendisine bakanları bir bakışla darmadağın etmekte ve celâl kılıcını ortaya çıkararak, kendisinin cemaline gönül bağlayanlara cevr etmektedir.

Dîdâr-ı dilbere nazar-bâz olma
Seni bir bakışla târ u mâr eyler
Cemâl-i cânâne dil-endâz olma
Seyf-i celâlini âşikâr eyler[2596]

Güzelin bakışları alacak can aramaktadır ki Efe Hazretleri muhatabını bu konuda uyarmakta onlara bakarsa gönlünün elden gideceğini söylemektedir.

[2592] s. 190, ş. 134, b. 1.
[2593] s. 190, ş. 134, b. 6.
[2594] s. 190, ş. 134, b. 2.
[2595] s. 200, ş. 152, b. 3.
[2596] s. 222, ş. 182, k. 1.

Serv-i kad hûrî kıyâfet âfet-i devrân güzel
Bakışı cân-cûlere bakma gönül elden gider[2597]

Güzel, âşığa binbir nâz edip, sînesinin ortasını, kalbini ve gönlünü gözetip oklar atar ki onu tamamen kendisine bağlayabilsin, güzel tavırlarıyla dertlilerin derdine bin dert daha ilave eder ve sevapları vebal gibi gösterir. O sürekli âşığın sadâkatini test etmekte, ona manevi olgunluk kazandırmak için farklı davranış modelleri sergilemektedir.

Birgün olur âşıka nâzlar satar
Sahn-ı sînesin gözedir oklar atar
Derdlilerin derdine bin derd katar
Resm-i sevâpları vebâl gösterir[2598]

Güzelin hilesi helak edicidir, o, âşıklarını hileyle aşk tuzağına düşürmüş, cemâliyle ise hayret makamına ulaştırmıştır.

Mühlikdir âl-ı dilber aşk dâm-ı mehlekedir
Âlem-i hayret içre gûyâ ki hâbdayız biz[2599]

Güzel vefâsızdır, ayrılık ateşiyle yanan âşığı onun vuslat sözüne mi hicran davranışına mı inanacağını şaşırmıştır.

Ey sanem-rû nice bir nâr-ı firâkında yanam
Dilberin vefâsı yok hangi sözüne inanam[2600]

Servi gibi nazla salınan güzelin her işini aşığı doğru sanma eğilimindedir. Beyt incelendiğinde servi ve doğruluk kelimelerinin bir arada geçtiği görülmektedir, zira servi sevgilinin boyunu ve endamını temsil etmesinin yanında, doğruluğun ve elif harfinin de sembolüdür. Bundan dolayı âşık onun her işini doğru sanma eğilimindedir.

Servi-veş sallanışı ebrû-kemân tâze civân
O kıyâmet âfeti her işini doğru sanam[2601]

[2597] s. 243, ş. 211, b. 3.
[2598] s. 251, ş. 223, k. 2.
[2599] s. 293, ş. 282, b. 5.
[2600] s. 343, ş. 358, b. 1.
[2601] s. 343, ş. 358, b. 2.

Sevgili gülmelerinden güller dökülen gülen bir güldür, ona bakıldığında bir gülbahçesini seyretme zevki yaşanır.

Güller dökülür gülmelerinden gül-i handân
Ey zevk-i gülistân[2602]

Zamanın güneşi olan sevgili, hûrî gülüşüyle âşıklarına daha dünyada iken cennet zevki yaşatmaktadır.

Hûrî gülüşü sallanışı zevk-ı cinândır
Bir mihr-i zemândır[2603]

Güzel sadece nazlı değil aynı zamanda bir nezaket abidesidir bundan dolayı da onun misli bulunmaz, âşıkları ise bir an bile onsuz olmaya dayanamazlar.

Bir nazlı nezaketli güzel misli bulunmaz
Onsuz hiç olunmaz[2604]

Sevgilinin inci gibi sözler söyleyen dilleri, sözlerinin melodisiyle hûrileri raksa başlatmakta, bu arada da hile ile gözlerinden sürmelerini almakta, şahlar ise onun ifadelerinin etkileyiciliği karşısında tahtından ve tacından geçmektedir.

Hûrîleri raksa salar
Gözlerinden sürme talar
Şahların tâcını çalar
Dür döken dillerin senin[2605]

Güzel bütün güzellik unsurlarını âşıklarının sayısını artırmak için kullanır. O âşığına tuzaklar kurup, onu bu tuzağa çekmek için elinden geleni yapmasıyla tanınır. O mürşitdir ve ilahi güzelliği ne kadar fazla kimseye tanıtabilirse görevini o kadar yerine getirmiş olacaktır. Bundan dolayı büyük bir gayretle çalışır. Dervişlerine bazen, dışarıdan cevr gibi görünen

[2602] s. 358, ş. 381, bend 3.
[2603] s. 358, ş. 381, bend 4.
[2604] s. 376, ş. 404, bend 8.
[2605] s. 415, ş. 465, k. 2.

tavırlar takınır bazen ilgi ve iltifat kapılarını sonuna kadar açar ve böylece onları hakkıyla yetiştirmeye gayret eder. Güzelde ve güzellik unsurlarında bu semboller ve davranış modelleri kodlanmıştır.

Arş'a şöhret verir tâk-ı ebrûler
Cemâline cân-dâdedir hûb-rûler
Kemâline hayret eder meh-rûler
Kurulmuş âşıka âğı dilberin[2606]

3.7. KOKU

Edebi metinlerde sevgili ve koku denilince genelde onun saçının kokusu ele alınmıştır ve bu kokuyu âşıklara taşıyan saba rüzgarıyla ilgi kurularak anlatılmıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, sevgilinin bedeninin ve çeşitli uzuvlarının kokularından bahsedilmiştir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sevgilinin kokusuyla ilgili kullanılan unsurlar bu konudaki diğer metinlerde de kullanılan genel çerçeveyle uygunluk arzetmektedir. Konuyla ilgili aşağıda verilen örnekler incelendiğinde koku ile ilgili kullanılan unsurların, benefşe, kızıl gül, anber, reyhan, müşg-i Tâtâr, bûy-i cinân olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte sevgilinin benefşe, kızıl gül ve anber gibi koktuğu ifade edilmektedir.

Lebin handesidir ey cân eden gonceleri handân
Benefşeler kızıl güller dür-anber-bûlerin cânâ[2607]

Sevgili reyhân kokuludur ki, onun diğer unsurları gibi kokusu da âşıklarının derdine dermândır.

Bir lebleri kevser gül-i ahmer bûy-i reyhân
Dertlilere dermân[2608]

Sevgili taze bir gül gibidir, anber kokulu kâkülleri, reyhân kokulu bedeni vardır ve bu özellikleriyle güzellere sultândır.

[2606] s. 420, ş. 472, k. 4.
[2607] s. 99, ş. 14, b. 2.
[2608] s. 375, ş. 404, bend 5.

Ey taze gülüm kâkül-i anber bûy-i reyhân
Dilberlere sultân[2609]

Sevgili, cennetlerin kokusunu gönüllere Tâtâr miskinin kokusu gibi yayar, bu kokuyu duyan ve duyuran bâd-ı sabâ güzellerin cennet kokulu saçlarına âşık olur, ona ulaşma arzusuyla diyar diyar dolaşır.

Müşg-i Tâtâr-veş neşreder bûy-i cinânı dillere
Bâd-ı sabâ müştâk olur şeh-perine dilberlerin[2610]

3.8. KELÂM

Sevgilinin diğer bütün özellikleri gibi sözleri de özeldir. O bu özelliğini de en üst seviyede kullanarak âşıklarını mest etmektedir. Zira beden ile onun bir parçası olan dil, meramlarını anlatmakta birbirlerine yardımcı olmaktadırlar. Bedenin kendisini tam ifade edemediği noktada sözlü ifade devreye girmekte, sözlü ifadenin yetersiz kaldığı noktada ise, beden dili onun yardımına koşmaktadır. Mürşid de sevgili misali dervişlerine, ihtiyaca binaen, hem hal diliyle hem de sözlü ifadeyle telkinlerde bulunmaktadır. Her birinin karakter özelliklerine ve dini tasavvufî alt yapısına göre onlarla olan diyaloglarını düzenlemektedir. İnsanların birbirleriyle iletişim kurabilmeleri ve birbirlerini doğru anlayabilmeleri için beden dili ve sözlü ifade hayati önem taşımaktadır ki, küçük istisnalar sayılmazsa, hemen her insan da bu dillerin kendisine karşı nazik, sevgi ve saygı dolu kullanılmasını arzu etmektedir. Sevgili de bunun farkındadır ve her iki dilini de son derece özenle kullanır ve âşıklarını kendisine râm eder. Konuyla ilgili ilk örnekte, öyle bir dergâha var ki, oradaki mürşid sana güzel söz söylesin ve iltifat etsin denilmekte ve gönlü bağlama noktasında güzel sözün ve iltifatın ne denli önemli olduğuna işaret edilmektedir.

Öyle bir dergehe var feth ola bir bâb-ı kerem
İltifât eyleye hoş sühanle hünkâr sana[2611]

[2609] s. 411, ş. 459, bend 6.
[2610] s. 422, ş. 475, b. 3.
[2611] s. 104, ş. 23, b. 2.

Sevgilinin konuşmasının etkileyiciliğinin bir sebebi de sesinin güzel olmasıdır. Sevgilinin sesi şirinliğiyle gönül âlemini nurlandırmakta, bu sesi duyan âşıklar cân kulağıyla ona yönelmektedirler.

Gönül âlemini tenvîr eden şîrîn nevâlardır
Vücûd iklîmini ta'mir eden âb-ı hevâlardır[2612]

Sevgilinin kelâmı inci ve mercan olarak vasıflandırılmıştır. Onun ağzından dökülen kelimeler inci ve mercan gibi kıymetli, pürüzsüz ve etkileyicidir. Âşığın cân evine heyecan verir.

Cemâli cennet-i cândır kelâmı dürr ü mercândır
Bu cân-gâhe heyecândır gönül eylenmez eylenmez[2613]

Güzel, şirin sözlüdür. Fakat hiçbir özellik ve güzellik ayırt etmeden sırası geleni alan ölüm, şirin sözlü güzellerin sözlerini kesmiş onları da alıp götürmüştür.

Yer yemiş kara gözlerin
Kat' etmiş şîrîn sözlerin
Kana bulamış yüzlerin
Serv-i kâmet civân yatır[2614]

Güzel, söz vermekte fakat vefâsız davranmaktadır, âşık bu sebepten onun sözleri karşısında güven problemi yaşamaktadır.

Ey sanem-rû nice bir nâr-ı firâkında yanam
Dilberin vefâsı yok hangi sözüne inanam[2615]

Sevgili konuşmaya başladığında onun sözleri inci gibi etrafa saçılmakta kendisini dinleyenlerin aklını başından almaktadır.

Ey nazlı civân rûh-i revân sözü dür-efşân
Âlem sana kurbân[2616]

[2612] s. 198, ş. 147, b. 1.
[2613] s. 284, ş. 268, b. 3.
[2614] s. 177, ş. 115, k. 6.
[2615] s. 343, ş. 358, b. 1.
[2616] s. 411, ş. 459, bend 7.

Sevgilinin dilleri âşıklarının gönüllerine inci dökmekte, güzel sesi ve sözleriyle onların gönüllerini bayram yerine çevirmektedir.

Hûrîleri raksa salar
Gözlerinden sürme talar
Şahların tâcını çalar
Dür döken dillerin senin[2617]

Sevgilinin sözleri cânın hayatıdır, beden o sözlerle câna, cân o sözlerle hayata tutunur, yaşamın anlamını kavrar. Maddeden mânâya geçme ilahi neşve bahşeden bu sözlerle olur ki, âşıklar bu neşveye ulaşmak için cânlarından geçip sevgilinin kapısına yüzlerini sürerler.

Hayât-ı cândır sözleri mihr-i muhabbet gözleri
Cânın verüp cân atagör düş dârına dilberlerin[2618]

3.9. KADEM

Kadem ayak anlamına gelmekte ve çeşitli deyimlerde kullanılmaktadır. Sevgili söz konusu olunca, hoş-kadem, sabit-kadem vb. deyimler gündeme gelmektedir. Hoş-kadem sevgilidir ki onun ayağı uğurludur, sabit kadem ise âşıktır ki o, sevgilinin eşiğinde daima sabittir, bir başka yere iltifat etmez. Lutfî Efendi kadem kelimesini ayak olarak kullanmış, bu kelimeyle ayağın altı anlamına gelen zîr-i kadem tamlamasını oluşturmuştur. Konuyla ilgili örnekte, güzelin ayağının altında serili bir çul olma arzusu ifade edilmektedir. Zira bu hem güzelin narin ayaklarının incinmesine mani olma hem de ona çok yakın olma anlamlarına gelmektedir ki her iki düşünce de âşık için son derece önemlidir.

Lutfî ne revâdır bu kadar çarha çekildin
Zîr-i kademinde güzelin bir çul olaydım[2619]

[2617] s. 415, ş. 465, k. 2.
[2618] s. 422, ş. 475, b. 5.
[2619] s. 338, ş. 350, b. 5.

3.10. SEVGİLİNİN KÖYÜ VE KÖPEĞİ

"Sevgilinin köyü, mahallesi, secdegâh, cennet, vatan, sürme, âb-ı hayat, tâc-ı zerdir."[2620] *Sevgilinin köyünün köpeği ise bazı metinlerde âşığın rakibi olarak bazılarında ise kendisini görmekle şereflenilen bir unsur olarak ele alınmıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ise, sevgilinin köyü kâbe olarak, köyünün köpeği ise görmekle şereflenilen bir unsur olarak vasıflandırılmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Lutfî Efendi, sevgilinin kâ'be-i kûyinde, elleri emre amade olduğunu ifade eder şekilde bağlı, gönlü hasta ve onun ayağının altına toprak olduğunu belirtmekte ve benim gibi bir âşığın var mı diye sevgilisine sormaktadır. Ve bu sorunun içerisinde aslında, benim gibisi yok ifadesi bulunmaktadır.*

Lutfî-tek var mı acep bir kâ'be-i kûyinde yâ
Dest-beste gönlü haste hâk-i ni'âlin senin[2621]

Diğer örnekte ise, cânânın köyünün her zaman âşığın ulaşmak istediği yer olduğu ifade edilmektedir. Fakat örnekte bahsedilen âşığın elindeki bu fırsatı ellere kaptırdığı belirtilmektedir.

Kûy-i cânânıma varayım derdim
Bir zemân zevk sefâ süreyim derdim
Dîdâr-ı dildârı göreyim derdim
Nevbetim elimden el aldı gitti[2622]

Leylâ çölünde gezip Mecnûn gibi aşk sarhoşu olur, sabâ rüzgârı gibi sevgilinin köyüne gidip dolaşan dîvâne bir gönlümüz vardır denilerek, gönlün aşk ateşiyle yandığı ifade edilmektedir.

Gezer sahrâ-yı Leylâ'da olur mecnûn-veş sermest
Sabâ-veş Kûy-i dildâre dil-i dîvânemiz vardır[2623]

Cânanın köyü, âşık için Me'vâ cennetinden daha acil olarak gerekli

[2620] Pekolcay, age, s. 93.
[2621] s. 417, ş. 467, b. 7.
[2622] s. 519, ş. 614, k. 2.
[2623] s. 201, ş. 154, b. 3.

görülmüş ve aşkın hallerinin âşığı dergâhın eşiğine akar su gibi ettiği anlatılmıştır. Cânânın köyü cennet görülünce, muhayyilede o da önünden ırmak akan bir cennet köşkünde oturtulmuştur ve âşık için sevgili neredeyse orası cennettir.

Kûy-i cânân cennet-i Me'vâ'dan elzemdir bana
Âsitân-ı dergehe âb-ı revân eyler beni[2624]

Sevgilinin köyünün köpeği ile ilgili beyitte ise, daha önce belirtildiği gibi, âşık için onunla muhatap olmanın bir şeref olduğu ifade edilmiştir.

Bir göreydim kelb-i kûyinle müşerref olduğum
Cân-nisâr etsem yolunda dilrubâ mâlin senin[2625]

Sonraki örnekte de şâhid-i ma'nâ olarak isimlendirilen manevî sevgiliye hûrîlerin hayrân olduğu ifade edilerek, onun köyünün köpeğini görmenin bile maşuk için şân olduğu söylenmiştir.

Hûriler hayrân olur bu şâhid-i ma'nâya kim
Kelb-i kûyinle müşerref olduğum şândır bana[2626]

3.11. HABERCİ/NÂME

Sevgili ile ilgili bir başka unsur ise "nâme"dir. Nâme teşhis san'atı eşliğinde verilmiştir. Âşığın nâmesi bir haberci, canlı bir varlık gibi anlatılmıştır. Ondan, gözlerinden kan yaş dökerek sevgilinin huzuruna yürümesi ve âşığın halini ona arz etmesi istenmektedir.

Kan yaş dökerek nâme yürü yanına yârin
Ol sâkin-i gârın[2627]

Nâme bu örnekte varak olarak isimlendirilmiş ve onun sevgiliye gidişi, teşhis, intak ve teşbih san'atları eşliğinde dramatize edilmiştir. Örnekte, varak âşıktan selâmı alıp sevgilinin iline gitmekte ve edep erkân

[2624] s. 572, ş. 684, b. 2.
[2625] s. 416, ş. 466, b. 5.
[2626] s. 97, ş. 11, b. 4.
[2627] s. 420, ş. 473, bend 1.

ile kendisini yârin eline sunmaktadır ki sevgili âşığından gelen selâmı alıp onun duygularına tercüman olan nâmeyi okusun ve böylece ona iltifat buyursun.

Ey varak al selâmım var yürü cânân iline
Edeb erkân ile var takdîm ederek eline[2628]

Konuyla ilgili üçüncü örnekte ise, ilk örnekle benzerlikler görülmektedir. Beyitte, nâmeden yürüyerek, gülbahçesinin en güzel gülü olan sevgiliye gidip, âşığının perîşân hâlini ona anlatması istenmektedir.

Ey nâme yürü var gül-i gülzârıma söyle
Ahvâl-i perîşânımı dildârıma söyle[2629]

3.12. RAKÎB

Rakib ise yukarıda verilen birkaç unsur gibi hem sevgiliyle hem de âşıkla ilgili kavramlardandır. Âşığın sevgilisine ulaşmasına engel olarak gördüğü her şey onun açısından rakiptir ve onu altetmek için elinden gelen her şeyi yapar. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de rakîb kelimesi kullanılmış, onun bazı özelliklerine atıf yapılmış, ona beddua edilmiştir. Konuyla ilgili örneklerden ilkinde şair kendisini âşık olarak görmekte, rakîblerinin dört taraftan kendisinin yolunu gözleyip, sevgilisine ulaşmasın diye elini ayağını bağladıklarını, dolayısıyla kendisini engellediklerini ifade etmektedir.

Çâr-taraf rakîbler gözler yolumu
Bend etmişler ayağımı elimi
Devr-i felek bugün kesmiş dilimi
Hayet bahş eyleyen sular kurudu[2630]

Diğer örnekte ise rakîbe beddua edilmektedir. Âşık rakîb gözü kör olsun diyerek rakîbe beddua etmekte ve bu beddua ile onun sevgilisini görmesini istemediğini ortaya koymaktadır.

[2628] s. 504, ş. 593, b. 1.
[2629] s. 473, ş. 546, b. 1.
[2630] s. 513, ş. 605, k. 2.

Âşık der âşık gözler
Gözlerim güzel gözler
Rakîb gözü kör olsun
Bilmez ne âşık gözler[2631]

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, âşığın ağzından rakîbin acımasız olduğu ve kendisinin ciğerlerini parçaladığı verilmiştir.

Bu derd derûnumu her dem yâreler
Rakîb gaddâr ciğerlerim pâreler
Nüh[2632] *felektir benim bahtım kareler*
Bâğ u bostânımı sel aldı gitti[2633]

[2631] s. 675, ş. Mâniler, Mâni 5.
[2632] Metinde "ne felektir" olan ifadenin yerine "nüh felek" ifadesi getirilmiştir.
[2633] s. 519, ş. 614, k. 5.

Dördüncü Bölüm

HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ŞİİRLERİNDE GEÇEN DİĞER ŞAHSİYETLER

4. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ŞİİRLERİNDE GEÇEN DİĞER ŞAHSİYETLER

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin eseri çok zengin bir şahıs kadrosuna sahiptir. Bunlar mitolojik ve gerçek olarak iki temel başlık altında toplanabilir. Sonra ise gerçek şahıslar öne çıkan özelliklerine göre kendi aralarında gruplandırılırlar. Yapılan çalışmada da farklı bölümlerde yer alsalar da şahıslarla ilgili kısımların tümü bir arada düşünüldüğünde böyle bir yöntem izlendiği görülebilir. Çalışmanın dördüncü ve son bölümü olan bu bölümde diğer bölümlerde ele alınmayan şahıslara yer verildi. Bunlar özelliklerine göre gruplandırılıp beş temel başlık oluşturuldu. Bu başlıklar, mitolojik şahsiyetler, edebi şahsiyetler, tarihi şahsiyetler, dini şahsiyetlerden diğerleri ve Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin çevresindeki şahıslar olarak belirlenmiştir. Bu bölümde, oluşturulan başlıkların altındaki maddelerle ilgili eserde geçen beyitlere yer verilip bunların kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Efe Hazretleri'nin eseri dini-tasavvufi bir eser olması dolayısıyla içerisinde pek çok konu, unsur ve şahıs bulundurmaktadır. Efe Hazretleri bu şahısların bir kısmını, verdiği örneklerin zihinde kalıcılığını artırmak ve soyut kavramları somut kavramlarla örneklendirip daha kolay anlaşılır hale getirmek için kullanmıştır.

4.1. MİTOLOJİK ŞAHSİYETLER

4.1.1. Zâl

"İran mitolojisindeki şahıslardandır. Sâm'ın oğlu, Rüstem'in babasıdır.

Annesinden, şaçları, kaşları ve kirpikleri beyaz doğduğu için ihtiyar anlamına gelen Zâl denilmiştir. Bebekliğinde babası kendisini ölüme terk edip Elburz dağına bıraktığında Simurg tarafından büyütülür. Kahraman ve bilgedir."[2634] *Efe Hazretleri'nin şiirlerinde dünyanın geçiciliğini anlatmak için oğlu Rüstem'le birlikte kullanılmıştır. Zâl ve Rüstem hem aralarındaki baba-oğul ilgisi hem de kahramanlık, hükümdarlık gibi ortak özelliklerden dolayı birlikte kullanılmıştır.*

Zâl'in geçtiği ilk örnekte, meşhur acem kahramanlarından dördü bir arada verilerek, ölüm yeri olan bu dünyaya güvenme, zira o, İskender, Dârâ, Rüstem ve Zâl'i helâk eyledi, onlardan isimlerinden başka bir eser bırakmadı, denilmektedir.

İskender ü Dârâ'ları hem Rüstem-i Zâl'i
Eyledi helâk menzil-i mevtâya güvenme[2635]

Diğer örnekte ise, Zâl ve Rüstem'in arasındaki baba-oğul ilgisinden yararlanılarak, nefsin peşinden koşup boşa yorulma, Rüstem ve Zâl bile onca ihtişâmlarına rağmen, herkesle aynı akıbete sürüklendiler, şüphe yok ki onların uğradığı sona sen de uğrayacaksın ve seni de kara toprağın bağrına, amellerinle baş başa bırakacaklar, denilerek ölümden kurtuluşun imkansızlığına vurgu yapılmaktadır.

Boş yorulma Rüstem ü Zâl'ler zevâle erdiler
Şüphe var mı ham türâbe saralar birgün seni[2636]

4.1.2. Behrâm

"*Behrâm, Sâsâniyân sülâlesinden Yezdgird oğlu olup, kuvvet, cesaret ve adaletiyle meşhurdur. Daima yaban eşeği avladığı için ona Behrâm-ı Gur ismi yakıştırılmıştır. Yine bir av esnasında avının arkasından bir*

[2634] Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara-2000, s. 65. ; Dursun Ali Tökel, Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Akçağ Yay. Ankara-2000, s. 267-272. ; İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay. İstanbul-2004, s. 488.*

[2635] s. 491, ş. 572, b. 5.

[2636] s. 526, ş. 623, b. 3.

mağaraya girmiş ve tüm aramalara rağmen bulunamamıştır."[2637] Efe Hazretleri Behrâm'ı, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in savaş meydanına girişini anlattığı sahnede, Rüstem ve Zâl ile birlikte kullanmıştır. Hz. Hüseyin'in şehâdeti karşısında bu üç acem kahramanı da ağlamışlardır.

Hayderâne imam meydâne girdi
Seyredenler Zât-ı Ahmed'i gördü
Şîr-i Hudâvârî bir nâra urdu
Rüstem ağlar Behrâm ağlar Zâl ağlar[2638]

4.1.3. Rüstem

"Rüstem, Zâl'ın oğlu ve İran'ın ünlü kahramanıdır. Rüstem'in lâkablarından biri, İri vücutlu anlamına gelen "Tehemten"'dir. Onun en meşhur sıfatı da Rüstem-i Dâstân'dır."[2639] Rüstem'in geçtiği ilk örnekte, Rüstem'in kahramanlığına işaret edilerek, sevgilinin onunla boy ölçüşecek güce sahip olduğu ifade edilmektedir.

Güzelin kâkülleri belki de saba rüzgârıyla gerdeninde dans etmekte, ayın hilâl devresindeki görüntüsü gibi kavisli kılıç kaşları, cenk meydânında Rüstem'in karşısına çıkarlar. Rüstem İran'ı Turan'ı dize getirmiş olabilir, fakat bu ay yüzlü sevgili karşısında çaresiz kalmıştır.

Rakseder kâkülleri gerdende şehperler gibi
Seyf-i ebrûler kamer-veş Rüstem'e meydân eder[2640]

Rüstem kendisi gibi kudretli hükümdarlarla birlikte zikredilmiş ve her ne kadar kudretli olurlarsa olsunlar onların da kendilerine göre dertleri ve sıkıntıları olduğu belirtilmiştir. Onlar da feleğin cevrinden gözlerinden kanlı yaşlar dökmüşler ve bu kanlı yaşların izi hâlâ yüzlerindedir.

[2637] Onay, age, s. 62. ; Pala, age, s. 63. ; Tökel, age, s. 117-120.
[2638] s. 161, ş. 95, k. 22.
[2639] Pala, age, s. 382.
[2640] s. 253, ş. 226, b. 2.

Rüstem ü Dârâ vü Husrev Keykubâd Cemşîd gibi
Görmediler birini ki gözleri hûn-nem değil[2641]

Gönül ehli, Rüstem gibi yiğit olsa da küçümseyici bakışların kılıcını çekmez, zira onlar insanları küçük görüp onlara karşı üstünlük taslamanın dinde yeri olmadığını bilirler.

Rüstem gibi bahâdır olursa da ehl-i dil
Merdüm-i kemterâne tîğını keşân değil[2642]

Aşağıda verilen üç örnek beyitte de Rüstem'in şân şöhret sahibi ve büyük bir kahraman olduğuna vurgu yapılmakta, ancak bütün bunlara rağmen ölümden kurtuluş bulamadığı belirtilmektedir. Beyitlerden ikisinde ise acem kahramanlarından bazılarıyla birlikte kullanılarak hem Rüstem'in büyüklüğüne işaret edilmiş hem de vurgu ve etkililik artırılmak istenmiştir.

İster Rüstem gibi minhâcın olsun
Âhiri ölümdür ne hayâldesin[2643]

Nice bin Rüstem'ler Husrev ü Dârâ
Terk etdi gitdiler şân u şöhretin[2644]

Şems ü kamer encüm hayretde kaldı
İskender Rüstem'ler kâl oldu gitdi[2645]

4.1.4. Dârâ

Dârâ, acem hükümdarlarındandır. İskender'le yaptığı savaşta ölmüştür. Aralarındaki bu ilişkiden dolayı şiirlerde genelde birlikte kullanılırlar. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de bu durum açıkça görülmektedir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, ölüm avcısının elinden kurtulmak mümkün

[2641] s. 330, ş. 336, b. 4.
[2642] s. 329, ş. 335, b. 2.
[2643] s. 413, ş. 461, k. 6.
[2644] s. 425, ş. 479, k. 4.
[2645] s. 518, ş. 613, k. 2.

değil, nice yaşlı ve genç onun kahır pençesinde titremekte ve onun ecel okları nice İskenderleri, Dârâ'ları av yapıp avlamakta, denilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Dârâ burada İskender'le birlikte kullanılmıştır.

Nice pîr ü civân cân pençe-i kahrında lerzândır
Nice İskender ü Dârâ'ları ecel şikâr eyler[2646]

Konu aşk oldu mu en büyükten en küçüğe herkes aşk kapısında seçme şansı olmayan kölelerdir. Aşk sarayında roller değişir, köleler hükümdar hükümdarlar köle olur, âşıklar mâşuklarının küçük bir işaretiyle cânlarını fedâ etmeye hazır beklemektedirler. İskender, Hüsrev, Dârâ gibi ünlü hükümdar kahramanlar aşk dergâhında emre amâde kölelerdir. Zira aşk Süleyman mülkü gibi her yeri kaplamıştır, ne kadar kudretli olursan ol ondan kurtuluş yoktur.

Sikender Husrev ü Dârâ gulâmdır dergeh-i aşkda
Gidüb kâfdan kâfa mülk-i Süleymân olan aşkdır[2647]

Dünyanın faniliğine işaret edilen bir başka beyitte, bu ölüm durağı İskender,Dârâ, Rüstem ve Zâl'i yok etmiştir, ölüm yeri olan fani dünyaya sakın güvenme, denilmektedir. Dârâ çok büyük bir hükümdardır, ancak büyük hükümdar olması onu ebedi payidar kılamamıştır.

İskender ü Dârâ'ları hem Rüstem-i Zâl'i
Eyledi helâk menzil-i mevtâya güvenme[2648]

Efe Hazretleri, na'tlarından birinde, İskender ve Dârâ tartışmasız çok büyük hükümdarlardır, ancak cânân onlara değil sana teslim olmuştur, zira senin yüzünde ilahi tecellinin yansıması görülmektedir, diyerek Hz.Peygamber'i yüceltmektedir. Cânân cânlar cânını bulunca Dârâ'yı gözü görmemektedir.

Cemâl-i bâ kemâlinden tecellî nûrunun aksi
Müsellemdir sana cânân ne İskender ü Dârâ'ye[2649]

[2646] s. 193, ş. 139, b. 6.
[2647] s. 262, ş. 238, b. 3.
[2648] s. 491, ş. 572, b. 5.
[2649] s. 466, ş. 536, b. 5.

4.1.5. Cemşîd

"*Cemşîd, İran mitolojisinin göz alıcı hükümdarlarından biridir. Şarabı bulmasıyla meşhurdur. Ayrıca dünyanın onda seyredildiğine inanılarak, dünyayı gösteren kadeh anlamında, câm-ı cihân-nümâ ismi verilen ve üzerinde yedi ayrı hat olduğu anlatılan kadehi, mücevherlerle bezenmiş tacı ve tahtı, şiirlerde Cemşîd'le birlikte kullanılan diğer unsurlardır.*"[2650]

Efe Hazretleri de şiirlerinde Cemşîd'in ihtişamlı saltanatından, saltanatının simgesi olan tacından ve yedi hatla nakşedilmiş kadehinden çeşitli vesilelerle bahsetmektedir.

İlk örnekte Cemşîd, meşhur tarihi şahsiyetlerden bazılarıyla birlikte anılmış ve artık Cemşîd'in de diğerlerinin de yerlerinde yeller estiği, üzerleri toprakla örtülmüş olarak yer altında misafir oldukları söylenerek ne kadar ve nasıl yaşanırsa yaşansın dünya hayatının sonlu olduğu üzerinde durulmuştur.

Nice İskender ü Cemşîd dahi Fir'avn ü Nemrûd'lar
Yer altında durur mestûr kara yerlere mihmânlar[2651]

Diğer örnekte ise, güzellik unsurları anlatılırken güzelin benine Cemşîd'in tacıyla baha biçilmeye çalışılır. Cemşîd'in mücevherlerle bezeli tâcı senin bir benine haracdır. Güzelin beni vahdet nişanıdır. Cemşîd ise Müslüman değildir bu sebepten onun tacı olsa olsa Müslüman olmayanlardan alınan haraca karşılık gelebilir.

Hâline haracdır Cemşîd'in tâcı
Kamer-veş ruhleri dîvân minhâcı
Güzeller bezminde kudret sirâcı
Taht-ı mehâsinde fermân gösterir[2652]

Servi gibi salınan nice güzeller, gül yüzlü nice sultanlar, Cemşîd gibi nice hânlar, içine düşeni yeyip bitiren, dünya denilen mihnet denizine dalıp kaybolmuşlardır. Zira dünya kendisine bağlanıp, masivâ denizine

[2650] Tökel, age, s. 125-142.
[2651] s. 228, ş. 189, b. 4.
[2652] s. 273, ş. 252, k. 3.

dalanı, hayallerle, hevâ ve heveslerle uyutur, ta ki ölüm gelip onu uyandırana kadar. Bu beyitte Cemşîd de tâc u tahtla gözü boyanıp uyutulan bir kurban olarak görülmüştür.

Nice serv-i revân cânlar nice gül yüzlü sultanlar
Nice Cemşîd gibi hânlar bütün bu deryâya dalmış[2653]

Nitekim bir önceki beyitte Cemşîd için yapılan tesbit aşağıdaki beyitte doğrulanmaktadır. Bu beyitte, Cemşîd gibi altından tacın da olsa sonunda ölüm vardır, boş hayallerle kendini eğlendirme denilerek, insanları ölümün pençesinden ne taht ne de tac kurtarıyor mesajı verilmek istenmiştir.

İster Cemşîd gibi zer-tâcın olsan
Âhiri ölümdür ne hayâldesin[2654]

Feleğin cevrinden yakınılan bir şiirde ise, felek çok kötü özelliklerle donatılıp, nice Hüsrev'in Cemşîd'in tâcını berbâd eyledin denilerek felek suçlanmakta, tâc ile de saltanat ve hükümranlık kastedilmektedir.

Bahr-i kan enhâr-ı tuğyân fitne-güster zî-zevâl
Nice Husrev Cemşîd'in tâcını berbâd eyledin[2655]

"*Cemşîd'le ilgili anlatılan bir başka efsâneye göre, Cem, dünyayı dolaşırken Azerbaycân'a gelince burayı çok beğenmiş ve güneşin doğuşuna nazır yüksek bir yere mücevherlerle süslü bir taht koydurmuş, güneşin doğmasına yakın kendisi de mücevher işlemeli kaftanını giyip, eşsiz mücevherlerden oluşan tacını takıp bu tahta oturmuş,Güneş doğunca tac, taht ve kaftan parlamaya başlamış. Bunu gören halk bu güne, yeni gün anlamında "nevrûz", Cem'e de ışık şâhı anlamında "Cemşîd" demişler.*"[2656]

Efe Hazretleri aşağıdaki beyitte bu efsaneye telmih yaparak, ey sevgili, zülfünün telleri gönlümü güneş gibi aydınlatır, senin yüzünün nûrundan yayılan ışıkların ünü ise ışık şâhı Cemşîd'in adı gibi dilden dile dolaşmakta ve gönüllerde yer etmektedir demiştir.

[2653] s. 306, ş. 303, b. 3.
[2654] s. 413, ş. 461, k. 6.
[2655] s. 426, ş. 481, b. 2.
[2656] Tökel, age, s. 133.

Târ-ı zülfün gönlümü tenvîr eder hurşîd gibi
Pertev-i nûr-i cemâlin dildedir Cemşîd gibi[2657]

Son örnekte ise Cemşîd'in meşhûr kadehine işaret edilmektedir. Kadehle oynayanın zevkine ne Keyhüsrev'in tâcı ve tahtı ne de Cemşîd'in kadehinin nakışları ve ne de Osmanlı saltanatı erişebilir. Zira aşk şarabını içmekte sınır tanımayan ve doymayan kişi ilahi aşkla mest olup kendinden geçmiştir, o ilahi zevki bulmuştur bundan dolayı maddi zevkler onun yanında hiçbir değer taşımaz.

Maddi saltanatlar ve varlıklar insanlar için genelde sıkıntı ve üzüntü sebebi olurlar ve sahip olanları kaybetme korkusuyla yaşatırlar, oysa ilahi aşkla mest olan âşığın böyle olumsuz durumları yoktur, o her an bir başka ilâhî cilveyle kendisinden geçmektedir, dolayısıyla maddi unsurlarla manevi haller kıyaslanmaz.

Ne tâc u taht-ı Keyhusrev ne nakş-ı câm-ı Cem Cemşîd
Ne saltanat-ı Osmânî erişir zevk-i mül-bâze[2658]

4.1.6. Ferhâd

Ferhad, Hüsrev ile Şirin hikâyesinin baş kahramanlarından biridir. Ferhad sevgilisine kavuşmak için büyük cefâlara katlanmış fakat sevgilisine kavuşamamış âşık tipinin timsalidir. Dağları delmesinden dolayı bir ismi de Kuhken'dir. Kavuşamayan âşıkları temsil etmeleri dolayısıyla şiirlerde Mecnûn ile birlikte de kullanılırlar.

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de Ferhad ve Mecnûn birlikte kullanılmış, aşkta onlarla yarışılmıştır. Aşağıdaki örnek incelendiğinde Fuzûlî'nin:

"Mende Mecnûn'dan füzûn âşıklık isti'dadı var
Âşık-ı sâdık benem Mecnûn'un ancak adı var"[2659]

beytiyle anlam olarak örtüştüğü söylenebilir. Fuzûlî aşk konusunda Mecnûn'la yarışmış ve onu geride bırakmıştır. Efe Hazretleri de Mecnûn

[2657] s. 575, ş. 688, b. 1.
[2658] s. 470, ş. 541, b. 5.
[2659] *Fuzûlî Divanı, Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, Akçağ Yay. , Ankara-2000, s. 167.*

ve Ferhad'la, iki ünlü aşk kahramanıyla, yarışmış ve ikisini de yürek yangınında ve gam çekmede geride bıraktığını şöyle ifade etmiştir: Kays'da ve Ferhad'da olmayan ateş saçan beden ve gönül yangını bende var, ayrılık acısıyla ruhum feryâdda beni kedere sevkeden güzele var söyle, halimden haberdâr olsun.

Bir âteş-i bârim ki ne Kays ile Ferhad'da
Rûhum ola feryâdda gam-hârime var söyle[2660]

Âşıklar için sembol olmuş unsurlardan biri de bülbüldür. Bülbül güle âşıktır, gülün budağına konar ve ona türlü nağmelerle ilan-ı aşk eder, fakat gül, budağıyla bülbülü yaralayıp, âl ile onun kanını içer ve allara boyanır. Rengini bülbülün kanından alır. Âşıklar da tıpkı bülbül gibi sevdiklerine cânlarını verirler. Mecnûn ve Ferhad bunun sadece iki örneğidir. Leylâ'nın aşkından çöllere düşen Mecnûn gönlünü Leylâ'nın ateşine, dağları delen Ferhad cân bülbülünü Şirin'in bağına feryâda gönderdi. Fakat Ferhad'ın cân bülbülü Şirin'in sözde ölüm haberini alınca tek bir feryâd koparabildi ve en kıymetli varlığı olan cânını sevdiğine fedâ etti. Zira ona hayatı anlamlı kılan Şirin'in varlığı ve ona kavuşma ümidiydi, o olmayınca hayat büyüsünü kaybetti ve anlamsızlaştı ve Ferhad için yaşamanın bir anlamı kalmadı. Bu örnekte, Ferhad ve Kuhken isimleri birlikte isim ve sıfat olarak kullanılmıştır.

Bülbül-i şeydâ gül budağına
Mecnûn-i sahrâ Leylâ dâğına
Kûhken Ferhâd bülbül-i cânı
Saldı feryâda Şîrîn bâğına[2661]

4.1.7. Şîrin

Şirin, Hüsrev ile Şirin hikayesinin bayan kahramanıdır[2662]. Ermen melikesi Mehin Bânû'nun yeğeni olduğu söylenmektedir. Ferhad ile Şirin veya Hüsrev ile Şirin hikayelerinin bütün varyantları bir arada

[2660] s. 447, ş. 511, b. 3.
[2661] s. 471, ş. 542, k. 1.
[2662] Daha geniş bilgi için bkz. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, M.E.B. Yay., İstanbul-1971, s.430-431.*

değerlendirildiğinde, Şirin'in iki âşığı arasında çaresiz kalmış bir kadın tipini temsil ettiği söylenebilir. Şirin, dünyevi aşkın sembolü olarak kullanılır. Efe Hazretleri, Şirin'i Ferhad'la birlikte kullanmış ve Ferhad'ın Şirin'e kavuşamadan öldüğünü, bülbülün güle aşkını misal getirerek açıklamıştır. Bülbül de güle kavuşamamış canını yoluna ve kanını da rengine vererek ölümsüzleşmiş, Ferhad ise cân bülbülünü Şirin'in yoluna feda ederek, dilden dile dolaşan bir aşk kahramanı olmuştur.

Bülbül-i şeydâ gül budağına
Mecnûn-i sahrâ Leylâ dâğına
Kûhken Ferhâd bülbül-i cânı
Saldı feryâda Şîrîn bâğına[2663]

4.1.8. Vâmık

"Vâmık u Azrâ hikâyesinin erkek kahramanıdır. Hikâyeye göre Vâmık, Çin hakanı Talmus ile Turan şâhının kızının, güzelliği dillere destan oğullarıdır. Gazne padişahının biricik kızı Azrâ ile Vâmık birbirlerine kavuşmak için çok büyük sıkıntılara katlanırlar ve sonunda kavuşurlar."[2664] *Efe Hazretleri, Söğütlü köyünü medhederken, Vâmık'ın bile Söğütlü'yü gördüğünde çok beğenip orayı medhedeceğini söyleyerek, övgüsüne farklı bir boyut kazandırmıştır.*

Beyitte, Söğütlü Köyü, âlemde eşi benzeri az olan bir şenlik yeridir. Güzeller güzeli Vâmık bu köyü görse orayı medhetmekten kendini alamaz denilmektedir.

Bir meserret-gâhdır âlemde misli az olur
Görse meddâhı olur Vâmık Söğütlü Köyü'ne[2665]

4.1.9. Leylâ

"*En meşhur aşk hikayesi denilebilecek Leyla ile Mecnûn hikayesinin bayan kahramanıdır. Benî Âmir kabîlesinden olup adı, Leylâ binti*

[2663] s. 471, ş. 542, k. 1.
[2664] Tökel, age, s. 448. ; Pala, age, s. 471.
[2665] s. 507, ş. 598, b. 5.

Mehdî b. Sa'dü'l-Âmiriyye'dir."[2666] *Kays'ı aşkıyla çöllere düşürüp Mecnûn etmiştir. Edebiyattaki en belirgin mâşuk sembollerinden biri belki de birincisidir. Leylâ, Leylâ ile Mecnûn mesnevisindeki rolü ve Mecnûn'un maddeden manaya ulaşmasında en büyük vasıta olması dolayısıyla, tasavvufta vahdetin ve ilâhî mâşukun sembolü olarak kullanılmaktadır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de tasavvufi sembol olarak kullanılmıştır. Leylâ, ilâhî aşkın yöneltildiği, kendisi için sahrâlara düşülen, etrafına ilâhi neşve yayan kutsal mâşuktur.*

İlk örnekte, Leylâ'nın, aşkıyla Mecnûn'u çöllere düşürdüğü, Leylâ'nın kâkülünden tecelliyi gören Kays'ın aklın yolunu ve rehberliğini bırakıp, gönlünü kılavuz olarak kabul ettiği anlatılmaktadır. Leylâ'yı bütün güzelliğiyle gönlünde hisseden, gönlünü onunla dolduran Mecnûn için çöl Leylâ'nın gül cemâlidir. Mecnûn gönlünü gözünü tecelli nuruyla güzelin cemâliyle doldurduğu için, zaman ve mekan önemini kaybetmiş mesafeler ortadan kalkmış ve o her baktığı yerde sevgilisini görür olmuştur. Önce maddi aşkla çöle düşen Kays, Leylâ'nın aşkı vasıtasıyla manevi aşka kanatlanmış ve tam da bu noktada mecnûn olmuştur. Gülleri her an taze olan Leylâ gülistanında Mecnûn isminde taze bir gül daha açılmıştır.

Mecnûn'u sahrâya saldı o Leylâ
Kâkül-i Leylâ'dan oldu tecellâ
Dîdâr-ı Leylâ'dır Mecnûn'a sahrâ
O sahrâda düşdü gül gülistâne[2667]

Leylâ kendisine bakıldığında ilâhî güzelliği yansıtan parlak bir aynadır, onda hakiki güzeli seyredenler aşkla çöllere düşerler. Bülbül nasıl ki vahdet nûrunu gülde görüp gül dalından ayrılmamış ve feryâd içinde aşk nağmeleri terennüm etmiştir, Mecnûn da Leylâ'da ilahi güzelliğin yansımasını görmüş ve çöllerde, aşk acısı ve zevkiyle bülbül gibi feryâda başlamıştır.

Leylâ'yı gören gözler âvâre-i sahrâdır
Elbette düşer Mecnûn bülbül gibi feryâde[2668]

[2666] Pala, age, s. 288.
[2667] s. 459, ş. 525, k. 5.
[2668] s. 506, ş. 597, b. 2.

Yâri ile birlikte olan âşık fenâya ulaşıp yok olur. Durum tersinden düşünüldüğünde, benliğini yok edip mâşukunda fâni olmayan âşık vuslata eremez, denilmek istendiği görülmektedir. Leylâ'ya âşık olan gönlün sağlığı için, sahralarda kaybolup kendisini bulması, sonra da bütün varlığını Leylâ'ya fedâ edip vuslata ermesi gerekir.

Yâr ile hem-dem olan âşık olur mün'adim
Sağlığa sahrâ gerek meftûn-i Leylâ dile[2669]

Her yaprak, onun kudretinin nümûneleri olarak onun şânı en yüce olsun diye zikreder ve ilâhi tezgahta dokunduğunu gösteren çizgileriyle görenleri de tefekküre ve zikre teşvik eder. Açılmış kırmızı güllerin her bir yaprağının damar damar işlenmiş kırmızılığından Leylâ'nın ilâhi kokular yayılan gül yanağı görünür. Yanak tasavvufta vahdeti temsil eder, Leylâ ilâhî sevgiliyi, ona olan aşk ise ilâhi aşkı ifade eder.

Okunur her varaklarda "Teâlâ şânühû ekber"
Açılmış verd-i ahmerler ruh-i Leylâ'yı seyr eyle[2670]

Sevdâ tuzağının esiri sevdâsından zevk alır, o tuzak içerisinden onun gözüne Leylâ'sının yüzü görünür. Dolayısıyla içerisinde bulunduğu durum, her ne kadar tuzak olarak isimlendirilip ilk anda akla olumsuz bir anlam çağrıştırsa da aslında âşık için bir nimet, arayıp da bulamadığı bir devlettir. Zira âşığın aradığı ve istediği Leylâ'sının gönüllere huzur bahşeden cemâlidir, bu cemalin göründüğü yer nasıl tuzak olabilir.

Esîr-i dâm-ı sevdâya verir bir zevk sevdâsı
O dâm içinde görünür gözüne rûy-i Leylâsı[2671]

Gemim derd denizinde battı ve hasretle yanıp çöle dönen göğsümü sel alıp götürdü. Gönül, Leylâ'sının hasretini çekmektedir, bülbül gibi ağlayıp inlememi gül alıp gitti. Efe Hazretleri, gemisinin derd denizinde battığını ve göğüs çölünün sele gittiğini söyleyerek, aslında dermânına kavuştuğunu, bütün kaygılarından kurtulup sadece Leylâ'sının hasretiyle ağlayıp inlediğini, istediğinin de zaten bu olduğunu anlatmaktadır.

[2669] s. 472, ş. 544, b. 4.
[2670] s. 475, ş. 548, b. 3.
[2671] s. 679, ş. Ferd, 6.

Sefînem gark oldu derd deryâsına
Sahrâ-yı sînemi sel aldı gitdi
Hasret-keş olmuşdur dil Leylâ'sına
Bülbül-tek zârımı gül aldı gitdi[2672]

Aklını kaybetme sahrasının Mecnûn'larının ve Leylâ'nın cemâline âşık olup kendinden geçenlerin gönüllerini şâd edip sevindiren, ilâhi yolun kılavuzluğunu yapan önderler vardı. Efe Hazretleri bu dörtlükle bağladığı şiirin bütününde, zaman olarak zor bir zamanda olduğundan, gönülleri sevindiren rehberlerden yoksun olduğundan dem vurarak üzüntüsünü belirtmektedir.

Sahrâ-yı cünûnun Mecnûn'larını
Cemâl-i Leylâ'nın meftûnlarını

Âşüfte üftâde mahzûnlarını
Dil-şâd eden Lutfî pîrler var idi[2673]

Mecnûn olan, cân atıp cânından geçip cânânını arar ve şüphe yok ki bir gün Leylâ'sını bulur. Bu beyitteki anlam, "arayan Mevlâ'sını da bulur belâsını da" şeklinde, atasözü olarak kültürümüzde kullanılmaktadır[2674]. Efe Hazretleri, bu beyitte, insan hayat yolunda neyi amaç edinirse, neyin peşinden koştururssa elbette ona kavuşur, mesajını vermektedir.

Cân atar serden geçer elbet gider cânâneye
Lâ-cerem Mecnûn olan bir gün bulur Leylâ'sını[2675]

Mecnûn, muhabbet sahrasını geçit eyledi ve Leylâ'yı gözledi, fakat Leylâ'yı göreceği anda iniltili bir feryâd kopardı ve kendinden geçti. Mecnûn, Leylâ'da Mevlâ'yı görme yeteneğini kazandı, Leylâ'dan Mevlâ'ya, mecazdan ilâhîye yol bularak farklı boyutlara ulaştı.

[2672] s. 519, ş. 614, k. 1.
[2673] s. 513, ş. 605, k. 5.
[2674] Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü, c. 1, s. 150.*
[2675] s. 543, ş. 649, b. 2.

Sahrâ-yı muhabbeti güzâr eyledi Mecnûn
Leylâ'yı göricek demi kopardı şivânı[2676]

İbret alınacak unsurlarla dolu bu yerde eşyâyı güzelce seyr et, gönül aynanı nurlandır ve Leylâ'yı gör. Efe Hazretleri, dünyâyı Allah'ın eserlerinin seyredildiği bir sergi yeri olarak tasvir etmekte, fakat bu sergiden ancak gönül aynasını, olumsuz duygu ve davranışların lekelerinden temizleyenlerin, ibret alabileceklerini söyleyerek Leylâ'ya ulaşabilmenin sırrının da bu işlemleri başarıyla tamamlamak olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla başta da söylendiği gibi onun şiirlerinde Leylâ ilâhî olanı temsil etmektedir.

Bu ibret-gâhîde cânâ güzelce seyr et eşyâyı
Gönül mir'âtını tenvîr edüp gör sen de Leylâ'yı[2677]

4.1.10. Mecnûn

"*Mecnûn, Leylâ ile Mecnûn mesnevisinin erkek kahramanıdır. Benî Âmir kabilesinden şâir Kays b. El-Mülevvâhü'l-Âmirî'nin lakabı olduğu söylenir.*"[2678] *Mecnûn, tasavvûfi sahada beşeri aşktan ilâhî aşka ulaşmanın sembolüdür. O, beşeri aşkla kendinden geçmiş, ilâhî aşkla kendini bulmuştur. İlâhî aşkı bulduktan sonra kendisine sunulan mecâzi aşkından yüz çevirmiştir. Çünki asıl olanı fark etmiş, insanı yücelere kanatlandıran sırrı keşfetmiş, Leylâ'dan Mevlâ'ya uzanmış, Mecnûn ismiyle âşıkların pîri olmuştur. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde Mecnûn, Leylâ'nın aşkından dolayı itibarının mahvolup dillere destân olmasıyla, maşukunun hasretinden ağlayıp inlemesiyle ve mecâzi aşkı basamak yaparak ilâhi aşka ulaşmasıyla konu olmuştur.*

Gül yağdıran kâküllerinin üzerinde altın külâhını yan takıp cazibesini artıran bir sevdiğim var, onun sevdâsıyla Kays gibi dillere destân oldum. Kays Leylâ'nın aşkıyla çöllere düşüp Mecnûn adına lâyık oldu, sevdiğimin sevdâsı da beni benden aldı ve dillerde destân yerine benim adım ve aşkım söylenir oldu.

[2676] s. 589, ş. 707, b. 4.
[2677] s. 577, ş. 691, b. 1.
[2678] Pala, age, s. 300.

Kâkül-i gül-bârı kıykâc zer-külâhdır sevdiğim
Kays-veş etdi bu sevdâ dillere destân beni[2679]

Konuyla ilgili ikinci örnekte de şair, aşkından dolayı dillere destân olması bakımından Mecnûn'la kendisi arasında ilgi kurmuştur. Zamânın güzeli beni tükenmez bir derde saldı ve Kays gibi dünyâda dillere destân eyledi. Âşık dünyada derdinin bitmesini istemez, hep vuslattan söz etse de asıl arzuladığı vuslat değildir. Onun derdi, aşkıyla, Mecnûn gibi dillere destân olup Leylâ'dan Mevlâ'yı görebilmektir.

Bir tükenmez derde saldı âfet-i devrân beni
Kays-veş etdi cihânda dillere destân beni[2680]

Leylâ'yı görüp ilâhi aşka düşenler sahralarda perişân haldedir, Mecnûn elbette bülbül gibi feryâda düşer. Çünkü o Leylâ'yı görmüş, onda yaratıcının san'atını müşahede ederek hayret makamına ermiştir. Hayret sonrası feryadlar ise hem bu durumu o zamana kadar neden fark edemediği için üzüntü hem de geç de olsa fark edebildiği için şükür ifadeleridir. Dolayısıyla Mecnûn'un feryadları istenmeyen bir durum değil bilakis Mecnûn'un bütün gönlüyle arzu ettiği ve zevk aldığı bir durumdur.

Leylâ'yı gören gözler âvâre-i sahrâdır
Elbette düşer Mecnûn bülbül gibi feryâde[2681]

Aşağıdaki örnekte ise, Leylâ ile Mecnûn mesnevisinde, Mecnûn'un aşkından sahrâya düşüp, hayvanlarla dost olduğu ve onların Mecnûn'un haline üzüldüğü kısma telmih yapılmaktadır. Ma'şuka hitaben, güzelim, gel çılgın âşığın gönlüne merhamet eyle, o ceylânların bile haline ağladığı, perişân ve mecnûn bir haldedir denilmektedir.

Gel güzelim rahm kıl âşık-ı şeydâ dile
Âhûlar ağlar gezer mecnûn-i rüsvâ dile[2682]

Efe Hazretleri, âşık olduğu ilâhi güzelliğin tecelli-gâhını tarif ederken,

[2679] s. 513, ş. 604, b. 4.
[2680] s. 515, ş. 609, b. 1.
[2681] s. 506, ş. 597, b. 2.
[2682] s. 472, ş. 544, b. 1.

onun yüzünün güneş gibi aydınlık ve Allah'ın kudret eliyle bezediği bir gül bahçesi olduğunu söylemektedir. Sevgili, ay gibi, güzelliği kendisinde toplamıştır, güzeller içinde benzeri yoktur. Onu gördüm, aklımın kılavuzluğunu terk edip gönlümün peşine düştüm. Leylâ'nın aşkının Mecnûn'a ettiğini o güzelin aşkı da bana etti ve zahiri itibarımı kaybettim.

Gülistân-ı kudret güneş cemâli
Mecme-i mehâsin kamer misâli
Dilberler içinde yoktur emsâli
Mecnûn-veş mahvetdi i'tibârımı[2683]

Yârin merhameti âşığına ulaşmazsa, gönlümün âhı beni de Kays gibi sırlara mahrem edecek. Efe Hazretleri bu beyitte Kays'ın ayrılık ateşiyle pişip olgunlaştığına ve ilahi cilveleri kaldıracak seviyeye ulaştığına işaret etmektedir. Beyitte, Kays, Leylâ'nın aşkı mecazi aşk düzeyindeyken ona kavuşmuş olsaydı, bu aşk belki de hiçbir zaman hakîki aşka geçit olamayacak, Kays da Mecnûn'a dönüşemeyecekti, denilmek istenmektedir.

Ger erişmezse eğer üftâdesine rahm-i yâr
Kays-veş âh-ı derûnum keşf-i râz eyler beni[2684]

Leylâ'nın saçlarına işaret edilerek, siyah renkli olması, dağınık, perişan olması ve âşıklara bend olması gibi ifadelerle çeşitli mazmunlar oluşturulmuş ve teşbih, hüsn-i ta'lil vb. edebi san'atlar yapılmıştır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de bu mazmunlardan bazıları görülmektedir. Saçının telleri dertle dolu gönlümü perişân etti, Kays gibi bana çölleri yurt ettirdi ve gönlümü ağlattı. Saç kesrettir, dağınıktır, perişândır, kendisine bağlananı da perişânlığa sürükler, Kays önce perişân olmuş, ağlayan gönlüyle çöllere sığınmış, sonra ise bu inzivâdan rahmet doğmuş, perişânlıktan huzura, kesretten vahdete, beşerîden ilâhîye ermiş ve adı Mecnûn'a çıkmıştır.

Târ-ı zülfün târ u mâr etdi dil-i pür-derdimi
Kays-veş sahrâ-nişîn giryâne kıldı gönlümü[2685]

[2683] s. 541, ş. 645, k. 2.
[2684] s. 511, ş. 602, b. 4.
[2685] s. 545, ş. 651, b. 6.

Bu örnekte de bir öncekiyle benzer unsurlar bulunmaktadır. Burada zülfün telleri âşıkları dâra çeken urgan olarak düşünülmüştür. Leylâ'nın zülfünün telleri Mecnûnları dâra çeker, gül yanaklı güzelin zülfünün dârı bana misk yağdırır ve beni misk kokutur. Güzelin saçları sünbül gibi, misk gibi kokular saçar, âşığını mest eder. Mest olan âşık için darağacı vuslattır.Zira âşık ölümle masivâdan kurtulur, maddeye ait her şeyi mahvedip fenâya erer ve mâşuğunda fâni olur. Mecnûn'da maddeden geçip, manâya ermiştir.

Zülf-i Leylâ telleri Mecnûn'ları ber-dâr eder
Dâr-ı zülf-i gül'izârın müşg-bâr eyler beni[2686]

4.2. EDEBÎ ŞAHSİYETLER

Edebi şahsiyetler başlığı altında eserde geçen şairler ve filozoflar incelenecektir. Bunların hangi özellikleriyle ele alındığına işaret edilecek, varsa Efe Hazretleri'nin üzerinde olan etkilerine değinilecektir. Efe Hazretleri'nin şiirleri incelendiğinde sağlam bir edebi alt yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sağlam altyapıda çok miktarda edebi metin görmüş olması ve temel edebi türlerde üstad olan şairlerin şiirlerini kaynağından okuması, bu şiirlere her açıdan hakim olması gibi nedenlerin etkili olduğu söylenebilir. Sadece maktelleri incelendiğinde bile bu etkilenme görülebilir. Fakat Efe Hazretleri şiirleri aynıyla taklit etmemiş ve kendi tarzını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra beğendiği şairlerden bazılarına da şiirlerinde büyük bir tevazuyla işaret etmiştir. Bu başlık altında, eserde ismi geçen edebi şahsiyetlere Efe Hazretleri'nin gözüyle bakmaya çalışılacaktır.

4.2.1. Fuzûli(ö.1556)

"Fuzûlî'nin asıl adı mehmed'dir. 16. y.y.'da yalnız Âzeri edebiyatının değil bütün Türk edebiyatının en tanınmış şairlerinden biridir."[2687] *Fuzûlî, edebi sahaya, asırlardır sadeliğinden bir şey kaybetmemiş bir Türkçe'yle*

[2686] s. 560, ş. 670, b. 2.
[2687] Hâluk İpekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri, Akçağ Yay. , Ankara-2005, s. 24.*

kaleme alıp, etkileyici ifadelerle bezediği aşk terennümlerinden oluşan etkileyici şiirler hediye etmiştir. Gazel vadisinin üstadı kabul edilmiştir. Şiirlerinde ağırlıklı olarak aşkı işlemiş, bunu da son derece etkileyici biçimde yapmıştır. Fuzûlî, kendi devrinde ve sonraki devirlerde pek çok şairi etkilemiştir.

Etkilediklerinden birinin de Efe Hazretleri olduğunu bizzat Efe Hazretleri'nin şiirlerinde görmek mümkündür. Efe Hazretleri özellikle Fuzûlî'nin "Hadîkatü's- Süedâ" isimli eserinin etkisinde kalmış bunu da yazdığı çok sayıda Kerbelâ temalı şiirinde göstermiştir.

Efe Hazretleri Fuzûlî'nin "Hadîkatü's-Süedâ"sından bahsederken, Kerbelâ macerasını anlatan binlerce eser ve şiir var, fakat Fuzûlî'nin eseri başka demek istemektedir. Fuzûlî eserinde ateş saçan gönlünün ateşinden eserini okuyanların gönüllerine birer parça ateş gözlerine de birer damla yaş bırakmakta, böylece yüreğinin yangınını açığa çıkarmaktadır.

Mâcerâ-yı Kerbelâ'dan bahseden binlerce var
Böyle âteş- bâr derûn etmiş Fuzûlî âşikâr[2688]

Fuzûlî, yüreklere kor düşüren mersiyeler söylemesiyle ünlüdür, onun her sözünün etrafa misk yaydığı Hadîka'sında görülmektedir. Fuzûlî'nin Hadîka'sındaki şahıs kadrosunda bulunan bir çok şahsın, Efe Hazretleri'nin maktel-i Hüseyin'lerinde benzer ifade ve vurgularla yer alması, onun bu eseri beğendiğini ve örnek aldığını göstermektedir.

Öyle bir şöhret-şiâr âteş-feşân mersiye-gû
Hadîka'sında nümâyân her sözü bir müşg-bâr[2689]

Efe Hazretleri'nin Fuzûlî'yle ilgili bir başka tesbiti de onun üzerinde Hâfız-ı Şirâzî'nin etkisinin görüldüğüdür. Bunu şiir anlayışını anlattığı şiirlerinde, Fuzûlî feyzini Hâfız-ı Şirâzî'den almış ve muhabbet nehri olan bu feyizle gönülleri huzur ve sevinçle doldurmuş, diyererek ifade etmiştir. Hasibe Mazıoğlu'nun doktora tezi olarak hazırladığı çalışmasında da bu

[2688] s. 260, ş. 236, b. 1.
[2689] s. 260, ş. 236, b. 2.

kanaatle paralel görüş beyan edilmiştir[2690]. Fuzûlî'nin Hafız'dan etkilendiği fakat onu taklit etmediği ifade edilerek, onun kendi tarzını oluşturduğu ve bu tarzla son derece etkileyici eserler kaleme aldığı ifade edilmiştir.

Hâfiz-ı Şirâzî'den almış Fuzûlî feyzini
Bu muhabbet nehri ile dilleri şâd eylemiş[2691]

4.2.2. Sa'dî (ö.1292)

"*Sa'dî-i Şîrâzî, Şiraz'da dünyaya gelmiştir.Fars edebiyatının en büyük şairlerindendir. Hayatını irşad ve halka hizmetle geçirdi. Sadî'nin şiir ve nesrinin en bâriz özelliği akıcı ve sehl-i mümteni' olmasıdır. Sa'di yaşadığı dönemde yaygın nazım şekli olan gazeli müstakil bir edebi tür olarak mükemmelliğe kavuşturmuştur. En meşhur eserleri, manzum olarak "Bostan", mensur olarak ise "Gülistan" isimli eserleridir."*[2692] *Efe Hazretleri de onun gazel sahasındaki tartışmasız üstünlüğünü takdir etmiştir. Efe Hazretleri aşağıdaki ilk örnekte, ideal güzel tanımını yaptıktan sonra, o dilberin görünüşü ve tavırlarıyla güzel olduğunu belirtmiş ve onun ezelden seçilmiş olduğunu söyleyerek, övdüğü güzelin aslında Hz. Peygamber olduğuna işaret etmiştir. Böyle bir güzelin, ancak Sa'di gibi bir gazel üstadı tarafından tarif edilip övülebileceğini söyleyerek Sa 'di'nin bu sahadaki başarısını vurgulamıştır.*

Lutfî letâfetli güzel intihâb-ı rûz-i ezel
Vasf edemez anı gazel Sa'dî gibi er olmalı[2693]

İkinci örnekte ise Efe Hazretleri, İran edebiyatının üç büyük şairini bir arada vererek, onların, şiiri, ilim ve hikmeti açıklayıp göstermek için bir araç olarak kullandıklarını söylemiştir. Efe Hazretleri'ne göre, şiir sadece sözleri bir araya dizip ahenk oluşturmak için yazılmaz, onun asıl işlevi insanlara dünyada, özellikle de ahirette fayda sağlayacak ilim ve hikmeti

---

[2690] Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî-Hâfiz İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma, İş Bankası Yay. ,* Ankara-*1956, s. 355-356.*
[2691] s. 297, ş. 287, b. 5.
[2692] Mustafa Çiçekler, "*Sa'dî-i Şîrâzî*", *DİA, c. 35, s. 405-406.*
[2693] s. 518, ş. 612, b. 7.

kolay akılda kalacak ve aktarılacak şekilde nazım ipliğine dizmektir. Bu şairler de şiirin bu işlevine uygun şekilde davranmışlardır.

Nice Enverî vü Sa'dî dahî Firdevsî gibi
Gün gibi gösterdiler şi'r ile ilm-i hikmeti[2694]

4.2.3. Firdevsî

"Firdevsî, İran'ın milli destânı Şehnâme'nin müellifidir. Künyesi Ebü'l-Kâsım, lakabı Fahreddin, mahlası Firdevsî olmakla birlikte asıl isminin ne olduğu konusunda kaynaklarda ihtilaf bulunmaktadır. Eserini Gazneli Sultân Mahmud'a sunmuştur. Firdevsi'nin ölüm tarihi, bazı kaynaklarda (1020), bazılarında ise(1025) olarak gösterilmektedir."[2695] *Aşağıda konuyla ilgili verilen her iki örnekte de, Firdevsî büyük şairlerle birlikte anılmış ve irfan meclisinde şiir ile kıymet bulup yüksek mevkilere sahip olduğu ifade edilmiştir. Şairler şiir ile vahdet sırırını şerh ederek, ariflerin olduğu mecliste, şiirleriyle zevk verip zevk almışlardır.*

Nice bin Hassân-ı sânî Tûsî Firdevsî gibi
Şi'r ile meclîs-i irfân içre aldı kıymeti[2696]

Nice Enverî vü Sa'dî dahî Firdevsî gibi
Gün gibi gösterdiler şi'r ile ilm-i hikmeti[2697]

4.2.4. Hassân (ö. 680 [?])[2698]

"*Hassân b. Sâbit, Hz. Peygamber'i, ashabını ve İslâm dinini müşriklerin hicivlerine karşı şiirleriyle savunduğu için "şâirü'n-nebî", Ebü'l-Hüsâm(keskin kılıç sahibi) ve Ebü'l-Mudarrib(iyi savaşçı) ünvanlarıyla tanınmıştır. Hassân özellikle şehirli Arap toplumunun en iyi şairidir.*

[2694] s. 535, ş. 637, b. 4.
[2695] Mehmet Kanar, "*Firdevsi*", *DİA, c. 13, s. 125-126.*
[2696] s. 577, ş. 690, b. 2.
[2697] s. 535, ş. 637, b. 4.
[2698] Hz. Peygamber'in etrafından ayırmadığı üç meşhur şâiri vardır: Hassan İbnu Sabit, Abdullah İbnu Ravâha, Ka'b İbnu Mâlik (radıyallâhu anhüm).

Resûl-i Ekrem Hassân'ın şahsına ve sanatına çok değer verirdi. Hatta şiirlerini okuması için ona mescid-i Nebevi'de bir minber tahsis etmişti."[2699]

Efe Hazretleri, Hassân'dan şairlerin üstadı olarak bahsetmiştir. Örnek beyitte de Muhammed ümmeti içerisinde Hassân'ın yolundan yürüyen binlerce şair olduğu, fakat bu şairlere Hz. Peygamber'in Hassân'ı önder yaptığı söylenilmektedir. İslâm tarihi ve Hz. Peygamber'in hadisleri

---

İhtiyaç hâsıl oldukça bunları çağırıp: "Kureyş'e karşı hicviyelerinizi fırlatın. Zîra sizin şiirleriniz onlar üzerinde ok yarasından daha ağır yaralar açmakta!" derdi.

Bunlardan Hassan (radıyallâhu anh)'ın baş şâir mesabesinde Efendimiz yanında ayrı bir yeri vardır. Onu her çağrısında: "Ey Hassan Resûlullah adına onlara cevap ver!" der, Rûhu'l-Kudüs'le kendine yardım etmesi için Allah'a dua ederdi. Zaman zaman Hassan'a: "Sen Allah ve Resûlü için onları hicvettikçe Rûhu'l-Kudüs seni takviye etmektedir, yardımcındır" diyerek onu teşvik ve taltif buyurmuşlardır. Hz. Âişe (radıyallâhu anhâ) der ki: "Bir defasında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Ka'b İbnu Mâlik'in hicviyesini yeterli bulmayarak Hassan'ı çağırdı. Hassan huzur-u risâlet penâhiye girince: "Nihayet düşmanını diliyle(13) yere seren arslanı çağırma ânı gelmiş" diye (sonradan çağırılmış olmanın serzenişini de ifade ederek) böbürlenir, dilini dışarı çıkarıp ağzının etrafında şöyle bir çevirir. Ve sözüne devamla:

"Seni hak ile gönderen Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun onları dilimle, deri parçalar gibi parçalayacağım!" der. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

"Ağır ol! Ebû Bekir Kureyş'in nesebini senden daha iyi bilir. (Ondan istifade et, biliyorsun ben de Kureyşliyim), onlar arasında nesebim var (hicivlerinden bana da zarar gelmesin. Bu maksadla Ebû Bekir teferru-âtlı bilgi verip) beni onlardan ayırıncaya kadar şiir yazmada acele etme!" dedi. Hassan ona, (Ebû Bekir'e) yaklaşıp tekrar geri çekildi ve:

"Ey Allah'ın Resûlü o bana nesebini tanıttı. Seni hak ile gönderen Zât-ı Zülcelâl'e kasem olsun, seni onlardan, tereyağından kıl çeker gibi çekip alacağım" dedi."

Hz. Peygamber için şiir, iyiye de kötüye de kullanılabilecek bir silahtı. "Mü'min bedeni ve malı ile olduğu kadar diliyle de cihad etmekle mükellefti." Hassan'a Kureyza yahudîleriyle mücadele sırasında onları hicvetmesini emretti ve: "Cebrail (aleyhisselâm) seninle birliktedir" diyerek cesaretini artırdı. Buharî, Edeb 91, Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 156-157, (2489-2490).

كانَ النبيُّ # يَضَعُ لِحسَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْه مِنْبَراً في المَسْجِدِ يقُومُ عَلَيْهِ يُفَاخِرُ، أوْ يُنَافِحُ عَنْ رسولِ الله # وَكانَ يَقُولُ: إنَّ اللهَ يُؤَيِّدُ حَسَّاناً بِرُوحِ الْقُدُسِ مَا نَافَحَ، أوْ فَاخَرَ عَنْ رسولِ اللهِ #[. أخرجه البخارى وأبو داود والترمذي.»المُنَافَحَةُ« المخاصمة.»وَالتَّأيِيدُ« التقوية.»وَرُوحُ الْقُدُسِ« هو جبريل عليه السم .

«Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şâir Hassan İbnu Sâbit (radıyallâhu anh) için mescide hususî bir minber koymuştu. Hassan, orada kurulup mufâhara yapar veya Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı hasımlarına karşı müdafaa ederdi. Aleyhissalâtu vesselâm: «Allah (c.c.) Hassan'ı, Resûlullah'ı müdafaa ettiği veya onun adına mufâhara yaptığı müddetçe Rûhu'l-Kudüs'le takviye etmektedir» derdi.»

قالَ النَّبيُّ #: يَوْمَ قُرَيْظَةَ لِحَسَّانَ ابْنِ ثَابِتٍ: اهْجُ المُشْرِكِينَ، فإنَّ جِبْرِيلَ مَعَكَ[. أخرجه الشيخان .

«Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Kureyza günü, (şâiri) Hassân İbnu Sâbit'e:

«Müşrikleri hicvet, zîra Cebrâil seninle beraberdir!» dedi. Buharî, Edeb 91, Bed'u'l-Halk 6, Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 153, (2486).

[2699] Hüseyin Elmalı, "*Hassân b. Sâbit*", *DİA*, *c. 16*, *s. 399-402.*

incelendiğinde Efe Hazretleri'nin beyitlerini destekleyen bir çok olay ve ifadeyle karşılaşılmaktadır. Hz. Peygamber, Hz. Hassân'ı desteklemiş, onun şiirlerinin çoğu zaman kafirlere kılıçtan daha fazla etki ettiğini, ifade etmiştir. O dönem itibariyle Araplar'ın şiir ve edebiyatta ne kadar ileri olduğu düşünülürse Hz. Peygamber'in bu tesbitinin ne kadar yerinde olduğu anlaşılabilir. Hz. Peygamber müşrikler kendisine neyle saldırmışsa onlara onunla karşılık vermiştir.

Bu Muhammed ümmetinde nice bin Hassân var
Şâirâne zât-ı pâk Hassân'ı serdâr eylemiş[2700]

Diğer bir beyitte ise, Hz. Peygamber'in hadislerine telmih yapılarak, şiir söylerken Hz. Hassân'a Cebrâil (as)'ın yardım ettiği söylenmektedir. Şiirde Hassân'ın yardımcısı olan Cebrâil'dir, o Bedir'de şiirle Hz. Peygamber'i tarif edip överdi. Bedir savaşında meleklerin Müslümanlara askeri anlamda yardım ettiği ayet ve hadislerle sabittir[2701]. Bu beyitten meleklerin Bedir ashabına manevi destek de verdiği anlaşılmaktadır.

Şiirde nâsır-ı Hassân olandır hazret-i Cibrîl
Bedir'de vasf ederdi nazm ile kadr-i mu'allâyı[2702]

Yukarıdaki ifadeleri destekleyen bir başka örnekte aşağıdaki beyittir. Efe Hazretleri, bu beyitte, Cibrîl'in Hassân'a şiir söyleme konusunda yardımcı olduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber'de dualarında Allah'tan Cibrîl'i Hassân'a yardımcı kılmasını dilemiştir.

Ederdi nusreti Hassân'e nazm ü şi'ride Cibrîl
O gün müftî idi Cibrîl verir idi bu fetvâyı[2703]

Dua mahiyetindeki bir beyitte ise Hz. Ali'nin medhini Hassân bile yapsa, yeterli olamayacağı, onu hakkıyla medhedemeyeceğine işaret edilerek, Hz. Ali'nin büyüklüğüne vurgu yapılmıştır.

[2700] s. 297, ş. 288, b. 4.
[2701] Daha önce bu ayetler telmihler başlığında verildiği için burada tekrarlanmayacaktır.
[2702] s. 562, ş. 672, b. 5.
[2703] s. 536, ş. 638, b. 5.

Meddâh olsa Hassân etmez kifâyet
Hayder-i Kerrâr'e bağışla bizi[2704]

4.2.5. Enverî (ö.1189 [?])

"*Evhadüddîn-i Enverî, İran edebiyatının en büyük kaside şairidir. Abdurrahman-ı Câmî bir rubaisinde Enverî'yi şiirin üç peygamberinden biri olarak kabul etmiştir.*"[2705] *Efe Hazretleri de şiirlerinde ondan bahsetmiş ve İran'ın diğer iki büyük şairiyle birlikte anmıştır. Bu beyte bakıldığında, Efe Hazretleri'nin, Câmî'nin şiirin üç peygamberi benzetmesinden haberdar olduğu düşünülebilir. Zira o benzetmede ismi geçen diğer şairler Sa 'di ve Firdevsî'dir. Efe Hazretleri, bu üç şairi bir arada kullanarak onlarla ilgili benzetmeden haberdar olduğunu belirtmek istemiş olabilir. Enverî'nin de diğerleri gibi şiiri, ilim ve hikmeti aşikar etmek için kullandığı tesbiti yapılmıştır. Şiir onlar için çok etkili bir araçtır. Zira bir konu sınırlaması, zaman ve miktar sınırlamaları bulunmamaktadır. Her konuda yazılıp kolayca zihne yerleştirilebildiği için son derece etkili bir eğitim öğretim aracı olduğu düşünülebilir. Efe Hazretleri'nin tesbitinde, Enveri de ilim ve hikmetini gösterip yaymak için şiir yolunu tercih edenlerdendir, denilmektedir.*

Nice Enverî vü Sa'dî dahî Firdevsî gibi
Gün gibi gösterdiler şi'r ile ilm-i hikmeti[2706]

4.2.6. Hafız-ı Şirâzi (ö.1390 [?])

"*Hâfiz-ı Şîrâzî, İran'ın önde gelen lirik şairlerinden biridir. Öğrenimi sırasında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediği için "Hâfiz" lakabını almıştır. Diğer edebi türlerde de şiir yazmış olmasına rağmen şöhrete gazelleriyle ulaşmıştır. Hâfiz'ın şiirlerindeki âhenk ve akıcılık yanında dilinin sade, tekellüfsüz ve veciz olması şöhretinin en önemli sebeplerinden biridir.*"[2707] *Gazellerini âşıkâne bir edayla yazmıştır. Hafiz'ın edebi vadideki ustalığı*

[2704] s. 551, ş. 659, k. 5.
[2705] Abdülkadir Karahan, *"Enverî", DİA, c. 11, s. 267-268.*
[2706] s. 535, ş. 637, b. 4.
[2707] Tahsin Yazıcı, "*Hâfiz-ı Şîrâzî*", *DİA, c. 15, s. 103-106.*

kendinden sonraki kuşakları onun etkisi altına almıştır. Fakat genel olarak şairler ondan etkilenmekle birlikte, kendi tarzlarını oluşturmuşlardır ki, Fuzûlî'nin de bu şairlerden biri olduğu kabul edilir. Efe Hazretleri'nin eserinde Hâfiz'ın geçmesi de bu vesileyledir. Efe Hazretleri şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Fuzûlî'yi iyi anlamış onun şiirlerini iyi hazmetmiştir. Fuzûlî'nin şiirlerinde Hâfiz'ın etkisini görebildiğine göre, o dönemin medrese eğitimini de dikkate alarak, Efe Hazretleri'nin Hafiz'ın şiirlerine de hakim olduğu söylenebilir. Zira Hâfiz'ın şiirleri, medreselerde, hem Farsça hem de belagat konularının öğretiminde önemli yer tutmuştur. Efe Hazretleri, aşağıdaki örnek beyitte Fuzûlî'nin şiirdeki feyzini Hâfiz'dan aldığını ve muhabbet nehri olan bu feyzle gönülleri sevince huzura boğduğu tesbitini yapmaktadır.

Hâfiz-ı Şirâzî'den almış Fuzûlî feyzini
Bu muhabbet nehri ile dilleri şâd eylemiş[2708]

4.2.7. Kemâhî

"*Kemahlı İbrâhim Hakkı Hazretleri 1859-1924 tarihleri arasında yaşamış bir Mevlevi şeyhi, Kemâhî'de onun mahlasıdır. Öğrenimine Hacı Feyzullah Efendi isimli bir zatın yanında başladı. Hocasının Erzincan'a yerleşmesi üzerine kendisi de oraya gitti. Bir çok defa hacca giden İbrahim Hakkı Efendi, bu yolculuklar sırasında Şam ve Mısır ulemâsından ilim tahsil ederek tefsir, hadis ve tasavvuf sahalarında kendisini yetiştirdi.*"

İbrâhim Hakkı Efendi'nin başka eserleri de olmakla birlikte bu çalışma açısından önem arzeden eseri divanıdır. "*Dîvân-ı Ebü'l-Kemâl Kemâhî ismini taşıyan eser, biri Arapça ikisi Farsça seksensekiz şiir ihtiva etmekte ve önemli bölümü na'tlardan oluşmaktadır. Divanın özelliği şairin alfabe sırasına göre her harf için bir na't yazmasıdır.*"[2709]

Efe Hazretleri'nin Kemâhî'yi şahsen tanıması yüksek bir ihtimaldir. Fakat şahsen tanışmasalar bile, aşağıdaki örnek beyit incelendiğinde, Kemâhî'nin divanını gördüğü ve divânın na'tlarla ilgili özelliğinden de

[2708] s. 297, ş. 287, b. 5.
[2709] Nihat Azamat, "*Kemahlı İbrahim Hakkı*", *DİA, c. 25, s. 220-222.*

haberdar olduğu kanaati hasıl olmaktadır. Aşağıda verilen örnek Efe Hazretleri'nin bir na'tından alınmıştır ve Kemâhî'nin Hz. Peygamber'in vasıflarını anlatmakta onu yüceltmekteki ustalığının takdir edildiğini göstermektedir.

Beyitte, Kemâhî senin özelliklerini sayarak seni tarif ediyor ve övüyor, kendisi saf nûr olan ve insanların gözlerine Hakk'ı görme basireti, gönüllerine Hakk'ı hissetme aydınlığı veren Hazret-i Kur'ân'da seni yüceltiyor, Melekler âleminde olan bütün sınıflar ise senin cemâline hayrân olmuşlar ey Allah'ın Resûlü denilmektedir.

Kemâhî vasfında vassâf
Hazret-i Kur'ân nûr-i sâf
Melekûtde olan asnâf
Cemâlan hayrân değil mi[2710]

Çalışmaya konu teşkil eden eserin incelenen baskısının sözlük kısmında Kemâhî için, "olduğu gibi" karşılığı verilmiş ve şahıs olarak alınmamıştır. Fakat bizim kanaatimize göre Kemâhî ifadesiyle, Kemahlı İbrahim Hakkı kastedilmiştir[2711].

4.2.8. Aristo- Eflâtun

"*Aristo,milattan önce 384 yılında doğmuş olan ünlü Yunan filozofudur. Eflatun ise, m.ö. 430-348 yılları arasında yaşamış, Sokrat'ın öğrencisi Aristo'nun hocası olan Yunan filozofudur. Aristo ve Eflatun divan şiirinde akıl, hikmet ve tedbirli düşüncenin sembolü olarak kullanılır.*"[2712]

Efe Hazretleri de Aristo ve Eflatun'u karar mekanizması olarak ele almıştır. Örnek beyitte, misk kokusu kimde varsa belli olur, âşıkların işleri de açığa çıkar zira onların aşkı misk kokusu gibidir. Bir insanda aşk oldu mu her halinden onun âşık olduğu belli olur,bu durumu tutum ve davranışlarına yansır. Aristo ve Eflatun âşıkların ve dertlilerin kurtuluş fermânının

---

[2710] s. 546, ş. 652, k. 2.

[2711] Kemâhî hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ünal Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları, Kervan Yay. İstanbul-2004, s. 115-124.*

[2712] Tökel, age, s. 415-425.

cânlarını terk etmek olduğu kararını aldılar, denilmektedir. Zira dertlerden kurtulup aslolan varlığa ulaşmak için kişinin önce masivadan sonra da masivanın bir parçası olan bedeninden ve benliğinden geçmesi gerekir. Bu da en kıymetli varlığı olan canını, benliğini terk edebilecek manevi yoğunluğa ulaşmakla mümkün olmaktadır. O rûhî arınmaya ulaşan insanlar vahdette yok olmuşlar ve kurtuluş fermanlarını almışlar demektir. Efe Hazretleri de bu ifadeleri Aristo ve Eflatun'un kararı olarak sunmuştur.

Âşıkların işi olur âşikâr
Kimde vardır ma'lûm olur müşg-bâr
Aristo Eflâtun verdiler karâr
Terk-i cândır elde fermânın senin[2713]

4.3. TARİHÎ ŞAHSİYETLER

Tarihi şahsiyetler başlığı altında verilen isimler, bazılarının mitolojik boyutu olmakla birlikte tarihi şahsiyetleri kesin olarak bilinen şahıslardır. Tarihde belli bir dönemde yaşamış ve yaşamlarındaki bazı olaylardan dolayı öne çıkıp edebiyatta işlenmişler ve şiirlere konu olmuşlardır. Efe Hazretleri de şiirlerinde çeşitli vesilelerle bu şahsiyetlere atıfta bulunmuş, şiirlerindeki soyut ifadeleri bu şahısları kullanarak somutlaştırmış ve daha anlaşılır hale getirmiştir.

4.3.1. Keykubâd

"Keykubâd, Keyâniler hanedanının ilk hükümdarıdır."[2714] *"Keykubâd Şehnâme'de adaleti çokça övülen bir hükümdardır ve divan şiirinde de daha çok bu yönüyle anılır. Ayrıca ululuk, azamet ve şa'şaa sembolüdür."*[2715] *Fakat burada farklı bir anlam yüklenmiş, her ne kadar şa'şaalı hükümdarlar olsalar da onların da bir zayıf tarafı olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede de dünyanın imtihan dünyası olmasına hükümdarlardan tebaalarına kadar*

[2713] s. 431, ş. 488, k. 2.
[2714] Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabalcı Yay., İstanbul- 2008, s. 470-471.*
[2715] Tökel, age, s. 227-228.

herkesin imtihan içerisinde olduğuna gizli bir vurgu yapılmıştır. Örnekte, beş İran hükümdarı bir arada verilmiş ve bu muhteşem hükümdarlar bile gözlerinden kanlı yaşlar dökmüştür, bunlardan biri de adaleti ve saltanatının şa'şaasıyla övülen Keykubâd'dır denilmiştir.

Rüstem ü Dârâ vü Husrev Keykubâd Cemşîd gibi
Görmediler birini ki gözleri hûn-nem değil[2716]

4.3.2. Yezid

"*Muaviye'nin oğlu ve Emevi devletinin ikinci halifesidir.*"[2717] *Kerbelâ vak'ası onun döneminde olduğu için kötü bir şöhreti vardır. Maktel-i Hüseyin'lerde ismi sıkça geçer ve Peygamber torununun şehadetine sebep olmakla ne kadar kötü bir iş yaptığına vurgu yapılır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de Yezid kötü şöhretiyle ve beddualarla anılmaktadır.*

Hz. Hüseyin'in ağzından yazılmış bir dörtlükte, Peygamber'in ravzasından ayırıldığını ve bu durumun zâlim Yezid'e duyurulup, hileyle Kerbelâ'ya sürüklendiğini söyledikten sonra bu olayın Muharrem ayında vuku bulduğuna işaret edilmektedir. Bu dörtlükte Yezid'in yaptığı zulme işaretle Yezid zâlim sıfatıyla kullanılmıştır.

Ravzadan beni ayırdız
Zâlim Yezîd'e duyurduz
Kerbelâ'da iş kayırdız
Bugün mâh-ı Muharrem'dir[2718]

Diğer örnekte ise Yezid'in askerlerinin gözleri dönmüş bir şekilde sadece Hz. Hüseyin'i ve yakınlarını şehid etmekle, sarığına varana kadar yağmalamakla kalmadıklarını, onun evlâd ü ıyâline de el uzatmaya çalıştıkları, şehid olanların çoğunun başlarını kesip ayak altında çiğnemeye çalıştıkları ve Yezid'e bu konularda haber ulaştığı anlatılmaktadır. Kerbelâ vak'asıyla ilgili rivayetlerde bu olaylara işaret edilmektedir[2719].

[2716] s. 330, ş. 336, b. 4.
[2717] Pala, age, s. 482.
[2718] s. 163, ş. 96, k. 2.
[2719] Hüseyin Algül, *Kerbelâ, Ensar neşriyat, İstanbul- 2009, s. 150-154.*

Harem-gâh-ı Hüseyn'i diler leşker-i Yezîd
Pây-mâl eyleyeler Yezîd'e gide haber [2720]

İncelenen eserdeki, Yezid'e beddua içeren beyitlerden bazıları ise şunlardır:

Yezid böyle büyük bir zatı şehid etti, Mevlâ'nın kahrına uğrasın ve ebediyyen cehennemde kalsın.

Böyle bir zât-ı muazzâmı şehîd etdi Yezîd
Kahr-ı Mevlâ'ya müyesser nârda olsun pây-dâr[2721]

Resulullah'ın yakınlarını susuzluğa mahkum eden lanetli Yezid iki âlemde de sıkıntı çeksin.

Âl-i evlâd-ı Resûl'i teşne-leb dûçâr edüp
Ol Yezîd la'net-mekân çeksün dü-âlem zahmeti[2722]

Kerbelâ'da şehid edilen Hüseyin'in bastığı yerlere cân kurban, Yezid'in cehennem ateşinde dört tarafı ateşten sur olsun.

Huseyn-i Kerbelâ'nın bastığı yerlere cân kurbân
Yezîd nâr-ı cehennemde çâr-etrâfi hisâr olsun[2723]

Hakkın huzurunda Hz. Hüseyin ermişlerin şehidlerinin rehberidir. Yezid de itaatsizlerin, isyankarların rehberi olsun.

Huseyn sâdât-ı kirâmın şühedâsına rehberdir
Huzûr-i Hazret-i Hak'da Yezîd'de ser-keşân olsun[2724]

Başka bir dörtlükte ise Yezid'in yaptığı işin Hz. Peygamber'in ehl-i beytinin kanıyla oynamak olduğuna vurgu yapılmıştır. Aşağıdaki beyitte, Kerbelâ olayını duyan iman sahipleri bu dertle dertlenirler, Yezid ehl-i beytin kanıyla oynuyor, fakat, bu işi yapan düşmanların ruhları ateştedir, denilmekte ve bu acıya gül bülbül ve sünbülün birlikte ağladıkları tasvir edilmektedir.

[2720] s. 257, ş. 232, b. 7.
[2721] s. 260, ş. 236, b. 5.
[2722] s. 570, ş. 680, b. 6.
[2723] s. 360, ş. 383, b. 4.
[2724] s. 383, ş. 415, b. 7.

Duyan ehl-i îmân bu derde yanar
Yezîd Âl-i abâ kanıyla oynar
Bu a'dânın ola ervâhı fi'n-nâr
Gül ağlar bülbül ağlar sünbül ağlar[2725]

Kötü tabiatlı Yezid'in gönlü zehirle dolup, seadet seyyidinin başını alma çabasına girmiştir. Bu çabası da sonuçsuz kalmamış ve Hz. Hüseyin'in başının alınmasına sebeb olan talihsizlerden biri olmuştur.

Ser-i seâdet-i seyyidin kasdına düşüp
Yezîd-i bed-menîş'in derûnu dolup zeher[2726]

4.3.3. Şemîr-i Zi'l-Cevşen

"*Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehid edilmesine öncülük eden kişidir. Hz. Hüseyin'i kuşatanlar peygamber torununa kıymaya çekinirken onları cesaretlendirip onlarla birlikte Hz. Hüseyin'e saldırıp onu şehid etmiştir.*"[2727]

Efe Hazretleri de onun Hz. Hüseyin'i şehid eden kişi olduğunu belirtmiştir. Vezinden dolayı olsa gerek Şemir ismini Şimr olarak kullanmış onu lanet ve beddua ile anmıştır. İlk örnekte Hz. Hüseyin'in halini seyreden Hz. Peygamber'in ağladığı, Hz. Ali'nin evladının bu durumunu gördüğü ve Şimr âlemlere rahmet olan peygamberin öpüp kokladığı o mübarek gerdana hançerini saplayınca, merdliğe yakışmayan bu davranış karşısında merd yiğitlerin, er meydanı ve akan kanın bile ağlamakta olduğu tasvir edilmiştir.

Huseyn'i seyr eder ağlar peygamber
Bu bâzâra nâzır fâtih-i Hayber
Şimr o gerdâna salınca hançer
Merdân ağlar meydân ağlar kan ağlar[2728]

O kötü düşünceli Şimr, âlemde kurtuluşu olmayan lanetlenmiş biridir. Zira o hiç kimsenin kıymadığı sultanlar sultanına kıymış bir bahtsızdır. Bu

---

[2725] s. 219, ş. 180, k. 2.
[2726] s. 257, ş. 232, b. 2.
[2727] Fuzûlî, age, s. 453,501. ; Algül,age, s. 149-154.
[2728] s. 162, ş. 95, k. 26.

beyit incelendiğinde şeytan mazmunu ortaya çıkmaktadır. Kötü düşünceli olmak, lanetlenmiş olmak ve küfür şeytana ait özelliklerdir. Diğer beyitle kompozisyon tamamlanmış ve mazmun tam olarak ortaya çıkmıştır. Diğer beyitte Hz. Peygamber'in öptüğü gerdene hançer çeken kötü talihli lanetli iki âlemde de yüzü yerde utanmış olsun denilerek bir bedduayla beyit tamamlanmıştır.

O Şimr-i bed-gümândır bî-emân âlemde bir mel'ûn
O sultân-ı selâtîne nasıl kâfir kıyar olsun[2729]

O bûse-gâh-ı Muhtâr-ı İlâhî gerdene hançer
Çeken mel'ûn-i bed-ahter dü-âlem şerm-sâr olsun[2730]

Şimr Yezid'in emrine boyun eğip onlara saldırmıştır, fakat Kerbelâ ashabının yakınlığı ve dostluğu Allah iledir. Dolayısıyla, Şimr, Allah'ın dostlarına saldırmakla hayatının hatasını yaparak sadece dünyasını değil âhiretini de yıkmış ve iki âlemde de perişân olmuştur.

Şimr-i zi'l-cevşen Yezîd'in emrine münkâd olup
Kerbelâ ashâbının Allah iledir ülfeti[2731]

4.3.4. Haccâc-ı Zâlim

"Haccâc, halife Abdülmelik b. Mervan zamanında ordunun başına getirilen Emevi komutanlarındandır."[2732] *"Asıl ismi, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'dir."*[2733] *Yaptığı işlerden dolayı "zalim" lakabıyla anılır ve edebiyatta da zalimlik konusunda kullanılan örneklerin başında gelir. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de Haccâc zalimliği ve zulmüyle yer almıştır.*

İlk örnekte Efe Hazretleri, Haccâc'ın zulmüyle kendi zamanında yapılanları kıyaslamış ve kendi dönemindeki zulmü daha baskın görmüştür. Belâ girdabının dönmesi, dünyânın ve zamanın dönmesinin küçük bir bölümü bile değil, Zâlim Haccâc'ın zulmü de bu günkü zulmün zerresi

---

[2729] s. 360, ş. 383, b. 8.
[2730] s. 360, ş. 383, b. 9.
[2731] s. 570, ş. 680, b. 4.
[2732] Pala, age, s. 180.
[2733] İrfan Aycan, "*Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî*", *DİA, c. 14, s. 427.*

değil diyerek, kendi döneminde dünyanın bir bela kazanı gibi kaynadığını, belanın bir girdap gibi etrafında dolaşanları içine çektiğini söyleyerek durumun vehametine dikkat çekmiştir.

Belâ-yı girdâbın devrini bir gör
Bu devr-i âlemin katresi değil
Haccâc-ı Zâlim'in cevrini bir gör
Bu günkü bu zulmün zerresi değil[2734]

Diğer örnekte ise, Haccâc'la feleği zulüm açısından karşılaştırmış ve feleğin zulmünün Haccâc'ın zulmünü yok saydıracak kadar şiddetli olduğunu söylemiştir. Bu beyitte, ey merhametsiz, zalim felek, gülbahçesinde açmış taze güller gibi olan yüzleri soldurdun ve bu âlemde Haccâc'ın adını unutturacak, yok saydıracak bir ün kazandın denilerek mutasavvıf şairlerde görülmeyen istisna bir durum oluşturulmuştur. Mutasavvıf şairler felekten şikayet etmeyi hoş görmezler, fakat dönemindeki olumsuzluklardan son derece etkilenmiş olan hassas ruhuyla, Efe Hazretleri, şikayetlerini direk Allah'a yöneltmektense feleği hedef almış olabilir.

Gül-gülistân yüzleri soldurdun ey gaddar felek
Haccâc'ı mefkûd eder âlemde bir âd eyledin[2735]

4.3.5. İskender

"*İskender, efsanevi boyutu da olan tarihi bir şahsiyettir. Divan şiirinde kullanılan İskender, Zülkarneyn'le Makedonyalı Büyük İskender'in karışımı bir şahsiyet olup, ikisinin hayatı ve maceraları birbirine karıştırılmış ve âdeta bunların tefriki imkansız hale gelmiştir.*"[2736] *İskender birçok özelliği olmakla birlikte daha çok askeri dehâsı ve hükümdarlığıyla tanınmıştır. Bundan dolayı, Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, İskender'in birlikte adının geçtiği şahısların da, aralarında anlamlı bir çağrışım kurulabilmesi için, kahramanlık ve hükümdarlık özelliklerinden en az biriyle öne çıkmış olmasına dikkat edilmiştir.*

[2734] s. 324, ş. 327, k. 1.
[2735] s. 426, ş. 481, b. 3.
[2736] Tökel, age, s. 187.

İlk örnekte, İskender Süleymân Peygamber'le birlikte kullanılmış ve ikisinin de şu anda hayatta olmadıkları, sadece dilden dile dolaşan ünleriyle varoldukları söylendikten sonra, bu toprağın iki dünyanın sultanı Hz. Peygamber'i bile içine aldığı dolayısıyla ölüme karşı koymanın mümkün olmadığı anlatılmıştır.

Süleymân İskender hani
Dillerde kaldı bir şânı
İki cihânın sultânı
Ol habîb-i Rahmân yatır[2737]

Sonraki örnekte de İskender, ihtişamlı bir saltanata sahip olan Hüsrev ile birlikte kullanılmış ve bir önceki örnekte değinildiği gibi, dünyanın bir han gibi olduğuna daimi kalınacak değil bir süre konaklanıp sonra göçülecek bir yer olduğuna işaret edilmiştir. Bu dünyaya gelmiş olan nice İskender ve Hüsrev'ler nice komutanlar, topluma yön verenler, şeref sahibi niceleri dünyanın bir kapısından gelmiş diğer kapısından çıkıp gitmişlerdir.

Nice İskender nice Hüsrev'ler
Nice şehsüvârlar nice pîşrevler
Nice şeref-tâbân olan peyrevler
Bir kapıdan gelir birinden gider[2738]

İskender, güzelin kudretini anlatmak için de kullanılmıştır. Sevgili o kadar kudretlidir ki İskender ve Dârâ onun kapısında ancak köle olabilir ve bu güzeli kim görse cân verir.

Çaker eyler İskender ü Darâ'yı
Kim görse cân verir bu dilârâyı
Lutfî fark eylemiş ağ u karayı
Bedende cânları bî-karâr eyler[2739]

Derd sınırsız bir okyanus olup, gönül kubbesini tutmuş, hangi İskender onun dibi olmayan denizini gezmiştir. İskender dünyayı neredeyse

[2737] s. 177, ş. 115, k. 4.
[2738] s. 186, ş. 128, k. 5.
[2739] s. 222, ş. 182, k. 6.

bir uçtan diğerine dolaşmış, ayrıca ab-ı hayatı aramak için zor yolculuklar yapmıştır[2740]. Bu beyitte, sınırsız okyanuslardan, dipsiz denizlerden bahsedilerek İskender'in bu özelliklerine dikkat çekilmek istenmiştir.

Derd olup ummân-ı bî-pâyân dutup dil tâkını
Kangı İskender gezüpdür ka'ri yok deryâsını[2741]

Yürek yangınıyla çekilen âhın gücünün anlatıldığı bir şiirde, İskender yaptırdığı setle kullanılmıştır. İskender, Ye'cûc-Me'cûc için bir set yaptırmıştır, bu set sedd-i İskender olarak isimlendirilir ve şiirlerde çeşitli vesilelerle kullanılır. Âh güllesinin gücünü göstermek için, onun olağanüstü sağlamlıkta olan sedd-i İskender'i bile yerle bir edeceği söylenmiştir.

Sedd-i İskender'i kıldı târ u mâr
Kâf-ı mücevheri deldi de geçti[2742]

Ölümden kurtuluşun imkansız olduğunun anlatıldığı bir dörtlükte ise, İskender'in şaşaalı saltanatı ve yaşantısı ele alınarak, bütün bu ihtişama rağmen sonunda ölüm olduğu hatırlatılmıştır. Hizmetçilerin ve ailenle gezi yerine var, evladların etrafında gonca güller gibi pervane olsunlar, neşe kokuları yaysınlar, İskender gibi bahtiyâr ol, fakat sonunda ölüm vardır, masiva hayalleriyle dünya sahrasında oyalanma.

Hadem haşem ile seyrân-gâhe var
Evlâdların etrâfında gül'izâr
İskender-veş olsan dahî bahtiyâr
Âhiri ölümdür ne hayâldesin[2743]

4.3.6. Hüsrev

"Hüsrev, İran Sasani Pâdişâhı Nuşirevân'ın torunu, Hüsrev ü Şirin mesnevisinin erkek kahramanıdır. Kendisine "Perviz" lakabı verilmiştir. Tarihi ve efsanevi bir şahsiyet olmakla birlikte efsanevi şahsiyeti öne

---

[2740] Tökel, age, s. 191.
[2741] s. 544, ş. 649, b. 5.
[2742] s. 528, ş. 626, k. 2.
[2743] s. 412, ş. 460, k. 5.

çıkmıştır."[2744] *Lutfî Efendi, Hüsrev'i memduhlarını överken ve dünya hayatının geçiciliğini anlatırken kullanmıştır.*

Konuyla ilgili ilk örnekte Hüsrev'in saltanatına vurgu yapılarak, İstersen saltanat ve varlık nişanı olan taşınan tahtlara taze civan gibi kurul, ister Hüsrev gibi her gün divanı topla fakat sonunda ölüm vardır, ebedi bir dünya hayatı hayalinden vazgeç denilmektedir.

İster emîrâne kur taht-ı revân
Şâhâne üstüne kurul nev-civân
Husrev gibi her gün eyle bir dîvân
Âhiri ölümdür ne hayâldesin[2745]

Felekten şikayet edilen bir beyitte ise, kan denizi, azgınlık nehri olarak ve bitimsiz fitne yayarak nice Hüsrev ve Cemşid'in tâcını berbâd eyledin denilmektedir. Onların saltanatına son vererek bazılarının sadece isimlerini bıraktın bazılarının ise isimleri bile unutuldu.

Bahr-i kan enhâr-ı tuğyân fitne-güster zî-zevâl
Nice Husrev Cemşîd'in tâcını berbâd eyledin[2746]

Aşağıdaki örnekte ise, ey zamanın âfeti, senin, güneş, ay ve yıldızların hayran olduğu cemâline kurbân olayım, dönemin hükümdârının kendisine kulluk ettiği zamânın Hüsrev'i dünyada bir tane misin, denilerek beyit cevabı bilinen bir soruyla bitirilerek istifham san'atı yapılmıştır. Şair bilmektedir ve inanmaktadır ki memduhunun benzeri yoktur. Fakat bunu doğrudan kendisi söylememekte, kanaatini okuyucuya söyletmek için bütün ön şartları hazırlayıp son noktayı okuyucularının takdirine ve ikrarına bırakmaktadır.

Sana kurbân olam âfet-i devrân
Şems ü kamer encüm cemâlan hayrân
Sana kulluk eder emîr-i zemân
Ey Husrev-i devrân yekdâne misin[2747]

[2744] Tökel, age, s. 176-177. Pala, age, s. 220.
[2745] s. 412, ş. 460, k. 4.
[2746] s. 426, ş. 481, b. 2.
[2747] s. 424, ş. 478, k. 3.

Ey ma'rifet sahibi, sen olgunluğunla cânânın meclisinin mumusun, övgü ve şükür meydanının ikinci Hüsrev'i sensin. Bu beyit Şah-ı Şirvânî medhine yazılan bir şiirden alınmıştır. Bu beyitte Hüsrev memduhu överken kullanılmıştır.

Me'ârif kânı şem-'i bezm-i cânânsın kemâl ile
Mehâmid sahn-ı meydânında sensin Husrev-i sânî[2748]

4.3.7. Fir'avn -Nemrûd

"*Fir'avn, eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına lâkap olarak verilmiştir.*"[2749] *İçlerinden en meşhuru ve bu başlık altında incelenecek olanı Hz. Musa zamanında yaşamış olanıdır. Fir'avn Hz. Musâ'nın imana davetini reddetmiş ve tanrılık iddiasında bulunmuştur. Genelde zulüm, kibir, küfür ve benliğini çok öne çıkarmasıyla tanınır ve anılır.*

"Nemrûd ise, Bâbil ülkesinin kurucusu sayılan ve Bâbil kulesini yaptıran kral olup Hz. İbrahim'i ateşe attırmasıyla ünlüdür."[2750] *Fir'avn ve Nemrûd tarihi şahsiyetler olmakla birlikte, şahsiyetleri zaman içerisinde efsanevi bir boyut da kazanmıştır. Lutfî Efendi, şiirlerinde bu şahsiyetlerin ayet ve hadislerde işlenen özelliklerine atıf yaparak onları kullanmıştır. Ayrıca insanlar tanrılık iddiasında da bulunsalar, sarsılmaz görünen otorite ve saltanatları da olsa, insandırlar ve ölümlü varlıklardır gerçeğini pekiştirmek için, eserde kullanılan şahıslardan ikisi de Fir'avn ve Nemrûd'tur.*

Konuyla ilgili ilk örnekte de dünya için ölümlü dünya vurgusu yapılmaktadır. Fir'avn, Nemrûd ve nice benzerlerinin şairin zamanı itibariyle kara toprağın altında misafir olduklarına, hesap günü için yerin altında beklediklerine işaret edilmiştir.

Nice İskender ü Cemşîd dahî Fir'avn ü Nemrûd'lar
Yer altında durur mestûr kara yerlere mihmânlar[2751]

2748 s. 594, ş. 714, b. 3.
2749 Pala, age, s. 157.
2750 Pala, age, s. 356.
2751 s. 228, ş. 189, b. 4.

Aşağıdaki örnekte ise Fir'avn'ın özelliklerine dikkat çekilmiştir.Şiir bütün olarak değerlendirildiğinde, nefsin Fir'avn'a benzetildiği görülmektedir. Örnekte, insan nefsi için, her an benlik şerâbını içerek maddeyle olan bağlarını güçlendirmekte ve Allah'a ortak koşmak için fırsat kollamaktasın, bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de Fir'avn misali Hak'dan kaçıyorsun yoksa senin üstadın şeytân mı oldu denilmekte ve bu sayılan işleri ancak şeytanı önder kabul edenlerin yapabileceği ifade edilmektedir.

Dâimâ bir şirk açup açarsın
Benlik şerâbın her-dem içersin
Fir'avun gibi Hak'dan kaçarsın
Şeytân mı oldu üstâdın senin[2752]

Diğer örnek ise öncekinin devamı fakat Nemrûd'la ilgili olan uzantısıdır. Bu örnekte de nefse hitaben, farzı ve sünneti gereksiz kabul ederek, batıl yollara gidersin, böyle yapmakla nice İbrahim'leri ateşe atarsın, sen Nemrûd mu olmak istiyorsun denilmektedir. Zira batıl yollara sapan insanın sadece kendisine değil çevresine ve topluma ne kadar büyük zararlar verebileceği bu günün şartlarında çok rahat müşahede edilmektedir. Bu örnekte Nemrûd Hz. İbrahim'le olan maceralarıyla ele alınmış ve onu ateşe atmasıyla ilgili ayet ve hadislere telmih yapılmıştır.

Farzı sünneti lâ-şey sayarsın
Râh-i bâtıla gider uyarsın
İbrâhim'leri nâre koyarsın
Nemrûd mu olmak murâdın senin[2753]

Son örnekte ise Fir'avun'un kibri terkiple gösterilmiş, onun insanlara karşı büyüklenmekle kalmadığı, Allah'la yarışmaya çalışıp kendisini tanrı ilan ettiği ve küfrüyle ayet ve hadislere geçtiğine dikkat çekilerek konuyla ilgili ayet ve hadislere telmih yapılmıştır. Beyitte özetle, Fir'avn'ın büyüklenmesi gibi kibirlenmekten Allah'a sığındım, kıyâmet gününe kadar onun küfrünün kötü ünü söylenip yazılmakta, küfür ve küfür sahipleri hoş karşılanmamaktadır denilmektedir.

[2752] s. 429, ş. 485, k. 2.
[2753] s. 429, ş. 485, k. 4.

Tekebbür-i Fir'avnî'den Allah'a sığındım
Tâ rûz-î kıyâmet küfürün nâmı kalemde[2754]

4.3.8. Hârûn Reşid

"*Yaygın görüşe göre Muharrem 149'da (Şubat-Mart 766) veya 30 Zilhicce 145'te (20 Mart 763) Rey'de doğdu.Babası Halife Mehdî-Billâh, annesi Hayzürân bint Atâ olup Hz. Abbas'ın yedinci göbekten torunudur. Küçük yaştan itibaren sarayda iyi bir eğitim görmüştür."*[2755] *Kardeşinden sonra Abbasi halifesi olmuş ve son derece başarılı bir döneme imza atmıştır. O, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de bu yönüyle işlenmiştir. Bu örnekteki Hârûn ismi birlikte kullanıldığı isimler düşünüldüğünde Hârûn Peygamber'e de işaret edilmiş izlenimi vermekteyse de devlet kelimesiyle kullanıldığı için anlam olarak Harûnürreşîd'e onun hayatına ve dönemindeki başarılarına telmih olarak değerlendirilmesini daha uygun gördük. Ölüm temalı şiirde devletin Hârûn'unkine dönse de sonunda ölüm vardır bundan dolayı dünyayı ölümsüz zannetme denilmektedir.*

İsterse devletin Hârûn'e dönsün[2756]

4.3.9. Kârûn

"*Kur'ân'da adı Fir'avn ve Hâmân'la birlikte anılan, Mûsâ Peygamber zamanında yaşamış, zenginliği, cimriliği, Allah'a olan isyânıyla meşhur olmuş ve bunun akabinde mal ve mülküyle beraber yere geçmiş İsrailoğullarından bir kişidir."*[2757] *Efe Hazretleri, şiirlerinde onun meşhur hazinelerine atıf yapmış ve konuyla ilgili ayetlere telmihde bulunmuştur.*

İlk örnekte Kârûn kadar çok hazinelere sahip olsan da sonunda öleceksin, o zaman bu dünyaya tapmak masivaya gönül bağlamak neden, hangi hayalin peşinden koşuyorsun diye muhatabını uyarmıştır.

[2754] s. 480, ş. 555, b. 4.
[2755] Nahide Bozkurt, *"Harûnürreşîd", DİA, c. 16, s. 258-261.*
[2756] s. 413, ş. 461, k. 4.
[2757] Tökel, age, s. 380.

İsterse hazînen Kârûn'e dönsün
Âhiri ölümdür ne hayâldesin[2758]

Kârûn'un hayatına ve sonuna işaret eden beyitte onun akıbetiyle ilgili ayete telmih yapılmıştır. Lutfî Efendi, kendisinin Kârûn gibi düşünmediğini, dolayısıyla da onun davranışlarından da uzak olduğunu şöyle anlatmaktadır: Kârûn gibi, sonunda yerin yutacağı, heba olacak malı biriktirmem, gönlümü altın ve gümüşe verip kandimi ve dünyayı ebedi zannetmem, her ikisinin de geçici olduğunu bilir ona göre yaşarım.

Kârûn gibi mal cem' idemem yer yuda ânı
Görmem ebedî gönlümü miskâl ü diremde[2759]

Son örnek ise dini ve ahlaki öğütler içermekte ve Kârûn'u da malına güvenme saplantısıyla örnek olarak kullanmaktadır. Lutfî Efendi, bu bentde dünyaya iyiliğe de kötülüğe de eşit mesafede tertemiz gelmişken sakın dünyanın kötülüklerine bulaşma, mal mülk ve şöhret yok olmaya mahkumken sakın bunlara güvenme, Kârûn'un anlatılmakla bitmeyen malının nasıl sonlandığını düşün ve bu dünyada misafirken gönlündeki bu hüzün tavırlarındaki bu dertlilik nedir demektedir. Sakın ola bir tane bile cânı incitme, zira bir cân incitmek Hz. Peygamber'i incitmek, onu üzmek, onun gönlünü kırmaktır ki bu bir Müslümân için düşünülemeyecek bir davranıştır.

Bulaşma çirk-i dünyâya vücûdun pâk ü tâhirken
Güvenme mâl u mülk ü mansıbın ifnâsı zâhirken
Nic'oldu mâli Karûn'un felek bağında vâfirken
Nedir bu sendeki etvâr-ı dert gönlün misâfirken
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr-i âlem-i zî-şânı incitme[2760]

[2758] s. 413, ş. 461, k. 4.
[2759] s. 480, ş. 555, b. 3.
[2760] s. 509, ş. 600, bend 3.

4.3.10. Hâmân

"*Hâmân, Hz. Musâ zamanındaki Mısır Fir'avun'unun veziridir. Kârun gibi çok zengin olduğu anlatılır.*"[2761] *Lutfî Efendi de şiirlerinde onun servetinin çokluğuna işaret etmiştir. Servetin Hâmân'ın servetiyle yarışsa da sonunda ölüm vardır diyerek, dünya hayatının sonlu olduğunu vurgulamıştır.*

İsterse servetin Hâmân'e dönsün
Âhiri ölümdür ne hayâldesin[2762]

4.3.11. Kisrâ

"*İran hükümdarlarına verilen lâkaptır. İlk defa Nuşirevân için kullanılmıştır.*"[2763] "*Nuşirevân divan şiirine daha çok adaletiyle konu edilmiştir. Ayrıca, onun Medayin şehrine yaptırdığı Tâk-ı Kisrâ ve Eyvân-ı Kisrâ adlarını taşıyan sarayları da dillere destân olmuştur.*"[2764] *Lutfî Efendi de onu yaptırdığı meşhur sarayı ile anmaktadır. Aşağıdaki beyitte, istersen Kisrâ gibi yüce saray yap sonunda ecel okları seni de avlayacak, bunun için dünya denen handa ebedi kalma hayalleri kurma denilmektedir.*

İster Kisrâ gibi yap âlî eyvân
Âhiri ölümdür ne hayâldesin[2765]

Lutfî Efendi, şânı, şevketi, devleti kerem kapısında bulduğunu, maddi manevi onurun, şahsiyetin Allah'ın kapısında kul olmakla kazanıldığını ve Kisrâ'nın ihtişamlı sarayını görse dönüp bakmayacağını dile getirmektedir.

Eyvân-geh-i Kisrâ'yı görürsem nazar etmem
Buldum şân u şevketi bugün bâb-ı keremde[2766]

[2761] Pala, age, s. 187.
[2762] s. 413, ş. 461, k. 4.
[2763] Pala, age, s. 277.
[2764] Tökel, age, s. 245.
[2765] s. 413, ş. 461, k. 7.
[2766] s. 480, ş. 555, b. 5.

4.3.12. Kayser

"*Eski Roma ve Bizans imparatorlarının lâkabıdır.*"[2767] *Muhammed Lutfî Efendi, Kayser'in debdebeli saltanatına dikkat çekerek mesajını vermek istemiştir. Roma ve Bizans Kayser'lerinin sürdüğü ihtişamlı hayat ele alınarak sonucun ölüm olduğuna işaret edilmiş ve okuyucular ölüm hakkında düşünmeye sevkedilmiştir.*

İster Kayser gibi sür sen de devrân
Âhiri ölümdür ne hayâldesin[2768]

4.3.13. Âzer

Âzer, Hz. İbrahim'in babasıdır. Put yapıp satarak geçindiği anlatılır. Kur'ân'da geçmektedir. Efe Hazretleri, şiirinde Âzer'i putlarla olan ilgisi dolayısıyla zikrederek, kendisinin Âzer olmadığını, bundan dolayı da puthanede putlara secde etmeyeceğini ifade eder.

Âzer değilem sâcid olam beyt-i sanemde[2769]

4.3.14. Şeddâd

"*Hûd Peygamber zamanında yaşamış olup Yemen'deki Âd kavminin hükümdarıdır. Döneminde bir çok yapılar bendler inşa ettirmiş ve kibre kapılıp tanrılık iddiasında bulunmuştur. Tanrılığını ispatlamak için Bâğ-ı İrem ismi verilen bir bahçe ve bahçeye kıymetli taşlarla bezenmiş bir saray yaptırarak burasının va'dedilen cennetten daha güzel olduğunu söylemiştir. Fakat taraftarları ve bağıyla birlikte yok edilmiştir.*"[2770]

Lutfî Efendi de Şeddâd'ı meşhur bağı ile birlikte zikrederek konuyla ilgili ayetlere telmihde bulunmuştur. Kendisinin Şeddâd olmadığını, bundan dolayı İrem Bağı'nda zevk etmeyeceğini ifade ederek Allah'a îmânına ve kibirden uzak oluşuna vurgu yapmıştır.

[2767] Pala, age, s. 263.
[2768] s. 413, ş. 461, k. 7.
[2769] s. 480, ş. 555, b. 1.
[2770] Pala, age, s. 423.

Şeddâd değilem zevk edeyim bâğ-ı İrem'de[2771]

4.3.15. Nu'mân

"İsmi, Numan b. Sâbit, künyesi Ebû Hanîfe'dir ve İmâm-ı A'zam olarak meşhur olmuştur. Dört büyük mezhepten biri olan Hanefî mezhebinin kurucusudur."[2772] *Hayatıyla ilgili verilen bilgilerde onun ehl-i beyt sevgisinin zirvede olduğu anlatılmaktadır*[2773]*. İmâm-ı A'zam'ın yaşadığı bölge dikkate alındığında Kerbelâ faciasının olduğu bölgede yaşamış olmasının da Kerbelâ olayının anlatıldığı mersiyede yer almasında etkili olduğu söylenebilir. Aşağıdaki örnekte, ilim, hikmet ve irfanı temsil etmeleri dolayısıyla da Lokman'la birlikte kullanılmıştır.*

Lutfî Efendi, Kerbelâ vak'asını anlatırken Fırat'ın her tarafına nöbetçiler dikerek, ehl-i beytin suya ulaşmasını engellediler, onların saygınlığına ihanet ettiler, fakat bu durumda bir hikmet dahilinde vuku bulmuştur ki bunun hikmet olduğunu fark edenler nefislerini bilirler, dolayısıyla da Allah'ın yüceliğini yürekten hissederler demektedir. Nu'man ise zahiren çok acı görünen bu hadise karşısında ilahi cilveyi idrak edip, göz yaşlarını tutamayarak ağlamıştır. Lokmân ve Nu'mân'ın birlikte kullanılması ise ikisinin de dini ve ahlâki konularda uyulması gerekli olan kuralları dile getirmiş, ilim ve hikmetle anılan ârif insanlar olmasındandır.

Bağlandı Fırat'ın her bir tarafi
Bilinmedi Ehl-i beyt'in şerefi
Bu hikmeti bilir bilen arefi
Lokmân ağlar Nu'mân ağlar dîn ağlar[2774]

[2771] s. 480, ş. 555, b. 1.

[2772] Pala, age, s. 231.

[2773] Ebû Hanîfe'nin Ehl-i beyt'e karşı kalbî yakınlık ve bağlılık duyduğu ve Hz. Ali evlâdını sevdiği kesindir. Bu sebeple Emevîler'in Ehl-i beyt'e karşı tutumu sertleşince Ebû Hanîfe onları açıkça tenkit etmekten çekinmemiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Uzunpostalcı, *"Ebû Hanîfe", DİA, c. 10, s. 133.*

[2774] s. 161, ş. 95, k. 19.

4.4. DİNÎ ŞAHSİYETLERDEN DİĞERLERİ

Dini şahsiyetlerden bazıları daha önceki bölümlerde ele alınmıştır. Fakat, eser, dini-tasavvufi muhtevalı bir eser olması dolayısıyla şahıs kadrosu zengindir. Bundan dolayı da şahısların daha kolay ve iyi anlaşılabilmesi için alt başlıklar açmak zorunlu hale gelmiştir. Bu guruplamalarda ise ele alınacak şahısların en belirgin özellikleri dikkate alınmıştır. Bu maddede diğer bölümlerde çeşitli başlıklar altında incelenen şahsiyetlerden geriye kalan dini şahsiyetler ele alınacaktır.

4.4.1. Hz. Lokmân

Lokmân Kur'ân-ı Kerîmde kendisine hikmet verilmiş hakîm bir zat olarak geçmektedir. Ayetlerde oğluna verdiği öğütleri yer almaktadır. "*Ayetlerde bu yönde bir bilgi geçmese de onun çok uzun yaşadığına ve aynı zamanda bir hekim olduğuna inanılır.*"[2775] *şiirlerde de genelde bu yönüyle kullanılır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, şiirlerden çoğu derd ve dermân temalı olması dolayısıyla Lokmân ismi çok sık geçmektedir. Fakat şiirlerde söz edilen genelde manevi derdlerdir, dolayısıyla Lokmân ismi ilk bakışta hekim anlamında kullanılmış izlenimini verse de ,dikkat edildiğinde aslında, ayetlere uygun olarak hakîmlik yönüyle kullanıldığı görülmektedir.*

Konuyla ilgili ilk örnekte, Hz. Lokmân'ın uzun ömrüne dikkat çekilmiş fakat onun, dünyanın ebedi kalınacak mekan olmadığını anlamasıyla, dünyâya ait unsurlara önem vermediği anlatılmıştır.

Semâya uçardı taht-ı Süleymân
Yüzlerce yaşadı hazret-i Lokmân
Bakdılar ki değil bu dârü'l-emân
Bırakdılar saltanat u şevketin[2776]

Bir başka beyitte ise Allah (cc)'ın Ramazan ayını, mü'minler için manevi derdlerden kurtulma vesilesi olarak, onlara bir Lokmân olarak ihsan ettiğine işaret edilmektedir.

[2775] Tökel, age, s. 425-427.
[2776] s. 425, ş. 479, k. 5.

Ol şân-ı kerem lutf-i kadîm eyledi ihsân
Derdliler içün mü'mine Lokmân Ramazân'dır[2777]

Gönlümün derdi okyanus misali taştı, bu derd öyle bir derdir ki ona ancak Lokman çare bulabilir.

Derd-i derûn daşdı ummâne döndü
Bu derdin dermânı Lokmân'e mahsûs[2778]

Derd elinden perişan haldeyim, dayanacak gücüm kalmadı, Lokmânımız nerdedir, onun derdimizin çaresini söylemesi için gece gündüz feryâd etmekteyim.

Derd elinden dâde geldim kandedir Lokmân'ımız
Rûz u şeb feryâd kıldım emrede dermânımız[2779]

Ey Allah'ım derdime derman olacak Lokman'ı bana göndermen benim için büyük bir ikram olacaktır, zira benim derdim günah derdidir ve senden af beklemekteyim, bu derdin ilacını ise bana ancak o büyük hakîm Lokman hazırlayabilir. Onun hikmetli öğütleriyle kendime bir çıkış yolu bulup kendimi affettirebilmem hususunda bana yardımcı ol.

Yâ Rab kerem et derdime Lokmân'ımı gönder
Ey şân-ı kerem afvime fermânımı gönder[2780]

Gönlünün derdine şifâ bulmak istersen, ilacını, kendini bilme tıbhânesinin Lokmân'ından sor, O senin eksiklerinin zaaflarının neler olduğunu bilir ve sana ona göre bir tiryak hazırlar.

Derûnun derdine cânâ şifâ-yâb olmak istersen
Aref tıb-hânesinde Lutfiyâ Lokmân olandan sor[2781]

Bir başka beyitte ise Pîr-i Küfrevî'nin zamanın Lokman'ı olarak

[2777] s. 188, ş. 131, b. 2.
[2778] s. 307, ş. 304, k. 1.
[2779] s. 286, ş. 271, b. 1.
[2780] s. 264, ş. 242, b. 1.
[2781] s. 237, ş. 202, b. 5.

vasıflandırıldığı görülmektedir. Hidâyet yolundaki Pîrlerin sultanı ve zamanın Lokmân'ı Pîr-i Küfrevî'dir.

Nâm-ı Muhammed sırr-ı mukaddes emîr-i aktâb bir zât-ı akdes
Serdâr-ı pîrân râh-ı hüdâde Lokmân-ı devrân "li-hikmetillah"[2782]

4.4.2. Hz. Hızır ve Hz. İlyâs[2783]

Hz. Hızır, Hz. Mûsâ döneminde yaşayan kendisine özel bir ilim verilmiş bir zattı. Hz. Mûsâ (as)'la yaptıkları yolculuk ayetlerde anlatılmaktadır. Ma'nânın nûrunu olayların hikmetini öğrenme imkanı varken, konuşarak kalmak olur mu, Hak yolunun yolcusu konuşarak, malayani ile uğraşarak yollarda oyalanmaz, o Hz. Hızır gibi, iyilere yardımcı olmak için dosdoğru yolunda ilerler.

Kâl ile kalmak olur mu nûr-i ma'nâ var iken
Hızr-veş eyler sefer, [2784] *ol sâlik-i şeh-râh olan*[2785]

Ayetlerde geçen olaya işaret edilerek, Hızır (as)'la Mûsâ (as) birlikte zikredilmiştir.

Hızr ile mûsâ
Meryem ü Îsâ
Urdular asâ
Âlem-i aşka[2786]

İlyâs (as) İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Mitoloji de Hızır (as)'la İlyas (as) aynı sorumlulukla görevlendirilmiş ve âb-ı hayattan

---

[2782] s. 462, ş. 529, b. 7.

[2783] İlyas Aleyhisselâmın, hâlâ sağ olup her yıl Hac Mevsiminde Hızır Aleyhisse-lâmla buluştukları da, rivayet edilir. Taberî, age, c.1, s. 188, Sâlebî, age, s. 224, İbn.Esîr, age, c. 1, s. 16O.

[2784] Derken, kullarımızdan, (öyle) bir kul buldular ki, biz, ona, tarafımızdan, bir rahmet vermiş, kendisine, nezdimizden (özel) bir ilim öğretmiştik18/65. Musa ona: «Allah'ın sana öğrettiği ilim ve hikmetten bana da öğretmen için sana tabi olabilir miyim?» dedi18/66. (Hızır) dedi ki: «Doğrusu sen benimle asla sabredemezsin18/67. «İçyüzünü kavrayamadığın şeye nasıl sabredeceksin?» 18/68

[2785] s. 364, ş. 389, b. 4.

[2786] s. 473, ş. 545, k. 1.

içerek ölümsüzlüğe ermiş iki zattır. Hz. Hızır, denizlerde, Hz. İlyâs'da karada darda kalanların yardımına koşar[2787]. Efe Hazretleri dua mahiyetinde yazdığı şiirinde Ümmeti Muhammed için merhamet dilemekte, merhamete nail olmanın sembolü olarak da Hz. Hızır ve Hz. İlyâsın yardıma gelmesini görmektedir.

Ümmeti Muhammed olan efrâda
Ey keremler kâni merhamet buyur
Hızır ile İlyâs'ı gönder imdâda
Ey keremler kâni merhamet buyur[2788]

4.4.3. Kanber

"*Kanber Hz. Ali'yi gölge gibi izleyen ve ondan ayrılmayan sadık kölesidir.*"[2789] "*Daha sonra azad edilmiştir. Hz. Ali'ye sadakatiyle bilinir.*"[2790] *Efe Hazretleri de şiirlerinde Kanber'i Hz. Ali'yle birlikte kullanmıştır. O Hz. Ali'nin sadık bendesi, ayrılmaz bağlısıdır. Lutfî Efendi de Kanber'in bu özelliklerinden dolayı onu Hz.Ali'den ayrı düşünmemiş ve onu Hz. Ali'yi tamamlayan bir parça olarak kabul etmiştir. Lutfî Efendi, öyle güzeller isterim ki, kırmızı yanaklarıyla gül saçmalılar, Hayber fâtihi Hz. Ali'yi isterim fakat yanında sadık bendesi Kanber olmalı diyerek, kırmızı yanakla Kanber arasında bir ilgi kurmaktadır.*

Dilber-i gül-ber isterem ruhleri ahmer olmalı
Fâtih-i Hayber isterem yanında Kanber olmalı[2791]

Diğer örnekte ise, çalışma çabalama okyanusu ilahi aşkla dolu kadehtedir, bu kadehten yudumlayanlar, gönül gözlerinin perdelerini aralarlar, aşk ve şevkle dolup Allah yolunda bir şeyler yapmak için gayret gösterirler denilmektedir. Hakiki sevginin insanı kuşatması ise ney sesiyle mümkündür, onun inleyen nağmeleriyle aşık hem kendinden geçer hem de

---

[2787] Tökel, age, s. 361-380.
[2788] s. 259, ş. 235, k. 1.
[2789] Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası, YKY, İstanbul-2007, s. 370.*
[2790] Pala, age, s. 256.
[2791] s. 517, ş. 612, b. 1.

kendisini bulur. Bâki, ebedi hayat ise varlığa hayat bahşeden, ademden Âdem'i çıkarandadır, O mutlak hayat sahibi yüce yaratıcı cansızları hayat sahibi, köleleri ise efendi etme kudretine sahiptir.

Ummân-ı himmet meydedir feyz-i muhabbet neydedir
Hayât-ı bâkî Hay'dedir Hayder eder Kanber'leri[2792]

4.4.4. Veysel Karânî

"Veysel Karânî, Tâbiîn'in büyüklerindendir. Hz. Peygamber döneminde yaşayıp onu ziyarete gittiği halde, annesinin "onu bulamazsan geri dön" isteği üzerine Hz. Peygamber'in dönmesini bekleyememiş ve annesinin isteğine uyarak memleketine geri dönmüştür. Annesine gösterdiği bu saygıdan dolayı da Hz. Peygamber'in takdirini kazanmış ve Resûlullah hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir."[2793]

Veysel Karânî, şiirlerde ve diğer metinlerde Üveys veya Üveys-i Karânî olarak da kullanılır. Lutfî Efendi'de şiirlerinde ondan Üveys olarak bahsetmiştir. Onun ismi Üveys, kendisi ise Allah'ın veli kullarındandır, Allah'ın rızasını kazanmak için çalışanların sultânıdır, Hz. Peygamber onu övmüştür, o tâbi'înin faziletlilerindendir denilerek onun yaşadığı olaylara ve Hz. Peygamber'le olan gönül bağına dikkat çekilmek istenmiştir.

İsmi Üveys zâtı veliyyullahdır
Sultân-ı tâlib-i rızâullahdır
Matlûb-i memdûh-i Resûlullah'dır
Efdal-i tâbi'în fermân iledir[2794]

Başka bir şiirde ise onun seâdet güneşi olduğu ifade edilmektedir. O anneye saygıyla insanlığa örnek olmuş ve ebeveynlerin hakkıyla ilgili olan ayetlerin bizzat canlı göstergesi olmuştur, bu vesileyle de Hz. Peygamber'in rızasına ve iltifatına mazhar olmuştur.

[2792] s. 516, ş. 610, b. 6.
[2793] Pala, age, s. 473-474.
[2794] s. 145, ş. 84, k. 17.

Üveys-i Karânî mihr-i seâdet
Aman Allah amân aman ver bize[2795]

4.4.5. Hz. Âmine

Hz. Âmine, çok özel bir bebek dünyaya getirmiş özel bir annedir. O, bedeninde öyle bir inciyi sakladı ki, o inci dünyada eşi benzeri olmayan tek büyük inciydi. O ne saadetli hanımdı ki âlemlerin yüzü suyu hürmetine yaratıldığı, âlemlere rahmet olarak gönderilen efendiler efendisine anne olmuştu. O dünyanın en güzel çiçeğini açan bir çiçek fidesiydi. Ona kanından kan canından can vererek beslemiş, onun hamileliğinde nice sırlara mahrem olmuş, ilahi cilvelere muhatab olmuştu. Hz. Âmine hamileliği esnasında sevgili eşini kaybetmiş ve dünyaya gelecek son peygamber bir dürr-i yetim olarak doğmuştur.

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Âmine Hz. Peygamber'in annesi olması ve ilahi cilvelere mahrem olması dolayısıyla işlenmektedir. Hz. Âmine gül kokulu inciye hamileliği esnasında, peygamberlik nûru sahibi doğana kadar, onun alnında parlamış, gözlerinin maddi perdesi kaldırılmış ve manevi âlemleri müşahede etmiştir. İlk beyitte de bu nûra atıf yapılarak, Hz. Âmine güvenilir olan Hz. Muhammed'e anne olacağı zaman güneş gibi nûrluydu denilmektedir. Sonraki beyitte ise bu durum açıkça ifade edilerek şöyle söylenmiştir: Hz.Âmine Hz. Muhammed'in nûrunu sahibine kavuşturmak için onu yüklendi.

Ol zemân mihr-i münevver Âmine
Ana olacak Muhammed Emîn'e[2796]

Hâmil oldu Nûr-i Muhammed'i ol
Sâhibine nûrunu ede vüsûl[2797]

Hz. Âmine'nin kimliği eşine vurgu yapılarak belirtilmektedir. Onun Hz. Abdullah'ın eşi ve son peygamberin taşıyıcısı olduğu ifade edilmiştir.

[2795] s. 457, ş. 523, k. 9.
[2796] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 83.
[2797] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 85.

Âmine Abdullah'ın âilesi
Oldu âhir hazretin hâmilesi[2798]

Devamındaki beyitlerde ise Hz. Âmine'nin Hz. Peygamber'i beklerken gördüğü olağanüstü durumlar anlatılmaktadır. O hamileliği sırasında şahid olduğu sırları anlatır ve nebilerin nûrlarını tarif ederdi. Zira o âlemlere rahmet olan güzeli beklerken manevi olarak desteklenmekte ve bir çok sırlara vakıf olmaktaydı.

Emr ederdi hamlinin esrârını
Vasf ederdi enbiyâ envârını[2799]

Hz. Âmine hamileliğinde gördüğü olağanüstü durumlardan bazılarını aşağıdaki beyitlerle anlatır. Nebiler, hamilesi olduğum temiz yavruyu saygıyla saf saf tavaf ederler.

Hurmetiyle enbiyâ eyler tavâf
Haml-i pâkimi giceler saff u saf[2800]

Ve bir gün Allah'ın Ka'be'sinden bir ses geldi, cân kulağıma bu güzel ses erişdi. Bu ses bana, "ey Allah'ın Resulünün annesi senin taşıdığın cân nebilerin yiğidine aittir" dedi.

Kâ'betullah'dan erişdi bir nidâ
Gûş-i câna geldi bir güzel sadâ[2801]

Hamlin ise enbiyâ merdânesi
Ey Habîb-i Kibriyâ'nın ânesi[2802]

Sen Muhammed Emîn'e anne olarak büyük bir şerefe nail oldun. Temiz bedenin öyle muhteşem bir inciye ev sahipliği yaptı ki, o bu zamana kadar dünyaya teşrif edenlerin ve edecek olanların en parlağı, en pürüzsüzü, en irisi, maddi ve manevi değeri en yüksek olanıdır. Öyle bir nûrun

[2798] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 84.
[2799] s. 76, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 88.
[2800] s. 76, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 89.
[2801] s. 76, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 90.
[2802] s. 76, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 91.

zarfı oldun ki, parlaklığı seni de kuşatıp dışarı yansıdı, işte böyle şerefli bir evlada anne olmak sana nasib oldu, bu yüce şerefe sen nail oldun.

Bu şerâfet sana şâyân Âmine
Ana ki oldun Muhammed Emîn'e[2803]

Ey Âmine, hidayet ayının doğduğu yer sensin, seâdet güneşinin doğduğu yön sensin, son peygambere anne olarak ne büyük bir seâdete erişmişsin.

Matla-'i mâh-i hidâyet Âmine
Meşrik-ı şems-i seâdet Âmine[2804]

Bir beyitte ise, gördüğü bu olağanüstü durumlar karşısında Hz.Âmine'nin korktuğu ve şaşırdığı anlatılmaktadır. Bu beyitte Hz. Âmine Allah'a şu şekilde yakarmaktadır: Rabb'im, seni zikrederek anmaktayım, başıma gelenlerden şaşkınlık içerisindeyim, cân yoldaşım hayat arkadaşım Abdullah'ı aldın bana neler oluyor. Bu ifadeler bir isyan değil bilakis bir yardım isteği ve tatlı bir sitemdir.

Yâd u tezkâr eylerem Rabb'im seni
Aldın Abdullah'ı neylersin beni[2805]

Eserde bulunan tek ninni ilahide ise, Hz. Âmine Hz. Peygamber'in annesi olması yönüyle geçmektedir.

Âmine Hâtun annesi
Nenni Muhammed'im nenni[2806]

4.4.6. Hz. Havva

Hz. Havva, Hz. Âdem'in eşi ve kadınlardan ilk yaratılandır. Bu özelliği dolayısıyla ona, "Ümmü'l-beşer (insanlığın annesi)"de denir. Ayetlerde

[2803] s. 76, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 94.
[2804] s. 76, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 97.
[2805] s. 77, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 112.
[2806] s. 527, ş. 625, k. 5.

Hz. Havvâ'dan bahsedilmekte, Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de çeşitli vesilelerle ismi geçmektedir. Özellikle yaradılışın, cennetin ve cennetten çıkarılmanın anlatıldığı kısımda, bir de Hz. Peygamber'in doğumunun anlatıldığı kısımda Hz. Havvâ'dan sıkça söz edilmektedir. Yaradılışla ilgili kısımda Önce Hz. Âdem'in yaradılışı anlatılmış, sonra Hz. Âdem'in yalnızlık hissettiği ve kendisine bir arkadaş istediği bunun üzerine ona arkadaşlık etsin diye Hz. Havvâ'nın yaratıldığı anlatılmıştır.

Allah (cc)'ın Hz. Havvâ'yı yaratmasıyla, asırlar sonrasında etrafa hidayet ışığı saçacak son peygamberin kandili yaratılmış olmaktadır. Peygamberlik nûru onun vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılacaktır.

Ol zemân Havvâ'yı halk etti Hudâ
Havvâ ise kandîl-i nûr-i hüdâ[2807]

Hz. Havvâ o kadar güzeldir ki cennetteki hûrîler ve gılmânlar onun seyrine çıkmışlar ve ondan başkasına bakamaz olmuşlardır.

Hûrî gılmân düşdü Havvâ seyrine
Kimse bakmaz oldu Havvâ gayrine[2808]

Daha sonra Hz. Âdem ve Havvâ, cennette huzur içerisinde yaşarken Allah'ın yasak ettiği ağaca yaklaşmaları yüzünden cennetten çıkarılmışlar ve dünyada ayrı ayrı yerlere indirilmişlerdir. Uzun zaman ayrı kalıp tevbe istiğfar ile meşgul olmuşlar ve affedilmişler, Cidde'de tekrar birleşmişlerdir. Efe Hazretleri bütün bu olayları mevlidinde anlatmaktadır.

Havvâ ile Cidde'de cem oldular
Merhamet-i Kerîm ile doldular[2809]

Eserde Hz. Havva'nın geçtiği bir diğer yer ise Hz. Peygamber'in doğumunun anlatıldığı kısımdır. Hz. Peygamber doğacağı zaman Hz. Âmine kendisine yardıma gelmiş nûrâni çehreli hanımlar görmüştür. İlgili beyitte bunların, Havvâ, Meryem, Âsiye ve bir de hûri olduğu anlatılır.

[2807] s. 72, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 48.
[2808] s. 73, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 55.
[2809] s. 74, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 71.

Biri Havvâ biri Meryem biri Hûr
Âsiye'dir birisi de zarf-ı nûr[2810]

Hz. Âmine, bu hanımların hürmetlerini göstererek kendisine cân u gönülden hizmet ettiklerini anlatır.

Her biri bin arz-ı hürmet etdiler
Cân u dilden bana hizmet ettiler[2811]

Hz. Havvâ, Hz. Âmine'yle konuşarak onu hem rahatlatır hem de doğacak çocuğuyla ilgili ona müjde verir. Hz. Havvâ, Hz. Âmine'ye bir peygambere hamile olduğunu söyledikten sonra, Hz. Peygamber'i iki âlemde de nûrunu Allah'ın birliğinden alan Allah'ın birliğini gösteren güneş olarak tavsif etmiştir.

Havvâ ider hâmil-i Hayru'l-verâ
Nûr-i vahdet hurşîd-i her dü-serâ[2812]

Onun doğumuyla Hz. Havvâ'nın ve Hz. Meryem'in çok sevindikleri ve mutluluktan gülen güllere benzedikleri anlatılmaktadır. Onların mutluluk içerisinde gülmeleri, gonca güllerin açılmasına benzetilmiştir.

Havvâ Meryem öyle şâdân oldular
Nûr içinde gül-i handân oldular[2813]

Ninni ilâhi de ise Havvâ ana onun dadısı olarak ifade edilmiştir. Onun nûrunun ilk geçtiği kişi olarak onun doğumunda da hazır bulunmuş ve nûrun sahibine teslim edilişine bizzat şahid olmuş, emanetin yerine ulaşmasını gözlemiştir.

Havvâ anadır dâyesi
Nenni Muhammed'im nenni[2814]

[2810] s. 78, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 118.
[2811] s. 78, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 119.
[2812] s. 78, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 120.
[2813] s. 81, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 160
[2814] s. 527, ş. 625, k. 5.

4.4.7. Hz. Meryem

İmran kızı Meryem olarak isimlendirilen Hz. Meryem, Hz. İsâ'nın annesidir. Doğmadan önce erkek olacağı tahmin edilerek mabede adanmış, kız doğunca da adaktan vazgeçilmemiş ve Zekeriyyâ (as)'a emanet edilerek onun sorumluluğunda büyütülmüştür. Büyüdüğünde, Allah'ın bir hikmeti olarak Cebrail'in üflediği nefesle Hz. İsâ'ya hamile olmuş durumunu izah edebilme konusunda ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Allah (cc) ona yardım etmiş ve henüz yeni doğmuş olan bebek İsâ konuşarak annesini temize çıkarmıştır[2815]. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Hz. Meryem, genelde oğlu İsâ (as) ile birlikte geçmektedir. Buna ek olarak Hz. Peygamber'in doğumunun anlatıldığı yerlerde de geçmektedir. Hz. Peygamber'in doğumunda hazır bulunanlardan biri de Hz. Meryem'dir. Efe Hazretleri bunu aşağıdaki beyitte ifade etmektedir.

Biri Havvâ biri Meryem biri Hûr
Âsiye'dir birisi de zarf-ı nûr[2816]

Diğer beyitte ise Hz. Meryem'in Âmine'ye hitabı yer almaktadır. Hz. Meryem, ona: âlemlere rahmet olarak gönderilen Muhammedü'l- Emîn'in annesisin müjde sana demiştir.

Meryem ider "Rahmeten li'l-âlemîn"
Mâderisin ism-i Muhammed Emîn[2817]

Hz. Peygamber'in doğumunda Hz. Havvâ'nın ve Hz. Meryem'in

[2815] Sonra Meryem onu (İsa'yı) yüklenerek kavmine getirdi. Onlar (hayretler içinde şöyle) dediler: «Ey Meryem! doğrusu sen görülmemiş bir şey yaptın19/27.» «Ey Harun'un kızkardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz bir kadın değildi19/28.» Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. Onlar; «Biz beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?» dediler19/29. (Allah'ın bir mucizesi olarak İsa şöyle) dedi: «Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. O bana kitab verdi ve beni bir peygamber yaptı19/30.» «Beni, nerede olursam olayım mübarek kıldı. Hayatta bulunduğum müddetçe namaz kılmamı ve zekat vermemi emretti19/31.» «Beni anneme hürmetkar kıldı. Beni zorba ve isyankar yapmadı19/32.» «Doğduğum gün, öleceğim gün ve dirileceğim gün selam ve emniyet benim üzerimedir19/33.» İşte hakkında (yahudilerle hıristiyanların) ihtilaf edip durdukları Meryemoğlu İsa'ya dair Allah'ın sözü budur19/34.

[2816] s. 78, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 118.

[2817] s. 78, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 121.

tavırlarının anlatıldığı bir beyitte ise, onların mutluluktan açılmış gonca güllere döndükleri anlatılmıştır.

Havvâ Meryem öyle şâdân oldular
Nûr içinde gül-i handân oldular[2818]

Ninni ilahide ise, Hz. Meryem Hz. Muhammed'in pervânesi olarak isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber peygamberlik nûruyla yoğrulmuş bedeniyle ilahi aşkı temsil etmekte, Hz. Meryem ise masivadan geçmiş, Allah aşkıyla tutuşup yanan pervâneyi temsil etmektedir. Bu beyitte ayrıca Hz. Meryem'in nazik nazenin kelebekler gibi Hz. Peygamber'in mübarek bedeni etrafında dönüp durarak ona nasıl hakkıyla hizmet ve hürmet edebileceğinin kaygısını ve telâşını yaşamakta olduğunun tablosu da çizilmiştir. O Hz. Peygamber'in etrafında her iki anlamıyla da pervâne olmuştur.

Meryem ana pervânesi
Nenni Muhammed'im nenni[2819]

Aşağıdaki dörtlükte, Hz. Meryem, oğlu İsâ ile birlikte geçmiştir. Hz. Meryem ve oğlunun arasında hem anne-oğul ilişkisi hem de çok zor zamanları paylaşma açısından bir ilişki vardır. Onlar aşk âlemine asâ vurup, orada kendilerine, Hz. Musâ'nın Kızıldeniz'de açtığı yol gibi bir yol açmışlar ve her türlü zorluğu göze alarak bu aşk yolunda ilerlemişlerdir. İlahi aşka götüren bu yoldaki zorluklardan imtihanlardan, Mantıku't-tayr ve Hüsn ü Aşk gibi çeşitli eserlerde bahsedilmiş ve bu yola girenlerin daima uyanık ve zinde olarak sabır ve kanaat içerisinde olmaları gerektiği anlatılmıştır. Hz. Meryem de ilahi aşka götüren yolda bu aşamalardan geçmiş, sadakatini ve başarısını ispat etmiş mübarek bir hanımdır.

Hızr ile mûsâ
Meryem ü Îsâ
Urdular asâ
Âlem-i aşka[2820]

[2818] s. 81, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 160.
[2819] s. 527, ş. 625, k. 5.
[2820] s. 473, ş. 545, k. 1.

Son örnekte ise Hz. Meryem'in ismi oğlunun künyesi dolayısıyla kullanılmış, Allah'ın Hz. İsâ'yı yücelttiği, ona İncil'i gönderdiği ve beşikteyken onunla konuştuğu aktarılmıştır. Allah (cc) Hz. İsa ile konuşmuş ve bunun sonucunda bir mucize vuku bularak Hz. Meryem kendisine atılan iffetsizlik iftiralarından bir iffet abidesi olarak temize çıkarılmıştır[2821].

O bir Îsâ bin-i Meryem anı Hak eyledi tebcîl
Zuhûr etdi ana İncîl beşikde Hak sadâ geldi[2822]

4.4.8. Hz. Asiye

Hz. Âsiye, Firavun'un eşi olup Hz. Musâ'yı bebekken Nil Nehrinde bulup büyüten kadındır. Allah'a inanmış Hz. Musâ'nın dinini kabul etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de ondan Allah'a yaptığı duadan dolayı bahsedilmektedir[2823]. Lutfî Efendi Âsiye'den Hz. Peygamber'in doğumunda, Hz. Âmine'nin yardımına gelmesiyle bahseder. Onun yanına gelenleri sayarken Hz. Havvâ, Hz. Meryem ve bir Hûri'nin yanında Hz. Âsiye'nin de ismi sayılmaktadır.

Biri Havvâ biri Meryem biri Hûr
Âsiye'dir birisi de zarf-ı nûr[2824]

Diğer örnekte ise Hz. Âsiye'nin Hz. Âmine'yi kutlaması ve müjdelemesi anlatılmaktadır. Âsiye Hz. Âmine'ye, " âhir zaman Peygamber'inin annesi, vahdet incisinin beslenip, büyüyüp, olgunlaştığı kap, ne mutlu sana, öyle kıymetli bir inci büyüttün ki dünya yüzünde eşi benzeri yok" demiştir.

Âsiye der dürr-i vahdet masdarı
Mâder-i âhir zemân peygamberi[2825]

[2821] Irzını korumuş olan, İmrân kızı Meryem'i de Allah örnek gösterdi. Biz, ona ruhumuzdan üfledik ve Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O, gönülden itaat edenlerdendi66/12.
[2822] s. 598, ş. 721, b. 4.
[2823] Allah, inananlara da Firavun'un karısını örnek gösterdi. O şöyle demişti: «Rabbim! Bana yanında cennetin içinde bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden kurtar. Ve beni şu zalim toplumdan kurtar!» 66/11
[2824] s. 78, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 118.
[2825] s. 78, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 122.

4.4.9. Hz. Hâcer

"*Hz. Hâcer, Hz. İbrahim'in eşi ve Hz. İsmâil'in annesidir.*"[2826] *İbret dolu hayat hikayesi, sabrın tevekkülün ve ümidin örnekleriyle doludur. Hac ibadetinin bir parçası olan sa'y onun evlat sevgisi ve çaresizlik arasında çırpınmasının bir temsilidir. İnsanlar hac ibadetini yerine getirirken bir annenin evladına su bulma ümidiyle ya da onun susuzluktan ölme noktasına gelmiş evladının çığlıklarını duymamak için çaresizce koşturmasını sembolik olarak taklid edip o duyguları hissetmeye çalışırlar. Fakat bu durumu Hz. Hâcer gerçekte yaşamıştır. Allah da onun anne şefkatini ve tevekkülünü karşılıksız bırakmamış bu cefâkâr anne ve teslimiyet sahibi oğulu zemzemle ödüllendirmiştir.*

Lutfî Efendi ise Hz. Hâcer'den Hz. Peygamber'in nûrunun aktarılmasında üstlendiği rol itibariyle bahsetmiştir. Hâcer, Hz. İsmail'e hamile olduğunda, emanet nûr Hz. İsmâil doğana kadar Hz. Hacer'le yolculuğuna devâm etmiştir.

İsmâîl düşünce rahm-i mâdere
Nûr nüzûl etdi o demde Hâcer'e[2827]

4.4.10. Züleyhâ

Züleyhâ, Mısır azîzinin eşi, Hz. Yusuf'un köle olarak satıldığı evin hanımıdır. Hz. Yusuf ile Züleyhâ'nın başlarından geçenler Kur'ân-ı Kerîm'de uzunca anlatılmış ve bu olay "ahsenü'l-kasas(kıssaların en güzeli)" olarak isimlendirilmiştir. Kıssada yalanın, dedikodunun ve hasedin kötülüğü, iffetin ehemmiyeti, dürüstlüğün ve Allah'a itaatten ayrılmamanın mükâfatı anlatılmakta ve her dönemdeki insan için örnek gösterilmektedir.

Bu konu şiirde çokça kullanılan, etrafında yeni mazmunlar oluşturulup orijinal teşbihler ve hüsn-i ta'liller yapılan bir özellik teşkil etmektedir. Lutfî Efendi ise şiirinde, kıssayı pek rastlanmayan bir boyutuyla ele almıştır. Sevgilisine "ey yasemin zülflü âhımın kıvılcımlarından sakın, bilmelisin

---

[2826] Şaban Kuzgun, "*Hâcer*", *DİA, c. 14, s. 431-433.*
[2827] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 76.

ki, Yûsuf'ları zindana atan Züleyhâ'nın âhıdır diyerek Yûsuf'un zindana atılmasını Züleyhâ'nın ona ettiği âhına bağlamıştır.

Ey zülf-i semensâ sakın âh-ı şererimden
Yûsuf'ları zindâne atan âh-ı Züleyhâ[2828]

Lutfî Efendi, bu beyitte âhı genel anlamıyla ele almış ve Yûsuf ve Züleyhâ'yı birer sembol olarak kullanmıştır. Âhın burada kastedilen anlamıyla olmasa bile, Züleyhâ'nın âhıyla ilgili kaynaklarda şöyle bir hikâye yer almaktadır: "*Zeliha Yûsuf'a, kendisine olan aşkından dolayı, gözlerini kaybettiğini, varını yoğunu fedâ ettiğini, belinin büküldüğünü söyleyince Yûsuf derin bir üzüntüye düşer ve "benden ne dilersen dile, yerine getireyim" der. Zeliha da gözlerinin görür hale gelmesini istediğini, böylece yüzünü görebileceğini söyler. Yûsuf, "hâlâ bu aşkı unutmadın mı?" diye sorunca Zeliha "kamçını bana ver" dedi. Yûsuf da kamçısını Zeliha'ya verdi. Kadın bir kez: Ahhh! Çekti. Kamçı bu âh'tan ateş gibi oldu. Onu yine Yûsuf'a verdi. O da elim yanmasın diye kamçıyı elinden attı. Bunun üzerine Zeliha 'Ey Yûsuf! Bunca yıldan beri ben kocamla bu ateşi yüreğimde sakladım. Sen erliğinle niçin bir saat olsun tutamadın?' deyince, Yûsuf'un içi yandı."*[2829] *Bu anlatılan mitolojik öykü, Tarih-i Tâberi'den alınmıştır. Israrla vurgulandığı gibi mitolojiktir, gerçekle bir bağlantısı yoktur.*

Lutfî Efendi'nin bu örnekle vurgulamak istediği, âh almanın kötülüğüdür. Kötülük yapılarak alınan âhın insanların yüreğinden kopup Allah'a ulaşacağı ve âh alanın hayatını alt üst edeceği insanlar tarafından bilinen ve gözlenen bir durumdur. O verdiği örnekte tezat san'atını kullanmış, iffet hassasiyetiyle dikkat çeken sembol olan Yûsuf'la, Şeytân ve nefis mücadelesindeki bir anlık gafletin sembolü Zelihâ'nın yerlerini değiştirerek, okuyucuyu şaşırtmak ve onları âh almaktan korunmaya teşvik etmek istediği söylenebilir.

[2828] s. 102, ş. 19, b. 3.
[2829] Tökel, age, s. 309-310.

4.4.11. Ümmühân[2830]

"Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'in kızı Hind'e verilen isimdir. Mirac hadisesi Hz. Peygamber onun evinde kaldığı bir gece gerçekleşmiştir. Mirâciyelerde adı geçer."[2831] *Efe Hazretleri de mirâciyesinde Hz. Cebrâil'in Hz. Peygamber'e mirac da'vetini getirmesini ve mirac sonrasını anlatırken Ümmü Hanî'den bahsetmektedir. Cebrâil (as)'in mirac daveti için gittiği ev Ümmü Hanî'nin evidir ve bu durum şu şekilde anlatılmaktadır: ebedi hidayet güneşi gül yüzlü peygamber'in kendisidir ki mirac gecesi Ümmü Hanî'nin evinde idi.*

Zâtıdır şems-i hidâyet ebedî
O gece Ümmühân evinde idi[2832]

Cebrâil (as) onu Ümmü Hanî'nin evinde uyumaktayken buldu ve ilahi daveti duyurup onunla miraca kanatlandı.

Buldu Ümmühân evinde o zemân
Gördü uykuda uyur dâru'l-emân[2833]

Mirac sonrası ise Cebrâil (as)'in Hz. Peygamber'i tekrar getirip Ümmü Hanî'nin evine bıraktığı ablatılır. Onu merhametle, incitmeden bu cihana getirdi ve Ümmü Hanî'nin evine bıraktı.

Getirdi merhametle bu cihâne
Yetiştirdi o beyt-i Ümmühân'e[2834]

[2830] Hadislerde verilen bilgiye göre Hz. Peygamber (s.a.s), Kâbe'de Hatim'de ya da amcasının kızı Ümmühani binti Ebi Talib'in evinde yatarken Cebrail gelip göğsünü yardi, kalbini Zemzem ile yıkadıktan sonra içine iman ve hikmet doldurdu. Burak adlı bineğe bindirilerek Beytü'l-Makdis'e getirildi. Burada Hz. Ibrahim, Hz. Musa, Hz. Isa ve diger bazi peygamberler tarafından karşılandı. Hz. Peygamber (s.a.s) imam olarak diğer peygamberlere namaz kıldırdı. Daha Geniş bilgi için bkz. Hüseyin algül, "*Mirac*", *İslam'da İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c.3, s. 241-243.*

[2831] Pala, age, s. 467.

[2832] s. 55, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 13.

[2833] s. 55, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 22.

[2834] s. 68, ş. Mirâcü'n-Nebî, b. 188.

4.4.12. Hâşim

"Hâşim b. Abdimenâf, Hz. Muhammed'in büyük dedesi ve Benî Hâşim'in atasıdır."[2835] *Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Peygamberlik nûrunun devriyle ilgili kısımda Hâşim zikredilmiştir. Nûr Abd-i Menaf'dan Hâşim'e gelmiş ondan da Abdülmuttalib'e gelmiştir. Bu nûrun uğradığı her bir kişi maddi ve manevi anlamda olgun davranışlar sergilemiştir.*

Her kime uğradı ise işbu nûr
Her kemâlât etdi anlardan zuhûr[2836]

Âkıbet Abd-i Menâf'dan Hâşime
Kıldı Abdülmuttalib'de hâtime[2837]

4.4.13. Abdülmuttalib

"Hâşim b. Abdimenâf'ın oğlu, Hz. Muhammed'in dedesidir. Haşim, Neccaroğullarından Selma ile evlenmiş ve bu evlilikten doğan çocuklardan biri de Abdülmuttalib olmuştur."[2838] *Peygamberlik nûrunun tertemiz duraklarından biri de odur. Abdülmuttalib sadece onu bir süre taşımakla kalmamış onun asıl sahibi sevgili torunu Muhammed'i de oğlunun yadigarı olarak ömrü yettiği müddet koruyup kollamıştır. Abdülmuttalib, Peygamberlik nûru devrederken kendisine gelişi vesilesiyle eserde yer almıştır. Lutfî Efendi, nûrun Abdülmuttalib'e gelmekle asıl sahibine çok yakın olduğunu belirtmek için onda hâtime kıldığını söylemiştir.*

Âkıbet Abd-i Menâf'dan Hâşime
Kıldı Abdülmuttalib'de hâtime[2839]

[2835] İbrahim Sarıçam, "*Hâşim b. Abdümenâf*", *DİA, c. 16, s. 405.*
[2836] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 79.
[2837] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 80.
[2838] H. Ahmet Sezikli, "*Abdülmuttalib*", *DİA, c. 1, s. 272.*
[2839] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 80.

4.4.14. Hz. Abdullah

"*Abdullah b. Abdilmuttalib, âlemlere rahmet olarak gönderilen son peygamber'in babasıdır. Abdullah, babasının delaletiyle Vehb kızı Âmine ile evlenmiştir.*"[2840] *Bu kutlu evlilikten, Peygamberlik nûrunun sahibi, insanların en seçkini, Allah'ın ve Kur'ân'ın övdüğü örnek insan Hz. Muhammed Mustafa dünyaya teşrif etmiştir. Onun annesi Âmine ne mübarek ne kademli bir hanım, sevgili babası Abdullah ne talihli bir babadır ki onun gibi bir incinin oluşmasına vasıta oldular.*

Efe Hazretleri, eserinde Abdullah'a devreden nûr ve eşi Âmine dolayısıyla yer vermiştir. İlk örnekte, Peygamberlik nûru Abdullah'a geldiğinde, Mekke'de huzur ve sevinç hakim olduğu anlatılmaktadır. Nûrun sahibine erişmesi iyice yaklaşmış bu durum Mekke'nin çehresine bile yansımıştır.

Hazret-i Abdullah'a gelince nûr
Mekke oldu ol zemân dârü's-sürûr[2841]

Diğer örnekte ise, Abdullah Âmine'nin eşi olması dolayısıyla zikredilir ve Âmine'nin son Peygamber'e hamile olduğuna dikkat çekilir. Âmine, Abdullah'ın âilesidir ve bu aile âlemlerin yüzünün suyu hürmetine yaratıldığı kutlu misafirin ebeveynleridir.

Âmine Abdullah'ın âilesi
Oldu âhir hazretin hâmilesi[2842]

Son örnekte ise, Hz. Âmine'nin Allah'a sitemlerine yer verilmiştir. Hz. Âmine, yavrusunu dünyaya getirmeden dul kalmış, bu da yetmezmiş gibi olağanüstü bazı durumlarla karşılaşmaya başlamıştır. Bunlara ilk zamanlar bir anlam verememiş ve Allah'a hitaben: Ey Rabb'im seni zikrederek anarım, Abdullah'ı aldın, beni neylersin, bana neler oluyor, demiştir. Fakat bu sözlerin altından aslında, yaşadıklarımı anlamlandırmakta güçlükler yaşıyorum, bana yardım et" çığlıkları duyulmaktadır. Bu beyitte de ifade edildiği gibi Abdullah, sevgili yavrusunu göremeden vefat etmiştir.

[2840] Bekir Topaloğlu, "*Abdullah*", *DİA, c. 1, s. 75-76.*
[2841] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 82.
[2842] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 84.

Yâd u tezkâr eylerem Rabb'im seni
Aldın Abdullah'ı neylersin beni[2843]

4.4.15. Ashab-ı Kehf

"*Bir mağarada yıllarca uyutulduktan sonra tekrar uyandırılan arkadaş grubu. Ashâb-ı Kehf'in kıssası , Kur'ân-ı Kerîm'in onsekizinci suresi olan Kehf suresinde anlatılmaktadır.*"[2844] *Kıssaya göre putperest bir kavmin içerisinde Allah'a inanan bir grup genç, inançlarını açığa vurmuş ve zorla putlara taptırılmaktan veya taşlanarak öldürülmekten kurtulabilmek için yanlarında köpekleri de olduğu halde bir mağaraya sığınmışlardır*[2845]. *Lutfî Efendi, eserinde Ashab-ı Kehf'ten bahsederken özellikle onların köpeği Kıtmîr'e atıf yapmıştır. Onun, şeyhine sadık bir derviş gibi, sahiplerine sevgi ve sadakat gösterdiğini ve bu sayede kurtuluşa erdiğini anlatmaktadır.*

Kıtmîr-i Ashâb-ı Kehf dervîşâne
Eyledi muhabbet erdi emâne[2846]

4.4.16. Tayyâr

"*Ca'fer-i Tayyâr, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'in oğludur. Peygamber'e ilk iman edenler arasında yer almıştır. 629 yılında Suriye'ye gönderilen orduda Zeyd b. Hârise'den sonra o kumandanlığı aldı, düşman üzerine hücûm ederek kahramanca savaştı ve iki kolu kesilerek şehid edildi. Hz. Peygamber yüce Allah'ın Ca'fer'in kesilen iki koluna karşılık*

[2843] s. 75, ş. Mevlidü'n-Nebî, b. 112.

[2844] İsmet Ersöz, "*Ashâb-ı Kehf*", *DİA, c. 3, s. 465-467. Yoksa sen Ashab-ı Kehf'i ve Rakim'i (isimlerinin yazılı bulunduğu taş kitabeyi) şaşılacak âyetlerimizden mi sandın? 18/9*

[2845] O vakit o genç yiğitler mağaraya çekildiler ve şöyle dediler: « Ey Rabbimiz, bizlere tarafından bir rahmet ihsan et ve bizim için işimizden bir muvaffakiyet hazırla!» 18 /10 Bunun üzerine biz de kulaklarını tıkayarak mağarada onları yıllarca uyuttuk18/11. «Çünkü şehir halkı, sizi ellerine geçirirlerse muhakkak sizi taşlayarak öldürürler veya kendi dinlerine çevirirler ki, o zaman siz dünyada da ahirette de asla kurtuluşa eremezsiniz.» 18/ 20 Bir de onları mağarada görseydin uyanık sanırdın. Halbuki onlar uykudadırlar. Biz onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de girişte ön ayaklarını ileri doğru uzatmıştı. Eğer onları görseydin, arkana bakmadan kaçardın ve için korku ile dolardı18/18.

[2846] s. 576, s. 689, k. 11.

iki kanat ihsan ettiğini ve onlarla cennette uçtuğunu haber vermiştir. Bu sebeple kendisine "tayyâr"(uçan) ve "zü'l-cenâheyn" (iki kanatlı) lakapları verilmiştir."[2847]

Lutfî Efendi, Ca'fer-i Tayyâr'ı, eserinde tespit edebildiğimiz kadarıyla iki yerde kullanmıştır. Bunlardan biri, Nurullah Paşa için yazdığı şiirinde, diğeri ise ilahi aşk neşvesiyle yazdığı bir gazelindedir. Nurullah Paşa için dua edilirken, ebedi yurt olan cennette Rabbim Tayyâr'ı sana arkadaş etsin denilmektedir. Ayrıca burada geçen Tayyâr'ın onun müridlerinden biri olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Mülk-i kadîm ola cennet diyârı
Rabbim refîk ede güzel Tayyâr'ı
Siz de kabûl edin bu ihtiyârı
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim[2848]

Muhabbet feleğinde Tayyâr ol ve Allah'ın vahdet sırlarını eşyada seyret. Muhabbet feleğinde tayyâr olmak, hem dünyanın ağırlıklarından kurtulup masivayı geride bırakarak ilahi aşkın burçlarında gezinmek hem de Ca'fer-i Tayyâr gibi ölümü göze alarak Allah yolunda savaşıp maddi iki kolu geride bırakarak Allah'ın hediyesi iki kanatla Allah'ın rıza semalarında kanat çırpmayı kapsamaktadır. Tayyâr kelimesi kinâyeli kullanılarak her iki anlamı da kastedilmiştir.

Tayyâr olagör Tayyâr eflâk-i muhabbette
Esrârını tevhîdin seyret rûy-i eşyâde[2849]

4.5. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ÇEVRESİNDEKİ ŞAHISLAR

Muhammed Lutfî Efendi, dostlarına ahbaplarına veya çevresindeki bazı şahıslara zaman zaman manzum mektuplar kaleme almıştır. Bunlardan

---

2847 Ahmet Önkal, "*Ca'fer b. Ebû Talib*", *DİA, c. 6, s. 548-549.*
2848 s. 355, ş. 376, k. 6.
2849 s. 506, ş. 597, b. 6.

bazıları uyarı ve öğüt niteliği taşımakta bazıları ise dua mahiyetindedir. Bu mektuplardan bir kısmında ve yazılan şiirlerden bazılarında şahıslar ismen zikredilmektedir. Bu kısmın yazılmasında, adı geçen şahıslarla ilgili birinci ağızdan bilgiye ulaşılamadığı için incelenen eserin sözlük kısmında şahıslarla ilgili verilen bilgilerden yararlanılacaktır.

Eserdeki şiirlerden konuyla bağlantılı olanlar incelendiğinde Lutfî Efendi'nin her bir müridiyle tek tek ilgilendiği onların hallerinden haberdar olduğu ve onlara durumlarına göre hitab ettiği söylenebilir.

4.5.1. Ömer (Hacı Ömer Boybeyi)

"*Efe Hazretleri'nin müridlerindendir. Hacı Ömer Efendi, büyüyen işini İstanbul'a nakletmişti, fakat bir ara bozulan işinden dolayı sarsılmış huzuru kaçmıştı. Toparlanmaya çalıştığı zamanlarda Ömer Efendi'ye, şeyhi Lutfî Efendi'den, kendisi için kaleme alınmış dua, öğüt ve teselli mahiyetinde manzum bir mektup ulaştı.*"[2850] *Ömer Efendi bu mektupla sevince gark oldu. Yedi kıt'a olan bu şiirin iki kıt'ası konuyla ilgili bir fikir vermesi açısından buraya alınmıştır.*

Lutfî Efendi, şiirde Ömer'im ömründe mutluluk incisini, gönlünde hidayet nûrunu bulasın, dünyada da ahirette de kurtuluş îmân ve İslâm iledir demektedir. Îmân ve İslâm, insanlara hem huzur ve mutluluğu hem de inanmış olmanın nûrunu temin eder. Zor ve ümit ışığının parlaklığını kaybettiği zamanlarda îmân ve İslâm nûruyla Hakk'a giden yollar aydınlanır ve bu ışıklar yollarda inananlara delîl olur.

Ömer'im ömründe dürr-i seâdet
Bulasın gönlünde nûr-i hidâyet
Her iki cihânda budur selâmet
Îmânı İslâm'ı ihsân eylemiş[2851]

Efe Hazretleri, müridini önce manevi olarak desteklemiş sonra ise teselli ederek ona öğütler vermiştir. Dünyanın sıcağından soğuğundan derdinden tasasından gönlün incinip üzülmesin, gönlünle bu geçici ve

---

[2850] Kutlu, age, s. 110.
[2851] s. 298, ş. 289, k. 4.

kıymetsiz dünyanın derdine düşme ve masivâya kul köle olmuş zamane insanlarının bir ferdine bile dönüp bakma. Zira Rahmân'ın feyzi iman ihlas ve hassasiyet sahibi gönüllerde karâr eyler. Lutfî Efendi, kendisine sadakatle bağlı müridine bu sözlerle destek olmuştur.

Gam yeme cihânın germ ü serdine
Gönülden fenânın düşme derdine
Ebnâ-yı zemânın bakma ferdine
Dilde karâr feyz-i Rahmân eylemiş[2852]

4.5.2. Yusuf

"Yûsuf Boybey veya Hacı Yusuf Efendi isimleriyle tanınır. Erzurum'un Hasankale ilçesinde dünyaya gelmiştir. Efe Hazretleri'ne intisablıdır. 1979 yılında vefat etmiş olup kabri Karacaahmet Mezarlığı'ndadır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Yûsuf ismi pek çok yerde geçmektedir. Aşağıda verilen örneklerdeki Yûsuf ismiyle tek bir şahsın kastedildiği tahmin edilmektedir. Hacı Yûsuf Efendi bir gün Efe Hazretleri'ne manevi halinden şikayet etmiş ve dua istemiştir. Efe Hazretleri'nin onun için ettiği söylenen manzum duanın son beyti şu şekildedir:

Yûsuf gibi âşüfte perâkendeye rahm et
Lutfî gibi dermândelere zâd u nevâl et[2853]

Tasavvuf geleneği içerisinde incelendiğinde, şeyhlerin maddi ve manevi alemde sürekli müridlerini kontrol ettikleri ve onların ihtiyaçlarına ve zaaflarına göre maddi manevi onları destekledikleri görülmektedir. Lutfî Efendi de bu bağlamda söz konusu müridinin sıkıntılarını görmüş ve onu sözlü olarak da destelemiş olmalıdır. Zira Yusuf isminin geçtiği şiirler tam da müridinin ihtiyacı olduğu şekilde dua ve tavsiye niteliği taşımaktadır ve bu şiirlerin müridin manevi terakkisine göre mahiyet değiştirmiş olabileceği de ihtimal dahilindedir.

İlk örnekte, Yûsuf, o nimet sahibi Rab seni her an mutlu etsin ve o

---

[2852] s. 298, ş. 289, k. 5.
[2853] Kutlu, age, s. 98.

cömert olan kerem sahibi senin gönlünü mutluluk ve huzur ile sükuna kavuştursun denilerek sonraki beyitte de bu huzurun ne şekilde olacağı anlatılmıştır. Her sabah ve akşam gönlün Allah'ın feyziyle dolup Allah sevgisinin katresiyle şenlensin denilerek gönlün huzur ve mutluluğa kavuşması için Allah'ı zikretme ve ona sevgi besleme üzerinde durulmuştur.

Yûsuf seni ol Rabbü'l-enâm şâd ede her dem
Ol kân-i kerem lutfede dilşâd ede her dem[2854]

Her subh u mesâ feyz-i İlâhî dola gönlün
Muhabbet-i Hak katresi âbâd ede her dem[2855]

Diğer örnekte ise, dünya evinde, hidayet yolunda olan ihvânımdan ayrılma, eşyaya bak ve sebepsiz yaratılmadığını düşünerek onların üzerinde Allah'ın ilim ve hikmetlerini oku ve irfan sahiplerinden ayrılma denilmektedir.

Dûr olma Yûsuf'um dâr-ı dünyâda
Râh-i hidâyetde olan ihvândan
Bak ilm-i hikmet-i oku eşyâda
Ayrılma bulursun ehl-i irfândan[2856]

Diğer örnekte ise Yûsuf ismindeki müridini manevi olarak cesaretlendirmekte ve Allah'ın huzuruna çıkma konusunda ona destek olmaktadır. Gönül bağındaki muhabbet gülbahçesinin gülü olan Yûsuf'um, Mevlâ'nın dergâhına iltica ettiğinde muhakkak kabul edileceksin bu konuda şüphe duyma denilmiştir.

Bâğ-ı dildir gül-gülistân-ı muhabbet Yûsuf'um
Şübhe yokdur kabûl eder dergâhı Mevlâ seni[2857]

[2854] s. 354, ş. 375, b. 1.
[2855] s. 354, ş. 375, b. 2.
[2856] s. 396, ş. 438, k. 1.
[2857] s. 515, ş. 608, b. 5.

4.5.3. Nûrullah Paşa[2858]

Lutfî Efendi belki de, o zor dönemlere atıfta bulunarak, Nûrullah Paşa'nın Kur'ân öğretme konusundaki cesaret ve gayretini takdir etmekte ve onu zarar verebilecek olanların şerrinden koruması için Allah'a emanet etmektedir. Bu müridi için, ciğerim pâresi, seni en cömert olan Allah'a emânet verdim, Onun yolunda başını taştan taşa çal, çok çalış demektedir.

Ciğerim pâresi Nûrullah Paşa
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim
Hak yolunda başın çal taştan taşa
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim[2859]

Aynı şiirin son dörtlüğünde ise, Allah'ım din kardeşlerim olan bütün müridlerimi kabul et, bizim kurtuluş kapımız, derde dermânımız îmânımızın nûrudur, imanımızın nûrunu artır ve bizi kul kabul et denilmektedir.

Yâ Rabbi kabûl et cümle ihvânım
Nûr-i îmânımdır dârü'l-emânım
Lutfî îmânımdır derde dermânım
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim[2860]

4.5.4. Maksûd Efendi

"Erzurum'da dünyaya gelen eski müderrislerdendir. Kendisinde Efe Hazretleri'nin mektupları vardır. Doğumu ve vefâtı hakkında bilgi yoktur. Kabri Sütevler'in doğusundaki Ağzı Açık yaylasındadır. İntisâbı yoktur."[2861] *Maksûd Efendi'nin intisabının olmadığı ifade edilmekle birlikte kendisinde Lutfî Efendi'nin mektupları bulunduğuna göre, aralarında sıkı bir bağ olduğu söylenebilir. Lutfî Efendi'nin onun için yazdığı şiir dikkatle*

[2858] Aslen Kağızman'lı olan Nurullah Paşa, 1960'lı yıllarda 80-85 yaşlarında vefât etmiştir. Kabri Dumlu'dadır. Kur'ân-ı Kerîm'in yasaklandığı dönemlerde kimseden çekinmeden Kur'ân eğitimine devâm etmiştir. Efe Hazretleri'ne mensuptur. Hulâsatu'l-Hakayık, sözlük kısmı, s. 792.

[2859] s. 355, ş. 376, k. 1.

[2860] s. 356, ş. 376, k. 7.

[2861] Hulâsatu'l-Hakayık, Sözlük kısmı, s. 768-769.

incelendiğinde de aralarındaki tanışıklığın ne kadar ileri olduğu anlaşılmaktadır.

Efe Hazretleri şiirinde, Maksûd Efendi'nin Allah'ın rahmetine nâil ve Rıdvân'ın cennet bahçesine dahil olduğunu ifade etmektedir. Şiirin girişinden de anlaşılacağı gibi bu şiir Maksûd Efendi'nin vefâtı dolayısıyla yazılmış bir mersiyedir.

Rahmet-i Rahmân'a nâil
Maksûd Efendi Hâcemiz
Ravza-i Rıdvân'a dâhil
Maksûd Efendi Hâcemiz[2862]

Efe Hazretleri onun özelliklerinden bir çoğunu mersiyenin devamında saymıştır. Örnek olması bakımından bunlardan iki dörtlüğe burada yer verilecektir. İlk dörtlükte, Maksûd Efendi'nin yumuşak başlı ve tevâzu sahibi olup Kur'ân'ı rehber edindiği söylenerek onun gül göğsü ilim hazinesidir denilmektedir. Son ifadeden Maksûd Efendi'nin gönlünde maddi ve manevi ilimler'in hazinesini barındırdığı çıkarılabilir. Zira o hem medrese tahsili almış hem de Efe Hazretleri ile hem-hâl olmuştur.

Hilm ü tevâzû yerleri
Kur'ân idi rehberleri
Kenz-i ilim gül-berleri
Maksûd Efendi Hâcemiz[2863]

Onun diğer bazı özellikleri de şu şekilde ifade edilmiştir: gönül cevheri, gönül aynası tertemizdi, tevâzu ehliydi, kimseye karşı büyüklenmez tepeden bakmazdı, Müslümanların haliyle hallenir, onların olumsuz durumlarını gördüğünde üzülürdü.

Cevher-i dilde pâk idi
Ehl-i tevâzu hâk idi
Ümmet içün gam-nâk idi
Maksûd Efendi Hâcemiz[2864]

[2862] s. 665, ş. Mersiye, k. 1.
[2863] s. 665, ş. Mersiye, k. 4.
[2864] s. 665, ş. Mersiye, k. 7.

4.5.5. Vehbî Efendi

"*Vehbî Efendi, Hâce Hüseyin Efendinin oğlu ve Muhammed Lutfî Efendi'nin kardeşidir. Kındığı köyünde dünyaya gelmiştir. Medrese tahsilini babasından almıştır. Manevi terbiyesini de babasından görmüş ve O'nun halifesi olarak ümmet-i Muhammed'e rehberlik etmiştir. 1946 yılında 73 yaşındayken Pasinler'in Ebsemce köyünde vefat etmiş ve bu köye defnedilmiştir.*"[2865] *Aşağıda, Lutfî Efendi'nin kardeşi Vehbî Efendi için yazdığı mersiyeden bazı beyitler bulunmaktır. Bu mersiyede Vehbî Efendi'nin belirgin özellikleri işlenmiştir. Bu özellikler aynı zamanda bir müslümanda bulunması gereken özelliklerdir.*

Bu dinin yolunda daha iyi ve verimli nasıl çalışabilirim diye kaygı çeken, Vehbî Efendi fani olan dünyadan baki olan âhiret alemine göçtü.

Fenâdan bekâya Vehbî Efendi
Göçüp gitdi bu dînin derd-mendi[2866]

Onun ilminin çoğu Allah vergisi, az bir kısmı ise çalışarak elde edilmiş idi. Özellikle öyle bir ailede dünyaya gelmesi kendi tercihi değil Allah'ın bir lütfuydu. Zekası bu konudaki yetenekleri beden ve zihin sağlığı da aynı şekilde bir lütuftu.

Derûnundaki ilmi vehbî idi
O ilmin cüz'i ise kesbî idi[2867]

O hem haliyle hem de kaliyle Allah'ın yolunu işaret ederdi. Şeriatın şerâbını dağıtıp hidâyetin kitabını okuturdu. Şeriat şerâbı hidayet kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in içerisinde bulunmaktaydı. Vehbî Efendi'nin berrak su kıvamındaki ifadelerinden insanlar şeriat şerâbını içip kendilerini bulup kendilerine gelmekteydiler.

Dağıdırdı şerî'atin şerâbın
Okudurdu hidâyetin kitâbın[2868]

[2865] M. Lutfî Efendi, age, s. 768.
[2866] s. 662, ş. Mersiye, b. 1.
[2867] s. 662, ş. Mersiye, b. 6.
[2868] s. 662, ş. Mersiye, b. 7.

O daima Allah'ın yolunu gösterir ve Allah'ın kitabıyla sohbet ederdi. İnsanları bilgilendirirken salim tek kaynağın Kur'ân olduğunu bilmekteydi.

Tarîk-ı Hakk'ı dâim gösterirdi
Kitâbullah ile sohbet ederdi[2869]

Vehbî Efendi kesinlikle şöhreti önemsemez, benliğini öne çıkarıp övünmezdi. O daima mütevazi, kibirden ve büyüklenmekten uzak, kim olduğuna bakmadan yardıma ihtiyacı olan herkesin yardımına koşmaya çalışan bir zattı.

Yok idi anda hiç şöhret-şiârlık
Dahî ben bir âdemim iftihârlık[2870]

Görünüşte değil, bütün gönlüyle toprak gibi mütevazi ve verici olurdu. Fakirlere ihsanı boldu. Maddi ve manevi olarak insanları doyurmaya çalışır, müşkilleri olanların müşkillerini halletmeyi bir vazife bilerek onlara yardımcı olurdu.

Gönülden hâk ile yeksân olurdu
Fakîrlere zevi'l-ihsân olurdu[2871]

Vehbî Efendi'nin hayır işlerine koşan, insanları rahatsız edecek durumları önlemeye çalışan, bilhassa yol yapımı ve su konusunda büyük gayret sarfeden bir zat olduğu anlatılmaktadır.

Yapardı ehl-i îmân yollarını
Sorar idi fukarâ hallarını[2872]

Suların mecrâlarını açardı
Dâimâ Hak yolunda ol uçardı[2873]

[2869] s. 662, ş. Mersiye, b. 8.
[2870] s. 663, ş. Mersiye, b. 18.
[2871] s. 663, ş. Mersiye, b. 19.
[2872] s. 663, ş. Mersiye, b. 21.
[2873] s. 663, ş. Mersiye, b. 22.

4.5.6. Hacı İbrahim Baba[2874] (k.s.)

Hacı İbrahim Baba, Kâdiri şeyhlerinden olması dolayısıyla Lutfi Efendi'yle bir bağı olsa gerektir. Zira Efe Hazretleri Nakşî icâzetinin yanında Kadirî icazetine de sahiptir. Lutfî Efendi şeyhin vefatı üzerine bir mersiye yazmıştır. Mersiyede, O'nun, bütün ömrünü Allah'ın yolunda sarfettiği anlatılmakta ve kutsal nûrâni rûhun isim benzerliği dolayısıyla Allah'ın sevdiği Halil İbrahim peygamberle hem-nâm olduğu ifade edilmektedir.

Bütün ömrünü sarf etdi tarîk-ı Hazret-i Hakk'da
Halîlullah'e hem-nâmdır mukaddes rûh-i nûrânî[2875]

Vücûdu himmet okyanusu olan bu zât İbrahim Hacı Baba ismiyle tanınmıştı, denilerek onun isminin çevresinde tanındığı şekliyle bu beyte alındığı anlatılmıştır.

Mübarek ismi İbrahim Hacı Baba ile şöhret
Şi'âr olmuş idi ol zât vücûdu himmet ummânı[2876]

İlahi takdire işaret edilen bir başka beyitte ise, Allah (cc)'ın bu dünyada ebedi kalınamayacağını ve bu dünyaya gelenin gitmesini takdir ettiği ifade edilmiştir. Zira bu dünya bir imtihan sahnesidir, bu sebepten rolünü oynayan çekilir yerini yeni gelenlere bırakır.

Mukadder eylemiş Allah Teâlâ şânühü ekber
Bu dünyâya gelen gider bekâya yokdur imkânı[2877]

Seher vaktinde bülbül, bu dünyanın yok olacağını, akıbette kıyamet günü olduğunu anlatan destanını inleyip ağlayarak etkili bir biçimde okur. Seherlerde Allah'ı zikrederek gönüllerini ve gözlerini uyandıranlar bu yakıcı destanın söz ve nağmelerini yüreklerinde hissederler.

[2874] Erzurum'da dünyâya geldi. Kâdiri meşâyihindendir. H. 1348 yılında Erzurumda vefat etmiştir. Kabri Yoncalık Hacı İbrahim Baba Camii önündedir.
[2875] s. 599, ş. 722, b. 6.
[2876] s. 599, ş. 722, b. 7.
[2877] s. 599, ş. 722, b. 3.

Bu âlem fân olur rûz-i kıyâmet âkıbet vardır
Seher vaktinde sûzişle okur bülbül bu destânı[2878]

Konuyla ilgili alınan son örnekte ise, Hacı İbrahim Baba'nın vefatıyla, hidayet feleğinden bir yıldızın daha kaydığı, vahdet meydanının mîri, üstadı olan bu zatın sevgilinin köyüne eriştiği anlatılmıştır. Bu zâtlar için ölüm bir mekan değiştirme, bir yerden kayıp başka yerde tutunup parlamadır. Onlar ölümü bir yok oluş, bitiş olarak değil bilakis yepyeni bir başlangıç ve fani dünyanın sıkıntılarından bir kurtuluş, bâki âlemin huzur ve mutluluğuna geçit yeri olarak görürler.

Sükût etdi bu eflâk-i hidâyetden yine bir necm
Erişdi kûy-i cânâne muvahhid mîr-i meydânı[2879]

4.5.7. Hacı Fâruk Efendi[2880]

Hacı Faruk Efendi'nin vefatı dolayısıyla Lutfî Efendi bir mersiye yazmıştır. Bu mersiyede onun Erzurum'da tanınmış ve ehliyetli bir müderris, ayrıca bir gönül insanı olduğu anlatılmaktadır. Onun vefâtıyla hidayet gülistanından bir kızıl gonca düşmüştür, Efe Hazretleri bu kaybı parlak bir ayın batmasıyla örneklendirmiştir. Hacı Faruk Efendi, insanları Allah'ın yoluna götüren gül bahçesinin mis kokulu güzel bir gülüydü, onun yakınında duranlar bu kokudan istifade edip kendileri de bu güzel kokudan nasipleniyorlardı..

Gülistân-ı hidâyetden düşüp bir gonce-i hamrâ
Ne aceb bir zıyân oldu gurûb-i kamer-i garrâ[2881]

Faruk Efendi ki, ilim bahçesinin aydınlığıydı söndü, cennet-i a'lâ onun için hûri ve vildanlarla süslendi. Bu beyitte Faruk Efendi'nin müderrislik

[2878] s. 599, ş. 722, b. 4.
[2879] s. 599, ş. 722, b. 5.
[2880] Hacı Ömer Faruk Ketavanlıoğlu(Tivnik'li Faruk Hoca), 1881 yılında Erzurum'un Tivnik köyünde dünyaya geldi. 1899 Erzurum'da Fevziye Kurşunlu medresesine girdi. 1913'te son tertipten icazetnâme aldı. Şavşat'lı Hacı Süleymân Efendi'ye intisaplı olup, 1953 yılında tivnik köyünde vefât etti.
[2881] s. 115, ş. 39, b. 1.

yönüne işaret edilmekte ve onun vefatıyla ilim camiasının ne denli büyük bir kayıp yaşadığı anlatılmaktadır.

O zât bu ravza-i ilmin çırâğı idi ki söndü
Bezendi cennet-i a 'lâ anınçün vildân u havrâ[2882]

O tedris ilminde büyük bir gayret ve çalışmaya sahipti, bu özelliğiyle de Erzurum'u gönül alan bir ilim merkezi haline getirmişti. Verdiği derslerin ilim ve feyz zenginliği onu dinleyenlerde bir daha dinleme, daha önce dinlememiş olanlarda ise dinleme isteği uyandırıyordu.

Büyük bir himmete mâlik idi tedrîs ilminde
O Erzurum'u etmişdi ilim neşrinde dilârâ[2883]

Hacı Fâruk Efendi'yi Allah azîz eyledi, O Firdevs cennetinin tahtları üzerinde baştan ayağa nûr içinde olsun. O ilmi ve feyzi sayesinde bu dünyada hürmet gördüğü ve çevresini aydınlattığı gibi orada da hürmet görüp çevresini aydınlatsın. Lutfî Efendi, bu muhterem zat için yazdığı mersiyede ona bu şekilde dua etmektedir.

Hacı Fâruk Efendi'yi mükerrem eylemiş Allah
Serîr-i Firdevs-i a'lâ içinde ola nûr-ârâ[2884]

4.5.8. Muhammed

Bakkal Muhammed Efendi, 1303 tarihinde Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Medrese tahsili görmüştür. Bakkallık yaptığı için kendisine Bakkal Muhammed Efendi denmiştir.Vehbi Efendi Hazretlerine intisab etmiştir. 1952 tarihinde Mekke'de vefât etmiştir. Lutfî Efendi, bu zattan bahsettiği şiirinde özellikle cömertlik üzerinde durmuştur. Şiirdeki ifadelerden onun cömert bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Mısralarda, Efe Hazretleri'nin, Muhammed Efendi'nin davranışları üzerinden bütün bağlılarına mesaj verme isteği ve çabası gözlenmektedir. Zira Lutfî Efendi, kendi özel hayatında da cömertlik konusuna özel önem vermiştir, bunun toplumdaki

[2882] s. 115, ş. 39, b. 2.
[2883] s. 115, ş. 39, b. 3.
[2884] s. 115, ş. 39, b. 4.

dayanışmaya ve sosyal barışa büyük katkı sağlayacağına inancı tamdır. Bütün bu sebeplerden dolayı da cömertlik davranışını gösterenleri takdir etmiştir ki, bunlardan biri de Muhammed Efendi'dir. Efe Hazretleri, Muhammed Efendi'yi aşağıdaki dörtlüklerde şu şekilde anmıştır: evinde bereket istersen, bir vesile bul ve din kardeşlerini evine davet et ve evinde hayr ve bereket bul. Bunlar söylendikten sonra Bakkal Muhammed'e hizmet edilmesi gerektiği söylenmektedir. Bu iki anlamda yorumlanabilir, birincisi,onun cömertliğinden dolayı ona saygı gösterilmesi ve hayır işlerinde yardımcı olunması, ikinci olarak ise, isminden önce işi verilerek işine yapılan vurgu dikkate alınırsa, ondan alışveriş yapılarak hayır işlerine katkıda bulunulması tavsiye edilmiştir denilebilir.

Bereket istersen devlet-hânede
Da'vet et ihvânı bir bahânede
Hayr u bereketi bul bâ-hânede
Bakkal Muhammed'e etmeli hizmet[2885]

Muhammed Efendi ile ilgili olan diğer örnekte ise, aman iki gözüm sözümden ayrılma ve Muhammed Bakkal'ı gözden uzak tutma, zira, cömertler değerlerini kaybetmez ve güneş gibi yaşlının da gencin de sevgilisi olurlar denilmektedir. Bu dörtlükten, daha önce de ifade edildiği gibi, Muhammed Efendi'nin cömert ve çevresi tarafından sevilen bir zat olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed Bakkal'ı dûr etme gözden
Amândır dü-dîdem ayrılma sözden
Sahîler hâşâ ki düşer mi yüzden
Güneş-veş sevgili pîr ü civâne[2886]

4.5.9. Âkif

Âkif, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde bir çok yerde bahsettiği bir şahıstır. Onunla ilgili müstakil bir şiir de mevcuttur. Konuyla ilgili aşağıda verilen

[2885] s. 136, ş. 74, k. 2.
[2886] s. 493, ş. 575, k. 2.

ilk örnek, Lutfî Efendi'nin müridlerinin bir çoğunu bazı özellikleriyle zikrettiği bir şiirinden alınmıştır. Burada Âkif isimli zat siperlere saklanmasıyla konu edilmiştir.

Akif gibi siperlere sinmemiş[2887]

Sıradaki örnekler ise Âkif Efendi ile ilgili yazılan şiirden alınmıştır. İlk beyitte, ey Âkif, kudret cedveli ezelî ilimle yazar tevhid sahipleri yüce bir himmete sahiptir denilmektedir.

Âkifâ cedvel-i kudret kayd eder ilm-i ezel
Ehl-i tevhîd zümresi pek âlî himmetdir bugün[2888]

İkinci beyitte ise Lutfî Efendi Âkif Efendi'ye Mevlâ'nın vahdet nûrunu bahşetmesi duasını yapmakta ve yaradılışın hikmetinin Hakk'a ibadet etmek olduğu ifade edilmektedir.

Lutfiyâ Âkif'e Mevlâ nûr-i vahdet bahş ede
Hikmet-i hilkat ise Hakk'a ibâdetdir bugün[2889]

4.5.10. Ağa

"*Efe Hazretleri'nin müridlerindendir. Ağa Efendi olarak tanınır. Matbaa işiyle uğraştığı için beyitte matbaa kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Kabri Asrî mezarlıktadır.*"[2890]

Ağa gibi matbaada kalmamış[2891]

4.5.11. Mahmûd

"*Mahmûd Ertörer, H. 1313 tarihinde Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Medrese tahsili olup, kunduracılıkla geçimini temin etmiştir. Aynı zamanda hattattır. Efe Hazretleri'ne intisaplıdır. 1952 yılında vefat etmiş olup Asrî*

[2887] s. 136, ş. 74, k. 3.
[2888] s. 365, ş. 392, b. 2.
[2889] s. 366, ş. 392, b. 8.
[2890] Efe Hazretleri'nin yeğeni Ahmet Topçu Hoca'dan naklen.
[2891] s. 136, ş. 74, k. 3.

Mezarlık'da medfundur."[2892] *Lutfî Efendi, bu müridi için dua etmiştir. İyilik ve cömertlik sahibi Allah'ın Mahmûd Efendiye lütufta bulunmasını dilemiştir.*

Mahmûd'e erişe keremi Zât-ı Kerîm'in
Muhammed ise gönlüme nûrdan eserimdir[2893]

4.5.12. Cemal

"Cemal Efendi, Sığırlı köyündendir. Seyfeddîn Efendi'nin bacanağı olan bu zat Taş Mescid'de imamlık yapmıştır."[2894] *Lutfî Efendi, bu zattan çeşitli şiirlerinde bahsetmiştir. Bunlardan, birinde ona dua ederek, Allah aşkıyla Cemâl'i genç, delikanlı eylesin demiştir. Zira delikanlıların aşkı cesurca olur. Aşkları uğruna her şeyi yapabilirler, Cemal de ilâhi aşka böyle tutulursa kendisini hem ruhen hem bedenen güçlü ve genç hissedecek Allah yolunda bu kuvvetle çalışacaktır.*

Cemâl'ı civân eyleye aşkı ile Allah[2895]

Efe Hazretleri, Cemâl'den sevgili yolunda serden geçmeyi göze alabilecek bir âşık olmasını istemektedir. Ona öğüt olarak, Allah'ın yoluna cânıyla birlikte gitmesini ve eğer ona kurban olabilmeyi göze almışsa cânına çok bağlanmaması gerektiğini söylemiştir. İnsan, cânını, onu kendisine emanet verene teslim etmekte tereddüt yaşıyorsa kendisine yazık ediyor demektir. Zira emanetler sonunda sahibine verilmek içindir.

Cemal'ım cân ile cânân yoluna varmalıdır
Cânâne kurbân olan cânına ülfet mi eder[2896]

Son örnekte ise Efe Hazretleri, kuru kuru gülmek deyimini onun için kullanarak onun bir özelliğine dikkat çekmiştir.

Cemâl gibi kuru kuru gülmemiş[2897]

[2892] M. Lutfî Efendi, age, s. 767.
[2893] s. 216, ş. 175, b. 5.
[2894] M. Lutfî Efendi, age, s. 708.
[2895] s. 216, ş. 175, b. 8.
[2896] s. 214, ş. 172, b. 6.
[2897] s. 136, ş. 74, k. 3.

4.5.13. Kâzım

Bu şahısla ilgili bilgiye ulaşılamamıştır. Lutfî Efendi ondan bahsettiği beyitte, Allah (cc) Kâzım'ı hidayete erdirsin diyerek onun edebde derinleşmesi konusunda temennide bulunulmaktadır.

Kâzım'ı hidâyet nûruna gark ede Allah
Derûn-i edebde ola sırr-ı keremimdir[2898]

4.5.14. Tevfîk

"*Dülgerzâde Câmii imamı kurra Hacı Tevfik Efendi, olarak bilinir. Lutfî Efendi'ye bağlı ve onun çok sevdiği müridlerinden olduğu söylenir.*"[2899] *Lutfî Efendi'nin, Tevfik Efendi'nin isminin geçtiği beytinde hem dua hem de müjde bulunmaktadır. Allah (cc) bereket torbasını şâd eylesin, Allah'ın yardımının kendisiyle beraber olması benim Tevfîk'e hayırlı haberimdir. Allah'ın yardımı kiminle olursa o hayırlı işlerle meşgul olur ve bunlarda da muvaffak olur. Dolayısıyla, Lutfî Efendi bu beyitte Tevfik Efendi'ye yolunun doğru olduğu ve bu yolda devam etmesi gerektiği mesajını vermektedir.*

Şâdeyleye n'ola bereket torbasını Hak
Tevfîk-ı Hudâ Tevfîk'a hayr-ı haberimdir[2900]

4.5.15. Mustafâ[2901]

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Mustafa Efendi birden fazla yerde geçmektedir. Aşağıda bunlardan iki örnek alınmıştır. İlk örnekte, Allah'ın ondan cömertliğini esirgememesi istenmektedir.

[2898] s. 216, ş. 175, b. 6.
[2899] Kutlu, age, s. 105.
[2900] s. 216, ş. 175, b. 7.
[2901] Mustafa Efendi, rûmi 1327 yılında Serçeme köyünde dünyaya geldi. Babası Molla Abdullah Efendi olup, annesi Veli Bey'in kızı Fâtıma Hanım'dır. İlk tahsiline dedesi Dumlu Hoca'dan başlamış sonra Solakzâde Sâdık Efendi ve Maksud Efendi'den ders almıştır. 1948 yılında Mekke-i Mükerreme'ye hicret etmiştir. 7 sene orada müderrislik yapmış daha sonra Medine-i Münevvere'ye yerleşmiştir.13.11.1991 tarihinde orada vefat etmiştir. M.Lutfî Efendi, age, s. 782.

Mustafâ'ya ede kerem himmet-i kadîmdir[2902]

İkinci örnekte ise, o büyük bir samimiyetle selamlanmakta, onun isminin Hz. Peygamber'in ismiyle aynı olmasına dikkat çekilerek isminin sahibini örnek alıp her daim Mevlâ'yı dilinden düşürmemeye özen göstermesi öğütlenmektedir.

Kasr-ı dilde muhabbetin gevheri
Selâm olsun sana cân u gönülden
İsmin Mustafâ'dır rahmet perveri
Bırakma Mevlâ'yı asla dilinden [2903]

4.5.16. Dede

"*Dede, Lutfî Efendi'nin müntesiplerindendir.*"[2904] *Efe Hazretleri'nin Dede'den bahsedilen mısraları teselli mesajları yüklüdür. İlk dörtlükte, ey gözümün nûru sıkıntıların kederlerin var diye gönlünü kederlere salma, çünkü Mevlâ sevdiğine keder verir denilmektedir. Dede'm belâlar güzel bir sabırla karşılanırsa sonuçları bal gibi güzel olur, Allah (cc) kara taşları mücevher eylemeye kadirdir. Kederden kararan kalp, Allah'ın izin ve yardımıyla, cilalanıp mücevher değerine ve parlaklığına ulaşabilir.*

Mükedder dil olma ey nûr-i dîdem
Mevlâ sevdiğini mükedder eyler
Belâsı bal olur âkıbet Dede'm
Kara taşlarını mücevher eyler[2905]

Birlik güneşinin doğduğu yer gönüldür, o güneş her an seni gözler, ey gözüm sen de onu seyret, parlayan güneşin doğuşu sendedir. Lutfî Efendi, insan ve Allah için gönlün önemine dikkat çekerek, Allah'ın varlığının ve birliğinin kainat gözlenerek kavranıp gönülle de tasdik edilebilecek kadar açık ve net olduğuna ve gönlün ilahi tecellinin yeri olduğuna işaret

[2902] s. 216, ş. 175, b. 8.
[2903] s. 406, ş. 452, k. 1.
[2904] M. Lutfî Efendi, age, s. 714.
[2905] s. 176, ş. 114, k. 1.

etmektedir. Allah (cc), en ufak kıpırtısı bile ruhu ve bedeni alt üst edebilen veya sükûnete erdirebilen bir mahalli kendisine tecelli yeri olarak seçmiştir. Gönülde tatmini ve bunun sonucu olarak ortaya çıkacak huzuru yakalayabilmek için de Allah (cc), bir ölçü koymuştur ki, bu ayette şöyle ifade edilir: gönüller ancak Allah'ı anmakla tatmin olur[2906]. Lutfî Efendi, Dede ismindeki müridine gönlünü iyi gözlemesi ve oradaki hareketlerin farkında olmasını öğütlemektedir.

Şems-i vahdet burcu gönüldür Dede'm
Seyret o güneşi sen de ey dîdem
Seni gözler güneş sende dem-be-dem
Sendedir matla-'i mihr-i dirahşân[2907]

4.5.17. Nusret Efendi

"*Nusret Efendi,1909 yılında Erzurumda doğmuştur.Efe Hazretleri'nin Dinarkom'a teşrifiyle tanışmışlar ve ona intisab ederek dergâhına girmiştir. Sesinin güzel olması dolayısıyla Efe Hazretleri'nin gazel-hânı olmuştur. Nusret Efendi, 1973 yılında Erzurum'da vefât etmiş ve Erzurum Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.*"[2908] *Lutfî Efendi, Nusret Efendi'ye bir Ramazâniyesinde yer vermiştir. Bu dörtlükte, Nusret Efendi vasıtasıyla hem Ramazan'ın önemine değinilmiş hem de o teselli edilerek ümit duygularının kuvvetlenmesi temin edilmeye çalışılmıştır. Lutfî Efendi, bu dörtlükte, Ramazân ayı merhamet okyanusudur,bu ayda Allah'ın rahmeti isyankârları kuşatır, Nusret Efendi, Allah cömerttir, O'nun cömertliği ve ihsanı Arş'dan yücedir diyerek, Ramazân ayının isyandan hidayete, çirkinlikten güzelliğe, kötülükten iyiliğe, Şeytan'dan Rahmân'a ve cehennemden cennete götüren bir geçit olduğunu vurgulamış ve iyi değerlendirilmesini tavsiye etmiştir.*

[2906] Onlar, iman etmiş ve kalbleri Allah zikriyle yatışmış olanlardır. Evet, iyi bilin ki, kalbler Allah'ın zikri ile yatışır13/28. Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, âyetleri okunduğu zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler8/2.

[2907] s. 362, ş. 386, k. 1.

[2908] M. Lutfî Efendi, age, s. 792. Kutlu, age, s. 112.

Ummân-ı merhamet mâh-i Ramazân
Gark-ı usât oldu rahmet-i Rahmân
Kerîm'dir bir Allah Nusret Efendi
Arş'dan muazzamdır kerem-i Mennân[2909]

4.5.18. Nihad Efendi

"Nihad Efendi, H. 1327 tarihinde Erzurum'un Hasankale ilçesinde dünyaya gelmiştir. Terzilik ve manifaturacılık yapmış olan Nihad Efendi, yaklaşık 1926 yılında Efe Hazretleri ile tanışmıştır. 28 Mart 1989 tarihinde vefat etmiştir.Kabri Erzurum Asrî Mezarlığı'ndadır."[2910] *Lutfî Efendi, Nihad Efendi için altı kıt'alık, onun özelliklerini sayıp, ona dua ettiği bir şiir kaleme almıştır. Bu şiirin ilk kıt'ası örnek olarak buraya alınmıştır. Bu şiiri Nihad Efendi'ye kendisinden bir yadigâr bir hatıra olarak kaleme aldığını ifade etmektedir.*

Şiirde, Mevlâ'nın dergâhında sadık isteyici Nihad Efendi'ye bu şiir hatıra olsun, uygun sevgiliye güzel bir hidayetle bağlanan Nihad Efendi'nin gönlünde Allah sevgisi misk gibi kokuları etrafa saçsın denilmektedir. Zira bir insan hidayet küpüne dalarsa oradan bir çok güzellikten nasiplenmiş olarak çıkar, bu durum Allah'ın ona lütfudur. Hidayet nûruyla aydınlandıktan sonra her geçen gün nûru artar ve gayreti ölçüsünde etrafına ilim ve irfan nûrları yayarak etrafını aydınlatır. Görenlere Allah'ı ve onun emirlerini hatırlatır, gönüllerine huzur ve sürûr verir.

Dergâh-ı Mevlâ'da sâil-i sâdık
Nihad Efendi'ye yâdigâr olsun
Hidâyet-i güzel yâr-i muvâfik
Muhabbeti dilde müşg-bâr olsun[2911]

4.5.19. Kara Hâce

Lutfî Efendi'nin müridlerinden veya yakın dostlarından olduğu tahmin edilmektedir. Hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. Lutfî Efendi

[2909] s. 408, ş. 455, k. 1.
[2910] M. Lutfî Efendi, age, s. 790.
[2911] s. 398, ş. 440, k. 1.

şiirlerinde bir yerde ondan bahsetmiştir. Bu beyitte, Kara Hâce'ye dua edilerek, onun diğer hâcelerle mahşer gününde Hz. Peygamber'in Livâü'l-hamd sancağı altında misafir olması temenni edilmektedir.

Kara Hâce hâcelerle Livâü'l-hamd altına
Cem' ola rûz-i cezâda Mevlâ mihmân eylesün[2912]

4.5.20. Garîb

"*Garib Ağa, 93 harbinde üç kardeşi ile 5-6 yaşlarında iken Kars'tan Erzurum'a hicret etmiştir. Otuz yaşlarında attan düşüp sakat kalmıştır. Şeyh Feyzullah Efendi'nin halifesi Ketencizâde'ye mensuptur. Efe Hazretleri Alvar'da kaldığı sürede Erzurum'a teşrif ettiğinde çoğu kez ona misafir olurdu. 1949 yılında Erzurum'da vefât etti. Erzurum Asrî Mezarlığı'nda medfundur.*"[2913] *Lutfî Efendi'nin çok değer verdiği bir zattır. Efe Hazretleri, müridlerinden,Ömer, Cemal, Lutfî ve Arslan Efendi'ye Garib Ağa'yı ziyaret etmelerini tavsiye eden şu mektubu yazmıştır:*

"Es-selâmü aleyküm ve rahmetullahi teâlâ ve berekâtühu.Rahimenâ ve rahimekümullahi teâlâ fi'd-dâreyn.

İrsâl-i selâmdan ulu olur mu hediye
Selâm idi enbiyâya evvel-i behiyye

Ömer ü Cemâl'e Lutfî'ye pîşrev ola Arslan
Garib'i ziyaret edeler rahm ede Rahmân

Men zâre mü'minen lillahi Teâlâ.Gaffarallahu Teâlâ zünûbe'z-zâiru ve'l-me'zûri.

(Her kim bir mü'mini Allah için ziyaret ederse, Allah Teâlâ ziyâret edenin ve ziyâret edilenin günahlarını affeder.)

Münasib bir vakit münâsib halde Garib Ağa'yı ziyâret
Misafire eder hürmet Garib Ağa ne mükrimdir
Verir bir sade kahveyi kızıl çayları mün'imdir."[2914]

[2912] s. 401, ş. 444, b. 4.
[2913] M. Lutfî Efendi, age, s. 733.
[2914] Kutlu, age, s. 102.

Bu ifadelerden Efe Hazretleri'nin Garib Ağa'ya önem verdiği anlaşılmaktadır. Lutfi Efendi, müridlerine zahiren Garib Ağa'yı ziyareti tavsiye etmiş, fakat bu vesileyle Müslümanlar arasında kardeşlik bağı tesis edip, kuvvetlendirecek bütün dost ziyaretlerini tavsiye etmiştir. Zira Hz. Peygamber'in ifadesiyle Müslümanlar bir vücudun azaları gibi olmalıdır, birine zarar verildiğinde hepsi acı çekmeli birinin derdiyle hepsi dertlenmelidir ki, kardeşlik ruhu oluşsun. Bu bağlamda insanlar birbirlerini ziyaret ederek karşı tarafı önemsediğini hissettirirken, aynı zamanda Lutfi Efendi'nin şiirinde verdiği hadiste ifade edildiği üzere hem ziyareti yapan hem de ziyaret edilen taraf bu ziyaretten aynı zamanda manevi olarak da menfaat elde etmektedirler. Garib Ağa'nın bu ziyarete fazlasıyla ihtiyacı olduğu düşünüldüğünde bu tavsiyenin önemi bir kat daha artmaktadır. Lutfî Efendi'nin, Garib Ağa'ya yazdığı şiiri teselli mahiyetindedir. Şiirinde onun halinden haberdâr olduğunu ifade ettikten sonra, üzülmemesini, bu dünyanın geçici olduğunu ve buraya sevgi ve istekle yönelenlerin dünyada adam olmadıklarını söylemektedir. Zira geçici bir mekandaki maddi zevklere ancak basireti bağlanmış, geleceği göremeyen cahiller meyleder.

Hasb-i hâlinden haber aldım ***Garîb'im gam değil***
Dünyâya meyl eyleyenler dünyâda âdem değil[2915]

4.5.21. Hasen

"Hasan Efendi, Lutfî Efendi'nin müridlerindendir. Hasankale'de berberlik yapan bir zattır."[2916] *Lutfî Efendi, sabâ rüzgârını anlattığı bir şiirinde, belki de kendisine en güzel hâlin nasıl olacağını soran Hasan Efendi'ye bu soruyu sabâ rüzgârından sormasını söylemiş, sonra da sabânın özelliklerini ve gördüklerini anlatmıştır. Sabâ rüzgârı, âlemdeki eşyâyı gezer ve hevâlardan dersini alır. Hevâ kelimesi iki anlamda düşünülebilir, bir hava anlamında ki rüzgâr bir hava akımıdır, ikinci olarak ise arzu istek anlamında. Rüzgar latif olma özelliği sayesinde açık olan her şeyin içine nüfûz ederek onların her şeyinden dolayısıyla isteklerinden de haberdâr*

[2915] s. 330, ş. 336, b. 1.
[2916] Kutlu, age, s. 111.

olabilir, ayrıca o havadan da gittiği için yükseklerden eşyâya hakim olup onların durumuyla ilgili bilgi sahibi olmanın ve bu vesileyle onlardan ibret almanın daha kolay olduğu düşünülebilir.

Bu rüzgâr sabâ rüzgârıysa seher vakitlerinde bütün hakiki aşkları ve âşıkları çok daha rahat gözlemler. Çiğ tanesinin toprağa ve yeşileymiş gibi görünen, fakat aslında yeni bir hayata sebep olup Allah'ı zikrine orada devam etmeye olan aşkını, bülbüllerin gül bahçesinde feryâd içinde çırpınırken güle olan âşklarını ve ilahi sevgiliyi o damar damar kızıllıkta temaşa etmelerinin verdiği haz çığlıklarını ve en önemlisi gaflet uykusundan gözlerini ve gönüllerini uyandırmış olan âşıkların ilahi sevgiliye yakarışlarını sabâ rüzgârı seher vaktinde iklimden iklime dolaşırken temaşa etmekte ve bu gizli sırları en iyi o bilmektedir. Lutfî Efendi de bunu bildiği için Hasan Efendi'ye sorusunu sabâya sormasını söylemiştir.

Hasen'im ahsen-i hâli sorarsın sor sabâlardan
Gezer âlem-i eşyâyı alur dersi hevâlardan[2917]

[2917] s. 378, ş. 408, b. 1.

SONUÇ

Hâce Muhammed Lutfî Efendi, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için kritik bir dönemde yaşamış bir din adamı ve mürşid bir mutasavvıftır. O, yaşadığı dönemin sıkıntılarına rağmen insanlara maddî ve manevî açıdan yardımcı olmak için gayret sarf etmiş bilge bir kişidir. Bilindiği gibi Muhammed Lutfi Efendi hayatı boyunca, kendisine zenginlerce bırakılan malları muhtaçlara ulaştırırken, zenginlerle fakirler arasında köprü rolü oynadığı gibi, dua, vaaz, sohbet ve şiirleriyle de insanların ruhlarına hitap ederek onları mânen desteklemiştir.

Lutfî Efendi'nin insanlara yaptığı mânevî destek, hayatta olduğu dönemle sınırlı kalmamış, şiirlerinin kaydedilmesiyle oluşan "*Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî" isimli eserle bu gün de, dünyanın çeşitli yerlerinde insanlara Hak yolun rehberliğini yapmaya, gönüllerde Allah ve Peygamber sevgisi oluşturmaya devam etmektedir. Eserin muhtevâsındaki şiirlerin bir çoğunun ilahi ve gazel formunda, çeşitli meclislerde icra edilmesi, yine eserde bulunan mevlid ve miraciyenin benzer şekilde halen okunmaya devam edilmesi, O'nun bu güne uzandığının ve gönlündeki Allah ve Peygamber aşkını bugünün insanına da aktardığının kanıtı sayılabilir.*

Lutfî Efendi'nin şiirlerinin çeşitli açılardan, özellikle de din ve tasavvuf kültürü açısından değerlendirilmesini konu alan çalışmamızı hazırlarken, onu şiirleri ve tanıyanları vasıtasıyla gıyabında da olsa yakından tanıma fırsatı bulduk. Onun ifadeleri ile yaşantısının tutarlılığı, söylemlerini önce kendisinde hayata geçirmesi, bizde Lutfî Efendi'ye karşı takdir hisleri

uyandırdı. O, sosyal hayatın, savaş dahil, her safhasında bulunan, vatanı ve milleti için kendisini tehlikeye atmaktan çekinmeyen bir din adamıdır.

Lutfî Efendi şiirlerinde dinî, tasavvufî, ahlâkî pek çok konu işlemiştir. O şiiri dinî, tasavvufî, ahlâkî vb. değerleri insanlarda yerleştirmek için bir araç olarak kullanmıştır. Bundan dolayı da onun şiirlerinde şiirle ilgili bazı teknik konular ikinci planda kalmıştır. Buna rağmen şiirlerinde hem aruz hem de hece vezninin pek çok kalıbını kullanmış ve çeşitli nazım şekillerinde şiirler kaleme almıştır. Mesaj vermeyi öncelikli planda tutmuş olması dolayısıyla, şiirlerde vezin hatalarına rastlansa da bunlar şiirin büyüsünü tamamen bozacak nitelikte değildir. Şiirler ihtiva ettikleri anlam yoğunluğu sebebiyle, işledikleri konuya aşina muhataplarını mest etmektedir. Onun şiirlerinin "ان من البيان لسحرا " (beyanda büyüleyici bir etki vardır) hadisinde ifade edilen sözün etkileyici gücünü yansıttıkları söylenebilir.

Eserdeki şiirler ağırlıklı olarak, ilâhî aşk ve peygamber aşkı temalıdır. Ruhlar "elest bezmi"nde Allah'a verdikleri sözü hatırlamaya davet edilmekte ve gerçek huzur ve mutluluğa bu sözü hatırlayıp gereğini yerine getirmekle ulaşabilecekleri konusunda uyarılmaktadırlar. Dünya hayatının ve malının geçiciliği, bu hayatı ve mülkü ebedîleştirmenin yolunun onlara tapmak değil, onları insanoğluna veren Allah'ın yolunda sarf etmek olduğu ifade edilerek, insanın sahip olduğu her şeyin aslında bir imtihan vesilesi olduğu ve dünyadan ayrıldığı andan itibaren onlarla ilgili hesabın başladığı, bir çok şiirde ayet ve hadis referanslarıyla çok manidar bir şekilde anlatılmaktadır.

Şiirlerde İslâm'ın ve îmânın şartları, dini emir ve sorumluluklar detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Allah'ın birliği ve namaz, zekat, hac gibi ibadetler konusunda hassas olunmasının gerekliliği bir çok şiirde belirtilmektedir. Oruç ibadeti ise, çeşitli şiirlerde diğer ibadetlerle birlikte geçmekle beraber, daha çok bu konuda müstakil bir edebi tür olan "Ramazâniye" lerle anlatılmıştır.

Şiirler dinî ve ahlâkî değerler konusunda da son derece zengindir. İnsanlar arası ilişkilerin sağlıklı yürüyebilmesi için tavsiyeler, kul hakkından sakınmanın gerekliliği, zengin fakir arasında husumet oluşmaması için dikkat edilmesi gereken hususlar, bireysel ve toplumsal huzur için

sahip olunması gereken zihniyet ve davranışlar onun şiirlerinin ana muhtevasını oluşturmaktadır. O, yalan söylemenin, insanlar arasında söz getirip götürmenin, insanlarla alay etmenin, kötü zanda bulunmanın dinen ve ahlâken uygun davranışlar olmadığına ve bunların Allah tarafından şiddetle yasaklandığına dikkat çekmektedir. Bu tutum ve davranışların dünyada bireysel ve toplumsal huzuru zedeleyen, ahirette ise sahibini cehenneme sürükleyen davranışlar olduğu şiirlerde vurgulu bir şekilde ifade edilmektedir.

Lutfî Efendi'nin şiirleri teknik anlamda tasavvufî unsurlar açısından da son derece zengin bir potansiyele sahiptir. O tasavvufu îmân ve amelde derinleşme ve ince bir hassasiyete sahip olma olarak görmüş, kulun hayatının her evresinde Allah'ın rızâsını gözetmesinin bu inceliğin bir parçası olduğunu belirtmiştir. O dilde kalıp kalbe inmemiş bir îmânın sahibine fayda getirmeyeceğini söyleyerek, kulun, Allah'ın her an kendisiyle birlikte olduğunu ve her an kendisini gördüğünü hissederek davranışlarını düzenlemesinin gerekliliğini vurgulamıştır. O, kulun Allah ve peygamber aşkıyla kanatlanıp pervâne misali bu yolda her türlü zorluğu göğüslerse, bu uğurda maddi varlığından geçebilirse asıl varlığa erip, ebedi âlemde varlığa kavuşacağını ifade etmiştir. Bütün bunları ifade ederken de tasavvufî terimler, mazmunlar kullanmıştır. Bu kavramların ve mazmunların açıklandığı bölüm, çalışmamızda en geniş kısmı oluşturmaktadır.

Onun şiirlerinde edebiyatın tarihe tanıklık etme yönünü de görmek mümkündür. Birinci dünya Savaşı yıllarını yaşamış ve Türk milletinin kurtuluş mücadelesinde bizzat yer almış olması ve Ermeni zulmünün yoğun olarak yaşandığı yerlerden biri olan Erzurum ve civarında bulunması dolayısıyla şiirlerinde bu konulara da yer vermiştir. Ermenilerin yaptığı katliamı anlattığı şiirleri okunurken bu şiirlerin dinleyenlerde o sahneyle karşı karşıya kalınmış hissini uyandıracak kadar etkileyici olduğu söylense mübalağa yapılmış olmaz.

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde kemmiyet ve keyfiyet açısından muhteşem bir şahıs kadrosu mevcuttur. Yani O'nun şiirleri dini ve tasavvufi muhtevalı olmaları dolayısıyla zengin bir şahıs kadrosuna sahiptir. Bu zenginlikte onun mutasavvıf olmasının, dolayısıyla da feyiz aldığı büyük mürşid

zatlarla ve kendisinden ders alan müntesipleriyle manevi bağlarının bulunmasının etkisi büyüktür. Zira şiirlerde müridlerine isimlerini zikrederek dua etmekte, tavsiyelerde bulunmakta, vefat edenlere mersiyeler yazmakta ve bu vesileyle onlardan ismen bahsetmektedir. Ayrıca tarîkat silsilelerini sayarken pek çok mutasavvıfın ismi anılmaktadır. Bunun yanı sıra peygamberler ve çevrelerindeki kimseler, edebiyatta sık kullanılan sembolleşmiş şahıslar veya tipler, tarihte önemli yere sahip şahıslar da onun şiirlerinde isimlerini zikrettikleri arasında yer alır.

Lutfî Efendi dinî ve tasavvufî konuları anlatmak için nesri değil de şiiri tercih etme sebebini ise, şiirin vezni, ahengi dolayısıyla kolay ezberlenebilmesi ve tamamının olmasa bile büyük kısmının zihinde uzun süre muhafaza edilebilmesi olarak şiirlerinde açıklamıştır. Ayrıca zengin bir sözlü edebiyat potansiyeli ve geleneği mevcut olan Türk toplumunda şiirlerin dilden dile aktarılarak da bir sonraki nesle ulaştırılması daha kolay olmaktadır ki, Lutfî Efendi'nin şiirlerinin geçmişte de bugün de çeşitli meclislerde enstrüman eşliğinde veya sade olarak icra edilmiş ve ediliyor olması bunu örneklendirmek için yeterli sayılabilir. Başta da ifade edildiği gibi onun eserinin muhtevasında bulunan "mevlid"i mevlid törenlerinde okunmakta miraciyesi ve diğer şiirleri de çeşitli vesilelerle farklı meclislerde icra edilmektedir. Şiirlerinden bir kısmı ilahi, bir kısmı gazel formunda bestelenmiş ve TRT sanatçıları tarafından seslendirilerek TRT repertuarına girmiştir. Bazı gazelleri ise, onları dinleyenlerin bir çoğu güftelerinin kime ait olduğunu bilmeseler de, günümüzün bazı şarkıcıları tarafından söylenerek onların kasetlerinde yerlerini almıştır. Onun şiirlerindeki mısralar, beyitler, güzel sanatların bir dalı olan hat san'atına da konu olmuş ve Osmanlı süsleme sanatının zarâfetini yansıtan tezhip ile güzel bir kompozisyon oluşturarak hem gözlere hem gönüllere muhteşem bir ziyafet çekmiştir.

Çalışmalarımız esnasında tespitlerimize göre Muhammed Lutfî Efendi, şiirlerinde sanat kaygısına öncelik vermemiş, onları insanları Hakk'ın emirleri ve yasakları konusunda bilgilendirmek ve teşvik etmek gayesine yönelik olarak yazmıştır. Şiirlerin dili gayet sade ve hemen her kesimden insan için kolaylıkla anlaşılabilecek şekildedir. Şiirlerin dilinin

sade olması konusunda hassasiyet gösterilmesinin nedeni olarak Lutfî Efendi'nin halkın içinden gelmesi ve hedef kitle olarak da onları alması gösterilebilir.

O şiirlerinde insanları dini hassasiyet kazanmaya davet etmekte, onlara tabiattan örnekler vererek tefekkür penceresinden bakıp Allah'ın varlığını, Hz. İbrahim misali derinden hissetmeyi öğütlemektedir. İslâm'ın ve îmânın şartlarını sayarak, her müslümanın öncelikle bu konularda titizlik göstermesi gerektiğini ifade etmekte, sonrasında ise takvada derinleşmeyi tavsiye etmektedir. Onun şiirlerinde vurguladığı bir başka konu ise kul hakkı yememek ve kalp kırmamaktır. Müslüman, din kardeşlerini kendi bedeninden bir parça gibi görmeli, onları kendi nefsi gibi düşünmelidir; ancak bu şekilde davranarak Allah'ın istediği gibi bir kul olabilir. O her davranışını Kur'an ve sünnet ölçüsüne göre düzenlemeli, sadece insanlara değil onların dışındaki bütün canlı ve cansız varlıklara da büyük bir duyarlılıkla yaklaşmalı, küçük çocukların animist zihin yapısına sahipmiş gibi her varlığa canlılık atfederek ona karşı davranışlarını düzenlemelidir. Bunları hayatına düstur edindiğinde kemâlat noktasına doğru hızla yükselecek ve kâmil insan olacaktır.

Lutfî Efendi şiirlerinde insanlara uyarı olması bakımından, sıklıkla ahiret gününü, hesap ve mizanı hatırlatır. Dünyanın imtihan için hazırlanmış geçici bir mekan olduğu, dünyaya gelen her insanın bir gün göçeceği ve orada yaptıklarının, yaşadıklarının hesabını en ince ayrıntısına kadar vereceği ve bu hesabın sonucuna göre hak ettiği şekilde muamele göreceği şiirlerde ısrarla vurgulanan konular arasındadır. Bu ince hesabın sonucunda insanlara kesinlikle haksızlık yapılmayacağı, adam kayırmanın, statüye ve maddi prestije göre muamelenin olmayacağı ve bütün bu adil yargının sonunda insanların ya cennet veya cehennemle sonsuz bir hayata devam edecekleri ayetler ve hadislerden referanslar gösterilerek ifade edilmektedir.

Onun şiirlerinde şahit olunan bir başka güzellik ise, duaların en makbullerinden olan, din kardeşine gıyabında dua etme duyarlılığıdır. Lutfî Efendi'nin divançesinde dua ihtiva eden çok sayıda şiir bulunmaktadır. Bunların muhtevaları incelendiğinde bir kısmının bütün ümmeti kapsayacak şekilde yapıldığı, bir kısmının ise şahıslara özel yapıldığı

görülmektedir. İnsanların kendinin dışında bir başkası için, üstelik onun gıyabında dua etmesi kişinin bencillik hastalığına müptela olmadığının göstergesi sayılabilir. Zira kâmil insan gurur kibir ve bencillik gibi dinin hoş görmediği tutumlardan uzak durma konusunda hassas davranır.

Eserdeki şiirlerden bir çoğu Hz. Peygamber için yazılmış na'tlerdir. Eserde na'tlerin dışındaise ağırlıklı olarak dua ihtiva eden ve dini, ahlâki öğütler içeren şiirler yer almaktadır. Şiirler tasavvufi semboller açısından da son derece zengindir. Şiirlerinde divan edebiyatında kullanılan mazmunların ve tiplerin bir kısmını çoğu zaman klasik geleneğe uygun olarak bazen de bunun dışında kullanmıştır. Lutfî Efendi şiirlerinde anlattığı dini, ahlâki ve tasavvufî ölçüleri ayet ve hadislerden iktibaslar ve onlara telmihler yaparak delillendirmiştir.

Lutfî Efendi'yle şiirlerinin şekil ve muhtevası hakkında yukarıda söz edilen özelliklerin tamamına çalışmamızda yer verilmeye gayret edilmiştir. Ele alınan konularla ilgili olarak şiirlerden çok sayıda örnek alınmış ve bunlar anlaşılır şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalar yapılırken mısraların ruhunun korunmasına özen gösterilmiş ve onun mesajının anlam kaymasına uğramadan doğru bir şekilde muhataplarına ulaştırılmasına çalışılmıştır. Biz bu çalışmayla Lutfî Efendi'nin birikimini günümüz insanı ve bilim dünyasına tanıtmak istedik. Bunun için de çalışmamızda her konuyla ilgili olarak mesaj ihtiva eden çokça örnek kullanmaya ve bu örnekleri okuyanların rahat anlayabileceği şekilde açıklamaya çalıştık.

Tasavvufun öncelikle yetişkin eğitimi olduğu ve çocukları yetiştirenlerin de ebeveynler yani yetişkinler olduğu dikkate alınarak, toplumdaki ahlaki çöküntü, değer yargılarındaki dejenerasyon göz önüne alındığında, bu asrın insanının Lutfî Efendi'nin şiirlerindeki mesajlara ne denli muhtaç olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

Ahmed b. Ali er-Rıfâî el- Hüseynî. *el-Burhânü'l- Müeyyed, Beyrut-1408.*

Akkuş, Metin. *Nef'î Divanı, Akçağ Yay., Ankara-1993.*

Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri Sözlüğü, İnkılap Yay., İstanbul-1988*

Akyüz, Kenan, Beken, Süheyl, Yüksel, Sedit ve Cunbur, Müjgan. *Fuzûlî Divanı, Akçağ Yay., Ankara-2000.*

Alauddin Ali el-Müttakî el-Hindi. *Kenzü'l-Ummal fî Süneni'l- Akvâl ve'l-Ahvâl, Beyrut-1979.*

Algül, Hüseyin. "Hamza", *DİA, c.XV.*

-----, *Kerbelâ, Ensar neşriyat, İstanbul- 2009.*

-----, "Mirac", *İslam'da İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c.III.*

Alî Şîr Nevâyî. *Garâ'ibü's-sıgar, Haz. Günay Kut, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara-2003.*

Âlûsi, *Ruhu'l-Maani, Beyrut-t.s.*

And, Metin. *Minyatürlerle Osmanlı - İslâm Mitologyası, YKY, İstanbul-2007.*

Ateş, Süleyman. "*Kutub", DİA, c.XXVI.*

Aycan, İrfan. "*Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", DİA, c.XIV*

Aydınlı, Abdullah ve Çakan, İsmail L. "*Aşere-i Mübeşşere"., DİA, c.IIV.*

Ayvazoğlu, Beşir. *Güller Kitabı, Kapı Yay., İstanbul- 2007.*

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul-2006.*

Azamat, Nihat. "*Kemahlı İbrahim Hakkı", DİA, c. XXV,*

Bahtiyar, Lale. *Sufi, Çev. Mehmed Temelli, İz Yay., İstanbul- 2006.*

Bakırcıoğlu, N. Ziya. *Yunus Emre Divanı, Ötüken Yay., İstanbul-2006.*

Banarlı, Nihad Sâmi. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul-1971.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya. *Ensabü'l-Eşraf, yy-ty.*

Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Sevinç Matbaası, Ankara-1980.*

Birışık, Abdülhamit. "*Kur'an", DİA, c.XXVI.*

Bozkurt, Nahide. "*Harûnürreşîd" , DİA, c.XVI.*

Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara-2003*

Buhari, Muhammed b. İsmail. e*l-Câmiu's-Sahîh, İstanbul-1907.*

Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize", *DİA, c. XXX.*

-----, "Rızâ", *DİA, c.XXXV.*

Bursalı, Mustafa Necati. *Allah Resûlünün Mucizeleri, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul-1968.*

Canan, İbrahim. *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yay., Ankara-2000.*

Canım, Rıdvan. *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara-2000*

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yay., Ankara-1997.*

Çağrıcı, Mustafa. "İffet", *DİA, c.XXI.*

-----, "Hilim", *DİA, c.XVIII.*

Çiçekler, Mustafa. "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA, c.XXXV.*

Çolak, Ali. *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı, İlâhiyat, Ankara-2000.*

Demirci, Mehmet. "Himmet", *DİA, c.XVIII.*

-----, *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar, Mavi Yayıncılık, İstanbul -2005*

-----, *Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler, Damla Yay. İstanbul-2001.*

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara-2004.*

Dilçin, Cem. "Divan Şiirinde Gazel", *Türk Dili, yıl 36, c.LII, Temmuz, Ağustos, Eylül 1986*

-----, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yay., Ankara-1992.*

Dursunoğlu, Halit. "Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin Millî Mücadeleye Katılımı ve Katkıları", *Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele 1. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri, Erzurum-2005.*

Ebu Abdirrahman İsamu'd-Din es-Sabıti, Câmiu'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye, yy-ty.

Ebû Bekr ed-Dımyâtî, *İânetü't-Talibîn, Beyrut-ty., c.1.*

Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani, Sünen, Humus-1971.

Ebû Nuaym el- İsfehani. *Hilyetü'l-Evliya, Kahire-1974-79.*

Ebu'l-Hasan Harakanî. *Seyr ü Sülûk Risalesi, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sûfî Kitap, İstanbul-2006.*

Ebû's-Suud, Muhammed b. M. el-İmadî, *İrşâdu'l- Aklı's-Selim, Kahire-ty.*

Ebü'l-Fida, İmadu'd-Dîn İsmâil b. Ali. *Târihu Ebi'l-Fida, İstanbul- ty.*

Elmalı, Hüseyin. "Hassân b. Sâbit", DİA, c.XVI.

Eraydın, Selçuk. "Feyiz", *DİA, c.XII.*

-----, *Tasavvuf ve Tarikatlar, Marmara Üni., İlahiyat Fak. Yay., İstanbul- 1994.*

Ersöz, Ahmet. *Alvarlı Efe Hazretleri, Nil Yay., İzmir-1991.*

Ersöz, İsmet. "Ashâb-ı Kehf", *DİA, c.III.*

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme, Sadeleştiren: Turgut Ulusoy, ty.*

Fahreddin er-Razî. *Mefatihu'l-Gayb, Beyrut- ty.*

Fayda, Mustafa. "Ömer", *DİA, c.XXXIV.*

-----, "Halid b. Velid", *DİA, c.XV.*

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali el-Ekber", *DİA, c.II.*

Frager, Robert. *Kalp Nefs ve Ruh, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay., İstanbul - 2004.*

-----, *Aşktır Asıl Şarap, Çev. Ömer Çolakoğlu, Keşkül Yay. İstanbul-2006.*

Fuzûlî, *Hadîkatü's-süedâ, Sadeleştiren: Gürtunca, M. Faruk, Huzur Yay., İstanbul - 2003.*

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İnkılap Yay., İstanbul – 2004.*

Gülen, M.Fethullah. *Kalbin Zümrüt Tepeleri, Nil Yay., İstanbul- 2008.*

-----, "Kendi İklimimiz", Prizma 5, İstanbul-2007.

Güngör, Erol. *İslâm Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Yay., İstanbul-1996.*

Hâce Muhammed Lutfi Efendi, *Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî, Damla Yay., İstanbul-2006.*

Haylamaz, Reşit. *Mü'minlerin En Mümtaz Annesi Hazreti Âişe (ra), Işık Yay. İzmir-2009.*

Holm, Nils G. *Din Psikolojisine Giriş, Çev. Abdülkerim Bahadır, İnsan Yay., İstanbul-2004.*

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfi Yay., Ankara-1996*

İbn Hisâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye, Kahire-1375.*

İbn Asâkir. *Târihu Dımaşk, Beyrut-1984.*

İbn Ebi Şeybe, el-Musannef, Beyrut-1989.

İbn Kuteybe. *el-Maârif, Kahire-1981.*

İbn Sa'd. et-*Tabakât, Beyrut-1968.*

İbnu Mace, Sünen, Kahire-1952.

İbnu'l- Esîr. *el- Kâmil fi't-Tarih, Beyrut-1979.*

İbnu'n- Nedîm. el-*Fihrist, Beyrut-1978.*

İbn-ü Hacer-i Askalânî. *Altın Öğütler (Münebbihat Tercümesi), Çev. Mehmet Can, Osmanlı Yay., İstanbul, ty.*

İlhan, Avni. *Mehdilik, Beyan Yay., İstanbul-1993.*

İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı/Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergah Yay., İstanbul-2004.*

-----, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri, Akçağ Yay., Ankara-2005*

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Yeni İnsan ve İnsanlar, Evrim Yay., İstanbul-2004*

Kalkışım, Muhsin. *Şeyh Gâlîb Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara-1994.*

Kamil Miras, Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, Ankara-1970.

Kanar, Mehmet. *"Firdevsî" , DİA, c.XIII.*

Kandemir, M. Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA, c.XIX.*

Kara, İsmail. "İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İletişim Yay., İstanbul-2003.*

Karabey, Turgut ve Külekçi, Numan. *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı, Erzurum-1997.*

Karahan, Abdülkadir. *"Enverî", DİA, c. XI.*

Karlığa, H.Bekir. "Anâsır-ı Erbaa", *DİA, c.III.*

Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul-2004.*

Kemahlı İbrahim Hakkı, *Divan-ı Ebu'l Kemâl, İstanbul-1324.*
Kılavuz, A. Salim. "*Hazene-i cennet ve cehennem", İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c.II.*
-----, "Şeytan", *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c.IV.*
-----, *İslâm Akaidi ve Kelama Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul-1993.*
Kıyıcı, Selahaddin. "Alvarlı Efe", *DİA, c. II.*
Kocakaplan, İsa. *Açıklamalı Edebî Sanatlar, M.E.B. Yay., İstanbul,1992.*
Konur, Himmet. "Şerîat ve Tasavvuf", *İslâmiyât, Yıl:1998, Sayı:4*
Köksal, M. Asım. İslam Tarihi, İstanbul-1995.
-----, *Peygamberler Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfi Yay. .*
Köksal, M. Fatih. "*Nazîre", DİA, c.XXXII.*
Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara-t.y.*
Kur'ân-ı Kerîm.
Kuşeyrî, Abdulkerim. *Kuşeyrî Risâlesi, Haz.Süleymen Uludağ, Dergah Yay, İstanbul-2003.*
Kutlu, Hüseyin. *Hâce Muhammed Lutfî Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Damla Yay., İstanbul-2006*
Kuzgun, Şaban. "*Hâcer", DİA, c.XIV.*
Levend, Agâh Sırrı. *Divan Edebiyatı, Enderun Kitabevi, İstanbul-1984*
Lewis, Bernard. Modern Türkiye'nin Doğuşu, (çev. Metin Kıratlı), Ankara-2000.
Malik b. Enes, el-Muvatta, İstanbul-1982.
Mazıoğlu, Hasibe. *Fuzûlî-Hâfiz İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma, İş Bankası Yay., Ankara-1956*
Mes'ûdî. *Murûcu'z-Zeheb, Beyrut-1965.*
Muhammed Hamidullah, "Hayber", *DİA, c.XVII.*
Muhammed, Alvar İmamı. *Divan-ı Lutfî, Atatürk Üni. Seyfettin Özege Ktp, No: 29036.*
Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, yy-ty.
Nesei, *Sünen*, İstanbul-1981.
Nizamüddîn el-Hasan en-Nisâbûrî. *Garâibu'l-Kur'ân, Beyrut-1996.*
Okay, Orhan. *"Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı", Osmanlı Medeniyeti Tarihi, İstanbul-1999.*
Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara-2000.*
Onur, Bekir. *Türkiyede Çocukluğun Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara- 2005.*
Öğüt, Salim. "Vakfe", *İslâm'da İnanç İbadet Ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c.IV.*
Öngören, Reşat. "*Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", DİA, c.XXIX.*
Önkal, Ahmet. "*Ca'fer b. Ebû Talib", DİA, c.VI.*
Öz, Mustafa. "*Muhammed el-Bâkır", DİA, c.XXX.*
Özervarlı, M.Sait. "Melek", *DİA,c.XXIX.*
Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay., İstanbul-2004.*

-----, *Dört Güzeller Toprak Su Hava Ateş, Kapı Yay., İstanbul-2008.*

Pekolcay, Neclâ., Eraydın, Selçuk., Tahralı, Mustafa., Uzun, Mustafa. ve Subaşı, Hüsrev. *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'îlere Giriş, Kitabevi Yay., İstanbul-1994*

Pilavoğlu, Mehmed K. *Müslüman Çocuğun Peygamberler Tarihi, Çile Yay., İstanbul-1976*

Pürcevâdî, Nasrullah. *Can Esintisi/İslâm'da Şiir Metafiziği, Çev: Hicabi Kırlangıç, İnsan Yay., İstanbul-1998*

Refik, İbrahim. *Edeb Yâ Hû, Albatros Yay., İstanbul-2007.*

Sarıçam, İbrahim. "Hâşim b. Abdümenâf", *DİA, c.XVI.*

Sayar, Kemal. *Sufi Psikolojisi, Timaş Yay., İstanbul-2008*

Sayı, Ali. *Firavun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Musa, İz Yay. İstanbul-1999*

Sefercioğlu, Nejat. *Nev'î Divanı'nın Tahlili, Ankara-1990.*

Sezikli, H.Ahmet. "Abdülmuttalib", *DİA, c.I.*

Sofuoğlu, Cemal ve İlhan, Avni. *Alevîlik Bektaşîlik Tartışmaları, Türkiye Diyanet Vakfi Yay., Ankara-1997*

Spiegelman , J. Marvın., Pir Vilayet İnayet Han ve Fernandez, Tansım. *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf, Çev: Kemal Yazıcı - Ramazan Kutlu, İnsan Yay., İstanbul- 1997*

Şahin, M. Süreyya. "Cin", *DİA, c.VIII.*

Şeker, Mehmet. *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara-1997*

Şener, H. İbrahim ve Yıldız, Alim. *Türk İslam Edebiyatı, Rağbet Yay., İstanbul- 2003.*

Şentürk, Ahmet Atilla ve Kartal, Ahmet. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yay., İstanbul-2004*

Taberi, Muhammed b. Cerir. *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk, Beyrut- ty.*

Tahir Muhammed el-Isfarayînî. *Et-Tabsîr Fi'd-dîn, Beyrut-1983.*

Tahir-ül-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı, Neşre Haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul-1994.*

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir, Dergâh Yay., İstanbul -1999.*

Taşpınar, İsmail ve Zülfe, Ömer. "*Refref", DİA, c. XXXIV.*

Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı, M.E.B. Yay., İstanbul-1997.*

Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih, Mısır-1968.*

Tolasa, Harun. *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara-2001.*

Topaloğlu, Bekir. "Allah", *DİA, c.II.*

-----, "Abdullah", *DİA,.c.I.*

-----, "Hûri", *DİA, c.XVIII.*

Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Akçağ Yay. Ankara-2000.*

Tuygun, Ünal. *Erzincan'ın Manevi Mimarları, Kervan Yay. İstanbul-2004.*

Tümer, Günay. "Âhir zaman", *DİA, c.I.*

Uludağ, Süleyman. "Âlem", *DİA, c.II.*

-----, "Cemâl", *DİA, c.VII.*

-----, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul-1996.*

Ural, A. Ali. *Satranç Oynayan Derviş, Şule Yay., İstanbul-2008.*

Uzun, Mustafa. "Aşk", *DİA, c.IV.*
Ülken, Hilmi Ziya. "*Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", Tanzimat I, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul-1940*
Vakidî, el- *Megazî, Beyrut-1984.*
Williamson, Marıanne. *Değişim, Çev. Ebru Sürmeli, Goa Yay., İstanbul- 2007.*
Yâkubî. *Târihu'l-Yakubi, Beyrut-t.y.*
Yardım, Ali. "*Düldül", DİA, c.X.*
Yavuz, Salih Sabri. *"Livâü'l-Hamd", DİA, c.XXVII.*
Yavuz, Yusuf Şevki. "*Arş", DİA, c.III.*
-----, "*Ehl-i Beyt", İslâm'da İnanç İbadet Ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, c.I*
-----, "Kürsî", *DİA, c.XXVI.*
-----, *"Gılman", DİA, c. XIV.*
-----, *"Kalem", DİA,c. XXIV.*
-----, "Levh-i mahfûz", *DİA,c. XXVII.*
-----, "Ruh", *DİA, c.XXXV.*
Yazıcı, Tahsin. "Derviş", *DİA, c.IX.*
-----, "Hâfız-ı Şirâzî", *DİA, c.XV.*
Yetik, Erhan. "Hayret", *DİA, c.XVII.*
Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabalcı Yay., İstanbul- 2008*
Yıldız, Murat. "Ölümle İlgili Genel Tutumlar", *Akademik Araştırmalar, Erzurum-1996.*
Yıldız, Vehbi. *İlhâm Kaynakları, İstanbul-2001.*
Yılmaz, H. Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul- 2007.*
Yılmaz, Hayati. "Kudsî Hadis", *DİA, c.XXVI.*
Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler, Enderun Kitabevi, İstanbul-1992.*
Yurdagör, Metin. "Bekâ", *DİA, c.V.*
Zemahşerî. el-*Keşşaf, Beyrut- ty.*
Zeynüddîn el-Münâvî, *el-Fethu's-Semâvî, Riyad-ty., c. I.*

(Footnotes)
1 Divançenin dışında olanlar için.